NOVÝ

VELKÝ ILUSTROVANÝ

SLOVNÍK NAUČNÝ

SVAZEK XIV.

Noa—Phylobog.

VEŘEJNÁ A UNIVERSITNÍ KNIHOVNA V PRAZE

V PRAZE 1931.

Noa Manfred (* 1893), berlín. filmový režisér.

Noakowski Stanisław (* 1867), pol. arch. a uměl. historik, prof. arch. na technice varšavské. Sp.: Szkice archit.

Nobel, 1. Robert (1829—1896), švéd. průmyslník; počal první r. 1874 exploitovati petrolej. pram v Baku. Vynálezce post. destilace petroleje. — 2. Ludwig (1831—1888), bratr předešlého, švédský průmyslník, spolupracovník R. N. v Baku. Konstruktér cisternových lodí a vagonů. — 3 Alfred (1833—1896), bratr předešl., švédský chemik, tvůrce průmyslu nitroglycerinového a výbušných látek, vynalezl r. 1867 dynamit, 1875 třaskavou želatinu a mnoho jiných. Založil Nobelovu cenu (♌).

Nobelit bezpečnostní trhavina užívaná na kamenouhelných dolech.

Nobelova cena, založena z odkazu švédského chemika Alfreda Nobela r. 1895. Z ročního úrokov. výnosu základního jmění (ca. 280 mil. Kč) uděluje se pět stejných cen na nejlepší práce z oboru fysiky, chemie a mediciny, dále za vynikající literární práci a tomu, kdo se zasloužil o světový mír a sbratření národů. Cenu za fysiku a chemii uděluje Štokholmská akademie věd, za medicinu Karolinský lékařsko-chirurgický institut ve Štokholmě, literární Švédská Akademie ve Štokholmě a mírovou výbor norského stortingu. Jednotl. cena obnáší ca 1,200 000 Kč a může býti rozdělena nejvýše na 3 díly.

Nobile Peter (1774—1854), dvorní stavitel ve Vídni, v Č. projektoval Metternichův zámek v Kynžvartě a přestavbu staroměstské radnice v Praze r. 1839.

Nobile Umberto (* 1885), ital. letec. R. 1926 ve vzduchlodi Norge přeletěl sev. pól. Při druhém letu na vzduchlodi Italii na zpátečním letu ztroskotal a část posádky tragicky zahynula.

Nobili (ital.), vznešení. V republice Benátské ve XII. stol. panující šlechtická vrstva, z níž byli bráni volitelé dóžete a vysocí hodnostáři. Proti nim vrstvy měšťanské, Popolari.

Nobilis Petr, pseud. Jos. Nemasty.

Nobilita (lat. nobilitas), ve starém Římě úřednická šlechta, t. j. vrstva lidí, kteří měli asi kol r. 200 př. Kr. v moci všechny vysoké úřady. Její moc byla poražena J. Cesarem Členové nobility nazývali se nobiles, též optimates.

Nobilitace (z lat.), povýšení do stavu šlechtického. Nejstarší způsob nabytí šlechtictví bylo získání rozsáhlého majetku neb nabytí úřadu. Později (u nás od dob Karla IV.) předával panovník novému šlechtici jmenovací listinu, která byla během doby nazývána n-ční diplom. Podle zem. zřízení českého z r. 1500 uděloval král toliko erb (vydával o tom erbovní list) a povýšení do šlechtického stavu mohl provésti teprve zem. sněm. Obnoveným zřízením zem. z r. 1627 přešla moc nobilitovati opět na krále. Povýšený šlechtic se toliko přihlásil na sněmu do svého stavu, aby mohl vykonávati svoje stavovská práva.

Nobilitas (lat.), šlechta.

Noble Sir Andrew (1832—1915, angl. fysik, vynálezce chronoskopu a přístroje k zjištění a měření tlaku plynů, vzniklých při výstřelu v dělu, čímž značně přispěl ke zdokonalení stavby děl.

Noblemaire (vysl. noblmér) Georges (* 27. XII. 1876), franc. politik, od r. 1919 radikální poslanec, franc. zástupce při Společnosti národů.

Noblesa (fr. noblesse), šlechtické, vznešené chování.

Noc, doba, kdy slunce je pod obzorem; délka její jest různá, podle ročního počasí a polohy místa. Na rovníku je rovnost dne i noci; mezi póly způsobuje nakloněnost dráhy země kol slunce nerovnost dne a noci. N. polární, v pásmech polárních doby, kdy slunce nevystupuje nad obzor déle než 24 hod., roste se zeměpisnou šířkou místa a na pólu trvá téměř půl roku. Polární noci odpovídá polární den.

Noc bartolomějská, ♌ Francie, dějiny.

Nocar Adolf (1838—1907), řed. soukr. obchod. školy v Praze a spisov. učebnic.

Nocenkovité, ♌ Nyctaginaceae.

Noclehárna, při turistice domy nebo chaty, zařízené pro přespání turistů, při sociální péči budovy pro nemajetné osoby. Lit. V. Korbelius, Dělnické n. (1902).

Noctiluca, ♌ bičíkovci.

Noctuae, ♌ můry.

Noctuidae, ♌ můry.

Nocturna, ♌ motýlové.

Noční práce, p. vykonávaná v době od 10. hod. v noci do 5. hod. ráno. Jest podle našeho zákona ze dne 19. XII. 1918, č. 91 Sb. z. a n. dovolena pouze v podnicích s nepřetržitou výrobou, kterou nelze z techn. důvodů přes noc zastaviti, v ostat. podnicích jen pokud toho vyžaduje veř. zájem n. pravidelná potřeba obecenstva. Prováděcí nař. č. 11/1919 blíže upravuje předpisy n. p. se týkající a vyjmenovává podniky, ve kterých jest dovoleno v noci pracovati. Z mravnostních a zdravotních důvodů je n. p. zakázána chlapcům do 16 let věku a ženám vůbec. Výjimečně může povoliti ministr soc. péče n. p. i ženám přes 18 let na přechodnou sezon. dobu, jde-li o továrny na konservy, na ovocné šťávy a

o sušírny zeleniny a ovoce, t. j. jde-li o podniky, ve kterých se zpracovávají suroviny a látky rychle se kazící. Ženám se má v noci ukládati toliko méně vysilující p. Osoby, zaměstnané a bydlící se zaměstnavatelem ve společ. domácnosti, mají nárok na odpočinek 12 hodin během 24 hodin, z toho aspoň 8 hodin musejí míti nepřetržitý klid v noci. O otázku n. p. bývají dosti často vedeny spory mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, zvláště má-li počátek pracovní doby spadati do doby noční. Na př. u pekařů domáhali se zaměstnavatelé toho, aby se začínalo s prací o 3. hod. noční, dělnictvo chtělo nastupovati až v 5 hod. Min. soc. péče rozhodl, že se bude začínati ve 4 hodiny. — Předpisy o n. p. jsou v různých státech rozdílné (na př. v Něm. se za n. dobu považuje čas již od 8. hod. večer). Mezinárodní úřad práce v Ženevě se snaží, aby zákonnou úpravu této otázky sjednotil a vyřešil ji co nejsociálněji.

Nodier Charles (1780—1844), franc. spisovatel; od r. 1833 člen Akademie. Jeho práce byly impulsem k tvoření mladým franc. romantikům. V češt. La bibliomanie (přel. J. Krecar 1918), F. Columna (přel. B. Polívková 1924).

Nodilo Natko (1834—1912), chorv. historik, prof. univ. v Záhřebě, poslanec směru protirakouského.

Nodzu Mičisura, markýz (1841—1909), maršál japonský; velitel 2. arm. za vál. čínsko-jap. 1894—95, pak gen. inspektor výchovy, za vál. rus.-jap. 1904—5 velit. 4. arm.; po válce gen. inspektor armády.

Noe (hebr. No'ah), jeden z biblických praotců, podle Star. Zák. první rolník a pěstitel vinné révy.

Noetika, filosofická nauka, jednající o zásadách, formách, možnosti a dosahu poznávací schopnosti lidské. Zakladatelem moderní n. je Kant. Hl. otázky n. jsou co se týče původu poznání: Vzniká p. vrozením (nativismus), pozvolnou zkušeností (empirismus) aneb je vůbec nemožné? (skepticismus). Co se týče jeho kvality je objektivní (podává věci tak, jak jsou), aneb jen subjektivní (závislé na vnímajícím jednotlivci. — Poznává člověk své vlastní počitky (empiriokritismus), aneb hmotu (noetický materialismus). Podle odpovědi na tyto otázky vzniká v noetice naivní realismus (věci jsou takové, jak je vnímáme), kritický realismus (náš vjem sice nepodává věrný obraz jevu, ale je mu obdobný, že celkem informuje správně), idealismus (člověk vnímá pravou podstatu věci, která je povahy duchové) a opak jeho materialismus, a konečně nihilismus (člověk nemůže poznati nic z toho, co ho obklopuje, vše je zdání). V moderní filosofii převládá buď psychologismus aneb logicismus, což odpovídá starému sporu mezi idealismem a positivismem v antické filosofii, a sporu o nominalismus a realismus ve středověku (Q tato hesla).

Nogi Maresuko, hrabě (* 1849 v Osace, † 1912 v Tokiu), japonský vojevůdce; dobyl 2. I. 1905 Port Arthuru; při úmrtí jap. císaře spáchal harakiri.

Nogin (Makar) Viktor Pavlovič (* 1878, † 1924), rus. komunista, agitátor, první sovětský ministr průmyslu a obchodu, pak min. práce. 1920 delegát sov. v Anglii, pak důlež. činitel textilního prům. jako předs. Všeruského text. syndikátu.

Noh, gryf, fantast. zvíře, zpola pták, zpola okřídlený lev s orlím zobákem a drápy, vybájen v orientálských pohádkách, též i v bájích vých. Slovanů. Na uměl. výrobcích orient. objevuje se jako oblíbený prvek ornamentální výzdoby dekorační.

Noha (lat. pes), dolní končetina, často též jen dolní část (Q kostra, tělo lidské).

Noha Miloš, PhDr. (* 1901), filolog a lit. historik.

Noha Václav, pseud. Jos. Hubáčka.

Nohatka (Aporrhais Dillw.), rod mořských plžů, s vysokou, kuželovitou ulitou, jejíž ústí má laločnaté n. prstnaté výběžky; 4 žijící druhy v evr. mořích a asi 200 pravěkých druhů.

Nohejl Miloslav (* 26. V. 1896 v Plzni), knihovník Měst. veřej. knihovny v Plzni, spisovatel. Napsal: Knihy povídek a romány: Souhlas (1926), Ohnivý červenec (1929), bibliofilie: Proměna (1927), Kniha se rodí (1928), Dvě mužské povídky (1929).

Nohejlová Emanuela (* 1900), asistentka Nár. musea, historička. Sp.: Z příběhů pražské mincovny (1930).

Nohýnek Karel (* v Mnichově Hradišti), řezač krystalů a měšťan v Praze II. r. 1770.

Nojkov Petr Michajlov, Dr. (1868—1921), bulh. pedagog a univ. prof. Hl. díla: Učenie za aktivnoto obrazovanie, 1916, Fiziologičeski projavi na polovoto sozrevane u bolgarskite učenici i učenički, 1919 a j.

Nojkov Stefan (1876—1925), bulh. voj. spis. Po svět. válce byl náčelníkem gen. štábu bulh. armády.

Nokturno, Q notturno.

Nolč Josef (1866—1926), č. zemědělec a šlechtitel.

Nolčovo, o. na Slov., okr. Turč. Sv. Martin, 398 ob. (392 čs.).

Nolde Emil (* 7. VIII. 1867), německý malíř-expresionista a grafik. Známé jsou jeho obrazy z N. Guineje.

Noldinger Kristián (* v Bamberku), malíř a měšťan pražský r. 1770.

Nolens volens (lat.), chtě, nechtě, t. zn. lhostejně, zda dobrovolně nebo ne.

Noli me tangere (lat., nedotýkej se mne), v malířství obraz z mrtvých vstalého Krista. — Název rostliny. ♃ Impatiens noli tangere.

Noljde Boris Emmanujilovič (* 1876), rus. státník, prof. univ. v Petrohradě; zastupoval Rusko v Haagu.

Noll Karel (* 4. XI. 1880 v Něm. Brodě, † 31. I. 1928), čes. herec; od r. 1899 u venk. společ., pak u Měst. div. v Plzni, v divadlech smíchovských, Revoluční scéně, Apollu a posledně v ensemblu Vlasty Buriana. Oblíbený komik drastických postav lidových, první typický představitel Haškova Švejka ve zprac. jevištním i filmovém.

Nollet Charles (* 1865), franc. generál; od r. 1919 předseda dohodové kontrolní komise v Německu, 1924—25 ministr války; usiloval marně o zkrácení vojenské služební doby.

Nomádi (z řec.), národové živící se chovem dobytka, obývající ve stanech a p.; kulturně dosti vysoko stojící (na př. Turkotataři ve střední Asii, Arabové, Somalci atd.), kočují se svými stády s místa na místo; zemědělství znají jen málo, stateční a bojovní.

No Man's Land (něm. Niemandsland), angl. pojmenování pro pozemek, nemající vlastníka; též prostor pro různé nářadí na lodi. Za světové války zván tak terén mezi prvními zákopy obou nepřátelských front, poněvadž držení jeho bylo nemožno z obou stran.

Nomen Clator (lat., jmenovatel jmen), otrok, který vznešeným Římanům oznamoval jména otroků, návštěv. Též název slovníku.

Nominace (lat.), jmenování; též ustanovení k nějakému úřadu.

Nominalismus (novolat.), směr scholastické filosofie, bojující proti platonismu a učení o skutečné existenci idejí. — V nár. hosp. opak metalismu (♃); peněžní teorie, která vykládá podstatu peněz nikoliv jejich směnnou hodnotou za kov, nýbrž z jejich jmenovité hodnoty, která jest jim přiznána státem a která umožňuje nakoupení určitého zboží. Lit.: Knapp, Staatl. Theorie des Geldes (1908).

Nominativ, jmenovatel, jmenovací pád podmětu nebo jeho shodného přívlastku (slunce svítí) n. přístavek podst. jména v nominativě (Praha, hlavní město) a shodný doplněk k podnětu v nom. (kámen je nerost) ve vývoji jazyků indoevrop. podléhal různ. změnám.

Nomografie (z řec. nomos, zákon), podle Maurice d'Ocagne nauka o geometrickém znázornění zákonitých závislostí (funkcí) mezi proměnlivými veličinami, zvláště o rozmanitých metodách grafického znázornění takových závislostí v rovině, jež vedou ke grafickému řešení algebraických nebo transcendentních rovnic o více neznámých. Takové grafické tabulky (nomografy) nalézají v technice, fysice, astronomii, atd. mnohých důležitých aplikací..

Nomos (řec.), zákon, řád. — V starořec. hudbě vícedílná umělecká forma pro aulu, kitharu n. zpěv. Z kitharodického nomu se vyvíjela dorská lyrika. — V helenisovaném Egyptě a Novořecku N. (Nomarchie) je správní okres v čele s nomarchou.

Nomothetové (řec., zákonodárci), volená komise v Athénách (od r. 460 př. Kr.), skládající se z 501, 1001 neb 1501 mužů, kteří zkoumali nové návrhy zákonů.

Non-cooperation (angl., vysl. non kooperešn, ne spolupráce), heslo, hlásané Gandhim; Indové nesmějí spolupracovati v žádném britském zřízení.

Nonchalance (franc.), nedbalost, bezvárnost; nonchalantní, nedbalý.

Nonimiaceae je přes 300 druhů čítající rod tropických a subtropických dřevin se vstřícnými listy a plodem nážkou se zdužnatělou číškou. Listy některých druhů mají léčivý účinek.

Nonius (také vernier [vernie]), pohyblivé pomocné měřítko k odečtení jemnějších dílků, nazvané tak podle údajného vynálezce Núñez, nebo podle pravého vynálezce Pierre Verniera. Devět dílků hlavního měřítka A se rozdělí na nonius na 10 dílů. Při měření posune se nonius tak, aby jeho nula souhlasila s koncem měřené délky. Pak zjistíme kolikátý dílek nonia splývá s některým dílkem hlavního měřítka.

Nonnos, řec. básník z Panapolisu, (Egypt), žil v V. stol. po Kr., napsal epos Dionysiaka, líčící tažení Dionysovo do Indie.

Nonpareille, tiskař. písmo, vel. 6 typogr. bodů.

Non troppo, (hudebně) ne příliš.

Nopalea, nopálovité, druh kaktovitých rostlin v trop. Americe a v Africe. Na nich žije červec nopálový, z něhož se vyrábí nachová barva; proto druh n. z Mexika sluje N. coccinellifera S.-Dyck

Nopalea coccinellifera.

a pěstuje se ve velkém hlavně na Kanárských ostrovech.

Nopp Leopold (* 1859), čes. historik, inspektor škol a vlastivědný spisovatel.

Nor A. C. (vlastně Kavan Josef) (* 1903), čes. spisovatel, publicista. Sp. Bürkental (1925), Rozvrat rodiny Kýrů (1926), Opilé povídky (1926), Ztichlýma očima (1927), Raimund Chalupník (1927), Sloupky o studentech (1927), Putování na dluh (1927), Jugoslavie v letním slunci (1928), Povídky o nich (1929), Laciné povídky (1929).

Norbert, křesť. svatý, zemský patron Čech (1085—6. VI. 1134 v Magdeburku), založil r. 1121 řád premonstrátský a stal se r. 1126 arcibiskupem magdeburským. Pohřben na Strahově.

Nordeck Coffinières de (1811—1887), fr. gen., r. 1870 guvernér Met; prohlásil, že jich nemůže udržeti ani 14 dní bez pomoci armády, což mělo za následek, že Rýnská arm. (marš. Bazaine) včas neustoupila a byla pak v Metách uzavřena a donucena ke kapitulaci.

Nordenflycht Hedwig Charlotta (1718—1763), švéd. spisovatelka a nadaná lyr. básnířka.

Nordenová Ada (* 14. IX. 1894 v Praze), č. operní pěvkyně. Původní úmysl, věnovati se činohře (1913 byla čl. Měst. div. v Plzni), po zdokonalení ve zpěvu u prof. Wallersteina a ve Vídni změnila pak vstupem k opeře; byla u divadel v Mor. Ostravě a v Plzni, od r. 1924 pak je členem opery Nár. divadla v Praze a pěvkyní operní. Vl. jm. Anna Nováková-Jeníčková.

Nordenskiöld (nordenšeld) Adolf Erik (1832—1901), švédský polární badatel, navštívil v l. 1858—61 Špicberky a pronikl 1875—76 Karským mořem k Jeniseji. R. 1879 obeplul Sibiř na severu až k Úžině Beringově. R. 1883 cestoval ve vnitřním Grónsku. Sp.: Vega's ford kring Asien och Europa (1881, př. E. V. Mourek, 1882).

Norderney, druhý nejv. ostrov z ostrovů východofrýzských, 24 km². Ves N., 5564 obyv. Známé mořské lázně německé.

Norfolk (norfok), přístav na j. atlantickém pobřeží sev.-amer., ve státě Virginii, 179.200 obyv.; mořské lázně.

Norfolk, hrabství ve vých. Anglii, 5322 km², 503.570 obyv. Hlav. m. jest Norwich.

Norgin, koloidní sodno-amonná sůl kyseliny laminarové; získává se z mořských chaluh, vodou nabobtnává a pomalu se v ní rozpouští, používá se jí k apretuře a k impregnaci, ke klížení papíru a k přípravě emulsí.

Norické Alpy, část Východních Alp; pnou se na půdě nynějšího Rakouska mezi řekami Drávou a Dunajem. Byly pojmenovány podle Noriků, kteří s Taurisky obývali římskou provincii Norikum. Dnes se již v zeměpise málo užívá tohoto pojmenování. Jednotlivé jejich větve zovou se též podle zemí, kterými prostupují: Ze severních vápencových Alp čítáme k nim Alpy Salcburské od údolí Innu k Salici, dále na východ Hornorakouské a Dolnorakouské Alpy. Na jihu od Alp Salcburských rovnoběžně s údolím horní Salice vystupují Alpy Kitzbühelské. V A. Salcburských je nejmalebnější skupina Berchtesgádenská s Královským jezerem, v jehož vodách se shlíží trojvrcholý Watzmann (2713 m). Alpy Kitzbühelské nejsou složeny z vápence, ale z prvohorních břidlic. V Hornorakouských Alpách leskne se nám nejbližší ledovec Dachstein (2996 m), pod jehož severním úpatím se rozkládá proslulá Solná Komora, bohatá přírodními krásami a solí. S vyhlídkové hory Schafbergu (1780 m) obdivují turisti leskle pláně četných jezer ledovcového původu (Atterské, Travenské a j.). Od průsmyku Pyhrnského zdvihá se středohorská část severních Alp vápencových, zvaných za řekou Enží Alpy Dolnorakouské. V nich na východě vystupuje Vídeňský Sněžník (2075 m), na hranicích štýrských Raxalpa (2009 m). Údolí rakouské Litavy a štýrské Mořice spojuje průsmyk Smrečník (Semering, 980 m), proslulé to letovisko i nejživější cesta z Vídně k Adrii.

Noricum, římská provincie mezi Raetií a Panonií, podmaněná r. 16 př Kr.

Norimberk, m. v Bavorsku, 392.494 ob. Stará část dosud zachovala středověký ráz. N. jest nejprůmyslovějším městem Bavorska.

Norma (lat.), vlastně pravidlo; obrazně měřítko, předpis, vzor; odtud normální, odpovídající danému vzoru, předpisu nebo panující myšlence o dokonalosti.

Normalisace, usměrnění hospodařské, zvláště výrobní činnosti podle jednot-

ných pravidel (norem) stanovených příslušnou autoritou k dosažení větší hospodárnosti. Za účelem normalisace utvořila se v ČSR. normalisační společnost, která vydává normy (ČSN.) pro všechna odvětví.

Normální, pravidelný.

Normální profil, u železnic prostor nad a vedle kolejí na trati, v jehož mezích nesmějí býti umisťovány signalisační zařízení, stavební součásti atd. a jehož meze nesmějí přestoupiti obrysy dopravních prostředků a jejich nákladů. — Ve vodním stavitelství profil řečiště, který se stanoví při jeho regulaci, aby co možná souhlasil s původ. profilem řečiště. — N. p. se nazývají též obvyklé profily válcovaného železa, jejichž stanovením se omezil počet různých profilů. Normalisovány jsou též řezy kolejnic, trubek atd.

Normandie, bývalá provincie v sev.-z. Francii, při průlivu La Manche. Hl. m. byl Rouen. Území její tvoří dnešní départementy Seine-Inférieure, Eure, Calvados, Orne a Manche, celkem 30.628 km² s 2,293.240 ob. Jméno obdržela N. od Normanů.

Normandské ostrovy (angl. Chanel Islands [čenel-ailends]), franc. Iles Normandes neb Iles de la Manche [il-normand, il de la manš]), souostroví v kanálu La Manche, poblíže francouzského pobřeží, skládající se z ostrovů: Jersey, Guernsey, Sercq, Alderney, několika ostrůvků a nespočetných útesů, patřících geologicky k severozápadní Francii, 195 km², 90.230 ob. (463 na 1 km), jediný zbytek staré Normandie, nacházející se od 1066 pod britským panstvím. Ostrovy tvoří dva svobodné státy, které mají své vlastní staré normanské právo obyčejové. (Le grand coustumier.) Bližší o správě a řeči ↗: Jersey. Podnebí ostrovů jest velmi mírné, vhodné pro nemocné plicními chorobami (stř. teplota roční 11°). Na ostrovech jest výtečné zemědělství a zahradnictví. Hl. m. jest Saint-Hélier na Jersey.

Normané, název obyvatel Skandinavie; známi odedávna u sousedů jako mořští lupiči, kteří na svých malých lodích navštěvovali kraje pobřežní a plavili se i proti proudu řek (Wikingové). Od r. 800 po Kr. nutila neúrodnost země, touha po dobrodružství i útisk knížat obyvat. Skandinavie k vystěhovalectví. Hlad po půdě učinil z mořských lupičů dobyvatele a zakladatele států. Již za doby Karla Vel. navštěvovali pobřeží Francie a působili mnoho potíží jeho nástupcům. Usadili se ve Frýzsku a pronikli proti proudu Rýna. Zpustošili Cáchy, Kolín, Mety, Mohuč a Worms. Paříž byla jimi třikráte dobyta (845, 857, 861). Po r. 891 se usadili pevně na dolní Seině (↗ Normandie), přijali rychle křesťanství a románskou kulturu. Anglie byla r. 836 Normany dobyta. R. 1066 porazil Vilém Normandský definitivně Anglosasy. Od té doby vládli francouz. Normané v Anglii. Jejich smíšením se Sasy povstal anglický národ. R. 820 dobyli Irska a zřídili v Dublíně stát, který trval do r. 1170. R. 874 kolonisovali Island. Odtud pronikli 983 do Grónska a na pobřeží Sev. Ameriky. Od r. 859 ocitají se N. na moři Středozemním. R. 1027 obdrželi zemi v okolí Averny v Italii jako nezávislé hrabství. R. 1043 vyrvali Apulii Saracénům. Robert Guiscard dobyl celé dolní Italie (1056—85). Jeho bratr Roger I. Sicilie a jeho syn Roger II. byl korunován r. 1130 papežem Anakletem II. na krále Neapolu a Sicilie. Po r. 1189 dostala se jejich země Staufům. Na východě si podmanili někteří kmeny finské, estonské a slovanské. Rurik založil r. 862 v Novgorodě stát, jiní dobyli Kyjeva a pronikli po souši až k Černému moři. V Rusku však úplně splynuli s Rusy a přijali křesťan.

Normosal, sterilní solní směs, jejíž roztok 1:100 má totéž složení a tentýž osmotický tlak jako krevní serum.

Norná (nosná hloubka), ponor, hloubka vody, do níž ponořená loď musí býti vždy menší nežli skutečná hloubka vody v řece n. přístavišti, podle toho pak stavba lodí s různým ponorem (u malých říčních parníků nejmenší ponor 60—75 cm, při velkých námořních lodích nákladních až 10 m), který má rovněž vliv na rychlost plující lodi.

Norov Avraam Sergějevič (1795—1869), rus. spisov.; po amputaci nohy zraněné u Borodina věnoval se civilní službě, 1854—58 byl ministrem osvěty, zavedl řadu prospěš. novot ve studiu klas. jazyku, upravil cest. stipendia pro zahraniční studium a rozšířil počet posluchačů universitních. Usiloval o uvolnění censury veř. tisku. Z knihy jeho Putěšestvija přelož. F. Klimeš (1851 2 sv.) Putování po Svaté zemi r. 1835.

Norrköping, m. ve Švédsku, 60.400 ob., na řece Motale.

Norrland, nejsevernější část Švédska, 260.494 km², 1,078.162 ob.

Norské umění patří do oblasti umění skandinávského. Počíná XII. stol., kdy vládne sloh románský a gotický, obdobný evropskému průměru. Jako materiál převládá však dřevo (kostely v Borgundu, Urnes, katedrála v Nidaru). Umění pozdější je obdobné dánskému. Teprve v XVIII. stol. hlásí se škola norská (Behn, Martin, Abildgaard, Thornborg,

Deran). V XIX. stol. vniká do Norska romantismus (Dahl) a realismus (Fearnley, Tidemand, Gude, Morten-Müller, Cappelen, Askefold, Munthe, Normann, Dahl, Sinding) a ještě později impresionismus (Krogh, Thaulow, Skredsvig, Werenskiold, Soot, Wentzel, Ström, Jörgensen). Světového jména si získal Edward Munch a sochař Gustav Vigeland. Současně n. u. representují: Astrp, Deberitz, Erichsen, Granse, Holmboe, Karstem, Krogh, Kalvi, Lund, Nielsen, Ness, Revold, Rolfsen, Sköld, Sörensen, Tornsteinson.

Norsko (nor. Norge), království v sev. Evropě, 323.795 km², 2,788.893 ob. (1926). N. zaujímá západní a sev.-záp. část poloostrova Skandinávského. Délka pobřeží proti oceánu Atlantickému, Sev. moři ledovému, Severnímu moři, Skageraku a Kattegatu jest 3400 km, na východě hraničí se Švédskem (délka hranic 1650 km) a Finskem (920 km). Geolog. složení, vodstvo, podnebí, zvířena a rostlinstvo viz u hesla Skandinavie. — Obyvatelstvo: Ve městech žije 29% obyvatel. Vystěhovalectví hl. do USA. a Kanady. Na severu žije asi 30.000 Loparů. Norové jsou Germáni, mimo zemědělství živí se chovem dobytka a rybářstvím. Náboženství jsou převážně evang. (97.3%). Školství stojí na vysokém stupni. Hlavní město Oslo, zvané do konce r. 1929 Kristiania, na pobřeží mořském v hlubokém zálivu Skageraku (260.000 ob.) s vel. přístavem, odkudž se vyváží hl. dříví, nerosty, ryby (zvláště tresky a sledi), kožišiny do celé Evropy. Nejsevernější cíp Severní mys (Nordkop), blízko něho nejsevernější město evropské Hammerfest, východiště výzkumných i loveckých výprav do Sev. ledového moře. R. 1924 bylo 5875 obec. škol na venkově a 3409 tříd ve městech, navštěvovaných 395.553 žáky, 124 škol vyšších, 1 universita (v Oslo), technika (v Drontheimu), několik škol odborných. Večerní a lidové vyšší školy jsou velmi četné. Vědecké společnosti jsou v Oslo a Dronthjemu. Vnitřek země je jen řídce obydlen pro neúrodnost a drsné podnebí takže průměrná lidnatost celé země je z nejřidších v Evropě (7·0 na 1 km²). Obyvatelstvo jest lid silný, otužilý, příčinlivý a střídmý. Země je hornatá, jezernatá a lesnatá a svažuje se příkře k Atlantickému oceánu, s četnými ostrovy při pobřeží. Známy jsou hluboko do

Znak Norska.

země se zalévající úzké, kroucené zálivy, fjordy zvané. Řeky jsou vesměs krátké a pro prudký spád a četné slapy nesplavné. Neúrodné půdy jest 72.7%, lesů 24.2%, orné půdy 3.1% z celkové rozlohy. Přesto však je zemědělství hlavním zaměstnáním obyvatelstva. Značný jest též chov dobytka. Rybářství se provozuje po celém pobřeží. Těží se kyzy, železná ruda, molybden, wolfram, ruda stříbrná, měděná, zinková a niklová. Kamenné uhlí se dobývá na Svalbardu (Špicberky). — Průmysl. Světově hospodářsky jest důležitá výroba papíru ze dřeva, výroba celulosy, nábytku a lyží. Elektrochemický průmysl využívá vodní síly. Nejdůležitější přístavy jsou: Oslo, Bergen, Tönsberg, Hangesund, Drontheim a Stavanger. Železnic 3603 km. Míry a váhy metrické. Měna společná s Dánskem a Švédskem. — Norsko jest konstitučním královstvím. Vládne rod Šlesvik-Holštýn-Sonderburg-Glücksburský. Národní shromáždění (storting) má 150 členů. Právo hlasovací mají obě pohlaví od 23 let. Ministerská rada jest nejméně sedmičlenná a zodpovídá se stortingu. Všeobecná branná povinnost pro všechny občany od 18 do 55 let. Soustava miliční. K Norsku náleží od r. 1920 ostrovy Špicberky (Svalbard), ostrovy Medvědí a ostrov Jan Mayen. Na Špicberkách jsou velká ložiska kamenného uhlí. — Dějiny. N., staronorsky Noregr (u Plinia Nerigon), bylo dávno před počátkem našeho letopočtu osídleno Germány. Dějiny země počínají v VIII. a IX. stol. po Kr. výpravami Vikingů (viz Normané). Tehdy bylo N. rozděleno v několik říší. Sjednocení počalo z jihozáp., který byl ohrožován Dány a Švédy. Harald Haarfagr podmanil si r. 872 malá knížata a dobyl Shetlandy a Orkneye. Za jeho nástupců boje se šlechtou pokračovaly. Mnohé rody se vystěhovaly na Island. Též Švédové a Dánové zesílili své útoky. Po smrti Olafa Tryggevasóna, po bitvě u Svolder, r. 1000 podmaněno N. Dány a Švédy a po vypuzení Olafa Svatého (za nějž zvítězilo v zemi křesťanství) r. 1028, octla se země bezprostředně pod panstvím dánským. Avšak již r. 1042 stává se Magnus Dobrotivý, syn Olafův, na základě smlouvy, králem dánským. V dalších stoletích je jest země zmítána boji mezi králem a šlechtou. Teprve Haakon Starý r. 1240 definitivně potlačil odboj šlechty a upevnil moc královskou. Dobyl Islandu a Grónska. Haakonem V. vymřel r. 1319 domácí rod Haralda Haarfagra. Dědici byli švédští Folkungové. Spojení se

Švédskem trvalo jen do r. 1343, kdy král švédský Magnus Erikson dosadil na trůn norský svého syna Haakona VI. Jeho manželkou byla Markéta Dánská, která po smrti Haakonově a syna Olafa V. stala se královnou a spojila r. 1397 tři severské státy v t. zv. Kalmarskou unii. Práva N. byla Dánskem neustále zmenšována, od r. 1536 bylo N. vlastně jen dánskou provincií. Náboženská reformace, provedená bez značnějších potíží, posílila dánský vliv, takže norská řeč upadla téměř v zapomenutí. Roku 1812 korunní princ švédský Karel Jan obdržel N. odměnou za pomoc spojencům proti Napoléonovi a donutil krále dánského Friedricha VI. mírem v Kielu, že toto připojení uznal. N. nebylo ochotno uznati švédskou nadvládu. Švédové však nově zvoleného krále Kristiana Friedricha donutili r. 1814 ke vzdání se trůnu a prohlásili N. za spojené personál. unií se Švédskem. Ačkoli někteří Norové souhlasili s unií, přece rostl stále počet těch, kteří prohlašovali unii za břemeno. Za Oskara I., který Norům vycházel velmi vstříc, se poměry mezi oběma národy značně zlepšily, zčásti též dík skandinávskému hnutí, které, vycházejíc z Dánska, usilovalo nejen a kulturní, ale i o politické sblížení severských států. Za Karla XV. a Oskara II. se však spory opět přiostřily. Konečně r. 1905 prohlásili Norové lidovým hlasováním odloučení od Švédska. Trůn norský byl nabídnut princi Karlovi Dánskému, který jej přijal jako Haakon VII. Za světové války zachovalo N. neutralitu. — Norský jazyk (Landomaal). Pův. staronorský jazyk byl zatlačen dánštinou, když N. bylo r. 1397 spojeno s Dánskem Kalmarskou unií. Reformace a knihy povýšily dánštinu na řeč církevní a vzdělanců. V XVII. a XVIII. století norština jako kulturní řeč zanikla a žila jen v některých místních nářečích. Teprve odluka od Dánska r. 1814 a probouzející se národní sebevědomí obrátily opět pozornost k národní řeči. Norvéžských slov a tvarů začíná užívati básník Wergeland, sběratel pohádek Asbjörnsen, a balad Landstad. Opravdové hnutí pro národní jazyk počíná pracemi Ivara Aasena. Buduje spisovný jazyk na zákl. záp. a jihozáp.

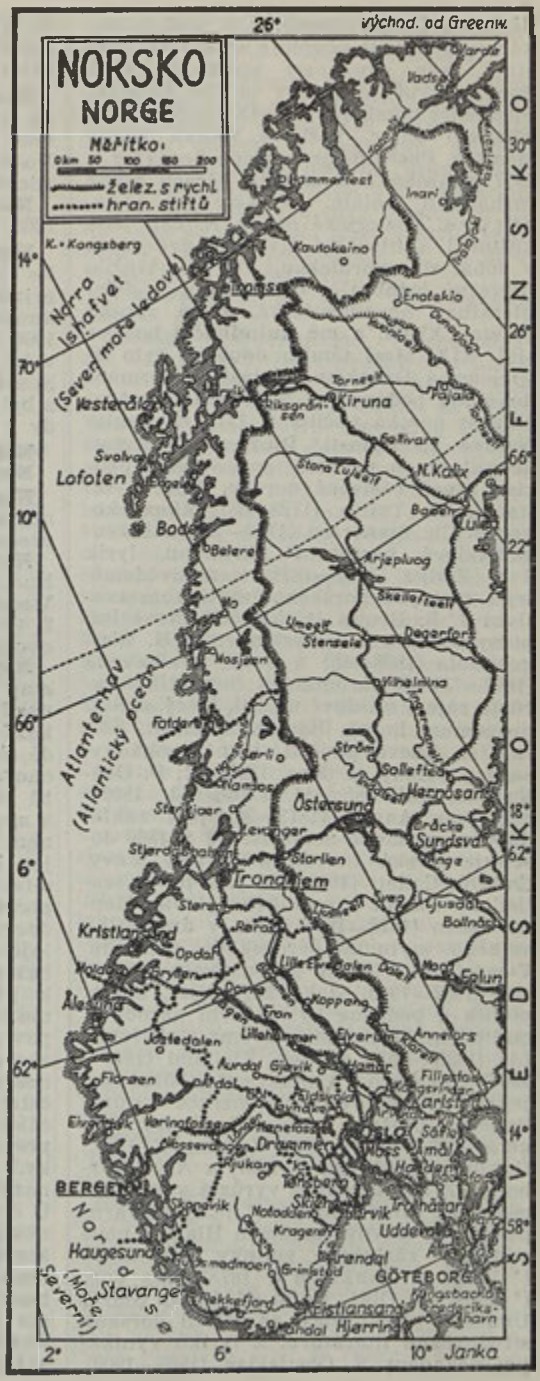

dialektů. Usnes. stortingu r. 1885 a zákonem z r. 1892 povoluje se zavésti norštinu jako vyučovací jazyk do škol. dnes se vyučuje norsky ve 2000 školách. Stoupenci norského lidového jazyka jsou sdruženi od r. 1906 ve spolku Norsk Maallag. Poslední pravopisná úprava z r. 1917 ponechává v mnoha věcech volné rozhodnutí školám. — Norská literatura. Historické osudy N. dělí jeho kulturní a literární život ve dvě části, v dobu staronordickou, kdy N. tvořilo literární jednotu s Islandem a v dobu literatury novonorvéžské, která vzniká ve stol. XVIII. a má kulminační bod ve stol. XIX. Mezi těmito údobími bylo N. spojeno s Dánskem. Zvláště reformace dokonala podánštění N. První literární činnost norská počíná r. 1772 založením Norské společnosti. Dlužno zde uvésti několik jmen prvních spisovatelů, píšících aspoň částečně norsky. Jsou to zejména Ch. Tullin (1728—65), klopstokovec P. Ch. Stenersen (1723—76), náboženský lidový básník P. Frimann, lyrik Jens Zetlitz (1761—1821) a nejuvědomělejší zástupce norského hnutí konservativní J. R. Bruun (1745—1816). Nové impulsy dostává n. l. vystoupením H. Wergenlanda (1808—45) a J. S. Welhavena (1807—73). Z národnostní romantiky vyrůstá zájem o lidové umění, který se stal pramenem hojné literární činnosti. Sbírají se lidové pověsti, písně, pohádky, sagy a balady (J. Moe, 1815—82; P. Oobjörnsen, 1812—85; M. Landstad, 1802—80). Ivar Aasen (1813—96) jest zakladatelem spisovné norštiny. Od r. 1860 dosahuje norská literatura světové slávy. Camilla Collett (1813—95) píše první realistický román z rodinného života, Henrik Ibsen (1828—1906) roste v dramatika velkého stylu a evropského rozhledu. Více zůstal Norem Björnstjerne Björnson (1832—1910). Jako žurnalista, kritik, politik a pedagog byl velkým národním buditelem. Mezi těmito dvěma stojí Jonas Lie (1833—1908) a Alex. Kielland (1849—1906). Následující generace stojí silně pod jejich vlivem. Jest to generace naturalistická. Dlužno jmenovati Hanse Jaegera (1854—1910), Ch. Krogha (* 1852), Gunnara Heilberga (* 1857) a Arne Garborga. Z této generace vyrůstá vynikající osobnost, Knut Hamsun (* 1859), literární pesimista, slavný románem Hlad. Z nové generace zasluhuje zmínky Joh. Bojer (* 1872), A. Haukland (* 1873), Nils Vogt (* 1864) a Olaf Duun (* 1876). Sigrid Undset (* 1882) snaží se oživiti norskou středověkou literaturu. Z lyriků vynikající dekadent S. Obstfelder (1866—1900), H. Wildenweg (* 1886), Olaf Bull (* 1881), E. Solstad (1893—1918). Sociální motivy nalézáme u M. Landstada (* 1876).

Northampton, 1. m. v Anglii, 93 260 ob. na trati Londýn—Liverpool a splavné řece Nenu. — 2. m. v sev.-amer. státě Massachusetts, 24.145 ob. na řece Connecticut.

Northamptonshire, hrabství v Anglii 2368 km², 307.940 obyvatel.

Northcliffe, Viscount, dř. Alfred Charles William Harmsworth, (1865—1922), britský žurnalista a kritik, založil r. 1896 konservativní časopis Daily Mail. Roku 1906 koupil Times. Za války postavil se v čele propagandy proti Německu (s W. Steed), pomohl Lloydu Georgeovi k vládě a byl jím jmenován ministrem propagandy v nepřátelských zemích.

Northern Territory, s. Sev. Australie.

Norvéžsko, s. Norsko.

Norwid Cyprjan (1821—1883), pol. básník a malíř, lyrik, novelista a dramatik, předchůdce moderny.

Norwich (norič), 1. hl. m. angl. hrabství Norfolku, 124.100 ob. na splavné řece Wensum, na trati Londýn—Yarmouth. — 2. tovární město v sev.-amer. státě Connecticut, 22.304 ob.

Nos (lat. nasus), ústroj čichový a přístup k cestám dýchacím u obratlovců, někdy prodloužený v rypák; obecněji každé čichové ústrojí (s) u zvířat. V řadě obratlovců tvoří n. párovitá jamka čichová, která u vyšších obratlovců v době embryonální záhy klesá do hloubky a spojuje se vzadu choanami s nosohltanem. Ve vnitřním n. je čichání schopna jen horní část (krajina čichová, regio olfactoria), obsahující ve sliznici velký počet čichových buněk. Dole je krajina dýchací (regio respiratoria), která otepluje, zvlhčuje a cizích příměsí (prach, bakterie) zbavuje vzduch proudící tudy k plicím. Tuto oblast ovládá 5. nerv mozkový. Čichání schopný a filtrující povrch vnitřního nosu zvětšují nosní skořepy, často spirálovitě vinuté. Zevní nos tvoří v jeho horní části kosti nosní a čelní výběžky horních čelistí, ve spodní části ve střední čáře chrupavčitá nosní přepážka a některé jiné chrupavčité látky. Postranní části nosní zovou se nozdry nebo (u člověka) křídla nosní. U člověka uchyluje se zevní n. obyč. poněkud vlevo. Skořepy jsou 3 a průchody, které jsou mezi nimi (průchody nosní), mají spojení s dutinami v kosti klínové, horní čelisti a kosti čelní. Sliznice nosní má hojně nervů a cev. V nejhořejším oddílu přepážky je krajina čichová, obsahující buňky čichové s jemnými vý-

běžky. Tyto buňky jsou spojeny s vlákny čichového nervu, která pronikají kostí

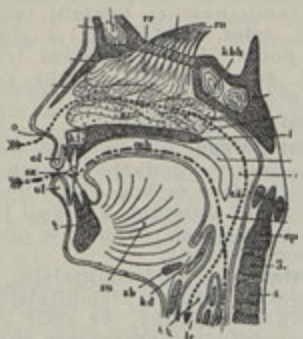

Schematický podélný řez obličejovou částí lidské lebky a přední částí krku.

sth = dutina kosti čelní, sb = kost čelní, rr = krajina čichová, lc = dírkovaná ploténka kosti řešetné, rn = nerv čichový, kbh = dutiny kosti klínové, kb = kost klínová, ch = choana, hg = tvrdé patro, wg = měkké patro, nrg = průchod do nosohltanu, at = atlas, nrr = nosohltan, ep = epistrofeus, 3., 4. Hw = 3. příp. 4. krční obratel, zä = čípek, spr = jícen, kk = hrtan, kd = příklopka hrtanová, zb = jazylka, zn = jazyk, uk = dolní čelist (na bradě prořízнuta), ul = dolní ret, sz = řezáky, mh = dutina ústní, ar = krajina dýchací, ol = horní ret, ki = horní čelist, nlo = nosní otvor, nk = nosní chrupavka, nk = nosní dutina, lr = průdušnice, nb = kost nosní, ---------> ll = proudění vzduchu, ————» nl = příchod potravy.

řešetnou a spojují se později v oba nervy čichové. O$_4$ také mozek, čich, ústa, smyslová ústrojí.

Nosák, v hornictví nářadí užívané k rubání horniny. Skládá se z topůrka, na něm čepel s jedním neb dvěma hroty.

Nosák Bohuš (* 3. II. 1818 v Tisovci, † 5. IV. 1877 v Sabinově), slov. spisovatel; byl ev. kaplanem u M. M. Hodže v Mikuláši, spoluredaktorem Štúrových Slov. Nár. Novin, po revoluci politickým úředníkem, r. 1867 byl propuštěn a žil pak v ústraní u svého bratra Teofila, ev. faráře v Sabinově. Psal verše, povídky a rozpravy a překládal ze západ. a slovanských jazyků. Všímal si také slovenského života na východě, v Šariši a Zemplíně, jejž zachytil v řadě cestopisných kapitol. Kromě drobné poesie lyrické a vlastenecké (Spevy tatránske) významnější je veršovaná pověst Kamzík (1873)

Nosál František, Ing. (* 1879 v Těšicích u Hodonína), div. general, přednosta techn. odboru MNO. v Praze; jeden z předních účastníků našeho nár. odboje v Rusku.

Nosál Josef, Ing. (* 1885 v Mezilesí v Kladsku), gen. stav. sl., předn. stav. od. MNO. v Praze; účastník našeho nár. odboje v zahran. vojsku na Sibiři.

Nosálové (Nasua Storr), rod šelem z čel. medvídků drobných (Procyonidae), kuně podobný, s krátkým krkem, rypákovitým noscem a krátkými, silnými končetinami s dl., ostrými drápy. Rozšířeni jsou po Sev., Střed. a Již. Americe. V této žije koati (N. rufa Desm.), 55 cm dl., ocas 45 cm, s dl., hustou srstí, šedorezavý. N. žijí společensky, hl. na stromech; jsou to všežravci.

Nosálovice, o. na Mor., okr. Vyškov, 1288 čs. ob.

Nosatci (Curculionidae, Rhynchophora), čel. brouků, jichž přední část hlavy je prodloužena v nosec. Tykadla jsou upevněna v jamce n. brázdičce na nosci, jsou často kolénkovitě lomená a kyjovitá. Larvy, většinou slepé a beznohé, žijí pod korou stromů, ve dřeni stonků a větví. Patří sem: Klikoroh borový (Hylobius abietis L.), 14 mm dl., nebezpečný škůdce lesní, hnědý se žlutými kresbami; ožírá kůru mladých borovic a smrků. Smolák znamenaný (Pissodes notatus F.), 5—7.5 mm dl., rezavě hnědý se žlutými šupinkami, na krovkách 2 rudožluté pásky; ohlodává kůru borovic. Dlouhonosec lískový (Balaninus nucum L.), 6—9 mm dl., žlutavě strakatý; samička klade vajíčka do zelených lískových oříšků. D. žaludový (B. glandium Mosh.), 4—8 mm dl., podobá se předešlému. Dále květopas jabloňový (Anthonomus pomorum L.; O$_4$ květopasové), skákač bukový (Orchestis fagi L.), 2 mm dl. a černý, divizňáček krtičníkový (Cionus scrophulariae L.), 4—5 mm dl. s kulatou, černou skvrnou na švu krovek, listohlodové (Phyllobius), většinou kovově zelení; lalokonosci (O$_4$ Otiorrhynchinae), krytonosci (Ceuthorrhynchinae), Cossoninae (pilous černý, O$_4$ Calandra granaria L., p. rýžový, O$_4$ C. oryzae L.), Chlorophanus viridis L., 9—11 mm dl. a zelený, žijící na kopřivách, Attelabus nitens Scop., 4—6 mm dl., červený, na dubovém listí. Z cizokrajných: Entimus splendidus F., Eupholus browni Bat. a Brenthus anchorago L.

Nosecký (vl. Nosek) Siard František (1693—1753), premonstrát na Strahově, malíř.

Nosek (Chondrostoma Ag.), rod ryb kaprovitých s mocně vystupujícím čenichem, spodními, příčnými ústy a požerákovými zuby v jednoduchých řadách. 1.5 kg těžká ryba, svrchu černavězelená; žije společensky v Evropě, s. Africe, Dunaji, rýnské oblasti a v řece Moravě a jejích přítocích, živíc se řasami; maso je méněcenné.

Nosek Antonín (1868—1916), prof. středošk.; přírodozpytec.

Nosek František (1840—1924), č. politik, bývalý poslanec.

Nosek František, JUDr. (* 1886), fin. rada, č. politik, poslanec strany lidové, ministr pošt a vnitra (1925—9).

Nosek Jan, PhMr. (* 30. XII. 1849, † 1921), lékárník a odb. spisovatel.

Nosek Josef (* 1873), vicepres. Stát. pozem. úřadu v Praze; č. politik.

Nosek Václav, Ing. (* 1887 v Talíně u Písku), brig. gen.; přednosta ženijního odd. MNO. v Praze; zúčastnil se činně našeho nár. odboje v sibiřské armádě.

Nosek Václav Jindřich, č. malíř v Praze v l. 1864—1702.

Nosek Vladimír (* 1895), konsul a č. spis. Sp.: Anglie a náš boj za samostat. (1926). Problém hospod. spolupráce nástupnických států. Rev. prac. v Anglii.

Nosetín, o. v Č., okr. Sedlčany, 805 čs. ob.

Nosice, o. na Slov., okr. Púchov, 613 čs. ob.

Nosický, pseud. Lud. Thurza.

Nosiče, v gotice sloupečky, sloužící k podpoře klenbových žeber, které jsou pod příčnými a podélnými podporami klenby silnější.

Nosidlo z Geblic Václav (1592—1638), č. exulant v Perně a spisovatel.

Nosislav, ms. na Mor., okr. Hustopeče, 1414 čs. ob.

Nosítka, z Orientu pocházející, skříňovitý dopravní prostředek, nesený lidmi nebo zvířaty; ještě dnes ve Španělsku, Indii, Číně a Japanu obvyklý.

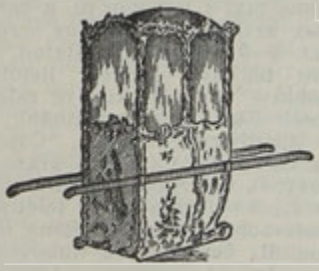

Nosítka.

Noske Gustav (* 1868), něm. politik, vrch. president Hannoveru.

Noskowski Witold (* 1874), polský novinář, red. Głosu Narodu, pozd. Czasu, Dziennika poznańskiego, nyní ředitel Kurjera poznańskiego. Sp.: Ludzie i armaty (1918).

Noskowski Zygmunt (1846—1909), pol. hud. sklad., hl. písní ve slohu nár.; kapelník Filharmonie varšavské.

Nosník (nosič, trám, podvlak, průvlak, krákorec, překlad, konsola, traversa), hranol podepřený na 2 n. více místech podpěrami, nesoucí zatížení (ve stavbě, konstr. želez. mostů a p.) z různ. materiálu podle účelu a zatížení (ze dřeva, železa, železobetonu); železné n. zhotovují se o průřezu H.

Nosní kost, ♌ lebka.

Nosní polypy, měkké, šedé neb narůžovělé útvary, hladkého povrchu, různé velikosti, které mohou vyplniti celý nos od chřípí až k ústům. Vznikají při chronických zápalech sliznice a onemocněních nosní dutiny.

Nosofen (tetrajodfenolftalein), vzniká působením jodu na fenolftalein; tvoří bledožlutý, objemný, ve vodě a kyselinách nerozpustný prášek bez chuti a zápachu, rozpouští se v éteru a chloroformu, používá se ho jako náhražky jodoformu.

Nosofobie, strach před nemocí.

Nosogenesis, vznik nemoci.

Nosorožci (Rhinocerotidae), velicí ssavci býložraví, lichokopytníci. Tělo pokryto tlustou, téměř lysou kůží, krátký krk, hlava dopředu prodloužená, s nevelikou tlamou, malýma očima; nos nese nahoře jeden nebo dva rohy různě zakřivené. Nohy jsou krátké, nahoře velmi silné. Krátký ocas. Kostra jest mohutná, 28 zubů. N. žijí v afrických stepích jižně od Sahary, v Přední i Zadní Indii a na velkých Sundských ostrovech. Ze smyslů mají nejvyvinutější sluch. Žijí v malých stádech. Samice metá jedno mládě. Milují bažinaté nížiny a pralesy. Živí se výhradně rostlinami. Na člověka se vrhá jen je-li podrážděn. N. žije v pěti druzích: n. sumatranský (Borneo, Sumatra, Malakka, Assam), n. indický (Přední Indie), n. javanský (Java a Zadní Indie), n. africký (Afrika), n. bílý (na Horním Nilu a jižně řeky Zambezi); po slonu největší ssavec suchozemský. Fossilní n. nejstarší nalezeni ve svrchním eocénu v Evropě a Severní Americe.

Fossilní nosorožec. (Rhinoceros antiquitatis).

Nosorožík (Oryctes nasicornis L., druh brouků krytopysků (Dynastinae), u nás žijící; sameček má na hlavě lichý, dozadu zahnutý roh a tři hrboly na štítě; v zahradách, sklenících a v hromadách třísla.

Nosovský Karel (* 1881), vrch. oficiál univ. knihovny v Praze, čes. bibliograf. Sp.: Katalog učebnic (1906, 1924), Soupis čes. a slovenských časopisů (1909), Karel Havlíček, Nár. kroj (1921), Soupis čs. dram. lit. 1909—20 (1921), Nauka knihopisná a nástin vývoje čs. knihkupectví (1927), Soupis čs. literatury 1901—1925 (1929 a d.).

Nosticové, starý šlechtický rod hraběcí, rozvětvený hl. ve Slezsku, Lužici (původní jich sídlo b. panství Nostitz na Budyšínsku), odkud dostali se na zač. XVI. stol. do Čech. Z toh. rodu Otto z N., syn Jeronýma z N., hejtmana zhořeleckého, založil pozdější moc a bohatství N.; byl praž. apellačním radou, pak dvorským a konečně tajným radou a místokancléřem, 1623 povýšen do panského stavu a stavu říš. svob. pánů. Spolupracoval na Obnoveném zřízení zemském 1627, získal za konfiskace panství Falknov, Heinrichsgrün, Řehlovice a j. Zemřel 1630 ve Vídni svoboden, statky zdědil syn jeho sestry Žofie, Jan Hartvik z N., který se stal zakladatelem mladší větve N. Rieneckých; ve státních službách byl ve vys. úřadech (nejvyšším sudím, nejv. komorníkem a posledně 1652 nejv. kancléřem, jímž zůstal až do smrti 1683. 1646 povýšen do stavu hraběcího, získal koupí od kurfiřta mohučského část hrabství Rieneckého a tím 1651 říšské hrabství. Vystavěl palác N. na Malé straně v Praze. Z potomků jeho, synové Antonín Jan a Václav Desiderius dosáhli vysokých úř. dvorských. Vnuk František (* 1725), poslední hodnosti nejv. purkrabí a president král. gubernia; postavil 1871 Stavovské divadlo v Praze, zemřel 1794. Z pošlostí jeho syna Bedřicha Jana (1762—1819) a Jana Nepomuka (1768—1840), řada přísl. rodu byla ve vynik. úřadech vojenských a státních. Syn Jana Nepom. Albert (* 1807) byl poslancem říš. rady, r. 1861 pak nejvyšším maršálkem; činný v mnoha korporacích dobroč. a vědeckých, spoluzakladatel Hypoteční banky. Z žijících přísl. rodu Nosticů majitelem Falknova je Ervín N. (* 1898), známý sportovec dostihový, z větve rokytnické starši, již založil Otto, starší bratr Jana Hartvika (1608—1666) jako hejtman Svídnicka a Javorska; syn jeho Kryštof Václav povýšen do stavu hraběcího a 1692 přijat do počtu hrabat říšských († 1712), maj. Plané a Rokytnice Josef N. (*1878). Pražský palác N. má proslulou obrazárnu a knihovnu. Jos. Dobrovský, F. M. Pelcl a Jar. Schaller působili tu jako vychovatelé a knihovníci.

Nostras (lat.), našinec, náš člověk.

Nostrifikace (z lat.), zdomácnění; u doktorských diplomů, zkoušek a vysvědčení cizozemců znamená uznání jich se strany státu za plně platné i v tuzemsku. — N. domácích podniků, cizozem. společností, přeložení jich sídla a vedení na naše území. Bylo velmi důležité po převratě, kdy velmi četné podniky měly z dob Rakouska buď sídlo nebo alespoň centrálu ve Vídni a v Budapešti. — N. akcií domácích akc. podniků, přechod akcií jsoucích dosud v rukou cizinců do rukou tuzemců (nazývá se též repatriací n. nacionalisací).

Noškov Nikolaj (* 1900), bulh. spisov. Vydal r. 1920 knihu veršů i povídek Otmorni minuti a r. 1927 knihu povídek Mir nam. Je lyr. impresionistou.

Nošovice, ob. ve Slez., okr. Frýdek, 821 ob. čs. Tkalcovna lnu, mlýn, pila.

Nota (lat. a it.), značka, znamená, též přípis, oznámení, poznámka. V hudbě notové písmo.

Notabilita (lat.), památnost, pozoruhodnost, též vážnost, tedy i vážená osobnost.

Notáblové, vzděláním, hodností a jměním vynikající osobnosti.

Notář (z lat.), veř. orgán, ustanovovaný ministerstvem spravedlnosti a povolaný k urč. funkcím přesně stanoveným. Notáři jsou vybíráni z n-ských koncipientů, kteří vykonali n-skou zkoušku. Koncipientem se může státi každý absolvovaný právník (nemusí býti JUDr., stačí, má-li tři státní zkoušky). Počet n-ů jest omezen a na uprázdněné místo se béře koncipient s nejdelší praksí. N. funguje jako svědek při sepisování listin o právních jednáních, při legalisaci a vidimaci, při ověřování podpisů, při projednávání pozůstalosti (zde má funkci jako soudní komisař), může zastupovati strany před soudem, pokud není výslovně předepsáno zastoupení advokátem atd. Zvl. v soudním řízení nesporném je velmi často n. povolán spolupůsobiti. Strany mají volnost, na kterého n se obrátiti. Za svůj výkon jest n. oprávněn požadovati určitý poplatek podle notářského tarifu.

Notářská komora, stavovská zájmová korporace, ve které jsou sdruženi notáři z obvodu jednoho n. více kraj. soudů. Hájí stavovské zájmy, podává vyjádření v odbor. otázkách a dozírá na vykonávání funkce notářů a n-ských koncipientů. V ČSR. jest 10 n. k.: Praha, Čes.

Budějovice, Hradec Král., Cheb, Most, Liberec, Brno, Olomouc, Opava a Bratislava. Na Podk. Rusi n. k. dosud není; její funkci koná presidium soudní tabule v Košicích.

Notářský akt, veř. listina, sepsaná notářem o určitém práv. jednání (darování mezi manželem a manželkou, závěť, dosvědčení totožnosti atd., ✍ též notář). Aby byla listina platná, musí míti urč. náležitosti, jako datum, číslování stránek, podpisy stran, podpis notářův na každé stránce spisu, jeho úřední pečeť na poslední stránce spisu, záznam o tom, že obsah spisu byl přečten stranám, a vyznačení funkce podepsané osoby, buď jako strana n. jako svědek. Místo dvou svědků může býti přibrán další jeden notář. U těch práv. jednání, u nichž zákon přímo vyžaduje formy n. a., způsobuje nedodržení tohoto předpisu neplatnost celého jednání.

Notburga, (1265—1313), křesť. svatá.

Noticka, poznámka, malá zpráva v novinách.

Notifikace (lat.) oznámení, ohlášení, vrchnostenské sdělení; ve směnečném pravu, zpráva, kterou majitel protestované směnky zasílá svému bezprostřednímu zástupci během dvou dnů po dni vyhotovení protestu pro nezaplacení směnky. — V diplomatickém styku sdělení zvláštní notou (✍).

Notonecta, ✍ znakoplavky.

Notorický (z lat.), známý, nenapravitelný.

Notové písmo, v hudbě značky pro zachycení tónu, udávající jeho výšku a trvání. Klesání a stoupání melodie vyznačuje se notami níže a výše položenými na 5 liniích. Absolutní výšku tónu udávají klíče. Každý tón stupnice nese jméno písmene (CDEFGAH), další odstupňování umožňují posunní znaménka křížek. b) Rytmickou hodnotu udávají: brevis (hodnota 2 taktů), semibrevis, celá (celý takt), půlka, čtvrtka, osmina, šestnáctina, dvaatřicetina,, čtyřiašedesátina, a velmi zřídka stodvacetiosmina. Pro snadný přehled je zavedena taktová čára a označení tempa na počátku. Další značky naznačují formu přednesu (ritardando, crescendo, diminuendo) a zkratky ozdob (trylek, obal). Stejné tóny různých oktáv označují se jmény oktávy (velké C, kontra A, malé f, jednočárkované e a pod.) — Vý-

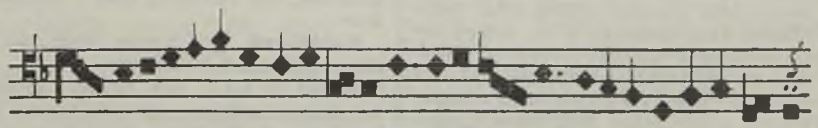

Mensurální notace.

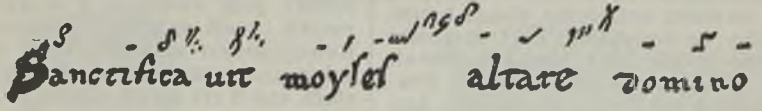

Neumy.

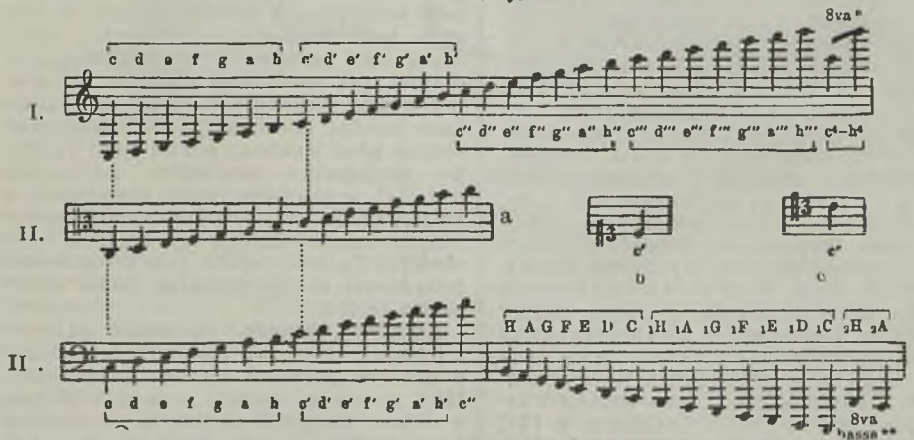

I. Houslový klíč (označení oktáv). — II. a) Altový klíč; b) diskantový klíč; c) tenorový klíč. — III. Basový klíč (označení oktáv).

voj. Pokusy zachytiti melodii a dáti tónům přesný písemný výraz sahají až do starověku (Řekové, Indové, Číňané) a používá se k tomu buď písmen abecedy neb číslic podle jejich polohy na hudebním nástroji. Jsou tudíž značkami pro hmat. Teprve ve středověku přišlo se na to, podati obraz klesání a stoupání melodie, čímž vznikly t. zv. neumy; poskytovaly však jen viditelný obraz slyšeného a nebyly přesné. Přesnější pokus objevuje se v mensurální notaci. Vývoj je ukončen, když se vznesl požadavek, aby písmo zachycovalo nejen melodickou, ale i rytmickou hodnotu, a když v XVI. stol. byla zavedena taktová čára. Změny další nejsou již podstatné, nýbrž jen praktické zdokonalování stávajícího. O řeckém notovém písmě ⚲ řecká hudba.

Notový klíč, ⚲ klíč v hudbě.

Notový tisk, rozmnožování not tiskem. Nejstarším druhem n. t. je dřevořezba (XVI. stol.), ale brzo již se objevuje obdoba písma: notové značky se lijí z kovu a sestavují. Technika je dvojí: 1. Buď se noty tisknou na předtisknutou osnovu, nebo 2. značky not obsahují i linie, s kterými se sestavují v řádku. Ale tak bylo možno tisknouti jen jednohlas. Rozložení linek a not podařilo se dokonale až 1755 Breitkopfovi v Lipsku. Užívá se dodnes při tisku příkladu v knihách a zpěvníků. Již od XVI. stol. používalo se mědirytin, někdy i kamenotisku. Dnes se používá k tisku ploten z olova a cínu, 1 mm silných, do kterých se vyryjí linie. Noty se vyrážejí formou a kladívkem a vrývají v plotnu. Když je plotna hotova, přetiskne se na kámen neb zinkovou plotnu a tiskne se způsobem litografickým.

Notre Dame (Naše Paní), pařížská katedrála, ⚲ Paříž.

Notre Dame de Lorette, horský hřbet s kaplí (něm. Lovettohöhe) v dep. Pasde-Calais, sev. od Arrasu ve Fr. Jako výborná posice, ovládající Arras, Lens a ř. Lys byla předmětem stálých bojů mezi Něm., kteří ji drželi od října 1914, a spojenci, kteří za bitev v Artois dobyli téměř celé výšiny do června 1915.

Nottingham, m. v Anglii, 268.000 obyv., má úzké ulice nepravidelně stavěné. Průmysl textilní, strojů, motorů, vozů, hrnčířství. Universita. V okolí lož. uhelná.

Nottingham, hr. Charles Howard of Effingham, angl. admirál; ⚲ Howard of Effingham.

Nottturno, v hudbě označení pro klavírní (neb i jiný nástroj) skladbu, volné formy (obyč. písňové), snivého charakteru, vřelé melodiky. Slavná jsou n. Fieldova a Chopinova.

Noty ⚲ notové písmo.

Nouguès Jean (* 1876), franc. hudební sklad., nyní při zvuk. filmu. U nás známa jeho opera Quo vadis (1909).

Nouhnys Willem Gerard van (1854—1914), holand. básník. Psal dramata a literární studie.

Noulens (nulan) Joseph (* 1864), franc. státník, poslanec, ministr války a financí. R. 1917 vyslancem v Petrohradě, od r. 1920 senátor.

Nouveauté (fr.), novinka, zvláště módní novota: haute n., nejposlednější novinka.

Nouze, ve smyslu národohospod. pocit nedostatku hospodář. statků, které jsou nezbytné k lidské existenci. Kdy u jednotlivce n. u celé skupiny osob, příp. u celého národa mluvíme o n., závisí na celé řadě hosp. skutečností (zdravotní stav, zaměstnanost, kupní síla, obchodní bilance, zahraniční obchod a p.). N. ve smyslu právním je stav, kdy lze zachrániti jeden statek (věc, lidský život) jenom zničením statku druhého. Zásadně jest škůdce beztrestný, jednal-li z krajní n. (z neodolatelného donucení: z hladu, z bídy, při živelních pohromách). Statek zachráněný musí však býti svou cenou úměrný statku zničenému. Pro posuzování beztrestnosti jest důležité hledisko, zdali by normální rozumný a slušný člověk jednal za podobných okolností stejně jako pachatel. Civilně však ručí pachatel majiteli poškozeného předmětu za způsobenou škodu, soudce má však vzíti při stanovení výše náhrady škody zřetel na to, že škoda byla způsobena v n. Nerozhoduje, zdali pachatel zachraňoval svoji věc či věc patřící jinému.

Nouzové peníze, peníze kovové neb papírové, vydávané v dobách, kdy je nedostatek pravidelného oběživa, s úmyslem proměniti je později za obyčejné peníze. Děje se tak v obležených městech, továrníky k výplatě mzdy, ve válce.

Nová Anglie, ⚲ New England.

Nová Baňa, okr. m. na Slov., 4868 ob. (4738 čs.). Koželužny, cementárna.

Nová Bělá, ob. na Mor., okr. Mor. Ostrava, 1083 ob. čs.

Nová Bystrica, o. na Slov., okr. Kysucké Nové Mesto, 3242 ob. (3222 čsl.).

Nová Bystřice (Neu-Bistritz), m. v Č., okr. Jindř. Hradec, 2802 ob. Okr. soud, důch., cel. úřad, odb. šk. tkalc., tov. mód. zboží plet., suken; lomy.

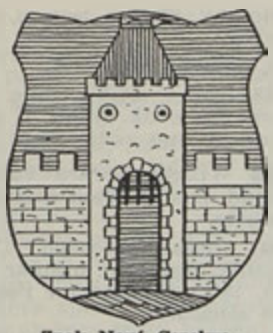

Znak Nové Cerekve.

Nová Cerekev, ms. v Č., okr. Pelhřimov, 1161 čs. ob. Továrna kartáč. zboží.

Nová Ďala (Uj-Gyalla), o. na Slov., okr. St. Ďala, 1305 ob.

Nová Dědina, o. na Mor., okr. Kroměříž, 631 čs. ob.

Nová Dlouhá Ves, o. v Č., okr. Sušice, 442 ob.

Nová Georgswalde (Neu-G.), m. v Č., okr. Šluknov, 506 ob.

Nová Grafenwalde, o. v Č., okr. Šluknov, 391 ob.

Nová Hospoda, o. v Č., okr. Plzeň, 466 čs. ob.

Nová Huť pod Nižborem, o. v Č., okr. Rakovník, 1159 čs. ob. Sklárna; chem. tov. na dřev. dehet a ocet. Letovisko.

Nová Chřibská (Neu-Kreibitz), o. v Č., okr. Varnsdorf, 520 ob. Tov. bavlněného zboží, niťárna.

Nová Jelka (Újhely-Jóka), o. na Slov., okr. Šamorín, 434 ob.

Nová Kaledonie (franc. Nouvelle Calédonie), fr. kolonie v záp. Tichém oceánu; sestává z N. K., ostrova Ile des Pins, ostrovů Loyalty a Chesterfieldových, celkem 18.443 km² s 51.880 ob. (14.172 běloši). Hl. úzký ostrov N. K., 16.250 km² veliký, obklíčený útesy, množství dobrých přístavů. Ostrov jest hornatý, ložiska železné rudy, niklové, kobaltové a chromové; uhlí. Vých. břeh jest lesnatý, záp. lučinatý. Na vých. pobřeží se pěstují tropické kulturní rostliny, palma kokosová, tabák, káva. Chov dobytka. Hl. městem je Numea, sídlo guvernéra, kabelové spojení s Queenslandem, radiová stanice.

Nová-Krajíčková Ludvíka, MUDr. (* 1876 v Praze), prakt. lékařka v Plzni, učit. tělo- a zdravovědy a škol. lékařka na dívč. obch. akad. v Plzni.

Nová Lehota, o. na Slov., okr. Nové Mesto nad Váhom, 731 čs. ob.

Nová Lehota (něm. Neuhay), o. na Slov., okr. Kremnica, 1408 ob.

Nová Lesná (Neu-Walddorf), o. na Slov., okr. Poprad ve Spišské Sobote, 755 ob. (298 čs.). Osada Dolní Smokovec, léčebný ústav Šrobárův.

Nová Lhota, o. na Mor., okr. Hodonín, 1342 čs. ob.

Nová Lubovňa, o. na Slov., okr. Stará Ľubovňa, 1001 čs. ob. Koželužny.

Nová Paka, okr. m. v Č., 6915 čs. ob. Sídlo okr. úř., vyš. reálka, m. museum. Tov. suken, motouzů, kamen, tov. plet. a stávk. zboží, výroba sport. potřeb a j.

Nová Pec (Neuofen), o. v Č., okr. Český Krumlov, 1373 ob.

Nová Role (Neu-Rohlau), o. v Č., okr. Loket, 791 ob. Tov. železa, zboží, keram. tov., tov. lepenky; dom. krajkářství.

Nová Říše, ms. na Mor., okr. Dačice, 1161 čs. ob. Opatství premonstr., knihovna a sbírka obrazů, nemocnice.

Nová Sedlica, o. na Slov., okr. Snina, 640 ob.

Nová Skřeněř, o. v Č., okr. N. Bydžov, 408 čs. ob.

Nová Stráž (Örs-Újfalu), o. na Slov., okr. Komárno, 1360 ob.

Nová Stužica, o. na P. R., okr. Veľ. Bereznỳ, 442 ob.

Nová Telib, ms. v Č., okr. Mladá Boleslav, 857 čs. ob.

Nová Ulice (Neugasse), část m. Olomouce, Mor., 6898 ob. (4005 čs.).

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Teplá, 1071 ob. Muriat.-alk. horké vřídlo, zasíl. Novoveské kyselky.

Nová Ves, o. v Č., okr. Čes. Budějovice, 506 čs. ob.

Nová Ves, o. v Č., okr. Stříbro, 595 ob.

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Duchcov, 2576 ob. (1598 čs.).

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Chomutov, 2149 ob.

Nová Ves, o. v Č., okr. Chotěboř, 1001 čs. ob.

Nová Ves, o. v Č., okr. Chotěboř 424 čs. ob.

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Liberec, 1588 ob. Přádelny bavlny, výroba obocných vín, pivovar.

Nová Ves, o. v Č., okr. Č. Krumlov, 619 čs. ob.

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Jablonec n. Nisou, 1819 ob. Brus. skla, výr. skleněných perel a skleněného zboží.

Nová Ves, o. v Č., okr. Kolín, 1343 čs. ob.

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Kraslice, 395 ob.

Nová Ves, o. v Č., okr. Tábor, 626 čs. ob.

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Tachov, 1221 ob.

Nová Ves (Neudörfel), o. v Č., okr. Teplice-Šanov, 391 ob.

Nová Ves, o. v Č., okr. Třeboň, 457 čs. ob. Rašelina, výroba dehtu, kolomazi, rašelinových cihel.

Nová Ves, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 483 čs. ob.

Nová Ves (Nowawes) u Berlína, 30.000 ob., založ. kol. r. 1750 čes. tkalci, kteří z odporu proti Habsburkům sympatisovali za sedmileté války s Bedřichem Velikým, jenž tyto české stoupence usadil u Berlína.

Nová Ves (Neudorf), o. v Č., okr. Cheb, 416 ob. Továrna hliněného zboží.

Nová Ves, o. v Č., okr. Písek, 454 čs. ob.

Nová Ves, o. v Č., okr. Strakonice, 695 čs. ob.

Nová Ves, o. na Mor., okr. Brno, 793 čs. ob.

Nová Ves, o. na Mor., slouč. s Mor. Ostravou, 1483 ob. (1299 čs.).

Nová Ves (Neudorf), o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 576 ob.

Nová Ves, o. na Mor., okr. Nové Město na Mor., 463 čs. ob.

Nová Ves (Mariahilf), o. na Mor., okr. Mikulov, 528 ob.

Nová Ves (Neudorf), o. na Mor., okr. Rýmařov, 495 ob. Těrna lnu.

Nová Ves, o. na Mor., okr. Jihlava, 498 čs. ob.

Nová Ves, o. na Mor., okr. Velké Meziříčí, 2221 čs. ob.

Nová Ves, o. na Mor., okr. Šumperk, 642 ob.

Nová Ves, o. ve Slez., okr. Frýdek, 653 čs. ob.

Nová Ves nad Lužnicí (Erdweis), o. v Č., okr. Třeboň, 975 ob. Sklárna.

Nová Ves nad Popelkou, o. v Č., okr. Semily, 1132 čs. ob. Dom. výr. lněn. zb., tkalc. tov., kartonáže.

Nová Ves nad Váhom, o. na Slov., okr. Nové Mesto n. Váhom, 625 ob.

Nová Ves nad Žitavou, o. na Slov., okr. Vráble, 1181 ob.

Nová Ves pod Pleší, o. v Č., okr. Příbram, 838 čs. ob. Pleš: sanatorium pro choré plicními nemocemi.

Nová Ves pri Dunaji (Duna-Újfalu), o. na Slov., okr. Galanta, 412 ob.

Nová Ves u Bakova, o. v Č., okr. Mnichovo Hradiště, 435 čs. ob.

Nová Ves u Světlé, o. v Č., okr. Ledeč n. Sáz., 662 čs. ob. Šindel.

Nová Ves v Horách (Gebirgsneudorf), o. v Č., okr. Most, 1770 ob. Výr. hraček a kuchyň. nářadí; stroj. tkalc.

Nová Ves u Jarošova, okr. Litomyšl. 243 č. ob.

Nová Vieska (Kis-Újfalu), o. na Slov., okr. Parkan, 880 ob.

Novace (z lat.), obnovení. Podle řím. práva znamenala n. zrušení starého závazku zřízením nové obligační smlouvy, ve které nastala buď změna osoby věřitelovy n. dlužníkovy, příp. předmětu dluhu. Podle našeho obč. zákona rozeznává se n. privativní a kumulativní. N. privativní jest obdobná římské n. Strany uzavírají n-ční smlouvu o změně obligace, musejí míti úmysl původní závazek změniti na nový, mění se osoba dlužníkova n. věřitelova (t. zv. pasivní a aktivní delegace). Stará obligace se touto n. ruší. N. kumulativní má za účel utvrditi obligační závazek. Děje se to tím způsobem, že k dosavadnímu závazku přistupuje nový závazek mezi věřitelem a dlužníkem, týkající se toliko splnění prvého dluhu. Tím nabývá věřitel větší jistoty, že jeho pův. pohledávka bude vyrovnána. Vyrovnáním prvého závazku ruší se i závazek druhý.

Nováčany, o. na Slov., okr. Moldava n. Bodvou, 392 ob. (258 čs.).

Nováček Josef (* 1880), bibliofilský vydavatel, sběratel.

Nováček Karel (* 1887 v Březanech u Horažďovic), vojín it. leg. pl. 33., r. 2. Popraven 22. IX. 1918 ve Via Prabi.

Nováček Karel (* 1874), č. politik, omladinář, okres. tajemník v Ústí n. Orl. Národohosp. spisovatel.

Nováček Vojt. Jaromír, PhDr. (1852—1916 v Sibini, Sedmihrady), č. historik, řed. zem. archivu v Praze. Vyd.: Zprávy zem. archivu král. Českého; studie historické: Dětřich z Portic, Listář k dějinám školství kutnohorského, Fr. Palackého Spisy drobné, Korespondenci a zápisky a jiné.

Novaja Praga (Petrikovka), město na Ukrajině, 13.107 obyv., velké mlýny.

Novaja Zemlja (rus.), dva ostrovy v Sever. moři ledovém, mezi 70° 30′ a 77° sev. šíř., 92.000 km². Jih jest nížina, bez ledovců, dále k severu dosahuje horstvo výšky až 1200 m, v nejsevernější části ledovce. Klimaticky jest příznivější západní část (červenec + 6.2°). Rostlinstvo sporé, nalézá se však přece na 200 druhů květin. Zvířena bohatá na pobřeží, mnoho druhů ptáků a ryb. Byla zjištěna ložiska uhelná a rudy měděné. Jsou zde jen 4 osady Samojedů, kteří uznávají ruskou vládu.

Novaja žizň (rus. Nový život), 1. první leg. deník ruských bolševiků, vycházející v Petrohradě od 9. XI.—16. XII. 1905, celkem 28 čísel. Přispívali: V. I. Lenin, L. B. Krasin, M. Gorkij, N. Rožkov a j. — 2. deník, založený 1917 Max. Gorkim v Petrohradě, zastaven 1918 po únorové revoluci.

Nova Zagora, bulh. obv. město v již. Bulharsku, zemědělské středisko, 9870 obyv. V r. 1877 bylo město Turky do základů zničeno.

Novak Grga, PhDr. (* 1888), chorv. historik a prof. univ. v Záhřebě.

Novak Vjenceslav (1859—1905), chorv. spisovatel beletristický.

Novák Antonín (* 1845 v Březovicích, † 1915 v Chicagu), vydavatel milwaucké Domácnosti, tiskař a redaktor v Milwaukee, pionýr ve svém oboru.

Novák Antonín (* 1879), řed. gymn. Komenského ve Vídni, menšinový pracovník.

Novák Arne, PhDr. (* 2. III. 1880 v Litomyšli), univ. prof., č. lit. historik; jest profesorem č. literatury na univ. v Brně. Po předchůdcích kritické ideologie literární generace z konce XIX. st., jakými byli H. G. Schauer, F. X. Šalda, Arnošt Procházka a Jiří Karásek ze Lvovic, jest A. N. jako epigon vůdčích jejich myšlenek literárně historickým a žurnalisticky kritickým praktikem. Jeho bystré postřehy, rozvinuté na odborném ovládnutí látky, vyznačují se leckdy osobním zaujetím na úkor věcného poznání a uměleckého hodnocení. Zprvu se zajímal více o studie germanistické, jako Menzel, Boerne, Heine a poč. kritiky mladoněm. (1906), později změnou profesorského oboru obrátil se k studiím českým. Psal informativní a kritické literární přehledy do domácích i německých časopisů a žurnálů, uplatňuje při tom temperamentní, ale též schematisující schopnost třídění. Souhrnem literární erudice jest přehledná Die čechische Litteratur der Gegenwart (1907) a zvláště obsažné, ne však vždy ve všem přesné, společně s dr. J. V. Novákem psané Přehledné dějiny literatury české (1910), jež v dalších vydáních rozšířil a opravoval (3. sv. 1922). Menšího vlivu na liter. názor současnosti nabyl essayemi syntetického podání a beletrisujícího slohu, jež sebral v knihy: Myšlenky a spisovatelé (1914), Mužové a osudy (1914), Zvony domova (1916), Podobizny žen (1918), Krajané a sousedé (1922), Z času za živa pohřbených (1923), Hovory okamžiků (1926), Nosiči pochodní (1928). Monografického rázu jsou: Jan Neruda (1910), Studie o Janu Nerudovi (1920), J. V. Sládek (1920), rozsáhlý Sv. Čech (1921 a d.), J. Dobrovský (1928), význam nadnášející o Tereze Novákové (1930) a studie v Literatuře čes. XIX. st. Kulturně výtvarného zájmu jsou: Patero obrázků z dějin knihy (1911), Praha barokní (1915, franc. překl. 1920, něm. 1922) a j. Literár. metodické jsou spisy: Kritika literární (1916), Problémy moravské literatury (1922). Pracoval též v oboru vydavatelském (Th. Novák, T. Nováková, různé výbory a sborníky). Podrobná bibliografie jest ve Studiích a vzpomínkách A. N. (1930). Lit.: O. Fischer (Lumír 1916), J. Karásek ze Lvovic, Tvůrcové a epigoni (1927). Kr.

Novák Arno (1873—1914), malíř, žák prof. Schikanedra a prof. Hynajse.

Novák Arnošt (* 1853 v Opavě), církv. malíř.

Novák Arthur (* 9. IV. 1876 v Terezíně), čes. spisovatel, řed. Zem. úř. v. v. Jest jedním z předních pěstitelů české knižní kultury a znalcem v oboru typografie jako uměleckého řemesla. Uplatnil své zásady a názory prakticky ve své bibliofilské revui Vitrinka (od 1923), ve vlastní edici (grafické cykly, Stovka, Knihy o knihách) i v úpravách knih; teoreticky v četných studiích, odborných statích a kritikách (Vitrinka, Prager Presse, Typografie), v časopisech domácích i zahraničních, zvl. německých a anglických. Rediguje grafický sborník Hollar (od 1929) a Vitrinka jest orgánem Spolku čs. bibliofilů. Sp.: F. F. Šimon (1926, angl.), Das tschechische Buch (1926), Klíček otvírající půvaby knihy (1927), Deset let Hollara (1927), Die tschechische Schriftproduktion (1930), Snahy o české typografické písmo (1931). Překládal z angl. (Cobden-Sanderson, Collin). Lit.: L. Bradáč (Knihomol VI.).

Novák Augustin (* 1872 v Kralupech n. Vlt.), vrch. ředitel Nár. banky čsl., Praha; byl ve vládě dra Beneše min. financí.

Novák Bohumil (* 1908), č. básník. Sp.: Deště (1928).

Novák Čeněk (1876—1927), omladinář, legionář a český spisovatel.

Novák Emil, PhMr. (* 1861), č. spisov. Sp.: Synonyma apothecariorum společ. s G. Novákem a F. Rochem (1889).

Novák Fr., pseud. Frant. Bartoše.

Novák František (* 1860), ředitel vyš. hosp. školy v Roudnici a odb. spisovatel.

Novák František (* 1891 v Hřívčicích), architekt, prof. st. ústř. šk. bytového prům. v Praze; pracuje v odvětví bytové kultury a rediguje odb. dílo Náš byt.

Novák František, PhDr. (* 1892), prof. soustavné botaniky na univ. Karlově v Praze, odb. spisovatel.

Novák František (1867—1915), říd. uč. a beletr. spisov. Sp.: Ave Maria, Myrta, Ivaňské zátiší, Odplata a j.

Novák František, JUDr. (* 1881 v Litoměřicích), odb. rada min. pošt a telegrafů v Praze; vede agendu poštov. letectví,

spolupracoval na leteckém zákoně a je hl. organisátorem Českosl. stát. aerolinií.

Novák František Vladimír, MUDr. (* 1894 v Přerově), vedoucí lékař radiotherapeutického ústavu v Praze; jest jedním z prvých čes. radiologů a pracuje též i v Čsl. společ. pro potírání chorob pohlavních.

Novák F. D. (* 1874 v Praze), č. am. učitel, novinář a spisovatel; vystudoval v Písku a v Čes. Budějovicích reálku. Do Am. přišel 1896 a stal se učitelem volné školy v Chicagu. Později redigoval různé časopisy. Napsal Laury a Královna loutek. Měl v Chicagu tiskárnu a vydával týdeník Šotek.

Novák František Xaver (* 1859), český teolog a katolický spisovatel.

Novák Jan (1881—1929), prof. techniky v Brně, chemik. Sp.: Působení acetylenu s kovovým magnesiem. Alkylace aminokyselin a j.

Novák Jan (* v Praze), malíř znaků a měšťan Nového města Pražského r. 1770.

Novák Jan Bedřich, PhDr. (* 1872 na Orlíce), řed. zem. archivu v Praze, spoluvydával archiv. díla Sněmy české a Monumenta Vaticana; ve Věstníku Č. akademie napsal několik studií o vlivu vlašské kultury na Č. Jako redaktor Rivista italiana di Praga propaguje styky česko-it.

Jan Bedřich Novák.

Novák Jan Bohuslav (1840—1919), čes. historik a spisov. učebnic.

Novák Jan Václav (* 21. XII. 1853 v Račicích, † 30. IV. 1920 v Praze), čes. literární historik, gymnas. profesor; napsal Krátké dějiny čes. literatury, J. A. Komenského život a dílo.

Novák Jaroslav, PhDr. (* 1884), český konsul v New Yorku a překladatel.

Novák Jos., pseud. Olgy Fastrové.

Novák Josef (Joe), (* 1878), č. publicista a redaktor Práva lidu.

Novák Josef, PhDr. (* 1847 v Josefově, † 1907), prof. akad. gymnasia, č. spisovatel. Napsal studii O životě a literárním působení Al. Vojt. Šmilovského.

Novák Josef (1846—1917), řed. uč. úst. v Hradci Král. a botanik.

Novák Josef (* 1902), malíř a ilustrátor.

Novák Josef J. (* 1883 v Rychnově n. Kn.), akad. sochař, žák Suchardův.

Novák Josef (* 20. III. 1888 v Žižkově), malíř pražských motivů.

Novák Josef (1849—1927), uměl. historik, prof. gymn. v Jindř. Hradci a spis.

Novák Josef (* 1867), č. hud. skladatel.

Novák Josef (* 1875), vl. rada a živnost. referent v Brně, odborník v živn. právu.

Novák Josef (* 1893 v Dobřichově), šéfpilot fy. Aero v Praze, letec; získal četné nár. rekordy, hl. výškové.

Novák Josef, PhDr. (* 1888 ve Chvojnově), šéfredaktor Praž. večerníku, prof. reálky na Král. Vinohradech; je činný též politicky jako poslanec strany lidové i literárně v oboru paedagogiky.

Novák Josef Bedřich, JUDr. (* 1885 v Nové Pace), min. rada, přednosta reparač. odděl. MNO v Praze, dříve žurnalista a národohospodář; pilně překládá z ciz. liter. a je autorem čet. studií, cestop. črt a feuilletonů.

Novák Josef Svetozar, PhMr. (* 1877), spisovatel. Sp.: Učebnice pro drogisty (1915 s Jos. Schenkem).

Novák Josef Vincenc (1842—1918), továrník, komun. pracovník, majitel obrazárny v Praze.

Novák Kajetán (* 1863), učitel, spisov. pro mládež.

Novák Karel (* 1862 v Jistebnici), min. rada zem. škol. rady v Praze, zem. škol. inspektor v. v., přední školský pracovník; napsal mnoho vědeckých pojednání filologických a paedagogických.

Novák Karel, Ing. (* 1867), prof. elektrotechn. na čes. vys. uč. techn. v Praze; napsal někt. odb. spisy elektrotechn. a je spolutvůrcem prvých elektráren přespol. u nás. Sp.: Stavba sítí elektrovodných (1905), Stroje na proud stejnosměrný (1913), Výpočty sítí elektrovodných (1922), Vinutí induktů strojů dynamoelektr. (1926). Vinutí induktů na proud stejnosměrný (1928).

Novák Karel (* 1862), č. lid. loutkář.

Novák Karel (* 1902), č. grafik.

Novák Karel, pseud. V. V. Štecha.

Láďa Novák.

Novák Láďa (* 1865), č. malíř v Praze; vynikl jako ilustrátor a malíř fresek. Od něho pochází řada obrazů (cyklus Kovář a smrt, Triumf bídy a j.), kresby pro Husovu Postillu, opona pro divadlo v Mariboru a četná sgrafita.

Novák Ladislav (* 5. IV. 1872), inž. a spisov. Organis. č. průmyslu, zvláště strojnického; hned po převratu dal podnět k založení Čsl. sdružení kovodělného, jehož je prvním předsedou. Pilně účastnil se však i všech prací v Ústředním svazu čsl. průmyslníků. Po-

liticky činným je teprve od převratu. Člen rev. Nár. shrom., poslanec. V l. 1921—25, 1928—29 ministr obchodu. Bohatá je i jeho činnost literární. Napsal přes 30 divadelních her. Vynikl i jako věrný spolupracovník a libretista hudeb. skladatele Oskara Nedbala, s nímž napsal populární pantomimy: Z pohádky do pohádky, Princezna Hyacinta, Andersen a operu Sedlák Jakub. Vedle toho napsal řadu libret k pantomimám s jinými skladateli, z nichž dlužno uvésti zvláště Babička pokračuje, Sněženka, V září minulosti, Paní Móda a j., jakož i libreto k opeře K. Weise Lešetínský kovář. Z ostatních literárních jeho prací vzbudily pozornost jeho román Pardubák, sbírka humoresek Arcivévodova ložnice a Pohádky o statečném krejčíkovi.

Novák Otomar, PhDr. (1851—1892), profesor geologie a paleontologie na č. univ. v Praze, pokračovatel Barrandeův.

Novák Peregrin (1815—1904), čes. katol. spisovatel, děkan v N. Městě n. Met.

Novák Prokop (* 1886), řed. Stát. úst. těsnop. v Praze, stoupenec soustavy Dürichovy.

Novák Robert, PhDr. (1853—1915), prof. klas. filologie na č. univ. v Praze, kritik textů řím. klasiků, vydavatel a překladatel.

Novák Robert Lev (1894—1916), český básník. Souborně vyd. Lyrika 1927.

Novák Rudolf V. (1886—1926), organisátor sokolský a spisovatel.

Novák Theodor, PhDr. (* 1879 v Litomyšli, † 1901), biolog, napsal studii: Arnošt Haeckel jako biolog a filosof, Dusíkaté deriváty uhlohydrátů.

Novák Tomáš Vlastimil (1834—1876), český katolický spisovatel.

Novák Václav (* 1880), čes. sochar, žák Myslbekův.

Novák Václav (* 27. IX. 1881, † 17. IX. 1928), český operní pěvec (baryton); po úspěšné činnosti na scénách zahraničních (německých) od r. 1899 angažován r. 1917 k Nár. div. v Praze, vynikl v hrdinných partiích barytonových (Holanďan, Jago, Šujský, Lomikar atd.).

Novák Václav, RTDr., Ing. (* 14. II. 1888, Dřenice, Čechy), prof. vysoké školy zeměděl. v Brně. Sp.: Základy nauky o kolloidech (1920). Vztahy mezi podnebím a půdou Čech (1922). Úvahy o systémech bonitace půdy (1926) a řada specielních pojednání půdoznaleckých.

Novák Václav Archibald (* 1895), arch., čes. cestovatel po jižních mořích a spisovatel cestopisů.

Novák Václav (* 1901), český malíř krajin a portretů.

Novák Viktor (* 1890), č. básník a lit. kritik. Sp.: Marná láska (1911), Nálady a reflexe (1915), Vlny života (1919), Myšlenky vynikajících jednotlivců (1922), Balady (1926), Včela na louce (1927), Čes. balada doby nejnovější 1894—1928 (1929).

Novák Vilém, JUDr. (* 1875), profesor v Chrudimi a spisov. učebnic.

Novák Vítězslav (* 5. XII. 1870 v Kamenici n. Lipou), český hudební skladatel, prof. skladby na pražské konservatoři. Vychází z romantismu a Dvořáka a dospívá přes impresionismus k jednoduchému a zhuštěnému výrazu. Mimo velkou řadu skladeb klavírních, písní a sborů napsal opery: Zvíkovský rarášek, Karlštejn, Lucerna, Dědův odkaz, balet Nicotina a Signorina gioventù, kantáty: Bouře, Svatební košile. Z hudby instrumentální vrchol. jeho díla jsou: Sonata eroica, V Tatrách, Slovácká suita, Vlašské tance, O věčné touze, Toman a lesní panna, Písně zimních nocí, Pan. Lit.: Nejedlý: V. N. (1921).

Vítězslav Novák.

Novák Vladimír, PhDr. (* 1869 v Praze), prof. experimentální fysiky čes. vys. učení techn. v Brně, autor četných prací z oboru fysiky. Sp.: Optika v II. d. Strouhalovy Fysiky experim. (1898), O magnetismu a elektřině, 2 díly 1900—01, Z cest po Spojených státech Sev. Ameriky, 1900, Fysika ve stol. 19. slovem i obrazem, 1901, Fysika obecná i technická, 1904, Fotografie ve vědě a v praxi, 1908, Studentské koleje a internáty, 1912, Návod pro prakt. cvičení fysikální, 1914, II. vyd. 1919. Základy prakt. fysiky, 1923, II. vyd. 1924, Radiotelegrafie a radiotelefonie, 1925, Fysika, 1917—18, 1921, 1929, Optika, 1919, a četné články a odb. pojednání v různ. odb. časopisech a j.

Novák Vladimír, MUDr. (* 1891), docent chirurgie na univ. v Brně a odbor. spisovatel.

Novák Vojta (* 1886 v Praze), režisér činohry Nár. divadla v Praze od r. 1919, předtím od 1914 režis. a dramaturgem Švandova divadla, kde provedl celý cyklus her J. K. Tyla r. 1916 a cyklus her komorních r. 1918.

Nováková Anna Fr., MUDr. (* 1864), první česká lékařka v Chicagu.

Nováková Lila, pseud. L. Bubelové.

Nováková Milena (* 1888), č. spisovatelka. Sp.; Bez kotvy (1924), Tělem i duší (1926), Muž a boj (1930).

Nováková Viléma, pseud. J. Liera.

Nováková Tereza, roz. Lanhausová (* 31. VII. 1853 v Praze, † 13. XI. 1912 tamtéž), č. spisovatelka. Se svým chotěm prof. J. Novákem prožila 19 roků v Litomyšli a poznatky z tamního kraje, folkloristické a příběhové, skytly jí látku pro celou její literární činnost. Po svém literárním vzoru K. Světlé byla též činnou v hnutí feministickém, v němž působila zvláště časopisem Ženský Svět (1897—1907). Z národopisných studií nejcennější jsou Kroj lidový a nár. vyšívání na Litomyšlsku (1891) a Čechy východní (1902). Po drobnějších novelist. pokusech, z nichž nejhutnější jsou Úlomky žuly (1902), Dvě stařenky (1909), Kresby a dojmy z cest (1911), dospěla posléze k román. skladb. ze živ. východoč. hloubalů: Jan Jílek (1904), Jiří Šmatlán (1906), Na Librově gruntě (1907), Děti čistého živého (1909), Drašar (1914). Lit.: Vlastní životopis (Zl. Praha 1913), A. Novák, Podobizny žen (1918), O T. N. (1930), F. X. Šalda, Duše a dílo (1913), Ženský Svět (1915, 1928), E. Jurčinová, Podobizny spisovatelek (1929).

Tereza Nováková.

Novaković Mileta, JUDr. (* 1878), prof. mezinár. práva na univ. v Bělehradě a práv. spisovatel.

Novaković Stojan (* 1842—1915), srb. učenec a státník, prof. v Bělehradě; několikráte min. školství; filolog a historik.

Nováky, o. na Slov., okr. Prievidza, 888 ob.

Novalis, vl. jm. Friedrich v. Hardenberg (1772—1801), něm. spisovatel. Byl báňským úředníkem a zemřel předčasně na souchotiny. Byl prorokem romantické školy, chtěl život, poesii, vědu a náboženství sloučiti v jedno a pomýšlel na cyklus románů o všech stránkách lidského života. Zanechal však jen nedokončený, značně autobiografický román Heinrich von Ofterdingen, v němž usiloval podati alegorickou syntesu života, chápaného spiritualisticky a poeticky. Romantická touha je tu symbolisována modrým květem, jenž se stal symbolem romantiky. Nejčistšího bytostného výrazu dospěl v básních křesťanské zbožnosti Geistliche Lieder a v nejmohutnějším svém díle Hymnen an die Nacht, mysticky hluboké poesii noci a smrti. Sämtl Schriften 2 sv. (Berlin 1802) a j. Lit.: Obenauer, N. (1925), A. Lang, Nábož. problém N. (1919).

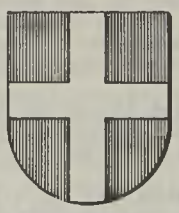

Znak provincie Novara.

Znak města Nových Benátek.

Novara, ital. provincie v Piemontu, 3592 km², 384.342 ob. Hlavní m. Novara, 55.447 ob.; má textilní průmysl, strojírny, kartografický ústav.

Nova Scotia, Nové Skotsko.

Nové Barovo, rus. Novoje B., o. na P. R., okr. Ťačovo, 969 obyvatel.

Nové Benátky, m. v Č., okr. Mladá Boleslav, 2290 čs. ob. Okr. soud, ber. úř.; tov. Carborundum, tov. nábytku, výr. konfekčního a cementového zboží.

Nové Davídkovo, rus. Novoje D., o. na P. R., okr. Mukačevo, 2012 ob.

Nové Domky (Neuhäusl), o. v Č., okr. Tachov, 760 ob. Brus. skla, dom. výroba dřevěného zboží.

Nové Doubice (Neu-Daubitz), o. v Č., okr. Rumburk, 539 ob.

Nové Dvory, ms. v Č., okr. Kutná Hora, 1180 čs. ob. Zámek kdysi Žerotínů.

Nové Hamry (Neu-Hammer), o. v Č., okr. Nejdek, 1712 ob. Tov. krajek, krajk. kurs.

Nové Hebridy, melanéské souostroví v Tichém oceáně, sev. od Nové Kaledonie, pozůstává z 26 ostrovů, celkem 13.200 km². Ostrovy jsou hornaté, původu sopečného neb korálového. Silná činnost sopečná, několik sopek, horké prameny. Zvířena podobná zvířeně indických ostrovů. Obyvatel je asi 60 000.

Nové Heřminovy (Neu-Ebersdorf), o. ve Slez., okr. Bruntál, 852 ob.

Nové Hrady (Gratzen), m. v Č., okr. Kaplice, 1346 ob. Okr. soud, ber. úřad, klášter, pivovar, dva zámky.

Nové Hrady, o. v Č., okr. Vys. Mýto, 684 čs. ob. Klimat. lázně, zámek.

Nové Hutě (Kaltenbach) o. v Č., okr. Prachatice, 1724 ob.

Nové Hvězdlice, ms. na Mor., okr. Vyškov, 818 čs. ob.

Nové Jesenčany, o. v Č., okr. Pardubice, 1056 čs. ob.

Nové Losiny (Neu-Ullersdorf), o na Mor., okr. Šumperk, 1129 ob.

Nové Lublice (Neu Lublitz), o. ve Slez., okr. Opava, 482 ob.

Nové Město, o. v Č., okr. Nový Bydžov, 475 čs. ob.

Nové město, II. část hl. m. Prahy, (1930) 78.191 ob. Mag. Praha, okr. soud pro vnitřní Prahu, dvě polic. komisař.

Nové Mesto, o. na Slov., okr. Košice, 574 ob.

Nové Město na Moravě, okr. m. na M., 2564 ob. (2422 čs.). Sídlo okr. úřadů; reálka, košikář. škola. Tov. kov. zb. a obuvi.

Nové Město nad Metují, okr. m. v Č., 3832 ob. (3463 čs.). Sídlo okr. úřadů, klášter mil. br. s nemoc. Textil. průmysl.

Nové Mesto nad Váhom, okr. m. na Slov., 5961 ob. (4875 čs.). Okr. úřady, reál. gymn., klášter.

Nové Město pod Smrkem (Neustadt an der Tafelfichte), m. v Č., okr. Frýdlant, 4311 ob. Soud, tkalcovna, tov. porc., zb. vln. a bavln., přád. lnu, tov. kov. zb., tov. na pilníky a j.

Nové Mexiko, spol. stát v USA., 317.609 km², 392.000 ob. (1927), leží při jižních výběžcích hor Skalistých, v povodí řeky Rio Grande del Norte. Podnebí jest suché a horké. Lesy jen ve vyšších polohách, úrodná půda v údolích řek a místech s umělým zavodňováním. V reservacích žije několik indiánských kmenů. Obděláno jest jen 7287 km² půdy. Význačné jest ovocnářství a vinařství. Hl. m. Santa Fé.

Nové Mitrovice, ob. v Č., okr. Plzeň, 760 ob. čs. Továrna křišťálového skla.

Nové Modlany, ob. v Č., okr. Ústí n. Lab., 610 ob.

Nové Sady, ob. na Mor., okr. Litovel, 409 ob. čs.

Nové Sady (Neustift), část m. Olomouce na Mor., 2534 ob., (1243 čs.).

Nové Sady, ob. na Mor., okr. Vyškov. 468 ob. čs.

Nové Sedlice, ob. ve Slez., okr. Opava. 530 ob. čs.

Nové Sedliště (Neu Zedlisch). ob. v Č., okr. Tachov, 620 ob.

Nové Sedlo (Neu-Sattl), ms. v Č., okr. Loket, 4225 ob. Hnědouhelné doly, výroba košikář. zboží, cementu.

Nové Sedlo (Neusattel), o. v Č., okr. Žatec, 626 ob. Hnědouhelné doly.

Nové Sedlo nad Bílinou (Neudorf an der Biela), ob. v Č., okr. Chomutov, 1400 ob. (437 čs.). Hnědouhelné doly.

Nové Selo, rus. Novoje Selo (Újfalu) ob. na P. R., okr. Berehovo, 1295 ob.

Nové Selo, ob. na P. R., okr. Mukačevo, 505 obyvatel.

Nové Selo, rus. Novoje Selo (Újhély), ob. na P. R., okr. Sevluš, 679 obyvatel.

Nové Skotsko (angl. Nova Scotia), východní kanadská provincie, 55.498 km², 523.837 ob., má mnoho dobrých, v zimě většinou ledu prostých přístavů, z nichž je nejdůležitější Halifax. Velká ložiska uhelná a výborné železné rudy (magnetit). Podnebí vlhké, horké léto a dlouhá zima. Rostlinstvo a zvířena tytéž jako v Kanadě. Nejdůležitějším zaměstnáním obyvatelstva jest rybářství. Od r. 1713 definitivně dobyto Anglií a je od r. 1867 částí kanadského dominia.

Nové Strakonice, m. v Č., okr. Strakonice, 2221 ob. (2176 čs.).

Nové Strašecí, m. v Č., okr. Slaný, 3257 ob. čs. Soud, berní úřad, pivovar, tov. dřev. zboží, kov. zboží, koželužny, jirch., výroba hospodář. strojů a j.

Nové Syrovice, o. na Mor., okr. Mor. Budějovice, 761 ob. čs.

Nové Těchanovice (Neu-Zechsdorf), ob. ve Slez., okr. Opava, 408 obyvatel.

Nové Valtéřice (Neu Waltersdorf), ob. na Mor., okr. Mor. Beroun, 399 obyvatel.

Nové Veselí, ms. na Mor., okr. Nové Město na Mor., 832 ob. čs.

Nové Vilémovice (Neu-Wilmsdorf), ob. ve Slez., okr. Frývaldov, 756 obyvatel.

Nové Zámky (Érsek-Újvár), okr. m. na Slov., 19.023 ob. Posádkové velitelství, veřej. nemoc., klášter, stát. reál. gymn., kat. vyš. gymn.; tov. strojů, uzen. zb., obuvi, kartáčů a j.

Novela, epický básnický výtvor v próze. Podobně jako román, který jest novele nejbližší, zabývá se novela většinou světem skutečným, na př. moderními sociálními poměry, omezuje se však hlavně na příhody jednotlivce a pochody jeho duševního života. Touto koncentrací duševního děje je novela příbuzná s dramatem.

Novela (z lat.), v právu nový zákon, který buď zcela ruší starý zákon a nahrazuje jej od urč. data ustanoveními novými n. starý zákon doplňuje a toliko částečně mění. Změnou polit. poměrů po převratě se stalo, že ČSR novelovala během 12 let řadu starých zákonů, přejatých z Rak. — Dílčími n. jsou nazývány tři n. rak. obč. zák. z r. 1811 vydané v letech 1914, 1915 a 1916 z toho důvodu, že každá měnila jen jeden oddíl rozsáhlého zákona, nikoliv zákon celý.

Novena (lat.), devítidenní pobožnost.

Nové zlato, slitina, obsahující nejv. 250/1000 zlata.

Novgorod, m. v Rusku, oblast' leningradská, 31.120 ob., 8 km sev. od jezera Ilmenského, proslavené uměleckými památkami, katedrála z r. 1052, opevněný kreml z r. 1409, musea. Průmysl pivovarský, pily, velkomlýny.

Novgorodcev Pavel Ivanovič (1866—1924), prof. práva na univ. v Moskvě, v Simferopolu, v Praze. Právnický, filosofický spisovatel.

Novi, m. v sev. It. 40 km sev. od Janova. Bitva 15. VIII. 1799 (fr. revol. války), v níž vrchní velitel spojenců Suvarov porazil Fr. (italská arm., gen. Joubert, jenž padl, po něm Moreau) a přinutil je ustoupiti na Janov.

Novic (lat. novitius, nováček), kandidát stavu řehol. Po roce skládá prosté sliby. Nesmí disponovati svým jměním ve prospěch kláštera až v posledních 2 měsících noviciátu, svolil-li k tomu biskup. Teprve po vykonaných prostých slibech stává se pravoplatným darování nebo odkaz klášteru.

Noviciát, příprava a zkušební doba pro vstup do řehole (řádu nebo kongregace). Trvá zpravidla rok a koná se v domě pro novice určeném, jinak je neplatný. Začíná obyčejně t. zv. obláčkou (t. j. oblečením řehol. roucha). Povolení vstoupiti do n. a vykonati později profesi (♋) dává vrchní řehol. náčelník za souhlasu kapituly.

Novický Jan, pseud. F. C. Župky.

Novicmistr, starší řehol. kněz, kterému svěřena péče o náležité vychování noviců.

Noviforensis Jan, ♋ Jan ze Středy.

Novikov Jakov Aleksandrovič (1848—1912), rus. právník a kritik absolutismu a militarismu.

Novikov Jevgenij Petrovič (1826—1903), rus. diplomat, slavista. Sp.: Pravoslavije u Čechov (1848), Gus a Ljuter (1859).

Novikov Michajil Michajlovič (* 1876), prof. zoologie, srovn. anatomie a fysiologie na univ. v Moskvě, od 1922 v Praze, a ruský politik.

Novikov Nikolaj Ivanovič (1744—1818), rus. spisovatel; zakladatel rus. žurnalistiky, vydavatel několika časopisů; působil v Moskvě. Pro své svobodomyslné názory r. 1792 uvězněn.

Novikov-Priboj Alekšej Silyč (* 1877), souč. rus. spisov. povídek a románů ze života námořnictva.

Novina, 1. čtrnáctideník, zal. 1908 F. X. Šaldou, J. S. Macharem a J. Vodákem, s obsahem belletr. a kritickým, r. 1912 změněn Šaldou na Českou kulturu. — 2. časopis vyd. J. Herbenem v jednom ročníku 1915.

Novinářství, ♋ žurnalistika.

Noviny (Neuland), o. v Č., okr. Česká Lípa, 476 ob.

Novipazar (Novibazar), m. v jugoslávském okresu Ras, 11.207 ob. Čilý obchodní ruch.

Novipazar, bývalý sandžak v tureckém vilajetu Kosovo, při hranicích bosenských, 7350 km², 168.000 ob., většinou neplodný krasový útvar.

Novi Sad, m. v Bačce, od r. 1921 jugoslávské, 39.147 ob., spojené s Petrovaradínem dvěma mosty; několik středních škol, velké parní mlýny, lihovary.

Novka (Nowka) Matěj († asi 1863), dol.-luž. spis., ev. far. v Modřeji u Chotěbuzu v prus. Dol. Luž. Zakladatel d.-luž. novinářství listem Bramborski serbski casnik, jejž začal vyd. v r. 1848 jako týdeník. List vychází jako Serbski Casnik podnes. N. vytiskl 1849 v Chotěbuzu zajímavé d.-luž. znění apokryf. Nikodemova evang.: Jadno evangelske hopissańe togo žyweńa Jezu Christusa atd.

Novobuddhismus, název hnutí, snažícího se uvésti buddhismus do Evropy a Ameriky. Hnutí toto mělo za následek živení buddhismu v Indii, na Ceyloně, v Birmě a Japonsku. 1903 založena International Buddhist Society, k výchově buddhistických misionářů pro Evropu a Ameriku. Následovalo založení buddhistických společností v Anglii (1909), v Lipsku (1903) a četných společností v ostatním Německu.

Novodružinníci, zajatci čsl. národnosti v Rus. za svět. vál., přijatí do České Družiny (♋).

Novognostická církev, ustavila se ve Francii v XIX. stol. na základě starodávných nauk gnostických. Patriarchou této církve zvolen Synesius (Fabre des Essarts). Hlavním pomocníkem patriarchovým byl arcibiskup Sophronius (Dr. Fugairon). Církev novognostická má 7 stupňů a zasvěcování v jednotlivé stupně děje se podle vnitřních schopností vyznavačových. R. 1909 počala francouzská gnostická církev vydávati svůj časopis La Gnose v Paříži. Vynikající gnostikové této církve byli: Papus, Barlet, Sedir. V Německu po světové válce vyskytují se dvě společnosti gnostické. První stopy novognostické církve v Čechách vyskytují se r. 1899. Tehdy za vedení K. Dražďálka sdružilo se několik stoupenců novognostických nauk ve volnou společnost, jež pěstovala hlavně theurgii. Teprve kolem r. 1906 ustavila se v Praze řádná církev novognostická. Trvala do r. 1909, kdy zanikla, aniž byla již obnovena. V lednu roku 1923 založena na Smíchově J. Matouškem starognostická společnost. Vznikla z důvodů, že starognostické nauky čelí judaismu, z úcty k dávným křesťanským mysteriím a že dnešnímu mysliteli nevyhovuje katolicism, jenž nepřipouští reformy. Poměr starognostické společnosti k novognostické (francouzské i německé) je ten, že starognostická chce rekonstruovat na základě původních pramenů sta-

rou gnosi a že nezná kompromisů jako nová gnose.

Novohorský K., pseud. Karla Vorovky.

Novohradské hory prostupují kraj, zvaný dříve Vitorazsko. Vyplňují j.-v. cíp Čech a postupují do Dolních a zčásti i do Horních Rakous. Budovány jsou z ruly a žuly. Horského rázu dostupují tam, kde se stýkají obě horniny. Tam výškou, lesnatými porosty, slatinami i rašeliništi připomínají Šumavu. Nejvyšší pásmo se vypíná téměř po hranicích od průsmyku Dvořišťského až k Velenické (Vitorazské) bráně, kterou protéká Lužnice. Nejvyšší vrcholy na české půdě je Vysoká (1050 m) a Myslivna (1041 m), v Horních Rakousích Vichberg (1111 m). I tato část jihočeské hroudy byla kdysi zarovnána v parovinu. Poklesem třeboňské pánve v třetihorní době byla na severu značně zaostřena. Řeka Malše s četnými pobočkami, zvláště se Stropnicí, zesílenou potokem Svinicí, je dosti vodnatá. Majíc značný spád, zařezává se jako Lužnice od Tábora do svého koryta. O výmolné činnosti vodstva této krajiny svědčí amfiteatrálně na sever vyhlodané výšiny. Dunajské a labské rozvodí tvoří Novohradské hory až po Myslivnu, na jejímž s.-v. svahu pramení Lužnice. Odtud vodní předěl přechází do Rakouska a na Českomoravskou vysočinu.

Novohradské vrchy tvoří s Pilišskými západní část sopečného severouherského řetězu, který tu vystupuje mezi řekami Iplem a Slanou, přerýván jsa údolími dunajských a tisských poboček. Vyvřely v době třetihorní a náleží ke karpatské horské soustavě. Jsou obklíčeny na severu a západě ohebem Iplu, na jihu Dunajem. Přecházejí na pravý břeh Dunaje, zovouce se vrchy Pilišskými. Malebnou soutěskou obojích vrchů protéká Dunaj. Novohradské vrchy jsou typem hmotnaté vrchoviny, skládající se z kuželovitých kup. Nejvýše činí Čováňoš (939 m).

Novohumanismus, kulturní směr koncem XVIII. a poč. XIX. st., navazující na humanismus a tím na antické ideály. Zakladatel je J. Winckelmann, který chtěl učiniti z řeckého umění trvalou normu slohu a výrazu. V literatuře byl n. G. E. Lessing, ve filologii Chr. G. Heyne, Fr. A. Wolf. N. měl veliký vliv na umění (klasicismus ve výtvarnictví, literatuře, hudbě) a pedagogiku. Klasické gymnasium je vlastně jeho plodem.

Novoidealismus, filosofický směr, který vznikl odporem proti soudobému materialismu a positivismu. Snaží se podati systém, který by stanovil absolutní normy pravdy, krásy a dobra. Namnoze je v úzkých stycích se snahami katol. církve obnoviti filosofii sv. Tomáše Akvinského (novothomismus, novoscholastika). N. zastávají u nás: Mareš, Hoppe, Vorovka, Malý, Černocký, Hruban, Kratochvil, Kadeřábek, v cizině Willmann, Eucken, Newman, Boutroux, Solovjev.

Novoimpresionisté, název skupiny především franc. a belg. malířů, kteří vystoupili 1886 s novým koloristickým systémem, dávajíce technikou hranolového rozkladu barev malířství nejvyšší stupeň síly světla a lesku barev. Pro používání bodů a čar se nazývají též pointilisté. Hl. zástupci jsou: G. Seurat, H. E. Cross, P. Signac a j.

Novoindické jazyky. Rozumějí se jimi jaz. ide, které se vyvinuly ze staroind. jazyka a zatlačily domorodé jazyky. Jinak by se tím názvem mohly označiti také jazyky moderní Indie, které však mimo tuto skupinu zahrnují v sobě ještě skupiny tři: jazyky dravidské (z nichž nejvýznačnější jsou tamil, telugu (O_4) a kanara), mundské, tibetsko-birmanské (na sev.). Nade všechny tyto jazyky však vynikají novoind. jazyky původu ide, a proto se pod uved. názvem také shrnují. Mluví jimi přes 230 mil. obyv. Indie. Vyvinuly se ze staroind. jazyka; jejich středoind. podoba slove prakrt (O_4). Pro přehlednost dělí se obyč. podle hlediska zeměpisného. Severní skupinu tvoří nářečí himalajská, k nimž náleží vedle menších nářečí (veron v Kafiristanu, khovar v údolí Čitralském, šina při horním toku Indu) také kašmírí, jazyk literární. Ve vlastní Indii lze r
tyto skupiny: 1. západní, k níž náleží: záp. paňdžábí n. bahnda; sindhí při stř. toku a ústí Indu s literárním nářečím laruským; guzratí při pobřeží až k řece Narmadu; marathí s lit. od XII. stol., v okolí Bombaje a Púny; mezi touto skupinou a skupinou střední tvoří přechod nářečí bhilská, marvari a radžasthání. — 2. Střední: vlastní paňdžábí nebo jazyk Sikhů (O_4 náb. ind.); s jazyky skupiny tibet.-birm. (O_4) se stýká paharí; při stř. toku Gangy biharí s nářečím bhodžpurským, magahským a maithiským; nejdůležitějším z nich jest hindí, které se dělí na východní s nářečím avadhským, kterým se mluví v Lakhnau, Audu a Allahabadu, a západní s nář. zv. hindústání, které se časem stalo obchodním jazykem ind. Toto má dvě lit. nářečí: urdú, psané písmem arabským s hojnými slovy perskými, a hindí se slovy

sanskrtskými a psané písmem indickým. — 3. Východní skupina. K ní patří bengalština s bohatou literaturou, která pronikla do Evropy hlavně zásluhou básnické činnosti Rabindranatha Thákúra; jazyk orijský jižně od Bengálska. Nejjižnějším z jazyků novoind. je sinhalština na Ceylonu (jižní jeho polovina). K novoind. jaz. původu ide náleží také různá nářečí cikánská, jež se s potulnými kmeny indickými, které původně sídlily v s.-z. Indii a počaly se stěhovati asi v V. st. po Kr. na Irán a odtud dále na zapad, rozšířila po všech dílech světa. Nestala se nikdy jazyky literárními (teprve v nejnovější době tisknou se v Rusku cikánské knihy a noviny); jsou hojně prostoupena slovy těch národů, s nimiž přišli Cikáni (O_4) do styku. Pou.

Novoje Vremja, 1. polit. a literární časopis ruský, zal. 1865 v Petrohradě. Od r. 1876 veden A. S. Surovinem s počátku opositně, ale pak konservativně v duchu národním. Po říjnové revoluci 1917 zanikl. — 2. Deník rus. emigrantů-monarchistů, vych. v Bělehradě od r. 1921.

Novokain, monochlorhydrát paraaminobenzoyldiethylaminoethanolu; tvoří bezbarvé, ve vodě rozpustné krystaly, působí jako kokain, je však méně jedovatý.

Novokantovci, němečtí filosofové, kteří po úpadku romantické filosofie hlásali jako jediné východisko návrat a přiknutí se k systému Kantově. Hlavní n. jsou: Lange, Liebmann, Volkelt, Külpe, škola marburská (Cohen, Natorp, Cassierer), škola bádenská (Windelband, Rikkert, Simmel). Většinou nešlo o pouhé tlumočení názorů Kantových, nýbrž myslitelé tito propracovávali moderní problémy (relativismus, sociologii, filosofii hodnot), vycházejíce ze základních hledisek kantovských.

Novomarxismus, socialistické učení, chtějící korigovati Marxův historický materialismus a uznávaj. kromě hospodářských a kolektivních faktorů i vliv duchovních hodnot a silných jedinců. Přimyká se k t. zv. revisionismu. Hl. zástupci: Adler, Cunow, Jaurès.

Novomeský Laco (* 27. XII. 1904 v Pešti), slov. básník modernista, bývalý učitel, nyní redaktor. Vydal sbírku veršů Nedeľa (1928).

Novonikolajevsk, železniční stanice na magistrále od Omska do Čity; byl 26. V. 1918 oddíly 7. čs. pluku pod vedením kapit. Gajdy dobyt. Skupina Gajdova nalézala se uprostřed mezi dvěma největšími centry bolšev. moci ve střední Sibiři, mezi Omskem a Tomskem.

Novopacký A. K., pseud. Ant. Kotíka.

Novopacký Jan (1821—1908), č. malíř, žák víd. akad. malířské, význačný krajinář, ač byl též výborným mal. portretů, z nichž nejznámější jest jeho autoportret. Svěžestí a virtuositou vynikají zvláště jeho akvarelované kresby, ve kterých neměl sobě rovna. Konal studijní cesty v Dalmacii r. 1852, v Italii r. 1853, v Alpách a hlavně na Slovensku, odkud obrazy jeho udivují životným realismem a svěžím koloritem. Některé jeho studie cikánů z Jedlové (Slovensko) zakoupeny do Belgie. Jeho křídové kresby jsou důstojnými předchůdci Mařákových. Nejlepší jeho olejomalba jest: Údolí Adiže; nejlepší jeho křídová rozměrná kresba jest Ariccia u Říma a Jezero Nemi. Z jeho pozůstalosti jest zachováno kromě jiných dopisů význačných umělců i 200 dopisů tehdejšího kulturního historika českého J. Boh. Müllera.

Jan Novopacký.

Novoplatonismus, poslední fáze řecké filosofie, soustava filosofická, vzniklá ve III. stol. po Kr., uvedená Plotinem (203—269 po Kr.), sloučením nauk platonských s filosofií aristotelskou a s mystickými naukami náboženskými. Vyznačuje se hlavně tím, že na jedné straně potvrzuje transcendenci boha a na druhé straně sleduje cíl úplného splynutí s bohem. V bozích viděli novoplatonikové kosmické a duševní síly. Všechno, i hmota i zlo, má původ svůj v bohu, v jsoucnu absolutním.

Novopythagoreismus, obnovení staré filosofie pythagorské a sloučení její s prvky učení platónského, stoického a aristotelského na poč. I. stol. př. Kr. Přední zástupci jsou: Nigidius († 45 př. Kr.), mystik, Apollonius z Tyrany (I. stol. po Kr.) a Numenios z Apameje (II. stol. po Kr.).

Novoroční bitva 1916, sluje nezdařená ofensiva skupiny armád gen. Ivanova (7., 9. a 11. arm.) proti 7. rak.-uh. arm. (Pflanzer-Baltin) od 27. XII. 1915 do 7. I. 1916 v úseku Rarance—Toporouc v Bukovině.

Novoromantika, kulturní směr mezi 1890—1910, hlásající obrození moderní doby odkazy starých dob (středověkem, renesancí) a vynikajících jedinců. Novoromantismus je individualistický, aristokratický, amorální, zamítá pokrok, má sklon k mysticismu a zálibu pro dokonalou výrazovou formu. Hl. zastupce n.

v umění je Richard Wagner. Nová n. vychází filosoficky z Nietzscheho. Přímým plodem n. jsou umělecké směry: symbolismus, dekadence a impresionismus.

Novorossijskij kraj, až do r. 1917 název jižní části Ukrajiny. Název vznikl r. 1764.

Novorusskij Michajil Vasiljevič (1861—1925), rus. revoluc. a novinář, 1. III. 1887 účasten příprav k atentátu na cara Aleksandra III. (v jeho bytě zhotoveny pumy), odsouzen k smrti, cestou milosti trest změněn v doživotní vězení, 1905 amnestován; pracoval jako chemik v hosp. školách, posledně ředitel Selsko-hospod. musea v Leningradě, jež vybudoval.

Novořecké písemnictví, ○₁ Řecko.

Novosedlice (Weisskirchlitz), o. v Č., okr. Teplice-Šanov, 4642 ob. Hnědouhelné doly, papírna.

Novosedlice (Ober-Sedlitz), o. v Č., okr. Ústí n. L., 1848 ob. Tov. chem. potřeb.

Novosedly (Neubau), o. v Č., okr. Horšovský Týn, 395 ob.

Novosedly, o. v Č., okr. Strakonice, 436 čs. ob.

Novosedly (Nebosedl), o. v Č., okr. Žlutice, 435 ob.

Novosedly (Neusiedl), o. na Mor., okr. Mikulov, 1427 ob.

Novosedly nad Nežárkou, o. v Č., okr. Třeboň, 892 čs. ob.

Novoselicą (rus. -cja), o. na Podk. R., okr. Veľký Berezný, 466 ob.

Novoselica (rus. -cja), o. na Podk. R., okr. Sevljuš, 628 ob.

Novoselice (rus. -cja), o. na Podk. R., okr. Tačovo, 2118 ob.

Novoselice (rus. -cja), o. na Podk. R., okr. Volové, 1014 ob.

Novo-Sibirsk (do r. 1925 Novo-Nikolajevsk), hl. m. rus. župy sibiřské, 120.771 ob., na řece Obu; hospodářské středisko Sibiře.

Novosibiřské ostrovy, souostroví v Severním moři ledovém, asi 28.000 km².

Novosiljcev Nikolaj Nikolajevič, hrabě (1761—1836), rus. státník a rádce Alexandra I., president Akademie věd, od r. 1813 účasten reorganisace Polska; po pol. povstání r. 1831 předseda říš. rady a ministerstva. R. 1820 vypracoval návrh ústavy.

Novoslovanství, t. neoslavismus, název pro program kultur. a hospodářského sblížení slovan. národů plně samost. a svobodných. Program ten vznikl r. 1907 po pádu absolutismu v Rusku, po ruskojaponské válce. U nás jeho představitelem a hlav. průkopníkem vůbec byl ○₁ dr. K. Kramář, v Rusku gen. ○₁ Volodimirov. Hlav. cílem n. bylo smíření Poláků a Rusů a v důsledku toho i sblížení Ruska a Rakouska, které mělo být vyrváno z područí Berlína. Poláci měli dostati větší svobodu v rámci ruské říše a tím měli být připoutáni i Poláci rakouští k slovan. bloku v Rak., které by se tak přetvořilo ve stát s většinou slovanskou. Podobně jako mezi Poláky a Rusy mělo dojít ke smíru mezi Bulhary a Srby. Praktickým výsledkem n. byl slovanský sjezd v Praze (v červnu 1908), kde bylo slaveno okázalé sbratření Slovanů. Ale annexe Bosny a Hercegoviny (v říjnu 1908) zasadila n. prvou ránu. R. 1909 se zkalil znovu poměr mezi Poláky a Rusy rozhodnutím vlády, že chlomská gubernie, dotud součást Polska, má být odtržena. Sice ještě v létě r. 1910 se konal sjezd v Sofii, který však již vyzněl ryze akademicky, čímž hnutí novoslovanské vzalo přirozeně za své.

Novostavby, stavby na pozemku dříve nezastavěném nebo na místě stavby, od jejíhož zbourání k započetí stavby nové uplynuly nejméně tři roky, dále nástavby nových pater a přístavby nebo přestavby. Zákon o staveb. ruchu ze dne 28. III. 1928 čís. 43 Sb. z. a n. vymezuje pro n. určité výhody daní a veř. povinností.

Novosvětské sedlo odděluje Jizerské hory od Krkonoš. Dosahuje značné výše 850 m, vede tu do Německa dobrá horská silnice.

Novoť, o. na Slov., okr. Námestovo, 1462 ob.

Novotná Filomena (1856—1920), učit. a spisovatelka.

Novotná, provd. Daubková, Jarmila (* 1907 na Vinohradech), česká operní pěvkyně, žačka Hilberta Vávry; dosáhla pronikavého úspěchu na Národ. divadle v Praze hned při prvém vystoupení r. 1925 v partii Mařenky a krátce poté stala se nejoblíbenější operní i koncertní pěvkyní. V r. 1926 odjela do Milána na pěvecké studium a v r. 1929 angažována Státní operou berlínskou.

Novotný Antonín (* v Král. Městci), č.-amer. novinář, kult. a sociální pracovník. Do Ameriky přišel r. 1906 a byl redaktorem Spravedlnosti, později Am. Děl. Listů. Nyní v New Yorku.

Novotný Antonín (* 1891), správce Městského musea v Praze, kult. historik a spisovatel.

Novotný Bedřich, pseud. El. Peškové-Švandové.

Novotný Bohumil, JUDr. (* 1882) právn. spisov. a úředník v min. financí.

Novotný Bohuslav (* 1874 v Ml. Boleslavi), red. Rudého Práva, pokladník ústřed. novinář. organisace, nyní Syndikátu čsl. novinářů.

Novotný Eduard (1833—1876), prof., filolog a propagátor stenografie soustavy Gabelsbergrovy.

Novotný Emanuel (* 1840 v Průhonicích), knihtiskař v Praze.

Novotný Emil, JUDr. (* 1873 v Nymburce), odbor. přednosta min. železnic, předseda správního sboru ČSD, národ. pracovník již od svých let studentských.

Novotný Frank (* 20. VI. 1881 v Chicagu), česko-amer. pracovník a starosta chicagského předměstí Berwynu. Jest předsedou firmy Ill. Concrete Sales Cy a byl dlouhá leta taj. České Besedy v Berwynu.

Novotný František, MUDr. (1839—1879), docent fysiologie čes. univ. v Praze. Napsal mnoho článků z fysiologie, mikroskopie, embryologie a histologie. Žák Purkyňův.

Novotný František, PhDr. (* 1881), profesor klasické filologie na univ. v Brně. Sp.: Eurhythmie ř. a lat. prosy (I.—II., 1917—21), Gymnasion, úvahy o řec. kultuře (1922), Platonovy listy a Platon (1926), État actuel des études sur le rythme de la prose latine (1929), Platonis Epistolae commentariis illustratae (1930).

Novotný František, Ing. (1864—1918), prof. geodesie na technice v Praze, ř. poslanec (1906). Provedl regul. plán Prahy.

Novotný František Otakar (* 1836), prof. klas. filologie. Sp.: Čes.-lat. slovník (1873).

Novotný František Václav Svatopluk (1795—1866), kněz a kat. spisovatel.

Novotný František Vojtěch (1823—1853), farář v Hůrkách, kat. spisovatel.

Novotný Jan (* 1876), komerč. rada, ředitel tov. Kolinea v Kolíně, odborník v čsl. průmyslu čokolád., přísež. znalec v oboru cuker. a potravin.

Novotný Jan (1867—1930), č. finančník, vrchní ředitel Č. prům. banky a president Pražské bursy, vynik. hosp. pracovník čsl.

Novotný Jan, ThDr. (1815—1852), ev. farář a náb. spisovatel.

Novotný Jan (* 1828 na Vyšehradě), akad. malíř v Praze.

Novotný Jan, RTDr. (* 1883), rada Zem. úřadu v Praze, docent hydrologie na technice v Praze.

Novotný Jan Maria, JUDr. (* 1898), min. rada v min. financí a znalec daňových důchodů.

Novotný Jaroslav (1886—1918), hudeb. skladatel, legionář.

Novotný Jaroslav, PhDr. (* 1891), prof. a č. historik. Sp.: Zdanění českých měst podle katastrů z r. 1654—1757 (1929), Kraj a dílo T. Novákové (1924).

Novotný Josef (* 1886 v Praze), kazatel a předseda Bratrské jednoty Chelčického, býv. řed. čsl. YMKY, prof. baptistického semináře v New Yorku, redaktor čet. evang. časopisů, vliv. činitel evang. hnutí v ČSR. Napsal legionářský román Smrtí k životu.

Novotný Josef, Msgre (1872—1926), prof. semináře v Hradci Král. Náb. spisovatel.

Novotný Josef Ch. (* 17. III. 1900), redaktor čas. Nová Praha v Praze. Sp.: Prosa: In memoriam A. Husníka, Legenda legend, Otevřel, nevešel, zavřel (1924—1926), Leon Clifton verzus Klemzloadet (1928). Filmové libreto Traf.

Novotný Josef Otto (* 1894), č. spis. a redaktor Nár. Listů, překladatel. Sp.: O plukovníka Švece (1929), Vzkříšení samostatnosti čs. (1930).

Novotný Josef Raimund (1830—1878), publicista a propagátor těsnopisu.

Novotný Kamil, PhDr. (* 1892), historik umění. Sp.: Chrám Matky Boží před Týnem (1916), Karlův most (1917, 1924).

Novotný Karel (1876—1927), žurnalista v Hlasu národa, ve Venkově. Psal o Julii Havlíčkové, o Svat. Čechovi a j.

Novotný Karel, PhDr. (1879—1929), maj. chem.-anal. laboratoře. Sp.: O kaustifikaci uhličitanu sodnatého a draselnatého vápnem (1906).

Novotný K. P. (* 1885), č. spis. Sp.: Žehy a šlehy (I.—III., 1920), drama Mistr Hanuš (1924).

Novotný Miloslav, PhDr. (* 1894), čes. spisovatel. Jest bibliotekářem Nár. musea v Praze. V lit. činnosti je především literárně historickým praktikem, zužitkujícím snesen. a prozkoumaného materiálu k časopiseckým a žurnalistickým posudkům, k statím obsažnějšího zájmu dokumentárního a archivál. než umělecky kritického a k úhrnné vydavatelské práci (J. Neruda, B. Němcová, Jenik z Bratřic, J. Wolker a j.). Spolupracoval v různých redakcích (edice Družstevní práce. N. Listy, Cesta, L. Noviny, Lit. rozhledy a j.), překládal z franc. a něm., uspořádal různé výbory (Erotika čes. obrození, 1928 a j.). Bibliofilský zájem uplatnil v pův. spisech kuriosního rázu jako Ďábelské limity, Svízele bibliografovy (obé 1928), nebo v essayi Jan Konůpek (1930). Píše pod mnoha pseudonymy i anonymně.

Novotný Oldřich (* 1884), kat. básník, profesor. Sp.: Krůpěje světla (1911), Beata (1912).

Novotný Otakar (* 21. I. 1880 v Benešově), architekt, prof. Umělecko-průmysl. školy v Praze. Z jeho četných prací uvá-

díme: Vodárna a maják na letišti ve Kbelích, budova Mánesa, palác Bartoňův v Náchodě, řadu vil, soukr. a činž. domů. Předseda SVU. Mánes. Sp.: Malířství pokojů (1913).

Novotný Václav (1828—1895), učitel a čes. spisovatel.

Novotný Václav, PhDr. (* 5. IX. 1869 v Ivančicích na Moravě), prof. čes. dějin na Karlově universitě. Pochází z rodiny učitelské. Po studiích gymnasijních v Čes. Budějovicích studoval historii v Praze, r. 1893 promoval, načež se stal pomocníkem Tomkovým, který na něho působil svou pracovní metodou, jdoucí až do nejmenších podrobností. Jako úředník místodržitel. archivu se habilitoval (r. 1898). N. se zabývá hlavně nábož. otázkami v dějinách, a to především husitstvím vedle starších dějin čes. vůbec. Po řadě menších přípravných prací přistoupil k celkovému vypsání čes. dějin. Dílo zahájeno r. 1912, přerušeno válkou, dnes má tři objemné svazky, v nichž je sneseno s úžasnou pílí vše, co se týká českých dějin až do pol. XIII. stol. N. zamýšlí zpracovati látku až do r. 1437, další přenechávaje spolupracovníkům, především Q. R. Urbánkovi, který již vydal též ve třech svazcích dobu pohusitskou a poděbradskou. I toto syntetické dílo prozrazuje především jemného analyticko-kritického ducha N., stejně jako monografické práce, z nichž nejvýznač. je dvousvazkové dílo Mistr Jan Hus, život a dílo (1919, 1921), podávající úplný krit. souhrn všeho, co bylo o Husovi a jeho době napsáno. Širší veřejnosti je určena práce Nábož. hnutí čes. ve XIV. a XV. stol. Veřejnosti též určen spisek o tradici svatováclavské, stejně jako práce Český kníže Václav svatý, příspěvek k mileniu r. 1929. V knize Čes. dějepisectví v prvém desetiletí republiky (1930) zhodnotil stav a výsledky histor. badání ve svobod. státě. Úplný soupis prací N. Q. ve sborníku Českou minulostí, vyd. 1930 k jeho šedesátinám.

PhDr. Václ. Novotný.

Novotný Vojtěch (1776—1843), č. malíř a rytec, žák pražské Akademie. Od 1801 vrchní správce palácův hrab. Kolovrata-Libštejnského.

Novotný Vojtěch, Ing., RTDr. h. c. (1836—1909), č. inž., zakladatel Českomor. strojírny a její první ředitel, projektant četných žel. konstrukcí. Průkopník českého podnikání ve strojn. odboru.

Novotný Vojtěch (* 1882), prof. v Čes. Budějovicích, č. spis. a překladatel z polštiny.

Novotrakvisté, radikální křídlo kališníků v stol. XVI. a XVII. Uznáni až majestátem Rudolfa II. 1609. Q. Hrejza: Česká konfesse (1912).

Novověk, v historii nová doba. Počítá se od objevení Ameriky (1492), neb konce třicetileté války (1648) neb od francouzské revoluce (1789). Nechybějí názory, že vlastním počátkem novověku je konec světové války.

Nový Alois, Ing. (* 1883, Horný), vrchní stav. rada hl. m. Prahy, přednosta odboru vys. staveb, odborník ve vodních stavbách; spolupůsobil při stavbách pražských mostů Hlávkova, Mánesova a na Pelc-Tyrolku. Komunální pracovník strany soc. dem.

Nový Bohumil, MUDr. (* 1868 v Krpech u Mělníka), odb. lékař v Praze, vyn. odborník gynaekol. a porodník.

Nový Emanuel, MUDr. (* 1866), primář ústavu pro choromyslné v Dobřanech. Napsal: Folie gémelaire (1905).

Nový Frederick G. (* 1864), č. amer. bakteriolog, profesor univ. michiganské v Ann Arboru.

Nový Jan, pseud. Em. Stránského.

Nový Karel (* 1890), č. spis. a novinář, red. Č. Slova, pozd. Nár. Osvobození. Sp.: romány Městečko Raškov, Samota Křešín, Modrý vůz.

Nový Lev, pseud. Jak. Arbesa.

Nový Miloš (* 1879 v Praze), čes. herec a div. ředitel. U divadla od r. 1895. Po pobytu u divadel pražských a v Brně byl od roku 1902—1914 u Měst. div. v Plzni jako herec a režisér činohry i zpěvohry, od r. 1914 členem Nár. div. v Praze, v letech 1927—30 ředitelem Nár. div. moravskoslezského v Moravské Ostravě.

Miloš Nový.

Nový Vilibald (nar. 1872), č. malíř, maluje hl. genry. (Lakomec, Jarní paprsky, Před sv. Mikulášem.)

Nový Bohumín (Neu-Oderberg), m. ve Slezsku, okr. Fryštát, 9607 ob. (2497 čs.). Čes. stát. reál. gymn.; slévárna železa a válcovna rour, drátovna, stroj. akciová čistírna miner. olejů, tov. tuků a olejů.

Nový Bydžov, okr. m. v Č., 6726 ob. Okres. úřady, reálné gymnasium, obch. škola, dívčí prům., zim. hosp. Továrna

bavln. zboží, prádla, tov. usní, kož. zboží, strojů, kotlů.

Nový Dům, ob. v Č., okr. Rakovník, 454 čs. ob.

Nový Ehrenberk (Neu-Ehrenberg), ob. v Č., okr. Šluknov, 1072 ob.

Nový Etynk, ms. v Č., okr. Kamenice n. Lipou, 1367 čs. ob.

Nový Foundland, ♌ Newfoundland.

Nový Haimhausen (Neu-H.), ob. v Č., okr. Planá (u Mar. Lázní), 508 ob.

Nový Harcov (Neu-Harzdorf), okr. Liberec, 495 ob.

Nový Hradec Králové, ms. v Č., okr. Hradec Králové, 2979 čs. ob. Tov. pian a harmonií.

Nový Hrádek, ms. v Č., okr. Nové Město n. Met., 1267 čs. ob. Mechan. a ruční tkalcovna.

Nový Hrozenkov, ob. na Mor., okr. Vsetín, 5018 čs. ob. Sklárna.

Nový Jáchymov, ob. v Č., okr. Rakovník, 502 čs ob. Železná ruda.

Nový Jičín (Neu-Titschein), okres. a kraj. m. na Mor., 13.785 ob. Krajský soud, okr. soud. Posádk. velitelství. Čes. stát. ref. reál. gymn., něm. stát. reál. gymn., zem. vyš. hosp. šk., odb. šk. tkalc. Tabák. tov., tov. klobouků, suken, kov. a plech. zb., tov. hosp. str., vozů a hasič. nářadí, továrna autokaroserií.

Nový Jižní Wales (angl. New South Wales), nejstarší a nejlidnatější kolonie ve vých. Australii, mezi Queenslandem a Viktorií, 801.396 km², 2,370.623 ob. Pobřeží rovinaté, vnitrozemí hornaté, dále stepnaté a liduprázdné. Největší řekou jest Murray. Z rostlin jsou typickými eukalyptus, palmy a kapradiny. Hory zalesněny, západ travnatá a křovinatá step. O zvířeně ♌ Australie. Pěstuje se pšenice, kukuřice, oves, brambory, víno, banány, pomeranče. V N. W. se chová nejvíce dobytka z celé Australie. Značná je lesní těžba. V hornictví je N. J. W. na druhém místě z austral. států. Těží se stříbro, měď, olovo, cín, zinek, železo. Naleziště opálů a diamantů. Těžba zlata klesá. N. J. W. participuje devíti desetinami na uhelné produkci australské. V čele vlády jest guvernér a devítičlenné ministerstvo. Hl. m. je Sydney.

Znak Nového Jižního Walesu.

Nový Klenovec, o. na Podk. R., okr. Mukačevo, 571 ob. (448 čs.). 1928 zahájeno dolování zlata a stříbra.

Nový Knín, m. v Č., okr. Příbram, 1275 čs. ob. Kdysi zlatodoly.

Nový Kolín, ♌ Neu-Kölln.

Nový Kostel (Neukirchen), ob. v Č., okr. Cheb, 1107 ob.

Nový Losimtál (Neu-Losimthal), ob. v Č., okr. Tachov, 602 ob. Nadač. nemocnice, ženský klášter.

Nový Ples, ob. v Č., okr. Dvůr Králové n. Lab., 450 čs. ob.

Nový Postřekov, ob. v Č., okr. Domažlice, 522 čs. ob.

Nový Přerov (Neu-Prerau), ob. na Mor., okr Mikulov 878 ob.

Nový rok, u všech kulturních národů (vyjma u mohamedánů) slavený počátek roku.

Nový Rychnov, ms. v Č., okr. Pelhřimov, 953 čs. ob.

Nový Svět (Neuwelt), ob. v Č., okr. Jilemnice, 636 ob. Sklárny Harrachovy z r. 1737.

Nový Svět (Neugebäu), ob. v Č., okr. Prachatice, 1664 ob.

Nový Svět (Salzergut), část m. Olomouce, Mor., 2451 ob. (1657 čs.).

Nový Šaldorf (Neu-Schallersdorf), ob. na Mor., okr. Znojmo, 665 ob.

Nový Tekov (Éj-Bars), ob. na Slov., okr. Levice, 1288 ob.

Nový Zéland (angl. New Zealand), brit. dominium v jižním Tichém oceáně, 2000 km jihových. od Australie; sestává ze dvou velkých, úzinou Cookovou odloučených ostrovů. Jižní ostrov je větší. N. Z. byl objeven r. 1642 Tasmaiem, Cookem r. 1760 obsazen pro Anglii. Dominiem od r. 1907. ♌ Australie.

Znak Nového Zélandu.

Novyćkyj Jakiv (1847—1925), ukraj. etnograf. Hl. práce: Malorusskija narodnyja predanija, pověrija i razskazy (1907), Malorusskije narodnyje zagovory, zaklikanija, molitvy i recepty (1915).

Novyćkyj Ivan (1844—1890), ukraj. etnograf a hist. Hl. práce: Slovaŕ dlja objasněnija terminov starago aktovago jazyka (1871), Ženščina i jeja položenije v malorossijskich pěsnjach (1889).

Novyj-Urgenč, m. v ruském spolkovém státě Unbekistanu, 5127 ob., na ř. Amu-Darja; rybářství.

Nowaczyński Adolf (* 9. I. 1876), polský spisovatel ve Varšavě, duchaplný satirik a pamfletista.

Nowak Jakub (1864—1920), h.-luž. spis., kanovník a řed. měšť. školy v Budyšíně, red. Katol. Posla. Napsal řadu povídek pro luž. lid, z nich nejznám. Českí nan (otec) a serbski syn.

Jakub Nowak.

Nowak-Horjanski Jakub (* 1864 v Hoře u Budyšína v saské Hor. Luž.), h.-luž. spis., farář v Radwořu. Prošel praž. ovzduším, kde se seznámil se slov. jazyky, jimž věnoval stejnou péči jako světovým jazykům cizím. Napsal veliké množství obrázků z přírody, se zálibou se zabýval luž. mytologií a vytiskl řadu her pro luž. ochotnické scény, z nichž největší je pašijová hra Khrystusowa smjerć a nejoblíbenější veselohra We wudawařni Kukečanskich nowin. Životním dílem N. jsou podrobné Wobrazy z cyrkwinskich stawiznow katol. Serbow (1920), vyd. pod pseud. Neander. Své bohaté zkušenosti a dojmy z četných cest po světě vypsal N. v knížce Pućowanske dopomnjeńki (1930).

Nowak Josef (* 1895 ve Wotrowě v sas. Hor. Lužici), h.-luž. básník, kaplan v Budyšíně. Prošel praž. ovzduším, kde poznal čes. a slovanské lit. Prvními verši vystoupil hned po smrti Ćišinského jako jeho přímý následovník. Světová válka, za níž dlel v Praze, kde sledoval napatě soudobé události a zaníceně četl verše Bezručovy, učinila z něho pravého umělce. V duchu tom psal úchvatnou báseň J. A. Smoleŕ (1916), jíž upozorňoval Lužičany na důležitost doby a v rkp. dramatě Posledni kral zachytil těžký luž. osud za svět. války. N. se stal vedoucím básníkem luž. po převratě. Ve sbírce Z duchom swobody (1919) vyzpíval všechny luž. touhy a naděje, mocným uvolněným slovem a slohem, rázných a nezvyklých obratů a revolučních výzev, jež značně zmírnil v přepracovaném Posledním králi (1921), neboť i poměry podstatně se změnily v neprospěch luž. Básník sice ještě vytiskl hru Swobody njewjesta (1922) jako mocnou pobídku k dalšímu boji za záchranu Lužice, ale v nové scéně Lubin a Sprewja (1928) po způsobu antic. dramatu znova ukázal na nezměněný těžký osud luž., osud národa dále ujařmeného. N. je výborný organisator luž. katol. omladiny, znamenitý řečník a kazatel, red. Katol. Posla.

Nowak Martin (* 1900 v Njechorňu v sas. Hor. Luž.), h.-luž. malíř, žák prof. Švabinského z Akad. výtvarných umění v Praze a prof. Skoczylase z varšavské Akademie. Rozený kreslíř lid. typických figur a pohádkových postav, nadaný grafik a dřevorytec. Ilustroval Nawkův slabikář Na wsy — za wsu (1925), vlastní překlad Ruských bylin (1927), kteréžto dřevoryty vyšly samostatně t. r. jako první luž. uměl. album Serbske wumělstwo s úvodním slovem Vlad. Zmeškala. Lit.: J. Páta, Lužickosrb. malíř Martin Nowak, 1920, s četnými reprodukcemi prací.

Martin Nowak.

Nowak Juliusz Ignacy (* 1865), polský státník, profesor bakteriologie v Krakově, býv. min. předseda, od 1922 senátor.

Nowak Rudolf (1870—1929), rytec skla ve Vimperku.

Nowak Willi (* 1886), č.-něm. malíř, žák Engelmüllerův, Thielův, člen Osmy.

Nowakowski Aleksy (* 1872), současný malíř polský.

Nowakowski Edward (kněz Wacław Kapucyn, 1829—1903), pol. historik. Sp.: Warszawa z r. 1794.

Nowakowski Józef (1800—1865), p. hud. sklad., představitel romantismu v polské hudbě, autor Školy pro klavír, i dnes ceněné.

Nowakowski Stanisław (* 1889), prof. geografie na univ. poznaňské, autor četných prací o Sibiři.

Nowakowski-Tempka Zygmunt (nar. 1891), ředitel měst. divadla v Krakově a dramatický spisovatel.

Nowe Miasto (Neumark), m. v býv. vých. Prusku, od 1920 polské. 3721 obyv.

Nowicki Franciszek (* 1864), p. básník. Sp.: Poezje (1891), Obrazy pustyni a j.

Nowicki Witold Waler (* 1878), p. anatom a prof. univ. lvovské.

Nowicki-Sila Maxmiljan (1824—1890), p. zoolog a prof. univ. Jagiel. v Krakově.

Nowiński Stefan Marjan (1889), p. spis. a tajemník měst. div. v Krakově. Sp.: Gruba Berta (1918).

Nowka Matěj, ↗ Novka M.

Nowodworski Franciszek (1859—1924), p. právník a novinář, šéfredaktor Kurjera Warsz. a poslanec ruské dumy. První president Nejv. soudu v obrozené Polsce.

Nowodworski Stanisław (* 1874), pol. právník, rada Nejv. soudu, president m. Varšavy (1921—22); byl několikrát min.

spravedlnosti. Senátor a předseda křesť. demokr. strany.

Nowodworski Witold (* 1861), p. historik, prof. univ. ve Wilně.

Nowogródek, vojvodství v Polsku, na hranicích litevských, lotyšských a běloruských, 23.451 km², 824.045 ob. Hl. m. Nowogródek.

Nowotny Juljusz (* 1876), p. právník a prof. univ. lvovské, člen kodifik. komise.

Nowowiejski Feliks (* 1877), pol. hud. skladatel, řed. Tow. Muzycznego v Krakově, autor poetické symfonie Swaty wiejskie a oratoria Quo vadis.

Nowytarg, p. m. v záp. Haliči, 8070 ob. Čilý obchod.

Nowy Sącz, m. v Polsku, v záp. Haliči, 26.280 ob., na Dunajci.

Nowy Vilém (* 1870 v Bórkowech v Blatech v Dol. Luž.), d.-luž. spis., farář luž. kostela v Chotěbuzu, předseda Matice dolnoluž. Od mládí se zúčastnil nár. života v Dol. Luž., napsal a upravil řadu prací nábož. i svět. pro dol.-luž. lid. Je spolupracovníkem Serb. Casnika.

Nox (lat.), noc, ☾ Nyx.

Nox Alfred William (* 1870), anglický generál, 1911—1918 voj. atašé angl. vysl. v Petrohradě, 1918—20 velitel angl. voj. mise v Sibiři; účasten Kolčakova převratu.

Noyes Georg Rapall (* 1873 v North Andower, Massachusetts, USA.), amer. slavista, prof. na kalifornské univ. v Berkeley. Studoval na harwardské universitě, jejíž doktorát získal 1898, a odebral se na dvouletou stud. cestu do Ruska. Po návratu 1900 byl jmen. docentem na wisconské univ. v Madison, odkudž přešel 1901 na univ. berkeleyskou, kde je od 1919 řád. prof. slov. filologie. Původně přednášel o angl. jazyku. Vydal Thomas Carlyle, Burnse pro stř. školy a soubor spisů John Drydena. Napsal monografii o Tolstém a překl. hojně ze slov. jazyků. Z češt. přel. Jiráskovu Lucernu a M. D. Rettigovou. V rukopise má spis o Jul. Zeyerovi a překlad Chelčického Sítě víry. V l. 1921—22 navštívil Evropu, prodlel v ČSR. a v Polsku, po návratu dal pevné základy amer. slavistice.

Noyon, m. v sev. Francii, dep. Oise, 5410 ob. Důlež. křižovatka. Starořímské památky. Kalvínovo rodiště. Ve světové válce důlež. strateg. bod, o nějž prudce bojováno a sice v březnu a srpnu 1918.

Nozdry, chřípě, otvory nosní, hl. u koně, oddělené přepážkou nosní.

Nozerin, nerost, bílé, hedvábně lesklé šesterečné sloupce a vláknité útvary; nachází se s kazivcem ve vulkanických bombách u Nozery (Salerno). Nozerin je oxyfluoridem vápníku a hořčíku se 7% hliníku, draslíku a sodíku.

Nožička z Votína Blažej (* asi 1570), děkan v Kouřimi, katol. spisovatel.

Nožířství, prům. výroba nožů, nůžek, vidliček, břitev a specielních nástrojů chirurgických, kováním, kalením, popouštěním, broušením vlastního ostří, pak hlazením, leštěním n. niklováním. Strojní výroba místo kování válcuje a razí nože z plechů lisy, podobně i vidličky a nůžky. Tovární výroba hl. v Anglii (Sheffield, Birmingham, Londýn), Německu (Solingen, Remscheid), Rakousku (Vídeň, Steyer) u nás v Praze, Karl. Varech, Mikulášovicích a j. Nožířství patří k nejst. řemeslům, vzniklo ze zbrojířství, a při výrobě rukojetí a střenek uplatněn vkus umělecký volbou různého materiálu (zlato, stříbro, kost, dřevo, porculán, kámen a j.).

N-paprsky, neviditelné paprsky, objevené r. 1903 franc. fysikem Blondlotem, ale neprokázané. Podle objevitele jsou vyzařovány tělesy žhavými nebo hmotami velikého vnitřního napětí. Zesilují svítivost elektr. a fosforeskujících látek. Většina látek je propouští, některé je pohlcují (kovy, křemen) nebo lámou (hliník, skla), voda čistá je nepropouští. Současná fysika považuje n.-p. pouze za domnělé.

Nuance (fr., nyáns), odstupňování, odstín, zvláště odstín barev; též o pojmech.

Nubar Paša (1825—1899), egyptský státník; 1854 vyslancem ve Vídni; organisoval stavbu první egyptské železnice a dokončil jednání o stavbu Suezského průplavu. Má veliké zásluhy o evropskou organisaci Egypta; byl několikrát ministrem zahraničí.

Nubecula (lat., mráček), obláčkovité zakalení moče hlenem, odloupnutými buňkami posliznice močového ústrojí a krystalisovanými solemi močovými; není chorobné.

Nubičané, národ v sev. Africe. N. jsou velcí a štíhlí, pleti bronzové, rolníci.

Nubie, země v sev.-vých. Africe, mezi 16 a 24° s. š. a 30 a 37° v. d., hraničí na východě s Rudým mořem, na západě s pouští Libyckou, politicky zaujímá egyptskou provincii Assuán, sudánské prov. Dongolu, Berberu, Chartum, Wadi Halfu a Rudé moře, celkem 950.000 km² s 940.366 ob. Převážně hornatá neb náhorní rovina. Nilské údolí je zde úzké. Při jižním záhybu Nilu leží step Bajudská, při severním poušť Nubická. Vzdělavatelná půda jest jen u Nilu. Podnebí je suché a horké. Rostlinstvo v severní

části chudé, podél Nilu lesy palmové, dále lesy akaciové, tamarindy a sykomory. Na jižních savannách převládají pryžce a aloe. Zvířena náleží oblasti ethiopské. Hlavní doprava jde po Nilu. Údolím jeho vede železnice. Důležitou je doprava karavanní.

Nucená dražba věcí movitých n. nemovitostí, prodej vyvolaný vymáhajícím věřitelem proti vůli dlužníkově za účelem uspokojení jeho pohledávky. Bližší ↗ exekuce.

Nucená hypotéka, vklad práva zást. na nemovitostech dlužníkových provedený proti jeho vůli vymáhajícím věřitelem. K zříz. nuceného práva zást. může věřitel přistoupiti teprve na základě vykonatelného exek. titulu (právoplatný rozsudek, smír, platební rozkaz vykonat. atd.) tím, že zažádá o vklad u knihovního soudu, který vede nemovitost dlužníkovu. Výkon exekuce se provede zápisem do pozemkové knihy. Teprve na základě takto povolené exekuce může býti zažádáno o vypsání dražby nemovitosti.

Nucená správa, správ. vnucená správa (↗).

Nucená výpůjčka, v. povinně uložená buď všem obč. státu n. jen jedné třídě. Obsahem se rovná dani n. dávce. Stát sahá k této velmi neoblíbené formě jen v dobách těžké finanční situace. N. v. se buď vůbec se strany státu nehonoruje n. se na její obnos vydávají dlužní úpisy. Státu se sice okamžitě pomůže, ale vzbuzuje se tím nedůvěra ve finanční sílu státu a tím se ohrožuje státní úvěr. N. v. jest též možná u soukr. společnosti n. společenstva (na př. u staveb. družstva), kde se ovšem vždy v. honoruje.

Nucené představy. Vtíravé předst., častý jev psychol., při němž někt. představy proti vůli člověka se vtírají a vynucují uskutečnění. Jedná se o osoby svědomité, citové, zbožné — a něco je nutí: zab to dítě, skoč s okna, jdi se přesvědčit, nezamkl jsi, sedmkrát se musíš převléci, na chodníku musíš třetí kámen přeskočit. Vždy se vtírají jen hlouposti, to co zlobí, čemu se cit vzpírá. Původ n. př. je v psych. jevu, že každá představa budí protiklad, odpor. U lidí slabé vůle stává se n. p. tyranem. To je zvláštní, že k nucenému zločinu nepřichází, který choromyslní nebo rozčilení bez n. p. provádějí. Muka obsesí dají se odstranit ne náporem vůle, i rozum kapituluje, ale psychickou léčbou, hypnosou. Odborník rozbírá a léčí celou osobnost. Formy se mění a nejsou znakem degenerace. ↗ fobie.

Nucené svazky, veř. územní a zájmové korporace, jejichž vznik a trvání a souč. i členství v nich není závislé na vůli členů, nýbrž plyne z veř. nutnosti, nejčastěji přímo ze zákona. Mezi územní korporace patří stát, země, okres a obec, mezi zájmové obch. a živn. komory, živn. společenstva, gremia, nositelé pojištění úrazového, nemocen. a pensijního, adv. a not. komory atd.

Nucellus (lat.), ↗ vajíčko.

Nucleus (lat.), buněčné jádro; v botanice ↗ rostlinná buňka.

Nuculiferae, ořechonosné, čeleď srostloplátečných, význačné poltícími se plody; sem patří r. pyskaté (Labiatae).

Nučice, ob. v Č., okr. Český Brod, 415 čs. ob.

Nučice, o. v Č., okr. Kladno, 1338 čs. ob. Od r. 1840 těžba železa.

Nuda, ↗ žebernatky.

Nugget (angl.), pojmenování v amer. zlatodolech pro hroudu zlata.

Nucha (lat.), týl.

Nuchální (lat.), týlní.

Nukleinové kyseliny, vyskytují se v t. zv. nukleoproteidech, jež tvoří součást buněčného jádra. Hydrolysou dávají jednodušší nukleotidy. Přesné složení jejich není dosud známo, ale obsahují různé jednodušší složky, jako guanin, thymin a vždy kyselinu fosforečnou. Náleží sem kyselina thymonukleinová, získaná z brzlíku (thymus), jež se skládá ze čtyř mol. kyseliny fosforečné, po jedné mol. thyminu, adeninu, guaninu a cytosinu a čtyř mol. cukru thyminosy. Působením kyseliny solné nebo dusičné se rozkládá. Kvasničná kyselina nukleinová je podobným tetranukleotidem, složeným ze 4 mol. kyseliny fosforečné, 4 mol. cukru ribosy a po 1 mol. guaninu, cytosinu, uracilu a adeninu. Je asi totožná s kyselinou z klíčků pšeničných (tritikonukleinová). Louhy alkalickými se odštěpuje kyselina fosforečná a také působením různých enzymů, zvl. nukleasy, se kyseliny nukleinové rozkládají na sloučeniny jednodušší.

Nukleoalbuminy, fosfor obsahující bílkoviny, lišící se od nukleoproteidů chyběním xanthinových zásad, pyrimidinových derivátů, pentos a jejich rozkladných produktů; patří k nim kasein a vitelin.

Nukleoproteidy, sloučeniny bílkovin s kyselinami nukleinovými; jsou hlavní součástkou jader buněčných (↗ buňka). Nukleinové kyseliny, fosfor a dusík obsahující organické kyseliny neznámé dosud konstituce, jsou bezbarvé prášky, ve studené vodě rozpouštějí se málo, dobře se rozpouštějí v horké vodě a v roztocích alkalií; organickými kyseli-

nami se srážejí, avšak v jejich nadbytku se opět rozpouštějí. Rozpustné soli kyselin nukleinových tvoří huspenité hmoty nebo slizovité tekutiny, soli nukleinových kyselin a bílkovin jsou nerozpustné. Při štěpení nukleoproteidů část bílkoviny se uvolní, jiná část zůstane sloučena s nukleinovou kyselinou a tvoří nuklein. Účinkem kyseliny pepsinsolné při trávení se uvolňující bílkoviny promění se v albumosy a peptony a nuklein vypadne.

Nula (z lat., nullus, žádný), číslo. Rozdíl dvou stejných čísel je nula. Nula je hranicí mezi čísly kladnými a zápornými. V geometrii značí nulový bod počátek určitého souřadného systému. Náš způsob psaní čísel, při němž hodnota cifry jest určena také postavením (místem) cifry, jest podmíněn používáním znaku pro nulu.

Nullita (lat.), neplatnost, nicota.

Nulová metoda, způsob měření elektrických veličin (odporu, elektromot. síly), při němž proud jde dvěma cestami s opačným působením na měřicí aparát a vyrovnáním odporu nebo elektromotorických sil výkyv přístroje se přivede do nulové polohy.

Nulový bod, teplota, kdy led začne táti. (0° C.)

Nulový vodič, v elektrotechnice drát vedení, v němž je napětí el. rovno nule. Ve třífázové síti je to střední drát při hvězdovém spojení, kterým se umožňuje udržení stálého napětí na pólech žárovek při zapínání nestejného počtu žárovek v různých fázích. Umožňuje při síti stejnosměrného proudu použití dvojnásobného napětí pro žárovky, čímž ušetřuje se na materiálu drátů vedení, jež mohou býti slabší, drát n. v. má poloviční průřez hl. vedení.

Numantia, m. keltiberských Arevaků v dnešní špan. prov. Soria.

Numa Pompilius, mytický druhý král římský, Sabiňan, vládl prý 715—673.

Numeanit, lépe garnierit, svým složením vodnatý křemičitan nikelnatohořečnatý; je důležitou rudou niklovou. Je to hmota celistvá, jablkově až smaragdově zelené barvy, vznikající zvětráním olivinů, obsahujících nikl. Je tvrdosti 2—4, hustoty 2.27. Přichází hlavně v serpentinu na ostrově Numea a v Nové Kaledonii (vých. od Australie). Obsahuje kol 25% niklu.

Numenius L. (koliha), rod ptáků z podřádu slukovitých (Scolopacinae); štíhlí ptáci s dlouhým krkem, malou hlavou, velmi dlouhým zobákem a dlouhýma nohama. N. arcuatus L. (k. veliká), je 75 cm

Numenius arcuatus L.

dl., hnědá, světle a temně skvrnitá, vespod bílá. Žije na pobřežích a vnitrozemních vodách sev. Evropy a západní Asie (až k Bajkalu).

Numeralia (lat., číslovky), adjektiva a adverbia, vyjadřující počet předmětů neb rozsah velikosti. Jsou buď určitá (na př. tři, pět), neb neurčitá (na př. mnoho, každý). Určité číslovky jsou buď kardinální (cardinalia, základní číslovky, na př. tři, pět), neb odvozené, které dělíme na číslovky řadové (ordinalia, na př. třetí, pátý), distributiva (na př. po dvou), multiplicativa (na př. jednou, dvakrát) a partitiva (na př. třetina).

Numerický (lat.), údaj v určitých číslech (opak: algebraický, vyjádřený písmeny).

Numerus (lat.), číslo. — N. clausus (lat.), zařízení, podle něhož k jistému povolání nebo úřadu jest připuštěn jen předem stanovený určitý počet osob. — N. currens, běžné číslo, v soupisné technice metoda, kterým se předměty označují čísly od jedničky počínaje, takže kdykoliv podávají přehled svého počtu.

Numidia, starověká říše v sev. Africe, asi dnešní východní Alžírsko.

Numismatika, nauka o mincích po stránce historické, právní, hospodářské, umělecké, technické atd. Jest pomocnou vědou historickou.

Nunciatura, sídlo a úřad nuncia.

Nuncius (vyslanec), diplomat. zástupce papežův, vyslaný ke světským vládám a v jejich sídle trvale se zdržující. U vlád menších států ustanoveni t. zv. internunciové.

Nuncupatio (z lat.; nunkupácio), v řím. právu slavnostní prohlášení závazku dlužníkova při obdržení zápůjčky a dále forma ústního testamentu. Dnes užívá se velmi zřídka tohoto pojmu jako věnování knihy n. spisu autorem.

Nuphar Smith, stulík, rod leknínovitých vodních rostlin s bezlistými stvoly, zakončenými žlutými květy. Ze 7 druhů

na sev. polokouli N. luteum Sm., stulík žlutý, u nás na Labi; N. pumilum S., na vodách na Budějovicku, Jihlavsku a Dačicku.

Nusle-Pankrác, m. v Č., část hl. m. Praha XIV., 34.160 ob. (33.297 čs.). Soud: Praha-jih; Pankrác: polic. exp., zemský trestní soud, mužská trestnice.

Nussbaum Teod., JUDr. (* 1880, Boskovice), rada Nejv. soudu v Brně, po převratu organisoval soudnictví na Slovensku a Podk. Rusi. Nyní působí v senátě Nejvyš. soudu v Brně.

Nušić Branislav (* 1864), srbský spisovatel a novinář, byl div. ředitelem v N. Sadě, Skoplji a v Sarajevě. Jeho liter. činnost jest velmi obsáhlou a jest nazýván tvůrcem srbského feuilletonu. Napsal čet. povídky, romány, knihy essayí, cestopisů i studií, jakož i mnoho prací dramat. Hojně překládán do češtiny.

PhDr. Fr. Nušl.

Nušl František, PhDr. (* 1867 v Jindř. Hradci), univ. prof., řed. státní hvězdárny v Praze, čes. matematik a hvězdář; uveřejnil řadu vědeckých prací z geometrické optiky a praktické astronomie. Zkonstruoval též nové stroje k určování času a zeměpisné šířky.

Nut.

Nut, egyptská bohyně nebes, po jejímž těle se pohybují hvězdy, manželka boha země.

Nutace (lat.), kolísání osy zem. kol střední polohy. Jest periodickou poruchou precesse. Nutaci objevil roku 1747 Bradley.

Nutná obrana (lat. inculpata tutela), obrana, která je nutná, aby bylo zabráněno protiprávnímu útoku na jednotlivce (§ 19 a 344 obč. zák.).

Nutnost, v logice O_4 modalita soudu apodiktického, jehož opak je a priori vyloučen.

Nutoskop V. K. Zengera, fysik. přístroj ukazující zjev, O_3 nutace a O_2 precess; základem jeho jest těžký setrvačník na ose, jež dá se vychýliti ze svislé polohy a opisuje pak koncem osy (opatřené závažím) kroužky, které se zakreslují.

Nutria, řekomyš (Myopotamus coypus), hlodavec asi 40 cm dlouhý; žije v Jižní Americe v párech v hlubokých norách, vyhrabaných na březích vod, hustě rostlinstvem zarostlých. Má nízké protáhlé tělo, plochou hlavu, malé boltce a dlouhý kroužkovaný šupinkovatý ocas. Je velmi dobrý plavec. Živí se rostlinnou stravou, hlavně oddenky a kořeny vodních rostlin, pro něž se dovede hluboko potápěti. Poskytuje neobyčejně hebkou, hustou kožišinu, vysoce ceněnou, barvy hnědé.

Nuytsia R. Br., čeleď ochmetovitých (loranthus), dvojděložných rostlin; N. floribunda R. Br., až 10 m vys. strom v Australii, s podlouhlými listy a hustými červenožlutými květy.

Nůž, nástroj z ocele nebo z jiného kovu k rozřezávání zvl. jídel. Nože v různém tvaru známe jako stolní n., pero-

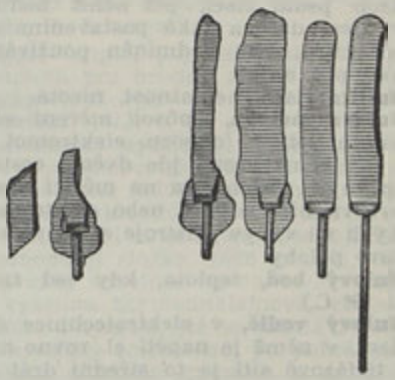

1 2 3 4 5 6

Výroba čepele stolního nože.

řízky, n. na papír, břitvy, n. na ovoce, kapesní n. atd. Postup výroby stolního nože O_4 obr. 1—6. — Nůž je nejstarší bod-

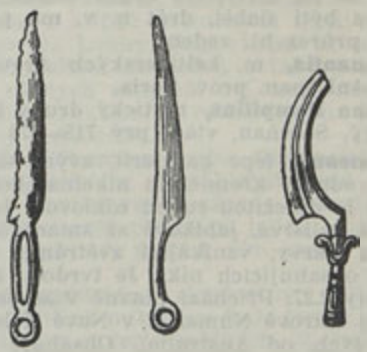

7 8 9

Bronzový a železný nůž. Chops.

nou zbraní a předchůdce dýky a byl zhotovován původně z kamene, později z mědi, bronzu a železa (obr. 7 a 8). Egyp-

tané používají nože ve formě srpu, zvaného chops (obr. 9).

Nůžky, nástroje ke střihání tkanin,

Nůžky.

papíru, lepenky, kůže, kovů a j. — U pevností ⚔ předhradí. — Rozmach nebo skok na bradla, koně nebo na kozu. — Norimberské nůžky, podstavek, skládající se z kloubovitě vázaných, plochých dřevěných n. kovových tyčinek, jejž lze rozevříti; slouží jako hračka, zdvihadlo a j., jest utvořeno i jako žebříček.

N. Y., zkr. sev.-amer. státu New York.

Ny (dánsky), nový.

Nyassa, ⚔ Njassa.

Nyayův systém logický, založ. ind. filosofem Gautamahem.

Nyborg, m. v Dánsku, na vých. pobřeží ostrova Fünen, mořské lázně, 9782 ob.

Nyctaginaceae (nocenkovité, též Jalapaceae), čeleď rostlin, řádu Centrospermae, byliny a dřeviny se vstřícnými listy, květy dvouděložné. Asi 200 druhů v tropech. V Č. nocenka obecná (Mirabilis Jalapa), užívá se v lékařství.

Nocenka obecná.

Nyctanthes, nočnice, stromek z čeledi Oleaceae, podčeledi jasmínovitých, jehož květ má trubkovitý kalich a semeno je ve dvoupouzdré tobolce. — N. Arbor tristis, na Malabaru, stále kvet., s listy vejčitými, na rubu plstnatými. Korunami květů domorodci barví si pokrmy na žluto a semen používají na posilnění nervů.

Nyctea nivea, sova sněžní, dosahuje až 70 cm výšky, je bílá jako sníh, na čcle a na velkých letkách jest nepatrně do hněda zabarvena. Okolí zobáku a nohy bohatě dlouhým peřím opeřené. Duhovka oranžová. Mláďata na prsou, břichu a ocase příčně hnědě pruhovaná. Žije na vysokém severu v odlehlých krajinách a živí se drobnými obratlovci. V zimě ustupuje do jižnějších končin a byla již jednou i v Čechách zjištěna.

Nýdek, o. ve Slez., okr. Český Těšín, 1781 ob.

Nýdrle Antonín, Ing. (1862—1921), č. chem., prof. čes. techniky a řed. lihovarnického ústavu v Praze, technolog a odborník v lihovarnickém průmyslu. Napsal četné články z technologie kvasné, též čl. národohosp. a statist.

Antonín Nýdrle.

Nykles Václav (1821—1896), č. lidumil a pedagog, farář u sv. Štěpána v Praze a zakladatel mateř. šk. praž.

Nyklesová, rozená Bukanovská, Josefina (* 1874), č. spisovatelka.

Nyköping, m. ve Švédsku, j.-z. od Štokholmu, 13.580 ob.

Nykvanská Jos., pseud. J. Nyklesové.

Znak města Nymburka.

Nymburk, město v Č., okr. Poděbrady, 11.129 ob. (10.923 čs.). Okr. soud, berní úřad, důchodkový úřad, vyšší reálka, měst. museum, veř. nemocnice; cukrovar. St. dílny čs. stát. drah. Trhy na obilí.

Nymfa (řec.), pozdější stadium larvy ve vývoji mnohých druhů hmyzu.

Nymfy (řec., dívky), řecké bohyně nižšího stupně, personifikace přírody.

Nymphaea L., leknín, rod Nymphaeaceae (lekninovitých), vodní rostlina s plo-

Nymphaea lotos.

Nymphaea alba.

voucími listy a pěknými, namnoze vonnými květy; u nás n. alba, leknín bílý

(vodní růže); n. lotus L., leknín egyptský (posvátný) s bílými květy; ze semen, která se podnes jedí, připravovali chléb; n. coerulea Savign., modrý leknín, s modrými květy, jedlými semeny; n. stellata W., květy modré, červené a bílé, ve Vých. Indii a jihov. Asii. V krásné literatuře a bájesloví Indů hrál leknín velkou roli (lotos).

Nymphaeaceae, leknínovité, čeleď dvouděložných vodních rostlin s pravidelnými květy na konci dlouhých lodyh, nad hladinou vodní; květy mají 4—5 lístků kalichových, četné tyčinky a svrchní semeník vícepouzdrý; plod měkký. Sto druhů, důl. Nuphar (stulík), Nymphaea, Nelumbo, Euryale a Victoria.

Nymphalidae, babočky, rod denních motýlů, zejména: Vanessa io L., babočka paví oko, na každém červenohnědém křídle paví oko; V. atalanta L., b. admirál, na předním křídle šikmý pás; V. cardui L., b. bodláková, pestře zbarvená; V. antiopa L., b. osiková (černoplášťník), s černými, světložlutě lemovanými křídly; V. levana L., b. síťkovaná; dále druh Argymus latonia L., perleťovec malý (perlásek), oranžově žlutý, s perleťovými tečkami na spodku zadních křídel; Apatura iris L., batolec duhový, na povrchu křídel krásný duhový lesk; Limenitis populi L., bělopásek topolový, hnědočerný, s žlutočerveně lemovanými křídly. Dále modráčkové (Lycaenidae); z cizozem. druhů: Agrias sardanapalus Bates a Catagramma sorana Godt v Mexiku.

Nymphenburg, zámek u Mnichova. Továrna na porculán, založená r. 1758.

Nypoort Justus van den, nizozem. malíř; působil v l. 1690—1691 v Olomouci.

Znak města Nýrska.

Nýrsko (Neuern), m. v Č., okr. Klatovy, 2573 obyv. Okr. soud, berní úřad, fin. důch.; tov. opt. zb., tov. sirek.

Nýřany (Nürschan), m. v Č., okr. Stříbro, 5822 ob. (4350 čs.). Kam.-uh. doly, raf. zrc. a tab. skla, slévárna železa.

Nyssa L., tupelo, dřínovité keře a stromy s malými květy a tvrdými plody, 6 druhů, v bažinách a na březích řek Severní Ameriky.

Nystagmus, nevědomé kmitání očí.

Nýt, železný svorník, kterým se nýtuje; na jedné straně opatřen hlavicí opěrnou (polokoule n. kužel), která po spojení kovových částí vytvoří se i na druhé straně ručním kováním buď za studena n. za žáru, nebo nýtov. strojem, t. zv. hlava závěrná.

Nýtovací stroje, provádějí závěr. hlavu nebo současně i opěrnou hlavu nýtu, podle síly, kterou nýtování se lisováním provádí, používá se n. s. hydraulických, pneumatických (stlač. vzduchem), parních a elektrických.

Nýtování, spojení kovových součástí nýty, hřeby, kterými se kusy prorazí a kterým se za žhava tepáním utvoří na obou koncích hlavy; děje se ručně nebo nýtovacími stroji.

Nyx (řec., lat. Nox), personifikace noci, v řec. bájesloví dcera Chaosova, matka Hesperidek.

Nyzam, tur. řadové vojsko první výzvy.

Nyžankivškyj Ostap (1862—1919), ukr. hud. sklad., dirigent a organisátor hud. života v Haliči.

O

O, retná samohláska, vyslovovaná našpulenými ústy; náš písemný znak vznikl z řeckého o (omikron). — V chemii O značí prvek kyslík (oxygenium). — O' v irštině značí syn, potomek (O'Neill, syn Neillův). — O., zkr. sev.-am. st. Ohio.

O, markýz d' (1535—1594), franc. státník, fin. rádce Jindřicha III. a IV.

Ø, dánský ostrov.

Oahu, ostrov v Havajském souostroví, 1554 km².

Oakland (óklend), název několika měst v USA.; nejdůležitější: O. v Kalifornii, 310.300 ob., na vých. břehu zálivu San Franciska.

Oasy, původně název obyvatelných míst v pouštích, hlavně v sev. Africe, hájů datlových palem; nyní název území s vodou a hlavně s palmami uprostřed pouští.

Oaxaca (Oajaca), (oachaka), stát v Mexiku, 94.211 km², 976.005 ob. Obyvatelé většinou Indiáni; pěstují kukuřici, pšenici, třtinu cukrovou, bavlnu, tabák a chovají dobytek. Hl. m. O., 27.792 ob.

Ob, ř. v záp. Sibiři, 3718 km dlouhá, vzniklá spojením Bije (z jez. Teleckoje) a Katuně (z Altaje).

Obal, ochrana zboží proti vnějším vlivům a poškození při dopravě, zhotoven z plných beden, z pytloviny, tkanin lýkových, slaměných, palmových listů, papíru, kůže, plechu; nádoby všech druhů na kapaliny, proutěné košíky, lepenkové krabice atd. Zvl. předpisy určují provedení a zhotovení o. podle obsahu zboží a způsobu dopravy. Obaly jsou prosty cla, pokud jsou uvedeny v sazbě tarové proclívají se jako zboží, při vracení o. se vrací rozdíl cla. — V hudbě o. (ital. gruppetto) v notovém písmě značka ∾, melodická ozdoba obalením tónu skupinou tónů od vrchní sekundy k tónu hlavnímu a zpět o sekundu níže. — V botanice o. květní ○, květ.

Obaleči (Tortricidae), drobní denní motýlkové v rozpětí nanejvýše 22 mm dosahující, s malým tělem, úzkými křídly v klidu střechovitě složenými. Housenky lysé s 8 páry noh jsou význačné u někt. druhů tím, že svinují list nebo více listů v jeden smotek, který slouží jim za bydliště a zároveň za potravu. Jinak škodí vyžíráním ovoce a různých plodin. O. jablečný (Carpocapsa pomonella) má křídla namodralá, šedá, zdobená tmavohnědou skvrnou, červenozlatě vroubenou. Samička snáší vajíčka po odkvětu jabloní na listy a květy jabloňové nebo jiných ovocných stromů. Vylíhlá růžová housenka zavrtává se do plodu a prokusuje se až k jaderníku. Napadené červivé jablko předčasně opadává. Housenka zapřede se potom pod kůrou stromů, přezimuje a v květnu vyletuje. U nás bývá jedna generace do roka. Napadá jabloně, hrušně, kdoule, ořechy a j. ovoce. — O. křovní (Cacoecia rosana), fialově hnědý. Housenka špinavě zelená činí smotky z listů na jasmínu, růžích, malinách, lískách a hlohu. — O. dubový (Tortrix viridana), krásně zelený. Housenka ožírá pupeny a listí dubové do hola. — O. jednopásový (Conchylis ambiguella), vyskytuje se ve dvou pokoleních do roka na vinicích. První pokolení ničí révové květy, druhé vyžírá révové bobule. — O. pupenový (Tmetocera ocelana) škodí vyžíráním pupenů jabloňových. Zakukluje se ve smotku spředeném z listů jabloňových. — O. ovocný (Grapholitha funebrana), masově červená jeho housenka vyžírá švestky a jiné ovoce a napíňuje je svým trusem. — O. hrachový (Gr. nebritana) ničí hrachové lusky. — O. pryskyřicový (Retinia resinella) vyžírá mladé výhonky borovic a způsobuje na nich pryskyřicové nádorky velikosti ořechu. — O. Buolův (R. Buoliana) škodí na borovicích.

Obaliński Alfred, MUDr. (1843—1898), pol. chirurg, profesor univ. Jagiellonské v Krakově.

Obálka, obyčejně papírový obal na dopisy; též na knihy a časopisy.

Obalování, ochranný prostředek k uchránění mladých strom. kultur před poškozováním pastevním dobytkem a lesní zvěří, rovněž i před mrazy a vedrem. K prvým náleží obaly trní, slámy, chvojí, klestí, rákosí, začasté s vápenným nátěrem.

Obantio, nedoslýchavost.

Obava, o. na P. R., okr. Svaljava, 758 ob.

Obava důvodná, pojem trestního práva, naznačující duševní stísněnost, vyvolanou výhrůžkou, o které jest možno předpokládati, že bude splněna. Kdo takové výhrůžky použije (na př. hrozí nějakým zlem, aby vymohl peníze n. aby obdržel větší částku, než na kterou má nárok), dopouští se zločinu vydírání, příp. zločinu nebezpečného vyhrožování. Toliko v příp., že jde o pohrůžku méně vážnou, trestá se čin jako přestupek útisku.

Obavskij kamen, hora na P. R., 1007 m vys., sev. od Mukačeva.

Obce v husitském vojsku, též bratrstva, autonomní korporace, které vydržovaly vojska, a to buď domácí (k obraně města), nebo polem pracující, polní, podnikající vál. výpravy. Byly to tedy městské republiky s vojenským zřízením. Nejznamenitější byla táborská; pak sirotčí, nazvaná tak po smrti Žižkově, o. Hradec Králové, a orebská. Hejtman velící vojsku o. slul zpravidla správce.

Obce, o. na Mor., okr. Brno-venkov, 502 čs. ob.

Obcovací řeč, ř., které lidé používají ve společenském styku. Může býti odlišná od ř. mateřské, což jest jazyk, jemuž každého učila jeho matka. Poněvadž se často stává, že u mnohých lidí vzhledem k bydlišti n. úřed. postavení jest jiná ř. o. a jiná mateřská, jest toto hledisko důležité zvl. při sčítání lidu. Za Rak. byla jediným dělítkem o. ř. Poněvadž bylo mnoho rodin zcela závislých na svých zaměstnavatelích, kteří byli jiné národnosti, napočítal se vždy veliký počet Němců a Maďarů. V ČSR. se nezjišťuje národnost podle o. ř., nýbrž podle mateřského jazyka. Jinou národnost než mateřskou lze do sčítacího archu zapsati jen tehdy, když sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani v rodině, ani v domácnosti a ovládá-li plně ř. o.

Obcování svatých, podle učení katolické církve duchovní spojení všech křesťanů na zemi, v očistci i v nebesích. Plyne ze společného vykoupení, společné víry, milosti, obětí.

Občan, příslušník nějakého státu, obce a pod.; též akademický o., studující vys. školy. Původ spadá do IX. st. Od XVI. stol. nazývají se plnoprávní poddaní státu státními občany, jejich práva občanská práva, kdežto obyv. jednotlivých obcí se stávají občany těchto míst. Právní rozdíly mezi šlechtou, měšťany a venkovským obyv. byly odstraněny, rovněž i rozdíly práv měšťanských. Obecní právo ukládá též jisté povinnosti (volební, služební, daňové). Příslušnost do obce lze získati podle zákonných předpisů nebo ustanovením představenstva (čestní občané). Obecní úřady vydávají příslušníkům domovské listy.

Občanská nauka, nově zavedený učebný předmět na čsl. národ. školách zákonem č. 226/1922. O. n. učí o ústavě čsl. rep., o všech veř. zařízeních a o občanských právech i povinnostech a chce vychovávati děti od útlého věku k lásce k vlasti, vzájemné snášenlivosti a k úctě k demokracii.

Občanská válka, válka vedená vzáj. mezi příslušníky urč. státu. Bojuje jedna (politická, náboženská, třídní) skupina proti druhé. Obě tyto strany jsou mezinárodním právem uznávány za strany válčící, kdežto při revoluci jest jí pouze třída, proti které se revoltuje. Příklad o. v.: římské obč. války za Maria a Sully, Pompeja a Caesara, válka Severu proti Jihu 1861—65, čínská o. v. a j.

Občanské právo (civilní právo) je podle § 1 obč. zákoníku u nás platného souhrn zákonů, kterými se určují soukromá práva a povinnosti obyvatel státu vespolek (zvl. vlastnictví a jiná práva nad věcmi movitými i nemovitými, poměry právní ze smluv a jiných jednání, právo rodinné, dědické, poručenské) v protikladu ku právu veřejnému, souhrnu to právních pravidel o právních poměrech státu jako politického organismu a poměrech jednotlivce k státu (právo státní, správní, trestní) a ku právu procesnímu, sloužícímu k uskutečnění práva občanského. Prvý zákon rep. českosl. ze dne 28. října 1928 zachoval prozatím v platnosti veškeré bývalé zemské a říšské zákony. Tím se stalo, že v t. zv. zemích historických platí p. o. v občanském zákoníku z 1. VI. 1811, kdežto na území kdysi uherském (Slovensko a Podkarpatská Rus) dosavadní právo uherské. O unifikaci (sjednocení) těchto dvou systémů právních se ovšem pracuje.

Občanský sňatek, podle znění obč. zák. sňatek, uzavřený před přísl. úředníkem (civilní sňatek), na rozdíl od sňatku, uzavřeného za součinnosti církve.

Občanský zákoník (civilní zákoník), titul zákoníku u nás platného. První po-

kus o kodifikaci (sebrání) práva v zemích, které náležely k býv. mocnářství rakousko-uherskému, dál se za Josefa I. r. 1709. Důležitější pro kodifikaci obč. práva je doba panování Marie Terezie, která zřídila r. 1753 kompilační komisi. Ku přezkoumání prací této komise byla zřízena zvl. komise zkušební (1755), jež po zrušení kom. kompilační byla přetvořena na kom. zákonodárnou. Z prací této komise, v níž působil též vynikající právník český dvorní rada Jan Bernard Zencker, vyšlo 1766 rozsáhlé dílo zv. Codex Theresianus, jež však bylo za Josefa II. přepracováno hlavně Janem Bernardem Hortenem a publikován byl (I. díl) jako josefinský občanský zákoník 1. XI. 1786. Smrtí Josefovou (1790) nastala však změna a 1794 byl předložen k sankci přepracovaný josefinský zákoník, hlavně za účasti právníka Martiniho. Práce, jimiž měla býti revidována osnova tohoto zákoníka, protáhly se až do ledna 1808; do 1810 byla provedena superrevise a 24. V. předložil Haan císaři novou revidovanou osnovu, jež pak byla publikována 1. VI. 1811. Od r. 1848 vydávají se hojné předpisy (zákoník obchodní, agrární reformy, konkursní řád, knihovní řád, exekuční řád a j.), jimiž však podstata obč. zák. (zkr. o. z.) nebyla dotčena. Teprve 1904 jmenována byla revisní komise, jejíž práce pokračovala nevalně. Za války byla publikována cís. nař. ze 12. X. 1914 částečná novela o 73 paragrafech, jež obsahovaly naléhavá nová ustanovení (t. zv. 1. dílčí novela), 22. VII. 1915 byla publikována druhá dílčí (částečná) novela o úpravě hranic. Cís. nař. z 19. III. 1916 byla vyhlášena třetí dílčí novela k o. z. o 202 paragrafech, jíž nabyl zákoník vzhledu značně změněného. Za republiky Československé. Prvý zákon ČSR. ze dne 28. X. 1918, uveřejněný ve Sbírce zák. a nař. (č. 11) zachoval, jak již bylo řečeno, veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení v prozatímní platnosti (🔍 svrchu). Změny způsobily důležité zákony o pozemkové reformě (1919), o pojištění sociálním (1919), o letectví (1925) a novela manželská z 22. V. 1919. R. 1920—1927 pracovalo se na osnově nového jednotného zákona a bylo zřízeno i zvl. ministerstvo unifikační (pro sjednocení zákonů).

Občanstvo (fr. bourgeoisie, něm. Bürgertum), až do XVIII. stol. obyvatelstvo měst proti šlechtě a lidu venkovskému, které v důsledku fr. revoluce 1789 nejprve politicky a poté i v Německu převzalo hospod. a sociálně vůdčí úlohu. Objevením se nájemného dělnictva, čtvrtého stavu, jako třídy sociální, označuje o. samostatně živnostensky činný živel městský a venkovský, se sociálně stejnorodými stoupenci. Od těch dob, kdy socialisté zastupují třídní zájmy nájemného dělnictva, zove se o. jako pojem polit., souhrn všech nesoc. stran, jež přes mnohé protiklady (forma státní, poměr školy a církve, hospod. a soc. politika) lpějí na soukr. majetku a individuálním obhospodařování, stranami občanskými. Jejich spojení ve sněmovnách nazýváno je často obč. blokem a ustavená z nich vláda ve státech demokratických vládou občanskou.

Občiny, pastviny a lesy, které jsou ve společ. užívání všech obyvatel v obci bydlících, příp. jen urč. části z nich, nebo jichž užívají jednotlivci podle urč. pořadí. Za Rak. byl vydán zák č. 94/1883, jímž se měla provésti úprava (regulace) občin. V Čechách i na Moravě se z o. vytvořil t. zv. obecní statek, který byl majetkem vlastníků vel. usedlostí, kteří však musili za to poskytovati obci urč. služebnosti. Zák. č. 421/1919 prohlásil obecní statek za kmenové jmění obce, takže tím přešel přímo pod správu obecní. Role a luka mají býti podle tohoto zák. pronajímána především nemajetným uchazečům, na pastvinách mohou pásti svůj brav i skot všichni obyvatelé, kdežto lesní užitek se zpravidla prodává ve veř. dražbě.

Obdélník je čtyřúhelník, jehož dvě a dvě strany jsou vzájemně rovnoběžné a stejně dlouhé a mají všechny úhly pravé. Je dokonale stanoven dvěma na sobě nezávislými údaji. Obsah jeho je roven součinu z délky a šířky: a.b. Obvod: 2a + 2b. Úhlopříčky, stejně dlouhé, velikosti: $\sqrt{a^2+b^2}$, se vzájemně půlí. Je-li a = b, přejde obdélník ve čtverec.

Obděnice, o. v Č., okr. Sedlčany, 644 čs. ob.

Obdoba, 🔍 analogie.

Obdržálek Peregrin (1825—1891), farář a katol. spisovatel.

Obdukce (lat.), ohledání mrtvoly, pitva mrtvoly k vědeckým účelům, zvláště k úřednímu zjištění způsobu a příčiny smrti.

Obdnle, 🔍 Gloxinia.

Obdurace (lat.), zatvrzelost.

Obec, místně ohraničená jednotka, spojující občany (osadníky), na jejím území bydlící. Jest to veřejnoprávní korporace, která jest nejnižší samospráv. instancí, avšak na kterou vykonává dozor stát. Obce mohou býti nejrůznější veli-

kosti a také podle toho jsou upraveny jejich názvy (vesnice, městys, městečko, město, velkoměsto). Pojmenování podléhá úřed. schválení min. vnitra. V ČSR. platí dosud obecní zřízení č. 18/1862 ř. z., jež bylo uzákoněno v jednotl. zemích zem. zákony. Veliké změny přinesla novela č. 76/1919. Osoby v o. bydlící jsou občané bez rozdílu na to, jak dlouho v o. bydlí. Patří k obecnímu svazku, ale jejich práva (právo volební a domovské) se řídí přece jen délkou pobytu. Obec jest spravována samosprávně, t. j. občané sami vyřizují vlastní záležitosti i plní úkoly jim uložené. K tomu účelu volí si v obecních volbách obecní zastupitelstvo (počet jeho členů se řídí počtem obyvatelstva: 9 do 200 obyv., až 60 přes 100.000 obyv., Brno 90, Praha 100), které si ze svého středu volí obecní (městskou) radu, která činí jednu třetinu počtu členů zastupitelstva. Činnost obce jest jednak samostatná (činnost hospodářská a působnost ve veř. správě, jež se projevuje velmi mnohostranně: péče o bezpečnost, policie, veř. zdravotnictví, veř. mravnost, věci stavební, věci kulturní, místní chudinství a pod.), jednak přenesená, kde o. vykonává jisté úkoly za stát (na př. při sestavování volič. seznamů, při provádění voleb, sčítání lidu, při odvodech a pod.). Úprava finančního hospodářství obcí byla upravena posledně zákonem č. 77/1927, který upravil výši daňových přirážek. Učinil tak však velmi nedostatečným způsobem, takže bude v nejbližší době novelován. O. hradí své výdaje z vlastních příjmů, z poplatků a z dávek, z obec. přirážek a z výnosu obec. podniků. Největší počet obcí v ČSR. jest silně zadlužen (obce hradí schodky půjčkami) a bude nutno podniknouti kroky k nápravě v tomto směru. Vedle tchoto pojmu politického jest o. názvem pro mnohé spolky: na př. o. učitelská, legionářská, též náboženská, kultová atd. — O. církevní, souhrn všech příslušníků církve ve farním okresu (parochie). V evang. církvi jsou c. o. samosprávnými sbory. Orgány c. o. jsou užší obecní zastupitelstva, předseda (duchovní) a několik volených členů, dále širší ob. zast., které sestává z církev. představenstva a volených členů a rozhoduje v důl. záležitostech, povolává faráře a dosazuje i církevní úředníky.

Obeckov, o. na Slov., okr. Modrý Kameň, 460 ob.

Obecná škola, ↗ škola národní.

Obecné právo, p., platné v celém stát. území, na rozdíl od p. partikulárního, jež platí jen v určité části státu.

Obecnice, o. v Č., okr. Příbram, 1449 čs. ob. Pila, zašlé železárny.

Obecní, vše co náleží k obci, ↗ komunální.

Obecní knihovny veřejné, ↗ Československo, sv. IV., str. 300.

Obecní politika, souhrn zásad, jimiž se má říditi hospodářství a činnost obce, resp. jejích představitelů, t. j. obec. zastupitelstva a obec. rady. O. p. jest dnes zcela jiná nežli bývala před válkou. Rozšíření úkolů státních projevilo se i ve zvýšené činnosti obcí, na něž jsou dnes kladeny velmi značné požadavky. Je samozřejmé, že se každá obec při úkolech o. p. musí říditi svými finanč. možnostmi, jež kladou meze jejímu podnikání. O dvojí působnosti obcí (samostatné a přenesené ↗ obce).

Obecný čas, počítání času, jehož se užívá v obecném životě, na rozdíl od časů astronomických. Až do konce 18. stol. tvořil o. č. skutečný čas místa, udávaný slunečními hodinami. Když však byly sestrojeny dobré mechanické hodiny a potřeba přesného poznávání doby denní stala se větší, byl zaveden střední čas místa jako o. č. Nejprve se to stalo 1780 v Ženevě, kde okamžik středního poledne byl oznamován úderem na veliký zvon katedrály a to na zákl. polohy stínu na slunečních hodinách katedrály. Krátce nato přijala i Anglie střední čas, dále 1810 Berlín, 1816 Paříž, 1832 Curych. Potom byl zaveden v mnohých zemích jako čas zemský střední čas hlav. města. Avšak ani toto počítání neodpovídalo stupňujícímu se tempu doby a koncem 19. stol. byl zaveden jako o. č. čas pásmový (↗).

Obedience (lat.), kanonická „poslušnost" (oboedientia canonica), kterou jsou povinni kat. kněží církevní vrchnosti.

Obědkovice, ob. na Mor., okr. Přerov, 431 ob. čs.

Oběh, obíhání, cirkulace. Mluvíme o o. peněz (nucený o. platidel), pošt. známek a kolků a konečně o o. planet. V nár. hosp. smyslu o. statků jest celý pochod, jímž statek prochází mezi výrobou a spotřebou.

Obeid, El-, hl. m. Kordofánu v sev.-vých. Africe, asi 25.000 obyv.

Obejití, ↗ obchvat.

Obelisk (řec.), kamenný pilíř, štíhlý, z jednoho kusu kamene; oblíbený zvláště v Egyptě, náboženský symbol boha slunce. Nejstarší nám známý obelisk je v Heliopoli. Slavné obelisky Jehly Kleopatřiny byly postaveny Thutmosisem III. v Heliopoli; nyní jeden z nich v New Yorku, druhý v Londýně.

Obenberger Jan, PhDr. (* 15. V. 1892), adjunkt zool. odd. Nár. musea v Praze a s. docent entomologie Karlovy university

v Praze, činný jako správce entomol. sbírek Nár. musea. Publikoval od r. 1910 celkem 160 prací (do r. 1930) z oboru zoologie (entomologie) a biologie. Uvedl v činnost entomologii Nár. musea. Založil spolu s řed. Vávrou Sborník ent. odd. Nár. musea.

Obenberger Jaroslav, JUDr. (1901), čes. spisovatel a klav. virtuos. Sp.: Opuštěná cesta (1924), komedie Hrobka (1926). Ps. Jaroslav Hora.

Obentraut Maxmilián, rytíř (1795—1883), president pražského kraje 1853—61 a č. práv. spisovatel. (Samosprávné obce král. Českého, 1863 a j.)

Oberammergau, ves a výletní místo v Hor. Bavorsku, 2281 obyv.; známé pořádáním pašijových her, každých 10 let od r. 1634.

Oberdank Guglielmo (1858—1882), terstský iredentista; zamýšlel zavražditi cís. Františka Josefa při jeho návštěvě v Terstu 17. VIII. 1882. Den před atentátem zatčen a popraven.

Oberdorfer Ludvík († 1607), malíř v Táboře. Pracov. též na Orlíce 1577—79.

Oberland Bund, jedna z četných něm. organisací býv. bojovníků ze svět. války. Měla (1926) 8000 důstojníků a 260.000 mužů.

Oberleithner Gustav, Ing. (* 1871), tov. v Šumperku a senátor N. S. (1920—1929) za něm. stranu nacionální.

Oberon, král víl ve starofranc. básni Huon de Bordeaux (asi z r. 1220). Provází Huona na jeho cestě k sultánovi babylonskému. Wieland udělal jej hrdinou romantického eposu Oberon (r. 1780). Operu složil Weber (1826).

Oberpfalzer František, PhDr. (* 1890), č. jazykozpytec, středošk. profesor a 1919—1927 přednosta osvětového odd. MNO. Četné jazykozpytné a výchovné spisy.

Oberst(er), něm. nejvyšší, t. j. u pluku plukovník (♌). Původně u lancknechtů (♌) ten, kdo najímal a vydržoval pluk; pak jen jeho velitel, podřízený stát. moci.

Oberthor Prokop (* 1872 v Praze), mjr.-kap., hudební referent MNO. a organisátor voj. hudební školy v Praze. Byl též dirigentem VII. a VIII. Sletu všesokolského.

Oberwiesenthal, m. a lázeňské místo v Sasku, 2425 ob., v záp. Rudohoří, při českých hranicích. O. byl založen r. 1526 českými evangelickými emigranty.

Obeslání (půhon, citace), výzva, vydaná veřejným úřadem, aby se určitá osoba dostavila před úřad (soud). U nás platí zásada úředního o. ♌ obsílka.

Oběšení (strangulace), násilný druh smrti, používaný ponejvíce sebevrahy. Oběšený okamžitě omdlí, zemře však teprve za několik minut následkem nedostatku vzduchu.

Oběť, dary přinášené božstvu neb nadpřirozeným bytostem, aby se jim prokázala láska a vděčnost, po př. k usmíření jich nebo k odvrácení zla. Ježto oheň se považoval za symbol božství, vyvinuly se oběti zápalné. Postupně se děly oběti více a více symbolicky, což zvláště bylo prospěšné kněžím; spálily se jen neupotřebitelné části těla zvířecího, upotřebitelné dostali kněží. Obětování lidí vymizelo dosti pozdě. Za oběť lze považovati i slib odřeknutí se některých požitků (půst). V křesťanství koná se oběť pouze symbolicky při mši.

Oběti lidské, ♌ lidské oběti.

Obětování, ♌ offertorium, též katol. zvyk, klásti při jistých příležitostech při offertoriu na oltář peněž. oběť (oběra).

Oběživo, všechny druhy peněz (papírových i kovových), jež podle zákona jsou platidlem na území státním. Podle výše oběživa možno souditi na hospodářský stav a konjunkturu státu. ♌ měna.

Oběžnice, ♌ planety a planetoidy.

Oběžník, cirkulář, písemnost, obsahující určité oznámení, patřící stejně všem, jimž jest určena. Forma o. jest dvojí: buď jest vydán jen v jednom exemplář, který koluje od osoby k osobě a kde jest nutno podpisem stvrditi, že o. byl čten a vzat na vědomí (na př. o. ve škole, jímž se oznamuje určitá událost žactvu všech tříd, o. v nájemním domě, v němž majitel domu něco sděluje všem nájemníkům, úřední o., jímž představený úřadu dává na vědomost všem podřízeným nový předpis atd.) anebo druhou formou je způsob, že osoba (úřad) o. vydávající vydá jej v takovém množství, kolik jest zájemců a všem jej doručí (úřední, obchodní a mezinárodní o.).

Obhájce, osoba práv znalá, která zastupuje jednu ze sporných stran v civilním procesu nebo která obhajuje v trest. řízení obviněného. O. musí býti zapsán v seznamech obhájců vedených u vrchních soudů. Povinně tam jsou zapsáni všichni advokáti, provozující praxi, dále v seznamu na vlastní žádost mohou býti zapsáni ti, kdož vykonali soudcovskou, advokátní nebo notářskou zkoušku, a vysokoškolští profesoři právnické fakulty. Zákon upravil otázky obhajoby tak, že u krajských a vyšších soudů civilních a v trest. soudnictví u soudů porotních jest zastoupení obhájcem nutné. Neopatří-li si obhájce strana sama (jest možno zažádati o právo chudých a získati i právního zástupce ex offo), jmenuje obhájce sám soud. Účast strany

u líčení není vždy nutna, stačí účast o. Nejčastěji ovšem jest o-em advokát.

Obchod (lat. commercium, franc. commerce, angl. commerce trade, něm. Handel), řemeslný nákup a prodej zboží. Kdo provozuje obchod jako zaměstnání, nazývá se obchodníkem. Všeobecný užitek obchodu je v tom, že vyrovnává nedostatek a přebytek zboží mezi různými místy. Obchod splývá často se spekulací, jelikož je nucen počítat s pravděpodobným příštím stavem trhu. — Podle druhu obchodovaného zboží rozlišujeme: o. zbožím, nemovitostmi, efekty a penězi. Obchod zemědělskými plodinami se dělí na o. produkty tuzemskými a koloniálními. — Podle druhu zákaznictva jest: o. v malém (detailní), poslední článek národohospodářské produkce, a velkoobchod, mimo to též meziobchod, prodávající pouze dalším obchodníkům. Velkoobchod se dělí na tuzemský a zahraniční, tento pak na dovozní, vývozní a mezinárodní. Zvláštní místo zaujímá o. transitní a zámořský. Podle právního poměru obchodníka k obchodovanému zboží rozeznáváme o. vlastní, patří-li zboží obchodníku, jenž nese celé risiko, a komisionářský, při němž obchodník obstarává na cizí účet nákup a prodej zboží za odměnu; zprostředkovatel (agent) pracuje z příkazu obchodníka a má za úkol přivésti kupce; makléř nebo sensál má stejné povinnosti jako agent, pracuje však pro obě strany. — Politické a sociální změny koncem XVIII. st., jakož i pokrok v produkci a dopravě dodal obchodu XIX. st. nové tvářnosti. Světový obchod doznal ohromného rozmachu a obsáhl všechny národnosti, k čemuž přispěl i rozvoj peněžnictví a úvěrového obchodu. — O. jedy podléhá dozoru státnímu a přestoupení předpisů o nedovoleném o. j., nešetření předepsaných opatrností jak při chování jedů tak i při prodeji trestá se podle §§ 361—370 tr. z., a to tresty na svobodě a peněžními, příp. též ztrátou práva k provozování živnosti.

Obchodní akademie, ↗ obchodní školství.

Obchodní attaché, orgán přidělený vyslanectvím a konsulátům, zvláště zkušený na poli obchodním a průmyslovém, který studuje obchod cizího státu a je povinen podávati zprávy a návrhy k pozvednutí a rozšíření obchodu státu, který zastupuje.

Obchodní a živnostenské komory, veřejnoprávní stavovská zastupitelstva, v nichž jest účast obchodníků a živnostníků povinná. Obvod působnosti jest vždy vymezen místně. U nás: Praha, Čes. Budějovice, Plzeň, Cheb, Liberec a Hradec Králové, Brno, Olomouc a Opava, Bratislava, Báňská Bystrica a Košice. Spojeny jsou v Ústřednu obchodních a živnostenských komor se sídlem v Praze, která má na starosti společné zájmy a jest representantkou v ní sdružených stavů. O. a ž. k. podávají dobrá zdání o otázkách, souvisejících s jejich působností, a to jak celkových, tak i jednotlivých případů se týkajících, vedou zápisy o ochranných vzorcích a známkách, pomáhají při sestavování statistických dat, podporují odborné stavovské školství a výstavy a vedou evidenci protokolovaných firem a rejstřík živností. Každá komora se skládá ze 16—48 volených členů a z jednoho předsedy a z jednoho místopředsedy (používá se názvu president a vicepresident). Dělí se ve dvě sekce (obchodní a živnostenskou, výjimečně též hornickou), jež se dělí dále ve volební sbory vel., střed. a drobného obchodu a průmyslu. Členy jednotl. voleb. sborů jsou a volební právo aktivní i pasivní v nich mají samostatní obchodníci a živnostníci podle výše odváděné daně výdělkové. Zařízení o. a ž. k. trvá u nás již od r. 1848, kdy byla zřízena prvá o. k. ve Vídni, zákon o zřizování komor vyšel v r. 1850 a byl novelován v r. 1868 č. 85 ř. z.

Obchodní bilance, ↗ bilance.

Obchodní cestující, ↗ agent.

Obchodník, zákonný pojem obchodníka stanoví u nás obchodní zákon ze dne 17. XII. 1862, a sice ve čl. 4., jenž stanoví, že obchodníkem ve smyslu tohoto zákona jest každý, kdo po živnostensku obchody provozuje. Tato zákonná, pro obchodníka platná ustanovení, platí i pro obchodní společnosti, ať jsou druhu jakéhokoliv, na př. akciové aneb i jiné, jichž předmětem jest právě provozování obchodů po živnostensku (o tom viz čl. 5 téhož zákona). Totéž platí i pro banky, pokud stejným způsobem obchodují, vedle předpisů pro ně ještě zvláště vydaných. Podle čl. 6. téhož zákona i žena, pokud ona takové obchody po živnostensku provozuje, podléhá těmto zákonným ustanovením a nečiní se rozdílu, obchoduje-li sama neb ve společenství s někým jiným neb dokonce za pomoci prokuristy. Podle čl. 7 cit. zák. žena, která svému manželi při jeho obchodu jen pomáhá, není ještě obchodnicí ve smyslu zák. obch. Podle čl. 8 cit. zák. vdaná žena, je-li obchodnicí, může při provozování obchodu i bez svolení svého manžela se právoplatně zavazovati a pak za své závazky ručí celým svým jměním, bez

ohledu na práva správy neb užívání manžela snad při uzavírání sňatku založená. O tom, v případě, že stává zde již společenství statků a pokud manžel ručí za závazky své ženy, rozhodují ustanovení §§ 1233, 1234, 1235 obč. zák. a § 52 prováděcího nařízení k obch. zák. Podle čl. 9 cit. zák. může žena ve věcech obchodních před soudem vystupovati sama ať jest svobodná nebo vdaná. Podle čl. 10 však ustanovení, vydaná o obchodnících obchod. zákonem, nevztahují se na hokynáře, trhovce a podomní obchodníky, povozníky, hostinské, loďaře a vůbec osoby, provozující obchod jen v nepatrném rozsahu.

Obchodní knihy, ↗ účetnictví.

Obchodní korespondence, dopisování mezi obchodníky a prům. závody, při kterém se užívá zvláštního způsobu vyjadřování.

Obchodní loď, loď ku zprostředkování námoř. obchodu, bez ohledu na hnací sílu. — Ve svět. válce byly též ozbrojené obchodní lodi.

Obchodní museum, ústav obsahující vzorky zboží a pořádající výstavy na podporu domácího i zahraničního obchodu. Vyd. publikace, stará se o vzdělání pracovníků. V Praze zal. 1896.

Obchodní politika, souhrn zásad, podle nichž hájí stát zájmy svých občanů pokud jde o obchod, jakož i své národohosp. zájmy vůbec. Zahraniční obchodní politika hájí zájmy stát. občanů v cizině (konsuláty, obchod. smlouvy), jakož i podporuje domácí průmysl (cla dovozní a pod.). — Lit.: J. Pazourek: O. p. (1916).

Obchodní pomocníci, osoby, vykonávající převážnou měrou kupecké práce v podniku obchodníkově, ve všech podnicích, na něž se vztahuje živn. řád, v redakcích a v administracích časopisů, v kancelářích advokátů, notářů, civ. geometrů a inženýrů, v pojišťovnách a úvěrních ústavech atd. Nepatří k nim ti, kteří vykonávají převážně práce podřízené n. ti, kteří nejsou k zaměstnavateli ve služebním poměru. Právní poměry postavení o. p. a zvl. služební smlouvu upravuje zákon č. 20/1910. Výpovědní lhůta oboustranná jest šestinedělní, vždy ke konci kalendářního čtvrtletí. Dovolené těchto zaměstnanců jsou upraveny takto: do šesti měsíců žádná dovolená, do pěti let deset dnů, po pěti letech služby dva týdny, po patnácti letech tři týdny. V poslední době (1931) se usilovně jedná o novelu zákona o obchodních pomocnících.

Obchodní právo, souhrn práv. norem, upravujících obchod. Vzniklo jako součást práva soukromého, prameny jeho jest třeba hledati v právu zvykovém. Prvým obchodním zákoníkem byl Code de commerce, vydaný v r. 1807 ve Francii. V Rak. byl o. zákon vydán teprve dne 17. XII. 1862, č. 1 ř. z. z r. 1863. Obsahuje čtyři knihy. Tento zák. platí dnes v hist. zemích ČSR.; na Slov. a Podk. R. platí býv. uh. zák. čl. XXXVII. z r. 1875. Nyní se jedná o novelisaci o. p., která by současně sjednotila právní předpisy na obou územích.

Obchodní rok, účetní období jednoho roku, stanovené různě pro jednotl. podniky. Nejčastěji se shoduje s rokem kalendářním, ale nutné to není. V tomto případě končívá o. r. největší obchodní sezónou (kampaní), aby se účetní závěrka mohla provésti hned po ní.

Obchodní smlouvy, smlouvy, upravující právní poměry, týkající se obchodu mezi dvěma státy. Jsou uzavírány po předchozím jednání zástupců obou zemí písemně a jsou schvalovány parlamentem. Text smluv bývá upraven v řečech obou států. Doba platnosti bývá různá. Doba výpovědní trvá obyčejně půl roku. O. s. obsahují pravidla, podle kterých se bude díti dovoz, průvoz a vývoz zboží z jednoho státu do druhého. Pro každý druh zboží je stanovena přesná sazba cla, příp. se určí celní tarif podle doložky nejvyšších výhod (poskytne-li jeden ze smluvních států celní výhody třetímu státu, jest druhý smluvní stát účasten rovněž těchto výhod). O. s. vedle toho mohou obsahovati i další ustanovení o vzájemném stěhování stát. příslušníků, o ochraně vzorků, známek a patentů, o počtu konsulů, o úpravě veterinářské kontroly atd.

Obchodní soudy, soudy, vyřizující spory ve věcech obchodních. Mohou býti buď samostatné, nebo jsou přičleněny jinému soudu. V ČSR. jest toliko jeden krajský soud o. v Praze a jeden okr. soud o. rovněž v Praze. Jinak pravomoc vykonává u okr. soudů okresní soudce (spory do 5000 Kč), u kraj. soudů o. senát. O. s., resp. senáty, jsou příslušné pro spory obch. společností a kupců jednotlivců, zapsaných v obch. rejstříku, o spory ostatních osob vyřizují obecné soudy. Na př. konkurs neb vyrovnání protokolované firmy prohlašuje a vede o. soud, u neprotokol. firmy obecný soud krajský. Bez ohledu na výši sporné hodnoty jsou o. s. (senáty) příslušné pro spory podle zák. o ochraně známek, vzorků a modelů, pro spory o náhradu ško-

dy podle zák. o ručení železnic za usmrcení n. tělesné ublížení a pro spory podle zák. o označování původu zboží vedle další drobnější kompetence.

Obchodní společnosti, různé společenské útvary, utvořené za účelem provozování obchodu pod jednou firmou. Jsou buď osobní, kde se uplatňuje osobní kapitál, práce, zdatnost a kde jest i osobní ručení, n. kapitálové, kde záleží nejvíce na složeném kapitále a kde společnost vede často osoba kapitálově neinteresovaná (ředitel). Vzorem osobní společnosti jest veřejná obchodní společnost, kde jednotliví společníci ručí za dluhy společnosti ještě po dobu pěti let po vystoupení ze společnosti. Další obchod. společností jest komanditní společnost. Na přechodu ke společnosti kapitálové jest komanditní společnost na akcie a ryze kapitálovou společností jest akciová společnost. Rovněž kapitálovou společností je společnost s ručením omezeným, poněvadž však zde bývá velmi málo společníků (2—5), vystupují do popředí vlivy osobní.

Obchodní statistika, zjišťování a uveřejňování dat tuzem. i cizozem. obchodu se týkajících. U nás je o. s. zahran. upravena zák. č. 235/1922, podle něhož se množství i hodnota zboží hlásí při dovozu i vývozu. Statistika vnitřního i zahraničního obchodu má veliký význam pro obchod. bilanci státu a jest vodítkem pro celostátní obchodní politiku.

Obchodní školství, odborné školy, mající za úkol poskytnouti vzdělání pro o. praxi. Jest buď soukromé (různé o. školy, pojmenované podle majitele nebo zakladatele, kde náklad nese podnikatel a uhrazuje si jej školným žáků) n. veřejné (náklad na školy poskytuje stát, okres, obec nebo o. komory a gremia). Oboje š. jest upraveno zákonem č. 73/1922. Podle druhů rozeznávají se: 1. o. akademie, kde studium trvá 4 roky a které jsou postaveny na roveň školám středním; 2. veř. o. školy dvouleté; 3. jednoroční o. kursy a 4. kupecké školy pokračovací. Vedle toho máme řadu večerních kursů s různou délkou trvání pro osoby, které jsou až do 6 hod. večer zaměstnány. K veř. školám patří zákonem čís. 461/1919 zřízená vysoká škola o. v Praze, která byla původně tříletá, zák. čís. 103/1929 byla doba studijní rozšířena na 4 leta a škola sama byla přičleněna k čes. technice. Má tři obory: a) velkoobchod se zbožím, b) bankovnictví, c) průmysl. Posluchač se musí podrobiti dvěma stát. zkouškám a po jejich vykonání má právo na titul Ing. (komerční inženýr).

Obchodní tajemství, různé skutečnosti, jež mají zůstati utajeny před o. konkurencí. Jsou to okolnosti důležité při výrobě urč. zboží, při techn. vedení podniku a v o. styku, jichž vyzrazení konkurentovi může znamenati podstatné zhoršení podmínek soutěživosti, někdy i zničení podniku. Mluvíme o porušení o. t. Dopustiti se ho může obyčejně buď zaměstnanec n. revisní orgán při kontrole o. knih. U zaměstnanců jest to důvodem k okamžité výpovědi a mimo to (právě tak jako u ost. osob, porušivších o. t.) lze je stíhati podle zák. o nekalé soutěži. V daňovém řízení n. v civilním sporu lze odmítnouti vydání listin n. odmítnouti svědeckou výpověď, souvisejí-li listiny n. výpovědi s okolnostmi pro výrobu důležitými a byly-li by tudíž porušením o. t.

Obchodní válka vede se na posílení hospodářské moci, nikoli politické. Po prvé vedly o. v. velké italské městské republiky. Později velké monarch. státy vedly o. v. po vypršení n. přerušení obch. smluv. Účelem středověkých o. v. bylo nalézti místo odbytu, moderní o. v. usilují o dobytí území, kde je s dostatek surovin, na př. uhlí, petrolej. Prostředky k dosažení cílů o. v. byly různé, na př. velice účinné byly navigační činy Angličanů proti Holandsku, uzavření pevniny Napoléonem I. proti Anglii. Ve svět. válce byly boj. prostředky o. v. zákaz obchodu s nepřítelem, dozor nad neutrálními státy, stlačování kursů nepř. států, sekvestrace a likvidace nepř. majetku a pod.

Obchodní vědy (ekonomika), vědy, zabývající se otázkami, souvisícími s obchodem po stránce všeobecné, ryze obchodní, průmyslové a zemědělské. Projednávají problémy o organisaci obchodních podniků, o šetření silami a energií, zkoumají, za jakou cenu, jakými prostředky a pomocí kterých sil podnikatel dosáhl výsledku a srovnávají tyto výsledky mezi sebou.

Obchodní zákon, O_3 obch. právo.

Obchodní zmocněnec, o. plnomocník, t. j. osoba zmocněná majitelem podniku (principálem) k zastupování a k sjednávání obchodů. O. z. jedná na místě zmocnitelově a všechny účinky právního jednání se projevují u principála, nikoliv u o. z.

Obchvat, voj. druh bočného útoku. Nejsou-li fronty (O_3) obou protivníků, bojujících proti sobě, stejně dlouhé, může křídlo jednoho přesahovati křídlo druhého (Überflügeln; reborder; to outflank) buď na jedné neb na obou stranách. Pak křídlo přesahující při útoku

přirozeně — nemajíc před sebou nepřítele — zahne do boku protivníkova (↘ obr. 1.), čímž nastane obchvat, buď jednoduchý neb dvojitý (↘ obr. 2.), útok, který působí pak nejen na frontu, nýbrž i na bok protivníkův (neb oba boky), bera mu takto možnost volného pohybu na stranu. Pokročí-li oboustranný obchvat dále do týla, nastane obklíčení (↘ obr. 3.). Úplné obklíčení, t. j. zasahující celý týl protivníkův, je možné zpravidla jen při značné početní převaze obkličujícího a není

Obr. 1.

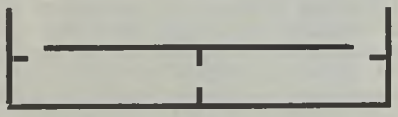

Obr. 2.

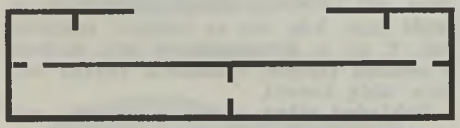

Obr. 3.

z něho protivníku jiného východiska, než aby se probil (sbor gen. Scheffera a divise Litzmannova v bitvě u Lodže [↘] 1914). Všecky tyto manévry jsou ryze taktické, t. j. vykonané teprve při zahájení boje na bojišti samém. Jestliže však již při nástupu (↘) dirigujeme část svých vojsk do boku neb do týla nepřítelova, nazývá se tento manévr obejití n. obejdení; má výhodu, že si lze místo obchvatu (slabinu nepřítelovu) napřed voliti, nevýhodu však, že nepřítel může sám proti němu zahájiti obchvatný pohyb a obcházecí kolonu n. oddíl odříznouti od zbytku armády podle pravidla: kdo obchází, je sám obejden. Každý bočný pochod jest nebezpečný manévr; ovšem zdaří-li se, může způsobiti nepříteli úplnou porážku, ježto mu odnímá možnost neb aspoň přirozený směr ústupu. Proto se velcí vojevůdci snažili svoje operace vésti vždy tak, aby některým oddílem své armády vpadli nepříteli v bok; tak Napoléon u Montenotte, Castiglione a Marenga; Moltke u Hradce Králové byl k tomu nucen počátečním nástupem ze dvou oddělených shromaždišť (t. zv. nástup ze dvou front); že obchvat provedený 2. armádou se podařil, mohl děkovati jen pasivitě Benedekově. Úplné obklíčení celé nepřátelské armády se podařilo za světové války u Tannenbergu; v zimní bitvě Mazurské a při konečné ofensivě v Palestině; nepodařilo se Rusům v bitvě u Lodže.

Obi (japon.), drahocenný brokátový pás k ženskému kimonu, asi 4 m dlouhý.

Obilí, ↘ obilniny.

Obilić, srbské ak. pěv. sdružení, založ. v Bělehradě 1884.

Obilić Miloš, srbský nár. hrdina, jenž podle pověsti zabil na Kosově poli sultána Murata a sám na místě zahynul. Od XVI.—XVIII. stol. nár. tradice ho nazývala Kobilićem nebo Kobilovićem.

Obilnictví, obilnářství, podnikání zeměď., jehož hlavním účelem jest pěstování obilnin, ochranná cla obilní a prémie vývozní.

Obilní cla, ochranná cla, vybíraná na hranicích při dovozu cizozemského obilí a mající za účel zvýšiti cenu domácího obilí. Zavádějí se tehdy, když ceny poklesly ať už hospodářskou tísní n. příliš značným dovozem z ciziny a tuzemští zemědělci prodávají své výrobky pod výrobní cenou. Forma cel může býti různá: pevná cla, t. j. na každý druh obilí se určí určitá částka jako clo na 1 q, cla klouzavá, jejichž výše se upravuje podle toho, zdali cena obilí klesá či stoupá, a cla přirážková, jež jsou v podstatě cly klouzavými, způsob výpočtu sazby jest toliko jiný. V ČSR. byla zavedena na ochranu domácí sklizně v r. 1925 cla klouzavá, v r. 1926 cla pevná a v r. 1930 cla přirážková. Jejich zavedení nesplnilo však v žádném případě plně to, co od nich bylo očekáváno.

Obilní monopol vyhrazuje státu nebo společnosti státem zmocněné jedinečné právo dovozu obilí z ciziny. Zavádí se hl. proto, aby byly udrženy ceny domácího obilí na stejné výši (týž účel při obilních clech) a aby byl odstraněn meziobchod, který zboží zdražuje.

Obilniny (obilí) náleží k travám, jež se pěstují hlavně pro zrna, která obsahují kromě škrobu lepek (látky dusíkaté) a něco dextrinu a klovatinu. Počet druhů obilí je značný. Obilniny jsou jednoleté a poměrně slabě odnožují. Obilka (caryopsis), plod obilí, je nepukavý, obsahující jen jediné semeno. U četných travin srůstají obilky těsně s pluchami (na př. ječmen). Zrno skládá se jako u všech trav ze slupky, z bílku čili endospermu a ze zárodku čili kličky. K obilninám patří žito, oves, ječmen, pšenice, kukuřice, proso, pohanka a rýže (↘).

Obilní obchod. Blaho obyvatelstva a sociální mír jsou především závislé na zásobování poživatinami, hlavně obilními. Proto se hledělo na to, aby ceny obilnin, jakožto nejdůležitější potraviny, byly stabilisovány, což se dělo těmito opatřeními: 1. založením obilních skladišť státem neb obcí, 2. zákazem soukromého obchodu obilninami, 3. stanovením maximálních cen. Mimo to zakázán vývoz obilnin, na druhé straně uzavřeny se zeměmi, majícími nadbytek obilnin, určité závazné smlouvy, týkající se dovozu přebytečného obilí. Později ale s pokrokem obchodu ukázala se tato opatření příliš těžkopádná, obchod uvolňován, ovšem omezení vývozu stanoveno určitými zákony a nařízeními. V moderním obchodě pak regulace cen obilnin jest provázena na plodinových bursách, z nichž nejstarší jest bursa amsterodámská, zal. r. 1617.

Obinadlo (lat. fascia), v lékařství pruh plátna n. obvazové látky, kterým se upevňuje vlastní obvaz; obaluje a ovíjí se podle urč. pravidel, aby nikde netísnilo, aniž zase bylo příliš volné a přidržovalo tak léčivý obklad na ráně.

Obir, hora v Karavankách, 2144 m vys.

Objednávka, mandát, příkaz, výzva, aby dodáno bylo zboží nebo provedena práce podle určité smlouvy trhové nebo pracovní, sjednané ústně, písemně, telefonicky nebo telegraficky, k níž povinen adresát o. ihned ohlásiti, zdali příkaz provede či ne, při čemž mlčení považuje se za souhlas. Zrušení o. objednavatelem je možné jen za souhlasu druhé smluvní strany.

Objekt (lat. objectum), předmět; objektivní (○). — V gramatice jest objekt část věty, podle níž se řídí činnost subjektu (podmětu).

Objektiv, sběrná čočka u mikroskopů, dalekohledů, fotografických aparátů a p.

Objektivismus, noetická teorie, podle které existují daná, na poměrech nezávislá a neměnitelná kriteria hodnot a pravd. — V ethice směr, učící nadosobní morálce, regulující jednání k všeobecnému dobru, kultuře, pokroku a humanitě. — V estetice teorie, učící, že umělec má zobrazovati pouze skutečnost.

Objektivní, věcný, nestranný, neosobní, obecný. — Objektivace, realisace, zosobnění, vtělení, zpředmětnění. — Objektivita, věcnost, nestrannost bez předsudků a citového zabarvení.

Objektivní řízení, zvl. řízení v právu tiskovém, kde po konfiskaci tiskopisu stát. zástupce žádá, aby soud konstatoval v rozsudku, že byl obsahem tiskopisu spáchán trestný čin. Toto ř. nesměřuje tedy proti urč. osobě jako tomu jest u ř. subjektivního. Vysloví-li soud, že byl obsahem tiskopisu spáchán trest. čin, může stát. zástupce žádati (pokud to soud neudělá z úřední moci) částečné neb úplné zničení zabavených tiskopisů a zákaz dalšího rozšiřování tiskopisu.

Objem (krychlový obsah), velikost těles, vyjádřená kubickými jednotkami.

Objímka, v elektrotechnice spojka žárovky s proudovodem, nejvšeobecnější typ šroubový Edisonův, jiný typ bajonetový Swanův (pro želez. vozy, auta). Normalisovány u šroub. obj. 4 velikosti (průměru šroub. spodku asi 10, 14, 26, 40 mm) s názvy: trpasličí, Mignon, Normal či Edison a Goliáš.

Obklad (compresse), obkladek, náčinek, kus plátna zvlhčeného a složeného, za léčeb. účelem pokládaného na tělo k docílení místního účinku. O. studeným chceme snížiti teplotu, zmírnit horkost zánětu, zadržeti hnisání a uleviti bolesti. Studený o. na hlavu zmírňuje bolesti hlavy a překrvení blan mozkových, na krk při zánětech hltanu a hrtanu, na prsa při zánětech plic a pohrudnice, o. teplé tam, kde má se hnisání podporovat. T. zv. o. Prieszniztzovy jsou studené s obalem teplým, chceme-li zvýšiti teplotu, oběh krevní.

Obkladná stěna, stěna ze sypkého materiálu, zejm. na svahu, obložená tak, aby se nesesula, hl. prkny, košovým pletivem, kameny neb kolíky n. i drnem. Je důležitá v polních opevňovacích pracích.

Obklíčení, voj. 1. ○ obchvat; 2. v pevnostní válce tolik, co úplné uzavření obléhaného pevného místa řetězem obléhatelů; může vésti, není-li protivníkem zrušeno a pevnost dostatečně zásobena, ke kapitulaci vyčerpáním zásob („vyležení" pevnosti).

Obkročák, kolový tanec ¾ taktu.

Oblace (lat.), nabídnutí, poskytnutí, oběť, zvláště dobrovolné dary věřících při mši, peněžité neb v naturaliích, a dary církvi při jiných příležitostech.

Oblačić Rade (Oblak Radoslav), hrdina národ. písní v době despoty Gjurgja. Pravděpodobně je to Radič Postupović, jenž je od 1413 připomínán jako jeden z hlav. vůdců srb. vojska. Druhá verse vidí v něm vojvodu Radoslava Mihaljeviće (4. I. 1436).

Oblačnost, poměrné množství mraků na obloze odhaduje se stupnicí od 1—10, kolik desetin oblohy zakryto mraky, při čemž 0 značí oblohu jasnou a č. 10 zcela zastřenou mraky. O. jest důležitým činitelem klimatickým, její velikost řídí osvětlování a oteplování země rovněž tak, jako vyzařování tepla z půdy a ochlazo-

Obuvnické stroje I.

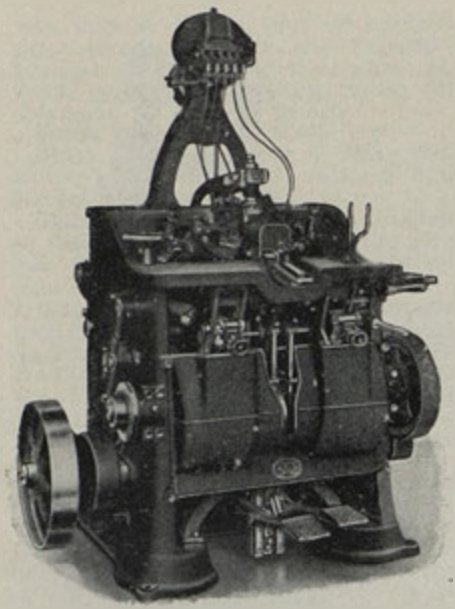

Stroj nasazovací.

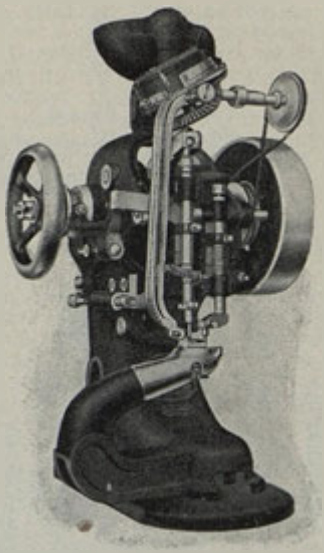

Samočin. dírkovací a zdířky vsazovací stroj.

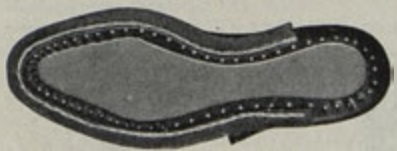

Přetažený svršek s okolkem a stélkou.

Svršek připevněný cvočky.

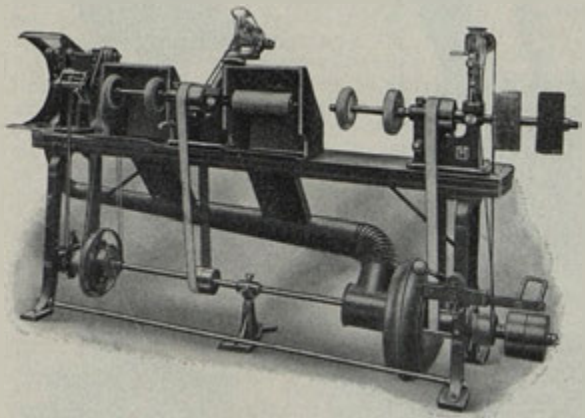

Universální stroj pro konečnou úpravu obuvi.

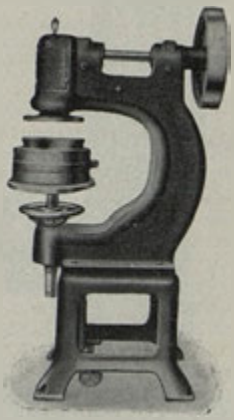

Razicí stroj pro výkroj z celé kůže.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Obuvnické stroje II.

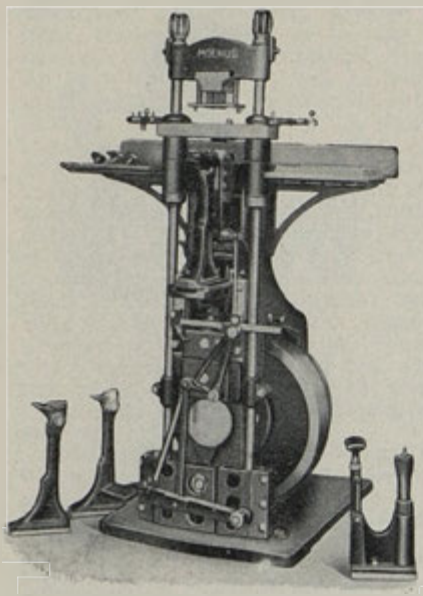

Stroj pro spojování (stehování neb klížení) svršků s podešví.

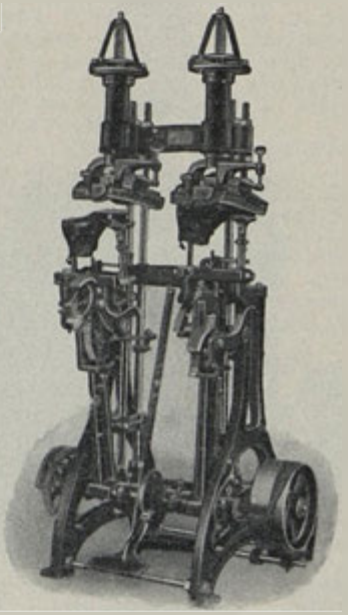

Stroj pro přibíjení podpatků.

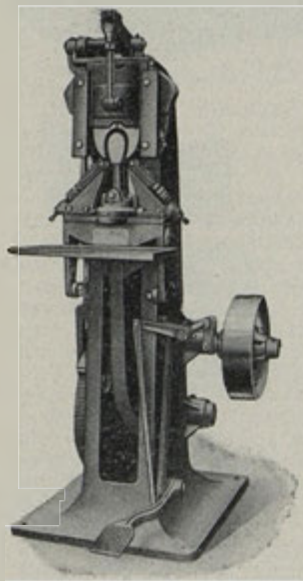

Stroj pro tvar špiček.

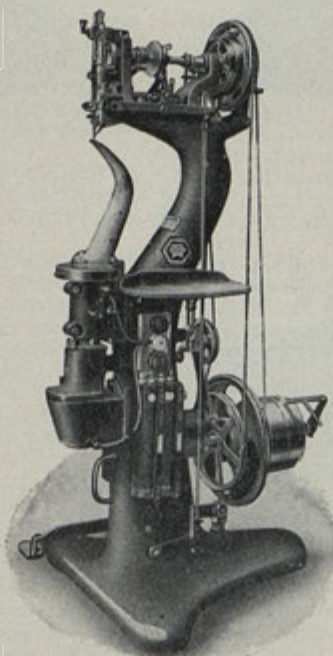

Rychloběžný šicí stroj s řetízkovým stehem.

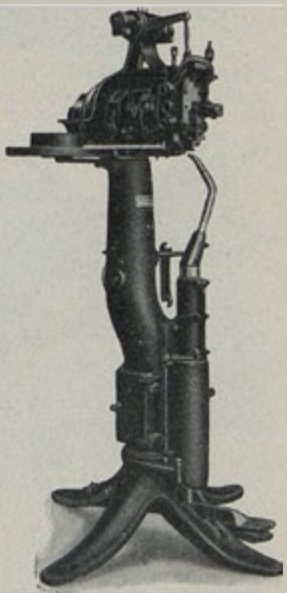

Rychloběžný flokovací stroj.

vání vzduchu nad ní. Předmět pečlivého pozorování meteorologického. Největší o. bývá v hodinách ranních nebo odpol., nejmenší večer. Čáry spojující místa téže oblačnosti na zemi zv. isonefy.

Oblak Radoslav, ♌ Oblačič Rade.

Oblak Vatroslav, PhDr. (* 1864—1896), slovinský slavista, prof. univ. ve Štyr. Hradci, žák Jagičův.

Oblaka, hydrometeory, jsou utvořeny ze sražených vodních par nebo jemných ledových krystalků (o. vodní a ledová) jako shluky částic rychle vznikajících a zanikajících. Tvoří se ochlazením vzestupujících vodních par a srážením těchže na kondensačních jádrech (prachu). Podle tvaru roztříděna o. na: 1. řasy (cirri), jemné vláknité v celých pásech; 2. kupy (cumuli), hustá o. balvanovitá, zakulacených tvarů s vodorovnou základnou; 3. slohy (strati), vodorovně zvrstvené, jednotvárné mraky. Kupy a slohy vyskytují se ve všech výších, kam až pronikají vodní páry, řasy do 13 km. — Oblak černý, lid. označení černého zákalu očního. — Oblaka Magalhãesova (nubecula major a minor), též kapská mračna na jižním hvězdném nebi, dvě světelná mračna několika set mlhovin hvězdných skupin a stálic.

Oblast, krajina.

Oblasti, v Jugoslavii; 33 území, na něž byla rozdělena země 26. IV. 1922 podle celé řady předepsaných podmínek.

Oblázek, naplocho kruhovitě utvořený kámen, jímž pohybuje a jejž zaokrouhluje voda n. led. Jejich nahromadění s valounky tvoří štěrk nebo suť, jež stmelena se označuje názvem slepenec (konglomerát). Ledovcové oblázky jsou značně rýhovány (♌ ledovec) a tvořívají t. zv. moreny, někdy též bludné balvany.

Obléhací stroje, souhrnný název pro pomůcky a prostředky, kterých se užívalo při dobývání měst a j. pevných míst za starov. a středov. Jsou trojího druhu: 1. Stroje a pomůcky, kterými lze hradbu ztéci (zlézti), jako jsou žebříky, opatřené nahoře háky, aby se zachytily na korunu hradby, někdy rovné pevné žebříky, opatřené padací lávkou, která se dala umístiti do různé výšky podle objektu zlézaného; obléhací náspy, které útočník stavěl pod ochranou krytů ve způsobě stoupající široké galerie až k vrcholku hradby (řím. agger); obléhací věže (helepolis, ve středov. beffroi), dřevěné to věže na kolečkách n. válcích, s mnoha patry a vnitřním schodištěm, chráněné prkenným pancířem a mokrými kožemi (proti ohni) a p. — 2. stroje, kterými se lze dostati skrze hradbu (ji prolomiti); sem patří různé druhy beranů (aries), těžkých to klád okovaných, zavěšených na lešení, které se rozhoupaly, aby bily do hradeb a hradních vrtáků, kterými se rozpojovaly části zdiva. — 3. pomůcky, které umožňovaly podkopati hradbu, takže se útočníci dostali do obleženého místa, aneb podryly základ hradby, takže spadla. Sem patří soustavy podkopových galerií, vyztužených dřevem, které se zapálilo, takže strop galerie se zřítil a objekt na ní stojící rovněž. — Vedle toho jsou prostředky, které odpovídají dnešnímu dělostřelectvu, jako veliké praky (♌), šípostříly a j. metací stroje, které působily hl. proti posádce pevnosti (sem patří též vrhání různých otravných předmětů do pevnosti), jednak i proti zdivu a dřevěným ochozům, chránícím posádku. Obléhající se přibližoval k hradbám a stavěl o. s. za pomoci krytů a přístřešků (lat. vineae, testudo; středov. chat; Katze) z pevných prken i štítů sbitých n. složených. Naše slovo artilerie pochází od středov. artillare, což znamenalo stavbu takových o. s.

Obléhání, jeden z druhů útoku na pevnost; může býti buď zkrácené, kde hlavní úkol v zdolání pevnosti připadá dělostřelectvu (Lutych, Antverpy a j. pevnosti za svět. vál.), nebo soustavné (formální, plánovité), kde se přihlíží i k jiným způsobům boje (zákopnický, podkopnický útok: příklad Port Arthur 1904). Bližší ♌ pevnostní válka.

Oblekovice (Oblas), ob. na Mor., okr. Znojmo, 587 ob.

Oblévačka, nár. zvyk slovenský na velikonoční pondělí. Hoši polévají děvčata studenou vodou.

Obří hlístové, ♌ Nemalthelminthes.

Obličej, přední část hlavy, ve které jsou orgány nejdůlež. smyslů člověka umístěny a která nahoře končí čelem a dole sanicemi. ♌ lebka a člověk.

Obligace (z lat.), závazek. V obč. právu rozumíme pod tímto pojmem právní poměr mezi dvěma osobami, z nichž jedna má z nějakého důvodu právní nárok požadovati od druhé určité konání n. opominutí a druhá jest povinna tento její požadavek v určitém termínu splniti. Na obou stranách (oprávněné i povinné) může býti buď jedna osoba nebo i více. Strana oprávněná nazývá se věřitelem, strana povinná dlužníkem. V užším slova smyslu o. značí dluhopis.

Obligační právo, majetkové p., jehož předmětem je o. nárok, obligace (♌).

Obligátní (lat., závazný, nutný), nazývá se v hudbě, při koncertě nepostradatelný hlas.

Obligo (ital.), závazek, jistota, záruka. Klausule „bez obliga" značí, že někdo ne-

přejímá ručební povinnost, jak tomu bývá někdy u indosace (O$_3$).

Oblina, v tesařství oblá část pův. plochy kmene, jež zůstala po vyhranění na hranách kmene, který byl slabší než trám z kmene žádaný.

Obliquus (lat. šikmý), v gramatice závislý: casus o. O$_3$ pád; oratio obliqua, nepřímá řeč.

Obliterace, překolkování, přetištění neb přepsání kolků na listinách, úř. spisech, aby se znemožnilo opětné použití kolku (podobně u poštov. známek). V lékařství uzavření nějak. přirozeného průchodu, zanikání a mizení někt. ústrojí n. částí (ucpání tepen, žil), rourovitých útvarů, jejichž činnost přestala (pupeční cévy po narození), nebo prostor osrdečníkových.

Obloha nebeská, nebe, zdánlivá polokoule, klenoucí se nad pozorovatelem, na jejíž vnitřní stranu promítá si všechna tělesa nebeská, a jež ohraničuje obzor astronomický.

Oblouk, 1. v geometrii část křivé čáry; — 2. ve stavitelství horní uzávěr otvorů při oknech a dveřích. Nejv. bod se jmenuje temenem, nejnižší patou. Podle různých stavitelských slohů jsou známy nej-

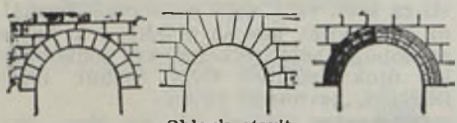

Oblouk stavit.

různější druhy oblouků; — 3. v hudbě oblouk, spojující několik not a znamená „vydrž". Jeden oblouk nad nebo pod značkami na různých stupních znamená, že tyto mají býti předneseny „legato", t. j. spojitě. Mají-li značky kromě toho též značky „staccato", znamená to, že nemají býti úplně spolu předneseny, ale též ne úplně odděleny (non legato, polostaccato).

Obloukové světlo, bylo objeveno Davym a povstává probíháním elektrického proudu dvěma uhlovými tyčinkami, přivedenými v dotyk a pak poněkud vzdálenými od sebe. Slovo „obloukové" pochází od toho, že proud světla u horizontálních tyčinek působením horkého vzduchu jest zahnut do oblouku. U elektrod jsoucích nad sebou tvoří plamen symetrický, kruhovitý útvar bíle svítící, jenž je obklopen obalem o slabší svítivosti. Nejvíce světla pochází od žhavých uhlíkových konců a to 85% od positivního, vyhloubeného uhlíku (teplota asi 3.700°) a 10% od negativního uhlíku (teplota asi 2.500°).

Oblounkář, oblouník, truhlářský hoblík, kterým se vyhoblují oblouny, t. j. válcovité články vysokého profilu.

Obmieński Tadeusz, Ing. (* 1874), prof. stavitelství na lvovské technice. Projektoval četné stavby. Sp.: Geneza i rozwój budownictwa drewnianego jako przyczynek do historji kultury Słowian (1908).

Obnova řízení, 1. v civ. řízení procesním mimoř. opravný prostředek, jímž se strana domáhá zrušení soudního rozsudku, který již nabyl právní moci příp. i takového, který dosud právní moci nenabyl, nelze-li dosíci jeho změny řádnými oprav. prostředky. Žádost o o. ř. se podává ve formě žaloby o o. Důvody k ní uvádí civ. řád soud. tyto: na obsah rozsudku měl vliv trestný čin (zfalšování listiny, jež sloužila jako důkaz, křivá výpověď), soudce porušil své úř. povinnosti na újmu strany o. žádající, vyšly najevo nové skutečnosti, činící rozsudek nespravedlivým n. jest zřejmo, že by provedení průvodních prostředků, jež byly před vydáním rozsudku vyloučeny, přispělo k příznivějšímu rozhodnutí. Žaloba o o. jest přísně formalistická. Podati ji lze zpravidla do 10 let (na Slov. do 5 let) po tom, kdy rozsudek nabyl právní moci. — 2. v trest. řízení lze řízení obnoviti po jeho zastavení n. po zamítnutí žaloby, není-li již trest. čin promlčen, uvedou-li se nové důkazy, kt. jsou přesvědčující. Žádati o o. může jak odsouzený (na př. byl odsouzen jen proto, že svědek křivě svědčil), tak i ten, kdo byl poškozen osvobozením obžalovaného. — 3. ve správním řízení se o. ř. připouští podle vlád. nař. č. 8/1928 za těchto podmínek: po právoplatnosti rozhodnutí (výměru) správ. úřadu se zjistí, že listina, o niž se rozhodnutí opírá, byla podvržena nebo zfalšována nebo že výpověď nebo znalce byla křivá, vyšly najevo nové skutečnosti nebo důkazy, které mohly míti podstatný vliv na obsah výroku rozhodnutí a nemohly býti v řízení uplatněny bez viny strany, rozhodnutí záviselo na posouzení předběžné otázky a příslušný úřad n. soud o ní pak rozhodl v postatných bodech jinak. O. lze z uvedených důvodů nařídit i z moci úřední, jde-li o věc veř. zájmu. Návrh na o. se musí podati do 15 dnů ode dne, kdy se strana dozvěděla o důvodu o., nejdéle však do tří roků od doručení rozhodnutí. Návrh se podává u úřadu, který o věci rozhodl v prvé stolici. Rozhodnutí o něm přísluší úřadu, jehož rozhodnutí se důvod o. týká. Ze zamítavého rozhodnutí lze se odvolati k vyšší instanci. Povolení o. ř. má odkladný účinek.

Obnovené zřízení zemské, O$_3$ Čsl. republika, dějiny.

Obnovovací fond, peněžitá částka, nastřádaná k tomu účelu, aby se z ní pořizovaly věci hmotné nebo stavěly nové budovy a obnovovala zařízení, jež byla dlouholetým užíváním n. živelní pohromou zničena. O. f. si zřizuje každý větší podnik. Podle zák. č. 76/1927 jsou částky do tohoto f. uložené, daně prosty, nepřekročily-li 20% pořizovacího nákladu. Účetnicky se provádějí na ceně budov a vnitřních zařízeních každoročně pravidelné odpisy, plynoucí do tohoto f., pročež se někdy též říká f. odpisový.

Obočí (supercilia), oblouk nad očima, pozůstávající z krátkých, silných, šikmo navenek rostlých brv, jež je stíní a zadržují pot s čela.

Obodrité (Bodrci), slovan. kmen, sídlící v dnešním Holštýnsku a Meklenbursku, podmanění kol r. 1170 Jindřichem Lvem a poněmčení.

Oboe, O_a hudeb. nástroje.

Oboedientia, O_a obedience.

Obohacení, každé rozmnožení majetkových hodnot. Může býti buď zcela oprávněné a proto bezúhonné (obchodem, prací, výhrou) n. neoprávněné. V tomto druhém případě mluvíme o bezdůvodném o. Osoba poškozená jednáním osoby druhé, jež směřovalo k vlastnímu o., může žádati vrácení částky, o kterou se druhý obohatil. Jedinou cestou k tomu jest žaloba, která se však řídí v jednotl. případech zvláštní povahou dotyčného případu. — Daň z o. se platí podle zák. čís. 337/1921 (prov. nař. k němu č. 111/1922) buď jako daň dědická (má 7 tříd podle vzdálenosti dědicovy od zůstavitele; výše její činí 1—55% čisté darované hodnoty) n. jako darovací daň, jež se odvádí z darování mezi živými. Sazba jest táž jako u daně dědické. Tím se dociluje toho, aby státu neunikaly poplatky a daně z darování mezi živými, jež by jinak prováděli lidé před smrtí, aby se dědici vyhnuli placení dědické daně.

Obojživelníci (Amphibia) jsou studenokrevní obratlovci, lysého nebo bradavičnatého povrchu těla, rozmanitého tvaru, dýchající v mládí žábrami, v dospělosti plícemi nebo i zároveň žábrami a kůží. Končetiny mají buď kráčivé n. zakrnělé, někdy je vůbec postrádají. Pokožku bradavičnatou nadmíru bohatou žlázami. Výpotek větších kožních žláz, jevící u některých účinek leptavý, je pro menší živočichy až smrtelný. Obratlů 20—200. Malý mozek jednoduché úpravy, který nepřevažuje svou hmotou míchovou substanci. Oči dokonalé, ale i zakrnělé, v kůži zakryté. Srdce o 2 síních a jedné komoře. Rozmnožují se sliznatými vejci. Vývoj děje se vždy proměnou někdy zkrácenou. Larvy o. žijí výlučně ve vodě, dospělí buď ve vodě nebo na suchu i ve vodě, ale vždy ve vlhku. Vesměs masožraví. Živí se červy, hmyzem, měkkýši, ba i menšími obratlovci. 1250 druhů, z čehož připadá 150 na mloky, 50 na červoře, zbytek na žáby. Rozšířeni mezi polárními kruhy zeměkoule, zejm. v horkém pásmu. Význačná jest u nich schopnost regenerační. Fosilní už v karbonu. a) Bezocasí čili žáby (Anura), ze všech o. nejdokonalejší, mají krátké tělo bez ocasu, přední nohy 4prsté, zadní delší, 5prsté. Vajíčka kladou ve šňůrách n. shlucích v rosolovitém obalu. Vylíhlé larvy, pulci, dostávají nejdříve zadní nohy, potom přední a ocas ztrácejí. Pulci živí se výhradně rostlinnou stravou. Skokani, rosničky, kuňky a ropuchy. b) Ocasatí čili mloci (Urodela) mají táhlé tělo, zakončené plochým nebo oblým ocasem. Žábry buď stálé n. jen dočasné. Pulcům vyrůstají nejdříve nožky přední a ocasu neztrácejí. O_a čolkové a mloci. c) Červoři (Apoda) mají slizkovité, červovité tělo s kůží kroužkovanou a slabě šupinkovanou. Žijí v podzemí v tropech celého světa. Dorůstají nanejvýše 1 m délky, někteří jsou živorodí, živí se hmyzem. d) Krytolebeční (Stegocephali), vesměs fosilní, podobní mlokům nebo krokodilům. Žili v době prvohorní a na počátku druhohor.

Obok, franc. přístav ve vých. Africe, v zálivu Adenském; 500 obyv.

Obolenskij Dmitrij Dmitrijevič (* 1844, † 18. IV. 1931 v Nizze), rus. kníže, vzdál. příbuzný a přítel Lva Tolstého, spisovatel, po převratu v Paříži, informátor Poincaréův o ruských poměrech za komunistického režimu.

Obolenskij Jevgenij Petrovič, kníže (1798—1865), vůdce rus. děkabristů, 1825 vrchní velitel povstaleckých oddílů.

Obolos (řec.), staroř. váha a mince, $^1/_6$ drachmy, razila se ze stříbra a mědi. — Novořecký o. = $^1/_{10}$ drachmy = 10 lepta.

Obora, část lesa trvale a pevně ohrazená plotem (drátěným n. dřevěným) pro chov zvěře určitého jednoho druhu (vysoká, bažantnice) nebo pro chov několika druhů zvěře vůbec, za účelem zvýšení výnosu honitby. Volena vhodná výměra (až 2000 ha) s rozmanitým přirozeným porostem stromů, lukami, potokem s pahorky jižních svahů, skalisky, s upravenými kryty pro zvěř před nepohodou a krmništěm pro chovanou zvěř.

Obora, ob. v Č., okr. Kralovice, 613 čs. obyv.

Obora (Thiergarten), ob. v Č., okr. Tachov, 505 ob. Hrnčířství.

Obora, ob. na Mor., okr. Boskovice, 425 čs. ob.

Oborín (Abara), o. na Slov. okr. Michalovce. 723 ob.

Oboriště, histor. horská paseka v Bulharsku, na níž konán sjezd delegátů IV. revol. okresu, rozhodnuvší o povstání z r. 1876.

Obořiště, o. v Č., okr. Příbram, 541 č. ob. Seminář Redemptoristů, zal. 1681.

Obr, ♌ obři.

Obr Josef (* 1877), nadlesní v Opatovicích, odborník v lesnictví.

Obr Josef (* 1896), prof., znalec estonštiny.

Obráběcí stroje upravují hrubě zpracované předměty v žádoucí tvar a vzhled. Podle předmětu zpracování a druhu výkonu jsou různé o. s.: hoblovací, obrážecí, soustruhy, vrtací s., frézovací, rýhovací, brousicí, leštící, rycí, hladicí a p. Hlavní souč. každého o. s. jsou: nůž obráběcí, jeho upevnění a zařízení pro žádaný různý pohyb nože, upevnění obráběného předmětu a zařízení pro jeho pohyb při řezu, a pevný rám s podstavcem stroje. Rozmanitost o. s. je veliká a mnohé z nich důmyslným mechanismem opatřeny vykonávají obrábění samočinně.

Obrábění, výkon, kterým hrubě zpracovaný předmět kovový (odlitek, výkovek) n. dřevěný zbavuje se přebytečného materiálu do získání předepsaného rozměru, tvaru a hladkého povrchu. Provádí se ručně nebo na obráběcích strojích.

Obrábění kovů, oddíl mechanické technologie, jehož účelem jest přetvoření surových n. polosurových kovových výrobků na hotové. Přetváření se děje na základě tvárlivosti materiálu stříháním, dírkováním, hoblováním, obrážením, soustruhováním, vrtáním, frézováním, řezáním, broušením n. leštěním. Většinou je zapotřebí více takových pochodů, tak na př. se kovaný zalomený hřídel nejdříve osoustruhuje, frézuje nebo hobluje a pak brousí. Stroje pro opracování kovů nazývají se stroje obráběcí (♌).

Obradovič Dimitrije (1739—1811), srbský spisovatel; 1753 mnich; studoval v Halle filosofii, stal se r. 1807 min. vyučování.

Obradović Dositej (* kol r. 1742, † 28. III. 1811), zakladatel moderní kultury srbské; syn z nepatrné rodiny, jenž si vlastním přičiněním zjednal ohromné vědomosti, poznal mnoho zemí, ovládl mnoho jazyků, přijal a prožil myšlenky osvícenství a snažil se je uskutečňovati na morální a kulturní užitek svého národa. Přidal se nadšeně ke Karađorđu, když tento zdvihl povstání a po znovuzřízení Srbska dosáhl předních hodností a veliké úcty. Jeho literární práce je převahou prosaická. Svoje knihy psal národním jazykem, ne ještě čistým, ale srozumitelným, připravuje tak půdu reformě Vukově. Z jeho děl vyniká autobiografie Život i prikljućenja... (1783), Bukvice, různá zpracování a překlady ideových a filosofických děl, Hristoitija sirječ blagi običaji i Vijenac ot Alfavita... (1826), Pisma (1829) a j. O. se zasloužil r. 1808 o založení Veliké Školy v Bělehradě. Vliv Dositejův byl ohromný, jmenovitě na buržoasii, jež se ujala vůdcovství v národě.

Obradovič Sergěj Aleksandrovič (nar. 1892), souč. sovět. básník skupiny „Kuznica". Sbírky básní Gorod (2. vyd. 1929), V pochodě (1928).

Obrana (lat. exceptio), v proces. právu námitky žalovaného, vše, co žalovaný uvádí a co směřuje k tomu, aby žaloba byla zamítnuta. Mezi obranou a námitkou naše právo rozdílu nečiní. Odpověď na o. nazývá se replikou, odpověď na tuto duplikou. O. sporu překážející jest uplatňování nedostatku podmínek procesních, kteréžto nedostatek nelze zjistiti snadno a rychle (nepříslušnost soudu, nepříslušnost pořadu práva, rozepře zahájená a věc rozsouzená). O. žalovaného může býti namířena nejen proti skutkové podstatě, nýbrž i proti důkazům, které o něm žalobce namítl (o. důkazní). — O. ve voj., též defensiva, voj. druh boje, jímž chceme udržeti zaujatou posici, nechť polní n. stálou (pevné místo a p.) proti útokům protivníkovým. O. předpokládá tudíž útok; není o. bez útoku a útok bez o. není bojem. Jest tedy každý boj útočný i obranný a často se obě formy střídají u obou protivníků; slovem o. myslíme spíš na konečný cíl boje, než na jeho formu, která se může dít i ofensivně (t. zv. útočná o. s protiútokem). V užším smyslu jmenujeme obranou hájení se proti útoku; jestliže se podaří, nazýváme to úbranou; poslední akt této úbrany jest odražení útoku (zteče, ataky), po němž obyčejně následuje protiútok n. pronásledování poraženého. Obranný boj se děje zpravidla v příznivé a připravené (organisované) posici, neboť k o. se odhodlává obyčejně slabší strana, která odolností posice nahrazuje nedostatek vlastní síly. Posice mívá několik čar, učleněných do hloubky, tak: posunuté postavení, obsazené hl. kulomety a drobnými děly, nutící útočníka se rozvinouti v nepříznivém pro něho místě; čáru hlavního odporu, obsazenou nejsilněji, a často i záchytnou posici, kde s pomocí záloh se obránce

může pokusiti o poslední odpor i když linie hlavního odporu neodolala. Dělostřelectvo je vždy členěno do hloubky a co možná zastřeno (maskováno); střílí před první linii přehradu a místa, do nichž nepřítel vnikl, se snaží zahradit. Ztroskotal-li se útok, má obránce přejít z o. v protiútok a s pomocí záloh, dopravovaných třeba-li automobily, útočníka napadnouti a možno-li obchvátiti. Největší význam má o. v posiční válce (Q).

Obranný bok, zahnutí křídla fronty, jemuž hrozí nepřátelský obchvat, v úhlu zpět, čímž se vytvoří lomená fronta. Je jen pomůckou z nouze; obrana proti obchvatu se má díti jiným způsobem a co možná aktivně (nasazení reservy k protiútoku proti obchvatným vojskům).

Obrat, v tělocviku odchod s hrazdy, bradel a koně, při čemž záda jsou obrácena k nářadí. Těžší je o. kruhový, jednoduchý, dvojitý, trojitý atd.

Obratel, Q vertebra.

Obrátil Karel Jaroslav (* 1866), ředitel škol v. v., č. spisovatel a sběratel. Vydával pokrok. čítanky a lit. výbory. Sp.: Májový déšť (1891), Erotické ex libris (1924) a j.

Obratlovci, Q vertebrata.

Obratníky jsou dva kruhy rovnoběžkové, od rovníka vzdáleny na sklon ekliptiky, t. j. 23½ stupně. Severní, zv. obratník raka (Tropicus cauri), jižní o. kozoroha (T. capricorni), podle znamení raka a kozorožce, která počínají v bodech, kde se jich ekliptika dotýká. Ohraničují horký zeměpás, kolmé paprsky sluneční dostihují 21. června blízko k o. sev., vracejí se k rovníku na jih k již. o., jehož dostihují 21. prosince a zase se vracejí k rovníku.

Obratová daň je nepřímá daň proporcionální, náležející do skupiny daní obchodových. Zavedena byla v Československu zákonem z 11. XII. 1919 č. 658 Sb. z. a n. pod názvem Všeobecná daň z převodu statků a pracovních výkonů a daň přepychová jenom na dobu od 1. ledna 1920 do 30. září 1921. Zákon tento byl novelisován a platnost jeho prodlužována. Nynější úprava daně z obratu spočívá na zákonu ze dne 21. XII. 1923 čís. 268 Sb. z. a n., který byl pozměněn a prodloužen zákonem ze dne 16. prosince 1926 č. 246 Sb. z. a n. Tato novela platila od 1. I. 1927 do 31. XII. 1929 a byla platnost její prodloužena beze změny novelou ze dne 20. XII. 1929 č. 181 Sb. z. a n., která platila od 1. I. 1930 do 31. XII. 1930. Poslední zákon z 19. XII. 1930 č. 188 Sb. z. a n. pozměnil dřívější zákon a prodloužil jeho platnost do 31. XII. 1932. Podrobně Q dodatky.

Obraz, vyjádření myšlenky, jež vznikla viděním na papíře, plátně, dřevě, kůži atd. A to buď barvami, tužkou n. perem. Rozdělují se tudíž obrazy: na perokresby, olejomalby, vodomalby a pastely. Malby na stěnách (stropech) nazývají se freskami. O. představující výjevy ze života svatých slují církevní, z dějin historické, krajin krajinářské, podobizen portrety.

Obrazárna (galerie), místnost neb více místností, kde shromážděny jsou umělecké tvorby malířské. Jsou to místnosti neb budovy zcela samostatné, v menších městech však zpravidla spojené s jinými budovami veřejnými (na př. musei). V Praze: Moderní galerie ve Stromovce, dříve Rudolfinum, Státní galerie uměl. projektovaná na Kampě. Ze soukromých: na Strahově a v palácích pražských a některých zámcích mimo Prahu (Hluboká, Krumlov).

Obrázkar, pseud. Pavla Blahy st.

Obraznost, Q fantasie.

Obrazoborci, Q ikonoklasté.

Obrazoznalství, ikonognosie.

Obrębowicz Kazimierz, Ing. (1853—1913), president techn. sekce Spolku pro podporu p. průmyslu a obchodu, organ. polských inženýrů. Redigoval časopis Technik

Obrenovičové, srb. knížecí rod, založený Milošem O. I.; vyšli z něho Milan O. II. (Q), Michael O. III. (Q), Milan O. IV. (Q) a Alexander I. (Q).

Obreškov Nikola (* 1896), bulh. matematik, řád. prof. algebry na sofij. univ. Vědecké studie píše bulh., franc. a něm.

Obrev, provaz, jímž se tenata napínají.

O'Brien Tom (* 1899 v San Diegu). Po univ. studiích věnoval se divadlu. Od r. 1913 ve filmu.

O'Brien William Smith (1803—1864), irský politik, organis. branného odboje proti Anglii. Žalářován.

O'Brien (obrajen) William (1852—1928), irský politik a žurnalista.

Obrna, oslabení n. znemožnění pohybů svalových n. nedostatečná výkonnost nervových ústrojů. Většinou rozumí se o. ztráta činnosti svalové a mluví se při úplné (totální) o. svalů, skupiny svalové, celé končetiny atd., o paralyse, při částečné o. o parese. Kromě o. hybnosti je také o. citlivosti (hypaesthesie, anaesthesie). O. má původ org. n. funkcionální (hysterický). V prvém příp. onemocněl sám sval (zánět, zvrhlost) n. nervstvo a to buď nerv obvodový n. ústřední nervstvo (mozek, mícha), z něhož nervy obvodové vycházejí. Nejdůležitější org. o. je t. zv. hemiplegie, o. polovice těla,

dostavující se po mozkovém krvácení n. ucpání mozkových cév. Jiné důležité formy o. původu míšního jsou: o. dětská (O$_3$), spinální atrofie svalová, někdy dědičná a rodinná, kt. působí úbyt svalstva, obrna bulbární, o. Landryho, kt. začíná horečkou, bolestmi v zádech a v dol. končetinách, z těchto pak vystupuje vzhůru a v nepříznivých případech končí smrtelně; úbytě míšní (tabes dorsalis), dále spastická spinální o. neb laterální sklerosa (prvotní sklerosa postranních provazců), kt. postihuje převážně dol. končetiny a působí ztuhlost. U org. podmíněných o. nastává, nachází-li se sídlo choroby v obvodovém nervu (zánět) n. v před. rozích míšních (jako při obrně dětské), úbyt svalstva a reakce zvrhlosti. K funkcionální o. patří astasie-abasie, t. j. neschopnost státi a jíti následkem hysterické slabosti vůle, a akinesie (akinesia algera), kdy při pohybech těla vznikají bolesti, znemožňující pohyb.

Obrněnky (Dinoflagellata), prvoci ze třídy bičíkovců, nejnižší ústrojenci, stojící na hranici mezi říší rostlinnou a živočišnou, opatření dvěma bičíky a obrnění pórovitým pancířem z cellulosy. V symbiose s řasou a množí se dělením. Jediná čeleď Peridiniidae zahrnuje 60 druhů. Žijí ve vodě sladké a v moři někdy v úžasném množství. Ceratocorys horrida, Peridinium tabulatum, Ceratium tripos medium živí se rozkládajícími se látkami rostlinnými, Pyrocystis noctiluca a Ptychodiscus noctiluca světélkují v moři.

Obrněný (voj.), tolik co opatřený oděním, tedy na př. obrněný jezdec = oděnec (Reisige); nyní se užívá ve smyslu pancířový, t. j. chráněný ocelovým pancířem. Zejm. jsou to: o. loď, o. automobil, o. vlak, o. věž (kupole). O$_4$ vesměs pancířový.

Obrnice (Obernitz), o. v Č., okr. Most, 1005 ob. (418 čs.).

Obročí (prebenda), důchod spojený s církv. úřadem. V církv. právu činí se totiž rozdíl mezi úřadem (officium, povinnost vykonávati určité úř. funkce) a důchody s ním spojenými (beneficium). Ježto se později rozuměl slovem beneficium úřad i s důchody, užívá se k označení pouhých důchodů názvu obročí.

Obrov, pseud. L. Vl. Riznera.

Obrovec Josef (* 1881 v Krakovanech), pplk., zástupce přednosty kanc. čsl. legií v Praze; zúčastnil se činně našeho nár. odboje v Rusku, kde byl před návratem do vlasti jako major náčel. kanceláře evakuačního úřadu ve Vladivostoku. R. 1921 byl ustanoven přednostou evidenčního úřadu.

Obrovec Petr, pseud. Rud. Eliáše.

Obrovský Jakub (* 23. XII. 1882 na Moravě), český sochař a malíř; po válce (1919) jmenován profesorem na Akademii v Praze. Některé jeho obrazy chová Moderní galerie. Další jeho práce: Mosaika v Obec. domě, výplň stěny ve filos. fakultě, oltář. obraz bohnického kostela a jiné.

Obrození (probuzení) **národní,** O$_4$ Čsl. republika, dějiny, literatura.

Obrtel František (* 31. III. 1873), žurnalista a spisovatel; napsal Pojďte s námi (1919), Moravští sedláci (1919). Od redakčního stolku a j.

Obrtlík, uzávěra oken.

Obruba, lemování, lem, okolek, okraj, pruh, ohraničující určitou plochu (látky, květinového záhonu, dřevěných rámů, ozdob. okrajů uměl. předmětů, v ornamentice a p.), ve stavitelství římsa. O. šambranové, hladké n. profilované z několika článků u říms okenních a podokenních; v lesnictví prosvětlený n. vykácený pruh mezi porostem.

Obrubce, o. v Č., okr. Jičín, 460 č. ob.

Obruč, ohebný pružný pás z kovu neb z březové n. vrbové dužiny, kterým se spínají dřevěné nádoby, sudy a kola.

Obručev Nikolaj Nikolajevič (1830—1904), r. generál, šéf gener. štábu a spolupracovník na voj. reformě.

Obručev Vladimír Afanasevič (* 1863), ruský geolog a cestovatel.

Obručev Vladimír Aleksandrovič (1836—1912), rus. revolucionář hnutí let 60. min. stol., býv. důstojník. Za rozšiřování revoluč. proklamací odsouzen na tři leta do vězení r. 1862; dosáhl pak hodnosti generála.

Obrys, nepravidelná čára, ohraničující povrch kresleného předmětu v průmětu zraku; na mapách a plánech omezuje stanovenou plochu zemského povrchu, v psychologii o. vyjadřuje stručně představu určitého pojmu n. stručný obsah nějakého popisu.

Obrzut Ondřej, MUDr. (1851—1910), profesor anatomie na univ. v Praze a ve Lvově.

Obřad, vykonání věci neb projednání záležitosti podle určitých, pevně stanovených pravidel. Jest rázu slavnostního. O. je buď společenský nebo náboženský. Soubor obřadů společenských tvoří ceremoniel (O$_3$), soustava o. náboženských ritus, rozdílný u každé církve. Kniha obsahující nábož. o. zove se rituál. Náboženské o. jsou ve většině případů tyto: modlitba prosebná, děkovná, kající, očistná, oslavná, záslibná, oběť, průvod, různé o.

mající vykonávati vliv na nadsmyslno (vykuřování, posvěcování, zaklínání a j.). Rituál nenormuje pouze řeč, nýbrž i posunky, pohyb, roucha a nástroje. V užším smyslu nazývá se obřadem pouze jeho pohybový prvek a používání materiálu k němu potřebného.

Obřadník, ♌ ceremoniář.

Obřany, o. na Mor., část hl. m. Brna, okr. Brno-venkov, 1665 ob. (1607 čs.).

Obří, lidé, jejichž výška těla přesahuje obvyklou míru velmi vysokých lidí. Jako přechodná forma platí vysoký typ od 175—205 cm výšky, v Evropě 5—6% obyv. O. mají poměrně malou hlavu, krátkou páteř, delší nohy a ruce, užší ramena. Duševní schopnosti jsou většinou nepatrné. Sexuálně většinou impotentní. O. hráli velkou roli v mythech a pověstech.

Obří důl (Riesengrund), údolí v Krkonoších, pod Sněžkou.

Obříství, o. v Č., okr. Mělník, 1083 čs. obyv.

Obřízka (lat. circumcisio), rituální n. i lékařské zkrácení předkožky.

Obsah, v geometrii jako plošný o. vyjadřuje velikost ploch, o. krychlový (objem) velikost těles v jednotkách krychlových. v logice souhrn všech vlastností, které vyjadřují charakter předmětu n. pojmu a povšechně v estetice opak (vnitřek) formy jako zevn. výrazu hmoty.

Obscénní, nemravný, necudný.

Obsequium (lat.), poslušnost, povolnost.

Observace, pozorování.

Observační armáda, vojsko, které jest mobilisováno jen k ochraně hranic před eventuálním útočníkem, s nímž však není ve stavu válečném; zejm. armáda neutrálního státu, který se chrání, aby jeho soused, jsoucí ve válce s jiným sousedem, neporušil jeho neutralitu. Tak švýcarská armáda za světové války.

Observační mina, ♌ mina námořní.

Observance (lat.), pravidlo, obyčej, mlčky delší dobu vykonávaný a uznávaný a tudíž závazný.

Obsese, vtíravé představy.

Observatoř, ♌ hvězdárna. — O. magnetická, ♌ magnetická observatoř.

Obsidian, nerost, druh živce, sopečné sklo, barvy úplně černé neb šedé, též žluté, hnědé, červené neb zelené, průsvitný až neprůsvitný, lomu lasturového. Nalézá se v okolí sopek. U nás, hlavně ve Vltavě, nalézá se jemu podobný moldavit.

Obsílka, listina, obsahující předvolání k soudu n. k jinému úřadu za účelem výslechu. U soudní o. bývá vyznačeno, v jaké věci jest osoba volána a v jaké funkci (jako strana, svědek, znalec) bude vyslýchána. Není-li místo pobytu osoby, která má býti vyslechnuta, známo, uveřejní se o. v úředním listě veřejnou vyhláškou.

Obskurní, pokoutní.

Obst Adolf Vojtěch (* 1876 v Doudlebech n. Orlicí), český učitel, stavovský organisátor, školský odborník a pedag. spisovatel.

Obstagium, ♌ ležení.

Obstávka, obstavení, zajišťovací prostředek, jímž si věřitel pojišťuje zaplacení pohledávky dlužníkovy. Původní formou tohoto práv. kroku bylo v středoevropském právu zájmutí dlužníkovo n. alespoň zabavení jeho věcí a pohledávek. Náš ex. řád zná zajišťovací exekuci a t. zv. soudní o., jež záleží v tom, že soud na žádost věřitelovu zakáže protistraně, aby svým nárokem volně nakládala, zvl. aby si svoji pohledávku proti třetí osobě nevybírala, a třetí osobě zakáže jakékoliv proplácení nároku. Po tomto kroku může teprve následovati exekuční zabavení pohledávky. — Obstavení služného, zabavení zaměstnancových služebních požitků ve prospěch věřitelův. Zaměstnavatel jako poddlužník ručí vymáhající straně za správné odvádění té částky, která převyšuje existenční minimum.

Obstipatio, zácpa.

Obstrukce, postup menšiny v parlamentě (obstrukční strana), aby zabránila odhlasování nějaké předlohy, neb jednání o ní oddálila.

Obščeje dělo, 1. název rus. měsíčníku, vyd. od roku 1877 A. Ch. Christoforovem v Ženevě jako orgán rus. konstitucionalistů, do r. 1891 celkem vyšlo 112 čísel; — 2. deník V. Burceva, vyd. v Petrohradě r. 1917; — 3. denní list bělogvardějců, vych. v Paříži, ostře agitující proti rus. sovětům. Hl. spolupracovníci: V. Burcev, A. Kuprin, D. Merežkovskij, D. Pasmanik, A. Jablonovskij a j.

Obščina, v předpřevr. Rusku nucená organisace obce, hospodařící kolektivně na pozemcích, kt. náležely státu (caru). Půda byla rozdělena mezi příslušníky na díly (zv. lůzy), buď každému mužíku, nebo podle hlav. Občas, pozd. periodicky, bylo dělení revidováno. Útěk z o. byl trestán. Společné věci bývaly projednávány o. shromážděním, jehož se účastnili jen muži, pozd. možno zastoupení i ženami, a rozhodováno zprvu jednomyslným usnesením, později většinou hlasů. O. byly zbytkem původních slovan. organisací venkovských obcí (zádruha, občina); ve smyslu práva nebyly

o. samost. právní osobou. Byly zrušeny sovětskou vládou r. 1917.

Obuchowicz Filip Kazimierz († 1657), polský státník a historik.

Obuv. Potřeba chránit nohu proti poranění vedla již ve starých dobách k pokrytí této kůží neb kožišinou. Zbytky toho zachovaly se v Evropě ještě u Jihoslovanů (opánky) a v římské Campagni. Šněrovací bota byla již dávno, zvláště u válečníků, v obyčeji. Řekové používali vedle sandálů boty a šněrovací střevíce, zvláště lovci a rolníci. Římané měli odlišnou obuv: vedle sandálů a socci, podobných trepkám, byl nejrozšířenějším calceus, jenž byl vedle togy odznakem římského občanství a byl rozdílný podle hodnosti majitele. Patriciové měli červenou obuv s černými řemínky. Římské paní nosily střevíce, nikoli sandály. Ve XII. st. vešly v oblibu střevíce s přehnaně prodlouženými špicemi, t. zv. zobákovité. Ke španělským šatům ze XVI. stol. nosily se nízké, tupé hedvábné střevíce přirozeného tvaru. Kol 1600 objevuje se po prvé podpatek, jenž od té doby stal se nezbytným. Od poloviny XVII. stol. nosily se dlouhé jezdecké boty s úzkými nebo nahoru se silně rozšiřujícími holinkami. Dámský střevíc byl podroben od středověku všem změnám módy a byl zvlášť v XVIII. stol. bohatě vyzdoben, z drahého hedvábí a měl vysoké podpatky. V době empiru byl bez podpatků, jenž se vrátil až r. 1850. Vyspělá strojní technika výrobní vedla k velkému rozmnožení počtu různých druhů obuvi. Jiná je obuv pracovní (přizpůsobená opět druhu práce — v suchu neb mokru), jiná je obuv vycházková, společenská, zimní, letní, domácí a p. Kromě strojní techniky má toto rozmnožení druhů obuvi vliv také na rozmnožení materiálů, z nichž se obuv vyrábí. Kromě kůže, která slouží za hlavní surovinu od pravěku, jsou to nejrůznější textilie a v poslední době guma. Tato proniká hl. u specielní obuvi pracovní a do mokra. Moderní obuvnictví pracuje hlavně strojem (↗ přílohy). T. B.

Obval, v hor. místo, které poddolováním mísovitě pokleslo. Obvaly zvláště časté v severočeské pánvi hnědouhelné, kde často jsou naplněny vodou.

Obvaz, ochrana zraněného nebo chorého místa na těle. O. jednoduché nebo krycí používají se i tam, kde mají se jimi upevnit masti nebo náplasti. O. aseptické zabraňují přístup látek škodných, o. antiseptické ničí vzniklé škodné organismy. Různé o. upevňovací mají jména podle podoby nebo jich původců: o. dlahové při zlomeninách kostí a pod., o. tvrdnoucí sádrový, škrobový n. dextrinový, o. extensivní mají za účel udržovati úd trvale v jistém napětí. O. kompresivní za účelem silného tlaku. Podle úpravy o. prozatímní n. trvalý. Ke zhotovení obvazů používá se různých látek, obinadel různé šířky, měkce položených nebo ztužených (sádrou, škrobem, klihem a pod.).

Obvaziště, za války místo bezprostředně za bitevní čarou, kde raněným poskytnuta první pomoc a obvaz. Označeno červeným křížem požívá ochrany ženevské konvence. Není zařízeno pro nemocniční ošetřování, pouze průchodní stanice nemocných a raněných, kteří odtud jsou dopravováni do nemocnic polních nebo do zázemí. Obvaziště pojmenováno podle vojen. útvaru, pro který určeno (praporní, plukovní, ústřední, divisní a pod.).

Obvěnění, majetková hodnota, kterou nevěstě neb manželce poskytuje ženich (manžel) k rozmnožení jejího věna nebo místo něho tak činí osoba třetí. Účel o. je ten, aby zde byla určitá majetková protihodnota za věno, jež manžel obdrží. Správa toho, co bylo dáno jako o., patří tomu, kdo je zřídil. Teprve přežije-li manželka svého muže (při rozluce manželství, je-li nevinna), dostává sama správu o. do plného vlastnictví. Povinnost zříditi o. není a proto se této formy poměrně málo používá.

Obviněný, podle čsl. trest. řádu osoba, proti které byl podán návrh na zahájení přípravného vyšetřování n. v jejíž trest. věci byl již sepsán obžalovací spis. O. je druhý stupeň pojmů trest. řádu v trest. řízení na rozdíl od podezřelého (1. stupeň) a obžalovaného (3. stupeň); obžalovaný jest ten, proti komu bylo již nařízeno hlavní přelíčení.

Obvod plochy jest čára, omezující určitou plochu, a jest vyjádřena součtem všech délek přímočarých i částí oblouků, plochu tu omezujících. — Ve správním zařízení označuje obvod část území vyhrazeného určité pravomoci správního úřadu (soudu, polit. úřadu, policie, zdravotnictví, zvěrolékařství a p.). — V Anglii obvod (angl. circuit) značí soudní kraj, v němž sídlí obvodní soud. Anglie rozdělena na 7, a podobně USA. na 9 obvodů.

Obvodní lékař, státem placený orgán zdravotní policie pro urč. místní obvod působnosti. Pro obce s nejméně 6000 ob. funguje městský (obecní) l., jinak vždy pro několik menších obcí, jež tvoří t. zv. zdravotní obvod, o. l. Protože jde o stát. zaměstnance, vyžadují mnohé

úřady a ústavy od žadatelů potvrzení právě jedině vystavovaná o. l. O. l. má povinnost starati se o svůj obvod a jest povinen zařídíti vše potřebné jak v případě onemocnění jednotlivce, je-li požádán o l. pomoc, tak v případech onemocnění hromadných (při nákaze, nemocech sdílných a pod.).

Obyce, o. na Slov., okr. Zlaté Moravce, 1031 č. ob.

Obyčejové právo, p. založené na t. zv. právním obyčeji, t. j. takovém, který se stal tak pravidelným, že jest již všeobecně uznáván za závazný. Podmínky jsou dvě: že obyčej jest již zachováván delší dobu a že existuje všeobecné přesvědčení o nutnosti, že musí býti zachován. V našem obč. zákoně jest ustanoveno, že o. p. platí podpůrně, kde by nebylo ustanovení zákonného. Rovněž v obch. zákoníku platí o. p. jako subsidiární pramen právní.

Obyčtov, o. na M., okr. Nové Město na Mor., 471 čs. ob.

Obydlí, byt, příbytek, jest budova, místo n. místnost, obývaná lidmi. Trvalý pobyt lidí usedlých místo pohyblivých stanů a chat kočovných národů, po období primitivního bydlení ve skalních jeskyních a neumělých chýších, vytvořil rozvojem stavitelství celou stupnici různých o., jak podle materiálu, z něhož stavěna, tak i podle způsobu a slohu, úpravy vnější a vnitřního praktického uspořádání, hl. z důvodů zdravotních.

Obyšovce, o. na Slov., okr. Prešov, 491 čs. ob.

Obytce, o. v Č., okr. Klatovy, 466 č. ob.

Obyvatelstvo, souhrn lidí určitého okrsku neb celku zemského.

Obzina František (1871—1927), čes. nakladatel a knihtiskař ve Vyškově.

Obzírka, ♌ zaměřovač.

Obzor, ♌ horizont; název mnoha časopisů (= revue). — O. v hor. souhrn důlních chodeb, hnaných v určité výškové oblasti dolu, vysoké na př. 50 m. Více obzorů (pater) mají doly rudné (příbramské přes 30) a kamenouhelné.

Obžaloba, písemné podání předložené trest. soudu a obsahující žalobu proti obviněnému. K podání jest oprávněn stát. zástupce n. soukr. žalobce a vedle toho soukr. účastník (osoba, které bylo trest. činem ublíženo), pokud stát. zástupce nehodlá žalovati n. od dalšího stíhání upustí. O. se podává do určité lhůty: stát. zástupce do osmi dnů, soukr. žalobce do čtrnácti dnů. Toto písemné řízení jest prováděno jen u přečinů a zločinů. V přestupkovém řízení stačí ke stíhání soudem ústní návrh, může se ovšem podati též písemně. Proti obžalobě může obviněný do osmi dnů podati odpor k vrch. soudu. Je-li již ve vazbě, má jej ohlásiti do 24 hodin a provésti do osmi dnů.

Obžalovaný, osoba, proti které bylo v trest. řízení po podané obžalobě nařízeno hlavní přelíčení.

Obžínky, lid. slavnost zakončení žní.

Ocas (cauda), nejzazší část těla obratlovců, sestává z ocasních obratlů a příslušného svalstva. Slouží velmi různé potřebě a vzhledem k tomu jest rozmanitě přizpůsoben a upraven. U plazů zabírá 60—105 obratlů ocasních (Pseudopus apus), u ryb jest hlavním ústrojím pohybu. U ptáků poslední o. obratle srůstají v terčovitý útvar pegostyl. U vyšších opic zahrnuje v sobě tři obratle, u luskouna (Manis tetradactyla) 49 obratlů, u některých ssavců úplně zakrňuje. Ssavci, kteří se pohybují skokem, používají o. k podpoře těla při sedění a při skoku. Tarpík (Dipus aegypticus), který jest jen 13 cm dlouhý, pomocí ocasu doskočí až 2½ m daleko, klokan 10 m daleko. U kočkovitých a kunovitých šelem, veverek slouží za kormidlo při skoku, u býložravců za oháňku proti hmyzu. Mnozí ssavci, hlavně opice nového světa, používají o. jako chápacího, některé opice (vřešťouni) mimo to i jako hmatacího ústroje.

Ocas koňský, v Turecku dříve válečný, nyní čestný odznak nejvyšších vojenských hodnostářů.

Occam William (1270—1347), angl. filosof, propagátor nominalismu.

Occasion, vhodná doba k nákupu, příležitost.

Occasionalismus, ♌ okasionalismus.

Occipitale os (os occipitis), kost týlní, tvoří u obratlovců zadní stěnu lebky kolem velkého týlního otvoru, kterým vychází mícha do páteře. Vzniká srůstem čtyř kostí.

Oceán, ♌ moře.

Océanie Française (Etablissements del' Océanie), úhrnný název kolonií v jihových. Polynésii: Přátelských ostrovů, Tuamotu, Tulnai, Marquesas, Mangareva, Rapa, celkem 4006 km², 36.862 ob. Hl. m. Papeete na Tahiti.

Oceanografie, nauka o mořích a jejich vlastnostech fysikálních, pak i mořské fauně a floře. ♌ moře.

Ocel, druh železa s množstvím uhlíku do 1.7%. Podle způsobu výroby rozeznáváme ocel svářkovou, která se získává v podobě těstovité a oceli plávkové, získané v podobě tekuté. Ocel svářková vyrábí se pudlováním; surové železo taví

se za přídavku strusky v pálací peci a po roztopení se míchá (pudluje). Tím se spaluje uhlík, směs pozbývá kapalnosti a na konec ztuhne v těstovitou hmotu, jež se spojí v nepravidelné kusy, zv. vlky či dejly. Přimíšená struska oddělí se na bucharech vykováním. Dnes častěji vyrábí se ocel plávková, a to buď bessemerováním, thomasováním nebo martinováním. Při bessemerování plní se roztavená surovina přímo z vysoké pece v pánvi dopravená do konvertoru, hruškovité nádoby z ocelového plechu s kyselou ohnivzdornou vyzdívkou. Ve dně nádoby jsou otvory, kterými je možno dmychati do konvertoru vzduch. Po nalití suroviny prohánění vzduchu spalujeme uhlík a jiné příměsi v surovině, čímž tato se mění v ocel. Jakmile se spálil veškerý uhlík, zkrátí se plamen šlehající z kouvertoru a počne se spalovati železo. Proto se dmychání zastaví, k získanému výrobku přidáme zrcadloviny nebo ferromanganu, abychom přidali jednak potřebné množství uhlíka, jednak abychom zredukovali vzniklý kysličník železnatý na železo. Thomasování podobá se úplně bessemerování, lze ale zpracovati i surovinu, obsahující fosfor Vyzdívka konvertoru je zásaditá a přidává se vápno, jež s fosforem tvoří t. zv. Thomasovu strusku, sloužící jako umělé hnojivo. Při martinování (způsobu Siemens-Martinově) zkujňuje se směs surového železa se starým odpadkovým železem nebo s čistými kyslíkatými rudami železnými v plamenné peci s regenerátorovým topením. Oduhelňování nastává tu kyslíkem rud (př. starého železa) a kyslíkem nadbytečného vzduchu. Podle suroviny může býti pochod buď kyselý nebo zásaditý. Tohoto způsobu užívá se hlavně při výrobě lepších druhů ocelí speciálních (slitinových). Rafinace oceli provádí se buď v kelímcích nebo v peci elektrické. Podle složení rozeznáváme oceli obyčejné či uhlíkové a speciální či slitinové. O. obyčejná obsahuje nejvýše 1.7% uhlíku, nejvýše 1% manganu a 0.4% křemíku. Dá se kovati a svářeti, válcovati, ohýbati a soustruhovati. Má-li 0.04—0.4% uhlíku, nazývá se ocelí měkkou (dřívější kujné železo), s větším obsahem uhlíku nazývá se ocelí tvrdou. Tvrdá ocel vyznačuje se zvláště kalitelností, t. j. její tvrdost lze značně zvýšiti zahřátím a rychlým ochlazením. Protože současně stává se křehkou, obyčejně se pak napouští, t. j. pozvolna se zahřívá a pozvolna ochlazuje, čímž opět stává se pevnější (↗ nabíhání). Ocel nesmí obsahovati síru, která způsobuje lomnost za horka, a fosfor, který ji činí lomnou za studena. T. zv. slitinové či speciální oceli obsahují vedle uhlíku ještě jiné kovy, aby nabyly určitých vlastností. Tak na př. wolframová o. s 15—18% wolframu a 2—5% chromu slouží jako rychlořezná o. na nože různých obráběcích nástrojů, o. niklová na ozubená kola, o. chromová na kuličková ložiska a pod.

Ocel V., pseud. Em. Valenty.

Ocelek, ↗ siderit.

Ocelorytina, ↗ grafická umění.

Ocet (lat. acetum), kapalina kyselé chuti a charakteristické (octové) vůně, vzniká octovým kvašením alkoholických nápojů, používá se při vaření a ke konservaci. Mimo o. připravený zkvašením alkoholických kapalin (kvasný, přirozený o.), používá se ještě o. z esence, který připraví se zředěním vysokoprocentní kyseliny octové, získané suchou destilací dřeva. Octové kvašení alkoholu jest proces oxydační, při němž 1 mol. alkoholu slučuje se s 2 mol. kyslíku (↗ kyselina octová). Reakce probíhá pouze za přítomnosti přenašečů kyslíku. Při výrobě přirozeného octa těmi přenášeči jsou octové bakterie. Ponechá-li se alkoholická kapalina na vzduchu, dostanou se do ní octové bakterie ze vzduchu a alkohol zkvasí. Při výrobě přirozeného octa používá se dnes pochodu arleánského a Schützenbachova rychlooctářství. Podle užitého materiálu rozeznáváme: o. lihový, sladový, ovocný, pivní, vinný a j.

Occhi Bartoloměj (1702—1743 v Benátkách), tiskař a knihkupec, jenž vydával dubrov. a dalmat. autory, k nimž i připojil popis chorv. knih, jež měl na skladě. V jeho práci pokračoval Šimun Occhi a Karlo Antun Occhi, jenž se přestěhoval 1782 do Dubrovníka a tam založil první tiskárnu v celé Dalmacii.

Ocimum Basilicum, bazalka obecná, jednoletá bylina z rodu pyskatých, s velmi vonným květem, původem z jižní Asie; pěstuje se zhusta u nás v kořenáčích v několika odrůdách. Dříve bývala officinelní drogou (Herba Basilici) při zánětu krčních sliznic. O. minimum, b. hřebíčková z Ceylonu.

Ocneria monacha, ↗ bekyně.

O'Connell Daniel (1775—1847), ir. politik, 1828 zvolen do dol. sněmovny, vymohl 1829, že katolíkům umožněno bylo státi se členy obou sněmoven a přístupny vyšší úřady. Snažil se odstraniti unii Irska s Anglií (Repeal).

O'Connor (okonér) Feargus Edward (1794—1855), angl. děln. vůdce, přívrženec

O'Connellův, jeho snahy pomoci malozemědělcům a dělníkům ztroskotaly.

O'Connor Thomas Power (* 1848) irský žurnalista a politik; napsal dějiny irské otázky.

Octany (acetáty), soli kyseliny octové, ○ soli příslušných kovů; o. hlinitý, ○ eston.

Octavia, 1. od r. 40 př. Kr., manželka M. Antonia, sestra císaře Augusta; — 2. manželka Neronova.

Octavius, jméno starořím. šlechtického rodu: 1. Gnaeus O., zajal krále Persea Macedonského, 165 př. Kr.; byl konsulem; — 2. Gajus O., správce v Macedonii, otec Gaja O., pozdějšího císaře Augusta.

October (lat.), vinný měsíc, u star. Římanů osmý (odtud jeho jméno), u nás říjen.

Octová kyselina, $CH_3.COOH$, nachází se v přírodě jednak volná, jednak v podobě soli a esterů v říši rostlinné, v potu, patologicky v krvi, někdy i v žaludku. Vzniká suchou destilací četných netěkavých organických látek (na př. dřeva), tavením cukru a kyseliny vinné s hydroxydem draselným, hlavně však oxydací ethylalkoholu. Zředěný roztok ethylalkoholu účinkem octových bakterií oxyduje se na vzduchu podle rovnice: $CH_3 . CH_2OH + O_2 = CH_3 . COOH + H_2O$. Tímto způsobem vyrábí se přirozený ocet, ○ ocet. — O. k. jest bezbarvá kapalina o spec. váze 1.005, voní a chutná pichlavě kysele, leptá kůži a způsobuje puchýře, jest hygroskopická, tuhne při 16.7° krystalicky (ledová kysel. octová, acetum glaciale), vře při 118°; její páry jsou hořlavé; rozpouští četné organické látky, fosfor, síru a j. Se zásadami tvoří rozpustné krystalické soli, octany (acetáty), se železem, hliníkem, olovem a mědí tvoří těžko rozpustné zásadité soli. — Koncentrovaná kysel. octová vyrábí se ve velkém množství z dřevěného octu, který obsahuje 10% kysel. octové a 1% methylalkoholu.

Oculomotorius nervus, ○ oko.

Ocún, ○ Colchicum.

Oczapowski Józef Bogdan (1840—1895), prof. nár. hosp. na univ. Jagiell. v Krakově. Sp.: Rys encyklop. nauk polit.

Očadlík Jan Alois (1862—1886), čes. spisovatel na Moravě.

Očadlík Josef, JUDr. (* 1870), právn. a histor. spisov. Sp.: O automobilismu a právu automobilovém (1930), Paměti hradu Pernštýna (1903) a j.

Očásek (Ocasek) Viktor (* 1897), čes. herec.

Očenášek Augustin (* 1871), odb. rada v min. zdravotnictví a sokolský pracovník, propagátor dětské těl. výchovy, odb. spisovatel.

Očenášek Josef (* 1863), žurnalista a překladatel.

Očenášek Ludvík (* 1872 v Křiši u Břas), majitel elektrotechn. závodu v Praze, sokolský a národní pracovník; byl za války členem Maffie.

Očepky, ○ čepení.

Očihov (Gross-Otschehau), o. v Č., okr. Podbořany, 778 ob.

Očista, ve starověku odstranění pokrevní viny očišťovací ceremonií a přinášením obětí.

Očistec (lat. ignis purgatorius), podle nauky řím.-kat. církve místo, kde duše zemřelých věřících za malé nebo ne zcela odpykané hříchy trpí časnými mukami a jsou očišťovány, aby mohly do nebe vstoupiti. Učení to opírá se o 2. Marek 12, 40, Matouš 5, 25 a d. a 12, 32, 1 Korint. 3, 13 a na církevním ústním podání od Augustina a Řehoře Velikého.

Očko Jan z Vlašimi († 1380), druhý arcibiskup praž. a kardinál (od 1379), přítel Karla IV., vlastenec. Hájil Miliče. Provedl četné stavby v Praze a v Roudnici.

Očkování, umělé přenesení choroboplodné látky n. nakažliviny vetřením do poraněné kůže za účelem imunisace (profylaktické ochranné o.), n. zjištění diagnosy, na př. u tuberkulosy. Nejvíce známé je ochranné o. proti neštovicím. Již dříve činěny pokusy dosáhnouti umělé imunity vočkováním neštovičného jedu z lehčích případů na jiné osoby. Tato nedostatečná a nebezpečná metoda (variolace), 1721 v Anglii přes to někdy přijatá, byla zatlačena ochranným o. lymfou z kravských neštovic, vakcinací, kterou první provedl angl. lékař Jenner r. 1796. Většina kulturních států zavedla zákonem nucené o. a rovněž přeočkování. Lymfa k o. potřebná vyrábí se ve státních ústavech pro výrobu očkovacích ser. První o. provádí se v prvém roce života, přeočkování (revakcinace) ve 12. r. O., jež zůstalo bezvýsledným, opakuje se nejpozději v příštím roce, příp. i v dalším. Imunita proti neštovicím po o. trvá průměrně až 10 let, takže je pak třeba o. opakovati (revakcinace). V přítom. době užívá se téměř výhradně lymfy animální, t. j. vypěstěné generacemi z telete na tele. Přenos tuberkulosy zamezuje se bedlivým pozorováním zvířete před odejmutím lymfy; po něm se zvíře zabije a zvěrolékařem prohlédne. Animální lymfa získává se zčásti retrovakcinací, při níž se lymfa přenáší ze zdravých dětí n. králiků na telata k osvěžení očkovací látky,

zčásti stálým pěstěním kravských neštovic. Animální lymfu doporučil Negri a jeho předchůdci v Neapoli 1840.

Očnice (orbita), jsou dvě nálevkovité prohlubeniny na přední straně lebky pro oči, svalstvo, nervy, cévy oční a slzné žlázy. Každá z nich je na svém hrotovitě zúženém konci spojena s dutinou lebeční otvorem, kterým vchází zrakový nerv do mozku. Choroby o., t. j. onemocnění nálevkovité dutiny, obklopené kostěnými stěnami, v níž je uložena koule oční. Působí vynikání oka na venek (exophthalmus) po zánětech, hnisání, krvácení, nádorech a při nemoci Basedowově nebo oko ustupuje zpět do očnice (enophthalmus) při mizení tukové tkáně n. zlomenině očnice.

Očová, o. na Slov., okr. Zvolen, 3502 čs. ob. Typické národní kroje a dřevěné stavby.

Očovský, pseud. Št. Pilarika.

Óda (řec., zpěv), lyr. forma básnická, zabývající se převážně estetickými hodnotami vznešenosti. Předmětem ó. jsou jen velké dojmy z přírody, význačné historické události, též náboženské a filosofické problémy. Ó. nalézáme nejdříve u Židů, ve formě náboženských zpěvů (žalmy); motivy světské měly ó. řecké (Pindar) a římské (Horác).

Odak Krsto (* 1888), chorv. hud. sklad., žák Vít. Nováka, prof. záhřeb. Muzičke Akademije, skladatel hl. církevní hudby a mužských sborů. Sbírá a studuje písně národní.

Odaliska, v tur. harému bílá otrokyně; jakmile porodila, byla volná.

Odarčenko Aleksej Filipovič (* 1866), prof. fin. práva na ukr. univ. v Praze.

Odavić Petar (* 1866), srbský spisov.; psal básně, povídky a články o estetice. Samostat. vydal: Novele 1905, Pesme 1906, Razmišljanje o Lepome 1907, verše Suton i Senke 1909, novely Krize mladosti 1910, básně Putem čežnje i snova 1911, O umetnosti i umetnicima 1921, novely Srodne duše 1923, Eseji 1925.

Odavič Rista (* 1870), srb. spisovatel, profesor, býv. dramaturg Narod. Pozorišta, poslanec, od r. 1924 ředitel Stát. Archivu. Byl majitelem a redaktorem liter. ilustrov. listu Nova Iskra (1899—1907, 1911) a časop. Delo. Psal verše, povídky liter. a polit. články do časopisů, překládal ze světov. literatur. Je autorem populární dramat. trilogie Duh naših dedova: Hej Slaveni!, Pod krstom, Posle oslobodjenja.

Odbarvování kapalin, adsorpce nebo rozrušení v roztoku obsažených barevných látek. Rostlinné extrakty odbarvují se často spodiem, z něhož pro odbarvování kyselých kapalin nutno předem odstraniti vápník. Někdy utvoří se v zabarveném roztoku sraženina na př. sirníku olovnatého, kysličníku hlinitého neb železnatého, která strhuje s sebou barvivo. Oleje odbarvují se účinkem slunečního světla nebo pomocí křemičitanů (bělící křemičitany), které účinkují fysikálně, nebo chemicky chromanem draselným a jiným.

Odbíhač, v hor. mladý horník, který obstarává odvážení rubaniny z porubiště.

Odboj, vzpoura, revoluce, v stč. právu odbití komorníka s půhonem.

Odborná škola, učebný ústav, sloužící k odbornému vzdělání. Povstala v XVIII. stol. a přispěla značně k hospodářskému povznesení. Rozeznáváme vysoké odborné školy, střední a nižší; ↘ školství.

Odborové organisace, sdružení zaměstnanců buď jednoho odvětví n. více skupin za účelem společ. a jednotného hájení stavov. zájmů. Prvé o. o. vznikly na počátku XIX. stol. v Anglii s bojovnou tendencí proti zaměstnavatelům, během XIX. stol. se jejich úkoly vykrystalisovaly v činnost podpůrnou a v hájení společ. zájmů, sjednávání mezd a pod., takže ve XX. stol. jsou to vesměs sdružení legální, s nimiž veř. život vždy víc a více počítá. Rozvoj nastal zvláště po svět. válce. V XIX. stol. krylo se o. hnutí mnohdy zcela s hnutím politickým (na př. v Něm. a v Rak. hnutí dělnické a sociální demokracie), kdežto nyní se hájí zásada, že o. hnutí nemá míti s politikou nic společného. Přesto však skoro každá polit. strana u nás má své straníky organisovány i v o. o.; vedle těchto skupin jsou však i o. o. přísně nepolitické. Zástupci o. o. (obyč. jejich tajemníci) sjednávají se svazy zaměstnavatelskými kolektivní smlouvy o úpravě služeb. poměru zaměstnanců, vyjednávají s nimi v době propouštění zaměstnanců z práce, v době, kdy hrozí snížení mezd a pod. K vynucení svých požadavků hrozí často o. o. dělnické stávkou a vynucují si mnohdy jejím provedením růz. úspěchy. Každá stávka nevede však k vítězství dělnictva. Je-li hospodář. a zvl. výrobní situace špatná, jest stávka neúčinná a může stávkující i poškoditi. Jindy si o. o. pomáhají pasivní resistencí, sabotáží a bojkotem (toto jest znemožňování najímání nových sil se strany zaměstnavatelovy). Podle nynějšího stavu zákonného vyplácejí u nás o. o. podpory v nezaměst. svým nezaměstnaným členům, na což jim stát přispívá (t. zv. gentský systém).

V jednotlivých o. jest mimo to upravena i výplata podpor v nemoci, při úrazu a výplata pohřebného příp. i podpora po dobu stávky. Každá o. o. má zřízenu právní poradu a poskytuje svým členům právní ochranu. O. o. se snaží zlepšiti sociální postavení svého členstva tím, že si všímají zákonodárství sociálně-politického, podávají sami návrhy na novou úpravu otázek upravujících zaměstnan. postav., zřiz. vlastní zprostředkovatelny práce, aby usměrnily nabídku a poptávku pracovních sil, vychovávají své členstvo k o. vyspělosti, vzájemné solidaritě a i v jiných směrech.

Odbytné, peněžitá částka, vyplácená zaměstnanci jednou provždy, čímž zanikají jeho všechny nároky vůči zaměstnavateli (u státu), n. vůči nositeli pojištění. Stát. zaměstnanci, kteří vystoupí ze služeb státu a nemají dosud 10 služeb. let, obdrží o., jež činí jednonásobek roč. služného při délce služeb. doby do pěti let, dvojnásobek od pěti do deseti let. O. se vyplácí jen tehdy, není-li tu nárok na pensi, neodchází-li zaměstnanec dobrovolně n. nebyl-li propuštěn po disciplinárním nálezu n. pro soudní rozsudek. Za o. mohou žádati i ti stát. zaměstnanci, kteří maji deset let služby, předloží-li lékař. vysvědčení o svém nemocném stavu tělesném, zřeknou-li se svého místa a všech nároků pro budoucnost. V tomto případě činí o. dvojnásobek posl. roč. platu. — Novodobé zákony sociálněpojišťovací zavádějí o. jako dávku pro pozůstalé po pojištěnci, který pro krátkou dobu pojištění neměl dosud nárok na důchod. Podle zákona č. 26/1929 o pensijním pojištění soukr. zaměstnanců ve vyšších službách má nárok na o. jednou pro vždy vdova (vdovec) a není-li vdovy (vdovce) stejnými díly děti, zemře-li pojištěnec po dokončení šesti příspěvkových měsíců a před dokončením šedesáti měsíců a jsou-li jinak splněny podmínky pro požívání vdovského (vdoveckého) n. sirotčího důchodu. O. pro vdovu (vdovce) a pro děti činí 150% roč. důchodu, na který by byl měl nárok zemřelý pojištěnec, kdyby se příspěvkové měsíce doplnily na 60. Nezanechal-li pojištěnec po sobě ani vdovu, ani děti, mají na o. nárok pozůstalí rodiče, byli-li na svého syna (dceru) převážnou měrou odkázáni výživou. Toto o. činí tři čtvrtiny roč. důchodu, na který by měl nárok zesnulý po doplnění na 60 měsíců pojištění. — V pojištění sociálním (zák. č. 221/1924 ve znění novely č. 184/1928) vyplácí se pozůstalým o. ve výši 550—750 Kč, zemřel-li pojištěnec před uplynutím čekací doby, t. j. 100 příspěvkových týdnů. Vedle vdovy a dětí považují se za oprávněné i sourozenci zemřelého. — Vedle této dávky existuje v obou uvedených druzích pojištění o. pro vdovu, jež brala vdovský důchod a která se znovu provdá. O. činí pak trojnásobek roč. důchodu vdovského.

Odčítání (subtrakce), základní početní výkon. Účelem je nalézti číslo c, které přičtené k č. b, dá číslo a, od kterého se odčítá. Číslo a sluje menšenec, čís. b, kt. se odčítá, menšitel, výsledek = rozdíl. znaménkem o. je: — Vzorec: a—b=c.

Oddací list, úřední osvědčení o uzavření sňatku mezi dvěma osobami růz. pohlaví. Vystavuje jej po sňatku buď farní úřad (při sňatku církevním) n. okresní úřad resp. magistrát (při sňatku civilním). Uvádí se v něm číslo knihy oddavek, její stránka a číslo běžné, datum, jméno ženicha a nevěsty, jejich rodinná data, jména jejich rodičů a jména svědků svatebních. Vyznačuje se též, kdo svatebčany oddával (kněz, úředník). O. l. musí býti opatřen datem vydání a úředním razítkem. Kolkuje se jako veř. listina. Úřad, u něhož byl sňatek uzavřen, jest povinen na žádost o. l. vystaviti. Manželé nejsou však povinni o něj žádati. Jest to však velmi důležitý úřed. doklad, který jest třeba často úřadům předkládati a proto si jej každý obstarává ihned po uzavření sňatku.

Oddavky, veř. úkon, jímž se v předepsané formě uzavírá manželství (sňatek) mezi dvěma osobami růz. pohlaví. Vyžaduje se k nim několik formálních podmínek. Především jsou to ohlášky (též vyhlášky), o něž musí býti zažádáno u úřadu, který má sňatek vykonati a které musejí býti provedeny i v místě pobytu každého snoubence, je-li jiné než místo sňatku (nebydlí-li v místě sňatku ještě šest neděl). V ČSR. řídí se o. podle zákona ze dne 22. V. 1919, č. 320 Sb. z. a n., který jest nazýván manželskou novelou neb též čtvrtou novelou obč. zákona. Tímto zákonem byl zaveden fakultativní sňatek civilní, což znamená, že snoubenci mohou uzavříti sňatek buď formou oddavek civilních nebo církevních. Obě tyto formy jsou stejně platné před zákonem. Církev uznává však pro svou působnost jen sňatek církevní. Lze proto uzavříti toto manželství nejprve formou civilní a nato formou církevní, nikoliv obráceně. Ohlášky se dějí tak, že duchovní správce třikráte (neb jednou za třikráte v případě naléhavosti) oznámí s kazatelny úmysl snoubenců vstoupiti v manželství a vyzve k sdělení závad

proti tomuto sňatku. U sňatku civ. se vyhlásí oznámení o sňatku na úřední desce, kde zůstane po 8 dnů (ve zkráceném řízení 5 dnů). Nutnou podmínkou manželství jest svobodné prohlášení manželského konsensu, t. j. slavnostní prohlášení obou snoubenců, že vstupují spolu v manželství. Prohlášení konsensu děje se u sňatku církevního před duchovním správcem za přítomnosti dvou svědků, u sňatku civ. před přednostou okr. úřadu (příp. před jeho zástupcem) n. před starostou obce (jeho zástupcem), u měst s vlastním statutem (magistrátem) za přítomnosti dvou svědků a příslušného zapisovatele. Jak úřady církevní, tak i světské jsou povinny vésti úřední záznamy o uzavřených manželstvích (knihy oddavek, knihy sňatků) a na žádost stran n. úřadů vystaviti oddací list n. stručné potvrzení o tom, že sňatek byl pravoplatně uzavřen.

Oddenek (Rhizoma) jest rostlinný podzemní stonek, vodorovně nebo šikmě uložený, více méně článkovaný, nesoucí šupiny, z jejichž paždí vyrůstají přízemní listy nebo nadzemní pně. Zespodu vypouští kořeny, jimiž se rostlina v zemi upevňuje. V o. shromažďuje rostlina zásobní látky, případně se i jimi rozmnožuje.

Odd Fellows, tajné, velmi rozšířené sdružení, sprízněné se svobod. zednářstvím. Jeho heslo: Přátelství, láska a pravda. Dělí se na pět velkých loží. Jeho členové platí příspěvky.

Odehnal Antonín (* 1878), č. sochař a medailér, žák Suchardův.

Odeion (řec.), u Řeků a za doby cís. u Římanů budova, kde se pořádaly hudební závody; pozd. též divadlo.

Odění (Rüstung; armure; armour), ochranná zbroj za starov. a středověku. Vojíni, opatření úplným o., sluli za starov. těžkooděnci (hoplité, O.); ve středověku je nosili rytíři (O.). Bližší O. brnění a přílohu u str. 128, díl III.

Odense, dánský okres, 1809 km², 193.850 obyv., zaujímá sev.-záp. část ostrova Fünen a menší ostrovy. Hl. m. O. má 52.376 ob.

Oderberg, O. Bohumín.

Oderfurt, O. Přívoz.

Oděrky, menší sedření pokožky hl. na okončinách. Třeba opatrnosti před nečistotou.

Oderské hory jsou poslední jižní výběžky Sudet na Moravě. Četné jejich ploché kupy jsou porostlé většinou lesy. Na jejich svazích u Tršic daří se i výtečný moravský chmel. V lesích pramení řeka Odra, odvádějící vodstvo nejvýchodnější Moravy a Slezska do Baltického moře. Vrch Strážná dostupuje v nich výše 642 m.

Oderský Otakar (1861—1922), č. malíř, žák Lhotův.

Oderzo, m. v ital. prov. Treviso, 10.000 ob., známé popravou tří čs. legionářů (Hytl, Řípa, Tomaides), kteří byli zajati při rak.-uh. ofensivě na Montellu a popraveni 18. VI. 1918.

Odésa (rus. Oděssa), m. v Ukrajině, 412.000 ob., v šir. zát. Černého moře, důl. přístav černomoř., prům. předměstí Peressyp, Slobodka, Bugajevka; ob.: Velkorusové, Židé, Ukrajinci, Poláci, Němci. Prům.: cukr, stroje, textilie, kůže, výr. soli, mlýny; přístav 36—65 dní v roce zamrzlý. Letiště, vys. školy pro lékař., národohosp., zeměd., technika, chemie, hudba, něk. museí, pět divadel, zool. zahrada, mořské lázně. Rusku připadla O. r. 1791.

Oděssa, býv. gubernie v Ukrajině, utvořená 1920 z části býv. gub. chersonské; měla po spojení s gub. nikolajevskou 68.753 km² a 3,330.000 ob., r. 1925 zrušena.

Odescalchi, it. kníž. rod: Benedetto O. stal se r. 1676 papežem (Innocenc XI.); Carlo O. (1785—1841), kardinál 1813, vzdal se hodností a vstoupil 1838 do řádu jesuitů; Baldassare III., kníže Erba-O. (1844—1909), byl 1870 v prov. vládě řím.

Odeur (fr.), vůně.

Oděv, pokrývka těla nutná člověku k zachování jeho zdraví a života, jež má hlavně snižovati ztráty tepla tělesného. Vedle toho slouží oděv k okrášlení těla a proto odedávna byl podroben mnoha změnám (O. kroj). — O. liturgický O. liturgické oděvy.

Odevzdání, O. vlastnictví.

Odhad (taxace), stanovení ceny pro prodej, výměnu nebo předání nějaké věci; děje se oběma stranami nevrhovanými nebo úředně stanovenými odhadci, odborníky. V řízení exekučním děje se podle odhadního řádu pro nemovitosti z 25. VII. 1897 č. 175 ř. z., pro movitosti podle exekučního řádu.

Odhánění stříbra provádí se při rafinaci olova, při čemž jako vedlejší výrobek odpadá stříbro. Provádí se u hutního olova, obsahujícího kol 0.25% stříbra. Přes roztavené olovo dmychá se vzduch, čímž olovo a všechny obecné kovy se okysličí a spolu s klejtem olověným z peci odtékají, kdežto stříbro se neokysličí. Vzniklý kysličník olovnatý (klejt) se pak znovu redukcí uhlím převede na čisté olovo.

Odcházel Josef (* 1894), kapelník, komponista. Byl korepetitorem Měst. div. na Vinohradech, pak kapel. div. Variété,

Vinohradské Zpěvohry a Uranie. Překl. operetní libreta.

Odchov hospodářských zvířat má s národohospodářského stanoviska nemalý význam, který se vzhledem k současným hospodářským poměrům neustále stupňuje a zvaličuje. Vyžaduje velkou péči, bedlivý dozor a odborné znalosti, neboť každá chyba, učiněná v odchovu, má v zápětí škody, které nedají se již vyrovnati. Je určen užitkovým směrem, jemuž má zvíře sloužiti, ale vždy jest hlavní zásadou odchovu vyhověti pokud možno všem přirozeným požadavkům mladého zvířete hlavně pokud se týče výživy, jež musí býti účelná a dokonale vyhovující. Mateřské mléko ponechává se k výživě nejméně do té doby, než jest mléčný chrup úplně vyvinut a nahrazuje se při odstavu krmivem zdravým, suchým, lehce stravitelným, výživným a nepříliš objemným. Rostoucí zvíře potřebuje hojně bílkovin, ale i dostatek neústrojných látek, hlavně fosforečňanu vápenatého. Účelné vyživování doplňuje se vhodně pečlivým ošetřováním, především hojným volným pohybem na čerstvém vzduchu.

Odchylka, odbočení od pravidla nebo vybočení od určitého ustáleného směru. Ve fys. o. magnetické střelky (deklinace), deviace magnet. střelky, digresse v astr. zdánlivá vzdál. planet od slunce nebo úhel mezi výškovým kruhem a severní částí poledníku; elongace tolik co digrese, nebo vychýlení roviny kyvu, anomalie (astronomické), meteorolog., lékařské, anthropologické). — O. v námoř., též rozchyl, šour, úhel, o nějž se liší ideální (kormidelní) kurs lodi od kursu skutečného, na němž je loď srážena větrem, vodním proudem a j. vlivy. — V balistice úhel, o nějž se střela uchyluje ze svislé roviny položené osou hlavně; vyskytuje se u střel, uvedených v rotaci šroubovitými rýhami hlavně; její směr se shoduje se smyslem otáčení střely.

Odierna Ivan Krstitelj (* 1597 v Dubrovníce, † 6. IV. 1660 v Palermu), prof. v Palermu, vynikající matematik, odborný spisovatel ital. a latinský.

Odilo, křesť. sv. (962—1048), opat v Cluny; zavedl svátek Všech svatých.

Odin, severský bůh.

Odin Alfred, Dr. (1862—1896), franc. filolog, univ. prof. v Sofii od 1887 do své smrti. Psal franc. a bulh.: Phonologie des patois du canton de Vaud (1886), Genès des grands hommes gens de lettres français modernes (1895), Evoljucija na istorijata (Misl VII.) a j.

Odincov Boris Nikolajevič (* 1882), pův. prof. v Leningradě, od r. 1927 prof. pedologie a zeměděl. chemie v Praze.

Odiosní, nenáviděný, opovržený.

Odi profanum vulgus et arceo (lat.), Nenávidím sprostý lid a vyhýbám se mu (Horác).

Odkaliště, obyčejné zděné nádrže, v nichž se usazuje z úpravenských vod jemný uhelný neb rudný kal a čistá voda odtéká.

Odkaz, ⚷ legatum.

Odkliz, v hor. odstraňování nadložních vrstev z uhelné sloje, která se pak dobývá lomem. O. obyčej. se provádí rýpadly, u nás v severočeské pánvi hnědouhelné.

Odklad trestu, ⚷ podmíněné odsouzení.

Odkolesniti (Abprotzen, mettre en batterie, to unlimber), odepnouti dělo neb hlomoznu od kolesny, na niž je připjato za pochodu; někdy se u hlomozny užívá též výrazu odhlomozniti. Přivěsiti dělo n. hlomoznu na kolesnu sluje nakolesniti.

Odkolkování akcií, nucené snížení nominální hodnoty akcií, které bývá prováděno, jestliže podnik utrpěl veliké ztráty. Usnese se na něm správní rada a dá je odhlasovati na valné hromadě akc. společnosti. Forma jest dvojí: buď se z každé akcie odepíše urč. částka (na př. místo 400 Kč má akcie pro příště cenu jen 200 Kč), nebo měla-li jmenovitá hodnota klesnouti pod nejmenší možnou hranici, t. j. 200 Kč, sloučí se několik akcií v jednu.

Odkrývka, ⚷ odkliz.

Odlika, kopie.

Odliv, ⚷ příliv.

Odlochovice, o. v Č., okr. Sedlčany, 445 čs. ob.

Odložilík Otakar, PhDr. (* 1899), archivář min. vnitra, docent Karl. univ. Sp.: Jednota bratří Habrovanských (1923), Z počátků husitství na Moravě (1924), Z pansofických studií J. A. Komenského (1928), Komenského poselství k milostnému létu 1631—32 (1929); kromě toho vydal část spisů M. z Janova a spis Blahoslavův.

Odluka státu od církve (též o. církve od státu), zrušení dosavadního spojení mezi církví a státem. O. jest programem novodobých snah po naprosté svobodě svědomí a vyznání, ačkoliv touha po ní bývá často u někt. polit. směrů buď agitačním heslem nebo směřuje k úmyslnému zeslabení církve katol. Forma provedení může býti různá podle ducha, v jakém jest o. prováděna, buď v duchu se strany státu nepřátelském, přátelském či

neutrálním. V ČSR. nebyla o. dosud provedena, jest však v programu stran, které odmítají církevní zřízení (socialisté, komunisté a liberálové). Vzhledem k tomu, že stát uzavřel v r. 1928 s Vatikánem modus vivendi (O_4), a vzhledem k tomu, že duchovní všech církví vedou státu matriky, knihy oddavek a úmrtní seznamy, což by stát po provedení odluky musil hraditi ze svého, nedojde k jejímu provedení patrně ještě velmi dlouho.

Odměr v dělostř., O_4 náměr a odměr.

Odmocnina n. kořen v matematice, stanovený počet. výkonem odmocňování. Značkou odmocniny je $\sqrt{}$, číslo, které se odmocňuje, slove odmocněnec, a číslo, jímž se o. (vyjadřuje, kolikátý kořen jest hledán), slove odmocnitel (exponent). O. jest vlastně mocninou s lomeným mocnitelem (na př. $\sqrt[6]{x} = x^{\frac{1}{6}}$).

Odmocňování, výkon početní, opak umocňování. Při použití logaritmů urychluje se tu výkon o., který se tu převádí na výkon dělení. Odmocňováním vypočítáváme z mocniny daného stupně jejího mocněnce.

Odnožování jest význačná vlastnost travin, jevící se v tom, že mateřská rostlina, ve semene vzniklá, rozmnožuje se u některých travin oddenkovitými šlahouny nebo u jiných vyhání i z vedlejších pupenů stébla a tvoří tím trs. Šlahouny jsou článkovité a na konci každého článku může vzniknouti nová rostlinka, která se stane časem úplně samostatnou a nezávislou na mateřské rostlině. Výhony čili šlahouny jsou buď podzemní, jako na př. u pýru, psárky, kostřavy, rákosu nebo nadzemní plazivé často až několik metrů dlouhé u psinečku a lipnice luční. U jílku, medyňku, srhy, svěřepu a obilí vzniká odnožování vývojem vedlejších pupenů na spodní části stonku. O. jest velmi cennou a vítanou vlastností u travin a hlavně u obilí, při nadměrném o. trpí však jakost zrna.

Odo, 1. fr. Eudes Statečný, hrabě († 898), franc. vojevůdce; bránil Paříž r. 886 proti Normanům, 887 král záp. Franků; — 2. O., křesť. svatý (878—942), 927 opat v Cluny.

Odoaker, vůdce germánských žoldnéřů; zničil západořímskou říši a byl po Romulovi Augustovi provolán vojskem za krále; 489 poražen Theoderichem, ustoupil do Ravenny, kdež 493 zavražděn.

Odobenidae (Trichechidae), mroži, ssavci ploutvonožci s protáhlým tělem, dozadu zúženým. Zadní končetiny mohou vsunouti pod sebe. Přední končetiny jsou vyvinuty v mohutné ploutve. Malá okrouhlá hlava, čenich krátký, široký, hoření pysk masitý. Uši bez boltců. Nozdry půlměsíčné, daleko nazad posunuté. Jsou význační svým chrupem. Horní špičáky vyvinují se v mocné kly, u samců až 3 kg těžké a 70 cm dlouhé. Samice mají kly menší. Štětinové kníry z vousů ztlouští havranního brku a 10 cm dlouhé tvoří před úzkým ústním otvorem jakési řešeto, kterým si cedí nalovenou potravu. Živí se převážně korýši a měkkýši. Pomocí klů je uvolňují z bahna a z ledu a spolykají. Z nouze se živí rybami. Potápí se a plovou výborně a vydrží až několik minut pod vodou. Jediný rod mrož (Odobenus rosmarus) v Sever. moři v Grónsku a na Špicberkách. Dosahuje až 4.5 m délky a váhy 1000 kg. Loví se pro kly, kůži a tuk a v některých končinách jest již velmi vzácný. Odrůda pacifická (Odobenus obesus) v sev. Asii a pobřeží severozáp. Ameriky.

Odojevskij Alexandr Ivanovič, kníže (1802—1839), rus. spisov., děkabrista, přítel Gribojedova a Rylejeva, za účast při spiknutí 14. XII. 1825 odsouzen k 12letému žaláři, po uplynutí trestu vypověděn na Kavkaz, kde zemřel. Básník melancholických nálad, nábož. a vlasteneckých tendencí.

Odojevskij Vladimír Feodorovič, kníže (1803—1869), rus. spis.; napsal cyklus novel Ruské noci a psal též o dějinách hudby.

Odolen Střížovec, č. rytíř, účastník výpravy krále Vladislava I. do Italie. Podle pověsti přeplaval s dvěma druhy rozvodněnou Addu a pomohl dobýti hradby milánské (1158).

Odolena Voda, o. v Č., okr. Prahavenkov, 930 čs. ob.

O'Donnel, 1. Enrique José, hrabě z La Bisbal (1769—1834), špaň. generál; bojoval proti Francouzům r. 1715, zvítězil 1811 u La Bisbal; — 2. Leopold, hrabě z Luceny, vév. z Tetuanu (1809—1867), špaň. generál a státník, 1859—60 vedl válku proti Marokku, 1864 odstoupil.

Odontitis, zánět zubů.

Odontoglossum, rod vstavačů z tropické Ameriky.

Odontolith, zubní kámen.

Odontologie (řec.), nauka o zubech.

Odontom (řec.), nádor v čelisti v tkáni zubní, tvrdý i měkký.

Odor (lat.), zápach, vůně; O. hircinus, zápach potu v podpaždí. — Odorimetrie, měření podráždění čichových orgánů vonícími látkami.

Odorín, o. na Slov., okr. Spiš. Nová Ves, 573 ob. (531 čs.).

Výroba olova I.

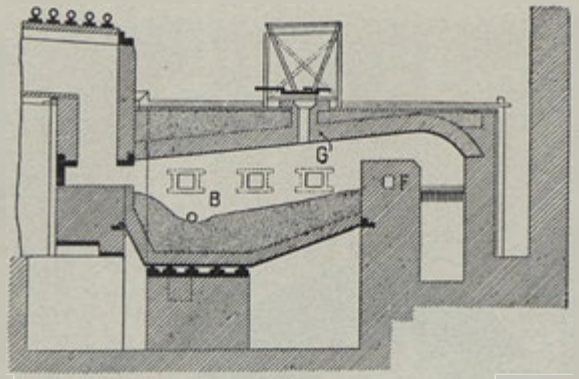

a)

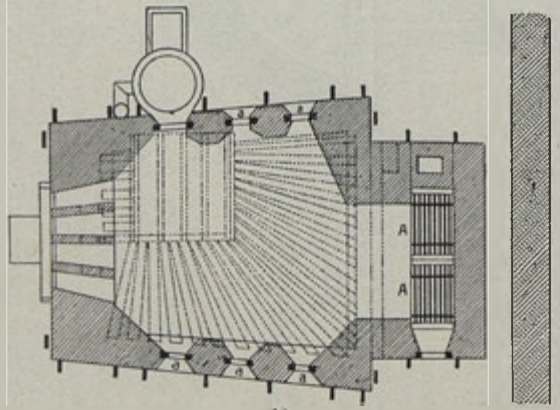

b)

Pálací pec: a) podélný řez, b) průřez.

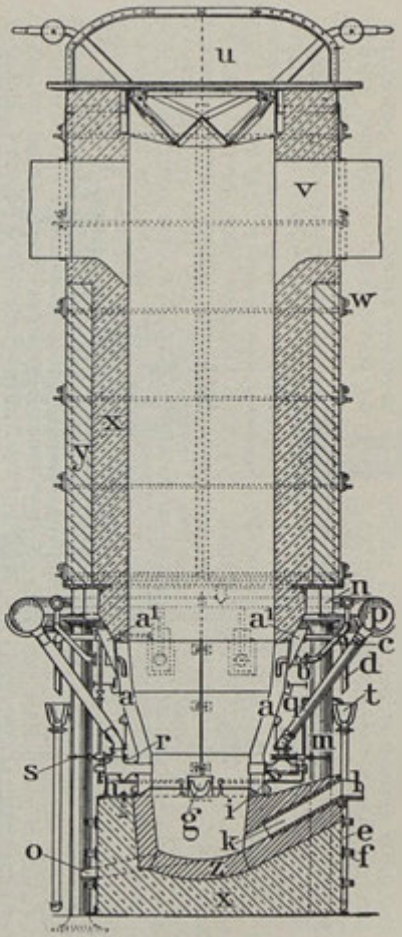

Šachtová pec.

Výroba olova II.

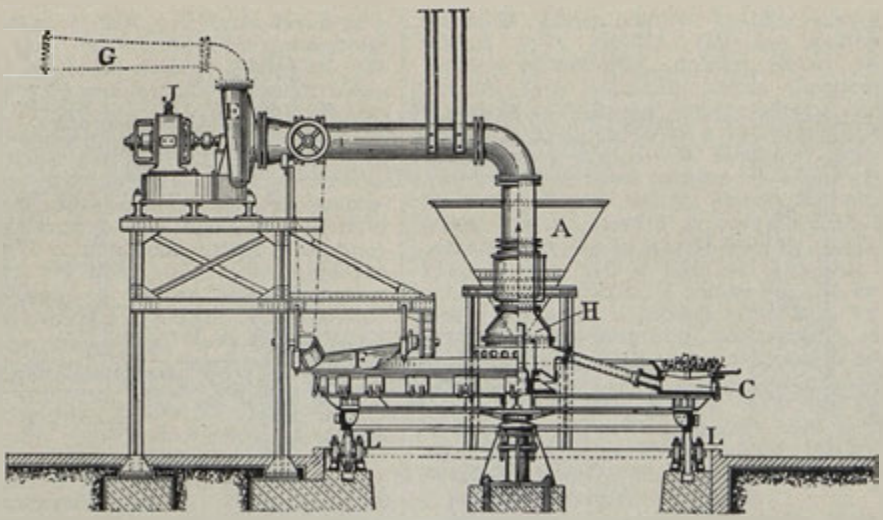

Podélný řez.

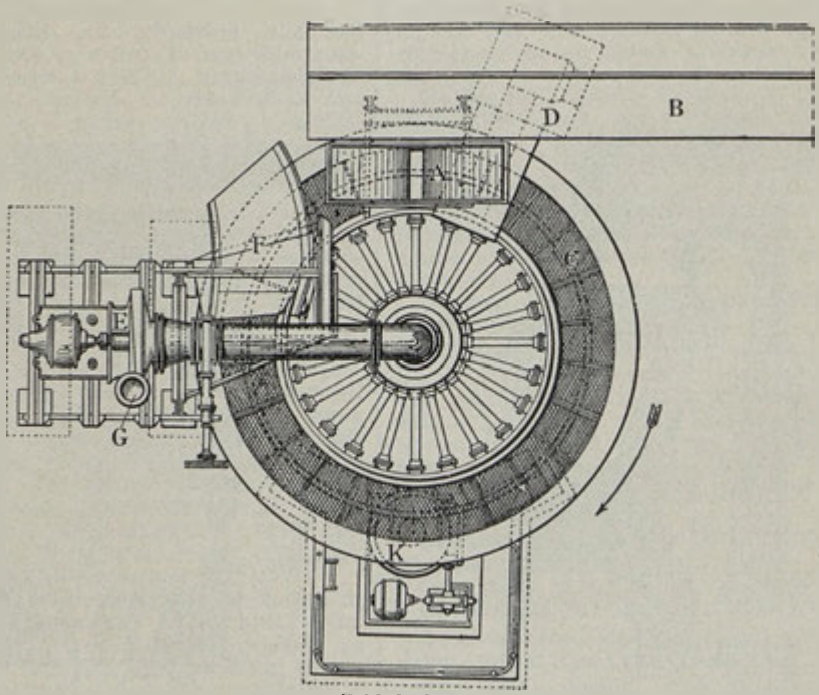

Pohled shora.
Spékací přístroj (Schlippenbach).

Odpadák, spodní konec soutyčí při nárazném vrtání hlubinném. O. je opatřen nebozezem, který náhlým smykem odpadáku dopadne a silně narazí na dno vrtné díry.

Odpadky při průmyslové výrobě jsou různého druhu (podle zpracovaného materiálu), velikosti i hodnoty podle možnosti použití (pro výrobu uměl. hnojiv, odpadky výroby sody, vedlejší výrobky v chem. prům., využití dřevěn. popela k výr. potaše, vedl. výr. při destilaci uhlí na svítiplyn, atd.). V technologii mechanické je zužitkování odpadků ještě rozmanitější a zdánlivě bezcenný materiál odpadový dochází mnohostranného zpracování užitkového. V zemědělství odpadky jsou buď vhodným hnojivem, nebo docházejí jiného zpracování (kůže, kosti, paznehty, kopyta, rohy, chlupy, štětiny a pod.). Rostl. a živoč. o. ze záv. prům. dávají buď krmivo, nebo hnojivo (odp. cukrovarské, pivovarské, mlékárenské).

Odpadlictví, ↗ apostasie.

Odpich, v hutnictví znamená vypouštění roztaveného kovu z tavicí pece, odtud, že stěna pece se propichuje.

Odpis v účetnictví (amortisace) vykazuje se v účetních uzávěrkách snížením hodnot nemovitostí, budov, strojového zařízení, inventáře, opotřebováním kapitálu, pohledávek; určuje se každoročním odhadem výrobního zařízení, a v účtu rozvažném jeví se sníženým zhodnocením některých aktiv, a v účtu ztráty a zisku zařazením odpisů do položky ztrátové. Odpisy skutečně snižují základny daňové. Odpisy účtují se přímo na příslušném účtu součásti majetkové, na které se má o. provésti nebo se pro o. zřizuje zvláštní účet.

Odpočinek, ↗ pense.

Odpor (v právu), procesní úkon, jímž se strana domáhá opravy rozhodnutí soudu n. správního úřadu. V někt. případech jest o. ustáleným názvem pro opravný prostředek, jindy se zaměňuje se slovy námitky, rekurs, odvolání, stížnost. O. nutno podati u úřadu, který rozhodnutí vydal, lhůta k němu jest různá, podle druhu řízení (3, 8, 15 dnů). — O. isolační, odpor, jímž isolátor zabraňuje rozšiřování elektřiny z dobrého vodiče do okolí. Ke kontrole isolace nějakého stroje užívá se voltmetru s induktorem pro výrobu stejnosměrného proudu o vyšším napětí; ↗ elektrický odpor.

Odpor prostředí, v mechanice těles kapal. a plynných projeven silou, kterou kapalina nebo plyn kladou proti pohybu těles v jejich prostředí.

Odpor specifický, el. odpor vodiče měřený v ohmech, projevuje se zahříváním vodiče, t. j. přeměnou energie elektrické v tepelnou, a vyjádřen poměrným čís., které udává kolik ohmů činí odpor vodiče délky 1 cm o průřezu 1 cm². Na př. stříbro 0,016, měď 0,017, hliník 0,032, tuha 11.

Odpovědný list, ↗ list odpovědný.

Odpůrčí právo, souhrn právních předpisů, upravujících určité vztahy mezi věřitelem a dlužníkem. O. p. poskytuje věřiteli možnost, aby odpůrčí žalobou odporoval někt. právním úkonům dlužníkovým, jež jsou s to ohroziti n. již ohrožují uspokojení věřitelovy pohledávky, a které nastaly před tím nežli mezi věřitelem a dlužníkem nastal urč. právní poměr (dlužník dal věřiteli věc do zástavy, na jmění povinné strany byl vyhlášen konkurs, bylo zahájeno vyrovn. řízení a pod.). Tím, že se věřitel odporem domůže zrušení oněch práv. jednání, jež napadá, zlepší si své postavení. U nás jest o. p. upraveno odpůrčím řádem z r. 1914.

Odpustky (indulgentiae), v kat. církvi termín pro prominutí časných trestů za spáchané hříchy, které by měly býti odpykány v očistci. Jsou částečné a plnomocné (vyhrazené papeži), dále dělí se na odpustky získatelné v určité svátky, na určitých místech, v milostivém létě, za vykonání určitých pobožností, odpustky plynoucí z papežského požehnání, za vykonání určitého úkolu atd. Předpokládá se vždy hříšníkova lítost a pokání.

Odra, 1. řeka středoevropská v morav. Jeseníkách; protéká Slezskem, Pomořanskem a ústí do Štětínského zálivu; 806 km dl.; — 2. pravý přítok ř. Rhumy v Hanoversku, 57 km dl., ústí u Katlenburku.

Odra, řeka v Chorvatsku, levý přítok Kupy, dl. 82.7 km, má nepravid. a vlnitý tok.

Odraz, ↗ reflexe.

Odrazová palba, ↗ rikošetová palba.

Odrin, Drinopol (řec. Hadrianopolis, tur. Edirneh), opevněné m. na ř. Marice. Je důl. strategickým místem na křižovatce cest Cařihrad—Sofia a Ruščuk. Nazván podle cís. Hadriana, jenž jej založil; častokráte obléhán a dobýván (naposled Bulhary a Srby ve válce balkánské 1913; padl 26. III., obsazen však znovu 22. VII. Turky). V míru Sèvreském 10. VIII. 1920 připadl Řecku, ale v míru Lausannském 24. VII. 1923 znovu Turecku. ↗ též Adrianopol.

Odrůda (varietas), v zoologii a v botanice systematický stupeň, naznačující úchylný tvar, velmi proměnlivý a nedědičný, který se vyskytuje u jedinců jednoho druhu následkem vnějších poměrů, hlavně půdy a podnebí.

Odry (Odrau), m. ve Slez., okr. Opava, 3646 ob.

Odrzywolski Sławomir (* 1846), polský architekt, prof. vyšší prům. školy v Krakově. Sp.: Renesans w Polsce.

Odřepsy, o. v Č., okr. Poděbrady, 575 čs. ob.

Odskelnění (devitrifikace), tvoření krystalických částí (krystalitů) ve sklovině nebo v tuhnoucím magmatu vyvřeliny. Látka amorfní nabývá vzrůstem a rozmnožením krystalických částí přechodné struktury polokrystalické, která nakonec přechází v strukturu čistě krystalickou, zmizí-li veškerá část amorfní.

Odslojek, v hor. slabá uhelná sloj, která se odštěpuje od hlavní sloje.

Odsouvání, v mluvnici vynechávání hlásek, na př. odsuto jest e, é: ze slova deset ve výrazích dvacet, třicet, kdež -cet je -dset, vzniklé z deset; z komparativů a superlativů: dále, blíže — dál, nejdál, blíž, nejblíž; z přiklonného -že: když m. kdy-že, kterýž m. který-že; v jednotliv. slovech: neděle — pondělí z výrazu poneděli, čekati — počkati; odsouvá se ě a vzniklé z něho e: země — zem, hráze — hráz; zas, přec m. zase, přece, stč. za-sě, před-sě, krom m. kromě; odsouvá se i, í: akk. j. zemi — zem; v přech. přít. žes.: stč. nesúci, nč. nesouc; v inf. volati — volat; v imper. nesi — nes, trpi — trp; v 3. os. mn. vzoru umějí, dělají, sázejí v nářečích obec.: uměj', dělaj', sázej' a p.; o. jest odsuto v an, ana, ano — a-on, a-ona, a-ono; u v stč. zajtra m. za-jutra a v obec. chalpa m. chalupa; podobně odsouvají se i souhlásky: l, t.

Odsouzení, úkon soudu, jímž se rozhoduje proti obžalovanému (řízení trestní) n. proti jedné ze stran procesních (řízení civilní). V trest. řízení určuje se pokuta peněžitá n. trest na svobodě (vězení, žalář), případně obé. O. může býti vysloveno podmíněně (t. zv. podmíněné nebo podmínečné o.) podle zák. č. 562/1919, to znamená, že se výkon trestu odsunuje na dobu soudem určenou. Chová-li se odsouzený ve zkušební době (pravidelně se dává lhůta 1—3 roky, možná je až do do pěti let) pořádně, promine se mu trest. Podmíněné o. může soud vysloviti jen, jde-li o trest peněžitý nebo o trest na svobodě, nepřesahující 1 rok a je-li odůvodněná naděje, že se vinník polepší (na př. nebyl dosud trestán, je zachovalý atd.). Soud může odsouzenému uložiti po zkušební dobu i určitý způsob života a omezení v pobytu (na př. nesmí jíti do hostince).

Odstavení. Matka „odstavuje dítě", t. j. přestává kojit, když dítě po půl roce začíná se živit ostatní stravou a sekrece (odměšování) mléka přestává. Základní pravidlo hygienické je: každá matka, není-li těžce nemocná — kojit má a musí pro zdraví dítěte i své. Z lehkomyslnosti, lenosti, pro krásu — se odstavovati nemá. Pro odstavování pozvolné stanoveny jsou předpisy.

Odstoupení od víry, ♌ apostasie.

Odstínované barvy proti čistým barvám jsou ty, které mícháním s jinými barvami dají jiný tón.

Odstraňování zákalu, spočívá v odstranění v kapalině se vznášejících pevných látek. Často lze toho docíliti obyčejnou filtrací, někdy se však tyto látky filtrací odděliti nedají, jelikož procházejí filtrem nebo následkem své klihovité povahy otvory filtru velmi rychle ucpávají. Jsou-li zákal působící látky fermenty, jejich odstraněním z kvašení schopných tekutin tyto se zároveň konservují, což je zvláště důležité. — Někdy zákal zmizí již pouhým stáním (sedimentace). V jiných případech třepe se tekutina (na př. ovocné šťávy, med) s kaší, která se připraví z filtračního papíru a vody. Zákal působící látky usadí se na vláknech z filtračního papíru, které pak lze snadno odstraniti jednoduchou filtrací. Často lze nahraditi papírovou kaší jinými látkami, na př. práškem získaným rozmělněním nepolévaných hliněných nádob nebo (na př. u vína) kaolinem. Práškované, čerstvě vypálené kostní uhlí absorbuje současně barviva, nepříjemně páchnoucí příměsky a pod. Likéry čistí se směsí škrobového mazu a cukru.

Odstrčil Bedřich, JUDr. (1878—1925), č. sociolog, ředitel Úrazové pojišť. dělnické pro Čechy a docent soc. poj. na č. vys. učení techn. Sp.: Úrazové pojištění dělnické v Rakousku a v Německu.

Odstrčil Jan, PhDr. (1837—1888), č. matematik, profesor v Děčíně.

Odstrčil Jaroslav, MUDr. (* 1874), č venerolog, primář kožního odd. v zemské nem. olomoucké a docent Masaryk. univ.

Odstrčilová Liběna, provd. Schmoranzová (* 23. II. 1890), čes. herečka, člen činohry Nár. div. v Praze (od r. 1911). Od 1918 činna též v Uměl. loutkové scéně

Odstředivka, ♌ mléko.

Odstředivost, odstředivá či centrifugální síla; nastává následkem setrvačnosti hmoty, pohybující se v zakřivené

dráze středoběžně. Hmota vzpírá se, reaguje proti změně směru pohybu. U pohonu kruhového při stálé rychlosti směr pohybu stále se mění. Tato změna působena silou normální, která při pohonu kruhovém jest zároveň dostředivou. Reakce hmoty proti stálé změně směru pohybu je této síle rovná, ale jeví se opačně, směrem od středu jako reakční síla odstředivá, centrifugální. Vzorec pro výpočet síly o.: $f=mv^2r$, při hmotě m, v gramech rychlosti v, v cm/sec a poloměru r cm, dává výsledek pro sílu f v dynách. O. s. je příčinou zploštění těles nebeských na polech, a menší tíže na rovníku než ve vyšších zeměpisných šířkách.

Odstupné, urč. majetková hodnota, kt. poskytuje jedna ze smluv. stran straně druhé za to, že tato odstoupí od uzavřené smlouvy. Poskytne-li se před uzavřením smlouvy závdavek a vymíní-li se právo, že jedna ze stran může od smlouvy ustoupiti, platí závdavek jako o., nebyla-li výše o. zvlášť stanovena. Když od smlouvy ustoupí strana, která dala závdavek, tu závdavek propadá, ustoupí-li strana druhá, vrací závd. v dvojnásobné výši. Byla-li přesně stanovena výše o. vedle závdavku, nemá ovšem již závdavek povahu o. V běžné mluvě užívá se pojmu o., i když neodpovídá přesně výše uvedeným ustanovením obč. zák. Za o. se na př. považuje i částka, kterou dává někdo druhému, aby předčasně zrušil smlouvu s třetí osobou (na př. při smlouvách nájemních). Q. též litkup.

Odsun a přísun, voj., první značí dopravu mužstva a potřeb (raněných, civilního obyvatelstva, kořisti, cenných předmětů atd.) od fronty k etapě, a druhé opačně dopravu posil, nových vojsk, střeliva, zásob atd.) k frontě.

Odsuvka, Q. odsouvání.

Odškodnění, úhrada přivoděné škody, Q. náhrada škody. 1. O. za vazbu vyšetřovací (zák. z 18. VIII. 1918 ř. z. 318) přiznává se osobě, která vytrpěla vazbu procesní (vyšetřovací) a potom jí byla zproštěna neb stíhání zastaveno. Náhrada za majetkovou škodu, způsobenou vazbou, poskytuje se jen za vazbu uvalenou soudem. — 2. O. nevinně odsouzených (zák. z 21. III. 1918 ř. z. 109). Stát je povinen nahraditi škodu způsobenou nespravedlivým odsouzením osobám odsouzeným pro čin trestný, potom však osvobozeným nebo odsouzeným podle mírnějšího zákona.

Odtroubení (Abblasen), vojen. signál daný polnicí (pravidelně třikrát), kterým se ukončují závěrečná cvičení (manévry).

Odtučnění, způsob, jímž se zabraňuje přílišnému ukládání tuku v organismu. Odtučňovací kury mají základ v dietetických opatřeních, v hojném pohybu a v lécích.

Odúmrť, pozůstalostní jmění po zemřelém, jež připadá státu proto, že nikdo nebyl k dědictví oprávněn n. je z různ. důvodů nenabyl. Stát přejímá pozůstal. jmění jako kterýkoliv jiný dědic a má také totéž postavení. Musí tedy zaplatiti odkazy a až do výše pozůstal. jmění ručí za pozůstal. dluhy. Vydání pozůstalosti může stát vymáhati žalobou (obdoba dědické žaloby). Objeví-li se později, že jest zde dědic a že se s pozůstalostí nemělo nakládati jako s o., má zákonný dědic právo žádati na státu vrácení pozůstalého jmění.

Odvaděč kondensačních vod, samočinný odvodňovací přístroj. Zařízení k samočinnému odvádění kondensační vody. Voda stéká do jímky v nejnižším

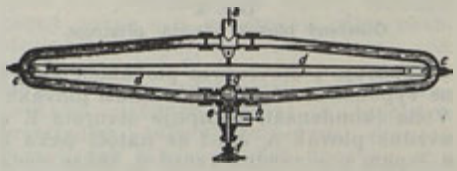

Obr. 1.
Odvodňovací přístroj Walzův.

místě odvodňovacího prostoru a odtud je vypouštěna samočinně řízeným vypouštěcím ventilem. Ventil je ovládán: 1. změnou délky kovových těles (roztaži-

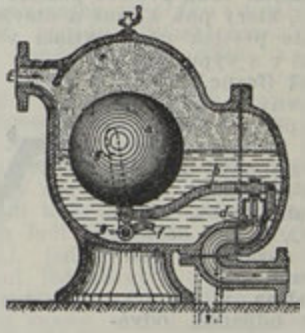

Obr. 2.
Uzavřený plovák odvodň. přístroje.

vostí) při změnách teploty; 2. výtlakem plováku. Ad 1.: kondensační voda a pára vstupují (obr. 1) otvorem a do trubek b, vytvořených tak, aby jejich roztažitosti bylo možno využiti. Konce c těchto tru-

bek se opírají o tyč d, která se neroztahuje. Vřeteno dole upraveného vypouštěcího ventilu e je drženo tyčí g a příčkou f. Teplem prohýbá se b dolů a zavírá ventil e, takže voda u h uniká. Ad 2.: U odvodňovacího přístroje s uzavřeným plovákem způsobí se otevření vypouštěcího ventilu při stoupnutí plováku,

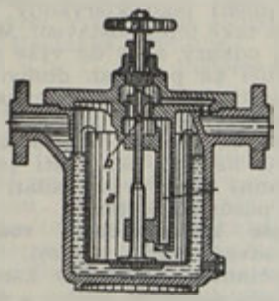

Obr. 3.
Otevřený plovák odvodň. přístroje.

u přístroje s otevřeným plovákem otevře se vypouštěcí ventil při klesnutí plováku. Voda (kondensát) vstupuje otvorem E a zvedne plovák a, čímž se natočí páka b s čepem c a zvedne ventil d, takže voda odtéká otvorem A a plovák po snížení hladiny klesne; vyprazdňování děje se plynule. Ventil vyp. možno otvírati též ruční pákou g palcem f otočným kol čapu e. Otevřený plovák a (plovákový hrnec, obr. 3) jest zvedán vodou vstupující u E. Zvednutím jest uzavírán ventil b. Vtékající voda přeteče posléze do plováku a, který pak klesne a otevře ventil b, takže přetlak páry vytlačí vodu kanálkem c a výpustí A.

Odval (franc. lisière), vodorovný n. nakloněný stupeň na strmém svahu, kt. jednak přerušuje sráz, jednak zabraňuje sesutí.

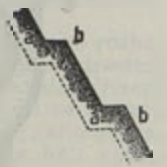

Odval.

Odvalil Frant., ThDr. (* 1880), č. kat. básník, duch. správce v Kartouzích.

Odvalina, v hornict., hmoty odpadní, odvážené na odval (kámen vybraný z uhlí a pod.).

Odvar (v lék.), O_a dekokt.

Odvěsny (kathety), dvě strany pravoúhlého trojúhelníku, které jsou rameny pravého úhlu.

Odvod, u arm. s všeobec. brannou povinností doplňování vojska a koní. Všeobecná branná povinnost se dělí na povinnost odvodní a služební. U nás odvodní povinnost začíná kalendářovým rokem, v němž občan dokončí svůj 20. rok, a končí kalendář. rokem, v němž dokončí 22. rok. Podle kalendář. roků se tvoří odvodní ročníky (třídy). O. je hlavní a dodatečný; hlavní pravidelně od 15. III. do 31. V., ve kterézto době jsou odvodem povinní nuceni se dostaviti před odvodní komisi (předseda je přednosta okresní politické správy); k tomu účelu jsou vyrozuměni odvodní vyhláškou a zvl. obsílkou. Odvod před komisí se počíná měřením výšky těla (míra, O_a, u nás nejméně 152 cm) a pak pokračuje lékařskou prohlídkou, kterou koná voj. lékař a o jejímž výsledku vyřkne posudek, a to: 1. schopen ke službě se zbraní (bez vady nebo s vadou), 2. schopen k pomocným službám (s vadou), 3. prozatím neschopen (s vadou), 4. neschopen (s vadou). Rozhodnutí o odvedení však neučiní lékař, nýbrž voj. zástupce komise, a to zní ad 1.: odveden, ad 2.: odveden k pomocným službám, ad 3.: odvod odročen, ad 4.: neodveden; výsledek se zapíše do odvodního seznamu. Komise rozhoduje též o žádostech na odklad presenční služby a u odvedených zaznamenává jejich způsobilost pro různé druhy zbraní nebo služeb; po skončeném odvodu se dostane odvedeným poučení a průkazů o službě. Za hranicemi možno se povinnému přihlásiti u konsulátu (vyslanectví); kdo se vůbec nedostaví, je k tomu úřední mocí donucen. — U států, kde není všeobecné branné povinnosti, dějí se odvody najímáním.

Odvodňování, odvádění zbytečné vody z vlhké půdy resp. isolování od bažinaté vody. Nadměrně vlhká půda dává nepatrný a nejistý výnos, poněvadž stojatá voda brání přístupu vzduchu a vysokou tepelnou kapacitou zmenšuje zahřívání půdy. Vodu, která se nahromadí na povrchu půdy nebo v půdě, lze odvésti jen tehdy, je-li na blízku hluboce položené koryto; většinou se odvádí voda do otevřeného příkopu. — V chemii jest o. isolování nějaké substance od chemicky vázané nebo mechanicky přimíšené vody, často jen její největší části, tedy nedokonalé vysušování. — O. dolů se děje čerpadly, dnes výhradně odstředivými s elektrickým pohonem.

Odvolání, úkon, jímž se strana domáhá u vyšší instance zrušení n. částečného změnění soudního rozsudku n. rozhodnutí správ. úřadu vydaného instancí nižší. V civil. říz. procesním označuje se jako o. toliko podání směřující proti

rozsudku I. instance, kdežto další oprav. prostředek proti rozsudku II. instance zove se dovolání. Soud II. inst. se zabývá o. jen potud, pokud jím jest rozsudek I. inst. napadán, nikoliv v jiných bodech. Odvolací soud nejde tedy ultra petitum (nad žádost) strany. Ve věcech bagatelních (nepatrných, t. j. tam, kde předmět sporu nepřesahuje částky Kč 300.—), jest o. omezeno jen na důvody zmatečnosti, jinak se nepřipouští. Někdy jest dovoleno podati o. u procesního soudu ústně do protokolu (v hist. zemích v místě, kde nejsou aspoň dva advokáti, na Slov. a P. Rusi vůbec z rozsudků okr. soudů). Jinak se podává o. písemně a musí býti podepsáno advokátem. Lhůta k podání o. jest čtrnáctidenní (na Slov. patnáctidenní), ve věcech nájemních, měnečných a exekučních osmidenní. — V trest. řízení se o. připouští u přestupků pro zmatečnost řízení, z výše trestu, z výroku o vině, z výroku o podmíněnosti odsouzení, o odevzdání do donucovací pracovny a o přípustnosti policej. dohledu, pro výrok, byl-li čin spáchán z pohnutek nízkých a nečestných a byla-li vyslovena ztráta volebního práva. O. se musí ohlásiti do tří dnů po vynesení rozsudku a do dalších osmi dnů po podané odpovědi musí býti o. provedeno. V neprospěch obžalovaného může se odvolati jen žalobce (stát. zástupce), soukr. účastník má právo odvolati se jen z výroku o soukromoprávních nárocích. V řízení o přečinech a zločinech jest o. přípustné jen pro výrok o trestu, pro některé důvody zmatečnosti a pro rozhodnutí o nárocích soukromoprávních. Bylo-li vysloveno podmín. odsouzení, připouští se jak o. tak i zmateční stížnost. — Ve správním řízení bývá často název o. zaměňováno slovy: námitky, rekurs, stížnost a pod. O. se podává u úřadu, který napadené rozhodnutí vydal, do patnácti dnů ode dne následujícího po dni doručení. Adresuje se však vyšší instanci, jež bude o něm rozhodovati.

Odyniec Antoni Edward (1804—1885), pol. spisovatel, redaktor a překladatel, přítel Mickiewiczův, red. Kurjera Warszawského. Napsal dram. práce: Barbora Radziwiłłówna, Felicyta, Jerzy Lubomirski (nedokonč.).

Odysseus (lat. Ulixes), podle řec. pověsti král na Ithace, manžel Penelopin a otec Telemachův; vyznamenal se v trójské válce statečností a chytrostí Po dobytí města bloudil několik let po moři.

Odysseus, vlastně Andrutsos (1785—1825), novořecký bojovník za svobodu, vrchní velitel ve vých. Řecku, 1823 přešel k Turkům, brzy nato opět se vrátil k Řekům. R. 1825 Turky zajat a asi za vraždě.

Odzbrojení, a) odnětí zbraní vojsku a vojenským objektům (pevnostem, lodím a j.), na př. při demobilisaci, vyřadění lodi ze seznamu vál. lodí, zrušení pevnosti, internování vál. jednotek na cizím území a lodí v neutrálním přístavě a p.; b) mezinárodní ujednání, projevující se snížením zbrojení neb snížením početního stavu armády a loďstva. Patří k hl. požadavkům pacifistů (O_3) neb vítězů vůči přemoženým (na př. snížení válečné loďstva Kartagiňanů po II. válce punské; pruské armády po Tylžském míru 1807; něm. arm. po světové válce atd.). Pravidelně se vyskytovalo po každé velké válce, ježto národové byli jí unaveni a považovali o. za nejlepší prostředek, kterak předejíti válce nové, což je ovšem spíše jen psychologický klam; vskutku žádný pokus o o. nezabránil válce nové. Mezinárodní porady (konference), na nichž se o o. jednalo, zabývaly se často též jen regulováním války, na př. zakazováním určitých zbraní a bojových prostředků (střely dum-dum, otravné plyny), neb takovou jejich úpravou, aby zbytečně neškodily (na př. pojištění min, jež náhodou vyplavaly na povrch, proti výbuchu). Sem patří především t. zv. mírové konference, svolané 1899 a 1907 do Haagu (O_4) z popudu cara Mikuláše II., odzbrojovací konference Ženevská z r. 1927, Kelloggův pakt z r. 1928, prohlašující válku za zločinnou, a j. v. Zejména však positivního výsledku dosáhly obě námořní porady: Washingtonská (O_4, 1922) a Londýnská (O_4, 1930), které se chopily staré myšlenky Churchillovy z r. 1912 o t. zv. námořních prázdninách, a regulovaly mezi kontrahenty (USA., Anglie, Francie, Italie, Japonsko) jednak rychlost stavby vál. lodí (do urč. doby nezadávat novostaveb), jednak úhrnnou tonáž lodí toho kterého státu v různ. kategoriích lodí (bitevních, křižáků, ponorek atd.), jednak i maximální velikost a výzbroj jednotlivých typů (stanoveny meze deplacementu i kalibru děl). Sem patří též snahy, vrátiti se od všeobecné branné povinnosti k menším armádám dobrovolnickým (nájemným), limitování výroby vál. materiálu atd. — Myšlenky ty jsou velmi staré; z nové doby lze uvésti Kantův spisek Zum ewigen Frieden (1795), román Berty Suttnerové Die Waffen nieder (1889), Hauptmannův Krieg (1914), jména jako Romain Rolland, Henry Barbusse a j., která byla

uváděna v souvislost s defaitismem (↗), k němuž o. logicky vede, dokud neodzbrojí všichni. Mohutného výrazu nabyly odzbrojovací myšlenky založením Mezinárodní ligy žen pro mír a svobodu (1915) v Ženevě, jež vydává časopis La Paix internationale. Nucené o. předpokládá existenci mezinárodního výkonného orgánu (t. j. branné moci), který by kontroloval kontrahenty, zachovávají-li úmluvy, a po př. donutil je násilím k tomu, aby tak činili; k tomu byla by nutná těsnější mezinárodní spolupráce, než jaká je možná při množství suverénních států, sledující své individuální politické a hospodářské cíle.

Odznak, označení příslušnosti k urč. korporaci neb tělesu. V armádě je o. označen: stát, jemuž vojín patří, druh zbraně, funkce a hodnost.

Odžakov Petr (1841—1909), bulh. práv. spis. V Praze vydal r. 1874 překlad V. Bogišičeva díla Upatvane za opisvane pravovite običai. Přispíval do Juridič. Pregledu a Prava.

Odžilek, slabší poboční žíla, oddělující se od hlavní rudné žíly.

Oeconomus Jiřík, ↗ Roudnický Jiří.

Oecophyla, druh mravenců, ↗ smaragdina.

Oedema, opuchlina.

Oedemeridae, rod brouků, ↗ stehenáči.

Oedenburg, něm. název maďar. města Šoproně.

Oedipoda, rod sarančí ve vých. Evropě.

Oedipus, ↗ Oidipus.

Oehlschlegel Jan Lohelius (1724—1788), č.-něm. skladatel a ředitel kůru na Strahově.

Oehm Miloslav (1870—1912), č. odb. spisovatel z oboru zámečnického a učitel na odborné škole v Hradci Králové.

Oehm Vincenc, ThDr. (* 1854), č. kat. spisovatel, administrátor kostela na Skalce v Praze.

Oeil de boeuf (fr., volské oko), kulaté okénko na střechách neb v průčelí barokových staveb.

Oekologie, část botaniky, jednající o vztahu rostlin k vnějšímu světu, to jest k činitelům půdním, klimatickým a biologickým. Používá cílevědomého pokusu, přímo pozoruje a opírá se o fysiologii, morfologii, anatomii a systematiku.

Oekonomie (ř.), hospodářství, šetrnost; ↗ ekonomie.

Oekumenický, všeobecný; oe. koncily, ↗ koncil, oe. symboly, tři vyznání víry křesť. církve; oe. patriarcha, cařihradský patriarcha.

Oenanthe L. (halucha), rostlinný řád z čel. okoličnatých (Umbelliferae), lysé byliny většinou vodní s listy několikráte zpeřenými a bílými květy; asi 35 druhů zvl. na sev. polokouli. O. phellandrium Lam. (Phellandrium aquaticum L., kmín vodní), 0.5—1.5 m vys., s květy v okolících a podélným, hnědým plodem, roste v příkopech a bažinách v Evropě a Asii.

Oenocarpus Mart., mestola, rod trop. palem. Plody, velké jako vlašský ořech, jsou jedlé. Čítá osm druhů, rostoucích v úvodí Orinoka a Amazonky.

Oenologie, ↗ vinařství.

Oenothera L., pupalka, rostlina s jednoduchými listy, velikými, žlutými květy, původem ze Sev. Ameriky, kde roste asi sto druhů. O. biennis, pupalka obecná, až 2 m vysoká; má velké, žluté květy, které se večer otevírají a kvetou jen následující den. U nás zdivočela. Nasládlý její kořen chutná dobře a připravuje se z něho salát, zv. rapontika.

Oerlikon, předměstí na sev. Curychu, 7400 ob. Velké strojírny.

Oersted Hans Christian (1777—1851), dánský fysik, prof. univ. kodaňské, badatel z oboru elektřiny a magnetismu.

Oesa, velká obec v Maďarsku, komitát Pešť, 5069 ob.; zemědělství.

Oeser Rudolf (1858—1926), říšsko-něm. politik, 1922 ř. min. vnitra a 1920 min. dopravy.

Oesofagismus, zánět jícnu.

Oesofagus (řec.), jícen.

Oestéren Friedrich Werner (* 1874 ve Veleslavíně), něm. básník a spisovatel.

Oesterreicher Dominik (* 1721), malíř oltářních obrazů v Jihlavě.

Oesterreicher Dominik (* 1750), syn předešlého, malíř v Krakově.

Oesterreicher Vojtěch, ↗ Rakous Vojt.

Oestridae, ↗ střečkové.

Oestris bovis, střeček ovčí, zavalitá moucha 10—12 mm dl., z čeledě Oestridae, špinavě žlutozelená, vzadu a na spodu těla porostlá dlouhými chloupky.

Oestris bovis.

Lítá v srpnu a září. Samička snáší vajíčka ovcím do nozder, larvy vylézají až do dutiny čelní, kde se živí nosním hlenem. Po 9 měs. dospívají, při kýchání

vypadávají na zem, kde se zavrtávají a zakuklují.

Oettl (Öttl) Jan Nep. (1801—1866), čes. spis. včelařský, farář v Buškovicích, zakladatel Jednoty pro povznesení chovu včel v Čechách.

Oeuvre (fr.), dílo, spis.

Ofensiva (franc.), útočné jednání proti nepříteli; opak: defensiva. Strategická ofensiva snaží se zatlačiti protivníka na jeho území a donutiti jej k rozhodné bitvě, taktická ofensiva jest útok v bitvě, sledující určitý místní účel a může býti spojena se strategickou defensivou.

Oběra (z lat. offertorium, oběť), způsob, jakým odevzdávají věřící v kostele dary ve prospěch kostela nebo lidumilných účelů, obcházejíce dokola oltář. Zachovává se nyní jen v některých krajích. O. nazývá se též dar odevzdaný.

Oferta, nabídka.

Offenbach Jacques (1819—1880), franc. hud. skladatel. Vzdělav se na paříž. konservatoři, stal se kapelníkem u Théâtre français. V r. 1855 převzal ředitelství divadélka v Bouffes Parisiens a po roce v důsledku svých značných úspěchů najal velký divadelní sál v Passage Choiseul. V r. 1866 vzdal se divadla a věnoval se výhradně komponování operet, zpěvoher, revuí a oper. Celkem složil 102 hudební díla. Jeho hudba, veselá, lehká, jemně lascivního rázu a velmi melodická těšila se velké oblibě obecenstva. Z jeho operet nejoblíbenější: Orfeus v podsvětí, Svatba při lucernách, Pařížský život, Madame Favart, Fortuniova píseň, Dafnis a Chloe, Krásná Helena, Galatea, Hoffmannovy povídky.

Offertorium, obětování, jedna z hlavních částí mše sv. (O_3).

Office (fr., angl.), kancelář, úřadovna, též úřad.

Officier (franc.), důstojník.

Officinální, úř. povolené léčivo, jmenované v lékopisu.

Officium (lat.), povinnost, úřad, hlavně úřad církevní.

Officium sanctum, svaté officium, inkvisice.

Offsetový tisk (z angl. off-set, otiskový tisk), vlastně tisk přenosný (přetisk). Původ má v Americe a povstal z kamenotisku, kde použito bylo r. 1908 nového stroje přetiskového čili gumotisku. Po různých pokusech teprve r. 1910 M. Mertens zdokonalil offsetový stroj na tisk z hloubky. Vynálezce rozluštil tím i strojový tisk z hloubky pro práce vícebarevné, kde není třeba k ilustracím rastrové síťky, bez níž se dobrá autotypie neobejde. K tisku dvou- a vícebarevných ilustrovaných časopisů užívá se nyní universálního offsetového rotačního stroje. Technický postup tisku: Vysazená sazba i s obrázky přetiskne se v přesném uspořádání stránkovém na přetiskový papír. Ježto je první otisk převrácený, učiní se z něho nový, takže arch má vzhled vytištěného díla na zinkové desce. S této desky učiní se otisk na zinkový válec, kde obraz písma i obrázků je původní, s pravé strany k levé, válec dá se do leptací lázně a podle způsobu tisku, k němuž jest určen, vyleptá se buď pro tisk s výšky (knihtisk), nebo pro tisk z hloubky (měditisk). Po vyleptání dá se válec do stroje, upevní, nabarví a otiskne se na druhý válec s gumovým potahem (zde je zase otisk s levé strany na pravou) a teprve s tohoto válce tiskem vychází správný obraz na papíře. To je jednoduchý tisk černý. — Při Mertensově barevném tisku z hloubky pracuje se takto: Nejprve se tisknou plotny barevné, čímž docílí se oranžových odstínů, pak na to modrou, čímž tyto tři základní barvy dají všechny podružné odstíny druhobarev (zelené, fialové, oranžové). Pak přechází takto potištěný papír na textovou černou, a stroj sám archy skládá a upravuje v sešity o 16, 32 a 64 stranách. Na offsetce tisknou se nyní tříbarevné tisky ilustrovaných časopisů, mapy, plakáty, ceníky a j. Čtyř- nebo vícebarvotisk provádí se ovšem kamenotiskem nebo světlotiskem, protože o. t. má buď velmi řídkou síťku, nebo žádnou, jíž však k docílení jemných odstínů barevných je nezbytně třeba. O. t. od knihtisku rozeznáváme tím, že při něm obrázky a inserty jasně vynikají, zatím co text a linkové obruby mají tlumený vzhled, kdežto u knihtisku je to opačně. Dnes kreslí malíři humoristické obrázky přímo na kámen, čímž odpadají drahé reprodukce přenášecí a barvotisk se tím zlevňuje. Takové první otisky se jmenují offsetotypie a jsou bibliofily horečně skupovány, neboť se jich zhotovuje od každého čísla jen několik a mají cenu originálů. Liší se od vytištěných tím, že obraz je na nich vytištěn převráceně.

Off side (ofsajt, angl.), stranou, sport. výraz v kopané, značící nesprávné postavení útočníka před míčem u nepřátelské branky.

Oficiál (lat.), úředník, zvláště biskupský úředník a zástupce ve věcech jurisdikčních. Oficiálát, kolegiální soudní úřad při biskupské kurii, první žalobní instance; oficiálie, úřední práce; oficiální věci, služební věci.

Oficiant, kancelářský úředník, zřízenec nižší kategorie.

Oficielní (lat.), úřední; oficiosní, poloúřední.

Oficina (lat.), dílna, hl. u holičů.

Ofir, pseud. O. Fischera.

Ofir, mytolog. země, z níž dovážel král Šalomoun zlato, slonovinu atd., kladená do Přední Asie neb Indie. Jiní tvrdí, že to byla země africká, dnešní Sofala, jiní ji kladou k ústí Indu, jiní do již. Arabie.

Ofit, tmavozelený, serpentinu podobný nerost; nalézá se v Pyrenejích, ve Španělsku a Portugalsku. Jemu podobné nerosty, ale původu sopečného, nazývají se ofiolity.

Ofitové, křesť. sekta z II. st., uctívající hada.

Ofka, ♀ Eufemie.

O. F. M., zkr. Ordo Fratrum Minorum, řád Františkánů.

Ofner Julius, JUDr. (1854—1924), rak. politik, poslanec na říš. radě, sociolog.

Ofthalmia, starý název pro infekční záněty oka, hlavně spojivky. Pan-ofthalmia, zánět celého oka.

Ofthalmica (z řec.), oční léčiva.

Ofthalmius z Oskořína Vít (1550—1597), č. právník, kancléř, později rychtář, od 1594 primátor pražský. Vydal roku 1585: Processus juris municip. Pragensis.

Ofthalmolog (z řec.)„ oční lékař.

Ofthalmologie (z řec.), nauka o očních chorobách.

Ofthalmoskop, oční zrcátko, kterým lékař vyšetřuje nitro oční. Oko zachycuje obrazy, t. j. světelné paprsky, ale skrze tmavou pupilu jiný obraz pozadí očního nevidí. To uvidíme jen pomocí paprsků odražených od zrcátka, jež má ve středu dírku, kterou se díváme. Fysikální základ dal Purkyně roku 1823 a Helmholtz r. 1851.

Ogam (novoirsky Ogham), název nejstarší irské abecedy, pozůstávající z teček, kolmých a šikmých čar nad nebo pod základní přímkou. Abeceda ogam vznikla asi ve III. st. v již. Irsku a má základ abecedy latinské.

Ogarev Nikolaj Platonovič (1813—1877), ruský básník a novinář, přítel a spolupracovník Gercenův v jeho Kolokolu, účastník revoluč. hnutí, autor mnoha proklamací revolučních a v letech 60. organisátor sdružení Zemlja i volja.

Ogiński, litevský šlechtický rod. Význačnější členové jsou: Michał Kazimierz, kníže (1731—1799), velký hetman litevský; r. 1768 stál v čele konfederace Barské. Byl podporovatelem umění a vynikajícím hudebníkem. Vystavěl O. průplav (♌).

Ogiński Jan, kníže († 1684), polní hetman litevský; bojoval s Turky a Tatary.

Ogiński Michał Kleofas, kníže (1765—1833), p. hud. skladatel hl. polonéz. Sp.: Mémoires sur la Pologne 1788—1815

Ogińského průplav, spojující Němen s Dněprem, 52.8 km km. dl. Vybudován roku 1776—1804.

Ogival, ogive (franc.), lomený oblouk klenby (též gotický zvaný), který vznikne otáčením poloviny kruhové úseče o přislušnou tětivu. Gotický sloh francouzsky zván style ogival.

Ogněv Nikolaj (pseud. Michajila Grig. Rozanova, * 1888), souč. spisovatel ruský; účasten revoluč. hnutí, několikráte věznén, přímo však nebyl politicky činný. Povídky a romány: Pavel Velikij, Rasskaz o Poležajevě, Sobačja radosť, Temnaja voda, Ischod Nikpetoža, Dněvnik kosti Rjabceva, povídky o sovětské mládeži: Dělo o mertrebě, Stopočnoe isčisienije, Krušenije anteny a j.

Ognjanov Štěpán (* 1865 v Kotli), bulh. spis. a slavomil, prokurista veliké sofijské pojišťovny Balgarija. Studoval v Čechách na reálce v Pardubicích a poslední tři leta v Litomyšli, kam jej přilákal spis. Alois Jirásek, tehdy tam působící. Jako člen Slovan. spolku přednášel O. o slov. otázkách a do knih. Slov. spolku přeložil Pátovu Lužici do bulh. (1924).

Ognjanović Ilija, MUDr. (Abukazem) (* 1845, † 1900), srb. lékař a humorist. spisovatel. Populární byly jeho Abukazemove Šetnje po Novom Sadu, kterýžto pseudonym se stal neméně populární. Samost. vydal sbírky: Šala i satira, (5 sv. 1880—1883), Šala i lakrdija, prva torba (1880), Vesele pripovetke (1889), rovněž zredigoval Abukazemov Šaljivi kalendar, r. 1878 a 1881.

Ognjanović Svetozar (* 1869), novosadský nakladatel, jenž dříve zal. knihkupectví Vuka St. Karadžiće ve Srěm. Karlovcích. Zasloužil se o celou řadu významných edicí.

Ogoněk, ruský ilustrovaný týdeník, vych. od r. 1923 (nyní třikrát v měsíci), vydávaný nakladatelstvím téhož jména, jež vydává celou řadu period. časopisů rus. (Ogoněk, Čudak, Žurnalist, Ženskij žurnal a j.).

Ogosta, bulh. přítok Dunaje u m. Orechova. Římané zvali řeku Augusta. Rýžovali v ní zlato.

OGPU, ♌ črezvyčajka.

Ogrinec Josip (1844—1879), slovinský spisovatel, profesor; psal povídky, přírodopisné črty, div. hry i verše do růz. liter. časopisů; nejlepší dílo jsou Obrazi iz narave.

Ogrizović Milan (1877—1923), chorv. básník. Psal úspěšná dramata, námětů historických neb řešící moderní psychologické problémy.

Ogulin, m. v Chorvatsku, na ř. Dobre, 9302 ob. Starý zámek Frankopánův (nyní věznice); obchod dřívím.

Oháňka, ocas psa neb lišky; též hovězího dobytka.

Ohař, lovecký pes (O$_3$).

Ohaře, o. v Č., okr. Kolín, 676 čs. ob.

Oheb, zříceniny hradu z XI. st. v okr. nasavrckém, na pr. břehu ř. Chrudimky. Pod Ohebem vodní přehrada.

Oheň, současné vyvinování se světla a tepla, u látek pevných nebo tekutých nazývá se žár, při plynech plamen (O$_3$). Ve středověku pokládal se oheň za cosi materielního a Aristoteles jej jmenuje jako jeden ze čtyř prvků základních. O$_3$ také světlo, teplo. — O. tekutý (fenický oheň, fenian fire), v amer. válce r. 1861—65 používaný roztok bílého fosforu v sirouhlíku k plnění zápalných střel. Vypařením sirouhlíku zbývá samozápalný bílý fosfor. — Jako nový řecký oheň byla doporučena směs benzinu a draslíku, která vzplane účinkem vody.

Ohéral Jan (1810—1868), čes. publicista na Moravě; r. 1848 redaktorem Týdeníku, téhož r. na říšském sněmu, pak (do r. 1852) red. Moravských Národních novin, později v Praze spolupracovníkem Tagesbote, nato red. Prager Morgenpost, 1864—68 ve Vídni.

Ohijenko Ivan (* 1882), ukraj. učenec, prof. varšavské univ. stolice ukraj. jaz. Hl. práce: Kurs ukraj. movy (1919), Istorija ukraj. movy (1920), Ukraj. kultura (1923), Ukraj. stylistyčnyj slovnyk (1924), Istorija ukraj. drukarstva (1925), Narysy z istoriji ukraj. movy (1927), Kyryl i Metodij. Jich žyťťa ta dijalnisť (1927).

Ohio (ohaio), nejv. a nejdůlež. přítok Mississippi, 1556 km dlouhý; pramení u Pittsburgu v Alleghanách a ústí u m. Caira. Úvodí měří 520.000 km². Jest splavný.

Ohio (ohaio, úř. zkr. O.), jeden ze států v USA., mezi řekou Ohiem a jezerem Erie, 106.289 km², 6,710.000 obyv.; mírně zvlněná rovina, prorvaná několika údolími. Na východě útvar kamenouhelný. Velmi úrodné jsou nížiny podél řek. Podnebí příznivé. O školství dobře postaráno, největší st. university v Columbus a Cincinnati. Hospodářsky jest O., dík nerostnému bohatství a úrodnosti půdy, jedním z prvních států Unie. Pěstuje se kukuřice, pšenice, oves, brambory, tabák a pícniny. Značné vinařství a ovocnářství. Veliký chov koní, skotu a ovcí. Dobývá se železo, uhlí, nafta. Vynikající průmysl železářský a ocelářský, veliké jatky, mlýny, automobilové továrny, výroba obuvi, zpracování dřeva, strojírny. Hl. m. je Columbus. Od roku 1803 spolkovým státem Unie.

OHL, zkratka pro Oberste Heeresleitung, něm. nejvyšší velitelství za svět. války; bylo částí Velkého hlavního stanu (Grosses Hauptquartier) a měnilo místo pobytu podle něho. OHL odpovídalo v Rak.-Uh. AOK (Armee-Ober-Kommando).

Ohlášky, veřejné oznámení, mezi kterými osobami různého pohlaví má býti manželství uzavřeno. Jejich účelem jest zjistiti případné překážky, bránící uzavření manželství. Oznamují se při nich jména a příjmení obou snoubenců, jejich rodiště, stav, bydliště s připojením vybídky, aby každý, kdo by o nějaké překážce věděl, tuto udal na příslušném úřadě. Při sňatku občanském provádí o. okresní politický úřad (magistrát), v jehož obvodě mají snoubenci řádné bydliště. Má-li každý snoubenec bydliště v obvodu jiného okresního úřadu, vykonají o. oba úřady. O. dějí se tím způsobem, že se vyvěsí písemní ohláška sňatku na úřední oznamovací desce a zašle se k vyvěšení též obec. úřadu místa, kde snoubenec (snoubenka) má bydliště.

Ohlašovací signál (avertissement), signál polnicí při slavnostech, na cvičeních, pochodu i v kasárnách, jímž se ohlašuje příchod vysokého voj. hodnostáře, kterému přísluší zvl. pozdrav nebo pozornost.

Ohledání, soudní úkon, jímž se trestní soud vlastním pozorováním přesvědčuje o nějaké sporné skutečnosti souvisící s trest. činem n. ohledává místo a předmět trest. činu (O$_3$ ohledávání mrtvoly). V civ. řízení se o. vyskytuje také, ale zde jsou jeho předmětem listiny a jiné původní věci sloužící mnohdy jako důkazní prostředek. Na rozdíl od o. v říz. trestním, kde jeho provedení nařizuje (a nejčastěji sám si též provádí) vyšetřující soudce, provádí se o. v říz. civ. na návrh jedné se stran a děje se tak na náklad této strany. O o. může procesní soud požádati onen suod, v jehož místním obvodě se věc, jež má býti ohledána, nalézá.

Ohledání mrtvol, nutná prohlídka mrtvoly odborníkem pro stanovení příčiny smrti, aby nebyl pochován zdánlivě mrtvý a aby se nemohlo zatajiti násilné přivodění smrti neb nedbalé, po případě nesprávné léčení. Ve všech případech, kdy se příčina smrti nedá přesně

zjistit neb kdy smrt nastala násilně, má se ihned učiniti oznámení příslušným úřadům. Všeobecně nesmí se mrtvola pohřbíti dříve než za 48 hodin a ne později než za 72 hodin po smrti. Na základě lékařského osvědčení lze dobu tu zkrátiti neb prodloužiti.

Ohlubeň, v hor. okraj ústí jámy na povrchu.

Ohlmhausen Bedřich (* 1791), malíř mědirytin v Praze.

Ohm, jednotka odporu galvanického vodiče, kterým prochází proud 1 ampéru při potenc. diferenci 1 voltu.

Ohm Georg Simon (1787—1854), sl. něm. fysik, prof. univ. mnichovské, badatel v oboru elektřiny (Ohmův zákon).

Ohmann Friedrich, RTDr. h. c. (1858—1927), něm. architekt v Praze a pozd. ve Vídni, prof. Uměl.-prům. školy v Praze, pak Akademie ve Vídni. Ctitel pražského baroku a průkopník moderních snah v architektuře. Z jeho secesních prací v Praze vyniká: hotel Central; pak budova Assicurazioni Gen., palác Walterův, dům naklad. Storcha, vila dr. Kramáře, Plodinová bursa, Variété a j. Styl jeho prací nebyl jednotný, kolísal od slohu ke slohu, od gotiky až k secesi. Nejoblíbenějším ale byl mu barok, o němž s K. B. Mádlem napsal dílo: Architektura a uměl. průmysl doby baroku, rokoka a empiru v Čechách a j. zemích rak. (1900—1912).

Ohmmetr, přístroj k bezprostřednímu měření elektrického odporu.

Ohmućević-Grgurić Jelena (1570—1610), malířka, choť Petra, syna Al. Komnina, s nímž žila v Neapoli, dcera vojvody Ivelje. Díla se nezachovala.

Ohmův zákon, ⚷ energie.

Ohnet (one) Georges (1848—1918), fr. romanopisec a dramatik; napsal přes 40 románů prostřední hodnoty; jeho dramata neměla úspěchu. Byl též hojně překládán do češtiny.

Ohnice, ⚷ Raphanus.

Ohnisko, soustřeďující bod; v geometrii u kuželoseček bod, kterým procházejí přímky, půlící pravý úhel tečny a normály v každém bodě křivky; paprsky vych. z jednoho o. (elipsy, hyperboly), odrážejí se do druhého o. nebo se odrážejí v paprsek rovnoběžný s osou (u paraboly), v opačném smyslu zjev tento definuje kuželosečky. V optice jest o. bod, v němž sbíhají se paprsky světelné, procház. čočkou nebo dopadající na zrcadlo duté a vypuklé (o. reálné, skutečné, nebo o. virtuálné, zdánlivé). V přeneseném smyslu značí o. též počátek, středisko m. východisko určité činnosti.

Ohnišov, o. v Č., okr. Nové Město nad Metují, 796 čs. ob.

Ohnišťany, o. v Č., okr. Nový Bydžov, 696 čs. ob.

Ohniště, zařízení na vaření pokrmů; liší se podle místních zvyků, používaného paliva a zvl. požadavků. Teprve v pozdější době kamenné používalo se o. obklopeného kameny; tento zvyk udržel se dosud u divokých národů. Později vzniklo zděné o., v XVI. a XVII. st. o. s plotnou ze želez. plátů. Ve Francii počalo se nejdříve používat kamen s jediným ohništěm i pro pečení pokrmů.

Ohniváčci, ⚷ Chrysophanus.

Ohnivzdorné látky, které vzdorují vysokým teplotám, nebo aspoň nepozbývají v nich svých vlastností. K výrobě ohnivzdorných kelímků používá se magnesia, platiny atd. Ohnivzdorné nátěry mohou způsobiti jen zmenšení zápalnosti, nikoli nespalitelnost.

Ohňomet, pomocná zbraň pěchoty, spočívající na myšlence, že směs fosforu se snadno zápalnou kapalinou se sama zapálí, jakmile je vypuštěna do vzduchu; od ní se pak zanítí hořlavé předměty, jež jsou směsí postříkány. Vystřiknutí kapaliny (éteru, lihu a j.) lze docíliti tlakem, pod nímž je uzavřena ve zvl. nádržce, nošené zpravidla na zádech; proud její se řídí hadicí s kohoutkem na konci; nosič musí býti opatřen ohnivzdorným oblekem a chráněn na tváři a rukou od plamenů.

Ohňostrůjce, a) poddůstojník dělostřelectva, zvl. vycvičený v pracování (laborování) se střelivem, raketami a pod.; b) hodnost u dělostřelectva, odpovídající našemu rotmistru (fr. maréchal des logis, angl. master-gunner).

Ohňostrojství, příprava a výroba ohnivzdorných raket z rozžhaveného materiálu. Hlavní surovinou většiny pyrotechnických směsí je ledek, síra, uhlí, pak piliny železné, měděné, různé soli, zbarvující plamen, pryskyřice, kafr. Zeleně zbarvuje se plamen sloučeninami mědi, žlutě sodíkem, modře sloučeninami měďnatými, kalomelem a indigem; železné piliny svítí bíle a červeně, s ledkem jasně červeně (zlatý dešť).

Ohňová země (šp. Tierra del Fuego), skupina ostrovů při jižním cípu Jižní Ameriky, od pevniny oddělená úžinou Magalhaešsovou, mezi 52° 28′ a 55° 59′ j. š.; má 71.500 km² a skládá se z velkého hlav. ostrova, vlastní to O. z., a z menších ostrůvků, nejjižnější vybíhá v mys Hornův. Severových. část ostrova je mírně zvlněná plošina, jihozáp. části prostupují Kordillery (Monte Sarmiento,

2404 m). Podnebí je dosti chladné. Rostlinstvo patří k subarktickému pásmu. Politicky patří záp. část hlav. ostrova Chile, východní Argentině. O. z. byla objevena r. 1520 Magalhaěsem.

Ohnoutka (keser), na tyči upevněná síťka k vybírání ryb z kádí (♌ rybářství); též podobná síťka na chytání motýlů a j. hmyzu.

Ohonovškyj Omeljan (1833—1894), ukrajinský učenec, prof. lvovské univ. Hl. práce: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache (1880), Slovo o polku Ihorově (1876), Istorija literatury ruškoji (1887—1894).

Ohradník, ♌ ochranný pilíř.

Ohradzany, o. na Slov., okr. Humenné, 999 ob. (671 čs.).

Ohrazenice, o. v Č., okr. Hořovice. 497 čs. ob.

Ohrazenice, o. na Mor., okr. Mor. Budějovice, 510 čs. ob.

Ohrenstein Emanuel, JUDr. (* 1860), advokát v Uh. Brodě. 1883—1886 člen Nár. divadla (ps. Zdislav). Samosprávný pracovník strany lidové.

Ohrenstein Jan, vl. jm. spisov. Jana Ostena (♌).

Ohrozim, o. na Mor., okr. Prostějov, 655 čs. ob.

Ohrid, st. m. v Jižním Srbsku, oblasti bitoljské, na sev.-vých. břehu Ohrid. jezera, na 10.000 ob.; ve III. st. př. Kr. řec. Lichnidos, pak řím. město, v IX. st. východiště křesť. mezi přistěhov. Slovany, Působili zde učedníci sv. Cyrila a Methoděje sv. Naum a sv. Kliment.

Ohridské arcibiskupství. Po rozdělení Bulharska ve Východní (Podunajské) a Západní (Makedonské) přeneseno bylo sídlo nejvyšší církev. správy z Preslavy do Prespy a pak do Ohridu. Archiepiskopie ohridská uchovala svou nezávislost na cařihradském patriarchátu i po zániku Bulharska a to až do r. 1767, kdy se podařilo Řekům přemluviti sultána Mustafu III., aby ji zrušil. Poslední patriarcha ohridský byl Arsenij.

Ohridsko jezero, elipsovité jezero v Již. Srbsku na hranici Jugosl. a Albanie, tekton. původu, 30 km dl., 9—14.5 km šir., rozloha 348 km², nejhlubší jez. na Balkáně. Vlévají se do něho mnohé říčky; je rybnaté, voda čirá a měkká.

Ohridsko Polje, rovina na severových. břehu Ohrid. jezera v Jugoslavii, na níž leží město Ohrid. 10 km dl., 3—4 km šir., velmi úrodné a osídleno.

Ohryzko Józafat (1827—1890), pol. publicista, vydával v Petrohradě pol. čas. Słowo; po potlačení vzpoury r. 1865 odsouzen k smrti, potom k 20 r. káznice.

Ohře, po Vltavě největším českým přítokem Labe na levém břehu. Odvodňuje severozápadní Čechy. Pramení ve Smrčinách v Horních Francích pod význačným evropským vodním předělem, na severním úpatí Sněžníku. Horní a střední jeho tok sleduje rudohorskou příkopovou propadlinu. Vine se horským údolím, protéká pánví chebskou a falknovskou a prodírá se těsninou kadaňskou. Tu opouští zlomovou skleslinu a vine se klikatým tokem úrodnou rovinou k Litoměřicům, kde vtéká do Labe. Krajina v horním i středním toku Ohře je poměrně dobře zavlažována, proto ji brázdí dosti přítoků. Z Halštrovských hor rozsedlinou kraslickou spěchá do Ohře Zvodava, z Českého lesa Odrava, dále od jihu Teplá, Hlinec a Blšanka. Značnější srážky a málo propustné horniny způsobují, že vodní síť v poříčí Ohře jest poměrně hustá. Na plochu 1 km² připadá 0.776 km vodních toků. Odtok vody k ústí Ohře činí za 1 vt. 40 dm³, z 1 km² odvádí Ohře za 1 vt. 8 dm³ vody, čímž velmi převyšuje na př. Berounku.

Ohyb světla (difrakce, inflexe), Grimaldim r. 1665 pozorovaný zjev, že světlo, procházející úzkou štěrbinou, se ohýbá a vniká i do geometrického stínového prostoru. Mimo ohybu štěrbinou známe i ohyb světla mřížkou: a) na lom a b) mřížkou na odraz. Propustíme-li rovnoběžný svazek paprsků světla jednobarevného úzkou štěrbinou, vznikne na stínítku ohybový obráz.; uprostřed světlý, po stranách má několik světlých a

Ohyb světla.

tmavých pruhů. Vysvětlení na základě Huygensova vlnitého principu podal Fresnel. Světelný paprsek je v podstatě vlnitý pohyb éteru. Paprsky, dopadající na štěrbinu v neprůhledné látce ze vzdáleného zdroje světelného, mají ve štěrbině stejnou fási, t. zn. všechny éterové částice procházejí v stejný okamžik rovnovážnou polohou, v stejný okamžik jsou stejně vychýlené. Podle Huygensova principu lze považovat kmitající části éteru za zdroje světelné; paprsky z nich se šíří za štěrbinou všemi směry. Temné pruhy vzniknou vždy na těch místech, pro něž dráhový rozdíl krajních paprsků je roven celému násobku vlnité délky. Čím je štěrbina širší, tím jsou pruhy při sobě blíže, až konečně je oko

nemůže rozeznati a vidí jen osvětlený střed. Je proto nutné užít velmi jemných štěrbin, abychom dostali zřetelné ohybové zjevy. Užijeme-li složitého bílého světla, jsou ohybové pruhy světla (fialového) o krátkých vlnách blíže při sobě, než u světla červeného, pruhy se částečně křižují a vznikají zbarvené okraje.

Ohýbací stroje, v kovoprům. k ohýbání plechů, tyčí, ruční a strojní podle síly materiálu ohýbaného.

Ochechule (Sirenia), býložravá zvířata řádu kýtovců, přizpůsobená životu ve vodě, s ocasní ploutví; žijí společně v řekách nebo u moře. Tři čeledi: Kapustnáci (Manatidae či Trichechidae): k. americký či lamartin (Trichechus manatus L.), modrošedý, až 6 m dl., 400 kg těžký, v řek. amer. a v Atl. oceáně; muroni či dugongové: Dugong Lacép., na pobřeží Ind. oceánu, D. hemprichi, při Rudém moři, až 4 m dl.; korouni (Hydrodamalidae, u Rusů mořské krávy), až 10 m dl., jsou vyhubeni.

Ochetus, jedna z nejstarších kontrapunktálních ozdob, přicházející hlavně v delších skladbách ve stol. XII. až XV.

Ochimowski Feliks (* 1848), pol. právník, spoluzaklad. listu Niwa. Sp.: Adwokatura (1898), Samorząd (1899), Prawo konstytucyjne (1907).

Ochlazení, klesnutí v první polovici roku stoupající teploty; věnuje se mu pozornost pouze tehdy, když se dosáhne bodu mrazu a utrpí tím rostlinstvo (v květnu). Postupuje od severu k jihu.

Ochlokracie, vláda nejniž. vrstev společenských, davu, luzovláda.

Ochmet, ♌ Loranthus.

Ochmetovité, ♌ Loranthaceae.

Ochoa (očoa) Eugenio de (1815—1872), špaň. dějepisec, spolupracovník na vydání spisů nejlepších španělských autorů.

Ochod, vyústění moč. ústrojí a rodidel u domácích zvířat.

Ochodnica, o. na Slov., okr. Kysucké Nové Mesto, 1450 ob. (1447 čs.).

Ochorowicz Juljan, PhDr. (1850—1917), pol. filosof a psycholog, představitel varšavského positivismu. Sp.: Duch i mózg (1872), De la suggestion mentale (1887), O metodzie w etyce (1906), Pierwsze zasady psychologji, Psychologja i medycyna a j.

Ochotník (diletant, amatér), osobnost, provozující ze záliby (ne jako životní povolání), různ. odvětví vědecká n. umělecká (divadlo, zpěv, hudbu) veřejně ať již sólově nebo skupinově s jinými ve spolcích ochotnických, jejichž kulturně výchovná činnost hlavně v místech, kde není profesionelních ústavů uměleckých (divadla), má velký význam.

Ochotonidae (pišťuchy), čel. z řádu hlodavců s jediným druhem Ochotona Linck (pišťucha), hl. v horách střední Asie. V Evr. žije dnes pouze p. zakrslá (O. pusillus Pall.), majíc jako záp. hranici Volhu; je 14.5 cm dl. a šedohnědá. P. alpská (O. [Lagomys] alpinus Pall.), je 25 cm dl., šedožlutá a svrchu jemně černě kropenatá; žije od Volhy k Tichému oceánu a v USA. v hornatých krajích. P. obývají nory a skalní rozsedliny; na zimu zakládají si velké zásoby sena.

Ochotsk, přístav na Dálném východě, okres Nikolajev, 674 ob., při ústí řeky Ochoty do Ochotského moře; rybářství a obchod kožišinami.

Ochotské moře (Tunguzské), část Tichého oceánu, mezi vých. pobřežím Asie, Kamčatkou, Kurilskými ostrovy a Sachalinem, 1,530.000 km², veliké, až 3370 m hluboké, na jihu úžinou Lapérousovou a zálivem Tatarským spojené s mořem Japonským.

Ochoz, ve stav. hradním krytá cesta ve věžích a hradbách se střílnami a s cimbuřím; ambity v klášteřích a poutn. místech. ♌ křížová chodba.

Ochoz, o. v Č., okr. Chrudim, 538 čs. ob.

Ochoz, o. na Mor., okr. Brno-venkov, 496 čs. ob.

Ochrana Ludvík (1814—1877), vlast. kněz slezský, zaklad. Matice Opavské, farář ve Štěbořicích.

Ochrana hranic (Grenzschutz; couverture; frontierdefence), krytí hranic proti nepřátelskému vpádu, zejm. za mobilisace n. doby zahraničního napětí. Mohou ji vykonávati buď zvl. oddíly k tomu účelu organisované (celníci, hraniční ostraha, v carském R. pogranična straža, státní lesnický personál a j.), nebo voj. jednotky, dislokované při hranicích, zesílené na vyšší početní stav a speciálně vyzbrojené a složené (též na koních, zejm. proti divokým národům). Jejich úkolem je také zajistiti nerušenou mobilisaci a nástup armády. U některých států mívali tito hraničáři (♌) zvl. organisaci a práva (Psohlavci v Čechách při bavor. hranicích, obyvatelé Vojenské Hranice v býv. Rakousku a j.).

Ochrana nájemníků, právní zařízení, vzniklé po válce, směřující k tomu, aby se zamezily následky trvalého nedostatku bytů. Nájemníci mají býti touto ochranou chráněni proti přílišnému a nepřiměřenému zdražování nájemného z bytů a krámů a proti libovolné výpovědi se strany majitele domu. U nás platí nyní zákon ze dne 28. III. 1928, č. 44 Sb. z. a n.,

jehož platnost se každoročně s malými změnami prodlužuje. Poslední novela prodloužila o. n. do 31. XII. 1931, do kterézto doby se má již nalézti definitivní řešení stavebního ruchu i o. n. Proti o. n. mluví neporušitelnost zásady soukromého vlastnictví, pro ni hospodářské potíže, které by vznikly s okamžitým jejím zrušením. Zákon o o. n. stanoví, kdy jest nájemnce oprávněn dáti nájemníku výpověď a do jaké výše se připouští zvýšení nájemného, což jest vyjádřeno určitým procentem, při čemž se za základ béře činže, placená dne 1. VIII. 1914. Z o. n. jsou vyňaty novostavby, přestavby a nástavby, pro něž bylo uděleno stavebí povolení po 27. I. 1927, domy obecní, zem. a státní, domy stavebí. družstev a byty s více než čtyřmi místnostmi.

Ochrana památek, snaha zachovati budoucnosti předměty umělecké a historické ceny. Tato snaha jest starého data a již papež Pavel III. vydal r. 1534 breve na o. p. Některé státy uzákonily o. p. během XIX. stol. Ve XX. stol. se snaha o zachování p. ještě více zesílila a representuje dnes veliké hnutí téměř ve všech státech. V ČSR. není dosud samostatného zákona na o. p., existují toliko staré předpisy rak. a nařízení Nár. výboru z r. 1918 o zákazu vyvážení p. do ciziny. Půda pro toto hnutí u nás byla připravována růz. spolky, zvl. Archeologickým sborem Nár. musea (zal. 1843), Archeologickou komisí při Čes. akademii věd a umění (zal. r. 1893) a Klubem za starou Prahu (založ. 1900). O. p. má na starosti jako nejvyšší orgán min. školství a nár. osvěty, jemu jest podřízen Státní památkový úřad v Praze a v Brně, jejichž činnost se projevila zvl. při provádění pozemkové reformy a které poskytují v jednotl. případech peněžité částky na zachování p.

Ochrana republiky. Tímto názvem rozumíme dnes souhrn práv. předpisů, upravných zákonem na o. r. ze dne 19 III. 1923, č. 50 Sb. z. a n., jímž byla pozměněna příslušná ustanovení trest. zákona. Tento zákon vypočítává, které činy jsou trestné, jak se posuzují a jaký trest jest na ně vyměřen. Zločinu proti zák. na o. r. se dopouští ten, kdo provádí činnost, směřující k násilně změně ústavy a republikánsko-demokratické formy státní n. k ohrožení míru a kdo ukládá o život n. se dopustí násilí na ústavních činitelích (president rep., jeho náměstek, ministři, členové N. S.). Urážka presidenta r. a jeho nám. jest přečinem za okolností přitěžujících, jinak přestupkem. Trestný jest i ten, kdo se zúčastnil jako spolupachatel a i ten, kdo mohl spáchání trest. činu překaziti včasným oznámením úřadu n. jinou formou bez nebezpečí pro sebe a osoby blízké Trestem je těžký žalář až doživotní. Trestným činem jest podle tohoto zák dále tajné sdružování za tím účelem, aby byla podvrácena samostatnost, ústavní jednotnost čsl. státu n. jeho forma, příp. aby část území byla přivtělena cizímu státu, dále popuzování k násilnostem n k zášti proti jednotl. skupinám obyv. n. proti jednotlivcům pro jejich národnost, jazyk, rasu nebo náboženství, vybízení k hromadnému neplnění veřejnoprávních zákonných povinností, podněcování ke zločinům n. přečinům a schvalování jich. Trestný je také vstup členů bývalé habsburské panovnické rodiny na území ČSR. a každá činnost, jež se k němu vztahuje. Přestupku se dopouští, kdo rozšiřuje nepravdivé zprávy, ačkoliv ví, že tím vážně znepokojí obyvatelstvo, poškozuje-li se tím bezpečnost státu a veř. pořádek, zaviňuje-li se tím zdražování životních potřeb, způsobují-li se tím hromadné koupě n. prodeje, hromadné vybírání vkladů a pod. Přestupku trestného peněžitou pokutou až do Kč 10.000 (ukládá ji polit. úřad) se dopouští ten, kdo přes rozkaz k tomu daný neodstraní pomníků, nápisů a jiných památek veř. viditelných, jsou-li rázu protistátního n. byly-li zřízeny členům rodů panovavším v Rak.-Uh. Byl-li trestný čin proti zák. na ochranu republiky spáchán periodickým tiskopisem a lze-li se důvodně obávati, že se bude opakovati, může soud rozhodnouti, že se časopis zastavuje. Zastavení nařídí zemský úřad na dobu 1—6 měsíců. O některých zločinech podle zák. na o. r. rozhoduje zvláštní soud, t. zv. státní soud v Brně, zřízený zákonem č. 51/1923.

Ochrana přírody, všechny prostředky, působící proti ovlivňování přírody lidskou činností; obsahuje proto i zákony o šetření zvěře v určitých dobách, o šetření ptactva, ryb a pod. Od konce XIX. st. nehledí tyto zákony jen na cíle materielní, ale dbají i estetických a etických hledisek. Nedostatek zákona u nás brzdí náležitou péči. Jest pouze lesní reservace u N. Hradů (1838) a boubínský prales (1858).

Ochranné zákony dělnické. Dílny, stroje, pohony a nářadí musí býti tak opatřeny, aby dělník byl co možno nejvíce chráněn proti úrazu a poškození zdraví. Na dodržování těchto předpisů dohlížejí živnostenští inspektoři jako státní dozorci a mohou kdykoli závod navštíviti,

odstranění závad nařídití, popřípadě zaměstnavatele udati soudu. Spory mezi zaměstnavatelem a dělnictvem vyřizuje živnostenský soud, kde vedle řádného soudce jsou obě strany zastoupeny jako přísedící. Mladistvé osoby a ženy jsou chráněny zákony zvláštními. Práce těchto nesmí býti denně delší než osmihodinná. K noční práci se jich nesmí vůbec používati.

Ochranný pilíř, v hor. pilíř, který se ponechá pod budovami, tělesem dráhy, vodními toky a pod., aby bylo zabráněno poklesu půdy a škodám poddolování.

Ochranov, ↗ Herrnhut.

Ochrid, ↗ Ohrid.

Ochrnutí, ↗ obrna.

Ochroma Swartz, rod malvaceí s jediným druhem O. lagopus Sw. Mohutný strom v Záp. Indii a horké Jižní Americe; má hnědočervené květy a semenní tobolky. Vlně podobný vlas semen slouží k plnění polštářů.

Ochs Siegfried (1858—1929), něm. dirigent a hudební skladatel.

Ochtiná, o. na Slov., okr. Rožnava, 648 ob. (573 čs.).

Ochwadtův přístroj na měření podtlaku; používá se v hor. ke kontrole proudění důlních větrů.

Oidipus (Oedipus), král thébský, syn Laïův a Jokasty. L. bylo věštěno, že ho jeho syn usmrtí, dal proto novorozeně pastýři, který je odložil na Kithaironu, kde je nalezli pastýři a donesli králi korintskému Polybovi, u něhož bylo vychováno. Když O. dorostl, dozvěděl se ve věštírně thébské, že zabije otce a matku pojme za manželku. Cestou do Théb zabil svého otce, neznaje ho, rozluštil záhadu sfingy, stal se chotěm vlastní matky Jokasty a králem thébským. Když později vypukl v Thébách mor, dán byl věštbou rozkaz, aby byl odstraněn vrah Laïův, při čemž vyšla pravda najevo; Jokasta se oběsila, O. se oslepil, zemřel na Kolonu hippijském, kde byl pochován. Osud jeho vylíčil Sofokles v dílech Oidipus král a O. na Kolonu.

Oidium, ↗ padlí.

Oil (angl), olej.

Oil City, am. m. u Pittsburku (Pens.), 21.300 ob.; středisko naftových polí am.

Oineus, v řecké mytologii král v Kalydóně, jemuž Dionysos věnoval révu. Pro opominutí oběti seslala Artemis na jeho zemi strašlivého kance, kterého zabil Meleagros.

Oinomaos, v řecké mytologii král v Pisách v Elidě, otec Hippodamie. Bylo mu věštěno, že jeho zeť bude jeho zkázou, proto závodil s nápadníky, které dával usmrtiti. Byl přemožen Pelopem, když byl zrádce Myrtilos uvolnil zákolníky. Báj zpracoval Vrchlický v dramatě Námluvy Pelopovy.

Oinonen Mikko (* 1883), finský malíř.

Oise, departement v sev. Francii, nazv. po řece Oise, 5887 km², 406.000 ob.; hl. m. Beauvais.

Oise, pravý přítok ř. Seiny, 300 km dl. V bojích mezi O. a Aisnou 17. VIII. a 4. IX. 1918 byla německá arm. vržena z posic jižně u Noyonu a sev. od Soissonu zpět až k Chauny.

Ojama (též Oyama) Ivao, kníže (1842—1916), japonský maršál; studoval ve Francii, kde prožil obležení Paříže 1870—71; za obč. vál. brigádník, 1884 min. vál. Za něho zavedena všeobecná branná povinnost a arm. zmodernisována. Za vál. čínsko-jap. 1894—5 se vyznamenal dobytím Vej-haj-veje; poté maršálem a markýzem a náčelníkem gen. štábu. Za vál. rus.-jap. 1904—5 vrchní velit. jap. armád; dobyl vítězství u Ljaojanu, Šaho, Sandepu a Mukdenu; za to jmenován knížetem.

Ojeda (ocheda) don Alonzo de, špaň. šlechtic, 1493 provázel Kolumba na jeho druhé cestě do Ameriky; 1499 objevil pevninu Již. Ameriky. † 1513 na Hispaniole.

Oje (oj), část vozu k zapřahání tažných zvířat, slouží též k řízení a zadržování (brzdění) povozů.

Ojínění, popelavý povlak švestek, vinných hroznů, sliv a listů některých travin, lodyh květin, vytvořený drobnými zrnky vosku.

Ojíř (z něm. Oger), staročes. muž. jm. — O. z Frimburka, přítel krále Václava I.; seznámil Čechy se západ. turnaji.

Ojíř z Očedělic Albrecht, čes. právník, 1485—1494 soudce zemský. Sebral soudní nálezy.

Oj Rackaja (Ratskaja), autonom. prov. v Sibiři, utvořená z býv. gub. tomské, 87.764 km², 100.000 ob., hl. řeky Bija, Katunj; ob. se živí chovem dob. a lovem; přír. bohatství (zlato, stříbro, měď, kaolin, uhlí, drahokamy) zůstává nevykořistěno; hl. m. Ulala.

Ojstrica, hora v Savinských Alpách, 2.349 m vysoká.

Ojvín, ↗ Oybin.

Oka, 1. pravý přítok r. Volhy, 1520 km dlouhý, pramení v rus. gub. orelské, ústí u Nižn. Novgorodu; přítoky zprava: Suša, Upa, Pronja, Mokša, Teša; zleva: Šisdra, Ugra, Moskva, Kljasma. O. jest velmi rybnatá, průměrně 111—140 dní pokryta ledem. — 2. O., levý přítok ř. Angary v Sibiři, 854 km dlouhý.

Oka, tatarská váha asi 1½ kg.

Oka (okka), váha islam. států v Arabii = 1·323 kg, v Egyptě 1·248 kg, v Afghanistanu 1·045 kg, v Turecku = 1 kg, v Bulh. a Srbsku = 1·284 kg.

Okáči, ♌ Satyridae.

Okánik Ľudevít (* 1869 ve Skalici), slovenský politik a spisovatel; byl farářem ve Skalici, kde s dr. P. Blahou budil národní vědomí a pracoval národohospodářsky a politicky. Po převratu byl členem revoluč. Nár. shrom., pak županem v Nitře, senátorem za stranu republ. a prvým starostou města Bratislavy až do r. 1929, kdy z politických příčin před volbou přestoupil ke straně ľudové. Nyní je kanovníkem a farářem slovenské fary v Bratislavě. Vydal také drobné pověsti.

Okapia, ♌ Giraffidae.

Okarina, hudeb. nástroj flétnový, vejčitého tvaru, s otvory. Vynálezce Louis Sylvestri († 1927).

Okasionalismus, filosofické učení, které vysvětlovalo harmonický poměr mezi tělem a duší, přímým zásahem Boha při každé příležitosti. Učení zastávali Geulinx a Malebranche.

Okatost, velikost otvorů síta.

Okayama, hl. m. jap. kenu O. v záp. Hondu, 125 000 ob., žel. uzel, lék. škola, čilý obchod.

Okazaki, m. v jap. kenu Aïši v severových. Hondu, 45.000 ob.

Okcident (lat. occidens), západ. strana světová, kde slunce zdánlivě zapadá; též země, která na té straně leží. Protějšek Orient.

Okeanos, v řeckém bájesloví nejstarší z Titanů, původce všech řek a pramenů. S chotí Tethys zplodil 3000 synů (řeky, potoky, prameny) a 3000 dcer (okeanidy, nymfy mořské).

Okenfus Norbert (1840—1905), č. právn. spisovatel, president kr. soudu v Hradci Králové.

Okludovati (z lat.), uzavříti, okluse ♌

Okluse (lat. occlussio), uzavírání; o. zubů, poměr skousnutí dolních i horních zubů při zavřených ústech.

Oklahoma (zkr. Okla), stát v USA., 181.440 km², 2,,400.000 ob., důležité řeky: Arkansas, Cimarrona, Canadian, Red River; podnebí suché, v létě teplé, v zimě citelně chladné. V reservaci žije 5 kmenů civilis. Indianů. Zemědělství a hutnictví. Průmysl bavlnářský. Hl. m. O. City.

Oklahoma, hl. a nejv. m. ve st. Oklahoma v USA., 99.000 ob., žel. uzel; rozkvetlo rychle obchodem obilím a dobytkem.

Okleštěk František (* 1867), rolník v Těšeticích na Hané, mor. zemský a říšský poslanec.

Okno, ve stavitelství otvor v budově, kterým uvolněn přístup vzduchu a světla do místnosti; bývá různého tvaru (čtvercové, obdélníkové, kruhové, elipsovité,

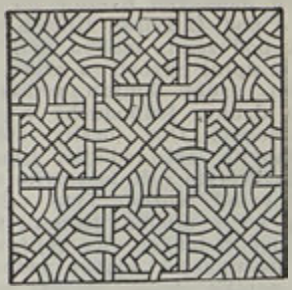

Okno z barevných tabulek.

obloukovité) a velikosti, opatřeno v rámu jedním nebo několika křídly k otevírání, v rámech skleněné tabule buď průhledné nebo mléčné; velká dekorativní o. kostelní a p. s malbami na skle nebo z malých barevných tabulek skleněných.

Oko, pseud. Fr. V. Pokorného.

Oko, osidlo, léčka (oko) z koňských žíní, připevněné na proutku, s jeřabinou

Oko.

k přilákání ptáků; k lapání kvíčal a sluk zvláště sestavené léčky.

Oko (lat. oculus), zrakové ústrojí u zvířat. U jednobuněčných je to pouhá pigmentová skvrna. Podobné skvrny, sestávající z několika málo buněk, obsahujících pigment, přicházejí také u nižších vícebuněčných organismů. Vhodným uspořádáním pigmentu vstupuje světlo v urč. směru, o čemž je zvíře uvědoměno pocitem světla (t. zv. oči směrové). Na oku rozeznáváme části, lámající světlo a řídící je na určitá místa, a buňky, citlivé na světlo, spojené s nervem zrakovým a zprostředkující pocit světla. Na volném konci jsou opatřeny jemnými útvary (čípky zrakové). Někteří měkkýši mají oči v jamce, totiž v pouhých vkleslinách kůže. Oko puchýřkovité vzniká uzavřením se jamky a zvednutím se epithelu. Přes oko může se pak

táhnouti zevní vrstva, silněji lámající světlo — rohovka (cornea); může však z ní vzniknouti i čočka, která pak u očí více vyvinutých leží pod ní. Počet a poloha očí se velmi různí. U většiny zvířat jsou na hlavě, avšak na zcela jiných místech, na př. u lastur na okraji pláště, u mořských hvězdic na koncích ramen a pod. U zvířat, žijících v jeskyních n. pod zemí, mohou býti oči zakrnělé n. úplně chyběti (u krtka, dešťovky, někt. druhů hmyzu a raků). Oči dvojího druhu, jednoduché a složené, mají členovci. Ony (ocelly, stemmata, oči tečkovité, oči vedlejší) jsou velmi jednoduché, tyto (oči fasetovité n. komplexní) velmi složité. Tyto veliké oči skládají se z mnoha jednotlivých (až 20.000), uspořádaných více vějířovitě. Při vidění spolupůsobí soubor jednotlivých očí ke vzniku obrazu (vidění musivní). Potřebě viděti v různých směrech odpovídají asi oči rozdělené, jaké vidíme na př. u raků, hmyzu a ryb. Něco podobného vidíme u jihoamer. ryby Anableps tetrophtalmus (-čtyřoký) a některých ryb z mořských hlubin. — Nejlépe vytvořené a ke vzniku jasných obrazů uzpůsobené jsou puchýřkovité oči obratlovců, u nichž jsou čípky od světla odvráceny (inverse). U ryb je čočka následkem života ve vodě téměř kulatá a silně láme světlo. K akomodaci při vidění do dálky slouží rybám campanula Halleri se svalem (musculus retractor lentis), který upíná se na čočku zezadu a stáhne-li se, přibližuje ji k sítnici. Ptáci s výborným zrkem mají oči neobyč. veliké a chráněné prstencem koštěných destiček, podobně jako ještěrky a želvy. Rohovka je mocně vyklenutá a celá koule oční je jakoby protažená a dozadu se rozšiřuje. Do sklivce vstupuje, podobně jako u ryb, hřeben (pecten), jenž se akomodace neúčastní. Lesk v oku četných obratlovců (kůň, kočka atd., různé druhy ryb) podmíněn je částečně stavbou a jemnějším složením rohovky, většinou však vzniká vlivem místa v cevnatce (t. zv. tapetum lucidum) v očním pozadí, jež světlo odráží a proto v přítmí svítí.

Oko lidské. Nejpodstatnější jeho částí je koule oční (bulbus oculi), tvaru přibližně kulovitého. Největší část jejího povrchu tvoří bělima (sclera), neprůhledná, tuhá a vláknitá blána bělavé barvy; přední její část přechází v úplně průhlednou rohovku (cornea), která spočívá na kouli oční jako hodinkové sklíčko a je silněji vyklenuta než tato. Uvnitř v k. oč. přiléhá bezprostředně k bělimě cevnatka (chorioidea), blána, bohatá cevami a tmavá pro množství černohnědého barviva. Vpředu přechází v duhovku (iris), jejíž barva je podmíněna pigmentem (barevná zrnéčka); chybí-li tento, má duhovka modrou barvu, ježto temné oční pozadí s černým pigmentem prosvítá kalným prostředím duhovky, jinak bezbarvé a protékané malým množstvím krve v nejjemnějších vlásečnicích (kapilárách). Čím jsou barevná zrnéčka četnější, tím více mizí modré zbarvení, ustupujíc barvě hnědé n. zelené, až konečně přicházejí úplně hnědé odstíny, které mohou býti tak tmavé, že je můžeme pokládati za černé; skutečně černých očí v nejužším slova smyslu však vůbec není. Uprostřed duhovky je otvor, zornička (pupilla), která může se zúžiti až na 2 mm (ve spánku až na 1 mm) a rozšířiti až na 5 mm. Kde se stýká duhovka s cevnatkou, nalézá se těleso řasnaté (corpus ciliare), obsahující sval ciliární, který svým stahem silněji vyklenuje vpředu čočku na něm upevněnou, čímž ji připravuje pro vidění zblízka. Z tělesa řasn. vycházejí ciliární výběžky, tvořící ciliární korunu (corona ciliaris). Čočka (lens crystallina) je čirá, rosolovitá, silně láme světlo a je obalena pouzdrem (capsula lentis). Mezi čočkou a sítnicí nachází se objemný sklivec (corpus vitreum), čirá, rosolovitá hmota. Prostora před čočkou a duhovkou jest přední komora oční, stranou od čočky a za duhovkou je zadní komora oční; obě obsahují čirou oční tekutinu (humor aquaeus). Světelné paprsky, vycházející od urč. předmětu, dopadnou v očním pozadí na sítnici (retinu), prošedše čočkou a průhledným sklivcem. Na sítnici spojí se v jasný obrázek předmětu. Sítnice, přiléhající vzadu na cevnatku, je blána velmi složitá, má 11 vrstev, přes to však je velmi jemná; dopředu sahá až po výběžky ciliární, ke vnímání světla slouží ale jen až asi ke středu oka. Z přední části mozku, z místa zv. lůžko zrakové (thalamus opticus), vychází nerv zrakový (nervus opticus), kříží se se zrak. n. druhé strany (chiasma opticum) a vstupuje do oka, kdež se rozděluje po sítnici. Místo vstupu nazývá se papila nervu zrak. (pap. optica) a neleží přesně ve střední čáře (ose) oka, nýbrž je více posunuto k nosu a nevnímá světla (slepá skvrna). Ose oka odpovídá na sítnici místo, které je poněkud tenčí než ostatní sítnice a zbarvené žlutavě. Je to tak zv. žlutá skvrna (macula lutea retinae), jež je místem nejostřejšího vidění. Ze šesti svalů, pohybujících koulí oční, slouží k vodorovnému pohybu oka zevní a

Oko lidské.

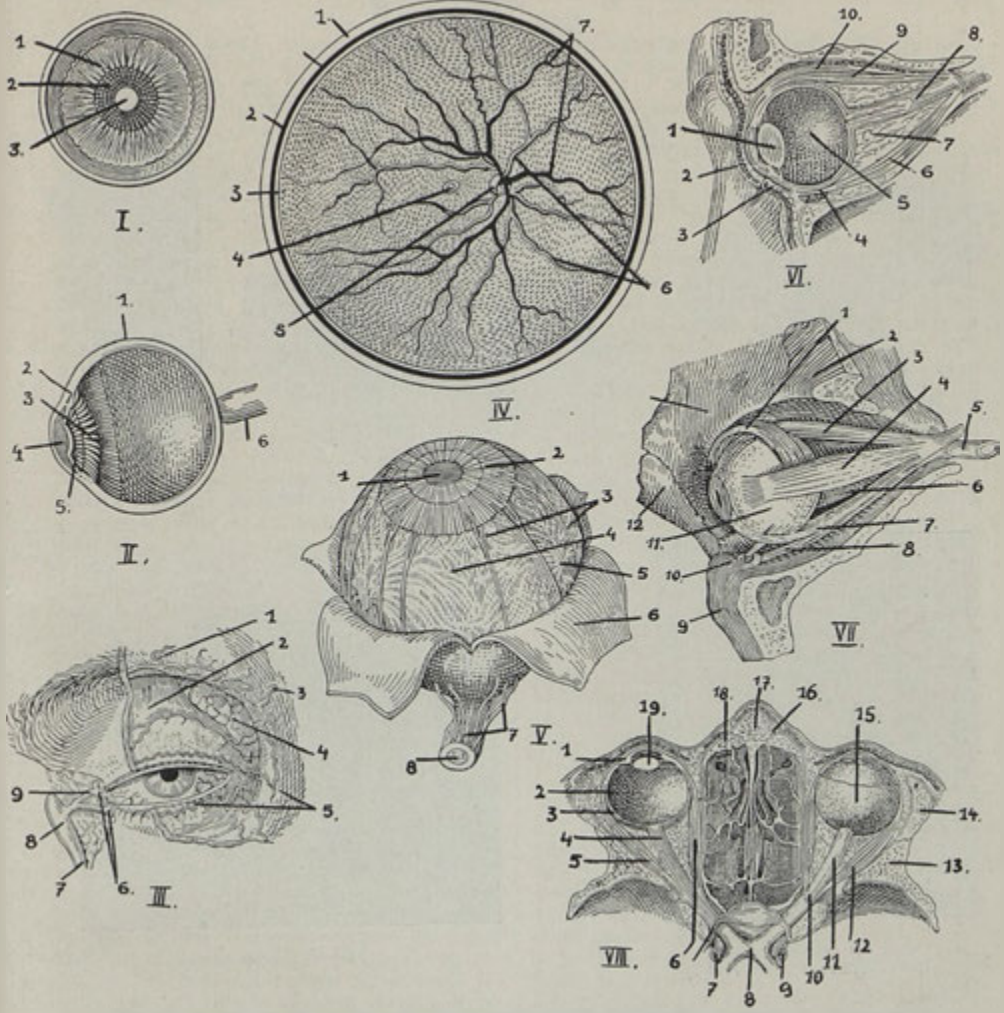

Obr. I. **Přední část koule oční při pohledu ze zadu.** 1. Ciliární výběžky — 2. duhovka — 3. zornička.

Obr. II. **Kolmý průřez koule oční.** 1. Bělima — 2. koruna ciliární — 3. těleso řasnaté — 4. rohovka — 5. duhovka — 6. nerv zrakový.

Obr. III. **Ústrojí slzné a žlázy Meibomské v očních víčkách.** 1. Větev tepny čelní — 2. zvedač horního víčka — 3. větev tepny spánkové — 4. žláza slzná — 5. žlázy Meibomské — 6. body slzné — 7. slzný kanál — 8. slzný vak — 9. kanálky slzné.

Obr. IV. **Hlavní cévy sítnice.** 1. Bělima — 2. cévnatka — 3. sítnice — 4. žlutá skvrna — 5. papila nervu zrakového (slepá skvrna) — 6. tepny sítnice — 7. žíly sítnice.

Obr. V. **Duhovka a cévnatka po odloučení bělimy.** 1. Zornička — 2. duhovka — 3. ciliární nervy — 4. cévnatka — 5. vasa vorticosa — 6. bělima — 7. nervy ciliární — 8. nerv zrakový.

Obr. VI. **Kolmý průřez zavřeného oka a jeho okolí.** 1. Čočka — 2. horní víčko — 3. dolní víčko — 4. šikmý sval dolní — 5. sklivec — 6. přímý sval dolní — 7. tuková tkáň — 8. nerv zrakový — 9. přímý sval horní — 10. zvedač hor. víčka.

Obr. VII. **Svaly koule oční.** 1. Šikmý sval dolní — 2. kost lícní — 3. přímý sval dolní — 4. přímý sval zevní — 5. nerv zrakový — 6. přímý sval vnitřní — 7. přímý sval horní — 8. šikmý sval horní — 9. kost čelní — 10. trochlea — 11. koule oční — 12. kost nosní. (Obraz orientován obráceně.)

Obr. VIII. **Poloha koulí očních a zrak. nervů v dutině očnicové (pohled shora).** 1. Těleso řasnaté — 2. sklivec — 3. sítnice — 4. nerv zrakový — 5. přímý sval zevní — 6. přímý sval vnitřní — 7. tepna mozková — 8. chiasma — 9. tepna mozk. — 10. přímý sval vnitřní — 11. nerv zrakový — 12. přímý sval zevní — 13. kost klínová — 14. kost lícní — 15. koule oční — 16. nosní výběžek hor. čelisti — 17. kost nosní — 18. kost čichová — 19. čočka.

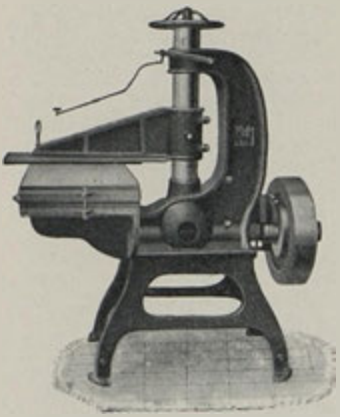

Lisovací stroj obuvnický.

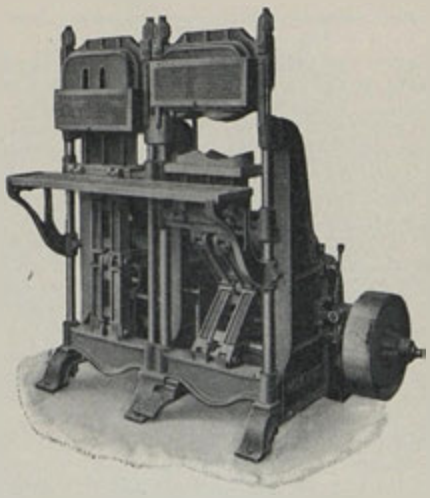

Samočinný dvojitý lis pro výkroj podešví.

Nasazený svršek.

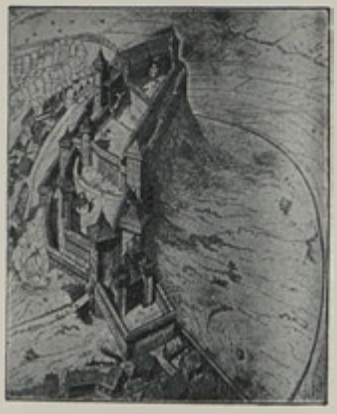

Opevnění. (Norimberk.)
Rekonstrukce 13.—14. stol.

Parma, kathedrála.

Piskovec. (Dahn, Rýnská Falc.)

vnitřní sval přímý (musculus rectus externus a internus), k pohybu ve směru kolmém přímý sval horní a dolní (m. rectus superior a inferior) a k pohybům šikmým šikmý sval horní a dolní (m. obliquus sup. a inf.). Šikmý sval horní probíhá zvláštní šlachovou kličkou (trochlea). Ježto oba šikmé svaly pohybují koulí oční zepředu a čtyři přímé zezadu, není tato při jejich současné činnosti (t. j. při přímém pohledu) tažena zpět do očnice; mimo to uložena je koule oční v tukové tkáni, vyplňující celou očnici. Víčka oční (palpebrae) jsou dva pohyblivé záhyby kožní, které přikrývají kouli oční vpředu a zavrou-li se, stýkají se svými okraji. Poblíže předního okraje vynikají z nich brvy (ciliae), nahoře 100—150, dole 50—75; více dozadu leží řada velmi jemných vývodů (20—30) mazových žlázek (žl. meibomské). Jejich odměšek (sebum palpebrale) udržuje brvy a okraje víček mastnými, což zamezuje přetékání slz přes okraje. K pohybům víček, které jsou vědomé n. mimovolné (mžikání) určen je zvedač hor. víčka (m. levator palpebrae superioris) a víčková část kruhového svalu očního (m. orbicularis oculi). Vnitřní plochu víček pokrývá jemná vazivová blána — spojivka (conjunctiva), přecházející i na kouli oč., již vpředu pokrývá až k rohovce, která obdrží jen zcela jemný povlak. Při vnitř. koutku oč. tvoří spojivka poloměsíčitý záhyb (plica semilunaris), což je zbytek třetího víčka (mžurky, membrana nictitans; značně vytvořena je zvl. u ptáků a někt. obojživelníků). Ústrojí slzné (apparatus lacrimalis), určené k odměšování a odvádění slz (lacrimae), sestává ze žlázy slz., uložené v jamce kosti čelní v zev. koutku očnice. Slzy dostanou se 7—10 úzkými vývody v zev. koutku oč. na rohovku, zvlhčují ji a vnitřní povrch víček, načež odtékají dvěma nálevkovitými otvory (body slzné, puncta lacrimalia) do kanálků slzných (ductus lacrimales) a do vaku slzného (saccus lacrimalis) a slz. kanálem (ductus nasolacrimalis) do dutiny nosní. Kostěnou očnici (orbitu) tvoří různé kosti lebky. Cevy krevní vstupují do ní s nervem zrakovým a dostanou se tak až k sítnici a krevnaté cevnatce, kdež tvoří husté sítě vlásečnic. Žíly mají přibližně tentýž průběh jako tepny a pronikají počtem 4—6 bělimou v ekvátoru (rovníku) koule oční (tak zv. vasa vorticosa). Z nervů vstupují do oka kromě n. zrakového ještě větve III., IV. a VI. nervu mozkového. Nervy ciliární zúžují a rozšiřují zorničku. — Oko volské, v lékařství, ♂ Hydrophthalmus; v meteorologii (z portug. Olho-de-Boy), malý, černý mrak, který je předzvěstí tornada; v mineralogii (Oeil de boeuf), polodrahokam. ♂ živec: v kuchařství: sázená vejce. ♂ příloha: Oko lidské.

Okoličnaté, ♂ Umbelliferae.

Okolničné, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 986 čs. ob. Klášter františkánů.

Okolnosti polehčující a přitěžující. Trestní zákon stanoví na každý trestný čin určitý trest. Činí tak tím způsobem, že určí jeho nejnižší a nejvyšší hranici (na př. od 1—6 měsíců, od 5—10 let atd.). Soudce má stanoviti přesnou cifernou výši trestu podle různých okolností případu. Jindy může soudce voliti mezi různ. druhy trestu (prostý n. těžký žalář, trest na majetku n. na svobodě a pod.) K přesnému vyslovení trestu vedou jej o. jak polehčující tak přitěžující. Polehčující o. jest především mladistvý věk pachatelův (méně než 20 let v době spáchaného činu), který znemožňuje, aby i při nejtěžších deliktech byl vinník odsouzen k trestu smrti n. k doživotnímu žaláři. Dosavadní zachovalost, nouze, prudké hnutí mysli, doznání se k činu, slabomyslnost, zanedbaná výchova a p. jsou rovněž o. polehčující, spočívající v osobě pachatelově. Někdy se vyskytují polehčující o. též z povahy trest. činu: pachatel způsobil menší škodu nežli mohl způsobiti, škoda způsobená jest nepatrná, škoda byla poškozenému plně nahrazena, došlo jen k pokusu a trestný čin nebyl tudíž dokonán. — Naproti tomu za o. přitěžující se považuje: opakování trest. činů stejné povahy, spáchání několika trest. činů, promyšlenost činu, svádění jiných k trest. činům, uvádění vyšetřujícího soudce smyšlenými tvrzeními na nesprávnou cestu. — Při zjištění o. polehčujících může soud vyměřiti nejnižší hranici trestu a jíti třebas i pod ni. Při přitěžujících o. může vedle nejvyšší sazby zostřiti trest tvrdým lůžkem, postem, temnou komorou a pod. (děje se tak obč. ve výroční den trest. činu).

Okončetiny, ♂ končetiny.

Okonsk, vesnice na vých. od Kovelu na Volyni v R. Zde byl v srpnu 1916 polní tábor České družiny; v O. soustřeďuje se 2. prapor I. čs. střelec. pluku, který pod vedením rotn. velitelů Syrového, Švece a j. prodělává zde plánovitý výcvik. V O. vyšel přičiněním Medkovým rukop. časopis „Cestou" s bohatým beletr. obsahem a satyr. čas. „Šlehy".

Okoř, zříceniny hradu u Tuchoměřic, založ. ve XIV. st. Fr. Rokycanským; 1421 dobyt Pražany, od 1773 majetkem studentského fondu.

Okostice, ♃ periosteum.

Okoun, ♃ okounovité ryby.

Okounov (Okenau), o. v Č., okr. Kadaň, 685 ob.

Okounovité ryby (Percidae), mají tělo pokryté drsnými šupinami a v přední hřbetní ploutvi u některých i v břišní a řitní tvrdé paprsky. Postranní čára nepřetržitá. Hřbetní ploutev buď jedna nebo dvě dosti dlouhé. Břišní na hrudi, ocasní vykrojená. Kuželovité zuby všude v čelistech, na kosti radličné i na kostech patrových. Zažívací roura krátká se 3—6 slepými střívky u vrátníku. Tři rody: okoun, candát, ježdík. Okoun obecný (Perca fluviatilis) má hustě vroubkované šupiny, spodní ploutve světle červené. Nahoře je nazelenalý s 5—9 příčnými temnějšími pruhy, na bocích žlutavý, pod břichem bělavý. Přední hřbetní ploutev s tvrdými paprsky, zadní s měkkými, v řitní 1—2 trny. Ve vodách Evropy a sev. Asie. Dravá ryba, která neušetří ani příslušníky svého rodu. Tře se od dubna do května a samička klade na 300.000 jiker na vodní rostliny. V řekách dosahuje sotva 30 cm délky a 0.60 kg váhy, v rybnících až půl metru délky a 2 kg váhy. Má velmi chutné maso. O. mořský (Morone labrax) žije v Atlantickém oceáně a ve Středozemním moři a přichází někdy až do ústí velkých řek. Z cizích severoamerických druhů pěstují se u nás na Třeboňsku a jinde: O. černý (Grystes nigricans), tmavý s bronzovými skvrnami a pruhy. O. pstruhový (G. salmoides), barvy zelenavé s leskem kovovým. Má výborné maso. O. skalní (Centrarchus aeneus), olivově zelený s leskem bronzovým. Candát (Lucioperca sandra), lupice, šíl, v již. Čechách, mořský o. zvaný, má hřbet zelenavě šedý s 8—9 hnědými pruhy příčnými, břicho bělavé. Žije v čistých a hlubších tekoucích vodách a pěstuje se na jihu Čech v rybnících s čistou vodou a dnem písčitým. Dravá ryba. Maso má výborné. Lekne, sotva byla z vody vytažena. U nás dosahuje málokdy 30 cm délky. Ve větších vodách evropských dorůstá až přes metr délky a váhy 12 kg. Ježdík obecný (Acerina vulgaris) dosahuje jen 20 cm délky. Barvy olivově zelené s různě roztroušenými temnými body a skvrnami. Živí se rybkami, jikrami, nejdravější naše ryba; maso má chutné. Ježdík žlutý (Acerina Schrätzer) je větší barvy citronově žluté s tmavými pruhy po bocích. Na Šumavě a v přítocích dunajských. K o. patří oblíbené cizokrajní akvarijní rybky: Cichlidae, Tilapia, Heros, Cichlasoma, Geophagus, Etroplus, Naudus, Eupomotis, Apomotis, Lepomis, Pomoxys, Mesogonistius a jiné.

Okr, zemitý nerost nebo směs nerostů, zvláště kysličníku železitého a hlíny s vápencem. Poslední, žlutý až hnědý, nachází se na Harcu, v Bavorsku, Italii, Anglii atd. a slouží, zvláště vypálený, jako nátěrová barva (terra di Sienna, terra ombre, italská hlinka, kasselská žluť, čínská žluť, světlý okr atd.) a k barvení kůže. Pálený o. je červený (červeň berlínská, pruská, norimberská atd.), avšak červený o. nachází se též v přírodě, na př. u Saalfeldu, na Harcu a j.

Okrajové státy, pobaltské státy, které vznikly po ruské revoluci 1917: Lotyšsko, Estonsko a Litva; někdy se k nim čítá i Polsko a Finsko.

Okres, 1. místní obvod působnosti nejnižšího úřadu politického (okresní úřad) nebo soudního (okresní soud). — 2. Samosprávný celek, veřejnoprávní korporace, tvořící prostřední jednotku mezi obcí a zemí. Dnes jest ve správě proveden zákonem č. 125/1927 systém t. zv. sloučení dvojí koleje, což znamená, že se v jedné korporaci sloučil živel samosprávný se živlem státně-politickým (živel laický s byrokratickým), takže dnes máme systém jedné koleje. O. spravuje okresní výbor (♃), volený z okres. zastupitelstva. Vedle těchto kolegií jest při každém o. zřízena finanční komise, jež dozírá na hospodaření o.

Okresní výbor, samosprávné kolegium, volené z okr. zastupitelstva, jež tvoří prostřední jednotku mezi obcí, jíž jest nadřízeno, a zemí, jíž jest podřízeno. Zákonem o organisaci politické správy č. 125/1927 jest u nás jeho kompetence, samosprávy se týkající, přesně vymezena. Jeho předsedou jest přednosta okr. úřadu (okr. hejtman). O. v. jest osmičlenný (má osm náhradníků) a jeho hlavní činností jest vedení hospodářství okresu a dozor nad obcemi okresu.

Okrouhlá (Schaiba), o. v Č., okr. Česká Lípa, 605 ob. Rafinerie a brusírna skla; vývoz skleněného zboží.

Okrouhlá, o. na Mor., okr. Boskovice, 598 čs. ob.

Okrouhlá Radouň, o. v Č., okr. Jindřichův Hradec, 510 čs. ob.

Okrouhlé Hradiště (Scheiben-Radisch), o. v Č., okr. Planá, 496 ob.

Okrouhlice, o. v Č., okr. Německý Brod, 430 čs. ob.

Okrouhličtí Dvořáci, o. v Č., okr. Něm Brod, 1022 čs. ob.

Okrouhlo, o. v Č., okr. Jílové, 564 čs. ob.

Okrugič Ilija (1827—1897), chorv. kněz a spisovatel veršů, dramat, rozprav atd.

Samost. otiskl verše Srijemská Vila (1863), Glasinke-srčanice (1874), Posestrinstvo (1888), Sveti Ivan Kapistran (1893), dramata: Sadjurica i Šubara (1864), Šokica (1884).

Okruží (mesenterium), záhyb (duplikatura) pobřišniční (○), který zezadu objímá střevo s jeho cevami, nervy atd.; je to tedy v jistém smyslu zařízení, sloužící k zavěšení roury střevní. — O., lehce skládaný obal krku, vzniklý v XVI. stol. z límce košile.

Okružník (příčníkář), bednářský hoblík, kterým se hoblují sudy a dřev. nádoby na vnější straně ve směru obručí.

Okřehek, ○ Lemna.

Okřehkovité, ○ Lemnaceae.

Okřídlená slova, výroky proslavených osob a citáty z básnických děl.

Okříšky, o. na M., okr. Třebíč, 1102 čs. ob.

Oks z Kolovsi Šebastián, měšťan a knihtiskař pražský v l. 1562—1571, který vydával též noviny.

Okťabr (rus. říjen), 1. skupina ruských proletářských básníků, založ. 7. XII. 1922 v Moskvě, v období občanských válek. Zakladatelé: A. Bezymenskij, G. Lelevič, Libedinskij a j. vedli směr proti dřívějšímu romantismu a pathosu proletář. literatury. O. byl organisačním střediskem později vzniklého všeruského sdružení prolet. spisovatelů (VAPP = vseross. assoc. prolet. pisatělej). — 2. Literárněumělecký kritický měsíčník moskev. prolet. spisovatelů, vych. v Moskvě od r. 1924.

Okťabristé, politická strana v Rusku, vznikla 17. (30.) X. 1905 přičiněním Gučkova (○), Šipova a hr. Heydena; cílem jejich bylo uskutečnění c. manifestu ze 17. X.; byli pro všeobecné právo volební; v třetí dumě měli většinu, po březnové revoluci 1917 zastoupeni ve výkonném výboru dumy a v první prov. vládě.

Okťabrskij perevorot, říjnový převrat ruský, provedený bolševiky 25. a 26. října (7. a 8. list.) 1917 za účasti vojska a námořníků, v čele s Trockým; vláda pozatýkána, v čelo rady lid. komisařů postaven Lenin.

Oktaedr (řec., osmistěn), ve stereometrii jedno z pěti pravidelných těles, omezené osmi shodnými pravidelnými trojúhelníky, má dvanáct hran a šest rohů. Spojnice dvou protilehlých rohů je osa o. a všechny osy se protínají pravoúhle ve středu a jsou stejně dlouhé. — V krystalografii ○ krystal.

Oktant (lat.), v planimetrii osmina obvodu kruhového; ve stereometrii osmina koule, omezená třemi na sebe kolmými ve středu se protínajícími rovinami; též každá část nekonečného prostoru, který je těmito třemi kolmými rovinami rozdělen; o. v astronomii a jako nautický přístroj ○ sextant.

Oktáv (z lat.), osmerka, — O. (lat. octava), v kat. církvi osmý den po nějaké slavnosti, pak vůbec osmidenní slavení některých svátků.

Oktáva v hudbě sled osmi po sobě jdoucích tónů diatonické stupnice s krajními tóny téhož jména, vyjadřuje též interval obou krajních tónů. — V psaní not značí ital. ottava (8va) oktávu výše; ottava bassa (8va bassa) oktávu níže. — O., osmá třída gymnasiální.

Oktavon (špaň.), dítě bělocha a kvarteronky (○) neb obráceně.

Oktogon (řec.), stavba půdorysu osmiúhelníka.

Oktroj (z lat. auctoritas), povolení, ve Francii dříve výsady, propůjčené obch. společn., nyní obecní daň dovozní, u nás akciz.

Oktrojovati (fr.), z vyšší moci nařídit, povolit; oktrojovaná ústava (oktrojírka), jednostranně vládcem vydaná ústava, bez účasti zástupců národa, často i proti jeho vůli.

Oktylalkohol, nachází se m. j. jako ester kys. máselné v éterickém oleji Pastinaca sativa; bezbarvá tekutina, voní pronikavě aromaticky, ve vodě je téměř nerozpustný, vře při 199°.

Okuje, při kování kovů odletující částice. O. železné jsou kysličníkem železnato-železitým, měděné kysličníkem měďnatým.

Okular (lat.), očnice, u mikroskopu, dalekohledu čočka, obrácená k oku pozorovatele.

Okulární mikrometr (drobnoměr), měřítko, umístěné u drobnohledu nebo dalekohledu v rovině obrazu. Při pozorování čočkou kryje se o. m. s obrazem předmětu a umožňuje změření obrazu.

Okulista, lékař očních chorob.

Okultismus (z lat.), snaha, přiblížiti psychické úkazy, zásvětí, nadsmyslnost lidskému pochopení. Materialist. věda XIX. stol. měla o. za pošetilost a podvod; v posledních letech pokročilo vědecké početí důl. oborů okultismu.

Okuma Šigenobu, markýz (1838—1922), japon. učenec a státník, zal. r. 1882 pokr. stranu, byl několikrát ministrem a při vypuknutí svět. války min. předsedou (1914—1916); vybudoval z vlastních prostředků soukr. univers. Waseda v Tokiu.

Okuň Edward (* 1872), pol. malíř symbol. obrazů. Žil dlouhá leta v Římě, nyní ve Varšavě.

Okuněv Nikolaj Lvovič (1886), r. archeolog, profesor na různých universitách ruských, od r. 1925 prof. na univ. Karlově, kdež přednáší o dějinách umění vých. a slov.

Okupace (z lat.), uchopení se držby věci, jmenov. věci nikomu nenáležející (res nulius), čímž možno nabýti práva vlastnického. Středověká i moderní práva vyhrazují však právo o. některých věcí jen určitým osobám (zákony horní, honební a zák. o chytání ryb). O. válečná (occupatio bellica), obsazení nepřátel. země vojskem (okupační vojsko).

Okurka obecná (Cucumis sativus), jednoletá bylina z čeledi tykvovitých (Cucurbitaceae), s laločnatými listy, žlutými květy, s plody zelenými, při úplném uzrání žlutými; potřebuje teplou, slunečnou polohu, vlhkou a dobře hnojenou půdu. Výživnost o. je nepatrná (1.5% bílkovin, 94.17% vody atd.). Jsou velice oblíbené v různých přípravách (salát, naložené v soli, octě, hořčici atd.). Asi 26 druhů, většinou domovem v Africe a Jižní Americe.

Okyo Maruyama (1733—1795), japonský malíř, zakl. real. školy malířské.

Okysličování (oxydace) jest chemický pochod, při němž působením kyslíku vzdušného tvoří se z prvků kysličníky. Probíhá buď pozvolna jako na př. rezavění a také dýchání, nebo probíhá prudce a jest pak provázeno vývojem světla a tepla, t. j. hoření.

Olaf, jm. norských králů: 1. O. I. Tryggvason (963—1000), po zavraždění Hakona r. 995 uznán králem, šířil křesťanství, zal. Nidaros. — 2. O. II., Svatý (995—1030), zmocnil se panství nad Norskem r. 1016, uprchl před Knutem Velkým a padl při návratu do říše u Stiklestadu; prohl. za svatého (1164) a patrona Norska. — 3. O. III. Kyrre († 1903), podp. obchod s cizinou, zal. m. Bergen. — 4. O. V. (1370—1387), 1376 zvolen králem dánským, 1380 kr. norským. — 5. O., korunní princ norský († 2. VII. 1903 v Anglii).

Oláh Gábor († 1881), mad. básník a spisovatel.

Öland, švéd. ostrov v Balt. moři při vých. pobřeží Švédska, 1346 km², 28.000 ob.; zemědělství, chov dobytka.

Oland Warner († 1880), amer. filmový herec, rodem Švéd.

Olavs Vilis (1867—1917), vynikající lotyšský veřejný pracovník a publicista.

Olavsen Eug († 1889), souč. norský politik, pův. red. soc. listů, později horlivý fašista.

Olbracht Ivan († 6. I. 1882 v Semilech), vl. jm. Kamil Zeman, č. spisovatel. Býval žurnalistou Dělnických listů ve Vídni, po převratu v Právu Lidu a v Rudém Právu v Praze. V jeho činnosti beletristické jeví se sklon k neklidné problematice a dobrodružnému romantismu literární povahy jeho otce Antala Staška. Po sbírce tří povídek ze života potulných lidí O zlých samotářích (1911) napsal román oslepłého muže Žalář nejtemnější (1913, do franc. přel. 1928, ital. 1930), rozsáhlou románovou skladbu o duševním dvojnictví Podivné přátelství herce Jesenia (1918), lidový román Anna proletářka (1928, něm. 1930) a jiné prosy, z nichž některé sebral v knize Devět veselých povídek z Rakouska i republiky (1927). Výraz svému třídnímu smýšlení komunistickému dal knihou nadšených dojmů Obrazy ze současného Ruska (1920). Vzpomínky ze žaláře shrnul v knize Zamřížované zrcadlo (1930). Dramatickým pokusem je aktovka Pátý akt (1918).

Olbramkostel, ms. na M., okr. Znojmo, 621 čs. ob.

Olbramovice, o. v Č., okr. Sedlčany, 919 čs. ob.

Olbramovice (Wolframitz), ms. na Mor., okr. Mor. Krumlov, 491 ob.

Olbramovici, významná rodina praž. ve XIV. stol. Rozvoj rodu, původem z Chebu, nastal koncem stol. XIII. za synů Menharta (připomínán jako prvý toho rodu r. 1264), Albrechta a zejm. Olbrama (či Wolframa). Olbram po počátečních neshodách s králem Václavem II. stal se ještě koncem XIII. stol. významným činitelem v praž. obci. Po vymření Přemyslovců (1306) postavil se proti Jindř. Korutanskému na stranu habsburskou, ale po volbě Jana Lucemburského přešel k tomuto. Zemřel 1316. Nejstarší z jeho synů Menhart byl po nějaký čas i pánem Křivoklátu, jeho syn pak obecním starším. Druhý syn Menhartův Welfl získal novoměstské rychtářství, jež přešlo i na syna jeho Olbrama. Třetí syn Menhartův Olbram byl vyšehrad. purkrabím (1373—80), syn jeho Olbram ze Škvorce praž. arcibiskupem (1396—1402). Druhý syn Olbramův Bohuslav založil na místě nynějších Milosrdných bratří v Praze špitál. Potomci jeho byli držiteli některých statků v okolí Prahy jako Kunratic, Klecan, Roztok, někteří dosáhli i stavu rytířského. Koncem stol. XIV. rod ve svém významu poklesl.

Olbramovický J., pseud. Josefa Machoně.

Olbrich Josef M. (1867—1908), něm. mod. architekt, žák Wagnerův, rodák opavský. Vytvořil ve Vídni i v Darmstadtě, kdež

byl prof. techn., mnoho význam. staveb v mod. slohu. Sp.: Architektur (1901—14), Neue Gärten (1905).

Olbricht Franz (1788—1868), č. něm. agronom, četné spisy odb., hl. z chmelařství a lnářství. Sp.: Böhmens Hopfenbau u. Handel (1835).

Olbřím, obr, velký člověk.

Olčev Stojan (* 1896), bulh. básník a spis. Psal s počátku lyrické verše, později přešel ku prose a píše povídky. Samostatně vydal knihu Razkazi (1926).

Old (angl.), starý.

Oldenbarnevelt Jan van (1547—1619), nizoz. státník; účastnil se osvoboz. bojů proti Španělsku a osvědčil se zejména ve finančn., zahr. a obch. věcech.

Oldenberg Hermann (1854—1920), něm. indolog, prof. univ. v Gotinkách.

Oldenburg Sergěj Fedorovič (* 1863), rus. orientalista, prof. univ. v Petrohradě, sekretář Akademie.

Oldenburk, hl. m. svob. st. O., 53.000 ob., na ř. Hunte; sídlo minist. a j. st. úř. Průmysl: slévárny, sklo, nábytek, stroje, kož. zboží; obch. s dřívím, obilím, koňmi, čilý přístavní ruch.

Oldenbursko (Oldenburg), něm. svob. stát, 6424 km², 546.000 ob., pozůstává ze tří částí: O., Lübeck a Birkenfeld. Hlavní část je O. Nízká rovina, kde se daří zemědělství a chovu dobytka (oldenb. koně); průmysl: linoleum, textilie, brusírny drahokamů, zlatnictví. Ústava pochází z r. 1919; zemský sněm volí ministerstvo. O. patřil od r. 1866 Severoněm. spolku, 1870 stal se něm. spolk. státem. Poslední velkovév. Friedrich August zavedl 1909 všeob. hlas. právo, 1918 odstoupil, načež O. si proklamovalo republ. ústavu.

Oldendorf, m. v Hessensku-Nassavsku, 14 km sev.-záp. od Hamelu. Tam 8. VII. 1633 zvítězil Jiří Brunšvický nad cís. vojevůdcem Gronsfeldem.

Oldenlandia Plum., rod rostlin z čel. mařínkovitých (Rubiaceae), byliny n. keře; přes 200 trop. druhů. O. umbellata L., na pobřeží malabarském a koromandelském, skýtá kořen (cháyaver).

Oldřich, čes. kníže (1012—1034), nejml. syn Boleslava II. Přemyslovce. Jsa velmi ctižádostivý, zmocnil se r. 1004 s bratrem Jaromírem a s pomocí něm. vlády v Čechách proti Boleslavovi Chrabrému, pol. knížeti, který předtím svrhl jejich bratra Boleslava III. Vzájemné spory s Jaromírem skončily r. 1012, kdy Oldřich se zmocnil sám trůnu, dav Jaromíra vykleštiti a posléze i oslepiti. Vláda Oldřichova nebyla ani potom klidná. Jako věrný vasal něm. krále Jindřicha II. pomáhal ve vyhlazovacím boji proti Slovanům pobaltským. Po smrti Boleslava Chrabrého zmocnil se trvale Moravy a dal ji v úděl svému synu Břetislavovi (1029). R. 1032 s jeho pomocí založil sv. Prokop klášter na Sázavě pro mnichy slovan. liturgie.

Oldřich, údělný kníže na Moravě (Brněnsko), syn Konráda I. Po smrti čes. knížete Břetislava II. (1100) dal si udělit Čechy v léno od Jindřicha IV. proti Bořivojovi, bratru Břetislava II. Bořivoj však podržel převahu, ač Oldřich byl nejstarším v rodě Přemyslově. Se svým bratrem Lutoldem, úděl. knížetem Znojemským, založil 1109 klášter v Třebíči.

Oldřich ze Znojma, bakalář univ. pražské a od 1433 farář strany Sirotků. Obhájce artikulů v Basileji.

Oldřichov (Ullersdorf), o. v Č., okr. Duchcov, 993 ob.

Oldřichov, o. v Č., okr. Tábor, 496 čs. ob.

Oldřichov na Hranicích (Ullersdorf), o. v Č., okr. Liberec, 923 ob.

Oldřichov u České Lípy (Ulrichsthal), o. v Č., okr. Děčín, 848 ob.

Oldřichov v Hájích (Buschullersdorf), o. v Č., okr. Liberec, 1402 ob.

Oldřichovice, o. ve Slez., okr. Český Těšín, 1947 ob.

Oldřiš, o. v Č., okr. Polička, 1019 čs. ob.

Oldřišov, o. ve Slez., okr. Opava, 1378 ob. (1162 čs.).

Oleaceae, O_3 olivovité.

Olean, město v severoam. st. N. York, 20.000 ob., na hranici Pensylvanie. V okolí naftové výskyty.

Oleandr (bobkovnice), O_3 Nerium.

Olefinbenzeny, jednojádrové aromatické sloučeniny s nenasyceným postranním uhlíkovým řetězem, na př. fenylethylen (styrol) $C_6H_5 . CH = CH_2$; olefinbenzeny vyskytují se často v říši rostlinné, na př. chavikol, anethol, eugenol.

Olefiny, uhlovodíky nenasycené obecného vzorce C_nH_{2n}, jsou sloučeniny uhlíku a vodíku, obsahující as 85·6% uhlíku a 14·4% vodíku. Prvním jest ethylen C_2H_4, druhým propylen C_3H_6, pak butylen C_4H_8, amylen C_5H_{10} atd. Podle ženevského názvosloví mají olefiny v názvu koncovku -en, jež připojena je ke kmeni příslušného uhlovodíku řady parafinové. Tedy C_2H_4 nazývá se ethen, C_3H_6 propen, další buten atd. Od parafinů liší se olefiny tím, že při stejném počtu atomů uhlíkových jsou o dva atomy vodíku chudší, což způsobeno je jednou dvojnou vazbou. Proto také jsou nenasycené a snadno addují (přímo se slučují) jiné prvky. Tak na př. již působením halových prvků (chlor, brom, jod)

přímo tyto addují a tvoří pak dihalogenparafiny; na př. z ethylenu působením bromu tvoří se ethylendibromid:

$$H_2C = CH_2 + Br_2 = BrH_2C \cdot CH_2Br.$$

Uhlovodíky řady olefinové tvoří se podobně jako parafiny při suché destilaci různých organických látek a jsou obsaženy ve svítiplynu a v dehtu kamenouhelném i hnědouhelném. Laboratorně se připravují na př. z jednomocných alkoholů odštěpením vody, jako na př.

$$CH_3 \cdot CH_2OH = H_2O + H_2C = CH_2$$

z alkylhalogenidů odštěpením halogenvodíku, na př. z propyljodidu získáme propylen:

$$CH_3 \cdot CH_2 \cdot CH_2J = HJ + CH_3 \cdot CH = CH_2.$$

Podle svých fysikálních vlastností podobají se olefiny parafinům. Nižší členové jsou plynné, od C_5H_{10} jsou kapalné, nejvyšší členové jsou látky tuhé. Ve vodě se nerozpouštějí, snadno se rozpouštějí v alkoholu a éteru.

Oleg Moudrý, rus. kníže norman. pův. († 912); dobyl Kyjeva a podmanil sousední slov. kmeny; 907 obléhal Cařihrad a přinutil Řeky k poplatkům.

Olechnowicz Władysław, MUDr. (1848—1918), pol. antropolog. Sp.: Rasy Ewropy (1898).

Olechowski Gustaw (* 1874), pol. spisovatel-novelista. Sp.: Dzieje mężczyzny (1912), Rycerz (1914), U wrót Barbarji (1921) a j.

Olein, triglycerid kysel. olejové, nachází se v četných tucích, zvláště v oleji mandlovém a olivovém; je doprovázen vždy stearinem a palmitinem, v čistém stavu je bezbarvý olej bez chuti a zápachu. O_4 kysel. olejová.

Oleje jsou kapalné tuky; obsahují pravidelně větší množství kyseliny olejové. Vyrábějí se buď lisováním nebo extrakcí různými rozpustidly tuků (benzin, chlorid uhličitý a j.). Podle původu dělí se na živočišné: kostní olej, paznehtní olej a j., a na rostlinné, jako na př. olej olivový sezamový, lněný, konopný a j. Podle svého chování na vzduchu dělí se oleje na nevysýchavé, polovysýchavé a vysýchavé. K prvým náleží olej olivový, podzemnicový, mandlový, k druhým olej řepkový, bavlníkový, sezamový a j. K olejům vysýchavým náleží hlavně olej lněný, sloužící proto k rozdělávání barev a na výrobu fermeží. Podobně se užívá o. konopného, makového, ořechového a slunečnicového. Dnes velmi často se oleje ztužují působením vodíku za přítomnosti niklu jakožto katalysátoru. Při tom kapalná kyselina olejová přechází v isomér kyseliny stearové, která je tuhá a tím také tuk stává se tuhým. Olejů užívá se jednak jako tuků pokrmových, jednak k účelům technickým (jako na př. na výrobu fermeží, mýdel, glycerinu a j.). Podle svého chemického složení jsou oleje, podobně jako tuky, sloučeniny trojmocného alkoholu glycerinu s mastnými kyselinami, a to hlavně kyselinou stearovou, palmitovou a nenasycenou kyselinou olejovou. O. vysýchavé obsahují vedle toho ještě jiné nenasycené kyseliny, jako kyseliuu linolovou, linolenovou a j.

Olej lněný, O_4 lněný olej.

Olej makový, O_4 makový olej.

Oleje svaté, oleje, kterých katol. církev užívá při udílení jistých svátostí a při obřadech; oleum infirmorum, oleje nemocných, oleum sanctum, o. svatý.

Olejnaté rostliny vyznačují se tím, že mají v plodech a semenech tak velké množství tuku, že může býti využit hospodářsky pro lidskou výživu nebo technické potřeby. Z domácích pěstují se pro olejnatá semena: řepka olejná čili olejka, mák, len, konopí, slunečnice, hořčice bílá a černá. Ze zámořských sezam (Sezamum indicum), který poskytuje 56% oleje, skočec (Ricinus communis) a podzemnice olejná (Arachis hypogaea), obsahující až 85% lněného oleje (burské oříšky). Ze stromů a keřů: ořech vlaský, líska, buk, oliva evropská, mandloň obecný, moringa olejná, kokosovník, para ořech (juvie ztepilá, Bertholettia excelsa) Oleje tuhé dává palma olejná, strom máselný, stillingie lojonosná, kokosovník, pekea máselná, kakaovník. Řada rostlin poskytuje éterické oleje ve květech, na př. levandule, máta, růže (růžový olej), jasmín a j.

Olejnička, konvička k vylévání oleje do mazniček.

Olejník František (* 1880), č. politik a novinář, senátor strany republik., tajemník Ústř. Domoviny domkářů a malorolníků.

Olejomalba, vznikla ve XIV. st. Olejové barvy dají se lehce míchati, nesplývají však, možno je přemalovati, aniž by spodní barva se rozpouštěla; esteticky vyniká o. silou, plností a možno jí docíliti nekonečné řady světelných a stínových tónů. Barvy pozůstávají ponejv. z kysličníků, látek zemních a rostlinných, k ředění používá se olejů (terpentin, fermež), k roztírání štětců, maluje se na plátně, dřevě nebo měď. deskách. Hotový, suchý obraz se ještě jednou natírá fermeží. Během času nastává u barev na obraze chemická i optická změna.

Olejotisk, fotografický rozmnožovací způsob, založený na citlivosti chromované želatiny vůči světlu. Želatina, která byla osvětlena ve vodě, nebobtná a přijímá mastné barvy tiskařské, kdežto místa neosvětlená bobtnají ve vodě a za vlhka nepřijímají mastných barev. Pro vlastní olejotisk používáme hladkého papíru, potaženého vrstvou želatiny (jednoduchý přetiskový papír n. zvláštní papír pro olejotisk), který se učiní citlivým potřením alkoholického roztoku dvojchromanu amonného (při světle lampy). Pak se papír v temnu vysuší a tím jest připraven pro kopírování. Toto se provádí nejlépe na slunci nebo v jasném rozptýleném světle a to tak dlouho, až polotóny jeví se hnědě na žlutém podkladě. Pak papír při žlutém světle koupeme as po 1 hod. ve vodě as 20° C teplé, abychom odstranili přebytečný dvojchroman. Proti světlu vidíme na tomto vlhkém papíře relief obrazu. Vlhký obraz dáme na skleněnou desku a osušíme filtračním papírem. Na tento stále vlhký obraz nanášíme nyní olejovou tiskací barvu (nejlépe se hodí černá, hnědá a červenohnědá) jemným ťukáním postupně po celém obraze. K rychlejšímu a stejnoměrnějšímu nabarvení velkých ploch možno použíti klihových n. gumových válečků. Barva, která ulpí na světlech, dá se odstraniti štětcem nebo chomáčkem vaty. Pak se hotový obraz vysuší. Dnes jest olejotisk velmi oblíbeným uměleckým způsobem fotografickým, který jest snadnější než způsob následující. — Stejným způsobem, jako se získává olejotisk, obdržíme z každého bromostříbrného n. chlorobromostříbrného obrazu vhodný podklad pro nabarvení pouhým vybílením. Kopie správně vyvolaná a ustálená se v roztoku modré skalice a dvojchromanu draselného vybílí, při čemž současně se želatina na těchto místech utvrdí. Pak se obraz vyčistí ve zředěné kyselině sírové, znovu ustálí v roztoku sirnatanu, promyje ve vodě a usuší. Takto připravený obraz je trvanlivý a lze jej kdykoliv později použíti po namočení k barvení. Tento způsob, označovaný jako bromolejotisk, je dnes rozšířenější než způsob prvý, ač vyžaduje při barvení větší zručnosti. Za to není však zapotřebí zvláštního papíru a lze tak každý hotový snímek přeměniti na umělecký obraz.

Olejová kyselina, nenasycená jednosytná kyselina řady alifatické, nachází se sloučena s glycerinem jako triglycerid kys. olejové (C_{18} olein) skoro ve všech tucích, zvláště v oleji mandlovém a olivovém a v rybím tuku a jest vedlejším produktem při zpracování tuků na kys. palmitovou a stearovou a přichází do obchodu jako olein. Slouží na př. k napouštění vlny, k výrobě mýdel a k výrobě kožního oleje.

Olejové barvy získají se rozetíráním minerálních barev s fermeží nebo různými vysýchavými oleji. Slouží k různým nátěrům a v uměleckém malířství. Nejčastěji se k rozdělávání užívá fermež lněná, pouze pro jemné umělecké barvy je vhodnější fermež z oleje makového nebo ořechového. Výroba provádí se velmi jednoduše přímým rozetíráním barvy s fermeží na zvláštních strojích. Do obchodu obyč. přicházejí barvy těstovité, které se před použitím ještě zřeďují fermeží. Umělecké barvy přicházejí nejčastěji v tubách. Přídavkem sikativů (O_2) se jejich schnutí značně urychluje. Minerální barvy velmi jemně práškové mohou se teprve přímo před upotřebením mísiti s fermeží. Aby příliš rychle nevysýchaly při uchování, chrání se někdy vrstvou vody před účinkem vzduchu. Před upotřebením se musí odlíti.

Olejový cukr (olaeosaccharum), směs éterického oleje a cukru v poměru 1:50; slouží k přípravě limonád (citronový olejový cukr) a v lékařství.

Olekma, pravý přítok ř. Leny v Sibiři, 1600 km dl.; pramení na sev. svahu Jablonného Chrebtu a ústí pod Olekminskem do Leny.

Oleksovice (Gross-Olkowitz), ms. na M., okr. Znojmo, 1276 ob.

Olen Miloš, ps. V. Hánka.

Olendzki Alexandr, Ing. (* 1879), pol. elektrotechnik a prof. varšav. techniky.

Olendzki Władysław (1841—1894), pol. spisovatel (pseud. Jacek Soplica), red. Kurjera Codziennego.

Oleomargarin, O_4 margariny.

Oleotypie, souhrn umělec. kamenotisku (litografie), kde jest obraz napodobován v grafice, aby měl vzhled olejomalby.

Oléron Ile d', ostrov na záp. pobř. Francie, před ústím ř. Charente, 172 km², 16.000 ob.; hl. m. Le Château. Původně (Uliarius) patřil k Aquitanii, od r. 1370 k Francii. Těžba soli a mořské lázně.

Oleřišský Ladislav (pseud.), O_4 Myslivec František.

Olesja (pseud. Aleks. Kandyby), (* 1873), ukraj. básník lyrický směru vlasteneckého.

Oleśnicka Zofja z Pieskowej Skaly, domnělá první polská básnířka (XVI. st.) a autorka nábož. básní.

Oleśnicki Zbigniew (1389—1455), pol. státník, biskup krakovský a úhlavní ne-

přítel Husitů. Po dobu nezletilosti Władysława III. vladařem. Za Kazimíra Jagiell. pozbyl úplně svého vlivu.

Olesnyćkyj Jevhen (1860—1917), ukraj. veř. polit. pracovník v Haliči, poslanec rak. sněmovny, zakl. hospod. spolku Silśkyj hospodař a Krajevoho Moločarśkoho Sojuzu, red. humor. listu Zerkalo, spoluzakladatel časopisu Dilo (oba ve Lvově).

Oleszczyński Antoni (1794—1879), pol. rytec v Paříži.

Oleszczyński Seweryn (1801—1876), ředitel litograf. odd. Banku Polskiego.

Oleszczyński Władysław (1808—1866), pol. sochař v Paříži. Pochází od něho mnoho pomníků, hl. Mickiewiczův v Poznani.

Oleszkiewicz Józef (1777—1830), pol. malíř v Petrohradě, člen tamní Akademie. Maloval hl. histor. obrazy.

Oleša Jurij Karlovič (* 1899), souč. ruský spis. povídek, románů, feuilletonů a j. Nejznámější jeho román Závist z r. 1928.

Oleška (Oleschau), o. v Č., okr. Kadaň, 495 ob.

Oleška, o. v Č., okr. Český Brod 743 čs. ob.

Olešná, o. v Č., okr. Pelhřimov, 408 čs. ob.

Olešná, o. v Č., okr. Písek, 477 čs. ob.

Olešná, o. v Č., okr. Rakovník, 674 čs. ob.

Olešná, o. v Č., okr. Rokycany, 590 čs. ob.

Olešná, o. na M., okr. Nové Město na Mor., 481 čs. ob.

Olešná, o. na Slov., okr. Čadca, 1724 čs. ob.

Olešnice, o. v Č., okr. Náchod, 991 čs. ob.

Olešnice, o. v Č., okr. Rychnov n. Kněžnou, 551 čs. ob. Ruč. tkalc., lom.

Olešnice (Giesshübel), ms. v Č., okr. Nové Město n. Metují, 1579 ob. Tkalcovství; výroba zátek.

Olešnice, o. v Č., okr. Čes. Budějovice, 866 čs. ob.

Olešnice, o. v Č., okr. Turnov, 437 čs. ob.

Olešnice, ms. na Mor., okr. Boskovice, 1823 čs. ob.

Olešnické knížectví, kdysi polské kníž. s hl. m. Olešnicí (Oels). 1492 maj. české koruny, později v rodě knížat z Minsterberka (♌). Od r. 1844 pruské a část vl. okr. vratislavského.

Olešník, o. v Č., okr. Čes. Budějovice, 595 čs. ob. Hnědé uhlí; lomy.

Olešník, o. na Podk. Rusi, okr. Sevluš, 1847 ob.

Olešný Oldřich, pseud. V. Krofty.

Oleum, ♌ olej.

Oleum Crotonis, ♌ krotonový olej.

Oleum Dracunculi, ♌ estragonová silice.

Oleum elemi, ♌ elemiová silice.

Oleum Eucalypti, ♌ eukalyptová silice.

Olfactorius (nervus), nerv čichový, ♌ mozek a nos.

Olfactus (lat.), čich.

Olfaktometr (řec., měřič čichu), přístroj sestav. Zwaardemakerem, umožňuje měřiti citlivost čichového ústrojí na rozličné voňavé látky. Sestává z průlinčitého kaolinového válce, zvlhčeného vyšetřovanou látkou, který je nasazen na skleněnou rouru, jejíž jeden konec se zasune do nosní dírky.

Olga, křest. svatá († 969), ruská selka, manž. knížete Igora, dala se 957 pokřtíti, přijala jméno Helena; pam. 11. VII.

Olgierd, velkokníže litevský († 1377); moc jeho sahala až ke Smolensku, Novgorodu a Pskovu, 1355 dobyl Černigova, podmanil celé Podolí a Ukrajinu a po válce s Kazimírem III., polským, polovinu Volyně.

Olgin, pseud. Fedora Jesenského.

Olchowicz Konrad (1858—1924), pol. novinář, vynik. kult. pracovník, šéfredaktor Kurjera Warszawskiego.

Olchowicz Konrad, jun. (* 1894), pol. novinář, šéfred. Kurjera Warszawskiego, satyrik a humor. spis. (Awantura paspartowa, Na wyspie, Qui pro quo)

Oliban Anton (1824—1860), slovinský básník, kněz, psal nábož. verše a nábož.-výchovné články do časopisů.

Olibanum, ♌ kadidlo.

Oliš Václav (* 1847), vl. rada polic. ředitelství pražského a býv. šéf bezpečn. oddělení. Za svět. války zatčen a internován.

Olifant, jméno čtyř řek v Kapsku v Jižní Africe: 1. O. River West, 128 km dl., ústí do Atlant. oceánu; 2. O. River East, vtéká do ř. Gourity River a s ní do Ind. oceánu; 3. O., přítok ř. Hartebeest; 4. O. (Lepelule), hl. přítok ř. Limpopo, 700 km dl. — O., formát papíru rozměru 60×87 cm až 61×88 cm.

Oligarchie, vláda několika jednotlivců, podporujících jen zájmy vládnoucí třídy.

Oligocythaemie (řec.), chorobné zmenšení počtu krvinek v krvi po velkých ztrátách šťav (dlouho trvajícím hnisání), po otravě rtutí, arsenem a jiných chorobách.

Oliheň, ♌ kalmar.

Olim, pseud. Miloše Kareše.

Olinda, býv. hl. město brasil. státu Pernambuco, 59.000 ob.

Oliphant Margaret, roz. Wilson (1828—1897), britská spis. románů, v nichž hu-

morně líčí skotský a angl. život na vesnici a na faře. Romány Passages in the Life of Mrs. Margaret Maitland of Sunnyside, Salem Chopel, The Beleaguered a mn. j.

Olisipo, starod. jméno m. Lisabonu.

Olita (Alytus), okr. m. v Litevsku, 7000 ob., obchod s obilím.

Oliva maura.

Oliva maura, druh trop. plžů, jehož ulita připomíná plod olivy a v Kongu a sev. Africe používá se jako mince.

Oliva (Olea R. Br.), rod rostlin olivovitých (Oleaceae), stromy n. keře se vstřícnými kožovitými listy, s květy v latách n. ve svazcích a šťavnatými peckovicemi; asi 35 druhů v Kapsku, ve Vých. Indii, Austrálii a Polynesii. — O. evropská (Olea europaea), prostředně vysoký, vždy zelený strom, s metlovitými čtyřhrannými větvemi, které jsou v mládí plstnaté a trnité. Má kožovité podlouze kopinaté listy, svrchu temně zelené, vespod stříbřitě bílé. Květy bílé, vonné, obojaké. Peckovice podobné naší švestce, lysé, hladké, s počátku zelené, později červené, po uzrání temnomodré. Pochází z Orientu, ale již od starodávna pěstuje se v celém Středozemí. Divoká forma (O. silvestris) má větve trnité, ostře hranaté, kulturní forma (O. lancifolia) vyznačuje se vyšším vzrůstem, oblými větvemi bez trnů a plody bohatými na olej. Pěstuje se pro plody olivky, které se jedí svěží i naložené a tlačí se z nich olej (obsahují 25% oleje). Zelenožluté dřevo hodí se pro práce soustružnické, vonná pryskyřice a hořká kůra k léčení. Má velmi skromné požadavky, ale nejlépe se jí daří na vápencových půdách v stejnoměrném přímořském podnebí. V XVI. století byla zavedena do Jižní Ameriky, pěstuje se i na Kavkazu, v Jižní Africe, v Austrálii a v Japonsku. V Alžíru a na Sardinii jsou celé souvislé olivové lesy. 35 druhů, z nichž nejznámější jsou: o. jihofrancouzská, amelans, picholines, verdanské a z Luccy. — O. česká, hlošina úzkolistá (Eleagnus angustifolia), ozdobný stromek s listy stříbřitými, kopinatými. Mocně vonné drobné květy sedí po 1—3 v úžlabí listů s trubkovitým čtyřcípým vně stříbřitým, vnitř jasně žlutým okvětím. Plody (nažky) u nás jen zřídka uzrávají. Domovem ve Středozemí a v západní i střední Asii. Pěstuje se v sadech pro velmi vonné květy, tak jako severoamerická h. stříbřitá (E. argentea).

Oliva Alois (1822—1899), velkoobchodník a pražský mecenáš, říšský a zem. poslanec. Vybudoval Vychovatelnu pro zanedbané a opuštěné děti v Říčanech a štědře podporoval národní podniky. Zakladatel Živnostenské banky a první její předseda.

Oliva Ferdinand (* 1865), čes. spisovatel lidových veseloher.

Oliva Fernán Pérez de (1494—1531), špaň. filosof, přednášel v Římě a Paříži o morální filos., teologii a matematice.

Oliva Jan (* 1863), čes. spisovatel z družiny Katol. Moderny, farář ve Svratce.

Oliva Václav (* 1870), č. katol. spis., farář v Radhošti.

Oliva Viktor (* 5. IV. 1861 v Novém Strašecí, † 5. IV. 1928 v Praze), malíř a ilustrátor, redaktor Zlaté Prahy, žák pražské a mnichovské akademie malířské. Ex libris: Jar. Topič a Antonín a Anita Šulcovi z r. 1926.

Oliva M., ps. M. Pernici.

Olivárez de Guzmán Gaspar, hrabě, vévoda ze San Lucar de Barrameda (1587—1645), špaň. státník, reformátor, pro přísnost proti šlechtě odstraněn.

Olivenit, vodnatý arseničnan měďnatý; nachází se v kosočtverečných, s adaminem a libethenitem v isomorfních krystalech a v kulovitých a ledvinovitých agregátech olivově zelené aneb nahnědlé barvy; v Cornwallu, na Urále a j., tv. 3.

Oliver Jovan Grčinić, despota, připom. se v l. 1336—1355, asi řec. pův., vynikající šlechtic Dušanovy doby, zasloužil se na sboru v Prištini o společenství s Jovanem Kantakuzenem.

Oliverius Jan (* 1843 v Královicích u Plzně, † 1904 v Praze), č.-am. novinář starého rázu. Vedl r. 1885 Divadelní loď do Čech. Za svého pobytu v Am. pracoval asi u 16 časopisů.

Olivetská hora (lat. Mons oliveti, arab. Džebel el Túr), domněle místo nanebevstoupení Krista, hora vých. od Jerusaléma; ze tří vrcholků prostřední s vesnicí Kefr el Túr bylo již za času Davidova předmětem uctívání; 333 postavila tam cís. Helena basiliku.

Olivetský z Heřmaní, neb z Olivetu Jan, st. syn Pavla O., českobratrský knihtiskař v Olomouci (1536—1548), předtím v Prostějově. Popraven 1551.

Olivetský z Olivetu Pavel, pův. Pavel z Meziříčí († 1534), zařídil 1503 českobra-

trskou tiskárnu v Litomyšli (du monte Oliveti). Mimo Litomyšl měl též závod v Praze III.

Olivin (oeridot, chrysolith), nerost, křemičitan hořečnatý s křemičitanem železnatým $(Mg, Fe)_2 SiO_4$; nachází se v silných kosočtverečných tabulkách barvy žlutozelené, též hnědé a žluté, zřídka červené, lesku skelného, průhledný až průsvitný, tv. 6.5—7; nalézá se v čedičích a v t. zv. horninách olivinových, na př. v čediči u Kostomlat, u Forstbergu, v Auvergni, v pikritu u Nového Jičína. Průhledný, pěkně zelený chrysolith nachází se ve volných krystalech a zrnech v Orientě, v Egyptě, na Ceylonu, v Brasilii a používá se ho jako drahokamu. Železem bohatý olivin je hyalosiderit.

Olivovité (Oleaceae), čeleď dřevin s listy jednoduchými, někdy i složenými, vstřícnými nebo i v přeslenech. Obojaké, někdy různopohlavné květy ve vrcholičnatých květenstvích v základě dvojčetné. Semeník svrchní dvoupouzdrý. Opylení hmyzem někdy i větrem. Plod tobolka, peckovice, bobule i nažka. Zastoupena asi 20 rody, 400 druhy, hlavně v tropech a v subtropech, ale i v mírných pásmech celé zeměkoule. Šeřík (Syringa) Forsythia, jasan (Fraxinus), ptačí zob (Ligustrum), jasmín (Jasminum), oliva (Olea).

Olivový olej, z plodů olivy (Olea europaea), získávaný mastný olej. Nejlepší pokrmový o. o. získává se z plodů, které ležely na hromadách na vzduchu nebo byly zahřáty na 45—55°, lisováním za studena. Silnějším lisováním jednou již vylisovaných plodů získá se méně cenný o. o., olej třetí třídy získává se lisováním za horka za přidání horké vody, nejhorší druh vařením vylisovaných placek s vodou a opětným lisováním. Zbytky dnes extrahují se ještě sirouhlíkem nebo benzinem; prvním způsobem získávaný olej nazývá se sulfurovým olejem. Z vykvašených plodů lisovaný olej nazývá se tourantovým olejem; používá se ho v barvířství. Z olivových jader získávaného oleje používá se v průmyslu. Panenský o. o. je slabě zbarvený nebo zlatově žlutý, téměř bez vůně, lahodné chuti, tuhne někdy již při 10°, zpravidla však při teplotě nižší. O. o. skládá se v podstatě z oleinu, stearinu a palmitinu, na vzduchu nevysýchá, hoří jasným, čadivým plamenem, snadno žlukne; v plných, uzavřených lahvích, zvláště za přidání 0.5% bezvodého alkoholu, drží se však dobře. Do obchodu přicházející o. o. často bývá falšován jinými rostlinnými oleji.

Olizarowski Tomasz August (1811—1879), pol. básník ukraj. školy. Jednotlivě vyšly: Wincenty z Szamotul (1850), Dziewice Erinu (1857), Rada v Chęcinach (1861).

Oljminskij Michajl Štěpanovič (* 1863), rus. revoluc., přítel Leninův; 1920 předs. komise v lid. komis. osvěty a řed. odd. pro dějiny strany komunistické.

Ollivant Alfred (* 1874), angl. spis. novel a románů. Proslavil se skvělou povídkou ze života psa Owd Bob (1898).

Ollivier Émile (1825—1913), franc. státník, poslanec, podp. politiku Napoléona III., 1870 utvořil vládu a dal se strhnouti k válce s Německem.

Olomouc, m. na Mor., leží na soutoku Moravy a Bystřičky, 219.47 m n. m., 17° 15′ 33″ z. d., 49° 45′ 43″ z. š. od Greenwiche, 4053 ha. R. 1900 měl 22.245 obč. osob, r. 1921 Velký O. 57.206 obyv. a 1930 kol 66.000 ob. Město má velký nemovitý majetek: 87 činž. domů a veř. budov, fortifikační pozemky kolem města a velkostatek s 3826 ha půdy (lesy 2567 ha). Městské dvory v Grygově a Holici, pozemky v Horce, Skrbeni a Unčovicích jsou pronajaty. Městské podniky: vodárna, plynárna, elektr. tramvaj, cihelna, vápenka a jatky. — Stručný přehled dějin. V historii O. obrážejí se dějiny celé sev. Moravy. V první čtvrtině XI. st. byla sídlem knížete českého Břetislava; za syna jeho Vratislava stalo se Olomoucko úděl. knížetstvím Oty I. a jeho nástupců. Přemyslovci vystavěli tu románský hrad (zbytky), kol něho vzniklo Předhradí u přechodu přes řeku Moravu a staré cesty z Čech do Polska. Roku 1063 založeno biskupství, r. 1074 klášter Hradisko pro benediktiny. Obyvatelstvo bylo české. Za Přemysla II. vzniklo nové město a osazeno něm. kolonisty; od této doby nazývá se královským (první privilegium městské z r. 1261); od r. 1352 užívá práva magdeburského. Za Karla IV. založeny zemské desky. Od poč. XV. st. stojí v čele města purkmistr, jeden ze čtyř konšelů. V době husitské jsou Olomoučtí proti učení Husovu. Roku 1469 korunován tu Matyáš Uher. za krále čes. proti Jiřímu, jehož nástupce Vladislav r. 1479 postoupil Matyášovi Moravu na čas života. R. 1480 usneseno zapisovati do zem. desek česky, ne latinsky. Na poč. XVI. st. vniká do O. luterství, jemuž pomáhá knihtisk. Leč záhy začíná tu působit protireformace jesuitská. Město přikupuje statky, ale půjčkami Habsburkům a třicetiletou válkou upadá finančně a hospodářsky. Bitvou bělohorskou počíná poněmčování města, jež

ztrácí význam politický, tribunál král. a desky přeneseny do Brna, jež se stalo skutečným hlav. městem Moravy. Století XVII. a XVIII. je obdobím nové výstavby města, jež za Marie Terezie přeměněno v nedobytnou pevnost proti Prusům v l. 1743—54. Za Josefa II. zrušeny všechny olomoucké kláštery a přeměněny v kasárny. R. 1777 povýšeno biskupství na arcibiskupství. Za Josefa II. zřízen magistrát ze zkoušených právníků. Po válkách franc. se město povznáší, ale průmyslu vadí hradby a bažiny pod nimi. Neprospěla ani dráha r. 1841, město zůstalo dále městem kněží, vojáků a úřadů. R. 1848 vzdal se tu Ferdinand I. trůnu ve prospěch Františka Josefa. Po tomto roce není již velkých událostí historických. Po porážce u Král. Hradce ukázala se zbytečnost pevnosti, jež zrušena, hradby se počaly bourati r. 1876 a bourají dodnes. Český život začal se rozvíjeti slibně v letech 60., kdy nár. obrození přispívají vlastenečtí profesoři gymnasia slovanského a spolky. Zájmům národním sloužilo dobře i české novinářství: Olomoucké noviny (1865), které přešly v Našince (1869), dále Pozor a Selské listy; z vědeckých zvl. Časopis Vlast. mus. spolku a Selský archiv, zal. V. Praskem. — Umělecké památky v O. jsou velmi čet. a význam. Z hradu, kt. byl ve XII. st. nádher. vyzdoben, zachov. jsou krás. románská okna (na dómě) a kulatá věž románská, z níž uprav. kaple sv. Barbory. Chrám sv. Václava, vysvěc. 1131, pův. románský, byl častěji přestavován, nynější úprava v novodobé gotice z l. 1883—91 od arch. Meretty; zachovány části z doby gotické a renesanční. Kaple sv. Anny při dómu jest již přestavěna, má pozdně renes. portál z r. 1612. Kapitul. děkanství z r. 1644 ve vlaš. renesanci. Na předhradí residence kanovníků z l. 1664—95 od ital. umělců s krásnými portály a arkádami. Palác arcibiskupský, vyst. v l. 1664—74 Vlachem Baltazarem Fontanou, se 3 portály a trůnním sálem. V arcibisk. konsistoři jsou slavnostní a hist. vozy s řezbami a malbami. Bývalé budovy jesuitské jsou monument. stavby barokní z l. 1667—1724 s freskami od Harringera a Haudkeho. Býv. kostel a klášter sv. Kláry (dnes přírodovědecké museum) má krásné tepané renes. železné dveře. Radnice s věží (75 m) byla stavěna v 2. pol. XIV. st. ve slohu got.; kaple sv. Jeronyma ve vladislavské gotice má zvenčí got. arkýř a uvnitř síťovou klenbu. Na vých. průčelí radnice jest renesanční dvojité schodiště s loggií, pod ní bohatý renes. portál z r. 1564; vedle věže starobylý orloj, zhotovený podle pověsti Ant. Pohlem r. 1422, naposled restaurovaný v l. 1925—27. Před radnicí barok. sloup Nejsv. Trojice od V. Rennera z l. 1716—54. Městu dodávají zvláštního rázu četné barokní kašny (Caesarova z 1724, Herkulova z 1686, Neptunova z 1695, Jupiterova z 1707, Tritonů z 1709, Merkurova z 1730), sloupy (morový Panny Marie) a sochy, že dodaly mu názvu „města baroku a kašen". Chrám sv. Mořice, největší gotický na Moravě, svými kusými věžemi dodává městu charakterist. obrazu; vznikl ve XIII. st. a přistavěn byl k jižní věži, která je starší; je z nejcennějších got. památek z doby lucemburské; vnitřní zařízení barokní po požáru r. 1709; v sakristii vzácná řezba Smrt P. Marie z poč. XVI. st.; z venčí sousoší Krista a apoštolů na hoře Olivetské z XVI. st. U kláštera dominikán. gotický kostel Početí P. Marie z 2. pol. XV. st. Kostel sv. Michala s kněž. seminářem zaujímá nejvyšší místo vnitřního města; byl původně založen ve XIII. st., dnešní je v raném baroku z l. 1676—1701 na got. půdoryse. Ve městě je hojně domů renesančních, barokních, rokokových i empirových. — Olomoucké knihovny a archivy. 1. Největší knihovna je státní Studijní knihovna, jež vznikla při býv. universitě r. 1773 a byla rozmnožena knihovnami ze zrušených klášterů olomouckých; čítá přes 100.000 svazků a 926 rukopisů (1931). 2. Veřejná knihovna m. O., založena po převratu a splynula s knihovnou Nár. jednoty; čítá 22.549 sv.; v čítárně vyloženo 146 časopisů a revuí. 3. Německá veřejná knihovna městská vznikla po převratě a čítá na 10.000 knih. 4. Židovská lidová knihovna s 3000 svazků. 5. Knihovna Vlasteneckého musea přes 7000 sv. 6. Dominikánského konventu přes 7000 sv. 7. Českého reál. gymnasia s 6000 sv. 8. Vyšší hospodář. školy se 4000 sv. Kromě toho jsou tu knihovny spolkové, školní, vojenské a klášterní. Archivy: 1. Největší je archiv kapitulní, který obsahuje také nejstarší listiny (od r. 1131); není veřejný a je třeba svolení ke studiu v něm. 2. Archiv městský jest veřejný (vždy odpoledne); nejstarší listina z 1261, nejstarší rukopis z 1343. 3. Archiv arcibiskup. konsistoře má nejstarší akta ze zač. XVII. st., koncepty starších spisů sahají až do r. 1469. 4. Archiv býv. university (při teolog. fakultě) obsahuje akta universitní a matriky posluchačů od r. 1576. (Podle publ. Olomouc, vyd. nakl. Dari 1930—31.) — Universita v Olomouci. Biskup Vilém Prusinovský povolal 1566

do O. jesuity, založil pro ně akademii, která byla 1573 povýšena na universitu. Papež Řehoř XIII. r. 1500 ustanovil, aby jinoši ze Švédska, Norska, Dánska, Pruska, Polska a Uher, kteří se chtěli věnovat teologii, studovali v O. Vedle teologie byly pěstovány přírodní vědy, k nimž přistoupila i práva, chyběla jen medicina. Po zrušení jesuit. řádu byla univ. r. 1778 i s akademií stav. přeložena do Brna, po 4 letech vrácena opět O., ale snížena na pouhé lyceum, jež teprve 1827 znovu povýšeno na universitu, která pak tu trvala do r. 1855. Z profesorů jejích vynikli Jos. Vrat. Monse, Ondřej Lud. Jeitteles, dr. Fr. Mošner, dr. Ig. Hanuš, dr. Jan Helcelet a A. V. Šembera; působili zde dr. Jos. Vrat. Fischer, první dějepisec města, Al. Hanke z Hankenštejna a Ant. Boček, pozdější stavov. archivář. (Podle prof. V. Nešpora.) — Olomoucké školství. V Olomouci je 111 škol, od mateřských až po fakultu vysokoškolskou. Mateřských je 30, jednak samostatných, jednak spojených s obecnými. Obecných a měšťanských je 47 se 7600 žáky ve 26 škol. budovách, z nichž pozoruhodná je na Pavlovičkách, kde žactvo může pracovati v pracovních skupinách u stolů po způsobu dílenském n. laboratorním. Při měšťan. školách je 7 jednoroč. učeb. kursů. Škol pokračovacích je 22. Odborných 10: dvoutříd. obchodní, veř. obch. šk. ústavu hr. Pöttinga, měšt. dívčí šk. rodinná a živnost., ústav hr. Pöttinga, zem. vyš. hospodyň. škola, zem. odb. škola hospodář., zemská hospodyň. škola, st. škola pro zpracování dřeva, něm. obch. dvouletá škola a něm. rod. a živn. škola. Středních je 9: české gymnasium, reálka, dív. ref. reál. gymn., stát. ústav učitel., soukr. ústav učitelský, obch. akademie, zem. vyšší hospodářská škola, něm. reál. gymn., něm. obch. akademie. Z býv. university zůstala jen cyr.-meth. fakulta bohoslovecká; ostatní fakulty byly v l. 1851—1878 postupně rušeny. — Průmysl v O. Nejvíce je zastoupen potravinářský, na prvém místě výroba cukru (4 surovárny a 3 rafinerie), cukrovinek, čokolády a oplatek (6 továren), sladu (7 továren ve městě, 7 v okolí); 4 parní a 1 vodní mlýn na mouku; solné mlýny melou, čistí a upravují sůl z Akny Slatiny. Lihový průmysl má 3 lihovary průmyslové ve městě a 1 družstevní v okolí; s ním souvisí výroba droždí, octa a likérů. Dosti početná je skupina různého potravinářského průmyslu, výroby rybích konserv, kávových náhražek, rostlinných tuků, pečiva, kyselého zelí, uzenář. výrobků, sodové vody, sýrů, zejména olomouc. tvarůžků, jež se silně exportují. Kovoprůmysl zaměstnává největší počet dělnictva (ve městě 16, na venkově 4 závody); dále je tu výroba elektrotechn. zboží, keramického a kamenického; slabší je zpracování dřeva a kůže, větší zato výroba konfekční. Z polygraf. průmyslu pracuje tu 8 knihtiskáren asi s 200 zaměstnanci. — Olomoucké arcibiskupství, povstalo z biskupství, zal. r. 1063 přičiněním kníž. čes. Vratislava II., pro Moravu s Opavskem. Biskup Bruno ze Schaumburka (1246—81) zřídil manské statky při biskupství, které se tím stalo politickou mocí v koruně české, jež pominula r. 1869. Kolonisoval severní Moravu zakládáním měst, městysů a vesnic pomocí cizích osadníků z Němec. Když bylo r. 1344 povýšeno biskupství pražské na arcibiskupství, stal se olomoucký jeho suffraganem jako biskup litomyšlský, nově zřízený. Karel IV. ustanovil, že biskupství olomoucké má státi přímo pod korunou a toliko králem býti udělováno v léno a jen šlechtici. Jan ze Středy vymohl ještě titul: hrabě české královské kaple a přednost před jinými biskupy na dvoře. Biskupové olomoučtí od časů Jana Železného byli odpůrci husitství a v stálém nepřátelství s většinou mor. šlechty, hájíce proti ní svá výsostná práva, zejm. v soudnictví. Ale přicházeli o ně pozvolna reformami Marie Terezie a Josefa II., vznikem moderního státu a zřizováním úřadů. Bullou Pia II. z 5. XII. 1777 povýšeno biskupství na arcibiskupství a podřízeno mu nově zřízené biskupství v Brně. Prvním arcibiskupem byl Ant. Theodor hr. Colloredo-Waldsee 1777—1811, pak Maria Tad. hr. Trautmannsdorf 1811—19, Rud. Jan, arc. rak. 1819—31, Ferd. hr. Chotek 1832—36, Max. Jos. bar. Somerau-Beckh 1837—53, Bedřich z Fürstenberka 1853—1852, dr. Theodor Kohn 1892—1904, dr. Fr. S. Bauer 1904—15, Lev sv. p. Skrbenský 1916—21, dr. Ant. Cyr. Stojan 1921—23, dr. Leopold Prečan 1923 až posud. F. Pá.

Olomoucké punktace, Gang nach Olmütz, jak jim říkali Němci, byla úmluva r. 1850 mezi Rakouskem a Pruskem, jež se jí musilo zříci plánu spojiti všechny země německé. Došlo však k tomu přece po válce pruskorakouské r. 1866.

Olomučany, o. na Mor., okr. Boskovice, 1439 čs. ob.

Olováry (Óvár), o. na Slov., okr. Modrý Kameň, 515 ob.

Olověná glasura, ↗ glasura.

Olověná litina, od XVI. stol. kromě litiny cínové a bronzové hojně vyráběná,

užívala se k formování zlatnických modelů (podstavců pro číše, plaket atd.), k reprodukci plastických předmětů, též pro původní umělecko-průmyslové předměty (kování rakví, dveří), hlavně však pro veliká plastická díla (skupiny fontánové, pomníky, rakve).

Olověná náplast (klejtová náplast, Emplastrum lithargyri, E. plumbi, Diachylon simplex), vzniká vařením klejtu (kysličníku olovnatého) s olivovým olejem a vodou, s pryskyřicí a voskem tvoří náplast gumovou, tažnou a diachylonovou (E. lithargyri compositum); s voskem, mýdlem, kafrem náplast mýdelnou (E. saponatum), která změkčuje tvrdou kůži (kuří oka). O. poskytuje s bělobou olověnou náplast běloby olověné (náplast žabího potěru, E. cerussae). Náplast matek (hamburská, nürnberská, univ. náplast ochranná, E. fuscum camphoratum), připravená vařením minia s olejem, až směs nabude barvy černohnědé, načež se k ní přidá vosku a kafru, užívá se k léčení ran a kožních nemocí.

Olověné barvy, barevné slouč. olova, vyznačují se pěkným odstínem bílým, žlutým anebo červeným a značnou krycí schopností. — Již Theofrastos (IV. stol. př. Kr.) znal důležité barvivo, bělobu olověnou (běloba kremžská, břidličnatá; zásaditý uhlič. olovnatý $2PbCO_3+Pb(OH)_2$). Při nejstarším, dosud ještě používaném způsobu holand. vkládá se olovo v podobě svinutých plechů do octem naplněných kamen. nádob, které se přikryjí a uloží do kvašení schopných látek (koňské mrvy, třísla). Olovo mění se při tom v zásaditý octan, který kysličníkem uhličitým, vznikajícím z kvasících látek, mění se v zásaditý uhličitan a neutrální octan olovnatý, z nichž poslední s olovem tvoří opět zásaditý octan, který reaguje s kysličníkem uhličitým atd. Při německém (komorovém) způsobu olověné desky pověšují se v zahřívaných komorách, do nichž se vhání páry kys. octové, jimiž olovo mění se v zásaditý octan olovnatý, a kyslič. uhličitý (topný plyn), kterým vzniklý octan mění se v bělobu. Při tomto způsobu používá se Dietelovy parní komory (t. zv. loogy, obr.), do níž rozdělovacím potrubím se páry kys. octové, kysličník uhličitý a vzduch. Slabé olověné plechy (ve váze 10—12.000 kg) věsí se na stojany. Při dosud málo vypracovaném angl. způsobu vede se kysličník uhličitý přes leštěnec olověný, navlhčený roztokem olověného cukru, kdežto při způsobu francouz. (Thénard 1801) leštěnec olověný rozpouští se v kys. octové a ze vzniklého roztoku octanu olovnatého se sráží běloba olověná uváděním kysličníku uhličitého, v zbylém roztoku rozpouští se opět leštěnec olověný atd. Na rozdíl od starších způsobů zahřívá Bronner čerstvě sražený síran olovnatý s louhem sodným a vzniklý zásaditý síran olovnatý zahříváním s roztokem sody převádí v bělobu olověnou. Podle Bischofa oxyduje se olovo v kysličník olovnatý, vodním plynem redukuje se v suboxyd olova, který vnesením do vody mění se v oxyhydrát, jenž uváděním kysličníku uhličitého převede se v bělobu olověnou. Intensivně bílá běloba olověná připravuje s v Anglii t. zv. mild processem: roztavené olovo rozprašuje se parním dmychadlem, zachycuje se v proudu vody, v němž na práškovité olovo za stálého míchání po 24—36 hodin působí se proudem stlačeného vzduchu, načež od neokysličeného olova oddělený oxydhydrát mícháním v proudu kysličníku uhličitého mění se v bělobu olověnou. Brown, Gardner, Chaplin a j. pokoušeli se připraviti bělobu olověnou elektrochemicky. Anodou bylo olovo, katodou měď, elektrolytem chlorečnany, kuchyňská sůl, uhličitany. Na anodě vznikajícími kysličníky dusíku nebo chlorem převádí se olovo do roztoku, kdež na katodě vznikajícími zásadami mění se v hydroxyd, jenž uváděním kysličníku uhličitého poskytuje bělobu olověnou. Běloba olověná jest jedovatý, ve vodě nerozpustný prášek, bez chuti a zápachu, jehož se používá k přípravě olověných barev, fermeže, minia, náplasti, tmelu atd. Bělobou olověnou provedená malba ve tmě žloutne, na světle nabývá však opět barvy bílé. Méně významné druhy bělohy olověné (benátská, hamburská, holandská) obsahují živec, sádru, křídu a pod. Levnou náhražkou běloby olověné byla olověná běl Pattinsonova, ve směsích nestálý, zásaditý chlorid olovnatý.

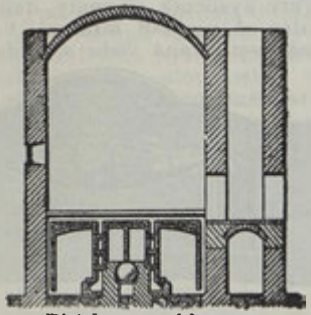

Dietelova parní komora.

Jako bílá barva byl uveden do obchodu též síran olovnatý, $PbSO_4$ (mylhouská nebo kovová běl), síran zásaditý, vznikající zahříváním směsi leštěnce olověného, soli kuchyňské s malým množstvím kys. sírové, anebo zíháním leštěnce olověného a jímáním vznikajících dýmů (sublimovaná běl olověná), jakož i zásaditý siřičitan olovnatý $3\,PbO\,.\,2\,SO_2\,.\,H_2O$ (bílá barva Fellova). Žluté olověné barvy, vyjímaje barvy chromové, mají význam nevalný, užívá se jich pouze ojediněle při uměleckých malbách. K nim patří žluť olověná (massikot, O_4 kysličníky olova), neapolská (zásaditý antimoničnan olovnatý), tavením leštěnce olověného se salmiakem vznikající žluť kasselská (veronská, Turnerova, minerální) a jodová (jodid olovnatý), jíž se užívá jako zlatého bronzu. Důležitá je však žlutočervená až temně oranžově červená barva, minium (červeň pařížská, olověná, cinobr zlatý, Saturnův; O_4 kysličníky olova), jehož se užívá jako nátěrové barvy pro kovy a dřevo, též k přípravě tmelů, olověného skla, barev porculánových atd. Olověné barvy jsou vesměs jedovaté.

Olověné, kabelové roury, olověné roury, jež jsou ovinuty ocelovým drátem, aby zvýšena byla jejich odolnost proti tlaku. Dvě vrstvy juty chrání olověný, resp. ocelový drát před poškozením a rzí. Těchto rour se hojně používá pro vodovodné účely.

Olověné masti, směsi olov. preparátů s parafinovou mastí, tuky atd. Obyčejná olověná mast (chladící mast, mast na záněty, cerát olovnatý, Unguentum plumbi) obsahuje octan olovnatý. Olověné masti, obsahující kys. třískovou (tannát olovnatý, U. plumbi tannici, U. ad decubitum), připravené smíšenjm tuků s octanem olovnatým, užívá se na rány. Olověná mast, připravená stavením olověné náplasti a olejového oleje (U. diachylon, U. Hebrae), slouží proti kožním nemocem. Bílá olověná mast (U. cerussae) obsahuje bělobu olověnou; jako U. cerussae camphoratum mimo to přísadu 5% kafru a slouží jako vysušující mast.

Oloví (něm. Bleistadt) m. v Č., okr. Falknov, 1570 ob., větš. Němců. Velké sklárny, kabelovna, výr. hud. nástrojů.

Olovnice, na ohebné niti visící závaží, které působením tíže zemské míří přibližně do středu země. Olovnice používá se v zednictví a při stavbách vůbec a k měření hloubky moře. — Odklon o. je úhel, který svírá normála v místě pozorovacím (tedy na geoid) s normálou v pozorovacímu místu odpovídajícím bodě referenčního elipsoidu (O_4 země). Odklon olovnice lze rozložiti ve dvě složky: na odklon v poledníku a v rovině na poledník kolmé. Příčina úklonu olovnice spočívá v nepravidelném rozložení hmoty na povrchu Země, což má za následek změnu směru gravitačních silokřivek.

Olovnice, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 663 čs. ob.

Olovo (Plumbum, chem. zn. Pb, prvek, at. č. 84, at. váha 207.2), v přírodě většinou ve slouč. Hutnicky se zpracovává sirník čili leštěnec olověný, čistý s 86% Pb, kt. obyčejně obsahuje též jiné kovy, zejm. stříbro, též zlato, a je prorostlý blejnem zinkovým (komplexní rudy); uhličitan (bílá ruda olověná, cerussit), čistý se 77.50% o., a síran (anglesit), čistý se 68.3% o. Vlastnosti: na čerstvém řezu modravě bílý a silně lesklý, rychle však nabývá barvy šedé a ztrácí lesk. Z taveniny získává se v podobě krychlí, z roztoků účinkem zinku v podobě lístků (olověný strom) nebo ve formě houbovité (olověná houba). O. je kov velmi měkký, kujný a ohebný, za horka lze z něho lisovati duté válce, nebo vytahovati roury, vyznačuje se však malou absol. pevností. Spec. v. 11.34, litého tím vyšší, čím jest čistší. Taje při 327°, vře a mění se v páry při 1525°, teplo a elektřinu vodí špatně. Na vzduchu pokrývá se tenkou ochrannou vrstvou kysličníku, která na vlhkém vzduchu mění se v zásaditý uhličitan. Při tavení vzniká napřed šedý kysličník, anebo směs kysličníků (olověný popel), pak žlutý kysličník olovnatý, dalším zahříváním až na 300° minium. Vzduchu zbavená destilovaná voda a tvrdá, uhličitan a síran vápenatý obsahující voda na o. nepůsobí. Naproti tomu měkká, vzduch a zejm. kysličník uhličitý nebo alkalické soli obsahující voda může rozpustiti značné množství o. O. rozpouští se snadno v horké zředěné kys. dusičné a v horké konc. kys. sírové. Proto k odpařování kys. sírové může se používati olověných pánví pouze do určité koncentrace. Kys. fluorovodíková může se

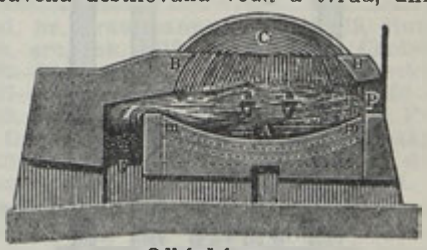

Odháněcí pec.

v olověných nádobách uchovávati, jelikož na povrchu kovu vzniká ochranná vrstva. Org. kys., na př. kys. octová, rozpouští olovo za přístupu vzduchu. Též tuky a éterické oleje působí na o., pročež bílý plech pro krabičky na konservy nesmí obsahovati o. O. je kov nejčastěji dvoj-, zřídka čtyř-, ojediněle jednomocný. K dobývání o. mimo olověné rudy slouží též meziprodukty a odpadky při hutnickém zpracování jiných kovů. Dobývání olova zhusta je spojeno s dobýváním stříbra. Jako znečištěniny obsahuje hutnicky vyrobené o. hlavně antimon, arsen, měď, zinek a síru, jimiž se stává tvrdým. Obsahuje-li o. až 0.2% antimonu, odolává lépe kys. sírové. O. se hojně používá čistého, ve slitinách, v podobě kysličníků a solí. O. slouží k výrobě odpařovacích pánví, olov. komor pro továrny na výrobu kys. sírové, desek pro akumulátory, potrub, křivulí, střel a obalů střelových, v podobě tenkých folií k balení tabáku, k výrobě hraček, k zalévání želez. skob do kamene, k ucpávání spojů kov. potrubí, k přípravě slitin a olov. preparátů, k dobývání zlata a stříbra atd. — Protože všechny slouč. olova jsou více méně jedovaté, vyžaduje olov. průmysl dalekosáhlých opatření; ⚖ zákonná ochrana dělníků. — Dobývání a čištění o. a) Výroba surového olova. Může se použíti: 1. reakčního pražení, 2. redukčních pražení, 3. srážení, 4. elektr. tavení. 1. Podstatou reakčního pražení (tavení) je neúplné pražení leštěnce olov. při 500—600°, po němž následuje důkladnější žíhání za nepřístupu vzduchu, kdy kyslík pražením vzniklého kysličníku, síranu a zásaditého síranu olovnatého vypudí úplně síru z dosud nepozměněného leštěnce a veškeré sloučeniny o. poskytují volné o. Tento způsob vyžaduje čistých rud, nanejvýš se 4—5% kys. křemičité a provádí se v peci pálací nebo nístějové. Při anglickém pochodu, při kterém používá se pálací pece s korytovou výhní, zpracují se velké zásypy při rychle a silně zvyšované teplotě. Nejdříve při nízké teplotě okysličí se asi ⅓ do pece vpraveného leštěnce na síran olovnatý, obě tyto slouč. nechají se pak na sebe působiti, načež obsah při zvýšeném žáru se staví a po vychladnutí ztuží přidáním vápna. Potom následuje opět pražení, žíhání a tavení, což při chudých rudách provede se dvakrát. Velkých pecí používající, při tom však pomalu probíhající pochod tarnowický je teď skoro úplně zatlačen pražením pomocí dmychadla. Dmychadel používající pece výhňové jsou zhotoveny ze železné litiny, s úzkým žlábkem, sloužícím k odvádění olova, připevněným ke skloněné desce na přední straně pece. Boční stěny skotských pecí jsou plné, amer. duté, takže pomocí dmychadla lze je chladiti buď proudem vzduchu (pec Rossiova), aneb lépe vodou, nebo vzduchem a vodou (pec Jumbova, Moffetova). Pec Newmanova obsluhuje se strojně. V pecích získaná struska roztápí se v malých pecích šachtových (struskových). Při pochodu Bartlettově, při němž se používá dírkované výhně, s vrstvou paliva na dně, z leštěnce olověného, obsahujícího zinek, účinkem přebytku stlačeného vzduchu získává se směs kysličníku a síranu olovnatého s kysličníkem zinečnatým, která se pouští do cedících rour a zužitkuje se jako barvivo. — 2. Redukční pražení (obyčejný pochod olověný), jehož lze použíti při zpracování všech rud, spočívá v převedení sirníku v kysličník, jenž uhlím zredukuje se v peci šachtové na olovo. Při pražení na prach (nazvaném podle vlastnosti vypražené hmoty), nejlépe v tak zv. přehrnovací peci, kysličník olovnatý vzniká přímo ze sirníku, vedle něhož vzniká pouze málo síranu, kdežto při pražení za prohánění vzduchu (pražení za větru, škvárové), jež má různé výhody, vzniká tento převážně ze síranu. Při právě uvedených, dnes hojně používaných pochodech protlačuje anebo prossává se vzduch směsí olověné rudy s vápnem (nebo jinými přísadami) a části síry ze sirníku využije se jako paliva. Vápno zabraňuje předčasnému seškvaření hmoty a mění se v síran vápenatý, jenž při vznikání strusky rozkládá se za vzniku kysličníku sírového, kterým olovnatý a jiné sirníky převedou se v kysličníky, kdežto zbývající část sirníků převede se nadbytečným síranem olov. rovněž v kysličníky (nikoliv v olovo, jako při pražení reakčním za přítomnosti malého množství síranu olovnatého). Vynálezci pražení za větru Huntington a Heberlein (H. H.), jakož i jejich pokračovatelé Savelsberg, Carmichael a Bradford, pracují s konvertory (na otáčivých čepech visící kotel ze železné litiny, schopný pojmouti 11—12 t), do nichž zespodu nebo postranními otvory pomocí dmychadel vhání se stlačený vzduch. Zásyp, nacházející se v určité výši nad skřínkovým dnem, musí poskytnouti pórovitý, dobře vyškvařený špalek, jenž se odstraní z konvertoru vyklopením. Místo vhánění stlačeného vzduchu používá se též ssání slabší vrstvou zásypu zespodu (Dwight-

Lloydův proces). K tomu účelu používané stroje škvárové jsou opatřeny roštem, jenž jest buď pláštěm otáčivého válce (bubnový stroj), anebo má podobu prstence (vodorovný stolový stroj), nebo konečně jako t. zv. posunovací rošt nese malé vozíky, které na určitém místě se vyklopí (přímý stroj). Výpražek při novějším pochodu škvárovém skládá se převážně z kysličníků a křemičitanů, obsahuje ale ještě něco sirníků a síranů. Vedlejšími produkty redukčního pražení jest olověný kámen a struska, někdy též příškvara, výškrabky a spraš. Olověný kámen, v podstatě sirník železa, olova (se vzrostlým obsahem stříbra a mědi) při tavení olova se sráží a někdy zpracuje se na měď. — 3. Srážení, při němž leštěnec olověný zbavuje se síry železem, samo o sobě se již neprovádí. — 4. Elektrické tavení, pokud se jedná o čisté rudy, je dosud ve stadiu pokusném. O zpracování komplexních rud zinku a olova O_2 zinek. — b) Čištění (rafinace) rudního olova. 1. Cesta suchá. Vizmut při pattinsonování spolu se stříbrem zhušťuje se v olovu a při odhánění tohoto přechází na konec do klejtu. Měď vyloučí se spolu se zinkem při odstříbřování pomocí zinku. Na měď bohaté olovo se vycezuje, aby nečistoty dostaly se do pevného zbytku. Obsahuje-li rudní olovo málo mědi, zbavuje se jí postupně pozvolným stápěnjm při nízké teplotě, při čemž měď v podobě slitiny s olovem jako t. zv. měděné bahno (měděný trus) vystoupí na povrch taveniny, načež se olovo za přístupu vzduchu žíhá do červeného žáru. Získává se při tom výškrabek (stírka), s níž za častého míchání odstraní se nejdříve suchá (práškovitá) stírka cínoarsenová, která se však tvoří pouze zřídka, pak tekutější stírka antimonová (černý klejt). Nové rafinační (pálací) pece, které pojmou pravidelně 100—120 t, mají postranně vodou chlazené výhně z ohnivzdorných cihel, stažených pánví z kujného železa. Po této předběžné rafinaci, dříve než se přikročí k úplnému vyčištění, následuje odstříbřování. Za přítomnosti vizmutu použije se Pattinsonova pochodu, při kterém roztavené olovo ostaví se krystalisací. Krystaly stávají se chudými na stříbro (chudé olovo), které hromadí se v roztaveném zbytku až na 2% (bohaté olovo), z něhož olovo odstraní se odháněním. Odhánění spočívá v oxydačním tavení, při čemž olovo mění se v kysličník a zbývá kovové stříbro, které se ještě jemně vypálí. Při něm. způsobu odhánění, používajícím pevné pece, oba tyto pochody provádějí se odděleně, kdežto při angl. způsobu, používajícím pohyblivé pece, provádějí se současně v téže peci. K vypalování na jemno slouží malá pec, do níž se vsadí železná pánev, vystlaná slínem a popelem. Vháněným vzduchem okysličené a roztavené cizí součásti vsakují se do pórovitého podkladu a čisté stříbro zbývá (vypálené stříbro). Méně stříbra se ztrácí v peci muflové. Při parkesování (1850) k roztavenému olovu přidá se něco zinku, který utvoří pěnu, do níž přejde veškeré stříbro. Pěna se s povrchu sebere a zinek se z ní odstraní. Ve zbylém olovu ještě obsažený zinek se podle Corduriéa (1866) okysličí přehřátou vodní parou a jako škraloup sebere se s povrchu, čímž se získá velmi čistý kov, zv. obchodní olovo. Konečná rafinace odstříbřeného olova provádí se v téže peci, jako rafinace předběžná, ale na rovném ohništi, za prudšího žáru, při čemž zinek částečně se oddestiluje, částečně jako kysličník účinkem kysličníku olovnatého se převede v strusku, která se odstraní a vytvoří se ještě jednou nebo dvakrát škraloup. Místo pece užívá se též kotle, který, jakmile olovo zahřeje se do červena, přikryje se poklopem. Nyní olověnou lázní protlačuje se ze spodu pára, až na povrch vystupující kysličníky zinku a jiných nečistot jsou suché a zemité, odejme se poklop, vyplavená vrstva se stáhne a vycedí se z ní olovo. Bezpečnější než vodní pára je voda, vhání-li se tato správným způsobem do roztaveného olova. Jedním nebo druhým způsobem úplně vyčištěné olovo vypouští se do zahřátých sběrných kotlů, v nichž se ochlazuje a čerpá se pak do forem. Olověné pruty nazývají se prodejné nebo měkké olovo. Z meziproduktů měděné bahno se vycezuje a škvára stavuje se v rudu, která obsahuje veškerou měď. Antimonová stírka zpracuje se rudním tavením, anebo vycezováním rozdělí se ve stříbro, obsahující olovo a v tak zv. bahno, které se staví v tvrdé olovo (se 7—25% antimonu). Podobně může se zpracovati stírka zinková. Anebo zpracuje se na kysličník zinečnatý a strusku, která se používá k tavení tvrdého olova. — 2. Mokrá cesta. Čištění olova na cestě mokré provádí se podle Bettse tím způsobem, že se z něho zhotovují anodové desky, které se ponoří do roztoku, obsahujícího 8% olova a 16% kys. fluorokřemičité, do něhož na 1 t elektrolyticky vyloučeného olova přidá se 250—500 g klihu. Na katodě vyloučené olovo je 99·9938%. Anodová pěna zpracuje se hlavně na stříbro a zlato. Vhodným elektrolytem je též

Palmy I.

(↘ text.)

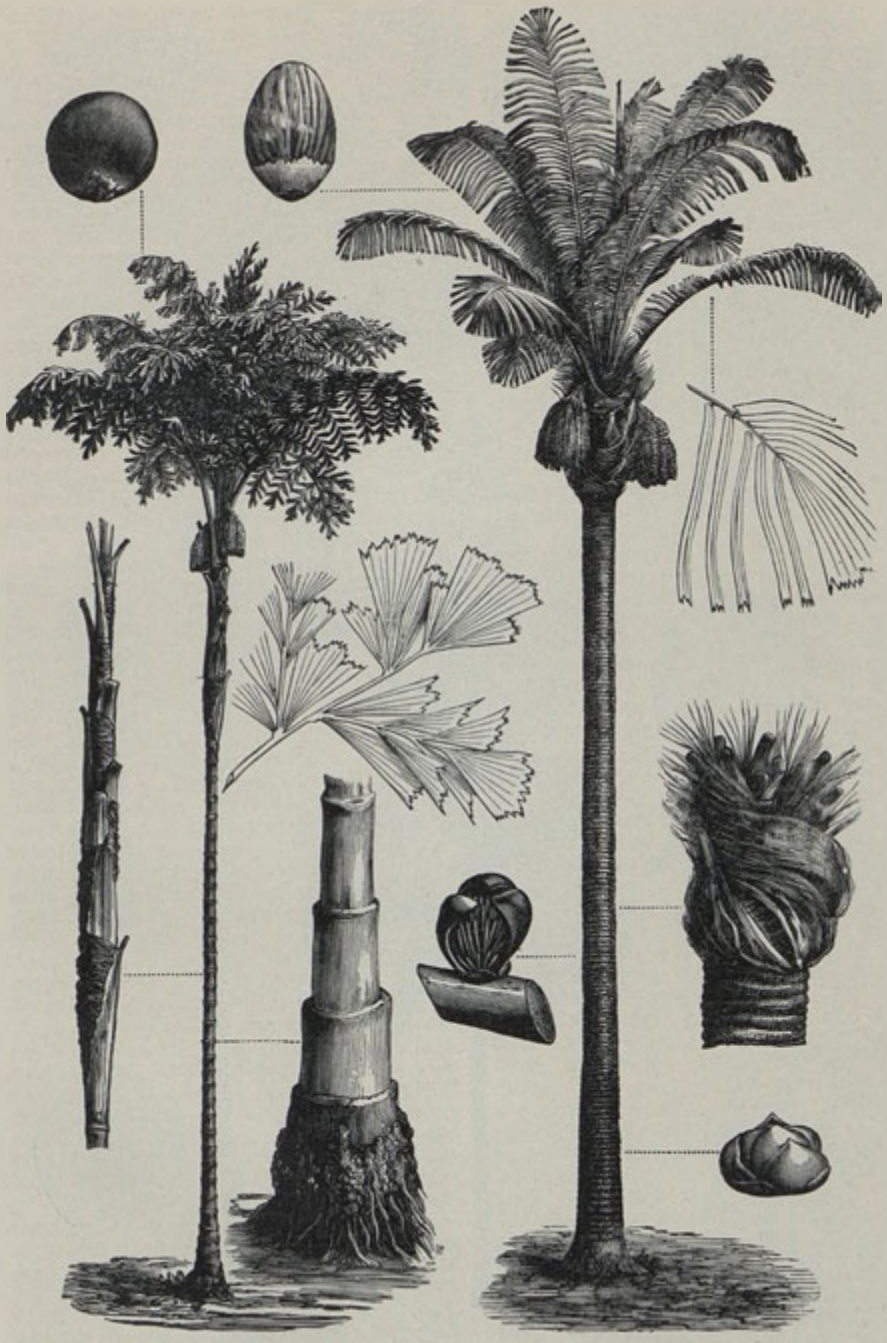

Palmy II.

(↘ text.)

chloristan olovnatý, navržený Siemensem a Halskem. — Kysličníky olova: a) Kysličník olovný (suboxyd olova) Pb_2O, tvoří se v podobě náletu na čerstvém povrchu olova na vzduchu, čistý získá se v podobě černého prášku zahříváním šťavelanu olovnatého za nepřístupu vzduchu. b) Kysličník olovnatý je znám v několika modifikacích: Krystalický klejt (lithargyrum) vzniká ztuhnutím roztaveného kysličníku olovnatého, je žlutý nebo načervenalý, tvoří šupinky o spec. v. 9.36, vzniká při tavení olova na vzduchu (na př. při odhánění od stříbra). Massikot, amorfní a nažloutlý, získá se opatrným zahříváním hydroxydu nebo dusičnanu, též síranu nebo uhličitanu s alkalickým louhem. Vařením hydroxydu olovnatého s louhem sodným vzniká citronově až černožlutý kysličník olovnatý. Kysličník olovnatý při zahřívání přechodně hnědne, taje při 880°, ze vzduchu přijímá kysličník uhličitý; při zahřívání kyslík za tvoření sesquioxydu olova a minia, jeho rozpouštěním v kyselinách vznikají soli olovnaté; rozpouštěním v louzích olovnatany; tavením s kyselinou křemičitou a křemičitany tvoří lehkotavitelná skla, vařením zmýdelňuje mastné oleje (O₂, olověná náplast), urychluje vysýchání lněného oleje na vzduchu, podporuje vulkanisaci kaučuku. Kysličník olovnatý slouží k výrobě skla, glasury, jako tavidlo při malbě na porculán a sklo, k přípravě fermeže, náplasti, tmelu atd. c) Orthometaolovičitan olovnatý $Pb_5O_7 3H_2O$ je oranžový. d) Sesquioxyd olova je červenožlutý. e) Suřík (minium) Pb_3O_4 získá se zahříváním kysličníku olovnatého nebo zásaditého uhličitanu olovnatého (běloby). Obyčejně převede se olovo v kysličník olovnatý a tento při vyšší teplotě v minium. Nově žene se na roztavené olovo pod tlakem směs vzduchu a vodní páry, načež se toto po delší dobu udržuje při červeném žáru. Anebo zoxyduje se nejdříve roztavené olovo, načež se dále zpracuje v miniových pecích, do nichž se pod tlakem vhání vzduch. Ohnivější, jasnější a kypřejší oranžová minia (olověná červeň, minerální oranž, Saturnova rumělka, zlatá rumělka, zlatý satinobr, pařížská červeň) získají se z běloby při velmi nízké teplotě. Suřík je žlutočervený prášek, zahříváním stává se temnějším, ochlazením opět bledne, zředěnou kys. dusičnou poskytuje dusičnan olovnatý a kysličník olovičitý; užívá se ho k přípravě olověného skla, fajansové glasury, porculánových barev, tmelu, fermeže, náplastí a kysličníku olovičitého. f) Kysličník olovičitý (peroxyd, superoxyd, hyperoxyd olova), PbO_2 nachází se v přírodě jako těžká ruda olověná (plattnerit) a získá se oxydací minia nebo kysličníku olovnatého. Kysličník olovičitý jest anhydridem kys. olovičitých (O₄ níže), má však též charakter zásaditý. Je hnědý prášek, pouští snadno kyslík, částečně za hoření a explose; slouží jako okysličovadlo, k čištění lihu, k přípravě zápalek ve formě okysličeného neb spáleného minia, jež se získá smícháním s kys. dusičnou a vysušením vzniklé kaše, takže kromě kysličníku olovičitého obsahuje též dusičnan olovnatý. — Hydroxydy olova jsou kysličníky s vodou konstituční v molekule. Hydroxyd olovnatý $Pb(OH)_2$ sráží se z roztoků solí olovnatých hydroxydy alkalií jako bílá sraženina; s kyselinami tvoří olovnaté soli, se zásadami olovnatany, na př. se sodným louhem olovnatan sodný $Pb(ONa)_2$, jehož se užívá k přípravě číničitanu sodného, k barvení rohů a vlasů na černo, k barvení mosazi v duhových barvách. Z hydrátů kysličníku olovičitého známe kyselinu orthoolovičitou $Pb(OH)_4$ a metaolovičitou $PbO(OH)_2$ pouze v podobě solí olovičitých (plumbátů). Minium nutno pokládati za orthoolovičitan olovnatý Pb_2PbO_4, sesquioxyd olova za metaolovičitan olovnatý $PbPbO_3$, kysličník Pb_5O_7 za smíšený olovičitan. Orthoolovičitan vápenatý Ca_2PbO_4 vzniká zahříváním kysličníku nebo uhličitanu vápenatého s kysličníkem olovnatým v proudu vzduchu na 700°, anebo za hojného přístupu vzduchu ke směsi roztaveného olova a vápna; v podobě krvavě červeného prášku, jenž odštěpuje kyslík, žene-li se přes něj horký vzduch s přehřátou vodní parou, a vzduchem se opět regeneruje. Užívá se ho k přípravě nejedovaté hmoty pro zápalky. — Soli olova obsahují většinou dvojmocné olovo (plumbosoli). Jsou součástkami četných nerostů. Rozpustné o. s. získají se z olova nebo jeho kysličníků kyselinami, nerozpustné podvojným rozkladem. Rozpustné o. s., jako dusičnan a octan, mají chuť nasládlou a stahující a jako všechny, jež se rozpouštějí v kyselé žaludeční šťávě, jsou jedovaté. Velmi zředěné roztoky o. s. sirovodíkem hnědnou, z koncentrovanějších sráží se černý sirník olovnatý. Jodid draselnatý vylučuje žlutý jodid, chroman a dvojchroman draselnatý sráží žlutý chroman olovnatý, kys. solná a chloridy srážejí bílý chlorid olovnatý, kys. sírová a sírany bílý síran olovnatý. Železo, zinek, cín vylučují z roztoků o. s. krystalické kovové olovo (O₃). Při elektrolysi roztoků

o. s. vzniká na katodě houbovité olovo, na anodě kysličník olovičitý. Četné o. s. používají se v průmyslu a lékařství. Soli čtyřmocného olova (plumbisoli) jsou málo stálé. — Antimoničnan olovnatý, O_3 kysličníky antimonu. — Arseničnany, na př. kyselý arseničnan olovnatý $PbHAsO_4$, slouží k hubení révokazů. — Octan olovnatý (olov. cukr), $Pb(C_2H_3O_2)_2$, připravuje se nejčastěji rozpouštěním kysličníku olovnatého (klejtu) v kys. octové. Tvoří bezbarvé jedovaté krystaly. Jeho vodní roztok rozpouští kysličník olovnatý, čímž vzniká zásaditý octan, olověný ocet (O_3). Kysličník uhličitý sráží z něho bělobu olověnou. Olověný cukr slouží k přípravě octanu hlinitého (mořidlo), olověných barev, fermeže. Z chloridů v přírodě nachází se chlorid olovnatý $PbCl_2$ (kotunnit), někdy spolu s uhličitanem a fosforečnanem. Uměle připravený tvoří krystalický prášek, též bezbarvé jehlice nebo lístky, taje při 510° a tuhne v hmotu rohovitou (olovo rohové). Zásadité chloridy olovnaté oxychloridy, různého složení, vyskytují se v přírodě jako nerosty. Zásaditý chlorid $Pb(OH)_2\ PbCl_2$, sráží se z horkého roztoku chloridu olovnatého vodou vápennou, užívá se ho jako nátěrové barvy (Pattinsonova běloba olověná). Pro přípravu zásaditého chromanu olovnatého získává se působením kys. solné na kysličník olovnatý (klejt). Tavením klejtu se salmiakem vzniká žlutý oxychlorid, jehož se někdy užívá v malířství (žluť kasselská, minerální), s berlínskou modří dává pěknou barvu zelenou. Bílé oxychloridy tavením s klejtem poskytují žluť Turnerovu, anglickou, patentní, montpellierskou. — Z chromanů vyskytuje se v přírodě normální chroman olovnatý, $PbCrO_4$, jako červená ruda olověná, uměle připraveného používá se jako barviva (chromová žluť). Dvojchroman draselný tvoří hnědočervené krystalky. Ze zásaditých chromanů $2\,PbCrO_4\,.\,PbO$ nalézá se v přírodě jako červený fönicit (fönikochroit, melanochroit), s mědí jako zelený vauquelinit. Uměle připravené sloučeniny $PbCrO_4\,.\,Pb(OH)_2$ užívá se jako barviva (chromová červeň). — Jodidy jsou žluté. Obyčejný jodid olovnatý nahrazuje zlatý bronz. — Z uhličitanů vyskytuje se v přírodě normální uhličitan olovnatý $PbCO_3$ jako bílá ruda olověná. Uměle připraveného užívá se k natírání (běl stříbrná). Horkou vodou přechází v zásadité uhličitany, které se často srážejí též z roztoků olověných solí uhličitany alkalickými místo uhličitanu normálního. Snadno rozpustný dusičnan olovnatý $Pb(NO_3)_2$ zahříváním pouští kyslík a kysličníky dusíku, při čemž se mění v zásadité dusičnany, nakonec v kysličník olovnatý. Užívá se ho jako mořidla a při výrobě zápalek. Vařením jeho roztoku s olovem vzniká dusičnan olovnatý $Pb(NO_2)_2$. Z fosforečnanů nachází se v přírodě normální orthofosforečnan olovnatý ve sloučení s chloridem olovnatým, $3\,Pb_3(PO_4)_2\,.\,PbCl_2$, jako pyromorfit. Tento a střední (sekundární) fosforečnan, $PbHPO_4$, lze též uměle připraviti. — Směsi křemičitanu a síranu olovnatého, vznikající též pražením kys. křemičité s leštěncem olověným, užívá se jako malířské barvy (olověný sníh); dvojkřemičitany jsou obsaženy v olověném sklu, strassu, v glasurách a emailech. — Ze síranů nachází se v přírodě normální síran, $PbSO_4$, jako anglesit, jenž jest obsažen též v olověných komorách továren na výrobu kys. sírové; uměle vzniká pražením leštěnce olověného často jako vedlejší produkt, zpracuje se většinou na olovo nebo jeho sloučeniny, ve směsi s jinými látkami užívá ho jako barviva, čistého při barvení látek. Umělé připravené zásadité sírany olovnaté mají různé složení. Oxydací odpařeného leštěnce olověného vzniká barvivo $2PbSO_4\,.\,PbO$ (sublimovaná běloba olověná). Působením kyseliny sírové na leštěnec olověný vzniká barvivo $2\,PbSO_4Pb(OH_2)$. Síran olovičitý (plumbisulfát) vzniká v podobě nažloutlých krystalů při elektrolysi koncentrované kys. sírové mezi olověnými elektrodami. Sirnatan olovnatý, PbS_2O_3, spolu s kyslíkem bohatými látkami jest obsažen v hlavičkách zápalek.

Olrik Axel (1864—1917), dánský archeolog, prof. sever. národopisu v Kodani; pracoval ve všech oborech národopisu. Založil národop. sbírky a časopis Danske Studier.

Öls, O_3 Olešnické knížetství.

Olszewicz Bolesław (* 1893), pol. historik, bibliotékář v Poznani. Sp.: Polska kartografja wojskowa (1921), Polskie zbiory kartograf. (1926), Legendy geograf. średniowiecza (1926). Vydával s E. Maliszewskim Podręczny słownik geograf. (1925—26).

Olszewicz Wacław (* 1888), p. právník, přednosta národohosp. odd. min. zahr. Sp.: L'évolution de la constitution polonaise (1912), Znaczenie gospod. Litwy i Biatorusi (1920) a j.

Olszewski Antoni (* 1879), pol. státník, r. 1920 správce min. obchodu, 1921 předseda repatriační komise polské v Moskvě.

Olszewski Karol, Ing. (1846—1915), pol. chemik, prof. univ. Jagiell. v Krakově. Zabýval se zkapalňováním plynů a po-

dařilo se mu 1883—84 se Zykm. Wróblewskim zkapalniti vodík.

Olszowski Kazimierz (* 1866), pol. diplomat a právník, vyslanec v Berlíně (od 1925).

Olša (polsky Olza, něm. Olsa), řeka na Těšínsku, pr. přítok Odry, dl. 83 km. Pramení nedaleko Jablunkovického průsmyku a tvoří hranici česko-polskou.

Olšany, část Žižkova s nejv. pražským hřbitovem, založ. v XVII. stol. ⚲ Vlad. Sís: Olšanské hřbitovy, 1929.

Olšany, o. na M., okr. Prostějov, 1435 čs. ob.

Olšany, o. na Mor., okr. Šumperk, 584 ob. (517 čs.). Tov. cig. papíru.

Olšany, o. na M., okr. Vyškov, 553 čs. ob.

Olšava, jihomor. řeka, levý přítok Moravy, dl. 42 km. Pramení v Bílých Karpatech a ústí u Uh. Ostrohu.

Oľšavica, o. na Slov., okr. Levoča, 619 ob.

Olše (Alnus Tourn.), rod č. Betulaceae; celkem 30 druhů, v Čechách 4. Strom nebo keř jednodomý s prašnými květy ve vejčitých přímých jehnědách, z nichž dospívají šištice s bezkřídlými nažkami. A. glutinosa Gaertn., o. lepká, provází po celé Evropě až k 65° s. š. břehy řek a rybníků a skládá v mokrých úvalech porosty, zvané olšiny. Dřevo má oranžové, ve vodě trvanlivé a proto se ho používá na vodní stavby. Větvičky v mládí lepkavé, listy okrouhle opakvejčité, vpředu uťaté, vespod lysé; šištice stopkaté A. incana D. C., o. šedá, lípalíska, strom s bělošedou, hladkou kůrou v hornatějších krajích; rub listů nasivělý, šištice přisedlé. A. viridis D. C., o. zelená, má listy vejčité, na konci špičaté, nažky mázdřitě křídlaté jako u břízy. Na keřnatých stráních, zvláště v Alpách. Na Apeninách roste A. Cardifolia D. C. Olše se pěstuje proto, že přitahuje vláhu a tím způsobuje zarůstání holé půdy; půdu hnojí spadlým listím; na kořenech žijí bakterie, hromadící v zemi dusík.

Olší, o. na M., okr. Velké Meziříčí, 449 čs. ob.

Olšinka (Wolfschlinge), o. v Č., okr. Ústí n. L., 737 ob.

Olšinky, rus. Vulšinky, o. na P. R., okr. Perečín, 602 ob.

Olšova Vrata (Espenthor), o. v Č., okr. Karlovy Vary, 924 ob. Lom; rozhledna.

Olšovec, o. na Mor., okr. Hranice, 436 čs. ob.

Olšoviany, o. na Slov., okr. Košice, 426 ob.

Olšovský Emil (* 1890), čes. operní pěvec (hrdinný tenorista), od r. 1909 uměl. činný; člen opery Měst. div. v Plzni, od r. 1924 členem opery Nár. div. v Brně.

Olšovský Z., pseud. Jos. Fabiana.

Oltář, místo, kde se přinášely oběti bohům, v nábož. křesť. povstal ze stolu, jehož se používalo při večeři Páně.

Oltář pergamonský, ⚲ Pergamos.

Olyka, m. v pol. vojvodství volyňském, kr. Dubno; za svět. války 1915 a 1916 bojiště mezi Rusy a Rakušany.

Olymp (Olympos), lesnaté pohoří na severu Řecka, na hranicích mezi Macedonií a Thesalií, 2918 m vys., ve starov. sídlo bohů. Též mn. jiné hory slují Olymp, na př. v Mysii jižně od Brussy, nyní Kešiš Dagh.

Olympia, místo v Řecku v Elidě, kde v posvátném háji olympijském se konaly každého čtvrtého roku hlavnostní hry; trvaly pět dní a obsahovaly hry tělocvičné, závody koní, přednášky básníků, řečníků, filosofů a j. Střediskem byla Altis, uvnitř velký kamenný oltář Diův, kde se obětovala zvířata. Po zaniknutí O. her O. zpustla a zmizela s povrchu zemského; 1875—1881 vykopána.

Olympiáda, u st. Řeků doba čtyř roků, kdy se konaly olymp. hry.

Olympijská přísaha, t. j. přísaha, kterou skládali účastníci her olymp., že se podrobí rozhodnutím soudce. Při novodobých hrách olymp. přísahá jeden závodník za celek; končí přísahu slovy: Pro čest našich zemí a pro slávu sportu.

Olympijská štafeta, běh mužstva, při kterém jednotl. běžci proběhnou vzdálenost 800, 200, 200 a 400 m.

Olympijské hry, starořecké nár. hry, konané v Olympii každého čtvrtého roku. Obsahovaly tyto výkony: koňské závody, pětiboj (běh, skok, zápas, vrh diskem a oštěpem), oběti a průvody, závody v běhu, řec.-řím. zápas, pěstní zápas a j. Odměnou vítězům byl olivový věnec, slavnostní pohoštění a právo postaviti si sochu v posvátném háji. 1894 olymp. výbor obnovil o. h., odpovídající mod. požadavkům. Konány byly: 1896 v Athénách, 1900 v Paříži, 1904 v Saint Louis, 1906 v Athénách, 1908 v Londýně, 1912 ve Štokholmu, 1920 v Antverpách, 1924 v Paříži, 1928 v Amsterodamu a 1932 mají se konati v Los Angeles.

Olympijský výbor, zal. 1894 bar. Pierre de Coubertin v Paříži (až do 1925 presid.), za tím účelem, aby všemi kult. národy byly pořádány kongresy o mezin. otázkách tělovýchovných. V O. v. v r. 1928 zastoupeno bylo 53 národů. Za Čechy byl zvolen již za Rak. členem O. v. dr. Jiří Guth-Jarkovský. Od r. 1925 presid. O. v. je hrabě de Baillet-Latour. Správa O. v. je v Lausanne.

Olympiodórós, řec. dějepisec z Théb v Egyptě, popsal západořímskou říši v l. 407—425.

Olympionikové, vítězové v ol. hrách.

Olympští, bohové řečtí, sídlící na Olympu.

Olžbut Josef, vrch. fin. rada a organ. prac. stát. úř., hl. vysokoškol.: starosta Spolku č. fin. konc. úř. ČSR.

Om (Omj), hl. přítok Irtyše v Sibiři, 770 km dl.; pramení ve vasjuganských močálech a ústí u Omsku.

Omaha, m. v severoam. st. Nebraska, 220.000 ob., na záp. bř. Missouri, krásné veř. budovy, univers., hvězdárna, knihovna, tavírny, strojírny, pivovary atd. Středisko obilního a dobytkářského hosp. Zal. 1884.

Omaha, indiánský kmen, asi 1200 duší, v reserv. v Nebrasce, živí se lovem.

Omajjovci, arab. dynastie chalífů, zal. Muávijou I.; O. zal. v Cordově 756 Abd eb Rahman; zanikli 1031.

Omámení, ○ chloroform, ○ uspání.

Oman, ○ Inula.

Omán, arab. sultanát pod angl. ochranou, pobř. pásmo na jihu pers. zálivu, 150.000 km², 500.000 ob., má devět skoro samost. provincií; O. prostupuje pohoří křídové (Zelená hora); poč. teplé, obyv. mohamed. Arabové, Hinduové, Peršané, černoši. Hl. m. a přístav Maskat.

Omar, 1. O. I., Ibnal-Chatáb, druhý kalif (592—644), pravá ruka Mohamedova; jako kalif dbal přísně zák. nové víry, upevnil stát. moc voj. organisací, za něho dobyta Syrie, Persie a Egypt. — 2. O. II., Ibn Abd ul Asis, kalif 717—720.

Omar-ibn-Chajjám (1017—1123), význ. perský matematik a fysik, hvězdář a slavný básník epigramů.

Omarčevski Stojan (* 1885), bulh. politik, prof. univ. v Sofii, poslanec zeměd. svazu a vůdce agrár. strany.

Ombla (srbochorv. Rijeka), řeka v Dalmacii, 20 km dl., mizí v Krasu v Hercegovině, vystupuje mohutně na pobřežní stěně u Dubrovníka.

Ombrograf, ○ dešťoměr.

Ombrometr, ○ dešťoměr.

Omdlení, ○ mdloba.

Omega, pseud. C. Horáčka.

Ómega (Ω), poslední písmeno v řec. abecedě; v elektrotechn. značka ohmu, jednotky odporu.

Oměj, ○ Aconitum.

Omeľčenko Hryhorij Vasiljevič (* 1884), ukraj. politik, lit. historik a doc. Ukraj. pedagog. ústavu v Praze od r. 1921. Publik o K. Havlíčku Borovském.

Omeleta (fr.), rychle připravovaný moučník, hl. z vajec, plněný ovocem, zeleninou nebo masem.

Omen (lat.), příznivé, po případě nepříznivé znamení; u Římanů náhodně pronesené slovo, které slyšící považoval za předzvěst.

Omentum majus, ○ pobřišnice.

Omer Paša (vl. Michal Latas), (1806—1871), tur. gener.; původně Chorvat, sběhl do Bosny a přestoupil k islamu; bojoval vítězně v Syrii, Albanii, podmanil Kurdy, zavedl v Bosně pořádek; 1853 porazil Rusy u Oltenice, boj. u Sebastopole; guv. v Bagdadě, ale upadl v nemilost; vrátil se do Cařihradu, povstání na Krétě nemohl však zdolati. 1868 ministr války.

Omfaloflebitis (řec.), zánět žil pupečních.

Omfalokele (řec.), kýla pupeční.

Omfalomantie (řec.; věštění podle pupku), metoda mantiky (○), prováděná zvl. porodními pomocnicemi: podle tvaru novorozencova pupku věští se tomuto, po př. matce.

Omfalos (řec.), ○ pupek.

Omice, o. na Mor., okr. Brno, 724 čs. ob.

Omikron (řec., *O*) krátké o v řecké abecedě.

Omikron, pseud. O. Filipa.

Ominósní (z lat.), osudný, zlověstný.

Omiš (Omissa), městečko v Dalmacii, v oblasti splitské, přístav, 1648 ob. Rybolov, lázně, vinařství. V řím. době tu bylo Oneum, r. 1074 přišel sem král Slavac, ve XII. stol. byl v moci knížat Kačičů, smělých pirátů, již 1168 museli přiznati vrchní moc byzantskou.

Omišalj, městečko na ostrově Krku, se stavitel. památkami z XV. stol.; za řím. doby byl tu asi hrad Fulvinium.

Omítání, pokrývání zdí vrstvou omítky, chránící proti vlivům povětrnosti, ohně nebo pro lepší vzhled.

Omladina. V l. 90. min. st. rozšířilo se v mládeži jak studentské tak i dělnické hnutí t. zv. pokrokové, které svým krajně protirakouským, protidynastickým a protiřímským myšlením a cítěním stávalo se vídeňské vládě nepohodlným a nebezpečným. Když v r. 1893 vzplanulo plnou silou, zachvátivši již veškeré složky české mládeže, tu tehdejší místodržitel hr. Fr. Thun — po bouřlivé demonstraci na Staroměstském náměstí, kde v předvečer narozenin Fr. Josefa pokroková omladina rozhodila spoustu letáčků s velezrádným obsahem a vypískala vojenskou hudbu, hrající císař. hymnu — přikročil k persekuci pokrokového hnutí. Dne 19. srpna začalo zatýkání pokrokářů a za nedlouho byla jimi novo-

městská věznice (později nazvaná jimi Bastillou) přeplněna. Všecky pražské časopisy s tendencí pokrokářskou zastaveny a jejich redaktoři pozavíráni. Pražská policie, využivši udání různých pochybných individuí a hlavně Rudolfa Mrvy, romantického hrbáčka omezeného ducha, sestrojila tajný velezrádný spolek, t. zv. Omladinu, aby na základě toho mohla různé obávané osobnosti zatknouti a tím toto pokrokové hnutí zničiti. Dne 12. září byl na Prahu uvalen výjimečný stav, zrušeny poroty a veškerý politický život udušen. Den před Štědrým dnem, 23. XII., byl Mrva ve svém bytě na Malé straně zavražděn Fr. Dragounem a O. Doležalem. Přelíčení s O., konané před výjimečným senátem, zahájeno bylo 15. I. 1894 a ukončeno 21. II. 1894 a to rozsudkem drakonickým. Obžalovaní odsouzeni pro různé delikty: pro velezradu, urážení císaře a panujícího rodu, rušení veřejného pokoje a řádu, tajné spolčování atd., a sice ze 78 žalovaných 68 osob, celkem na 96 let, 2 měsíce a 28 dní. Tak zvaní intelektuální původci odsouzeni: dr. Ant. Hajn na 18 měsíců, dr. Al. Rašín na 2 roky, K. St. Sokol na 2 a půl roku a Jos. Škába na 2 roky. Nejvyšší trest, kterým byl potrestán Jan Ziegloser, byl osm roků. Toto omladinářské revoluční hnutí bylo ve skutečnosti předehrou našeho národního odboje — který se téměř po 25 letech vyvrcholil v naše národní osvobození.

Omladina, srbský tajný spolek, jehož účelem bylo osvoboditi a spojiti všechny větve srbochorv. národa. Tiskový orgán byla Zastava.

Omladinsko pozorište v Bělehradě (Prvo Beogradsko) divad. skupina, jež vznikla r. 1857. Hrálo se původ. v Knížecím pivovaře. Po přerušení pokračovala skupina v díle jako Društvo Srpskog Pozorišta a zasloužila se tím, že připravovala cestu stálému srb. národ. divadlu.

Omlazení, ♀, stáří.

Omlat, výsledek mlácení obilí.

Omlenice (Gross-Umlowitz), o. v Č., okr. Kaplice, 521 ob. Lázně.

Omnes eodem cogimur, všichni tam musíme (všichni jednou zemřeme), citát z Horatia.

Omne vivum ex ovo, vše živé (pochází) z vejce (Harwey).

Omnia ad (in) **majorem Dei gloriam** (lat.), zkrác. OAMDG., vše k větší slávě Boží, heslo řádu jesuitů.

Omnia mea mecum porto (lat.), všecko své s sebou nosím; průpověď Biantova, jednoho ze sedmi mudrců řeckých ve IV. st. př. Kr.

Omnia vincit amor (lat.), nade vším zvítězí láska (Virgilius).

Omnibus (lat., = pro všechny), nájemný vůz pro několik osob; po prvé jako voiture omnibus v Paříži 1828. Též zpomalený osobní vlak.

Omnipotence (lat.), všemohoucnost; omnipotentní, všemohoucí.

Omnivora, ♀, všežravci.

Omoforion (ř.), široká stuha, posázená drahokamy, patřící k byzant. císař. ornátu, zadrhnutá okolo ramen a spadající přes prsa a záda.

Omori Fusakiši (1868—1923), jap. badatel o zemětřesení, ředitel seismolog. ústavu v Tokiu.

Omotocia, předčasný porod.

Omozečnice, ♀, mozek.

Omphalodes (omfa-) Mönch (pupkovec), rod rostlin z čel. brutnákovitých (Borraginaceae), byliny s modrými n. bílými květy; asi 24 druhy, většinou v oblasti Středozemního moře a v mírné Evr. a Asii. O. verna Mönch (p. jarní), pěstuje se hojně ve střední Evropě.

Omphalos (řec., pupek), kuželovitý, mram. kámen v chrámu Apollónově v Delfách; byl ve starověku pokládán za střed země.

Ompitál, o. na Slov., okr. Modrá, 1111 ob. (1085 čs.). Poutnické místo. Jeskyně.

Omrznutí (congelatio), porušení tkání těla mrazem, zmrznutím částí těla (ušních boltců, nosu, prstů). Částečné o. způsobuje oznobeniny (perniones), vyvolané též trvalým chladem n. vlhkem, zduření zachvácených údů, za tepla kůže zčervená až do ruda, v chladu modrá, postižená místa pálí a svědí. Škrabáním zraní se pokožka a tvoří se vpřed pomalu se hojící, v létě zanikající, ale na zimu opět se vracející a vždy nesnadno vyléčitelný. Postihuje hlavně chudokrevné.

Omsk, dř. ruská gubernie v Sibiři, 1919 ustavená, 1925 připojena k Sibiři. 250.114 km², 1,600.000 ob.

Omsk, nejv. m. v Sibiři s předměstími Novoomsk a Leninsk Omský, 162.000 ob., na ř. Omu, která ústí do Irtyše; značný obchod.

Omšenie, o. na Slov., okr. Trenčín. 1385 ob. (1383 čs.).

Omyl, ve filosofii nesouhlas našeho poznání se skutečným stavem věcí. Rozeznáváme smyslový omyl, povstávající z nesprávného vnímání smyslového, a logický omyl, vznikající nesprávným myšlením.

Omyl hraje důležitou roli v právu. Jednající strana se může mýliti buď o obsahu jednání, smlouvy n. v pohnutce. Domnívá se, že obsah jejího prohlá-

šení, výroku, podpisu a pod. má jiný smysl než jaký se mu objekt. přikládá. Právní jednání založ. na o. u jedné strany zůstává však v platnosti, jestliže ona strana nežaluje o neplatnost jednání a není-li tato neplatnost soudem prohlášena. Sňatek činí neplatným toliko o. o skutečnosti, že nevěsta není těhotna od jiného, o. o osobě budoucího manžela a o. o významu oddacího aktu. Při posuzování platnosti nezáleží na tom, jak o. vznikl, kdo jej způsobil a proč se jednající mýlil. O. v pohnutce naproti tomu nečiní jednání neplatným; nezáleží na tom, zdali se jednající mýlil ve skutečnosti, jež ho přiměla k uzavření práv. jednání. Jedině při testamentu činí o. obsah jeho neplatným, prokáže-li se, že obsah záležel na jediné a mylné pohnutce. V trest. právu neomlouvá neznalost zákonů, t. j. t. zv. o. právní. O. ve skutečnosti způsobuje však buď beztrestnost n. menší trestnost jednání (pachatel se domníval, že vidí člověka a střelil, zastřelil však zvěř — jest beztrestný; v obráceném případě může býti trestán jen pro lehké ublížení na těle, nikoli pro zločin vraždy nebo zabití.

Ona, indiánský kmen Patagonců na Ohňové zemi; vysocí, silní, loví lukem a šípem; čítá se jich kol 260 duší.

Onager, římský metací stroj (tormentum), jehož rameno, opatřené lžicí nebo smyčkou, do níž kladen kámen, bylo vymrštěno zkroucením vazů (nervi), tedy torsí.

Onagraceae (pupalkovité), čel. rostlin z řádu myrtokvětých (Myrtiflorae), s listy vstřícnými n. střídavými nedělenými n. zřídka zpeřenoklanými, s květy většinou pravidelnými, často čtyřčetnými. Plodem je tobolka, oříšek n. bobule; asi 470 druhů, většinou v pásech mimo tropy. Nejdůležz. rody: Oenothera, Epilobium, Circaea, Trapa, Godetia, Fuchsia, Jussiaea.

Onan (hebr.), podle isr. pověsti syn Judův.

Onanie (lat., masturbace, samohana), nepřirozené ukájení pohlavního pudu neustálým drážděním pohl. orgánů, zjev to v letech vývoje vyskytující se u hochů i dívek; může způsobiti nervové i duševní škody.

Oncidium Sw., rostlinný rod z čeledi vstavačovitých (Orchideae), přízivnicky žijící byliny s lodyhou nejčastěji hlízovitou, s květy ve hroznech; přes 400 druhů v celé trop. Již. a Střed. Am. O. papilio Lindl. zvl. vyniká krásou.

Onciul Dimitrie (1856—1923), rum. historik, prof. univ. bukurešťské a řed. st. archivů rum.

Ondatra (dlakoš, bobřík pižmový, Fiber zibethicus Cuv.), hlodavec z podčel. hrabošů (Arvicolinae), 60 cm dl. (ocas polovic), s okrouhlou hlavou, malýma ušima a krátkými plovacími blanami. Kožíšek má hustý, temně hnědý, s lesklými pesíky. V okolí pohlavního ústrojí je žláza odměšující páchnoucí tekutinu. Obývá řeky a rybníky v S. Am., živí se rostlinami. Kožišina se vyváží v ohromném množství (bisam). 1905 usazeno 10 párů u Dobříše; odtud se paprskovitě rozšířily po Čechách, Německu a Moravě. Tvrdí se, že ničí hráze a ryby, proto se velmi pronásleduje. Od 1922 ponenáhlu mizí.

Ondava, vých. slov. řeka, 100 km dl., přítok Bodrogu.

On dit (franc.), prý, říká se.

Ondráček (Andreas incisator), řezbář a uměl. truhlář v Chrudimi v l. 1459—1472.

Ondráček Otakar (* 1898), č. grafik, žák Brunnerův. Kreslí hl. Ex libris.

Ondrák Prokop (1810—1873), děkan v Příbrami, kat. spisov. a překladatel.

Ondráková Anny (* 1903 v Tarnově v Polsku), česká filmová herečka velké popularity zahraniční; zúčastnila se filmování ve Vídni, Berlíně a Londýně a získala zvučné jméno.

Ondráš, vl. Ondřej Šebesta († kol 1715), slezský vůdce zbojníků.

Ondrášov (Andersdorf), o. na M., okr. Šternberk, 436 ob. Alkalická kyselka, koupele.

Ondrašová, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 814 ob. (729 čs.).

Ondratice, o. na Mor., okr. Vyškov, 739 čs. ob.

Ondrej Svätý nad Hronom, ○ Sv. Ondrej nad Hronom.

Ondrejovce (Endréd), o. na Sl., okr. Želiezovce, 794 ob.

Ondroušek Antonín, Th. & PhDr. (* 1863), katol. spisov., katecheta v Ml. Boleslavi.

Ondrůšek František (* 1861), č. malíř, portretista v Bystřici p. H.

Ondrušová Ludmila, ○ Meiková-O. Ludmila.

Ondřej (lat. Andreas), byl z prvních učedníků Kristových, jehož následoval prý ještě dříve nežli jeho bratr Šimon Petr. Podle legendárních zkazek kázal později evangelium na břehu Černého moře a v Byzancii a proto se stal ruským patronem. Byl prý umučen v Patrasu (Řecko) na šikmém kříži, který po něm obdržel jméno. Slaví se 30. XI.

Ondřej, jméno tří maďarských králů z rodu Arpádovců: O. I. (1046—1060) dostal se k moci pádem Štěpána I., podpo-

roval křesťanství, jehož byl zprvu odpůrcem, a staral se o zachování pořádku Ukončil válku s cís. Jindřichem III. ženitbou s cís. dcerou. To zavdalo příčinu k válce o následnictví s jeho bratrem Bélou. — O. II. (1205—1235), byl zprvu (1204) regentem za svého nedospělého synovce Ladislava III., po jeho smrti se stal králem a podnikl bezvýsledné křížové tažení (1217) a vydal t. zv. zlatou bullu (1222), zákonný podklad výsad maď. šlechty. — O. III. (1290—1301), vnuk O. II., nazývaný Benátským, neboť jeho žena byla z rodu Morosini. O svůj trůn musel nejprve bojovati, neboť cís. Rudolf jej požadoval pro svého syna Albrechta a papež Mikuláš IV. pro Karla Martella z Anjou. Dostal se konečně k moci, když se oženil s dcerou Albrechtovou a když zemřel fr. pretendent v Dalmacii (1295); jím vymřela i dynastie Arpádovců.

Ondřej (Ondráček, Andreas pictor), malíř pražský v XVI. stol.

Ondřej, biskup pražský (1215—1224), odpůrce Přemysla I.

Ondřej Augustin, PhDr. (* 1887), prof. mineralogie na čes. technice v Praze, odbor. spisovatel.

Ondřej Severin, Ing. Dr. Techn. (* 1884), ř. prof. pozem. stav. na čes. tech. v Praze. Sp.: Používání betonu při stavbě obyt. domů a vývoj této otázky (1911).

Ondřej z Něm. Brodu (1360—1427), kat. bohoslovec, prof. teologie na univ. pražské a kanovník. Odpůrce Husův a Jakoubka ze Stříbra, vyhnán z Prahy a žil pak v Lipsku. Sp.: De origine Husitarum.

Ondřejov (Andreasberg), o. v Č., okr. Čes. Krumlov, 872 ob.

Ondřejov, ms. v Č., okr. Český Brod, 1726 čs. ob. Na Žalově astron. observatoř bratří Fričů, darovaná r. 1928 dr. Jos. Fričem čes. universitě v Praze. Letovisko.

Ondřejovice (Endersdorf), o. ve Slez., okr. Frývaldov, 1489 ob. Hutě, hamry na měď.

Ondřejský kříž, šikmo postavený kříž ve formě lat. X nebo ležícího kříže ×, na němž prý byl ukřižován apoštol Ondřej.

Ondřejovič M. B., pseud. Martina Braxatorise.

Ondřejovský, pseud. Rud. Demartýna a Ant. Jarosl. Strádala.

Ondříček Jan († 1865), hud. pedagog a kapelník ve Stavovském div. Byl prvním učitelem svých synů, vesměs znamenitých virtuosů: Františka, Karla, Emanuela a Stanislava.

Ondříček František (* 29. IV. 1859 v Praze, † 12. IV. 1922 v Miláně), čes. virtuos na housle; studoval u svého otce, ve 14 letech přijat na pražské konservatoři, po třech letech byl již znám jako virtuos a pokračoval ve studiích u prof. Massarta na konservatoři v Paříži, kde po 2 letech získal první cenu. Podnikl koncertní turné, jimiž se proslavil po

František Ondříček.

celé Evropě i v Americe. Usídlil se trvale ve Vídni, kde měl vlastní hudební školu a r. 1908 tu založil stejně v hudeb. světě proslavené Ondříčkovo kvarteto (O., Silbiger, Junk a Jelínek). Od r. 1919 byl prof. mistr. školy stát. konservatoře hudby v Praze. Vydal s dr. S. Mittelmannem: Novou vyučovací metodu mistr. techniky houslové na podkladě anatomicko-fysiologickém, řadu skladeb houslových, Českou rhapsodii pro orchestr, fantasii na Prodanou nevěstu a j.

Ondříčkovo kvarteto: Jar. Pekelský (* 1898), Kamil Vyskočil (* 1894), Vincenc Zahradník (* 1899) a Bedřich Jaroš (* 1896); založ. r. 1921. Komorní sdružení, známé i za hranicemi svými prvotřídními výkony.

Ondřislav z Pravdomluvic, ps. Jana Kollára.

Ondulace (franc., vlnovitý pohyb), chvění tónu, umělé zvlnění vlasů; ondulovati, zvlniti vlasy.

One (angl.), jeden.

Oněga, rus. řeka, 411 km dl., 140 km splavná; vytéká z Lačského jezera v gub. Vologda a ústí do Oněžského zálivu v již. části Bílého moře.

O'Neill Eugene Gladstone (* 16. X. 1888 v New Yorku), sev.-am. dramatik, dříve herec a žurnalista. Z jeho her hrány na českých divadlech: Pod caribským měsícem (Umělecká beseda, 1930), Císař Jones (Národní divadlo, 1920), Anna Christie (Stav. div., 1923), Farma pod jilmy (Stav. div., 1924), Podivná mezihra (Nár. div., 1930). České překlady od F. Tetauera, J. Horáka a j.

O'Neil Sally (Virginia Louise Noonan), (* 1910 v Bayonne, New York), zprvu he-

rečka divadelní, r. 1923 debutovala s velkým úspěchem ve filmu Irene, Sally and Mary, pak následovaly další úspěšné filmy Mike, The Mysterious Island, Batle of Sexes, Slide Kelly Slide a j.

Onera (lat.), v právn. převzetí určitých povinností s nabytím nějaké věci.

Onerosní (z lat.), břemeny neb povinnostmi zatížený.

Onerosus (lat.), těžký, obtížný, nesnadný.

Onerva L. (pseudonym Hilji Madetoja), (* 28. IV. 1882), finská básnířka; její básně, novely, romány ukazují silný francouzský vliv. Překládala též z franc.

Onestep, mod. tanec amer. původu ve $^2/_4$ taktu. Rozšířil se po r. 1910.

Oněžské jezero, po jezeru Ladožském největší jezero evropské, v ruském území Leningradském, ve spolk. státě Karelii, 9950 km², až 124 m hluboké. Četné ostrovy a zálivy. Jest velmi bohato rybami. Odtok Svir spojuje jej s jez. Ladožským.

Onghers Jan (1651—1750), nizoz. malíř, žijící v Praze od r. 1690, od 1714 předseda malíř. cechu. Maloval hl. oltářní obrazy a vychoval řadu žáků.

Onitsa, místo v Britské Jižní Nigerii, asi 16.500 ob., 3 km od Nigeru, velké trhy na palmový olej a ořechy kola.

Onkograf, zvláštní forma plethysmografu; slouží k měření množství krve v orgánech.

Onobrychis, Gärtn., rod rostlin motýlokvětých, bylin a polokeřů, s peřenými listy, s červenými neb bílými květy; asi 100 druhů kol Středozemního moře a v Orientě. Onobrychis sativa, ligrus čili vičenec, jest vytrvalá rostlina, 30—60 cm vysoká, s masově červenými květy, s listy lichozpeřenými. O. roste divoce v jižní Evropě a Malé Asii a pěstuje se od XVIII. stol. ve střední Evropě jako jedna z nejcennějších rostlin pícních.

Ónod, vel. mať. obec, okr. Miškovec, 2260 ob. — Sídlo uh. sněmu v r. 1707, kdež sesazeni Habsburkové a prohlášena nezávislost Uher. Frant. Rákóczi zvolen knížetem uherským.

Onok, o. na P. R., okr. Sevluš, 1330 ob.

Onokovce, o. na P. R., okr. Užhorod, 684 ob.

Onokrinový papír, reagenční papír, napuštěný olověným cukrem; slouží k dokázání umělého zbarvení červ. vína.

Onomakritos, řec. básník v VI. stol. z Athén.

Onomastikon (řec., seznam slov), označuje se tak slovník ne abecedně, nýbrž systematicky podle látky uspořádaný, v němž hlavně přihlíží se k výkladu věcnému a synonymice. Též krátká báseň k jmeninám.

Onomatologie (řec.), nauka o tvoření a významu jmen vlastních; též sestavení pokladu slovního v určitém pořádku.

Onomatopoeia (řec.), tvoření slov podle přírodních zvuků (na př. mňoukati, kukati).

Ononis L., rod rostlin motýlokvětých, někdy trnité byliny a keře, s trojčetnými listy, červenými, žlutavými neb pestrými květy. Asi 70 druhů, hlavně kol Středozemního moře. O. spinosa, babí hněv, 30—90 cm vysoký polokeř, roste jako obtížná rostlina všude na pastvinách a podél cest. Má růžové a bílé květy, listy páchnou odporně. Listů a kořenů užívá se ve zvěrolékařství.

Onopordon L., ostropes, rod rostlin složnokvětých, asi 20 druhů. Nejhojnější O. acanthium; má listnatou, trnitou lodyhu, listy chlupaté, květy nachové. Roste v Evropě a na východ až do Persie. Jeho kořenu se používalo dříve jako léku proti rakovině.

On revient toujours à ses premiers amours (franc.), vracíme se vždy k svým prvním láskám. (Etienne: Joconda 1814).

Onslow George (1784—1852), angl. hud. sklad., žák Dusíkův, nástupce Cherubiniho.

Onslow (onsló) William Hillier (1853—1911), brit. konserv. státník, podsekretář kolonií, guvernér N. Zeelandu, pozd. ministr orby.

Onslow William Alan (* 1876), syn předešl., brit. státník, od r. 1901 v diplomatických službách, delegát u Spol. N.

Ontario, nejlidnatější a hospodářsky nejvyvinutější kanad. provinc., 1,054.800 km² s 3,187.000 ob. (1927). Podnebí velmi příznivé zemědělství. Z řek nejvýzn. Moose, Albany a Ottawa. V zemědělství a zahradnictví stojí O. v popředí všech kanadských provincií. Pěstuje se oves, pšenice, ječmen, žito, brambory, jetel, pícniny. Znamenité lesní hospodářství. Důležité jest hornictví. Těží se zlato, měď, nikl, nafta. Z průmyslu hl. dřevařství a výroba papíru, výroba sýrů, přádelny bavlny a vlny, koželužny, strojírny, pivovary a j. Železnic jest 17.554 km. Obyvatelstvo jest převážně anglické a protestantské. Z velkých měst jsou významná: Toronto, Ottawa a Hamilton. Hl. m. Toronto, zároveň hlavní přístav.

Ontario, m. v Kalifornii (USA.), 7280 ob., 60 km vých. od Los Angeles, velkolepé horské okolí, uměle zavodňované, kde se pěstuje zelenina a ovoce.

Ontario, nejvýchodnější a nejmenší z pěti velkých kanadských jezer, 17.000 km² veliké. Břeh plochý, z části baži-

natý, zalesněný a bohatý na dobré přístavy. V něm vzniká řeka sv. Vavřince.

Onthophagus Latr., lejnožrout, rod drobných brouků z čeledi chrobáků (Scarabaeideae), těla ploše vyklenutého s čelním štítem mělce vykrojeným. Samičky vkládají vajíčka do kuliček, jež z lejna uhnětou a zahrabají do země. L. býčí (O. taurus). Sameček má na čelním štítě dva proti sobě zahnuté rohy. Barvy černé, velikost 8—9 mm. L. temenorohý (O. verticicornis) s jediným rohem na čele. L. kravský (O. vacca) s krovkami barvy červenožluté, zelenavě kropenaté. L. holorohý (O. nuchicornis), hnědožlutý, černě kropenatý, s čelním růžkem tenkým, vzpřímeným. L. velbloudí (O. camelus), černý, chlupatý. L. zlomenorohý (O. fracticornis) s růžkem dopředu zahnutým. L. vejčitý (O. ovatus), mdle černý, nejmenší, velikosti 4—5 mm.

Ontogenesis (řec.), vývoj individua od oplození vajíčka až do dospělého stavu. ♀ vývoj.

Ontogenie (dějiny zárodku), tolik, co dějiny vývoje.

Ontologie (řec.), učení o bytí a jsoucnu, jako první část metafysiky.

Onučky, čtyřhranná látka barchetová, jež se nosí místo punčoch obtočená kolem chodidla.

Onufrius († asi 400), křesť. svatý, poustevník v Thebais (Horní Egypt); svátek 12. VI.

Onuris v egypt. nábož. (též Anhur, Anhora), bůh kosmogonické síly, odvozen z boha Šu (zosobnění slunce); zobrazován kráčející v dlouhém šatě, v rukou provaz, na hlavě kytici ze čtyř per.

Onus (lat.), břímě, úkol; o. fabricae, v církevním právu břemeno udržování a opravování budov; o. probandi, břímě důkazní.

Onychie, zánět nehtového lůžka.

Onychologie, nauka o kopytech a paznehtech, též o jejich chorobách.

Onychomantie (řec.), usuzování na povahu člověka a jeho osud z tvaru nehtů.

Onyx (řec.), odrůda chalcedonu; pravý onyx (arabský) má jen bílé a černé, chalcedononyx bílé a šedé, sardonyx bílé a oranžové, karneolonyx bílé a červené pruhy. Ve starověku byl vysoce ceněn.

Onza (unce), váha a mince, užívaná dříve ve Španělsku a dosud částečně v latinské Americe: 1. váha = 28.76 g; 2. zlatá mince po 8 escudos de oro (1786—1848) = asi 500 Kč.

Onza, ♂ jaguar.

Oocysta, ♀ vajíčko.

Ooforitis (řec.), zánět vaječníku.

Ooforon (řec.), ♀ vaječník.

Oogamie, pohlavní rozmnožování některých nižších tajnosnubných rostlin, při němž jsou pohlavní buňky rozlišeny na nepohyblivé oogenie a drobné čile se pohybující spermatozoidy.

Oogenese (řec.), vznik vajíčka.

Oogonie, samičí ústrojí tajnosnubných rostlin stélkatých.

Ookinet (řec.), oplození u prvoků (♀).

Oolemma (ovolemma), jemná blanka, obklopující buňku vaječnou.

Oolith, hornina ze soustředně miskovitých a často zároveň paprsčitě vláknitých vápenných koulí, spojených vápenným tmelem. V odrůdě jikrovci je tmel slínovitý n. hlínovitě písčitý. O. vznikl činností malých řas, vylučujících vápno (Gloeocapsa a Gloeotheca).

Oologie, nauka o vejcích, zvl. o jejich skořápce a hnízdech (kaliologie), cenná v systematické nauce o ptactvech. Vejce se vyprazdňují a zařazují do sbírek (oothéka) podle velikosti, tvaru, složení skořápky a barvy.

Ooms Carel (1845—1900), belgický historický malíř.

Ooplasma (z řec.), plasma vaj. buňky.

Oospora Walbr., řád hub ze skupiny Fungi imperfecti, přes 100 mikroskopických druhů. O. lactis, plíseň mléčná, tvoří slabý pokryt na kyselém mléce. O. andonini způsobuje šedivění a vypadávání vlasů.

Oost, 1. Jakob van, st. (* 1601 v Bruggách, † 1671), nizozemský nábož. malíř, žák Rubensův a van Dyckův. — 2. Jakob van, ml., syn a žák předešl. (* 1639 v Bruggách, † 1713), malíř.

Oosterwyck (wik) Maria van (1630—1693), nizozemská malířka květinových zátiší.

Opačina (opačnice), zadní kolo u prámů n. vorů, zasazené do vidlice, ovládané 2—5 muži při řízení plavidla vírem, vraty jezovými n. mrtvou vodou.

Opakovačka, ruční zbraň palná, u níž lze z jedné hlavně vystřeliti rychle za sebou řadu nábojů předem nabitých. Nejstarší zbraně toho druhu byly revolverové; komory se nabíjely zepředu a buben se otáčel ručně; pozdější trubicové, kde náboje za sebou uloženy v trubicích, prach v jedné a střela v jiné; mechanismus zbraně vsunoval do komory napřed střelu, pak prach; zanícení se dálo zámkem doutnákovým neb křesacím (Lorenzonus, Girardoni a j.). Tyto zbraně byly spíše kuriositami; teprve v XIX. stol. zhotoveny první upotřebitelné o. s papírovými, později kovovými nábojnicemi se zapalováním ve dně (roznětky papírové n. kovové asi v letech padesátých).

Sem patří soustavy: Cass 1848, Watson 1855, Burkhardt 1850, Dreyse 1868. Hlavní rozvoj o. nastal v am. občanské válce 1861—65. Již 1860 patentovali Henry a Spencer svoje soustavy. Spencer měl krátký trubkový zásobník v hlavišti a závěr špalíčkový; opakování se dálo pákou pod spouští umístěnou. Tato soustava, jíž za obč. vál. hojně užíváno, nebyla však dále reprodukována. Zato systém Henryho (ředitele zbrojovky v New Havenu, Conn.) s trubkovým zásobníkem pod hlavní a závěrem válcovitým byl dále vyvíjen a zejm. její podavač nábojů ve způsobě rámce ve dvou etážích přešel do systému Winchesterova, který se udržel v oblibě dodnes. Nabíjen byl zásobník zprvu otvorem od ústí, do něhož zašroubována na konec stlačená zpruha, tisknoucí náboje ke komoře; pohybem páky, tvořící luček, vymrštěna vystřelená nábojnice a nová vyzvednuta a zasunuta do komory; kohoutek se při tom rovněž natáhl. Winchester zjednodušil nabíjení zavedením klapky, ležící po straně závěrové soustavy, odkudž se patrony vsunují směrem k ústí hlavně; zpruha zásobníku se při tom stlačuje. Tak vznikly soustavy (Frühwirthova, Kropatschkova, Lebelova, v letech sedmdesátých a osmdesátých), lišící se jen podavačem a závěrem. V téže době jiní konstruktéři (Krnka, 1877 a Lee, 1879) docilovali rychlejší palby tím, že přivěsili na krk pažby zásobník v podobě skříňky, do něhož vložen svazeček nábojů, které mohly býti při střelbě vyjímány a rychle nabíjeny (Krnkův zrychlič střelby), aneb samy spodem do komory byly vpravovány, otvíráním a zavíráním závěru zbraně (Lee). Leeův zásobník se rozšířil do většiny evropských soustav a v novější době ho užívá i Winchester (mod. 1895); nejznámější jsou systémy Mannlicherův z r. 1888 (jehož užil též Mauser) a Mauserův z r. 1898. Rozdíl je v tom, že u prvního systému jsou náboje v pevném rámečku, s nímž se vsunou do zásobníku, u druhého v pásku, s něhož se do magazinu stlačí. V tomto případě lze klikatým uložením nábojů zásobník změlčiti, aby dole nevyčníval z pažby. K honebním účelům se užívá hojně soustavy Mannlicher-Schönauerovy, se zásobníkem otáčivým tvaru hvězdice. Zásobník podoby L, nabíjený s pravé strany (Krag-Jörgens), se neujal. Opakování se provádí nyní zpravidla klikovou pákou na vrchu zbraně; u amerických o. pákou lučkovou nebo pohyblivým předpažbím (hl. u loveckých brokovnic). Opakovačkami v širším smyslu jsou též všecky zbraně samočinné (⚔).

Opal, v kovářství kov, spálený na povrchu kovaného předmětu.

Opál (lat., ze sanskrt. upala, kámen), nerost; jest beztvárný vodnatý kysličník křemičitý, průhledný až neprůhledný; tvrdost 6, hustota 2.1. Důlež. jeho druhy jsou: o. drahý, vynikající krásnou měnivou barvou. Nachází se v Dubníku na Slov., Guatemale, Austrálii, a jest hledaným drahokamem. Perlový opál, mléčně až červeně bílý, z Buchary, Islandu atd. Hyalith neboli skelný o. jest bezbarvý a vyskytuje se v čediči v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Polo-opál proniká mnohdy zkamenělé dřevo. — O., jemný druh batistu, bílý neb v něžných barvách; zhotovuje se z něho jemné prádlo neb dámské šaty.

Opálbánya, ⚔ Dubník.

Opalek Mieczysław (* 1881), p. pedagog a spisovatel. Sp.: Z dziejów szkolnictwa galic. (1913), Pamiątki polskie (1915—1920), Bohaterski Lwów (1919).

Opaliński, šlecht. rod polský, z něhož vynikli: Andrzej O. (1540—1593), velký kor. maršálek; Jan O. (1581—1637), vévoda poznaňský; Krysztof (1609—1655), p. básník a satirik; Lukasz O. (1612—1662), p. spisovatel a v. kor. maršálek. Sp.: Satyra Coś nowego (1652) a první polské básně: Poeta (1780). Rod vymřel 1775.

Opalisovati, jeviti stejnou hru barev a lesknouti se jako opál. Podobnou vlastnost jeví i některé kapaliny, obsahují-li tenké vrstvy látek nerozpuštěných (na př. petrolej ve vodě).

Opálky, mísy různé velikosti a tvaru (kulaté n. vejčité), spletené ze slaměných provazců, na něž sázejí pekaři vypracované těsto chlebové k vykynutí.

Opánky (sandály), obuv bez podpatků, užívaná hlavně v jihovýchodní Evropě.

Opar, ⚔ herpes.

Oparenské údolí, sz. od Lovosic, velmi romantické, se zříceninami starého hradu ze XIII. stol. Obec Oparno (Wopparn), 210 něm. ob.

Opařany, o. v Č., okr. Milevsko, 1150 čs. ob. Zemský ústav pro choromyslné.

Opaření, porušení tkaniva pokožky stykem s horkou tekutinou nebo vřelými parami. Způsobuje zánět kůže, mnohdy též vrstev hlubších. O. malé (dutiny ústní, jazyka, hrtanu, jícnu, žaludku horkými nápoji n. polévkou) způsobují bolest, hlubší o. zmalátňují, rozsáhlé o., působící krevní nával k vnitřním orgánům a vyvolávající v opařených organismech zvláštní jedy, jsou smrtelná. O. prvního stupně způsobí zrudnutí o. místa, o. druhého stupně puchýře a třetího stupně poškodí a zničí

hlubší vrstvy pod pokožkou. O. léčí se podobně jako spáleniny obkladem směsi stejných dílů olivového oleje a vápenné vody nebo posypáním škrobem se studenými obklady. Při o. rozsáhlých mírní bolesti a léčí vlažná lázeň as 29°.

Opasek voj., pás na zavěšení poboční zbraně; ve starověku a počát. novověku nahrazován bandelírem (Q); ve středověku byl t. zv. rytířský pás jedním z odznaků rytíře. Jako odznak důstojnictva nahrazen v XVII. stol. šerpou s třapci, což u někt. armád zůstalo až do svět. války; v poli však vystřídán koženým o. s praktickými závěsy na různ. předměty výstroje. V čs. arm. nosí důstojníci k vycházkovému úboru pás zlatý, rotmistři stříbrný, na němž je úzký pásek na šavli; voj. do pole řemen s přezkou (u pěchoty), n. se zápinkou (u jezdectva).

Opat (lat. abbas), představený kláštera u benediktinů, cisterciáků, premonstrátů a trapistů, volený obyč. doživotně. Má právo pontifikální, u exemptních klášterů nepodléhá biskupovi.

Opatija (it. Abbazia), mořské lázně záp. od Řeky, zimní klimatické místo, 4000 ob.

Opatošu (pseud. Jos. Opatovského, * 1887), souč. židov. spisov., žijící v Americe, představitel histor. románu souč. židovské literatury.

Opatov, o. v Č., okr. Humpolec, 495 čs. ob.

Opatov (Abtsroth), o. v Č., okr. Cheb, 941 ob.

Opatov, ms. na M., okr. Třebíč, 1264 čs. ob.

Opatov (Abtsdorf), ms. v Č., okr. Litomyšl, 1911 něm. ob.

Opatová, o. na Slov., okr. Lučenec, 1381 ob. (1078 čs.).

Opatová, o. na Slov., okr. Trenčín, 807 ob.

Opatovce nad Nitrou, o. na Slov., okr. Prievidza, 789 čs. ob.

Opatovce nad Žitavou, o. na Slov., okr. Zlaté Moravce, 568 ob. (563 čs.).

Opatovce-Nová Ves (Apát-Újfalu), o. na Slov., okr. Modrý Kameň, 571 ob.

Opatovec, o. v Č., okr. Litomyšl, 867 n. ob.

Opatovice, o. v Č., okr. Kutná Hora, 438 čs. ob.

Opatovice, o. na M., okr. Hranice, 637 čs. ob.

Opatovice, o. na M., okr. Vyškov, 634 čs. ob.

Opatovice, o. na M., okr. Hustopeče, 879 čs. ob.

Opatovice nad Labem, o. v Č., okr. Pardubice, 1053 čs. ob. Zem. polepšovna mladých kárannců.

Opatovický mnich, neznámého jména, napsal Annales Gradicenses (do r. 1145). Vydal J. Emler (Fontes II.).

Opatów, m. v Polsku, na ř. Opatowce, záp. od Visly. Tam koncem říj. a poč. list. 1914 boje ustupující arm. Danklovy s ruskou armádou generála Lečického.

Opatrný Alois, RTDr. (* 1879), č. vodárenský inž., přednosta vod. odd. hl. m. Prahy. Zjednal si zásluhy o zásobování Prahy pitnou vodou, vedl stavbu káranské vodárny, jejímž byl prvním ředitelem, a projektoval její rozšíření. Četné odborné práce.

Opatrný Bohumil (1878—1914), č. lesn. spisovatel a překladatel.

Opatrný Bohuš (1896—1922), č. malíř, karikaturista, žák Brunnerův.

Opatrný Karel (* 1881), č. sochař, autor bronzového poprsí dr. A. Švehly.

Opatrný Matěj (1860—1891), profesor gymnasia v Kolíně, český filolog.

Opatrovna, ústav pro předškolní výchovu dětí.

Opatrovnictví, úřad opatrovníka, v dřívějších dobách obvod svěřený ke správě nějakému panskému úředníkovi (procurator).

Opatrovník, osoba, již určuje soud osobám, které byly pro duševní slabost n. chorobu zbaveny svéprávnosti podle cís. nař. č. 207/1916. Povinností o. jest pečovati jak o osobu svého chráněnce, tak o jeho majetek, z něhož musí skládati soudu účty. Vedle tohoto o. nařizují naše zákony zřízení o. i v dalších případech, jež se vesměs týkají jmění chráněncova, na př.: vzejde-li spor mezi nezletilci, kteří mají jednoho zák. zástupce, nesmí tento zák. zástupce žádného z nich zastupovati, nýbrž každý z nich musí míti svého o. pro onen spor; vznikne-li spor mezi nezletilcem a jeho rodiči či jeho poručníkem, musí mu býti rovněž zřízen o. Dále se zřídí o. osobě dosud nenarozené na ochranu jejích zájmů, osobě nepřítomné, nezvěstné, osobě, která má býti prohlášena za mrtvou a pod. Někdy se zřizuje o. vedle poručníka na hájení majetkových práv dítěte. Zásadně se o. zřizuje všude tam, kde by provedení procesních úkonů nebylo možné a utrpěly by tím protistrany újmu. — K úřadu opatrovnickému jsou vybírány osoby podle týchž zásad jako pro úřad poručenský. Omluviti se lze rovněž z těch důvodů, pro které lze odmítnouti poručenství.

Opatství, hodnost opatská, pak klášter a jeho statky, jemuž v čele stojí opat. V ČSR. je jedenáct opatství.

Opava, levý přítok Odry v Slezsku, 113 km dlouhý, pramení pod Pradědem.

Ve středním toku tvoří hranici mezi ČSR. a Německem.

Opava (Troppau), hl. m. Slezska, ležící na ř. Opavě, 33.457 ob., z toho 8527 čs. Býv. sídlo zem. úřadů slezských, slezského zem. sněmu a středisko slez. kult. života. Výstavné a čisté město, se širokými ulicemi; zem. soud, fin. ředitelství, velit. 8. p. div. a 15. p. brigády, 8. dělostř. brigády, div. nemocnice, zem. četn. velitelství a doplň. okr. vel. Měst. divadlo, museum Matice opav., zem. museum, zem. nemocnice; radiová stanice, zem. nem. a zem. ústav chorom yslných. Z ústavů vzdělávacích: čes. státní ref. gymnasium, učitelský ústav, vys. hosp. šk. a zem. dívčí rod. škola; něm. st. gymn. a reálka, dívčí ref. reálné gymn., učitel. ústav atd. Četné kláštery, konvent ř. něm. rytířů. Průmysl značně vyvinutý, hl. železo. a textilní, tov. šicích strojů, cukrovar atd. — Opava vznikla záhy jako důlež. obch. stanice z Německa k Dunaji (celnice již 1185). Od r. 1511 král. m.; nový rozvoj datuje se teprve od r. 1849, kdy povýšena na hl. m. Slezska. Češi organisováni byli v Matici opavské a za rak. vlády trpěli příkořím od Němců, ačkoliv okolí opavské (Kateřinky) jest české.

Znak města Opavy.

Opavsko, do r. 1318 bylo částí Moravy, pak lénem č. koruny. R. 1742 část připojena Prusku. Od 1929 část země mor.-slezské.

z Opavy Martin, ♌ Martinus Polonus.

Opce (z lat.), právo svobodné volby, zvláště právo svobodné volby stát. příslušnosti, dávané obyvatelům anektovaných území po uzavření míru. Obyvatelé připojeného území mohou přijmouti buď státní příslušnost státu vítězného nebo podržeti starou, v kterémžto případě se musejí vystěhovati. — Právo opční při bursovních obchodech značí, že kontrahent může dodati nebo koupiti více cenných papírů než původně bylo smluveno. — Při státních dluzích převzetí části půjčky konsorciem, kterému se dostane přednostního práva na převzetí zbytku zápůjčky za stejných nebo smluvených podmínek.

Opeć Baltazar, jeden z nejstarších p. spisov. (XV. stol.); přeložil Žywot Pana Jezusa (1522).

Opejička reka (Koseljska), ř. v Macedonii, ústící do Ohridského jezera, dlouhá 40 km.

Opeka Mihail, ThDr. (* 26. IX. 1871 ve Vrhniku v lublaň. oblasti), slovin. kněz a spisovatel. Sp.: Na tuji zemlji, Roma felix, V Kampanji. Psal i nábož. poesii, jako učitel homiletiky na lublaň. universitě vydal několik cyklů církevních kázání; red. též Dom in Svet, napsal Spomini na Jos. Cimpermana atd.

Opel Fritz, inž., dr. h. c. (* 1875), něm. konstruktér a prům. v Rüsselsheimu, známý svým vynálezem záv. mot. člunu (1928) a raketového auta (1929).

Opelt Jan (1808—1870), malíř-samouk v Poděbradech.

Open (angl.), otevřený.

Openec, ♌ Glechoma L.

Opěnka, ♌ Pholiota mutabilis.

Opera (z ital. opera = dílo), od 1650 jméno pro hudební dramata rozličného druhu. O. jest spojení básnictví, herectví a hudby ve společný útvar, ve kterém buď převládá báseň nebo hudba. Původem kotví v řecké tragedii, která používala recitativního přednesu verše s unisoním průvodem hudby. Hudba provázela dramatická představení středověká při mysteriích, pašijích, ale i pastýřských hrách a holdovacích scénách. Měla buď sloh gregoriánského chorálu nebo techniku madrigalu. Když kol 1600 kroužek humanistů v domě hr. Bardiho da Vernio ve Florencii chtěl obnoviti antická dramata, domníval se, že se musí zříci vymoženosti kontrapunktu a polyfonie a přidržeti se monodie, přísného slohu recitativního tak, aby básnictví převládalo. Tak vznikl nový sloh hudby: stille representativo nebo recitativo, ztělesněný v první opeře Dafne od Periho 1594. Zpěv je tu jen druhem deklamace, instrumentální průvod čistě akordický. Periho rival Goilio Caccini (Euridice, 1600) klonil se více a více k slohu virtuosního zpěvu. Následovali slavní operní skladatelé Cavalli, Cesti a geniální Monteverdi. Periodu zpěvu recitativního vystřídala doba bel canta, doba krásných melodií a virtuosního zpěvu (Scarlatti, Leo, Porpora), čímž vznikla italská opera neapolské školy, která slavila vjezd do všech zemí Evropy, kde ovládla jeviště a zastínila tvorbu národů jiných. V Německu pěstovali ji O. Schütz, Staden, v Anglii Purcell pod italským vlivem. Jediná Francie mohla soupeřiti. Tvůrcem franc. o. byli Cambert, Lully, Rameau a konečně Gluck. Vedle italské opera seria a opera buffa vytvořen byl typ francouzské komické opery. Přednosti obou směrů spojil největší operní skladatel všech dob Mozart ve svém díle, který učinil konec panství italské hudby. Ital-

ská opera buffa zaskvěla se naposled operami Paesiella, Cimarosy a Rossiniho, opera seria díly Cherubiniho, Spontiniho a Meyerbeera, který však vytvořil sloh velké opery. Ojedinělý zjev je Beethoven se svým Fideliem. Romantická opera učinila ze zpěvohry produkt národní kultury. V Německu tvoří Spohr, Weber, Marschner. Wagner chce naplniti sen o uměleckém všedíle svými hudebními dramaty. Zároveň vzniká něm. opera komická, representovaná Lortzingem, Nicolaiem a Goetzem. Poslední hudeb. genius Italie Verdi obrací se nakonec k ideám Wagnerovým. Ve Francii tvoří Gounod, Thomas, ovlivněný něm. romantikou. První českou operu napsal Fr. Škroup, vlastní národní zpěvohra jest však dílem Bedřicha Smetany. Po 1850 vzniká ve Francii opera burleskní, zvaná opereta (Hervé, Offenbach a Lecocq), která ovlivnila i vídeňskou operetu (Strauss, Suppé, Millöcker). Později však propadla opereta živlu hudby taneční, šlágrům, jazzu, čímž pozbyla své hudební ceny.

Operace (lat.), všeobecně jednání na př. technické, obchodní, finanční, strategické atd. V lék. výkon, kterým hledíme mechanickou cestou léčiti nebo zlepšiti choroby neb dospěti k diagnose, která není jiným způsobem možná. V nejužším slova smyslu nazývají se operací takové mechanické výkony, při kterých nastává úmyslné poranění organismu nebo takové lékařské počínání, při němž se užívá nástrojů chirurgických. Při o. plastických nahrazují se zničené neb zmrzačené části těla jinou částí více postradatelnou na př. plastická operace nosu. Požadavkem moderní chirurgie jest, aby se o. děly čistě a bezbolestně. Čistoty se dosáhne úzkostlivým opatrováním operačních nástrojů a jejich desinfekcí a o. se dějí ve zvláštních operačních sálech na zvl. přizpůsobených operačních stolech. Nástroje operační jsou vesměs kovové a niklované. Před užitím se vyvařují, aby se zničily všechny chorobotvorné zárodky, jež na nich od předchozí o. mohly uváznouti. Bezbolestnosti se dosáhne narkosou (uspáním). — O. vojenská neb válečná jest podnik celé armády neb samostatného armádního sboru proti nepříteli, aby se dosáhlo účelu strategického. Operační plán vyznačí cíl, který se má dosáhnouti, a cesty, jak k němu dojíti. Cíl tento, většinou zničení nepřátelské armády, nazývá se operační objekt. Operační pole neb území nazývá se krajina, kde se vojenská operace koná, operační základna jest východiskem operací.

Operát, vypracované, ukončené dílo.

Operatér, lékař-chirurg, provádějící operace, ve filmové reprodukci strojník, obsluhující promítací přístroj filmový.

Opereta (ital.), malá opera (O$_4$).

Opěrná křídla u mostů nebo propustků zakončují svahy násypů kolmo ku směru komunikace. Jsou podle výšky násypů buď rovnoběžná s osou komunikace, nebo, je-li násyp vyšší 3 m, svážná, jako násyp, který se o ně opírá. Rozměry řídí se jako u opěrných zdí výsledkem stat. výpočtu. U dřevěných mostů, zvl. na úzkorozchodných drahách v lesních oblastech, zřizují se opěrná křídla z fošen mezi zaberaněnými piloty.

Opěrná zeď, z lomového kamene, z cihel nebo z betonu (prostého n. vyztuženého) vybudovaná zeď, která se navrhuje tam, kde by svah násypu n. výkopu zabral prostor vyhrazený jinému účelu. Na př. umožní o. z. uspořádání dvou rovnoběžných, avšak v různé výši probíhajících komunikací (na př. silnice a železnice), v prostoru, který jen o sílu o. z. převyšuje součet šířek obou těchto komunikací. Síla o. z. se dá přesně zjistiti statistickým výpočtem, při čemž jsou danými veličinami zemní tlak, váha zdiva a násypu a břemeno pohyblivé zátěže. Při výkopech ve skále nebo soudržném materiálu, kde tedy zemní tlak nepůsobí, stačí zeď značně slabší (záruční). Při stavbách vodních, regulacích a přístavních mluvíme o zdech nábřežních.

Opěrný bod neb opěrné místo, úsek opěrné posice (O$_4$) obsazený setninou (rotou). Může jím však býti každé místo, kde terén je dobře způsobilý k obraně, takže jest oporou obhájci. V námoř. jmenujeme o. b. přístavy, uhelné stanice s dílnami a jin. pomůckami pro loďstvo, opatřené obranou, kde se loďstvo vzdálené domova může zásobiti a opraviti. Stávají se operačními základnami, jsouli dosti silné a chráněné, jako vál. přístavy.

Opevčanin Stevan (1746—1817), lat. básník, chorv. kněz; r. 1774 vyd. Musa Syrmico-Slavonica.

Opevnění pobřežní, soustava trvalých pevností, chránících břeh proti nepřátelským zásahům.

Opevnění vojenské sluje obecně taková úprava (organisace) terénu, která umožňuje slabšímu z protivníků, aby odolal útokům silnějšího. K tomu slouží jednak využití a zesílení přirozených překážek, jako je voda, les, sráz atd., jednak postavení umělých překážek z hlíny, zdiva, kamene, kovu, ostnatého drátu a j., jakož i ochrana voj. v zákopech a podzemních krytech. O. může míti ráz trvalý,

tam, kde chceme navždy zabezpečiti obranu, tedy na př. na hranicích, na určitých důležitých přechodech a soutěskách, neb u důležitých středisk organisačních a technických (hl. město, přístavy). Tato o. mají vesměs též úkol strate-

Čínská zeď, největší opevnění světa.

gický a jsou zpravidla provedena v míru trvale (permanentně), t. j. z vybraného materiálu a s vynaložením veliké práce. Proto musí býti omezena jen na místa vskutku strategicky a zeměpisně důležitá (operační základny, opěrné body O_3). Sem patřila předhistorická hradiště, různé kolové stavby na vodě, hist. tvrze a hrady (O_4) s cimbuřím, kryjícím obránce, se střílnami, umožňujícími postřelovati útočníka, s podsebitím (machicouli), kterým se naň vrhaly smrtící hmoty (střely, vařicí tekutiny), s příkopy, vyžadujícími umělých pomůcek, aby

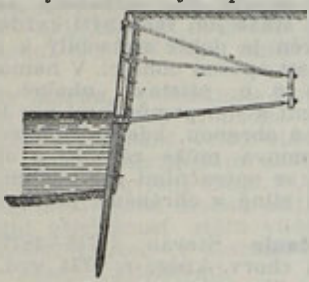

Opevnění hráze.

je bylo lze překročiti, s mocnými hradbami, věžemi, nádvořími, usnadňujícími obhájci postřelovati útočníka se všech stran, s různými opatřeními flankovacími atd. Takové byly středověké hrady, z nichž se později vyvinula opevněná města, jejichž jádro tvořila t. zv. cittadella (O_5) a vnější ochranu městská hradba s branami a příkopem, často naplněným vodou. Když byly hradby propracovány podle určitého systému a vyztuženy nasypáním poprsně a valiště, kde byly umístěny obranné stroje (od XIV. st. děla), nazýváno takové o. pevností (O_6). — Vedle permanentních o. (pevností) jest však často prospěšno z důvodů strategických a zejména taktických chrániti jisté části terénu podle měnivé, tedy okamžité situace vojenské; tak vznikají o. výpomocná a prozatímní, která jsou také levnější, ježto se staví v poslední chvíli a nevyžadují tedy dlouhého udržování a přizpůsobování pokrokům techniky, jako o. permanentní. Jejich nevýhodou jest, že nebývají zpravidla včas úplně připravena, ježto jejich výstavba může býti rušena vpádem neb útoky rychlého protivníka. — Třetí druh o. jest úprava terénu v poli na frontě armády, hodlající se brániti, t. j. opevnění polní. Sem patří na př. obehnání tábora neb ležení příkopem, předprsním náspem a překážkami (vlčí jámy, záseky, trnité větvoví), jakého užívali Římané při sdělávání tábora v blízkosti nepřítelově, nebo t. zv. cirkumvalační a kontravalační linie, chránící oblehatele jednak proti útokům zvenčí, jednak proti výpadům, neb konečně různé vozové hradby kočovných národů a husitů (O_4). V moderní době se polního o. užívá rozsáhlou měrou, zejm. v t. zv. posiční válce (válka na ustálené frontě) a projevuje se hl. v úpravě terénu (pole) v hlavním bojovém stanovišti a před ním (předpolí). První využil mistrným způsobem polního o. Osman paša 1877 u Plevna, takže Rusové nemohli obyčejnými dělostřeleckými prostředky do zdolati a ukázala se potřeba strmonosné polní artilerie (houfnic). Rovněž boerské zákopy 1899—1900 byly přímými útoky neztečné a vyžadovaly obchvatů, ke kterémuž konci zavedli Angličané jízdní pěchotu jako vel. pohyblivou. Též v balkánské válce 1912—13 se polní opevněné posice výborně osvědčily. Za války světové dosáhla polní o., vzniklá zprvu na záp. k obraně slabšího protivníka, téměř rázu permanentního užitím nejlepších staviv (betonu, kovu), vyhloubením podzemních krytů, vyztužených a jistých před pumami, a propracovanou organisací obrany. Rozdíl mezi polním a stálým o. byl jen v tom, že polní mohla být stavěna do veliké hloubky v mnoha liniích po celé délce fronty, kdežto u permanentních jsou rozměry omezeny určitým místem (osadou a p.) v terénu. — Tak vznikl za svět. války pojem opevněné posice, t. j. prostoru členěného do hloubky na několik pásem, vzdálených od sebe na několik km a rovněž několik km hlubokých, z nichž každé obsahuje

několik linií odporu, skládajících se z překážek, bojových stanovišť a různých prostorů neopevněných. Schematicky lze takovou opevněnou posici, které se se zálibou zakládaly na svahu terénu, odvráceném od nepřítele, aby zůstaly neviditelnými, rozděliti na 1. pásmo předních stráží, jehož hl. úkol je obsahovati roztroušená hnízda odporu a opěrné body, malá to pevná místa, opatřená kulomety a nepatrnou posádkou, která hledí protivníka při útoku jen zdržeti. Pak jest 2. předpolí, které má za účel zakrýti následující pásmo, a jest místem, kde se provádějí normální boje a které nutno držeti pokud nejdéle možno. Konečně následuje 3. pásmo hlavního odporu (hl. bojů), v němž se podniká, je-li potřebí, rozhodující zápas; musí míti nejlépe vybudované linie odporu, zejm. t. zv. linii hlavního odporu, za níž následuje prostor dělostřelectva. Toto pásmo mívá své vlastní předpolí hluboké 500—600 m od konce pásma předcházejícího, na něž možno v případě potřeby spustiti přehradnou palbu. Tato celá posice bývá 4—5 km hluboká a každé z pásem má ve vzdálenosti 100—150 m za sebou několik linií odporu, skládajících se z překážek (hl. ostnatého drátu), bojových stanovišť pro pěchotu, spojených klikatými zákopy s liniemi následujícími a předcházejícími. Linie odporu bývají vedeny více méně souvisle, ale v klikaté čáře, aby bylo lze dobře flankovati, a obsahují: zákryty střelců, které jsou hl. zákopy s betonovými, až 1 m tlustými kryty a se zemními traversami (bočními přepážkami) až 5 m tlustými; pozorovatelny rovněž střelám neproniknutelné, hnízda kulometná, sloužící především k flankování, posice minometů, hl. v mezerách mezi zákopy až do linie hlavního odporu; posice světlometů, zařízených rovněž na flankování; ohňomety sloužící za útočnou zbraň a zejm. dobré podzemní kryty pro mužstvo, se stropy až 4 m hlíny na železných nosnících. Kryty jsou v prvních liniích pro méně mužů, aby posádka rychle v čas potřeby vylezla, v 3. a dalších liniích pro 40—60 mužů (četa). Též skladiště ručních granátů pro boj z blízka musí býti po ruce. Pozorování se děje periskopy (O_4); pro pohyb voj. a zpravodajství musí býti dobré spojovací zákopy (klikaté), cesty, dráty (i železné), telef. dráty (pod zemí), poplachové zařízení. Veškeré ubikace i skladiště nutno dobře maskovati (větvovím, drnem, rohožemi, plátnem pomalovaným), třeba-li i dýmem a mlhou; taktéž jest dbáti ochrany před plyny, tanky, obrněnými auty a p., jakož i zříditi opatření hygienická a sanitní (odvodňování, větrání, osvětlení, otop ubikací atd.). Vedle pevných překážek z ostnatého drátu nutno míti po ruce též pohyblivé, aby se nepříteli vniknuvšímu do linie, mohlo zameziti další pronikání, zejm. do boků. — Za touto hlavní neboli přední posicí, hlubokou, jak řečeno, 4—5 km, bývají vybudovány (po př. méně propracovaně) další posice, počtem 2—3, nejméně 3 km od sebe, takže obrana jde do hloubky až 15—20 km. Ježto jest nutná též obrana do stran, mají všecky tyto posice boční ochranu v t. zv. příčných (záhradných) posicích, které jsou stavěny kolmo vždy v určitých intervalech, dále jsou samostatné boční posice a posice krycí, sloužící k omezení nepřátelského vniku. Každá posice jest dělena na úseky, které jsou obsazeny určitou jednotkou (prapor, divise atd.); k přímé obraně posic se počítá 1 divise (t. zv. posiční) na 3000 m fronty, členěná tak, že na 1000 m fronty připadá asi 200 pušek I. linie; ostatní jsou jako reservy a posádky umístěni vzadu. Jako záloha k protiúderu jest za úsekem 1—2 divisí umístěna t. zv. zákročná divise, jež musí zůstati co možná svěží a nahrazuje při nepřátelském vpádu posiční divisi, jakmile je bojem opotřebována. Opevňování musí dnes prováděti všechna vojska, nejen ženijní, kterých se užívá jen k pracím vyžadujícím zvl. školení a nářadí. Rychlým opevňováním (zakopáním se) získají voj. často značnou převahu nad silnějším nepřítelem. Lit.: Geyer: Allgemeines über Befestigungen, 1923.

Ophalmius Straconicenus Vitus (vl. Vít Okáč, kol 1550—1598), č. právn. spis.

Ophidia, hadi.

Ophidismus, otrava hadím jedem.

Ophikalcit, zeleně žilkovaný mramor a bíle žilkovaný serpentin.

Ophikleida (řec.), starý foukací nástroj hudební, podobný pozounu. Bývalo ho používáno v různých velikostech a v různém ladění. Vynalezen 1800 Francouzem Pichotem.

Ophinchus (lat. Serpentarius, Hadonoš), velké souhvězdí, po obou stranách rovníku neb.; obsahuje jednu hvězdu druhé velikosti (Ras Alhague α), hvězdu Barnardovu a více skupin hvězd.

Ophiocephalus punctatus.

Ophiocephalidae, varali, rod ryb ostroploutvých, podlouhlé, ploské hlavy, žij.

v řekách východoindických; vylézají též na břeh a plazí se jako hadi. Nejdůl. O. punctatus, hadohlavec tečkovaný.

Ophioglossaceae, ⚲ Filicales.

Ophioglossum L., hadí jazyk, rod rostlin tajnosnubných z řádu kapradin, příslušející do čeledi Ophioglossaceae, vytrvalé rostliny s jediným listem, 5—30 cm dlouhým. Výtrusnice dvojřadé. Výtrusy se tvoří uvnitř pletiva. U nás jen O. vulgatum L., na loukách a okrajích lesů.

Ophioglossum L.

Ophité (Ofiáni, z řec. ophis, had), gnostická sekta v M. Asii, uctívající hady. Vlivy chaldejsko-babylonské.

Ophiuroidea (Hadice), řád ostnokožců s dlouhými rameny, oddělenými od terčovitého těla, jež dovolují jim rychlý pohyb. Nalezeny již v silurském útvaru.

Ophrys L., tořič, rod vstavačovitých, asi 30 druhů, ponejv. v obl. Středozem. moře, s nepatrnými květy bez ostruhy. U nás ve Středohoří O. muscifera Huds. (tořič čmelákovitý); pouze na Javorníku u Velké v Karpatech O. aranifera Huds. (t. pavoukonosný).

Opianin, ⚲ narkotin.

Opice, ⚲ Simiae.

Opie John (1761—1807), angl. malíř, znamenitý portretista, též genrista.

Opieński Henryk, PhDr. (* 1870), pol. hud. skladatel a spisovatel, ředitel stát. konservatoře v Poznani. Složil opery: Marja (1923), Jakób lutnista (1928), symfon. básně: Lilla Weneda, Zygmunt August i Barbary, a č. skladby komorní. Sp.: Chopin (1910), Paderewski (1920), Moniuzsko, życie i dzieła, La musique polonaise a j.

Opilisnidae, ⚲ sekáči.

Opilost, tělesný stav po silném požití alkoholu. V trest. právu se k ní přihlíží jako k nepříčetnosti, je-li o. úplná, t. j. opilý neví o sobě a neví, co dělá. Přestupek a přečin, spáchaný v úplné opilosti, není proto trestný, byl-li však spáchán zločin, trestá se pachatel pro přestupek opilství vězením od 1 do 6 měsíců. Zastaralá o. jest zvláště trestná u řemeslníků a nádeníků, kteří pracují na střechách a lešeních, nebo kteří zacházejí s věcmi, s nimiž jest spojeno nebezpečí ohně, stejně u osob služebných, jichž nedbalostí by mohl snadno oheň vzniknouti. Trest na tento přestupek jest prosté neb zostřené vězení od jednoho dne do jednoho měsíce.

Opimius Lucius, Říman z plebejského rodu, protivník Gracchův, konsulem r. 121 př. Kr.; jako vyslanec u Jugurthy r. 115 nechal se podplatiti; zemřel ve vyhnanství.

Opínavé rostliny, ⚲ liany.

Opinion L', pařížský týdeník, politicky nestranný, přináší týdenní přehledy o časových událostech. Zal. r. 1908.

Opiová válka, 1840—42, mezi Čínou a Anglií, pro zákaz dovážení opia z Indie. Vítězstvím Anglie získala tato Hong-Kong a otevření čínských přístavů.

Opis, exemplář písemnosti, pořízený podle originálu přepisem nebo průklepem. Nemá hodnoty originálu a duplikátu.

Opisthobranchiata, ⚲ zadožabří.

Opisthodomos (řec.), ve starých řec. chrámech místnost, sloužící k uschování chrámového neb státního pokladu.

Opitz Ferdinand (v druhé pol. XIX. stol.), č. medailér a litograf, zakl. litogr. ústavu (1871). Užíval již rychlolisu litografického.

Opitz (Opiz) Filip Maxmilián (1787—1858), č. botanik, systematik a odbor. spisovatel.

Opitz Jiří Emanuel (1775—1841), malíř miniatur a akvarelů v Praze, později v Paříži a v Německu. Maloval hl. pařížské scény lidové.

Opitz Josef, PhDr. (* 1890), historik umění, komisař univ. knihovny v Praze.

Opitz Joseph Ferdinand (1741—1812), důchodkový úřed. v Čáslavi, něm. spis. Lit.: A. Kraus (1909).

Opitz Martin (1597—1639), něm. básník, diplomat Ferdinanda II., historiograf pol. krále Vladislava IV.

Opium (laudanum, mekonium, z řec. opos, maková šťáva), sušená mléčná šťáva z nezralých makovic druhu Papaver somniferum; náleží k nejstarším léčebným prostředkům. Sbírá se zvláště ve Vých. Indii, Persii, Malé Asii a Jižní Číně, za světové války též ve střední Evropě, kde se však výroba nevyplácí. Šťáva se získává tím, že se naříznou nezralé makovice. Nejlepší jest opium smyrenské, přicházející do obchodu v kusech po 60—700 g. O. se falšuje pšeničnou moukou, mletými makovicemi atd. Vůně opia jest narkotická, chutná trpce, ostře, obsahuje vodu, gumu, albumin, cukr, látky kaučukovité, pryskyřice, látky nerostné a 21 krystalisujících alkaloidů (alkaloidy opiové), z nichž jsou nejdůležitější: morfin, kodein, thebain, papaverin, narkotin a narcein. Smyren-

ské opium obsahuje 10—12% morfia. — Účinek opia jest převážně narkotický, podobný jako morfia, větší dávka jest smrtelná. V lékařství se užívá k utišení bolestí a jako uspávací prostředek. Při otravě opiem jest protijedem tanin, silný čaj neb káva, atropin. Nutno vyprázdniti žaludek a zabrániti, aby pacient neusnul. Na hlavu se dává ledový obklad. Z opia se vyrábí morfin a jiné alkaloidy. Veliká je spotřeba opia jako narkotického prostředku k vyvolání zvláštního opojení. V mohamedánských zemích se žvýkají neb jedí opiové pilulky neb tabletky. Opium se kouří ve zvláštních opiových dýmkách (nejvíce v Číně). Ke kouření se opium mísí s tabákem, betelem, sádrou a p. a hněte v kuličky. V Číně se opium kouří asi od r. 1650. Dovoz opia do Číny byl zakázán r. 1820, což mělo za následek t. zv. opiovou válku s Anglií (↘). R. 1912 byla uzavřena v Haagu mezinárodní úmluva pro potírání kouření opia, ratifikována byla však teprve mírovou smlouvou Versailleskou. R. 1924 ustavena při Společnosti Národů zvláštní komise k potírání obchodu s opiem.

Opiz Filip Maxm., ↘ Opitz F. M.

Opiz Jan Ladislav (1820—1850), vojen. lékař, botanik.

Oplatky (lat. oblata), tenké kotouče neb tabulky pečené z nesolené pšeničné mouky, zadělávané vodou. Vznikly ze židovských jídel postních. Užívá se jich v bohoslužbě (↘ hostie), jako podložek při pečení cukrovinek nebo s cukrem a kořením jako pečiva. Též se jimi obalují některé nepříjemně chutnající léky.

Oplešný (Plechý, něm. Plöckenstein), nejv. hora na Šumavě, 1378 m.

Opletal Jan Josef (1773—1851), varhaník kostela loretánského na Hradčanech.

Opletal Josef, Ing. (* 1863 v Studenci u Prostějova), č. lesn. spisovatel, prof. na vysoké škole zemědělské v Brně; býv. gener. ředitel státních lesů a statků; napsal řadu článků o lesním hospodářství v růz. odb. i denních listech.

Oplodí, ↘ plod.

Oplot, o. v Č., okr. Přeštice, 616 čs. ob.

Oplotnica, řeka ve Slovinsku, l. přít. Dravinje, 25.2 km dl.

Oplození (fecundatio), fysiologický děj, při kterém nastává splynutí pohlavní buňky samčí a samičí u zvířat i rostlin, při čemž buňka samčí buď úplně nebo částečně vniká do buňky vaječné. Splynutím protoplasmy i jader vzniká jednotná buňka, ze které se vyvíjí zárodek schopný dalšího vývoje. O. může se státi prostým uvolněním pohlavních buněk samčích, chámových tělísek (sperma, spermazoid) a samičích, vajíček (ovum) do vody, tak jak se děje u láčkovců,

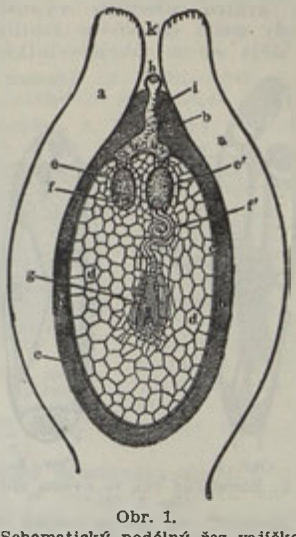

Obr. 1.

Obr. 1: Schematický podélný řez vajíčkem rostliny nahosemenné (Gymnospermae): a) povrchní obal — integument, b) jádro — nucleus, c) zárodečný vak, k) otvor — mikropyle — vedoucí do pylové komůrky, h) pylové zrno, i) z pylového zrna vzrůstající vlákno do jádrového pletiva. Z oplodněných buněk vznikají zárodky — embrya e e'. Buňka f prodlužováním f' tvoří provazec, který zatlačuje zárodek do výživného pletiva (bílek — endosperm).

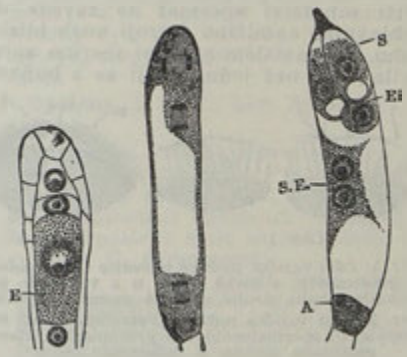

Obr. 2. Obr. 3. Obr. 4.

Obr. 2: Průřez vajíčkem hniláku (Monotropa). Zárodečná buňka E a dvě sesterské buňky, které se nevyvinou a zakrní.

Obr. 3: Zárodečný vak, obsahující čtyři buňky ve stadiu vývoje.

Obr. 4: Zárodečný vak, obsahující vajíčko Ei, dvě synergidy S, sekundérní jádro SE a antipody A.

ostnokožců, měkkýšů, pláštěnců. Při tomto zevním o. je zapotřebí velmi mnoho spermatu i vajíček, neboť ohromná většina uvedeného oplozovacího materi-

álu ve vodě nedojde svého určení a odumře. U ryb samčí ryba vypouští sperma (mlíčí) přímo na vajíčka (jikry), jež samice krátce předtím vypustila na dno vody nebo na vodní rostliny. Podobně děje se u obojživelníků, kteří

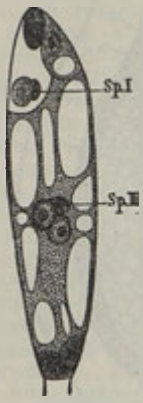

Obr. 5.

Obr. 6.

Obr. 5: Zárodečný vak se dvěma spermaty (Sp. I, II).

Obr. 6: Zárodečný vak myšího ocásku (Myosurus minimus): a) oplodněné vajíčko, b) zbytky synergidů, c) antipody, d) buňky endospermu ve vývoji dělením.

oplozují se vždy jen ve vodě. Dokonalejší je o. vnitřní, které se děje pářením u živočichů na suchu žijících, u hmyzu, pavouků, plazů a ssavců, při čemž vždy větší množství spermat se zavede do pohlavního samičího ústrojí aneb blízko něho. Po nastalém spáření sperma zpravidla vždy než jedno spojí se s buňkou

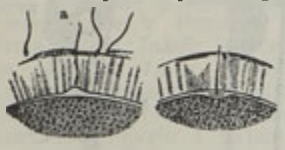

Obr. 1.

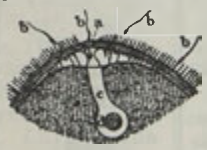

Obr. 2.

Obr. 1: Část vajíčka mořské hvězdice (Asteroidea) spermatozoidy, z nichž jedno u a vniká do povrchního obalu, druhé u b již proniklo dovnitř.

Obr. 2. Část vajíčka mihule (Petromyzon) a) micropyle, b) spermatozoidy, c) protoplasma, kterou postupuje sperma k vaječnému jádru.

vaječnou. Toto splynutí, jež jest vlastním oplozovacím dějem, může nastati i delší dobu po pohlavním spojení samce se samicí, neboť u některých zvířat sperma zůstává i delší dobu po spáření na živu v těle samice, na příklad u netopýrů několik měsíců, u včelí královny až čtyři roky. Chámová tělíska (sperma) bývají, co se hojnosti týče, u různých živočichů nestejně vyvinuta, ale vždy v nesmírné převaze převyšují počet vajíček. Musí svým vlastním vířivým pohybem vajíčko vyhledati a s ním se spojiti a přichází proto úžasné množství spermatu při každém spáření nazmar. Člověk na př. během své pohlavní činnosti splo-

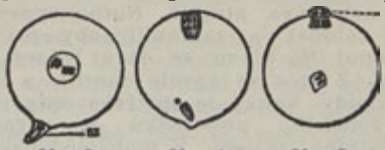

Obr. 3. Obr. 4. Obr. 5.

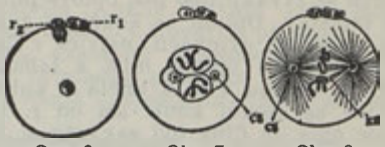

Oor. 6. Obr. 7. Obr. 8.

Obr. 3—8: Zrání a oplodnění vajíčka pijavky (Hirudo); 3. vajíčko do něhož vniká spermatozoid, 4.—5. vytvoření semenného jádra, 6. vytvoření druhého semenného jádra, 7. přilnutí obou jader, 8. splynutí obou jader a příprava k prvnímu dělení cs: centrosoma, ks: vřeteno jádra.

dí 340 bilionů chámových tělísek, kdežto žena pouze 400 vajíček. Připadá tudíž na jedno vajíčko 850 milionů chámových tělísek. Do jednoho vajíčka, jež mívá průměrně obsah 0.003 mm³, vešlo by se dva miliony chámových tělísek. — U rostlin podobně jako u nižších zvířat, voda umožňuje oplození u mechu, játrovek a tajnosnubných cevnatých. Spermatozoidy padají do vodních kapek a

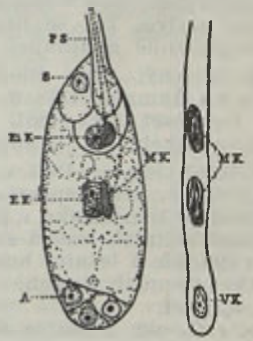

Obr. 9.

Obr. 9: Zárodečný vak při oplodnění: b) konec vlákna pylového, P. S. vlákno pylové, S. Synergida, EiK vaječné jádro, A antipodové buňky, s. zárodečný vak, MK semenné jádro, Vk jádro pylového zrna.

dostávají se až na zárodečník, kde oplodní vaječnou buňku. Hrdelní buňky vábí k sobě spermatozoidy tím, že vylučují u kapradin kyselinu jablečnou a cukr u mechovitých. U jevnosnubných rostlin

samčí buňky jsou v pylových zrnech a vaječná buňka ukryta v semeníku. Pylová zrna jsou uzavřena v prášníku, který se při uzrání květu otevře a pyl vypadne ven, kde různým způsobem hl. větrem a hmyzem, vždy však působením vnějších činitelů se dostane na bliznu, kterou je semeník opatřen. Zde vyroste z něho jemné vlákno, které roste čnělkou dolů až do semeníka a zde vnikne k vajíčku a do jeho nitra k vaječné buňce. Konec vlákna chová dvě buňky samčí, z nichž jedna splyne s buňkou vaječnou a tím dá popud k zárodku. Zavedení pylových zrn obsahujících samčí buňky na bliznu děje se v přírodě způsobem nadmíru rozmanitým. Nepatrné množství vodních rostlin je hydrofilních, odkázaných na šíření pylu vodou. Hojnější je anemogamie, přenášení pylu větrem, při níž zpravidla prášníky obsahují ohromné množství pylu. Samčí jehněda lísky má na př. 4 miliony pylových zrn. U hmyzosnubných, entomofilních, nenápadné květy lákají svými medovými žlázkami hmyz, který obstarává opylení křížením. Pyl se přenáší i slimáky (♌ malakofilní) a v tropech i kolibříky (♌ ornitofilní) a netopýry (♌ chiropterofilní). Umělé o. u zvířat a rostlin spočívá v tom, že se přenesou samčí buňky pohlavní na samičí, zásahem třetího činitele, to jest člověka. Bylo provedeno již několikráte jako vědecký pokus a prakticky při chovu koní u klisen, všeobecně se provádí při chovu pstruhů a jiných ryb. Jikrnáč se vytře do ploché mísy s vodou, v zápětí vytře se i mlíčná ryba a směs se opatrně promíchá. U. o. květů koná se téměř pravidel. při šlechtění rostlin a bylo známo již ve starověku v Egyptě, kde zavěšovali větve datlovníků s květy samčími nad květy samičí, aby tím dosáhli větší úrodu datlí.

Oplt Jaroslav, inž. arch. (* 1887), prof. st. prům. školy v Brně a autor učebnic.

Opluštil Vítězslav (* 1877), č. kartograf a hist. spisov. Sp.: Dějiny Těšínska a Opavska (1919).

Opočenský Gustav R. (* 1881), č. spisovatel, tajemník min. soc. péče. Vydal popul. lit. histor. brožury a účastnil se mnohými zpěvními texty na budování č. kabaretního umění. Sp.: básně: Psancovy modlitby (1907), Luhačovské dojmy (1909), Jak hasly ohně (1910), Strom v bouři (1926); prósa: Ve stínu ozbroj. míru (1906), Jan Racek (1907), Povídky reportérovy (1911), Psí dny (1921), Květy minulosti (1922), Dychtivé mládí (1923), Dusilův hřích (1924), Tyran život (1925), Komtesa Talmi (1927), Svět pod čarou a j. Vydal popul. výbor spisů K. Havlíčka-Borovského (1928).

Opočenský J., pseud. Josefa V. Friče.

Opočenský Jan (Hanuš), PhDr. (* 1855), řed. archivu min. zahr. věcí, č. historik. Sp.: Protireformace v Č. (1914), Zrození našeho státu (1927), Konec monarchie rak.-uh. a vznik čs. státu (1928) a j.

Opočenský Jiří (1781—1842), č. ev. spis., superintendent ref. církve v Jimramově.

Opočnice, o. v Č., okr. Poděbrady, 894 čs. ob.

Znak města Opočna.

Opočno, m. v. Č., okr. Nové Město n. Metují, 2597 ob. (2546 čs.); odb. hospod. šk., kapuc. klášter; cukrov., zámek, park.

Opodeldok, mazání, starý léč. prostředek proti reumat. bolestem, sestáv. z mýdla, kafru, lihu, čpavku a arom. olejů.

Opoj, o. na Slov., okr. Trnava, 549 ob. (522 čs.).

Opojné prostředky (inebriantia), požívatiny a léky, kt. působí na nervstvo povzbudivě n. je ochromují, jako alkohol, hašiš a pod. — Téměř všechny národy uspokojují všelidskou potřebu občasného opojení vhodnými prostředky: zkvašenými nápoji (pivo, víno, medovina, kumys), nálevy (káva, čaj), žvýkáním látek rostlinných (opium, tabák, konopí), požíváním jedovatých prostředků, jako je muchomůrka, druhy datury, meskal a j. Vzrušení, takovýmito prostředky vyvolané, stalo se často součástí obřadů, sloužilo věštění a léčení nemocných.

Opolany, o. v Č., okr. Poděbrady, 735 čs. ob.

Opolčenie, bulh. dobrovol. sbory v rusko-turecké válce 1877. První oddíly organisoval v Kišiněvu Iv. S. Ivanov. Zvl. se vyznamenali opolčenci v bojích na Šipce. Opolčení stalo se základem bulh. armády. ♌ domobrana.

Znak města Opolí.

Opolí (něm. Oppeln), město na Odře v Prus. Slezsku, 41.507 ob., četné školy střední a odbor., divadlo, museum. Přístav na ř. Odře. — Knížetství opolské bylo za časů Piastovců údělným knížetstvím; 1291, 1327, 1645—66 patřilo České koruně, 1742 ztraceno a připojeno k Prusku.

Opolo, dalmat. světlečervené víno.

Opolsko, ♌ Opolí.

Opolský Jan (* 15. VII. 1875 v Nové Pace), čes. spisovatel. Dlouhá leta byl malířem v novopacké Kretschmerově malírně ikon, posléze se stal ředitelem tkalcovny v Praze. Jest jedním z typických představitelů impresionismu a symbolismu, vyznačujícího se jemnou rozechvělou sensibilitou a ponurým pocitem životní bezútěšnosti. V pozdějším vývoji přimkl se ke skupině Moderní revue a Lumíru. Jeho verše a drobné prósy, prostoupené kořenným dechem niterních hlubin a vidinami tvárné obraznosti, vynikají obzvláště jemným smyslem pro odstín slova, namnoze originál. volen. a osob. zabarv.

Jan Opolský.

Spisy: Svět smutných (1899), Klekání (1900), Jedy a léky (1901), Kresby uhlem (1907), Pod tíhou života (1909), Hrst ironie a satiry (1911), Demaskovaní (1916), Nová země (1918), Verše o životě a smrti (1918), Galerie zvířat (1918), Muka a zdání (1921), Dědictví (1923), Hvězda mořská (1925), Upír a jiné prosy (1926). Ze tmy do tmy (1926), Z těžkého srdce (1926), Malé prózy (1926), Medailony (1927), Stradivari (1928), Víry i tůně (1928), Miniatury (1930), Hory a doly a lesy (1931).

Opominutí, zanedbání povinností. Takové zanedbání jest buď trestné samo o sobě (kočí, který nechal státi zapřažené koně bez dozoru, dopouští se přestupku podle § 430 trest. zák., i když škoda nikomu nevzešla), n. teprve tehdy, vznikla-li škoda (opomine uvázati kousavého psa). Podle § 212 tr. zák. dopouští se zločinu, kdo zúmyslně opomine překaziti zločin, ačkoliv by to mohl učiniti bez nebezpečí pro sebe a pro osoby sobě blízké. — V civ. právu může býti určité o. předmětem smlouvy n. služebnosti, kde má jedna strana právo na to, aby druhá strana nepodnikala urč. jednání Porušení této povinnosti má za následek, že se prvá strana může domáhati žalobou, aby další rušení bylo zanecháno.

Opona, závěs, záclona, něco obepínající látka.

Opona divadelní, závěs, oddělující hlediště od jeviště. Jest buď hlavní, z plátna, obyč. vyzdobená obrazem neb proměnová, obyč. sestávající ze dvou dílů, které se od sebe odtahují. Železná opona slouží k ochraně před rozšířením požáru, vzniklého na jevišti; obyčejně zpuštěná, když se nehraje.

Oponent, odpůrce, ten, kdo je v oposici.

Oponice, o. na Slov., okr. Topoľčany, 833 ob. (778 čs.).

Oponovati, odporovati, činiti námitky.

Oporinus (Herbst Johann), (1507—1568), knihtiskař basilejský a klas. filolog. Vydával překlady klasiků s komentáři.

Oportunismus, v politice směr práce, nehledící ani tak k jejímu programu jako k mocenskému postavení, závislému na vnějších okolnostech.

Oportunní, výhodný, případný.

Oposice (lat.), odpor, protiva; politický směr, odporující vládnoucímu systému v tisku (opoziční tisk), v parlamentě atd.; též příslušníci opozičních stran.

Opossum, druh vačic (♌). V obchodu kožišinami kůže vačice virginské (didelphys marsupialis), většinou barvená. Nejlepší kožišinu poskytuje australské opossum.

Opouzdření, ♌ encystování.

Opovědné nepřátelství, starogermánský spor mezi jednotlivci nebo stranami (ne však stálý!) pro škodu, utrpěnou na těle neb majetku, pokud nebyl urovnán z vůle obou nebo postupem práva; ježto se bojovalo i zbraněmi o život i majetek až do čeledi, odpovídá asi krevní mstě u Slovanů. Počátek boje musil býti tři dny napřed oznámen opověd. listem (♌).

Oppel František (1757—1801), č. malíř, hl. fresek; pracoval v Maďarsku.

Oppeln, ♌ Opolí.

Oppenheimer Carl (* 1874), něm. fysiolog a chemik, autor četných spisů odbor.

Oppenheim Heinrich Bernhard (1819—1880), něm. politický spisovatel, žil 11 let v cizině jako polit. emigrant; politicky náležel k straně národně-liberální.

Oppenheim James (* 24. V. 1882), sev.-amer. spisovatel novel. Silný vliv bible, Whitmana a Freuda.

Oppenheimer Franz, PhDr. a MUDr. (* 1864), něm. sociolog a národohosp., prof. univ. frankfurtské, představitel liber. socialismu. Důležité jsou jeho názory o pozemk. reformě. Sp.: Weltprobleme der Bevölkerung (1929).

Opper de Blowitz Jindřich Jiří, ♌ Blowitz J. J.

Oppersdorff Hans Georg, hrabě, z (* 1866), něm. politik, ředitel svazu slezských rolnických družstev. Od r. 1919 činný v politické straně zemědělské.

Oppert Jules (1825—1905), franc. orientalista, řešitel písma klínového; zúčastnil se r. 1851 francouzské vědecké výpravy do Mesopotamie. R. 1854 předložil v Institut de France svůj systém rozřešení klínových nápisů.

Oppianos, řec. básník didaktický z Kilikie ve II. stol. po Kr.

Oppitz Vilém (* 1874), č.-něm. malíř v Teplicích-Šanově.

Oppman Artur (* 1867), pol. básník (pseud. Or-Ot) a novinář. Jeho sebrané spisy vych. ve Varšavě od 1925. Red. Tygodnika Ill.

Oppolzer Johann, Ritter von (1808—1871), něm. lékař, 1841 prof. lékařství v Praze, 1848 v Lipsku, 1850 ve Vídni; znamenitý internista.

Oppolzer Theodor, Ritter von (* 1841 v Praze, † 1886 ve Vídni), syn předešlého, astronom, od r. 1870 univ. prof. ve Vídni.

Oprava tisková, o. článku, uveřejněného v tisku, které se domáhá podle § 19 zák. o tisku z r. 1863 ten, kdo se cítí dotčen článkem v periodickém časopise. Svou opravu musí žadatel doručiti odpovědnému redaktoru a vylíčiti v ní buď správně skutkový děj nebo prostě popříti to, co bylo vytištěno. Odpověd. redaktor jest povinen uveřejniti opravu nejpozději v druhém čísle časopisu, jež vyjde po obdržení opravy, a to na témž místě časopisu a týmž tiskem, jak byl vytištěn původní článek. Účtovati opravovateli za řádky smí časopis jen tehdy, když nepřesahují dvojnásobné místo jako opravovaný článek. Úřední opravy musí každý časopis otisknouti zdarma. K žádné opravě se nesmějí přidávati nějaké poznámky. Neobsahuje-li o. všecky zákonné náležitosti, může ji redaktor odmítnouti. Odmítl-li ji však neprávem nebo otiskl-li ji opožděně nebo nesprávně, může ho soud odsouditi pro přestupek k peněžitému trestu od 40 do 400 Kč.

Opravné prostředky, souhrnný název pro každý úkon, jímž se strana dotčená rozhodnutím soudu n. správního n. finančního úřadu domáhá částečné změny n. úplného zrušení napadaného usnesení. O. p. směřují proti rozhodnutí nižší instance a jsou adresovány instanci vyšší, jež bude o nich rozhodovati. Řádné o. p. směřují proti rozhodnutím, jež dosud nenabyla právní moci, mimořádné jdou proti rozhodnutím již pravoplatným. Jednotlivé o. p. nazývají se rekurs, odvolání, námitky, stížnost a pod. V řízení správním a fin. se mnohdy tyto názvy zaměňují, kdežto v říz. trestním a civ. jsou určeny přesněji. K řádným o. p. patří v soudním řízení civ. odvolání, rekurs a dovolání, v říz. trestním stížnost a odpor. Mimoř. o. p. jsou v civ. říz. žaloba pro zmatečnost a žaloba o obnovu, v trest. říz. žádost o obnovu, žádost o navrácení v předešlý stav a zmateční stížnost k zachování zákona.

Oprechtice, o. v Č., okr. Domažlice, 431 čs. ob.

Opričnina, původně území, vykázaná k užívání carským vdovám, pak území odloučená Ivanem Hrozným r. 1654 od ostatní říše a daná v užívání jeho milcům.

Opruzení (intertrigo), vyrážka kožní v záhybech a rýhách, způsobená překrvením svrchních vrstev kůže, jež vyvoláno třením kůže, zvlhčené potem, močí, stolicí a p. U kojenců objevuje se též na krku, ohbí loketním, tříselním a kolenním, u dospělých omezuje se na kůži kolem řiti. O. se léčí a předchází se mu u kojenců pečlivou čistotou, častým omýváním, zásypy (škrob. moučky a oxydu zinkového), n. mastí zinkovou, u dospělých zmírněním pocení postižených míst, zvl. u osob otylých.

Ops, římská bohyně úrody.

Opsimates Jan (XVII. stol.), čes. náb. spisovatel, kalvinista.

Optát Beneš, kněz utrakvistický a čes. spisovatel v první pol. XVI. stol., rodák z Telče; vysvěcen 1520, r. 1530 byl učitelem v Náměšti u p. Václ. z Lomnice, kde začal s Petrem Gzelem překládati Nový zákon podle Erasma Rotterdamského (do r. 1533) a s Gzelem též vydal první mluvnici českou Česká gramatika sedmerou stránku o sobě obsahující (Náměšt, 1533; Praha, 1588 a 1643), jejíž zásady převzali Čeští bratři do Kralické bible, 1535 vydal první čes. slabikář s početnicí.

Optická osa, ⚹ polarisace světla.

Optické přístroje, všechny přístr., zvyš. výkonnost oka; brýle, čočka, drobnohled, dalekohled, lék. přístr. k prohl. oka, camera obscura a camera clara. — O. světlo, zářivá energie, působící na nerv oční a vyvolávající představy zrakové; obsahuje paprsky všech viditelných barev spektra od červené až do fialové. — O. aktivní látky, látky, které při průchodu polarisovaného světla otáčejí jeho polarisační rovinu. — O. střed, bod na ose optické čoky, mající stálou polohu; paprsek jím procházející se nc lomí; o. s. dělí tloušťku čočky v přímém poměru poloměrů křivosti obou lámavých ploch, při čočkách dvoj- a ploskovypuklých nalézá se v čočce (n. na vrcholu oblé plochy), při vydutých vybočuje mimo střed č. Význam o. s. jest podřízený.

Opticus nervus, ⚹ oko.

Optik (z řec.), výrobce a obchodník přístroji optickými.

Optika (z řec.), nauka o světle. O. geometrická obsahuje nauku o šíření se světla a o síle světla, o odrazu světla (katoptrika) a o lomu svět. paprsků (dioptrika). O. fysikální zabývá se rozptylem barev. paprsků, absorpcí světla, spektrální analysou, interferencí, polari-

šací a dvojlomem světla. O. fysiologická jedná o nauce o zrakových vjemech. O. též nauka o opt. nástrojích.

Optimismus (z lat.), opak pessimismu, názor, považující věci a poměry za dobré, nebo za lepší, než ve skutečnosti jsou; optimista, člověk se životem spokojený a očekávající stále to nejlepší. Jako názor světový lze vztahovati optimismus na světový řád (Leibniz), t. zv. o. metafysický, nebo jen na bytí a budoucnost lidskou, pokrokem se stále zlepšující, t. zv. o. etický.

Optofon (řec.), přístroj pro slepé, jehož úkolem je přeměniti tisk ve zvuky; vynalezl angl. fysik E. Fournier d'Albe.

Optometr, zrakoměr, přístroj na měření dálky zřetelného vidění oka.

Opuchlina, ♋ otok.

Opuka, ♋ vápenec.

Opulence, bohatství, hojnost; opulentní, bohatý, nádherný, hojný.

Opuntia Haw, nopál, rod kaktusů; keře neb byliny bez listů s lodyhami, ostny posázenými, žlutými, červenými neb bílými, většinou jednotlivými květy. Některé druhy mají jedlé plody. Asi 150 druhů, rostoucích hlavně v Mexiku, některé v zemích kol Středozem. moře. Nejznámější jest O. vulgaris, nopál obecný, má citronově žluté květy, roste všude v již. Evropě. Jeho plody jsou jedlé. O. ficus indica, fík indický, domovem v Již. a Střed. Americe, pěstuje se pro chutné plody ve všech teplých zemích. V Mexiku a Guatemale se pěstuje Nopalea coccinellifera (♋).

Opus (lat.), práce, dílo; v hudbě (zkratka op.), skladba, číslovaná podle pořadí vzniku, na př. op. 1, 2 atd.

Opuštění manžela, ♋ rozvod.

Opylení, ♋ květ.

Opzoomer Cornelis Willem (1821—1892), nizoz. filosof, od r. 1861 president král. akademie věd, zastánce positivismu.

Ora, prudký jižní vítr v sev. části Gardského jezera. Vane pouze ve dne. V noci opačný vítr zv. vento paesano.

Orace (z lat.), proslov, zdráhání.

Oraculum, věštírna, místo, kde nějaké božstvo udílí pokyny prostřednictvím kněží. Slavná byla Apollónova věštírna v Delfách, kde projevoval se bůh prostřednictvím kněžky (Pythie).

Oraczewski Artur (1861—1907), pol. architekt ve Varšavě. Postavil novou varšavskou nemocnici v předm. Praga.

Oraczewski Feliks († 1805), pol. diplomat, rektor krakovské akademie a vyslanec v Paříži (1790—92).

Oráč, člověk, orající pluhem.

Oráčov (Woratschen), o. v Č., okr. Podbořany, 569 ob.

Ora et labora (lat.), modli se a pracuj.

Oräfajökull, nejv. hora islandská (2119 m), sopka.

Orachovac Petr, MUDr. (1857—1922), bulh. lékař a spis. Vydal objemné dílo Sanitarnata služba na Sofija prez 1912 i 1913. Zorganisoval zdrav. službu m. Plovdiva a Sofie.

Orachelašvili Manuja Dmitrijevič (1883), gruzínský rev. pracovník-bolševik, předs. rady lid. komis. Zakavkaz. soc. fed. sov. republiky a člen ústřed. výb. Všesvazové kom. strany.

Orakulum, ♋ oraculum.

Oral Jan, pseud. Václava Davídka.

Orální (z lat.), ústní.

Oran, départ. v Alžírsku, 66.281 km² s 1,361.534 ob., zaujímá část Sahary. Hl. m. Oran, 150.301 ob., moderní umělý přístav, na trati Tunis-Casablanca. Město se rychle rozvíjí od doby obsazení Francií. Vývoz obilí, vína, zeleniny, halfy, vlny. Francouzi dobyt r. 1831.

Orange (oranž), město ve Francii (dep. Vaucluse v rovině rhônské), 10.766 ob.; románská katedrála z XII. stol.; hedvábnictví, bijouterie, cukrovinky. — O. jest starověká Arausia, římská kolonie, od r. 1163 knížetství, náležející od r. 1530—1703 rodu Nassavskému (Oranžskému), 1713 spojeno s Francií.

Orange (orindž), 1. průmysl. město v sev.-amer. státě New Jersey, 33.268 ob.; továrna na klobouky, Edisonovy elektrárny; — 2. pohraniční město v sev.-amer. státě Texasu, 9212 ob.; — 3. město v Australii, v Nov. Již. Walesu, 7960 ob., záp. od Sydneye; doly na zlato, stříbro a měď.

Orangutan (malaj., lesní muž), Pongo pygmaeus Hoppius, jediný asijský druh lidoopů, žijící na Borneu a (zřídka) na Sumatře, v bažinatých pralesích. Tělo kryje dlouhá, hrubá, huňatá srst barvy rezavé. Vysoká lebka vybíhá do špičky, čelo jest svislé, oblouky nadoční silně klenuté. Noha dlouhá a úzká, při chůzi našlapuje na vnější stranu chodidla. Pohybuje se hlavně ve větvích stromů a zřídka sestupuje na zemi. Zpříma může kráčeti jen když se dlouhými pažemi má čeho zachytiti. Dorostlý samec dosáhne výše až 1.94 m, samice jsou menší. O. mimo čas páření žije samotářsky. Živí se plody stromů, na každou noc si buduje z větví hnízdo. Člověka sám nenapadá, je-li však podrážděn nebo poraněn, jest velmi nebezpečný. První živý o. dostal se do Evropy r. 1776. Nyní jest cho-

ván v četných evropských zoologických zahradách. Velmi inteligentní a chápavý.

Oranienbaum, 1. město v Anhaltsku, kraj dessavský, 3208 ob.; zámek ze XVII. stol., továrny na ohýbané dřevo, obchod dobytkem; — 2. O., lidově Rambow, město v Rusku u Leningradu, 7061 ob., při zálivu Finském; bývalé oblíbené sídlo Petra Velikého. Zal. 1714.

Oranje (Oranje Rivier [hol.], Orange River [angl.]), největší řeka v Kapsku, pramenící v Dračích horách, protéká Basutskem, po hranicích státu oraňského, Bečuánskem a ústí do Atlantického oceánu. Jest dlouhá 1860 km.

Oraňský svobodný stát (Oranje Vrijstaat), provincie Jihoafrické Unie, mezi řekami Oranje a Waalem, 128.580 km² se 628.827 ob. (z toho 202.985 bělochů). Podnebí jest zdravé, zemědělství odkázáno na umělé zavodňování. Hlav. předmětem vývozu je dobytek a vlna. Vydatná diamantová pole (u Jagersfonteinu) a ložiska uhlí. Železnice probíhá od jihu k severu. Hlav. m. jest Bloemfontein. — Osadu tuto založili jako republiku Boerové, vypuzení r. 1842 Angličany z Natalu. Ve válce jihoafrické v l. 1899—1902 Angličany dobyta a stala se anglickou korunní kolonií pod názvem Orange River Colony. Od r. 1910 jest členem Jihoafrické Unie.

Oranž, barva pomerančové kůry; o. stálá, azobarvivo, vznikající z p-nitro-o-toluidinu a β-naftolu; slouží k výrobě laků, stálých ve vodě, na světle a vůči žíravému vápnu.

Oranžáda (orangeada), šťáva z pomerančů a citronů, sloužící k výrobě limonád.

Oranžerie (orangerie), skleník, kde se chovají pomerančovníky a citronovníky přes zimu.

Oranžovník, ♌ pomerančovník.

Oranžský rod (d'Orange), rod knížecí, zvaný podle města Orange, které do r. 1713 tvořilo samostatné knížetství, založ. r. 1163 Fridrichem Barbarosou. Z rodu tohoto vynikli Vilém I. († 1584), Filip Vilém († 1618), Vilém II. (1650) a Vilém III., kteří byli dědičnými místodržiteli v Nizozemí. Vilém III. od r. 1680 byl králem anglickým. Titul or. knížete má dosud každý následník trůnu v Nizozemsku.

Ora pro nobis (lat.), pros za nás!

Oraský Antonín (* 1827 v Praze), knihtiskař v Praze.

Oratio (lat.), řeč, modlitba; o. obliqua, řeč nepřímá.

Orator (lat.), řečník.

Oratoriáni, kongregace světských kněží, založená Filipem Nerim r. 1558 v Římě, nazvaná podle místa společných modliteb večerních, provázených hudbou (♌ oratorium). Kongregace tato jest dosud v Italii, Španělsku, Mexiku a Rakousku.

Oratorium, ♌ oratoř. — O., název hudební skladby, částečně dramatické, částečně epické, nazývané tak podle místa prvního předvádění prvního díla tohoto druhu, totiž skladby Anima e corpo od E. Cavalieriho, r. 1600 v Římě hrané. Oratoria skládali H. Schütz, Sebastiani a J. S. Bach, jejich uměleckou formu zdokonalil Händel. Rozeznáváme o. biblická a alegorická, v nové době vznikla o. světská. Z čes. sklad. skládali o. J. Mysliveček, základ mod. o. položil ale A. Dvořák svým Stabat mater. Z mod. č. sklad. jsou o. od J. B. Foerstera, J. Jeremiáše, J. Křičky, Ad. Piskáčka, R. Vohánky a j. Z ital. hl. Derosi a Bossi, ve Francii Berlioz, Massenet, Saint Saëns, Cés. Franck a j.

Oratoř (oratorium), je modlitebna, zřízená buď mimo kostel (pak je opatřena oltářem), nebo přímo v kostele, kde je to buď zvláštní kaple, nebo místnost po straně hlavního oltáře s výhledem na oltář, opatřená jen klekátky a stolicemi. Určeny jsou o. pro patrona kostela, jeho rodinu, vznešené osoby a pod.

Orava, řeka na Slov.; protéká romantickým údolím mezi M. Fatrou a Oravskou Magurou, ústí z prava do Váhu u Kralovan.

Orava, zámek nad ř. Oravou u Dolního Kubína, nejkrásnější hrad Slovenska. Zal. v X. st. na skále (611 m n. m.). Je stavěn v slohu románském, gotickém a renesančním (XIII., XV., XVI. st.).

Oravec Samo (* 1894), slov. malíř a grafik, prof. reáln. gymn. v Košicích. (Dřevoryty, linoleoryty, litografie, hl. ex libris).

Oravský Biely Potok, o. na Slov., okr. Trstená, 683 čs. ob. Elektrárna.

Oravský Podzámok, o. na Slov., 501 ob. (429 čs.).

Orba jest velmi důležitý, přímo základní obdělávací výkon v polním hospodářství, spočívající v tom, že zvláštním, k tomu cíli sestrojeným orebným nářadím (pluhem, ♌) se odděluje svrchní vrstva ornice od spodiny, rozdrobuje a obrací. Orbou dociluje se zkypření půdy. Stane se prostupnou pro vzduch a vodu a tím přístupnou a schopnou k změnám, jež půdu činí úradnou, biologickou činností zemní fauny tak zvaného edafonu. Tato biologická činnost půdní ukazuje,

kdy, po případě i jak se má orati, neboť v nevčas provedená orba může přinésti více škody než užitku. O. dělíme na výkon přípravný čili podmítku, a na výkon hlavní čili orbu vlastní. Úkolem podmítky je zachování vláhy v půdě, úprava fysikálního stavu půdy a zaklopení zbytků rostlinných do půdy, aby se rychle rozložily. Podmítají se všechna strniště, co nejdříve za kosou a co možná mělko, ale tak, aby spodnější vrstvy byly zcela zakryty a nebylo viděti dna brázd. Vlastní orba má za účel upraviti plodině co nejpříhodnější stanoviště, řádným propracováním půdy, zaděláním hnojiv a přivedením dostatečného množství vzduchu do půdy. Zkypřením zvětšuje se celkový povrch půdních částic, tím umožněn jest větší styk s půdními plyny a roztoky a tedy i vydatnější přeměny látkové v půdě. Rostlinným kořenům a půdním mikrobům jest přiváděn potřebný kyslík. Promíšením půdy dociluje se stejnoměrné rozdělení látek v ornici a obracením spodnější části ornice na povrch zachycuje se množství koloidů, které strhuje prosakující voda do hloubky. Orati se má řádně ale zřídka, neboť půda potřebuje nejen zkypření, ale i klidu, aby dospěla do stavu zralosti. Do zimy mají býti zorána všechna pole a pokud jsou určena pro jařiny, ponechávají se přes zimu v hrubé brázdě. Jarní orby je nutno co nejvíce se vystříhati a je-li třeba na jaře zaorávati hnůj, má se tak státi co nejdříve z jara, aby naoranou půdu ještě zastihly pozdní noční mrazy. Jarní o. způsobuje velké plýtvání vlahou a opožďuje rozmach biologické činnosti půdní. Na jaře má se orati půda oschlá, aby se netvořily hroudy, neboť jarní o. rychle přesychá. O. se provádí do záhonu, na svahovitých polích do roviny a na čtvercových polích do kola buď od meze nebo od středu pole počínaje. O. mělká obrací ornici do hloubky 10 cm, hluboká 20—30 cm a více. Poslední vyžaduje velkou tažní sílu a proto zavedeny byly nákladné orací stroje na pohon parní nebo elektrický, které však v současné době ustupují traktoru mnohem úspornějšímu a vhodnému i pro zemědělce se střední výměrou obdělávané půdy. — O. motorová. Nejvíce v užívání jsou parní pluhy i lokomobily, vedle nich se užívá lokomotiv s motory pro paliva tekutá (benzinových a lihových). V době poslední činí se pokusy o zužitkování elektřiny při o. m. Na závadu jest drahá síla hnací a vysoké náklady pořizovací. Předností o. m. jest rovnoměrná, hluboká, rychlá a vydatná práce v pravý čas.

Orbach K. L., slov.-am. vydavatel Slováka v Am., majitel bankovní kanceláře. Ordinovaný luterský kazatel v New Yorku, rodem Polák.

d'Orbigny Alcide Dessalines (1802—1857), franc. paleontolog, profesor v Paříži; procestoval Již. Ameriku. Sp.: Paléontologie franc. (1850—54).

Orbini Mavar (Mauro), († v druhé pol. XVI. stol., † 1614 v Dubrovníku), chorv. historik, benediktin, napsal histor. dílo Il Regno degli Slavi (1601), pro něž sbíral materiál i po Italii.

Orbis, okruh, o. pictus ♀ Komenský. — O. terrarum (lat.), u Římanů název známé tehdy části povrchu zemského. U Řeků oikumena.

Orbita, (lat. očnice), oční dutina; orbitální, týkající se oční dutiny.

Orbitis, zánět očnice.

Orcin (orcit), $C_6H_3(CH_3)(OH)_2$, nachází se v lišejnících, jichž se používá k přípravě barviva orseille (♀) a lakmusu; vzniká z orsellinové kyseliny (dioxytoluolové kyseliny), která se nachází v těchto lišejnících a taje při 176° za rozkladu v kysličník uhličitý a o. O. je dioxytoluol, tvoří bezbarvé krystaly bez chuti, chutná sladce, za současného účinku kyslíku a ammoniaku mění se v orcein (lišejníková červeň), z jehož purpurového roztoku v alkáliích většina kovových solí sráží nerozpustné laky.

Orco, přítok Pádu s levé strany, v prov. turinské, 75 km dlouhý.

Orcus (lat.), ve st. Římě podsvětí, též bůh smrti.

Ord., zkr. lat. ordinarius, ♀.

Ordálie (boží soudy), ve středověku rozsudky o vině nebo nevině domnělou pomocí boží: souboj; zkouška křížem (judicium crucis); zkouška ohněm (j. ignis); zk. žhavým železem (j. ferri); zk. vodou (j. aquae); j. aquae ferentis, obviněný byl nucen z vřelé vody vytáhnouti prsten, aniž by se opařil, a mn. j. Často rozhodl též los o vině. Znenáhla b. s. mizely a byly nahrazeny v mnohých zemích mučením. Úplně zanikly až v pol. XVIII. stol.

Ordęga Józef (1802—1879), pol. státník; vydával pozd. v Paříži Demokracja polska XIX. wieku. 1863 jmenován dipl. zástupcem v Italii.

Order (angl.), pořádek, též objednávka, příkaz, řád. O. of the Garter, angl. řád podvazkový.

Ordin-Naščokin Afanassij Lavrentěvič († 1680), rus. diplomat, uzavřel r. 1658

příměří se Švédskem, 1667 s Polskem. Podporoval vliv západ. kultury v Rusku.

Ordinace je udělení kněž. svěcení za předepsaných obřadů. — O. jsou též porady udělené lékařem.

Ordinariát je úřad, který vykonává jménem biskupovým v jeho obvodě veškerou duch. pravomoc.

Ordinariát čsl. branné moci, nejvyšší duchovní úřad v čsl. armádě. Arm. ordinářem je pražský arcibiskup. Podřízené duchovní voj. úřady jsou u zem. velitelství, divisí, brigád, případně i u pluků. Aktivní voj. duchovní mají hodnosti jako jiní důstojníci s označením „duchovní".

Ordinarius (řádný), je a) diec. biskup, na rozdíl od biskupa světícího, jemu podřízeného; b) lékař, který nemocného léčí, jemu předpisuje (ordinuje) léky, čímž se liší od lékařů, které si přibírá na poradu (konsultaci); c) řádný univ. profesor.

Ordinární (lat.), pravidelný, obyčejný, obecný.

Ordinář, ♌ ordinarius.

Ordinovati, nařídit, předepsati lék, udíleti lékařské porady.

Ordo (lat.), řád, stav, oddělení kolegia; oddíl vojska; označení římských hlavních stavů: senátorů, rytířů a plebejců. V liturgii o. jest tolik jako ritus. — O. missae (lat., mešní řád), formulář, obsahující pravidla a předpisy pro katolický mešní obřad.

Ordonance (franc.), rozkaz, předpis, vojenský služební předpis.

Ordonanční, voj. to, co je předpisem zavedeno, na př. o. zbraň, předepsaná jako armádní zbraň, proti zbrani soukromé (u důstojníků), jejíž užívání se trpí.

Ordonanční kompanie (compagnies d' ordonnance), stálé státní jezdecké jednotky, počtem 15, skládající se ze 100 glév (♌ glaive). Zřídil je ve Fr. r. 1448 Karel VII. a v Burgundsku Karel Smělý. Velitelem k., která měla asi 800—1000 mužů, byl kapitán.

Or doublé (franc., dublé), pozlacená měď neb stříbro. Or moulu (muly), v ohni pozlacený bronz; obojího se používá při výrobě šperků.

Ordovik (Ordovicien), ♌ geolog. útvary.

Ordre de bataille, starší výraz pro válečné učlenění (♌), t. j. složení operační jednotky v poli, které nařizuje (odtud jméno) nejvyšší velitel branné moci.

Ordubadi Mehmed Sadi (* 1872), souč. turecký básník, satir., lyr. a dramatický.

Ordžonikidze Grigorij Konstantinovič (* 1886), gruz. revol. pracovník, bolševik, místopředseda rady lid. kom. SSSR, a od r. 1930 správce lid. komis. pro stavby a práce.

Ore, úř. zkr. sev.-amer. státu Oregon.

Ore, ♌, skandin. drobná mince (švéd., dánská, norská), $^1/_{100}$ koruny skandin.; razí se z bronzu (1, 2, 5 ♌) a ze stříbra (10, 25, 40 a 50 ♌).

Oready, starořecké nymfy horské.

Oreb, hora nad Třebechovicemi u Hradce Král., nazv. tak od Husitů, kteří se tu od r. 1419 shromažďovali ke službám božím. Podle něho nazýváno hus. bratrstvo z tohoto kraje Orebité.

Orebič(i), přístav, moř. lázně a zimní klimat. místo v Dalmacii v dubrovnické oblasti.

Orebité, bratrstvo husitské, též Bratrstvo z Menšího Tábora. Po smrti Žižkově nazváni Sirotci.

Örebro, län ve vnitřním Švédsku, 9223 km², 222.072 ob. Hl. m. Ö., 36.463 ob.; železárny, továrny na obuv, papírny, čilý obchod. — R. 1812 zde byl uzavřen mír mezi Švédskem a Anglií.

Orebský Jan, pseud. J. T. Helda (♌).

Oregon (úř. zkr. Ore), severozápadní pobřežní stát v USA., 250.440 km², asi 1 mil. ob., většinou hornatý. Podnebí jest mírné. Úrodná jsou na západě údolí, na východě, který jest plošinou, místa uměle zavodňovaná. V již. části státu jest několik velkých jezer. Bohatství O. spočívá v lesích a zemědělství. Značný je chov dobytka. Nerostné bohatství je malé. Průmysl převážně dřevařský a zemědělský. Nejdůl. m. a nejv. vývozním přístavem dříví na světě jest Portland. Správa státu sídlí v Salemu.

Oregon City, město v sev.-amer. státě Oregonu, 5686 ob.

Orechová Potôň (Diósförge-Patony), o. na Slov., okr. Dun. Streda, 821 ob.

Orechové, o. na Slov., okr. Trenčín, 543 ob.

Orechovo, bulh. obv. m. na Dunaji při ústí ř. Ogosty. Důležitý přístav pro Vračanský kraj. 6058 ob.

Oreid, slitina 90% mědi a 10% zinku, neb 80.5% mědi, 14.5% zinku, 4.9½ cínu a 0.1½ olova; hl. na stolní náčiní.

Orel, o. v Č., okr. Chrudim, 869 čs. ob.

Orel (v zool., ♌ orlové). — O. (v heraldice) ♌ orlice. — O., souhvězdí, ♌ aquila.

Orel, ruská gub. ve střed. Černozemí, 27.512 km², 1,880.640 ob., rovina mírně zvlněná. Podnebí kontinentální. Obyvatelstvo výlučně velkoruské, živí se zemědělstvím a chovem dobytka. Hl. m. O., 75.698 ob.

Orel československý, katol. tělocvičný svaz. Má na 130.000 členů, v 1300 jedno-

tách, seskupených do 27 žup a 3 zemských rad. Vznikl v Praze r. 1896 jako odbor Jednoty kat. tovaryšů, jméno přijal r. 1909, kdy bylo již na 150 jednot. O. pořádal dva slety (1922, 1929), má 160 orloven, 250 hřišť, 5 stadionů. Vedle tělocviku na nářadích věnuje se též lehké atletice a míčovým hrám.

Orel Dobroslav, PhDr. (* 15. XII. 1870), čes. hud. skladatel, dirigent a dějepisec hudební, kat. kněz, žák O. Hostinského, Vít. Nováka a Q. Adlera ve Vídni, od r. 1910 učil na praž. konservatoři, od 1919 konservátor a prof. církevní hudby theolog. fak., od 1921 prof. hudeb. vědy filosof. fak. univ. v Bratislavě. Redigoval 1909—19 Cyrilla (časopis pro katol. hudbu), kam psal stati o starých nábož. písních a kancionálech, vydal katechismy církv. zpěvů, zpěvníky pro žáky stř. škol, církv. písně, kancionály (Franusův, český), Staroč. roráty, Marianské lid. nešpory a mn. j.

Orel Jan, ♌ Aquila Jan z Plavče.

Orellana Francisco de (* asi 1505, † 1549), špaň. cestovatel, objevitel řeky Amazonky; 1540 provázel Pizarra do Peru.

Orenburg, r. gub., stepnatá, při jižních bezlesých výběžcích Urálu. Podnebí kontinentální. Zaujímá 48.463 km² s 651.099 ob., většinou Velkorusy. Hl. zaměstnáním obyv. chov dobytka. — Hl. m. Orenburg, 121.975 ob., na pravém břehu řeky Urálu, na trati Samara—Taškent, důležob. místo pro karavany a východisko cest do Asie.

Oreodoxa regia.

Oreodoxa Wild., kapustoň, druh palem s kroužkovaným kmenem, s dlouhými, perovitými listy, šest druhů; O. regia H. B. K. na ostr. Kubě, 20—25 m vys., krásná palma.

Oreské, o. na Slov., okr. Michalovce, 489 ob. (472 čs.).

Oresmius Nikolaus (* asi 1320 v Caën, † 1382 v Lisieux), franc. biskup, vychovatel Karla V. franc.

Orestés, v řeckém mythu syn Agamemnonův a Klytaiméstřin, zachráněn sestrou Elektrou před zavražděním, uzavřel přátelství s Pyladem, synem krále Fóků. Později zabil svoji matku i jejího milence, štván švědomím, zešílel a bloudil světem, až Athéné v areopagu rozhodla o jeho nevině.

Orestes, pseud. J. Ostena.

Orešković Ivka (Breithen-Thurn) (* 1885 v Oseku), chorv. malířka, učit. vyš. dív. školy v Sušaku.

Orfano Camill V., pseud. Kamila V. Mutticha.

Orfelin Jakov (* v pol. XVIII. stol. ve Vukovaru nebo Srěm. Karlovcích, † 1803 v Karlovcích), srb. ikonograf, synovec Zaharije O., jenž ho adoptoval, a asi jeho pomocník. Z. dal mu také vzdělání na malíř. akademii vídeňské. Byl dobrý umělec, vedle církv. obrazů pracoval asi i portréty a mědirytiny.

Orfelin Zaharije (1726—1785), srb. literát, kaligraf a mědirytec, význam. osobnost srb. kultury v XVIII. st. Své jméno si asi dal a jmenoval se pův. Stefanović. Vzdělal se hlavně sám. Spisovatel velmi všestranný. Známá je jeho báseň Plač Serbiji, jež vyšla v ruské i srbské versi církev. slov. V Benátkách vytiskl Lat. Bukvar (1767), Slaveno-serbski Magazin, jen I. kniha (1768), 1776 pak Pervoje učenije. R. 1778 sestavil a pořídil svoji Kaligrafiji, vyd. věčné kalendáře atd. Hlav. dílo jeho je Slavnija djela Gos. Imper. Petra Vel. ve dvou knihách (1772). Není pravděpodobno, že byl i malířem, spíše jen grafikem, také tyto práce nelze všechny identifikovati a obsáhnouti. Více je prací čistě kaligrafických.

Orfeus, v ř. bájesloví thrácký pěvec, syn Oiagrův a Musy Kalliopy; krotil svým zpěvem divoká zvířata a uváděl stromy a kameny v pohyb. Když zemřela jeho manželka Eurydiké, vstoupil do podsvětí a dojal svým zpěvem Persefonu tak, že mu dovolila odvésti manželku na svět pod podmínkou, že se cestou po ní neohlédne. Ježto tak však učinil, musila zůstati v podsvětí. Byl roztrhán Bacchantkami.

Orfeus Jan (asi 1515—1542), č. human. básník.

Orfeus (Chotěšický) Jiřík, malíř-iluminátor v Hradci Král. kol r. 1564. Pový-

šen Maxmiliánem II. do šlecht. stavu (z Kopidlna).

Orfika, jméno pro soubor básní, připisov. Orfeovi (Argonautika, Lithika a j.).

Orfismus, malířský směr, ○ Kupka Frant.

Orgán, ústroj, část těla živočišného n. rostlinného, tvořící dokonalejší útvar, zbudovaný z tkání a vykonávající určitý fysiologický úkon. O o. pojednává morfologie. — Spojení rozličných orgánů v celek k životu schopný zove se organismus (opak: ○ neorganický). — Výkonný orgán je úřední osoba jednající podle své povinnosti. O. nazývá se dále lidský hlas a v dalším smyslu každý prostředek sloužící ke sdělování myšlenek, tedy i časopis, na př. vládní, stranický o. — O. státní, jednotlivec n. sbor vykonávající urč. funkci s. Obor jeho kompetence jest přesně určen ústavou n. jednotl. zákony. O. s. jest na př. president republiky, vláda, ministr, vyslanec, soudce, policie a pod.

Organicismus, nauka o nemocích, která považuje za podstatu nemoci onemocnění určitého orgánu, jako opak názoru, že nemoc vzniká onemocněním celého organismu.

Organické sloučeniny, chem. slouč., obsahující uhlík a naléz. se v organismech živočišných i rostlinných.

Organický, vyskytující se v přírodě u organismů nebo od nich pocházející (organické látky); též to, co o nich pojednává (na př. organická chemie). Organické chyby, nemocí nebo chybným vývojem vzniklé poruchy tkáně nebo znetvoření orgánů.

Organisace (z franc.), 1. všeobecně značí činnost, mající za účel, seřaditi několik činitelů tak, aby působili jako celek. Toto uspořádání se děje obyčejně tím, aby jednotliví činitelé se ve výkonech vzájemně doplňovali a celý děj směřoval k vytčenému cíli. O. se všude používá při šetření sil a k zvýšení pracovních výkonů; bez o. jest kulturní pokrok nemožný. Důležité příklady: o. dělnictva celého světa se uskutečňuje internacionálou (○). O. zaměstnavatelů, velmi pevná uvnitř jednotlivých státních území, mezistátně pomocí kartelů a trustů. — O. vědy se děje zřizováním akademií, různými podniky a kongresy. — O. mezistátních styků se uskutečňuje zaváděním jednotných měr a vah, kalendáře, měny, práva, písma, řeči (latina v katolické církvi a v oborech vědeckých, franština v diplomacii, angličtina v obchodě). O. je též částí hospodářské vědy a vztahuje se na kancelář, dílnu, sklad i prodej. Organisace podniku musí přesně určiti rozsah a působnost jednotlivých oddělení, způsob spolupráce jedněch s druhými a kontrolovati jejich činnost. Aby dobře organisovaný podnik prosperoval, jest nutno, aby používal všech nejmodernějších zařízení, strojů, pomůcek atd. Velmi důležitá jest organisace odbytu průmyslových závodů, pracujících pro sklad. Vyžaduje přesnou znalost obchodu a jeho orgánů (trhy, bursy, aukce, veletrhy), znalosti hospodářské i znalost o konsumčních schopnostech obecenstva. — V sociologii značí organisace jednající celek lidí, majících společné zájmy, vedených jednotnou myšlenkou. Sociologickým předpokladem organisace je massa. Nejdůležitější druhy o. jsou: svazy, sdružení, politické strany, rodina, církev, atd. — O. práce (franc. O. international du Travail), zřízení na základě mírových smluv, mající za účel mezinár. péči o práva dělnická. O. pozůstává z Mezinár. úřadu práce, který jest veden správní radou (24 osob, volených na 3 leta hlavním shromážděním a z ředitele). Nejdůležitější činností této organisace jest pořádání mezinárodních dělnických konferencí.

Organisátor, člověk schopný vytvořiti nějakou organisaci.

Organismus, jednotka živočišná nebo rostlinná, schopná samostatného života a množení. Jest buď jednobuněčný nebo mnohobuněčný, při čemž tělo sestává z množství buněk, lišících se velikostí, tvarem a stavbou, neboť po dělení buněk tyto rostou dále při sobě a rozlišují se ponenáhlu v různé ústroje pro nejrůznější životní úkony.

Organisovaný, 1. ve vědách biologických vše, z čeho lze poznati svérázné složení organismů, tedy zvířecí i rostlinné buňky a části těchto; — 2. osoba, náležející k nějaké organisaci.

Organista (z řec.), varhaník.

Organo (z řec. organon), varhany.

Organogenní nerosty (organolity), usazeniny organických látek původu zvířecího nebo rostlinného, na př. korálové vápence, buližník, křída, uhlí atd.

Organologie (organografie), nauka o stavbě těl zvířat i rostlin a jejich ústrojí.

Organometaly (metalorganické sloučeniny), sloučeniny kovů s alkyly, jež vznikají působením kovů na alkylhalogeny. Zahříváním zinkových hoblin s alkyljodidem v étericém roztoku na 120° vznikají zinkalkyly v podobě bezbarvých, na vzduchu silně dýmajících, samozápalných tekutin, které vodou rozkládají se v hydroxyd zinečnatý a uhlovodíky. Podobně chovají se alkyly hoř-

číku a hliníku, kdežto alkyly rtuti, olova a cínu jsou stálé.

Organon (řec.), nářadí, (orgán), nástroj, pak varhany. Ve filosofii souborný název pro Aristotelovy logické spisy, pak název pro díla logická a noetická (Baconovo Novum Organum), která se zabývají metodikou věd a zkoumáním podmínek lidského poznání.

Organotherapie (řec.), léčebná metoda určitých chorob a chorobných příznaků, zakládající se na tom, že se nemocným podávají přípravky ze žláz s vnitřní sekrecí. Nejvýznamnějším úspěchem moderní o. je léčba cukrovky insulinem.

Organtýn (organdin), velmi řídká, škrobená, bavlněná tkanina, užívaná za podšívku oděvů a klobouků.

Organum, v dějinách hudby označuje se nejstarší druh středověké hudby vícehlasé. Hlasy se rozbíhaly až ke kvartě, načež se vracely opět do jednohlasu.

Orgány výparu u motýlů, sestávající ponejvíce ze zvl. přizpůsob. šupinek vlasovitého tvaru, spojených se žlázou na křídlech samečků motýlů. U bělásků a modráčků jsou stejnoměrně roztroušeny na horní ploše křídel, u rodu Colias a Thecla jsou sloučeny do skupin, aneb (u Syrichtus malvae a cizích Papilionidů) umístěny na pokraji křídel. U stužkonosek (Catocala fraxini, nupta, electa) tvoří štětečku chloupků na předních, u Erebid na středních nohách. Nejvíce jsou vyvinuty u hrotnokřídlece (Hepialus hectus), jehož zadní holeně jsou zcela chlupaté a při klidu zatahují se do výdutě na spodní straně těla, aby vypařování bylo omezeno. Totéž zařízení má smrtihlav a někteří lyšajové (Acharontia, Sphinx convolvuli, ligustri). U rodu Danais spočívá ze štětičky na konci zadečku a zatažitelné dovnitř těla. Výpar motýlů slouží ku sbližování jednotlivých pohlaví a jest totožný u lyšajů s vůní pižma, u rodu Hepialus s vůní lesních jahod, u jihoamer. Dicenna xanthe s vůní vanilky. U rodu Thecla a Prepona připomíná nepříjemný zápach, vydávaný netopýrem.

Orgány výparu.

Orgasmus (řec.-lat.), nejvyšší stupeň pohlavního vzrušení.

Orgastický, pohlavně rozvášněný.

Orgeada (franc., oržeáda), nápoj ze šťávy dřeně sladkých pomerančů, mísený s vodou a cukrem.

Orgeval (orž'val) Gabriel Le Barrois (* 11. VI. 1879 v Paříži), franc. dějepisec, archivář.

Orgiasmus (z řec.), nábož. šílenství.

Orgie (z řec.), u starých Řeků druh bohoslužeb, k nimž měli přístup jen zasvěcenci, zvláště při slavnostech Dionysových; odtud též: bezuzdné pitky.

Orgin Simon (* 1851), slovinský malíř v Lublani; maluje hlavně fresky a oleje církevní.

Orgonez Rodrigo, španěl. dobyvatel v Perú; dobyl Cuzco, zajal Pizzara a padl r. 1538 u Salinas.

Orgonik Martin, pseud. Kunovský (1887—1916), selský básník slov., vychodil jen obecné školy, ale i jako selský synek na otcovském statku se zabýval básněním. Jeho lit. pozůstalost vydal dr. L. Kühn pod názvem City srdca (1929).

Orchanie, bulh. obv. město v sofijském okrese, 4979 ob. Nazváno podle zakladatele turecké říše Orchana (1326—59). Středisko vinařství a hedvábnictví.

Orchectomie (z řec.), vykleštění, kastrace.

Orchestes, skákač, rod brouků nosatcovitých (Rhynchophora), připomínající na dřepčíky. Tělo vejčité, chobot tenký, dlouhý, mírně zahnutý. Zadní nohy skákavé se silně ztlustlými a řadou zoubků ozbrojenými stehny. Brouci i larvy škodí ožíráním listí.

Orchestia, rod malých korýšů na mořských pobřežích; pohybují se skoky.

Orchestika (řec.), ve starém Řecku taneční umění, nyní umělecký tanec na jevišti.

Orchestr, v řeckém divadle část jeviště, na níž se pohyboval chór; při pokusu oživiti řeckou tragedii operou, nazván tak prostor, kde byli hudebníci. Konečně nazýván tak celý soubor hudebníků. Podle složení rozeznáváme o. smyčcový, skládající se jen z nástrojů strunových, a harmonii, obsahující jen nástroje dechové. O., skládající se jen z nástrojů plechových a bicích, nazývá se hudbou vojenskou č. janičárskou (tureckou). Veliký neb úplný o. obsahuje všechny druhy hudebních nástrojů, malý o. pozůstává buď ze smyčcového kvinteta (první a druhé housle, viola, cello a basa), nebo má dvě flétny, dva hoboje, dva klarinety, dvě trubky, dva rohy a dva kotle. Velký o. nazývá se též o. symfonický.

Orchestrální, co náleží k orchestru.

Orchestrální sdružení, spolky pro pěstování orchestrální hudby. O. s. v Pra-

ze, založ. 1904 dr. Jos. Greifem. Dirigenty jeho byli dr. Greif, V. Talich, O. Ostrčil, Jiří Schulz. — O. s. v Brně, založ. 1903, obnoveno 1918, pod vedením Ed. Treglera, pozd. Jar. Granáta a Vl. Helferta

Orchestrion, hudební nástroj mechanický, vynalezený r. 1851 Fr. Th. Kaufmannem v Drážďanech, se silnými píšťalami jazýčkovými, jimiž napodobují se zvuky foukacích nástrojů orchestrových. Uvádí se v činnost strojem hodinovým nebo klikou.

Orchideaceae (vstavačovité), čeleď rostlin jednoděložných, obsahující vytrvalé byliny, zřídka polokeře. Druhy evropské rostou na zemi, většina druhů tropických na stromech (epiphyty) a tlustými zelenými kořeny vzdušnými přijímají potravu. Květenství je buď konečné nebo postranní. Květy jsou souměrné, okvětí šestilistého, nebo následkem srůstu dvou hořeních plátků pětilistého. Třetí vnitřní plátek, pysk nebo medník, liší se ode všech ostatních jak značnějšími rozměry, tak i laločnatým tvarem nebo různě obrostlým povrchem a často i medonosnou ostruhou, nazad vybíhající. Místo šesti tyčinek vyvinuje se nejčastěji jediná z vnějšího přeslenu, ležící naproti medníku. U Cypripedia jsou dvě tyčinky vnitřního přeslenu; u Uropedia tři tyčinky vnitřní, u Dendrobia tři vnější a u Arnadiae tři vnitřní a dvě vnější. Ostatní neplodné tyčinky vyskytují se vůbec buď v podobě staminodií nebo jako t. zv. ouška. Prašník je buď dvou-, čtyř- nebo osmipouzdrý a obsahuje pyl buď jednobuněčný nebo po čtyřech buňkách v tetrády spojený. Semeník je spodní, obyčejně šroubovitě zkroucený a jednopouzdrý. Plod jest tobolka tenkostěnná, válcovitá až hruškovitá, obsahující velmi četná práškovitá semena. — O. jsou rozšířeny po celém světě, obzvláště však v tropech, kdež rostou druhy s nejkrásnějšími a největšími květy. O., rostoucí v mírném pásmu, milují půdu luční nebo lesní, tropické druhy rostou většinou na stromech, ve vlhkých, stinných lesích. Známe asi 15.000 druhů, většinou v tropické Americe, na Sundských ostrovech a Nové Guinei. V Evropě roste asi sto druhů, z toho v Čechách 36 druhů. O. dělíme ve dvě hlavní skupiny: Pleiandrae a Monandrae. Užitek dávají nepatrný, usušené hlízy některých druhů známy jsou pod jménem salep, plody druhu Vanilla planifolia poskytují vanilku. Jinak se používá O. k vázání nesnadně vadnoucích kytic, za kterýmžto účelem se nádherné tropické druhy pěstují v Evropě ve zvláštních sklenících.

Orchidejový olej (Alan-Gilan, Ylang-Ylang), z květů stromu Cananga odorata, který ale nenáleží do skupiny orchideí; jeho vůně je podobná vůni orchideí. Užívá se k výrobě voňavek.

Orchidocele, kýla šourková.

Orchis L., vstavač, kukačka, druh rostlin vstavačovitých (Orchideaceae) se šťavnatými listy; květy mají šroubovitě stočený spodní semeník a souměrné okvětí, jeden lístek květu jest jako pysk dolů sehnutý, s ostruhou dozadu vycházející. Z 80 druhů rostoucích v Evropě, Asii a sev. Africe přichází u nás asi 17 na lukách a v lesích. Škrobovité hlízy některých druhů (Orchis morio) sbírají se pro lékárny pod jménem salep (♃).

Orchitis (řec.), zánět varlat.

Orchomenos, prastaré město v Boiótii, na břehu jezera Kopaiského, již ve II. tisíciletí př. Kr. obchodní středisko mykenské. V dobách historických byl O. největším městem Boiótie po Thébách. R. 363 př. Kr. zničen Filipem Makedonským, r. 353 znovu zbudován.

Oriani Alfredo (1852—1909), ital. spisovatel sociálních románů a dramatik.

Orient (lat. Oriens), pův. část nebe, kde slunce zdánlivě vychází; pak východní země vůbec. Starý O. posuzován se stanoviska Říma, zaujímal Přední Asii a Egypt. Od doby rozdělení říše Římské rozuměla se pojmem O. říše Byzantská. Rozšířením islamu počítala se k O. i sev. Afrika. Dnes dělíme O. na: 1. africký, zaujímající Marokko, Alžír, Tunis, Saharu, Tripolis, Egypt a Nubii, a 2. na asijský, zaujímající Sinai, Arabii, Syrii, Mesopotamii, Malou Asii, Armenii a Iran (též arijský O.). — Svobodní zednáři označují názvem O. sídlo lože.

Orientace (z lat.), určení polohy podle světových stran; orientovati se, v něčem se vyznati.

Orientační přístroje, ♃ kompas.

Orientační smysl, schopnost zvláště primitivních lidí a zvířat vyznati se v okolí, obzvláště nalézti zpětnou cestu k obydlí. U včel spočívá na asociaci a reprodukci optických vjemů a představ. Mravenci se řídí čichem a hmatem.

Orientalista, znalec orientální filologie (♃).

Orientální, východní, z orientu pocházející.

Orientální filologie (orientalistika), studium národů, řečí a literatur východních, t. j. Asie a Sev. Afriky. Obsahuje disciplíny: 1. předislamské jazyky Přední Asie, 2. egyptologie, 3. indologie, 4.

sinologie, 5. islamská filologie. Studium Přední Asie bylo až do XVIII. stol. doménou biblické teologie a katol. církve, která zřídila četné vědecké ústavy (Collegium Maronitarum 1584, C. de Propaganda fide 1627). Misionáři vykonali pro o. f. služby neocenitelné. Důležité vývojové body o. f. byly: 1. seznání sanskrtu a odkrytí jeho příbuznosti s řečmi klasického starověku, 2. rozluštění klínového písma a assyrsko-babylonské nálezy, na kterých spočívá filologie semitská, 3. rozluštění egyptských hieroglyfů, 4. vykopávky v Egyptě, Přední a Střední Asii. Vedle studia jazykového vzmáhá se i archeologická orientalistika. Dříve byla o. omezena jen na okruh učených společností, nyní se obor její rozšířil i na praktický život. Nicméně však obsazení důležitých disciplin (assyrologie, turkologie, sinologie) na universitách jest stále ještě nedostatečné. Praktickému výcviku v o. řečích slouží Orientální akademie (Vídeň, Petrohrad), École des Langues Orientales Vivantes v Paříži, Orientální seminář v Berlíně, Římě, Londýně, Oxfordě. V Praze koná tuto službu Orientální ústav. Pomocnou službu o. g. konají musea a knihovny bohaté na orientální rukopisy, tisky a sbírky archeologické a etnografické (Louvre, Bibliothèque Nationale v Paříži, Britské museum v Londýně, Státní knihovna a museum v Berlíně). U nás se o. f. zabývali: Zubatý, Dvořák, Růžička, Sedláček, Tauer, Rypka, Lexa, Hrozný, kteří získali české orientalice pověst světovou.

Orientální koberce, koberce jsou přikrývkou podlahy, nebo závěsy na stěny, sloužící k udržování teploty, zabraňují vlhkosti lidských příbytků a jsou i jejich ozdobou. Výroba a používání koberců, původně jenom pletených, byla známa již v předhistorické době; vázané koberce objevily se mnohem později. První zmínky o pletených kobercích jsou v arabských kronikách, podle nichž jejich výroba dosáhla již v VII. stol. po Kr. značné dokonalosti. Původní orientální koberce jsou jednoduché tkanivo, zvané kilim. Snahou po zhotovení silnějšího, trvanlivějšího a teplejšího tkaniva a po zkušenosti, že vlákna položeného dřeva se dříve opotřebují než vlákna postavená, bylo započato se stavěním nití kolmo a tím vlastně vznikla technika vázání uzlů, která je charakteristickým znakem orientálních koberců. Na svislý řetěz pletiva navazuje se vlna po celé šíři do uzlů a každá řada protáhne se nití, zvláštním zařízením připravenou. Po dohotovení se koberec stejnoměrně zastříká. K výrobě používá se vlny, bavlny, srsti kozí i velbloudí, hedvábí, zlatých nitek a pod. Na o. k. vyskytují se téměř všechny barvy, které jsou svou pestrostí příčinou oné nádhery orientálních koberců, a přes to celek nepůsobí rušivě. Dříve barvila se vlna téměř vezdy ústrojnými barvivy, nyní používá se k tomu hojně, ovšem ke škodě, barviv anilinových. Obrazce jsou nejdůležitějším příznakem místa výroby orientálních koberců, poněvadž jednotlivé vesnice i kmeny setrvávají při zděděných vzorech. Bohužel výroba o. k. byla v novější době Angličany industrialisována, následkem čehož byly původní vzory zavlečeny a proto nelze zcela bezpečně původ koberců zjistiti. Povšechně jsou základní prvky kresby na orientálních kobercích buď geometrické obrazce (Kazak, Širvan), nebo stilisované motivy z říše rostlinné nebo živočišné (Kirman, Tabris). Koberce dělí se podle země jejich výroby. Ing. Preisler.

Orientální otázka, problém spletitých politických, národnostních a náboženských poměrů v blízkém Orientě. Vznikla neschopností Turecka, přetvořiti se v moderní stát, jakož i odtržením Egypta a většiny tureckých evropských zemí. Již r. 1770 zamýšlela carevna Kateřina II. rozděliti Turecko mezi Rusko a Rakousko. Povstání ve vasalských státech volalo stále po řešení o. o., do níž zasahovaly evropské mocnosti. O. o. snažila se řešiti mírová smlouva sèvreská 10. srpna 1920, omezením Turecka na vnitřní Malou Asii. Dodnes zůstaly nerozřešeny otázky albánská a macedonská.

Orientalistika, ↗ orientální filologie.

Orientální ústav čsl. v Praze, zřízený zákonem ze dne 25. I. 1922, č. 27. Sb. z. a n., má za účel pěstovati hosp. a kult. styky s Orientem. Ustavil se 1. III. 1928 a má dvě sekce: kult. a hosp. Ofic. čas.: Archiv. o.

Oriente, 1. provincie v Ecuadoru, 304.000 km², asi 227.000 ob., polovina Indiánů; zaujímá široké území, odvodňované Amazonkou a pokryté pralesem; — 2. provincie na vých. ostrova Kuby.

Origanum L. (dobromysl), rod rostlin z čel. pyskatých (Labiateae), byliny n. polokeře s listy celokrajnými n. zoubkovanými, s květy v konečných přikulatých klasech; asi 25 druhů, většinou k. Středozemního moře. O. smyrnaeum L. voní a chutná ostře kořenitě, roste v Malé Asii a s. Afr. O. majorana L. (Majorana hortensis Moench, majoran, marjánka), 30—50 cm vysoká, s vejčitý-

mi, hnědozelenými listy a téměř kulatými květními klasy, roste v s. Afr. a na Vých. U nás je kořením. Skýtá éterický olej majoranový.

Origanum smyrnaeum.

Originés (* 182 v Alexandrii, † 252 v Cesarei), řec. církevní spisov., žárlivostí biskupa Demetria byl vyobcován z církve a přesídlil do Cesaree v Palestině, kde založil svoji školu. Jeho učení bylo zavrženo r. 553 na koncilu v Cařihradě.

Originál (lat.), vše, co jest původní, odtud originalita, původnost. Originelní, prvotní, původní.

Orichovicja (Ořechovice), o. na P. R., okr. Užhorod, 533 ob.

Orinoco, třetí největší veletok v Jižní Americe, 2400 km dlouhý, poříčí asi 1 mil. km²; pramení v pohoří Serra Parima, teče na sev.-západ a jest spojen Casiquiarem s Amazonkou. Přijímá Ventuari, teče na západ a tvoří v lesnaté krajině hranici mezi Venezuelou a Kolumbií; tvoří deltovité ústí v rozloze 25.300 km².

Orinus, vl. jm. Řehoř z Chocenic (asi 1515—1563), č. humanista, univ. prof. a probošt koleje u Všech sv. v Praze.

Oriolus, ♌ žluva.

Orion, největší a nejjasnější souhvězdí zimního nebe v Evropě, obsahující dvě hvězdy první velikosti, červenou Betelgeuse (α), bílou Rigel (β) a tři hvězdy druhé velikosti, jež tvoří t. zv. Jakubovu berlu. Pod prostřední z těchto tří hvězd nachází se nejkrásnější mlhovina severní oblohy.

Órión, v řeckém bájesloví krásný obr a statný lovec, oslepen Oinopiónem pro svedení jeho choti, ale zrak mu navrácen paprsky Héliovými. Později byl usmrcen Artemidou.

Orion, pseud. Jakuba Arbesa.

Orissa, část britsko-ind. provincie biharské, 35.575 km², 4,968.873 ob., částečně alluviální, úrodná rovina, částečně hornatá a lesnatá. Ložiska uhlí, železné rudy, zlata a diamantů. Pěstuje se rýže, pšenice, konopí, bavlna, cukr. třtina. Hl. město Kattak (angl. Cuttach).

Orizaba Pico de (Citlattepetl), sopka a zároveň nejvyšší hora v Mexiku, 5588 m.

Orjen, hora v Jugosl., na hranici dalm.-herceg.-černohorské, 1895 m vys., ovládající území Krivošije.

Orjuna, zkr. Organ. jugoslav. nacionalista, vlastenecká organisace jihoslov. nacionální mládeže, rozpuštěna r. 1929.

Orkan Władysław (* 1875), (Smreczyński Franciszek), pol. spisovatel-novelista a dramatik.

Orkán, prudká a bouřlivá vichřice v pásmech trop. a obratníkových. V Americe se nazývá hurricanes, na Dálném Východě tajfun. Způsobuje obrovské škody a ničí celá města i krajiny. (Miami na Floridě, Yokohama, Kingston na Jamaice a j.). Rychlost o. dosahuje až 50 m/sec.

Orkney George Hamilton, hrabě (1666—1737), angl. maršál (první této hodnosti), vyznamenal se pod Marlboroughem ve vál. o Dědictví španělské, zejm. v bitvách u Höchstedtu, Ramillies, Oudenaarde a Malplaquetu.

Orkneyské ostrovy, brit. souostroví (90 ostrovů), sev. od Skotska, 975 km², 22.400 ob., v Atlantickém oceáně; mírné, ale větrné podnebí. Obyvatelé pěstují oves a ječmen. Hlavním zdrojem výživy jest rybářství, sbírání ptačích vajec a peří. Od r. 1468 náležejí ke Skotsku.

Orkucany, o. na Slov., okr. Sabinov, 485 čs. ob.

Orlando Vittorio Emanuele (* 19. V. 1860 v Palermu), italský státník, profesor univ. v Palermu, poslanec a min. předseda 1917—19, zástupce Italie na pařížské mírové konferenci 1919—20.

Orlando furioso (ital., zuřivý Roland), Ariostův epos; Orlando innamorato, epická báseň od Bojarda.

Orleán (achioti [ačioti], uruku anotto, anatto, attalo), organické barvivo, získané z vnější vrstvy slupky semene Bixa orellana; tvoří červené, odporně chutnající, po fialkách páchnoucí těsto, zvířecí a rostlinná vlákna barví na žluto. Obsahuje barvivo bixin, které tvoří temně červené, kovově leskle krystalické lístky, a žlutý, ve vodě rozpustný orellin. Se sodným louhem smíchaný odvar dává s kamencem žlutý lak. Vaří-li se o. s roztokem sody a přidá se pak kamenec nebo ciničitá sůl, získá se oranžový lak. Připravuje se v Cayenně, Guayaně a Brasilii, a používá se ho k barvení sýrů, másla a polévek.

Orléanisté, přívrženci rodu Orléanského. R. 1871 jako přátelé míru měli v ná-

rodním shromáždění fr. hojně přívrženců; pro své klerikální tendence ztratili však vliv. R. 1883 splynuli s legitimisty.

Orléans, m. ve stř. Francii, 70.611 ob., na řece Loiře, na trati Paříž—Bordeaux; zahradnictví, výroba konserv, vlněných přikrývek a hospodářských strojů. Ediktem Orléanským 28. I. 1562 poskytnuta rovnoprávnost Hugenottům.

Orléans, vévodský titul francouzský, udělený r. 1344 vedlejším větvím král. rodů Valois a Bourbonů. 1. Louis I., hrabě z Valois (1372—1407), krásný a nadaný, zavražděn z návodu Jana Burgundského. — 2. Charles hr. z Angoulême (1391—1465), upadl do zajetí angl.; jeho syn stal se franc. králem jako Ludvík XII. (1498). — 3. Gaston Jean Baptiste (1608—1660), první vévoda Orléanský z rodu Bourbonů; zúčastnil se spiknutí Frondy proti Richelieuovi a Mazarinovi. — 4. Philippe I. (1640—1701), bratr Ludvíka XIV., praotec dnešního rodu Bourbons-Orléans. — 5. Philippe II. (1674—1723). Po smrti Ludvíka XIV. (1715) regentem, bojoval proti jesuitům. Podporoval finančníka Lawa (○). — 6. Louis Joseph Philippe (1747—1793), zv. Philippe Egalité, přívrženec Jakobínů, hlasoval pro popravu Ludvíka XVI., obviněn však sám, že snaží se dosíci trůnu a popraven. Jeho syn L. Ph. byl pozd. králem. — 7. Ferdinand (1810—1842), syn krále Ludvíka Filipa, bojoval 1835—40 v Alžírsku, 1830 následník trůnu. Rodinné statky rodu O. byly 1852 zabaveny, 1872 vráceny. Rod O. stal se r. 1871 neoblíbeným. 1883 byli uznáni za kandidáty trůnu, načež většina členů rodu vypověděna jako nepřátelé republiky. Ze zbylých členů rodu vynikl: 8. Henry, vévoda z O. (1867—1901 v Saigonu), cestoval ve střední Asii a Zadní Indii, prozkoumal 1895 horní tok Mekongu a Iravadi, 1897 Habeš. Napsal několik cestopisů, a 9. Jean (* 1874), dánský důst. a od 1926 uznaná hlava franc. rodu Maison de France.

Orléanská panna, ○ Jeanne d'Arc.

Orley Barend van (* asi 1492, † 1542), nizozemský malíř.

Orlice, v heraldice obraz orla jako symbol moci a síly. O. měl ve znaku sv. Václav (sv.-václ. orlice), Morava a četné šlecht. rody české (Kolowratové, Janovicové) i města (Hořovice).

Orlice (Adler), řeka ve vých. Čechách, levý přítok Labe, sestává z Tiché (○) a Divoké (○) O., jež se spojují u Týniště. Ústí u Hradce Král. Není splavná.

Orlice, o. v Č., okr. Žamberk, 1051 čs. ob. Tkalcovství, lom.

Orlické hory, část Sudet, skládající se ze dvou rovnoběžných, zalesněných horských hřebenů, mezi průsmykem Dušnickým a Mezilesskou skleslinou (asi 35 km dl.) po obou březích Divoké Orlice. Nejv. hory Vrchmezí (1083 m), Deštná (Deschnayer Koppe, 1114 m). ○ sv. IV., str. 256 (ČSR.: Horopis).

Orlické Zlakovice, o. v Č., okr. Písek, 518 čs. ob.

Orlický Čeněk, pseud. Čeňka Kalandry. — O. J. S., pseud. Jana Sýkory. — O. Sv., pseud. Oldřicha Součka. — O. Svatopluk, pseud. Lad. Klumpara. — O. Svatopluk, pseud. J. S. Machara.

Orlié Petar (* 2. I. 1893), chorv. malíř a grafik, středošk. profesor v Záhřebě.

Orlíček, ○ Aquilegia vulgaris.

Orličky (Worlička), o. v Č., okr. Lanškroun, 762 čs. ob.

Orličný Jan (Aquilinas), č. spisovatel, bakalář od r. 1545, překladatel žalmů.

Orličný Pavel (Aquilinas Královéhradecký) († 1599), farář v Kyjově a spisov. Spisy: Flavia o válce židovské knihy sedmery (1553), Modlitby pobožné (1589).

Orlík, ○ Adler Hugo.

Orlik Emil (* 1870 v Praze), současný modernista směru českoněm. malířů, prof. berlínské Akademie. Autor plakátů, obírá se hl. leptáním do mědi. Mnoho cestoval, zejména v Japonsku, Číně a v Americe. Vystavuje v Praze, Vídni, Berlíně a Mnichově, kde studoval na Akademii.

Orlík, starobylý hrad, v novější době úplně obnovený, na Prácheňsku n. Vlt., založ. Karlem IV., od 1716 maj. Schwarcenberků. — O., hrad u Humpolce.

Orlík, obrněný vlak r. legionářů, ukořistěný bolšev. a odevzd. po evakuaci Japonsku.

Orlík (Aiglon), syn Napoléona I., vévoda Zákupský. ○ Napoléon II.

Orlík Blažej, pseud. Ant. Klášterského.

Orlík Vavřinec (1520—1587), č.-bratrský kněz, spolupracovník Blahoslavův (○). Sestavil Akta Jednoty a Necrologium duchov. bratrského (1576).

Orliński Bolesław (* 1899), zn. polský letec. Roku 1926 absolvoval rekordní let Varšava—Tokio—Varšava.

Orloje, hodiny astronomické (○), které ukazují data kalendářní, nebeská znamení a jsou ozdobeny pohyblivými figurkami. Známé jsou v Praze, v Olomouci, ve Štrasburce, v Norimberce a j.

Ornament.

1. Z Ninive. 2. Z Chorsabadu. 3. Z Mykén. 4. Z Pompej. 5.—6. Na řecké váse. 7. Římská štuka. 8. Na římské hlavici sloupové. 9. Gotický orn. 10. Římská výplň. 11. Byzantská miniatura. 12. Franc. vlys. 13. Orn. z doby Lva X. 14. Fr. miniatura. 15. Orn. s kostela S. Maurizio v Miláně. 16. Z paláce Doria v Janově. 17. Dlažka německá (17. stol.). 18. Monogram. 19. Ital. majolika.

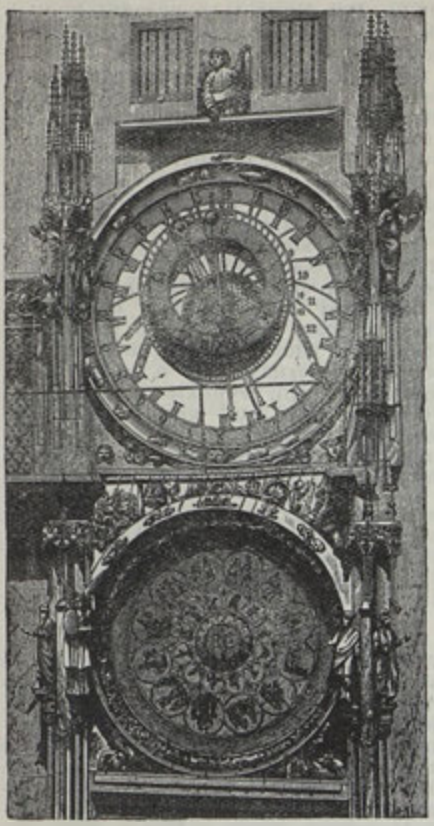

Staroměstský orloj pražský.

Orlosup bradatý (Gypaetus barbatus), supovitý dravec, tvořící přechod mezi supy a orly. Má peří barvy tmavohnědé, na spodu těla rezavě nažloutlé, hlavu bílou, ocas poměrně krátký, křídla velmi dlouhá, zaostřená. Obývá na vysokých horách Evropy, Asie a Afriky. V Alpách a v Pyrenejích byl již vyhuben.

Orlouni (Rhinidae), čel. žraloků s chrupem, samčími plodidly a s velkými prsními ploutvemi.

Orlov (od r. 1923 Chalturin), m. v rus. gub. Vjatka, 4653 ob., na řece Vjatce, obchod dřívím.

Orlov, známý ruský diamant, kdysi na carském žezle. Váží 193 kar.; ○ diamant.

Orlov, o. v Č., okr. Sedlčany, 612 čs. ob.

Orlov, o. na Slov., okr. Sabinov, 748 ob. (309 čs.).

Orlov Jan, pseud. M. A. Šimáčka.

Orlov Nikolaj (* 1895), bulh. spis. Vydal v r. 1928 první svou knihu povídek Pristanište to.

Orlov, 1. Grigorij Grigorěvič, hrabě (1734—1783), milec Kateřiny II., generálmajor a komoří, musel ustoupiti Potěmkinovi; — 2. Alexej Grigorěvič, hrabě (1737—1808), bratr předešlého, zavraždil r. 1762 cara Petra III., odměněn Kateřinou II. vysokými hodnostmi. 1769 velkoadmirál; zvítězil nad Turky u Česme 1770. Za vlády Pavla I. žil v cizině; — 3. Alexej Feodorovič, kníže (1786—1861), ruský státník, potlačoval povstání děkabristů, 1844 šéf tajné policie; — 4. Nikolaj Aleksějevič (1827—1885), rus. diplomat a spisovatel; prosadil odstranění tělesných trestů v Rusku.

Orlová, m. ve Slez., okr. Frýštát, 9717 ob. (7109 čs.). Č. a polské reál. gymn., velké kamenouhel. doly; zámek, kraj. museum.

Orlová Helena, pseud. Jar. Nováka.

Orlová-Benčová Marie (* 1865), čes. odb. spis. Píše hl. o drůbežnictví.

Orlové (Aquilae), čeleď sokolovitých dravců (Falconidae) přes sto druhů čítající. Zobák veliký, zdělí půl hlavy, vysoký, na konci mocně zakřivený, na okraji hořejší čelisti nad špičkou málo vykrojen. Bez zoubku. Ozobí zcela lysé. V zaokrouhlených křídlech, jež dosahují až do poloviny ocasu, jest pátá letka nejdelší. Ocas široký, na konci téměř uťatý, málo zaokrouhlený. Běhák delší než třetí prst a kolem dokola až po prsty opeřený. Orel skalní (A. fulva) dosahuje délky těla 90 cm. Barvy všude tmavohnědé, poněkud narudlé a každé pírko má světlejší obrubu. Obývá na horách a nepřístupných skalách a ve velikých horských lesích. V Krkonoších byl již vyhuben. V Tatrách a na Karpatech není řídkým zjevem. O. královský (A. heliacea) poněkud menší, žije v jihovýchodní Evropě, v Asii po většině na rovinách a stepích a zřídka k nám zaletává. O. křiklavý (A. pomorina). Domovem ve vých. Evropě, hnízdí však též na Slovensku i na Moravě (Pavlovské kopce). O. Bonellův (A. Bonelli) v již. Evropě. O. mořský (Haliaetus albicilla) hnízdí v podunajských krajinách Slovenska. Obývá na skalách a v lesích na pobřeží velkých vod. Živí se rybami, vodními ptáky a menšími ssavci. O. říční (Pandion haliaetus) hnízdíval v rybníkatých krajinách jižních Čech, hojnější jest na Slovensku. Rád přebývá na březích řek a rybníků a živí se rybami.

Orlové, kat. org. tělocvičná, ○ Orel čsl.

Orlové, o. na Slov., okr. Považ. Bystrica, 413 čs. ob.

Orlovice, o. na M., okr. Vyškov, 598 čs. ob.

Orlovskij Boris Ivanovič (1793—1837), rus. sochař, žák Thorwaldsenův; vytvořil obrovské sochy rus. maršálů v Petrohradě.

Orlovskij Konstantin Fedorovič ○, Golovin K. F.

Orlovskij Vladimir Donatovič (1842—1914), rus. malíř — krajinář.

Orlowicz Mieczysław (* 1881), organisátor a propagátor polské turistiky, autor četných příruček.

Orłowski Aleksander (1777—1832), pol. malíř-karikaturista; později věnoval se histor. malířství (Kościuszko w wieżieniu, Bitwa pod Maciejowicami).

Orłowski Antoni (1869—1921), pol. básník-satirik (pseud. Jastrzębiec).

Orłowski Bolesław (1887—1921), prof. rom. jazyků na univ. v Poznani.

Orłowski Łukasz, holand. malíř v Krakově (XVIII. stol.).

Orłowski Stanisław, MUDr. (1868—1923), pol. lékař, primář ve Varšavě, organisátor pol. lékařů, docent neurologie na univ. varšavské.

Orłowski Witold Eug. (* 1874), prof. univ. varšavské a znam. klinik.

Orlyk Pylyp († 1742), gen. písař za hetmana Mazepy (○). Po nezdařilém boji švéd. krále Karla XII. s Mazepou proti rus. caru Petru I. pod Poltavou, přešel spolu s Mazepou do Multánska a tam po smrti Mazepy byl zvolen hetmanem Ukrajiny (1710). Tehdy byla sestavena usnesení o tom, jak O. má spravovati Ukrajinu a jaké mají býti vzájemné vztahy mezi Ukrajinou a Záporožím. Jsa po celou dobu v emigraci, pokoušel se O. přemluviti záp. státy k válce s Ruskem, ale beznadějně. Zemřel v Jasách. V knihovně Czartoryských v Krakově uschován jest deník Orlyka, který si psal lat. v době svého pobytu v emigraci od r. 1720 do 1732.

Ormay Norbert, vl. jm. baron Auffenberg (1813—1849), rak. důstojník a revolucionář, účastník polského povstání a mad. revoluce. Popraven v Aradu.

Ormis Samuel (* 2. VII. 1824 v Revúci, † 1875), slov. pedag. spisovatel, byl profesorem ve Štiavnici, Rožnavě, pak ev. farářem v Nižné Slané a od r. 1863 profesorem přírodních věd a matematiky ve Vel. Revúci. Vydal Malý zeměpis (1850) a Stručný přírodopis. Nejcennější je jeho Výchovoveda (1871 a 1874), prvý ta slovenský pokus o dílo pedagog. v duchu zásad Komenského. Bezvýznamné jsou práce dramatické Pravda (1868) a Mataj (1872), Byl činný také národně buditelsky, zakládal kult. a hospod. spolky a dopisoval do slov. časopisů.

Ormonde, hrabata, markýzové a vévodové z O. Rodina Butlerů, mající hlavní titul O., náleží k nejstarším irským rodům. Prvním vévodou z O. byl James Butler (1610—88), místokrál irský. — James Butler, vnuk předešl. (1665—1745), přívrženec krále Viléma III., obviněn později z velezrady a uprchl do ciziny.

Ormuzd, staroperský nejvyšší bůh, stvořitel světa a lidí, ochránce dobra a nepřítel lži. Jeho odpůrcem byl Árimán.

Ornament (lat.), ozdoba, okrasná a uměl. součást děl lidských, závislá na účelu díla, jeho materiálu, době a místě původu. Rozeznávají se o. plošné, tělesovité, lineární, vypuklé a vhloubené. Formy o. jsou buď geometrické nebo rostlinné, zvířecí aneb smíšené, stylisované neb naturalistické, plastické neb barevné, často obojí, jako u o. řeckých

Ornament.

a gotických. Ve starší kamenné době převládá o. zvířecí, v mladší již se objevuje o. geometrický, byť primitivní, kt. potrval až do doby kovové. Nejjednodušší o. nacházíme na nářadí, zbraních předhistorických a primitivních národů. Oběma druhům jsou podobné o. staroorientální a starořecké, nalezené v Troji, Mykenách, Tiryu a Kypru. Jsou většinou geometrické (spirály, vlnovky). Nejstarší motiv orientálního o. je meander. K němu se druží paralelní vlnovky a kruhy. Pak se objevují pokusy o stylisovaná zvířata mythologická. Doba Sasanovců znamená rozkvět tohoto druhu. Assyřané znali o. lineární a rostlinný (květy, rosetty, palmety), k nimž u Egypťanů přistupuje lotos, květy a listy vodních rostlin s geometrickými prvky. K nim později přistoupili stylisovaná zvířata, skarabeové, hadi a j. Řecký o. přejal tyto všechny vlivy. Methodičtí Řekové vytvořili velmi přísný a dokonalý o. a podřadili jej cele slohu celkového díla, které měl o. zdobiti. Hl. elementy jsou: meander, palmeta, acanthus a arum. O. Římanů a Etrusků jest zcela pod řeckým vlivem, přináší však nové motivy: hrozny, pinie, loubí a j. — Vlivem Orientu vytvořilo byzatn. umění nový sloh, složený z prvků lineárních a rostlinných s bohatou barvitostí. Nej-

výše vyspěla o. u Arabů a islamských národů (islam zakazuje obraz, tudíž o. má jedinečnou možnost vývoje). Charakteristická je arabeska a maureska. Orientální vliv ukazuje o. ruský a irský, hl. při výzdobě knih. Orientálními prvky je rovněž prosycen o. indický, perský, čínský a japonský, který ovlivnil i moderní evropský, hl. v XVIII. st. Z řecko-římské kultury vznikl o. románský (iniciály, fantastická zvířata). V gotickém ornamentu vystupuje do popředí moment rostlinný. Na antiku navazuje renesance; objevuje se girlanda, svazky ovoce, groteska. Stupňováním v nádheru vzniká o. barokový, pompésní a souměrný. Protikladem je o. rokokový nesouměrný, vzdušný, graciesní; representují jej hl. hlemýždovité útvary. Reakcí na rokoko byl sloh Ludvíka XIV., škrobený a tuhý. Empire vědomě napodoboval antické vzory, hl. ve vnitřní formě. V XIX. stol. byly napodobovány o. všech dob a kultur. Po r. 1890 objevují se pokusy o nový sloh a o ostrý boj proti eklektice. Moderní výtvarnictví neužívá ornamentů téměř vůbec, dává přednost ploše. M. o. má proto formy plošné neb kubické, s jasnými barevnými odstíny.

Orná půda, pozemky, jež pravidelně se obdělávají.

Ornát (z lat.), roucho, oděv; hl. část hedv. roucha, jež má katol. kněz při mši sv.

Orne, departement v sev.-záp. Francii, nazvaný podle řeky O., 6144 km², 277.637 ob. Hl. město Alençon. Výroba krajek.

Orne, franc. řeka, 158 km dl., ústící do Canal la Manche u m. Caën.

Ornice, svrchní humusovitá vrstva půdy, v níž se pěstují plodiny, obyčejně tmavšího zabarvení. Mělká o. do 30 cm, jinak hluboká.

Ornithin, kyselina diaminovalerová $H_2N.CH_2.C_2H_4.CH(NH_2).CO_2H$, štěpný produkt kyseliny ornithurové, která se nachází v exkrementech ptáků.

Ornithogalum, snědek, rod bylin cibulnatých z čeledi liliovitých (Liliaceae) s bílými nebo nazelenalými květy, jejichž tyčinky mají prašníky položené napříč. O. tennifolium, s. tenkolistý, nízký, 10 cm vysoký na mezích a lukách rozšířený. O. umbellatum, s. chocholičnatý, zdomácnělý z jižní Evropy, provází jako lesní tulipán kulturní půdy, louky, sady. O. nutans s. odvislý, statnější druh s hroznem nících květů zeleně bělavých. O. pyramidale, s. homolovitý pouze na Moravě. Z afrických statných druhů pěstuje se s oblibou hlavně na venkově v kořenáčích. O. caudatum, který z nadzemní, zelenavě hladké cibule vyhání až 1 m vysoký stvol s bohatým hroznem

Ornithogalum umbellatum.

žlutavých kvítků. Bývá označován nesprávně jménem „mořská cibule".

Ornithoptera, rod denních motýlů z čeledi otakárků (Papilionidae) z oblasti indoaustralské. Mezi motýly nejlepší a nejobratnější letci, značné velikosti a nádherných barev. O. croesus, priamus, amphrysus; též druh letadla s pohyblivými křídly.

Ornithopus, ♌ ptačí noha.

Ornithorhynchos, ♌ ptakopysk.

Ornsköldsvik, přístav. m. ve Švédsku, 4720 ob., při zálivu Botnickém; dřevařský průmysl.

Ornys z Lindperka Matouš, malíř-ilustrátor v Praze, 1549—1600. Maloval podobizny šlecht. osobností a vyzdobil roku 1563 litomyšlský a 1574 třebenický kancionál.

Oro d' (úř. El Oro) jihoam. m.; středisko zl. polí mex.; 5000 ob.

Orobauchaceae, ♌ zarazovité.

Orobincovité, ♌ typhaceae.

Oroboni Antonio (1794—1823), it. revolucionář, uvězněný na Špilberku, kdež zemřel.

Orognosie, horoznalectví.

Orografie (řec.), horopis, popis horstev podle jejich vnější formy a seskupení, na rozdíl od geomorfologie, nauky o vzniku tvarů zemského povrchu.

Orol Tatranski, beletr. příloha Nár. Novin Štúrových v Bratislavě (1845—48), pracující k odluce od spisovné češtiny.

Orometrie (z řec.), nauka o tvarech povrchu zemského a o měření výšek.

Orontes, největší řeka v Syrii, nyní zvaná Nahr-el-Ási, 370 km dl.; pramení v Antilibanonu (1400 m n. m.), nad Antiochií ústí do moře Středozemního.

Oros (Oroszi), o. na Slov., okr. Želiezovce, 869 ob.

Orosháza, velká obec v Maďarsku, komitát Békés, 24.079 ob., v úrodné krajině. Zemědělství, chov dobytka.

Orosijovo (Oroszi), o. na P. R., okr. Berehovo, 660 ob.

Orosius Paulus, řím. křest. historik z V. stol. po Kr.

Oroska (Oroszka), o. na Slov., okr. Želiezovce, 1176 ob. Cukrovar, tov. tuků a olejů.

Orovnica, o. na Slov., okr. Nová Baňa, 447 čs. ob.

Orožen Fran (1853—1912), prof. učit. ústavu v Lublani a geograf. spisovatel; pro Slov. Matici napsal knihu Vojvodina Kranjska, pak řadu monografií a prací časopiseckých, učebnice, vyd. školní mapy a pod., též organisoval Planinsko Društvo v Lublani.

Orožen Ignacij (1819—1900), slovinský kněz a historik, probošt v Mariboru; napsal dílo Celjska hronika (1854), jež je z prvních vědec. knih histor. slovin. psaných, a Das Bisthum und die Diözese Lavant v osmi svaz. (1875—1893).

Orsa, pseud. A. Svobody.

d'Orsay Anatol hr. (1826—1894), mor. kněz a sídelní kanovník, první předseda Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci.

Orseille, červenofialové přirozené barvivo, získávané z různých lišejníků rodů Rocella a Lecanora, hlavně R. tinctoria, R. Montagnei, R. fuciformis a R. peruensis, jež rostou na skalnatých pobřežích Středozemního moře, Atlantického, Indického i Tichého oceánu. Do Evropy přichází lišejník sušený a slisov. v balících. V lišejníku obsažená kyselina lekanorová, po př. erytrinová a j. působením amoniaku odštěpují bezbarvý orcin, který oxydací vzdušným kyslíkem mění se na orcein, tvořící podstatnou součást barviva. Při výrobě orseille se sušené lišejníky nejprve očistí od písku a kaménků, pak se rozmělní a nechají se za přísady vody a amoniaku delší dobu státi. Následkem kvašení nastává tu rozklad, vytvořený orcein rozpouští se v přebytečném amoniaku barvou fialově červenou. Konečně vylučuje se těstovitá hmota, přicházející pak do obchodu v podobě pasty nebo prášku (tento je fialový a označuje se jako persio nebo cudbear). Ve vodě se orseille částečně rozpouští na šarlatový až fialový roztok, který alkaliemi ztmaví, kyselinami změní se na světle červený. S mořidlem hlinitým dává hnědočervenou, s cínovou solí světle červenou ssedlinu. Zahuštěný vodný roztok přichází také do obchodu jako orseillový extrakt. Dnes používá se orseille jen zřídka, hl. jako podkladu při barvení alizarinem a indigem, neboť jeho vybarvení je poměrně málo stálé. Častěji se ho používá ve spojení s mořidly jako barvy na vlnu a pro tisk, neboť toto hnědé vybarvení je mnohem stálejší; bývá nahrazován různými dehtovými barvivy jako azofuchsinem, naftionovou červení, chromotropem a j. T. zv. francouzský purpur vzniká s amoniakálného roztoku orseille srážením vápnem.

Orsej jarní (Ficaria verna), vytrvalá, pryskyřníkovitá bylina, s lesklými, ledvinkovitě srdčitými listy a žlutými květy o třílistém kalichu a 6—12plátečné koruně. Na stinných místech hojná. Kvete již v dubnu a koncem května odumírá. Rozšiřuje se, kde se usadila, v úžasné míře kyjovitými hlízkami kořennými a dužnatými pupeny rozmnožovacími, jež vytváří v podpaždí listů.

Orsini, římský šlechtický rod; stál vždy na straně Guelfů a papeže. Jeho dva členové se stali papeži (Mikuláš III. a Benedikt XIII.).

Orsini Felice (1819—1858), ital. advokát a revolucionář, pokusil se o atentát na Napoléona III. Byl popraven.

Orsini Octaviano (1669—1742), ital. architekt v Praze. Postavil četné kostely a zámky v Čechách (Osek, Ploškovice).

Orská Marie, pův. Rachel (* 15. III. 1896 v Nikolajevsku v Rusku, † 15. V. 1930 ve Vídni), dramatická umělkyně. Debutovala herecky ve Vídni a byla nějakou dobu angažována na scéně pražského němec. divadla. Později hrála v Hamburku a na hlavní činoherní scéně berlínské. Byla jednou z nejlepších interpretek Strindbergových a Wedekindových her. Zemřela otravou veronálem.

Orsova (Ršava), m. v Banátě, od r. 1921 rumunské, 5588 ob.; pivovarství, přádelny vlny, rafinerie petroleje, vinařství. O., bývalá pevnost, stojí na místě římského města Tierny.

Orsy Jan Dominik († 1680), dvorní stavitel v Praze. Vystavěl r. 1676 benediktinský kostel a karmelit. klášter v Praze (1671).

Országh Ján (1861—1922), významný pracovník zahraniční; studoval obch. akademii v Praze, r. 1879 odešel do Varšavy, kde založil s bratrem velký obchodní dům. Za války se odstěhoval do Moskvy. R. 1917 jmenován druhým místopředsedou odbočky čs. Nár. rady. Jako zámožný obchodník podporoval finančně všechny zahraniční naše akce. Po převratu se vrátil hmotně zničen do vlasti, kdež brzy zemřel.

Országh Jozef (* 21. VII. 1883 v Laclavé v Turč. župě), president zem. úřadu v Bratislavě; pochází ze známé slov. rodiny, jež založila velký obchodní dům ve Varšavě. Studoval obchodní školy, pak práva v Kluži, byl advokátním koncipientem u M. Ďuly v T. Sv. Martině,

kde se živě účastnil buditelské práce. Po převratu jmenován služným ve Štubč. Teplicích, pak županem v Báň. Bystrici, r. 1922 v Hontě a 1923 velžupanem v Martině, odkudž po reorganisaci pol. správy přešel za vicepresidenta k zemskému úřadu v Bratislavě a po odchodu pres. Drobného byl 1. ledna 1931 jmenován presidentem. Slyne jako nejlepší znalec slovenské administrativy.

Országh Miloslav Jos. (* 1882 v Kláštore p. Zn.), revol. pracovník v čsl. spolcích na Rusi. R. 1914 byl s čsl. deputací přijat carem, jemuž tlumočil přání Slováků za osvobození vlasti. Nyní průmyslník v Bratislavě.

Országh Pavel, ↗ Hviezdoslav.

Orša, starobylé rus. m. na hor. Dněpru, 213.110 ob.

Oršanskij Isaak Grigorjevič (1851—1923), rus. psychiatr, spolupracovník Lombrosův, prof. charkovské university.

Ort I., pseud. Ivana Suka.

Ort Josef, JUDr. (* 1885), taj. gremia pražského obchod. a odb. spisovatel.

Ort Josef (pseud. J. O. Hradecký) (* 1874), čes. spisovatel a dramatik, místoředitel Pražské městské pojišťovny. — Dramatické práce: Já jsem majstr seminárský, Kdo zvítězí?, Když štěstí chodí po horách, Krkavčí hnízdo, Omyl, Osvědčený prostředek, Pohádka o zlaté rybce, Vědátorovy trampoty, Vzdělávací beseda, Zázračné boty, Tragedie doby.

Ort Karel E. (* 1881), č. architekt, prof. školy Uměl. řemesel v Brně, žák Kotěrův. Působil do r. 1920 na uměl.-prům. škole v Hamburku, kdež hl. pracoval v uměl. průmyslu textilním. Nyní zabývá se hl. projekty interiérů. Vypracoval též návrhy na pomník Komenského, na pam. desky Jos. Dobrovského, Frant. Bartoše a j.

Ortel (z něm. Urtel), rozsudek.

Orth August (1828—1901), něm. architekt v Berlíně. Vystavěl též zámek ve Zbirohu.

Orth Jan, býv. arciv. Jan N. Salvator (* 1852), vzdal se r. 1889 pro polit. neshody titulu a odejel 1891 do Již. Ameriky, kdež zmizel.

Orth Jan Ev. (1834—1887), čes. historik, řed. měšť. škol v Jindř. Hradci. Psal o dějinách Jindř. Hradce.

Orthagariscus, měsíční ryba, ↗ Molidae.

Orthit (allanit, cerin), nerost podobného složení jako epidot, obsahuje však cer, lanthan, didym a yttrium; barvy černé; nachází se v jednoklonných krystalech neb celistvý, vrostlý v žule Durynského lesa, též v Norsku a Sev. Am. U nás vzácně v pegmatitech na Skutečsku a v Budislavi u Litomyšle.

Ortho... (řec.), ve složeninách správný, pravý, pravoúhlý; v krystalografii zkratka pro orthodiagonální.

Orthocefalie (řec.), středně vysoký tvar hlavy, při němž činí výška 72.1—75% délky. Index lebky mezi 70—74.9°.

Orthodiagrafie (z řec.), měření velkosti srdce orthodiagrafem za roentgenování.

Orthodontie (řec.), oper. část zubního lékařství; opravy špatně postavených zubů, zlepšování tvaru čelisti atd.

Orthodoxie (řec., pravověrnost), opak heresie (kacířství) a heterodoxie (bludařství), úplný souhlas s učením církve a dogmaty. Od doby rozkolu křesťanství na církev východní a západní, nazývá se církev východní též orthodoxní.

Orthodoxní, pravověrný, též člen církve východní.

Orthoform, methylester kys. metaaminoparaoxybenzoové, bílý, téměř nerozpustný krystalický prášek, používá se ho jako slabě antiseptické, nejedovaté náhražky kokainu, hlavně však jako prášku k zasypávání při bolestech po vytažení zubů a při vředech hrtanu.

Orthogenese (řec., přímočarý vývoj), v biologii podle Th. Eimera vývoj znaků, jež dostávají svůj ráz během generací přidáváním variant, vzniklých buď z příčin vnitřních (autogenese), nebo z reakce na vnější popudy (ektogenese), nebo z obou.

Orthogonální (řec.), pravoúhlý.

Orthografie (řec.), pravopis; orthografický, pravopisný, správně napsaný.

Orthoklas (živec draselný), nachází se buď v ložiskách, zrnitý a celistvý, nebo v krystalech vrostlých i narostlých, soustavy jednoklonné, tvořících často dvojčata (karlovarská, badenská a manabašská).

Orthopedie (z řec.), část lékařské vědy, zabývající se léčením a narovnáváním zkřivenin lidského těla, vrozených, způsobených nemocemi nebo jako následky zlomenin. O. léčí bez zákroků chirurgických prostředky mechanickými, tělocvikem, masážemi strojovými (elektrickými), sádrovými obvazy a bandážemi.

Orthoskopie (z řec.), dokonalé zobrazení v optice, kdy obraz přesně geometricky vystihuje předmět.

Ortler, nejvyšší hora v Ortlerských Alpách, 3900 m, s pěti ledovci.

Ortlerské Alpy, část Raetských Alp na hranicích italských, 98 ledovců. Nejvyšší hora Ortler (3899 m). Důležitým přechodem jest Stilfské sedlo.

Ortolan, ♂ strnad.

Or-Tomid (hebr. Věčné světlo), českožid. spolek v Praze, zal. 1884. Účel: vybudování česko-hebr. synagogy v Praze.

Ortová Leopoldina, roz. de Pauli (1847—1903), čes. dram. umělkyně, člen Nár. divadla v l. 1873—1888. Oblíb. v rolích naivek.

Ortutiti (horn.), amalgamace jemně rozdrcené zlatonosné horniny na t. zv. ortutním mlýně neb amalg. deskách (stolech).

Ortvay Tivadar (1843—1916), mad. dějepisec, prof. akademie v Bratislavi. Napsal Dějiny m. Bratislavi, Ulice a náměstí m. Bratislavi, Fauna župy bratislavské a j.

Ortwein neb Ortwin, něm. mytolog. postava.

Ortygia, sestra Létóina, která, pronásledována láskou Diovou, spadla jako křepelka do moře, kdež se proměnila v ostrov, po ní nazv., na kterém stála nejstarší část Syrakus.

Ortyx virginianus, křepelka virginská, kurovitý pták ze Sev. a Stř. Ameriky. Barvy červenavě hnědé, kropenaté, na spodu světlejší na příč černě proužkované. Na čele, přes oči bílá páska, hrdlo bílé, na hlavě chocholka. Samička liší se bledším zabarvením. Velikostí i způsobem života podobá se naší koroptvi a je předmětem lovu. Dá se lehko ochočiti a byla před lety se zdarem zavedena do dobřišského parku.

Oruro, depart. v Bolivii, 53.518 km², 200.267 ob., půda málo úrodná, hornatá; velká ložiska rudy stříbrné a měděné, naleziště zlata, cínu, olova, železa, soli, antimonu. Hl. m. O., 32.908 ob.

Orvieto, m. ve stř. Italii, prov. Terni, 7598, jako obec 19.409 ob.; slavný gotický dóm (z XIII.—XVI. st.) a množství jiných starých památek. Velké vinice, olivy. Vykopávky etruských památek.

Oryx, rod afr. antilop velké postavy s chvost. ocasem a tenk. dlouhými rohy.

Oryza, ♂ rýže.

Orzegów, ves v Hor. Slezsku, od 1922 polská, 8663 ob. Kamenouhelné doly, zinkové huti a koksárny.

Orzechowicz Bolesław (* 1847), čestný doktor univ. lvovské a p. mecenáš; věnoval zn. částky Tow. Naukowému a bohaté svoje sbírky Nár. museu ve Lvově.

Orzechowski Kazimierz, MUDr. (* 1878), p. neurolog, prof. univ. varšavské a redaktor Neurologie polské.

Orzechowski-Oksza Tadeusz, MUDr. (1837—1902), p. politik, od 1863 vyslanec v Cařihradě, činný pozd. ve službě turecké. Sp.: Histoire de la Turquie.

Orzelski Świętosław (1549—1598), p. politik a spisovatel; napsal lat. dějiny polského bezvládí (1572—76). Horlivý evangelík.

Orzesze u Katovic, ves v Hor. Slezsku, od r. 1922 polská, asi 5000 ob. Velké sklárny, kamenouhelné doly.

Orzeszková Eliza (1842—1910), polská spisovatelka povídek a novel: Pamiętník Wacławy, 1871 (přel), Pan Graba 7812, Na dnie sumienia 1873, Marta 1873, Eli Makower 1875, Rodzina Brochwiczów 1876, Meier Ezofowicz 1878, Widma 1881, Pokociło się i dam noge 1881, Mirtala 1886, Niziny 1886, Dziurdziowie 1888, Nad Niemenem 1889, Cham 1889, Z rożnych sfer 1880, Bene nati 1891, Dwa bieguny 1892, Czeiciel potęgi 1891, Australczyk 1895, Pieśń przerwata 1896, Anastazja 1903, Gloria victis 1910 a mn. j.; do češtiny překládali spisy O. A. F. Hora, J. Bittner, N. Mrštík, Jos. Kozněra, J. Paulík, F. Homolka, J. Rozvoda, R. Hanák a j.

Ořech jest plod jednosemenný, nepukavý jako nažka s oplodím tlustým, zivrdlým (lískový ořech) nebo peckovice se zevním dužnatým oplodím (ořech vlašský). Ořechy vlašské poskytuje ořešák vlašský (Juglans regia), pekanové ořechy sev.-americká hikory (Hikorya pecan), para nebo brasilské o. juvie ztepilá (Bertholletia excelsa), lískové líska (Corylus Avellana, tubulosa), kokosové kokosovník (Cocos nucifera), limbové limba (Pinus Pinea), kamenné australské palma slonovník (Phytelephas microcarpa), sapučaja n. čínské ořechy jsou plody hrnečníku (Lecythis Amazonum), o. kola čili guru afrického stromu (Cola acuminata), největší plody stromové, ořechy Šalamounovy, mořské kokosy, o. maledivské palmy Lodoicea sechellarum, tahiti o., vodní o., ivory nuts plody palmy Coclococcus. Burský n. transvalský oříšek je plod podzemnice olejné (Arachis hypogaea ♂), vodní ořech kotvice vzplývavé (Trapa natans), muškátový oříšek muškátu (Myristica moschata). — Ořech v hor., drobné uhlí velikosti asi do 30 mm.

Ořech, o. v Č., okr. Praha-venkov. 514 čs. ob.

Ořechov, o. na M., okr. Brno-venkov. 926 čs. ob.

Ořechov, o. na M., okr. Uherské Hradiště, 972 čs. ob.

Ořechov, o. na M., okr. Velké Meziříčí, 458 čs. ob.

Ořechovičky, o. na M., okr. Brno-venkov, 919 čs. ob.

Ořechovský z Honbic Jan, č. spisov. Krátký spis o morové nemoci (1552).

Ořešák, ořech vlašský, ♃ ořešákovité.

Ořešákovité (Juglandeae), velké stromy s rozkladitou širokou korunou se střídavými lichozpeřenými listy, jež jsou hustě posety aromatickými žlázkami. Květy jednodomé. Samčí tvoří jehnědy na loňských ratolestích, samičí chudokvětý klásek na letošních. Plody kulovité, lysé, zelené, později černající peckovice, ořechy. — Ořech vlašský (Juglans regia) pochází z Orientu a v Evropě pěstuje se již od dob předhistorických. Daří se mu nejlépe v chráněných polohách v hlubokých vzdušných půdách. Pozdní mrazy nesnáší. Poskytuje chutná výživná semena, ořechy, obsahující až 52% olejnatých látek. Menších, méně jemných ořechů používá se k výrobě ořechového oleje, který se přidává pro sladkou chuť a příjemnou vůni do stolních olejů (oleum juglandis). Dává velmi cenné dříví, tvrdé, těžké, trvanlivé, roztrouseně pórovité s černohnědým jádrem, vhodné k obkládání nábytku. Listy (folia juglandis) slouží jako léčebný prostředek při skrofulose. Oplodí plodu se používá k výrobě barviva na vlasy. — O. černý (Juglans nigra), strom 30—50 m vysoký se štíhlou korunou. Ořechy mají drobné, trpké dřevo s nafialovělým jádrem, které se cení více než dřevo o. vlašského. Zavádí se proto na Moravě a Slovensku do lesních kultur. Pochází ze Sev. Ameriky. — O. skalní (J. rupestris), malý strom ze Sev. Ameriky. Ořechy malé tmavé barvy. Pěstuje se u nás jen pro ozdobu. — O. popelavý (J. cinerea) plodí ořechy podlouhlé, špičaté. Rozšířen v Kanadě. U nás v parcích a oborách. — O. Sieboldův (J. Sieboldiana) keřovitého vzrůstu, v Japonsku domácí. — Pterocarya fraxinifolia, strom až 20 m vysoký z Kavkazu, pěstuje se jako ozdobný sadový strom. Dává cenné dřevo a plody s kamenitou vnitřní vrstvou. — Hicoria pecan, vysoký strom ze Severní Ameriky, poskytující oříšky pekan, podlouhlé, podobné žaludům. — Hicoria ovata, strom až 20 m vys. s odloupávající se borkou. Rozšířen v Sev. Americe, u nás zřídka v sadech. Poskytuje ořechy bílé, sladké a velmi cenné tvrdé dřevo hikory, užívané v kolářství, kočárnictví, na lyže a při stavbě vagonů. — Hicoria minima, vysoký strom z mokrých půd Sev. Ameriky. Ořechy hořké, nejedlé.

Ořešník (Nucifraga cayrocatactes), pták z čel. havranů i v Č. se vyskytující. Černohnědé barvy s bílými skvrnami.

Ořešník.

Oříšek, plod někt. keřů. O. burský, ♃ podzemnice; o. lískový, ♃ líska.

Os (lat., množ. č. osa), ústa, též kost. Na př. o. japonicum, vysedlá lícní kost asijské rasy; o. coronoideum, krycí kost, tvořící dolní čelist u ptáků, plazů a ryb, často s výčnělkem.

Os, v chemii zn. prvku osmia.

Osa v geometrii přímka, kolem níž skupina bodů a čar souměrně jest rozložena; v soustavě souřadnicové o. souřadné; o. rotační, kolem níž útvar se otáčí, o. magnetická ♃; o. zemská, myšlená spojnice obou zemských pólů, tato prodloužená zve se o. světová, o. optická ♃; o. plování (metacentrum) prochází těžištěm tělesa plovoucího a středem všech siločar tlakových, ve strojnictví, hl. u vozidel hřídel, na němž nasazena kola.

Osa spojovací (Stammleitung, axe de transmission), ve voj. směr, na němž jsou ústředny pojítek (♃) vyšší jednotky a odkud jdou zase pojítka k jednotkám podřízeným. Tato o. s. při správném kladení leží v ose postupu vyšší jednotky; působí však nejvýše na 3 km na každou stranu, při větší šířce postupového pásma nutno položiti více s. o., aby bočná (příčná) transmise zpráv byla dosti rychlá.

Osada, topograf. část obce neb vesnice n. farní okres, ve smyslu kolonie ♃.

Osada, o. na Slov., okr. Trstená, 499 čs. ob.

Osadčij Petr Semenovič, inž. (* 1866), rus. elektrotechn., prof. techn. a předseda ústř. elektrotechn. rady v Leningradě. Sp.: Elektrotechn. obrazovanije v SSSR.

Osadnické zboží, ♃ koloniální zboží.

Osagové, ind. kmen v Dakotě; nyní v oklahomské reservaci.

Osaka, m. a přístav v Japonsku, na jihozáp. pobřeží ostr. Honšu, 2,114.804 ob., druhé m. říše jap.; podnebí mírné. Lékařská akademie. O je z prvních průmyslových a obchodních míst Japonska.

O sancta simplicitas (lat., ó, svatá prostoto!), domnělý výrok Husův na hra-

nici, když viděl, jak prostá selka přináší k hranici dříví.

Osázení, ⚲ zalesnění.

Osazenstvo (v horn.), spol. název pro veškeré dělnictvo na dole zaměstnané.

Osazování, ve stavit. zdvižení a umístění kvádrů na místo určení.

O. S. B. (zkr. Ordo St. Benedicti), řád benediktinů.

Oscilace (z lat.), kmitání, chvění, vlnění.

Oscilační kruh, vodivý systém, sklád. se ze samoindukce a kapacity.

Oscilátor (z lat.), v elektromagnetice vodivý kruh se samoindukcí, projevující ⚲ oscilaci, s hl. použitím v radiotelefonii a radiotelegrafii ⚲.

Oscillariaceae (drkalky), čel. siných řas, nejdůležit. rod Oscillatoria Vauch

Oscillograf, přístroj k pozorování a zaznamenávání intensity n. napětí stříd. proudů.

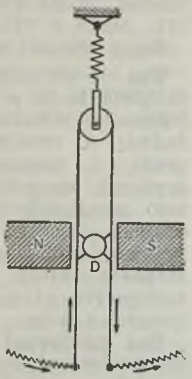

Oscillograf.

Oscilometr, ⚲ periodoměr.

Oscines, ⚲ pěvci.

Osculum pacis (lat.), políbení míru, ve starokřesť. obcích znamení smíření, dosud ve vých. církvích před přijímáním večeře Páně.

Osecký Jos., pseud. Josefa Tumpacha.

Osečany, o. v Č., okr. Sedlčany, 523 ob.

Osečná (Oschitz), m. v Č., okr. Česká Lípa, 570 ob.

Osek (Ossek), m. v Č., okr. Duchcov, 9230 ob. (3422 čs.). Vodárna, pivovar, tov. plst. zboží, náb., mýdla; cisterc. klášter s knihovnou, založ. 1196; hnědouhelné doly, tov. knofl. Nedaleko zříceniny hradu Riesenburka.

Osek, o. v Č., okr. Hořovice, 1018 ob.

Osek, o. v Č., okr. Rokycany, 1017 ob.

Osek nad Bečvou, o. na M., okr. Hranice, 1257 ob.

z Oseka Boreš (1226—1277), nejv. komorník králů Václava a Přemysla II., zaklad. hradu Riesenburka u Oseka.

Osel, jeden z nejhlubších a nejbohat. dolů v Kutné Hoře, ve kterém těženo stříbro do 1542.

Osel domácí (Equus asinus), jednokopytník z rodu koňů (Equidae), od pradávna nepostrádatelný pomocník člověka na jihu Evropy, v sev. Africe a v jižní Americe, pochází od osla divokého (Equus taeniopus), pěkně a štíhle rostlého, neobyčejně plachého, jenž žije ve stepnatých krajinách východně od Nilu a v Arabii. O. pokládá se za zvíře váhavé a tvrdohlavé, ale tím jest pouze v krajinách jemu nevhodných, v severnějších končinách Evropy, kdežto na jihu je živé povahy, nadmíru pilný, vytrvalý pracovník, který nestojí výkonností svojí za koněm a tohoto již v někt. směru předčí. Má lehký, rychlý krok, hodí se znamenitě k jízdě i jako soumar k nošení břemen. Spokojí se s nejskromnější pící. Nejlepší o. chovají v Egyptě a v Persii. Velmi rozšířeni jsou i kříženci koně a osla. Mula jest kříženec osla a kobyly, mezek oslice a koně. Mezků je mnoho ve Španělsku, v Habeši, v Mexiku, mulů v Italii, Francii a hlavně v Jižní Americe, kde pro hornaté kraje znamenají tolik jako Arabu velbloud. Síla, vytrvalost a bezpečnost kroku muly jest neobyčejná a užitečností předčí mezka. V našem státě podle sčítání z r. 1930 chová se 1463 oslů, 1144 mulů a 115 mezků.

Ösel (estonsky Saare, ostrov), baltský ostrov před zálivem Rižským, 2618 km², asi 51.000 ob., hl. Estonců; pěstují obilí, konopí, provozují rybářství. Chov koní. Hl. město jest Arensburg (est. Kuresaare). Ö. náležel od r. 1721—1918 Rusku.

Oselce, o. v Č., okr. Strakonice, 503 ob. Zámek; meteorol. stanice.

Osem, přítok Dunaje u bulh. m. Nikopole, římský Asemus. Dl. 333 km.

Osemení, ⚲ semeno.

Osení, polovyrostlé obilí před metáním.

Oserov Vladislav Alexandrovič (1770—1816), ruský dramatik; tragedie v klasickém slohu.

Osgood William Fogg (* 1864), amer. matematik, prof. univ. v Cambridge (Mass.).

O'Shaugnessy Arthur William Edgar (1846—1881), angl. básník, knihovník Britského musea v Londýně. Sp.: Songs of a Worker (1881).

Oshkosh (oškoš), m. v sev. amer. státě Wisconsinu, 33.162 ob.; továrny na nábytek a vozy, obchod dřívím.

Osice, o. v Č., okr. Pardubice, 458 ob.

Osička Antonín J., PhDr. (* 1888), lektor jazyka angl. na univ. a na technice v Praze. Sp.: V zemi dolarů (1926), Ze země mrakodrapů (1928 s Lidkou O.), Do Ameriky na zkušenou (1929), Učebnice jazyka anglického (1927, 1929).

Osídlení, rozsazení obyvatelstva po povrchu zemském; jeho hlavními momenty jsou hustota obyv., hranice o. vůbec, způsob, typ o. (hromadné n. jednotlivé). — Formy osídlení, základní formy uzpůsobení lidských obydlí, jež, přes největší rozmanitost, podle počtu, druhu stavby, uskupení obydlí a j., možno uvésti ve třech základních tvarech: malá

sídla, vesnice a města. Druh osídlení závisí na povaze půdy a poměru vody, mnohem více na stavu lidského hospodářství a zřízení. Tento se ještě dlouho zachovává, i když se původní podmínky změnily. Malost venkovských sídel jest podmíněna tím, že cesty k obdělávaným plochám půdy nesmějí překročiti bez nehospodárnosti určitou míru. Při tom mají výhodu dvory na samotě, dnes ještě nejvíce rozšířená forma venkovských sídel, a samoty. Ve vesnicích je větší počet obydlí svérázně seskupen, ponejvíce v souvislosti s rozdělením polností. — O stavbě měst ↗ město.

Osijek (též Osek, Osik, něm. Esseg), největší město Slavonie a jihosl. Podráví vůbec, leží v drávské rovině, vys. asi 94 m; vnitřní město se nazývá Tvrdjava a bylo skutečně donedávna v silných hradbách. O. má na 35.000 ob., kulturně je významné, má městské museum, Nár. divadlo, liter., uměl. a vědecké spolky, školy, úřady, průmysl. Osídlení tu bylo od doby neolitické. Za řím. doby stála tu Mursa Maior. O. se připomíná po prvé r. 1196 a je rodištěm Strossmayerovým.

Osík, o. v Č., okr. Litomyšl, 1243 ob.

Osika (Populus tremula), strom z rodu topolů, se šedě olivovou, ve stáří načernalou korou a vejčitými nebo skoro okrouhlými listy na líci tmavozelenými, lesklými, na rubu šedoplstnatými. Pupeny má lysé, lepkavé, jehnědy až 10 cm dl. převislé, prášníky i blizny červené. Kvete velmi brzo z jara a listy rozvíjí 1—2 měsíce po odkvětu. Vzdoruje značně mrazu. Dřevo má měkké ohebné, velmi štipatelné, málo výhřevné a užívá se k výrobě papíru, sirek, krabic, rohoží a k výrobě dřevité vlny.

Osina, štěnina na konci nervu pluchy, příp. plevy.

Osikov, o. na Slov., okr. Bardějov, 562 ob. (547 čs.).

Osinek, ↗ asbest, eternit.

Osiński Alexandr (* 1870), pol. generál a gen. insp. voj. škol polských.

Osiński Alojzy (1770—1842), biskup lucký, pol. lit. kritik. Sp.: Słownik języka polskiego. O życiu i pismach Ks. P. Skargi (1812).

Osiński Ludwik (* 1775—1838), pol. básník a lit. kritik; tajemník Tow. Przyj. Nauk, pozd. ředitel Nár. divadla a posléze prof. literat. na varšavské univ.

Osinskij Valerjan Andrejevič (1853—1879), rus. revol. pracovník a zakladatel strany Zemlja i volja. Popraven pro organisování atentátů.

Osipanov Vasilij Stjepanovič (1861—1887), rus. revolucionář a účastník atentátu na cara Alexandra III. Popraven.

Osiris.

Osiris (eg. Usirev), syn egypt. boha země Guba a královny nebes Nut, za manželku pojal svoji sestru Isis; otec boha Hóra. Byl bohem slunce, později vládcem říše mrtvých. Zavražděn bratrem Setechem a mrtvola jeho vhozena do Nilu. Isis ji našla a ukryla. Setech mrtvolu ale opět nachází, rozseká a rozmetá. Isis pak části mrtvoly pochovala; odtud mnoho hrobů Osiridových v Egyptě. K jeho poctě uctíván býk Apis.

Osívka (Draba), rod drobných jednoletých bylinek z čeledě křížatých (Cruciferae) s růžicemi přízemních listů. Květy drobné, šešulky vejčité, k blanité přehrádce rovnoběžně smáčknuté. O. jarní (Draba verna) se stvolem 10 cm vysokým, zakončeným chudým hroznem bílých kvítků. Na písečnatých mezích a průhonech hojná. O. zední (D. muralis) u nás známa jen z několika míst. O. hajní (D. nemorosa) z jižní Moravy. Má květy žlutavé.

Osivo jest semeno luskovin, obilnin a jiných hospodářských plodin určené na setí. Jest základem a měřítkem nové sklizně a vhledem k tomu vyžaduje, aby bylo hodnotné, pokud možno čisté, stejnoměrné, s největším procentem klíčivosti. O. dobře vysušené způsobuje stejnoměrnější vzejití zasetého semene a též se doporučuje a bývá výnosnější o. z jiného kraje, než domácí, jinak zcela shodné. Jest však dbáti, aby se dostalo z horší půdy a klimatu do poměrů lepších a ne opáčně. Množství o. je závislé na jakosti půdy, době setby, přípravě půdy a podnebí. Čím jsou tito činitelé příznivější, tím menší množství o. je zapotřebí. Řádně provedený výběr o. vyžaduje značné odbor. vědomosti i většího výrobního nákladu a jest proto o. vždy dražší než semeno ostatní užitkové. Pěstěním zvlášť vybraného, po případě zušlechtěného o. zabývají se specielní závody a podniky zemědělské.

Oskar, králové Švédska a Norska: 1. O. I. (1799—1859), syn francouzského maršála J. B. Bernadotta, pozdějš. krále švédského. Sám králem od r. 1844. Provedl četné reformy a byl stoupencem

skandinavského hnutí. Odstoupil r. 1857 pro nemoc. — 2. O. II., syn předšl. (1829—1907), zasloužil se o hospodářské povznesení Švédska i Norska, 7. VII. 1905 donucen nor. sněmem ke vzdání se trůnu norského. Uznaný učenec a básník, rozhodčí v několika mezinárodních sporech. Vládl od r. 1872—1907.

Oskava, o. na Mor., okr. Šternberk, 853 ob.

Oskava, severomor. řeka, l. přítok Moravy, 47 km dl. Pramení ve V. Jeseníku a ústí sev. od Olomouce.

Oskeruše, ♌ Sorbus domestica.

z Oskořína Trojan Nigellus, ♌ Nigellus Trojan z Oskořína.

z Oskořína Vít Oftalmus ♌ Ophthalmius Straconicenus.

Oskořínek, o. v Č., okr. Poděbrady, 876 čs. ob.

Oskové, indogerm. národ, pův. sídlící v Campanii; jejich potomky byli v historických dobách Samnité; měli vlastní písmo.

Osladič, ♌ Polypodium.

Oslany, o. na Slov., okr. Prievidza, 1711 ob. (1531 čs.) Obchod s dřívím.

Oslavany, ms. na Mor., okr. Brno, 3714 ob. (3610 čs.).

Oslavice, o. na Mor., okr. Vel. Meziříčí, 576 čs. ob.

Oslejšek Eduard (* 1897), č. malíř.

Oslí hřbet, v archit. zaostřený oblouk v klenbě, hl. v maurském slohu.

Oslo (v l. 1624—1924 Kristiania), hl. m. Norska, 251.300 ob., na sev. konci Oslofjordu. Loděnice, strojírny, sklářství, průmysl textil., chemický, keramický, papírny a pivovary. Veliký přístav. Král. zámek. Universita, založ. 1811, hvězdárna, botanická zahrada, četné školy střední a odborné, akademie věd. Nobelův ústav, vědecké společnosti, konservatoř, národní galerie, musea a j. Nádherné okolí. O. bylo založ. r. 1048 Haraldem Haardrademem.

Znak města Oslo.

Oslofjord (Kristianiafjord), největší fjord v již. Norsku, 97 km dl., s četnými ostrovy, lesnatým pobřežím, hustě zalidněným.

Oslov, o. v Č., okr. Písek, 468 čs. ob.

Osman, 1. O. I. Gházi (1259—1326), první emir Osmanů, nastoupil vládu nad Turky po otci Ertoghrulovi 1288, založil tureckou říši, dobyl záp. Malou Asii. Po něm se nazývají Turci též Osmané. — 2. O. II., turecký sultán 1618—1622, bojoval bezúspěšně s Polskem, zavražděn janičáry. Hrdina Gundulićovy básně. — 3. O. III, tur. sultán, vládl neslavně 1754—57.

Osman Núri paša, zv. Ghází (1837—1900), tur. vojevůdce, kt. proslul hrdinnou obranou Plevna proti Rusům, vedeným gen. Skobelevem. Vzdal se 10. XII. 1877. Po válce rusko-turecké min. vojenství a reorganisoval tureck. armádu. Roku 1897 nejvyšší turecký velitel.

Osman Digna (* 1836 v Rouenu, † 1926 v Kahiře), vojevůdce Mahdího, pravým jménem George Nisbet, franc. obchodník otroky, ve službách Mahdiho porazil několikráte Angličany v Súdánu, poražen 1888 Kitchenerem u Suakinu, 1900 zradou zajat a internován do své smrti.

Osmihodinná doba pracovní byla dlouholetým požadavkem dělnictva, kterého se pracující vrstvy domáhaly při všech příležitostech a za který manifestovaly zvláště vždy při oslavách svátku práce dne 1. května. Navrhovatelé zákona o o. d. p. zdůrazňovali, že dělník má osm hodin pracovati, osm se dále vzdělávati a osm odpočívati. O. d. p. byla uzákoněna v někt. státech (Rus, Finsko, Mexiko a Norsko) ještě na konci svět. války v letech 1917 a 1918, další státy ji zavedly během r. 1919. Mezinárodní konference práce v Ženevě (♌) ji jednomyslně doporučila všem státům 28. II. 1919. Zavedena všude však dosud není. U nás byla uzákoněna brzy po převratu 14. XII. 1918, č. 9 Sb. z. a n. — Vzrůstající hospod. svět. tíseň a zvl. veliká nezaměstnanost pracovních sil vede v poslední době k novému požadavku sedmihodinné d. p. Věc je však dosud v začátcích.

Osmiridium, v přírodě se nalézající slitina osmia a iridia (syssertskit), krystaluje v soustavě klencové.

Osmistěn, oktaëdr, geom. těleso, omezené osmi rovinami. Má-li za stěny osm shodných trojúhelníků rovnostran., nazývá se o. pravidelným. Povrch (je-li strana a) $= 2a^2\sqrt{3}$, obsah $\frac{1}{6}a^3\sqrt{2}$. Je zákl. tvarem krychlové soustavy v krystalografii.

Osmium, Os, kov skupiny platinové, nalézá se spolu s platinou a zvláště ve slitině s iridiem (jako osmiridium ♌, lesklé lístky o spec. v. 18.8—20.5) a jako iridosmium (♌), též v zlatonosném písku; připravuje se z t. zv. platinových zbytků. Osmium má barvu namodralou,

kovový lesk, je tvrdší než sklo, spec. v. 22.5 (je nejtěžší známou látkou), atomová váha 190.9, at. č. 76, taje při teplotě asi 2500°. Jemně rozptýlené osmium na vzduchu se samovolně vznítí a shoří na kysličník osmičelý OsO_4, který vzniká též zahříváním osmia v proudu kyslíku. Kysličník osmičelý tvoří nažloutlé, téměř bezbarvé, jednoklonné krystaly, vypařuje se již za obyčejné teploty a mění se v pichlavě, po chloru páchnoucí páry (podle toho byl prvek tento nazván, z řec. osme, zápach), které jsou velmi jedovaté, zejména způsobují těžké záněty očí. Kysličník osmičelý zahříváním měkne, taje při teplotě pod 100°, vře při teplotě o něco vyšší, těká též s vodními parami, kovy a organickými látkami se snadno redukuje. V posledním případě vzniká černý kysl. osmičitý OsO_2 nebo jeho hydrát $OsO_2 . 2\,H_2O$, pročež kysličníku osmičelého používá se v mikroskopii k důkazu tuků. Kysličník osmičitý kyslíkem nebo roztoky chlornanů regeneruje se snadno zpět na kysličník osmičelý, pročež tento kysličník je dobrým aktivátorem oxydačních procesů. Kyselý roztok jodidu draselného kysličníkem osmičelým barví se smaragdově zeleně následkem tvoření se osmiumdijodidu OsJ_2. Tato reakce slouží k důkazu osmia. Kysličník osmičelý s vodou, v níž se pozvolna rozpouští, nedává žádnou kyselinu, s alkáliemi neposkytuje solí. V posledním případě, přidá-li se však alkoholu jako redukčního činitele, vznikne sůl kyseliny osmiové H_2OsO_4, na př. osmian draselný $K_2OsO_4 . 2\,H_2O$ v podobě temně červen. osmistěnů. Osmia používá se při výrobě elektrických žárovek a bylo objeveno r. 1803 Smithson Tennantem.

Osmizlatník, býv. rak.-uh. zlatá obch. mince, téže váhy a ryzosti jako franc. zlatý 20frank, ražená od r. 1877.

Osmologie (z řec.), nauka o čichu a látkách páchnoucích.

Osmosa (řec.), směšování se dvou různých, vzájemně se mísících kapalin, oddělených od sebe pórovitou stěnou. Naplní-li se na spodním konci rozšířená a měchýřem uzavřená skleněná trubice alkoholem a spodním svým koncem ponoří se do nádoby s vodou, alkohol v zúžené části trubice stoupá, jelikož do trubice měchýřem vniká voda (endosmosa). Byl-li alkohol obarven, lze pozorovati, že voda v spodní nádobě se zbarvuje blanou procházejícím alkoholem (exosmosa). Endosmosa v tomto případě je tedy silnější než exosmosa. Opak nastává, nahradí-li se měchýř tenkou blanou kaučukovou. Zvířecí blanou prochází značné množství vody do roztoku solí a zároveň něco solného roztoku do vody. Zvířecí blána propouští totiž dobře vodu, ale propouští též soli. Ponoří-li se síranem měďnatým naplněný válec z nepolévané hlíny do roztoku žluté krevní soli, vznikne v jeho pórech sraženina ferrokyanidu měďnatého, která tvoří polopropustnou (semipermeabilní) stěnu, propouštějící pouze rozpustidlo, nikoliv rozpuštěnou látku. Naplní-li se takto připravený hliněný válec 1% roztokem cukru, uzavře se a spojí s manometrem a ponoří do nádoby s vodou, vniká tato do válce tak dlouho, až hydrostatický tlak v ní rovná se t. zv. osmotickému tlaku roztoku. V našem případě činí tento asi ⅔ at. V lidské krvi rozpuštěné látky za stejných podmínek vykazovaly by osmotický tlak asi 5 at., rovnající se osmotickému tlaku roztoku 0.95 g chloridu sodného ve 100 g vody. Ježto buněčné stěny působí jako polopropustné blány, lze 0.95% (fysiologický, isotonický) roztok chloridu sodného vstřikovati do tkáně, aniž by tato byla poškozena vlivem osmotických tlaků. Je-li vstřikovaný roztok koncentrovanější (je hypertonický), vyssává z tkáně vodu a tato se smršťuje; v opačném případě (hypotonie) tkanivo nabobtnává vnikající vodou. V mnoha případech však používání 0.95% (isotonického) roztoku chloridu sodného však nepostačuje; musí se též napodobiti obsah krve na různé minerální látky, k čemuž slouží celá řada předpisů (Ringerův roztok, Lockeho roztok; ○ fysiologické roztoky). Na rozdíl od zmíněných krystaloidů (cukr, chlorid sodný) vykazují kolloidy vzhledem ke své proc. koncentraci poměrně velmi malý osmotický tlak. Neprocházejí nebo procházejí pouze velmi pomalu pergamenovou blanou a lze je tímto způsobem odděliti od krystaloidů (○ dialysa). — Podobný zjev, který má však jiné příčiny, nastává, elektrolysuje-li se zředěný roztok mezi dvěma od sebe diafragmatem oddělenými elektrodami použitím vysokého napětí. Kapalina podle své povahy stoupá buď v prostoru katodovém nebo anodovém. Zjev tento nazývá se elektroosmosou nebo elektroendosmosou. — O významu osmosy pro fysiologii rostlin ○ semipermeabilita.

Osmotická rovnováha, ○ osmosa.

Osmotický tlak, ○ osmosa.

Osmunda, podezřeň, rod kapradin z čeledi Osmundaceae; silný odenek, ze kt. vyrůstají dvakráte zpeřené jalové i plodné listy s hnědými, hruškovitými výtrusnicemi. U nás známá jest podezřeň

Osmunda regalis.

královská (O. regalis), rostoucí v sev. Čechách.

Osnabrück, hl. m. hanover. vl. okr. prov. O., (1925) 89.079 ob.; má chrámy ze XIII. a XIV. stol., je sídlem biskupa (katol.); kovoprůmysl, chemické továrny, papírnu atd.

Osnova v právu, připravený návrh zákona, jak vyšel buď z odborových kruhů nebo z urč. skupiny parlamentní. O. zákona bývá zpracována resortním ministerstvem a pak projde meziministerským připomínkovým řízením, v němž se jednotlivá min. mají vyjádřiti, jaké mají připomínky. Takto upravená o. přichází teprve do parlamentu jako vládní návrh zákona a po odhlasování v obou komorách, podpisu pres. rep. a uveřejnění ve Sbírce zák. a nař. stává se závazným zákonem.

Osnova, ukrajinský časopis; vycházel v Petrohradě za red. V. Bilozerského. Vyšlo 12 sešitů za r. 1861 a 10 sešitů za r. 1862. V O. spolupracovali M. Kostomarov, P. Kuliš, O. Lazarevskyj a j. významní ukrajinští učenci a spisovatelé.

Osoba, 1. v právu, každý, kdo může býti nositelem práv a povinností. Buď je o. fysická (žijící člověk) aneb právnická (spolek, korporace). — 2. V mluvnici rozeznávají se v jednotném i množném čísle 3 osoby. Ta, která mluví, ta ke které se mluví, a ta, o které se mluví Podle toho se formuje sloveso. — 3. V dramatice, původně maska na obličej (v antice), později úloha a herec sám.

Osoba (ve fil.), ↗ osobnost.

Osoba právnická, dříve též zv. osoba fingovaná, mystická, jest o. právem uměle vytvořená, která může býti samostatným subjektem práv a právních povinností. Podle dnešního práva spočívá právní způsobilost p. o. z části na právu veřejném (stát, obce), z části soukromém (společnosti, družstva). Hlavní skupiny o. p. tvoří ↗ korporace, ↗ nadace a počítá se k nim též pozůstalost.

Osobité vrchy (Osobitá) zalesněná hora v sev. Slov., j.-z. od Čadce, 788 m vys.

Osoblaha (Hotzenplotz), m. ve Slez., okr. Krnov, 2521 ob. Sirkárny a cukrov.

Osobní daň, daň z hlavy, kterou poddaní a polosvobodní museli svému pánovi odváděti. ↗ daně.

Osobní služebnost, s., zřízená pro urč. osobu, jež jediná jest oprávněna používati výhod, které jsou obsahem s. O. s. zaniká smrtí osoby oprávněné, není-li určeno, že přechází i na dědice. Na rozdíl od o. s. jsou s. pozemkové, jež jsou spojeny s urč. nemovitostí. Příklady o. s. jsou: právo požívací (usus ructus), právo užívací (usus) a právo bytu. Běžný život vytvořil řadu o. s., jež jsou zřízeny pro určitou osobu.

Osobnost, všeobecně individuum, v užším slova smyslu: člověk vyzrálého, vyhraněného a silného charakteru. Ve filosofii protiklad k věci a bytosti, který přes různost částic reálnou, svéráznou a svéhodnotnou jednotku tvoří a jako taková, přes množství částečných funkcí jednotnou, záměrnou, uvědomělou a samostatnou činnost projevuje.

Osoj, o. na P. R., okr. Iršava, 1841 ob.

Osojské jezero, ↗ Oževanské jezero.

Osokin Nikolaj Aleksejevič (1839—1895), rus. historik, prof. univ. kazaňské. Sp.: Istorja srednich věkov (1889).

Osolsobě Jan († 1831), histor. malíř z Olomouce.

Osorno, m. v chil. prov. Llanquihue, (1926) 14.384 ob.; dřevařství, nábytek, potraviny. Činná sopka O. (2257 m) je 90 km na jihovýchod.

Osov, o. v Č., okr. Hořovice, 563 ob.

Osová Bitýška, ms. na Mor., okr. Vel. Meziříčí, 814 ob.

Osovský z Doubravice Smil († 1613), nejv. sudí mor. a právn. spisov. Sestavil sbírku nejdůl. nálezů z. soudu brněnského (1575—1612).

Osowiec, polská pevnost a ves na ř. Bobru, 253 ob., poblíž východopruských hranic, v bažinatém území. Za svět. v. článek rus. vých. pevn. kruhu. V září 1914 něm. vojskem O. marně obléhán. Po porážce u Narewa vyhozena do povětří a Rusy opuštěna (srpen 1915).

Osphradium (řec.-lat.), pravděpodobně chem. účelům sloužící ústroj v plášťové dutině měkkýšů (♌ respiroreceptory).

Osphromenidae, čichavci, ozdob. ryby akvarijní ze skupiny ryb labyrintních, domovem ve Vých. a Jižní Asii, s prodlouženým paprskem břišní ploutve; č. jedlý neboli Gurami (Osphromenus gourami Lac.), až 1 m dl. a 10 kg těžký; gurami tečkovaný (O. trichopterus) z Vých. Indie; sem patří též rod ryb bojovnic (Betta), boj. nádherná (Betta splendens); druh rájovců (Macropodus Lac.) čili velkoploutevníků jako r. dlouhoploutvý (M. viridiauratus Lac.); druh vláknovců (Trichogaster Bl. Schn.), v. zakrslý (T. latius Ham. Buch), oblíbená rybka akvarijní.

Osramová žárovka, elektr. žár. s vláknem slitiny osmia a volframu, jež snese rozžhavení až 2800° C a proto se tím dosahuje větší svítivosti a úspory proudu. Vyrábí továrna Osram v Berlíně.

Osrdečník, ♌ perikardium.

Ossa (nyní Kissavos), pohoří v Thesalii, sev.-záp. od Olympu, 1955 m vysoké, myth. sídlo kentaurů a obrů.

Ossarium (lat.), kostnice.

Ossein, kollagen, tvořící zákl. část kostí (⅓).

Ossendowski Ferdynand Antoni (* 1876), pol. cestovatel a spisovatel, prof. vys. školy voj. a školy polit. nauk ve Varšavě. Mnoho cestoval a o svých zkušenostech napsal četné spisy, z nichž mnohá přelož. i do češ. Také mnoho věd. prací ze zeměpisu a z dějin chemie vydal v jaz. polském, angl., franc. a ruském.

Ossetinci, národ ve střed. Kavkaze, náležející k iránské skupině Indogermánů; obývají dvě autonomní území Sev. a Jižn. Ossetinsko, asi 220.000 hlav. Jsou vysoké postavy, tmavých očí a vlasů. Obydlí staví ze dřeva, v horských údolích z kamene.

Ossentinsko (Sjevernaja Ossetija), autonomní území v rus. sev. Kavkazsku, na horním Tereku, 6160 km², 152.000 obyv., 86% Ossetinců (♌). Ložiska rud nevyužita. Sídlem úřadů jest Vladikavkaz.

Ossián, syn Fingalův, podle Jamesa Macphersona skotský bard z III. stol., skladatel básní ve waleské řeči. Tyto básně přeložil Macpherson do angličtiny. Zda O. vskutku existoval, není přesně dokázáno. Z angličtiny byly zpěvy Ossianovy přeloženy takřka do všech evropských jazyků.

Ossifikace, kostnatění.

Ossining (dříve Sing-Sing), m. v sev.-amer. státě N. York, 10.739 ob., na lev. břehu Hudsonu, sev. od N. Yorku. Známé státní vězení.

Ossip Schubin, ♌ Kirschner Lola.

Ossolineum, vl. Zakład Narodowy im. Ossolińskich ve Lvově, založ. r. 1817 a otevřen 1826 J. M. Ossolińskim (♌), nejvýznamnější kult. instituce polská, obsahující bohaté sbírky, knihovnu (600 000 svazků, 6000 rukopisů, 2323 map, tisíce autografů atd. a přes 1000 vzácn. obrazů). Sloučeno s museem kníž. Lubomirskich. 1921 s knihovnou Pawlikowskich. O. má svoje vydavatelství, dvě tiskárny, četný nemov. i movitý majetek. Od r. 1878 obdrželo O. monopol na vyd. pol. školních učebnic; vydávalo též Przewodnik bibliograficki.

Ossoliński Jerzy (1595—1650), pol. státník, činný při diplomatických jednáních Polska s papežem. Benátčany a němec. císařem. R. 1648 prosadil volbu Jana Kazimíra za krále polského. 1649 uzavřel mír s Kozáky.

Ossoliński Josef Maksymilián (1748—1826), zakladatel Ossolinea (♌) ve Lvově, kor. maršálek haličský, prefekt Dvorní knihovny ve Vídni a čestný doktor univ. lvovské. Sp.: Wiadomości histor.-krytyczne (1819—1822).

Osťáci, Ostjaci, kmen ugrofinský, obývající hl. v sibiřských gub. tobolské a tomské na stř. toku řek Obi a Irtyše, podobní Mongolům; vedou život kočovný, z části též bydlí usedle, zabývají se hl. rybolovem a lovem zvěře kožišinové, v nepatrném množství provozují usedle orbu. Jsou nábož. křesť., věří v duchy, kouzla, uchovali si pohanské obřady modloslužebné. Porušťují se, tím mizí jejich zvláštní řeč, v níž zachováno málo osobité národní poesie, hl. jako úryvky eposů o bojích se Samojedy. Kdysi rozšíření až do stř. Ruska, dnes žijí v počtu jen 18 tisíc osob a ubývá jich.

Ostapčuk Jacko (* 1873), karpatorus. pol., zakladatel ukraj. soc. dem. strany a nyní předseda rusínské soc. dem. strany na Podk. Rusi.

Ostara, starogermánská bohyně jara.

Ostaszewski-Barański Kazimierz (* 1861), pol. spisovatel a novinář, od 1886 red. Dziennika Polskiego ve Lvově.

Ostaš, lesnatý, srázný, pískovc. kopec ve skalních útvarech polických, 700 m vys. Sluj Čes. bratří.

Ostašov (Berzdorf), o. v Č., okr. Liberec, 621 ob.

Ostatky (relikvie), jsou památky po Kristu a svatých (na př. částky trnové koruny, kříže, mučen. nástrojů, součásti oděvu), dále tělesné pozůstatky svatých. Prvními světci byli vyznavači, pro víru křesťan. umučení. Z úcty k jejich umučeným tělům, jakožto důkazům hrdinské-

ho vyznání víry, vyvinula se úcta k ostatkům. U jejich hrobů konány náboženské schůzky, později zřizovány oltáře nebo celé svatýně, a ty pojmenovány podle mučedníků. Od VIII. stol. vystavovány o. v nádherných skříňkách poblíže oltářů. Kult. ostatků rozmohl se později ještě více a přispěl k rozvoji výtvar. umění (vzácné relikviáře ⌂, pacifikáty ⌂). U nás dosáhl vrcholu za Karla IV. Proti ostatkům vystoupili Táborité, potom protestanti.

Osteitis (ostitis), zánět kostí.

Osten Fr. (* 1. XII. 1880), něm. režisér filmový, z nejlepších jeho filmy s prostředím indickým: Divy Asie, Hrob velké lásky a mn. j.

Osten Jan, vl. jm. Ohrenstein (1871—1921), čes. spisovatel a pošt. úředník v Praze. Psal povídky, novely, humoresky, romány (Na venku, 1898; Veliké cíle, 1904; Tři lásky, 1919; Pozdě, ale přece, 1921) ze života úředníckého a maloměstského. Překladatel Hamsuna, Heinea a Mackaye.

Ostende (vlámsky Oostende), m. a lázně v Belgii při Severním moři, prov. Záp. Flandry, 44.261 ob. Letiště a velký přístav. Obyv. se živí rybářstvím, lovem ústřic a humrů, výrobou krajek.

Osten-Sacken, 1. Fabian, kníže (1752—1837), rus. pol. maršálek, vyznamenal se ve válce s Napoléonem, 1814 guvernérem v Paříži, 1831 bojoval proti Polákům na Volyňsku; — 2. Nikolaj Dmitrijevič, hrabě (1831—1912), rus. diplomat, byl 1895—1912 rus. vyslancem v Berlíně.

Ostensivní (lat.), názorně vypodobněný, na př. ostensivní metoda, názorné vyučování (ne vysvětlující); v přenes. smyslu (též ostentativní) honosící se, nápadný, na vnější dojem vypočítaný.

Ostenso Martha (* 1900 v Bergenu, Norsko), sev.-amer. spisovatelka. Ve svých napín. románech líčí hlavně život skandinávských přistěhovalců v USA. Román Wild Geese (Vášnivé touhy) přelož. Zd. Foustková-Wattersonová.

Ostensorium, ⌂ monstrance.

Ostentace, nápadné upozornění; ostentativní, nápadný, vyzývavý. ⌂ ostensivní.

Osteo- (řec.), ve slož. kostí se týkající.

Osteoblasty (řec.), kostní buňky.

Osteofyt (řec.), kostní výrůstek na povrchu kosti.

Osteogenese (řec.), vývoj kostí.

Osteogenní (řec.), kostitvorný, kostního původu.

Osteoglossidae, kadali, čeleď ryb kostnatých, podřádu sleďovitých, většinou sladkovodní; ve vodách jihoamer. žije obrovská arapajma (Arapajma gigas) až 4 m dl., 200 kg těžká, loví se pro maso; v Australii barramunda (Scleropages leichhardti), v Nilu fantang (Heterotis miloticus).

Osteologie (řec., nauka o kostech), oddíl anat., zabývající se popisem kostí. Její počátky sahají až do starověku; Galenos zmiňuje se o umělém sestavení kostí pod názvem kostra (⌂). Teprve koncem středověku n. o k. vyvíjela se dále: Vesalius (1514—64), Fallopia (1523—62) a j. zkoumali lebku; Koyter z Norimberka napsal (kolem 1490) první práci o kostře lidského plodu. Od 1800 rychle pokročila i znalost drobnohledné stavby kostí; velmi se tu zasloužili Purkyně, Kölliker, Virchow a j. — Srovnávací o. zabývá se podobnostmi kostí u rozlič. obratlovců; význační badatelé: G. Cuvier, R. Oven, M. Fürbringer a j.

Osteom (řec.), kostní nádor.

Osteomalacie (řec., měknutí kostí), onemocnění vznikající mizením hmoty kostní (⌂ osteopsathyrosis), vyskytuje se nejčastěji v těhotenství a šestinedělí, řídčeji u mužů a netěhotných žen a je snad způsobeno poruchami ve výměně vápenných látek, která souvisí s vnitřní sekrecí (⌂), snad i nedostatkem vitaminů. V těžkých příp. ztenčí se povrchová vrstva kostí jako by byla z papíru n. zůstane jen trubice z okostice, vyplněná dření. V lehčích příp. se nemoc vyléčí obnoveným ukládáním se vápna. Nemoc počíná značnými bolestmi v postižených kostech, kt. se zvětšují tlakem a chůzí a působí znetvoření změkčených kostí zkřivením, zohýbáním a zlomením. Zvl. svérázné jsou změny pánve, kt. se příčně zúží a vpředu zobákovitě přiostří. — Měkkost kostí (rachitis), nedostatečná pevnost kostí v mládí, u zvířat jsou nemoci výživy, kt. mohou býti vyvolány poruchami výměny vápenných látek, ale většinou se zakládají na nedostatečném přijímání vápna.

Osteometrie (řec. měření kostí), tvoří s měřením těla (⌂ somatometrie) úkol anthropometrie.

Osteomyelitis (řec., zánět kostní dřeně), nejtěžší tvar hnisavého prudkého zánětu kostí, vzniká většinou v mládí, zvl. u dlouhých, rourovitých kostí blíže konců (epifys). Dostavuje se většinou s prudkými velmi těžkými příznaky celkovými: třesavkou, horečkou, prudkými bolestmi, místním zduřením a omezením pohybu onemocnělé končetiny. Častěji vzniká více hnisavých ložisek na rozlič. kostech současně n. postupně.

Osteopsathyrosis (řec., lomivost kostí), nedostatečná pevnost kostí, přichází při

atrofii kostí a z jiných, dosud nejasných příčin. Při o. stačí nejmenší působení násilí, aby se zlomily kosti zevně zcela zdravé. Hojení děje se většinou bez poruch. O. je častěji vrozená a někdy se i zdědí.

Osteosarkom (řec.), kostní novotvar buď na kostní dřeni nebo pod okosticí.

Osteotomie (řec.), napravení kosti úchylné, jinak zdravé, novým operativ. zákrokem (nové umělé zlomení kosti).

Osteria (it.), výčep, hostinec, krčma.

Osterloff S. N., pseud. Stan. Graybnera.

Ostermann-Tolstoj Alexandr Ivanovič hr. (1770—1857), rus. velitel ve válkách napoléonských; 1813 porazil u Chlumce v Č. gen. Vandamma.

Ostermann Andrej Ivanovič hr. (1686—1747), rus. diplomat, vychovatel Petra II. a člen jeho regentské rady, později ministr zahraničí a 1742 vladař.

Osterová Tereza (* 1881), chorv. tragédka, naposled člen dvorního divadla v Darmstadtu.

Österreich, něm. jm. Rakouska (O_3).

Österreich Vojtěch, O_3 Rakous Vojta.

Österreich-Ungarn, O_3 Rakousko-Uhersko.

Osterva, hora ve Vys. Tatrách, nad Popradem, 1984 m vys. Hojně turisty navštěvovaná a snadno přístupná.

Osterwa Juljusz (* 1885), p. dram. umělec, zaklad. a ředitel varšavské Reduty, od 1924 ředitel Nár. divadla ve Varšavě.

Ostinato (it.), tvrdošíjně, v hudbě opakování téhož tématu pouze změnou kontrapunkce.

Ostitis (zánět kosti), přichází jako prudký zánět kostní dřeně a okostice, v nejprostší formě jako tvoření se svalku (callus) při hojení zlomenin kostí. Hnisavý z. k. je podmíněn infekcí hnisoplodnými zárodky při otevřených ranách v kostech n. zavlečením infekce i ze vzdálených ložisek krví (na př. při otravě krve, tyfu, spále).

Ostium, štěrbina, ústí živočiš. ústrojí.

Ostnatý drát, drát zpravidla dvojitý (dvoupramenný) s vpletenými ostny z téhož materiálu; hojně užívaný k oplocování a zejm. ve vál. k budování překážek; musí býti asi 2.5 cm tlustý a v ohni pozinkovaný, aby nerezavěl.

Ostnohřbetky (Membracidae), čeleď hmyzu stejnokřídlého, jest význačná tím, že má přední šíji, vybíhající ve výrůstek podivného tvaru. Jsou rozšířeny hlavně v tropické Americe. U nás na lísce žije o. lísková (Centrotus cornutus), poznatelná podle štítu, na němž jsou dva růžky nahoru obrácené a prohnutý ostrý trn dozadu směřující. Tělo má tmavé a krovky nahnědle žluté.

Ostnokožci (Echinodermata), kmen mořských ústrojenců, vyznačují se pravidelnou pětipaprskovitou stavbou těla, vápnitým kožním krunýřem, často ostnitým a složitou soustavou vodních cev. Zevní kostra omezuje se na drobounká tělíska různých tvarů vtroušená do tělního pokryvu, nebo skládá se ze silných desek vápenitých, vyvinutých z podkožního vaziva. Soustava vodních cev má spojení se zevnějškem, to jest s mořskou vodou, destičkou mandraporovou, provrtanou četnými jemnými otvory. Z radialních kmenů vodních cev odbočují postranní větve a z těch vychlipují stažitelné váčky, ambulakrální nožičky, skořápkou prostupující a rozšířené na volném konci v přísavnou destičku. Různou náplní vody mohou se tyto ústroje pohybu i do značné dálky natahovati, zachycovati se a tělo do žádané polohy posunovati. Tímto způsobem se mohou o. i po hladkých stěnách pomalu ale bezpečně pohybovati. Zaživadla mají složená z požeráku, žaludku a střeva. Ústní otvor leží proti řitnímu v podélné ose těla. Dýchají vychlipitelnými přívěsky těla. V epithelu pokožkovém jsou četné buňky smyslové, u některých druhů v kůži složená očka s nápadnou pigmentací. Hlubinné druhy světélkují. Pohlaví jsou odděleného, množí se vajíčky buď bez přeměny, nebo zvláštní proměnou. Fosilní již v kambriu. — Ježovky (Echinoidea) jsou tvaru kulovitého s pevnou vnější ostny pokrytou kostrou. Na spodu ústa, ozbrojená bílými zuby a spojená se žvýkacím ústrojím. Pět dvojnásobných řad destiček s pohyblivými ostny. — Hvězdice (Asteroidea) mají ploché pětipaprskové tělo. Na konci každého ramena, opatřeného dvěma řadami pružných oček, sedí očko. Kolem ostnů drobná klepýtka. — Sumýši (Holothuroidee) vyznač. se tělem oblým s pevnou kůží. — Lilijice (Crinoidea) na přirostlé článkované stopce kalichovité tělo, obsahující zaživadla v pohárovité dutině, složené z vápenných destiček a nahoře blanou potažené. Po kraji v kruhu velmi pohyblivá ramena.

Ostoja, bosenský král (1398—1404 a 1408—1418), asi nelegitimní syn krále Tvrdka I., jenž po prvé vstoupil na trůn po vpádu Turků; byl slabý panovník, jenž měl mnoho odpůrců, najmě Tvrdka II. a Hrvoje Vukčiće.

Ostojić Ivan Kazimír (* 1863 v Povljích na Brači), chorvat. spisovatel, advokát v Prijedoru. Spisy: Hrvatski pakao

(1882), Proletarke (1884), Primitiae (1885), Suze i osmjesi (1900), Uspomene (1925). Pseud. Primorac.

Ostojić Mato (* 1862), chorvat. spisovatel, sbíral na ostrovech a dalmat. Zagorju nár. písně, přísloví atd., jež věnoval Matici Hrvatske.

Ostojić Nikola (* 1869), chorvat. básník, řed. arcibiskup. statků v Sarajevě; vyd. sbírky Nade i čeznuća, Čuvstva i poleti; sbíral s bratrem Matem nár. literaturu.

Ostojić Stevan, bosen. král v l. 1418—1421, syn a následník krále Ostoji, marně hledal i u Benátčanů oporu proti protikráli Tvrdkovi II., jenž měl na své straně většinu šlechty a r. 1421 se dal korunovati na krále bosenského.

Ostojić Tihomir, PhDr. (1865—1921), srb. slavista, profesor jihosl. literatury na filosof. fakultě ve Skoplji, býv. sekretář novosad. Matice Srpske, jejíž činnost i vydavatelskou velice pozvedl. Ve Skoplji organisoval Naučno Društvo. Zpracoval hlavně srb. literaturu XVIII. stol. Díla: Srpska književnost od Velike Seobe do Dositeja Obradoviča (1905); monografie: Dositej Obradović u Hopovu (1907) a Zaharija Orfelin (1923). Vyd. též sbírku básnických rukop. XVIII. stol. Srpska gradjanska lirika XVIII. veka (1926).

Ostopovice, o. na Mor., okr. Brnovenkov, 689 čs. ob.

Ostrá, o. v Č., okr. Mladá Boleslav, 768 čs. ob.

Ostrá, severoslov. rozsocha v Lipt. Holích, 1765 m, s pastvinami a lesy.

Ostracionidae, havýši, čeleď ryb okounovitých, tělo obaleno zvláštním krunýřem; v trop. mořích 20 druhů; h. čtyřoký (Ostracion quadricornis), červenohnědý, ploutve žluté, živí se raky a měkkými rybami.

Ostracius, pseud. Jiřího Střípka, č. human. spisovatele (1545—1575).

Ostracoda, lasturnatky, velmi drobní korýši, s dvojchlopňovou skořápkou, celé tělo uzavírající. Sedm párů končetin je rozrůzněno na tykadla, kusadla a nohy kráčivé i plovací. Pohlaví jsou odděleného, rozmnožování pohlavní, někdy partenogenetické, vždy vejcorodé. Vývoj přímý nebo proměnou. Velmi mnoho druhů ve vodách sladkých i v moři. Některé mořské druhy světélkují. Rod Cypris v mělkých sladkých vodách hojně naplněných rostlinstvem vodním. Vajíčka snesou beze škody vyschnutí bahna, v němž jsou uložena. V hlubinách moře žije největší druh až 23 mm dlouná červená Gigantocypris.

Ostraha hranic, voj., totéž, co ochrana hranic (♌).

Ostrá Hůrka, hora na Opavsku u vesnice Chabičova, kdež konán 12. IX. 1869 památný tábor č. lidu slezského. Hl. řečníkem byl slezský deklarant Kazimír Tomášek.

Ostrakismos (řec., ostracismus), starořecký soud, při němž Řekové jméno toho, jenž měl býti podle jejich úsudku odsouzen, psali na střepiny; odtud střepinový soud.

Ostrakon, skořápka, střepina.

Ostránka, mořský plž, ♌ Murex.

Ostranyna (Ostranyca) Jacko, záporožský heťman. R. 1637 počal válčiti s Poláky, ale po nezdařilém boji pod Žovnynem (1638) opustil své vojsko a přešel do Slobodské Ukrajiny (bývalá Charkovská gub.), kde se trvale usídlil.

Ostrava Moravská, ♌ Mor. Ostrava.

Ostrava Polská, ♌ Polská Ostrava.

Ostrava Slezská, ♌ Slezská Ostrava.

Ostravice, č. řeka, pr. přítok Odry, 60 km dl. Tvoří hranici mezi Mor. a Těšínskem. Pramení ze dvou potoků v Bezkydách a ústí u Hrušova.

Ostravice, o. na Mor., okr. Místek, 3000 ob. Jeden z největších ob. katastrů (102 km²) v ČSR.

Ostravický Čeněk, pseud. Ant. Al. Hittlera.

Ostravsko, krajina v ČSR., důlež. svým nerostným bohatstvím. ♌ ostravsko-karvínský kamenouhelný revír.

Ostravsko-karvínský kamenouhelný revír, nejdůležitější uhelný revír v ČSR., 36 velkých dolů, přes 60 kamenouhelných slojí, těžba kol 10 milionů tun kamen. uhlí, počet dělnictva kol 37.000.

Ostravský K. Fr., pseud. Kar. Jar. Bukovanského.

Ostrčil Antonín, MUDr. (* 1874), ř. prof. porodnictví a gynaekologie Karlovy univ. Sp.: O vedení porodu při úzké pánvi (1906), Operativní gynaekologie (1923), Úvod do porodnické prakse (1929) a j.

Ostrčil Josef, MUDr. (1843—1897), měst. lékař na Smíchově, prvý starosta Ústř. jednoty lékařské a první president lékař. komory pro král. České.

Ostrčil Otakar (* 1879), šéf opery Nár. divadla, prof. stát. konservatoře, č. hud. skladatel. Stud. komposici u Zd. Fibicha, avšak působil naň i vliv Mahlerův a moder. franc. hudba. Jeho skladatelská činnost je bohatá. Složil symfonii A-dur, dvě orch. suity, baladu Osiřelo dítě, opery Vlasty skon, Kunálovy oči, Poupě, Legenda o Erinu, a práce sborové: České vánoční legendy a Legenda o sv. Zitě.

Ostrea, ♌ ústřice.

Ostredok, nejv. hora ve slov. Velké Fatře, 1591 m.

Ostrev, slabší kmen s osekanými pahýly větví, sloužící k sušení sena; ♁ heraldika.

Ostriežský, pseud. S. Osuského.

d'Ostro Punta, ♁ Oštri.

Ostrogradskij Michajl Vasiljevič (1801—1862), rus. matematik, hl. analytik.

z Ostrogu (Ostrožskij), rus. kníž. rod.

Ostroh Uherský, ♁ Uherský Ostroh.

Ostrolęka, p. m. na ř. Narewu, 9145 ob.; ve svět. válce část narewského pevnostního okruhu, 4. VIII. 1915 dobyta VIII. německou armádou.

Ostrolist položený (Asperugo procumbens), bratnákovitá, jednoletá bylina s lodyhou položenou, posázenou háčkovitými osténky, listy ostnitě štětinatými a modrým nestejně pětiklaným kalichem. Kvete v květnu, v červnu porůznu na rumištích a v křoviskách.

Ostroměř, o. v Č., okr. Nová Paka, 1138 ob. Tov. káv. náhražek. Ovocnářství.

Ostromirovo evangelium, nejstarší památka starobulh. písemnictví. Pochází z l. 1056—57. Náleželo Novgorodskému chrámu Sv. Sofie, později přeneseno do Petrohradu. Po prvé vydáno 1843. S hlediska filologického důležito pro studium starobulharského jazyka.

Ostropes, ♁ onopordon.

Ostropestřec, ♁ Silybum.

Ostrorep, ♁ Limulus.

Ostroskalský, pseud. J. Gašparíka.

Ostrostřelci, dříve vojíni, ozbrojení přesnější palnou zbraní (ryhovanou) než řadová pěchota; vedli porůzný střelecký boj jako harcovníci (tirailleuři); sem patřili na př. myslivci, chorváti, panduři. Nyní druh měšťanských ozbrojených sborů (♁).

Ostrouchov Ilja Semenovič (1858—1928), rus. malíř-krajinář a sběratel starorus. obrazů.

Ostrouchov Petr Aleksandrovič (* 1885), rus. národohosp., docent nár. hosp. na r. právn. fakultě pražské a lektor na č. vysokém učení technickém.

Ostrouma-Lebeděva Anna Petrovna (* 1871), rus. malířka, grafička.

Ostrov, část pevniny uprostřed vod. V moři vznikají: a) propadnutím pevniny, b) sopečnou činností, c) činností korálů. Ostrovy v řekách vznikají děle-ním ramen neb nánosem. Nejv. ostrovy jsou: Grónsko, N. Guinea, Borneo, Velká Britanie, Japonsko, Madagaskar.

Ostrov (Schlackenwerth), m. v Č., okr. Karlovy Vary, 2573 ob. Stará význ. tov. porculánu.

Ostrov (Michelsdorf), o. v Č., okr. Lanškroun, 1137 ob.

Ostrov (Wörles), o. v Č., okr. Kaplice, 546 ob.

Ostrov, o. na Slov., okr. Piešťany, 989 čs. ob.

Ostrov nad Oslavou, ms. na M., okr. Nové Město na Mor., 669 ob.

Ostrov u Macochy, ms. na M., okr. Boskovice, 1234 ob. Zříc. hradu Holštejna a propast Rasovna.

Ostrov prince Eduarda (Prince Edward Island), ostrov ve Svatovavřineckém zálivu, nejmenší provincie Kanady, 5656 km², (1925) 87.300 ob.; má rozčleněné skalnaté pobřeží, poměrně mírné a vlhké podnebí; pěstuje se hlavně oves, pšenice, ječmen, brambory. Hl. m. Charlottetown.

Ostrovec z Kralovic Jan, byl r. 1618 jedním ze 30 direktorů, 1621 odsouzen na doživotí, ale 1623 obdržel milost.

Ostrovský Štěpán, pseud. Václava Zeleného.

Ostrowska Bronisława (* 1881), p. básnířka, píšící p. pseud. Edma Mierz.

Ostrowski Józef (1850—1923), statkář a p. politik. 1917—1918 čl. vladařské rady polské.

Ostrowski Stanisław (* 1878), p. sochař, autor pomníku Neznámého voj. ve Varšavě.

Ostrowski Tomasz Adam (1735—1817), p. státník, 1809 sněm. maršálek, od 1811 president senátu král. polského.

Ostrowski Władysław (* 1878), polský malíř.

Ostrowski-Nałęcz Stanisław (* 1873), p. spis. a autor četných histor. povídek.

Ostrožská Lhota, o. na Mor., okr. Uh. Hradiště, 1481 čs. ob.

Ostrozobka, rod velkých ploštic vodních.

Ostrožka, stračka, ♁ Delphinium.

Ostrožné, staroč. dávka, jíž musel králi platiti nově jmenovaný probošt nebo opat.

Ostrožská Nová Ves, o. na Mor., okr. Uh. Hradiště, 2614 čs. ob.

Ostrožské Předměstí, ms. na M., okr. Uh. Hradiště, 2844 ob. (2763 čs.).

Ostrožská škola byla zal. v m. Ostrohu na Volyni kníž. Vasylem-Konstantinem Ostrožským (♁) asi v r. 1580. O. šk. byla první vysokou ukrajinskou školou. Z O. šk. vyšli různí zasloužilí ukrajinští pracovníci, mezi nimi hetman Sahajdačnyj (♁). Po smrti kn. V. Ostrožského O. šk. počala upadati, a za jeho vnučky, jež byla kat., O. šk. byla přetvořena v jesuitské kolegium.

Ostrožskyj Vasyl Konstantin, kníže (1526—1608), kyjevský vojvoda, ukraj. magnát a mecenáš; proslavil se jako ochránce ukraj. kult. života a zastánce pravoslaví. O. utvořil kolem sebe v. kroužek učenců, jimž svěřil sestaviti

překlad bible do slov. jaz., v Ostrohu zal. tiskárnu, kam povolal ze Lvova známého tiskaře Fedorovyče Ivana, první vys. ukraj. školu (Ostrožská škola) atd. Z Ostrožské tiskárny vyšla v r. 1580 první úplná slov. Bible, t. zv. Ostrožská bible.

Ostruha, pobídka jezdeckého koně, upevněná na patě jezdcově, opatřená hrotem neb hvězdicí neb kolečkem ostře ozubeným, jíž se kůň bodá do slabin, aby cválal, nebo trestá. Za středověku byla (pozlacená) odznakem rytířství a udílena při pasování na rytíře. Východní jezdci (též kozáci), jí neužívají. O. u děla je ostré rydlo, sklopně upevněné na chobotu lafety, zarážené do země v zmrzlé půdě.

Ostruha ptačí, ptáci.

Ostruha, v botanice, květ.

Ostruháčkové, Thecla.

Ostruha zlatá (lat Equites auratae militiae), papežský řád, založ. r. 1559; zrušen r. 1815, 1905 znova obnoven.

Ostružná (Spornhau), o. na Mor., okr. Šumperk, 694 ob

Ostružník, ostružiník, Rubus.

Ostružno, o. v Č., okr. Chotěboř, 455 ob.

Ostrý, jm. četných hor v Čsl., z nichž nejznám. hora v sz. cípu Šumavy, 1283 m vys., s rozeklaným vrcholem (Prsa Matky Boží) a hora ve Středohoří, 552 m vys., se zříc. hradu.

Ostryja habrolistá (Ostrya carpinifolia), keř až strom, mající vzhled habru. Listy neobyčejně podobné habrovým, jsou v mládí na nervech chlupaté, později lysé. Palisty nápadné.

Jehnědy rozkvétají před listím a prašné květy jsou podobného složení jako u habru. Podpůr. listence, srostlé za plodu, se přeměňují v sítnatě žilnatý měchýř, který uzavírá vejčitý oříšek, nesoucí na vrcholku chumáč chlupů. Rozšířena v jižní a jihových. Evropě v Chorvatsku, v Italii, na Korsice, Sicilii a v Malé Asii. Ve Švýcarsku stoupá až do výše 1280 m n. m. Bývá součástí krasového lesa. Na mnohých místech byla již vyhubena pro tuhé tvrdé dřevo, které jest červenavé, roztroušeně pórovité. Pěstuje se porůznu jako ozdobná dřevina. Blízce příbuzná je severoamerická O. virginica a japonská O. japonica.

Ostrya carpinifolia.

Ostrý Kameň, též Ostrý, nejv. hora Malých Karpat (761 m).

Ostrý Vrch, též Ostrý, hora ve Větrných Holích, j.-v. od Trenčína (768 m).

Ostrzeszów, kraj. m. v Poznaňsku, (1921) 5413 ob.

Středek, o. v Č., okr. Benešov, 377 ob. Zámek. Rodiště Sv. Čecha.

Ostřešany, o. v Č., okr. Pardubice, 1020 čs. ob.

Ostřetín, o. v Č., okr. Pardubice, 1062 čs. ob.

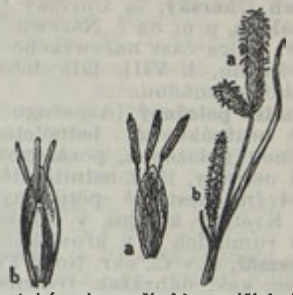

Ostřice tuhá: a) samčí, b) samičí květy.

Ostřice (Carex), rod bylin šáchorovitých, vytrvalých, čítající na 800 druhů, neobyčejně proměnlivých. Vyznačuje se trojhrannou lodyhou a čárkovitými listy, vyzbrojenými na okraji ostrými zoubky, jak pila řezající v obou směrech, se shora dolů i naopak. Roste na půdách neplodných, bažinatých, kde tvoří velké trsy, jež se nad dosah vody vyzvedají a mění tím pomalu slatinu v úrodnější půdu. Na pobřeží vod tuto upevňuje, mírní a zachycuje nárazy vln a dobývá půdu vodou zabranou. V Čechách 67 druhů.

Ostřihom (lat. Strigonium, mad. Esztergom), hl. m. maďar. komitátu Hronu, 17.963 ob. Leží na pravém břehu Dunaje proti ústí Hronu; sídlo arcibisk., uher. primasa, katedrála podle vzoru sv. Petra v Římě (1821—56), devět chrámů, museum, knihovna (40.000 sv.), archiv, umělecká galerie, četné ústavy vzdělávací a dobročinné. Most 480 m dl. spojuje město s čsl. Parkánem. — Hrad O. byl v X. stol. sídlem Arpádovců, od Štěpána I., který zde zřídil arcibiskupství, byl hl. m. Uher. 1242 bylo zničeno Tatary, 1543—95 a 1605—83 v moci Turků. Teprve 1820 se vrátil arcibiskup znovu do města.

Ostříž, sokolovití.

Ostsee (něm.), Baltické moře.

Osturňa, o. na Slov., okr. Spiš. Stará Ves 1334 čs. ob.

Ostwald, 1. Wilhelm (* 1853), německý chemik, r. 1881 stal se profes. polytechniky v Rize, r. 1887—1906 byl profesorem fysikální chemie v Lipsku, r. 1905 byl jako první německý profesor pozván

na Harvardskou universitu, r. 1909 byl poctěn Nobelovou cenou pro chemii, od r. 1911 je předsedou německého Monistenbundu. W. O. je vynikajícím představitelem fysikální chemie a zabýval se též filosofií. Základní pojmy materialismu, sílu a látku spojil společným pojmem energie, rozloživ látku v energii tvarovou, objemovou, hmotnou, povrchovou atd. Na základě tohoto energetického monismu vyvinul ethiku, založenou na energetickém imperativu (nebudiž plýtváno energií, budiž tato využitkována), a kulturní filosofii, v níž cílem kulturního vývoje je štěstí, které roste, čím více energie použijeme pro věci, které jsou nám vítány, a čím méně na věci, které jsou nám nepříjemné. Jeho velkou zásluhou jsou práce o teorii barev (O. teorie barev). Napsal: Lehrbuch der allgemeinen Chemie (1885—88, 2 sv.); Grundriss der allgemeinen Chemie (1890, 7. vyd. 1923), Hand- und Hilfsbuch zur Ausführung physikochemischer Messungen (1893, 4. vyd. od C. Druckera, 1925); Die wissenschaftlichen Grundlagen der Analytischen Chemie (1894, 7. vyd. 1920); Elektrochemie (1894—96), Grundlinien der Anorganischen Chemie (1900, 5. vyd. 1922); Vorlesungen über Naturphilosophie (1903. 3. vyd. 1905); Die Schule der Chemie (1904, 2. sv., 4. vyd. 1919); Elemente der Verbindungen (1904); Ikonoskopische Studien (1905); Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft (1909); Der energetische Imperativ (1912); Die Philosophie der Werte (1912); Monistische Sonntagspredigten (1911—14, 4. sv.); Mathetische und physikalische Farbenlehre (1918—1919); Harmonie der Farben (1918); Harmonie der Formen (1922); Farbkunde (1923); Lebenslinien, eine Selbstbiographie (1926—27, 3. sv.) a j. O. W. je vydavatelem Zeitschrift für physikalische Chemie (od r. 1887), Annalen der Naturphilosophie (1901—19, 14 sv.) a Farbe (od r. 1921). — 2. Hans (* 1873 v Berlíně), spisovatel; byl s počátku kočovným řemeslníkem, ve svých románech a novelách líčí život nejnižších společenských vrstev. — 3. Wolfgang, syn W. O. (* 1883), chemik; od r. 1916 je profesorem kolloidní chemie v Lipsku, v kt. oboru vynikl.

Osud (fatum), události, které jsou člověku ustanoveny nadpozemskou mocí, nebo tato moc sama.

Osudí, osudnice, urna, nádoba, do níž se vkládají při volbách hlasovací lístky. O. herní, při loterii.

Osuchowski Antoni (* 1849), advokát ve Varšavě a zaklad. Macierzy Szkolnej Cieszyńskiej. Přičinil se o založení polského gymn. a učit. ústavu v Těšíně. President Tow. im. A. Mickiewicze, jež se stará o zahraniční Poláky.

Osuská Pavla, choť vyslance Št. Osuského, dívčím jménem Vachková, známá pěvkyně a podporovatelka čsl. hudby v Paříži, od r. 1914 člen Nár. divadla v Praze, s nímž 1920 podnikla zájezd do Paříže. Přičinila se o prvé představení Prodané nevěsty v Paříži.

Osuské, o. na Slov., okr. Senica, 753 ob. (749 čs.).

Osuský Samuel Štefan, PhDr. (* 7. VI. 1888 na Brezové), slov. filosof. spisovatel, prof. na ev. teol. fakultě v Bratislavě. Sp.: Vojna a náboženstvo (1916), Dejiny náboženstva (1919), Slovenské dejiny a literatúra (1922), Filozofia Štúrovcov (dva sv. 1926 a 1928), Úvod do sociologie (1930).

Osuský Štefan, JUDr. (* 1889 v Brezové na Slov.), vyslanec a zplnomocněný ministr ČSR. v Paříži, čsl. diplomat, vynikající pracovník v čsl. odboji. Zprvu přírodop., pozd. právník. Před válkou byl advokátem v Chicagu. Za světové války spolupracoval s Masarykem v Londýně a v Paříži, později řed. čes. tisk. kanceláře v Ženevě. Prokázal svou činností neocenitelné služby našemu nár odboji a byl jmen. prvním diplom. zástupcem ČSR v Londýně a 1921 vyslancem v Paříži. Kromě četných propag. článků v časop. napsal spis o maďarské politice válečné Magyars et Pangermanistes 1918 a spis George D. Herron, jeho práca v našej zahraničnej revolucii (1925).

Dr. Št. Osuský.

Osutiny (exanthem), červená kožní vyrážka.

Osvětič Hanuš, pseud. J. Al. Očadlíka.

Osvětimany, ms. na M., okr. Kyjov, 1059 čs. ob.

Osvěta, souhrn kuturních statků urč. doby, národa neb lidstva. Někdy i synonym pro pojem vzdělanosti a kultury. V užším smyslu racionalistický světový názor (= osvícenství) neb lidová výchova (osvětová komise, osvět. pracovník).

Osvěta, důl. česká revue konservativního směru, zal. O. V. Vlčkem r. 1871, který ji vedl až do své smrti; 1917 zanikla.

Osvětlovací lékařské přístroje slouží k osvětlení hluboce ležících orgánů lid-

ského těla. Nejužívanější jest laryngoskop (O$_3$) a kytoskop (O$_4$).

Osvětový svaz. Z podnětu Národní rady české založen počátkem r. 1906 Svaz osvětový se sídlem v Praze, aby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a v městě Vídni šířil a povznášel lidové vzdělání v národě československém, stránku politickou vyjímaje (spolkové stanovy § 1—6). Za tím účelem sdružoval vzdělávací instituce, aby usměrňoval a podporoval jejich práci, zakládal místní i krajové Vzdělávací sbory a sdružoval je ke společné práci lidovýchovné a konečně vyvíjel sám bezprostředně činnost lidovýchovnou tam, kde nebylo jiného pořadatele. Také vydával lidových. revui Českou osvětu. V několika letech založeno asi 130 V. s., z nichž však nejvýše 78 podalo zprávu o své činnosti (v r. 1914). Vlastních podniků (přednášek, koncertů, besídek, vycházek a pod.) vypravil O. S. v prvních pěti letech 139 asi s 35.000 účastníků. Po některých změnách osobních a pracovních metod rozvíjela se činnost tak utěšeně, že v následujícím desetiletí vykazuje již 3158 podniků se 708.288 účastníky kromě 149 kursů s 5467 zapsanými posluchači, kteří absolvovali 6498 vyuč. hodin a 5640 lekcí, finanční nesnáze prvních let překonány a autorita ústředí povznesena. Hlavní zásluhu o tyto výsledky má Lidová škola, založená r. 1913, pojmenovaná r. 1918 Husovou školou, jež zvláště svojí soustavnou a vlasteneckou činností za války získala sobě a O. S. popularitu. V samostatném státě po vydání zákona o kursech občanské výchovy ze 7. II. 1919 proměňovaly se V. S. O. S. v úř. okresní sbory osvětové, resp. v místní vzdělávací komise, na přání min. školství a národ. osvěty postoupeno r. 1924 vydávání Č. O. Stát. nakladatelství, a konečně r. 1925 proměnil se sám O. S. změnou stanov v Masarykův lidovýchovný ústav a získal tak 4 mil. Kč z Masarykova národního fondu. Působnost lidových. ústavu jakožto instituce studijní a pracovní vztahuje se nejen na celou oblast ČSR., ale i na všechny její příslušníky zahraniční a směřuje k soustavnému vzdělávání a vychovávání lidu čsl., aby byla zvýšena jeho mravní a kulturní úroveň v duchu zakladatele ústavu pres. T. G. Masaryka (stanovy § 4—6). Práci konají odbory, jež jsou: divadelní, hospodářský, hudební, kinematografický, literární (knihovní), loutkářský, přednáškový, rekreační, rozhlasový, studijní a umělecko-výtvarný. Rozhodující vliv ve vedení spolku mají kmenoví členové: Dělnická akademie, Matice slovenská, Svobodné učení selské, Ústřední škola dělnická a od r. 1929 Čs. obec sokolská, kteří mají dohromady ve správ. výboru dvacet zástupců vedle šesti volených ze všeho ostatního členstva. Předsedou O. S. a později MLÚ. od počátku je univ. prof. dr. Fr. Pastrnek, vedoucím úředníkem v r. 1910—27, t. j. v letech konsolidace spolku, budování Husovy školy, světové války, finanč. zajištění a velkého rozpětí činnosti, byl řed. Jaroslav Homola a po něm je hl. taj. dr. Tomáš Trnka.

Osvícenství, filosofie druhé pol. XVIII. stol. Charakterisuje ji: empirie, dogmatický racionalismus, snaha po přirozené výchově a náboženské, po suverenitě národa. Hl. zastánci: Voltaire, Montesquieu, La Mettrie, Condillac, Diderot, Rousseau, Wolff, Lessing. U nás mělo o. ráz aristokratický vládou Josefa II. Hl. zástupce č. o. je Dobrovský:

Osvobození od daní, výsada poskytovaná urč. stavům a skupinám za zvl. služby. Dnes platí o. jedině pro aktivní osoby stavu vojenského a četnického a pro osoby požívající práva exteritoriality (vyslanci a vysl. personál), z části též pro ústavní činitele. Jinak od daně důchodové jsou osvobozeny osoby, nemající určité výše roč. důchodu, mající četnou rodinu a u nichž nastaly vážné události v rodině, jež zmenšily platebni schopnost (na př. těžká nemoc manželky nebo dětí a pod.).

Osvobození od voj. služby, ve státech s brannou povinností je buď dovoleno každému za složení určité taxy (náhradní taxa, t. j. za postavení náhradníka, O$_3$), nebo jsou urč. osoby z konání voj. služby vůbec vyňaty (duchovní, šlechta, živitelé nemajetných rodin, hluchoněmí atd.). Při moderních tendencích nivelisačních se o. o. v. s. omezuje co možná jen na nezpůsobilé k v. s., ostatním se podle zákona povoluje jen odklad služby nebo zařadění do náhradní zálohy. O. od služby ve vál. O$_4$ zproštění.

Osvračín, o. v Č., okr. Horšovský Týn, 732 čs. ob.

Oswalda Ossi (Sperling) (* 1897), populární německá herečka filmová, hraje rozpustilé typy veseloherní.

Oświecim, m. v Haliči, záp. od Krakova, 10.000 ob. (polovina Židů). Křižovatka železniční. Válcovna zinku. Kdysi část České koruny.

Osypky, O$_3$ spalničky.

Oščádal Josef, O$_3$ Ošťádal Josef.

Oščadnica, o. na Slov., okr. Čadca, 3261 ob. (3175 čs.).

Ošelín (Oschelin), o. v Č., okr. Stříbro, 628 ob. Zámek; pivovar.

Oškerdák, pseud. L. V. Říznera.

Ošklivý, to, co uráží estetický cit. V užším smyslu jmenujeme ošklivými všechny pocity nelibosti nebo to, co vzbuzuje hnus nebo rozhořčení.

Oškrd, ocelové kladivo k nakřesávání (ostření) mlýnských kamenů.

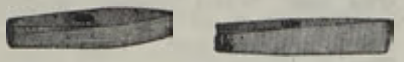

Oškrdlík.

Oškrdlík, kamenický ocelový nástroj k hrubému zpracování tvrdých kamenů.

Ošlejch, šalotka (Allium ascalonicum), prastarý kulturní druh cibule, vytvářející shluk malých cibulek, obalených žlutohnědými šupinami. Pro jemnou chuť velmi ceněná zelenina.

Ošljak, ostrůvek na Jadranu, vých. od ostrova Uljana, bez vegetace a osídlení.

Ošmera Josef, JUDr. (1874—1928), přednosta pres. zemského fin. ř. v Brně. Sp.: Poplatkový ekvivalent osob duchovních (1905).

Ošmera Josef (* 1899), čes. lit. kritik a básník. Sp.: Den i noc (verše, 1928).

Ošťádal Jan, JUDr. (1864—1927), advokát v Olomouci, nár. pracovník a funkcionář četných vlast. spolků.

Ošťádal (Oščádal) Josef (1839—1915), č. filolog, obhájce pravosti Rukop. Zelenohorského a prof. gymn. v Klatovech.

Oštěp, velmi rozšířená válečná a lovecká bodná a vrhací zbraň. Původním tvarem byl oštěp holí, jejíž hrot byl utužen ohněm. Později bylo užíváno hrotu z bambusu, zvířecích kostí, rohů a čepele se dělaly z kamene. Železné hroty jsou všeobecné u Malajců, sev. Asiatů a j. Časem obdržely hroty rozmanité tvary. Oštěp sportovní v lehké atletice je 2.60 m dlouhý a 800 g těžký.

Oštěpky, slov. ovčí sýr uzený.

Oštir Karel, PhDr. (* 1888), prof. linguistiky na lublaňské universitě; vydal řadu prací o otázkách alarodist. filologie.

O. Šuk, pseud. O. Štěpánka.

Oštri (Oštro), ital.: Punta d'Ostro, význačný bod při ústí do Boky Kotorské se semaforovou a meteorologickou stanicí.

Ota, kř. jm., ♌ Otto.

Otáčivé jeviště má scénu v podobě kruhu, otáčejícího se kolem osy. Na každé výseči možno postaviti jinou dekoraci, takže je umožněna proměna pouhým otočením, čímž přestávka zkrácena na minimum. Nevýhodou je, že jeviště je malé. Vynalezl je Karl Lautenschläger r. 1896, po prvé je užil Reinhardt v mnichovském Residenčním divadle. Systém o. j. zlepšil Gustav Dumont, podle jehož plánu točí se prsten se scénami v pevné ploše kol kruhového středu. Tento systém umožňuje větší hloubku jeviště. Nevýhodou je velká spotřeba místa.

Otáčivé vrtání, ♌ vrtání.

Otáčivý moment, ♌ rotační moment.

Otáčivý pohyb, ♌ rotační pohyb.

Otáčivý sud, kolem pevné osy se otáčející sud, buď dřevěný n. železný, k čištění n. vyhlazování kovových předmětů, též k míšení látek, a jsou-li v něm tvrdé koule, k jejich zmenšení.

Otahal Antonín (1864—1911), čes. novinář, od 1895 red. Opavského týdeníku, překladatel. Sp.: Ječmínek (1891).

Otáhal Josef (* 1881), č. malíř-krajinář.

Otakar, pův. něm. Odoakar, Odovakar, Ottokar, muž. jméno.

Otakar I. a II. ♌ Přemysl Otakar I. a II.

Otakar Jean, ps. dr. Hanuše Jelínka.

Otakárci, ♌ Papilionidae.

Otalgie, bolesti v uchu.

Otariidae, ♌ Lachtani.

Otava, hospodářské označení druhé, případně i třetí seče trávy a jiných pícnin na lukách i na poli. Hodnota o. jest mnohem vyšší než sena a proto vhodna ke krmení mladého dobytka. Sklizeň o. připadá na září a říjen a vzhledem k tomu některý rok klidí se dosti obtížně.

Otava, řeka v j. Č., levý přítok Vltavy, 106 km dl. Soutokem Vydry a Křemelné povstává na Šumavě a ústí pod Zvíkovem do Vltavy. Kdysi v ní rýžováno zlato.

Otava Josef (* 1872), hlučín. nár. buditel Moravců, farář v Koběřicích a red. čas. Katol. noviny (do 1920).

Otavský Zdeněk, pseud. J. Matznera.

Otázka, v logice značí větu, dožadující se sdělení určité pravdy. Otázka je buď kategorická, je-li v její odpovědi určitý výsledek, nebo je hypotetická, závisí-li odpověď na nějaké domněnce. Ve vědě nazývají se otázkou nerozluštěné problémy; v politice mluví se o otázkách: sociální, ženské, o odzbrojení. Otázka řečnická vyjadřuje buď úžas nebo nevoli mluvícího. — O. v porotním řízení, dotaz soudu na porotce, týkající se trestného případu právě projednávaného. Počet otázek a jejich stylisaci určí soud (předseda porotního líčení a dva votanti). První o. zní: Jest obžalovaný vinen, že urč. dne, urč. způsobem a na urč. osobě (věci) spáchal trestný čin, který mu obžaloba klade za vinu? Této otázce se říká hlavní o. (♌). Může jich býti i více, je-li více obžalovaných, nebo spáchal-li

jeden obžalovaný více trest. činů. K o. hlavní může podle okolností případu přistoupiti o. dodatková, jež má zjistiti nějakou podrobnost, vztahující se k o. hlavní. O dodatková týká se rovněž viny obžalovaného. Za ní následuje o. eventuální, jež se ptá na to, zdali obžalovaný jest vinen jiným trest. činem, nežli který se mu klade za vinu. Další o. zní na to, zdali byl čin spáchán z pohnutek nízkých a nečestných. Stát zástupce, obžalovaný a porotci mají právo žádati změnu a doplnění o., příp. položení o. další. O. musejí býti kladeny tak, aby se na ně mohlo odpověděti ano, nebo ne.

Otazník, znaménko, označující přímou otázku: ?

Otcové, tolik, co církevní otcové.

Otcovství, poměr otce k dítěti, vyjadřující všechna otcova práva a povinnosti, zvl. však povinnost alimentační t. j. povinnost výživy a povinnost péče o tělesnou a duševní výchovu. O. může býti manželské, nemanželské a adoptivní. Za manželského otce považuje obč. zákon toho, z jehož manželky se narodilo dítě do 300 dnů po skonč. manželství (smrtí, rozlukou) n. ve 180 dnech po uzavření manželství. Jinak se dítě považuje za manželské i tehdy, narodilo-li se před 180. dnem po uzavření sňatku, jestliže otec nepodal odpor proti manželskému původu dítěte. Rovněž v případě narození dítěte po 300 dnech po zrušení manželství považuje se dítě za manželské, prokázal-li opatrovník, zvlášť za tím účelem dítěti zřízený, že jde o mimořádný případ, kdy těhotenství trvalo nadprůměrně dlouho a zplození spadá tudíž ještě do doby manželského spolužití. Za nemanželského otce se pokládá ten, kdo uzná o. k nemanželskému dítěti (t. j. takovému, jež porodila žena neprovdaná, n. provdaná, kde však její manžel prokázal, že není otcem) n. kdo jest soudem rozhodujícím o žalobě o uznání o. za nemanželského otce prohlášen. O. může nemanželský otec uznati i v říz. nesporném prohlášením u soudu (též před osobou vedoucí matriky narozených), že o. uznává a že souhlasí, aby byl zapsán do matriky jako nemanželský otec dítěte. Při rozhodování o paternitní žalobě soud určí, zdali ten, proti němuž žaloba směřuje, jest nemanželským otcem či nikoliv. Domněnka nemanželského otcovství svědčí tomu, kdo s matkou dítěte v době od 300. dne do 180. dne před porodem pohlavně obcoval (t. zv. kritická doba). Souložila-li matka s více muži, má ona n. poručník dítěte možnost, aby z nich označil jednoho za otce zcela podle volného vlastního uvážení. Výmluva žalovaného, že s matkou souložili i jiní, jest zcela neúčinná. Toliko, kdyby domnělý otec prokázal, že v kritické době s matkou nesouložil n. že soulož nemohla míti v zápětí zplození dítěte (obhajoba žalovaného, že při souloži použil nějakých ochranných prostředků, nemá pro právo vůbec významu), příp. že již někdo jiný o. uznal, je soudem osvobozen.

Otče náš! (Pater noster), modlitba Páně (Luk. 11, 2—4).

Otčím, nevlastní otec.

Otec, ♀ otcovství.

Otec národa, čestný název Fr. Palackého.

Otec vlasti, čest. název krále Karla IV.

Otec vítězství, čestné označení G. Clémenceaua.

Ot Eikem, Dr, pseud. F. E. Tomka.

Otep, svazek slámy, též roští, často svázaný povřískem.

Otevírka, v hor. hnaní chodeb, štol a pod., jimiž dosáhneme ložiska za účelem jeho dobývání.

Otevřený účet, nevyrovnaný účet, dluh.

Otěže, jsou součástí koňského postroje, kterou řídí a vede se jezdecký i tažný kůň; sestávají z páru řemenů, jejichž jeden konec jest zavěšen u udidla a druhý konec jest držen jezdcem nebo řidičem potahu.

Otfried, mnich ve Weinenburgu (Alsasko), něm. básník z IX. st. (Liber evangeliorum).

Othello, vojevůdce benátský, rodem Afričan, který ze žárlivosti zavraždil svoji choť Desdemonu. Námětu tohoto použil Shakespeare.

Otica, souhrnný lat. název pro lebeční kůstky v ušní krajině u obratlovců.

Otice, o. ve Slez., okr. Opava, 900 čs. ob.

Otidea leporina (ouško), vřeckatá houba terčoplodá s rezavou plodnicí v jehl. lesích.

Otidella nigrella (oušíčko), vřeckatá houba terčoplodá s černou plodnicí.

Otididae, dropi, čeleď ptáků brodivých, větší, silné postavy, s krátkým zobákem a s tříprstými nohami. Žijí v Evropě a Asii na stepích. D. velký (Otis tarda), žije v Evropě; u nás na Žitném ostrově (Slov.); kol zobáku vousy.

Otinoves, o. na Mor., okr. Prostějov, 1226 ob.

Otiorrhynchinae, ♀ Lalokonosci.

Otisk, v knihtisk. první obtah vysazené sazby oklepáním kartáčem (kartáč. obtah, oklep), nebo obtahovacím lisem nebo otisk sazby z tiskař. stroje ke korektuře.

Otisky prstů, ♀ daktyloskopie.

Otitis, zánět ucha.

Otman Karel (1822—1898), čes. katol. spis., farář v Ořechu. Napsal Bajky a zabýval se též botanikou.

Otmar Otto (* 1886), č. malíř-figuralista, žák École des Beaux-Arts v Paříži.

Otnice, o. na M., okr. Vyškov, 1225 ob.

Otockij Pavel Vladimirovič (* 1866), rus. geolog, od 1922 v Praze.

Otočac, ms. v Jugoslavii, v Chorv. Přímoří, 3053 ob. Starý hrad a pevnost.

Otočník vanilkový, ♀ Heliotropium peruvianum.

Otofon (řec.), naslouchátko.

Otok, zduření, naběhnutí povrchu některé části těla. Léčí se podle příčiny otoku: Skrčí-li se svaly, dostačí masáž, působí-li o. zánět, pomahá masáž s tukem; teplý obklad s použitím octanu hlinitého. Není-li ošetřen, promění se v hlízu, která se provalí.

Otokar, ♂ Otakar.

Otologie (řec.), nauka o uchu a jeho chorobách.

Otoman, pohovka bez opěradla, obyč. s přehozem.

Otomané, ♂ Osmané.

Otomar V., pseud O. Viglice.

Otorrhoe (ř.), výtok z uší.

Otov (Wottawa), o. v Č., okr. Horšovský Týn, 703 ob.

Otoval(d)ský Arnošt, cís. důstojník, přeběhnuvší do švéd. služeb za 30leté vál., neblaze proslul; ukázal gen. Königsmarckovi cestu, kterak se zmocniti přepadem částí Prahy na l. bř. Vltavy (26. VII. 1648).

Otovice (Ottendorf), o. v Č., okr. Broumov, 1013 ob.

Otovice (Ottwitz), o. v Č., okr. Karlovy Vary, 1033 ob.

Otradov, o. v Č., okr. Vysoké Mýto, 558 ob.

Otranto, m. v ital. prov. Lecce, 3000 ob., sídlo arcibiskupa, má byzantský chrám z VIII. stol., katedrálu z r. 1088. Leží při úžině Otrantské.

Otrantská úžina, mezi It. a Albanií na Jadranu; za svět. války byla místem, kde běžela blokádní čára proti Rak.-Uh.; proto přepažena drátěnými podmořskými sítěmi (od r. 1916) a stále hlídána patrolujícími čluny i loďstvem Dohody. Přesto něm. a rak.-uh ponorky jí pronikaly do Středozemního moře, aby tam potápěly dohodové lodi.

Otrava, intoxikace, náhlé a prudké n. pozvolné onemocnění určitého orgánu lidského neb celého organismu látkami jedovatými, jež způsobují ochrnutí jednotlivých orgánů, někdy též i smrt. Rozeznáváme hl. tyto otravy: O. krve, lidové označení velkého počtu onemocnění, vznikajících vniknutím bakterií, zvl. hnisu a produktů jejich výměny látek (toxiny) do krve nebo do mízy, jež zavinují těžké všeobecné zjevy (sepsis), nebo t. zv. metastatická ohniska hnisu (pyaemie), nebo obé (septikopyaemie). Původci jsou většinou streptokoky a staphylokoky; je však ještě mnoho jiných choroboplodných koků a bacilů, vnikajících do krve buď vnější nákazou z pokožky nebo z chorob vnitřních orgánů. O k. probíhá za zimničného třesení a vysoké, vracející se horečky; choroba je vždy velmi vážná. Uzdravení je možné, lze-li nalézti ohnisko nemoci a chirurg. je odstraniti; v případě neznámé příčiny (kryptogenetická o. k.) následuje téměř vždy smrt. Léčí se pečlivým ošetřováním a silnou, avšak lehce stravitelnou stravou. Alkohol, i ve větším množství, působí příznivě. Dosavadní výsledky léčení serem a očkováním jsou povzbuzující. Též vstřikování léků ničících bakterie (kollargol atd.) bylo někdy s úspěchem použito — O. houbami jest způsobována požitím zkažených neb jedovatých hub. Jedy houbové jsou chemicky málo známé; působí převážně buď na zažívací ústrojí, centrální nervstvo neb na krev, mnohdy teprve po několika hodinách. Ošetření: vyprázdnění žaludku, povzbuzení srdeční činnosti, při otravě muchomůrkou atropin. — O. kouřem, vdechováním kouřových plynů nastávající poruchy dýchání, srdečné činnosti a mdloba, nastává vzláště, obsahuje-li kouř kysličník uhelnatý. — O. kysličníkem uhelnatým, nastává vdechováním kysličníku uhelnatého (uhelného plynu) v obytných místnostech nebo v průmyslových provozovnách, svítiplynu (s 5—20% nebo více kysličníku uhelnatého), generátorového plynu, důlního plynu, též silně čadící lampou znečištěného vzduchu. Kysličník uhelnatý slučuje se s hemoglobinem, čímž tento ztrácí schopnost absorbovati kyslík. Nastává bolení hlavy, skleslost, později bezvědomí, chroptění, červenání obličeje, červené skvrny na celém těle, pokles teploty těla. Smrt nastává v bezvědomí. Ošetření: vzdálení z prostředí obsahujícího kysličník uhelnatý, zavedení uměl. dýchání a vpravení 300—400 cm³ roztoku kuchyňské soli nebo normosolí do cévní soustavy bez anebo po předchozím puštění krve. Doporučuje se vdechování čistého kyslíku. Často nastávají dodatečné poruchy nervové soustavy a látkové výměny. — O. plyny vzniká vdechnutím jedovatých plynů, zvl u osob, pracujících ve vzduchu, smíšeném s plyny, dále neopatr-

ností, v úmyslu vražedném n. sebevražedném. K onemocnění dojde zvl. parami chlorovými, bromovými, fluorovodíkovými, kyseliny dusičné a solné, čpavku, kys. sírové, dusíkem, nitrobenzolem, uhlovodíky, kysličníkem uhelnatým (O_4), kyselinou uhličitou, svítiplynem (O_4), arseno-, fosforo- a sírovodíkem, parami chloroformu a pod. (O_4 tato hesla). Tyto plyny působí buď přímo na krev (kysličník uhelnatý, kys. uhličitá, sírovodík) n. na sliznice. Příznaky jsou různé podle množství vdechnutého plynu a doby účinku. Jako následné zjevy přicházejí při těžkých vleklých otravách poruchy soustavy nervové, orgánů oběhu krevního a ledvin. — O. kokainem; kokainismus, jest otravou chronickou, která vzniká delším používáním kokainu jako dráždidla. Jeví se hl. poruchou nervového systému, halucinacemi, prudkými bolestmi hlavy, deliriem, konečně nastane slabost srdeční a marasmus. Doporučuje se vdechování amylnitritu a přísná životospráva v ústavu pro nervové nemoci. V Evropě byla tato otrava velmi málo známá až do konce války, kdy se epidemicky strašně rozšířila. Mnohé osoby vstřikují si denně až 4 g kokainu, někdy též kokain šňupají. — O. masem, onemocnění, vyvolané buď požitím jedů bacilla botulina, nebo nákazou bacily paratyfu, bakteriemi enteritu nebo B. proteus vulgaris. Botulismus (allantiasis) je pozorován po požití podezřelého masa. Po 24—36 hod. dostavují se příznaky otravy, mající v těžkých případech za následek smrt. K léčení se používá séra Botulinus. Otravě lze předejít vařením konservovaného a pod. masa. Otrava bacilem paratyfu nastává po požití syrového masa, má za následek horečné katary střev a rychlý úpadek sil. O. bacilem entretidis, vyskytujícím se v mase nuceně poražen. zvířat, je zvl. těžká; průvodní zjevy jsou podobné choleře a smrt může nastat v několika hodinách. — O. námelem vleklá (ergotismus), vzniká po požití pokrmů z mouky znečištěné námelem. Má dva hl. tvary: 1. snětivý (e. gangrae nosus) se závratí, neklidem, bolestmi v údech, mravenčením, vrhnutím a průjmem, později s horečkou a bolestmi v končetinách, prstech a nose. Konečně objeví se na zduřených částech sněť (gangréna) a tyto odpadnou. Uzdravení jen při ohraničení sněti. 2. Při tvaru křečovém (konvulsivním) vznikají bolestivé spínavé (tonické) křeče, po nichž zbývají atrofie svalů a trvalé staženiny (kontraktury); uzdravení je tu řídké. — O. olovem (saturnismus). Prudká o. vzniká požitím rozpustných olovnatých solí (olov. cukr); způsobuje prudké bolesti žaludku, vrhnutí, koliku se zácpou; zřídka smrt v několika hodinách. Léčba: rychlé vypláchnutí žaludku. Podání mléka, sliznatých hmot a síranů. Chronická (vleklá) o. o. je mnohem častější a důležitější. Vzniká buď nenápadným, déletrvajícím vnikáním olova do těla v potravě, v lécích, kosmet. prostředcích nebo při urč. zaměstnáních stykem s látkami, obsahujícími olovo (sazečství, písmolijectví, malířství, výroba běloby a pod.) a používáním výrobků těchto živností. Olovo, prudký org. jed, poškozuje tkáně a působí změnu ve výměně látek. Příznaky: chudokrevnost, na okrajích dásní kolem zubů černavý lesklý lem barvy tuhy, široký 1—3 mm. Těžkým příznakem je kolika z olova. Jsou to bolestné záchvaty kolem pupku; přicházejí náhle po předchozí zácpě a opakují se v záchvatech; tep je tvrdý, oslablý. Dále bolesti v kloubech (arthralgie) se současnou neschopností pohybu. Později obrna z olova; nejčastěji jako částeč. obrna horních končetin, postihuje s oblibou natahovače předloktí. Nejtěžší je porušení výkonů mozku (bolesti hlavy, nespavost, křeče jako při padoucnici, bezvědomí); někdy uzdravení, jindy smrt. Léčba: odstraniti nemocného ze vlivu olova a jeho sloučenin; projimadla, vnitřně jodid draselný (uspišuje vylučování jedu), proti bolestem léky narkotické, horké koupele. Časné léčení příznivé, vždy ale sklon k opakování; proto má osoba, jednou postižená, změniti zaměstnání. — Otravné plyny voj. O_4 chemická válka.

Otroctví, stav člověka, který nemá osobní svobody a kterým je nakládáno jako s věcí, která může se státi něčím majetkem. Antický svět nebyl by bez o. možný, o. byli většinou váleční zajatci, kteří vítězům obstarávali hrubé práce. Podle římského práva podléhali zcela pánu, teprve pozdější zákony postavení o. zmírňovaly. Stejně tak tomu bylo u Germánů. Vzrůstem křesťanství bylo o. zmírněno, ale přesto vytvořil se stav poddaných, který teprve moderní doba zrušila. V Orientě bylo o. mnohem mírnější. O. byli většinou černoši, kterými obchodovaly saharské kmeny. V sev. Africe bujel obchod křesťanskými o., kt. teprve v XIX. stol. ustal. 1434 zasahovali do obchodu s o. i Portugalci a později i Španělé. Karel V. dovolil roční dovoz 4000 černochů-otroků do amerických kolonií. Vývoz do Ameriky však vzrostl nad tuto míru, a obchodu účastnily se

svorně všechny námořní státy evropské. Spojené státy sice zrušily 1808 otroctví, to však trvalo dále, zejména v již. státech. Stejně se dělo v Brasilii. Definitivní zrušení o. bylo docíleno až válkou Severu proti Jihu, a během XIX. stol. Evropské státy zakazovaly o. ve svých koloniích. Turecko učinilo tak 1876, avšak o. kvetlo tajně dále. Ve střední Africe konaly se dále lovy na o., Livingstone udává roční počet ulovených otroků na 350.000, z těch však jen 70.000 bylo možno dopraviti k cíli. Ostatní hynuli útrapami cesty. Přes to, že téměř všechny státy (1931 i Habeš) zrušily o., trvá dosud tajný obchod v krajích vzdálených civilisace. Při Společnosti národů existuje zvláštní komise, která má za účel, vyhlazovati poslední zbytky o.

Otročín (Landek), o. v Č., okr. Teplá, 744 ob.

Otročí jezero (Slave Lake), 1. Veliké, jez. v brit. Sev. Americe, 21.500 km², přijímá Otročí řeku a odtéká řekou Mackenzie k Severnímu Ledovému moři. Po šest měsíců v roce je zamrlé. — 2. Malé, jezero v Kanadě, jižněji položené; jeho odtok spojuje se Athapaskou.

Otročí pobřeží v trop. Africe v zálivu Guinejském, kol Nigerské delty. Podnebí nezdravé, zimnicí zamořené. Náleží částečně Francii (Dahomej a většina Toga) a Velké Britanii (Ašant, zbytek Toga a z. Nigerie).

Otročíněves, o. v Č., okr. Rakovník, 597 ob.

Otrokovice, o. na M., okr. Uh. Hradiště, 1382 ob.

Otruby, mlýnský odpadek, skládající se z buněk, obsahujících bílkoviny, jež při mletí bývají jen nepatrně rozdrceny. O. jsou pro člověka nestravitelné, ale povzbuzují zažívací orgány mechanickým drážděním ke zvýšené činnosti. Za to ale obsahují plevy mnoho vitaminů, zvláště B. O. jsou cenným krmivem pro dobytek, ježto ústrojí býložravců jest přizpůsobeno trávení celulosy. Složení o. není stejně: obsahují při pšenici 18%, při žitu 18.2% bílkovin, dále cukr (4.3%, 1.9%), škrob (21%) a tuk (4%).

Otrus, obličejová vyrážka.

Otrušík, kysličník arsenitý, O_3 arsen.

Ott Emil, JUDr. (1845—1924), č. právník, univ. prof., člen býv. rak. panské sněmovny. Hlavní jeho práce týkají se civilního řízení soudního, kanonického práva a právní historie.

Dr. Emil Ott.

Ott Ignác († 1758), měditytec v Hradišti u Heřm. Městce. (Pohled na Hradec Král.)

Ott Otakar, Ing. (* 1852), č. technik, odb. přednosta zemský a odborník poz. stavit. Sp.: Správa staveb poz. (1903), Stavba a udržování domů (1920).

Otta František (* 1848 v Kostelci n. Labem), čes. průmyslník, zakladatel továrny na mýdlo a sodu v Rakovníku, býv. starosta města a hospod. pracovník.

Otta Jan, pseud. V. V. Janoty.

Otta Václav, IngC. (1894—1917), č. legionář, praporčík a velitel 2. čety 6. roty 1. střel. pl. M. Jana Husi. Odvážný rozvědčík. Padl u Březan v Haliči.

Ottakring, 16. okres vídeňský.

Ottawa, r. v Kanadě, levý přítok řeky sv. Vavřince, dl. 1300 km. Tvoří hranici mezi prov. Quebec a Ontario. Splavná od města O.; slouží hl. k dopravě dříví. Ústí do Montrealu.

Ottawa, hl. m. kanadské prov. Ontario, 119.254 ob. Sídlo vlády a úřadů. Moderní město a středisko obch. i kult. života kanadského. Arcib. kat. a anglik., universita (zal. 1849), letiště.

Öttelův roztok, roztok 125 g síranu mědnatého a 50 g konc. kys. sírové ve 1000 g vody a 50 g alkoholu, používaný pro coulometry (voltametry).

z Ottenfeldů Rudolf (1856—1913), něm. malíř, prof. Akademie umění v Praze, (od 1900), žák Trenkwaldův. Maloval s oblibou hl. voj. scény, dříve obrazy z blízk. Orientu, Černé Hory a Dalmacie.

z Ottersdorfu Ambrož z Rakovníka († 1559), č. právník a spisovatel, 1554 král. prokurátor v Brně. Společně s bratrem Sixtem přeložil Pavla Jovia Knihu o věcech a způsobech nár. tureckého (1540) a vydal Život Karla IV. (1555).

z Ottersdorfu Sixt († 1583), bratr předešl., od 1546 kancléř staroměst.; zúčast. se odporu stavů proti Ferdinandovi I., za což vězněn. Po smrti Ferdinandově jmenován purkrabským radou. Sepsal Akta neb knihy památné 1546 a 1547.

z Ottersdorfu Jan Theodor Sixt († 1653), syn předešl., muž velmi vzdělaný, zvolen 1618 jedním z direktorů. Po bitvě bělohorské odsouzen k smrti, ale obdržel milost. Jmění jeho zkonfiskováno a z O odešel do ciziny, kdež i zemřel.

Ottis Adolf, JUDr. (* 1877), odb. předn. min. obch. a č. spisovatel hl. z oboru živnost. práva Zúčastnil se četných obchodně-polit. jednání s ciz. státy.

Otto August Ludvík (* 1823), něm malíř-portretista.

Otto Jan (1841—1916), přední č. nakladatel XIX. stol. Předseda Živn. banky, člen panské sněmovny.

Otto Zykmunt (* 1873), pol. sochař ve Varšavě.

Otuča, ponorná řeka v Chorvatsku v Gračském Poli, dl. 18.2 km, jež se

ztrácí 16 ponory pod Velebitem a vytéká pak jako Krupa.

Otvice (Udwitz), o. v Č., okr. Chomutov. 1154 ob.

Otvovice, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 1219 čs. ob.

Otylost (adipositas, lipomatosis universalis), nadbytečné nahromadění se tuku pod kůží a ve vnitřnostech. Rozeznává se: 1. O., vznikající tím, když při normální výměně látek jsou delší dobu podmínky pro nadbytečnou výživu, při níž se přebytek uhlohydrátů a tuků ukládá v podobě tuku. To může nastati příliš hojnou potravou, nedostatečnou prací svalstva n. často klamným pocitem hladu. — 2. Při o., podmíněné konstitucionelním založením soustavy endokrinních žláz, hl. žl. štítné, vaječníků a hypofysy, objeví se nahromadění tuku skoro vždy na zvl. místech; sem patří velký objem prsů, kyčlí a hýždí u otylých žen. Někdy je nahromaděný tuk velmi bolestivý (nemoc Dercumova, adipositas dolorosa) U formy hypofysární (dystrophia adiposogenitalis) převládá typ eunuchoidní a zjistí se klinické známky onemocnění hypofysy: zvýšení tlaku na mozek a míchu, hemianopsie, slepota a j., nejčastěji v dětství až k pubertě. Příčinou jsou obyč. org. změny mozku v okolí hypofysy. Konečně dochází k ohraničenému, zvýšenému tvoření se tuku ve tvaru nádorů, často obrovské velikosti (lipomy, lipomatosa), aniž by výměna látek byla porušena. Léčení o. zakládá se na odtučňování, t. j. snížení tělesné váhy na určitou hranici. Průměrné hodnoty vypočítají se nejlépe podle tabulek Harris-Benedictových. Podle nich určí se potřebné množství potravy, při čemž její složení je lhostejné; pouze nesmí se množství bílkovin příliš snížiti. Omezení uhlohydrátů a tuků zdaří se nejlépe Pomalé odtučňování je účinnější než rychlé. Prospívají gymnastická cvičení. Lázně (Mariánské Lázně, Karlovy Vary a pod.), nemají specifického léčebného účinku, působí pouze projímavým účinkem minerální vody, zvětšením pohybu a přísnější dietou.

Otýn Břeněk (1870—1926), č. spisovatel a novinář. Sp.: Hvozdíček (1913), Lojzina (1921) a j.

Ötztalské Alpy, velehorní skupina pohraniční mezi Rak. a Italií. Nejv. hory: Wildspitze (3774 m), Weisskugel (3736 m). Četné ledovce. Údolí Ötztal s letovisky, jímž teče řeka Ötzer Ache (1884 se utopil zde dr. M. Tyrš).

Oubliettes, hladomorny, podzemní vězení.

Ouběnice, o. v Č., okr. Sedlčany, 547 čs. ob.

Oudinot, Charles Nicolas, vév. z Reggia (1767—1847), fr. maršál, vyznamenal se ve všech vál. revolučních a Napoleonových, zejm. u Friedlandu (14. VI. 1807), kde poutal rus. arm. až do příchodu Napoléonova, a u Wagramu 1809; rovněž za ústupu z Rus. 1812; byl však u Grossbeeren 23. VIII. 1813 od Bülowa poražen. Za restaurace ve službách Bourbonů; obecně oblíben pro bezvadný charakter a udatnost (Bayard armády); strategicky nevynikl.

Oudoleň, o. v Č., okr. Chotěboř, 674 čs. ob.

Oudry Jean Baptiste (1686—1755), fr. malíř a ilustrátor, pozd. ředitel tov. na gobeliny v Beauvais.

Ouessant, fr. ostrov vých. od Brestu, známý námoř. bitvou z 1. VI 1794, v níž adm. Howe zničil fr. vál. loďstvo (Villaret de Joyeuse), nemohl však zabránit, aby neunikl veliký transport s obilím, kterým byla Fr., trpící již hladem, dočasně zachráněna.

Ouchy, předm. m. Lausanne u jezera Ženevského.

Ouida, vl. jm. Marie Louise de la Ramée (1839—1908), angl. spisovatelka četných fantast. románů, do češt. hojně překládaných.

Oujezdský V., pseud. Vinc. Vávry.

Oul, první čes. družstevní organisace, již založil 1868 dr. F. L. Chleborád (O$_4$), která však zanikla 1878.

Oulíček Dominik, O$_3$ Áulíček Dom.

Ounce (angl.), unce, zkratka oz = $^1/_{16}$ libry = 28.350 g nebo $^1/_{12}$ troyské libry = 31.1035 g. Obvyklá váha drahých kovů v obchodním světě, hlavně v anglosaském, na svět. bursách kovů všeobecně zavedená.

Oupický Jan, O$_3$ Okurka Jan.

Ourcq (urk), ř. v sev. Fr., pravý přítok Marny před Paříží; podle ní se nazývá první část bitvy na Marně (O$_4$).

Ouščko, O$_3$ Otidella nigrella.

Ouško, O$_3$ Otidea leporina.

Oušov, o. v Č., okr. Ledeč n. Sáz., 447 čs. ob.

Out (aut), sport. výraz, značící, že míč jest mimo hru, t. j. za obvodem hřiště. Hl. při kopané a tennise.

Outloni (Lorisinae), podčeleď outloňových (Nycticebidae), malá zvířata, 15—35 cm dl., obyč. s nepatrným ocasem, krátkýma ušima, zakrnělými ukazováky, velmi jemným a hustým kožíškem. Pohybují se velmi zvolna, za dne spí v dutinách stromů, v noci chytají malé ptáky a hmyz. Žijí ve Vých. Indii a na sou-

sedních ostrovech. Outloň ryšavý (Loris tardigradus L.), 25 cm dl., s dlouhou, růžově plavošedou srstí, žije na Ceyloně. O. váhavý (Nycticebus Coucang Bodd.), 35 cm dl., navrchu hnědavě žlutý, vespod světlejší, žije v nejodlehlejších lesích východoindické pevniny a ostr. Sundských. V záp. Afr. žije medvídek (Arctocebus calabarensis Smith), dl. 25—30 cm. Vlnitá srst má barvu rezavě hnědošedou, vespod světlehněd. Druhou podčeledí jsou uchoši (Galagineae) s druhem Galago.

Outsider (angl.), nezasvěcený člověk; v nár. hosp. korporace neb výrobce mimo kartel; poslanec bez klubové příslušnosti. Ve sportu jednotlivec neb mužstvo, nemající naději na vítězství; kůň při dostizích, na kterého se nesází a který nepřichází v úvahu.

Ouvertura, úvod, úvodní skladba, zvl. k opeře. Původně byl o. madrigal, hraný nástroji, později toccata, pak krátká sonata (Canzon da sonar) nebo jednoduchá sinfonia ve slohu pavany. Od Lullyho má formu třídílnou. Počínala pavanou, která se opakovala po figurované fuze. Od A. Scarlatiho měla o. tři části: allegro, largo, allegro. Z této formy vyvinula se symfonie Dnešní o. jsou trojího druhu: 1. O. v sonátové formě s dvěma neb třemi tématy, které předchází patetický úvod. Tuto formu mají i t. zv. koncertní ouvertury. — 2. O. ve formě potpourri, složeného z nejvděčnějších témat opery. — 3. O. ve formě fantasie, jakéhosi symbolického prologu, který vyznačuje základní myšlenku opery n. připravuje první scény.

Ouvrage (fr.), dílo, výrobek.

Ouže, O_3 Aussee.

Ovace (z lat.), ve st. Římě nižší stupeň oslavy n. triumfu, nyní oslava některé osoby.

Ovádi (Tabanidae), čel. hmyzu dvoukřídlého, s vyniklým tlustým sosákem a velikýma očima. Samičky poletují s mocným bzukotem, prudce píchají a ssají krev. Ovád ob. čili bzikavka (Tabanus bovinus L.), všude v Evr., ssaje krev dobytku a koní; o. dešťový (Haematopota pluvialis L.) sedá si za dusného počasí na koně i na člověka. Skvěloočka nevidomá (Chrysops coecutiens L.) dá se při ssání sejmouti, jako by byla slepá.

Ovalbumin, vaječný bílek, bílkovina, ve vodě rozpustná; (O_3 albuminy); nerozpustná část jest ovoglobulin.

Ovanisjan (Joanisjan) Ovanes (1864—1929), básník novoarmén. lyriky; v básních svých používal mnoho motivů národní poesie s tendencí, toužící po národnostně-politické nezávislosti a samostatnosti Armenie.

Ovariální, vaječníkový.

Ovariotomie, chirurg. odstranění vaječníku (O_3).

Ovarium, O_3 vaječník; v bot. O_3 pestík.

Ovce (Ovinae), podčeleď dutorohých sudokopytníků přežvýkavých, jež vyznačují se štíhlým tělem, malou hlavou, úzkým obličejem, obrvenou mordou, rohy často značně obloukovitě zahnutými, v průřezu trojhrannými. Většina druhů má slzní jamky. Nohy vysoké s pevnými paznehty a malými pašpárky. Mezi paznehty žlaznaté váčky. Tělo pokryté buď vlnou nebo rovnými chlupy. Žijí ve stádech na vysokých horách Asie, sev. Afriky, Sev. Ameriky a některých ostrovech jižní Evropy. O. hřívnatá (Ovis tragelaphus) obývá nejsevernější hornatý cíp Afriky. Rouno její skládá se z hrubých chlupů a na spodině krku splývá až k předním nohám v dlouhou žlutohnědou hřívu. Muflon evropský (O. musimon) jest domovem na horách Sardinie a Korsiky. Jediná divoká ovce v Evropě žijící a u nás na více místech v oborách chovaná. Jest barvy rudohnědé s bílým krkem, bílým břichem a zrcadlem. O. stepní (Ovis arkal) žije na stepích od Kaspického moře až do Persie. Argali (O. argali) na horách od Bajkalského jezera až po severní Tibet. Nosí mohutné rohy až 20 kg těžké. O. sněžná (O. nivicola) potuluje se na horách Kamčatky. Na těžko přístupných skalnatých horách Sev. Ameriky žije o. horská (O. montana) v několika tvarech. (O. montana nelsoni, m. montana a m. stonei, m. faunini.) Od dob předhistorických v kultuře jest chována ovce domácí (O. aries), zvíře bázlivé, nesamostatné, bezhlavé, ač všecky ovce divoké vynikají čilostí a úžasnou obratností. Nejlépe jí svědčí suché teplé podnebí, proti mokru je citliva. Ze všech domácích zvířat má nejvíce různých a rozmanitých tvarů těla a srsti. O. se srstí chlupatou, pocházející z o. hřívnaté, jsou domovem v Africe. Mají dlouhou kozí hlavu a svislé uši. O. etbajská z Nubie, hřívnatá ze Súdánu, kongská žije ve státu kongském a komcloocasatá (černohlavá) jest domácí v Arabii. O. se srstí pomíšenou jsou rozšířeny v Evropě a v Asii a za jejich zakladatele je možno považovati muflona v Evropě a o. stepní v Asii. (Muflon se páří s o. domácí a křížení jsou dále plodní.) Tatarská o. má nápadně krátký ocas, kolem něhož se nachází velký tukový polštář. Kirgizská o. jest menší a má kožnaté záhyby kůže, visící po obou stranách dolní čelisti.

Kalmycká o. jest barvy černé a bezrohá. Kosmatá o. v sev. Německu barvy černé a rohatá. Východofrýzská bezrohá z východního Frýzska. Dosahuje až 90 kg váhy. Trup a krk má pokrytý bílou dlouhou vlnou až 5 kg těžkou. Ročně dává až 200—300 litrů mléka. Otužilé pastevní zvíře. Roquefortská pojmenovaná podle vesnice Roquefort poskytuje mléko na sýr téhož jména. V záp. Asii, v Bucharsku, v Persii, též však v již. Rusku, v Bulharsku a v jižní Francii chovají se ovce širokoocasaté, mající ocas po celé délce tukem obložený. Kůže zbavený ocas váží 5 kg i více a tuk jeho podobný jest husímu sádlu. O. bucharská, rohatá i bezrohá, se šedým a černým rounem. Vydělaná kožišina prodává se pod jménem šimra, kožišina z jehňat dává astrachan. Pokusný chov příbuzné o. karakulské zaveden jest i v našem státě. O. perská používá se v karavanách až 1200 kusů ovcí čítající k nošení soli, síry, vlny, ječmene na horských neschůdných cestách Himalaje a Tibetu. O. syrská domovem v Syrii, v Egyptě a v Habeši. O. tenkoocasaté a krátkorohé jsou rozšířeny ve střed. Rusku, v Polsku, v Německu. Mívají hrubé dlouhé bílé rouno a hlavní užitek poskytují v mléce, z něhož se připravují syry. O. bavorská, krutorohá, též cáp zv., chová se hojně v Rumunsku a na Slovensku a poskytuje ročně 30—50 litrů mléka na výrobu brynzy; senička v Srbsku, rovněž krivovírská a karnabadská v Bulharsku. O. dlouhouché jsou bezrohá velká zvířata, až metr vysoká, v sev. Italii, ve Štyrsku, v Korutanech, o. paduanská, bergamská, zeelandská. V Anglii chovají se plemena bezrohá vhodná na žír s lesklým žinitým rounem: o. leicesterská, cotswoldská, lincolnská, dále plemena s rounem vlnovým, bezrohé malé nebo prostřední postavy: o. southdowská, hampshiredowská, shropshiredowská, oxfordshiredowská s temně zbarveným obličejem a černými nohami. Dává průměrně 3¼ kg vlny ročně, hodí se výborně k žíru a i u nás hojně se chová, tak zvané černohubky. Dlouhoocasaté o. s rounem vlnovým, kadeřavým, t. zv. merino, jsou původem z Malé Asie. V prvních stoletích před Kristem byly zavedeny do jižní Francie a do Španělska v XV. a XVI. stol. Nejznámější chovy merinové o. byly ve stát. statku franc. v Rambouillet (1877) a stádo španělského hraběte Negretti. Do Ameriky byly zavedeny na počátku XIX. století, do Australie r. 1785 (O. ovčáctví). — O. hřívnatá (Ammotragus Blyth), rod z podčeledi koz (Caprinae) a ovcí (Ovinae) s jediným druhem o. h., žijící v sev. Africe. Nedostatkem vousů u samců upomíná na ovce, chyběním předočních žláz a holým ocasem na kozy, je však mnohem statnější než silná ovce. Krk, prsa a před. nohy až ke kolenům pokrývá hříva. Barva srsti šedoplavá, způsob života stejný jako u ovcí a koz. V zajetí se snadno rozmnožuje.

Ovčáctví, souhrn všech poznatků a zkušeností, týkajících se chovu ovce domácí; náleží k nejstarším odvětvím výroby živočišné, neboť bylo již zavedeno u starých Egypťanů, Židů a Peršanů. (Ovce byla již v době kamenné zvířetem domácím.) U Řeků a Římanů bylo ve velké vážnosti a proniklo v XV. stol. do Španělska, které se stalo po tři století jediným vyrabitelem vlny v Evropě a teprve v 2. pol. XVIII. st. rozšířil se chov ovcí vlnařských ve střed. Evropě. Chov ovcí merino, zavedený ze Španěl do Rakouska za Marie Terezie, nabyl i v Čechách dalekosáhlého významu, jak svědčí založení Ovčácké jednoty v roce 1814. Dosáhl v roce 1850 svého vrcholu. Byl zdrojem bohatých příjmů, neboť jen v Čechách chováno bylo přes 1½ milionu ovcí. Zavedením ovce do Australie, Kapska, Ameriky vznikla naším a evropským chovům vůbec nesmírná soutěž, která naše chovy téměř zničila. V r. 1807 vyvezeno bylo z Australie 1¼ centu vlny a o sto let později přes 3 miliony centů. Chov ovcí vlnařských se nevyplácel a zavedena byla anglická plemena masařská „černohubky", hlavně na velkostatcích, ale i z těch je vypudila pozemková reforma. 1900 bylo v Čechách ještě na ¾ milionu ovcí, podle sčítání 1930 již jen 65.994 kusů, na Moravě 22.159, na Slovensku 625.796, na Podkarpatské Rusi 122.100, úhrnem v celém státě 836.049 kusů.

Ovčáry, o. v Č., okr. Brandýs n. Lab., 587 ob.

Ovčáry, o. v Č., okr. Kolín, 966 ob.

Ovčí sýr, vyrábí se u nás hl. na Slovensku (brynza, oštiepky).

Ovečka Jaroslav S. J. (* 1882), č. kat. spis. a pedagog, prof. na arcib. gymn. v Praze. Jeho lit. práce týkají se hl. Ignáce z Loyoly.

Owen Robert Dale (1801—1877), angl. národohospodář.

Owen Robert (1771—1858), socialist. reformátor. Propagoval boj proti dětské práci, snížení prac. doby, vzdělání dělnictva, družstevnictví v Rochdallu (O.).

Owen Sir Richard (1804—1892), angl. přírodovědec, paleontolog.

Ověření, O. legalisace.

Oves, Avena, užitková rostlina, pocházející asi od druhu Avena fatura L. nebo od nějakého j.-evrop. či záp.-as. druhu. Jeho pěstění sahá dále na s. než u jiných obilnin (v Norsku až 69.5° s. š.), ale doba růstu je delší než u ječmene (16—22 týdnů). Snáší chladnější počasí i špatnější půdu. Zrna některých druhů mají pluchy, jiné nikoliv. K prvním patří na př. A. brevis Rosch., A. strigosa Schrep., A. abyssinica Hochst., jež se odlišují barvou pluch. Bezpluchá zrna mají na př. druhy: A. inermis Kcke. A. chinensis Fisch., A. nuda L.; přechod tvoří A. sat. patula Al. a A. sat. orientalis Schreb. U nás se pěstuje oves setý (A. sativa); v Irsku a Skotsku připravují z ovsa chléb, krupici a j.; je důležitým krmivem pro koně a mladý dobytek.

Ovesná polévka, ze mletého ovsa nebo ovesných vloček, vařených ve vodě a procezená.

Ovesné kakao, směs ovesné mouky s kakaem, výživná potravina.

Ovesné Kladruby (Habakladrau), o v Č., okr. Mariánské Lázně, 698 ob.

Ovibos moschatus, pižmoň, tur pižmový, přežvykavec dutorohý, obyvatel nejdálnějšího severu amerického a Grónska. Měří sotva 1 m výšky v kohoutku a proti zimě jest vyzbrojen kosmatým, černohnědým kožichem, z něhož vynikají jen krátkosrsté nohy od kolen a pat. Tlama celá porostlá srstí, kopýtka

Ovibos moschatus.

rozkročitelná, na dlani srstí zarostlá, a krátké, zahnuté rohy. Zjevem svým připomíná tura, ale čilými pohyby po horských stráních a způsobem života podoben jest ovci. Žije ve stádech po 20—30 kusech a živí se lišejníky. Maso má méně chutné. Největším a téměř jediným jeho nepřítelem jest polární vlk a člověk, Eskymák, a polární badatelé.

Ovidius Naso (Ovid) Publius (* 30. III. 43 př. Kr. v Sulmoně ze zámožné rytířské rodiny, † 17. po Kr. v Tomech na pobřeží Černého moře), římský básník; studoval retoriku, žil v Římě básnictví a požitkům, až jej r. 8 po Kr. císař Augustus z důvodů, které asi souvisejí s cizoložstvím jeho dcery Julie, vypověděl do Tom. O. je mistrem formy a živého líčení, duchaplný, ale povrchní. Napsal: Amores (milostné elegie), jejichž středem je Corinna, Ars amatoria (Umění milovati), Remedia amoris (Léky proti lásce), De medicamine faciei (O krášlení), Epistulae neb Heroides, básnické listy. Do druhé a vrcholné jeho tvůrčí periody patří Metamorphoses (Proměny), mythy o proměnách od stvoření světa, a Fasti, které vykládají původ svátků římského kalendáře. Ve vyhnanství napsal Tristia (Zpěvy žalostné) a Epistulae ex Ponto (Listy z Pontu), Ibis a Halieutica, didaktická báseň o rybách, již nedokončená. Ztracena je tragedie Medea. Do češtiny překládal O. nově O. Vaňorný.

Oviduct (lat.), vejcovod.

Oviedo, prov. v sev. Španě., 10.895 km², 791.287 ob. Vlhké podnebí. Zemědělství, chov dobytka, též hornictví (uhlí). Hl. m. O., 73.754 ob. Bisk. got. katedrála, universita z r. 1604. Staré římské památky (římská osada Orvetum).

Oviječi, ♌ Paradoxurus.

Ovipární zvířata, jejichž samice kladou vejce, kt. však teprve potom se oplozují (ryby, obojživelníci).

Ovipositor (terebra), kladélko u samic hmyzu.

Ovis, ♌ ovce.

Ovisté (z lat.), učenci XVII. a XVIII. stol., kteří tvrdili, že základ nových bytostí je již ve vajíčku, ze kterého se teprve vyvíjejí jejich osobité vlastnosti.

Ovium (lat.), zralé vajíčko.

Ovoce, požívatelné plody pěstovaných stromů a keřů; jest buď jadernaté, když jádra jsou uložena v dužnatém oplodí, jako jablka, hrušky, kdoule, mišpule, nebo peckovité, obsahující tvrdé pecky v oplodí, jako u třešní, višní, švestek, sliv, broskví, meruněk. Skořepinaté zahrnuje v sobě ořechy vlašské a lískové, bobulovité angrešt, rybíz, maliny, ostružiny, jahody, hrozny révy vinné. O. jest velmi významná potravina a jediný dar přírody, jejž možno požívati ve stavu původním bez jakékoliv přípravy. Obsahuje mimo cukr a kyseliny velké množství vody a jest proto výborným tišitelem žízně. Ovocné uhlohydráty, glukosa, fruktosa a saccharosa jsou přímo stravitelny a předčí daleko uhlohydráty v denní obvyklé potravě přijímané. Ovocné kyseliny, jablečná, vinná, citronová, podporují zažívání a osvěžují. O. jako potravina účastňuje se činně při tvorbě lidského těla a požívání ovoce má tudíž velmi blahodárný vliv při výživě dětí. Pěstění ovoce, jeho sklizeň a úchova jest předmětem rozsáhlých ovoc-

nářských nauk, výnosným vedlejším, často i hlavním odvětvím hospodářským i průmyslovým při nakládání ovoce do cukru, lihu, sušení, výrobě ovocných vín a marmelád. V roce 1928 vypěstováno bylo v našem státě ovoce v ceně více než ¾ miliardy Kč. Katastrofální zimou v r. 1929, kdy ohromné množství ovocných stromů zimou zašlo, bylo naše ovocnářství na celé desítiletí těžce poškozeno.

Ovocnictví, nauka o pěstování ovocných stromů a keřů.

Ovocný cukr (fruktosa), O. cukr ovoc.

Ovocný éter (ovocný výtažek, ovocné oleje), roztoky esterových sloučenin v alkoholu, jež obsahují zředěnou vůni ovoce. Nejdůležitější étery jsou: jablečný, hruškový, ananasový, třešňový a jahodový.

Ovocyty (lat.-řec.), prvotní vaječné buňky.

Ovokaryon (lat.-řec.), jádro vaječné buňky.

Ovolecitin, lecitin ve vaj. žloutku.

Ovoplasma, plasma vajíčka.

Ovovitellin, nukleoalbumin vaječný.

Ovovivipara (lat.), zovou se zvířata, jejich vaječ. buňky se oplodí v samičím pohlavním ústrojí a tamtéž se začnou vyvinovati takže snesená vejce obsahují již zárodky; O. ovipara a vivipara.

Ovsíček, O. Aira.

Ovsík obecný (Arrhenatherum elatius), nejhojnější vysokostéblá tráva našich luk, zvláště tučných, kde dorůstá výšky přes metr a je již zdáli nápadný špičatou, úzce staženou latou a stříbřitě lesklými pluchami. Dává velmi dobrou a výživnou píci a je též k osevu vhodný.

Ovsířík, O. Ventenata avenacea.

Ovsjaniko-Kulikovskij Dmitrij Nikolajevič (1853—1920), rus. kult. historik, prof. univ. charkovské, red. Južnoje Slovo, Věstnik Jevropy a Istoriju russkoj litěratury XIX. stol. Sp.: Lingvistika (1888), Jazyk i isskusstvo (1895), Vospominanija (1923), a Studii o Turgeněvu (1896).

Ovula, O. pestík.

Ovulace (novolat.), výstup vaječné buňky (ovulum) z puklého míšku (O. vaječník), u většiny ssavců a člověka nezávisí na oplození. U člověka nastává o., mající úzký vztah k menstruaci, každé čtyři týdny; během života vypudí se nejvýše 400 vajíček. Ostatní ve vaječníku zaniknou. Míšek odchodem vajíčka vyprázdněný přetvoří se ve žluté tělísko (O.).

Ovum (lat.), vajíčko.

Ovzduší (atmosféra), nazýváme plynový obal, který obklopuje zeměkouli a společně s ní vykonává pohyb kolem osy a kolem slunce. Předpokládáme, že i jiné planety (Mars, Venuše) mají podobný obal; kolem slunce je obal z lehčích plynů (helium a j.); na měsíci nepodařilo se o. objeviti. Směrem vzhůru přechází o. pozvolna ve vzduchoprázdný prostor; přestává v onom místě, kde odstředivá síla země přemáhá přitažlivost. Z viditelnosti meteorů (O.) soudíme, že ještě ve výši 300 km nachází se vzduch, ovšem v malém zlomku. Průvodní zjevy soumraku odehrávají se ve výši 60—70 km, jasné noční mraky jsou ve výši 70—80 km. Celková masa vzduchu byla odhadnuta na 5.2 trilionu kg. Složení: O. se skládá z plynů, zvaných vzduch, jejž tvoří při zemském povrchu hlavně dusík (78%), a kyslík (20.99%); k tomu přistupuje v menším množství kysličník uhličitý (0.03%) a vzácné plyny argon, helium, krypton a xenon (O.). Nová badání (zvl. balonové výstupy do velkých výšek) objevila, že složení vzduchu až do největších výšek není přibližně stejné, nýbrž že je nutno rozlišovati aspoň tři různé vrstvy. V nejnižší vrstvě je vzduch rozdělen, jak již uvedeno, směrem vzhůru přibývá však dusíku; pak následuje sféra, kde dusík převládá a kde není téměř kyslíku; konečně pak přichází vrstva, kde převládá vodík.

Výše v km	15	20	30	40	50	100
dusík	75.5	81.2	84.2	86.5	87.5	3.0
kyslík	19.7	18.1	15.2	12.6	10.3	0.0
argon	0.8	0.6	0.3	0.2	0.1	0.0
vodík	0.0	0.0	0.2	0.7	2.9	96.4

Nad tím následuje snad ještě další vrstva plynu lehčího nežli vodík, hypotetického coronia. Ve vzduchu se konají četné přeměny. Dýcháním organismů a spalováním tvoří se kysličník uhličitý na úkor kysliku, obrácený proces se odehrává při asimilaci (O.) rostlin. Mimo normální součásti obsahuje vzduch příměsky, jejichž množství velmi kolísá. Vodní páry ve vzduchu vznikají vypařováním vody na povrchu zemském (O. vlhkost vzduchu). Nasytí-li vodní páry o., dochází ke tvoření mraků, mlh, deště, sněhu, krup, a voda přichází zpět na zemi, aby se znovu vypařila (O. podnebí, vlhkost). Déšť čistí vzduch od různých organických a anorganických součástek, prachu, písku, hlíny, sazí, bakterií, jakož i čpavku, sirovodíku a j. Podíl prachu ve vzduchu je zvl. ve velkých městech neobyčejně značný; směrem vzhůru ho ubývá. Ve velkoměstech se napočítalo

na krychl. centimetr až půl milionu částeček prachu. — Fysikální vlastnosti: Hustota o. je průměrně 800krát nižší hustoty vody. Sloupec vzduchu od mořské hladiny ke hranicím o. má za normální teploty stejný tlak jako sloupec rtuti o stejném základě, vysoký 76 cm. Čím více se vzdalujeme od mořské hladiny, tím menší je tlak a ubývá ho geometricky. Můžeme tudíž zjistiti pomocí tlakoměru (Os) výšky. Tlak o. není ve všech dobách stejný. Náhodné změny nastávají změnou teploty, směru větru, obsahu vodních par. Dále jsou pravidelné denní a roční změny tlaku; na sev. polokouli je střední tlak nejvyšší v lednu. — Zbarvení: Vzduchem procházející světelné paprsky cestou slábnou (extinkce); jsou zčásti absorbovány, zčásti rozptýleny. Pohlceny jsou zvl. červené a ultračervené části světla, a to hlavně následkem přítomnosti vodních par a kysličníku uhličitého ve vzduchu, kdežto krátkovlnné druhy světla doznávají jen nepatrné absorpce (Os). Modrá barva o. vzniká reflexí světelných paprsků. Rozptýlené částečky jsou molekuly vzduchu, jakož i prach a vodní páry suspendované v o. Tyto částečky stávají se chvěním světla rovněž východiskem nových sekundárních paprsků, při čemž jsou nejdelší vlny světelné (červené) bílého slunečního světla zeslabovány nejvíce, nejkratší vlny (fialové) nejméně. Nové paprsky jsou tedy složeny ze slabé červeně, silnější žluti a ještě silnější zeleně; jejich smíšením vzniká modrá barva oblohy (teorie difuse barev, Rayleigh, 1871). Difusní reflexí vysvětluje se též soumrak, zjev, že po západu slunce nenastává ihned temná noc. Dalšími optickými zjevy o. jsou: červánky, polarisace světla, duha, vedlejší slunce, kola kolem hvězd, fata morgana, polární záře. Meteorologické zjevy o. odehrávají se v nejnižší vrstvě, toposféře (do 10 km), kdežto v následující stratosféře panuje rovnováha. V první nastávají větry (Os) a prouděním vzduchu nestálé míšení plynů; zde se kondensují vodní páry na oblaka — Teplota vzduchu se mění podle ročních a denních období, podnebí a počasí. Isotermy podávají obraz této proměnlivosti. Zkoumání o. pomocí balonů za použití aspiračních teploměrů ukázalo, že teploty vzduchu směrem od země ubývá, nehledíme-li na náhodné proudění vzduchu; ve výši asi 11 km je však vrstva, ve které teploty přibývá, t. zv. horní obrácená vrstva (50—60° C). Nad touto vrstvou teploty opět zvolna přibývá a teprve v mnohem větších výškách znovu klesá. Tato vrstva je tím výše, čím jsme blíže rovníku (16 km). Horní inverse je hranicí troposféry a stratosféry. Ve troposféře vznikají též často inversní vrstvy, následkem nestejného složení vzduchu, proudů, záření slunce a země, kondensace vodních par. Zvl. často vyskytují se v subtroposféře (do 6 km) a mají vliv na počasí (Os meteorologie).

Oxalidaceae, Os šťavelovité.

Oxalis, Os šťavel.

Oxalit (humboldtin), nerost, šťovan železnatý, $2Fe(C_2O_4).3H_2O$, tvoří krystaly vláskovité, též hroznovité a deskovité, bývá též jemnozrnný až celistvý, tvoří povlaky a nálety, je leskly až mdlý, tv. 2; v rozsedlinách hnědého uhlí u Lužic (Kolozruky), v Něm. a na Elbě.

Oxalová kyselina, Os šťavel. kyselina.

Oxalurie, močová choroba, při které se v moči vylučuje kyselina šťavelová.

Oxenstjerna Axel (1583—1654), švédský kancléř, jeden ze členů poručnické vlády za krá. Kristiny, přítel J. A. Komenského. Zúčastnil se po boku Gustava Adolfa třicetileté války.

Oxford, hl. m. angl. hrabství Oxfordshire, county borough, 60.000 ob. mn. a ré hradby, gotickou katedrálu (XII. stol.), proslavenou universitu, která se skládá z 22 kolejí (Colleges), z nichž každá má velkou knihovnu. Universita byla založena v XIII. stol. Má 10 fakult (teologie, právo, medicina, humanistické vědy, nové dějiny, anglistika, evropské řeči, orientální řeči, matematika a biologie). Studijní rok má tři semestry.

Oximy (isonitrososloučeniny), organické sloučeniny obsahující skupinu oximidovou (isonitroso-skupinu) N(OH). Vznikají působením kyseliny dusité n. hydroxylaminu na aldehydy n. ketony: podle toho dělí se oximy na aldoximy a ketoximy. Z acetonu $CH_3.CO.CH_3$ vzniká na př. acetoxim $CH_3.C(NOH).CH_3$. Vodík skupiny oximidové může býti nahražen alkalickými kovy nebo alkyly. Vařením s vodou rozpadají se oximy přibráním vody v aldehydy resp. ketony a hydroxylamin, působením redukč. činidel vznikají z nich aminozásady.

Oxydace, Os okysličování.

Oxydační činidla, chem. látky s kyslíkem, který snadno pouštějí; Os okysličování.

Oxycimetrie, odvětví anal. chemie (Os).

Oxydy, kysličníky, Os.

Oxygenium (lat.), Os kyslík

Oxykafr, slabě peprně hořce chutnající oxydační produkt kafru, jeho 50% alkoholického roztoku (oxafor) používá se při těžkostech s dýcháním; roztok tento se

kape do horké vody a vdechují se vznikající páry.

Oxykyseliny, kyslíkaté kyseliny, Q kyseliny; dále organické kyseliny, které vedle charakteristické karboxylové skupiny COOH obsahují ještě hydroxylovou skupinu OH a chovají se proto současně jako kyseliny a alkoholy (resp. fenoly), tedy na př. mohou tvořiti soli i estery. Podle polohy hydroxylové skupiny vzhledem ke skupině karboxylové v řadě alifatické označují se jako α-, β-, γ- a δ-oxykyseliny, které se liší od sebe tvořením anhydridů (Q laktony), v řadě aromatické jako o-, m-, p-, nebo 1,2-, 1,3-, 1,4-oxykyseliny.

Oxyliquit (třaskavý vzduch), z uhlí, dřevěné moučky, petroleje a tekutého vzduchu se skládající třaskavina, Q třaskaviny.

Oxysulfid uhlíku, Q sirníky uhlíku.

Oxytona, Q přízvuk.

Oxytropis, Q vlnice.

Oxyuris vermicularis, Q roupi.

Oyama Ivao, Q Ojama.

Oybin (Ojvín), m. v Německu (Sasko) u Žitavy, 2 km od českých hranic. Do 1635 patřilo m. i kraj Čechám. M. má zříceniny hradu (dobytého Karlem IV. na loupeživých rytířích) a got. kláštera (zal. Karlem), zničeného požárem 1577.

Oz, zkr. angl. ounce (unce).

Ozaena (řec. ozéna, soplivka), onemocnění nosu, nosohltanu a někdy i průdušnice, se zánikem sliznice a kostěného podkladu, při čemž se vylučuje páchnoucí odměšek, zasýchající v zelenožluté strupy. Schopnost čichu většinou zaniká. Příčina není známa.

Ozařovací terapie, léčení nemocí roentgenovými a radiovými paprsky, Q radio.

Ozdoba, v širším smyslu vše, čím člověk upravoval své tělo za účely erotickými a náboženskými (deformace hlavy, nohou, tetování, probodávání nosu, rtů, uší a pod.), v užším smyslu vše, co člověk nosí, aby označil svou náladu, cit, důstojnost nebo zvýšil půvab těla. Hl. o.: 1. prsteny; 2. visací o.: řetězy, náušnice, kříže; 3. nasazovací, které zvyšují dojem urč. části těla: cylindr, grenadýrské čepice, epauletty, krinolina a j.; 4. o. oděvu. Mnoho o. vyvinulo se z amuletu, z označení národa, pohlaví, stavu, hodností. Stoupající kulturou ubývá o., které se zjednodušují. — Dějiny. O. nacházíme ve všech dobách a u všech národů. Již u Egypťanů je o. velmi vysokého stupně a ovlivnila Etrusky, Římany. Nejjemnější o. vytvořilo Řecko (zlato, email, barvitost, květiny). Sev. Evropané znali o. kovové, Římané používali pak i drahokamů. Vrchol o. znamená Byzance, která přijala mnoho vlivů tálních. Románský a gotický slo zachoval se jen nepatrně; o. byly a jednoduché. Renesance znamen vzestup ozdobnictví (perly, email, V XIX. st. vzrůstá obliba v diama a bezbarvých kamenech. Jinak tv stává renesanční. Teprve XX. st. svérázný výraz v ornamentu nat tickém a geometrickém (Van de Behrens). Dosud ceněny jsou o. tální, vynikající jemným a ducha zpracováním.

Ozdravovny, v dnešním slova sm o. pro plicní choroby. První byla z 1854 H. Brehmerem. O. jsou vydrž soukromými společnostmi, většino řejnými korporacemi. — Za doby války zřizovány byly pro mužstvo dého armádního sboru, jež po p lém léčení neb z jiné příčiny potře lo po dobu rekonvalescence zotave Stejnému účelu sloužily o. pro d nictvo. Po svět. válce myšlenka ta zanikla a uvedena v život zaklá o. pro choré, různ. filantrop. a od organisacemi zaměstnavatelů a dě zvláště Čs. červený kříž rozšířil činnost v tomto směru v době mí kládáním o. Aby bylo čeleno neb šíření plicních chorob, byly zakl o. pro plicně choré v různ. částech

Ozerov Ivan Christoforovič (* prof. finančního práva na moskev petrohradské universitě.

Ozerov Vladislav Aleksandrovič —1816), rus. spisov. dramatický, hry měly velký úspěch (Edip v Af Fingal, Dimitrij Donskoj a j.), z poslední z historie válek tatar nadšeně přijata vlastenec. občans

Ozhřivka, nemoc, vyskytující se u při této nemoci je hlavním zn otok; vzniká buď nachlazením, neb nou podnebí; zvláště mladí koně touto nemocí; přidá-li se k ní zápa bývá smrtelná; též vozhřivka.

Ozim, plodina, setá na podzim a mující na poli (žito, pšenice, ječme

Oznice, o. na Mor., okr. Val. Me 489 čs. ob.

Oznobení (lat. perniones), Q omr

Ozokerit, skalní, též přírodní směs pevných uhlohydrátů v naft ložiskách, zelenavý a žlutohnědý m lepkavý, zapáchá petrolejem, hoří ným plamenem, rozpouští se těžko koholu a éteru; nalézá se v Polsku ďarsku, Jugoslavii, Rumunsku; des připravuje se z něho ceresin.

Ozon (řec.), O_3, aktivní modifikace líku, nachází se ve vzduchu, zvláš vyšších vrstvách, kdež vzniká z ky

působením ultrafialových paprsků. Uměle lze zvýšiti obsah ozonu v kyslíku pouze do 14%. Při přeměně kyslíku v ozon se zmenšuje jeho objem ze 3 na 2 a utajuje se mnoho tepelné energie. Ozon vzniká z kyslíku působením krátkovlnných paprsků, zahřátím, procesy chemickými a působením temného (doutnavého) výboje elektrického, tvoří se též při elektrolytickém rozkladu vody. K přípravě ozonu používá se výhradně temného výboje elektrického, na př. pomocí r. 1857 vynalezené Siemensovy ozonové roury nebo pomocí ozonisátorů. O. je plyn modré barvy, páchne protivně po chloru (podle této své vlastnosti byl nazván, z řec. ozein, páchnouti), čímž pozná se i v 500.000násobném zředění, hustota 1.658, při —112.3° kondensuje se na modrou kapalinu, která při —251° tuhne, ve vodě se rozpouští velmi málo, více v éterických olejích, na př. v terpentinovém, v ledové kys. octové, chloridu uhličitém a zbarvuje je modře. Ozon rozkládá se již za obyčejné teploty za vývoje tepla v obyčejný kyslík. Je velmi silným oxydačním činidlem (pouze jednou svou třetinou) již při obyčejné teplotě, avšak většinou pouze za přítomnosti vody; na př. stříbro okysličuje v černý, v tenkých vrstvách červenohnědě až ocelově modře se lesknoucí peroxyd Ag_2O_2, thalliumhydroxydem napuštěný papír zbarvuje do hněda, jodid draselný rozkládá ve volný jod a hydroxyd draselný, guajakovou tinkturu zbarvuje modře, tetramethylenovými zásadami napuštěný papír zbarvuje fialově. Z rychlosti, jakou tyto reakce probíhají, a z intensity konečného zabarvení lze přibližně souditi na množství přítomného ozonu, na čemž jsou založeny ozonometry. Ozon odbarvuje barviva, rozrušuje kaučuk, hnilobné plyny atd., vyznačuje se desodorisačními vlastnostmi (zdá se, že klimatického významu ozon nemá), s organickými sloučeninami s dvojnou vazbou poskytuje výbušné ozonidy. Vedením ozonu přes práškované alkalické hydroxydy vznikající oranžově zbarvené prášky nejsou soli, na př. $K_2O.O_3$, nýbrž pravděpodobně oxyhydroxydy, jako $KOH.O_2$ nebo $(KOH)_2.O_2$. V technice používá se o. hlavně k sterilisaci vody, též k čištění vzduchu. Používání o. v chemickém průmyslu se neosvědčilo, na př. neosvědčilo se ani používání o. k bělení.

Ozonisace, přeměňování kyslíku v ozon, aby byla zlepšena špatná atmosféra, hl. v dolech. Děje se tak zvl. přístroji, t. zv. ozonisátory, jejichž hl. principem jest elektr. výboj, procházející vzduchem, čímž se tvoří ozon.

Ozubená dráha, ⚙ dráhy.

Ozubené kolo, ⚙ soukolí.

Ozvěna (echo), odraz jednoslabičného zvuku od stěny, nejm. 17 m vzdálené; pro dvojslabičný 34 m atd. Je-li stěn více, ozve se zvuk několikráte po sobě, čímž vzniká mnohonásobná ozvěna (na př. v Teplických skalách).

Ozvučník, ♫ resonátor.

Ozvuk, ♫ resonance.

Ožanka, ♣ Teucrium chamaedrys.

Ožďany, o. na Slov., okr. Rimavská Sobota, 1373 ob.

Ožegović Metel (1814—1890), chorvat. státník, přítel Strossmayerův, poslanec na sněmu od r. 1843, náčelník polit. odboru bánské rady Jelačićovy, pak tajný rada a člen státní rady (1851). Od 1860 žil ve Vídni v soukromí, podporoval chorv. studenty a literaturu, a psal polit. brožury. Svou knihovnu věnoval z valné části záhřebské universit. bibliotéce.

Oživnutí, obnovení životního projevu při zdánlivé smrti.

P

P, tvrdá retná souhláska. Písmeno pro p nazývalo se foinicky pe (ústa), z čehož povstalo řecké pí. Latinské p vzniklo z řeckého π. Jako číslovka značilo u Římanů 400. V římských nápisech a rukopisech zkratka pro Publius, též Proconsul a Pontifex; u nových jmen znamená papež, pastor, pater, na obrazech pinxit. Řecké π v matematice $\odot$ kruh. V chemii znamená 1 atom prvku fosforu; p zkratka pro para; P u vzduchodlodí Parseval, v citátech pagina (stránka), též per, pro, par, pour; v právnictví pandekty; na památkách publicatum; na směnkách protestováno; v hudbě piano; v Anglii znamená P paid (zaplaceno). V č. před jmenem osoby znamená pan.

Pa, zkr. sl. prima, též zkr sev.-amer. státu Pennsylvania; v peněžn. peseta; v chemii zkr. prvku protaktinium.

P. a., zkr. per annum, nebo pro anno, ročně; též per adresse, pod adresou; pour acquit, vyrovnáno.

Paar, šlecht. rodina němec. původu v Č., pánové na Bechyni; od r. 1720 nejv. poštmistři.

z Paběnic, č. šlecht. rod, $\odot$ Voračický z Paběnic.

Paběnice, o. v Č., okr. Kutná Hora, 477 čs. ob.

Pablasko Václav (1849—1921), místodrž. rada a č. mecenáš.

Pablen (Scopolia Jacq), rod bylin čeledi lilkovitých (Solanaceae), vytrvalé byliny s vejčitými, celokrajnými listy a špinavě červenými květy, kalich zvonkovitý; u nás v zahradách pěstován p. rulíkovitý (S. atropoides Jacq).

Pabst Franz Anton, č.-něm. spis. z doby probuzenské, m. úředník ve Vys. Mýtě, jehož kroniku přel. do č. Jan Hýbl ($\odot$).

Pac (něm. Batzen), čtyřkrejcar, býv. jihoněm. mince; za pac, zadarmo, lacino, za babku.

Pác (něm. Beize), mořidlo, leptadlo.

Páca, vepřovice, nevypálené cihly.

Páca William, prý amer. Čech, spolupodepsal prohlášení nezávislosti USA.

Pacák Bedřich, JUDr. (1846—1914), advokát v Kutné Hoře, poslanec. Za studií odsouzen, amnestován; redaktor Nár. Listů, poslanec č. sněmu (1889), člen rak. říšské rady (1891), ministr krajan v Beckově kabinetu (1906—7). Napsal četná pojednání, z nichž uvádíme: Boj za immunitu posl. řečí vůbec a čes. zvl. (1896), Črty k upravení poměrů jaz. v král. Českém (1896).

Dr. B. Pacák.

Pacák (Paczak) František (1720—1750), č. sochař v Litomyšli.

Pacák (Pácalt) Jan († 1740), č. sochař na Chrudimsku.

Pacák Jiří (1. pol. XVIII. stol.), č. sochař v Litomyšli.

Pacák Ludvík (* 1865 v Bučovicích na Mor.), linguista, spisovatel a č.-am. publicista, doktor filosofie h. c. Vynikající revoluční a kulturní pracovník amer., autor několika jazykových příruček; spis: Amer. nauky občanské v N. Y. (1918). Je vrchním ředitelem paropl. spol. Red Star Line v Praze.

Pacák Oldřich, RNDr. (* 1882), č. petrograf, doc. univ. Karlovy a 1920—22 red. Čas. Čsl. obce uč.

Pacák Tadeáš Krištof (1786—1838), h.-luž. spis., rodem Čech z Miletína; kaplanoval v Lužici v cisterc. klášteře Mariina Hvězda, kde se také setkal s Jos. Dobrovským. Sest. podle Dobrovského Něm.-luž. slovník (1835), jenž zůstal v rukopise. Prac. také o h.-luž. mluvnici. Lit.: Jos. Páta, Jos. Dobrovský a Lužice (1929).

Pácalt Jan, $\odot$ Pacák Jan.

Pácalt Karel Aug. (1773—1818), č. cestovatel, evang. misionář mezi Hottentoty v již. Africe.

Pacaltsdorp (dř. Hoogekraal), hottentotská osada, navz. podle č. misionáře Pácalta (O$_3$).

Pacca Bartolomeo (1756—1844), pap. diplomat, kardinál, obnovitel jesuitského řádu, odpůrce Napoléonův.

Paccanaristé, katol. kongregace víry Ježíšovy, založ. 1797 Mikulášem Paccanarim místo zrušen. řádu jesuitského, s nímž později splynuli.

Pace (angl.), délková míra angl. = 5 angl. stop. = 152.4 cm; též krok, běh, chůze.

Pacelli Eugenio (* 1876), pap. diplomat, kardinál a st. taj. vatikánský. Spolupracoval na vyjednávání s Německem (1917), s Ruskem (1929) a na later. smlouvách.

Paceřice, o. v Č., okr. Turnov, 456 ob.

Pacient (z lat.), nemocný, trpící.

Pacific, O$_3$ Tichý oceán.

Pacifické ostrovy, nejčetnější skupina ostrovů při Asii a Austrálii v Tichém oceánu. O$_3$ Oceanie.

Pacifické železnice, dráhy v Sev. Americe, které zprostředkují spojení mezi Atlantickým a Tichým (Pacific) oceánem; podobné dráhy v Jižní Americe nazývají se Transandské dráhy.

Pacifický, tichý, mírumilovný (pacifické ideje).

Pacifický oceán, O$_3$ Tichý oceán.

Pacifikace, uvedení země, postižené válkou n vzpourou, opět do míru.

Pacifikovati, utišiti, uklidniti, uvésti do míru (zemi po válce).

Pacifikál (z lat.), kříž s ostatky svatých, který se podává při některých příležitostech v kostele k políbení věřícím. Při tom pronáší podávající kněz slova: Pax tecum = pokoj s tebou!

Pacifismus (z lat. pacificus, mírumilovný), mírové hnutí. Pacifista, přívržence mírového hnutí. Toto hnutí zahrnuje všecky snahy, čelící k odstranění válek jako veř. právního zařízení. Dlouho to bylo pouze teoretické filosoficko-liter. hnutí, jehož politikové a státníci ani vážně si nevšímali. Ale od r. 1898, kdy car Mikuláš II. vydal svůj mírový manifest, jímž dal podnět k založení haagské mírové konference, a zvláště po světové válce stal se p. světovým hnutím, neboť požaduje: voj. odzbrojení, vytvoření mezinár. rozhodčího soudu a vytvoření spolku všech národů. Dříve převládaly idealist. zásady nábož., etického a humanit. rázu, nyní však prakt. zásady, zdůrazňující hospodářské, společ. a techn. nedozírné následky příštích válek. Trvalý mír Evropě chtěl zabezpečit již Sully, ministr fr. krále Jindřicha IV. a již 150 let před ním český král Jiří z Poděbrad. Pak to byli filosofové, kteří psali o návrzích k zabezpečení světového míru: hol. Grotius († 1645), německý Leibniz († 1716), angl. W. Penn (Nynější a bud. mír Evropy, 1693), fr. abbé de Saint Pierre (Mémoires pour rendre la paix perpétuelle 1712), něm. fil. Kant (O věčném míru 1795). Franc. revoluce od 1789 prohlašovala za svůj ideál trvalý mír a t. zv. Sv. alliance po pádu Napoléona I. hlásala totéž. Byly též zakládány soukr. mírové společnosti: v Angl. 1806, v USA. 1816, v Něm. 1850, ve Fr. 1867 (Ligue internationale de la paix et de la liberté), v Hol. 1871, v Dán. 1882, v Nor. a Švéd. 1883, v Belg. a Švýc. 1889, v Rak. 1891, v Rusku 1909. Mezinár. mírové kongresy konaly se 1848—51 v Bruselu, Paříži, Frankfurtu n. M., Londýně, pak pravidelně od 1889, obyč. současně s meziparlam. Unií. Literárně působila zvl. Berta Suttnerová, něm. spis., svým románem Odzbrojte! (Die Waffen nieder! 1889), rovněž Holanďan Couperus (Wereldvrede, 1894), Rus L. Andrejev (Červený smích, 1905), Němec Karel Hauptmann (Válka, 1914). Za svět. války a po ní vynikli: Romain Rolland (Pardessus la mêlée, Nad vřavou, 1916), Henri Barbusse (Le feu = Oheň, 1916; La clarté = Světlo, 1919), Remarque, Latzko, Fried a mn. j. Za světové války byli pacifisté celého světa horlivě činní, orgánem jejich byl list Paix internationale od 1915. Mírem versailleským uved. v život i Společnost národů a stálý Mezinárodní soudní dvůr v Haagu, jehož úkolem jest hrozící války zmařiti mezinár. soudním výrokem, dále od 1928 Kelloggův pakt, který chce vzáj. úmluvami států mezi sebou vésti k smíru a k odzbrojení. Mezinár. mírová kancelář jest od 1891 v Bernu, nyní v Ženevě. U nás již před válkou založena Chelčického mírová společnost, která šíří nechuť k válce a touhu po mezinár. dorozumění.

Pacini Filippo (1812—1883), it. anatom, prof. ve Florencii; pracoval hl. o hmatovém nervstvu.

Paciscent (z lat.), jedna ze smluvních stran, druhou jest kompaciscent.

Pacius Fredrik (1809—1891), finský hudební sklad. a houslista, skladatel nár. hymny čudské.

Packaňovo, o. na P. R., okr. Mukačevo, 1257 ob.

Pacl Jan (* 1887 Rokycanech), č. architekt v Praze, v mod. architektuře zastupuje směr konstruktivní.

Paclt (Pazelt) Čeněk (1815—1887), čes. cestovatel.

Paclt Josef (1840—1922), čes. herec širokého pathosu. V prvních letech herec. činnosti též členem Stavov. div., pak u venk. společ., posledně v Pištěkově divadle na Vinohradech.

Pacold Jiří (1834—1907), čes. stavitel, prof. poz. stavit. na č. technice v Praze. Sp.: Konstrukce poz. stav. (1892—95), Stavit. praktik (1883).

Pacov, m. v Č., okr. Pelhřimov, 2790 ob. (2754 čs.). Museum, tov. kož. zb. a nábytku. Zám. s div., býv. klášt. z XVIII. století.

Pacova hora, vyvýšenina nedaleko Chýnova na Táborsku s nejv. českou jeskyní.

Pacovský Emil (* 1879), č. malíř a grafik, hl. slov. motivů, organis. kraj. výstav na Slovensku a řed. obch. podniků Syndikátu výtv. umělců. Vydav. časop. Meditace a Veraikon; zakl. Grupy slov. maliarov (1903). Sp.: P. J. Brandl (1913), O uměl. tvoření (1920), Poměr obecenstva k umění (1930) a j.

Pacovský Jaroslav (* 1870), č. turist. pracovník, vrchní soudní rada v Praze. Vydal novou gen. mapu Šumavy.

Pacovský Josef (* 1885), č. spis. humoresek, mag. úředník v Praze.

Pacovský Jakub (1430—1505), profesor teologie a rektor na vys. učení pražském.

Pacovský Otto (* 1872), továrník, honor. konsul republ. Quatemaly, význam. pracovník hospodářský.

Pacovský Václav (1434—1513), bratr Jak. P., profesor matematiky a rektor vysokého učení pražského.

Pactum (lat.; paktum), smlouva nebo úmluva. Nazvu p. pro neformální smlouvy se užívalo v řím. právu, kdežto smlouva vyhovující všem formálním předpisům slula contractus. Pactum de contrahendo, v řím. právu i v našem předchází ujednání o tom, že strany uzavrou spolu v budoucnosti smlouvu. Pacta dotalia, svatební smlouva. Paktovati se s někým, smlouvati se s někým, obyčejně za nekalým úmyslem.

Pača, o. na Slov., okr. Rožnava, 616 ob.

Pačejov, o. v Č., okr. Strakonice, 492 čs. ob.

Pačes Josef (1856—1909), č. social. pracovník v Americe; pův. anarch. smýšlení, odsouzen 1885 k 16letému žaláři.

Pačić Jovan (1771—1849), srbský básník. Bojoval jako důstojník ve franc. válkách, u Wagramu raněn a od 1813 ve výsl. Přítel Kollárův, s nímž vydal Jmenoslov (1828). Na poč. XIX. stol. byl členem známé srbské liter. trojice v Budapešti: s Milutinovićem a Vidakovićem. Stoupenec ilyrismu. Spisy: Sočinenija pjesnoslovska (1827).

Páčiti, násilně otvírati

Pačitky, optické světelné jevy, zapříčiněné pochody v sítnici oka, nikoliv vnějšími příčinami (opak počitky).

Pačok, váp. mléko; pačokovati, natírání pačoku na omítku.

Pačlavice, o. na Mor., okr. Kroměříž, 739 ob.

Pačová-Krčmářová Míla (* 11. IV. 1890), česká dramat. umělkyně, žačka M. Hübnerové; po krátkém působení u divad. ochot. angažována do Uranie, od r. 1920 jest členem Měst. div. na Vinohradech. Hraje hl. natural. a charakt. role. 1929 vyznamenána státní cenou.

Paču Jovan, MUDr. (1846—1902), srbský lékař a hud. skladatel, žák Smetanův a znam. pianista. Složil několik klav. skladeb a sborů (Čuj Dušane, Prag je ovo, Brankovo kolo a j.).

Paču Laza, MUDr. (1855—1915), srbský státník, finančník a politik, s poč. socialista, pozd. přední člen strany radik. a lékař v Bělehradě. Od r. 1903 člen st. rady, byl několikráte min. financí; zavedl pořádek ve st. hospod., docílil rovnováhy v rozpočtu a likvidoval finanč. ztráty z balk. válek. V r. 1914 přijal jako zást. Pašičův ponižující rak. ultimatum.

Pačuli, sušené listí Pogostemon Patschouli z Indie a Číny, vynikající silnou vůní.

Pačuta Nikolaj (* 1868), podkarpatoruský politik a novinář v Sev. Americe, ve svět. válce předseda Rus.-amer. Nár. rady, původce připojení P. Rusi k ČSR.

Pád, fysikálně: klesání tělesa k zemi následkem tíže. a) Volný pád. Jelikož tíže působí neustále stejnou silou na padající těleso, roste rychlost stejnou měrou ve stejné době: pohyb padajícího tělesa se zrychluje stejnoměrně. Vzrůst rychlosti za vteřinu (zrychlení tíže) činí 9.8125 m. První zákon pádu: Rychlost pádu roste ve stejném poměru jako doba pádu; rychlost padajícího tělesa je úměrná uplynulé době. Na počátku pádu rovná se rychlost nule, na konci první vteřiny činí 9.8, průměr činí tudíž 4.9 m (Galileovo číslo). Prostor pádu s_2 prvních dvou sekund pádu vypočteme násobením doby pádu 2 průměrnou rychlostí 9.8; s_2 je tudíž $2 \times 9.8 = 4 \times 4.9$ m $= 4 \times \frac{9.8}{2}$ g (g = zrychlení tíží). Všeobecně vyplývá z toho druhý zákon pádu: Prostor pádu roste jako čtverec. doby pádu. b) Pád po předepsané dráze. V tomto případě je padající těleso nuceno klesat po stanovené dráze. Nejjednodušší případ tvoří p. po nakloněné rovině. Pohyb je i zde, jako při volném pádu, stejnoměrně zrychlen; hnací silou není však celá tíha tělesa, nýbrž lze si představit

tento p. jako výsledek dvou sil. Při dopadu má těleso klesající po nakloněné rovině stejnou živou sílu, jako kdyby volně spadlo s výšky nakloněné roviny. Stejně je tomu při pohybu podél křivky. Příkladem pádu po předepsané dráze je obyčejné kyvadlo. Přímka, ač tvoří nejkratší spojení dvou bodů, netvoří linii nejrychlejšího pádu mezi nimi; touto je cykloida a těleso po ní padající dosahuje též, bez ohledu na to, z kteréhokoli bodu vychází, vždy ve stejné době nejhlubšího bodu (cykloida brachistochronní a tautochronní). c) P. v prostředí kladoucím odpor. Všechna uvedená pravidla předpokládají, že pád se děje bez překážek. Ve vzduchu setkává se však pohybující se těleso s odporem, rostoucím s plochou kolmou ke směru pohybu. Tělesa s povrchem velkým v poměru k váze (sněhové vločky, prach, vodní kapičky mlhy) padají ve vzduchu mnohem pomaleji nežli tělesa s povrchem poměrně malým (kovy, horniny, velké vodní kapky). Ve vzduchoprázdném prostoru však padají všechna stejně rychle. Stejně na př. kilogramová a gramová závaží; jelikož však země přitahuje prvé silou tisíckráte větší než druhé, musí první obsahovati tisíckrát více masy druhého: masy těles jsou ve stejném poměru jako jejich váhy.

Pád (v gramatice). Ve skloňování přijímá kmen jmenný a zájmenný rozličné přípony pádové; tím vznikají tvary skloňované, rozdílné podle pádu a čísla. ♌ deklinace. V češt. máme sedm pádů: nominativ, genitiv, dativ, akusativ, vokativ, lokál a instrumentál. V cizích řečech je počet pádů různý.

Pád (it. Po, lat. Padus), nejv. it. řeka, 672 km dlouhá, z toho 543 km (od Pavie) splavná. Její úvodí měří 69.100 km². Pramení z ledovce na Monte Viso 2041 m n. mořem. U Saluzzy vstupuje do roviny, teče směrem východním a vlévá se širokou deltou do Jaderského moře. Způsobuje časté povodně. Delta počíná již v dálce 126 km od moře. Četné průplavy spojují P. s celou nížinou.

Padací most, sklápěcí most, pokládaný z obléhacích věží na hradby, po němž přecházelo útočící vojsko.

Padací mříž, pohyblivá mříž ze silných tyčí k uzavření bran ve starých pevnostech, hradech a pod.

Padák, u letců přístroj, jehož užívají, aby se při nebezpečí pádu zachránili. Jeho podstatou a účelem jest, zmírniti pád letce, který ovšem musí opustiti letadlo. Za tím účelem se odedávna zkoušely pomůcky, jejichž užití bylo založeno na odporu vzduchu proti předmětu padajícímu. P. má nyní zpravidla tvar velkého rozevřeného deštníku, bez žeber, který se vyduje odporem vzduchu; skládá se z plachtovinového vrchlíku (kulového nebo elipsovitého), od jehož okraje jdou provazy k pásu, který si připne letec. Celý p. složený, takže zaujímá málo místa, vkládá se do obalu (brašny, vaku), z něhož může býti při seskoku s letadla rychle vyňat a rozevřen. Podle toho se rozeznává: a) p. samočinně účinkující, připevněný slabými provázky k letadlu, od něhož se odtrhne, byv váhou seskočivšího letce vytažen z obalu a pootevřen (systémy Blanquier, Heinecke, Robur), b) p. účinkující podle přání letcova, není spojen s letadlem, nýbrž jen s tělem letcovým; při seskoku se napřed otevře malý padáček, vložený v obalu nejsvrchněji a opatřený pérovou konstrukcí jako deštník. Tento klade dostatečný odpor vzduchu, aby silou tou vytáhl z obalu níže složený veliký padák, který se pak též otevře. Tak je zařízen p., jehož se užívá u nás (F. P. S.) a různé vzory jiné (Irwing, Salvator, Vinay). Rychlost pádu je zprvu dosti veliká, ale při přistání není větší, než co snese člověk při seskoku na zemi.

Padáková světlice (Fallschirm-Leuchtgeschoss; fusée éclairante à parachute; star-shell), osvětlovací střela, jejíž idea pochází od angl. gen. Boxera (1850). Její princip — provedení jsou v mod. době různá — je ten, že střela podoby granátu, kterou lze stříleti z obyčejného děla, se skládá ze dvou částí, jež se po rozprasku střely, regulovaném časovacím zapalovačem pro libovolnou výšku, od sebe odtrhnou. Horní část střely obsahuje padák (♌), který se rozevře a snáší pomalu dolní část, obsahující světelnou složku, jež se rozpraskem zanítí. Tím lze na dobu až půl minuty osvětliti krajinu pod padákem. P. s. se užívá při střelbě v noci tam, kde nejsou nebo nepůsobí světlomety.

Padang, nejdůlež. m. Sumatry, 41.238 ob., nejst. hol. osada, zal. 1666. Plantáže kávy, rýže, kokos. palem; uhel. ložiska.

Padání listů, odumření listů na podzim.

Padány, o. na Slov., okr. Dun. Streda, 652 ob.

Padařov, o. v Č., okr. Tábor 368 čs. ob. Rodiště a působiště Alf. Šťastného (♌).

z Padařova Mikuláš, husitský válečník, hejtman na Ostroměči; obléhal Zvíkov 1429. Jeho bratr Filip podnikl 1430 výpravu do Uher. Dal si r. 1438 opsati Janem z Prahy českou bibli, t. zv. Padařovskou.

Padařovský filosof, ○ Šťastný Alfons.

Padding, pololněná tkanina.

Paddington, londýnská čtvrť u Hyde Parku, 144.260 ob.

Paddock (angl.), ohrada pro koně, přenosná stáj.

Padělání, provedení napodobení nebo změny nějaké věci v protipráv. úmyslu; trestno je především: penězokazectví, p. dokumentů, p. směnek, falšování potravin. P. uměl. předmětů se stalo živností koncem XV. stol., kdy se počalo s jejich sbíráním. P. literárních děl se provádí z důvodů polit. nebo prostě z literární ctižádosti. Lit.: P. Eudel, Fälscherkünste (1909).

Padělek, napodobenina s podvodným úmyslem.

Paderewski Ignacy Jan (* 1860), vynik. polský pianista a státník; 1917—19 člen Nár. výboru v Paříži a jeho zástupce v Sev. Americe, 1919 min. předseda pol-

Ignacy Paderewski.

ský a min. zahraničí, do r. 1921 zástupce Polsky ve Svazu Národů. Potom věnoval se znovu svojí uměl. činnosti. Zakladatel varš. deníku Rzeczpospolita. Složil četné hudební skladby.

Padevět Ladislav (* 1890), č. spisovat. dobrodružných románů a překladatel, prof. obch. akademie.

Padilla, 1. Juan de (1468—1522), špan. básník; psal nábož. básně, mezi nimiž Los doce triunfos de los doce apóstoles je pouze nezdařenou napodobeninou Danteovy Božské komedie. — 2. Juan de, špan. nár. hrdina, vůdce povstalců, popravený r. 1521. Jeho manželka Donna María Pacheco pokračovala v povstání toledském a zemřela 1531. Oba jsou předmětem četných dramat a básní.

Pádišáh (novopers., král králů), titul islam. vladařů, obzvl. turec. sultána. 1925 (dříve Emir) přijal tento titul vládce Afganistanu.

Padlewski Józef (* 1863), polský architekt a prof archit. na technice petrohradské.

Padlewski Leon (* 1870), p. bakteriolog, prof. na univ. pozňanské.

Padlí (Erysiphaceae), čeleď tvrdohub (Pyrenomycetineae), vesměs cizopasící na pokožce růz. částí rostlin. Vyssávají ssavými výběžky podhoubí obsah buněk hostitele a činí na některých kulturních rostlinách citelné škody. Přezimuje zpravidla na odumřelém pletivu napadených rostlin. Sphaerotheca pannosa (padlí na růžích) povléká podhoubím, podobným bílé plísni, mladé výhonky růží, někdy i broskví a meruněk. S. Castagnei (S. humuli), napadá chmel, listy a květy tavolníka jilmového, okurky a dyně. Erysiphe Tuckeri ničí listy letorostu a bobule révy vinné. E. graminis bývá na travách a obilí. E. salicis na vrbách. Microsphaera grossulariae na listech a bobulích angreštu. M. quercina povléká plstí listy dubové, Podosphaera leucotricha jabloňové, Phyllactinia listy dřevin jehnědovitých. Uncinula aceris tvoří šedobílé skvrny na mladých listech javoru.

Pádlo (Paddel), oboustranné veslo hl. u kanoí.

Pádlovati, veslovati pádlem.

Padochov, o. na M., okr. Brno, 955 ob. Kamenouhelné doly.

Padostroj nazýváme přístroje sloužící k pozorov. volného pádu, jehož urychlení jest velmi značné, takže se již po několika málo vteř. vymyká sledování. Podstatou takového p. bývá jednak zmenšení urychlení tím, že padající těleso pohybuje mimo vlastní hmoty ještě hmoty druhé, jimž udílí značně menší urychlení, nežli jest urychlení volného pádu. Takto zmírněný pád dá se pozorovati a porovnáním docílených hodnot odvozují se zákony o pádu. Nejznámější jest p. Atwoodův. U tohoto jest princip následující: Malé závaží m tvoří přívažek jinak stejných závaží p, jež jsou na konci hedvábné šňůry, kolem žlábku hořejší kladky obložené. Sloup je 2 m vys. Výkyv vteřinového kývadla v uvolní hořejší můstek s, pád počíná. Malé závažíčko m bude uváděti silou a váhou v pohyb větší hmoty, v níž jest hmota závažíčka obsažena. Nebude-li rušivých pohybů, uvede síla mg celkovou hmotu M v pohyb rovnoměrně zrychlený. Prolomený můstek zachytí přívažek m, pohyb přechází v stejnoměrný, a dráhu pak za 1 vteř. můžeme považovati za okamžitou rychlost v, jíž nabylo závaží spadnuvší od hořejšího můstku s k můstku prolomenému. Ba-

boův p. přenáší kmity chvějícího se pružného prutu dole upevněného na padací desku, na kterou hořejší volný konec prutu popisuje vlnovku. Za sebou jdoucí vlny jsou — kmity jsou ve stejných intervalech, cesta desky mezitím ale prošlá se zvětšuje — stále delší a delší, na jejich prodloužení poznáváme zakon o proslých prostorech voln. pádu.

Padoucnice, ♀ epilepsie.

Paďour Jan Nep. Domoslav (1783—1828), č. spis., farář a kanovník v Mikulově na Moravě.

Padova, ital. provincie v Benátsku, 2141 km² s 621.000 ob. — Hl. m. je P., 121.000 ob., sídlo biskupa; má slavné starodávné kostely, universitu a četné soukromé domy z XIV.—XVI. stol. Techniku, vyšší školy, Akademii věd, universitní knih., museum s obrazárnou a archivem. Botanická zahr. (zal. 1545) je nejstarší v Evropě. — Za svět. války sídlo ital. vrchního arm. velitelství a místo, kde ve Villa Giusta uzavřeno 3. XI. 1918 příměří s Rak.-Uherskem.

Padre (it.), otec.

Padrone (it.), zaměstnavatel, vůdce, pán (patron).

Padula, m v prov. Salerno (již. Italie), v údolí ř. Tanagry, se starým karthouským klášterem (Certosa). V zajateckém táboře, r. 1916 zřízeném v zahradě kláštera, se počali od r. 1917 soustřeďovati zajatci čsl. národnosti, kteří tam utvořili pracovní prapory, výzvědné oddíly a Čsl. dobrovolnický sbor. Odtamtud též posíláni po částech čsl. vojáci do Foligna (♀ též legie). Lit: F. Bednařík: V boj! (1927—30.)

Padus Mönch, střemcha, podčeleď čeledi Prunus, stromy nebo keře s vejčitými listy, drobnými květy v bohatých hroznech s plody zvícími hrachu; Prunus padus L., střemcha, v Evropě a Asii, malý strom ozdobný.

Prunus padus.

Paedagogium, první č. pedag. revue, zal. a vyd. G. A. Lindnerem (1879—87).

Paenultima (lat.), předposled. slabika.

Paenumbra (lat.), polostín.

Paeonia, ♀ pivoňka.

Paeonius Prokop se Světnova u N. Brodu (Světnovinus, Teutobrodenus), vl. jm. Holý, mistr Karl. koleje v Praze. Sp.: Lékařství v čas rány morové (1599, 1614).

Paes (paiš) Sidonio (1872—1918), portugalský státník, prof. matematiky, pak postupně senátor, ministr, 1913 vyslanec v Berlíně; svrhl 1917 presidenta Machado, 1918 zvolen presidentem, chtěl zavésti klid a pořádek, byl ale zavražděn.

Paestum (nyn. Pesto), na záp. břehu Lukanie v dol. Italii jako Poseidónia založená řecká kolonie. Za vlády Říma pozbyla důležitosti a zničena byla Saracény 871 po Kr.

Páez José Antonio (1790—1873), venezuelský státník, odtrhl 1829 Venezuelu od Kolumbie a stal se presidentem rep. s neomezenou mocí.

Pag., zkr. slova pagina (lat.), stránka.

Pag (it. Pago), jugosl. ostrov v zálivu Kvarnerském, 288 km², 7462 ob. Vinice a solivary. Hl. m. P., 4800 ob., m. lázně.

Pagaczewski Juljan, PhDr. (* 1874), p. uměl. historik a kustod Nár. Musea v Krakově. Red. revue Muzeum Polskie.

Pagan Jan (* 1822), knihtiskař v Praze.

Paganini Niccoló (1782—1840), it. virtuos na housle, syn janovského kramáře, samouk, žil jako dobrodruh, 1828 začal svoji vítěznou pouť Evropou a 1834 uchýlil se jako milionář na svou vilu Gajona u Parmy. P. umění a jeho osobnost chovaly v sobě cosi démonického, takže k jeho jménu se připínaly různé legendy. Jeho zvláštní dovednost v dvojhmatech, ve flažeoletech, v pizzicatu levé ruky a jeho dojímavý přednes kantileny otevřely mu celý svět. Z jeho skladeb jsou nejznámější: Rej čarodějnic (Le streghe), Il moto perpetuo, Karneval benátský, God save the king, Di tanti palpiti a fantasie na strunu g Mojžíš.

Paganismus, ♀ pohanství.

Paganus (lat.), venkovan, pohan.

Page (pedž) Walter Hines (1855—1918), severoam. diplomat, vydavatel Atlantic Monthly a World's Work. 1913—18 byl vyslancem v Londýně. Důlež jsou jeho dopisy Wilsonovi, vydané 1927.

Paget Muriel, angl. soc. pracovnice; pracovala po převratu na Slovensku, kde zřídila několik ozdravoven pro děti, dětskou nemocnici v Bytčici a 16 dětských zdrav. stanic.

Pagina (lat.), stránka knihy; paginovati, stránkovati.

Pagliaruzzi-Krilan Josip (1859—1885), slovin. básník ze skup. lublaňského Zvonu, advokát v Gorici. Napsal četné bás-

ně v duchu nár., hl. romance a ballady s náměty válečnými. Jeho Sebrané spisy vyd. 1887, 1895 a 1896. Lit.: Gregorčić, Slovan (1885).

Pagoda, evropské označení pro věžovité stavby v již. a vých. Asii. Vlastní pagody, nazv. Dagabas, jsou na Ceyloně. Čínské pagody jsou několikapatrové až 60 m vys. stavby z kamene, cihel, dřeva, železa a j. Původně sloužily jen k úschově budhist. ostatků a jsou vždy spojeny s budh. chrámem; někdy slouží jako pomníky. Nejstarší pagoda je z r. 522, nejznámější je t. zv. porculánová věž.

Paguridae, čeleď raků desetinohých o bohatém počtu rodů. P. mají tělo měkké, skoro vždy spirálně stočené, jež se chrání prázdnými ulitami měkkýšů. Četní P. nosí stále na ulitách mořské sasanky (Actinie), na př. rak Pagurus sasanku Adamsii. Tato ochraňuje raka svými žahavými orgány a rak jí přenechává část kořisti. Nejznámější jest Eupagurus bernhardus L. (rak poustevnický, Eremit), jest 13—16 cm dl., žije na pobř. Sev. moře. V tropech na souši žije v ulitách Coenobita rugasa L., dále Birgus latro Hbst., 30 cm dl. ve Vých. Indii; má tvrdý zadeček, žije v děrách v zemi a živí se kokosovými ořechy. P. byli nalezeni i v hlubších mořích.

Pagus (lat.), u Římanů označení pro venkovské okresy a jejich hl. střediska. V čele stál magister pagi a obyvatelé se zvali paganus (♌).

Pahang, jeden ze čtyř brit. feder. států Malajských, na vých. pobřeží poloostrova Malakka, 36.000 km² s 146 000 ob., protékaný řekou P. Hl. město Kwala Lipis, 2300 ob., sídlo sultana Pekana. Doly na cín, vývoz kopry a kaučuku.

Pahlen, starý estonský rod šlecht. P. Petr Ludvík, hr. (1745—1826), první generální guvernér Kuronska, voj. guvernér Petrohradu; hrál vyn. úlohu ve spiknutí, které způsobilo zavraždění cara Pavla I. v březnu 1801.

Pahýl, v lék. zbytek údu po chirurg. odnětí hl. části končetiny. ♌ prothésa.

Pach Ignác (* v Chebu), malíř v Praze r. 1770.

Pache (paš) Jean Nicolas (1746—1823), franc. politik, revol. starosta pařížský, člen konventu a min. války, tvůrce hesla: Liberté, égalité, fraternité ou la mort (Svoboda, rovnost, bratrství nebo smrt).

Pachel Josef (* 1813), rytec pečetí.

Pachl Ant. (* 1801 v Praze), rytec, měšťan pražský od r. 1822.

Pachmayer Eduard (* 1895), č. spis. a redaktor (pseud. Edwin Rudyard).

Pachmayer Josef (1864—1928), žurnalista a spis. Redaktor Nár. Listů, Samostatnosti a Venkova. Lit. kritik a překladatel. V procesu t. zv. Omladiny odsouzen; mafista.

Pachmayer Julius (* 1890), č. novinář, šéfred. Večera a jeho divad. referent.

Pachner Artur, MUDr. (1874), zubní lékař v Chrudimi, spisovatel, hlavně z oboru zubní techniky.

Pachometr, přístroj, vynalez. Benoitem k měření tloušťky zrcadl. skla.

Pachomius sv. (292—340), žák sv. Antonína; vystavěl na ostr. Tabenna na Nilu klášter pro řád koinobitů, který založil.

Pacht, smlouva uzavřená mezi dvěma stranami (propachtovatel a pachtýř), kterou se nespotřebitelná věc na urč. čas a za určitou cenu propůjčuje k vydobytí požitků (nejčastější případ jest propachtování pole, kdy jedna strana jest po urč. dobu oprávněna sama je vzdělávati a bráti z něho užitky). Cena, kterou jedna strana dává druhé za propachtování nemovitosti, jmenuje se pachtovné. Platiti se může v hotovosti n. v naturáliích (třebas v plodech, jež budou z nemovitosti vydobyty). Ten, kdo si věc propachtoval, může ji dáti dále do p. (t. zv. podp.). Povinnosti propachtovatelovy jsou: odevzdati věc pachtýři v určenou dobu ve stavu uživatelném a po celou smluvní dobu mu ji ponechati, chrániti pachtýře proti poškozování se strany třetích osob a nahraditi mu škodu vzešlou tím, že by vinou propachtovatelovou nebyla smlouva dodržena n. že by nemovitost byla před uplynutím p-ovní doby prodána (dobrovolně n. exekučně) n. vyvlastněna. Povinnosti pachtýřovy jsou: zaplatiti p., užívati věci jen způsobem smluveným a vrátiti ji po projití smluvené doby ve stavu a s příslušenstvím, v jakém ji převzal. Propachtovateli přísluší zákonné právo zástavní na dobytku, nářadí a plodech propachtovaného statku k zajištění p. Stane-li se věc neschopnou k užívání nebo přihodí-li se mimořádná nehoda (oheň, válka, úplná neúroda), nemusí se platiti p. P. končí uplynutím smluvené doby, úplnou zkázou věci, jednostranným odstoupením od smlouvy a výpovědí. Jednostranné odstoupení bez výpovědi jest možné se strany p-ýřovy, má-li věc propachtovaná takové vady, že se nehodí k řádnému užívání, se strany propachtovatelovy, je-li p-ýř v prodlení s placením pachtovného n. užívá-li věci způsobem škodlivým. Výpovědní lhůta jest šestiměsíční pro obě strany. Nebyla-li při p-ovní

smlouvě, uzavřené na urč. dobu, vymíněna předchozí výpověď, prodlužuje se p. automaticky tím, že po uplynutí smluveného času p-ýř dále věci užívá a propachtovatel proti tomu nic nenamítá. Byla-li předchozí výpověď vymíněna, končí lhůta teprve tehdy, když výpověď byla skutečně také dána. Jinak se p. mlčky obnovuje. Při takové prolongaci p. platí podmínky, jež byly smluveny při prvém jeho uzavření, toliko další lhůta jest jednoletá, delší jen tehdy, není-li možno během roku skliditi požitky. P-ýř může zažádati o vklad svého p-ovního práva do pozemk. knih. Tím zabezpečuje své postavení pro případ, že by propachtovatel nemovitost prodal. Není-li p-ovní právo v knihách zapsáno, neruší se tím p-ovní poměr, ale nový majitel má právo dáti p-ýřovi výpověď. Pachtýř v tomto případě může toliko žádati náhradu škody na propachtovateli. Má-li však své právo vloženo do veř. knih, musí nový nabyvatel nemovitosti převzíti nemovitost tak, jak jest, t. j. ponechati p-ýře v držení nemovitosti až do projití smluvené doby.

Pachtusov Petr Kuzmič (1800—1835), ruský cestovatel. Prováděl hydrograf. práce v Bílém moři.

Pachuca, hl. m. mexického státu Hidalgo. 40.100 ob., 2550 m n. m. Největší mexické doly na stříbro.

Pachy-, ve slož. tlustý, široký.

Pachydermata, O_3 tlustokožci.

Pachydermie, O_3 elephantiasis.

Pachymeningitis, zánět míchy.

Pachytylus O_3 kobylky.

Paian, řecký bůh zdraví, praotec lékařů. Z kultu jeho povstal p., t. j. oslavná sborová píseň s tancem, kterou se později uctívali Apollón, Artemis, Asklépios a i j. bohové.

Pai, siamská váha a mince, též britskoind. mince.

Pai-ho (bílá řeka), řeka v čín. provincii Čili, 556 km dl., pramení v mongol. vysočině, ústí u Taku do zálivu čilského. Od prosince do února je zamrzlá. S Pekingem ji spojuje průplav.

Paidomonos, vychovatel spartských hochů.

Paikert Alajos (* 1866), maď. národohosp., zaklad. a předs. Turánské společnosti a organis. maď. obch. společností.

Pailleron, Edouard (1834—1899), franc. spisov. a dramatik, psal původně kratší práce jako Le parasite, Le dernier quartire a j., 1881 vyšlo jeho nejznám. dílo Le monde où l'on s'ennuie, satira na akadem. světa a salonní filosofy, Cabotins!, proti komediantství v politice, umění a spisovatelství. Aniž náležel nějaké škole, P. zachovával vždy nejlépe tradice franc. dramatu. U nás s úspěchem hrána jeho Myška (La souris). Člen Francouzské Akademie.

Paine (pén) Thomas (1737—1809), angl. publicista, žil v Amer. a Francii; zastával se franc. revoluce, za níž zvolen poslancem girondisty.

Painlevé Paul (* 1863), franc. politik, profesor matem. na Sorbonně, od r. 1910 poslanec, 1915—17 ministr války a min. předseda. 1925 utvořil druhý kartelový kabinet; upravil otázky mezi Vatikánem a Alsaskem, odcizil se ale socialistům válkou marokkánskou a pro svůj finanční plán padl. V devátém a osmém kabinetě Briandově byl znovu ministrem války. P. napsal četné spisy matem i spisy, týkající se jeho politiky ve válce světové.

Paionové, starověký kmen v Thracii na řece Axii (Vardar). Podrobeni ve III. stol. př. Kr.

Pairové (fr. pairs, angl. peers), v Anglii a dříve i ve Francii členové vysoké šlechty s přednostními právy polit. K angl. pairství patří knížata, vévodové, markýzi, earlové, viscounti a baroni, kteří mají sedadlo i hlas ve sněm. lordů a ve věcech trestních soudn. řízení před sněm. Každý pair je současně de jure rádcem koruny a může vždy žádat o osobní přístup ke králi. — V Něm. a v Rakousku až do r. 1918 se užívalo označení p. pro členy panské sněm., kteří byli jmenováni korunou nebo měli členství na zákl. určitých statků.

Paisij, otec chilandarský (* okolo r. 1722 v Samokovsku, † okolo 1770), otec bulh. dějin. Byl mnichem athoského monastýru Chilandáru. P. nahromadil, byť i nekriticky, historický materiál v monastýrech athoských, bulharských a srbských a napsal církevní staroslovanštinou, promíšenou lidovým nářečím, svoji Istorija Slavjanobolgarskaja, o narodach i o caréch i o svjatych bolgarskich (1762). Napsání těchto dějin, které nemají sice vědecké ceny, které však hrály nejvýznamnější úlohu v dějinách bulh. obrození, budíce četnými opisy nár. sebevědomí, Řeky potlačované, stalo se mezníkem období novobulhar., v němž církevní staroslovanštinu vystřídal literární jazyk novobulharský.

Päivärinta Pietari (1827—1913), finský spisov.; psal biografické a novelistické povídky.

Paixhans Henri Joseph (1783—1854), franc. generál, první sestrojil děla na střelbu trhacími střelami (canons à bombes), tedy skutečnými granáty; měla

zejm. v námoř. bojích v krymské válce (↘) velký úspěch.

Pajakov Lazar († 1911), bulh. státník. Byl min. financí r. 1904.

Pajasan, ↘ Ailanthus.

Pajk Janko, PhDr. (1837—1899), slovin. spisovatel, gymn. prof. v Mariboru, Olomouci a ve Vídni. Sp.: O slovenskich nar. pesmih (1863), Izbrane nar. srbske pesmi (1865), Dotika prava in pravstva (1892) a j.

Pájka, kov nebo slitina k spojování (letování) dvou kovových kusů povrchovým stavením. P. musí býti snadněji tavitelná než kovy, které mají býti spojeny. Rozeznáváme snadno tavitelnou, ne příliš pevnou měkkou p. (klempířská p., bílá p., cínová p.) a těžko tavitelnou, pevnou tvrdou p. Měkká p., v první řadě cínová p. (letovací cín), bývá zřídka čistým cínem, většinou je to slitina cínu s olovem, obsahující 25—60%, pro zvláštní účely až 90% cínu; používá se jí k letování bílého plechu, mědi, mosaze, cínu, zinku, olova atd. Nejníže tající (při 181°), eutektickou slitinu cínu a olova (obsahující 64% cínu), lze připraviti stavením stejných množství cínu a olova a slitím s napolo ztuhlé taveniny část ještě tekutou. Ještě níže taje p. vizmutová, která se skládá z 2—8 d. měkké p. a 1 d. vizmutu; používá se jí pouze k letování velmi snadno tavitelného cínu. Nejníže (při 96°) taje ternární eutektická směs 52% vizmutu, 32% olova a 16% cínu. Bod tání slitiny olova a cínu snižuje též kadmium; jež se přidává proto ke slitině olova a cínu buď samotné, anebo spolu s vizmutem, čímž získá se p. velmi nízko tající. Jednoduchou tvrdou p. je samotná měď, jíž se používá k letování litiny a kujného železa. Měď letuje se slitinou 5 d. mědi a 1 d. olova nebo mědi, která obsahuje asi 5% cínu (letovací bronz). Nejobvyklejší p. k letovaní železa, ocele, mědi, mosazi a bronzu je slitina mědi a zinku, která obsahuje 58—46% zinku (letovací mosaz) a taje při 820—875°. Letuje-li se železo nebo ocel novým stříbrem, jsou místa, na nichž bylo letováno, sotva k rozeznání. Letuje se obyčejně slitinou 5 d. nového stříbra a 4 d. zinku. Stříbrná p. k letování stříbra, mosazi, mědi, ocele a železa je letovací mosaz, v níž 4—4.5% zinku jest nahrazeno stříbrem, taje níže než čistá mosaz. Čistým zlatem letuje se pouze platina. Zlato a jemná ocel se letuje zlatou p., která je slitinou zlata, stříbra, mědi a zinku. K letování hliníku jako měkké p. používá se slitiny hliníku a zinku, zinku a cínu nebo zinku a kadmia, jako tvrdé p. slitiny zinku a cínu, obsahující něco stříbra a mosazi nebo slitinou hliníku a cínu, k níž jest přidáno něco stříbra, olova, mědi a antimonu. Hliníkové p. vyžadují tavidlo, na př. směs chloridů kalcia, lithia a zinku, obsahující též něco fluoridu sodného. — P. používá se v podobě tyčí, vláken, proužků, zrn, pilin a pasty. ↘ letování.

Pajkova Pavlina (1854—1901), slovin. spisovatelka románů a novel.

Pajol (pažol) Claude Pierre (1772—1844), franc. generál; zúčastnil se válek napoléonských, 1815 stal se pairem. Bojoval proti Restauraci a byl 1830—42 místodržícím Paříže.

Pajsij, ↘ Paisij.

Pajštún, o. na Slov., okr. Bratislava, 856 ob. Dvě měďárny a válcovna. Zřícenina hradu P.

Pajzderski Nikodem, PhDr. (* 1882), konservátor vojv. poznaňského a pomořského, uměl. historik. Sp.: Poznań (1922) a j.

Pajzderski Tomasz (1864—1908), pol. architekt a stavitel kostelů.

Pak Jiří (1865—1918), č. pokrok. novinář a knihtiskař v Kolíně; vydav. listů Ruch a Lid (s Al. Hajnem), pozd. red. Radik. Listů, kladenskeho Havlíčka a Divadelního Listu.

Paka Nová, ↘ Nová Paka.

Paka Stará, ↘ Stará Paka.

Páka, jednoduchý, zákl. stroj, tyč, otáčející se kol pevného čepu. Je-li p. podepřena na jednom konci, jest jednoramennou, t. j. síla i břemeno působí pouze na jedné straně; v případě opáčném dvojramenná (síla působí na opáčné straně břemena). P. se používá při zvedání břemen a jako nástrojů (kleště, nůžky). P. lze získati na síle, nikoliv však na práci.

Pakarana (Dinomys branickii Peters), jihoamer. hlodavec, na horn. toku Amazonky, velmi podobný tlamáku (paka), se čtyřprstými nohami.

Paket (franc.), balík, zavazadlo.

Paketář, sazeč na hladkou sazbu, jenž paketuje neboli sází běžnou, hladkou sazbu a zkorigovanou odvádí ve sloupcích metérovi, který ji později přelamuje do stránek.

Paketnice, loďka dílová, jíž používá sazeč při vyzvedávání sazby knižní. ↘ knihtisk.

Pakfong, ↘ argentan.

Pakkala Teuvo (1862—1925), fin. spisovatel; psal psychologicky jemné povídky, romány a dramata.

Paklen, javor tatarský.

Pakobylka (Bacillus), hmyz rovnokřídlý z podřádu strašilek (Phasmodea), neoby-

čejně přizpůsobený tvarem těla trnité suché větvičce, takže ve spleti větví těžko se dá postřehnouti. Čtyři druhy v jižní Evropě, více druhů v tropech. Živí se látkami rostlinnými.

Pakomáři (Chironominae), čeleď hmyzu dvoukřídlého, podobná komárům, od nichž se liší menším počtem žilek v křídlech. Sosák mají krátký, nebodavý. Larvy jejich tvaru červíkovitého žijí často v úžasném množství na dně vod a jsou důležitou součástí výživy ryb. Polovina ryb našich a hlavně pstruzi živí se v určitém období jen larvami p. Červené larvy druhu Chironomus plumosus nabízejí se v obchodech ke krmení rybek akvarijních. Živí se rozloženými látkami rostlinnými i živočišnými, drobnohlednými řasami a rozsívkami. Larvy některých druhů vyhlodávají chodbičky v lodyhách vodních rostlin nebo tvoří si z bahna pomocí výpotku slinných žláz řídké ochranné pouzdro. Larvy ve vodách špinavých mrskají koncem těla, aby způsobily proudění vody.

Pakost, ♌ pokost.

Pakosta Ferdinand (1884—1914), prof. hist. v Berouně. Sp.: Berounské pohledy (1913), Král město Beroun (1913), Město Pacov (1910), Michal Španovský z Lisova (1914) a j. Přel. B. N. Čičerina Rusko (1913).

Pakosta Jan (* 1896), č. spisov., red. Nár. Politiky, úř. Zemské správy politické. Feuilletony, povídky a romány. Sp.: Hold slunci (fraška, 1926), Láska v Plyšovém divadle (1924), Morbidní mládí (1926), Štěpán Ráž (1926), Zásnuby slečny Boženky (veselohra, 1925), Zázračná divotvorkyně (veselohra, 1927), Žádám onoho pána (1930).

Pakosta Lukáš z Dolního Újezda u Litomyšle, vůdce selského povstání (koncem XVII. stol.).

Pakosta Vojtěch (1846—1892), č. kat. spis., katecheta v Praze, lyr. básník a povídkář. Práce otiskoval v Zábavách večerních, které redigoval.

Pakostnice (arthroxerosis), lidový název pro vleklé bolesti kostí a kloubů, ♌ dna.

Paks, mad. obec v komitátu Tolna, 12.030 ob. Víno, obilí.

Pakštas Kazys, RNDr. (* 1893), lit. geograf, profesor university v Kovně.

Paktol (řec Paktolos), řeka v maloas. Lydii, nyní Sart-čaj, zlatonosná.

Pakudlanka (Mantispa styriaca), hmyz sítokřídlý, s předními chápavými nohami a prodlouženou přední šíjí, připomínající kudlanku nábožnou. Larvy její vyžírají vaječné zámotky různých druhů pavouků. Vyskytuje se v teplejší části střední a jižní Evropy, nejseverněji v Dolních Rakousích. U nás zjištěna dosud nebyla.

Pakůň hnědý, gnu (Catoblepas gnu), dutorohý přežvýkavec z čeledi antilop, význačný svým zevnějškem, neboť má trup, hlavu, rohy jako buvol, krk a ocas jak kůň. Zavalitý trup na vysokých štíhlých nohách, hřbet nosu, krk, hřbet, tváře pokryté hřívou. Obě pohlaví opatřená zploštělými, značně širokými rohy. Jest jen málo v plecích přes metr vysoký a ač zdánlivě neobratný, ve skutečnosti plachý, čilý a úžasně v běhu vytrvalý. Žil ještě v nedávných dobách v ohromných stádech v Africe od Habeše až do Kapska, nyní se stává již vzácnějším zvířetem. Množí se i v zajetí.

Pala František, PhDr. (* 1889), č. hud. kritik a estetik, prof. Vyšší dívčí školy v Praze, hudební referent Čes. Slova.

Palác (franc., Palais, it. Palazzo), bohatě vypravené, nechráněné stavení na způsob zámku. Paláce v mod. smyslu povstaly nejdříve v Italii za renesance; pozdější paláce ve Francii jsou stavěny ve způs. podkovy kolem dvoru, který je oddělen od ulice zdí. Hl. fasáda je často na straně zahrady. — U st. Čechů síň v prvním poschodí patricij domů.

Palacio Valdés Armando (* 1853), špaň. spis. a lit. kritik, člen Akademie. Jeho romány jednají o moderním životě španělském. V češť. přel. El idilio de un enferno (1883, Idyla nemocného, A. Pikhart, 1898), José (1885, přel. A. Pikhart, 1904), Marta y Maria (1883, přel. O. S. Vetti, 1892), Povídky o dětech (přel. A. Pikhart, 1896) a j.

Palacký František (* 14. VI. 1798 v Hodslavicích, † 26. VI. 1876, pohřben v Lobkovicích u Neratovic), český historik,

Fr. Palacký.

básník, politik, vůdce národa; syn protestantského učitele (z rodu Č. bratří). První vědecké vzdělání obdržel v Bratislavě a ve Vídni. 1823 stal se archivářem hraběte Sternberka v Praze, 1827 pověřen redakcí Časopisu musejního, kterou vedl do 1838. 1830 založil Matici Českou a

zamýšlel vydávati encyklopedii při Společnosti musejní. Po velkých obtížích byl P. jmenován 1839 historiografem král. Českého. Na přání stavů počal psáti své monumentální Dějiny národu českého, zprvu německy, pak i česky (1836—67).

Mimo jedinečnou činnost vědeckou i polit. působil P. jako skvělý organisátor. Mimo zásluhy o Matici a Nár. museum, oživil 1839—44 Učenou společnost, 1840 Archiv český, 1849 založil Matici moravskou, 1862 Svatobor. Národní dar, jemu věnovaný 1869, věnoval na vydávání pramenů dějin českých. P. osobně byl vzorem národních ctností, skromnosti, pilnosti, neohroženosti, snášelivosti, pevnosti charakteru. Životem i činností dal ráz českým dějinám politickým i kulturním v XIX. st. — Seznam spisů: Počátkové českého básnictví obzvláště prosodie, 1818; Staří letopisové čeští 1378—1527, 1829; Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber, 1830; Přehled současný nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských i dvorských ve král. Českém, 1832; J. Dobrowsky's Leben und gelehrtes Wirken, 1833; Literarische Reise nach Italien, 1838; Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache, 1840; Das vaterländische Museum, 1842; Geschichte und Verhandlungen der Gesellschaft des vaterländischen Museums, 1851; Der Mongolen Einfall im Jahre 1241, 1842; Ueber Formelbücher, 1847; Die Grafen Kaspar und Franz Sternberg, 1843; Popis království Českého, 1848; Archiv český, 1840—1872; Geschichte von Böhmen, 1836—1867; Dějiny národa českého, 1848—1867; Die Vorläufer des Hussitenthums, 1846; Zeugenverhör über den Tod König Ladislaw's (1856); Bericht an die akad. Comm. zur Herausgabe der Acta Conciliorum, 1853; Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens, 1860; Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges, 1873; Documenta Mag. Joannis Hus, 1869; Leben des Grafen Kaspar Sternberg, 1868; Die Geschichte des Hussitenthums und Prof. C. Höfler, 1868; Zur böhmischen Geschichtschreibung, 1871; Radhost, 1871—1873; Idea státu Rakouského, 1865; Politisches Vermächtnis, 1872; Das Schöne, 1872; Gedenkblätter, 1874; O stycích a poměru sekty Waldenské k někdejším sektám v Čechách, 1868; Několik slov o náboženství a víře, 1873; O roztržce v národu českém, 1875; Historická mapa Čech, 1875. —

Vlast. buditelský význam Palackého jest však v jeho práci histor., jíž předvedl probouzejícímu se národu obraz slavné minulosti, vyvolávaje tak nepřímo touhu po dosažení opětně vyššího stupně mezi národy evrop. P. od počátku pobytu v Praze (1823) shromažďoval pilně materiál ze šlecht. archivů v Praze i po venkově (zejm. v Třeboni) za příležitost. studií rodopisných. R. 1829 vyd. Staré letopisy čes. (z let 1378—1527), načež r. 1830 podal přesvědčivý důkaz svých schopností krit. oceněním starších kronik čes. až po XVI. stol. v díle Würdigung der alten böhm. Geschichtsschreiber. Krátce předtím byl zvolen od sněmu stavovským historiografem s úkolem pokračovat v Pubičkových Chronologische Geschichte Böhmens (od r. 1618). P. však tento úkol považoval za vedlejší, zamýšleje podati nové vypsání dějin čes. vedle sebrání diplomatáře a listáře čes. z doby předhusitské. Po řadě přípravných prací (uveřejňov. v Čas. čes. Museum), v nichž namnoze musil razit odvážně prvou cestu k poznání počátků našeho národa, zdůrazňuje, že historie není jen vypsání bitev a posloupnosti králů, zahájil vyd. svých dějin nejprve něm. r. 1836 (až po r. 1197). R. 1839 a 1841 vyšel díl druhý o dvou částech (až po r. 1378), čímž dospěl k době husit, jíž opět věnoval řadu příprav. studií, podle zcela nového materiálu, shledávaného po archivech celé Evropy. (Nejvýznam. prací toho druhu je Popis král. čes. z r. 1845, podávající staročes. místopis.) Materiál k čes. dějinám uveřejňoval v Archivu čes. (čtyři díly v letech 1846—56 a další dva r. 1862 a 1872). Pro vyd. pramenů k čes. dějinám založil r. 1868 fond z čest. daru národ. 15.000 zl. Ještě r. 1845 vyd. prvou část třetího dílu dějin něm., načež r. 1848 vyšel prvý díl v překladu K. J. Erbena, přepracovaný Palackým, který pak psal jen česky; něm. vyd. bylo překladem čes. Tak r. 1850 a 1851 vyd. prvou a druhou část III. dílu (od r. 1403—1439), načež se vrátil k druhému sv., jež vydal přepracovaný r. 1854 (od r. 1125—1253). R. 1860 vyd. díl IV. (1438—1471) a r. 1867 díl V. (1471—1526). Nato opět se vrátil k III. dílu, jejž připravoval a vyd. ve třech svazcích 1870—72. Celé dílo pak zakončil přepracováním dílu II. (1253—1403), který vyšel ve dvou částech r. 1874 a 1876. P. splnil svou prací cele úkol, který si v mládí vytkl. Svým dílem poskytl významnou oporu národu v jeho boji o lepší budoucnost. V tom je obrovský význam Palackého díla, který nebude zmenšen ani výsledky nového bádání, jež ovšem v některých částech znehodnotí práci na svou dobu jedinečnou

P. ovlivněn soudobými teoriemi o prvotní společnosti, pojal čes. dějiny jako ustavičné stýkání a potýkání se slovanství s římanstvím a němectvím, při čemž Slovany líčí jako mírumilovné zemědělce, Germány jak tvrdé bojovníky. Stýkání to, pokud bylo přemáháním a zažíváním cizích zvyků a zřízení, bylo ovšem nutným pro pokrok a vývoj čes. národa. Pojetí počátků čes. dějin uškodila Palackého víra v pravost Královédvor. rukopisu. Za rok 1526 P. nemínil jíti, určiv již r. 1859 za svého pokračovatele ⚲ A. Gindelyho. Na P. popud šli Čechové r. 1861 do Vídně a rovněž z ní odešli (r. 1863). Vývoj událostí, spějící k dualismu, dal vznik nejv. polit. spisu Palackého Idea státu rakouského (r. 1865, t. něm. překl.), kde rozvíjí hledisko rovnoprávnosti národů na podkladě federativním, opravuje zároveň svůj omyl z konce let čtyřicátých, kdy mluvil o nutnosti Rakouska (Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm!). Tato změna v názorech P. počala již r. 1863, kdy nastalo sblížení s histor. šlechtou a odpor proti pol. povstání, s čímž nesouhlasila mladší generace (vznik strany mladočeské, jíž zůstaly Nár. Listy, kdežto Rieger, Pal. a Brauner založili Národ, již r. 1866 zaniklý). Prohlášení dualismu r. 1867 učinilo P. rozhodným stoupencem trpného odporu. (Jakousi demonstrací Vídni byla účast Čechů s P. a Riegrem v čele na národopisné výstavě v Moskvě.) R. 1868 podepsal P. státoprávní deklaraci proti prosincové ústavě a zůstával nesmiřitelným i za pozd. pokusů Vídně o dohodu s Čechy. (Jednání Potockého 1870 a Hohenwartovo 1871.) Proto byl velmi roztrpčen na mladočechy, když šli r. 1874 opět do sněmu. (O roztržce v národě čes. r. 1875 v Pokroku.) Své dílo P. zakončil výborem drobných prací čes. v třísvazkovém Radhostu (1871—72) a něm. Gedenkblätter (1874). Oba výbory ukončil jakousi polit. a buditelskou závětí Doslov na místě předmluvy k Radhostu (1872 a něm. 1874). Ještě za života dostalo se P. četných vyznamenání v uznání jeho významu. Čím byl národu, o tom svědčí nejlépe název Otec národa, a to, že ve šlépějích jeho buditelského programu bylo dosaženo konečně národní samostatnosti, což bylo vděčně uznáno pojmenováním 11. pluku rus. legií jeho jménem. — Lit.: Bohatý soupis literatury o P. obsahuje Zíbrtova Bibliografie čes. historie a Pekařova studie Fr. Palacký, vyd. r. 1912 ve Světové knihovně. Novější literatura je zaznamenávána v Čes. čas. histor. a v Bibliografii čes. historie (až po r. 1926). Z nejnovější literatury dlužno vytknouti rozbor spisovatel. činnosti P. po stránce ideové v díle J. Fischera: Myšlenka a dílo Fr. Palackého (dva sv., 1926—27). Poměr k členům rodiny, zejm. k dceři, ukazují Rodinné listy Palackého, vyd. K. Stloukalem r. 1930.

Palacký Jan, JUDr. a PhDr. (1830—1908), prof. geogr. na univ. v Praze, politik směru konservativního.

Palacký Jiří (1768—1836), otec Fr. P., krejčí a ev. učitel v Hodslavicích.

Palácová revoluce, pád vládce, který se provede bez povstání mas přímo v paláci.

Palačinky, omelety z vaj. těsta, různě plněné.

Palad (Palágy), o. na Slov., okr. Veľké Kapušany, 453 ob.

Paladin (palatin), středov. označení velmože, kt. patřil ke kníž. dvoru a kt. na jeho dvoru žil; v rytíř. románech rytíři krále Artuše, pozd. hrdinové Karla Velikého; všeobecně rytíř, ochránce.

Paladium (řec.), zázračný předmět ochranný, záštita.

Palae(o), ⚲ paleo-.

Palaconiscidae, čeleď vymřelých ryb skelnošupinných z konce prvohor a z druhohor.

Palaeoniscus Blainv., zkamenělý druh ryb podoby sleďovité, častý v mědné břidlici.

Palaeontologie, ⚲ paleontologie.

Limulus moluccanus.

Palaeostraca (Merostomata), velicí pavouci, dělí se na: 1. Gigantostraca, vymřelí, obrovití, až 2 m dl., rakům podobní, ve vodě žijící, na př. Eurypterus a Pterygotus; 2. Xephosura, hrotnatci, s krunýřovit. tělem; sem patří ostrorepové (limulus), l. polyphemus L., o. amer., na vých. pobř. Sev. Ameriky, l. moluccanus, na ostr. Moluckých.

Palaeotheriidae (řec.), rod vymř. jednokopytníků, podob. tapírům, s tříprstými nohami a dozadu otevřenou očnicí; žili v oceánovém pásmu.

Palaestra, ⚲ palestra.

Palaestrika, ⚲ palestrika.

Palágyi Menyhért (1859—1924), mad. filosof, zastupoval teoretický monismus a bojoval proti všem dualistickým filosofiím ve svých dílech, psaných ponejvíce německy.

Palais-Royal, palác Richelieuův (vystav. 1629—34) v Paříži, je nyní sídlem státní rady a ředitelství krásných umění. Jiho-

záp. křídlo tvoří Théâtre-Français (1785), severozáp. roh Théâtre du P.-R.

Palaistra (řec.), u starých Řeků ústav pro tělesnou výchovu a gymnastiku, ○ palestra.

Palamás Kostis (* 1859), novořec. básník a kritik, žurnalista, od 1897 tajemník university, od 1926 člen Akademie athénské; byl vůdcem nového literár. směru. Jeho síla spočívá v lyrice myšlenkové.

Palamédés, v pohomérské pověsti, syn Napliův, byl před Trójou obžalován ze zrady a ukamenován; z pomsty otec jeho způsobil ztroskotání vracejících se Řeků. P. byl považován za vynálezce písma, majáků, měr a vah.

Palanda, lůžka pro venkovskou chasu, na způsob pavláčky, obyč. v konírně; v horn. lešení pro práci na stropě, stoly nebo odpočivadlo.

Palangos, město a mořské lázně na Litvě, 2039 ob. Rybářský přístav, jantarový průmysl.

Palanka, několik obcí v Jugoslavii: Německá P., o. v Báčce, na l. břehu Dunaje, 5573 ob., a s ní sousedící Stará P., 5461 ob Vinice a zemědělství.

Palankin (palanquin, sanskrt. palyanka), nosítka na Dálném Východě, dopravovaná domorodci.

Palankin.

Palanok, o. na P. R., okr. Mukačevo, 1399 ob.

Palanpur, kraj. v záp. č. Přední Indie, 13 domor. států, z nichž nejv. P. (4574 km² s 236.900 ob.), s hl. m. P. (17.850 ob.).

Palaoské ostrovy, skup. ostrovů záp. Mikronésie, se 7 většími, obydlenými a 20 menšími neobydlenými ostrovy, 450 km². Nejv. ostrov je Babel taob (300 km²), Jižní ostrovy (Angaur, Pililju) jsou složeny z korál. vápence, severní, hornaté ostrovy ze sopečnatých útvarů. V údolích je bujný prales, na horách louky, na pobřeží daří se kokos. palmám, chlebovníku; obyv. r 1926: 1115 Japonců, 15 jiných cizinců a 5306 domorodců.

Palaquium Blanco, čeleď Sapotaceae, stromy s kožnatými listy a s jednosemen. bobulemi, přes 50 druhů v jižní Asii. — P. gutta Burck., rostlina v pralesích u Singapore, dává gutaperču, jako P. treubi a P. borneense.

Palárik Jan (* 27. III. 1822 v Rakové, † 7. XII. 1870 v Macichově), sloven. spisovatel. R. 1847 vysvěcen, farářem v St. Tekově, pak ve Windschachtě u Báň Štiavnice, kde vydával čas. Cyril a Metod, v němž bojoval za osvícenství a rovnoprávnost národnostní, ale církevní vrchnosti ho přinutily své bludy odvolat. Byl pak přeložen do Pešti, kde redigoval Katol. Noviny. R. 1861 byl poslán za faráře do Majcichova, kdež i zemřel. Za matiční éry hrál význam. úlohu ve veřejném životě, ale později se dal do smiřování Slováků s Maďary, což ho zbavilo sympatií slovenské veřejnosti. Psal články politické, kritiky, vzpomínky, besídky a velkého úspěchu docílil svými divadelními hrami, z nichž dodnes se udržely na scéně veselohry Incognito a Drotár. Pokusil se beze zdaru i o tragedii Dimitrij Samozvanec.

Jan Palárik.

Palaš, asi 1 m dlouhý rovný meč s košem na jílci, zbraň evropských rytířů, pozd. kyrysníků.

Palat Barthélemy Edmond (* 1852), fr. gen. a spisovatel pod jm. Pierre Lehautcourt. Napsal: La défense national 1870—1871 (1893—99, 8 sv.) a Histoire de la guerre de 1870—71 (1901—05, 5 sv.) s mnohými dokumenty; vydává od 1917 široce založené dílo o svět. válce: La Grande guerre sur le front occidental.

Palatin (Mons Palatinus), jeden ze sedmi pahorků Říma. Zde byl původně položen starý Řím se starodávnými svatyněmi, Luperealem a chrámem Jupitera Statora.

Palatin (○ paladin), v uh. ústavě do r. 1853 nám. králův, pozd. titul někt. člena panov. rodu. V Polsku vojvoda, později totéž co guvernér.

Palatine (franc.), kožišinový límec.

Palatinus (lat.), v říši byzant. každý, kdo jako dvorský n. státní úředník patřil k cís. dvoru, obzvl. titul vysokých finančních úředníků. Ve středov. palatini n. paladini jmenovali se velmožové franc.; nejvlivnější byl comes palatinus.

Palatium (lat.), tolik co palatin; také palác pro císaře a dvůr.

Palatum (lat.), patro, podnebí; p. durum, p. molle, tvrdé, měkké patro; p. fissum (palatoschisis), vlčí tlama.

Palauzov Nikolaj Christovič (1821—1899), bulh. vlastenec, ruský taj. rada, magistrant oděské university. Jeho přičiněním vyšel r. 1878 ruský překlad Dějin bulh. národa od dr. K. Jirečka.

Palauzov Spiridon N. (žil v pol. min. st. v Rusku), bulh. historik. Hlavní dílo jeho je Věk Bolgarskago carja Simeona (1852). Historické studie jeho vztahují se hlavně k Bulharsku, Rumunsku a Rakousku.

Pálavské vrchy (Pavlovské vrchy), isolovaná horská skupina na jižní Moravě, až 550 m vysoká; hojně jeskyň s význačnými praehistorickými nálezy. Vinařství.

Palawan (Palauan, Paragua), ostr. ve Filipínách, 11.655 km² s 12.000 ob.; lesnatý, úrodný, ale nezdravý. Puerto Princesa (5000 ob.), sídlo guvernéra a přístav Taytay (6000 ob.) leží na s.-v. pobřeží.

Palba, hromadná střelba z palných zbraní, jak se jí používá v boji. Je dnes hlavním způsobem boje u většiny zbraní pozemních a na moři u bitevních lodí a křižáků. Jsou různé druhy p. a to buď podle použití zbraní a střeliva, nebo podle cíle nebo účelu. Normální p. pěchoty je volná, každý vojín střílí podle svého úsudku; salvou se zove hromadný výstřel řady vojínů; používá se jí hl., jde-li o to, obnovit kázeň, byla-li porušena při p. volné. U kulometů je p. buď samočinná, nepřetržitá (rychlopalba), neb individuální, vypaluje-li se stiskáním spouště rána po ráně. Podle postavení cíle je p. frontální, střílíme-li kolmo na nepřátelskou frontu, kosá, střílíme-li šikmo, bočná (enfilování, flankování palbou), p. z boku hl. při přepadech, obchvatech a v zákopové válce, nebo křížová, střílíme-li na nepřítele tak, že se směry výstřelů protínají (na př. z fronty a z boku současně). U dělostřelectva střílí baterie buď řadou (dělo po dělu rychle podle určitého pořádku) neb salvami (několik děl zároveň) nebo dělovodi řídí p. jednotlivých děl, pozorujíce výsledky zásahů (p. dělovodů). Nejrychlejší je p. ráz na ráz, kde se střílí z každého děla tak rychle, jak možno, hl. při odrážení útoku. Střílí-li mnoho děl rychle, vzniká nepřetržitá p., zv. bubnová. Střílí se buď na bod (cíl) s jediným postavením zaměřovače, nebo se mění náměr (odměr); v tomto případě sluje p. rozsevná (kosivá); mění-li se stále náměr, zveme to posunováním p. Podle účelů rozeznáváme mnoho druhů p., tak p. záhradnou, jež má omeziti vnik nepřitelův; znepokojovací č. rušivou, působící hl. na pohyby a práce vojsk; bořivou (na objekty); poklopnou, jíž držíme určitou část terénu pod hustým deštěm střel; přehradnou, kterou zamezujeme nepříteli vniknouti do určitého prostoru; mění-li se tento prostor, nazýváme p. tu pohyblivou přehradou; krušivou (neutralisační), mající držeti v šachu nepřátelské baterie; uzavírací, mající zastaviti nepříteli postup; zdolávací p. na nepřítele, aby byla jeho posice učiněna zralou k zteči; odvetnou, kterou splácíme škody, jež nám způsobil; přípravnou, jíž ulehčujeme svým vojskům útok; ničivou, jíž ničíme objekty, a záhubnou, kterou ničíme živé cíle. Podle zapalovače střely rozeznáváme p. nárazovou, při níž střela (granát, mina) vybuchne až nárazem o cíl, a časovanou, při níž se šrapnel neb granát časuje, aby vybuchl v určité době, t. j. v určité výšce dráhy po výstřelu ve vzduchu před cílem. Podle balistických vlastností zbraně rozeznáváme p. plochou (kanonů) a strmou (houfnic, moždířů) a to podle menšího nebo většího náměru děla. U letadel, kde kulomety střílejí při pohybu vrtule, musí býti zvl. zařízením p. zladěna (synchronisována) tak, aby střely procházely vždy prostorem mezi křídly otáčející se vrtule a nezasahovaly vrtuli. O p. na moři ♌ dělostřelectvo námořní. Jako u pěchoty je p. též hl. způsobem boje u jezdectva, kteréž k tomu konci sesedá s koní; v poslední době se množí hlasy, přimlouvající se o to, aby i při atace na koních jezdectvo působilo spíš palbou ručních zbraní (revolverů, pistolí samočinných), než málo účinnými zbraněmi holými (šavlemi, kopím).

Palcát, ruční zbraň, používaná hlavně rytíři na prorážení pancíře; tvaru kladiva, jehož nos byl delší a zaostřený. Nosili jej zpravidla jen vyšší jako velitelský odznak (u nás na př. Žižka). S p. se často zaměňuje válečná palice, jejíž hlava měla však podobu pravidelného tělesa s ostrými hranami.

Palce (hřebeny), na obvodu hřídele palečního osazené, palcům podobné výstupky, které otáčením hřídele zvedají tlukací tyče (stoupy) neb páky. Tyto vlastní tíhou neb pomocí per zpět dopadají. Palcové kotouče podobného principu slouží u strojů spalovacích k rozvodům ventilovým.

z Pálče Štěpán, ♌ Páleč.

Páld, o. na Slov., okr. Galanta, 592 ob. (584 čs.).

Páld, o. na Slov., okr. Parkan, 520 ob.

Palda L. J. (1867—1913), č.-am. novinář a zakladatel Děln. Listů v Clevelandě. Do zámoří odjel r. 1897. Byl nadaným

řečníkem. První jeho choť byla Chodka z rodu Sladkých Kozinů. Známou jeho prací jsou: Dějiny komuny pařížské.

Palearktické pásmo, zvěrozeměpisné pásmo, prostírající se skoro přes celou Evropu, větší díl Asie a Sev. Ameriky, ve starém světě tedy mezi Saharou, Himalají a hranicí stromů. P. p. je ubohé na zvláštní zvířenu a dělí se ve 4 podpásma. Evropské podpásmo rozkládá se mezi Atlant. oceánem, Kasp. jezerem a údolím Irtyše a Obu, mezi Kavkazem, Balkánem, Alpami a Pyrenejemi. Z dravců dlužno jmenovati hnědého medvěda, z ptáků jsou to hl. ptáci-pěvci. Hadů je málo. — Středozemské podp., kde se ve zvířeně vyskytují již orientální zvláštnosti. Zejména hojně je plazů. — Centrální podpásmo asijské rozkládá se mezi sibiř. nížinami, Mongolskem a vysočinou tibetskou. Fauna je velmi podobná evropské. Vysočina tibetská tvoří mimo to zvláštní zvíř. okresy s mnoha zvláštnostmi a odrůdami. — Mandžurské n. mongolské podpásmo zaujímá celou vých. Čínu, japonské souostroví, jehož jih má již orientální ráz. Podpásmo je zajímavé různými druhy jelenů, také zmínky zasluhují opice v horách jižního Mongolska. Z plazů se vyskytují veliké ještěry a j.

Palec, též coul, zn. ″, délková jednotka = ⅓ stopy = 2·634 cm; rýnský p. = 2·615 cm.

Palec (pollux), ♌ ruka.

Páleč, o. v. Č., okr. Slaný, 469 ob.

Páleč Štěpán, č. bohoslovec doby husitské, mistr pražské university, zprvu věrný přítel a druh Husův, jehož se zastával ještě r. 1411. Záhy stal se ale jeho úhlavním nepřítelem, jehož potíral i na koncilu kostnickém. Nemoha se vrátiti do Čech, odešel z Kostnice do Polska, kde dále bojoval perem proti husitství.

Paleček, postava z čes. pohádek.

Paleček, název četných humor. časopisů českých (Hýblův, Rubešův a j.).

Paleček (též Palček) Jan, šašek krále Jiřího z Poděbrad, č. bratr a upřímný rádce králův i královnin.

Paleček František (* 1874), č. pedagog, ředitel měšťanské školy.

Paleček Ivan, JUDr. (* 1868), chorv. politik, advokát ve Vukovaru, 1908—1918 posl. chorv.-srbské koalice a delegát v Budapešti. V lednu 1919 jmenován banem chorvat.-slav., 1919—1920 min. unifikací v Davidovićově vládě, 1925—28 poslanec skupštiny.

Paleček Josef (1842—1913), operní zpěvák v Praze, žák Pivodův, od 1872 režis. carské opery v Petrohradě a prof. konservatoře Znamenitý basista.

Paleček Václav, JUDr. (* 1884), min. rada min. školství, předseda legislat. oddělení, odbor. spisovatel.

Palembang, nizoz.-ind. správní okres na jihov. pobřeží Sumatry, 85.918 km² s 830.000 ob., úrodný; dodává rýži, kávu, tabák, pepř, naftu, uhlí, kaučuk. Hl. m. P., největší město Sumatry (62.000 ob.).

Palencia, špaň. provincie ve Staré Kastilii, 8434 km² se 190.000 ob. Hl. m. P., 18.000 ob., v rovině Tierra de Campos. V P. byla zřízena 1209 první špaň. universita (1239 přeložena do Salamanky).

Pálenka (kořalka), tekutina vzniklá destilací nějaké alkohol. látky. V Německu se vyrábí t. zv. žitná kořalka z obilí, v Belgii genever, v Anglii whisky. Nejvíce jsou používány obiliny, mimo to však i ovoce a brambory. V Normandii se vyrábí všechna pálenka z jablek a hrušek. V Německu a ve Švýcarsku se k tomu používá třešní. U nás, v Maďarsku a v Slavonii zpracovávají se k tomu účelu švestky (u nás a v Maďarsku slivovice, v Slavonii rakia). Rovněž se používá k tomu lesního ovoce (jahod, malin, ostružin).

Pale(o), palaeo (z řec.), staro-.

Paleobiologie (řec.), část biologie, pojednávající o způsobu života vymřelých zvířat a rostlin. Důl. materiálem pozorovacím jsou části zkamenělých organismů, z jejichž polohy často se určí bydliště, způsob života a smrti zkam. zvířat; ♌ paleontologie.

Paleoetnologie (řec.), nauka o kultuře paleolitického člověka.

Paleogén (z řec.), ♌ geolog. útvary.

Paleolit, starší kamenná doba; paleolitikové, lidé starší kamenné doby.

Paleogeografie (řec.), část geologie, kt. se zabývá rozdělením vody a souše v uplynulých dobách dějin země.

Paleografie (řec.), nauka o starých listinách, jak je čísti a podle jejich povahy (stáří, původ) posouditi. Pro nás je nejdůležitější římská p., vývoj písma v době starořímské a středověké. Nápisy římské až do VI. st. po Kr. byly psány písmem kapitálním s velikými čtvercovými písmeny (majuskule). Při rychlém způsobu psaní se z toho vyvinula kapitální kursiva, pak unciál a polounciál, a od IV. stol. st. římská kursiva. Ta pak v různých zemích dostala svůj ráz. Karel Veliký a jeho věd. škola očistili písmo a vytvořili krásnou, zřetelnou minuskuli. Tato je v podstatě základem našeho písma lat. Od XIII. st. tlačí se do popředí gotické písmo (až do XV. st.). Doba renesanční vytvořila t. zv. písmo humanistické, z kt. během doby se vyvinulo moderní písmo latinské. Lit.: G.

Pagurus Bernhardus. Rak poustevnický.

Friedrich, Učebná kniha paleografie latinské (1920).

Paleologové, poslední veliká dynastie říše byzant., 1261—1453; zakladatelem je Michal VIII.; své síly oslabila ve vnitř. i zahran. bojích. Po pádu říše 1453 šli mnozí P. do Italie a Francie; vnuk posl. byzant. císaře postoupil svá práva 1494 Karlovi VIII. Francouzskému.

Paléologue (-log) Maurice Georges (*1854), franc. diplomat, vyslanec v Římě, v Sofii, pak až do 1917 v Petrohradě, kde prožil počátky rus. revoluce; poté gener. sekretář min. věcí zahr., od 1928 člen Akademie; napsal četná díla.

Paleontologie je věda, zabývající se studiem organismů minulých dob naší země. Pokud se zabývá fosilními živočichy je to paleozoologie či zoopaleontologie, pokud vymř. rostlinami, tedy paleofytologie (fytopaleontologie, paleobotanika). P. je věda poměrně mladá. Ač již v době antické byly známy fosilie, nebyl pro ně správný výklad (na př. kosti mamuta pokládány za kosti obrů) a tak bylo po celý středověk až do novověku. První počátky věd. p. zaznamenáváme ke konci XVII. a v XVIII. věku (Dán Mikuláš Steno, Švýcar Jakub Schruckzer, Angličan William Smith a j.). Teprve však Francouzům G. Cuvierovi a Jean Lamarckovi děkujeme za vybudování moderní p. Příčiny pomalého rozvoje p. jsou jednak předsudky náboženské (biblický názor o stvoření světa), jednak i názory někt. filosofů, ještě i XVIII. stol., kteří zkameněliny pokládali za pouhé hříčky přírody (lusus naturae). Po Cuvierovi zasloužili se o p. zvl. Angličané Lyell a Ch. Darwin, kteří dokázali naprostou kontinuitu života od dob nejstarších až na naše (proti předpokladu Cuvierových katastrof, které prý periodicky vše živé ničily). Také na vysokých školách byla p. velmi dlouho slučována s geologií, a teprve v posledních desítiletích zřizovány jsou samostatné stolice a ústavy pro p. vedle geologie. V musejnictví z důvodů praktických zkameněliny odlučovány od sbírek geologických již dříve. Od paleozoologie odděluje se v nejn. době paleobiologie, nauka o životě a přizpůsobení fosilních zvířat a rostlin, a o jejich vztazích k světu je obklopujícímu. První samostatný ústav pro paleobiologii zřízen při univerzitě vídeňské. J. S. P.

Paleotypy, řec. výraz pro prvotisk v knihtisku; lat. zove se inkunabule. Pod tímto slovem jsou shrnuty staré tisky od r. 1440—1500.

Paleozoikum (řec.), prvohory, ○ geologické útvary.

Paleozoologie, ○ paleontologie.

Palermo, it. prov. na Sicilii, 4992 km², 904.145 ob., Hl. m. Palermo, 361.895 ob., důlež. přístav a obchodní m. Italie. Třídy Vittorio Emanuele a Maqueda dělí m. na čtyři díly. M. má 300 chrámů, z nichž vyniká dóm (Asunta, gotický z XII. st.) s hroby Hohenstaufů, San Giovanni degli Eremiti (1132, arabsko-normanský sloh, s pěti kopulemi), Santa Maria della Catena. Z dalších staveb vyniká arcibiskupský palác, klášter kapucínů s katakombami, palazzo reale, normanský palác della Favara, universita a divadlo. Průmysl obsahuje obory: strojeˇ. sklo, bavlnu, parfumerie, v okolí pěstuje se tabák a olivy. P. je hl. obchodní střed Sicilie, sídlo Banco di Sicila; má universitu (od 1779), inženýrskou školu, konservatoř, Akademii věd a umění, Národní knihovnu, státní archiv, museum, obrazárnu, Sicilské museum, botanickou zahradu, hvězdárnu, čtyři divadla, četné vzdělávací ústavy a vyšší školy. Je sídlem prefekta, arcibiskupa a apelačního dvora.

Znak města Palerma.

Palestina, jižní část Syrie, brit. mandátní území, 23.309 km² a 816.064 ob. P. se dělí ve čtyři části: rovina u moře, západojordánská vysočina, pokleslina Jordánu a východojord. vysočina. Nejúrodnější část je vrchovina galilejská s horou Táborem (562 m) a Džebel Džermazem (1198 m), nejv. vrcholem Palestiny. Horké prameny (až 63°) a častá zemětřesení ukazují, že tektonické pohyby stále pokračují. Nejteplejší podnebí je v okolí Mrtvého moře (50°). Území záp. od údolí Jordánu má středomořskou květenu, kdežto květena vých. od Jordánu blíží se stepní vegetaci záp. Asie. R. 1927 bylo 314 škol obvodových a jedna židovská universita v Jerusalémě. Hl. zaměstnáním je zemědělství a dobytkářství. Hl. městem je Jerusalem, sídlo soudů a stát. úřadů.

Palestra (z lat.), starořecké zápasiště (palaistra).

Palestrika (z řec.), umění zápasnické.

Palestrina Giovanni Pierluigi (1525—1594), ital. hud. sklad., papežský kapelník. P. díla jsou díla čistě kostelní (93 mší, 139 motett, lamentace, hymny, magnifikatus a j.) a zpívají se ještě dnes.

Paleta, oválová deska malířů na míchání barvy; k čištění p. slouží paletový nožík.

Paletot (franc.), převlečník, svrchník.

Pálffy z Erdődu, kníž. a hrab. staro-uherský rod. Z něho vynikli: 1. Mikuláš, hrabě (1552—1600), vojevůdce za tur. válek; 2. Mikuláš, hrabě (1657—1732), pravnuk předešl., polní maršál a palatin. pracoval pro uznání pragmat. sankce v Uhrách; 3. Jan, hrabě (1664—1751), bratr předešl., polní maršálek, 1741 uherský palatin. — Jedna větev zdědila po Kolowratech velkostatky Březnice, Hradiště a Merklín a záhy se uplatnila v českých polit. dějinách. Hl. vynikl Eduard P., hr. z Erdődu a Újezda (1836—1896), zem. a říš. poslanec, člen Č. klubu. R. 1897 přijat v rak. poslan. sněm. jeho návrh, aby č. školy Komenského ve Vídni obdržely právo veřejnosti. Stál vždy po boku č. poslanců, zastávaje se rozhodně č. státního práva a č. požadavků nár.

Pálffy Jan (* 1872), velkost. v Březnici, člen představ. Svazu čs. velkostatkářů. Zúčastnil se bojů na Slovensku jako brigádní pobočník.

Páli, středoindické nářečí, jež patří k práskrtu; v nářečí p. mluvil pravděpodobně Buddha; v něm jsou t. zv. psána kanonická díla Buddhistů.

Palice (spadix), v botanice značí klas, jehož hlavní osa jest značně tlustá a často zdužnatělá, na př. u kukuřice, aronu.

Palič, žhář.

Palička, ruční nástroj, na konci kulovitý, baňatý. Též nástroj na tření konopí, lnu. Palicí, paličkou vyhlásiti, značí

Vyhlašovací palička austr. domorodců.

poslati úřední oznámení dům od domu. Podnes se používá u australských domorodců.

Paličkář, jelen s měkkými, lýčím potaženými parohy válcovitými.

Paličkování, ♌ krajkářství.

Palikar (řec., junák), v Řecku a Albanii povstalci, bojující v osvobozenských válkách ze jha tureckého, podobně jako v Bulh. hajduci; rekrutovali se hlavně z Kleftů (♌). Měli typickou balkánskou výzbroj.

Palimpsest (řec., lat. Codex rescriptus), pergamen, z něhož písmo bylo smyto a seškrabáno, aby se mohl znova popsati. Jelikož ve středov. pergamen byl drahý, používalo se hojně tohoto pomocného prostředku. Chemickou n. fotografickou cestou možno nyní někdy staré písmo znovu učiniti čitelným (t. zv. metodou fluorescenční).

Palín, o. na Slov., okr. Veľké Kapušany, 1053 ob. (941 čs.).

Palindrom (řec. palindromon), slovo, které čteno zezadu n. zpředu, dá totéž slovo (na př. Otto), n. aspoň nějaký smysl (mol, lom).

Palingenese (řec.), znovuzrození duše podle Platónova učení o stěhování duší, znovuzr. země podle Herakleita, stoiků a N. zákona, znovuzrození vnitřního člověka v náboženstvích mysterijních a křesťanství. — V nauce vývojové p. je opakování starších kmenových znaků v zárodečném vývoji jedince.

Palingenia longicanda, druh jepic, až 3 cm dlouhý. Larvy žijí ve vodě a dospělý hmyz vyskytuje se někdy u větších vod na Slovensku a v Uhrách v ohromném množství, jako když sníh padá.

Paliński Władysław (1869—1917), pol. herec a dram. spisovatel ve Varšavě.

Palinurum (Palinuro), předhoří na záp. pobřeží Lukanie (Dolní Italie).

Palinurus vulgaris, langusta, desítinohý, dlouhorepý rak mořský, lišící se od raků tím, že nemá klepeta a na zádech je ostnitý. Žije nejhojněji na skalnatém dnu Středozem. moře a při pobřeží Anglie. Dosahuje až 50 cm délky a 6 kg váhy. Maso má jedlé, velmi chutné.

Palisády (z lat.), silné, 3—4 m dlouhé, zahrocené kůly, jichž se užívalo při stavbě starých opevnění.

Palisandrové dřevo, fialově hnědé až červené dřevo s černými pruhy pro výr. nábytku ze stromů Dalbergia nigra, Jacaranda brasil. a j.

Palissy Bernard (1510—1589), franc. technolog a umělecký hrnčíř; vyráběl hliněné zboží s jaspisovým emailem.

Palisty, malé, někdy i značně zvětšené lístky na spodině řapíků a to buď trvalé nebo záhy opadávající. Chrání mladý list, někdy i asimilují.

Paliva (topiva), látky, které hořením vybavují teplo, potřebné pro průmyslové a domácí účely. Pravá přírodní paliva jsou: dřevo, rašelina, hnědé a černé uhlí a antracit. Skládají se v podstatě z uhlíku (nejcennější součást), vodíku a kyslíku. Mimo uvedená pevná paliva užívá se jako přírodního tekutého paliva nafty, jako plynného zemního plynu, který jako nafta skládá se hlavně z uhlovodíků. Jako umělá p. slouží: dřevěné a rašelinné uhlí, kamenouhelný kok, hnědouhelný kok, důlní kok, brikety, dehet, mazut, líh, v stále vzrůstající míře též plyn, který z pevných p. vyrábí se suchou destilací, hlavně plyn z uhlí kamenného (♌ svítiplyn), vodní plyn (♌), generátorový plyn, pecní plyn atd. Všechny tyto topné plyny skládají se z kysličníku uhelnatého, uhlovodíku a vodíku. — Vývoj tepla

spočívá v tom, že uhlík a vodík spojí se s kyslíkem vzdušným, tedy shoří. Produkty dokonalého spálení skládají se z kysličníku uhličitého a vody. Dříví, rašelina, hnědé a kamenné uhlí uvolňují při zahřívání mnoho par a plynů, které velikým plamenem shoří. Antracit, dřevěné uhlí, kok hoří bez plamene. Za nedostatečného přístupu vzduchu nastává nedokonalé spalování: uhlík shoří na kysličník uhelnatý CO, páry a plyny unikají částečně nespáleny, uhlíkem bohaté plyny vylučují jemně rozptýlený uhlík (saze), hoření probíhá za vývoje kouře. — Účinnost p. měří se buď množstvím v jednotkách tepelných (kal.) anebo jeho výhřevnost nebo intensita, ve stupních podle Celsia, jako teplota. Výhřevnost a pyrometrický effekt tepelný dohromady dávají hodnotu paliva.

Palivec Viktor (* 1908), č. básník nejmladší generace, vyšedší z poetismu a čistě lyricky. Sp.: Vyzvání (1928), Temné oči (1928), Souhvězdí (1930). Redig. čas. Forum (1928) a spolupracuje v Roji (1928).

Paližna Ivan († 1391), bán chorv. slav. dalmatský.

Pálka, v tělocv. dřevěná tyč, na jednom konci rošířená. ♌ raketa.

Pálka Ján (* 1870), slov. továrník, propagoval skutkem socialisaci prům. podniků. Sp.: Socializácia v mojej továrni (1920).

Palko František (1726—1770), slezský malíř oltářních obrazů.

Palkoňův detektor (v hor.), přístroj, sloužící ku zjištění kysličníku uhelnatého v důlních větrech. Používá se ho na dolech ostravsko-karvínských.

Palkoska Emil, JUDr. (* 1871), min. rada min. zemědělství a jeden z předních našich šachistů-úlohářů. Spisy: Schachprobleme (1911), sbírka úloh: Idea a ekonomie v šach. úloze.

Palkovice, o. na M., okr. Místek, 2036 ob. Koželužny.

Palkovič Jiří (* 27. II. 1769 v Rim. Bání, † 13. VI. 1850 v Bratislavě), slov. spisovatel. Studoval v Ožďanech, Dobšiné, Šoproni a Jeně, od r. 1803 na stolici československé řeči a literatury na bratislavském ev. lyceu. Od r. 1812 vydával Týdenník, od r. 1805 do 1846 kalendáře, psal básně, divadla a články poučné. Svého času byl nejplodnějším literátem na Slovensku. Nejcennější je Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch ve 2 dílech z r. 1820 a 1821. Byl také poslancem za Krupinu. O své přednášky na lyceu se nestaral a literatura mu vynesla slušný majetek. Nedovedl se smířiti s novodobými myšlenkami a proto i Štúr měl proti němu takový úspěch.

Palkovič Jur. (* 24. IV. 1763 v Ompitále, † 21. I. 1835 v Ostřihomě), kanovník, slovenský mecenáš. Pracoval 30 let na překladě Písma sv., jež vydal vlastním nákladem r. 1829—33. Obětavě vydával spisy Hollého, Rešetkovy, Rudnayovy a Bernolákův Slovár, k němuž sepsal poslední díl.

Palkovský Břetislav, JUDr. (* 1888), advokát v Praze, taj. Nár. výboru a od 1920 člen plebiscitní komise pro Těšínsko. Sp.: Národní banka čsl. a náprava měny (1925), Kresebné dílo J. Štursy (1926), Graf. dílo M. Švabinského (1929) a j.

Palkovský Edmund, JUDr. (1858—1930), advokát v Mor. Ostravě, zakladatel Nár. domu, č. akc. pivovaru a j. prům. podniků, vynikající nár. a hosp. pracovník na Ostravsku.

Palk Strait, ♌ Palcká úžina.

Palla.

Palla, plášť starořímských žen. P. corporalis, čtvercová, tuhá pokrývka, jíž se v katol. chrámu přikrývá kalich od obětování po přijímání.

Palla Hynek (1837—1895), č. hudební sklad., dirigent plz. Hlaholu a zaklad. Filharmon. spolku v Plzni. Složil četné sbory (České tance), mše, kantáty. Sp.: Král. město Plzeň a jeho vývoj hudební (1895). Pracovník sokolský.

Pallada, rus. obrněný křižník (8000 t, 1906), potopený 1914 za svět války ve Finské zátoce Němci.

Palladin Vladimír Ivanovič (1859—1922), r. botanik, prof. univ. leningradské. Zabýval se hl. fysiologií rostlin.

Palladio Andrea (1518—1580), ital. stavitel ve Vicenze. Sp.: Quattro libri dell' architettura (1570).

Palladium, podle pověsti dřevěný obraz Athény Pallady v Tróji, spadlý s nebe. Na něm závisel osud Tróje. Všeob. předmět, požív. všestranné vážnosti a úcty.

Palladium, zkr. Pd, kov skupiny platinové, nazv. podle planety Pallas; nachází se hlavně v platinové rudě, zvláště v Brasilii, ve slitině se zlatem, v nepatrném množství v rudách olověných a stříbrných; proto je často obsažen ve

stříbře. Ze slitiny Pd se stříbrem připravuje se palladium tím způsobem, že slitina tato taví se se stříbrem, pak se rozpustí v kyselině dusičné, z roztoku srazí se stříbro kyselinou solnou a pak Pd zinkem. Roztok platinové rudy v královské lučavce, z něhož převážné množství platiny bylo vyloučeno v podobě chloroplatičitanu ammonného, sráží se po přidání něco kyseliny sírové železem nebo zinkem, na sraženinu působí se zředěným roztokem králov. lučavky, která rozpouští hlavně Pd, toto sráží se jako před tím, pak se opět rozpustí, roztok se odpaří až na syrupovitou tekutinu, po přidání ammoniaku odfiltrují se znečišťující hydroxydy a roztok okyselí se kys. solnou. Žlutá sraženina komplexního chloridu palladnatého $Pd(NH_4)_2Cl_2$ zanechává při žíhání šedou palladiovou houbu. Ještě jemněji než zde je Pd rozptýleno v palladiové černi, která vzniká redukcí roztoků solí Pd, na př. kys. mravenčí. V nejjemnější dispersi je však Pd obsaženo ve svém kolloidním roztoku, který se připravuje rovněž ze zředěných roztoků solí Pd, nejlépe za přítomnosti ochranných kolloidů. — Pd podobá se svou barvou stříbru, je ale měkčí, kovatelnější, dá se snáze svařovati a taje níže (1557°); atom. č. 46, atom. v. 106.7, spec. v. 11.5. V horké dusičné kyselině rozpouští se Pd jako dusičnan palladnatý $Pd(NO_3)_2$, který ze svého roztoku krystaluje v podobě hnědých hranolů. V kyselině solné rozpouští se jemně rozptýlené Pd za přístupu vzduchu na hnědou kys. chloropalladičitou H_2PdCl_6, která vzniká snáze rozpouštěním Pd v lučavce královské, avšak již vařením odštěpuje chlor a mění se v chlorid palladnatý $PdCl_2$. Tento ze svého roztoku krystal. se dvěma molekulami vody v podobě hnědých krystalů. Bezvodá sůl získá se z kovového Pd v proudu chloru v podobě granátově červených krystalů. Roztokem chloridu palladnatého napuštěný papír působením svítiplynu, kysličníku uhelnatého, methanu, ethylenu a vodíku, zvláště za přítomnosti octanu sodného, rychle černá. — Pd absorbuje velmi dychtivě vodík (600 až 3000násobný objem, podle stupně rozptýlení), který se při tom aktivuje. Vodíkem nasycený prášek Pd hoří na vzduchu za vývoje tepla a intensivního světla. Pd a jeho slitin používá se k zhotovování přesných kruhových měřítek, astronomických přístrojů a očkovacích jehel. Pd se potahuje stříbro, aby se zvýšil jeho lesk, anebo aby toto působením sirovodíku nečernalo. Pd, zvl. kolloidní, je dobrým katalysátorem hydrogenisace organických sloučenin. Objeveno Wollastonem r. 1803. — Slitiny palladia. Pd slévá se nejčastěji se stříbrem a zlatem nebo s oběma současně. Slitina Pd s 80% zlata (palau) slouží jako náhražka platiny, slitiny s 10% stříbra používá se v zubní technice. Slitina 10% Pd, 19% stříbra, 31% zlata a 40% mědi hodí se pro ložiska jemných hodin.

Pallák Augustin (* 1839), xylograf a rytec v Praze.

Pallas, planetoida, objevená r. 1802 Olbersem.

Pallas Gustav, PhDr. (* 1882), č. lit. historik, středošk. prof. v Praze, propagátor Ibsena, Hamsuna a sev. autorů, z nichž vydal četné překl. Red. Zlaté Prahy. Sp.: Ilustr. dějiny lit. české (1926), Slovníček literární, Studie o H. Ibsenovi a mn. j.

Pallas Petr Simon (1741—1811), něm. přírodopisec, žil v Rusku, kdež mapoval.

Pallas Athéné, ♁ Athéné.

Pallasea Bate, většinou v moři žijící druh blešivců.

Pallasity, z nikl. železa a olivinu se sklád. meteority (♁).

Pallauš Jan A., (* 1888 v Čes. Budějovicích), sport. redaktor Prager Presse v Praze, všestranný sportovec; vynikl hl. v hockeyi a lawntennise.

Pallava, jiho-indická královská dynastie (III.—XIII. st. po Kr.). Zachovaly se po ní velké stavby.

Pallavicini Petar (* 1888), jihoslov. sochař, žák pražské akademie, od 1922 prof. uměl.-prům. školy v Bělehradě. Propagátor čsl.-jihoslovanských styků.

Pallavicino-Trivulzio (-čino) Giorgio Guido, mrakýz (1796—1878), ital. vlastenec; účastnil se spiknutí proti rak. panství a vězněn 14 let na Špilberku v Brně. 1860 zást. Garibaldiho v j. Italii a senátor.

Pallenberg Max (* 1877), něm. komik; hrál ve Vídni, v Mnichově, od 1914 v Berlíně v klasických i moderních veselohách. Představitel Švejka.

Palliardi, rodina pražských stavitelů ital. původu na Malé straně v XVIII. st.: Jan Petr (1645—1732), sochař. Ignác († 1751); synové téhož Antonín, Ignác (* 1733) a Jan (1744—1814). Ignác Josef zakoupil 1779 dům čp. 265-III., ještě dnes „U Palliardů" zvaný.

Palliardi Jaroslav (1861—1926), mor. archeolog, notář v Mor. Budějovicích a odb. spisov. Četné věd. práce o předhistorických nálezech jihozáp. Moravy.

Palliardi Karel (1824—1896), notář a č. mecenáš; odkázal značné částky obci pražské, Svatoboru a Máji.

Pallier Ladislav, JUDr. (* 1880), mor. menšin. pracovník, taj. mor.-slez. odb.

Nár. rady čsl. a hl. taj. NJ. pro záp. Moravu v Brně.

Pallium, svrchní roucho u Římanů. Později nazván tak církv. odznak, kterého používá papež a jejž propůjčuje též metropolitům. Má tvar volného, asi tří prsty širokého obojku, ke kterému připojeny jsou dva svislé konce z téže látky; jeden splývá na prsa, druhý na plece. P. zhotoveno je z bílé vlny, ozdobeno šesti křížiky vyšitými z černého hedvábí. Od VIII. stol. propůjčováno všem metropolitům. Každý m. je povinen ve třech měsících po svém vysvěcení žádati o propůjčení p. pod ztrátou úřadu a osobně n. plnomocníkem je přijmouti v Římě na hrobě sv. Petra. Do té doby nesmí visitovati diecési ani svolati synodu.

Pallium.

Pally August (1839—1905), č. právník, president zemského soudu v Praze.

Palm Aleksandr Ivanovič (1822—1885), r. dramaturg a spisovatel četn. komedií (Staryj barin, 1873, Naš drug Nekljužev, i u nás provozovaný).

Palma (řec., p. n. vola manus), dlaň; palmaris, dlaňový.

Palma, ostrov v Kanárském souostroví, 704 km², 46.582 ob., hornatý. Hl. m. Santa Cruz de la P., 5222 ob., dobrý přístav; vývoz doutníků, másla, mýdla.

Palma, 1. P. de Mallorca, hl. m. na špan. Balearech na ostrově Mallorca, 43.679 ob., jako obec 80.010 ob. Vinařství, dobrý přístav. 2. P. del Rio, m. ve Španělsku, prov. Cordoba, 9246 ob. 3. P. di Montechiaro, m. na Sicilii, prov. Girgenti, 18.165 ob. Ovocnářství, rybářství.

Palma, 1. Jacopo, zv. il Vecchio (* asi 1480, † 1528), it. malíř, hl. mistr školy benátské. Vytvořil vlastní ideál ženské krásy v obraze Tři sestry. 2. Jacopo, zv. il Giovanne (1544—1628), synov. předešl., ital. malíř, činný v Římě a Benátkách. 3. Thomas Estrada (1836—1908), kubánský státník; 1902 zvolen prvním presidentem Kuby.

Palma Močidlanský Sixt (* 1569), majitel tiskárny na Novém městě Pražském; vydal spisy Mandát Ježíše Krista a Píseň k Mistru Janu z Husince, za což vězněn a mučen, pozd. vypověděn z Prahy. 1609 se vrátil zpět a obnovil svoji živnost. Po bitvě bělohorské uprchl do Bavor, kdež i zemřel.

Palmare (z lat.), odměna, kterou musí zaplatiti klient (mandant) svému právnímu zástupci (advokátovi) za výkony, které podnikl v jeho právní věci. P. se může smluviti předem, může býti stanoveno paušálem (větší podniky mají jednoho stálého advokáta, jemuž platí ročně určitý paušál, začež on jest povinen převzíti všechny spory během roku firmě vzniklé) nebo se určí podle advokátního tarifu. Účet, jímž advokát sděluje straně specifikovaný seznam ztrát, jmenuje se účet palmární.

Palmarum domenica (lat.), Květná neděle, neděle předvelikonoční, při níž se světí památka Kristova vjezdu do Jeruzaléma.

Palme Frant. Augustin (* 1809), malíř v Praze a v Mnichově. Fresky a náboženské obrazy.

Palmeirim Luis Augusto (* 1825 v Lisabonu, † 1893 tamtéž), portug. vlastenecký básník, nazýv. portug. Béranger.

Palmer Samuel (1805—1881), angl. malíř, ilustrátor pohádek a Vergilia.

Palmerston Henry John Temple, viscount (1874—1865), britský státník, byl několikráte ministrem a zasahoval činně do světové politiky. Upevnil anglické světové panství a vliv Anglie v Evropě.

Palmeta.

Palmeta (franc.), ve výtvarném umění ozdoba podobná listům palmovým, již ve starověku hojně používaná.

Palmety, uměle rozvedené ovocné zákrsky podél plotů a zdí.

Palmitin (tripalmitin), glycerinester kyseliny palmitové, vzniká zahříváním kyseliny palmitové s glycerinem; jest obsažen skoro v každém tuku, zvláště v oleji palmovém, z něhož se připravuje. Tvoří bezbarvé, šupinaté krystaly bez chuti a zápachu, v alkoholu a v stude-

ném éteru se rozpouští těžce, snadno v horkém éteru, taje při 63°, tuhne jako vosk.

Palmitová kyselina, $CH_3(CH_2)_{14}.COOH$, v podobě svého glycerinesteru, palmitinu, nachází se spolu se stearinem a oleinem skoro ve všech přirozených tucích; připravuje se z palmového oleje zmýdelněním a rozkladem získaného mýdla. Tvoří bezbarvé krystaly bez chuti a zápachu, rozpouští se ve vroucím alkoholu a éteru, nikoliv ve vodě, taje při 60° a tuhne v podobě lesklých šupinek. Ve vodě se rozpouštějí pouze alkalické soli kyseliny palmitové, avšak i tyto v nadbytečné vodě se rozkládají, při čemž kyselé soli se vyloučí a zásadité zůstanou v roztoku. Alkalické soli kyseliny palmitové jsou obsaženy v mýdlech, palmitan olovnatý jest obsažen v olověném flastru.

Palmospasmus, třesavá křeč.

Palmotić Džono (Ivanije (1606—1657), dubrovn. renes. básník, hl. t. zv. jesuitského dramatu. Z jeho prací: pastýřská hra Atalanta (1629), Pavlimir, opěvování Dubrovníka, epos o Kristu (Kristiada) a mn. j.

Palmotić-Dionorić Jaketa (1623—1680), dubrovn. básník a vyslanec v Cařihradě a Římě. Sp.: epos Dubrovnik ponovljen, tragedia Didone a j.

Palmov Ivan Savvič (* 1856), ruský jazykozpytec a dějepisec, univ. prof. v Petrohradě. Přítel Čechů. Obíral se hl. českou reformací.

Palmová jádra, semena olejové palmy, poskytující olej z palmových jader, kt. je bezbarvý n. žlutavý, příjemné chuti a vůně. ○ palmový olej.

Palmové víno (toddy), vykvašená palmová šťáva, oblíbená v tropech, alkoholická.

Palmović Andrija (1847—1882), chorv. básník, lyrik z kruhu F. Markoviće. Sp.: Pjesme (1883).

Palmový olej, mastný olej z plodů olivové palmy, máslovitý, oranžově žlutý, voní po fialkách; skládá se hlavně z palmitinu a oleinu.

Palmový cukr (jaggery [džegeri]), cukr, získávaný ze šťávy palem (na př. Arenga saccharifera na Sundských ostrovech). Surový cukr (dalloah), se dále rafinuje, melasa obsahuje kumarin a příjemně chutná.

Palmy, samostatná čeleď dřevin z řádu palicokvětých (Spadiciflorae), až na jeden druh v jižní Evropě jsou rozšířeny ve vlhkých tropech celého světa, nejbohatěji v Americe. Rázovité dřeviny, nápadné ne svým množstvím, ale tím, že na štíhlých kmenech vyzvedají mohutné koše listů nad ostatní vegetaci. Většina p. v mládí po více roků rozkládá listy nad zemí, ale pak se prodlužuje ve štíhlý kmen až na malou výjimku, vždy jednoduchý. Prutovité kmeny trsnatých p. vyvinuly se v liany. Listy p. jsou buď peřenodílné s úkrojky nestejně širokými nebo dokonale zpeřené. Květenství je zřídka konečné, vzniká obyčejně v úžlabí listů. Květy malé, někdy příjemně vonné, jsou v palici nebo v hojně větvených latách. Plody různého tvaru, bobule i peckovice. Kde je bílek semenný tvrdý, oplodí bývá měkké, dužnaté (datle), kde je měkký, tučný, bývá chráněn kamenným oplodím, tvrdou skořepinou (kokos). Datlovník (Phoenix dactylifera), vysoký 30 cm, listy až 4 m délky. Kulturní rostlina v sev. Africe a v jihozáp. Asii. Plody datle jsou hlavním pramenem výživy domorodého obyvatelstva a sušené předmětem rozsáhlého vývozu. Jeden strom dá ročně až 50 kg datlí. V jižní Evropě jsou celé háje datlovníků pro obchodní květinářství. Žumara (Chamaerops), vějířovitá palma, která v jednom druhu ž. nízká (Chamaerops humilis) je v Evropě domácí a tvoří v Řecku, v Italii, ve Španělsku houštinaté porosty. Plod datli podobný, jedlý. Livistona z indoaustralského okrsku má ohromné vějíře na dlou-

Encephalartos caffer.

Plod Encephalartos villosus.

hých řapících. L. chinensis z Číny a Bourbonu hojně se pěstuje v zahradnictví (Latania borhonica). Sabal v Mexiku dává vlákna na klobouky „sombrere". Stínovník (Corypha) z východoindického souostroví vyniká ohromnými listy. Strom po uzrání plodů odumírá. Karnauba (Copernica cerifera) vylučuje

z pokožky listové bylin. vosk karnauba. Dúma (Hyphaene) poskytuje mnohonásobný užitek v horním Egyptě. Kmen dělí se třikráte až čtyřikráte vidličnatě. Lodoicea sechellarum dává ohromné ořechy Šalamounovy, největší semena rostlinná. Raphia vinifera v 5 druzích v Africe a v poříčí Amazony, známá nejjemnějším lýkem piassava, p. ságová (Sagus) obsahuje v krátkém kmeni reservní škrob, houbovitou dřeň, ze které různou úpravou se vyrábí sago. Rotang (Calamus), liana velmi užitečná pevností a pružností svých předlouhých kmenů, jimž se žádný jiný materiál rostlinný nevyrovná. Rákosová pletiva, španělský rákos. Kentia z Molukky pěstuje se pro pěkné listy. P. betelová (Areca Catechu) přináší semena k výrobě betelu (žvýkací hmoty). P. olejná (Elaeis guineensis) dává množství palmového oleje. P. kokosová (Cocos nucifera), štíhlá, nepříliš vysoká palma, jest již po 3000 let kulturním stromem na ostrovech a pobřeží Indického oceánu, kde pro miliony lidí jest pramenem obživy, neboť poskytuje takřka vše, co k obživě domorodců je zapotřebí. Jen na Ceylonu je 53 mil. stromů v plantážích. Ořechy k. a sušený bílek z ořechu kopra je předmětem světového obchodu. Slonovník (Phytelephas), přináší velké souplodí srostlých peckovic s kamenným vnitřním oplodím. Kamenné ořechy, bylinná slonovina, na výrobu knoflíků. Pro pěstování p. ve skleníku nebo v pokoji jsou vhodné druhy: Areca, Cocos, Corypha, Chamaerops, Kentia, Latania a Phoenix. Jako palmových listů u nás používá se též listů z druhů Cykadacaeí, hlavně Eucephalartos caffer a E. villosus. Jsou užitečny i svými plody.

Vysvětlení k přílohám: Palmy I. a II.

I.: Vlevo Caryota urens, palicha bezbranná (kmen, větev, plod). — Vpravo Arenga saccharifera, palma cukrová.

II.: Vlevo nahoře Hyphaene thebaica, duma (plod a průřez plodem). — Vlevo dole Chamaedorea elatior, palma nízká. — Uprostřed Corypha umbraculifera, palma stínivá (kmen, dole samčí, nahoře samičí květ). — Vpravo Lodoicea Seychellarum, palma kokosová (kmen, vlevo nahoře samičí, vpravo nahoře a uprostřed samčí květ, dole plod).

Palmyra, hl. m. syrské krajiny Palmyrene, mezi Damaškem a Eufratem v oase Syrské pouště, proslulá zbytky staveb z II. a III. stol. po Kr.

Palné zbraně, název zbraní střelných, při nichž se užívá střelného prachu neb jiné výbušiny k hnaní střely. Sem patří p. z. dvouruční (pušky, ručnice, lehké kulomety), jednoruční (pistole, revolvery); těžké kulomety na podstavcích a všecky zbraně lafetované, jako minomety, granátomety a děla.

Palomar Jan, papež. diplomat, člen pap. poselstva v Praze (1434) a v Jihlavě (1436); obratný a nebezpečný protivník husitů.

Palonín, o. na Mor., okr. Zábřeh, 547 čs. ob.

Palov (Palló), o. na Slov., okr. Veľké Kapušany, 495 ob.

Palovič Julius, JUDr. (* 1890), advokát ve Zvolenu, slov. národ. a sokol. pracov.

Palpace (v lék.), pohmat, zjištění diagnosy nemoci hmatem, hl. při lék. výzkumu břicha a hrudníku.

Palpebrae, oko.

Palpitace srdeční, chorobné bušení srdce z přílišné duševní dráždivosti n. jako příznak nervových a org. chorob srdečních ().

Palšovič Antonín (* 14. I. 1771 v Trnavě, † 3. II. 1864 v Bratislavě jako kanovník), slov. církv. spisovatel.

Paluba (něm. Deck), každá podlaha na tělese lodním, cestávající z palubních trámů, které se žebry tvoří trup lodní (dříví, železo, ocel). Na trámoví kladou se dřevěné neb železné desky, které tvoří podlahu s příp. povrchem linolea, dřev. hmoty, korkovým. K zesílení lodního trupu bývají žebra ztužena kosými nosiči t. zv. diagonálnými spoji. U širokých lodí opírá se střed stropního trámoví svislými podpěrami. Výška paluby jest vzdálenost palub mezi sebou. Na lodích plachetních obyčejně stává jedna p., která mezi čelním a předním stěžněm zove se přídní p., mezi předn. a velkostožárem šachetní p., za velkostožárem zadní p. Na moder. parnících jsou nad a pod hlavní p. umístěny jedna až čtyři p. Spodní p., mezipalubí, hlavní p., můstková p., promenádní neb sluneční p., lodní p. s palubními lodicemi, přídní p., p. na zádi a mn. j.

Paludamentum (lat.), u Římanů válečný plášť, zvláště červený plášť vojevůdců a purpurový císařů.

Paludismus (lat.), označení nemocí s vys. horečkou, jež se vyskytují v bahenitých krajinách. Pův. název malarie.

Paludza, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 551 čs. ob.

Palúdzka, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 1259 čs. ob. Tov. řemenů, chem. tov. Vězení Janošíkovo (r. 1713).

Palugyay, druh vína z okolí Bratislavy.

Památka, předmět, připomínající minulost, ochrana památek.

Památník (monument, lat. monumentum), pamětný znak. P. jsou náhrobní, čestné, vál., mírové atd. Nejrozšířenější jsou p. náhrobní. — P. jsou též publikace, sborníky atd. korporací, pěst. různé spec. obory n. chránící před jejich zánikem: hudební, archeolog., národopisný atd. — P. Osvobození, čs. ústav, jenž vznikl za 10. výročí čs. samostatnosti (28. X. 1929), sloučením několika ústavů a odborů, přičleněných ministerstvu národní obrany nebo jiným korporacím Byly to: Archiv nár. osvobození (z 1918) Památník odboje (z 1919), Vojenské museum (zal. Vojenským ústavem vědeckým r. 1919) a Vojenský archiv (z 1924). Tím zřízen veliký ústav, spravovaný MNO., jehož úkol jest, jednak shromažďovati a studovati vše, co se vztahuje k našim bojům o svobodu doma i za hranicemi za svět. války, jednak shromažďovati památky a doklady, hledící k vojenským dějinám zemí dnešní RČS. ze všech dob. K tomu konci je rozdělen na tři oddělení: 1. archiv památek politických s knihovnou; 2. archiv památek vojenských s voj. knihovnou; 3. museum. Řízen je ředitelstvím (gen. Medek); nejvyšší dohled nad jeho činností, zejm. aby byly zachovány myšlenkové, národní a mravní ideály našeho osvobozenského hnutí, má kuratorium, v němž zasedají: ředitelství ústavu, šest členů, jmenovaných presidentem republ. z vynikajících účastníků osvobozenských bojů, dále zástupci ministerstev: nár. obrany, zahraničních věcí a školství a konečně zástupce Zemského výboru čes. Sídlem ústavu je rozsáhlá skupina budov, postavených pod Vítkovem v Praze XI., jakož i Pantheon na vrcholu Vítkova (Žižkova).

Paměť, schopnost k znovuuvedení dřívějších příběhů životních ve vědomí. Podmínkou pro uvědomění si něčeho jest okolnost, že v duši nepůsobí jen dojmy přítomné, nýbrž i minulé. Novější psychologie vysvětluje pamětní fenomény tím, že opakováním činnosti představovací se pěstí jakási schopnost k vždy lehčímu provádění. P. pro slova rozeznává se akustická a optická, podle toho, zda se slovo neb obraz lépe zachytí. Příklady výborné paměti jsou Themistokles, který si pamatoval jména 20.000 občanů v Athénách, Hugo Crotius znal celé Corpus juris nazpamět, a j. Pokyny k lehčímu pochopení paměti podává mnemotechnika (umění pamatovati si).

Pamětí, ○ memoáry.

Pamětice, o. v Č., okr. Písek, 520 čs. ob.

Pamětní kniha obecní, kniha, do které se zapisují všechny pamětihodné okolnosti obce se týkající. Do r. 1920 bylo její vedení dobrovolné, podle zák. č. 80/1920 má každá obec povinnost ji vésti. Účelem jest zachovati místní dějiny pro budoucnost. Knihu založí a vede letopisecká komise (starosta a dva občané), obecní zastupitelstvo ustanoví určitou osobu, která pak vykonává úřad kronikáře a provádí zápisy. Letopisecká komise dozírá na kronikáře, zdali svou funkci správně koná. Každý občan má právo do knihy nahlédnouti. Svolení k tomu dává obecní rada a děje se za přítomnosti kronikářovy. Alespoň jednou za tři roky musí býti p. k. o. veřejně přístupna po dobu 14 dnů. Okresní úřad má povinnost dozoru; okr. školní inspektor provádí občas dozor nad vedením knihy při svých náhodných návštěvách obce.

Pamětní spis, zpráva o významné (veř.) události, též doklad naukové korporace.

Pamětní známky, pošt. známky, vydané na pamět nějaké události nebo k uctění něj. osobnosti. Bývají v oběhu pouze kratší dobu a jsou proto sběrateli hojně hledány.

Pamětný Jan, pseud. Aloise Jiráska.

Pamflet (pův. anglolat.: panfletus, 1344; snad z Pamphilet seu de amore, jméno lat. básně z XII. st.), leták (○), zvl. politický polemický spis, hanopis.

Pamfletista, písař pamfletů.

Pamfylie, krajina ve st. Malé Asii, zaujímala 80 km dl. a 40 km šir. pobřežní pás mezi Lykií a Kilikií s Eurymedonem (Köprüsu) jako hl. řekou. Obyvatelé míšenci Řeků a lupičských praobyvatelů sdíleli osudy M. Asie, která se stala 102 př. Kr. římskou. Hl. m. byla: Attaleia (Adalia) a Side (Eski Adalia) při moři a Aspendos na Eurymedonu.

Paminondas, zv. též Horský Jan Pavel († 1607), č. hud. skladatel hl. písní, pův. podobojí, pak katol. kněž, opat na Slovanech.

Pamír (tur., kirgizsky Bam-i-Duniah, střecha světa, čínsky Tsungling), 140.000 km² velká vysočina, v níž se stýká Tieušan, Kuenlun, Karokurum a Himalaja s Hindukušem. Nejvyšší bod je Mustagh-Ata (7860 m). Suché horské podnebí. Rostlinstvo je chudé, zato zvířena poměrně bohatá. V údolích žije na půl milionu Tadžiků, kteří pěstují ječmen, boby a ovoce. Ve starověku bylo území na s. P. obchodní cestou mezi Římem a Čínou. V XIX. st. bylo pohoří důkladně probadáno a 1895 byla stanovena hranice mezi Ruskem, Afganistanem a Čínou.

Pamirské území (Gornyj-Badachšan), autonomní území ve svob. státě Tadžikistanu (náleží k Usbekistanu), 56.900 km² a (1927) 21.207 ob., Tadžiků a Kirgizů, živících se primitivním zemědělstvím a chovem dobytka. Hl. m. Chorog.

Pampa La, argent. teritorium mezi Mendozou, San Luis, Córdobou, Buenos Aires a Rio Colorado, 145.837 km², (1924) 147.265 ob. Hl. m. Santa Rosa.

Pampas (v kečuánské řeči roviny), název nezalesněných rovin argentinských, též hustě zalesněného území mezi řekami Marañon a Ucayali. Pampa je vlastně část Argentiny mezi Paraná a pobřežní krajinou prov. Buenos Aires na v. a předními řetězy And na z., mezi Rio Saladillo a dolním Saladem na s. a Rio Negro na j., asi 700.000 km². Stromy rostou jen při řekách, jinak pouze tráva. P. vyživují četná stáda dobytka (hovězího, koní a ovcí).

Pampasová tráva (Gynerium argenteum Nees), druh trav s dlouhými, tuhými, úzkými listy, v Argentině, 3—6 m dl. stébla; slouží k výr. papíru; v teplé Evropě ozdobná rostlina.

Pampeliška, ♌ Taraxacum.

Pampero, bouřlivý vítr na jihoamer. pobřeží.

Pamplegia, obrna všeho svalstva.

Pamplona (baskicky Iruña), opevněné hl. m. špan. prov. Navarry, (1920) 28.212 ob. Založeno Pompeiem jako Pompaelo.

Pamplona, m. kolumb. depart. Nord-Santander, (1912) 14.834 ob.

Pan- (z řec.), předpona, v češt. vše-.

Pān, v ř. mytologii původně arkadský bůh pastvin a lesů, syn Diův nebo Hermův; uctív. jako ochr. pastýřů a lovců. Římané ho ztotožnili s Faunem.

Pan.

Pán, ve starých dobách příslušník stavu panského.

Paňa (Paun), o. na Slov., okr. Nitra, 792 obyvatel.

Panade (franc.), polévka z chleba a vajec (panádlová).

Panaetios, filos. stř. Stoe (180—110 př. Kr.); žil s Polybiem v Římě, kde získal aristokracii pro filosofii; od 129 vedl stoickou šk. v Athénách. Odstranil ze stoicismu metafysiku a mystiku (teorii požáru světa, mantiky, nesmrtelnosti) a učinil z něho filosofii praktickou. Zavedl do filosofie pojem humanity. Zlomky jeho spisů vyd. H. N. Fowber (1885).

Panafrikanismus (černošské hnutí), organisace černochů po svět. válce. Upozornilo na sebe vel. kongresem černochů v N. Yorku 1920 a dobrodružným presidentem Afriky Markem Gaweyem. Naproti tomu usilují amer. černoši o hosp. samostatnost, o všeobecné kult. povznesení černochů a pro lepší poměry mezi jednotlivými rasami.

Panagjurište, bulhar. obv. m. Plovdivského okr., 9528 ob. Leží na ř. Luda Jana. Obyvatelé zúčastnili se povstání 1876 a město bylo za trest Turky zpustošeno. V okolí jsou miner. zřídla teploty 45° C.

Panache (franc.), chochol z peří na helmici.

Panainos, řecký malíř z V. st. př. Kr., bratr Feidiův. Ve Stoa Poikile v Athénách maloval bitvu marathonskou.

Panaitescu Dimitrije, pseud. Perpessicius (* 1891), rum. básník a lit. historik. Vydal s Pillatem Antologii rum. mod. literatury (1929).

Panaitescu P. P. (* 1900), rum. historik, doc. slov. dějin na univ. v Bukurešti.

Panajev Vladimir Ivanovič (1792—1859), ruský básník, člen Akademie.

Panajev Ivan Ivanovič (1812—1862), rus. spisovatel, spoluprac. Někrasovův; psal romány a novely z petrohradského života a vydal důl. Litěr. vospominanija (1861).

Panák, kuželovitá forma složených snopů obilných, hl. žita a pšenice, k dosušení, obyčejně devět snopů klasy nahoru. Na vrchol se někde dává t. zv. klobouk.

Panamá (República de P.), středoam. republika, 74.522 km² s (1923) 446.198 ob.; prostoupena je Kordillerami, které se svažují od záp. k v., a sopkou Chiriquí dostupují výše 3650 m. Z řek nejvýznamnější na svahu atlantském je Chagres, na pacifickém Panugo, Bayano a Tuira. Úžina panamská je široká jen 46 km. V r. 1920 žilo v P. 47.606 Indiánů, 191.933 míšenců (Mestici, Mulati, Zambové), asi 46.323 bělochů, 48.767 negrů a 3500 Číňanů. Náboženství je římsko-katol. Těží se zlato, stříbro, měď, zinek, vyvážejí se banány, kokosové ořechy, kakao, perly. Obchod je podporován průplavem. Kdysi část rep. Columbie, od 1903 samostatnou. P. je úplně pod hospod. a finanč. vlivem USA. Hlavou státu je na čtyři roky volený president.

Panamá, hl. m. republiky P., (1920) 59.458 ob., při ústí Panamského průplavu do Panamského zálivu. Vzkvétá od otevření Panam. průplavu a je sídlem

vlády. Zal. 1519, 1827 se v ní konal panamerický kongres.

Panama, označení velkého podvodu neb zpronevěry; též látka ze zvl. vazby tkaninové.

Panamerikanismus, název úsilí USA. spojiti za vedení Unie všecky americké státy ke společné politice. Za tím účelem se konávají panamerické kongresy. Hlavní zásadou p. jest doktrina Monroeova (O$_3$).

Panamista, úplatkář, podvodník.

Panamský proces v Paříži byl následkem finančního zhroucení společnosti (1888), která měla pod vedením Ferdinanda de Lessepse vystavěti Panamský průplav; akcionáři ztratili 1500 milionů franků. O$_4$ panama.

Panamská šíje, nejužší část (46 km) celé Ameriky ve středu republiky.

Panamský klobouk, lehký klobouk, pletený z ml. listů Carludovica palmata hl. v Peru, Columbii a Ecuadoru.

Panamský průplav, 78 km dl., zbudovaný 1882—1914 v úžině panamské; spojuje Atlantický o. s Tichým, umožňuje styk mezi oběma bez objížďky J. Ameriky a zkracuje na př. cestu z N. Yorku do Yokohamy z 15.000 na 11.000 mořských mil. Průplav má na dně 61—305 m šířky a je 12.8—13.7 m hl. Doprava průplavem stoupla 1927 na 5475 lodí s 28 mil. tun. Jeho důležitost je tak veliká, že se pomýšlí na stavbu nového průplavu. Strategicky umožňuje USA. spojiti v krátké době námořní válečné síly na obou oceánech.

Panamský záliv, v Pacifickém oceánu na j. břehu rep. panamské, s čet. osrůvky, z nichž Tabago, strateg., nejdůlež., proti Pan. průplavu, zabraly USA.

Pananagraf, přístroj, kterým se ve zmenšenému měřítku přenáší a ryje obraz na kovovou desku.

Panaritium, O$_4$ vidlák.

Panašování, bot. zjev, že zvl. plísněmi neb nedostatkem chlorofylu některá místa na listech jsou bílá.

Panathénaia, ve st. Athénách slavnost na oslavu bohyně Athéné.

Panax ginseng, vytrvalá bylina z čeledi Araliaceí, dosahující výšky 40 cm, s kořenem 5—8 cm dlouhým, masitým barvy světle žlutobílé. Roste v hlubokých pralesích v Mandžurii, Korei a v Japonsku. P. quinquefolium v sev. části USA. a v jižní Kanadě. Divoce rostoucí rostlina mívá kořen vidličnatě rozdvojený, což v čínské obrazotvornosti znamená podobu lidského těla, a těší se proto jako přímo zázračná droga ve všech kruzích čínského obyvatelstva největší vážnosti. Obsahuje éterický olej panacen, jemuž připisována jest vlastnost snížení krevního tlaku. Na mnoha místech byl již vyhuben a sběr jest nyní podřízen velmi přísnému státnímu dozoru a výběr

Panax ginseng.

ze sběru jest téměř výhradně určen pro spotřebu vysokých čínských hodnostářů. Cena divokého kořene jest až 250 amer. dolarů za kus. Méně cenný jest kořen korejský a americký.

Pancíř, pův. tolik jako krunýř, část brnění (O$_3$); později vůbec jakákoli kovová ochrana voj. objektů, na př. lodí, pevností, tanků, vlaků, automobilů a j. Nejpropracovanější je u obrněné lodi, kde se dělí na pás, chránící čáru vnoru, boční (baterijní), za nímž bývá umístěna střední artilerie, věžový p. na věžích velitelských, dělových, muniční, chránící výtahy střeliva z muničních komor, komínový jako ochranu dýmníků, aby se nerušil dobrý tah, přehradový, rozdělující loď na určitý počet neproniknutelných oddělení po délce, podélný, který dělí loď na šířku obyčejně ve tři prostory neproniknutelné torpédům, a palubní (ve 2—3 etážích), působící proti dopadu strmých střel a leteckých pum. Materiálem je nyní vesměs zušlechtěná ocel; tloušťka od 3 do 41 cm, podle důležitosti.

Pancíř, hora na sz. Šumavě, 1152 m vys. Mattušova rozhledna a tur. chata.

Pancíř ze Smojna Hanuš († 1356), rytíř na Boleslavsku; za svoji udatnost Karlem IV. pasován na rytíře, později ale pro loupeže pověšen.

Pancířová pevnůstka, druh skupinového opevnění (O$_4$ pevnost), v němž je použito hojnou měrou pancíře k ochraně děl, kasemat, pozorovatelen atd.

Pancířová střela, jíž se střílí na objekty opatřené pancířem; má zpravidla

silnější stěny a menší trhací náplň než střela obyčejná (granát), zpožďovací zapalovač, aby vybuchla až po provrtání pancíře a t. zv. čepičku z měkčího kovu, nasazenou na vlastní tvrdé a ostré špičce, která má za účel vésti při nárazu špičku, aby neklouzla a se nezlomila, nýbrž vnikla do kovu.

Pancířová věž, nízká, válcová stavba k umístění děl (neb velitelských orgánů), se stěnami z tvrzené oceli; buď otáčivá (na kulovém ložisku) a opatřená střílnami, nebo pevná, na níž se dělo kryté kupoli otáčí na točnici. Používá se jí na vál. lodích, v opevněních, na tankách, obrněných autech, vlacích a p.

Pancířový automobil, voj. automobil, u něhož jsou motor, kola i karoserie a mužstvo chráněny pancířem. Je vyzbrojen kulomety neb i rychlopalným dělem malého kalibru (3·7 cm a p.) a je velmi užitečný při přezvědech, pronásledování neb v strážní službě na normálních cestách. Od tanku se liší tím, že nemaje kol s posuvnými pásy, není schopen překračovati větší překážky v terénu. Používá se ho v četách (2—3 vozy a k tomu patřičné vozy nákladní a motocykly) a eskadronách (3—4 čety).

Pancířový bodec (vrtací meč, franc. estoc), od XIV. stol. dlouhý, tenký končíř k prorážení spar pancíře; v XVII. stol. jím bylo vyzbrojeno uher. jezdectvo.

Pancířový křižák, křižák (O_4) většího typu, chráněný vedle palubního pancíře též pancířovým pásem na čáře vnoru a pancířem bočním.

Pancířový vlak, vlak, jehož všecka vozidla jsou chráněna pancířem proti šrapnelům a granátovým úlomkům pol. děl. Skládá se z lokomotivy (umístěné uprostřed) n. části bojové (napřed) a části pro mužstvo (vzadu); ve vlaku bývají 1 dělový, 1—2 kulometné vozy a vůz plošinový (v čele vlaku), zařízený též jako dílna k opravě trati. Děla bývají polní ráže (7·5—9 cm) v otáčivých věžích. Hodí se výborně k průzkumu trati (radiová stanice je ve vlaku) a může při operacích ve směru trati dobře podporovat jezdectvo; také v pevnostním rayonu se ho dá použíti k pohyblivé obraně. Za svět. války jich upotřebovali hl. Belgičané a Rus. (broněviki), rus. byl ukořistěn za bojů s bolševiky našimi legiemi a sloužil pak v bojích na Slov. 1919. K menším úkolům bojů na trati stačí p. dresiny, hnané lid. silou neb malým motorem.

Pancrazi Pietro (* 1893), it. mod. lit. kritik; vydal s G. Papinim antologii Poeti d'oggi.

Pančatantram (sanskr.), Patero knih, proslulá sanskrtská sbírka pohádek, známá již v VI. st.

Pančava (Pantschach), první přítok Labe, pramenící na Labské louce. Vodopád 25 m vysoký.

Pančerevo, letovisko Sofie na úpatí Vitoše. Nedaleko vsi romantický monastýr Urvičský a zříceniny pevnosti z doby Asenovců. Teplá min. zřídla (46° C).

Pančevo, jugosl. m. v j. Banátě na Dunaji, 19.362 ob. Obilí, víno, chov bourců.

Pančić Josip, MUDr. (1814—1888), srb. zoolog a botanik, prof. přír. věd na bělehradském lyceu. Procestoval celý Balkán. První předseda Srbské král. Akademie věd a poslanec. Sp.: Floro knežev. Srbije.

Panda (Ailurus F. Cuv.), rod z čeledi medvídků drobných (Procyonidae). P (A. fulgens F. Cuv.), 1 m dl., svrchu temně rezavě rudý, vespod a na nohou černý; žije v párech v Himalajích ve výši 2—4000 m, živí se plody.

Pandanaceae (pandánovité), čeleď tropických dřevin a lian vzhledu palem, nesoucí na konci větví košaté shluky listů. Tvoří nepronikutelné houštiny hlavně na pobřeží, na Celebesu a Javě

Pandanus odoratissimus.

vyskytuje se v samostatných porostech. Květenství dvojdomé, v době květu křiklavě zbarvenými listeny obalené. Veliká plodenství, kulovitá, složená ze srostlých peckovic svrchu částečně dužnatých, jsou jedlá, ale málo ceněná. Na 200 druhů.

P. edulis na Madagaskaru, P. tectorius v tropické Asii, P. odoratissimus je pověstný prudkou vůní, P. utilis na Madagaskaru a v okrsku Malajském poskytuje velmi ceněné pletivo na rohože, krytí chat, plachty, obaly na zboží atd. P. utilis a furcatus pěstuje se i ve sklenících.

Pandekty (řecky, vše obsahující), hl část Corpus juris civilis (♌); název římského práva.

Pandermit (priceit), vodn. boritan vápenatý; vyskytuje se v sádrovci u Pandermy při Černém moři.

Pandinus, druh afr. škorpiónů.

Pandion haliaëtus, orel říční, ♌ orlové.

Pandit, titul ind. učence, znalce sanskrtské literatury; též jméno osobní.

Pandodon buchholzi, akvarijní rybka bizarního vzhledu a pestrých barev, nahoře modrozelená, po stranách žlutavě stříbrná, často pokrytá temnými body.

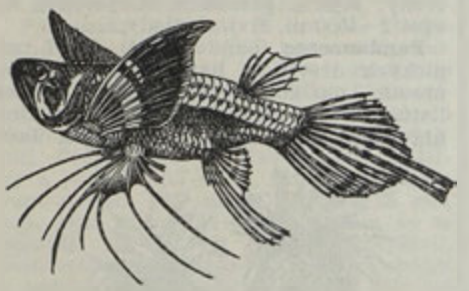

Pantodon buchholzi.

Pandóra (dárkyně všeho), v řec. mytologii choť Epimetheova, Diem na zem poslaná, aby působila lidem zlo, když Prometheus ukradl na nebi oheň.

Pandurović Sima (* 1883), srb. básník a estetik, nejlepší lyrik srbský a vůdce srbské Moderny, uměl. referent minist. osvěty, vydavatel časopisu Misao. Z jeho prací: Posmrtne počasti (1908), Dani i noći (1912), Ogledi iz estetike (1921), Razgovori o književnosti (1927) a j.

Pandurović Vladislav, JUDr. (* 1876), srbský spisovatel, advokát v Brčce, býv. důstojník. Sp.: Iz prošlosti baranjskih Srba (1923), Srpska pisma iz Svetskog Rata 1914—1918 (1924).

Panduři, dříve ozbrojení sluhové uher. a chorv. šlechticů. Svobodný pán Trenck (♌) z nich zřídil 1741 rakouský vojenský útvar, pověstný loupením. R. 1756 byli změněni v pěší pluk.

Pandžáb, Pendžáb (angl. Punjab), britskoindická prov., hraničící s Kašmírem na s., na z. s Beludžistánem, na j. s Bombayem a Radžputanou, 258.591 km² a (1921) 20,685.024 ob. (Hinduové, mohamedáni, sikhové, křesťané), k tomu přistupuje ještě 34 států s (1921) 4,416.036 ob. a 95.979 km². Země je většinou aluviální rovinou, hl. řeka Indus. Obyvatelstvo, prokazující silné rasové smíšení, mluví (12.8 mil.) řečí panjábī, asi 0.4 mil. pahārī, a jazyky iránskými. Ze zemědělských plodin se pěstuje zvl. pšenice, ječmen, rýže, proso, bavlna a cukrová třtina. P. je bohatý na nerosty (kamenná sůl, ledek, uhlí atd.), domácí průmysl zpracovává bavlnu, dříví, kůže. Hlavní obchodní města: Láhór, Amritsar.

Panegersie (z řec.), všeob. probuzení; též název pansofického spisu J. A. Komenského.

Panégyrikes (řec.), řeč před slavnostním shromážděním, potom též oslavný spis, pak i přehnaná chvalořeč, jmenovitě na římské císaře. Sbírka takových 12 řečí se zachovala, mezi nimi Pliniova na Trajana, Nazaria na Konstantina, Claudia Mamertina na Juliana (362). — Panegyrik, oslavný řečník, panegyrický, chvalořečný.

Pánek Antonín, pseud. Leo Karmín (* 1873), č. básník. Sp.: Pod dojmem nálad (1912), Mnich (1920).

Pánek Augustin (1843—1908), profesor matem. na čes. technice v Praze; vynikl zejm. v oboru počtu pravděpodobnosti a počtu integrálního. Sp.: Život Fr. Studničky. O některých integrálech Eulerových a j.

Pánek František (* 1853 v Pavlíkově), rolník, býv. senátor, samosprávný pracovník na Rakovnicku.

Pánek Karel, MUDr. (1875—1927), čes. lékař-gynekolog, docent Karlovy univ.; za svět. války rus. legionář, pluk. lékař sibiřské armády a konečně odb. lékař v Šanghaji.

Panem et circenses (lat.), chléb a hry v cirku, hlavní heslo lidu ve starém Římě (podle Juvenala).

Panenky, hračky ze dřeva, porculánu atd., které napodobují lidské tělo.

Panenská blána, ♌ hymen.

Panenské Břežany, o. v Č., okr. Prahavenkov, 521 čs. ob.

Panenské Ostrovy, ♌ Virgin Islands.

Panenský Týnec, ms. v Č., okr. Louny, 715 čs. ob.

Panenství, stav ženské bytosti před prvním pohlavním stykem. U ženy považují se za p.: plné, těsně uzavírající velké pysky stydké a růžové, velkými zcela kryté malé pysky stydké; neporušená blanka panenská (hymen); pochva úzká s mnoha řasami; pevná, hladká zevní branka děložní, napjaté prsy; ko-

nečně bolest a slabé krvácení při první souloži.

Pánev (ze středolat. panna), kulatá nebo čtverhranná, více plochá než hluboká nádoba k vaření, pečení, tavení a p. — V anatomii každá prohlubina kloubová a zvl. útvar kostí těla lidského, oddělující nohy od trupu. — U starých pušek nádržka pro zapalovadlo. — Nářadí pro ryžování zlata. — Podpěrná deska u ložisek (pánev ložisková). — P. uhelná (v hornictví), mísovité uložení uhlonosných vrstev. Mocnost uhelných slojí bývá větší ve středu pánve, na okrajích jí ubývá. P. u. dosahuje někdy rozměrů i několika tisíc km². Tak revír ostravsko-karvínský o rozloze 1080 km² je částí pánve moravsko-slezsko-polské, která měří 6900 km².

Panevežys, okr. m. na Litvě, 19.834 ob.; zemědělský průmysl.

Panevropa, organisace, vyvolaná po svět. válce v život Němcem R. Coudenhove-Kalergim a mající za cíl udržeti mír, zabrániti válkám a sblížiti politicky i hospodářsky evropské státy. Přesný název spolku zní: Panevropská Unie; sídlo její jest ve Vídni. V čele stojí ústř. rada, v každém státě jsou autonomní výbory. Úř. orgánem jest časopis P., vydávaný ve Vídni v něm. řeči. Znakem unie jest červený kříž na zlatém slunci. Původní program zněl pro seskupení všech evrop. států, ale brzy byly pro mezinár. polit. situaci prozatím vypuštěny Anglie a Rusko. Na I. kongresu Unie ve Vídni v r. 1926 bylo však znovu usneseno pojmouti v Unii i Anglii a Sověty. Poměr Unie k Společnosti národů jest přátelský; do vnitřních poměrů polit. nikde nezasahuje a svůj první úkol spatřuje v práci pro hospodářské sblížení. Pro komplikovanost hosp. poměrů, celní přehrady mezi státy a konečně pro panující hosp. krisi neměla dosud její činnost pronikavých úspěchů, přesto však může velmi mnoho přispěti pro setření mezinár. ostrostí, jež se často mezi státy vyskytují.

Panferov Fedor Ivanovič (* 1896), rus. spisovatel, bolševik; píše hl. o životě zeměděl. dělnictva a vesnické chudině.

Pangalos Theodor (* 1878), řecký generál a diktátor; účastnil se balkánské války (1912—13), do r. 1920 se přičiňoval o řecké úspěchy v Malé Asii, 1922 se stal vrchním velitelem řeckého vojska, 1925 jako diktátor převzal vládu a 1926 byl zvolen presidentem; za spiknutí v srpnu 1926 vězněn na Krétě, 1928 zatčen, 1930 byl senátem sice osvobozen, ale degradován.

Pange lingua (lat., Zvěstuj jazyku), počáteční slova hymnu Tomáše Akvinského pro slavnost Božího těla, kt. jej složil podle předlohy Venantia Fortunata.

Pangium, čeleď, obsahující dva druhy tropických velkých dřevin se širokým trojlaločným listem a vejčitým mnohosemenným plodenstvím. P. edule v ma-

Pangium edule.

lajském souostroví. Plody slouží ke konservování ryb. Jsou jedovaté, ale po několikatýdenním máčení ve vodě pozbývají jedovatosti. Kůry stromu používají domorodci k omamování ryb.

Panhelénismus, idea polit. spojení všech řeckých zemí v říši velkořeckou. Helénská říše Alexandra Vel., diadochů a starobyzantská říše Justinianova tento cíl převyšovaly, toužíce po světové moci. Nositelem myšlenky všeřec. nár. státu stala se říše novobyzantská (1261—1453) a pak stát novořecký (od 1830), který ji také do 1913 téměř úplně provedl.

Panica K. († 1890), bulh. veř. pracovník a důstojník. Zúčastnil se povstání r. 1876 a srbsko-bulh. války, kdy s dobrovolníky z Makedonie první vtrhl do Srbska. Nespokojen s režimem St. Stambulova, zorganisoval povstání, byl však vyzrazen, odsouzen k smrti a zastřelen.

Panicula, ♌ květenství.

Panicum, proso, jednoletá až metr vysoká travina s volnou latou, dlouze stopkatých jednokvětých klásků a s obilkami uzavřenými v tvrdých lesklých pluchách. Již od nejstarších kulturních dob pěstované v Asii, v sev. Africe a v jižní i střední Evropě. Zrno loupáním ve mlýnech zbavuje se pluch a oloupaných zrn. jahel, používá se na přípravu různých jídel (prosná kaše, jahelník) a ke krmení kuřat. Vyžaduje teplejšího podnebí, u nás pozbylo již svého významu, neboť

uzrává pozvolna a nestejnoměrně. Ve větším množství pěstuje se dosud ve vých. Asii v krajinách černomořských a

Panicum plicatum.

kaspických. Mnoho odrůd, jež se od sebe liší barvou pluch. — P. obecné (Panicum miliaceum) a vlašské (P. italicum).

Panichida, smuteční bohoslužby v pravoslavné církvi.

Panika (od řec. boha Pana, jenž prý v noci strašíval lidi), náhlý strach, vzniklý často z nicotného důvodu nebo předčasně, vyvolaný něčím popudem (výkřikem, bezhlavým pobíháním nebo tlačením se k východu atd.) a šířícím se následkem psychologie davu velmi nakažlivě. Ve vojsku se jeví hl. u nezkušeného neb neukázněného mužstva, zejména tehdy, když vojíni neznají dobře příčinu, která je vyděsila. — P. (franc.), na burse poplach následkem nepříznivých politických a finančních zpráv, jež mohou míti vliv na cenu peněz a zboží.

Panin 1. Nikita Ivanovič, hrabě (1718—1783), ruský státník, tvůrce ideje nordické aliance. — 2. Petr Ivanovič, hrabě (1721—1789), ruský generál; vyznamenal se v sedmileté válce, 1774 potlačil povstání Pugačevovo. — 3. Nikita Petrovič, hrabě (1770—1837), ruský státník; účastnil se 1801 spiknutí proti caru Pavlovi I. a 1804 vypověděn. — 4. Viktor Nikitič, hr. (1801—1874), r. státník, 1841—61 ministr spravedlnosti; pracoval pro zrušení nevolnictví, od 1864 gen. ředitel carské kanceláře.

Panislamismus, islámské hnutí, jehož účelem je šíření islámu a spolčování mohamed. národů.

Panisus, ♌ vodule.

Panitské Dravce (Panyit-Daróc), o. na Slov., okr. Lučenec, 701 ob.

Pank Kito (Kristian, 1808—1895), d.-luž. spis., evang. farář v Dešně v Dol. Luž. Red. v l. 1852—64 Bramborski serbski casnik, vytiskl dvě nábož.-vých. knížečky pro luž. lid: To posolstwo (1852), Měrtyn, ten wojak (1858). Zvláštní brož. To serbske towarišstwo (1850) usiloval o získávání členů pro nár. d.-luž. spolek, jenž vznikl 1850 v Chotěbuzu po příkl. Matice h.-luž., ale později zanikl.

Pańkevyč Ivan (1887), rus. jazykozpytec, prof. reál. gymn. v Užhorodě.

Pankhurst Emmeline (1858—1928), angl. feministka, zakl. Ligy pro osvobození žen a Women's Social and Political Union. Bojovala pro polit. práva žen takovým způsobem, že byla několikráte vězněna. Za svět. války sympatisovala s čsl. revol. hnutím. Sp.: My own story (1914).

Pankiewicz Józef (* 1866), p. malíř a grafik, impresionista, prof. Akademie v Krakově, od 1925 ředitel uměl. atelierů polské Akademie v Paříži.

Panklastit, třaskavina, kterou navrhl Turpin r. 1882. Skládá se ze 3 dílů kysličníku dusičitého a 2 dílů sírouhlíku, je poměrně bezpečná a vyznačuje se značnou výbušností. Místo sírouhlíku používá se též petroleje, tuků nebo nitrolátek, zvláště nitrobenzolu.

Panklejov, pseud. J. Podhradského.

Panklová Barbora, dívčí jméno Boženy Němcové.

Pańkowski Mieczysław, Dr. (* 1865), prof. zemědělsko-lesn. odd. na universitě poznaňské a odborný spisovatel.

Pankrác (Pancratius), křesťan. svatý; ustat za Diokleciána (asi 304); sv. 12. V.

Pankrác, o. v Č., část hl. m. Prahy-XIV., 4485 ob., (4243 čs.); s.: Praha-jih. Zem. trest. soud a mužská trestnice. Továrna výbušnin.

Pankration (ř.), u starých Řeků spojení zápasu t. zv. řecko-římského s rohováním, při němž se snažil jeden z protivníků druhého položiti a ranami učiniti k boji neschopným. Zmínka již u Homéra.

Pankratov Vasilij Semenovič (1864—1928), ruský revol., 1888 na Sibiři, 1917 měl dozor nad sesazeným carem. Odpůrce bolševiků.

Pankreas, ♌ slinivka břišní.

Pankreatin, přípravek ze slinivky břišní hovězího dobytka n. vepře; obsahuje fermenty, štěpící škrob, bílkovinu a tuky; používá se k léčbě poruch střevního zažívání.

Pankreon, sloučenina pankreatinu s taninem, ve šťávě žaludeční nerozpustná, ale rozpustná v alkalické šťávě střevní, lék při poruchách zažívacích.

Panna (lat. virgo), šesté znamení zvěrokruhu (♍); veliké souhvězdí severního nebe, chová hvězdu první velikosti (α),

Spicu (žitný klas). — P. (Jungfrau), ledovcem pokrytý horský velikán ze skup. Finsteraarhornu v Bernských Alpách, 4166 m vys., složený z krystalických hornin aarského masivu s vloženými sedimenty sever. sedimentárního okrajového pásma. — Dráha na P., elekr. úzkokolejná ozubená dráha, stavěná od r. 1896 do 1912, vede k sedlu Panny (Jungfraujoch) 3457 m. — P. Orleánská, ♀ Jeanne d'Arc. — P. (fr. mannequin), figura s pohyblivými údy k napodobení posic lidského těla; používá se ve výkladech k vystavování odévu, při chirurgických demonstracích a pod. — P. železná, ♀ železná panna; podle nejnovějších badání takového nástroje ve středověku nebylo; norimberský byl v XIX. st. falšován.

Pannartz Arnold († po 1476). Po r. 1465 s Konradem Sweynheimem tiskl v Subiacu v Italii knihy latinkou.

Panneau (panó, franc.), architektonicky výplň. hl. v gotice, ornamenty neb obrazy zdobená.

Panniculus adiposus, v biol. podkožní tukový polštářek, na př. u vepřů.

Panniculus carnosus, kožní svalstvo u ssavců.

Pannini Giovanni Paolo (1691—1768), it. malíř v Benátkách, tvůrce it. novoklasicismu.

Pannonie, řím. prov. na pr. bř. Dunaje, protékaná řekami Arrabo a Dravus (dnešní Ráb a Dráva), Trajanem rozdělená na Horní (Pannonia superior), na záp. a Dolní P. (P. inferior) na vých. Původně illyrské obyvat. bylo částečně od IV. st. př. Kr. pokeltštěno. R. 453 přešli pod panství Ostrogótů, 527 Langobardů a 568 Avarů. Nejdůležitější města: Vindobona (Vídeň), Carnuntum a j. Lit.: Pichler, Austria Romana (1904).

Pannonové, illyrský kmen, sídlící na stř. Dunaji až ke Sávě.

Pannotyp, fotogr. negativ na temném podkladě (černé sklo, papír), působící jako positiv.

Pannus (lat.), látka, šat; v lék. cevnatá tkáň v oku.

Pannychis, ♀ panichida.

Panolis, ♀ můry.

Panoptikum (ř.-lat.), název sbírek, předmětů všeho druhu, na př. historicky, kulturně historicky a národopisně pozoruhodné předměty atd.

Panoráma (řec.), rozhled, který se nám naskytá s vyvýšeného místa; pak též vypodobení takového rozhledu cylindrickými velkými malbami, v jejichž středu stojí divák, při čemž se plastická působivost zvýší přechodem skutečných předmětů v obraz. Česká p. na př. na Petříně (Švédové v Praze) a ve Stromovce (Bitva u Lipan).

Panorámová mířidla, jsou otáčivá (o 360°) mířidla dělová, sestrojená na principu hranolového periskopu, spojeného s dalekohledem, jichž se užívá zejm. při nepřímé střelbě.

Panorpa, srpice, rod hmyzu různohrudního (Heterothoraca), s proměnou dokonalou. U nás poměrně málo druhy zastoupen. Hlava prodloužená v kuželovitý rypák s kousacím ústrojím na konci. Nohy štíhlé s dlouhými kyčlemi, oba páry křídel stejné velikosti, úzká, průhledná s blánou velmi jemnými chloupky pokrytou. Zadeček u samičky jest zahrocen v kladélko, u samečka v drápovité články proti sobě klešťovitě se svírající. Larvy mají tvrdou hlavu, dobrými kusadly vyzbrojenou, a na konci těla zvláštní přidržovací ústroj. Larvy i dospělý hmyz živí se hmyzem. S. obecná (Panorpa communis) nalézá se hojně na lesních lukách a stráních. Uloupenou kořist přidržuje si nohami. — Boreus nivalis jest pamětihodný tím, že se objevuje teprve začátkem zimy. Libuje si v nízké teplotě kolem 0° na horách poblíže sněhu. Vzácněji na sněhu v okolí Prahy.

Srpice obecná.

Panoše, ve středověku mladík, který se v družině nějakého rytíře učil zacházení se zbraní a dvornému chování. Později nazýval se tak mladý příslušník nižší šlechty, který byl v dvorské službě u svého lenního pána.

Panov Olimpij († 1887), bulh. revoluc. a důstojník. Účastnil se všech revolučních hnutí v l. 1860—76. Za srbsko-bulh. války zmařil ústup knížete Alexandra a zajistil tak vítězství u Slivnice. Pokusil se svrhnouti regentskou vládu, byl však na cestě lodí z Gjurgeva do Ruščuku zastřelen.

Panovský Ant. (* 1876), rytec; z jeho synů byl Josef (* 1813) též rytcem.

Panožka, ♀ pseudopodie.

Pan-Pai († 1929), čínský revolucionář a od 1927 vůdce čín. komunistů. Popraven v Šanghaji.

Panpsychismus, nauka, uznávající za jedinou podstatu světa duševno. ♃ duše, vitalismus.

Panromantismus, snaha o polit. a kulturní sblížení všech románských národů.

Panská Lhota, o. na Mor., okr. Jihlava, 684 čs. ob.

Panská směna, v horn. směna na pevný plat na rozdíl od směny akordní (úkolové).

Panská sněmovna, ♃ parlament.

Panský stav, v č., polských a uh. zemích členové vyšší šlechty, páni (♃), na rozdíl od nižší šlechty (zemani, rytíři, vládykové).

Panslavismus (všeslovanské hnutí), snahy slovanských národů (Rusů, Čechů, Slováků, Chorvatů, Slovinců, Srbů, Bulharů, luž. Srbů) po kulturním, někdy i politickém sjednocení všeho Slovanstva. Hnutí povstalo počátkem XIX. st. nejdříve u záp. Slovanů (hl. Čechů). Důležitého posílení dostalo se p. ruskými slovanofily. Na prvním slovanském kongresu v květnu 1848 v Praze, sešlo se 340 delegátů (z toho 237 Čechů). V květnu 1867 konal se druhý kongres v Moskvě, jehož se však Poláci nezúčastnili. Od založení Slovanské dobročinné společnosti 1857 v Moskvě, vystupovalo Rusko, jmenovitě v orientálních otázkách, vždy víc a více jako protektor všech Slovanů a využívalo p. politicky ve svůj prospěch. Moderní fází p. je neoslavismus, ♃, kt. vznikl ve XX. st.

Pansofický (z řec.), vševědný.

Pansofie, (soubor. věda, vševěda), vědecký pojem XVII. st., hl. název J. A. Komenského pro úsilí podati systém vědy, která by zahrnovala veškeré poznání. Komenský pracoval po celý život o tomto díle (Pansophiae prodromus). Na jeho snahy upozornil Samuel Hartlib (1600—1670).

Pantaleon sv., patron lékařů, umučený za Diokleciána. Svátek 27. VII.

Pantalon (franc. [pãtalõ]), za franc. revoluce nošené dlouhé kalhoty, původně obvyklé v Benátkách a pojmenované po pantalonovi (♃).

Pantalone, komická charakterní maska ital. lidového divadla: hloupý, často zamilovaný a stále šizený stařec.

Panteleev Dimitr (* 1902), bulh. básník. Samostatně vydal knihy veršů Strelec (1924) a Drvar (1928). Píše též povídky.

Pantelić Dušan, PhDr. (* 1879), srbský historik a prof. vyššího pedagogia v Bělehradě. Sp.: Austriski pokušaji za osvojenje Beograda 1787 i 88 (1921), Beogradski pašaluk (1927).

Pantetić Kosta (1800—1866), srbský malíř a ikonograf.

Pantelleria (starověká Kossyra), ital. ostrov ve Středozemním moři, 110 km j.-z. od Sicilie, 83 km² s (1921) 9051 ob. Hl. m. P. má (1921) 6874 ob.

Pantheismus (kosmotheismus, ř.-lat.), světový; názor, že Bůh je ve všech věcech, proto Bůh (theos) a svět (pan) je stotožněn. P. je znám z řecké a křesťanské mystiky, u stoiků, u renesančních myslitelů, u Spinozzy, Goetha a j.

Pantheon (ř.), původně chrám, v němž byli uctíváni všichni bohové, později název budov, věnovaných památce vynikajících lidí. Nejproslulejší je p. zbudovaný Agrippou 27 př. Kr. v Římě.

Panther, ♃ levhart.

Pantodon, ♃ pandodon.

Pantofel, č. trepka, domácí obuv, sestávající pouze z podešvu bez podpatku a svršku.

Pantoflíček, ♃ calceolaria.

Pantoflíček Jaroslav, Ing. Dr. (* 1875), č. geodet, prof. č. techniky v Praze, mafista. Sp.: Stereofotogrametrie (1909), Nový přístroj nivelační (1925), Mapy pro mír. konf. v Paříži (1919), Automobil. mapy (1924—9) a mn. j.

Pantograf (řec.), dříve též opice zvaný přístroj k přenášení kreseb ve zmenšeném, zvětšeném neb stejném měřítku; p. byl po prvé popsán jesuitou Chr. Schreinerem. Sestává z pohyblivého rovnoběžníku, vytvořeného čtyřmi pravítky ABCD. Zvolí-li se na pravítkách AB a BC dva body O, R tak, aby s bodem

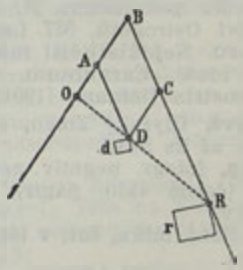

Pantograf.

D ležely v jedné přímce a připevní-li se bod O pevně k podložce (rýsovce) tak, aby se kol něho mohl celý přístroj otáčet a upevní-li se v bodě R vodicí tyčinka (bodec), jíž se pojíždí po liniích obrazce r, opíše bod D. v němž je zasazeno pisátko, podobný obrazec d. Poměr velikostí obrazců r a d jest dán poměrem vzdáleností BR : BC. Posunutím bodů R a O po pravítkách, opatřených dělením,

Parní kotle I.

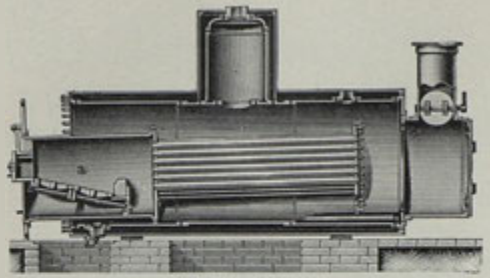

Trubkový kotel.

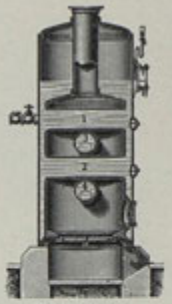

Kotel syst.
La Chapelle.

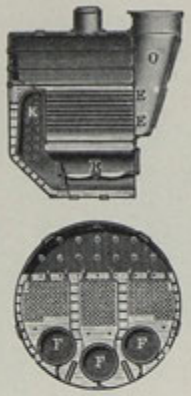

Lodní kotel.

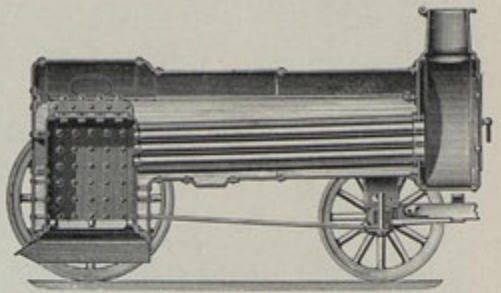

Kotel lokomotivy.

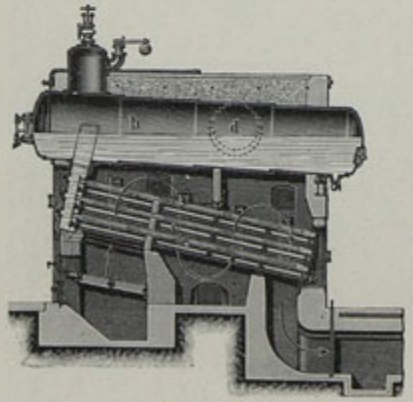

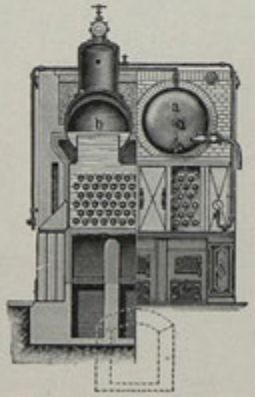

Vodotrubný kotel, dvoukomorový systém.

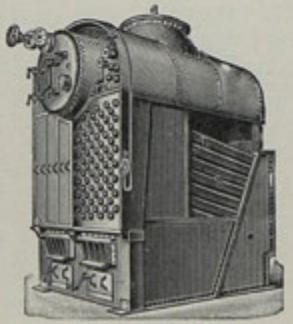

Dürrův lodní kotel.

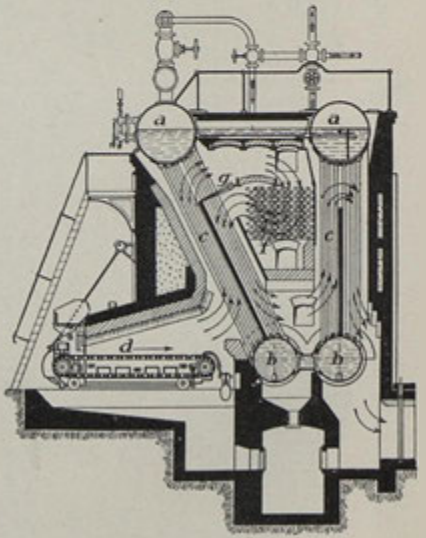

Trubkový kotel přímý, syst. Garbe.

Parní kotle II.

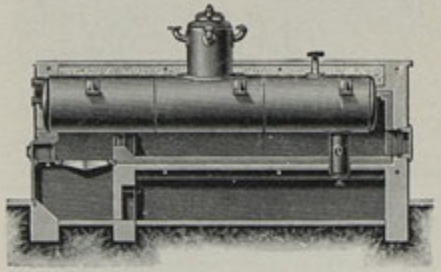

Jednoduchý válcový kotel.

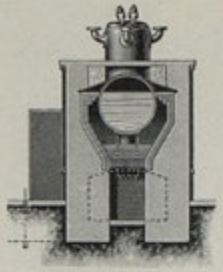

Týž v průřezu.

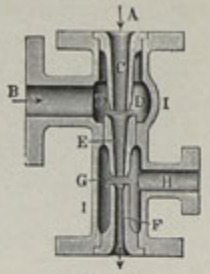

Injektor.

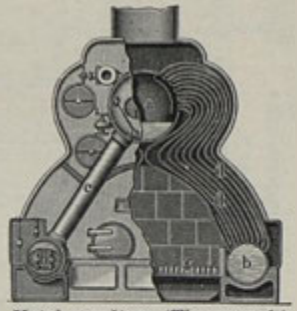

Kotel s roštem (Thornycroft).

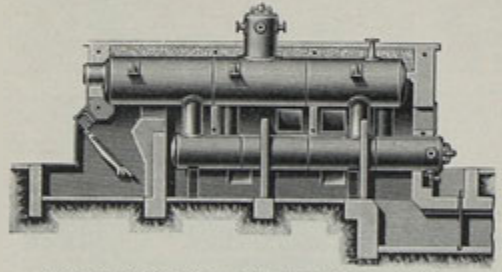

Vícenásobný válcový kotel s mezitopením.

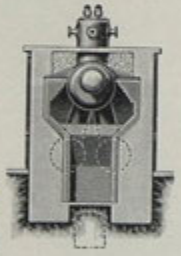

Týž v průřezu.

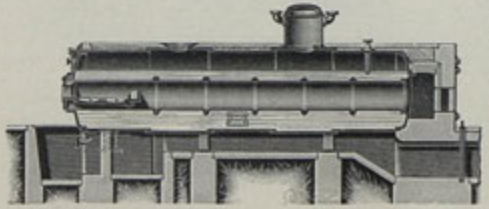

Kotel se dvěma plamencovými troubami.

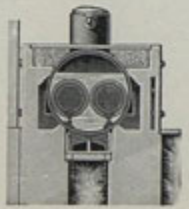

Týž v průřezu.

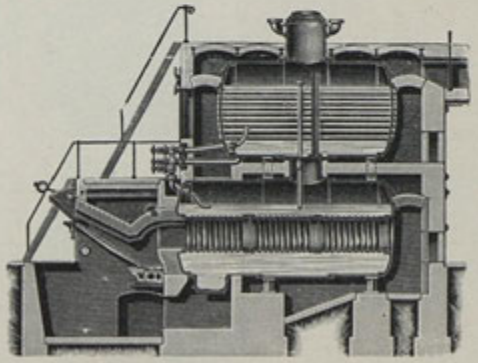

Kombinovaný kotel plamencový s žárovými trubicemi.

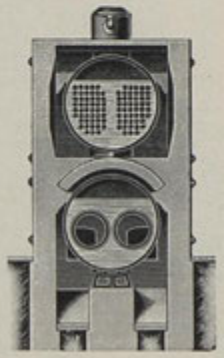

Týž v průřezu.

dá se tento poměr libovolně změniti; polohu pisátka a vodicího hrotu možno zaměniti.

Pantomimika, umění pohybové hry.

Pantomimos (řec., vše napodobující), znázornění dramatického děje tancem a němými pohyby, často za doprovodu sboru. V Římě kvetl p. za Augusta: komický p. zastupoval Bathyllos, tragický Pylades.

Pantopoda, nohatky, skupina mořských členovců, žijících v hlubinách moře. Mají tělo rozčleněné v hruď s ústy na zobákovitém výběžku a kulovitý zadek se čtyřmi páry dlouhých noh. Velmi malá zvířata, jen Colosendeis colossea dosahuje až půl metru v rozpětí nohou.

Nymphon grossipes.

Pantopon, směs chlorhydrátů všech opiových alkaloidů, neobsahující pryskyřice a tuky, rozpouští se proto ve vodě a hodí se též k vstřikování pod kůži (rozpuštěn v 25% glycerinu); používá se ho jako náhražky morfia a opia, ježto na střevní činnost je téměř bez vlivu.

Pantůček Ferdinand, JUDr. (1863—1925), president Nejv. správn. soudu, před válkou říš. a zem. poslanec, rada Nejvyš. soudu ve Vídni, po válce organisoval č. soudnictví. Spisy právnické.

Pantyrský průsmyk, průsmyk v Karpatech, vys. 1065 m, kde se udály krvavé boje od 18. srpna až do prosince 1916 mezi Rusy a rak.-uher. 7. armádou.

Panurus biarmicus, ♌ sýkora vousatá.

Panuška Jaroslav (* 1872), č. malíř-krajinář, žák Mařákův, autor četných strašidelných a pohádkovitých scén, jakož i obrazů z praehistorie české.

Panuška Vladislav (* 1902), č. malíř-krajinář, syn předešlého.

Pánvička, u palné zbraně křesací výběžek po straně hlavně, ve středu miskovitě prohloubený, do něhož vnikl při sypání prach z hlavně. Byla opatřena víčkem, aby se pohybem zbraně prach nevysypal; jazyk víčka tvořil zároveň ocílku, na kterou bil křemen v kohoutku; nárazem se p. pozvedla a jiskra vnikla do prachu, jejž zanítila.

Panychida, ♌ panichida.

Panýrek Duchoslav, MUDr. (* 1867 v Rokycanech), č. lékař-chirurg, soukr. docent nauky o první pomoci na vys. učení techn. v Praze a spisovatel. Píše popul. čl. a spisky o nemocech a zdravotnictví, přispívá do růz. časopisů a překládá z polštiny, ruštiny, italštiny a francouzštiny. Přednáší v univ. extensích a jako šéf škol. lékařů pracuje na zlepšení škol. hygieny. Sp.: Školní lékař, Nákaza a škola, Zdroje tuberkulosní u mládeže, Alkoholismus a škola (1901), Domácí lékař. — Pseud.: Jaroslav Květ, Dr. Alex Mráz.

Panýrek Jan Duchoslav (1839—1903), č. přírodozpytec, prof. uč. úst. v Hradci Králové a odb. spisovatel.

Panýrek-Vaněk Václav (* 1865), čes. spisov., min. rada min. pošt a tel. v. v.; psal vážné i humor. obrázky ze života do různých čas. a vydal knihy povídek: Lehký dým (1900), Brázdy života (1903) a Ovoce různých stromů (1907).

Panysos, ♌ Kamčija.

Panzner Čeněk (* 18. IX. 1875 v Měčíně), čs. gen.; jako rak.-uh. důstojník byl za svět. války u růz. horských formací, hl. v Srbsku, Italii a Rumunsku. Po převratu se přihlásil do čs. arm. a od května 1919 vel. mladoboleslavského pěšího pl. (č. 47), s nímž se vyznamenal na Slov. v bojích s Maďary. Od května 1928 generál; nyní v MNO.

Papa (lat.), otec; ve vých. církvi název všech (zvl. vyšších) duchovních (pappas); v záp. církvi od VI. stol. jako papež.

Papáček Anastáz (1867—1919), č. malíř, prof. kresleni na reálce vinohradské a propagátor mod. směrů ve vyučov. Sp.: Předlohy ke kreslení (1909), Prakt. perspektiva. Zajímal se hl. o staré stavby lidové.

Papáček Josef (1821—1882), č. malíř, prof. kreslení v Chrudimi. Portretista a cirk. malíř.

Papáček Pavel (1863—1930), řed. školy a č. histor. spisovatel. Sp.: O předslovanské době v Čechách (1892); překládal též z polštiny a ruštiny.

Papácha (tur.), vys. huňatá čepice kavkazská, oblíbená u rus. legionářů.

Papain (papayotin, papayacin), bílkoviny, rozpouštějící ferment v mléčné šťávě melounovníku (Carica). Papainu používá se při poruchách trávení a k rozpouštění blan při difterii.

Papaja, strom melounový (Carica Papaya), tropická dřevina z čeledi Caricaceae, původem z Ameriky, pěstuje se v kulturní formě ve všech tropech. Má jednoduchý dužnatý, ale výše stromku dosahující kmen, který nese koš dlouze

řapíkatých a velikých listů a mezi nimi šťavnaté bobule výborně chutnající, velikosti a tvaru melounů. Celá rostlina obsahuje alkaloid carpain a enzym papain. Obou látek se používá v lékařství.

Papalismus, názor, že nejv. moc v církvi náleží papeži.

Papánek Jiří (ve druhé pol. XVIII. stol.), slov. kněz, badatel o věcech slov.

Papaver, mák, rod bylin, zřídka polokřovin, z řádu Rhoeadales, obsahující 40 druhů z teplejšího a mírného pásma, se střídavým listem a pravidelným dvoučetným květem, brzo opadávajícím kalichem se čtyřmi kor. plátky. Blizna laločnatá a tobolka, makovice, nedokonale přehrádkovaná se semeny na přehrádkách. Květ rudý, fialový, zřídka bílý. M. vlčí, pleskanec (P. rhoeas) a m. polní (P. argemone), oba s rudým květem, jsou obyčejným plevelem na polích střední a jižní Evropy. Pěstují se též odrůdy s plněnými květy a často i rozdrípenými plátky korunními, dále vytrvalý statný m. východní (P. orientale) v odrůdě s největšími rudými květy (P. o. bracteatum), m. alpský (P. alpinum) a P. nudicaule. P. pilosum s květem oranžovým. M. setý (P. somniferum) jest již kulturní rostlinou, původem z Persie, hlavně v již. Evropě pěstovanou pro plody, obsahující až 60% makového oleje, v odrůdě se semenem modravě šedým a s bílým semenem. V Asii, hlavně v Persii, Indii a Číně pěstuje se mák na výrobu opia, to jest zaschlé mléčné šťávy, získané z naříznutých nezralých makovic. Přichází do obchodu v bochánících hnědé páchnoucí hmoty. Ze sta makovic lze získati 1.05 g opia, jež obsahuje 6.7% morfia, 8.4% narkotinu a 0.3% kodeinu.

Papaverin, v opiu obsažený alkaloid; tvoří bezbarvé krystaly, rozpouští se těžko ve studeném, snadno v horkém alkoholu, poskytuje těžko rozpustné, krystalické soli. Brompapaverin tvoří malé, ve vodě nerozpustné krystalky. Používá se ho při duševních nemocech jako uklidňujícího prostředku.

Papeete (Papiti), hl. m. na ostrově Tahiti, (1926) 5569 ob.; zároveň hl. město franc. území ve vých. Polynésii. Sídlo guvernéra.

Papeterie, ozdob. krabice s listovním papírem, též papírna.

Papež (od řec. papas, otec), titul římského biskupa jako hlavy katol. církve. Podle nauky propůjčil Kristus svému učedníku Petrovi zvláštní moc nad ostatními apoštoly. Tento primát přechází od sv. Petra, který byl římským biskupem, na jeho nástupce, kteří se tak stávají náměstky Krista na zemi. Moc papežství jest vysvětlitelna historicky, neboť všechna západní církev křesťanská byla zakládána podle římského vzoru, neboť Řím jest jedinou křesť. obcí na západě apoštolského původu. Význační papežové Viktor, Calixtus a Stefanus dovedli rozmnožovati morální moc svého stolce. Přeložení sídla císařova do Cařihradu osvobodilo papeže od vlivu světského, spory východních duchovních hodnostářů vynucovaly si zásahy papežů jako rozhodčích. Valentinian III. přiznal jeho zřízením církevním moc zákona. Velicí papežové Lev I. a Řehoř I. získali papežství jedinečného postavení na západě. Zatím se šířila moc p. křesťanstvím mezi germánskými kmeny. Spojení s Pipinem utvořilo r. 754 církevní stát. Lev III. korunoval Karla Velikého r. 800 na řím. císaře. Řehoř IV. skvěle se zhostil úlohy rozhodčího mezi Ludvíkem Zbožným a jeho syny, Mikuláš I. obhájil s úspěchem svůj primát. Za saských císařů bylo papežství podrobeno císařství, ale XI. stol. zvyšuje jeho moc křížovými výpravami a zintensivněním náboženského smýšlení. Vrchol světové moci papežské tvoří Innocenc III., který se prohlásil pánem světa i církve. Světská moc p. kotvila v obavě panovníků před církevními tresty, hl. interdiktem a klatbou, které byly ve středověku strašlivými zbraněmi. Ve XIV. stol. snaží se Francie o zahraniční vliv pomocí papežství. Papežové sídlí v Avignoně. Schisma a dvojpapežství oslabilo církev, teprve koncil v Kostnici získal rovnováhu a zažehnal reformaci, která se hlásila hnutím husitským. V XV. stol. zatlačily starosti politické duchovní význam papežství; v renesanci vynikli papežové jako mecenáši. Reformace otřásla značně světským panstvím papeže, ale tridentský koncil posiluje jeho autoritu duchovní. Protireformace snažila se o obnovu středověké posice papežství, leč snaha ta se nezdařila. V XVIII. stol. se zdálo, že osvícenství a revoluce způsobí zánik p. moci; Pius VII. ztratil r. 1809 panství i svobodu. Ale restaurace posílila opět p. moc. XIX. stol. způsobilo otřes světské vlády. Papežský stát byl 1870 zrušen, práva p. jako suveréna omezena na minimum. Ale myšlenka primátu slavila nové morální triumfy. Vatikánský koncil vyhlásil za dogma universální panství papežovo a jeho neomylnost. Dobrá politika připoutávala věřící celého světa pevněji k papežskému stolci. Lev XIII., Pius X., Benedikt XV. a Pius XI. (od 1922) vydávali encykliky, ve kterých formulovali

nové směrnice pro náboženský a církevní život. Nové vydání kodexu církevního práva 1917 korunovalo úspěšně toto úsilí. Také politicky vzrůstal vliv papeže neobyčejně. Mezi mocnostmi, které světová válka posílila, stojí na prvním místě Sv. Stolice. Obratnou politikou Pia XI. se podařilo narovnání mezi Italií a Vatikánem r. 1929. Od toho roku má papež plná práva suverenního vládce. — Papežská akta, dopisy, bully a breve, jsou sebrána v Magnum bullarium Romanum. Úřední orgán p. jsou: Acta Sedis Apostolicae, Annuario Pontificio a La Gerarchia cattolica.

Papež, jeho volba. Římského biskupa volil zprvu lid. Pak si činili na obsazování stolce nárok římští císařové. Po dobytí Italie měl exarcha ravennský právo potvrzovati p. Na toto právo činili nárok i Karlovci a pozdější císařové, když v. p. rozpoutávala boj mezi římskými rody. Od 1059 (dekret Mikuláše II.) volí p. kardinálové. 1274 bylo předepsáno konklave; od 1904 je možné i druhé skrutinium.

Paphnutius, křesť. svatý, biskup v Thebaidě, vystoupil na nikejském koncilu r. 325 proti nucenému kněžskému celibátu. Svátek: 29. XI.

Papić Josip (* 1879), dram. umělec chorv., člen záhřebského Nár. div., herec charakterních i drastičných rolí.

Papier mâché, tvárlivá hmota z rozemletého starého papíru, dřeva, hlíny, křídy, barviva a lepidla k hotovení masek, hraček, sošek, anatomických preparátů a pod. zboží, jemuž se může též dát lesklý lakový povlak.

Papík Bernard, JUDr. (* čes. právník, pův. stát. zástupce v Praze, kdež vynikl v někt. procesech, nyní vrchní právní rada řed. st. lesů a statků v B. Bystrici.

Papilární nádor (Papilloma), nádor, vycházející z krycího epithelu (kožní bradavice); všeobecněji též výrůstky na sliznicích (bradavicím podobný papillom na vazech hlasových).

Papilla, bradavka.

Papilionaceae, motýlokvěté, čeleď obsahující 7000 druhů rostlin, méně dřevin v tropech, hlavně bylin v mírnějším pásmu, s květem dokonale souměrným, motýlku podobným. Kalich je srostlý, trubkovitý nebo zvonkovitý, s pěti cípy nebo dvoupyský, korunní plátky nehetnaté kryjí se shora dolů a rozlišují se v hoření pavézu, postranní stejná dvě křídla a dolení kýlnatý člunek. Tyčinky srůstají nitkami v trubku nebo jedna zůstává volná. Plody zpravidla lusky, které někdy bývají přeměněny v nažky. Květy pestré a živé barvy jsou zařízeny na opylení hmyzem. Obsahuje mnohé přední kulturní rostliny, hospodářsky a technicky významné, na příklad vlčí bob, vojtěšku, jetel, podzemnici, vikev, čočku, hrách, boby; ze křů a dřevin: akát, čilimník, wistarii.

Papin (papē) Denis (1647—1712), franc. fysik, vynalezl po něm nazvaný Papinův hrnec, v němž se pevným závěrem se záklopkou docílí rychlý var, a postavil r. 1707 lopatkovými koly poháněnou loď.

Papín, o. na Slov., okr. Snina, 823 čs. ob.

Papír, plsť tvaru listů z rostlinných vláken; při tloušťce 0.02—0.3 mm, kdy se neláme při zřásnění, nazývá se p., tlustší se zove karton nebo lepenka. Jméno pochází od rostliny papyros, z níž už 3500 let př. Kr. byly hotoveny svitky na psaní. Druhy papírů se dělí podle výroby, klížení a vlastností. Podle použití rozeznáváme psací, kreslicí, tiskové, ssací, kopírovací, filtrační, balicí, knížní, cigaretové a j. druhy papírů. Výroba, kvality a formát některých druhů byly úředně normalisovány. Stářím papíry pro obsah železa žloutnou. Výroba p. byla známa nejprve Číňanům; od nich přejali způsob výroby Arabové a ve XII. stol. se již užívalo papíru po celé kulturní Evropě. Vynález knihtisku. zvýšená potřeba knih v době reformace a renesance působily na zdokonalování výroby a jakosti papíru. Stroj na výrobu p. vynalezl r. 1799 Francouz L. Robert. V ČSR. vyrobeno r. 1928: 234.000 t papíru, 35.500 t lepenky a 242.000 t celulosy.

Papír (výroba). P. se vyrábí z hadrů (nejlepší druhy), ze dřevité celulosy a slámy (lepenka). Materiál se drtí v t. zv. holandrech, rozdrcená hmota se odbarvuje vápenným chlorem. Kaše přechází přes t. zv. nekonečná síta, v kterých se zbavuje vody, načež se mezi soukennými pásy dále suší, lisuje mezi kaučukovými válci, dosušuje mezi horkými válci a již hotový p. navíjí se na naviječku. Jemné druhy se hladí na zvl. přístrojích (kalandrech). Nejlepší druhy p. se vyrábějí doposud ručně starým způsobem.

Papír logaritmický, ↘ logaritmický papír.

Papírník Alois, MUDr. (* 1864), řed. ústavu choromyslných v Černovicích u Brna, činný hl. v abstinent. hnutí čsl.

Papírník Antonín (* 1875), č. filosof, prof. gymn. a překl. Kantův.

Papírny, označení starých továren na papír, poháněných většinou vodní silou.

Papirosa, cigareta.

Papírové formáty, dříve se užívalo velkého množství formátů, označovaných ná-

zvy: velký kvart, malý kvart, folio, oktáv atd. V novější době se udávají v mírách a je snaha po normalisaci. — P. peníze, všeobecně každý platební prostředek papírový. V užším smyslu často jen peněžní náhražky, v nejširším významu mnohdy všecky p. p. P. p., které jsou plně kryty kovem, mají prakticky stejný význam jako mince. Praktickou důležitost má jen krytí kovem nebo cizozemským zlatem; čím menší je krytí, tím je zřetelnější charakter papírových peněz. Proto množství vydávaných p. p. musí býti omezeno. Hlavní potíží tedy při p. p. je nemožnost udržeti pevnou záruku. V Evropě a vůbec všeobecně vešly v užívání p. p. od XVIII. století.

Papír uhlový, 1. p. pro fotografický uhlotisk (♌); 2. na jedné straně barevnou pastou natřený papír, sloužící ke zhotovování průklepů na psacím stroji nebo k získání kopií rukopisu psaného tužkou (kopírovací papír).

Papíry lodní, ♌ lodní certifikát.

Papismus (papežnictví) je uznávání nejvyšší moci papežské, též nauka o pap. jako náměstku Kristově na zemi a pap. neomylnosti.

Papok, chorvatsko-slavonské ostrovní pohoří, dostupuje sev. od Požegy horou Crni Vrh 865 m, Papokem 953 m a Brezovopoljem 984 m.

Papoušší nemoc, ♌ psittakosis.

Papoušek Cyril, JUC. (* 1863), č. samosprávný pracovník, statkář ve Všelisech, dlouholetý starosta tamže, starosta okr. zast., předseda Svazu čes. okresů, býv. zemský poslanec, spr. rada mnoha prům. a peněž. podniků a ředitel První vzájem. pojišťovny v Praze.

JUC. Cyril Papoušek.

Papoušek Jaroslav (nar. 1890), č. historik, vrch. odb. rada, vynik. legionář. Spisy o době osvobozenské.

Papoušek Václav, Ing. Dr. (* 1876 v Benešově u Prahy), řed. obch. akademie v M. Ostravě, osvětový, kulturní a soc. pracovník na Mor. Ostravsku.

Papoušková-Melniková Naděžda, ♌ Melnikova N.

Papouškové (Psittaci), samostatný řád tropických ptáků, proti všem ostatním řádům ostře ohraničený. Mají složité, svalnaté tělo, křídla prostředně dlouhá, aupá nebo dlouhá, ostrá, nohy o krátkých běhách, 1. a 4. prst nazad, 2. a 3. u kořene spojen. Zobák vypouklý a přes spodní čelist značně špičkou skloněný. Nohy na kořeni zobáku obklopené kožnatým ozobím. Drobné peří barvy převážně nápadné, hlavně zelené. Krmivá mláďata dlouho dospívají. Jsou velikosti stehlíka až výra. Vyskytují se zpravidla ve velkých hejnech a poněvadž zničí více potravy, ovoce, zrní než spotřebují, stávají se pohromou kultivovaných krajin. Jsou velice družní, vysoce duševně nadaní a pro život na stromech přizpůsobení. Některé druhy dají se snadno ochočiti, množí se i v zajetí a naučí se pronášeti lidská slova. 650 druhů žije hlavně v jižní Americe

Papoušek Kakadu.

Papoušek amazonský.

a v Australii. Nejznámější je amazoňan modročelý (Chrysotis amazonica), jehož napodobovací nadání cení se nejvíce po papoušku šedém (Psittacus erithacus). Mohutní jsou arové, nadaní obrovským zobákem. Ara jacintový (Sitace hyacinthina), velikosti bažanta, temně modrý, Arakanga (S. coccinea), nepatrně menší. Blankytně modrý jest ararauna (S. ararauna), nejmenší zakrslý (S. severa). Nápadně zbarvený je p. karolinský (Conurus carolinensis). Alexandr malý (Palaeornis torquatus) byl dovážen do Evropy již za Aristotela ze střední Afriky. Drobní papouši jsou: růžový (Agapornis roseicollis), šedohlavý (A. cana), vrabčí (Psittacula passerina), zelený (P. cyanoptera). Velmi nadaní jsou loriové: lori mnohobarevný (Trichoglonus novae-hollandiae), l. zakrslý (Glossopsittacus pusillus). Všeobecně v zajetí jest rozšířen p. vlnkovaný čili andulka (Melopsittacus undulatus). Nejmenší, jak čížek veliký, je kakadu nejmenší (Masiterna pygmaea), v obrovském množství vyváží se ze záp. Australie kakadu růžový (Camptolophus roseicappilus) a molucký (C. molukcensis), velikosti vrány, mléčně bílý. Na Novém Zélandě žije kaka (Nestor meridionalis) a značně větší kea (N. notabilis), který se živí časem i mršinou. V Tasmanii p. zemní

(Pezoporus formosus) žije v děrách, jež si sám hrabe, a velké sově se podobá kakapo (Stringops habroptilus, ♌).

Pappenheim Gottfried Heinrich, hrabě (1594—1632), císařský vojevůdce ve 30leté válce bojoval na Bílé hoře 1620, stal se vůdcem kyrysnického pluku (Pappenheimský), po porážce Valdštýnově u Lützenu 1632 kryl ústup do Lipska, kdež smrtelně zraněn.

Papradno, o. na Slov., okr. Považ. Bystrica, 3248 čs. ob.

Papratović Franjo, JUDr. (* 1871, Đakovo, † 1929, Zagreb), býv. poslanec srbsko-chorv. koalice. Byl vynik. způsobem činný v 90. letech min. stol. v polit. životě chorvatském. R. 1895 odsouzen v Bjelovaru pro veřejné spálení mad. praporu. Znamenitý řečník a právník, upřímný přítel Čechů a přední činovník v Sokole chorvatském.

Paprika (Capsicum), bylina lilkovitá, původem ze střední Ameriky, zakládá z bílých květů duté, měchovité bobule se stěnou kožovitou, málo dužnatou, vysýchající, nepukavou. Čerstvé i sušené plody obsahují ostře palčivý capsaicin, alkaloid, pro nějž již od XVI. st. ve Španělsku a později v jižní Evropě se pěstuje jako koření a přísada do jídla. V kultuře spotřebuje p. mnoho světla a tepla a vyžaduje spíše lehčí půdy. P. obecná (C. annuum), jednoletá, s plody až tmavě červenými na přímých stopkách, p. dlouhá (C. longum) s plody převislými, válcovitými. P. křovitá (C. frutescens) jest pokoř, který se pěstuje pro ozdobné plodné větévky.

Paprocký z Hlohol Bartoloměj (1540—1614), pol. historik a heraldik. Zprvu vydával polské a po r. 1588 české genealog. spisy. Sp.: Herby rycierstwa polskiego, Zrcadlo sl. markrabství moravského (1593), Ogród królewski (1599), Diadochus (1602), Štambuch slezský (1609).

Paprsky elektromagnetické, ♌ světlo.

Paprsky Lenardovy, ♌ Lenardovy paprsky.

Paprsky radioaktivní, ♌ radioaktivita.

Paprsky Roentgenovy, ♌ Roentgen.

Paprsky světelné, ♌ světlo.

Paprsky ultrafialové, ♌ ultrafialové paprsky.

Paprsky v tkalcovství, ♌ tkalcovství.

Papuánci, domorodé obyvatelstvo Nové Guineje s výjimkou částí pobřeží na s., v. a j.-v., Nového Pomořanska, Savu a již. Bongainville, které nemluví austronézsky. P. mají kadeřavé vlasy a hnědočernou pleť, živí se orbou a chovem dobytka, rybolovem a lovem zvěře. Dodnes jsou někteří kanibalové, věří v duchy předků a démony.

Papuánské ostrovy, skupina ostrovů při sz. pobřeží Nové Guinee, část nizoz.-ind. residentství Ternate, 8566 km² a asi 15.000 papuánských a malajských obyv.

Papuče, valašská obuv z houní, bez podpatku.

Papuchalkové (Fratercula Briss.), druh z čeledi alek (Alcidae), s těžkým tělem, krátkým krkem, tlustou hlavou, krátkým, velmi vysokým zobákem, silně zakřiveným a stlačeným, opatřeným příčnými brázdami, s krátkým ocasem a třemi značně dlouhými prsty. Papuchalk sev. n. lund (Fratercula arcti L.), 31 cm dl., 62 cm šir., na vršku hlavy, krku a zádech černý, na tvářích, hrdle a po straně šedý, jinak bílý, nohy červené. Sídlí na pobřežích s. Atlantického oceánu až k 80° s. š.; je hl. obyvatelem evr. ptačích hor. Výborně plave a létá, dosti dobře běhá, živí se malými rybkami a měkkýši.

Papyrin, pergamenový papír.

Papyrografie, název pro zařízení k rozmnožení spisů a kreseb, jež užívá z voskového papíru zhotovené tiskařské formy, která se napne k tištění na plochý rám (cyclostyle) nebo pro větší náklady na rotační buben (rotary-cyclostyle).

Papyrologie (řec.), věda, vzniklá roku 1788 a zabývající se písemnými zprávami na starověkých svitcích papyrových, hlavně latinských a řeckých.

Papyrus, ♌ Cyperus papyrus.

Papyrusové svitky, materiál, na němž se psalo, a jenž byl v Egyptě hotoven až do X. stol. po Kr. z papyru: jehlou se uvolnila podkorová pokožka, položila se na klihem povlečenou desku, přes tuto vrstvu se položila napříč nová vrstva, po uschnutí se takto získaná papyrová blána svinula a ovinula kroužky s knoflíky. Délka obnášela až 40 m (Harrisův papyrus v Londýně). Mnoho papyrových svitků bylo nalezeno v egyptských hrobech. Řecké a latinské p. obsahují literární díla, úřední zprávy, soukromé záležitosti a pod. V Herkulaneu bylo nalezeno na 2000 papyrů, obsahujících hlavně spisy řec. filosofů Epikurova směru.

Pár, dva kusy k sobě náležející (ruce), též dvojice (manželů).

Pár (v hor.), způsob výdřevy důlních chodeb. Skládá se ze dvou kolmých stojek přeložených stropnicí.

Para (z perského pârch, „kus"), tur. drobný peníz: 1/40 piastru nebo gerš = 3 aspry; v Jugoslavii 1 p. = 1/100 dinaru; dříve v Černé Hoře = 1/100 perperu.

Para... (před samohláskami par...), ř. předložka: při, u, vedle, nadto atd., též proti; označuje rovněž změnu, přeměnu.

Para (lat.), rodící, s římskou číslicí označení, kolikrát již žena rodila; primipara, první porod.

Pará (Grão Pará), brasilský stát, 1,150.000 km² a (1926) 1,269.344 obyv., v alluviální rovině Amazonky. Vnitrozemí pokrývají pralesy a campos. Podnebí je stejnoměrně vlhké a horké. Převahu mezi obyvateli mají Indiáni. Negři žijí hlavně poblíž pobřeží. Průmysl nepatrný, vyváží se kaučuk, kakao, kůže. Hl. město je P. (1926) 302.600 obyv., zv. též Nossa Senhora de Belém.

Pára jest každá vzdušina, vzniklá z určité kapaliny a která se dá pod tlakem zase zkapalniti. Přechod kapaliny v p. nazýváme odpařováním; vychází-li p. z vnitřku kapaliny v bublinách, nastává var, při čemž tlak páry se rovná tlaku nádoby na kapalinu. K výrobě 1 kg páry z kapaliny stejně teplé, použité teplo se jmenuje výparné teplo kapaliny. Tlak páry je závislý na teplotě, neboť každé teplotě odpovídá určitý tlak. Dáme-li do vzduchoprázdného prostoru tlakoměru trochu vody, tato se částečně odpaří a naplní volný prostor nasycenou parou. Trubka barometru je umístěna ve vodě, která se zahřívá. Při 100° dosahuje nasycená pára atmosferického tlaku. Rtuť v trubce je ve výši vnější rtuti. Při dalším zahřívání by rtuť z trubky unikala. Proto se pro větší teploty užívá dvojité trubky. Při 100° je rtuť v obou stejně, zahříváním stoupá v delší trubce. Závislost tlaku na teplotě je udána v uvedených tabulkách. Pro nenasycenou páru platí Gay-Lussacův zákon (○₃).

Pára Odon, Ing. (* 1887), č. spis. a železn. inženýr, za svět. války činný v Mafii, pak čsl. konsul v Záhřebě. Pseud. Ivan Rorejs. Sp.: Podbrdské písně, Almanach 1914—1918 (1929), O době, která přichází (1929).

Parabanová kyselina (oxalylmočovina) NHCO . CO. NHCO, vzniká z kyseliny močové nebo alloxanu působením kyseliny dusičné a působením oxychloridu fosforečného na močovinu a kyselinu šťavelovou.

Parabellum, automatická bambitka soustavy Lugerovy, s hlavní při výstřelu zpět se pohybující. Oblíbená vojenská zbraň v ráži 7.65—9 mm, se zásobníkem na 8 ran. Též lehký kulomet letecký.

Parablast (řec.), vedlejší zárodek, jenž má oproti hlavnímu zárodku tvořiti krev a vazivové tkanivo.

Parabola (řec.), přeneseně též porovnání, srovnání (○₃), v geometrii křivka, patřící ke kuželosečkám, která je stanovena pevným bodem F, ohniskem, a přímkou L, vodící přímkou nebo directrix. Bod A leží na p-e, když jeho vzdálenost od ohniska F je rovna vzdálenosti A α od přímky vodící L (○₃ obr.). Spustíme-li s F kolmici Fo na přímku vodící L,

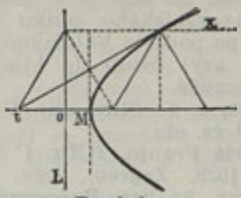

Parabola.

je ve středu úsečky Fo bod M, vrchol p-y. Úsečka Fo značí se p a nazývá se parametr; přímka, ležící v Fo, nazývá se osa p-y. At je tečna v době A. Rovnice p-y v pravoúhlých souřadnicích s počátkem v M je: $y^2 = 2px$. — P. v básnictví, podobenství..

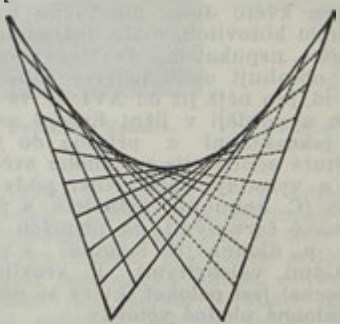
Hyperbolický paraboloid.

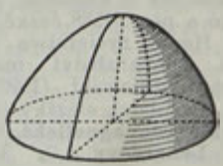
Eliptický paraboloid.

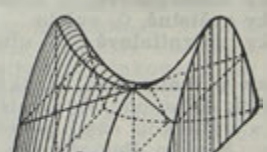
Hyperbolický paraboloid.

Paraboloid (řec.), plocha druhého řádu, jako elipsoid a hyperboloid: 1. eliptický

p. neobsahuje přímek. Nejjednodušší je rotační p., který vznikne rotací paraboly kolem své osy. Všechny roviny kolmé na osu sečou p. v kružnicích, roviny položené osou v parabolách. 2. Hyperbolický paraboloid, sedlovitá, přímková plocha, u níž každým bodem procházejí dvě různoběžky, ležící na ploše.

Paracelsus, vl. (Filip) Aureolus Theofrast Bombast von Hohenheim, lékař, filosof, přírodozpytec a teolog něm. (1493—1541). V mládí seznal hornictví a chemii, studoval v Německu, Italii a Francii, stal se ve Ferraře doktorem, procestoval Evropu, studoval lidové lékařství a propagoval chirurgii. Jeho přednášky ve Strassburku založily jeho slávu. R. 1526 stal se městským lékařem v Basileji, pro spory s universitou však sesazen, bloudil Německem, až se usadil v Solnohradech. Význam jeho spočívá v jeho boji proti staré, ustrnulé středověké medicíně. Zaváděl nové způsoby léčení, založil léčení zřídly a chemikaliemi. Jeho nebojácné vystupování získalo mu mnoho nepřátel, kteří kol jeho osoby kupili pomluvy, takže život jeho byl až do nejnovější doby zkreslován. Moderní doba hodnotí ho jako význačnou osobnost severní renesance. Ve filosofii hájí spiritualismus, základ lékařství staví na morálních hodnotách, takže učení jeho vyznívá v mystickou teologii a filosofii přírody. Navazuje na něho Jakub Böhme. P. vyložil podstatu magie hlubokou filosofií a přírodně-vědeckou přesností. Díla jeho vyšla souborně 1616—18, nově od 1922, něm. překlad od 1927. Lit.: E. Rádl: P. (1906).

Paracentesis (řec., nabodnutí), umělé otevření dutiny tělní n. dutého ústroje vpichem k odstranění nahromaděné tekutiny n. plynu. Provádí se na dutině břišní (vodnatelnost), hrudní (thorakocentesis), na močovém měchýři, na rohovce k odstranění hnisu z přední komory oční při hypopion a na bubínku.

Paračín, srbské město v moravské oblasti, 5400 ob. Důl. obchodní středisko.

Paráda (z franc.), ve vojenství přehlídka vojska, při níž vojsko stojí v parádním postavení před přehlídkou konajícím. — V šermu: krytí rány. — V jezdectví přechod z jednoho jízdního způsobu do jiného.

Paradeigma (řec.), příklad, vzor.

Paradesis, rod mořsk. pavouků z čel. Agalenidae.

Paradiseidae, ♀ rajkovití.

Paradisus, obora, zahrada, v přenes. slova smyslu ráj.

Parados, zadní stěna střeleckého zákopu; opak parapet, přední stěna, přes niž se střílí (♀ zákop).

Paradoxides, rod kambrických trilobitů.

Paradoxní (řec.), zvláštní, protismyslný. Paradoxon (pl. paradoxa), neobvyklé nebo protismyslné tvrzení. Paradoxmanie, snaha šířiti paradoxy.

Paradoxon hydrostatické, ♀ Hydrostatické paradoxon.

Paraf a, podpis nahrazující značka, též razítko, pečeť.

Parafeu (franc.), ochranná zeď proti vedru, vycházejícímu z kamen, pecí a p.

Parafin, směs krystal. uhlovodíků řady methanové (C_nH_{2n+2}), připravovaná z hnědouhelného dehtu, rašeliny, bituminésních břidlic, nafty a ozokeritu a vosku podobná. Nejčastěji se připravuje parafin z hnědého uhlí. Uhlí toto podrobí se suché destilaci. Získaný, velmi nepříjemně páchnoucí dehet o spec. v. 0.82—0.93 za studena je těstovitý a podrobí se opět frakcionované destilaci, čímž se rozdělí v surový olej a parafinovou hmotu; v kotli zůstane smůla a kok. Všechny tyto destilace provádějí se ve vakuu, též s použitím vodní páry. Obě frakce, nejdříve při 10—15° tuhnoucí parafinová hmota, čistí se konc. kys. sírovou, pak vodou a sodným nebo barnatým louhem, načež ochlazením vyloučí se z nich surový p. Tento čistí se ve filtračních lisech pod tlakem 20 at., placka staví se s 10% benzinu a po vychladnutí lisuje se v hydraulických lisech pod tlakem 100—200 at. Zbytky benzinu vypudí se z parafinu vodní parou a p. odbarví se pak 0.2% aktivního uhlí. Z hnědého uhlí získá se 10—15% p., z ozokeritu až 50%. P. objevil jako pevnou součást dřevného dehtu Reichenbach r. 1830. Tvrdého p. o vyšším bodu tání (52—60°) používá se výhradně k výrobě svíček. Měkkých p. používá se k napouštění sirek, k impregnaci dřeva a tkaniva, k isolaci elektrických kabelů, k utěsňování láhví a plechovek s konservovanými potravinami.

Parafinový olej, těžký dehtový olej, vroucí při 250—350°, o spec. v. 0.86—0.93, používá se ho ke karburaci a k pohánění Dieselových motorů. Zahříváním p. o. s 5% chloridu zinečnatého na 250° získá se z nenasycených uhlovodíků p. o. kondensací dobrý olej k mazání strojů. Čištěného p. o. používá se též v lékařství k přípravě mastí.

Parafonie (řec.), chorobný souzvuk hlasu, na př. u hluchoněmých. V pozd. starověku označení konsonancí kvinty, kvarty, duodecimy a undecimy, kdežto

oktáva a dvojoktáva slula antifonie (protizvuk).

Parafovati (z řec.), znamenati, kolkem n. pečetí opatřiti, aby se zamezil podvod. Parafování děje se na př. při obchod. knihách. Kniha taková sešije se šňůrkou, její konec opatří se pečetí a na první stránce se udá, kolik má kniha listů, aby z ní nemohl žádný býti tajně vyříznut.

Parafráse (řec.), vysvětlující přepis nějakého textu, jenž obsahuje více slov, ale přesto nepodává výkladu; jeho skladatel se zove parafrasta. — V hudbě ozdobné, vyumělkované zpracov. písní, melodií a pod., též volná reprodukce.

Parafysy (řec.), sterilní nitkovité orgány na př. mezi sporangiemi kapradin.

Paragenese (řec.), vznikání nerostů vedle sebe; nauka o společném výskytu nerostů a z toho plynoucích závěrech na způsob a pořadí jejich vzniku; p. je důležitá pro poznání rudních žil.

Paragol, náhražka kaučuku z vulkanisovaného oleje kukuřičného.

Paragraf (řecky, připsané), u starých gramatiků značka na interpunkci, na rozlišení osob v dramatech nebo k naznačení nesprávných míst; pak v zákonících označ. menší odstavce. Značka: § vznikla ze S (Signum).

Paraguaná, poloostrov, 60 km dlouhý a 45 km šir. na sev. pobřeží Venezuely, horou Corze de Santa Ana dosahuje výšky 700 m.

Paraguay (Rio P.), nejdůležitější přítok řeky Paraná v Jižní Americe, 2200 km dlouhý, pramení v brasilském státě Mato Grosso, protéká státem Paraguay, pak tvoří hranici mezi Brasilií a Argentinou a vtéká u Corrientes do Parany.

Paraguay, jihoamer. republika, ohraničená Bolivií, Brasilií a Argentinou, 253.100 km² a (1926) 828.969 ob. Kordillery 700 m vysoké oddělují přítoky řek Paraná a P. Klima je horké. Sev. větry přinášejí vlhká parna a bouřky, jižní jsou suché a studené. Travou porostlé plošiny se střídají se zalesněnými pahorky, v Gran Chacu a při P. jsou palmové háje. Ze zvěře žijí tam šelmy kočkovité (puma a jaguar), hlodavci, dikobraz, tapír a j., z ptáků papoušci a kolibříci; četní jsou hadi, mravenci a moskyti. Ze 30.000 Indiánů je kmen Quaraní civilisován, jejich řečí se obecně mluví, ač úřední je španělština. Vzdělání je na nízkém stupni, univers. je v Asunciónu, státní náboženství římsko-katol. Zemědělství je nedokonalé a stojí za chovem dobytka (zvl. hovězího). Nejcen. plodinou je dřevo, pak quebrach. extrakt, tabák a čaj. Hl. přístav Asunción. — Podle ústavy z 25. XI. 1917 stojí v čele státu na 4 roky volený president a 5členná národní správní rada; senát má 20, poslanecká sněmovna 40 členů. Hl. město Asunción.

Parah (angl. basket, koš), východoind. míra a váha.

Parahyba (paraiba, Velká řeka), dvě řeky v Brasilii: 1. P. do Norte, ve státě P., 370 km dlouhá. 2. P. do Sul, protéká stát Rio de Janeiro, vtéká do Atlantického oceánu. Je dlouhá 950 km, v dolním toku splavná.

Parahyba (paraiba), brasil. pobřežní stát, při Atlantickém oceánu, 75.000 km² s (1921) 1,193.260 ob. Má horké podnebí, v nitru suché a zdravé. Ob. jsou Indiáni, Negři, míšenci i běloši; zaměstnávají se zemědělstvím (bavlna, cukrová třtina atd.). Hl. m. je P. (1926) 69.000 ob.

Parainese (řec.), povzbuzení, přímluva.

Parakatalogé (řec.), ve st. řec. dramatě melodramatický přednes.

Parakletós (řec., pomocník, utěšitel, přímluvce), v evangeliu svatojánském učedníkům Kristem předpověděný utěšitel. Název pro Ducha Sv., někdy i Krista. — Parakletikon, spis útěšný.

Paralakticky (řec.), týkající se paralaxy (σ_4); dalekohled je upraven p., když otáčením kolem osy se pohybuje souběžně s pohybem hvězd. Dalekohledy zařízené na delší pozorování jsou montovány vždy p. Paralaktický úhel, úhel vytvořený na hvězdě přímkami směrem k světovému pólu a zenitu. Paralaktické pravítko, tolik co triquetrum.

Paralaxa (řec., odklon), úhel, pod kterým vidíme úsečku AB (σ_4 obr.) s bodu S. Leží-li za bodem S nějaké pozadí a pohybuje-li se pozorovatel ve směru od A k B, pohyb. se bod S zdánlivě v opačném směru po pozadí a to tím rychleji, čím blíže je bod S pozorovateli. Tím se vysvětluje, že bližší planety vidíme

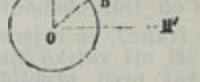

Paralaxa.

z různých míst povrchu země na různých místech hvězdné oblohy. Úhel, pod kterým by pozorovatel umístěný na nějaké hvězdě viděl poloměr zemský, nazývá se krátce paralaxa.

Paralaxní stereogramy, diapositivy, na nichž je zachycen páskovou mřížkou obrázek a po posunutí mřížky druhý obrázek téhož objektu, ale v trochu jiné

posici. Na obrázek se díváme mřížkou, umístěnou v jisté vzdálenosti před diapositivem a změníme-li místo, objeví se druhý obrázek a máme dojem pohybu. Užívá se jich ve výkladních skříních jako reklamy.

Paralela, souběžnost, podobnost, obdobnost; paralelní, rovnoběžný.

Paralelepipedon (řec., paralelepiped, rovnoběžnostěn), hranol, jehož obě základny jsou shodné rovnoběžníky. Je omezen 6 rovnoběžníky, má 12 hran a 8 rohů. Za základnu možno považovati každou stěnu. Kolmá vzdálenost dvou rovnoběžných stěn je výška rovnoběžnostěnu. Jsou-li hrany spojující obě základny kolmé na základnu, je p. normální čili rovný, jinak šikmý. Jsou-li tři v jednom rohu se protínající hrany stejně dlouhé, a tedy všechny hrany rovné, vytvoří se rhomboëdr a jsou-li ještě na sebe kolmé, vytvoří se krychle.

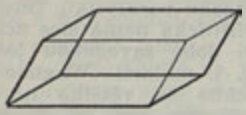

Paralelepipedon.

Paralelismus (řec.), vzájemná shoda, způsobená tím, že elementy nebo části jednoho členu odpovídají zákonně elementům nebo částem členu druhého. V poetice a retorice se rozeznává synonymní p. (na př. ať kape jako déšť mé učení, ať teče jak rosa mé slovo), a antithetický p. (na př. rozumný syn je radostí otce, pošetilý syn je zármutkem matky).

Paralely, v pevnostní vál. XVII.—XIX. st. zákopy, kopané útočníkem rovnoběžně s částí pevnostního obvodu, na kterou se dál útok; jejich účelem bylo získati chráněné postavení pro umístění děl a mužstva útok provádějícího. Kopaly se pravidelně tři: I. ještě mimo dostřel pevnostních děl; byla východiskem dalších prací a místem, kde parkovány obléhací potřeby; někdy i stanovištěm dalekonosného dělostřelectva; II., spojená s I. klikatými zákopy, approches, vedenými tak, aby nemohly být z hradeb flankovány; byla stanovištěm obléhacích děl (brešovacích, demolovacích a rikošetových); III. pod samými hradbami pevnosti, jako stanoviště drobných ztečných moždířů (odpovídajících našim minometům) a mužstva, které provádělo pěší útok na kontreskarpu. — V mod. době slují p. spojnice jednotlivých opěrných bodů nebo stanovišť bojových družstev, posil a p. v zákopovém systému (O_3 opevnění polní); slují podle toho hlavní, posilová, střední, opěrná atd.

Paralipomena, doplňky. Titul dvou historických knih v řecké bibli.

Paralla, býv. rum. mince (tur. para), $^1/_{40}$ lva (piastr), rozdělená na tři bani n. dva laskaie.

Paralelní (řec.), rovnoběžné jsou podle Euklida takové přímky, které leží v téže rovině a neprotínají se. Přiřkneme-li rovnoběžkám průsečík v nekonečnu, platí, že dvě různé přímky v rovině mají jeden, ale jen jeden bod společný.

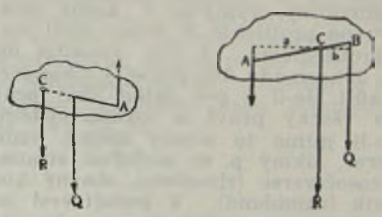

Paralelní síly.

Paralelní axiom.

Přímka a rovina jsou p., když dané přímce přísluší přímka p. v rovině, t. j. když se přímka s rovinou neprotíná. Dvě

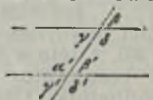

Paralela.

roviny jsou rovnoběžné, když se nesečou. — V rhetorice jsou p. takové obraty a popisy, jejichž prvky si odpovídají a dají se srovnat. Od toho paralela, odpovídající zjev, srovnávající popis.

Pararelní křivky a plochy, vztyčíme-li v každém bodě rovinné křivky (plochy) kolmici na příslušnou tečnu (teč-

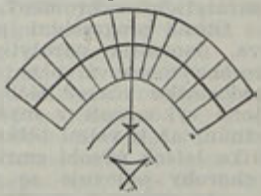

Paralelní křivky.

nou rovinu) vždy na touž stranu křivky (plochy), tvoří koncové body všech těchto stejně dlouhých kolmic paralelní (rovnoběžnou) křivku (plochu) k dané křivce (ploše). Každému bodu dané křivky (plochy) přísluší bod paralelní křivky (plochy), a příslušné tečny odpovídajících bodů jsou paralelní (rovnoběžné)

Paralelogram (řec.) rovnoběžník, čtyřúhelník, ve kterém vždy dvě protilehlé strany jsou rovnoběžné. Poněvadž každá úhlopříčka rozděluje p. ve dva shodné trojúhelníky, vyplývá: 1. každá strana je rovna protilehlé, 2. každý úhel rovná se protilehlému, 3. dva sousední úhly dají dohromady dva pravé, 4. úhlopříčky se půlí. Je-li v p-u jeden úhel pravý, jsou všecky pravé a vzniká obdélník, jsou-li mimo to strany stejné, vzniká čtverec, šikmý p. se stejnými stranami je kosočtverec (rhombus), obecný kosodélník (rhomboid). V kosočtverci jsou úhlopříčky na sobě kolmé a půlí úhly.

Paralelogram (rovnoběžník) **sil a pohybů,** věta mechaniky, podle níž možno dvě síly různých směrů, působící v témže bodě, nahraditi jedinou silou, výslednicí. Platí to stejně o směrech pohybu

Paralelogram sil.

a rychlostech. Možno též libovolný počet sil působících v jediném bodě nahraditi výslednicí, utvoříme-li výslednici z prvých dvou sil, z této a třetí síly vyhledáme další resultantu, atd. (silový polygon, mnohoúhelník). Obráceně dá se každá síla nahraditi dvěma nebo více složkami.

Pararely (chybné), v hudbě paralelní oktávy a kvinty, zakázané přísnou skladbou. Dva hlasy nesmějí souběžně kráčeti v kvintách a oktávách. Skryté p. vznikají pohybem do oktávy neb kvinty.

Paralysa (řec.), tolik co obrna; paralysis agitans, O_a nemoc Parkinsonova; paralysovati, ochromiti, oslabiti, zbaviti účinku; paralytický, ochromený, obrnou stižený. — Obrna progresivní (paralysis progressiva, dementia paralytica) jest vleklá choroba mozková, příp. duševní, kt. při nedostatku včasné léčby přejde za zmenšené výkonnosti v myšlení, cítění a jednání až k velmi těžké blbosti a v několika letech působí smrt. Již na začátku choroby objevuje se oslabení mravních a rozumových funkcí (O_a deprese, erotomanie), paměť se zeslabí, zvl. zmizí schopnost podržeti nové vjemy. Řeč se stane blábolivou, písmo nezřetelným a výraz tváře mdlým. Časté jsou záchvaty podobné padoucnici a mrtvici. Velmi častý je slavomam v nejpodivnějších tvarech: nemocný mní se býti bohem, panovníkem, boháčem a pod., často velmi šťastným. Vůbec je pro p. o. příznačné, že nemocný cítí se zcela zdráv (euforie). Ve své povznesené náladě mají nemocní sklon k rozmařilosti, objednávají a kupují nesmyslné věci a jejich jednání lehce vedou k promarnění velkých sum peněz. Příčinou choroby je příjice (O_a), jejíž původci se v masách naleznou v mozku paralytiků. Obvyklá léčba protisyfilitická nemá sice účinku, ale v poslední době zavedenou léčbou horečkami, t. j. malarií (Wagner-Jauregg, 1917) dosáhne se většího n. menšího zlepšení choroby asi ve 20—40% případů.

Paramaribo (býv. Nový Middleburg), hl. město a přístav Hol. Guayany, (1926) 45.703 obyv., nezdravé podnebí, dobrý přístav, vyváží se cukr, káva, zlato.

Parame, město a mořské lázně ve franc. dep. Ille-et-Vilaine, (1921) 6.069 obyv.; vyvážejí se ústřice. 3 km na s.-v. mořské lázně Rothéneuf.

Paramenta, v katol. liturgii obřadní roucha kněze, kalichu a oltáře. P. kalichová jsou purifikatorium, palla, velum, korporál, bursa. P. kněžská: klerika, tunika, cingulum, manipul, štola, ornát, biret, dalmatika, oltářní antipendium a lněná pokrývka. P. se před použitím světí, někdy se mění barvou podle doby. — Paramenteutika, nauka o p. V širším smyslu nazývají se p.: všechno bohoslužebné nářadí: korouhve, koberce, baldachýny, nebesa, pak i kalich, monstrance, ciborium, kříže, kaditelnice, věčné lampy, svícny, misály a j.

Parametr nějaké funkce, rovnice, křivky nebo plochy se nazývá každá konstanta, na níž je funkce atd. závislá a podle jejíž různé volby se mění tvar funkce atd. — U krystalů úseky, které vytvoří plocha krystalu, vhodně rozšířená na osách krystalu. Podle hlavního zákona v krystalografii jsou poměrová čísla parametru racionálná.

Parametritis (řec.), zánět pánevního vaziva u žen, vyvolaný infekcí; nejčastěji po porodu, chybí-li asepse, pak po diagnostických operativních výkonech na děloze. Prudká p.: za horečky vznikne výpotek, kt. se znenáhla vstřebá nebo zhnisá. Chronická p.: svraštění vaziva, při čemž vzniklé jizevnaté provazce jsou častou příčinou chybných poloh dělohy.

Paramylum, uhlohydrát, nacházející se v podobě malých bílých zrn v Euglena viridis. Škrob tento působením zředěných kyselin a diastasy nezcukerní a jódem nebarví se modře.

Paramythie (řec.), povzbuzení n. napomenutí; dále Herderem do literatury zavedený druh didaktického básnictví ve formě vyprávění, vztahujícího se na nějaký mythus.

Paraná (Rio P.), jihoamer. řeka, pramenící na Serra da Mantiqueira, jako Rio Grande protéká São Paulem, odděluje Paraguay od Brasilie a Argentiny, s Uruquayem se spojuje v La Platu. Délkou 3300 km a vodní plochou 2,880.000 km² náleží k největším tokům na zemi.

Paraná, pobřežní stát v j. Brasilii, 240.000 km² s (1925) 870.255 ob. Od úzkého pobřežního pruhu se země zvedá v Serra do Mar do výše 1600—1700 m, načež se mění v 1000 m dosahující vysočinu, pokrytou campos. Na pobřeží se pěstuje bavlník, kávovník, kukuřice, ve vysočině obilniny, brambory, jablka. Hl. m. je Eurityba.

Paraná, hlav. m. argent. provincie Entre Rios, (1914) 36.089 ob., na lev. břehu ř. P.; sídlo biskupa. Založeno 1730.

Paranaguá, přístavní město v brasil. státě Paraná, asi 28.000 ob.; vyváží se dříví a hospodářské výrobky.

Paranahyba (paranaíba), přítok Parany v Brasilii, 900 km dlouhý, vzniká jako São Marcos na vysočině Goyaz, tvoří s Rio Grande řeku Paraná.

Paranapanema, levý přítok Parany v Brasilii, 750 km dlouhý, nesplavný, vzniká na Serra do Paranápiacoba v São Paulo.

Paranápiacoba, Serra do (du), horské pásmo v Brasilii, postupující od pramenů Tieté j.-z. São Paulem a tvořící vých. okraj vysočiny.

Paranefritis (řec.), zánět v okolí ledviny, většinou vede ke zhnisání a vzniká přechodem zánětu ze sousedství (ledvina, střeva, žlučník atd.), n. zavlečením hnisoplodných zárodků při otravě krve.

Paranhos (paranjuš) José Maria da Silva, Barão de (* 1845), brasil. státník; zastupoval Brasilii na mezinárodním sjezdu v Petrohradě 1888 a byl ministrem zahraničí.

Paranoi, osoba, stižená paranoií.

Paranoia (řec.), šílenství, jevící se jako stihomam, velikášství, nábož. šílení atd.

Paranomie (řec.), protizákonnost.

Paranukleïn (řec.), hmota buněčného jadérka.

Parapet (franc.), nízká zeď, předprseň.

Paraplegie (řec.), obrna obou dolních končetin, řídčeji zároveň horních, příp. jen těchto (paraplegia brachialis). Příčinou je onemocnění míchy.

Parapluie (franc.), deštník (lidově paraple)

Parapsychologie, totéž, co metapsychologie.

Parasit (řec.), u starých Řeků význam příživníků. Jako typ komedie přejat Římany. V biol. O_3 cizopasníci.

Parasloučeniny odvozují se od benzenu (benzolu) a jeho derivátů náhradou dvou vodíků na jádře benzenovém v poloze protilehlé, jinými prvky nebo radikály (skupinami prvků). Označují se buď předponou p- (para), nebo příslušnými čísly. Tak na př.:

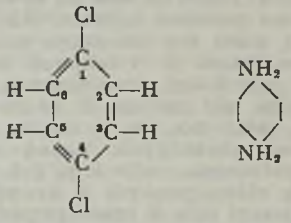

p-dichlorbenzen n. 1,4-dichlorbenzen, p-diamin nebo p-fenylendiamin, nebo 1,4 diaminobenzen.

Parasol, voj. název pro jednoplošník, kde hlava pilotova je umístěna níže než křídla (pro dobrý rozhled), takže se křídla nad ní rozpínají jako slunečník (parasol).

Paratakamit, nerost, složením podobně jako atakamit, oxychlorid měďnatý $CuCl_2 . 3Cu(OH)_2$, avšak krystaluje v soustavě šesterečné v krystalech podobných krychli, tv. 3, spec. v. 3.74, lesk skelný, barva zelená, nachází se v dolech v Sierra Gorda a San Cristobal v Chile.

Parataxe, v starověku: řadění vojska k boji, nyní řadění vět k sobě, bez označení jejich poměru a vztahu.

Parátní (z lat.), pohotový, obratný, připravený.

Paratrapeza (řec.), vedlejší stůl, oltář; ve východních církvích stůl vedle oltáře pro přípravy ke mši sv.

Paratrofie (parasitismus), výživa zvířat i rostlin, kde potravou jest tělo jiného živého organismu, který však následkem toho nehyne (okamžitě).

Paratyfus, tyfu podobná choroba, probíhající poněkud mírněji, vyvolaná bacily velmi podobnými tyfovým, ale lišícími se vzrůstem na umělých živných půdách a imunitními reakcemi. Úmrtnost má p. nepatrnou, nejvýše 1—3%. Bouřlivý průběh mají někdy případy p., vy-

volané otravou potravinami, zvl. masem (♌). Léčba podobná léčbě tyfu.

Paratyflitis (řec.), hnisavý zánět v tkanivu za pobřišnicí v krajině slepého střeva; průvodný zjev při zánětech slepého střeva, způsobuje též tvoření subfrenického abscesu.

Paravane, přístroj, sestrojený k ochraně plujících lodí před podmořskými minami. Vynalezen 1916 angl. námoř. důstojníkem C. D. Burneyem a od té doby znač. zdokonalen. Plovoucí drak podoby jednoplošníku je vlečen ocelovým lanem, upevněným na přídi lodi, po každé straně lodi v rovině kýlu; udržuje se automaticky v určité vzdálenosti od boku a předního vazu lodi (asi v úhlu 30°), takže oba paravany jsou od sebe asi 60 m vzdáleny a má podobné zařízení, jako lovič min (♌), které mu umožňuje minu zachycenou lanem p. vytáhnouti na povrch a její kábel přestřihnouti, takže mina může býti zničena. P. se osvědčily za svět. války tak, že z mnoha tisíců lodí, jimi chráněných, žádná nebyla minou poškozena; vedle toho jich užíváno též k ničení ponorek (t. zv. výbušné p.), a k lovení min. V tomto případě byly vlečeny za zádí destroyerů s rychlostí až 26—30 uzlů.

Parbleu (franc.), hrome, přisámbůh!

Parcela (z lat. parcella, zdrobnělé pars, část, franc. parcelle, parsel), část celku, zvl. malý pozemek, oddělený od statku. Parcelovati, rozdělovati statek v parcely.

Parcelace, dělení většího komplexu půdy, určené dosud účelům zemědělským, na menší části, jež se stanou stavebními parcelami. U pozemkové reformy mluví se též o p. velkostatku na několik menších hospodářství.

Parciální (lat.), částečný, dílčí.

Parcival (Perseval, Parsifal), hrdina středověkých bájí o sv. Graalu, po bloudění stane se králem sv. Graalu po králi Amfortosovi. Báji zpracovali: Chrétien de Troyes (1190), Wolfram von Eschenbach (asi 1205) a operou R. Wagner.

Parczewska Melanje (* 1861), p. spisovatelka; překlad. z češt. (Čech, Heyduk, Rais, Vrchlický).

Parczewski Alfons (* 1850), p. právník a prof. církv. práva na univ. varšavské a vilenské, člen ruské dumy. Sp.: Z Dolnych Łużyc (1881), Analekta Wielkopolskie (1879) a j.

Parczewski Franciszek († 1886), vůdce p. povstání v r. 1863, poražen pod Rudnikem.

Parč (Partsch) Frant. Xaver (1760—1822),č.-něm. klav. virtuos, hud. sklad. a pedagog, ředitel kůru v Týně.

Parčevič Petr (1612—74), bulh. arcibiskup a vlastenec. Vyjednával s Poláky, Rakušany a Benátčany, aby osvobodili Bulharsko, a získal pro svou myšlenku krále Sobieského. Dr. K. Jireček nazval ho největším Bulharem XVII. stol.

Pardál, ♌ levhart.

Par-dessus (franc.), svrchní roucho, kabát.

Pardiñas-Villadefrancos Ramón (1802—1838), špan. generál, 1816 bojoval pro absolutisty, 1838 jmenován polním maršálem proti karlistovi Cabrerovi.

Pardo-Bazán Emilia, hraběnka (1851—1921), špan. spisovatelka, 1916 jmenována profesorkou na univ. v Madridě, měla svými lit. pracemi (Moriña a j.) zn. vliv na španělskou literaturu.

Pardon, odpuštění, též prominutí trestu, totéž co amnestie (♌). Ve vál. se dává p. protivníku, vzdá-li se dobrovolně a bez boje; často se však jeho života přesto neušetří, zejména při rozhořčeném boji a u národů nekulturních. Tak známí byli Turci, Mongolové, Číňané a j., kt. své nepřátele bez milosti usmrcovali (i s mučením), třeba se vzdali. Také evropské arm. zejm. v bojích proti fanatickým divochům n. vzbouřencům zhusta nedávaly p. (Rozkaz Viléma II. něm. voj. v boxerských bouřích v Číně 1900), aneb ho někdy samy nežádaly (Leonidas v Thermopylách 480 př. Kr.).

z Pardubic Arnošt, ♌ Arnošt z Pardubic.

z Pardubic Smil Jan Flaška, ♌ Flaška Smil Jan z Pardubic.

Pardubice, okr. m. v Č., 29.000 obyvat. (28.000 čs.). Okr. úřady, cel. úř. a sklad, živn. insp. Posádk. velit., velit. cyklist. eskadr., jezd. pl. 8, 1. železn. pluk, posádk. nem., škola pro jezdectvo. Úst.: m. museum, divadlo, donuc. pracovna. Školy: gymn., reálka, dívčí r. gymn., st. prům. šk., dívčí prům. šk. Vesna, obch. šk. Průmysl: Tov. káv. náhraž., raf. lihu a tov. éter. olejů, miner. olejů, elektrárna, cukrovar, pivovar, slévárny, tov. strojů a železn. konstrukcí, výr. mlýn. kamenů a j. Dějiny: Vznik v 1. pol. XIII. stol., pův. dřev. tvrz. V XVI. stol. nově zbud. po požáru pány z Pernštejna. Za 30leté války několikrát obléhány; za sels. povstání zpustošen zámek ze XVI. stol.

Pardubičky, o. v Č., okr. Pardubice. 789 ob. Zámek.

Pardubský Karel, MVDr. (* 1892), profesor vys. školy zvěrol. v Brně, předn. oční a chirurg. kliniky a soudn. zvěrol. Sp.: Cataracta senilis equi (1917), Píštěl chrupavky kopytní (1920), Diagnostika kulhání (1929) a j.

Parduna (úpona), lano, držící stěžeň a přivázané k lodním bokům.

Pardus z Horky a z Hrádku Jan, táborský hejtman. Po bitvě u Lipan utekl a měnil potom stále svoje pány; na konec věrně sloužil králi Jiřímu.

Pare (it.), stejnopis.

Paré (fr.), slavnostní. Bal paré, slavn. ples, theâtre paré, slavn. div. představ.

Paré Ambroise (1517—1590), franc. voj. lékař, pův. lazebník. Zjednal si velké zásluhy o válečnou chirurgii.

Paredes y Arrillaga (ariljaga) Mariano (1797—1849), mexický státník, 1846 president, 1848 za povstání poražen Severoameričany.

Pareira, léčivá droga v tropech, kořen druhů rodu Cissampelops P. a Chondodendron tomentosum.

Pareja (echa) Juan de, zv. el Esclavo (kol 1606—1670), špan. malíř, propuštěný otrok, žák Velásguezův.

Parenchym (řec.), tkáň uvnitř měkkých ústrojů (na př. ledviny atd.); u nižších zvířat masa buněk, vyplňující dutinu tělní. — U rostlin tkáně z buněk o tenkých stěnách a nikoliv protažených.

Parenica, slov. ovčí sýr, pařený; není trvanlivý.

Parentalie, starořím. svátek mrtvých 13. až 21. února, kdy byly zavřeny všechny chrámy a zakázány sňatky. Poslední den se jmenoval **Feralie.**

Parentela (lat.), příbuznost, rodokmen.

Parenterální (řec.), dodávání látek do těla cestou mimostřevní (injekcí).

Parenthese (řec., vložka), do věty vložená poznámka, rušící souvislost řeči; též připojená na konci; rovněž znaménko vsuvky v písmu a tisku (závorky, pomlčky na začátku a konci vsuvky).

Parentheticky, mimochodem.

Parenzo (slov. Poreč), přís. m. v Istrii (od 1921 it.), (1921) 9288 ob., při Adriatickém moři.

Parere (ital., franc. parère, parer), dobré zdání nestranných obchodníků nebo obchodních komor o sporné obchodní záležitosti. Též dobrozdání vůbec, hl. lékařské.

Pares (lat.), rovný (stavovský).

Paresis, obrna.

Par et impar (lat.), sudá a lichá.

Par excellence (franc.), hlavně, v pravém slova smyslu.

Par force (franc.), násilím, silou.

Parforsní hon (francouzský hon), při němž je zvěř (jeleni, lišky, zajíci, kanci) pronásledována smečkou psů a jezdci, až se postaví proti psům a může se jí lovec zmocniti.

Parfum (franc.), voňavka.

Parfumerie (franc.), voňavkářství.

Parchoviany, o na Slov., okr. Trebišov, 1406 ob., (1301 čs.).

Pari (it.), rovně, ♌ al pari.

Paria, Pariové, asi 2½milionový národ v j. Přední Indii, mylný název nižších, opovrhovaných tříd obyv. P. konají ruční práce, jsou hudebníky nebo sluhy Evropanů.

Parička Ján (1882—1914), slov. nakladatel v Budapešti. Vyd. Průdy (1910) a četné lid. spisy. Padl ve válce.

Paridae, ♌ sýkory.

Parietales, řád rostlin jevnosnubných, obsahující 15 čeledí, 132 rodů a přes 3000 druhů dřevin a bylin, z nichž nejznámější jsou: čajovník, třezalka, tamaryšek, rosnička, aldrovanda, sarracenia, nepenthe, violka, mučenka, begonia.

Parietální kost čili temenní (os parietale), tvoří vrch lebky u ryb a ostatních obratlovců a jest zpravidla párovitá.

Parini Guiseppe (1729—1799), ital. bás., od r. 1754 knězem. Stal se známý svými básněmi, bičujícími mistrnými verši zahálčivý a frivolní život šlechty (Il Mattino, 1763, Il Mezzogiorno, 1765 a j.).

Parírovati, 1. (od lat. parere) uposlechnouti, 2. (od lat. parare, franc. parer) v šermu ♌ paráda; přivésti koně do pomalejšího chodu nebo ho zastaviti, 3. (od lat. pariare, vyrovnati, postaviti proti tomu stejné) sázeti se.

Paris (v bot.), ♌ vraní oko.

Paris, franc. jméno Paříže, (♌).

Paris, jm. něk. m. ve Spoj. státech severoamer.: 1. v Illinois, (1920) 7.985 ob., 2. v Kentucky, (1920) 6.310 ob., 3. v sev. Texasu, (1920) 15.040 obyvatel.

Paris (řec. Alexandros)), v řec. pověsti druhý syn trójského krále Priama a Hekaby. Měl rozhodnouti mezi Hérou, Afrodité a Athéné, která z nich je nejkrásnější. Rozhodnuv spor ve prospěch Afroditin, získal její pomocí lásku Heleny, manželky krále Menelaa, pro kteryžto únos vznikla Trójská válka. V ní P. lstivě usmrtil Achilla, ale byl sám zastřelen Filoktétem.

Paris Alexis Paulin (1800—1881), franc. filolog, profesor na Collège de France. Jeho významným pokračovatelem byl jeho syn a nástupce Gaston (1839—1903). Sp.: Histoire poétique de Charlemagne (1865), Légendes du moyen-âge (1903) a j.

Paris Jan (1829—1861), č. numismatik a archeolog, úředník dv. knihovny ve Vídni.

Paris Josef (* 1825), čes. kreslíř.

Paris Marie Constantin Robert (* 1868), franc. gen. Na počátku války 1914 u Verdunu, kde raněn, 1917 v Rusku s franc. missí, kde ho zastihla revoluce. Nemoha

se vrátit pro něm. postup do Ukrajiny 1918, vstoupil jako dobrovolník do čs. vojska na Rusi a byl od května náčelníkem franc. delegace při tomto vojsku, s nímž prodělal celou anabasi až do Vladivostoku. Od června 1919 člen fr. voj. mise v ČSR.; vyznamenal se na Slov. jako velitel brigády, potom velel 12. pěší div. v Užhorodě, od 1921 brig. gen., od listopadu 1922 zase ve Francii.

Parish Oskar, baron ze Žamberka (1863—1925), český politik, velkostatkář v Žamberce, člen Klubu konserv. velkostatkářů, říš. a zem. poslanec; bojoval pro rovnoprávnost Čechů s Němci po boku českých poslanců.

Parisienne (parisien, pařížská hymna), na oslavu červencové revoluce r. 1830 Delavignem složená a Auberem zhudebněná píseň svobody s úvodním veršem: Peuple français, peuple des braves. — Též druh tisk. písma; dámské střevíčky.

Parisit, vzácný, hnědý nerost, fluor obsahující podvojný uhličitan vápenatý a kovů skupiny ceru (Ce, La, Di); tvoří jehlancovité krystaly; nachází se v Kolumbii, Montaně a j.

Parita (lat.), rovnost; zvl. státem uznaná naprostá rovnost církevních společností ve státě. Paritní státy, státy se smíšeným obyvatelstvem, ve kterých církevní společnosti mají stejnou právní ochranu. — Paritní university, které mají protestantskou a katol. teologickou fakultu. Paritní kostely, v nichž mohou konati bohoslužby rozdílné náboženské společnosti. V peněžnictví je p. normální měnný poměr peněz dvou států, který se vytváří na valutovém a devisovém trhu bez ohledu na cenové kolisání. V politice, právnictví, hospodářství se nazývají paritními taková zřízení, ve kterých mají skupiny zájemců stejný počet zástupců.

Paritní zákon, z. č. 274/1919 a novela k němu č. 251/1922, který zrovnoprávnil učitele se stát. úředníky, majícími totéž předběžné vzdělání. Učitelé jsou nyní zařazeni do těchže platových stupnic jako ostatní státní zaměstnanci, čímž se jejich finanční postavení proti dřívějšku zlepšilo.

Parius, pseud. J. B. Pecky.

Park (od lat. parcus, ohražené místo), v Anglii původně ohražené místo pro zvěř nebo pastvu. V novější době znamená p. většinou privátní sad (zámecký p.) nebo veřejné sady v městech, které jsou pro zdraví obyvatelů a okrasu města velmi důležité.

Park voj., původně ohrada, pak též to, co je ohraženo neb sestaveno podle urč. pravidel, tedy na př. děla, letouny, vozy atd., patřící k divisi, armádě a p. Mluvíme-li tedy o p. dělostřeleckém, ženijním, automobilovém, vozatajském, obléhacím, muničním, sanitním atd., které jsou částmi táborů dotyčných zbraní a útvarů. Parkovati, seřaditi do parku, tedy na př. vozy, auta atd. (i v ulicích, na stanovišti).

Parkan, o. m. na Slov., 3481 ob. Okres. úřady, posádk. velit. Důlež. pohraniční stanice, celnice a přístav. Velký most vede přes Dunaj do protilehlé Ostřihomě. Na jaře 1919 prudké boje čs. vojska s mad. bolševiky.

Parkán, ve voj., nízká zeď, chránící ochoz.

Parker Sir Gilbert (* 1862), brit. spisovatel a politik, 1900—18 konservativní člen angl. parlamentu. Po svět. válce gener. agent repar. platů; psal povídky, sonety, novely a romány z dějin Kanady.

Parkes (párks) Sir Henry (1815—1896), austral. státník, 1866 ministr N. J. Walesu; byl několikráte min. předsedou.

Parkesování, ♌ stříbro.

Parket (franc. parquet [parke]), oddělený prostor ve veřejných sálech pro určité osoby, na př. ve franc. soudních síních místo určené pro soudce a státního návladního, v divadlech přední místa v parteru. Část bursy, vyhrazená pouze burs. dohodcům (u nás šraňk). Též parketová podlaha.

Parkfried, o. v Č., okr. Český Krumlov, 943 ob.

Parkia africana.

Parkia, čeleď asi dvaceti druhů dřevin, velkých stromů, příbuzná mimosám (Mimosoideae). Vesměs v tropech. P. africana poskytuje moučná semena, zv. sudanská káva, která domorodci praží, drtí a používají k výrobě poživatiny, čokoládě podobné.

Parkinsonova nemoc (párkins'nova; dř. paralysis agitans zvaná), nervová choroba, pojmenovaná podle Jamesa Parkinsona (londýnského lékárníka, lékaře a paleontologa, 1755—1824). Přichází většinou ve vyšším stáří a vyznačuje se mocným třesem, ztuhlostí svalovou, shrbeným držením těla, vyvolaným

napětím svalstva a ztuhlým výrazem obličeje (jako u masky). Jejím organickým podkladem jsou anat. změny v různých místech hubších částí mozku.

Parkman Antonín (* 1898), č. architekt, žák Kotěrův. Projekty vodáren v Lounech a Peruci, interierů a uměl. předm.

Parkman (parkmen) Francis (1823—1893), kanadský historik, psal zvl. o dějinách franc. kolonisace v Kanadě.

Parky (Parcae), u st. Římanů bohyně narození (pario = rodím), pozd. tři sudičky podle řeckých Moir.

Parlament (angl. parliament, franc. Parlement), pův. hovor, rozmluva, pak porada, zastoupení stavů nebo národa. Anglický p. je vzorem všech parlamentů. Jeho dolní sněmovna připravena již r. 1215 Magna Chartou (Q), která povolala ke státním službám i vrstvy nefeudální společnosti. Pro takto rozšířené říšské shromáždění se ujal název parliamentum (pův. rozmluva), neboť král rozmlouval s poslanci o daních. Za Eduarda III. (1327—71) se rozdělil p. ve dvě sněmovny: Peerage (horní sněmovna) a Gentry (dolní sněmovna). Dol. sněmovna zvětšila v XV. a XVI. stol. svou působnost a význam, v XVII. stol. se počaly vytvářeti strany: jednak přívrženci krále, jednak stoupenci parlamentu. Od XVIII. stol. jmenuje král vedoucího ministra, který si volí kolegy ze strany vládnoucí a utvoří s nimi kabinet. Vedoucí ministr se stal tak prostředníkem mezi králem, parlamentem a obecným míněním. Rozšiřováním volebního práva se stal ministerský předseda důvěrníkem většiny dolní sněmovny. Kabinet je vlastně výkonným výborem strany, která má většinu. Vzrůst dělnictva (od 1885) a nemožnost spravovati říši šesti sty poslanců měly za následek vytvoření dnešního demokratického parlamentarismu. — Ve Francii do r. 1790 znamenal p. nejvyšší říšský soud. Význam p. angl. měly tam generální stavy. Nejstarší p. pařížský tvořilo duchovenstvo, šlechta a právníci; jeho význam vzrostl ve 2. pol. XV. stol., v XVI. stol. tvořil často oposici proti neomezenému králi. Richelieu chtěl jeho moc okleštiti, Ludvík XV. jej zcela zrušil a 1771 vytvořil p. nový. R. 1790 byl p. národním shromážděním zrušen. Q Nár. shromáždění, dále ČSR., sv. IV., str. 184.

Parlamentarismus (parlamentní nebo občanská vláda, parlamentární systém), způsob vlády, kde státní moc spočívá na parlamentu, z něhož jsou jmenováni ministři, odpovědní parlamentu. P. pochází z Anglie.

Parlamentáři (franc. parlementaires, parl'mātér), osoby, zprostředkující úřední styk mezi válčícími armádami nebo jejich částmi. Přistupují k nepřátelskému vojsku s bílou vlajkou a nesmějí býti poraněni, ačkoliv protivník je nemusí přijmouti.

Parlamentní, týkající se parlamentu. Neparlamentní, co neodpovídá jednacímu řádu nebo zvykům v parlamentě.

Parlamentní monarchie, státní forma, kde vládní moc je v rukou parlamentu a vladař je jen representantem státu.

Parlando (ital.), v hudbě značí, že se má zpěv blížiti mluvě.

Parlatorium (lat.), hovorna, hl. klášterní.

Parléř Petr (1333—1399), stavitel dómu svatovítského. Byl z rodiny mistrů gmündských. Ve stavbě dómu pokračoval po Matiáši z Arrasu a vystavěl některé kaple, východní část chóru, sklenul chór, kapli sv. Václava, takže chrám 12. VII. 1385 mohl býti vysvěcen. Jeho dílem jsou obě věže mostní v Praze, kostel Všech svatých, chór kostela v Kolíně. Vytesal též sochu sv. Václava v kapli svatováclavské. Pohřben v chrámě svatovítském. Lit.: Chytil, P. P. (1886), J. Neuwirth, P. P. (1891).

Parličev Grigor (1840—1893), bulh. básník a nár. buditel Makedonie. V r. 1850 v Athénách získal titul korunovaného básníka za báseň O Aramatolos. Pozoruhodným dílem je jeho Autobiografie.

Parlo Dita (* 1908), populární německá herečka filmová.

Parlograf (diktafon), kancel. příruční přístroj podle principu fonografu. Q diktovací stroje.

Parlour (ang.), hovorna, přijím. místn.

Parlow Kathleen Mary (* 1890), amer. virtuoska na housle, i v Praze známá.

Parma, dříve vévodství v Italii; po r. 1860 z ní byly utvořeny provincie P. a Piacenza. P. náležela 1735—45 Rakousku, 1745—1805 Španělsku, 1805—1847 Francii; 1847 připadla Karlu II., Ludvíku Bourbonskému; 1860 spojena s Italií. — P., ital. prov., 3470 km² a (1921) 361.786 ob. Hl. m. je P., (1921) 58.469 ob., na trati Piacenza-Bologna, sídlo biskupa. Má přes 60 kostelů, universitu (1512 založ.), obrovský Palazzo della Pilotta, umělecké sbírky a j. Z průmyslu vyniká železářství, výroba sýru, kožený průmysl a j.

Parma, kožený, okrouhlý štít řím. jezdectva, na rozdíl od obdélného těžšího štítu pěchoty, zv. scutum.

Parma obecná (Barbus vulgaris), kaprovitá ryba, má hřbet olivově zelený,

modravě lesklý, boky světlejší, břicho bělavé. Hřbetní ploutev tmavou, prsní a břiš. načervenalou, řitní s tmavou obrubou. Dosahuje však velmi zřídka 50 cm délky, žije pospolitě v řekách s čistou vodou a živí se drobnými živočichy vodními. Maso má méně dobré, jikry před třením nepoživatelné, jedovaté.

Parma Adolf (* 1883), církv. hud. sklad., farář v Rešově u Rýmařova.

Parma Alois, Ing., Dr. mont. (* 1886 v Opavě), ř. prof. úpravnictví a hornictví vys. školy báňské v Příbrami. Vynálezce prvního č. záchr. přístroje dýchacího (Parma); vydal řadu odbor. publikací čes. i cizojazyčných z oboru důlního větrání, protiplyn. ochrany, úpravnictví a horního hospodářství a též několik menších prací beletristických. Sp.: Hornický slovník čes.-něm. a něm.-český (1921), Hornický atlas (1922), O dobývání hnědého uhlí (1927), Základní složky horního hospodářství (1928), Protiplynová ochrana (1931). První doktor vys. šk. báňské v Příbrami.

Parma Edvard, JUDr. (1853—1921), advokát ve Frenštátě p. R., dlouhol. starosta m. a z. poslanec, mor. pracovník kulturní, národní a komunální.

Parma Jaromír, PhDr. (* 1894), č. pedagog. spis., prof. na uč. ústavě v Brně.

Parma Jiří Ota (* 1889), čes. spisov. a básník, ředitel pošt. úř. N. S. Sp.: Básně Hudba moře (1914), Zpěv krve (1915 zabaveno), Ostrov (1915), Vzdorné zpěvy (1918), Slov. máj (1927), Radostný svět (1928); prósy Oči smutných úsměvů (1913), Její srdéčko (1923), Srdce v plamenech (1927), Radost jihu (1928), Zavátá cesta (1930), Okénko štěstí (1930), Výstřel do vesmíru (1930) a četné překlady.

Parma Viktor (1858—1924), slovinský hud. sklad., dirigent Nár. div. v Mariboru. Skládal opery (Zlatorog, Ksenija, Stara pesem), operety, vok. i orch. díla.

Parma Viktor (* 1880), č. pedagog, ředitel ústavu pro hluchoněmé v Praze-Radlicích a z. inspektor péče o hluchoněmé v Čechách.

Parmačevlć Stjepan (* 1886), chorvat. novinář, red. Pokreta, ředitel zahř. Riječi a nyní red. tisk. odb. min. presidia v Bělehradě. Napsal četné cestopisy o svých cestách po Čechách, Polsku, Rum. a Turecku, jakož i básně (Lirika 1905). Přeložil do chorv. Macharův Řím.

Parmazán (z it. m. Parmy), zvl. druh tvrdého sýru ke strouhání na pokrmy.

Parmeggianino, vlast. Francesco Mazzuoli (1503—1540), ital. malíř; vyzdobil v Parmě chrám Santa Maria della Steccata. Jeden z prvních leptařů ital.

Parmenidés z Eleje (* kol 540 př. Kr.), řecký filosof. Učil: Poněvadž existuje jen to, co je, není vůbec přechodu od bytí k nebytí a naopak. Mnohost a pomíjejícnost je jen klam smyslů. Bytí je identické s myšlením, protože jen to, co existuje, může býti předmětem myšlení.

Parmenión, důvěrník a vojevůdce Filipa II. a Alexandra Velikého až do r 330; pak místodržitel Erbatany; 329 zavražděn Alexandrem.

Parmice (Mullidae), čeleď ryb okounovitých, s podlouhlým tělem, malými, vespod umístěnými ústy; p. karmínová (Mullus barbatus L.) a p. pruhovaná (M surmuletus L.), obě v Středoz. moři, známé již starým Římanům.

Parmová Jiřina (Irča), (* 1894), č. spisovatelka, red. rodin. čas. Lípy a sok. týd. Jasu. Sp.: Píseň lásky (1931), Dívčí sny (1931).

z Parmy Alessandro Farnese, vévoda (1545—92), znamenitý vojevůdce a státník, syn Markéty z Parmy, nemanželské dcery Karla V. a synovec Dona Juana de Austria, s nímž byl v Madridě vychován a jehož vystřídal 1578 jako místodržitel Nizozemí. Nemoha získati protestantských odpadlíků Filipovi II., zahájil tažení proti odbojným městům a dobyl mnohých, vyznamenav se zejm. v obléhání Antverp (1585). Radil pak Filipovi, aby obsadil též sev. provincie, ale tento nevyužil situace, obraceje všecko úsilí na vystrojení nepřemožitelné armády (O_4). Po jejím neúspěchu 1588 byl P. zanechán bez prostředků, vyprostil sice ještě Paříž (1590) obléhanou Jindřichem IV., ale musil nakonec ustoupit z Holandska.

Parnas (Parnassos), Apollónovi a Musám zasvěcené řecké pohoří, táhnoucí se od Oity j.-v. k zál. Korintskému; na již. svahu byla delfská věštírna a Kastalijský pramen.

Parnasie, O_4 tolije.

Parnassiens (fr., parnasieň), Le parnasse contemporain, básnická škola XIX. stol. ve Francii. Jejím vůdcem byl Leconte de Lisle, Catulle Mendès a X. de Ricard.

Parnel (pārnĕl) Charles Stewart (1846—1891), irský politik, vedl od r. 1879 irskou oposici v parlamentě. Jeho cílem byla úprava poměrů držebností a home-rule. 1885 přivodil podporou konservativců pád Gladstonův; tohoto přinutil k přijetí svého programu a pomohl mu k vítězství nad konservativci. 1890 obviněn z cizoložství, vzdal se polit. dráhy.

Parní stroje I.

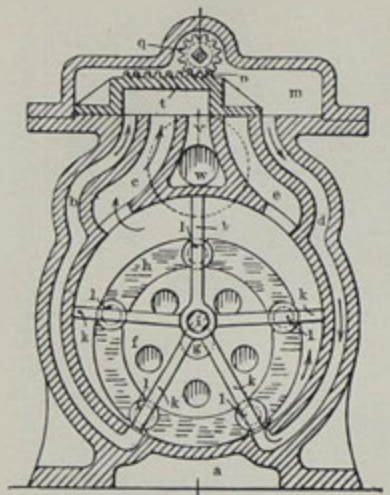

Přestavitelný parní stroj s prac. články.

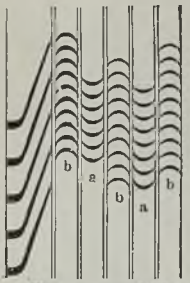

Tlaková turbina
s rychlostními stupni.

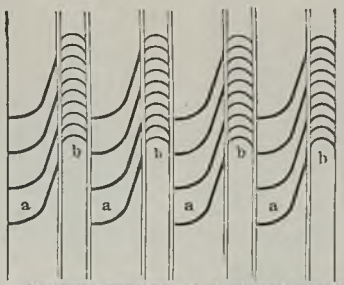

Tlaková turbina se 4 stupni napětí.

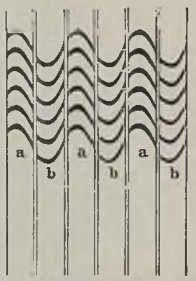

Vícestupňová
přetlaková turbina.

Oběžná kola parní turbiny (de Laval).

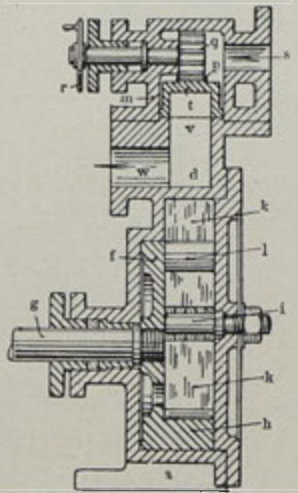

Přestavitelný parní stroj
s otáčivým pístem s pracovními články.

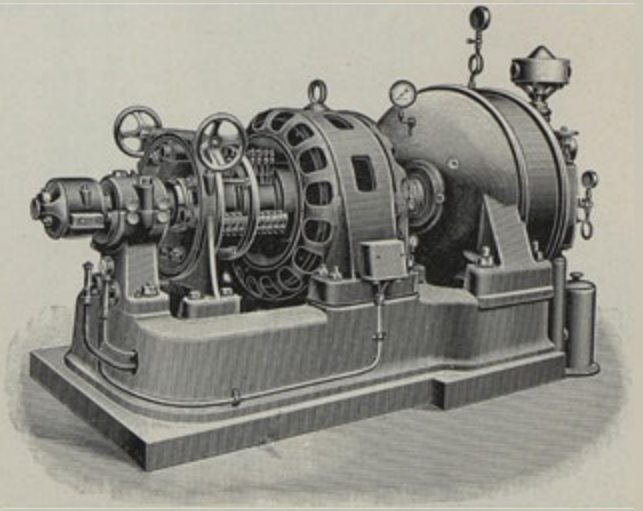

Curtisovo turbodynamo na 150 kW.

Parní stroje II.

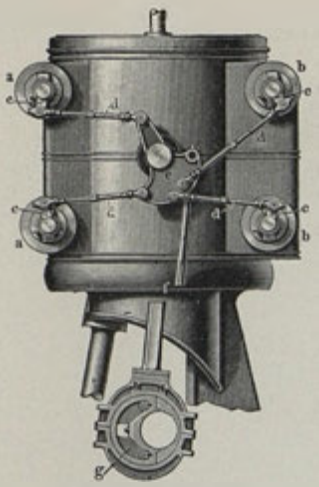

Kohoutkový rozvod.

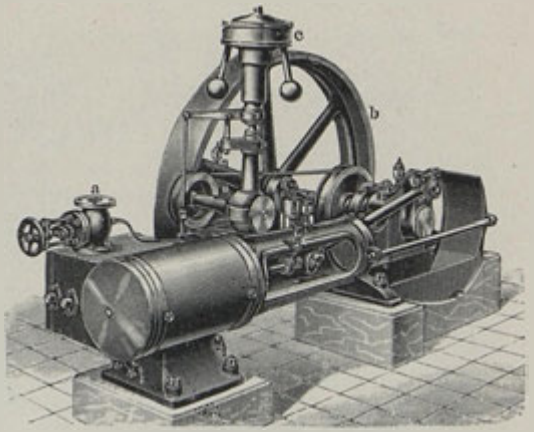

Jednoválcový parní stroj ležatý.

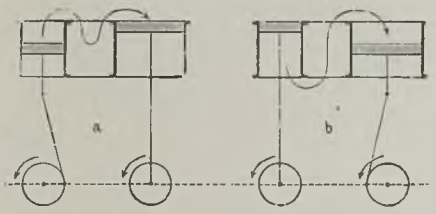

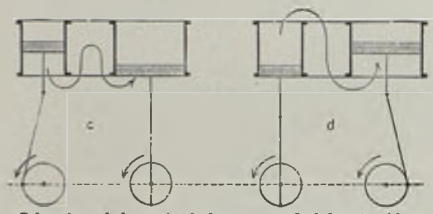

Různé polohy pístů kompoundních strojů.

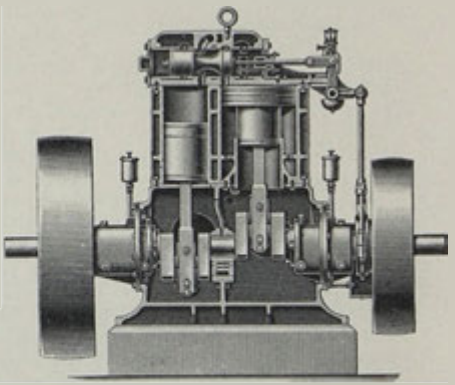

Westinghouse-Compoundův parní stroj.

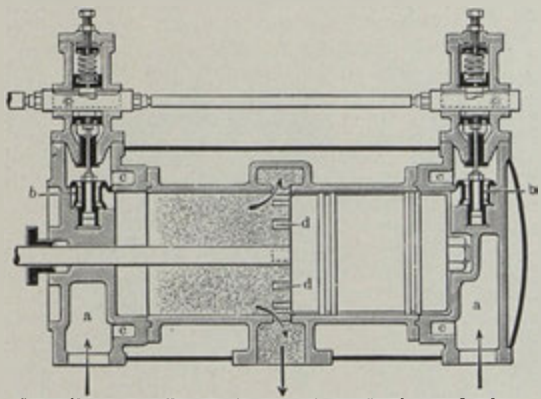

Řez válcem parního stroje na stejnosměrný proud páry.

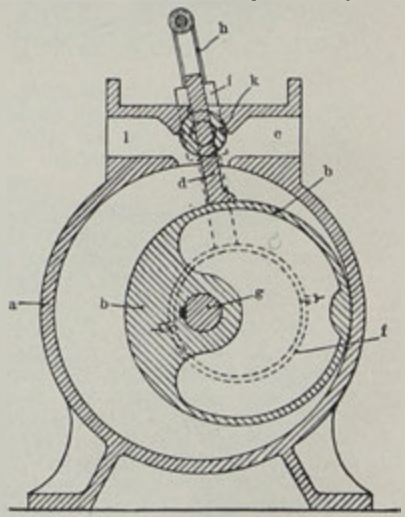

Parní stroj s otáčivým pístem a se šoupátkem.

Parní stroje III.

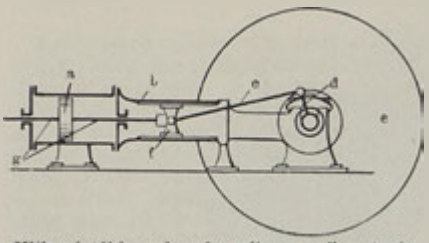

Klikové táhlo jednoválcového parního stroje.

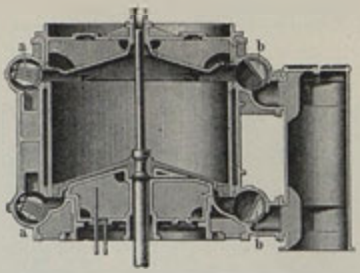

Kohoutový rozvod (průřez válcem).

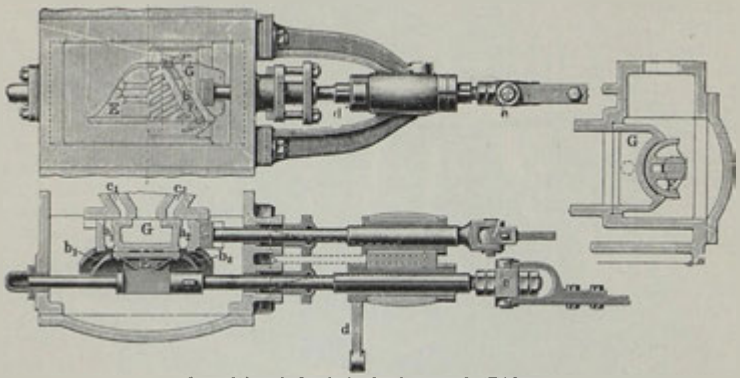

Šoupátkový dvojnásobný rozvod (Rider).

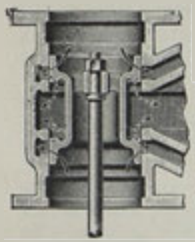

Pístové šoupátko.

Kohout.

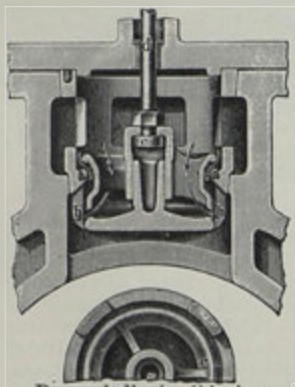

Dvousedadlová záklopka.

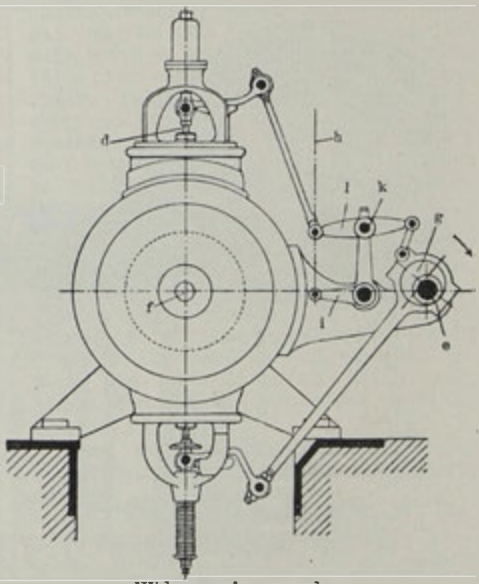

Widnmannův rozvod.

Parní stroje IV.

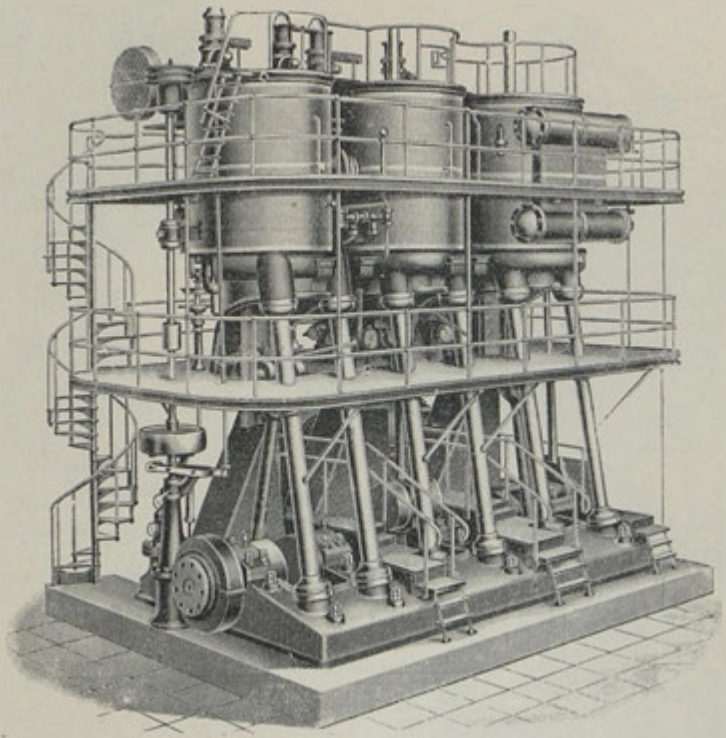

Stojatý parní stroj na trojnásobnou expansi.

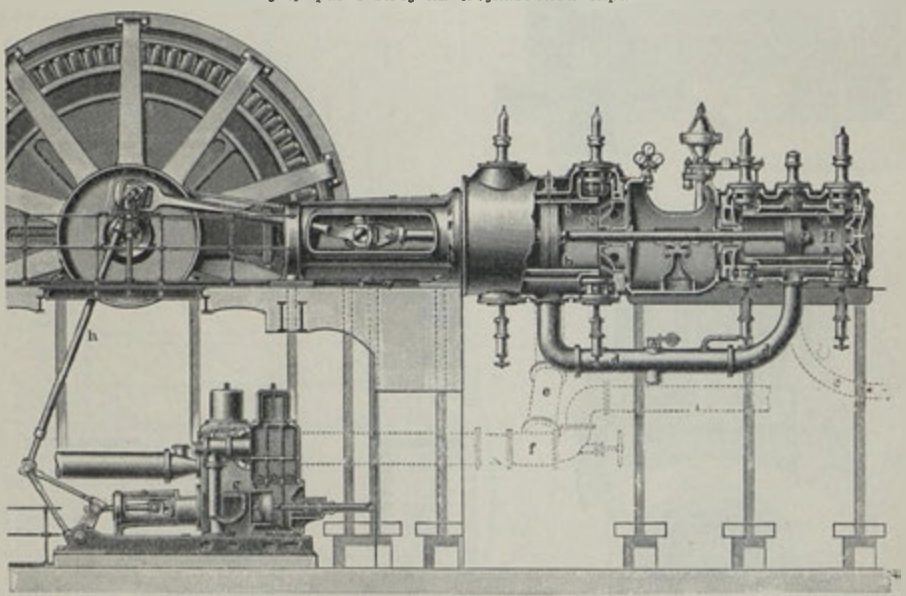

Parní stroj tandemový.

Parní akumulátor. Za účelem lepšího zužitkování kotlových soustav a topné energie uhlí spěje se k tomu, aby kotly byly zatěžovány pokud možno stejnoměrně nějakým středním odebíráním potřebné páry. Takový provoz byl by bez dalšího zařízení jen tehdy možný, pokud by zatížení mechanické, parních strojů nebo parních turbin, bylo buď úplně stejnoměrné, nebo že by odchylky byly tak malé a tak řídké, že by stačila akumulace energie v setrvačnících nebo podob. zařízeních. Jsou-li rozdíly zatížení značné a není-li přípustna ani nejmenší změna počtu otáček rotujících zařízení, jest nutno sáhnouti po akumulaci páry nebo poháněcího prostředí samého. Akumulátor páry je založen na fysikálním zákonu, že vypařování vody je při stejné teplotě ještě závislé na tlaku. Je tedy možno zabrániti vypařování vody při značně vyšší teplotě než 100° C, podrobí-li se voda tlaku několika atmosfér. Prakticky se provede tato myšlenka tak, že se do vedení páry mezi kotel a místo spotřeby zapojí soustava dobře tepelně isolovaných nádrží, které obsahují vodu, zahřátou na teplotu páry. Je-li spotřeba páry menší, pak se zvýší tlak páry a tato kondensuje v nádobě, čili její energie se akumuluje ve vodě v nádrži. Vyskytne-li se v provozu nějaká špička na spotřebě energie (výkonu), pak je okamžita spotřeba větší než výkon kotlu a důsledkem toho nastane klesnutí tlaku a tím se voda v nádrži začne vypařovati a dodává tím energii, která doplňuje energii dodanou kotlem. Klesne-li spotřeba, pak stoupá tlak a nastane zase akumulace. Parním akumulátorem je tedy zajištěna možnost nepravidelného odebírání páry z kotlové soustavy, aniž by teplota a tlak páry se nadměrně zmenšil. Je přirozeno, že kotle samy o sobě již působí jako parní akumulátory, ovšem je tento účinek při větších kolísáních na spotřebě energie nedostatečný. Nejznámější systém parních akumulátorů je systém Ruth, švédského inženýra, který je rozšířen po celém světě. V ČSR. provádí podle této licence parní akumulátory firma Škodovy závody Plzeň. Další známý systém je Olbrich, který provádí První brněnská strojírenská společnost v Brně.

Parní buchar. Za účelem kování velkých kusů je nutno použíti mechanických pohonů, u nichž se nahradí lidská síla jinými prostředky. Vynález parního stroje poukázal také na použití páry za účelem poháněni velkých bucharů k zpracování velkých výkovků. Již James Watt měl patent na parní buchar. Podstata parního bucharu pozůstává v nejjednodušším provedení ze spojení tohoto bucharu s pístovou tyčí parního válce, který stojí svisle nad bucharem. Používá se buď jen spodní páry, kde se tedy síly páry používá jen k zdvihnutí bucharu, který pak působí čistě svou spodní vahou, nebo se také používá vrchní páry, která pak účinek spádu bucharu ještě podporuje svou expansí. Důležité je vypravení regulačních zařízení, poněvadž se má umožniti provedení jednak velmi nepatrných nárazů s malým zdvihem a pomalým spádem dolů, jakož i silných nárazů s velkým zdvihem a nebrzděným spádem dolů. Za tímto účelem používá se různých rozvodů, a to tahel, kohoutů a ventilů buď rukou nebo samočinně řízených. Odtlumení nárazů děje se šabotou (chabotte), která nese kovadlinu, na kterou se uloží obrobek. Používají se buchary od 50—100.000 kg s různými zdvihy až do 6 m. U velkých bucharů je zapotřebí velké rámové konstrukce, která nese parní válec a vedení pro buchar. Tato konstrukce dává celkovému bucharu velkou výšku. Při velké výšce je zapotřebí konstrukce, která ukládá těžisko pokud možno hluboko, což má velký význam pro stabilitu celkového sestavení. Za tímto účelem byly voleny různé konstrukce, u kterých se obešlo zvláštní vedení bucharu, který pak obdržel jen silnější pístovou tyč nebo který se vedl pouze v spodním víku válce. Tím se horní konstrukce zjednodušila. Takové výhody mají různé soustavy od Morisona, Daelena, Reinekena, poslední používá u svého kompoundního bucharu dva parní válce. Kdežto velkých parních bucharů se používá jen v těžkém průmyslu, používá se malých rychle běžících bucharů při výrobě menších hromadných výrobků. Regulování výšky spádu a rychlost spádu děje se u velkých bucharů ze zvláštního řídicího stanoviště, odkud se současně řídí jeřáby, kt. obrobek přináší, zvedají a obracejí; u malých bucharů se řídí působení pomocí pak, ovlivňovaných rukou nebo nohou. Používá se nejvíce páry nízkého tlaku.

Parní dynamový stroj, parní stroj s bezprostředně napojeným dynamovým strojem.

Parní ejektor (injektor), zařízení k zvedání nebo pohybování plynných, tekutých i zrnitých látek, které jsou spolu strhovány pohybovou energií proudícího plynu, páry n. vody. Toto poháněcí prostředí, jež vystupuje v podobě pa-

prsku z dysy (C) přívodní trubice (A), strhuje s sebou okolní částečky dopravovaného prostředí dále do kuželovité výstupní trubice (E), čímž povstává v prostoru (D) podtlak, jenž způsobuje stálé proudění z otvoru (B) směrem k paprsku. V prostoru (EF zmenšuje se rychlost paprsku ponenáhlu a přeměňuje se v tlak. Proti jiným čerpadlům má ejektor tu výhodu, že neobsahuje žádné pohyblivé části. Účinnost je tím větší, čím menší je rozdíl specifických vah hnacího paprsku a čerpaného prostředí. Používá se zvláště k napájení parního kotlu (injektor), též v lázních, kde čerpaná voda se má současně ohřívat, k dopravě, resp. k překládání obilí (elevátor), též k čerpání písku a p. Viz přílohu Parní stroje II.

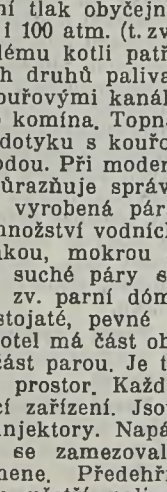
Parní reakční kolo.

Parní kolo reakční, vynález Heronův. Je to nádoba, opatřená postranními výfukovými otvory. V nádobě je vroucí voda. Reakční účinek vystupující páry uvádí celý přístroj v pohyb.

Parní kotel, zařízení pro výrobu páry pro pohon parních strojů, topení, vaření atd. Základním konstrukčním tvarem kotlů a jejich součástí je válec. Jiné tvary nesnášejí napětí. Materiál jsou plechy z plávkového železa. Pro jednotlivé části se používá litiny, mědi a mosaze. Plechy se spojují pevným a nepropustným nýtováním. Pracovní tlak obyčejně 12—20 atm, dnes i 35, ba i 100 atm. (t. zv. článkové kotle). Ke každému kotli patří ohniště. Používá se všech druhů paliva. Kouřové plyny táhnou kouřovými kanálky kolem pláště kotle do komína. Topná plocha kotle je zevně v dotyku s kouřovými plyny a uvnitř s vodou. Při moderních konstrukcích se zdůrazňuje správný oběh vody. V kotli vyrobená pára strhuje též vodu; podle množství vodních částic rozeznáváme: vlhkou, mokrou a suchou páru. K získání suché páry se staví na kotel sběrač, t. zv. parní dóm. Rozeznáváme ležaté a stojaté, pevné a pohyblivé kotle. Každý kotel má část obsahu vyplněnou vodou, část parou. Je to t. zv. vodní resp. parní prostor. Každý kotel musí míti napájecí zařízení. Jsou to buď čerpadla, nebo injektory. Napájecí voda se čistí, aby se zamezovalo usazování kotelního kamene. Předehříváním napájecí vody se ušetří palivo. Předehřiváče se vytápějí kouřov. plyny nebo výfukovou parou parního stroje. Aby se zabraňovalo zkapalňování, vede se pára do předehřiváčů. Přehřátá pára má vyšší teplotu než pára nesycená. Vykonnost parních kotlů vyjadřuje se namáháním kotle, t. j. množstvím páry v kg vyrobené za 1 hodinu na 1 m^2 výhřevné plochy. U stabilních kotlů je to 12—35, u lodních kotlů až 25—55 kg. Podle velikosti výhřevné plochy se stanovuje též plocha roštu. Činí asi $^1/_{25}$—$^1/_{90}$ výhřevné plochy. Odpařivost znamená číslo, kolik páry se vyrobí z 1 kg paliva. Tepelná účinnost kotlů je asi 60—85%.

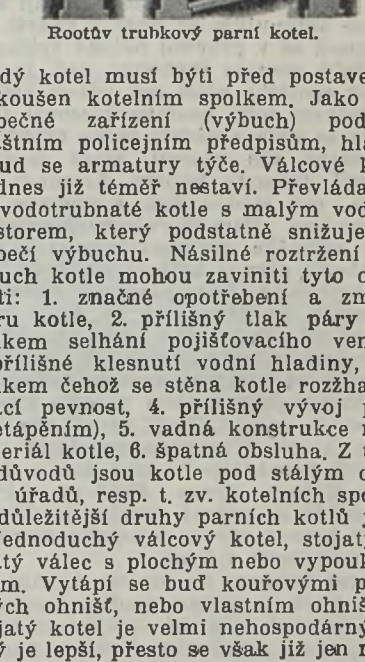
Rootův trubkový parní kotel.

Každý kotel musí býti před postavením vyzkoušen kotelním spolkem. Jako nebezpečné zařízení (výbuch) podléhá zvláštním policejním předpisům, hlavně pokud se armatury týče. Válcové kotle se dnes již téměř nestaví. Převládají t. zv. vodotrubnaté kotle s malým vodním prostorem, který podstatně snižuje nebezpečí výbuchu. Násilné roztržení čili výbuch kotle mohou zaviniti tyto okolnosti: 1. značné opotřebení a změna tvaru kotle, 2. přílišný tlak páry následkem selhání pojišťovacího ventilu, 3. přílišné klesnutí vodní hladiny, následkem čehož se stěna kotle rozžhaví a ztrácí pevnost, 4. přílišný vývoj páry (přetápěním), 5. vadná konstrukce nebo materiál kotle, 6. špatná obsluha. Z těchto důvodů jsou kotle pod stálým dozorem úřadů, resp. t. zv. kotelních spolků. Nejdůležitější druhy parních kotlů jsou: 1. Jednoduchý válcový kotel, stojatý, n. ležatý válec s plochým nebo vypouklým dnem. Vytápí se buď kouřovými plyny jiných ohnišť, nebo vlastním ohništěm. Stojatý kotel je velmi nehospodárný, ležatý je lepší, přesto se však již jen málo používá. U ležatého uspořádání leží rošt pod poněkud zdviženým koncem kotle a vznikající kouřové plyny probíhají po-

dél kotle v jednom, nebo v několika tazích. (O₄ příl.) Napájení se děje v místě a napájecí rourou, sahající až hluboko pod hladinu vody. Odběr páry se děje z parního dómu v místě b. Na zadním, nižším konci kotle je sběrač odpadu c s výpustním kohoutem. Největší délky 10 m, největší průměry těchto kotlů 1.5 m. 2. Vícenásobné válcové kotle jsou spojení dvou nebo více válcových kotlů ve dvou nad sebou umístěných polohách: a) s roštem pod vrch. kotlem (O₄ příl.). Uspořádání kotlů bývá různé: buď jeden na-

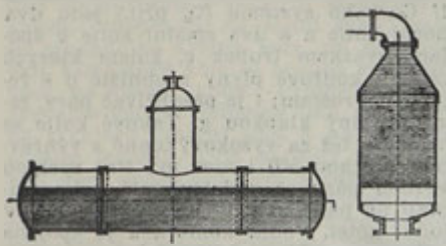

Parní kotel. Válcový parní sud.

hoře, jeden dole, nebo jeden nahoře a dva dole, aneb dva dole, dva nahoře. Oběh vody se dociluje 2—3 spojovacími rourami mezi vrchním a spodním kotlem. (Předehřivač.) Zazdívka se provede buď v podélných tazích, nebo v komorách s příčnými tahy tak, že kouřové plyny se dotýkají střídavě horního a spodního kotle. Napájení se děje do spodního kotle. b) S roštem pod spodním kotlem (Bouilleurův kotel.) Uspořádání: jeden vrchní kotel, 1—3 vedle sebe ležící spodní kotle; spojeny jsou s horním kotlem rourami. Napájí se vždy horní kotel. 3. Bateriový kotel. Je to spojení více stejných kotlů v řadě vedle sebe nebo nad sebou. Spodní kotle se dávají místo vedle pod sebe a jsou spojeny krátkými širokými rourami. Společný sběrač páry spojuje horní kotle; spodní kotle mohou býti rovněž spojeny příčným válcem, ležícím bezprostředně za roštem. U Ten-Brinkova topení je příčná předloha protínána dvěma konickými rourami, ve kterých jsou uspořádány silně šikmé stupňovité rošty. Všechny kotle mají společnou zazdívku. 4. Trubkový kotel je ležatý válcový kotel se spodním topením. Ke zvětšení nepřímé topné plochy procházejí kouřové plyny v podélných trubkách uvnitř kotle (O₄ příloha). Topné plyny táhnou napřed podél spodního pláště kotle, pak vstupují do topných trubek, ústících do komínového vedení. Trubkové kotle se provádějí nejčastěji ve spojení s jinými typy. 5. Plamencový kotel (O₄ příloha). Jsou to válcové kotle, ve kterých jsou pod hladinou vody umístěny 1—3 podélné roury, t. zv. plamence. Plamence jsou zhotoveny z hladkého, nebo vlnitého plechu a je v nich umístěno topení. Cornwallský kotel má jenom jeden plamenec, umístěný v ose kotle, nebo ve straně, Fairbairnův kotel má dva plamence a v každém je zvláštní topení. Po opuštění plamence táhnou kouřové plyny podél vnějšího pláště v několika zděných tazích, z kterých se vedou do komína. Plamencové roury se vyztužují buď úpravou plechů, nebo úhlovým železem. Zvláštní druh výztuhy plamenců jsou t. zv. Gallowayovy trubky. Jsou to konické trubky, procházející napříč plamencem, s tímto pevně snýtované a zvětšující topnou plochu. Často se používají též kotle s plamenci z vlnitých plechů (O₄ příloha). Kombinované kotle jsou kotle, které vznikly spojením několika typů. Příloha ukazuje též kombinovaný kotel trubkový a plamencový, t. zv. Tischbeinův kotel. Kouřové plyny procházejí napřed plamenci spodního kotle, pak trubkou kotle horního a konečně táhnou podél plášťů do komína. Kotel systému Dupuis je ležatý, válcový kotel s připojeným stojatým trubkovým kotlem. 7. Lokomobilní a lokomotivní kotel (O₄ příloha). Jsou to trubkové kotle bez zazdívky, opatřené vnitřním topením. Příloha ukazuje vytahovací trubkový kotel, ve kterém se krátké plameniště a trubky dají za účelem vyčištění vyjímati. Lokomobilní a lokomotivní kotel má skříňovitou část

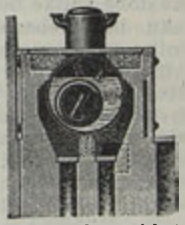

Plamencový parní kotel.

t. zv. ohniště. Válcová část kotle obsahuje trubky. Svislé stěny ohniště jsou zvláštními svorníky připevňovány k vnějším stěnám kotle. Zhotovuje se (ohniště) z mědi pro větší ohnivzdornost. 8. Lodní kotel (O₄ příl.) je válcový kotel s 1—4 plamenci P s roštem R. Má ohnišťovou komoru K, do které vedou trubky E. Z těchto pak se plyny vedou do kouřové komory O a do komína. Staví se též dvojité l. k. se společnou střední stěnou a s dvěma rošty po obou koncích. Ke

zvětšení výkonu se zavádí umělý (forcirovaný) tah. 9. Trpasličí kotel, na př. La Chapelleův jest malý stojatý válcový kotel bez zazdívky pro menší podniky, jeřáby atd. Podobný, avšak s vodními trubkami je kotel Fieldův. 10. Vodotrubnaté kotle. V těchto kotlích je voda v rovných nebo zakřivených, šikmých nebo svislých, 80—120 mm silných trubkách, jejichž vnější stěny jsou ovívány kouřovými plyny. Patří ke kotlům s malým vodním prostorem a umožňují vy-

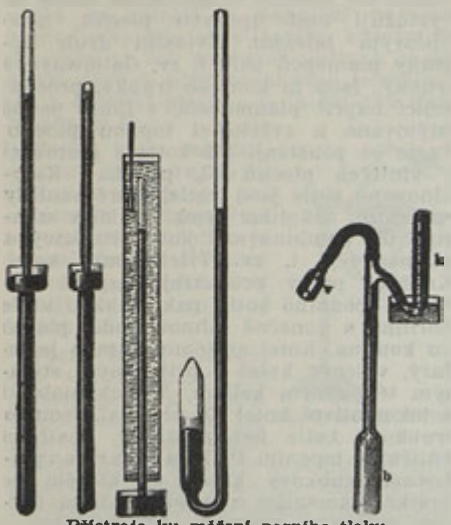

Přístroje ku měření parního tlaku.

robiti v krátké době veliké množství páry vysokého tlaku bez nebezpečí explose. Zvětšení vodního prostoru se děje připojením vrchního válcového kotle (Mac Nicol). Za účelem dobrého oběhu vody se trubky srovnávají v jednoduché, nebo dvojité stojaté systémy, spojené kolínky, nebo vodními komorami po jednom nebo po obou koncích trubek. (Systémy Belleville, Schmidt, Root, Büttner, Niclansse, Babcock a Wilcox.) Spojení všech ústí trubek jen po jednom konci svazku mají Alban Willmann a Dürr, po obou koncích Büttner, Guilleaume, Heine, Simonis a Lang, Steinmüller a j. Všechny tyto kotle jsou spojeny s jedním n. více vrchními válcovými kotli. U Rootova kotle (O₄ str. 210) tvoří dvě svislé řady trubek trubkový element R. Na počátečních A a na koncových bodech B trubek R sedí spojovací kusy; napájení se děje zespodu v příčném válci S'. Voda se předehřívá v předehřívači r. Desky PP' tvoří tahy kouřových plynů, vycházejících z roštu Q. W je vodní hladina, D je sběrač páry. U jednokomorového vodotrubnatého kotle (O₄ příl.) je za účelem docílení lepšího oběhu vodní komora dělena ve dvě části. Jeden vrchní kotel má funkci napáječe (trubek), druhý je spíše sběračem páry. Pro ušetření místa se v poslední době staví vodotrubnaté parní kotle se strmými trubkami, které jsou někdy téměř svislé. Trubky spojují vždy nějaký systém horních a spodních válcových kotlů, na př. strmé trubky u systémů Garbe, Stirling a Burkhardt. U Garbeho systému (O₄ příl.) jsou dva horní kotle a a dva spodní kotle b spojeny svazkem trubek c, kolem kterých táhnou kouřové plyny z ohniště d s řetězovým roštem; f je předhřívač páry, regulovatelný klapkou g. Takové kotle se označují též za vysokovýkonné s výhřevnou plochou 500 i více m². Pro rychlou výrobu páry se vodotrubnaté kotle ujímají na parnících. V příl. je též Dürrův lodní kotel. Vodní komora a je spojena jednak s vodními trubkami b a jednak s horním kotlem c. Lodní kotel s ohýbanými trubkami je kotel Thornycroftův (O₄ přílohu), a je horní kotel, b jsou oba spodní kotle, d vodní trubky, c oběžné trubky mimo dosah kouřových plynů, f ohniště. — Armatura parních kotlů obsahuje aparáty nutné k řádnému a bezpečnému provozu parních kotlů. Rozeznáváme armaturu hrubou a jemnou. Hrubou armaturu tvoří rošt, příslušenství ohniště, kouřové klapky, závěry čisticích otvorů (mauloch), patky a nálitky. K jemné armatuře patří napájecí ventil, parní uzavírací ventil, výpustní ventil, vodoznak s kohoutky, manometr a pojišťovací ventily. — Napájecí přístroje slouží k vtlačování vody do kotle. Nejužívanější jsou napájecí čerpadla a injektory. V příloze znázorněn tahový injektor. Do tělesa I se umístí tři dýsy C, E, F. U B vstupuje studená voda, u A se přivádí pára z napájeného kotle. Pára strhuje z prostoru D vodu do míchací dýsy E. Zde pára kondenzuje. Mezitím však dostane voda takovou rychlost, že překlene prostor mezi E a F a hrdlem F vychází do napájecího potrubí a přes napájecí ventil do kotle.

Parní lisy, zařízení k vykonávání velkých tlaků k ražení, kování, vytahování, děrování a p. Je třeba rozeznávat lisy s bezprostředním pohonem (ruční, transmisní, elektrický) a s pohonem prostřednictvím na př. páry nebo vody (lisy hydraulické, parní). K prvým patří lisy vřetenové, klikové (excentrové) a klínové. U lisů vřetenových se dvouramennou

pákou otáčí se v pevné matce vřeteno a tím přitlačuje na lisovanou látku, lisy klikové (excentrové) působí přenášením tlaku pomocí ojnice klikou n. excentrem. U klínových lisů je jedna čelist opatřená klínovou plochou a posune se druhým klínem obyčejně nárazem. K lisování slámy, sena a p. slouží lisy pákové. Hydraulické a parní hydraulické lisy slouží k dosažení vysokých tlaků.

Parní loď, parník, každá loď, která je hnána parním strojem. Rozeznáváme kolesové, šroubové (vrtulové) a rotorové parníky. a) Kolesové parníky prováděly se původně s jediným lopatkovým kolem, umístěným na zadní části. Dnes se provádí se dvěma koly po stranách lodi. Lopatkové kolo se podobá vodnímu kolu na spodní vodu. Průměr se volí obyčejně veliký. Pohonný tlak je závislý na rychlosti otáčení kola a na plošném obsahu lopatek. Tyto parníky se používají dnes pouze pro říční paroplavbu. b) Šroubové parníky jsou poháněny lodním šroubem (vrtulí). Šroubová hřídel běží podél lodi a prochází vodotěsně zadní částí. Lodní šroub běží úplně pod

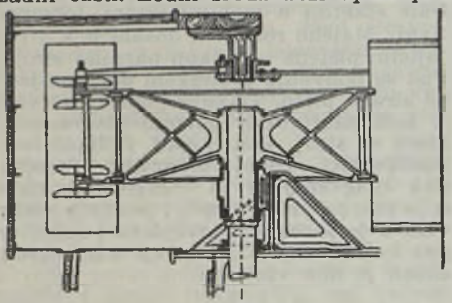

Patentní lopatkové kolo. (Průřez.)

vodou a šroubuje se ve vodě, která mu tvoří matku, dopředu nebo dozadu, podle směru otáčení. Lodní šroub se zhotovuje z litiny, ocelolitiny nebo bronze. Přední část hřídele je vytvořena jako klikova hřídel, poháněná parním strojem. Tlak šroubu se zachycuje zvláštním tlakovým ložiskem. Rozeznáváme parníky jedno-, dvou-, tří- a čtyřšroubové. c) Turbinové parníky jsou stavěny na způsob vodních turbin nebo hydraulických reakčních systémů. Po každé straně lodi se vyvádí jedna výtoková roura. Reakcí vytékající vody se pohybuje loď kupředu nebo dozadu. Tyto lodi se doposud neosvědčily dostatečně. — Druhy parníků. Říční parníky jsou slabší a mají též menší ponor než mořské lodi. U těchto rozeznáváme: zaoceánské, pro krátké plavby, pobřežní a přístavní parníky. Mořské parníky dělíme hlavně na osobní a nákladní. Osobní parníky staví se dnes již s ohromným přepychem i pohodlím. Jsou to největší dopravní prostředky dneška. Dosahují rychlosti až 20 mořských mil za hodinu. Moderní parníky vykazují velikou rozmanitost co do počtu i konstrukce palub. Staví se s 1—3 palubami. Podle účelu rozeznáváme parníky s vlnovou palubou, s mostní palubou, tankové parníky, parníky ke kladení kabelu, čerpací a hasicí parníky, konečně nejrůznější druhy vlečných parníků. — Lodní stroje. V úvahu přicházejí pístní parní stroje a parní turbiny. Při výpočtu stroje se béře zřetel na překonání vodního odporu. Vhodný tvar lodi se stanovuje v pokusných laboratořích. Z indikovaného výkonu parního válce nutno asi 25% odečísti na tření stroje a další část na ztráty v lodním šroubu (slip). a) Pístní stroje. Rozeznáváme nízkotlaké s menším tlakem než 3 atm., středotlaké 3—5 kg/cm² a vysokotlaké s napětím přes 5 kg/cm². Podle způsobu využití tlaku páry máme stroje s jednoduchou, dvojitou, trojitou a čtyřnásobnou expansí. Nejvíce se používá stojatého parního stroje s trojnásobnou expansí s provozním tlakem 12—18 atm. U velkých parníků dosahuje stroj výše trojpatrového domu. Pístové stroje pro nasycenou páru dosáhly takového stupně dokonalosti, že v dohledné době nelze očekávati ani thermického, ani strojně technického zlepšení. Jedině použití přehřáté páry místo nasycené a střídavého proudu páry místo stejnosměrného může znamenati zlepšení. Použití přehřáté páry skýtá řadu výhod. Vysokou teplotou je pára zbavena vody, takže kondensační ztráty jsou minimální. Stroj se zjednodušuje, je dokonalejší expanse, lehčího zařízení, větší rychlosti atd. Nevýhody přehřáté páry jsou: těžké ucpání, těžké mazání, klesající pevnost železa při vysokých teplotách. U přehřáté páry se používá místo šoupátkového, mnohem výhodnějšího rozvodu ventilového. U stejnoměrného parního stroje se vypouští pára uprostřed válce, u střídavého po obou koncích válce, což je mnohem výhodnější. b) Parní turbiny. Velikou rychlostí proudící pára uvádí v pohyb oběžné kolo turbiny. Turbiny se používají na válečných lodích a obrovských parnících, zatím co průměrné loďstvo nahražuje pístové stroje spíše spalovacími motory. Turbina je totiž výhodná až při velikých výkonech a při obrovských otáčkách. Týká se to jak spotřeby páry, tak i váhy a rozměrů stroje. Všeobecně roz-

dělujeme turbiny na jedno- a vícehřídelové. U všech turbin nutno pro hospodárné využití paliva dodržovati vysoké obrátky 5—15krát větších, než vyžaduje normální ekonomicky pracující šroub. Redukce se provádí buď hydrodynamicky (druhou vodní turbinou) anebo převody. Používá se různých systémů transformátorů obrátek. — Jiná zařízení. Vedle strojovny se umísťuje kotelna s trubkovými n. vodotrubnatými kotly. V moderních zařízeních převládají poslední. Nejznámější jsou lodní kotle systému: Belleville, Dürr, Jarrow, Thornycroft a Schulz. Jako topivo přichází v úvahu především uhlí, pak nafta, ev. i dříví. Kromě poháněcích strojů má každý parník ještě celou řadu strojů pomocných (čerpadla, výroba čerstvé vody, ventilace, topení atd.). Plynové motory se pro pohon lodí neosvědčily, zato naftové motory dobývají si den ze dne půdy. Provoz parníku je závislý na cenách uhlí a účelnosti zařízení. Proto se staví parníky spíše ekonomické, než rychlé. Spotřeba uhlí roste asi s třetí mocninou rychlosti. Stavba rychlých parníků je otázka čistě peněžní. — Dějiny parníku. Roku 1681 podal Papin návrh na parní pohon lodi. R. 1736 obdržel Angličan Jonathan Hull patent na pohon lopatkových kol parním strojem. Problémem se zabývali r. 1738 D. Bernouil r. 1764 Euler. První pokusy konali 1774 Auxiron a 1775 Périer na Seině. První upotřebitelný parník však se postavil až počátkem XIX. st. Američan Fulton postavil loď Clermont, která 7. X. 1807 plavala po Hudsonu na trati New York—Albany. První parník, který přeplaval oceán, byla loď Savannah r. 1818. Cesta do Liverpoolu trvala 26 dní. Důležitým mezníkem vývoje parníku byl vynález lodního šroubu. Čech Josef Ressel jej vynašel r. 1829. Od té doby šel vývoj parníku mílovými kroky vpřed a dosáhl dnes obrovských rozměrů. Vysvětlení přílohy na str. 320.

Parní píšťala, píšťala uváděna jest parou v činnost. Na obrázku proudí pára z prstence a—b proti ostré hraně zvonu c. Trubková píšťala je stavěna na způsob varhan. Trojhlasné píšťaly mají trojdílný zvon s různě vysokými třemi komorami. P. p. je signál. přístrojem továren, lokomotiv a parníků.

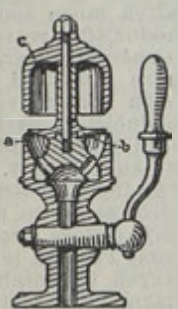

Parní píšťala.

Parní stroj, každý parou hnaný stroj. Prakticky se ujal pouze stroj poháněný vodní parou. Rozdělujeme p. s. na rotující (turbiny) a na pístové stroje. Přímočarý pohyb pístu se zužitkuje buď přímo (čerpadla, parní kladiva), nebo se převádí klikovým mechanismem na kruhový pohyb. Dnes se užívá výhradně expansních strojů. Po části zdvihu pístu vstupuje pára do válce (admise — plnění), pak se příchod páry uzavře a nastává expanse podle Boyle-Mariottova zákona. Vstup a výfuk páry se řídí rozvodem. Rozvod je šoupátkový nebo ventilový. Výfuk se děje buď do atmosféry (výfukového stroje), anebo se tato pára zkapalňuje (kondensační stroje). Rozeznáváme dále stroje jedno- a víceválcové. Válce jsou buď napájeny samostatně (dvojčité), nebo přechází pára z jednoho válce (vysokotlakého) po expansi do druhého válce (nízkotlakého). Výhody expanse se ještě zvyšují použitím přehřáté páry. U stejnosměrného parního stroje se pára nevyfukuje zvláštními uzavíracími orgány, ale uprostřed válce. Máme p. s. vodorovné, ležaté a stojaté. Dále stabilní a mobilní (lodní, lokomotivní). Malého rozšíření dosáhl p. s. s rotujícím pístem. — Výkon parního stroje. Píst se pohybuje přetlakem páry po jedné straně pístu. Tlakové poměry ve válci jsou znázorněny parním diagramem, který si stroj sám kreslí indikátorem (indikovaný parní diagram). Střední tlak diagramu p_i je indikovaný tlak. O je plocha pístu v cm^2, l je zdvih pístu v m, n je počet dvojzdvihů za 1 minutu, pak indikovaný výkon stroje v koňských silách je dán vzorcem:

$$N_i = \frac{O \cdot p_i \cdot l \cdot n}{75 \times 60}$$ pro jednočinné a

$$N_i = 2\frac{O \cdot p_i \cdot l \cdot n}{75 \times 60}$$ pro dvojčinné stroje.

Část tohoto výkonu se ztratí třením. Zbytek je efektivní výkon. Poměr efektivního výkonu k indikovanému je t. zv. mechanický stupeň účinnosti (0.85—0.95). — Spotřeba páry se udává na HP a na jednu hod. Sestává z užitečné spotřeby a ze ztrát. Ztráty povstávají 1. kondensací páry ve škodlivém prostoru válce, 2. netěsnostmi. K zamezení kondensačních ztrát se válci dodává t. zv. parní plášť. Normální spotřeba činí asi 6—10 kg na 1 HP/hod. Horší je účinnost kotle (thermická účinnost). Vyrobená pára representuje pouze 10—16% energie v palivu obsažené. — Mazání je velmi důležitou složkou správného běhu stroje. Vnitřní části se mažou pod tlakem, jinak má každá část svoji vlastní mazni-

ci. Setrvačník a veškeré pohybující se části jsou ohraženy. (Bezpečnostní předpisy.) — Statistika. P. s. je nejrozšířenějším tepelným strojem. Dosahují dnes výkonu mnoha tisíc HP. Největš. strojů používá těžařství, elektrárenství a lodi. R. 1837 bylo parních strojů s úhrnným výkonem 7514 HP a r. 1919 jich bylo 6,490.191 HP. Na celém světě je produkováno parními stroji asi 110—120 milionů koňských sil. — Dějiny. První pokusy: r. 120 př. Kr. Heronova báň, parní reakční kolo, Archimedes, 1629 Branca, 1690 Papin, až r. 1712 Angličan Newcomen sestrojil a užíval stroje k čerpání vody z uhelných dolů. R. 1770 sestrojil James Watt svůj geniální kývavý nízkotlaký parní stroj. Dnešní parní stroje jdou až do tlaků 60—100 atm.

Parní turbina, je to parní stroj, ve kterém se využitkuje pohybová energie páry; napětí páry se mění v rychlost. Rozeznáváme tlakové a přetlakové turbiny, jedno- a vícestupňové, radiální a axiální. U protitlakové turbiny se odebírá pára k účelům topícím, vařícím, sušícím atd. Používá se v sladovnách, papírnách, tkalcovnách, nemocnicích atd. První pokusy s turbinou dělal Branca (XVII. stol.). Avšak až v novověku se podařilo r. 1884 Parsonovi a 1889 Lavalovi postaviti první parní turbiny. Tento vynález znamenal ohromný pokrok na poli využití páry.

Parní válec, jméno, jímž zvána ruská podzimní ofensiva r. 1914, začatá po odražení prvního Hindenburgova postupu k Visle koncem října. Za vedení Nikolaje Nikolajeviče bylo úhrnem 45 arm. sborů a velký počet jezdec. divisí (přes 2 mil. mužů) v široké frontě (250 km) vedeno proti Něm. s cílem Hnězdno—Kozlí; voj. měla jako parní válec zdrtiti všechen odpor a vpadnouti na Berlín. Zastavena 120 km od Visly tím, že ustupující něm. arm. zničily všecky trati a znemožnily tím. Rusům zásobování. Zatím Hindenburg přeskupil své arm. a vítězstvím u Włoclawku a Kutna (13.—18. XI.) si připravil situaci pro bitvy u Łodže (22. XI. — 6. XII.) a Loviče (1.—15. XII.), po nichž Rus. definitivně na celé něm. frontě zatlačeni do obrany.

Parní zdvihač vody (trhač), zařízení k zvedání kapaliny pomocí tlakové páry. Po zkapalnění páry vzniká vzduchoprázdný prostor v přístroji, který se vyplní zase kapalinou. Zdvihače působí tedy jako čerpadla; střídavě tlakem a sáním. Spojením dvou jednoduchých přístrojů dohánememe trhače dvojčinného. Pro samostatné působení je nutný rozvod, otevírající a uzavírající vstup páry.

Párnica, o. na Slov., okr. Dol. Kubín, 1032 ob. (1010 čs.).

Párnický Mikuláš, JUDr. (* 1885), slov. nár. a sport. pracovník, advokát v Košicích.

Parník, ⚓ parní loď.

Parník, o. v Č., okr. Lanškroun, 2688 čs. ob.

Par nobile fratrum, ušlechtilá dvojice bratrská, jeden jako druhý (citát z Horatia).

Parodie (řec.), v rhetorice a poetice přetvoření nějaké řeči nebo básně, čímž se smysl při zachování vnější formy stává komickým; vynálezcem p. je Hipponax (530 př. Kr.); mistrem v p. byl Aristofanes, v novější době Francouz Scarron.

Parodista, skladatel parodií.

Parodovati, zesměšňovati, napodobovati.

Paroháč, parohatý jelen, iron. klamaný manžel.

Parohy, kostnaté výrůstky na lebkách jelenů, daňků, sobů, srnců a losů, jež zvíře každoročně shazuje. P. jsou obaleny z poč. zvl. lýčím, jehož zvíře otíráním o stromy se zbavuje. Části p.: růže, spodní část u lebky, lodyha a výrůstky z ní (výsady). Podle počtu výsad mají pak zvířata v mysliv. různé názvy (vidlák, šesterák, špičák a j.).

Parochie (řec.), farnost, fara, farní osada (obvod podřízený faráři); v Anglii (parish) zároveň správní okres, hlavně pro péči o chudé, pro vybírání daní a j.

Paroimie (řec.), přísloví.

Paroimiografové, starořečtí vykládači přísloví. (Didymos z Alexandrie.)

Parole (franc. slovo), slovo; poznávací znamení pro přátelská vojska; pak vůbec heslo. P. d'honneur, čestné slovo.

Parolek František (1882—1926), č. malíř, rus. legionář, št. kapitán v Památníku odboje.

Paroli (ze špan. paroli, ohnouti roh karty), značí ve hře v karty ztrojnásobiti sázku po výhře; z původního významu vznikl též název pro výložky na kabátě (pův. přeložený roh límce).

Paroloď, ⚓ parní loď.

Paroměr. Měření energie, která je obsažena v páře, se provádí různým způsobem. Poněvadž zde nejde jen o množství páry, je nutno bráti také ohled na tlak a na teplotu. U parních ústředních topení se měří tím způsobem, že se měří tlak a teplota před ventilem, který vytápěcí soustavu uzavírá, a pak se měří kondensát, který se vyskytne na konci vedení. Tohoto způsobu lze ovšem jen tehdy používati, jedná-li se o koncové

zařízení, z kterého se pára dál nevyvozuje. Za jiných okolností se používá paroměrů způsobu Venturiho trubice, kde se z tlakové diference a z průřezu trubice a teploty vypočte množství páry, případně její energie. Je to zařízení, které obsahuje zúžující a zase rozšiřující trubku, kde jsou směrodatné průřezy na začátku této trubice a na jejím nejužším místě. Bere se ohled na tlakovou diferenci těchto dvou míst a na základě této hodnoty lze vypočísti celkové množství páry, která přístrojem prošla. V praxi je přístroj tak cejchován, že udává přímo množství páry, aniž by bylo nutno počítati. (Tlakoměry na páru, ⚲ manometry.)

Paroplavba. Obchodní p. (osobní i nákladní) se dělí na zaoceánskou; pobřežní a vnitrozemskou. Zaoceánská p. se provádí velkými parníky na volném moři, od přístavu k přístavu. Pobřežní p. se provádí menšími parníky v ústích řek, po úzkých mořích (Východní, Černé, Severoamer. moře), jakož i v pobřežním pásmu. Vnitrozemská p. se provádí na splavných řekách a průplavech. P. nabyla v poslední době ohromné důležitosti a rozmachu vlivem vývoje světového obchodu a dopravy. Podle účelu rozeznáváme osobní a nákladní p. První se rozděluje na rychlou a osobní, druhá se provozuje jednak nákladními loďmi s pevným jízdním řádem a loďmi příležitostně, podle nákladu plujícími. Osobní parníky mají přesný jízdní řád a přesně vymezenou cestu. Dopravují osoby, poštu a cenné věci. Pro odstranění nebezpečí během plavby jsou vydány všeobecně platné mezinárodní předpisy, kterými se reguluje minimální počet mužstva, záchranná výzbroj, radiotelegrafie, dovolené zatížení, pomocná služba atd. Takto se omezil počet neštěstí světové p. na pouhá 2%.

Paropsie (z řec.), vadné vidění.

Par ordre (franc.), k rozkazu, na rozkaz.

Parorexie (řec.), nervová porucha chuti, při níž nemocní pojídají zcela nestravitelné věci (křídu, písek a pod.).

Paros, řec. ostrov v Kykladách, známý pro svůj mramor již ve středověku; 209 km², 9000 ob.; produkuje víno, fíky, vlnu. Hl. m. je Parikia s přístavem. — R. 1898 a 1899 byly na P. vykopány antické zbytky. Od r. 1207 náležel Turecku, r. 1830 přiznán Řecku.

Parostroj, ⚲ parní stroj.

Paroubek Jan (* 1877), č. malíř a grafik, odb. uč. v Domažlicích.

Paroubek Otakar G. (1856—1909), čes. spis., prof. reálky v Praze. Psal zeměp. studie a též básně.

Paroubek Václav (1704—1778), č. spis. nábož., farář v Líbeznicích.

Paroxysmus (řec., zostření; lat. exacerbatio), záchvat pří někt. chorobných případech (horečka, delirium).

Parožnatky, ⚲ Nitella.

Par préférence (franc.), výminečně.

Parquet (franc. -ke), ⚲ parket. P. lumineux (lyminó, svítící parket), skleněná, zdola barevně osvětl. taneč. podlaha.

Parrain (franc., -rē), kmotr, též svědek při slavnostním přijetí do nějakého řádu a pod.; zvl. dva průvodci uchazeče o přijetí do Académie française.

Parramatta, zahr. město v britsko-australském státě N. J. Wales, (1926) 16.400 ob.; hvězdárna, vinice.

Parrhasios, řec. malíř z Efezu, žil kolem 400 př. Kr. v Athénách.

Parricida (lat.), otcovrah.

Parricidium (lat.), otcovražda.

Parrocel, franc. mal. rodina, z níž vynikl Joseph P. (1646—1704), nejslavnější malíř bitev.

Parrot Robert Parker (1804—77), am. vynálezce dělostřelecký. Hotovil děla (předovky) ryhovaná a zpracovaná vnitřním chlazením po lití na jádro, která byla velmi přesná, ne však trvanlivá. Přesto se jich v obč. vál. (1861—65) hojně používalo ve všech rážích od 10 do 300 liber.

Parry Lee (Thilda Benz) (* 1901), něm. herečka filmová.

Parry Sir William Edward (1790—1855), angl. polární cestovatel. Napsal: Four Voyages to the North Pole (1833).

Parryovo souostroví (pery), část souostroví arktícko-amerického, ohraničeného na jihu úžinou Mac-Clure a Banksovou, na vých. kanálem Wellingtonovým a úžinou Dánskou. Největší ostrovy jsou Cornwallis, Byam Martin, Melville a j. Jsou to prorvané roviny, pokryté travou a s poměrně bohatým živočišstvem.

Pars (lat.), díl, část, kus. — Pars pro toto (lat., část za celek), řečnická figura, která částí věci označuje předmět celý, na př. střechou se myslí dům (⚲ synekdocha).

Parseval August von, PhDr. a Ing. (* 1861), něm. konstruktér vzduchoplodí a profesor na vysoké škole technické v Berlíně.

Parsonovy bronze, specielní bronze s malým obsahem hliníku (též cínu a železa) a 0.5—8.6% manganu.

Parsons (pars'ns) Sir Charles Algernon (* 1854), angl. inženýr; konstruoval první parní turbinu.

Pársové (Pársí, t. j. původem z Persie), jméno vyznavačů Zaratuštrovy nauky, kteří r. 766 za arabského pronásledování přišli do Kathiaváru, usídlili se v Gudžeratu a Suratu, pak v Bombayi, kde je jich dnes přes 83.000. Jsou stoupenci mazdaismu a patří k nejinteligentnějším indickým vrstvám.

Paršová-Zikešová Olga (* 1854 v Praze), dlouholetý člen opery Nár. div., majitelka pěvecké školy v Praze.

Paršovice, o. na Mor., okr. Hranice, 511 čs ob.

Part (od lat. pars), díl, podíl.

Parta, skupina dělníků, najatých k urč. účelu, též v čs. nár. kroji ozdoba hlavy, obyč. z umělých květin.

Partanna, m. na Sicilii, prov. Trapani, (1921) 17.527 ob.; olivy a vinná réva.

Parte (it.), část; v hudbě hlas, též rozepsaná část hud. skladby (mn. č. partesy); úmrtní oznámení.

Parterre (franc., -ter, z par terre, na zemi), podlaha, též přízemí; v divadlech přízemní prostor v hledišti, jehož přední řady tvoří parket.

Parthenios, ř. básník z Nikeje; přišel 73 př. Kr. jako válečný zajatec do Říma.

Parthenocissus quinquefolia.

Parthenocissus Veitchii, loubinec, popínavý keř s jednod. trojlaločnými listy, vonnými květy a tmavozelenými plody (bobule). Roste v Číně a Jap. Na podzim listí rudne.

Parthenogenese, samozřejmost, vývoj vajíčka v plod bez předchozího oplodnění. Objevena r 1841 botanikem Smithem a r. 1865 Sieboldem u včely a některých motýlů. P. objevuje se u některých kapradin a jest obecným zjevem u kontryhelu (Alchemilla vulgaris). Tento zpravidla hojně kvete, ale prašníky tyčinek zčernají a uschnou, že jest vyloučeno opylení vajíčka v semeníku, ale semeník přece dospívá v normální plod. Dále bývá zjištěna u žlutuchy (Thalictrum pupurescens), pampelišky (Taraxacum officinale) a u mnohých jestřábníků (Hieracium). Známa jest i u dvoudomých rostlin, u bažanky (Mercurialis annua), kde samičí jedinci nesou plody bez opylení. Pokusně podařilo se vyvolati p. jen u některých řas změnou teploty, takže se zdá, že příčinou p. mohou býti nepříznivé podmínky zevní, zabraňující pohlavnímu spojení gamet. Při podmínkách zevních vzniká p. fakultativní, při podmínkách vnitřních, nezávislých na vnějších okolnostech, objevuje se p. habituelní. U hmyzu vyskytuje se p. u vířníků, lupenonožek, žábronožek, perlooček, mšic, pakobylek, u některých vos, žlabatek i u včely domácí. Včelí královna neoplodněná snáší vajíčka, ale z těch se líhnou jen trubci. U červů, měkkýšů, ostnokožců dá se p. pokusně vyvolati podrážděním různými chemickými roztoky a kysličníkem uhličitým.

Parthenocissus tricuspidata.

Parthenokarpie, vývoj plodů, aniž by se semena vůbec vyvinula, bez jader a peciček. Plody takové sestávají jen ze samé dužniny a jsou proto jako lahůdka vyhledávány. Jsou to bezjadrné odrůdy banánů, chlebovníků, okurek, mišpulí, hrušek, jablek, angreštů, u nichž květy, jež nebyly opyleny, neopadávají, nýbrž vyvíjejí se v plod. Zdá se, že p. vzniká, když pozdní mrazy zničily bliznu a pyl, nebo deště znemožnily opylení a osa květonosná dostává nadbytek uhlohydrátů. Někdy se objevuje bez zvláštních vztahů k vnějším příčinám. Některé odrůdy ovocného stromoví vynikají náklonností k p., což přivedlo praktické štěpaře k pokusům o docílení bezjaderného ovoce.

Parthenón (ř., rodu muž.), panenská síň; zvl. chrám panenské Athéné, Athéné Parthenos, na Akropoli v Athénách, vystavěný 454—422 př. Kr.

Parthie, ve starověku původně velmi bojovným iranským národem Parthů obydlená pustá vysočina mezi Medií a Baktrií, odpovídající dnešnímu Chorosánu, s hl. m. Hekatompylos. — P. (staropersky Parthava) byla za Kýra perskou provincií. Po smrti Alexandra V. dostali se Parthové pod vládu Seleukidů, ale Arsakés I. kolem r. 250 př Kr. založil sa-

mostatnou říši, jíž rozšířil až k Indu a ke Kaspickému moři. Z jeho nástupců Mithradatés I. (174—136) podrobil Medii, Baktrii, Mithradatés II. (124—80) Armenii. V r. 53 po prvé zaútočili Římané proti Parthům, ale byli poraženi. Pak konali Parthové vpády do Syrie, ale byli r. 38 př. Kr. poraženi Římany u Gindaru. Fraatés IV. (37—2) porazil r. 35 v Medii a Armenii Antonia. Ještě Artabanos II. (10—40 po Kr.) úspěšně čelil Římu, ale Osroés I. (107—130) byl Trajanem poražen a vzata mu Mesopotamie a Assyrie, Hadrian však vydal výboje r. 123 zpět a spokojil se s hranicí Eufratu. Vologasés III. (148—191) pronikl r. 162 do Armenie, Kappadokie a Syrie, ale zahnán Římany za Tigris. a hlavní města P., Seleukeia a Ktesifon, byla zničena. Vologasés IV. (191—209) podporoval Pescennia Nigra, pročež Septimius Severus vytáhl proti němu a zpustošil r. 195 Ktesifon. Caracalla úspěšně bojoval s Parthy r. 215, ale jeho nástupce Macrinus byl roku 217 u Nisibio poražen a donucen k míru. Tak skončila poslední válka římsko-parthská. Ale o 7 let později (224) podrobena P. Ardašírem I. bitvou u Hormizdaganu.

Participium, v gramatice tvar, obsahující v sobě vlastnosti slovesa i jména v povaze jména přídavného. Dělí se na přechodník (nesa) a příčestí (nesen).

Participovati (lat.), účastniti se; participace, podíl, účast. Participační konto, konto pro společně podniknutý obchod.

Partie (franc.), část; skupina osob, tvořících společnost (na př. ke hře, k lovu atd); v hudbě hlas, t. j. jednomu nástroji určená část partitur; v opeře, operetě role; též společenské postavení atd.

Partikularismus (lat), politický směr, který chce poskytovati jednotlivým zemím, jež dohromady tvoří jeden politický útvar, pokud lze největší samostatnost. Partikularista, stoupenec partikularismu. — V náboženských dějinách je p. židovské učení, že Bůh je sice stvořitelem a pánem světa, ale k Israeli jakožto národu vyvolenému stojí ve zvláště blizkém vztahu.

Partikulární (lat.), co se týká jedné části (pars); partikulárně, obzvláště.

Partikule (lat. particula, dílek), nesklonná část řeči (na př. tu, nyní). — V katol. církvi malé hostie pro přijímání věřících; části větších relikvií.

Partisáni, pův. ti, kdož podporovali zbraní některého soukromníka neb stranu; pak vůbec nepravidelná vojska (špan. guerillos), vedoucí drobnou válku (guerillu) proti regulárním voj. Partisánská válka, drobná válka, která se vyhýbá větším operacím a snaží se poškozovat protivníka hl. v týlu, působit na jeho komunikace a zásobování. Nejznámější příklad je vál. španěl. guerillos proti Napoléonovi 1808—14; ve svět. válce organisoval partisánskou válku v Arabii proti Turecku angl. pluk. Lawrence. Se slovem partyzána (oštěp) nemá výraz nic společného.

Partitura, v hudbě sestavení všech instrumentálních a vokálních hlasů ve skladbě tak, že současně znějící noty jsou nad sebou.

Partlic ze Špicberka Šimon (asi kol r. 1588—1640), č. lékař, matematik a fysik, mistr svob. umění, vychovatel v různých šlecht. rodinách; sepsal a vydal několik kalendářů, spisů astrolog., latinských básní atd.

Partner (angl.), společník, podílník, účastník.

Partout (franc.), všude, vůbec, všeobecně.

Partutovice, o. na Mor., okr. Hranice, 504 čs. ob.

Partus (lat.), porod (O_4); p. abortivus, potrat; p. praematurus, předčasný porod; p. suppositus, podvržené dítě.

Partyzána (it.), v XV.—XVIII. bodná zbraň na způsob kopí s dvojsečným

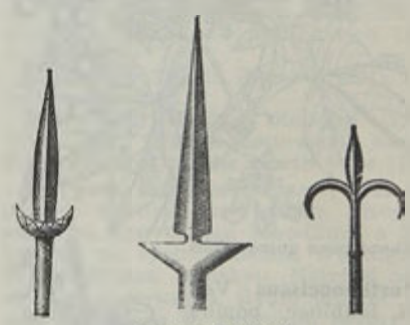

Partyzánská kopí.

hlavním hrotem a dvěma vedlejšími hroty.

Paruka (franc. perruque, -rük, it. parrucca, špan. peluca z lat. pilus, vlas), pokrývka hlavy z vlasů, již ve starověku používaná, nejdříve k buzení hrůzy, jak i nyní u primitivních národů. V Římě bylo nošení paruk (hlavně světlých) za císařské doby u dam hojně rozšířeno. Ve středověku se začala používat již za Ludvíka XI. ve Francii, ale hotovení paruk se zdokonalilo až v XVII. st. Nyní nosí

se p. jen tehdy, je-li málo vlasů, nebo má-li se u mužů zastříti holohlavost. Pa-

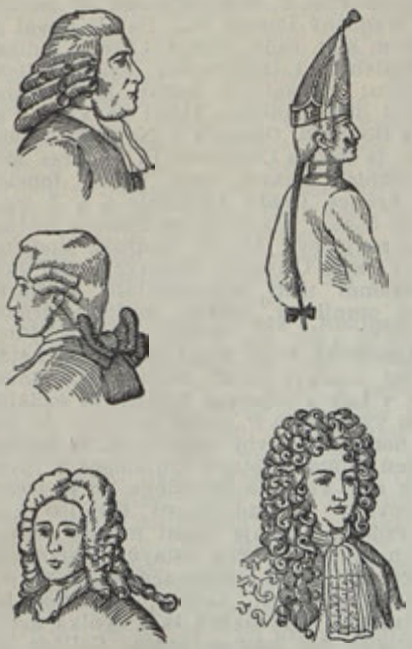

Různé druhy paruk.

ruky pro celou hlavu se zovou toures, pro část hlavy toupets. Důležité je používání paruk na jevišti.

Parukářka, ♀ sýkora.

Parukový sloh, přehnaný barok neb rokoko.

Parusie, přítomnost, zvl. Kristova, na posledním soudu.

Parůžky, srnčí neb kamzičí růžky.

Parva (lat.), malá, též 1. třída gymnasií jesuitských.

Párvátí, indická bohyně, choť Šivova, dobrá (jako Durga) nebo krutá (Kali), čtyřruká, ozbrojená. Hlavně uctívána v Bengálsku.

Parvenu (franc.), vychloubač, povýšenec, nadutec.

Parvi (denarii parvi), č. drobné mince = $^1/_{12}$ pražského groše. Raženy od dob Václava II.

Párvy Sándor (1848—1919), maďarský biskup ve Spišské Nové Vsi, pronásledovatel slov. kněží, hl. Hlinky.

Parysatis, manželka perského krále Dareia II. Notha (424—404 př. Kr.); marně usilovala, aby se stal její mladší syn Kyros králem († 401).

Pařák, menší kotel v hosp. k vaření píce pro dobytek, kt. nepřichází v přímý styk s vodou, nýbrž kde se vaří parou.

Paňáty, drápy divoké kočky neb velkých ptáků.

Páření, pohlavní úkon, ve kterém samec se spojuje se samicí, aby oplodnil samičí vajíčko svým spermatem za účelem rozmnožení svého rodu. Jest buď vnější, jako u ryb, nebo vnitřní, při kterém samec svůj pohlavní ústroj zavádí do pohlavního ústrojí samičího. P. jsou schopni jen jedinci dospělí, po úplném vývoji pohlavních orgánů, t. j. v době pohlavní zralosti. Předchází je velmi často nápadné zesílení nejrozmanitějších pohlavních znaků, na př. svatební šat některých ryb a ptáků, hřebeny ocasní u čolků, zesílení hrtanu u řícího jelena, větší činnost některých kožních žlaz, též i některé žlázy a zduření samičího pohlavního ústrojí, rovněž i často pronikavá změna v chování zvířat, různé postoje, vydávání různých zvuků a zpěvu, svatební hry a zápasy samců.

Pařeniště, zahradnické zařízení k docílení rané zeleniny. Sestává z dřevěného bednění ve tvaru protáhlého obdélníka, ne širší než 1½ metru, ze vnější strany špatným vodičem, ušlapaným hnojem, chráněné před nízkou teplotou. Vnitřek bednění vyplní se čerstvým koňským hnojem nebo suchým listím, vrstva za vrstvou stejnoměrně a za vlhka ušlape a přikryje na 20—30 cm vysokou vrstvou dobré zahradní prstě. Celek se přikryje okny. V krátké době začne hnůj se rozkládati a vyvine se teplo, kterým se vnitřek zahřívá tak, že koncem zimy možno v p. pěstovati mladé sazečky a zeleninu. Obsluha p. vyžaduje určité zkušenosti a hlavně bedlivé kontroly vlhka a tepla. Seje a sází se do p., když původní značně vysoká teplota se snížila a země v p. slehla se na tolik, že mezi ní a sklem je vzdušná prostora nejméně 20 cm vysoká. Teplota se reguluje otvíráním oken, která se na noc přikrývají slaměnými rohožemi. Hlubší p., případně vyzděné, slouží k přezimování některých květin i zeleniny.

Pařez, zbytek dřeviny, jenž při kácení stromů (obvyklým způsobem), zůstane u země a je spojen s kořáním stromu. Dobývá se zpravidla jen při holoseči při pasečném lesním hospodaření, a to buď ručně, těžko, namáhavě vykopávkou a páčením, nebo pomocí kladkostrojů, výbušných látek nebo se vyvracejí těžkým pohonným strojem. Dřevo pařezové a

odpadky při klučení pařezu nastalé, t. zv. podnět, jest velmi dobrým palivem, ale i nákladným, a proto v kraji na dříví bohatém ponechává se p v zemi k setlení a obohacení lesní půdy humusem.

Pařez, zříceniny kdysi lupičského hradu v Prachovských skalách, ve velmi romantické krajině

Pařík Václav, MUDr. (1839—1901), čes. lékař, první český starosta Třebenic. Menšinový pracovník.

Pařízek Aleš Vincenc, ThDr. a PhDr. (1748—1822), č. buditel, pedagog, hudební skladatel a kreslíř, ředitel vzorné školy v Praze III., dominik. mnich.

Pařízek Antonín, JUDr (* 1872), č. spisovatel povídek, hl. ze života voj., soudního a sportovního, rada vrchního soudu v Ml. Boleslavi.

Pařízek Josef (1779—1864), č. spisovatel, pseud. J. Vltavotýnský, učitel hudby a krasopisu.

Pařízek Rudolf (* 1886), č. malíř a grafik, prof. St. graf. školy v Praze.

Paříž (franc. Paris, pari), hl. m. Francie a jejího dep. Seine; 78·02 km² a (1926) 2,871 429 ob. Klima je mírné, roční průměr je 10·3°. Střed města tvoří ostrov na Seině: Cité. Původní gallskořímské město Lutetia Parisiorum se rozkládalo též na levém břehu Seiny. Vnitřní město sahá až k Vnitřním n. Velkým boulevardům, vystavěným za Ludvíka XIV.; následující střední pás, založený na pahorcích Passy, Montmartre, Buttes-Chaumont, Sainte-Geneviève a Montrouge, je obklopen Vnějšími boulevardy. P. se skládá z 80 čtvrtí. Ve vnitřní části jsou na pravém břehu obchody, banky, divadla, na levém vysoké školy, musea, bibliotéky, vyslanectva a paláce. Střední pás je obydlen středním stavem, ve Vnějších boulevardech jsou továrny a dělnické čtvrti. Z náměstí vynikají Place de la Concorde, Place de la République a Place de la Bastille ve Velkých boulevardech, pak Place de l'Hôtel de Ville, Place de l'Étoile, největší pak je Martovo pole s Eiffelovou věží. Z chrámů vyniká gotický Notre-Dame (z XII. stol.) o pěti lodích s význačnou západní fasádou s třemi portály, dále románský kostel Saint-Germain des Prés (XI. a XII. st.), gotická Sainte-Chapelle, Panthéon s korintským sloupořadím, Sacré Coeur a j. Ze hřbitovů nejznám. Père Lachaise, Montmartre a Montparnasse. Z paláců je význačný Louvre (🔍); Palais Royal je sídlem stát. rady, Palais d'Élysée sídlem presidenta, Luxemburský palác sídlem senátu; z ostatních budov je památný Hôtel des Invalides, Hôtel de Ville, Palais Bourbon, Opéra a j. Největší tržiště v P. je Halles Centrales. P. má přes 3000 peněžních ústavů, nejv. Crédit foncier de France, Crédit Lyonnais a j. Z tratí vede 5 ze 7 hlavních ve Francii Paříží, kde mají svá hlavní nádraží, spojená tratí Petite Ceinture. Dopravě slouží dále podzemní trati Métropolitain a Nord-Sud, omnibusy, elektr. pouliční dráhy, parníky Ze 37 mostů vyniká Pont d'Austerlitz, Pont Saint-Louis a j. Letadlové dopravě slouží letiště v Le Bourget, v Issy a vojenská letiště. Na sociální péči vynakládá P. ročně 190·8 mil. fr. Má 31 nemocnic, 4 voj. nemocnice, 29 chudobinců, mnoho ústavů pro slepce a invalidy atd. Voda je přiváděna do P. třemi vodovody ze vzdálenosti 100—150 km. O vzdělání pečuje velmi mnoho vědeckých a uměleckých ústavů. Universita (1926—27: 26.108 posluchačů) má 5 fakult (práva, lékařství, Lettres, Sciences, lékárnictví); z vysokých škol vyniká École pratique des hautes-études, Collège de France, Institut Pasteur, École libre des sciences politiques, École des hautes études sociales, École polytechnique, Institut national agronomique, École des hautes-études commerciales, École coloniale a j. Středních škol je 22, národních 979. V čele více než 270 vědeckých společností stojí Institut de France. Z knihoven je největší Bibliothèque Nationale se 4 mil. svazků. Z museí je největší Louvre, Musée de Luxembourg, Musée des Beaux-Artes de la ville de P., z divadel vyniká Opera, Comédie francaise, Odéon a j. V P. vychází (1921): 2078 franc časopisů; úředním listem je Journal officiel de la République Française (od 1869). — Správně je rozdělena P. na 20 arrondissementů. V čele každého je maire, jmenovaný vládou. P. je sídlem franc. vlády, nár. shromáždění, ministerstev, arcibiskupa, 60 vyslanectev atd. — Za Caesara byla P. hlavním městem keltskeho kmene Parisii, jmenovala se Lutuhezi, u Římanů Lutetia Parisiorum.

Znak města Paříže.

Pařížská deklarace, 16 IV. 1856 vzniklá, jako pokračování porad mezi státy, jež skončily Krymskou válku (🔍), stanovila zejm. různé zásady a zvyklosti námořního práva, týkající se kaperství (🔍), jež odstraněno, kontrabandu (sta-

noven pojem nepodmíněného a podmíněného kontrabandu), vytčení zásady o nedotknutelnosti neutrální vlajky (mimo kontraband) a vymezení pojmu blokády (ohlášení a efektivnost). Vedle států zúčastněných na Krymské válce ji podepsaly Prusko a Rak.; nepodepsaly, ač vyzvány, Španělsko, Unie, Mexiko a Venezuela. Jiné státy se později připojily. Doplněním P. d. jsou obě konference v Haagu (1898 a 1907); svět. válka však zvrátila úplně usnesení P. d. a pozdější, ježto minová a ponorková válka změnily podmínky, za nichž ony zásady a předpisy byly stanoveny.

Pařížské smlouvy mírové a konference. Nejdůležitější jsou: 1. Mír, jímž se skončila válka Albigenských (○) r. 1229; 2. úmluva mezi Fr. a Angl. o panství ve Fr., která definitivně stanovena mírem v Abbeville (1259); 3. mír, jímž se skončila Sedmiletá válka mezi Fr., Angl., Prus., Rak. a Španěl. 10. II. 1763; 4. I. mír Pařížský 30. V. 1814, jímž obnovena vláda Bourbonův a Fr. odkázána do hranic z r. 1792; mír podepsaly Fr., Rus, Prus., Rak, Angl., Španěl., Portug. a Švédsko. Definitivní úprava se stala až na kongresu Vídeňském; 5. II. mír Pařížský 20. XI. 1815 po druhé abdikaci Napoléonově mezi Fr. a Svatou aliancí, kterým Fr. ztratila zisk z r. 1792 a zaplatila 700 mil. vál. náhrady; 6. mír, jímž se skončila Krymská vál. (○) mezi Fr., Rus., Sard., Angl. a Tur. 30 III. 1856; jeho pokračováním byla Pařížská deklarace (○); 7. Pařížská konference po svět. válce 18. I. 1919 — 10. VIII. 1920, konaná ve Versailles a jinde; jejím výsledkem byly míry: Versailleský mezi Něm. a spojenci 28. VI. 1919; Saint-germainský s Rak. 10. IX. 1919, Neuillyský s Bulhar. 27. XI. 1919; Trianonský s Maď. 4. VI. 1920 a Sèvreský s Tur. 10. VIII. 1920. Další konference byly: 24.—30. I. 1921, pokračování reparačních porad, konaných předtím ve Spaa; 8.—13. VIII. 1921 upravení poměrů v Horním Slezsku; 2.—4. 1923, pokračování konference londýnské o reparacích a řada porad méně významných.

Pas (franc., pa), krok; taneční krok; též název celých tanců, na př. P. de deux, P. de trois atd., podle počtu tanečníků. ○ tanec.

Pás, závěsník (lat. cingulum), kožený pás, který se nosí kolem těla a slouží k utažení šatu n. jako závěsník na zbraně. Také k prostému okrášlení, obyčejně z drahocenné látky s umělecky provedenými záponkami a ozdobami.

Pás Venušin, ○ žebernatka.

Pás záchranný, ○ záchranný pás.

Pas zbrojní, povolení, vyžadované u většiny kulturních států k nošení zbraní mimo domov. V ČSR. se vydává na základě zbrojního patentu z 24. X. 1852, a to jen osobám zachovalým a na určité, v pase zapsané druhy zbraní zákonitě povolených (vyloučeny jsou na př. všeliké zbraně potutelné a zbraně pod zákonitou délku, ač na tyto — revolvery, pistole — lze obdržeti též povolení, je-li to výslovně v pase stanoveno) na určitou dobu (pravidelně na tři roky) a za urč. poplatek (kolek a j.). Pasu nepotřebují důstojníci arm. a četnictva i jiní příslušníci arm., četnictva, celní a jiné stráže, ale jen na zbraně, potřebné k vykonávání jejich povolání; lesní personál, hlídači a j., kteří jsou pod přísahou politického úřadu, služebný personál, přenášející zbraně svých zaměstnavatelů, živnostníci, zabývající se výrobou neb opravováním zbraní, pokud musí s nimi mimo domov obchod vésti. Prodej zbraní jest dovolen pouze majitelům platných zbrojních pasů.

Pasadena, m. na j. sev.-amer. státu Kalifornie, (1925) 80.643 ob., blízko Los Angeles; pěstuje se jižní ovoce.

Pasák, soukromý nebo zaměstnanec obce, jemuž svěřen dohled na dobytek volně se pasoucí. Do první poloviny minulého století, dokud ještě bývalo hojně obecních pastvin, býval p. mladší chasník a jako pomocník obecního slouhy pásl ovce.

Pasák, též příživník a ochránce prostitutek.

Pasant (franc.), cestující, chodec.

Pasargada, nejstarší hl. m. říše staroperské. Trosky u Murghabu, severových. od Persepolis

Pasarić Josip (* 1860), chorv. politik a spisovatel, ředitel gymnasia v Záhřebě, místopředseda nár. skupštiny a poslanec strany Radićovy. Napsal četné krit. liter. statě ve Vijencu, Obzoru, Pokretu a j. Překládá též z ruštiny.

Pasátní větry, v tropech na sev. polokouli od severových. a na již. polokouli od jihových. stále vanoucí větry. V blízkosti rovníku je oblast největšího oteplení, ve které vzduch stoupá. Nahoře proudí směrem k pólům, kdežto dole proudí od severu a od jihu směrem k rovníku. Tak vznikají oba pasáty, které se vlivem rotace zemské stáčejí, takže proudí na severní polokouli od severovýchodu a na jižní polokouli od jihovýchodu.

Pasáž, přechod, průchod, průch. dům; v hudbě tónová figura v řadě rychle po

sobě následující, též běh; určitý oddíl knihy.

Pasažér (franc.), cestující, hl. vlakem. Slepý p., cestující bez lístku.

Pascal Blaise (1623—1662), franc. filosof; věnoval se studiu matematiky a fysiky, prvý použil barometru k měření výšky, pronesl teorii o rovnováze kapalin a objevil počet pravděpodobnosti. Od r. 1656 se věnoval studiu nábožensko-filosofickému a byl ve styku s Jansenisty. Dílem Lettres provinciales 1657 příkře napadl jesuitskou morálku. Pevně se přimkl k matematice, jakožto pramenu poznání vědecké pravdy, ukázal ale hranice racionalismu a na intuici i cit. V objemných dílech, týkajících se filosofie náboženství, vyvíjí mysteria duchovního života z dvojího stavu lidské povahy, z neschopnosti mravního sebeurčení a z touhy po návratu k Bohu, z níž může býti člověk vykoupen jen predestinací.

Pascalova věta, základní poučka hydrostatická, podle níž tlak v kapalině se šíří všemi směry stejnoměrně a působí kolmo na plochu a úměrné k velikosti plochy. Na Pascalově poučce je založen hydraulický lis.

Pascalův aritmetický trojúhelník, nazývá se následující Pascalem vymyšlené sestavení číslic, ve kterém možno libo-

```
          1
        1   1
      1   2   1
    1   3   3   1
  1   4   6   4   1
```

volně pokračovat a ve kterém každé číslo vznikne sečtením obou bezprostředně nad ním umístěných čísel. Čísla (n+1) řady jsou vždy koeficienty při rozvoji n-té mocniny binomu (O_3).

Pas de Calais, O_3 La Manche.

Pasdeloup (pad'lu) Jules Etienne (1819—1887), franc. dirigent; založil v Paříži 1851 Société des jeunes artistes du Conservatoire.

Pasečnice, o. v Č., okr. Domažlice, 555 čs. ob.

Paseka čili mýtina jest lesní pozemek, zbavený dočasně stromového porostu. Pasečné lesní hospodaření zavedeno bylo koncem XVIII. století. Dříve se prováděla jen toulavá seč, při které dorostlé stromy po různu v lese se porážely. Při pasečném hospodaření jest les rozdělen na oddělení a každým rokem porazí se celé jedno oddělení (holoseč), čímž vzniká p., která podle stávajících nařízení nesmí býti třetím rokem znovu zalesněna. Doba, ve které z paseky a z mladého na ni vysázeného lesa vyroste les ke kácení schopný, slove obmýtí (turnus) a stanoví se podle půdních a klimatických poměrů a druhů dřevin na 80—100 let.

Paseka (Passek), o. na Mor., okr. Šternberk, 1229 ob.

Paseka, rus. Pasika, o. na Podk. Rusi, okr. Svalava, 818 ob.

Paseky, o. v Č., okr. Písek, 648 čs. ob.

Paseky, o. v Č., okr. Vys. Mýto, 507 čs. ob.

Paseky nad Jizerou, o. v Č., okr. Jilemnice, 1019 čs. ob. Tkalcovství, brusírna skla. Nejsev. ryze česká obec v Č.

Pasení, vyživování domácích zvířat a spočívá v tom, že zvíře samo si na vykázané prostoře potravu vyhledává. Dobrá a přiměřená pastva je nejjednodušší, ale zároveň nejpřirozenější a tím i nejzdravější způsob výživy, pro mladá a plemenná zvířata přímo nepostrádatelný a nezbytný. Chovateli zvířete přináší zmenšení a zlacinění obsluhy a pasené zvíře pohybem na vzduchu a slunci, lepším výběrem a rozmanitostí píce lépe prospívá a zvyšuje svoji užitkovou hodnotu. Píce pastvinná mnohem lépe vyživuje než píce nasekaná, neboť tato již posečením ztrácí na své jakosti. Skot žádá píci sladkou, měkkou, ve vyšší, přiměřeně vlhčí poloze, kůň spokojuje se i s hrubší pící a ovci i koze svědčí sušší pícnina z výšin. Doporučuje se, kde to možno, ponechati zvířata na pastvě dnem i nocí. P. provádí se buď při zcela volném pohybu zvířete nebo kolíková, při němž zvíře je uvázáno na delším provazu, jehož druhý konec je připevněn na kolíku v zemi zaraženém. Dobytče může spásati píci jen v dosahu provazu na kruhovité ploše. Po úplném vypasení se převede na jiné místo.

Pasewalk (slov. Pozdivlk), m. v Pomořansku, (1925) 11.768 ob.; továrny na stroje a doutníky, obchod obilím.

Pascha, O_3 pésach.

Paschalis Baylón, křesť. světec, špan. františkán (1540—1592), od 1897 patron eucharistických spolků. Sv.: 17. V.

Pascheles Wolf (1816—1857), obchodník židovskými modliteb. knihami v Praze od r. 1837, závod po jeho smrti vedla vdova Sára a Jakub Pascheles.

Paschendaele, belg. os., asi 13 km sev.-vých. od Ypres. Byla ohniskem četných urputných bojů od října 1914, kdy ji Něm. obsadili při postupu na Ypres; dobyta 6. XI. 1917 Angl. a pak až do konečné angl. ofensivy na podzim 1918 stále v bitevní frontě předmětem útoků obou stran.

Pasionál, O_3 passionál.

Pasírovati (franc.), projeti, projíti. V kuchařství, tekutiny protlačiti sítem

nebo plátnem; k polévce, omáčce přidati mouku jako vazivo.

Pasíři, pův. řemeslníci, kteří pobíjeli kovem pasy a závěsníky na zbraně, kdežto nyní dělají ponejvíce kovové knoflíky a spony.

Pasitelés, řecký sochař a spisovatel, za Pompeia působil v Římě. Tvořil z mramoru, slonoviny a stříbra a chtěl dosíci jednoty mezi archaickou přísností a zevrubným realismem.

Pasiva (lat.), dluhy, závazky na rozdíl od aktiv (○). Jako pasiva čítají se: zákl. kapitál. res. fondy, služné, režie, dividenda a účtují se na pravé straně bilance.

Pasivita (lat.), stav nečinnosti; chemicky podle Schönbeina odolnost některých kovů proti látkám, které je za obyčejných okolností porušují.

Pasivní (passivní, lat.), trpící, nečinný, na rozdíl od aktivní. — O pasivním podniku se mluví, kde pasiva jsou větší aktiv.

Pasivní resistence, jeden z prostředků soc. boje, spočívající v přesném dodržování předpisů, čímž se práce zdržuje a protahuje, odmítání práce přes čas atd. Též v politice p. r. dokazuje chyby zákonů, které není ani možno přesně zachovávati.

Pasivum (lat.), v gram. trpný rod.

Paskalev Paskal (1875—1925), bulh. novinář. Redigoval hlavní orgán strany demokratické Preporec a čas. Demokracija. Náležel k nejbystřejším bulh. polit. redaktorům. Zahynul 16. IV. 1925 jako starosta města Sofie při výbuchu pumy v chrámu sv. Neděle.

Paskěvič Ivan Fedorovič, hrabě Erivanský, kníže varšavský (1782—1856), rus. vojevůdce; vyznamenal se 1812—14 jako divisní generál u Smolenska, Borodina, 1825 se stal gener. pobočníkem. Ve válce s Persií získal vítězství 1826 u Jelizavetpolu, 1824 se zmocnil perské Arménie a 1828 uzavřel mír v Turkmančaji. Po úspěších ve válce s Tureckem byl jmenován 1831 vrchním velitelem ruských vojsk v Polsku, potlačil téhož roku polské, 1849 uherské povstání u Világoše, 1850 se stal rak. a pruským polním maršálkem.

Paskov, ms. na M., okr. Místek, 2214 ob. (2008 čs.).

Paskvil (ital. pasquinata, hanopis, lat. libellus famosus), písmem neb obrazem rozšiřovaná urážka; její původce sluje paskvilant. O původu slova ○ Pasquino.

Pasmanik D. S. († 6. VII. 1930), ruský novinář, nacionalista, pův. žid; zúčastnil se v mladých letech revoluč. hnutí a byl vypověděn. Po prvé revoluci vrátil se do Ruska a přidal se ke straně konstit. demokr. V Rusku byl znám i jako žid. veř. pracovník, byl jedním ze zakl. listu Jevrejskaja žizň, který byl později přezván na Razsvet. Druhé vyhnanství trávil v Paříži, kde byl nejbližším spolupracovníkem V. Burceva v jeho listě Obščeje Dělo.

Pásmo v textiln., část přadena. — P. pohraniční, pruh země podél stát. hranic, široký na každé straně asi 4 km, do něhož mohou vstup. obyv. druhého státu v t. zv. malém pohraničním styku, t. j. při hospodářsky nutném styku, aniž by musili předkládati cestovní pasy s příslušnými visy. Úprava takovýchto volných přechodů přes hranice děje se zvl. mezinár. úmluvami. ČSR. uzavřelo takové úmluvy s Něm., Rak., Pol. a Rum.

Pásmový čas, ○ čas.

Pásmový tarif, ○ tarif.

Paso (špan., událost, scéna), malé dramatické hry lidového obsahu, jimiž se někdy rozšiřovaly mezi lid jednotlivé scény vynikajících dramat.

Pasohlávky (Weissstätten), o. na Mor., 1020 ob.

Pasov, býv. na německé říši nezávislé biskupství v Bavorsku, na obou březích Dunaje, založené roku 739 Bonifatiem. Z biskupů vynikl Piligrim (971—981), horlivý kolonisátor. Po saecularisaci r. 1803 připadlo město a pevnost, později i ostatek, Bavorsku. — P., m. v dol. Bavorsku, (1925) 24.428 ob., při ústí Innu a Ilzu do Dunaje. Dóm ze XIV. st., vyrábí se pivo, hospod. stroje, porculán, zvony; obchod s dřevem, obilím a vínem.

Pásovci (Daspodidae), čeleď chudozubých z řádu Xenarthra, neobrabaná, skrovně srstnatá noční zvířata, s krunýřem na hřbetě, většinou také na ocase a vnějších stranách krátkých nohou, s velkýma ušima, dlouze protaženou hlavou, s drápy na předních nohou, dlouhým jazykem k lapání mravenců a termitů. Žijí jednotlivě ve vyhrabaných jamách v Americe od Mexika na jih. — 1. Podčeleď Tatus (Tatusiinae), prstochodci s polotvrdým krunýřem, 7—9 zubů v každé polovině čelisti, až 10 mláďat. Pásovec devítipásý (Tatus novemcinctus) má též 8 nebo 10 pásů, 40 cm dl., s ocasem délky těla, v Texasu a sev. Argentině. 2. Podčeleď Armadilli (Dasypodinae), ploskochodci, 8—26 zubů v každé čelisti, 1—2 mláďata. Šestipásovec (Dasypus sexcinctus) je 50—60 cm dl. i s 20 cm dl. ocasem, žije v pampách Argentiny, pásovec obrovský (Priodontes giganteus) s 13 pásy, 1¾ m dl. a 45 kg těžký, žije v pra-

lesech Jižní Ameriky. Pásovec kulovitý (Polypeutes tricinctus) dovede schoulit se do koule, z níž vyčnívají pouze hlava a nohy. Obzvlášť jednoduchý je krunýř 3. podčeledi (Chlamidophorinae): kůže tvoří na zádech záhyb.

Pasovský Jaroslav, vl. jm. Jaroslav Šimánek (* 1890), č. básník, romanopisec a dramatik, středošk. prof. v Berouně. Vyznačuje se energickou a výraznou kresbou, přesnou psychologickou motivací a břitkou analysou. Sp.: Kniha královská, Praha 1912; Ruce osudu, Praha 1915; Přeludné lásky, Praha 1920; Stojaté vody, Praha 1921; Vábnička života, Plzeň 1930.

Pasovský Vratislav, pseud. Ant. Vojt. Valenty.

Pasovský Vratislav (1854—1924), český architekt a stavitel v Praze, dlouholetý předseda Klubu č. turistů, organisátor a propagátor turistiky. Z jeho prací: Lanová dráha a rozhledna na Petříně, mnoho soukr. staveb a tur. chat. Po něm pojmenována turist. chýše na Čerchově.

Pasovský vpád, ♌ Čechy, dějiny.

Pasquieur Etienne Denis, vévoda a kancléř franc. (1767—1862), 1819—21 ministr zahraničí, od 1842 člen franc. Akademie.

Pasquin J., pseud. Jana Vobořníka.

Pasquino, lidové jméno velmi porušené antické sochy v Římě, na nároží paláce Braschi; představuje sochu Menelaa s mrtvým Patroklem; nazv. podle ševce Pasquina ze XVI. st., proslulého kousavým humorem, kt. na tuto sochu lepil svoje satirické verše.

Passage (franc.), ♌ pasáž.

Passato (it.), minulý, bývalý.

Passauit (živec porculánový), skapolithu podobný nerost; nachází se vrostlý v živci i zrnitém vápenci, větráním se mění v kaolin.

Passavant (franc.), průvodní list.

Passepartout (franc., pas partu), hlavní klíč; vstupní, volný nebo trvalý lístek na všechna místa v divadle atd.; široký lepenkový rám bez skla na obrazy.

Passepied (franc.), kolový tanec z Bretagne, v rychlém, třídílném taktu, ve fr. suitě vkládaný mezi sarabandu a gigu.

Passepoil (franc.), všité, úzké, jinobarevné pásy zvl. na některé uniformy; passepoilovati, opatřiti passepoilem.

Passeport (franc.), prův. list, pas.

Passer, ♌ vrabec.

Passeres, ♌ pěvci.

Passero Cap, jižní cíp Sicilie, antické Promontorium Pachynum, na malém ostrově P. Tu zničilo 1718 angl. loďstvo loďstvo španělské.

Passe-volant (franc.), v XV. a XVI. st. dlouhá děla Francouzů a Španělů; též tolik jako slepý pasažér (♌).

Passiflora, mučenka, čeleď popínavých bylin a dřevin v tropické Americe, obsahující 337 druhů, z nichž mnohé s oblibou se pěstují u nás jako ozdobná okenní rostlina. Má nápadný velký květ, u něhož koruna jest poněkud srostlá v miskovitou číšku. Za korunou,

Passiflora coerulea.

široce do plochy rozestřenou, následuje jeden i více kruhů ozdobných brv a uprostřed květu zvedá se pestík s pěti tyčinkami, nitkami k němu přirostlými. Plod je dužnatá, mnohosemenná jedlá bobule. P. alta, m. křídlatá, pěstuje se v Peruvii pro ovoce a jako oplétavá ozdoba besídek. P. kermesina v Brasilii s červeným květem. P. edulis, m. jedlá, pěstuje se v Brasilii pro sladké bobule. P. incarnata s plodem bílým, P. trifasciata s listem pestře zbarveným. Pro pěstování v kořenáčích nejvhodnější je P. coerulea s jedlým plodem a P. racemosa s květem rumělkové barvy.

Passio (lat.), umučení, zvl. Kristovo, odtud pašije (♌).

Passion (franc.), vášeň, záliba, náruživost.

Passional, středohornoněmecká báseň o 100.000 verších o životech křesť. mučedníků podle J. Voragine Legendy zlaté, napsané anonymním mnichem kol 1300. — Kunhutin p. věnoval abatyši u sv. Jiří v Praze Kunhutě jeho autor, kanovník u sv. Jiří, Beneš. Text je vyzdoben kolorovanými kresbami neznámého kreslíře, jenž byl velkým umělcem české gotiky. P. nemohl však býti K. odevzdán, protože byl dokončen krátce před její smrtí. Teprve potom byly do něho vloženy další spisy. Lit.: A. Matějíček, Passionál abatyše K. (1922); Bl. Rynešová, Beneš, kanovník svatojirský, a Passionál ab. K. (Časopis archiv. školy III.).

Passionato (v hudbě), vášnivě.

Passos Soares de (1826—1860), portug. básník, ultraromantik (Poesias) a j.

Parní stroje V.

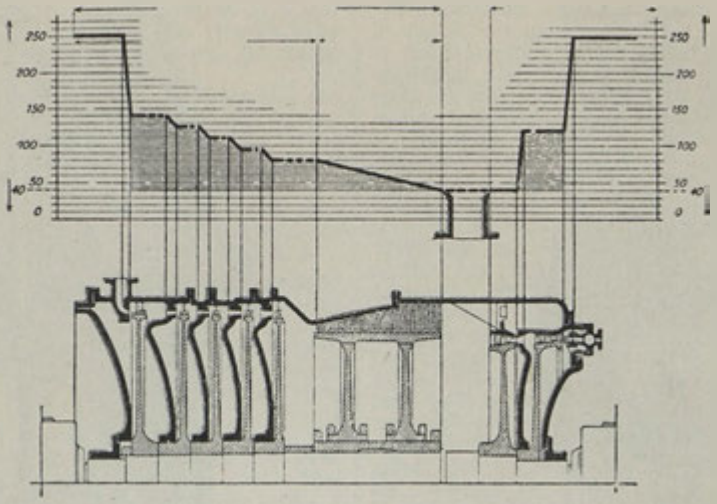

Curtisova turbina.

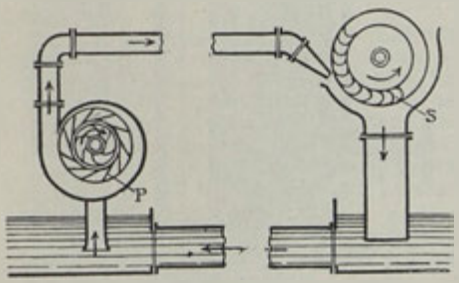

Princip hydrodynam. transformátoru (Föttinger).

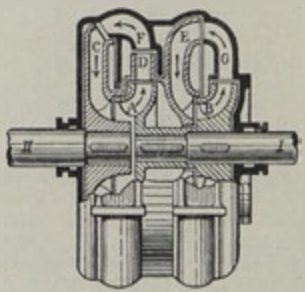

Transformátor (Föttinger).

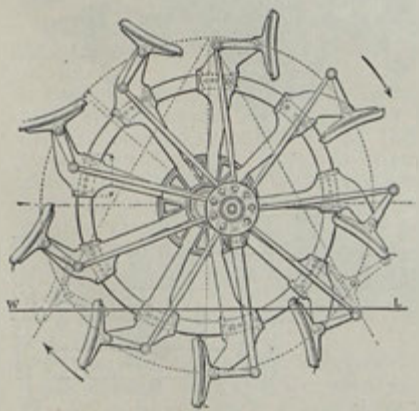

Lopatkové kolo s pohyblivými lopatkami.

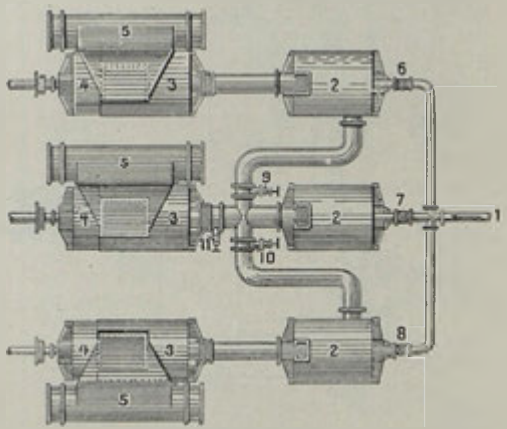

Třihřídelná turbina.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Parní turbiny.

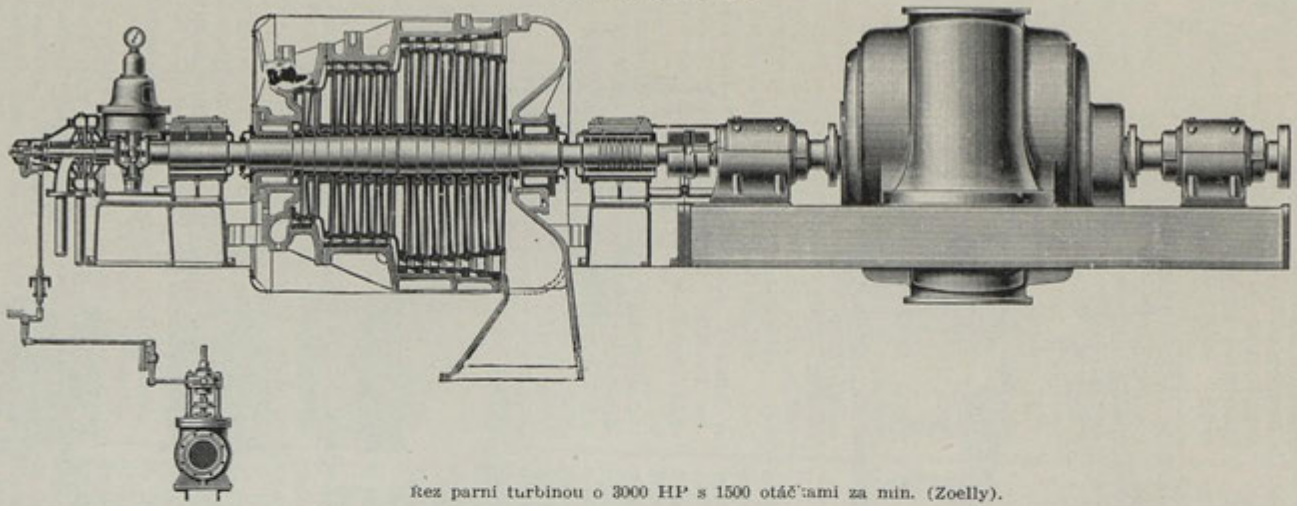

Řez parní turbinou o 3000 HP s 1500 otáčkami za min. (Zoelly).

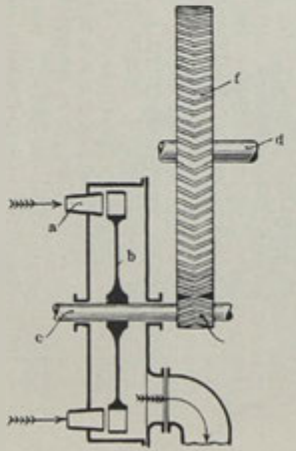

Lavalova parní turbina.

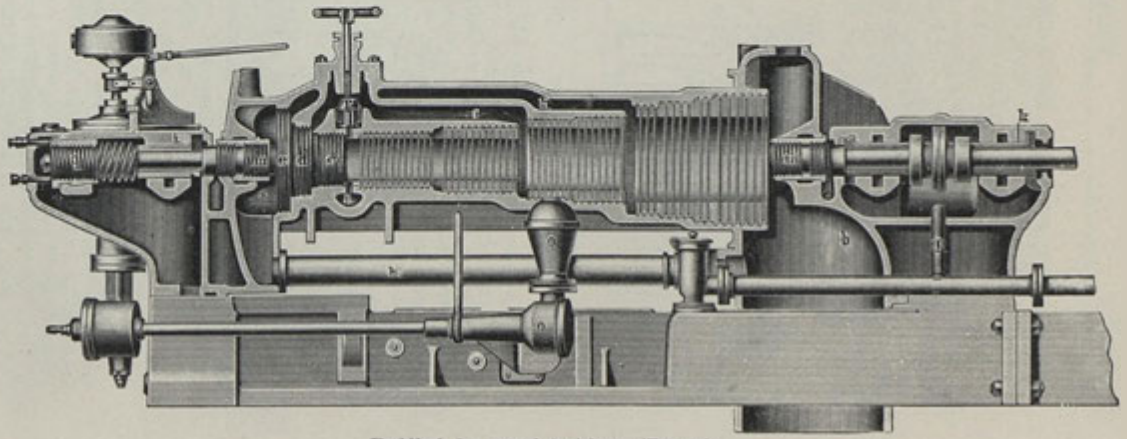

Podélný řez parní turbinou (Brown).

Passus (krok), starořím. míra = 5 stopám, dvojkrok; 1000 p. = 1 římská míle (1477·5 m); 1·25 p. = 1 stadium. Též místo ve spise neb v řeči.

Passy Fréderic (1822—1912), franc. politik, spoluzakladatel Společnosti přátel míru, 1874—89 poslanec liberální, člen Akademie; nositel Nobelovy mírové ceny za rok 1901.

Passy Paul (* 1859), franc. fonetik; napsal Le français parlé, Dictionnaire phonétique de la langue française (1898) a j.

Pasť, zařízení k chytání zvěře, zvláště dravců. Nejprostší je padací jáma na velké dravce, vykopaná v zemi, s kolmými stěnami, jejíž otvor je zamaskován. Menší zvěř chytá se do různých sklápěcích pastí a do ok, začasté pomocí vnadidla.

Pasta (it., těsto), těstovitá hmota, základ lékařských, kosmetických a j. prostředků; otisk medailí, gemm atd. v těstovité hmotě z jemné sádry neb síry.

Pastejřík Jan (* 1869), č. pedagog. spis., ředitel měšťan. školy v Karlíně. Sp.: Blíž k přírodě.

Pastel, pastelová malba, malování pastelovými barevnými tužkami na papír, lepenku nebo plátno. Nanesené barvy se rozetírají prstem nebo štětci, aby lépe přilnuly, čímž vzniká zvláštní drsnost, t. zv. samet. Obrazy jsou málo trvanlivé, poněvadž barevné částečky opadají. Tento druh malířství pěstován byl zvláště v době rokokové.

Pastelové barvy, barevné tužky na pastelové malování, vyráběné z barevných látek, rozetřených se sádrou, křídou, hlinkou, zinkoxydem a lepidlem.

Pasternak Boris Leonidovič (* 1890), ruský lyrický básník a spisovatel.

Pasternak Leonid Osipovič (* 1862), ruský malíř a kreslíř, portretista hlavně pastelem.

Pasteur Louis (1822—1895), franc. chemik, ředitel chem. laboratoria na École des Hautes-études v Paříži, od 1889 řed. Pasteurova ústavu; studoval chem. pochody při kvašení (tvorbu glycerinu a kyseliny jantarové), pak přešel k studiu mikroorganismů; vyvrátil teorii praplození; vynalezl metody k uchránění tekutin od hnilobných a kvasných pochodů (pasteurisování), očkování proti vzteklině a j. Soubor jeho věd. prací (189) vydal Valery-Radot (1900).

Pasteurisování, podle Pasteurova návodu zahřátí mléka, vína, piva asi nad 60—70°, aby se stalo trvanlivějším, neboť onou teplotou se činí škodlivé mikroby neškodnými.

Pastevnictví jest novodobé odvětví v chovu domácích zvířat, spočívající v řádném udržování zvlášť pro pasení určených a k tomu cíli vhodně upravených pozemků. Jest nezbytno při odchovu mladého a plemenného dobytka a mnohdy využitkuje méně výnosné pozemky lépe než polní hospodaření. O zdaru p. nerozhoduje však jen půda sama a klima, ale správa a udržování pastvin. V tom jest veliký pokrok proti dřívějším na píci velmi chudým a zanedbaným pastvinám, že jsou i pečlivě hnojeny, aby daly největší výnos píce pro pastvu. Na Slovensku zavádí se hnojení pastvin kejdou, kašovitou hmotou, pozůstávající ze směsi výmětů a moče zvířecí, vodou rozředěné. Za účelem lepší a úspornější organisace p., vyžadující někdy meliorace pozemků přívodu vody k napájení, výstavby přístřeší pro ochranu dobytka za nepohody, zřizují se pastvinářská družstva. V našem státě jest 1,207.000 ha pastvin, 8.6% celkové plochy.

Pastila (rus.), suchá ovocná marmeláda s cukrem z jablek, malin atd.; ruské národní cukroví.

Pastilky (lat. pastilli, též trochisci), přípravky, při nichž se sypká hmota uvede do žádoucí formy s cukrem nebo bez cukru a bez lepiva obyčejně pouhým lisováním. Lékařské p. váží obvykle 1 g a obsahují přesně určené množství léku.

Pastinák obecný (Pastinaca sativa), bylina dvouletá, až metr vysoká, okoličnatá, s listem jednoduše zpeřeným, na svrchní straně leskle zeleným. Květ zlatožlutý, plod okrouhle vejčitý, nepříjemně páchnoucí. Na lukách a u cest v nižších polohách hojný. Od dob římských pěstuje se v zušlechtěné odrůdě, která poskytuje bílý, tlustý kořen, podobný mrkvi. Zelenina méně známá a méně oblíbená.

Pasto (San Juan de P.), hl. m. kolumbijského depart. Mariño, (1918) 29.035 ob.; středisko zemědělství.

Pastor (lat., pastýř), evang. farář; p. primarius, vrchní farář. Pastoralia (pastoralia), farní záležitosti.

Pastor J. (* 1841), č.-am. novinář, později vysměh. agent v Hamburku; vstoupil do kláštera, ale r. 1866 vystěhoval se do Ameriky. Byl redaktorem Pokroku, Západu a Slavie.

Pastor aeternus, začáteční slova konstituce, kterou papež Pius IX. prohlásil 1870 dogma o papežské neomylnosti.

Pastorale (it., pastýřský kus), název malých divadelních her, později idylického genru operního. Rovněž hudební kusy, které upomínají na hru pastýřů na

šalmaj, nebo vůbec hudba, která oslavuje venkovský život, jako Beethovenova Pastorální symfonie. ⚲ pastourelle.

Pastorální (lat.), pastýřský, idylický; líčící život pastýřů nebo venkovanů; též týkající se pastora (faráře) a jeho úřadu. ⚲ pastorale.

Pastorální listy, novozákonní dopisy Timotheovi a Titovi, připisované apoštolu Pavlovi.

Pastorální teologie, část bohosloví, pojednávající o kněžské praksi.

Pastorek, nevlastní syn.

Pastorellové (Pastorels, Pastouraux, pastýř), účastníci sektářského povstání franc. lidu, potlačení 1251.

Pastos (ital. pastoso, franc. pâteux, těstovitě), v malířství tučné nanášení barev na sebe k docílení plastičnosti a světelnosti. Protiklad: lasurování (⚲).

Pastourelle (franc., provençal. pastorela, pastoreta, pastýřka, pastýřská píseň), ve starofranc. a provençal. literatuře krátká lyrická báseň o více rýmovaných slokách. Obsahem bývá ve starších p. ucházení rytíře o pastýřku, v mladších líčení her a tanců pastýřů a pastýřek.

Pastouška, na č. venkově byt obecního slouhy, který pase dobytek.

Pastovce (Pasztó), o. na Slov., okr. Želiezovce, 1172 ob.

Pastrnek František, PhDr. (* 1853), č. slavista, žák Jagičův, univ. prof. v Praze. Vydal řadu věd. spisů z oboru slov. filologie. Člen Č. Akad., předseda Masarykova lidových. ústavu. Sp.: Hláskosloví jaz. slovanského (1888), Bibl. přehled slov. filologie (1892), Dějiny slov. apoštolů (1902), Slov. legenda o sv. Václavu (1903), Tvarosloví jazyka staroslověnského (1909) a j.

Pastuchov Krstju (* 1874), bulh. politik. Je vůdcem soc. dem. strany a byl min. vnitra v koaliční vládě r. 1919.

Pastuchov, o. na Slov., okr. Hlohovec, 880 čs. ob.

Pastvina, půda porostlá trvale trávou a rostlinami, jež se nezorává. Podle používání rozeznáváme vlastní p. a louku. Této se používá pro sklizeň sena. Na vlhkých nížinách a drsných pohořích jsou přirozené pastviny. Pozemky, jejichž odbělání nedovoluje klimatická poloha, stávají se hospodářsky nezbytnými pastvinami, čím více chybí pracovních sil a vyplácí-li se chov dobytka.

Pastviny, o. v Č., okr. Žamberk, 695 čs. ob.

Pastyřík Josef (* 1869 ve Šlapanicích u Brna), senátor, předs. Zem. živn. rady na Moravě, význačný pracovník pro zvelebení řemesl. stavu, obch. v Hulíně.

Pastýřské hry, ⚲ pastorale.

Pastýřské listy, ⚲ listy pastýřské.

Pastýřský prsten, od IV. st. posvěcený prsten, který nosí biskup na znamení věrnosti své diecési.

Pasubio Monte, ⚲ Monte Pasubio.

Pasy cestovní, průkazy totožnosti, potřebné při překročení st. hranic za účelem delšího pobytu v cizině. Výjimku tvoří pobyt v t. zv. pohraničním pásmu (⚲). P. c. vydávají polit. n. polic. úřady (v cizině našim stát. příslušníkům úřady zastupitelské) pravidelně na dobu dvou až tří let. Po jejím uplynutí lze zažádati o prodloužení. Pas se vydá na žádost, opatřenou kolkem, nutno přiložiti dvě fotografie a osobní doklady. Za vydání se platí poplatek za úřední výkon a kolkovné. Pas se vystavuje jen do těch zemí, do kterých si žadatel přeje. Manželé (i celá rodina s dětmi) mohou míti jeden společný pas. P. jsou osobními průkazy a obsahují podrobný popis osoby majitelovy. Při přechodu přes hranice konají se prohlídky p. c. Při jízdě do některých států musí býti pas opatřen visem dotyčného státu, t. j. dovolením onoho státu, že tam tuzemec může projeti (t. zv. průjezdní visum) nebo se zdržeti. Pro t. zv. malý pohraniční styk (při nutném přecházení hranic z důvodů úředních n. jiných) při růz. výletech, v želez. a pošt. styku stačí pohraniční průkazy, výletní osvědčení atd., neboť mnohdy v pohraničním pásmu (⚲) není vůbec třeba průkazu.

Paszkiewicz Henryk (* 1896), pol. historik. Sp.: Polityka ruska Kazimierza W. (1925).

Paszkiewicz Ludwik Ant., MUDr. (* 1878), pol. lékař a prof. patol. anatomie na univ. varšavské.

Paszkowski Edward (* 1863), pol. novinář, red. Dziennika Poznańskiego a spoluprac. Krak. Czasu.

Paszkowski Wacław, Ing. (* 1881), prof. železn. inžen. na technice varšav., r. 1918 min. dopravy.

Paša (tur.), úřednický titul v Turecku, původně spjat s nejvyššími úřady vojenskými a námoř., od vlády Murata III. udělován i vysokým úředníkům civilním, později někdy i osobám neúředním.

Paša Josef (* 1884), č. sochař, žák Maudrův. Z jeho prací: Fontána lásky, Vůdce, V boji, Útok, K. H. Mácha, relief O. Ševčíka, poprsí Jos. Holečka a Al. Jiráska a j.

Pašáchol, ⚲ Mauritia L.

Pašalyk (tur.), kdysi tur. území, pašovi podřízené.

Pašek Jan (* 1891), český malíř, žák Schwaigrův, franc. legionář. Obrazy ze záp. fronty.

Pašek z Vratu Jan († 1533), primátor pražský, od 1493 mistr svob. umění a právník. Získal si sice zn. zásluhy o povznesení města, ale jeho mstivost a neupřímnost způsobily odpor, v jehož čelo se postavil Jan Hlavsa z Liboslavě, který byl pak jmenován primátorem, ale pouze na krátkou dobu. P. jal se pak pronásledovati přátele Hlavsovy, pak i luterány vůbec. Ferdinand I. však jej konečně sesadil a r. 1530 P. vypověděn z Prahy.

Pašeráctví, ↗ podloudnictví.

Pašev Gančo St. (* 1885), bulh. bohoslov. a univ. prof. Rediguje Naroden pastir. Hlavní díla vědecká: Cel i smisl na života (1922, 1923), Avtobiografija, dnevnici i spomeni na dr. T. Stambolski (1927).

Pašev Kosta, MUDr. (* 1873), bulh. okulista, univ. prof. Na lék. fakultě sofijské univ. přednáší o očních chorobách. Hl. díla: Etude sur le renversement temporaire de la cornée (1904), Sur les lésions de l'appareil visuel dans les guerres balcaniques (1923), Obšta oftalmologija (1925), Specialna oftalmologija (1929) a j.

Pašić Nikola (1846—1926), srb. státník, 1881 založil radikální stranu, za povstání 1883 prchl do ciziny, po návratu a amnestii stal se 1889 předsedou skupštiny, r. 1891—1892 minister. ským předsedou a 1893—1894 vyslancem v Rusku. V únoru 1904 byl ministrem zahraničí, v listop. 1904 až květnu 1905 a v dubnu 1906 až červnu 1908 ministerským předsedou, jím opět v říjnu 1909 a po páté v září 1912. V letech 1919 a 1920 zastupoval Jugoslavii na mirových jednáních v Paříži. Jako minister. předseda 1921 usiloval o centralistickou ústavu; od října 1924 až do smrti opět minister. předsedou.

Nikola Pašić.

Pašije (slovo, vzniklé od lat. passio = utrpení), název pro evangelia, připadající na Květnou neděli, úterý, Zelený čtvrtek a Velký pátek, líčící utrpení Kristovo, obyčejně na kostelním kůru zpívaná.

Pašijová hudba, dramaticko-hudební dílo, určené pro církevní obřady velkopáteční. Vznikla z gregoriánského zpěvu, který předpisoval provedení officia velkonočního týdne třemi solisty a sborem. K biblickému textu byly přidány: Introitus a Conclusio. Pašije J. Waltera a H. Schütze jsou komponovány tímto způsobem. Schütz v díle Sedm slov Kristových užil první recitativu. V XV. stol. vznikly pašijové moteta, ve kterých vše bylo zpíváno sborem. J. Sebastiani tvoří přechod k pašijovým oratoriím. Pašijový text prováděli solisté a sbor za průvodu instrumentálního. Mistr této formy pašijí byl S. Bach. U něho pašije se skládají ze sborů, arií, recitativů. Jednající osoby jsou: evangelista, Kristus, učednici atd. Volná zpracování p. na způsob oratorií napsali Händel, Keiser, Telemann, Beethoven, Spohr, Schneider, na způsob opery: Keiser, Käfer a konečně ve formě kantáty: Graun, Homilius.

Pašijové hry, duchovní hry, které představují utrpení Kristovo. Vyvinuly se z velikonočních her a pův. byly latinské (XIII. stol.); často obsahovaly i komické scény v lidové mluvě. Nejstarší p. h. pocházejí z kláštera svatohavelského. Byly rozšířeny v celé Evropě. Někde se udržely až dodnes. Nejproslulejší jsou p. h. v Oberammergau. Obec při moru 1633 se zavázala pořádati dramatisace utrpení Kristova. Obdobné p. h. konají se v Erlu, Brixleggu (Tyroly) a v Hořicích na Šumavě.

Pašijový čas, v evangel. církvi doba od Popeleční středy do Bílé soboty, v níž se připomíná utrpení Kristovo. Obdoba katol. doby postní.

Pašinka, o. v Č., okr. Kolín, 516 čs. ob.

Paškál (lat. cereus paschalis), velkonoční svíce. Vzíti na p., někoho vyslýchati.

Paškovce, o. na P. R., okr. Svaljava, 499 ob.

Paškovskaja, kozácká osada v ruské župě Sev. Kavkaz, okr. Kubáň, (1926) 17.990 ob. Zemědělství.

Pašman, jugosl. ostrov při dalmatském pobřeží, 59.4 km² veliký a vysoký až 274 m, má (1921) 3684 srbochorv. ob. Hl. m. P. mělo (1921) 1001 ob. Olivy, vinná réva, rybářství.

Pašovati, podloudně dopravovati přes hranice.

Paštika (středolat. pastata, z pasta, těsto), jemný pokrm z masa (zvláště rybího), v obalu z pevného těsta (en croutle), nebo v porculánu (en terrine). Anglické pies obsahují též ovoce. — Štrasburská p., z husích jater, masové nádivky a lanýžů. P. tuto vyna-

lezl kuchař Maître Close ve Štrasburku (1790).

Pat, v šachu situace, kdy jeden z hráčů nemůže táhnouti, poněvadž by přišel do šachu. Nerozhodná partie.

Pata (lat. calx), zadní část nohy.

Pat a Patachon (Karl Schenstroem a Harald Madsen), populární dvojice dánských filmových komiků, kteří vytvořili mnoho úspěšných filmů; později přešli k filmu zvukovému (P. a P. se učí německy).

Páta František, PhDr. (* 1885), bibliotekář Národ. musea. Sp.: Růžový pařouček v Lit. 1908, 2. vyd. 1921; Litomyšl, příspěvek k estetice maloměsta 1910; O J. Honsovi a J. Šejnostovi 1910; Stará Litomyšl 1911; Lit. a Toulovcovy skály 1912; Julius Mařák 1913; Litomyšlsko (Körbrovy monografie č. 20) 1913; Litomyšl, průvodce 1921; Bibliografie Jiráskova díla 1921; Městské museum v Lit. 1923; Stručný průvodce po Lit. 1924; spolupracoval na Körbrových edicích: Království České od dílu VI. a Po troskách české slávy I.—II. Překl. z polštiny, němčiny, z ruštiny, srbštiny a chorvatštiny.

Páta Josef, PhDr. (* 27. VIII. 1886), čes. slavista, prof. v Praze, od r. 1922 na Karlově univ. v Praze pro luž.-srb. jazyk a lit., zár. lektor bulh. jaz. od r. 1920, na čes. technice od r. 1916. Spoluzakl. Čes.-luž. spolku 1907, jehož činnost po válce obnovil, člen. slov. odboru Čs. obce sokol., Slov. ústavu a spoluzakl. Čsl.-jihosl. ligy a j. Věd. spisy: Zlomek evang. XIII. stol. 1915, Z čes. list. J. A. Smoleřa 1919, Krátká příručka h.-luž. srbštiny, Luž. čítanka a Slovník 1920—21, Plovdivsko evangelie 1920, Úvod do studia luž.-srb. písemnictví 1925 (luž. vyd. značně rozšíř. 1929), Jos. Dobrovský a Lužice 1929, Z kult. živ. Luž. Srbů po svět. válce 1929 (autor. překl. něm. Skalův 1931, luž. Wićazův a franc. Chérestův t. r.). — Jiné: Lužice 1919 (vyšlo v h.-luž. překl. Wićazově, d.-luž. M. Witkojc, chorv. Bučarově a bulh. Ognjanova), Luž. a mír. kongres 1920, H. Zejleř 1922, Vrchlický a Luž. 1927, Fonograf. zápisy luž. 1931; Luž. malíř M. Nowak 1930; Několik kapitol z dějin styků čes.-bulh. 1917, Bulh. básník Iv. Vazov 1921, Interes u Čechitě kàm bàlg. ezik 1928, Bulharsko 1930; Školství a osvěta v Jugoslavii 1921, Ksaver Meško 1928; Slovanstvo a Sokolstvo 1920 (luž. 1924), L. Kuba 1923 (2. rozšíř. vyd. 1926), H. Svačina 1927, Ant. Tomíček 1928, T. Nováková 1928, J. Hejret 1928, M. Murko 1930. Ze vzpomínek sokolských 1912. Mimo to upravil Gebauerovu Čes. mluvnici pro obch. akad. 1913 (4. vyd. 1925). Překl. ze slov. jaz.

Patagium, kožní blána mezi tělem a končetinami, jako padák. Je vytvořena u některých vačnatců, veverek a u všech netopýrů, z plazů u gekonů (Draco volans).

Patagonie, nejjižnější území amerického kontinentu, mezi Atlantickým a Tichým oceánem, asi 800.000 km², z čehož 670.000 km² na vých. náleží Argentině, ostatní Brasilii. Je prostoupena Andami (Cerro San Valentin 4058); patagonská tabule má třeti- a čtvrtohorní usazeniny. Drsné podnebí se stává směrem od z. na v. sušším. Záp. okraj And je pokryt lesy, celý východ je stepnatý. Zvířenu zastupují stáda guanaků, jeleni, pásovci, pumy. Jediné význačné město je Punta Arenas.

Patan (Pattan, novoind., město), jméno mnoha měst v Britské Indii; m. v brit.-ind. státě Baroda, (1927) 27.017 ob.

Patandžalih (džali), slavný indický filosof a gramatik, autor Mahábhášia (☌). Žil asi v II. stol. př. Kr.

Pataš (Patas), o. na Slov., okr. Dun. Streda, 675 ob.

Pâte sur pâte (fr., pat-syr-pat, masa na mase), Číňany vynalezený způsob vytvořiti bílé figury a ornamenty na temném podkladě na porculánu. Relief se nanáší tence, takže po vypálení prosvítá podklad.

Patejdl Josef, JUDr. (* 1878,) min. rada v kanceláři pres. rep., předseda Čs. obce legionářské a poslanec N. S. Před válkou advokát v Plzni, zajat na r. frontě a od 1915 rev. pracovník v Rusku.

Patek Stanisław (* 1866), p. právník a diplomat, 1920 min. zahraničí, od 1926 vyslanec v Moskvě.

Pátek (lat. Dies Veneris), šestý den týdne. Světí se v kat. církvi jako den smrti Ježíšovy postem. U mohamedánů je p. den zasvěcený odpočinku. — P. Velký, p. v pašijovém týdnu (☌), den památky smrti Kristovy, v katol. církvi den smutku, ale pracovní den; v evang. církvi velký svátek prvního řádu.

Pátek, o. v Č., okr. Louny, 495 ob.

Pátek, o. v Č., okr. Poděbrady, 630 ob.

Pátek Ferdinand (* 1868), č. folklorista, úř. st. zást. ústavu.

Pátek František (1869—1930), č. finančník, nám. ředitele Zemské banky, organisátor a starosta Sdružení peněžního úřednictva.

Pátek Jan (1828—1872), č. pedag. spisovatel a zemský šk. inspektor. Spisy zahradnické a pedagogické.

Pátek Jan (* 1876), č. finančník, býv. vrchní ředitel Sporobanky, od 1923 řed. fil. Hyp. banky v Bratislavě, lektor ban-

kovnictví na vys. šk. obch. v Praze. Sp.: Základy bankovní, Národní peníze a j.

Patella (lat.), miska, číška.

Patena (lat.), v prvokřesťanských dobách kovová neb skleněná miska, na kterou se kladlo Tělo Páně při přijímání věřících. Vnitřní plocha byla ozdobená rytými nápisy a symbolickými obrazy.

Patena.

Později byla p. přijata jako bohoslužebné nářadí při katol. mši, ve tvaru zlaté neb pozlacené, kulaté ploché misky s vydutým kruhem pro hostii, která je na ni položena do obětování a od agnus do přijímání.

Patent, dokument, kterým se uděluje po určitý čas výhradní právo zužitkování nějakého nového vynálezu. Patentovati možno pouze nové vynálezy, které dovolují živnostenské použití; vyňaty jsou: 1. takové vynálezy, jichž zužitkování se příčí zákonům nebo dobrým mravům, 2. potraviny, poživatiny, léky a látky, vyrobené chemickou cestou, povolují se jen tehdy, týká-li se vynález určitého způsobu výroby tohoto předmětu. Za nové nejsou pokládány vynálezy, které tiskem posledních sto let jsou zřetelně popsány nebo v tuzemsku byly veřejně zužitkovávány. Patentní právo je dědičné. Délka trvání patentního práva je 15 let po dni následujícím dni přihlášení. P. zaniká zřeknutím se majitele nebo neplacením povinných poplatků. Patent se prohlásí neplatným, prokáže-li se nedostatečná způsobilost k patentování nebo nedostatek novosti nebo neoprávněné odcizení myšlenky vynálezu. Po třech letech může majitel patentu tento odvolati, neprovádí-li vynález v přiměřeném rozsahu a p. Přihláška p. se děje pro každý vynález zvláště písemně u patentního úřadu, musí obsahovati přesné označení a popis vynálezu, udání patentních nároků a potřebné výkresy, modely, vzorky. Byl-li p. náležitě přihlášen a předběžně prozkoumán, uveřejní se tiskem. V době dvou měsíců po uveřejnění může pak kdokoli písemně proti udělení p. protestovati. Po této době pak patentní úřad rozhodne o udělení p. Porušování p., vědomě nebo z hrubé nedbalosti, se trestá nahrazením škody, peněžitou pokutou n. vězením. — P. (z lat. patens, otevřený, veřejný), veřejný list, jímž se něco stvrzuje; v kancelářské mluvě středověké (patentes litterae, též patenta) i novověké vrchnostenské vyhlášky.

Patent důstojnický, jmenovací list důstojníka (angl. commission) neb vyšší důstoj. hodnosti (v Rak. plukovníka); vznikl z listiny, která opravňovala za dob žoldnéřů majitele najmouti (naverbovati) pluk; odtud jméno.

Patentní právo, souhr práv. předpisů, upravujících ochranu vynálezů. U nás dosud platí p. zákon ze dne 11. I. 1897, č. 30 ř. z., doplněný dvěma čsl. novelami č. 305/1919 a č. 252/1922. Zákon chrání vynálezce patentu, připouští-li nový vynález živnostenského použití a není-li účel a používání protizákonné, nemravné a zdraví škodlivé. Za udělení patentu může zažádati kdokoliv. Učiní tak přihláškou u p-ího úřadu. Patenty se udělují nejdéle na 15 let. P. úřad má sídlo v Praze, jest podřízen přímo min. obchodu a je rozdělen na tři oddělení: přihláškové, stížnostní a zrušovací. Skládá se z techniků a z právníků. Prvé oddělení přijímá přihlášky nových patentů, vyzývá k podání námitek a uděluje patent. Stížnostní odd. rozhoduje o stížnostech proti přihláškám, odd. zrušovací rozhoduje o žalobách, patentů se týkajících. Proti rozhodnutí zrušovacího odd. lze podati odvolání k p. soudu, který je složen z radů nejv. správního soudu, ze zást. min. obchodu a z techniků. O žalobách proti rušení patentu rozhodují obchodní soudy (obch. senáty kraj. soudů). Zastupování stran v technickém jednání před p-ím úřadem obstarávají t. zv. p. zástupci z povolání. P-ím zástupcem se může státi čsl. státní občan, mající bydliště v tuzemsku, zachovalý, který vykonal s úspěchem státní zkoušky na technice a zkoušku u patentního úřadu z p-ího práva. Další podmínkou jest, že byl zaměstnán alespoň dva roky u tuzemského p-ího zástupce. — Vedle tuzemské ochrany patentů jest zavedena mezinár. ochrana pařížskou úmluvou z r 1883, která jest ve smyslu čl. XX St. Germainské smlouvy závazné i pro Československou republiku.

Pater (lat., otec, množ. č. patres, ♀), jméno mnicha na kněze vysvěceného na

rozdíl od klášter. laika, zvaného frater. Sanctissime P. (nejsvětější otče), obřadné oslovení papežů. P. familias, hlava rodiny.

Pater (peter) Walter Horatio (1839—1894), angl. spisovatel; nejlepší z jeho psychologických románů je z doby Marca Aurelia: Marius the Epicurean (přel. A. Fišerová 1911). Byl vynikajícím kritikem a mistrem jemné prósy. Ač zakladatel impresionisticko-estetického chápání umění, přece zůstal ve svém kultu krásna duchovnější a náboženštější než jeho žák O. Wilde a franc. l'artpour-l'artisté.

Páter Vyklouz, pseud. Karla Judy.

Pater peccavi (lat.), otče, zhřešil jsem (podle Luk. 15, 18 a 21), formule při lítostivém vyznání viny. — Pater patriae (lat., otec vlasti), příjmí Ciceronovo, jehož se mu dostalo po odstranění Catiliny; potom čestný název, jejž uděloval senát většině římských císařů od Augusta r. 2 př. Kr.

Patera (lat.), plochá miska.

Patera Adolf (1819—1894), č. hutník a chemik, zakl. výroby uranových barev v Jáchymově a řed. st. hutn. laboratoře ve Vídni.

Patera Adolf (1836—1912), filolog, knihovník Čes. musea; vydával prameny k dějinám staré české literatury. Byl též tajemníkem Matice české. Sp.: Čtenie zimnieho času, Korrespondence a listiny Mikuláše Drabíka a j.

Patera Bohumír (* 1860), č. básník a pedagogický spisovatel.

Paternita (lat.), otcovství.

Paterno, město na Sicilii, prov. Catania, (1921) 33.344 ob., na j. úpatí Etny; má zbytky starých lázní, minerální prameny, pěstuje víno.

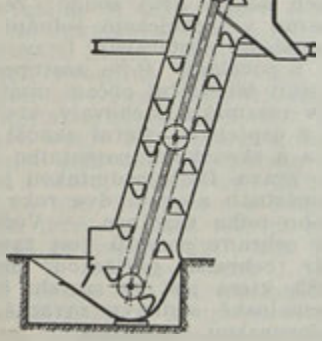

Pater noster.

Paternoster, odedávna v Číně známé zdvihadlo, s nekonečným, přes hnané a vodící kolo vedeným řetězem, na který jsou upevněny kapsy, truhlíky nebo kališky, sloužící ke zdvihání tekutých. polotekutých a sypkých látek.

Patero y de Vera Ignacio Pedro Alejandro (1857—1911), filipinský státník, na rozkaz generála Primo de Rivery (O_4) uzavřel 1897 smlouvu s vůdcem filipinských vzbouřenců Aguinaldem, hájil špaň. zájmy proti USA.

Paterson (peters'n), město v sev.-amer. státě New Jersey, (1927) 143.800 ob., u 15 m vysokého vodopádu řeky Passaic River; továrny na stroje, výrobu oceli a nejvýznamnější továrny na hedvábí a jeho barvení v Americe.

Paterson (peters'n), 1. James (* 1854), skotský malíř, náležel ke skupině Glasgow-Boys; — 2. William (1665—1719), skotský obchodník, jako finanční rádce Viléma III. dal popud k založení Anglické banky.

Páteříček (Cantharis), rod brouků z čeledi Malacodermata, s podlouhlým, měkkým tělem, štítem širším než delším. Krovky kryjí celý zadeček, po jehož stranách jsou vychlípitelné, pomorančově žluté žlázky. Hmyz i larvy živí se housenkami, slimáky a larvami jiného hmyzu. Žijí pod spadlým listím a odtud vylézají z jara někdy v úžasném množství na sníh. P. sněhový (C. fusca), černý; přední část hlavy žlutočervená. P. obecný (C. rustica), štít červenožlutý s černými skvrnami. P. hlohový (C. discoidea), štít s černou skvrnou uprostřed. P. žlutonohý (C. haemorrhoidalis). P. tmavý (C. obscura). P. fialový (C. violacea). P. žlutoústý (C. abdominalis).

Patetický (z řec.), nadšený, vášnivý.

Patha Jan (1848—1924), č. hud. sklad., učitel v Jičíně.

Pathos (řec.), vlastně utrpení, též vášeň; v estetickém smyslu znamená patetický v uměleckém díle člověk nebo ráz díla s vědomou, násilně vystupňovanou povýšeností nebo nadšením.

Patience (franc., pasiās), trpělivost; jméno her v karty pro jednoho hráče, který si je vykládá.

Patina (lat.), hustý, modře nebo hnědě zelený povlak na mědi a bronzu, vznikající vlivem vlhka a vzduchu a sestávající ze zásaditého uhličitanu mědi; vlivem sirovodíku ze vzduchu velkých měst zčerná vytvořením sirníku mědi.

Patinir (Patinier) Joachim de (1485—1524), nizozem. malíř, zakladatel holandského krajinářství.

Patiño (patinjo), 1. Baltasar, markýz de Castelar (1666—1733), špaň. státník, hájil zájmy Filipa V. z Anjou ve válce o dědictví španělské 1720, 1726—30 ministr války; — 2. José (1666—1736), špan. státník, založil Academia Naval, vynikl jako ministr námořnictví, financí, kolonií a války; 1734 ministerským předsedou.

Patisk, otištění díla nebo jeho části bez svolení autorova.

Pâtisserie (franc.), těstové paštiky; též krám, kde se paštiky prodávají.

a b

Patka

a) gotická, b) románská.

Patka (ve stavit.), spodní část sloupu, pilíře nebo zdi, různě zdobená.

Patkanjan Rafael (1830—92), armén. vlastenecký básník.

Patkanov Kerope Petrovič (1834—89), rus. filolog, orientalista, historik armén. literatury.

Patkul Johann Reinhold (1660—1707), livonský státník, byl v čele livonské deputace, žádající od Karla XI. uznání práva privilegií šlechty; 1699 dal podnět k uzavření protišvédského spolku mezi Saskem, Polskem a Ruskem; 1704 rus. vyslancem ve Varšavě; 1705 zatčen v Drážďanech, vydán Karlu XII. a popraven. Hrdina četných vlasten. básní.

Patna (sansk., město), hlav. město v brit.-ind. prov. Bihar a Orissa, na pravém břehu Gangu, 119.976 ob.; produkuje koberce, brokátové látky, hliněné zboží, opium. Nablízku staré město Patalipura a poutní místo Hadžipur.

Patočka František (1836—1906), č. klas. filolog, prof. gymn. v Praze. Vydal Učebnice latiny a Komenského Orbis pictus (1873).

Patočka Jan (* 1876), č. odb. spis. a kult. pracovník na Kutnohorsku, řed. obchod. akademie v Kutné Hoře a předseda tamního osvět. sboru. Sp.: Nauky obch. (1904).

Patočka Josef (* 1869), řed. učit. ústavu v Praze a č. pedagog.

Patočka Ladislav, PhDr. (* 1891), prof. č. obch. akademie v Jablonci n. N. a odb. spis. Sp.: Jablonecká industrie v mezinár. obch. (1924), Honorární konsuláty (1928), Problémy čs. hosp. expansivity (1929).

Patočka Ludvík, ps. Ot. Fischera (○).

Patologie (řec.), nauka o podstatě chorob, zjišťuje jejich příčinu (aetiologie), vznik (patogenese), změny v onemocnělých orgánech (patologická anatomie a histopatologie), změny chemické skladby a pochodů (patologická chemie). K prozkoumání nemocí se konají pokusy na zvířatech (experimentální p.). Klinická p. zjišťuje nemocí vyvolané symptomy.

Pátrací služba ○ policie.

Pátrač (Aufklärer; éclaireur; scout), vojín hlídky (○), jehož úkolem jest prozkoumati terén a postavení nejbližších oddílů nepřátelských, zejm. u jezdectva.

Pátračka, četnická pátrací stanice.

Pátradlo (v lék.), ○ sonda.

Patras (Patrai), st. město řecké, na s.-z. pobřeží Peloponésu, leží při zálivu Patraském, ovládajíc vchod do zálivu Korintského, (1923) 61.015 ob. Bavlna, víno, koňak. Vývoz vína, tabáku, kožií, oleje. Záliv Patraský spolu se zálivem Korintským odděluje Peloponés (již. Řecko) od ostatního Řecka. Bylo to důl. m. již ve starov., člen Achajského spolku. Později vedle Korintu bylo nejst. křesť. m. Ve středověku střídalo pány: Benátčany (1408), Turky (1463), r. 1821 začalo tu řecké povstání, proto r. 1822 dobyto Turky, ale 1828 obsazeno záp. mocnostmi.

Patrčka Michal Silorad (1787—1838), č. buditel a spisov. v Solnici. Měl značnou zálibu ve fysice a ve vědách přír. Sp.: Písně vojenské (1815), satir. básně Míchanice a j. ○ Al. Jirásek: F. L. Věk.

Patres (lat.), otcové, 1. senátoři (patres conscripti) ve starov. Římě; 2. křesť. kněží, zvláště mniši.

Patria (z lat.), vlast, otčina.

Patria, 1. hřeben ve Vys. Tatrách, skupina Kriváňská, 2205 m vys. — 2. Nejv. hora mezi Spiší a Šariší (1172 m).

Patria potestas (lat.), otcovská pravomoc v řím. právu. Podle ní měl otec neomezenou moc nad dítětem, mohl je i usmrtit. Vzdělání, sňatek, poručnictví, užívání majetku dítěte, to vše leželo v pravomoci otcově.

Patriarcha (řec.), praotec, bibl. název starozák. otců, pozd. představených synedrií. V křesť. církvích titul nejpřednějších biskupů: ve vých. církvích p. cařihr., jerusalem., alexandr., antiochejský; v kat. církvi p. je titul arcibisk. benát., lisabon., v Goa a špan. voj. bisk.

Patriarchální, 1. co přísluší patriarchovi; — 2. vládní útvar, starající se o blaho poddaných (na př. p. absolutismus v XVI. a XVII. stol. v Německu).

Patriarchální klobouk, odznak hodnosti p., na rozdíl od kardinálského klobouku je barvy zelené.

Patriarchát, hodnost patriarchova. Cařihradský p. byl dříve duch. hlavou celé vých. křesť. církve. Od něho se však odtrhla ruská církev za Petra Vel. a na zač. XIX. stol. i jiné církve (srb., bulh., řec.). Dnes cařihrad. p. je duch. hlavou jen Řeků v Turecku. — Též vláda mužů na rozdíl od vlády žen (matriarchát).

Patriciát, hodnost a stav starořím. patricia, od Konstantina Vel. (zač. III. st. po Kr.) zaveden jako 1. stav po konsulech. Ve středov. titul řím. císařů, od Pippina (754) do Bedřicha I. (1167).

Patricius (lat.), ve starov. Římě plnoprávný občan. Ve středověku název městské elity.

Patrick sv. (petrik), ir. světec 389—460.

Patrický kříž (kříž sv. Patricka), ležatý n. šikmý kříž červený, bíle rámovaný, odznak Irska.

Patrie (La patrie), č. vlast, pařížský polit. list, zal. 1841, dnes klerik. zabarvený.

Patrimoniální princip, zásada, že státní moc je dědictvím (lat. patrimonium) vládce a jeho rodu.

Patrimonium (lat.), dědictví.

Patriot, vlastenec; patriotický, vlastenecký; patriotismus, vlastenectví.

Patrioté (lat., vlastenci): 1. strana v Nizozemí v pol. XVIII. st. proti straně oranžské. R. 1787 pruskou invasí potlačena, ale 1797 s franc. pomocí vypudila Oranžské. — 2. Kat. strana v Bavorsku, od 1887 strana centra.

Patriotická liga (Liga patriotů), spolek franc., jejž založil Paul Déroulède 1880. Jeho ideálem bylo znovudobytí Alsaska-Lotrinska. R. 1889 zrušena (po připojení ku gen. Boulangerovi), ale 1895 obnovena a 1899 nazvána Ligue de la Patrie française. Od 1920 oživena spolkem Jeunesse patriote. Sklony klerik., antisemitské a monarchistické.

Patristika, ⚷ patrologie.

Patrizzi Francesco (1529—1597), it. filosof. Učitel platonské filosofie ve Ferraře a v Římě, učil o nekonečnosti oduševnělého světa.

Patrný Jan (1877—1929), továrník a č. spisovatel. Sp.: Písně mládí, 1899; Sokolská láska, 1912; Červený princ, 1913; Ostříž, 1916; Amour americani, 1919; Apoštol, 1926; Muži nestárnou, 1926; Svoboda, 1926; Ženy nestárnou, 1927.

Patro, ve stavit. části stavby, ve které se stavba do výšky rozděluje pomocí stropů. Od základů následují: 1. sklep, nejspodnější patro, používané k skladišt. účelům, 2. souterrain, 3. přízemí, 4. mezzanin, 5. horní patro, 6. podkrovní patra a 7. mansardy. — P. v ústech (palatum, lat.), podnebí dutiny ústní. Vlastní nebo tvrdé patro tvoří patr. plocha, vodorovné části horní čelisti a patr. kosti; je potaženo patr. sliznicí. U nižších druhů obratlovců mohou patr. kosti nésti i zuby. Patr. kůže ssavců tvoří dvojitý řasnatý záhyb (měkké patro, patr. předpona, velum palatinum), který visí kosmo nebo kolmo ke kořeni jazyka a uzavírá dutinu ústní proti hrtanu nedosti dokonale. Z volného okraje p. vyčnívá uprostřed člověku a opici čípek (uvula); mezi oběma oblouky měkk. patra (arcus palatini) leží mandle. Pohybem svalů při polykání a při řeči zdvíhá a napíná se měkké p. Také čípek je pohyblivý, jeho zdvihací sval bývá při krčním zánětu zahleněn. — O umělém p. ⚷ patrový zavěrač a umělé zuby. — P. (v horn.), souhrn důlních chodeb, hnaných v určité hloubce dolu. Nejvíce pater je na dolech kamenouhelných a rudných. Na př. Anenský důl v Příbrami má 37 pater o průměrné výšce 50 m.

Patrocinium (lat.), ochrana klienta patronem, diecése světcem; též svátek.

Patroklos, nerozlučný přítel Achillův, syn Menoitův z Lokridy. Ve zbroji Achillově, který se vzdaloval boje, utkal se před Trójou v zápase s Hektorem, ale padl. Jeho smrt Achilles krvavě pomstil.

Patrola (franc.), hlídka, stráž; patrolovati, choditi na stráži.

Patrologie, pomocná bohosl. věda, která se zabývá životem a spisy církev. sv. otců (lat. patres) a spisovatelů nejstarších dob křesťanských. Vědecký úvod do studia patristických spisů nazývá se p. obecná, dějiny pak staré církev. literatury slují p. speciální. Pokud jde o časovou hranici: církev východní uzavírá dobu patristickou sv. Janem Damašským († 754), západní sv. Řehořem Vel. († 604). Zakladatelem p. je sv. Jeroným.

Patron (lat.), 1. u starov. Římanů ochránce klientů a propuštěnců; 2. světec, ochraňující lidi téhož jména; 3. ochránce kostela, obyč. majitel velkostatku, ale i město, obec n. stát může býti patronem urč. kostela. Také protestant smí býti patronem kat. chrámu a naopak. Patron kostela má zvl. právo presentační (jmenovat kandidáta na uprázdněné místo správce kolatury).

Patrona (středov. lat.), 1. vzor, předloha k malování, tištění, tkaní; 2. náboj se střelivem (ostré a slepé patrony).

Patronát, patronátní právo je podle církev. práva souhrn práv a povinností,

které přísluší katol. zakladatelům kostela, kaple nebo beneficia a jejich práv. nástupcům. Původ jeho tkví už v prvních stoletích křesťanství, kdy křesť. církev chtěla odměniti zakladatele a podporovatele kostelů i církv. ústavů přihlížením k jejich přáním při obsazování církev. obročí, jednak potřebovala ochranu proti přehmatům silných jedinců, jednak rozšířil se názor germán. práva, že vlastnictví kostela, kaple a pod. náleží tomu, na jehož pozemku jsou vystavěny. Od XII. st. už je obvyklý název pro ochránce církv. zájmů — patronus, ochránce. Patronem může býti osoba fysická i právnická. Patronát je podle kodexu: a) věcný, je-li spojen jako trvalé oprávnění s nějakou nemovitostí, b) osobní, který náleží určité osobě jako takové; dále 1. duchovní, kterého nabývá duchovní se zřetelem ke svému duchovnímu postavení nebo jsou-li hmotné prostředky, poskytnuté ke zřízení kostela či církv. úřadu, z církv. majetku, 2. světský, kterého nabývá a vykonává osoba laická, konečně 3. smíšený, když jsou splněny podmínky obojího patronátu. Mluví se též o p. dědičném, rodinném a rodovém, podle toho, přechází-li na dědice vůbec či jen na ty, kteří jsou členy rodiny nebo rodu zakladatelova. Ustanovení kodexu vztahují se pouze na p., vzniklé před jeho vydáním (před r. 1918), neboť podle téhož nesmějí býti v budoucnosti zřizovány patronáty nové. Je zde zřejmá snaha osamostatniti církev vůči laickému živlu. Osobní p. může býti přenesen jen se souhlasem příslušného biskupa za zachování podmínek zakladatelových. Nemůže však býti platně přenesen na nevěřící. Přejde-li nemovitost, se kterou je patronát spojen, na osobu k převzetí p. nezpůsobilou, je patronát zastaven (suspendován). Práva patronova: 1. navrhnouti (praesentovati) duchovního k uprázdněnému kostelu n. beneficiu, 2. nárok na slušnou výživu z příjmů kostela n. beneficia při nezaviněném zchudnutí, pokud jsou ovšem tyto příjmy dostatečné, 3. právo vztýčiti v patron. kostele znak svého rodu, míti vyhrazené místo v kost. a přednost před ostatními laiky při církv. průvodech. — Povinnosti patronovy: 1. Upozorniti místního ordináře na nedostatky ve správě majetku kostelního nebo církev. ústavu, při čemž se nesmí do správy jmění vměšovati, 2. znovu vystavěti sesutý kostel nebo pořiditi nutné opravy, nabyl-li patronátu z vystavění kostela a nemá-li stavební povinnost někdo jiný, 3. doplniti důchody, získal-li patronát z dotování, a důchody klesly tak, že nemožno vykonávati bohoslužby n. udíleti beneficia. P. zaniká: a) vzdáním se patronovým, b) odvoláním p. se strany apoštol. stolice, c) trvalým zrušením kostela nebo beneficia, d) promlčením (biskup popírá právo p. po dobu vydržecí, aniž se tomu patron vzpírá), e) zánikem nemovitosti, se kterou patronát byl spojen, f) vymřením rodiny (nebo rodu), které byl p. vyhrazen podle zakládací listiny, g) sloučením patron. kostela nebo beneficia s kostelem nebo beneficiem volného osazení nebo stane-li se kostel kolegiátním, ev. řeholním, h) pokusil-li se patron přenésti p. na jiného simonicky nebo se stal odpadlíkem, rozkolníkem, ch) zmocnil-li se majetku a práv patr. kostela nebo beneficia nespravedlivě, i) zabil, zohavil buď sám nebo prostřednictvím jiných duch. správce n. klerika, přikázaného službou kostelu n. beneficiu. Právo p. zaniká v tomto případě i pro dědice p., jinak pozbývá p. pouze on sám. — Patr. poměry v ČSR. podle občan. práva. U nás má převahu věcný p. Mohou jej vykonávati i nekatolíci. P. k beneficiu splývá zpravidla s p. kostela; jsou-li však patronové různí, má p. beneficia presentaci a p. kostela správu kostel. majetku. Oběma přísluší čestná práva p-ova. Činí se rozdíl mezi p. veřejným a soukromým. Jako p. veřejný se označuje p. vládní, p. veřejných fondů a nadací, p. kamerálních obročí (existuje na vlastních státních statcích). Ostatní patronát je soukromý. Správa veřej. p. náleží v poslední instanci nyní ministerstvu školství a národní osvěty. Agenda veř. p-ů přísluší tak zv. patronátním komisařům, kterými jsou okr. polit. správcové n. jejich zástupci. Dřívější patronát zeměpanský, který příslušel císaři jako zeměpánu, přešel nyní na vládu. Patronát není možný při biskupských kostelích.

Patronymikon (řec.), vl. jm. osob, utvořené ze jména otcova. (V ruštině Ivanovič, syn Ivanův.)

Patrouille (franc.), ♌ patrola.

Patrová činnost, u ssavců vyzdvihování kůže tvrdého patra. Patro bývá často zrohovatělé, vzadu ostré nebo zoubkovaté a podporuje zuby při ukusování a žvýkání potravy.

Patrová plocha, u zárodků ssavců na obou stranách vnitřního povrchu horní čelisti se zdvíhající a daleko do dutiny ústní a nosní vybíhající oblouky měkkého patra, kteréž dorůstají k utvoření tvrdého patra (♌ a patr. rozštěpení).

Patrové dobývání (v hor.) užívá se na mocných slojích uhelných. Sloj rozdělí se na slabší plásty, které se pak směrem od shora dolů postupně rubají. U nás na hnědouhelných dolech severočeských.

Patrové rozštěpení (štěrbina), vrozená vada, středem patra se táhnoucí, 3—20 cm široký rozštěp, jenž dělí měkké patro nebo toto a tvrdé patro ve dvě půlky. Rozštěpení tvrdého patra se jmenuje vlčí tlama. Mnohdy je čelistní rozštěp dvojitý. Vlčí tlama je pravidelně spojena jednoduchým nebo dvojitým zaječím pyskem. Patrové rozštěpení zaviňuje nepravidelné spojení úst s dutinou nosní, dítěti ztěžuje kojení, později řeč, a hlasu dodává nosového zvuku. — R. dá se odstraniti operativně (uranostaphyloplastika), nejlépe ve věku 2—4 let. Systematická cvičení v řeči jsou po uzdravení nutná. Patrové štěrbiny mohou býti způsobeny i úrazem nebo nemocemi. Hojí se plastickými operacemi.

Patrový zavěrač (lat. obturator), zubolékařská náhrada (většinou z vulkan. kaučuku) k uzavření otvorů v tvrdém patře (♌ patrové rozštěpení). Jako nesnadnější náhrada často spolupoškozeného měkkého patra a čípku, kteréž jsou pohyblivé a spoluuzavírají se zadní stěnou hrtanu dutinu ústní proti dutině nosní, upevňuje se na umělém patře kousek kaučuku takového tvaru, aby se mohla zadní stěna hrtanu (při řeči a jídle) úplně naň položiti.

Patry A. M., pseud. Arthura Tůmy.

Patschkau (Pačkov), prus. m. v hor. Slezsku, 6919 ob., na kladské řece Nise. Pily, mlýny, obilí. Moravský zem. hejtman Ctibor Tovačovský z Cimburka zvítězil tam 1467 nad Vratislavskými v čele vojska krále Jiřího.

Patta, největší ostrov v souostr. Witu u vých. Afriky, 325 km²; živý obchod plodinami. Dříve portug., od 1889 britský.

Pattani, býv. malaj. stát. na vých. bř. Malaj. poloostr., nyní siam. kraj, přes 14.000 km², 3 mil. ob. Hl. m. P., přístav, vývoz cínu, olova a kaučuku.

Patterson (petrsn) Elisa (1785—1870), první choť Jeronýma Bonaparta.

Pattes d'oie (franc.), husí nožky, t. j. 1. oční vrásky či vějířky u starých lidí; 2. klikyháky (neforemné písmo).

Patti, sicilské m., asi 12.000 ob. Na záp. trosky řecké kolonie Tyndaris.

Patti Adelina (1843—1919), ital. operní kolorat. pěvkyně. Učitelem zpěvu byl jí její švagr Strakosch. Slavila veliké triumfy po celém světě. Též její sestra Carlotta (1840—1889) byla slavnou zpěvačkou.

Pattiera Tino (* 1890), chorv. operní pěvec, tenorista zvučného jména, člen státní opery v Drážďanech a pozd. v Berlíně. Zpíval též v Praze.

Pattinsonování, ♌ stříbro, výroba.

Pâturages (pâtürâž), o. v belg. prov. Hennegau, 12.843 ob., j.-v. od m. Mons; uhlí, stroje.

Patuwin, indiánský kmen národa Copeh v údolí Sacramento v Kalifornii; bydlí v chatrčích, pohřbívají do země.

Patyčinky (staminodia), tyčinky bez pylu.

Patzak Jan (1861—1892), č. chemik, uč. hosp. školy v Kuklenách a odb. spis.

Patzak Václav (* 1891), č. lidových. pracovník, ústř. taj. Dělnické Akademie, vrchní komisař min. šk., člen výk. výboru čsl. soc. dem. strany. Četné spisy odborné.

Patzaková-Jandová Anna (* 1895), čes. hud. kritik, žačka Zd. Nejedlého, hud. ref. Nár. Osvobození. Sp.: Dějiny plzeň. divadla (1930), Hynek Palla (1930).

Patzel Josef (1876—1927), č.-něm. politik, redaktor v Ústí n. L. a poslanec N. S. něm. strany nár. soc.

Pau (pô), hl. m. franc. dep. Basses-Pyrénées, býv. prov. Béarnské, zimní léč. m., 37.711 ob., 270 m n. m., na bystřině (gave) Pau; zámek ze XIV. st., 2 musea; plátna, kůže, koně, víno; letiště.

Pau Paul Gérard (* 1848), franc. gen. Účastnil se války 1870—71 (ztratil pravou ruku u Fröschweilern) i války svět.

Pauditz (též Pauditz, Bauditz atd.) Krištof (asi 1618—1666), něm. malíř, žák Rembrandtův.

Paudler Maria (* 1904), něm. herečka v Ústí n. L., pak stát. divadla v Berlíně, posledně činna i ve filmu jako partnerka populárního Harry Liedtke.

Pauer Emil, Ing. (* 1861), č. spis. Sp.: Dva sny erotické (1909), Reflexe minulosti (1917), Epické básně, verše lyr. a j.

Pauer Jindř. (* 1840), č. sochař a pozlacovač.

Pauillac, fr. m. v dep. Gironde, 6000 ob., přední přístav (rejda) bordeauxský. Vína.

Paukar Jan (2. pol. XVII. st.), č. spisovatel, děkan a vikář pardubický. Sp.: Pustiny svatojánské (1670).

Paukert Stino (* 1879), č. sochař, žák Suchardův, autor četných plaket a soch. výzdob.

Paukner František S. (* 1877), č. odb. spis., řed. v minist. fin. a redaktor. Sp.: Klíč k vypočítání daně z příjmu (1904), Daňový slovník (1915), Veř. úředníci a

zřízenci (1921—1929), Dávky za úř. výkony (1927). Různé práce beletr. a dramatické.

Paukner Josef (1849—1906), č. hud. skladatel, dříve varhaník na Rusi.

Paul Hermann (1846—1921), germanista, prof. univ. ve Freiburce v B., pak v Mnichově. Učenec světového jména. Sp.: Prinzipien der Sprachgeschichte, Grundrisz der germ. Philologie.

Paul Karel, PhDr. (* 1883), č. lit. historik, středošk. profesor, knihovník Strossmayerovy jihoslov. knihovny a pěstitel styků s Jihoslovany.

Paul Oskar (1836—1898), prof. dějin hudby v Lipsku.

Paul Vojtěch, MUDr. (1865—1929), lékař v Jaroměři, č. archeolog. Sp.: Braunův Marian. sloup v Jaroměři (1925), Frant. Josef Jakubec, zvonař jaroměřský (1919).

Paul Church Town, angl. m. v hrabství Cornwall, 5398 ob.

Paulání, ♀ barnabité.

Paulat Vlad., Ing. (* 1901), č. komerční pracovník, inž. v zahr. odd. Živnobanky. Sp.: Financování průmyslu, Technika fin. zahr. obch. (1927), Bursa, burs. obchod a spekulace (1928) a j.

Paulding James Kirke (1779—1860), sev.-am. spis. Psal polit. satiry, hum. romány a svým perem hájil otroctví.

Paul et Virginie, slavný román, jejž napsal 1787 fr. spis. Bernardin de Saint-Pierre. Je to idyla lásky dvou dětí na dalekém ostrově, odtržených od sebe osudem: Virginie se ubírá do Paříže na vychování, při návratu utone v moři se ztroskotanou lodí blízko břehu, odkud Paul vše vidí. P. sám do roka hořem zemře. Vedle spisů J. J. Rousseaua je tento román hl. předchůdcem všeho romantismu.

Paul et Virginie, franc. opera od V. Massé (1876).

Pauler Julius (1841—1903), mad. spis., psal hist. spisy o Arpádovcích a o spiknutí Vesselényiho.

Paulet (polé), Mlle Angélique P., dcera finančníka Ch. Pauleta, jedna z předních precios XVII. stol., zvaná v hôtelu Rambouillet (středisku precios) rusá lvice.

Paulette (polet), fr. zákon 1604—1789, podle něhož fr. soudci platili roční poplatek za svůj úřad. První nájemce této daně slul P. a po něm daň zvána p.

Pauli Bedř. Aug. (1802—83), něm. inž., prof. techn. mnichov., tvůrce paulského nosiče (systému mostních trámů).

Pauli Gustav (* 1866), něm. historik umění, řed. musea mědirytin v Drážďanech, pozd. řed. uměl. musea v Brémách, dnes v Hamburce.

de Pauli Leopoldina, ♀ Ortová-de Pauli L.

Pauli Žegota (1814—95), nestor polských historiků a etnografů, sběratel lid. písní. (Pieśni ludu polskiego w Galicyi, Pieśni ludu ruskiego.)

Pauliciáni, gnosticko-manichejská sekta v Armenii v VII.—X. stol.; zamítali uctívání svatých, kříže, obrazů, ostatků, posty, mnišství, hierarchii a umění. Na sklonku XI. stol. splynuli buď s bogumily nebo s messalskými.

Paulig Albert (* 1873), absolvent dráždanské konservatoře, pak hercem a po prvních úspěších věnoval se zcela filmu.

Paulín Jaroslav Jan, PhDr. (* 1895), č. spis. a překlad., středošk. prof. v Praze. Sp.: Zadní Indie (1927), Arizona (1928), Sentimentální cesty (1931). Red. čas. Prospekt.

Paulín Pavel († 1564), č. hud. skladatel nábož. písní, správce bratrského sboru v Hranicích.

Paulin de Nole (polědnol, 353—431), fr. světec, nar. v Bordeaux, biskup v Nole v It.; psal lat. dopisy, hymny a poesie (svátek 22. VI.).

Paulina (polin), jedna z hl. osob Corneillovy trag. Polyeucte, který je jako křesťan popraven a jeho choť P. teprve po jeho smrti obrátí se na křesť. víru.

Pauline Bonaparte (1780—1825), sestra Napoléonova; jejím prvním mužem byl gen. Leclerc, druhým mužem byl princ Camille Borghèse, a tu měla titul vév. z Guastally.

Paulinus z Akvileje (747—802), akvil. patriarcha. Věrozvěst korut. a štýrský.

Paulinus a Sancto Bartholomaeo, něm. karmelitán, misionář ve vých. Indii, 1748—1806, znalec ind. literatury.

Pauliny Ladislav (* 1. VII. 1815 v Zem. Podhradí, † 25. IV. 1906 v Senici), slov. spisovatel, evang. farář v Prietrži. V literatuře je znám pode jménem Podolínský. Vydal ve čtyřech sv. Dejepis superintendencie nitrianskej, psal také básně a pěstoval československou vzájemnost.

Pauliny Viliam (* 1877), slov. fin. prac., řed. Nár. banky v B. Bystrici, člen rev. N. S. Za svoji buditel. činnost Maďary pronásledován.

Pauliny-Tóth Viliam (* 3. VI. 1826 v Senici, † 6. V. 1877 v Turč. Sv. Martině), slov. buditel a spisovatel, prof. na ev. lyceu v Kremnici; za povstání r. 1848—9 byl vězněn a po propuštění byl podslužným v Rudně, služným v Bystrici, pak prvým stoličním komisařem v Pešti a od r. 1853 do r. 1861 v Žoltě. R. 1855 se

oženil se zemankou Vilmou Tóthovou, byl povýšen do stavu šlecht. a po propuštění ze státní služby se usadil v Pešti, pak ve Skalici a nakonec v Turč. Sv. Martině, kde se politickým důvtipem vyšinul na nejpřednější místo. R. 1869 byl zvolen v Báčce za poslance, r. 1871 poctěn hodností inspektora nitranského seniorátu, stál v čele Matice Sloven. a jako redaktor Národ. Novin se velmi zasloužil o rozvoj slov. života. Byl také činný literárně,

Viliam Pauliny-Tóth.

psal básně, dramata, polit. brožury a učená pojednání, hojně též pod jm. Podolský. R. 1848 vydal polit. spis Vek slobody, r. 1866 Staré i nové piesne, r. 1860—1869 5 sv. Besiedok, r. 1865 polit. brožuru Vlastimil a r. 1876 rozpravu Slovenské bájeslovie. Jeho básně byly vydány dcerou Marií po jeho smrti.

Pauliny-Tóthová, roz. Milcová Margita (* 1873), slov. spisovatelka a překladatelka (pseud. Anna Janovská).

Paulis (-iš), mad. Opálos (-oš), obec v Banátě, dnes rum. v župě aradské.

Paulisté (misionáři sv. Pavla), kat. bratrstvo beze slibů, založ. Tomášem Heckerem, 1859.

Paulitschke Filip (1854—99), rak. cest. po Africe a zeměpisec, pův. čes. (z Čermákovic na Moravě).

Paullinia, jihoamerická typická úponkovitá liana, z čeledi Sapindaceae, nesoucí dužnaté, na olej bohaté oplodí.

Paullinia sorbilis.

Semena Paullinia sorbilis obsahují kofein a slouží k výrobě léčivého přípravku: pasta guarana.

Paulová Milada, PhDr. (* 1891), docent. dějin vých. Evropy a Balkánského poloostrova na univ. v Praze. Sp.: Styky čes. husitů s cařihradskou církví (1918), Jihoslov. odboj a č. Maffie (1921) a j.

Paulovič Ludevít, ps. J. M. Hurbana.

Paulsen, 1. Adam (1833—1907), dánský meteorolog; — 2. Friedrich (1846—1908), něm. filosof a pedagog, prof. univ. v Berlíně; hlásal pantheistickou metafysiku a humanist. ethiku, za jejíž cíl kladl vývoj všech lidských vloh.

Paulus Diaconus, syn Warnefridův, sám též W. zvaný, lombardský historik, žil asi v l. 720—800. Jeho spis: Historia Lombardorum vydáv. často v naší době.

Paulus Emilius, řím. konsul v r. 219 a v r. 216 př. Kr., padl v bitvě u Kannen. Jeho syn, P. E. Makedonský, konsul v r. 181 a r. 168, vítěz nad Perseem, posledním makedonským králem.

Paulus Julius, řím. právník, rival Papiniánův, žil za cís. Alexandra Severa ve III. stol. po Kr.

Paulus Vojtěch (1853—1931), řed. reálky v Praze-Holešovicích; autor učebnic franc. jaz. pro stř. šk. spolu s Vojtíškem.

z Pauly František (1416—1507), křesť. světec; založil 1435 řád Minimi (♌); svátek 2. IV.

Pauly Jan, Msgre. (* 1869), arciděkan smíchovský, č. církv. spisovatel a organ. pracovník. Založil Věstník kat. duchovenstva a podporuje chrámové umění. Sp.: Právní rádce pro duchovní správu (1902), Církv. a st. předpisy o manželství (1904), Popul. úvod do soc. otázky a j.

Paume (pom), fr. slovo, znač. 1. dlaň, 2. každou hru, při které míč se odráží raketou.

Paumotu, souostroví v Polynésii, ♌ Tuamotu.

Pauncefote (pánsfut) Julian (1828—1902), angl. vyslanec a diplomat.

Paunović Milenko (1889—1925), srbský hud. sklad., prof. na hud. škole v Bělehradě.

Pauper (lat.), chudý, paupertas (lat.), chudoba, paupertatis sacramentum, přísaha chudoby, kterou skládá cizozemský žalobce před soudem, že obžalovaný není s to zaplatit požadovaný obnos.

Pauropoda, ♌ stonožky.

Pausa (řec.), 1. odpočinek, přerušení činnosti; — 2. úmyslné odmlčení v herecké deklamaci pro větší účinek dalších slov; — 3. v hudbě dočasné utichnutí jednoho n. všech hlasů.

Pausanias, 1. král spartský, porazil spolu s athénským Aristidem Peršany u Platají r. 479 př. Kr., ale pak tajně vyjednával s Peršany, chtěje se státi tyranem všech Řeků, začež byl zazděn v chrámu Athénině ve Spartě r. 474. — 2. řec. hist. a geograf ve II. stol. po Kr.,

autor díla Periegesis (vůdce), které je nejlepším pramenem pro archeology, chtějí-li najít stopy starov. památek.

Pausias, starořecký malíř, spolužák Apellův u Pamfila. Mistr perspektivy a enkaustiky.

Pausilippos, hora a jeskyně u Neapole, se starov. pomníkem, t. zv. náhrobkem Vergiliovým.

Pauson, attický realist. figurální malíř z V. stol. př. Kr.

Pausovací pochod světelný, fotografický pochod k rozmnožování technických kreseb a plánů. Hnědé negativy dává stříbro obsah. sepiový bleskový světelný pausovací papír, černé čáry na bílém podkladě kys. duběnkovou a třislovou obsahující positivní světelný pausovací papír (inkoustový kopírovací pochod) a negrografie, při které se používá smazatelnosti mastné barvy s osvětlené dvojchromanové gumy vodou. Účinkem anilinových par vzniká obraz na osvětleném dvojchromanu (anilinový tisk). U fotolového tisku nevyvolaný modrý snímek (modrák) přetiskne se na železnatou sůl obsahující želatinovou vrstvu. V světelných pausovacích přístrojích původní výkres a kopírovací papír napínají se na skleněný válec a osvětlují se z vnitřku obloukovým nebo rtuťovým světlem.

Pausování, kopírování obrazů.

Paušál, celkové přibližné a stálé odhadnutí místo výpočtu jednotl. výdajů (paušální rozpočet, poplatky, vydání, daně). Paušální zdanění je u předmětů n. výkonů, které se dají těžko jednotlivě odhadnout (na př. slavnosti, hrací aparáty a p.).

Paušalisovati, odhadovati, vyměřiti.

Pautingfu, býv. hl. m. čín. prov. Čili, 80.000 ob., stanice dr. Peking-Hankeu.

Pautre (potr), n. Le pautre, n. Le Pôtre Jean, fr. mědirytec v XVII. stol.

Pautu (n. Bautu), čín. m. na s. bř. ř. Huangho, konečný bod žel. dr. Peking—Suijüan.

Pauwels Ferd. (1830—1904), belg. malíř. Jeho díla: Protest. pronásledování v Holandsku (v měst. museu v Königsbergu), Život Lutherův (sedm nástěnných obrazů na Wartburce). Byl prof uměl. Ak. ve Výmaru, pak v Drážďanech.

Páv (Pavo L.), pták z rodu bažantovitých, s dosti dlouhým krkem, hlavou, zdobenou chocholkou. Sameček má prodloužená péra v ocase, velmi pestrá, která může rozprostříti do kruhu. Křik jeho je pronikavý a nepříjemný. Samice jest menší a jednoduše zbarvená. Páv pochází z Jižní Asie. Hojným jest zvláště ve Vých. Indii a na Ceyloně. Nádhernou

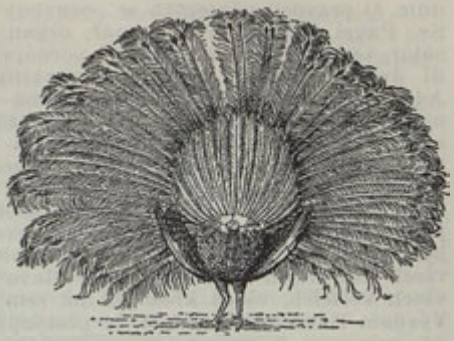

Páv obecný.

odrůdou jest p. bílý. P. byl znám již v starověku.

Pavačić Franjo (* 1860), chorv. malíř komposicí a portretů, hl. pastelových.

Pavane (= paví tanec), starý špaň. a ital. kolový tanec, v It. též zv. padovana (= tanec padovský).

Pavanelli Livio Cesare (* 1891), italský herec filmový, předtím u divadla v Benátkách.

Pavao Dubrovčanin (Paulus de Ragusio), († v 2. pol. XV. stol. v Neapoli), medailér; žák Vittore Pisana, jeden z prvních umělců, kteří v medailích pracovali.

Pavec Antonín, RTDr. h. c. (1851—1927), ústř. ředitel akc. tov. na umělá hnojiva a lučebniny v Kolíně, organisátor čsl. průmyslu a význ. jeho činitel, zakl. a předs. Sdružení čsl. prům. chem.

Pavel, sv. apoštol, pův. Saul (Šavel), nar. v Tarsu (v Kilikii v Malé Asii); byl v Jerusalemě mistrem (rabínem), ale živil se tkaním koberců. Jako přísný farizej pronásledoval křesťany až do svého obrácení na víru. Po tříleté odloučenosti od světa vstoupil ve styk s apoštoly, pak byl uveden do křesť. obce antiochejské a podnikl první cestu přes Cypr do Malé Asie. Přes Frygii a Galacii vykonal druhou cestu do Makedonie a Řecka (půldruhého roku v Korintě) a třetí cestu do Efezu a ještě jednou do Makedonie a Korintu. Odtud vrátil se do Jerusalema, Židy obžalován, uvězněn dva roky v Caesarei a, odvolávaje se na své řím. občanství, odvezen do Říma, tam zase dva roky vězněn, opět pak prý propuštěn a cestoval, až znova jat a se sv. Petrem v Římě popraven. Do N. Zákona přijato čtrnáct listů jeho: epištola k Římanům, dvě epištoly ke Korintským, Galatským, Efezským, Filipským, Kolosským, Thessalonským (dvě ep.), Timotheovi (dvě ep.), Titovi, Filemonovi a Ži-

dům. O pravosti některých se pochybuje. Sv. Pavel byl veliký misionář, organisátor, teolog a mystik. Rozšířil pochopení dvojic opačného smyslu, kontrastů: Adama—Krista, těla—ducha, zákona—milosti, svobody—pokory, spravedlnosti ze skutků—spravedlnosti z víry, smrti—života. Všeobecnost spásy lidského pokolení založil na pojetí všelidského dědičného hříchu, který tíží všechny lidi a od jehož následků všichni lidé mají právo býti spaseni smrtí Krista, spasitele všech lidí, nejen Židů. Kristus je hlavou všech věřících, všech křesťanů na zemi. Význam Pavlův tkví v tom, že postoupil od judaismu k universálnímu křesťanství (které je pro všecky lidi). — P., jméno pěti papežů: P. I., pap. 757—767, příznivec krále Pipina. — P. II., 1464—71, vydal klatbu na čes. krále Jiřího 1466, stanovil jub. milostivé léto na každých 25 let. — P. III., 1534—49, dal do klatby angl. krále Jindřicha VIII. 1538, zal. řád jes. 1540, organis. inkvisici 1542 proti it. prot., zahájil koncil trident. 1545. Podporoval vědy a umění. — P. IV., 1555—59, zostřil inkvisici, vyd. první řím. index libr. prohib. 1559. — P. V., 1605—21, dokončil stavbu chrámu sv. Petra. — P. I., ruský car (1796—1801), podporoval Poláky, chtěl zmírniti robotu a zavésti rovnost všech stavů. Byl ale duševně chorý. Podlehl spiknutí, aranžovanému Anglií, poněvadž se sblížil s Napoleónem I. — P. z Aiginy (řec. ostr.), lékař v VII. stol. po Kr., tvoří přechod od řec. k arab. lékařství. Podle něho psal arab. lékař Abul Kasem. — P. z Kříže, katol. světec (1694—1775); svátek 28. IV. — P. Mlčenlivý, básník a hist. řec. v VI. stol. za cís. Justiniána, jeden z jeho sekretářů (tehdy sekretář slul mlčenlivý). — P. Petr, pseud. Karla Engelmüllera. — P. z Théb, sv., křesť. poustevník na poušti thebaidské (v hor. Egyptě), († 341); svátek 10. I.

Pavel Antonín, Ing. (* 1887), zeměd. odb., r. legionář a šéfred. Českého Deníku; min. rada st. poz. úřadu. Sp.: Sibiřské úvahy (1924—25), La réforme agraire en Tchécoslovaquie (1922, spol. s E. Vondruškou), Les bases et les effets de la ref. agr. en Tchécoslovaquie.

Pavelić Ante, MUDr. (* 1869), chorv. politik, zubní lékař v Záhřebě a poslanec. Za svět. války místopř. Nár. Výboru v Záhřebě a vůdce chorv. delegace z 1. XII. 1918, kt. regentu Alexandru předložila adresu, jíž provedeno ustavení král. Jugoslavie. Potom člen strany Radičovy a poslanec, pro svoji revol. činnost však pronásledován a uprchl do ciziny.

Pavelić Milan (* 1878), chorv. literát, jesuita; psal do časop. své i přeložené verše, kritiky, články, samost. vydal verše Iz zakutaka, Pjesme (1913) a překl.

Pavelka František (* 1894), č. malíř a grafik, prof. kreslení. Četné lepty, ex libris, rytiny a graf. kresby.

Pavelka Jan Věnceslav (* 1856), mlék. odborník, zakl. Mlékařských Listů, insp. mlék. na Moravě.

Pavelka Stanislav, pseud. V. Hrubého.

Pavéza, velký středověký štít, dole s bodcem, jímž se zarazil do země, načež lučištník se oň opíral a za něj kryl.

Pavia, 1. ital. provincie v Lombardii, 2888 km², 500.000 ob. — 2. Hl. m. téže provincie, 42.000 ob., na j. od Milána, v úrodné rovině na ř. Ticinu. Šest nádherných chrámů (v chrámě sv. Petra je hrob sv. Aug.), museum (vlastně Castell Visconti), universita (zal. 1361), bot. zahr., čtyři divadla. Biskup, prefekt, obchod. komora, letiště. Plodiny, kůže, klobouky, hedvábí, litina. Dějiny: ve starov. slula Municipium Ticinum. R. 452 po Kr. zničena Huny. Pak hl. m. Langobardů (slula Papia), byla korunovačním m. it. králů. Rod Visconti r. 1359 zmocnil se města. Po válce o špaň. dědictví P. připadla Rakousku a 1859 spolu s Lombardií připadla králi Sardinskému.

Paviáni, velmi silné opice z čel. kočkodanovitých, vyznačují se velikými, většinou živě zbarvenými lysinami na hýždích, protáhlou tlamou jako u psů a chrupem téměř dravčím. Žijí ve velikých hejnech po celé Afr. na j. od Sahary, zvl.

Mandril pestrolící.

na skalách, a živí se hlízami rostlin, vejci a drobnými živočichy. Rod vl. p. (Papio Erxl.) má nosní dírky na hrotu čenichu. Patří sem až 1.5 m dl. babuin (P. cynocephalus L.), na hřbetě olivově

zelenavě žlutý, vespod světlejší; žije ve vých. Afr. od Nubie k Mozambiku. V již. Afr. žije čakma (P. porcarius Bodd.) s jemnou šedočernavou srstí, na hřbetě se zeleným nádechem; má nejmenší hyždové lysiny. Duran červenolící či hamadryas (Papio hamadryas L.) je šedě zbarvený, dril (M. leucocephalus F. Cuv.) je trochu menší, obličej černý a hyždě

Babuin.

živě červené. Mandril či duran pestrolící (Mandrillus sphinx L.) má v obličeji četné modré naběhliny a rýhy, červený hřbet nosní a citronově žlutý vous; lysá kůže hyždí je fialová. Délka těla 1 m. Oba druhy obývají prales oblasti guinejské. Všem p. vede se v zajetí dobře.

Pavić Armin (1844—1914), prof. chorv.-srb. jazyka a liter. na záhřebské universitě, liter. historik, poslanec na chorv. sněmu. Lit. počal verši a povídkami, div. referáty, překlady a pod. Samost. vydal Historiju dubrovačke drame (1871), překlad Aristotelovy Poetiky. Připravil vyd. Akademie spisů Gundulićových, Palmotićových a j.

Pavíček František (1776—1861), č. architekt, stav. řed. pražského arcib.

Pavičević Ivan, JUDr. (1869—1925), černohor. politik, advokát v Negotinu. Poslanec skupštiny, byl několikráte ministrem. Po ustavení Jugoslavie ministr a důvěrník vlády bělehr. na Černé Hoře.

Pavičević Mićun Mikašev (* 1879), černohor. básník, politik, soudce. Za svět. války v Americe, kdež pracoval pro sjednocení Jihoslovanů. Nyní v jihosl. stát. službě. Sp.: Crnogorci u pričama i anegdotima (1928—30).

Pavie Auguste Jean Marie (* 1847), fr. diplomat a cestovatel, prozkoumal Indočínu.

Pavillon (fr.), 1. stan, besídka; 2. prapor se stát. barvami na označení stát. příslušnosti lodí; 3. prapor na signalisování u lodí n. vojsk používaný.

Pavillon Nicolas, fr. prelát v XVII. st.; známý svými spory s papežem.

Pavillon-sous-Bois (pavijõsubua), fr. m., dép. Seine, s.-v. od Paříže, asi 4 km, 11.000 ob.; letní sídlo, l. na průplavu řeky Ourcq.

Pavilly (paviji), fr. m. dép. Seine-Inf., 3000 ob., na s.-z. od Rouenu.

Pavimentum (lat.), pestrá dlažba z mosaiky.

Pavin, fr. jezero dép. Puy-de-Dôme, v býv. kráteru, ve výši 1197 m.

Paví oko, jméno více druhů motýlů z různých čel. — P. o. bukové (Aglia O.), rod motýlů z čel. přástevníků, s p. o. bukovým (A. tau C.), žlutavěhnědým, na křídlech s fialovou skvrnou, kt. má bílou kresbu podoby T (řec. tau). — P. o. noční (Saturnia), druh velkých motýlů krásných barev. Druh velké p. o. noční hruškové (Saturnia pyri) jest největším evropským motýlem, rozpětí až 15 cm. U nás vzácné. Hojnější jest u nás malé p. o. noční (S. pavonia) rozpětí 5—6 cm.

Paví ostrov (Pfaueninsel), ostrov s.-v. od Postupimi, má zámek a od r. 1920 je ochranným přírodním územím.

Pavla, světice, v Římě 347—404.

Pavla M., pseud. Pavly Maternové.

Pavlák Vladimír, PhDr. (* 1882), prof. z. mlékařské a sýr. školy v Kroměříži a správce bakteriolog. laboratoře.

Pavláni (bratři sv. Pavla), kat. kongregace pro skutky křesť. lásky, založ. 1896 farářem Busserauem, potvrz. papežem 1905.

Pavlásek Otakar (1868—1909), č. hud. spis. a kritik, fin. taj. v Č. Budějovicích.

Pavletić Krsto (1865—1919), chorv. básník, epik a dramatik, předseda Hrv. Matice.

Pavlíček Antonín, JUDr. (1838—1909), č. právn. spis., okr. starosta a advokát v Karlíně, vynik. komunální a nár. pracovník. Člen Č. Akademie a čestný měšťan karlínský. Četné vědecké práce.

Pavlíček Frant., PhDr. (* 1874), český chemik, prof. vys. školy báňské v Příbrami. Sp.: Revise atom. váhy lanthanu, též angl., spolu s prof. B. Braunerem, dále O volné oxydaci, Chemie uhlí (1928—1930) a mn. j.

Pavlíčková Marie (* 1876), č. spisovat. Známá jest její národopisná scéna Hanácký mrskut s hudbou Svobodovou (1914).

Pavlík Alexander, MUDr. (1855—1910), slov. buditel, lékař-lidumil v Nov. Městě n. Váhem.

Pavlík Jan, ps. Max Leonier (* 1880), red. čas. Kraj Královéhradecký, vyd. bel. knihy o lovu.

Pavlík Frant. (* 1862 v Pocinovicích), pedag. spis., řed. škol na Vinohr., vyd. Obch. zeměpis.

Pavlík Karel (1863—1890), č. malíř histor. obrazů (Libušin soud, Ctirad a Šárka a j.).

Pavlík Otto, JUDr. (* 1875), místní starosta na Kr. Vinohradech, vrchní soudní rada, samospr. a sokolský pracovník.

Pavlík V. Boh., pseud. Sychra (* 1874), red. čas. Jizeran v Ml. Bol.; psal proti spiritismu.

Pavlikjané, katolíci bulh. národnosti. Žijí v několika vsích v okolí Plovdiva v již. Bulharsku a v okolí Nikopole na Dunaji. Franc. publicista Tachella dovozuje, že jsou potomky manichejských kacířů.

Pavlíkov, o. v Č., okr. Rakovník, 833 ob.

Pavlínov, o. na M., okr. Vel. Meziříčí, 567 ob.

Pavlinović Mijo (1831—1887), chorvat. buditel a dalm. politik, farář v Podgoře, poslanec na sněmu i na říšské radě. Sbíral národní písně.

Pavlišta F J., JUDr. a báň. inž. (* 1873 na Smíchově), č. hutník v báň. odděl. řed. buštěhrad. dr. v Praze, překl. z pol., fr., něm.; psal i pův. básně.

Pavlodar, rus. m. ve střed. Asii (Kirgizie), býv. gub. Semipalatinsk, 18.000 ob., na pr. bř. ř. Irtyše. V okolí kamenouhel. doly.

Pavlograd, ukrajin. m., býv. gub. Jekaterinoslav, 18.000 ob., na ř. Volčja. Olej, brikety, cihly, kůže, obilí.

Pavlousek Adolf, JUDr. († 1916), advokát a dlouholetý starosta Ml. Boleslavě; právn. spisovatel.

Pavlov (Pollau), o. na M., okr. Mikulov, 1116 ob.

Pavlov, o. na Mor., okr. Zábřeh, 488 ob.

Pavlov, o. na Mor., okr. Jihlava, 505 čs. ob.

Pavlov, o. na Mor., okr. Vel. Meziříčí, 496 čs. ob.

Pavlov Aleksej Petrovič (1854—1929), rus. geolog, prof. univ. moskevské. Geol. a paleontol. práce o střed. Rusku.

Pavlov Georgi, MVDr. (* 1881), bulhar. zvěrolékař a univ. prof. v Sofii. Hl. díla: Sapat v Balgarija (1926), Zadačite na zooprofilaktikata v borba protiv tuberkulozata (1927) a j.

Pavlov Ivan Petrovič (* 1849), rus. fysiolog, dostal 1904 Nobelovu cenu. Bádal o fysiologii srdce, o žlázách, o zažívání, o žaludeční šťávě. Jeho hl. dílo je o podmíněných reflexech, jímž si získal světovou pověst.

Pavlov Pavel (* 1887), bulh. malíř-krajinář. Nejznámější obrazy: Rilský monastýr, Mausoleum, Dělnice a j.

Pavlov Pavel Nikolajevič (* 1872), rus. chemik, prof. univ. v Oděse. Pracuje hl. ve fys. chemii a v thermodynamice.

Pavlov Rudolf, ↗ Eliáš Rudolf.

Pavlova Anna (1885—1931), rus. tanečnice, represent. klas. směru v baletu, dříve členka car. divadla, pak s vl. sborem vystupovala v celém světě (též v Praze).

Pavlova-Janiszowa Karolina Karlovna (1810—1893), rus. spisov. a lyr. básnířka. Psala též romány. Četné překl. z angl.

Pavlovce nad Uhom, o. na Slov., okr. Veľké Kapušany, 2286 ob. (2157 čs.).

Pavlović Djordje, JUDr. (1838—1921), srbský státník, univ. prof. v Bělehradě a předs. kasačního soudu. Byl několikráte ministrem. Sp.: Hipotek. pravo u Srbiji.

Pavlović Dragoljub, PhDr. (1866—1920), srb. historik, univ. profesor a první předseda skupštiny sjednocené Jugoslavie. Sp.: Srbija za vreme posl. austr.-turskog rata (1910).

Pavlović Dragoljub (* 1875), srbský válečný malíř, hl. na soluňské frontě.

Pavlović Jovan (1843—1892), černoh. spisovatel a kult. pracovník, první černohor. ministr osvěty a zakl. Zetského domu v Cetyni (1885).

Pavlović Stevan, JUDr. (1829—1908), jihouher. národní a kult. pracovník srb., advokát v N. Sadu, poslanec a předseda Matice Srpske.

Pavlović Todor (1804—1854), srbský spis. a redaktor Srpskich Nar. Novin, ctitel Kollárův.

Pavlović Živko (* 1871), srbský generál, spolupracovník Putnikův, vítěz na Bregalnici a velitel voj. akademie v Bělehradě. Sp.: Obsada Jadru (1926).

Pavlovice (Pawlowitz), o. v Č., okr. Planá, 689 ob. Tov. na celulosu.

Pavlovice u Kojetína, o. na Mor., okr. Přerov, 652 čs. ob.

Pavlovice u Přerova, o. na Mor., okr. Přerov, 624 čs. ob.

Pavlovický Jos., pseud. Josefa Blažka

Pavlovička Persida (* 1865), zaslouž. dram. umělkyně srbská, dlouholetý člen bělehradského Nár. divadla.

Pavlovič Alexandr (1819—1900), podkarpat. nár. buditel a básník. Sebr. spisy vyd. 1921: Vinec stychotvorenij A. P.

Pavlovič Christaki Dupničanin († 1848), bulh. buditel a spis. Vydal knihy: Razgovornik greko-bolgarski, Basnoslovie Sintipy filosofa, Gramatika slavenobolgarska a j.

Pavlovič Nikolaj Christakiev (1835—1894), bulh. histor. malíř, litograf a ilustrátor. Hl. díla: Pokřtění Preslavského

Parní lodi II.

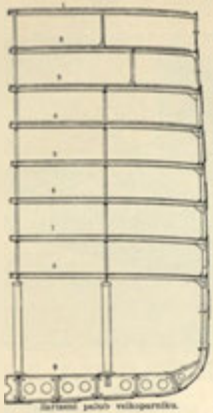

Sarisení palub velkoparníku.

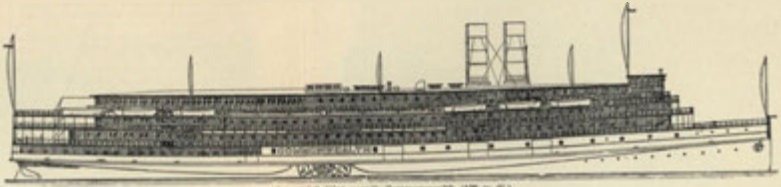

Americký říční parník Commonwealth (139 m dl.).

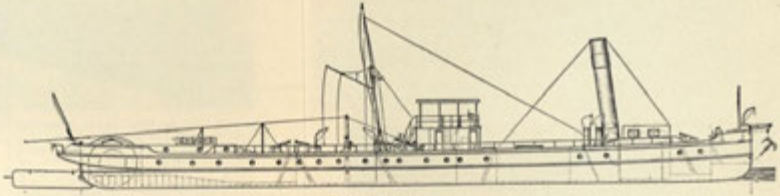

Vlečný parník Imperator.

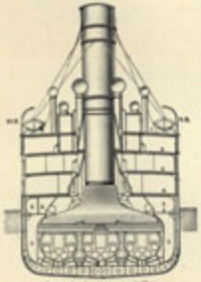

Sez strojovnou parníku.

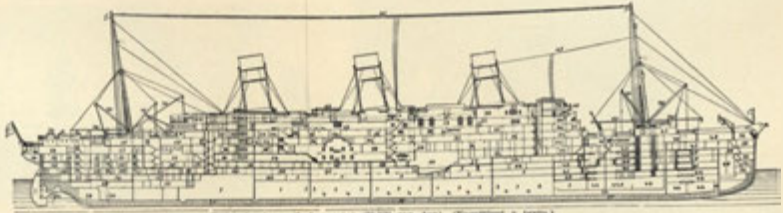

Třítroubový parník Imperator (30.000 reg. tun). (Vysvětlení v textu.)

Parní lodi I.

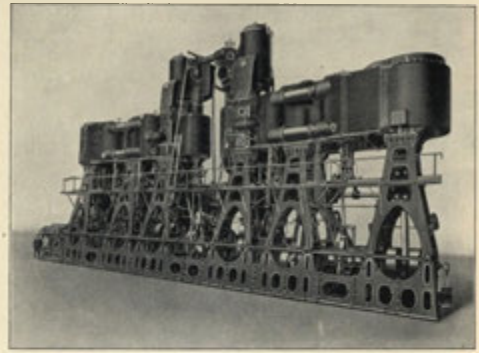

Parní stroj pro rychloparníky.

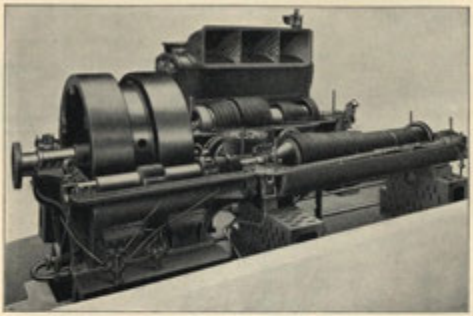

Velká lodní turbina.

Griffithův šroub.

Thorycroftův šroub.

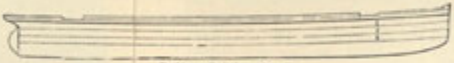

Rychloparník (schema trupu).

Mirochův šroub.

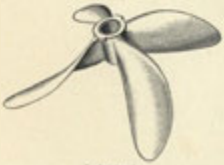

Lodní šroub.

Třišroubový parník Imperator (50.000 reg. tun).

dvoru, Asparuch, Krum, Car Boris potlačuje povstání, Rajna v jeskyni a j. Je zakladatelem bulh. histor. malířství.

Pavlovičky (Paulowitz), o. na M., část m. Olomouce, 1268 ob. (741 čs.).

Pavlovo, o. na P. R., okr. Svaljava, 525 ob.

Pavlovsk, od r. 1924 Sluck, rus. m. a letní sídlo v kraji leningradském, přes 6000 ob. Magnet. a aerolog. observatoř

Pavlovsk, rus. m. v býv. gub. voroněžské, přes 6000 ob., při vtoku ř. Oseredu do Donu. Obilí, dobytek.

Pavlovské vrchy (Palauer Berge), jihomor. vápencová hornatina s jeskyněmi. Nejv. vrch Děvín (550 m). Turistika a vinařství.

Pavlovskij Posad (n. Pavlovo P.), rus. m. v býv. gub. moskevské, přes 20.000 ob Textilie.

Pavlovský Frant. V., Ing. (* 1881), čes. spis. a odb. redaktor. Sp.: Pojišťování sociální (1911), Komun. pokusy v Rusku (1921), Techn. renta (1923). Napsal též romány Zemí (1910) a Vzduchem (1922).

Pavlovský z Pavlovic Stanislav († 1598), biskup olomoucký, známý svojí protireform. činností. Vydal lat. překlad cestopisu Lva z Rožmitálu.

Pavlů Bohdan (* 1886), čsl. vyslanec v Kodani, revol. pracovník na Rusi a red. Čechoslováka v Petrohradě. Po odchodu čsl. legií jmenován prvním polit. zástupcem na Sibiři. 1910—14 red. Nár. Listů. 1922—27 čsl. vysl. v Sofii.

Pavlů Jan, Dr., pseud. J. Zítka.

Pavlův Studenec (Paulusbrunn), o. v Č., okr. Tachov, 1411 ob.

Pavlyk Mychajlo (1853—1915), ukrajin. publ. a učenec, věrný přívrženec M. Drahomanova. Redigoval v Haliči Hromadskyj Druh, Dzvin, Molot, Narod a j. časopisy. Uveřejnil v sedmi dílech Perepyska M. Drahomanova z M. Pavlykom. Hl. práce: Mychajlo Petrovyč Drahomanov (1896), Spys tvoriv J. Franka za perše 25tylittja jeho literaturnoji dijaľnosty (1898), Jakub Gavatovyč, autor peršych ruśkych intermedij z 1619 r. (1899).

Pavo, O_3 páv.

Pavor, vyděšení dětí ze spánku.

Pavouci (Araneae), samostatný řád členovců, ze třídy Chelicerata, mají objemný, nečlánkovaný zadeček, spojený stopkovitě s hrudihlavou. Na hlavě osm oček a silná kusadla. První pár končetin chelicera končí drápkem, z něhož ústí jedovatá žláza. Čtyři páry kráčivých noh, zakončených různě upraveným snovacím ústrojím. Na řitní části zadečku 2—3 páry bradavek snovacích. Zaživadla sestávají z roztažitelného jícnu a ssavého žaludku, dychadla ze 2—4 vzdušných vaků. Množí se vajíčky bez proměny. Dravci, vyssávající hmyz a nadaní obdivuhodným pudem stavěti pavučiny různého složení a tvaru. Vypocují ze snovacích bradavek z laločnatých nebo válcovitých žlaz výpotek, který rychle na vzduchu tuhne a drápky bývá spřádán na vlákna různého tvaru. Vlákno jest tak jemné, že jest viditelno pouze v přímém světle slunečním, má sotva tisícinu milimetru v průměru, jest dvacetkrát silnější než vlákno bource morušového. ale bývá spředeno v tužší celek. Vlákna pavučinová používají se k hotovení mikrometrických křížků ve hvězdářských dalekohledech. Velmi zajímavé jest páření p., které končí často tím, že oplodněná samička sežere slabšího samečka.

Xysticus viaticus.

Theridium redimitun.

Vajíčka p. bývají seskupena v zámotku z pavučinových vláken, jež se někdy i barvou liší od obvyklého pavučinového tkaniva. Zámotek vaječný jest samičkou velmi pečlivě ošetřován a hlídán a jest upevněn buď v bezprostřední blízkosti hnizdiště (Epeira basilica) nebo kdekoliv na příhodném místě zavěšen případně i obalen kousky země a prstě, tak, že vypadá jak drobeček uschlého vápna (Agroeca brunnea). Koncem léta lze nalézti v neodpadávajících listech některých křovin, na př. malinníku, velmi hojné zámotky vaječné, vždy vytrvale samičkou chráněné. Mláďata, až na nevyvinutá pohlavní ústroje dospělým p. podobná, z jara zůstávají do prvního svlékání v zámotku a potom teprve se rozběhnou a sama začnou se honiti za potravou. Mláďata některých druhů dávají se již v podzimu roznášeti větrem po okolí v pavučinových chomáčcích, tak zvané babí léto. Několik tisíc druhů, z nichž v Čechách žije přes pět set. Jsou rozmanité velikosti, z nichž sklípkan (Theraphosa Leblondi) z Nové Guinee dosahuje až 9 cm velikosti a jest i kolibříkům nebezpečný. Kousnutí sklípkana způsobuje citelnou bolest i několikadenní horečku; ruská malmiňata (Latrodectes tredecimguttatus) usmrcuje

kousnutím a otravou hovězí dobytek i velbloudy, a španělská nebo italská tarantule (Lycosa tarentula) přináší horečku tarantellu. Náš domácí pavouk (Tegenaria domestica) staví si lovné sítě pavučinové, rovněž i křižák (Epeira diadema), největší náš pavouk, jehož způsob stavby sítě, prováděný s úžasnou obratností, byl mnohokrát podrobně studován a pečlivě popisován. Do pavučiny chycená kořist bývá kousnutím omračena a potom zapletena do sítě. Vodouch stříbřitý (Argyroreta aquatica) buduje si pod vodou úkryt z pavučiny v podobě potápěcího zvonu, do něhož zanáší vzduch v bublinách, na povrchu zadečku zachycených. Na 400 druhů má čeleď slídáků (Lycosa), kteří nestaví sítě, ale z úkrytu, z chodby, vystlané pavučinovým tkanivem, uchvacují hmyz. Velmi statní p. úžasně hbití při lovení kořisti, i u nás v mnoha druzích rozšíření. Běžníci (Attidae), tvoří skupinu běhavých denních p., z nichž Salticus poskakuje mezi během. Ze vzácnějších našich p. je pro Sudety typická Lycosa sordinata, pro vrcholky Tater Micronetа glacialis a v nižších polohách Slovenska žije zajímavý jižní Tarantula radiata. Lit.: Život pavouka. Henry Fabre. Knihovna Walden 1925.

Pawiński Adolf (1840—1896), pol. historik a prof. univ. varšavské. Vydával spol. s Al. Jablonowským Źródła dziejowa a napsal mnoho histor. spisů, hl. Dzieje zemi Kujawskiej.

Pawlewski Bronisław (1852—1917), pol. chemik, prof. chem. technologie na technice ve Lvově a president Tow. politechn.

Pawlík Karel, MUDr. (1849—1914), prof. lék. fak. v Praze, slavný čes. gynekolog (odborník ženských nemocí).

Pawlikowska Marja (* 1895), pol. básnířka, dcera V. Kossaka.

Pawlikowski Jan Gwalbert (* 1860), prof. Akademie zemědělské v Dublanech a pol. politik.

Pawlikowski Mieczysław (1834—1903), pol. spisovatel a bibliofil.

Pawlikowski Tadeusz (1860—1915), pol. div. kritik, pozd. ředitel div. krakovského a lvovského.

Pawliszak Wacław (1866—1904), p. malíř, ilustrátor poesie Słowackého.

Pawlowicz Edward (1825—1909), pol. uměl. historik a malíř, konservátor Musea Lubomirskich ve Lvově.

Pawlowski Bronisław (* 1884), p. historik, plukovník a ředitel voj. archivu ve Varšavě.

Pawlowski Stanisław (* 1882), pol. zeměpisec a prof. univ. poznaňské.

Pawnies (pounys), indián. kmen v Nebrasce, USA.

Pawtucket (pāotakit), m. v USA., stát Rhode Island, 70.000 ob. Slévárny, stroje, přádelny bavlny.

Pawtucket River, říčka s.-am. státu Rhode Island, má vel. šir. ústí do zál. Narragansett mezi Novým Yorkem a Providence.

Pax (lat.), mír, pokoj, pův. bohyně míru. Pax tecum (lat.), mír s tebou! Pax vobiscum (lat.), mír s vámi!

Paxos, malý ionský ostr., 19 km², přes 4000 ob. Olej, ryby.

Payen Anselm (1795—1871), fr. chemik. Zasloužil se o pokrok výroby cukru z cukrovky.

Payer Julius (1842—1915), rak. cest. a malíř, r. 1872 na lodi Tegetthoff vedl výpravu na Špicberky, při čemž objevil zemi cís. Fr. Jos. Po návratu psal o této cestě, kterou též obrazy zvěčnil.

Payer Karel (* 1835), čes. literát.

Payerbach, ves a letní sídlo v D. Rak

Payerne (fr., Peterlingen něm.), okr. m. ve švýc. kant. Waadt, přes 5000 fr. ob.

Payne John Howard (1791—1852), sev.-amer. spis., herec a sklad. textu amer. stát. hymny Home, sweet home (1823).

Payne Petr (kol 1385—1456), angl. mistr univ. v Oxfordě, zastánce Wiklifův v Čechách. Prof. pražské univ.; účastnil se teolog. jednání husitských, byl poslem v Basileji, ke konci života žil na Táboře.

Payot Jules (* 1859), řed. akad. v Aix v j. Fr., fr. pedagog a filosof. Napsal: Education de la Volonté (přel. do č. R Brož a M. Čapek, Praha, 1905), De la croyance a j.

Payr Erwin (* 1871), něm. chirurg, prof. v Lipsku.

Payrac (pejrak), hl. m. kantonu, arr. Gourdon, dép. Lot ve Fr. Asi 1000 ob.

Payrova nemoc, t. j. nepropustnost slepého střeva při zácpách na levé flexuře (ohybu), zvl. při tučnosti.

Pays Le (pej), 1. bonapart. noviny v Paříži 1866—97; — 2. demokr. deník v Paříži od 1917.

Pays-Bas, les, fr. název Holandska.

Paysandú, dép. v Uruguay, 13.252 km², 65.000 ob. Hl. m. téhož jm., 24.000 ob., na ř. Uruguay.

Paz (La P.), 1. argentin. m. na ř. Paraně, asi 10.000 ob.; — 2. hl. m. j. dol. Kalifornie, přes 8000 ob.

Paz La, dép. a hl. m. rep. Bolivie, ♌ La Paz.

Paz José (1842—1912), argent. státník.

Pazardžik (Tatar-P.), okr. m. v Bulharsku, (1926) 21.630 ob., na řece Marici.

Pazaurek Gustav, PhDr. (* 1865 v Praze), řed. sev.-čes. prům. musea v Liberci, nyní ve Stuttgartě, autor mn. prací o uměl. prům., zvl. o skle.

Pazderka Josef (1841—1892), č. spis. kat., farář v Kateřinkách u Opavy.

Pazderka Ludvík, JUDr. (* 1868), odb. předn. min. zemědělství, zakladatel strany agrární a býv. zemský poslanec. Četné spisy odb., hl. o řepařství a o chovu koní.

Pazderna, budova, ve které se sušil a třel len. Zavedením moderních sušáren a omezením osevu lnu p. vymizely.

Pazdeří, dřevnaté části lněného stonku, získané jako málo cenný odpadek při tření lnu. Pohlcuje mnoho vody a vodní páry a hodí se velmi vhodně za stelivo v konírnách, kde poskytuje suché měkké lože.

Pázend (pāzend), jazyk středoperský č. pehleví (všeobecný od r. 250 př. Kr. do r. 642 po Kr.), užívající písma avestského, kdežto pársí je týž jazyk, užívající písma arabského. Tento jazyk má své jméno po Parthech (jazyk parthský = pehleví).

Pazin (it. Pisino), m. ve stř. Istrii, nyní it., 17.660 ob. Dóm, obch. vínem. Nablízku kras. jeskyně Foiba s ponornou říčkou.

Pázmány Péter (* 1570 ve V. Varaždíně, † 1637 v Bratislavě), kardinál od r. 1629. Vedl protireformaci u Uhrách. Tvůrce maď. lit. jazyka. Založil univ. v Trnavě 1635 (univ. tato přeložena 1784 do Pešti). Zasadil se r. 1618 o volbu Ferdinanda II. za uh. krále. Vynik. spis. kat. teol.

Paznaunské údolí, pr. svah údolí Stanzerského v Tyrolích, okr. Landeck.

Pazneht čili kopýtko, jest rohový obal třetího článku prstu u sudoprstých zvířat. Na předních nohách bývá zpravidla okrouhlejší než zadní a více se opotřebuje. U našich domácích zvířat vyvíjí se často nepravidelně, musí se ošetřovati, přiřezávati a u tažného dobytka chrániti podkováním, podkůvkami.

Pazour (pařát, tlapa), nohy medvěda, jezevce. Někdy též přední nohy velikých dravců.

Pazourek (flint, křesací kámen), nerost, kryptokrystalický křemen, žlutohnědý až hnědý a černý, křehký, lomu třísknatého, nachází se ve velkých kusech, obsahuje často zkameněliny, bývá vrostlý v křídě při Baltickém m. a průlivu La Manche. Pro svou tvrdost býval hojně používán jako křesací kámen. Zhotovují se z něho brousky a ozdobné předměty, slouží k výrobě skla flintového a vodního.

Pazourek Jan (* 1837), sochař a kameník v Praze.

Pazourek Josef, JUDr. (* 1862), ř. prof. obch. věd na vys. škole techn. v Praze, do r. 1909 řed. obch. akad. v Hradci Král. Sp.: Teorie i praxe účetních soustav (1920), Národohosp. teorie, socialisační pokusy a soukromohospod. skutečnost (1928), Úvěr (1929) a j. Vydav. Účetn. Listů a red. Ottova obch. slovníku.

Pazourek Matyáš († 1729), čes. malíř oltář. obrazů v Dobřanech.

Pazucha, okr. Litomyšl, se Strakovem, 672 ob. č. a n.

Pazvantoglu Osman († 1807), vládce Vidinska a sev. Bulharska. Byl původem bosenský mohamedán. Zmocnil se Vidinu a dal se r. 1795 prohlásiti za pašu Vidinska. Turecké trestné výpravy skončily vesměs porážkami vládních vojsk. Stotisícovou armádu Huseinovu porazil s 10.000 vojáky. Zanechal vzác. knihovnu, čítající 7500 svazků, většinou arabských, perských a tureckých rukopisů, z nichž 5000 uchováno je v sofij. Nár. knihovně.

Pazvuk, ozvěna.

Pazzi (padci), gibellinský patric. rod ve Florencii, vyvražděný 1478.

Pažba (Schaft; crosse; stock), držadlo ruční střelné zbraně (u kuše zvána sochou), kterým se tato ovládá. Skládá se z předku, krku a hlaviště; předek, držící hlaveň, může být též oddělen (předpažbí), jako zejm. u loveckých ručnic. Krk objímá ruka a hlavištěm se p. opírá o rameno. U pistolí má tvar obloukovitý a drží se v jediné ruce (pažbička). P. se dělá zpravidla z ořechového dřeva; má nyní stereotypní tvar (u drahých zbraní soukromých podle rozměrů těla střelcova) s rukojetí (p. americká) nebo bez ní (p. anglická).

Pažbový zásobník, zásobník umístěný v pažbě pušek.

Paže, ruka.

Páže (page, franc., paž), v středověku bylo to přípravou k rytířství. Šlechtický hoch dostal se v 7 letech na dvůr, aby se naučil dvorním a rytíř. službám. Teprve když byl povýšen na zbrojnoše (v 14.—18. roce), mohl nositi zbraň. — U mnohých dvorů až do převratu 1918 při slavnostech pážata zastupovali kadetové.

Pažení, při poz. stavbách jest zabezpečení stavební jámy nebo výkopu pro základy, kanalisace a pod. proti sesutí. Pažení se provádí pomocí fošen za sloupky, jež se dřevěnými nebo železnými rozpěrami udržují ve své poloze.

Pažit, mladý trávník, krátce sestřihaný.

Pažitka neb šnytlík, Allium schoenoprasum, druh česneku, divoce rostoucí na horských lukách. Oblíbená zelenina.

Pažout Josef, PhDr. (1825—1867), čes. kult. pracovník a spisovatel, prof. v Písku, zakl. m. vyšší dívčí šk. a red. učebnic Dívčí škola a Zlaté klasy.

Pažout Julius (1837—1911), řed. z. archivu v Praze. Horlivě se zúčastnil výzkumu dom. archivů a pomáhal Gindelymu a Dvorskému v jejich věd. pracích shromažďováním materiálu.

Pb, chem. zn. olova (♁).

p. c., zkr., 1. per centum, procento; — 2. fr. par complaisance, laskavostí, ochotou; — 3. fr. pour condoléance, soustrastný projev.

Pčilka Olena, ♁ Kosač Olena.

Pčoliné, o. na Slov., okr. Snina, 912 ob.

Pd, chem. zn. palladia (♁).

p. e., zkr. franc. par exemple, ku příkladu.

Peabody (pibody), m. v USA. (stát Massachusetts), 19.870 ob. Až do r. 1868 slulo South Danvers.

Peabody George (1795—1869), amer. lidumil, zaklad. výchovných a sociálních nadání, podle kterého nazváno severoamer. město South Danvers.

Peabodyho puška, zadovka se závěrem v podobě sklápěcího špalíčku, kterého užil pak Martini. Kdežto tento zavedl zpruhový úderník, měla P. p. ještě kohoutek. Užívalo se jí v obč. vál. od 1862.

Peace River (pīs rivr), horní tok řeky Mackenzie, 1600 km dlouhý, spojuje se s Athabaskou v ř. Otročí v brit. Kolumbii (brit. s. Am.).

Peacock (pīkok) Thomas Love (1785—1866), angl. spis., přítel Shelleyho, tchán George Meredith; psal humor. satirické romány.

Peak (angl.), vrchol, hrot.

Peak, High P., P. of Derby, planina v sev. Derbyshire (Angl.), 636 m vysoká. Peak Cavern nebo Devils Hole (Ďábelská jeskyně).

Pearl River, řeka v USA. (stát Mississippi), 480 km dl., vlévá se do mexického zálivu.

Pearse Patrick (irsky Pádraic Mac Piarais) (1879—1916), ir. spis., básník a politik; za ir. povstání proti angl. vládě r. 1915—16 byl presidentem prozat. vlády irské. Zastřelen.

Pearson, ♁ Pierson.

Peary Robert Edwin (1856—1920), sev.-amer. námoř. důstojník a polární badatel. Dosáhl na saních 6. IV. 1909 severního pólu.

Pebrina (skvrnovina, černá nemoc, fr. pebrine), choroba bource morušového, při níž objevují se na housence černé skvrnky. Původcem je mikroorganismus Nosema bombycis Näg. (♁ Sporozoa). V těžkých případech housenky zahynou, v lehčích mohou se zakukliti a vyleze i motýl, ale houba napadne vaječníky a vajíčka, z nichž se pak vylíhnou nemocné housenky.

Pec, o. v Č., okr. Domažlice, 622 čs. ob. Blízko Čerchov s rozhlednou.

Pec (něm. Petzer), část obce Velká Úpa, pod Sněžkou. Známé letovisko, zimní sporty.

Pec polní (Feldbackofen; four de campagne; field-oven), p., již užívá vojsko v poli. Je různých vzorů, buď pevná, postavená z cihel a jílu, promíšeného slamou; může péci denně až 1200 bochníků po 750 g; neb je převozná, z železného plechu, na tah koňský neb motorový. P. Peyerova (zlepšený model 1878) zařízená na topení dřívím a nepřetržitou výrobu; celá pekárna, obsahující 48 pecí, dává ve 24 hod. 48.000 porcí chleba o 750 g. Systému Manfred-Weiss (model 1901) se užívá při divisních a sborových pekárnách.

Pec technická. K zahřívání v technice ve velkém zpracovávaných surovin při tavení, kování, žíhání, tvrzení, sušení atd. používá se různě stavěných pecí, které podle způsobu zahřívání lze rozděliti na 1. pece, v nichž zahřívané látky stýkají se bezprostředně s palivem a které zvláštního ohniště nemají nebo v nichž ohňové plyny pronikají zahřívanými látkami (pece šachtové); 2. v pece, v nichž zahřívané látky stýkají se pouze s plamenem a jsou zahřívány tímto a od stěn pece odráženým teplem (pece plamencové); 3. pece, v nichž zahřívané látky nacházejí se v nádobách zahřívaných zevně a nepřicházejí do styku ani s topivem, ani s ohňovými plyny (kelímkové a muflové pece); 4. v pece, v nichž se látky zahřívají nepřímo nebo bezprostředně elektrickým proudem (elektrické pece). Nejjednodušími pecemi šachtovými jsou pece pražicí, které slouží k zahřívání rud až na teplotu nedosahující bodu tání (pražení), při čemž rudy popraskají nebo změní svou strukturu, čímž se stávají způsobilejšími k tavení, které následuje po pražení. U šachtových pecí buď k zahřívání sloužící palivo dává se do pece střídavě se surovinou, anebo plamen tuhého nebo plynného paliva vede se z pouhé suroviny se skládající náplní. První způsob je jednodušší a proto nejvíce rozšířen; při způsobu druhém paliva lze hospodárněji využíti. V prvním případě šachta dole je užší než nahoře, jelikož hoření objem náplně se zmenšuje, naproti tomu v případě druhém šachta musí býti válcovitá nebo dole

ještě širší než nahoře. Vnitřní zdivo pece zhotovuje se z ohnivzdorných kamenů a obklopuje se zděnou nebo ze železných plechů připravenou t. zv. hrubou šachtou, která v spodní své části je opatřena otvory k prošťouchávání a vytahování výpražků. Dno šachtových pražicích pecí je buď plné anebo je to rošt. U pražicích pecí, jejichž dno tvoří rošt, může býti tento rovný, stupňovitý nebo kuželovitý. Pražicí pece mohou se vytápěti též plynem, při čemž spalovací vzduch vhání se do pece pomocí dmychadel (dmychadlové pece šachtové). Pecí s topením plamenným používá se již pouze zřídka. Palivo spaluje se zde na roštu. Sem patří k pražení měděných rud používané kilny. Dmychadly vybavených šachtových pecí používá se dále při vytavování kovů z rud; sem patří především k výrobě surového železa sloužící vysoké pece (♌ železo), dále k zpracování měď obsahujících sirných kyzů používané pyritové tavicí pece. Kelímkové pece tvoří dole kelímek s dvěma výtokovými otvory, z nichž horním vytéká trvale struska, dolním vypouští se občas roztavený kov, jako u vysokých pecí. K druhé skupině patřící plamencové pece jsou pece s vodorovnou nebo slabě nakloněnou nístějí, v níž se surovina taví nebo žíhá. K vytápění těchto pecí lze používati nejrůznějších paliv, pevných, tekutých i plynných. Do této skupiny patří též pece svářecí, pudlovací (♌ železo) a pece kovářské. Jako paliva používá se při nich koku nebo uhlí nebo dehtového oleje. Ve velkozávodech k vytápění více pecí používá se často centrálního generátoru, v němž lze méně cenná paliva zužitkovati k výrobě topných plynů. V generátoru vznikající plyny vedou se nejdříve do prašné komory s a z této kanálem k do jednotlivých pecí. V novější době u plamencov. pecí používá se často výhod povrchového spalování, které umožňuje při malém nadbytku vzduchu docíliti velmi vysoké teploty. Když obsah pece nesmí býti vystaven oxydačnímu účinku spalovacího vzduchu, používá se t. zv. nádobových pecí, které se většinou staví jako pece kelímkové nebo muflové. Rovněž tyto pece mohou býti zařízeny na vytápění všemi běžnými palivy. K tavení kovů používá se většinou kelímkových pecí s topením kovovým, olejovým nebo plynovým. Při větších pecích tohoto druhu používá se též s výhodou poloplynového topení. K nádobovým pecím lze počítati ještě sušicí pece, jichž se používá k sušení lakovaných předmětů, zrna, též jako pecí ohřívacích. Různé formy elektrických pecí jsou podrobně popsány u elektrochemie (♌).

Peçanha Nilo (1857—1924), brasil. státník, r. 1909—1910 pres. brasil. rep., 1917—1918 zahran. ministrem.

Peccatum (lat.), hřích; p. originis, dědičný hřích.

Peccatur intra et extra (citát z Horácových Listů I., 2, 16): chybuje se na obou stranách.

Peccori-Giraldi Guglielmo (* 1856), ital. maršál; odešel 1912 jako gen. do výslužby, za války však reaktivován, velel 1916 1. armádě, u níž bojovaly též čsl. legie italské. Od 1926 maršál.

Pécel, mad. o. v župě peštské, 6083 ob.

Pecen, bochník domácího chleba.

Pecenka Miloš, JUDr. (* 1888), ředitel Svazu č. spořitelen v Praze, spoluprac. na zákoně spořit. a red. Spořitelního obzoru.

Pecerady, o. v Č., okr. Benešov, 1097 čs. ob.

Pecinovští, ♌ Mikulášenci.

Pecival Josef. MUDr. (* 1864 v Sopotnici), č.-am. kult. pracovník, povoláním lékař v Chicagu. Býval vůdcem č.-amer. výprav do staré vlasti.

Peck, věrtel, hromada, též angl. míra pro tekutiny, má dva galony = 9·087 l; váha pro sůl, mouku, uhlí = 8·467 kg.

Peck Eduard (* 1857), č. odb. spisovatel a učitel v Kroměříži. Vydal Valašské národní písně a říkadla.

Pecka, ms. v Č., okr. Nová Paka, 1246 čs. ob. Zříc. hr. Pecky z XII. st., kdysi majetek Kryštofa Haranta.

Pecka Bohumil, JUDr. (1861—1925), přednosta okr. polit. správy v Jičíně a odborný spisovatel.

Pecka Matěj, č. malíř ze XVI. stol., tvůrce graduálu klatovského a teplického (1560).

Pecka-Strahovský Josef Boleslav (1849—1896), čes. básník, spis. a zakladatel č. soc. dem. strany. Výborný organisátor, řečník a redaktor Děln. Listů (1872), Budoucnosti (1874) a Dělnických listů vídeňských (1881) a j. Žalářován a pronásledován, uprchl 1885 do Ameriky, kdež redigoval Budoucnost, Dělnické Listy a Chicagské Listy, pak s Habrmanem Právo Lidu a 1896 Hlas svobody. Sebrané básně J. B. P., vyd. 1899.

Peckovský J. V. K., pseud. J. V. Krecara.

z Peclinovce Ceyp Bohumil, MUDr. (1835—1879), č. lékař a spisovatel, primář v pražském ústavu choromyslných. Red. Časopisu č. lékařů.

Pecnářství, ♌ pekařství.

Pecold Antonín (1860—1931), č. hud. skladatel, ředitel kůru olomouckého dómu. Četné skladby církevní.

Pecos, kmen sev.-amer. Indiánů (New Mexico, USA.).

Pecos Rio, l. přítok Rio Grante del Norte v USA., 1065 km dlouhý.

Pecqueur Constantin (1801—1887), fr. soc. spis. Vytvořil teorii nábož. komunismu (Théorie nouvelle d'économie sociale et politique; La république de Dieu).

Pécs, mad. jméno m. Pětikostelí.

Pécsvarád, o. v uher. župě Baranya, 2640 ob.

Pectinidae, hřebenatky, čeleď mlžů, s okrouhlou skořápkou paprskovitě žebernatou. Okraje pláště volné, u některých druhů opatřené četnými očky. Rod Pecten Müll. může se rychlým otvíráním a zavíráním chlopní skořápky zvednouti se dna a plovati. Všechny p. (asi 200 druhů) žijí v moři, mnohým dává se přednost před ústřicemi. Skořápek větších druhů používá se jako misek, jinými zdobí se poutníci vracející se z Východu (odtud h. jakubská, P. jacobaeus).

Pectorale, náprsní kříž, zlatý nebo stříbrný, posázený drahokamy a obsahující relikvie.

Pectoralis (lat.), hrudní, na př. musculus pectoralis maior, hrudní sval větší, m. p. minor, hrudní sval menší.

Pectus (lat.), prsa, hruď, srdce. Lat. přísloví: Pectus est, quod disertos facit (Srdce činí lidi výmluvnými); Pectus facit theologum (Srdce dělá z člověka pravého bohoslovce).

Peculium, v řím. právu jmění, které otec synu, nebo pán otroku dal do správy.

Pecunia (lat.), pův. majetek záležející v dobytku; později movitý majetek; majetek vůbec; peníze. Pecuniární, peněžitý.

Peczeniżyn, okr. m. ve vých. Haliči, vév. stanislavské, u m. Kolomyje, 6000 ob.; naftová naleziště.

Peć (dř. tur. Ipek), jugosl. obec, 18.577 ob., ve St. Srbsku, v okr. Zeta. Uhlí, kukuřice, pšenice, ovoce, tabák. Roku 1913 připojena k Č. Hoře.

Peča Václav, JUDr. (* 1883), č. právník, vrch. řed. banky Slavie. Sp.: List z českých dějin hospodářských (1924), První desetiletí banky Slavie (1929) a j.

Pečárka (Pleurothus ostreatus), druh hub s bělošedou plodnicí; roste na bucích a topolech a je jedlá.

Péče o tělo, základní část tělesné kultury a část hygieny; snaží se vyloučiti škodlivé podmínky, zvýšiti působnost těla, a tím docíliti trvalou svěžest těla i duše. Cílevědomá p. o t. musí počíti již v mládí a stále nutno ji prováděti. Docílí se tím nejen, že zdravé tělo zůstane zdravým, ale že se zruší i podmínky nemocí. K p. o t. patří i péče o kůži, t. j. denní očišťování těla studenou vodou v lázni a péče o chrup. Mimo koupele používá se v poslední době lázní vzdušních a slunečních, které působí velmi příznivě ultrafialovými paprsky slunce na tělo. — Dále patří k p. o t. všechny snahy, mající za účel odstraniti zhoubný vliv moderního života a povolání (snahy tělocvičné, sportovní, turistika). Nepřímo slouží p. o t. všechny snahy po reformě výživy, oděvu, způsobu života. ⚲ hygiena, tělesná výchova.

Péče sociální, opatření obcí ve prospěch osob, jež jsou neschopny starat se o svou výživu, nebo o výživu svých příslušníků. Sociální péče řídí se zásadou, radou pomoci všude, skutkem však pouze tam, kde jest dotyčnému nemožno, aby si sám pomohl. Sociálně-hygienická ochrana nabývá stále většího rozsahu, poněvadž se poznalo, že včasné zakročení je snadnější a levnější než léčení. — P. o kojence, snahy hledící k zabránění veliké úmrtnosti kojenců. Hl. obory p. jsou: zřizování poraden pro matky, útulků pro kojence, nemocnic pro kojence, lékařské prohlídky, péče o děti nemanželské, zřizování jeslí, kam přes den mohou kojící matky uloženy. — P. o malé děti, opatření státu a obcí pro tělesné a duševní dobro dětí 2—6letých. Připojuje se k péči o kojence a je vystřídána zdravotními opatřeními ve škole (⚲ školní lékař, péče o zdraví ve škole). Zřizuje poradny, kde se malé děti pravidelně vyšetřují a matky obdrží rady ve zdravotních a vychovatelských otázkách, příp. jsou navštíveny ošetřovatelkami. Je snahou dobrovolnou a většinou příliš řídkou návštěvu poraden zvýšiti bezplatným poskytováním kakaa, ovesných vloček a pod. Pro malé děti matek výdělečně činných zařídila jesle, opatrovny a školky. Dohlíží na výchovu dětí, žijících trvale odděleně od rodičů (většinou nemanželských). Malému dítěti hrozí zvláště nebezpečí při jeho pudu stále se zaměstnávati a si hráti, kdy jsou možna zranění všeho druhu, pak z nemocí doby vzrůstu a nakažlivých a ze škod mravních n. vychovatelských. Zdravotní stav malých dětí je, zvl. ve velkoměstech, často špatný. P. o m. d. je velmi účinně podporována tím, že nemocenské pojišťovny pojišťují s otcem i rodinu. Rovněž prospívá zřizování zvláštních dětských nemocnic. — P. o nemocné, souhrn

všech pomocných úkonů, potřebných při léčbě nemocných ve veřej. ústavech (nemocnicích atd.) n. ve vlast. obydlí. Veřejná p. o n. stará se o zřizování nemocnic, porodnic a pod. O p. o válečné nemocné ↗ válečné zdravotnictví. — P. o slepce. Rozumí se tím souhrn stát., měst. a soukromých zařízení a snah, směřujících k výchově ml. slepců a péči o dospělé. Tato je mnohem staršího data než snahy čistě vychovatelské. Stát a obce ujaly se výchovy slepců teprve koncem XVIII. stol. Zakladatelem slep. vzdělání je fr. lidumil Valentin Hauy (1745—1822), kt. otevřel v r. 1785 v Paříži první ústav pro slepce. Jeho příklad působil i v jiných zemích, kde zřízeny četné ústavy a útulky. Chovancům dostane se v nich vzdělání jako na škole obecné. Připojeny bývají školy pokračovací. Učitelé slepců jsou většinou z obecných škol, mající výcvik v ústavu pro slepce. Výchova sl. v ústavech směřuje k výcviku v urč. povolání. Vyučuje se výrobě proutěných košů, kartáčů, provaznictví, ladění pian, hudbě, masáži, psaní na stroji, ruč. pracím. K ústavům jsou připojeny dílny pro slepce a prodejny jejich výrobků. Světová válka uzavřela slepcům všech zemí zaměstnání ve veřej. úřadech a v průmyslu; tato místa vyhrazena slepcům válečným.

Pečeňady, o. na Slov., okr. Piešťany, 788 ob.

Pečeňany, o. na Slov., okr. Bánovce, 568 ob.

Pečeněgové (Pazinaci, vlastní pojm. Kangli, Kangar), tur. kočovný národ, původně mezi Volhou a Urálem sídlící. Byli zatlačeni kol. 860 na západ a zahnali Maďary mezi Don a Dněstr. Jaroslavem z Kyjeva pokořeni, postoupili k jihozáp. a záp., byli zadrženi císařem Alexiem I. a splynuli ve XIII. stol. s Maďary.

Pečeť, otisk obrazu do měkké hmoty (vosk, olovo), připevněný na písemnostech, k jich uzavření, ověření neb označení vlastníka. Pečetí se buď prstenem neb razítkem. Šlechtické a městské p. mají obyč. obraz znaku rodiny neb města, jinak se užívá iniciál jména. České pečeti datují se od XI. stol. Vědeckým studiem p. zabývá se ↗ sfragistika.

Pečetítko, přístroj k pečetění. Držadlo a pata se dělá z kovu anebo z polodrahokamů a různě se zdobí, též jako přívěsek k hodinkám, pečetní prsten.

Pečetní vosk, zbarvení pryskyřičné směsi, jež se v plameni lehko rozpouštějí a hoří, dobře přilnou k papíru a dávají ostré otisky. Obyčejný červený p. v. se vyrábí ze šelaku, benátského terpentinu a rumělky.

Pěčice, o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 463 čs. ob.

Pěčín, o. v Č., okr. Žamberk, 1050 čs. ob.

Pečínka František (1870—1917), akad. malíř-krajinář, básník, žák Mařákův. Sp.: Sešit veršů, Vlčí mák a j.

Pečinková Běla, vl. jm. Dlouhá (* 1879), č. spisovatelka, učitelka ob. školy.

Pečírka Ferdinand Otakar, MUDr (1869—1922), univ. prof., šéf polic. lékařů, člen výboru Spolku pro komorní hudbu a hudebník. Sp.: Předběžné sdělení o krevních tělískách (1880), Počátky nauky o chorobách kožních a venerických (1899), Choroby pohlavní a j.

Pečírka Jaromír, MUDr. (* 1864), generál zdravotnictví a entomolog. Sp.: O povaze jedu vzteklinového; mimo to napsal řadu menších věd. a beletr. prací.

Pečírka Jaromír, PhDr. (* 1891), čes. uměl. historik a kritik, knihovník a prof. dějin umění na um.-prům. škole v Praze. Četné spisy z dějin č. umění.

Pečirka Josef, MUDr. (1818—1870), prakt. lékař a spisov. Vyd.: Bibliotheku pro mládež, objevil a vyd. štokholmský rukopis legendy o sv. Kateřině ze XIII. stol.

Pečivo, všeob. název jídel z mouky (chléb, housky, vánočky, koláče, buchty atd.).

Pěčka z Radostic Michal, zv. též Smržický, Smiřický (* 1580), č. básník, vydavatel protireform. pamfletů.

Pečky na dráze, m. v Č., okr. Poděbrady, 3885 čs. ob.

Pečky Červené, ↗ Červené Pečky.

Pečnikov Alexandr (* 1873), ruský houslista.

Pečora, nejv. řeka v sev. Rusku, 1649 km dlouhá; pramení v sev. Urálu a vlévá se, tvoříc velkou deltu, v gub. Archangelské do zálivu Pečorského v Sev. ledovém moři.

Pečorin, pseud. dr. F. X. Šaldy.

Pečovská Nová Ves, o. na Slov., okr. Sabinov, 1024 ob. (890 čs.).

Pedagog (z řec.), vychovatel, učitel.

Pedagogika (nauka o výchově), účelem p. je vyšetřiti možnost, podmínky a povahu výchovy a podati poučení a návody, jak se má vychovávati po stránce tělesné i duševní. Je to věda praktická, ukazující, jakými cestami se ubírala n. ubírá výchova v různých dobách a u různých národů, proto historická a etnologická. Vedle čistého pátrání po skutečnostech stojí systém p., jejímž úkolem jest dáti vychovateli měřítko pro volbu

kulturních statků a směrnice po účelnou stavbu vychovatelské práce. Hlavním oborem jejím je nauka vyučovací (didaktika); na universitách je v popředí systematická p. buď ve spojení s filosofií nebo samostatně. Podle Herbarta jsou hl. obory p. systematická a psychologická p., kterážto poslední se od založení pokusné p. odloučila od filosofické; v důsledku zdůraznění soc. hlediska vyvinula se sociální p. Poměr veškeré p. k filosofii stal se v posl. době nejasným pro změny, nastalé ve filosofii. Lit.: Durdík, O poměru p. k ostatním naukám. Drtina, Studium p. a školství, Rozhledy pedagogické a j.

Pedagogium, ♌ učitelský ústav.

Pedál (novolat.), u varhan klávesnice pro hru nohou (= pedes), vynalezená v Německu kol. 1300; má rozsah od C do e′. U piana podobná klávesnice pro nohy (♌ pedálové křídlo); ale zvl. zovou se tak oba pákové přístroje či tahy nohama řízené. Pravý p. (velký p.) zvedá tlumiče se strun, takže znějí volně a silně. Jeho použití vyznačuje se v notách značkou Ped.; * značí pustiti velký p. Levým p. posune se klávesnice poněkud vpravo, takže kladívka narazí jen na jednu strunu, čímž se tón zeslabí. V novější době sestrojeny p. zvl. druhu, na př. prolongační (♌ prolongement). U harfy (♌) zove se tak sedm šlapadel, zkracujících struny, čímž se tón zvýší.

Pedaliaceae, ♌ sesamovité.

Pedálová Josefa (1780—1831), jeptiška (klášt. jm. Marie Antonie), a č. vlasten. spisovatelka nábož. písní a povídek s moralisující tendencí. Byla lit. přítelkyní Kamarýta a F. L. Čelakovského. Pseud.: Dobrovlastka.

Pedálové křídlo, křídlo, postavené na skřínce, má vyčnívající pedálovou klávesnici v objemu varhanního pedálu s příslušným strunovým potahem, je nástrojem ke cvičení pro varhaníky.

Pedant (it.), vychovatel, malicherný člověk, puntičkář.

Pedanterie, puntičkářství.

Pedee (Great P., [grēt-pedy]), řeka v USA., 570 km dlouhá; pramení v Severní Karolině (North-Carolina), ústí do Atlantického oceánu.

Pedel (ze stř. lat. pedellus n. bidellus), sluha veř. úřadů, zvl. university.

Pederastie, ♌ homosexualita.

Pedersen Holger P. (* 1867), slavný srovnávací jazykozpytec, prof. university v Kodani.

Pedersen Christien P. (1480—1554), otec dán. literatury, kanovník v Lundu; přel. Písmo sv. do dán. Na skl. života tiskařem a vydavatelem v Malmö.

Pedes (lat.), nohy; per pedes apostolorum (lat.), pěšky.

Pedestrián, pěšák, atlet v chůzi neb v běhu.

Pedetes caffer (nohas africký), hlodavec velikosti i podoby zajíce s dlouhým chvostnatým ocasem. Zadní nohy skákavé. Poměr délky předních a zadních

Pedetes caffer.

noh není tak nápadný jako u ostatních příbuzných tarbíkovitých (Dipodidae). Žije v jižní a východní Africe na pustých polohách a hrabe si rozvětvené nory. Loví se pro chutné maso.

Pediater (řec.), dětský lékař.

Pediatrie (řec.), lék. obor, zabýv. se dětskými nemocemi (nejv. do stáří 12 roků).

Pedicularis L. (všivec), rod rostlin z čel. krtičníkovitých (Scrophulariaceae), byliny polocizopasné s listy jednoduše n. dvakrát zpeřenými, s konečnými květy žlutými n. červenými, plodem je tobolka; asi 250 druhů, ponejvíce v horách. P. palustris L. (v. bahenní), 15—30 cm vys., s květy světle nachovými, roste na bažinatých loukách v Evropě i Asii a nepříjemně páchne. Dříve sloužil v odvaru proti vším.

Pediculati, ♌ ryby ramenoploutvé.

Pediculidae, ♌ vši.

Pedigree (angl.), rodokmen ušlecht. koní, zušlechťovací metody rostlin, hl. výběrem silných jedinců.

Pedikura (fr. pédicure [pedikür]), pěstování nohou, zvl. nehtů.

Pedologie (řec.), nauka o dítěti, o jeho tělesném a duševním vývoji a jeho ovlivnění výchovou.

Pedometr (krokoměr), přístroj hodinkové formy, který udává počet kroků. Kyvadélka při pohybu těla (krokem) narážejí na zařízení, které automat. přenáší pohyb na ciferník.

Pedopatologie, nauka o vadách dětského duševního života. Pedagogická p.,

nauka o odstranění abnormalit, neb jich omezení. Systém p. napsal L. Strümpell: Die pädagogische Pathologie (1910). U nás se p. zabývají: J. Zeman, K. Herfort a O. Chlup. (○ t. hesla).

Pedopsychologie, část psychologie, studující duševní život dětí. Někdy se termínu užívá pro pedagogickou psychologii. U nás se p. zabývali: Čáda, Kádner, Příhoda, Hendrich, K. Herfort a Skořepa.

Pedrazzi Orazio, JUDr. (* 1889), it. vyslanec v Praze (od 1929); zabývá se lit. poměry ve stř. Evropě a vých. Asii.

Pedro, vév. z Coimbry (1392—1449), portug. vladař za nezlet. synovce Alfonse V., padl v bitvě proti němu. Napsal filos. pojednání Da virtuosa benfeitoria. — 2. hr. z Barcelony (1423—1466), syn před., spis., psal kastilsky. — 3. P. I., král port. (1320—1367), syn Alfonse IV., nazv. Spravedlivý. — 4. P. II., král port. (1648—1706), syn Jana IV. Ve válce o šp. dědictví zprvu neutr., pak od 1703 na rak. straně. — 5. P. IV., král port. (1798—1834), jako cís. brasilský Pedro I., syn Jana IV., byl od r. 1807 v Brasilii, císařem od 1822. Zemřel v Lisabonu. — 6. P. II., cís. brasilský (1825—1891), syn před., byl císařem od 1831—1889, kdy byl sesazen. — 7. P. V., král port. (1837—1861).

Pedum rectum (lat.), pastýřská dlouhá hůl s křížem, odznak papežský.

Pedunculus (lat. nožka), stonek, stopka (zvl. u květů); pedunculatus, stopkatý; pedunculi cerebri, stonky velkého mozku (○ mozek).

Pedzetairové (pěší družina), v maked. vojsku Filipa II. lehčeji ozbrojení těžkooděnci v prvních řadách falangy (○).

Peebles (pībls), hl. m. j. skot. hrab. Peeblesshire, přes 5000 ob.; vlna, plodiny, obilí.

Peeblesshire (též Tweeddale [pīblšir, tviddel]), j. skot. hrab., 899 km², 15.000 ob. Hornatý kraj, chov dobytka a naleziště uhlí.

Peekskill (pikskhil), m. v s.-am. státě N. Yorku, přes 15.000 ob. Stroje, cihelny.

Peel (pil) Robert (1788—1850), angl. státník, vůdce toryů (○), předs. min. 1834—35, 1841—46. Svým návrhem, aby se zrušila obilná cla, způsobil rozštěpení své strany, při čemž strana mladoangl., spojená s whigy, způsobila jeho pád 29. VI. 1846. Svým osobním vlivem pomohl provésti svob. obchod, přispěl též k emancipaci židů. Reorganisoval 1844 Angl. banku t. zv. P. bankovní aktou a stanovil max. oběh nekrytých bankovek na 14 mil. Dne 28. VI. 1850 měl poslední řeč (proti Palmerstonovi).

Peele George (1558—1597), angl. dramatik, předchůdce Shakespearův, napsal: The Arraignment of Paris (1584), The Battle of Aleazar (1591), Edward I. (1593), The Old Wives' Tale (1595) a Love of King David and Fair Bethsabe, hl. dílo (1599). Psal melodickým blankversem, projevuje neobyčejnou fantasii.

Peelité, přívrženec Sira Roberta Peela, kteří 1846 po pádu konservativní strany se snažili obnoviti ji pod Disraelim a Gladstonem.

Peene (slov. Pěna), 1. záp. rameno ústí Odry. — 2. řeka v Pomořanech, 156 km, 104 km splavná.

Peene Hyppoliet Jan van (1811—1864), holandský dramatik, autor vlámské nár. hymny De Vlaamsche Leeuw. Jeho dramata jsou již dnes zapomenuta.

Peer (angl.), ○ pair.

Peerage (angl.), hodnost peera, též shromáždění peerů.

Peerdt Ernst de (* 25. XI. 1852), něm. malíř, krajinář-romantik.

Peerlkamp Peter Hofman (1786—1865), prof. v Leidenu, holandský klasický filolog.

Peeters Bonaventura (1614—1652), holandský malíř-krajinář a rytec. Jeho bratří Giblis (1612—1653) a Jan P. (1624—1677) věnovali se témuž genru.

Peez Alexander von (1829—1912), rak. národohospod. spisovatel, říšský poslanec a potom člen panské sněmovny.

Peganum L. (harmala), rod rostlin z čel. kacibovitých (Cygophyllaceae), byliny s nepravidelně čtyřsečnými listy, velkými květy a kulovitou tobolkou. P. harmala L. (routa lesní n. turecká); vytrvalá, 30—40 cm vys., s bílými květy, roste ve španělských stepích a v j. Rus. až k Tibetu.

Pégasos (Pegas), v řec. mythu okřídlený oř. Bellerofón jej chytil a používal při svých činech; když se vznesl k nebi, odvrhl ho a dopadl sám na Olymp, kde nosí Diovi blesk a hrom. — Později je P. ořem Mus, svou podkovou otevřel pramen Mus Hippokréné na Helikónu a Peirené na korintské Akropoli. — Jako básnický oř objevuje se P. teprve v poslední době.

Pegasus, souhvězdí sev. nebe, jehož nejjasn. hvězdy α, β, γ tvoří s α Andromedy nápadný čtverec.

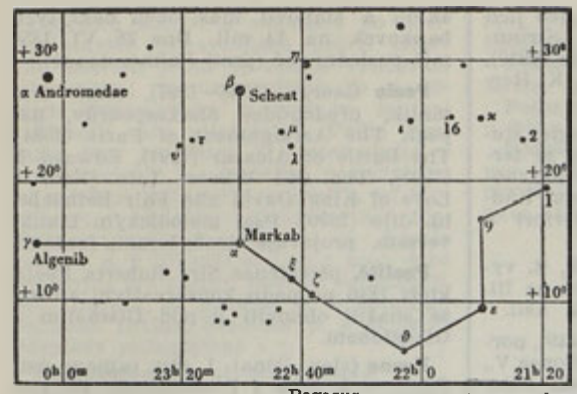

Pegasus

Pegasus L., rod ryb ostnoploutvých (Acanthopteri), s tělem krytým krunýřem z kostěných destiček, s prodlouženým čenichem a s ploutvemi rozšířenými na způsob perutí; několik malých druhů, na př. P. natans C., 8—10 cm dl., žije v trop. Indii a Tichém oceánu.

Pegau, m. v Sasku, 6000 ob., zal. 1096, se slavným klášterem benediktinů.

Pegnitz, ř. v Bavorsku, dl. 85 km, protéká středními Franky a Norimberkem.

Pégoud Adolphe (* 8. VI. 1889 v Montferratu, † 31. VIII. 1915 sestřelen u Belfortu v letecké bitvě), franc. letec, voják v Marokku, od března 1913 první letec, jenž činil pokusy v letecké akrobatice. R. 1913 létal nad Prahou.

Pegu, hl. m. distriktu v brit.-ind. prov. Birma, 18.769 ob. Má 99 m vysokou pagodu, 14 m vys. Buddhovu sochu. Vývoz rýže.

Péguy Charles Pierre (1873—1914), fr. spisovatel; prosadil revisi Dreyfusova procesu, zal. 1900 revui Cahiers de la Quinzaine. Jeho díla dýší hlubokou zbožností (životy svatých). Padl v bitvě na Marně.

Pehel Jan (1852—1926), č. dirigent a hudeb. skladatel. Zal. hud. čas. Varyto.

Péhleví, středoperština, zejména v době Sasanidů (III.—VII. stol. po Kr.). Písmo, z kt. vzniklo později písmo Avesty, je původu aramejského. Pokusy, psát p. s čistě íránskými slovy, jsou Pāzend (v písmu Avesty) a Parsi (v arab. písmu). Poslední v hláskosloví a gramatice se blíží novoperštině. Literatura je většinou obsahu zoroastersko-teologického. Od obyčejného P. jen dialekticky se liší chaldejské P. na někt. nápisech Sasanidů a sev. Péhleví v manichejských textech.

Pehlevān (pers.), v perské mythologii hrdina, válečník; dnes označ. pro kejklíře, tanečníky a zápasníky.

Pehtha, birmanská váha = 1·6556 kg.

Pehuenchové, indián. kmen Araukánů v Chile, na vých. úpatí Kordiller.

Pech Jindřich (* 1837 v Praze, † tamže 17. I. 1905), čes. skladatel (Sbory, Písně) a hudební pedagog (Několik prakt. pokynů o vytvoření krásného tónu).

Pech Ladislav (* 1866), čes. dram. umělec, člen Nár. div. v Brně.

Pech Václav (* 1880), ředitel zem. hosp. školy v Roudnici a zemědělský spisovatel.

Pech Vladimír, PhDr. (* 1862), č. zeměpisec, ředitel Čsl. obchod. akad. v Praze.

Pecháček Frant. Martin (1763—1816), znam. č. virtuos na housle, hud. sklad., ředitel a dirigent divadla na Korut. tř. ve Vídni. Hl. jeho taneční hudba byla velmi populární.

Pecháček František (1793—1840), čes. houslista a hudební sklad., konc. mistr v Karlsruhe.

Pecháček František (1813—1888), mlynář v Plzni, vůdce plz. Čechů a dlouholetý starosta města, o jehož rozvoj a počeštění si získal velké zásluhy.

Pecháček Gabriel, ThDr. (* 1855), prof. teol. fak. Karlovy univ., církv. spisovatel, komandér křižovníků v Praze.

Pechánek Josef (1830—1888), čes. klas. filolog, prof. gymnasia v Jičíně. Překl. T. Livia.

Pěchava, rod travin, ♌ Sesleria.

Pechbach, o. v Č., okr. Kraslice, 932 ob.

Pechelbronn, naftová ložiska v Dol. Alsasku, dep. Bas-Rhin; sev. oligocenní ložiska asfaltu u Lobsanu.

Pechgrün, o. v Č., okr. Loket, 634 ob.

Pechman František (* 1873), obchodník v Doubravce u Plzně, posl. strany živnost. obch.

Pěcholy, těžké drtící stoupy ve zlatodolech, rozmělňující rudu na prach.

Pěchota, vojsko, které se v poli pohybuje z největší části pěšky; je hl. částí pěších vojsk (♌). Nejsouc odkázána při pohybu než na sebe, je nejpohyblivější (ač ne nejrychlejší) a nejsamostatnější zbraní, nepotřebujíc mimo zásobování nic podstatného ke svým operacím. Proto byla odedávna v různotvárném a pokrytém terénu hl. druhem zbraně, která se mohla objeviti bez pomoci jiných a rozhodovala boj. Tak bylo u Peršanů, Řeků, Římanů a u vojsk novověkých (Švýcarů,

husitů, lancknechtů a j.); jen u národů stepních a ve středověku z důvodů sociálních nabývalo převahy jezdectvo (O$_3$). Podle doby a účelu bývala různě vyzbrojena, jednak zbraněmi, působícími na blízko (oštěp, kopí, meč zejm. ve starov.), jednak zbraněmi metacími a střelnými (házecí oštěpy, luk, prak, zejm. u lehkooděnců). Podle toho má také různou ochranu (těžší nebo lehčí odění, brnění). Tento rozdíl dvou druhů pěchoty, těžké a lehké, zůstal i v době, kdy se rozšířily palné zbraně, jichž se p. záhy uchopila. Formace pěchoty, do té doby jednotně ozbrojené buď zbraněmi metacími nebo bodnými a sečnými, se začínají kombinovati z obou druhů; pikenýři, zachovávající starou nárazovou taktiku falangy, tvoří střed houfu, jehož lem a křídla jsou utvořena ze střelců (arkebuzníků, mušketýrů). Znenáhla však tito nabývají vrchu (zřejmě od třicetileté války) a koncem XVII. sol. zavedením bodáku se p., opatřená pikou, všude zrušuje ve prospěch střelců. Vedle nich se tvoří jako zvl. druh granátníci (O$_3$), vyzbrojení k boji na blízko ručními granáty (O$_3$). Se zavedením střelby palných zbraní jako hl. způsobu boje se změnila též taktika; ježto nezáleželo už tak na úderu (shocku) tělesa, jako spíš na hojném účinku palby, stávaly se bojové formace stále řidčími, až v XVIII. stol. vzniká lineární taktika (O$_3$), při níž se všecky útvary rozvinují do dlouhých, mělkých linií, aby se všecky pušky uplatnily. Vynálezem zadovek, kdy bylo možno nabíjeti ležíc a kryti se při tom v terénu a kdy stoupla též bojová mohutnost jednotlivcova zrychlením palby, umožněno pěchotě bojovati ještě v řidčích a pružnějších tvarech, zvaných rojnice (O$_3$), postupujících za sebou v několika vlnách. Tato taktika se vyvinula hl. ve vál. 1866 a 1870—71 a dosáhla největšího rozšíření ve válce boerské (1899—1901). Za světové války v okamžiku, kdy došlo k zákopovým bojům, přestala se osvědčovati jen střelecká taktika, ježto formace byly příliš řídké a ztrácely tedy jednotnost velení; mimo to převaha obrany z pevné posice nad útokem vyžadovala užšího spojení útočící pěchoty s dělostřelectvem a pomocnými zbraněmi (minomet, tank, kulomety). Zprvu se zdálo, že p. vůbec nemůže prováděti útoků, nýbrž jen obsazovati posice, vyklizené pod palbou dělostřelectva; koncem války však lepší organisace pěchoty v t. zv. bojová družstva (O$_3$) a propracovanější výzbroj s množstvím pomocných zbraní, jí zase navrátily ztracenou čest. Moderní výzbrojí pěchoty je puška, bodák, ruční a puškový granát, lehký a těžký kulomet, pěchotní dělo, minomet, maska proti plynům; vedle toho jako spec. zbraň tank (O$_3$); k výstroji patří polní náčiní (pěchotní lopatka, zákopnické náčiní, topůrek atd.) a různé prostředky spojovací; mechanické (telefon, signály) i živé (psi, holubi). Její boj je stálým přibližováním se v terénu, jehož všech záhybů a krytů využije tak, až dobude — ve spojení s ostat. zbraněmi — palebné převahy nad nepřítelem, do jehož posice se snaží vniknouti nejen z fronty, nýbrž, a to hlavně, i z boků neb i z týla. V posledním stadiu boje o posici (zteč, O$_3$) užívá pak bodáku i ručního granátu, třeba-li i ohňometu (O$_3$). Úkolem pěchoty jest obsazenou posici hned organisovati, t. j. zabezpečiti k obraně, a vypuzeného nepřítele pronásledovati, což se děje obyč. svěžími oddíly. Ježto přemáhání dobře vybudovaných posic není možné bez pomocných zbraní, hl. tanků, které musí zničiti napřed obráncovy kulomety, soudí mnozí, že veškerá p. bude musit být opatřena útočnými obrněnými vozy a malý tank (na př. angl. vzor Martel-Morris) pro jednu osobu že nahradí dosavadního pěšáka, jako ho ve středověku nahradil obrněný rytíř. Tato reforma však byla by možná jen u malých profesionálních armád, ježto jinde byla by příliš nákladná; mimo to by se v každém terénu neosvědčila. A právě schopnost bojovati v každém terénu je hl. výhodou dosavadní pěchoty.

Pěchotní dělo (Infanterie-Begleitgeschütz; canon d'accompagnement; gun of accompaniment), též doprovodné d., kus menší ráže (3.7—6 cm), provázející stále, i při útoku, pěchotu, umožňující jí překonati nepřátelské kulomety a tanky. Často se užívá horských děl jako p. d. O$_3$ dělo.

Pěchotní rýček, O$_3$ Linemannova lopatka.

Pechová Eliška, O$_3$ Krásnohorská El.

Pechová Emma (* 1869), č. dram. umělkyně Nár. div. v Brně a prof. st. konservatoře.

Pechstein Max (* 1881), něm. malíř expres. pod vlivem Munche a Matisse; jako grafik má čet. motivy z Balt. moře.

Pecht (Pacht), eg. bohyně ničící přírody. Lev a kočka byli jí zasvěceni.

Pechtl Jan (* 1791), malíř; byl ředitelem výpravny apelač. soudu v Praze.

Peiden, lázně ve švýc. kantonu Graubünden, 818 m n. m.

Peidl Gyula (* 3. IV. 1873), mad. politik a vůdce soc. dem., 1919 ministr veř.

prací, v srpnu 1919 min. předseda, od r. 1926 poslanec.

Peigerová Marie, MUDr. (* 1877), první prakt. lékařka v Brně a odb. spisov.

Peignoir (peňoár), dámský ranní oděv, župan, též koupací plášť.

Peine (slov. Pieň), m. v Hannoversku, 17.111 ob. Četné školy a továrny.

Peintre-graveur (pentr-gravér), malíř-rytec, který podle obrazů hotoví mědirytiny.

Peipsijäro (rusky Čudskoje Osero), jezero v Estonsku, 3583 km² na hranicích Ruska.

Peiraios (řec.), Pireus, hl. přístav řec., druhé nejv. m. na poloostrově t. jm., (1923) 217.793 ob. (1870 pouze 11.000), mod. m., středisko prům. řec., splynuvší téměř s Athénami, s kterými spojeno třemi železnič. tratěmi. Slyne prům. textil., tov. na stroje, mlynářstvím, loděnicemi, raf. a výv. oleje oliv., udržuje četné spoje parolodní.

Peirce Charles (1839—1914), sev.-amer. filosof, od 1869 prof. Harvardské univ., od 1879 v Baltimore, pak Bostonu. Pragmatista, učil, že jediné kriterium pravdy je praktický rozdíl věcí. Hl. dílo: Studies in Logic (1883).

Peire Cardinal (1150—1250), franc. trubadúr. Jeho 70 básní útočí proti kléru a šlechtě.

Peire Vidal (1175—1215), franc. trubadúr, účastník třetí křiž. výpravy. Zachovalo se jeho 48 písní.

Peireskia Plum. (Pereskia, potušák), rod rostlin z čel. kaktovitých (Cactaceae) s lupenatými listy a květy, podobnými růži; jedenáct druhů, ponejvíce v Mexiku. P. aculeata Plum. (p. trnatý), od Antil k Brasilii, má bílé květy a chutné plody (barbadosské srstky).

Peirithoos, v řec. báji syn Diův, král Lapithů. Provázel Thésea na cestě do podsvětí, kde únavou zahynul. Hérakles zachránil pouze Thésea.

Peirotes Jakob (* 1869), alsaský politik, člen říšského sněmu něm., od 1919 starosta m. Štrasburku a člen posl. sněm. franc. Odpůrce autonomistů alsaských.

Peisandros, 1. řec. epik z Kameira na Rhódu v VI. stol. př. Kr. Napsal: Hérakleia. — 2. P., athénský demagog, 415 př. Kr. obžaloval Alkibiada z rouhání, zúčastnil se 411 vlády čtyř set, uprchl po jejich pádu do Sparty. — 3. P., švagr Agésilaův, vůdce lakedaimonského loďstva, poražen a zabit v bitvě u Knidu 394 př. Kr. proti Konónovi.

Peisistratos, (600—527 př. Kr.), tyran athénský, provedl zákony Solónovy, postaral se o rolnictvo, podporoval dopravu a obchod, ozdobil m. stavbami (Olympieión, chrám Athény, vodovod), mecenáš umění a věd. Provedl recensi Homérových básní, nově založil Panathenaie. Po něm následovali jeho synové Hippias a Hipparchos (Peisistratovci).

Peiskar Jan (* 1807), knihtiskař v Praze od r. 1828.

Peisker Jan, PhDr. (* 25. V. 1851), ředitel a reorganisátor univ. knihovny ve Štyrském Hradci, po převratu prof. Karlovy univ. v Praze. Badatel ve slov. nejstar. dějinách. Sp. č.: Zádruha na Prášensku (1888), Východisko Meitzenova líčení agrárních dějin (1898), Slovo o zádruze (1899), Kdo byli naši předkové, co jsme po nich v sobě zdědili (1921), Zreformujme dějep. studium (1921) a řada něm. a angl. prací. Z knihovn.: Geschichte u. Verwaltungstechnik eines zweifach buchenden Bibliothekssystem (1919).

Peiskretscham, m. v Prusku, 6343 ob., železniční dílny.

Peissenberg, hora v bav. předhoří Alp, 988 m vysoká (Bavorský Rigi), s poutním chrámem a povětrnostní stanicí.

Peita-Hostounský Jan, probošt roudnický a č. kat. spisovatel. Vydal r. 1616 spis: Obrana putování křest.

Peitan (hebr.), skladatel synagogálních hymnů a básní.

Peithner Rudolf (* 1895), č. malíř, grafik a ilustrátor.

Peithner z Lichtenfelsu Jan Tadeáš, JUDr. (1727—1792), č.-něm. báňský odborník, profesor horn. práva na pražské univ., od 1772 na báňské akad. v Báň. Štávnici. Sp.: Versuch über die polit. Geschichte der böhm. Bergwerke (1780).

Peiting, průmyslová ves v Bavorsku, 3193 ob.

Peixoto Floriano (1842—1895), brasil. státník, 1891—1894 president republiky.

Pejačevič Georgi (žil v druhé pol. XVII. stol.), vůdce odboje čiprovského. Za války rakousko-turecké připravil v kraji Kutlovickém v sev.-záp. Bulharsku povstání, které však bylo Turky krvavě potlačeno a kvetoucí katolické město Čiprovci do základů vyvráceno. Z rodu toho pocházejí: Jakub P., jesuita, autor lat. Zeměpisu (1714 v Záhřebě); Matěj Fr., Xav. P., jesuita, autor lat. díla Historia Serbiae (1799), hr. Julián P., který vydal rodokmen rodu P. (1880), a Teodor hr., JUDr. (1855), býv. chorv. bán a chorv. ministr-krajan.

Pejačevićova Dora (1885—1928), chorv. hud. skladatelka.

Pejatović Atanasije (1875—1903), srbský antropogeograf; ředitel gymnasia. Pseud. Petar Mrkonjić.

Pejčinovič Kiril († 1845), bulh. spis. a nár. buditel makedonský. Uvedl místo dosavadní církv. staroslovanštiny do bulh. písemnictví lidové nářečí z sev.-západ. Makedonie (Ogledalo, vyd. 1816 v Pešti). Psal též básně (Epitafijata r. 1835).

Pejeratio (lat.), křivá přísaha.

Pejorace (lat.), zhoršení.

Pejpus, ♌ Peipsijáro.

Pejzy, spletené rulíčky vlasů na spáncích před ušima u polských židů.

Pek Bedřich, Ing. (1851), čes. technik, autor četn. regul. plánů, techn. úř. obce jičínské. Sp.: Stav. mechanika (1881).

Pek Leopold (1855), č. pedagog. spis., dlouholetý řed. vychovatelny manž. Olivových v Říčanech.

Peka Jaroslav, JUDr. (*1868), president fin. prokur. v Praze. Za svého pobytu u fin. prokur. v Brně bojoval za uznání vnitřní úř. češtiny, za což pronásledován. Četné práce odb. v právn. časopisech.

Pekach, král israelský (736—730 př. Kr.), sjednal s Damaškem spolek proti Assyrii. Když Tiglat III. spojence porazil, byl P. Hošeou zavražděn.

Pekalongan, holand. provincie ve stř. Jávě, 5669 km², 2,268.571 ob. Je velmi úrodná (cukr. třtina). Hl. m. P. 60.686 ob. s přístavem.

Pekan, ♌ Pahang.

Pekar (pekari), ♌ Tayassus tajacu.

Pékár Mihaly, MUDr. (* 1871), mad. lékař a prof. univ. bratislavské, po převratu ostřihomské.

Pekárek Jan (* 1883 v Praze), živnostenský poslanec N. S. a redaktor Reformy v Praze, organisační pracovník v různ. společenstevních organisacích a náměstek syndika čsl. tisku.

Pekárek Josef V. (1873—1930), č. sochař a medailér, žák Myslbekův, prof. v. prům. školy v Praze. Z jeho prací: Pomník Vltavy u Žid. ostrova v Praze, tympanon žižk. kostela a j.

Pekárna polní, útvar pro výrobu chleba v poli, proti ústavům stabilním, které jsou v posádkách. Její hlavní součástí jsou polní pece (♌); jiný materiál tahouni, vozidla, mouka a j. zásoby; personál je vozatajský a proviantnictvo. Je sborová nebo divisní o různém počtu pecí (pevných i převozných); v čsl. arm. má divisní p. p. deset pecí.

Pekarskij Petr Petrovič (1828—72), ruský literární kritik a historik, člen Akademie.

Pekař Josef, PhDr. (* 12. IV. 1870 v Malém Rohozci), univ. prof., nejvýzn. hist. čes. ze školy Gollovy a Rezkovy. První jeho práce jest dodnes cenná rozprava Mistr Jiřík Keselius Bydžovský (Památky archeolog., XIV.). R. 1890 přihlásil se článkem Hrubá skála, otišť. v Masarykově Athenaeu k odpůrcům Královdvor. rkpu. Na universitě měli největší vliv na P. Goll, v jehož semináři vznikla práce Kandidatury Přemysla II. na něm. trůn (Čas. Matice morav., 1892), a Rezek, který dal podnět k pozdější habilit. práci Dějiny valdštejnského spiknutí (1630—1634) vyšlé r. 1895. Práce ta je jedním z nejlepších pokusů o řešení otáz. valdštýnské. Ukončiv r. 1893 studia v Praze, odešel na rok do Berlína a Erlink, načež učil v Ml. Boleslavi a v Praze. Po odchodu Rezkově (r. 1896) do Vídně, habilitoval se pak pro všeobecné a pro rak. dějiny (r. 1897). Toho r. upozornil na sebe odpovědí na urážlivý projev slav. něm. historika Mommsena o Češích (Čechové jako apoštolové barbarství). P. vytkl tu zejm. význam husitství, jehož stránkou národ. a sociální se zabýval potom podrobněji v několika přednáškách a úvahách (O době husit., r. 1900 ve Slaném; Jan Hus, 1902 v Praze a j.). Po půlleté docentuře stal se úplným zástupcem Rezkovým v univ. čteních i ve vedení semináře a spoluredakci Čes. časopisu hist. P. v řadě portrétů před. historiků čes. podal přehled historiografie v letech 1848—1898, věnuje přirozeně nejvíce místa Palackému. Jubilejní studii o něm bylo však 18 obsáhlých kapitol v Politik (1898—1899); r. 1908 psal o Pal. do Ottova nauč. slovníku, sv. XIX., rozšířený otisk vyšel r. 1912 ve Světové knihovně. Ve svých přednáškách o rak. dějinách věnoval vždy zvlášt. pozornost čes. dějinám, což ho přivedlo k soustavnému studiu, zejm. vnitř. č. dějin, jak ukazuje řada referátů a článků v Čes. čas. histor. a rozprava O správním rozdělení země čes. do pol. XIII. stol. (ve Sborníku k 60. naroz. Gollovým r. 1906). Celkové pojetí vnitř. dějin čes. vyložil P. jednak v cyklu extensních přednášek, jichž obsah vyšel r. 1905 (Vývoj sociální v Čechách), jednak ve středoškolské učebnici rak. dějin r. 1919, zcela přeprac. a rozš. r. 1921. Soustav. studium poč. čes. dějin přivedlo P. k podrob. rozboru nejst. legend a k důkazu, že t. zv. Kristiánova legenda o sv. Václavu je původní dílo X. stol. (Nejst. kronika čes., Čes. čas. hist. 1902; Die Wenzels u. Ludmila Legenden u. die Echtheit Kristians, 1906, nejnověji ve studii Sv. Václav r. 1929). Odpůrci P. prof. Novotný a Vacek důkazu jeho dosud nevyvrátili. R. 1909 a 1911 vydal Knihu o Kosti (2 sv.). Obsahem i významem se přimykají k tomuto dílu České katastry 1654—1789 (Čes. čas.

hist. 1913—16, t. samost. 1915), v nichž ukázal zejm., jak zhoubně na poměry poddaných v XVII. a XVIII. stol. působily přepjaté daňové požadavky státu. Útoky na prof. Golla a jeho žáky u příležitosti šedesátin prof. Masaryka r. 1910 vyvolaly prudkou, ač věcně v mnohém oprávněnou kritiku Masarykových názorů na čes. dějiny. (Masarykova čes. filosofie, Čes. čas. hist. 1912 a samost., 3. nezm. vyd. 1927). Za svět. vál. se věnoval P. publicist. činnosti. Pochybuje o úplném vítězství čtyřdohody a tím i zahr. akce revoluč., hájil proti Vídni čes. státní právo (přednáška o Frant. Jos. I. 4. XII. 1916, články v Nár. Politice a Venkovu, souborně vyd. 1917 a 1919 pod tit. Z čes. fronty, k nimž r. 1921 přibyla knížka Světová válka zabývající se vznikem a vinou na svět. v. Histor. émat časově zajímavých se dotkl v článcích též knižně vyd. r. 1921 pod titulem Bílá hora a Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého, kde podal své zajímavé názory na tragedii bělohorskou a zejm. na obranu kultu svatojan., sveden ovšem přílišnou idealisací některých momentů k pojetí ne vždy správnému. Podobně obdiv pro význam šlechty v kultur. vývoji čes. dal vznik knize Omyly a nebezpečí pozemkové reformy (1923), v níž P. vystoupil nebojácně proti přílišnému radikalismu v provádění této reformy. Téhož roku (1923) vystoupil s tvrzením, že rodištěm Husovým je spíše Husinec u Prahy než v již. Čechách. (Čes. čas. hist. 1923, 1924, 1926.) Celkem bezvýznamná otázka nebyla rozřešena bezpečně, když roku 1927 vyšel I. díl spisu Žižka a jeho doba (2. díl 1928, 3. díl 1930), kt. svým pojetím Žižky a husitských bouří, v němž je patrný P. odpor proti revoluci vůbec, vyvolal opět značný rozruch, zejména po vystoupení P. žáka prof. Q Slavíka. Odpovědí na polemiky Slavíkovy a rozličné projevy o smyslu čes. dějin (t. jakýmsi doslovem k předválečné polemice s Masarykem) je knížka Smysl čes. dějin. O nový názor na čes. dějiny (1929). P. odmítá myšlenku jedné ideje, jednoho smyslu dějin národa, tvrdí, že každá doba má svou duši, svůj životní princip tvárný, svůj, lze říci, světový názor nebo svůj smysl. Přes leckterý nesouhlas je P. uznávaným vůdcem čes. historiků. Význam jeho byl oceněn při jeho šedesátinách r. 1930, zejm. dvousvaz. sborníkem Od pravěku k dnešku, obsahujícím úplnou bibliografii prací P.

Pekařství, řemeslo vyrábějící chléb a pečivo vůbec. Pecnářství sluje pouze výroba chleba. V Římě prý byli podle Plinia první veřejní pekaři. Od té doby bylo pečení chleba upravováno podle chuti a používání jednotlivých národů. Moderní technikové poskytli vynikající vymoženosti, vytvořivše způsobilé pomocné aparáty, jako hnětací a dělicí stroje, zvlášť. pec s výtopným zařízením. Tím bylo umožněno zaměniti kdysi jednoduchou ruční práci v mnohonásobně velký průmysl. Příprava chleba a výroba sucharů, preclíků, housek a žemlí a mn. j. je velmi vyvinuta. Chem. prům. vytváří umělé kypřící prostředky a továrny na droždí opatřují pekařství stále droždím, proti němuž není námitek. Po stránce hygienic. chléb a mouka mohou míti vlastnosti zdraví škodlivé. Mouka umletá z nezralého obilí a nedosti suchého zrní je zdraví škodlivá. Újma může vzejíti i uložením mateř. zrna. Otravy toho druhu jsou však velmi řídké a užíváním moderních čisticích strojů možno se jich zcela vyvarovati. Kukuřičný chléb ze zkažené kukuřice způsobuje růži milánskou. Také úmyslné falšování (piliny, sádra) může podle okolností býti zdraví škodlivé. Příležitostně způsobují mikroorganismy, jež se vyvíjejí v mouce chované ve vlhku, nemoc chleba, jež je popisov. jako chléb vláknovitý, kdy kůrka se proměňuje ve vláknitou, nepříjemně sladce vonící hmotu; tímto chlebem mohou býti vyvolány nemoci traktu zažívacího. Díky mlynář. průmyslu, technicky stále zdokonalovanému, máme stále jemnější mouku, kroupy, krupici s vnějšími vrstvami otrub zcela zbavenými. Nutné vymílání na 94% během války v Německu způsobilo nedokonalé využití chleba, neboť část nezáživných součástek obalů (celulosa) dostala se do mouky. Důsledkem toho byly časté střevní potíže.

Pekasida, Q sluky.

Pekelný kamínek, Q stříbro.

Pekelný stroj, puma naplněná výbušnými látkami, u níž lze mechanicky (hodink. strojem) nařídíti dobu výbuchu.

Pekelský Antonín, MUDr. (* 1888), č. neurolog, soukr. doc. neurologie na Masarykově univ. v Brně, major zdravotn., přednosta neurolog.-psychiatr. odd. divisní nemocnice v Brně.

Pekelský Jos. J., vl. jm. Jan Cibuzar (1886), č. okultista a teosof v Č. Budějovicích, lidový spisovatel.

Pekelský Vít, č. hum. spis., Q Orcinus Vít.

Pekiang, řeka v již. Číně, dl. 300 km, ústí do Sikiangu. Důl. vodní cesta mezi Kuangtungem a Hunauem.

Pekin, m. v severoamer. státě Illinois, 12.086 ob. Kamenouh. doly.

Peking (bedjeng — Severní sídlo) od 1928 Peiging (Severní mír), do 1928 hl. m. čínské říše (nyní Nanking) 1,181.400 ob.; leží v nížině 150 km od moře, zaujímá plochu 65 km². Skládá se z města vnitřního a vnějšího. Vnitřní neb Tatarské město je čtverec o obvodu 24 km, obklíčené zdí 13 m vysokou a 11 m širokou, s přesnými ulicemi a zahradami. Zde je též vyslanecká čtvrt s bankami a hotely. Uvnitř leží staré císařské město s universitou a státním museem, a kdysi zakázané Rudé m. Vnější m. je čtyřúhelník s pěti branami; zastavěno jest pouze na severu. Ostatek tvoří pole, zahrady s Chrámem nebe. Průmysl omezuje se na porculán, barevné sklo, hedvábí, zápalky a cigarety. Obchod se rovněž omezuje jen na zásobení města. P. je sídlem tří universit, Státního pedagogického ústavu, techniky, má knihovnu, museum, hvězdárnu, meteorologický ústav, botanickou a zoologickou zahradu. Od r. 1928 dělí se správa na 8 úřadů. Dějiny: P. byl založen Kublaj-Chánem r. 1279, který tam přenesl residenci z Nankingu. 1644 se m. zmocnili Mandžurové. 1662 a 1730 utrpěl zemětřesením. 1860 dobyt a obsazen Angličany a Francouzi, 1900 jevištěm boxerského povstání, po dva dny pleněn a pustošen. R. 1900—01 obsazen Evropany, kteří otevřeli i dotud zakázané město.

Peklo, v náboženských systémech místo posmrtných věčných trestů. V katolické církvi uznává se mimo p. očistec; peklo samo má několik stupňů podle povahy hříšníka. Představy o trestech, oheň věčný, tma, zoufalství, jsou antropomorfistické, mají symbolisovati stav duše, navždy odloučené od Boha.

Peklo, 1. romant. letovisko v údolí Metuje u N. Města n. Met. — 2. středoslov. hlub. údolí vedoucí od lázní Brusna k Nízkým Tatrám.

Peklo, o. v Č., okr. Rychnov n. Kněžnou, 574 ob.

Peklo Jaroslav, PhDr. (* 1881), č. botanik, prof. fytopatologie na č. vys. učení techn. v Praze. Žák Němcův. Zabývá se hl. mykorrrhizou. Sp.: Základy nauky o výživě rostlin (1923).

Pěkov, o. v Č., okr. Broumov, 580 ob.

Pektinová tělíska, deriváty polysacharidů, ve stěnách rostlinných buněk, zvl. v plodech a kořenech, především v hruškách, jablkách a řepách, ze kterých se vařením vylučují a při vystydnutí rosolovatí. Pektosa se vyskytuje hlav. v nezralých plodech a zráním se přeměňuje na p. t. Veškeré p. t. jsou bez barvy, bez vůně a chuti, nekrystalisují, ve vodě částečně rozpustné. P. se nalézá v zralých plodech a v kořenech, tvoří s vodou hlenovitý roztok, převádí se kyselinami na kyselinu arabinovou, alkaliemi na kyselinu pektosinovou a pektinovou. Za delšího vaření kyseliny pektinové s vodou vytvoří se kyselina parapektinová a vařením s louhy a zředěnými kyselinami dává kyselinu arabinovou. Tato se vyskytuje v přezrálých plodech.

Pektorale, ⚲ pectorale.

Pektorální fremitus (lat., chvění hlasu), chvění hrudního koše při hlasitém mluvení. Úbytek nebo zesílení pektorálního fremitu slouží v lékařství k posouzení vzdušného obsahu hrudního koše.

Pektorální teologie, název pro teologii, ovlivněnou více citem než vědeckou metodou.

Pektosa, ⚲ pektinová tělíska.

Péladan Joséphin (* 29. III. 1859 v Lyoně, † 27. VI. 1918 v Neuilly), franc. spisovatel, řečený Saz. Syn Adriena Peladana, spisovat. náboženstvo-mystického, vstoupil do franc. liter. jako romanopisec. Vydal cyklus románů pod názvem La décadence latine (1886—1892), v nichž podává pesimist. idealist. metafysiku pohlavní lásky. Kromě tohoto cyklu vydal mnoho jiných prací, prósou i dramata (Babylon; La Prométhéide a j.). Romány P. vyznačuje síla obraznosti, erotic. temperamentu a sklonu k mysticismu. Své estetické, filosofické a esoterické teorie uložil v řadě essayistických knih: Rembrand (1881), Introduction à l'histoire de peinture (1884), La décadence ésthetique (1888), Comment on devient Mage a j. R. 1892 založil salon a katol. řád Rose-Croix, jenž bojoval za náboženskou renesanci a spiritualistický symbolismus. Do češtiny přeložil jeho románové práce zejména Arn. Procházka, jeho spis Jak státi se magem Em. Lešehrad.

Pelade (fr.), lysiny způsobující choroba kožní.

Pelagia, rod mořských medus.

Pelagia, křesť. světice, 1. panna-mučednice † 306 v Antiochii. Svátek 9. června. — 2. kajícnice, pův. tanečnice, žila od 450 na Olivetské hoře. Sv. 8. října. — 3. mučedn. za Diokleciána. Sv. 4. května.

Pelagianismus, nauka mnicha Pelagia († 429) a Coelestia, že neexistuje dědičný hřích a že člověk svými vl. silami dojde spasení. Hl. odpůrce t. směru byl sv. Augustin. Koncil v Efezu 431 odsoudil p. jako kacířství.

Pelagické ostrovy (Isole Pelagie), vulkanické souostroví již. od Sicilie, patří-

cí k it. prov. Girgenti. Skládá se z Lampedusy, Limosy a neobydlené Lampiony.

Pelagický, žijící neb utvořený ve volném moři. Opak: benthonický, neritický a litorální.

Pelagius, křesť. světci: 1. diakon a mučedník († 284), patron Konstance, sv. 28. VIII.; — 2. mučedník († 925 v Cordoně), sv. 26. VI.; — 3. britský mnich, ♌ pelagianismus.

Pelagius, 1. I., ř. papež, 556—561, uznal pátý koncil ekumenický; — 2. II. ř. papež, 579—590.

Pelagonius, skladatel latinského zvěrolékařského díla (Ars veterinaria), kolem r. 350 po Kr.

Pelagosa, ital. souostroví v Adriatickém moři. Složeno z P. grande (0·3 km², 87 m vysoký) s majákem, navštěvovaný rybáři, a P. piccola, neobydlený.

Pelant Karel (1874—1925), č. žurnalista a spisov., redaktor Večera, zabýval se ponejvíce otázkami našeho veřejn. života a byl horlivým propagátorem Volné myšlenky. Sp.: Vatikán (1905), Plato, Amerika, jaká jest vskutku (1919), Věřím, Redaktor (1909) a j.

Pelargonium Hérit (pelargonie, čapí nos), rod rostlin z čel. kakostovitých (Geraniaceae), byliny n. dřevnaté rostliny s jednoduchými, okrouhlými n. laločnatými listy, s květy v okolících a zobanitými plody; přes 230 druhů v již. Africe, někt. v Austrálii, Syrii a Habeši. Mnoho druhů pěstuje se všude v nesčetných odrůdách. P. inquinans Ait., s tlustým stonkem, s listy tvaru ledviny a s květy jasně červenými je mateřskou rostlinou většiny červeně kvetoucích pelargonií (geranie). P. zonale Villd. (č. n. páskatý) má listy srdčitě okrouhlé s tmavou páskou a růžově červené květy. K získání vonného oleje geraniového (♌) sází se P. odoratissimum Ait. s bílými kvítky a P. roseum Willd., až 1.6 m vys., kvetoucí světle červeně. P. peltatum Ait. (č. n. štítnatý), téměř 1 m vys., se štítovitými listy, kvete bledě růžově, bíle a červeně. Do Evropy přivezeny p. 1690.

Pelargonová kyselina (nonylová kys.), bezbarvý olej, voní slabě po kys. máselné, nalézá se v éterických pelargonových olejích a j.

Pelargopsis gurial, druh ledňáčků, z rodu Pelargopsis, s velkou zavalitou hlavou a dlouhým u kořene zploštěným zobákem. Barvy vespod světle okrové a svrchu namodrale zelené. Dosahuje délky 42 cm, živí se drobnými rybkami a obratlovci. Žije v Indii, na Ceylonu a na přiléhajících k němu ostrovech.

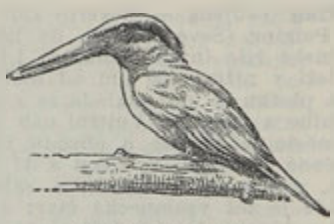

Pelargopsis gurial.

Pelasgové, podle Homéra thesalský kmen v okolí Larisy, jméno praobyvatelů Řecka.

Pelc Antonín (* 1895), č. malíř a karikaturista, žák Brunnerův.

Pelc Ferd. (* 1876), slez. národ. a kult. pracovník, notář v Polské Ostravě, po převratu president zemské správní komise slezské.

Pelc Hynek, MUDr. (1844—1915), č. lékař, m. fysik pražský, ředitel všeob. nemocnice, od r. 1899 dv. rada a předseda zem. zdrav. rady atd. Provedl mnoho zdrav. reforem, organisoval veř. zdrav. službu. Sp.: Vzteklina (1879), Péče o mládež (1911) a j.

Pelc Hynek, MUDr. (* 1895), č. lékař, zdrav. rada, řed. vyšší školy sociál. péče, předn. odděl. pro sociál. hygienu Stát. zdrav. ústavu, docent soc. lék. na Karlově univ. Sp.: O pohlav. chorobách v rep. Čsl. (1923), Zdrav. stav obyv. ČSR. v jejím desítiletí (1929).

Pelcl František Martin (1734—1801), č. historik, filolog a buditel, univ. prof. v Praze. Hl. díla: Kurzgefasste Geschichte der Böhmen (1774, 1872), Neue Kronik von Böhmen (1780), Kaiser Karl d. Vierte (1780—81); Apologie d. Kaisers Karl IV. (1785); Lebensgeschichte d. röm. u. böhm. Königs Wenceslaus (1788—90); Gesch. d. Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen (1788—90). Nová kronika česká (1791—96). Grundsätze d. böhm. Grammatik (1795, 1798). Význam jeho je důležitý pro kritický dějepis český. Nejen že opravil četné omyly, nýbrž i vydal staré české památky literární. Pořídil i bibliografii starých čes. tisků (rukop.), kterých použil Jungmann v Historii české liter. Byl spolupracovníkem Voigta a Dobrovského. Liter.: Hanuš: F. M. P. (1914).

Fr. M. Pelcl.

Pelcl Josef (1861—1916), známý č. nakladatel, vydav. pokrok. revue Rozhledy

Pekařství.

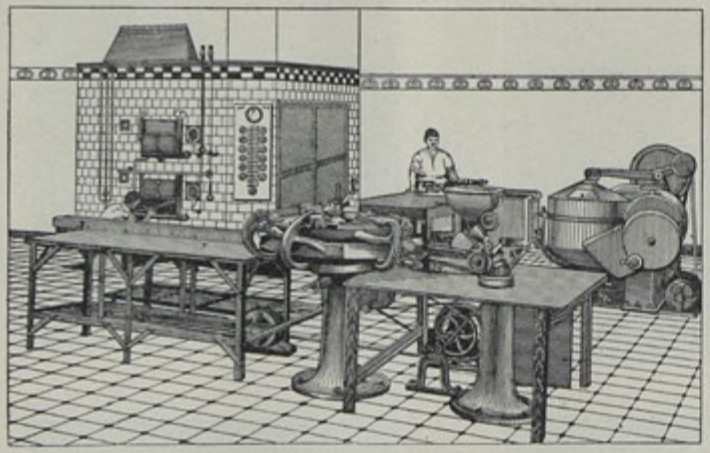

Zařízení vzorné pekárny s elektr. pohonem.

Výroba těstového zboží.

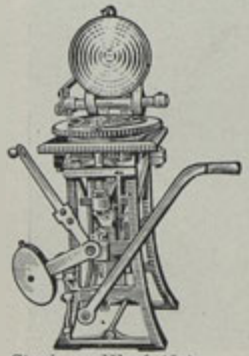

Stroj na dělení těsta.

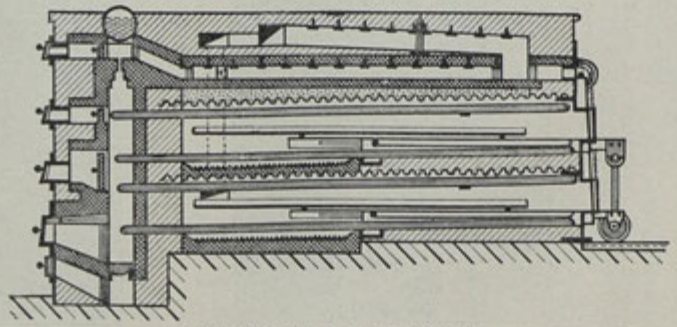

Pekařská pec s dvojím výtahem.

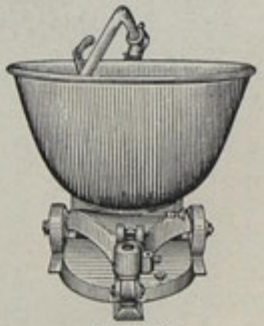

Hnětačka.

Městské jatky v Drážďanech.
(Tržnice vepřového dobytka.)

Městské jatky v Drážďanech.
(Rampa k vykládání dobytka.)

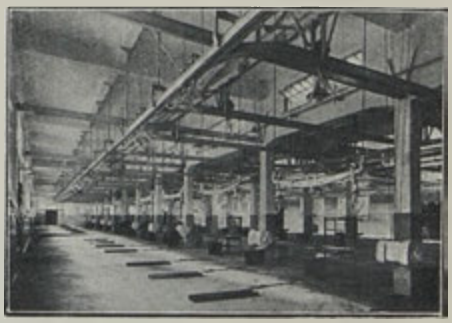

Městské jatky v Drážďanech.
(Porážka hovězího dobytka.)

Městské jatky v S. Kamenici.
(Prodejní místnosti.)

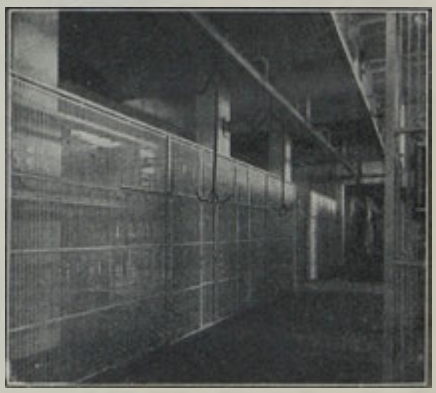

Městské jatky v S. Kamenici.
(Chladírny.)

a sbírek moderní literatury. Uvedl k nám mnoho literátů světového významu a získal si veliké zásluhy o moderní směry v č. literatuře. Překládal sám z angličtiny.

Pelé Mont, činná sopka na ostr. Martinique.

Pelecyphora Ehrenb., rod kaktovitých (Cacteae), s krátce válcovitým tělem s četnými bradavkami a fialovými kvítky; dva druhy v Mexiku.

Pelech, doupě hlodavců a dravců; pelešiti, usaditi se v doupěti, též hnízditi u ptactva.

Pêle-mêle (fr.), míchanina, páté přes deváté, směs.

Pélerin (fr.), poutník.

Pélerin Mont, švýcarská hora u Vevey, s lanovou drahou, 1084 m vys., s nádh. vyhlídkou na Ženevu a okolí.

Pelerina, soukenný plášť, pův. nošený poutníky s kapucí. Dnes hotoví se z impregnovaných látek.

Peles (Peleš), král. zámek u Sinaie v Rumunsku, vystav. 1874—83. Poblíž letní král. sídlo zámek Pelišor.

Peleš Dušan, JUDr. (* 1867), advokát v Záhřebě, poslanec chorv. i uher. sněmu, účastník velezrádného procesu záhřebského. 1920 min. spravedlnosti a 1923 min. soc. politiky.

Pelet-Narbonne, Gerhard von (1840—1909), něm. generál a vojenský spisovatel.

Péleus, v řec. mythu syn Aiakův, krále Aiginského; oženil se s Antigonou, zabil krále Eurytióna a prchl do Iólku ke králi Akastovi, kterého zabil a stal se pak v Iólku králem; pojal za choť Thetidu a z jejich manž. se narodil Achilles.

Pelham Henry (1696—1754), angl. státník, od 1744 min. předseda a kancléř pokladu.

Pelhřim (lat. Peregrinus), nepotvrzený biskup pražský, odpůrce bisk. Ondřeje a přívrženec Přemysla Otakara I. Od 1226 žil v klášterním ústraní.

Pelhřimov, o. m. v Č., 5972 ob. (5907 čs.). Starobylé město s hradbami a se 3 branami; sídlo okr. úřadů, reál. gymn., tov. na kartáče, tov. perleť. zb., pivovar, lihovar; tkalcovství.

z Pelhřimova Mikuláš, ○ Mikuláš Biskupec.

Pelhřimovský J. D., ○ Jan Donát.

Pelhřimovský z Greifenfelsu Eduard (1829—1889), č. spis. a úpický farář. Sp.: Havlovice a hrad Visenburk. Dějiny m. Úpice a j.

Pelias, v řec. mythu syn Poseidonův, bratr Nebea, zmocnil se Iólka a poslal svého synovce Jasóna do Kolchidy pro zlaté rouno.

Pelichání, línání, čas, kdy ptáci (husy, kachny) ztrácejí peří; někteří ptáci nemohou v této době létati.

Pelikán Ferdinand, PhDr. (* 1885), čes. filosof, zakladatel Ruchu filosof. a Filosofické knižnice, docent dějin filosofie na Karlově univ., propagátor sblížení slov. filosofů. Jeho vědecká práce týká se hl. etiky, noetiky a logiky, z kterýchžto odborů uveř. mnoho studií. Překlad. H. Bergsona. Redig. Čsl. sjednocení a sborník Současná r. filos.

Pelikán František (1819—1889), notář v Hlinsku. Bojoval za revol. v Uhrách. Byl též literárně činným.

Pelikán Jan (1855—1928), ředitel pedagogia v Jičíně a spisovatel. Sp.: Předložka ot, od v češtině, O duále v češtině, Výbor z literatury české.

Pelikán Jan (* 1878), č. politik, za svět. války vůdce nár. železničářů na Moravě, člen rev. N. S. Věnuje se nyní průmyslu.

Pelikán Jan (* 1889), č. sokolský pracovník, tajemník ČOS. a řed. Věstníku sokolského. Četné sokolské spisy.

Pelikán Josef (1881—1923), čes. bibliograf, knihovník Nár. musea v Praze.

Pelikán Josef Vladimír (1808—1876), č. právn. spisovatel, okr. adjunkt v Černém Kostelci. Sp.: Navržení č. právn. terminologie (1831), O pojmenování osad čsl. (1830).

Pelikán Julius (* 1887), č. sochař v Olomouci, žák Myslbekův, autor pomníků Havlíčkova a Masarykova v Prostějově a Olomouci. R. 1918 vyznamenán Turkovou nadací za své dílo Letec.

Pelikán Rudolf, PhDr. (* 1886 ve Veltrubech u Kolína), prof. reálky v Praze, č. sportovec, předs. Čsl. asociace footballové, vynik. člen č. sport. ústředí a delegát našeho sportu na mezinár. foru.

Pelikán Václav B. (1830—1877), č. básník-lyrik, soudce v Židlochovicích.

Pelikáni (Pelecanidae), čel. ptáků z řádu čápovitých (Ciconiiformes), s jediným rodem p. (Pelecanus L.), žijícím v 10 druzích v tropických a subtropických pásmech po celé zemi. Jsou to velcí ptáci s dl. tenkým krkem, malou hlavou a dl., přímým zobákem. Tenké větve spodní čelisti nesou velmi roztažitelný vak; křídla jsou veliká a šir., ocas krátký, na nízkých nohách plovací blány. V Evr. žijí 2 druhy. P. obecný (P. onocrotalus L.); je 1.5 m dl., 2.5 m šir., bílý s růžovým nádechem, pouze ruční letky má hnědé. Poněkud větší p. kadeřavý (P. crispus Bruch) má na hlavě kadeřavý chochol. P. ob. žije v j. Evr., s. Am. a j. Asii, p. kadeřavý od m. Černého do j. Asie. První objevuje se v Afr.

v hejnech o několika stech až tisících. P. loví společně přihánějíce si v kruhu ryby. Běhají pomalu, ale vytrvale, sedí a spí rádi na stromech; výborně létají a plovou. P. je od starých dob symbolem nejobětavější lásky mateřské.

Pélion (nyní Plessidi), lesnaté pohoří na řeckém poloostrově Magnesii, 1620 m vysoké, podle báje sídlo kentaura Cheiróna.

Pelíšek František (* 1896), čes. malíř, žák Kyselův. Jest prof. kreslení a grafiky v Porto Alegre (Brasilie).

Pelíšek Jan (1850—1916,) č. básník, ev. senior v Čáslavi. Sp.: J. A. Komenský, hist. hra (1892), Z Bible a života (1896), V husitských stopách (1902) a č. j.

Pelíšek Josef (* 1889), č. básník a novinář, red. min. zahraničí a překladatel ze slov. jazyků.

Pelíšek Miloslav (* 1855), č. matematik, prof. deskr. geometrie na čes. technice v Brně. Četné odb. spisy hl. z kinematiky a z teorie čas. i ploch.

Pelity (pelitské horniny), klastické n. semiklastické horniny, z části jako prach jemných, tak břidlice atd. Pelitská struktura (skladba), tolik co bahnitá struktura.

Pelješač (ital. Sabbioncello), dlouhý, úzký jihosl. poloostrov v Dalmacii u delty ř. Neretvy; hlav. m. stejného jména 3600 ob. Plavba a rybolov.

Pella, 1. m. ve staré Macedonii, od Filipa II. residence mac. králů, rodiště Alexandrovo. Mělo zámek s nástěnnými malbami Zeuxise a slavný kenotaf Euripidův. Za Římanů hl. m. třetího macedonského distriktu. Zbytky u Janice. — 2. m. v Palestýně, vých. od Jordánu, patřilo k Desetiměstí, po zničení Jerusaléma útočiště křesťanů. Dnes Fahil.

Pellagra (ital.), nemoc přepadající kukuřicí se živící obyvatelstvo Italie, Španěl, Rumunska a Již. Ameriky, zapříčiněná prý zkaženou kukuřicí. Projevuje se závratěmi, horečkami, slabostí svalů a končí úplným otupěním. Léčí se masem, čerstvou zeleninou a smíšenou stravou. Nemoc je dosud málo prozkoumána.

Pella y Forgas José (1852—1918), špan. historik katalánského smýšlení.

Pellé Maurice César Joseph (1863—1924), fr. gen., sloužil pod Galliénim na Madagaskaru (1900—1903), pak v Paříži v ministerstvu vál., od 1909 do 1912 jako plukov. a voj. attaché v Berlíně, 1913—14 v tažení proti Marokkánům. V prvních letech svět. vál. byl, už jako gen., náčelníkem štábu (major général) operujících armád u gen. Joffrea, s nímž odešel 1916 z hl. stanu; velel pak divisi, později sboru, 1918 na jaře armádnímu oddílu, s nímž vyslán, aby zastavil něm. postup na Amiens. Vskutku se mu podařilo s nadlidským úsilím zadržeti Hutierův postup u Noyonu ve dnech 23.—25. III. a přispěti tak značně k záchraně spojenců před něm. průlomem. Na poč. r. 1919 jmenován chefem franc. voj. misse v RČS., kde jako náčelník hl. štábu měl účast na celé organisaci naší arm., zejména na předloze branného zákona. V červnu jmen. vrchním velit. vojsk, operujících proti Maďarům na Slov. (o. československo-maďarská vál.), ale ježto brzy nastalo příměří, neměl už příležitost provésti rozhodující operace. R. 1921 jmenován velevyslancem (vysokým komisařem) v Cařihradě, ve kterézto hodnosti byl též fr. delegátem na mírové konferenci s Tur. v Lausanne 1923. R. 1921, před odchodem do Cařihradu se oženil s Češkou, dcerou dra Braunera.

Pellegrini Carlos (1848—1906), argentinský státník, 1886—92 president rep., od 1892 ministr války: potlačil 1893 povstání v Tucumanu.

Pellestrina, dunový píseč. ostrov mezi Benátkami a Chioggií, 12 km dl., 300 m šir., opevněný a obehnaný zdí proti příboji (z l. 1751—70). Hl. m. P., 3843 ob.; krajkářství, zahradnictví a rybářství.

Pelletan, 1. Pierre Clément Eugène (1813—1884), franc. spis. a politik, 1870—1871 ministr. — 2. Charles Camille (1846—1915), franc. politik, 1902—05 ministr námoř., odpůrce franc. orientální politiky.

Pelletiërin (punicin), alkaloid, bezbarvá kapalina; jeho soli se užívá jako prostředku proti tasemnicím. Nazván podle franc. chemika Pierre Jos. Pelletiera (1788—1842), zasloužilého o studium alkaloidů.

Pellia Raddi (prostohaleň), rod mechů játrovkovitých (Hepaticae) s plochou stélkou. P. epiphylla (p. kožovitá), roste na vlhkých lesních cestách, skalách a p.

Pellicanus Konrad (1478—1556), švýc. reformátor, prof. v Basileji. Napsal biblický komentář a učebnici hebrejštiny.

Pellico Silvio (1789—1854), ital. básník, získal slávu tragedií Francesca di Rimini (1818), vyd. list Conciliatore, propagující odboj protirakouský. 1820 zatčen, 1821 odsouzen k smrti, což mu bylo změněno v 15letý žalář na Špilberku v Brně, z kterého byl 1830, úplně zničen, propuštěn. 1833 vydal slavný spis Le mie prigioni (Mé žaláře), v kterém popisuje rakouskou justici a způsobil po celé Evropě odpor proti rakouskému režimu v Italii. Mimo to psal středověké povídky, básně, Discorso dei doveri degli uomini. Sebrané spisy vyšly 1898.

Pelliot Paul (* 28. V. 1878), franc. sinolog a badatel ve Střední Asii, od 1911 prof. na Collège de France.

Pélissier Aimable Jean Jacques (1794—1864), fr. generál, od 1855 maršál Francie. 1858—59 vyslanec v Londýně, od 1860 místodržitel v Alžíru.

Pellissier Georges (1852—1918), franc. literární historik a kritik.

Pelloux Luigi (1839—1924), ital. generál; byl několikráte ministrem války.

Pellworm, ostrov v Sev. moři, 38 km² s 1694 obyvateli.

Pelly River, řeka v kanad. Yukonu, 800 km dlouhá, splývá u Fort Selkirku s Lewes.

Pelnář Josef, MUDr. (* 1872), č. lékař, ř. prof. vnitř. lékařství a předn. II. kliniky Karlovy univ. Věnoval se s počátku studiu chorob nervových, pozd. lékařství vnitřnímu, hl. infekcím a poruchám vnitřní sekrece. Sp.: Choroby z poruch mimokorové šedi mozkové (1923), Tuberkulosní zánět mozkových blan u dospělých (1927) a j.

Pelnářová Anna († 1921), učitelka a spisovatelka francouzských učebnic.

Pelobatidae, blatnice, čeleď žab volnoprsých, s ozubenou horní čelistí, bez žeber; blatnice česneková (Pelobates fuscus Laur.), 5—7 cm dl., v sev. a střed. Evropě, vypouští často slabý česnekový zápach.

Pelouze, Théophile Jules (1807—1867), franc. chemik. Pracoval v spektrální analyse, v barvení skla a v organické chemii.

Pelopidas, thébský vojevůdce a státník, přítel Epameinóndův, ze vznešeného rodu, osvobodil r. 379 rodné město od Sparťanů, porazil s Epameinóndou r. 375 a 371 u Leukter Sparťany, vedl r. 369 válku proti Thesalii a Macedonii, padl r. 364 u Kynoskefal v bitvě proti Alexandru Ferskému. Život jeho popsal Cornelius Nepos a Plutarch.

Peloponnéská válka, boj o hegemonii v Řecku mezi demokratickými Athénami (s námořním svazem), a aristokratickou Spartou (s Peloponésem mimo Argos a Achaiu), 431—440 př. Kr. Vznikla sporem mezi Kerkyrou a Potidaeou, do kterého se vmísily Athény a Sparta. První perioda, t. zv. válka Archidamská (431—421), byla ve znamení vpádů do zemí soupeřů; Athény ovládly pobřeží peloponéské. Strašlivý mor postihl Athény (430—429) a sklátil i největšího státníka Athén Periklea. 428 odpadl Lesbos, který byl vypleněn, zač se Sparťané pomstili na Platajích, které kladly po dva roky hrdinný odpor. Boj byl veden s úžasnou bezohledností a krutostí. Athény dobyly 425 Pylu a Sfakterie, odmítly návrh Sparty na mír, a byly 424 u Delionu a 422 u Amfipole poraženy. Mírné strany zvítězily a 421 byl sjednán t. zv. mír Nikiův, který určil stav, jaký byl před válkou. Na naléhání Alkibiadovo podporovaly Athény nespokojené spojence Sparťanů a byly s nimi poraženy u Mantineje 417, a pokoušely se roznítiti válku s odvěkým soupeřem Karthagem. V sicilské expedici (415—413) ztratily Athény u Syrakus loďstvo i vojsko. 413 počala Sparta znovu pozemní válku. Na radu Alkibiadovu, který přeběhl ke Spartě, obsadil král Agis pevnou Dekeleiu u Athén, čímž ovládl Atiku. Tím vznikla t. zv. Dekelejská válka, ke které si Sparťané zajistili finanční pomoc Persie. Zatím zuřily v Athénách politické boje, až konečně zmocnila se vlády oligarchie 400. Vítězství Alkibiadova, který opět stál na straně Athénských, přiměla Spartu, že dvakrát podala nabídku míru, ale vždy byla odmrštěna, přičiněním demagoga Kleofóna. Athény zvítězily u Arginusy. Rozhodnutí války přinesl rok 405, kdy Lysander zničil athénské loďstvo ze dvou třetin u Aigos Potamoi, oblehl město, které blokováno a vyhladovělé se musilo vzdáti 404. Athény musily zbořiti hradby, rozpustiti Námořní svaz a vydati lodi až na dvanáct. Další ↗ Řecko. Válku popsal mistrně Thukydides do r. 407, konec války pak Xenofon v díle Hellenika.

Peloponnésos, jižní, šíjí Korintskou od pevniny oddělený poloostrov Řecka, 22.500 km². Vnitro, dříve zalesněná vrchovina Arkadská, kde převládá chov dobytka, spadá pohořími do nížiny Argu, Sparty, Messenie a Elidy, na kterých se daří vínu a olivám. Větší m. jsou: Patras, Korinth, Pyrgos, Kalamata, Nauplia, Argos a Tripolis. Nejdůl. produkty: olivy, surové hedvábí, bavlna, rýže, fíky, jižní ovoce, med, víno a hrozinky. Mimo to kvete chov včel, dobytka a skromný průmysl. P. je nejvýnosnější kraj Řecka, západ je úrodnější než východ. Od 1885 existují železnice, hl. trať je Korinth—Kalamata. P. za starověku ↗ Řecko. Za římských dob býval provincií, později osídlili jej Gotové, Vandalové a konečně Slované. Od XV. stol. používá se i jména Morea.

Pelops, v řec. mythu syn Tantalův; jako dítě byl zabit otcem, ale bohy oživen; jako muž přišel do Pis v Elidě, aby se ucházel o Hippodamii, dceru krále Oinomaia, který všechny dosavadní nápadníky své dcery při závodu zezadu pobíjel. S pomocí okřídleného oře Po-

seidonova (podle j. báje zradou králova vozataje Myrtila) dobyl vítězství, nevěsty i vlády nad Pisami. Když Myrtil žádal odměnu, svrhl ho do moře; od té doby spočívala nad domem Pelopovým kletba. P. dobyl většiny již. Řecka, které se po něm nazývá Peloponnésem. Báji tuto zpracoval Vrchlický v dramatě Námluvy Pelopovy (I. část trilogie Hippodamia).

Pelorie, vznik (z řec. pelór, nestvůra), objevení se pravidelného květu (pelorie) na místě nepravidelného (zygomorfního). Takové případy vzniknou, když na př. jinak jednostranně ostružnatý květ z Delphinia vytvoří zcela pravidelné květy s pěti korunními plátky a pěti podlouhlými okvětními plátky bez ostruh; podobně bývá u Violy, Nigelly, orchidejí a j.; květy Gloxinie v zahradách jsou pravidelně pelorické.

Pelota.

Pelota, národní hra Basků, hraná dvěma mužstvy. Účelem hry je vrhnouti míč na soupeřovu stěnu.

Pelotas, m. v bras. státě Rio Grande do Sul, 65.769 ob. Obchod a průmysl.

Peloton, vojenská četa; v XVIII. stol. měl pluk osm p.

Pelplin, p. ves v Pozňansku, 3357 ob. Má biskupství, seminář, cukrovar.

Peltastové, řečtí lehkooděnci s půlměsícovitým štítem zv. pelté (odtud jm.). Prosluli jako vrhači oštěpů v rozptýleném boji, hl. za Ifikrata (♌) na poč. IV. stol. př. Kr.

Peltigera Willd. (hávnatka), rod lišejníků chřástovitých (♌ lišejníky), většinou kožovité lišejníky s okrouhlými, ponejvíce červenými plodnicemi na okrajích laloků stélky; 9 druhů po celé zemi. Druh P. canina Hoffm., byl dříve lékem proti kousnutí vzteklých psů.

Peluň, ♌ pelyněk.

Pélusion, m. v dol. Egyptě, v Nilské deltě, s kdysi slavným přístavem, který byl klíčem k Egyptu. 525 př. Kr. zvítězil zde Kambysés. Rozvaliny u dnešního Tell el-Herr a Džeziret el-Farama.

Pelnška, hrách rolní (Pisum arvense), liší se od setého hrachu svým pestrým květem. Pavézu květu má fialovou a křídla nachová. Semeno hranaté, zelenavě šedé. Pochází z jižní Evropy, často u nás zplaňuje a pokládá se za původní formu hrachu setého. Seje se ponejvíce jen do směsek na zelené krmení.

Pelvimetrie, část antropometrie.

Pelvis, ♌ pánev.

Pelvoux, skupina v Daufinských Alpách, s nejv. horami: Barre des Ecrins 4103 m, La Meije 3987 m, Mont. P. 3954 m.

Pelyněk, ♌ Artemisia.

Pelz Karel (1845—1908), č. matematik, prof. deskr. geometrie na technice ve Št. Hradci, od 1896 na č. technice v Praze. Vydal mnoho vědeckých prací, hl. německy.

Pelz Rudolf (* 1815 v Borotíně), rytec v Praze.

Pelzel Frant. Martin, ♌ Pelcl F. M.

Pemba (Džezirét el-Chofera, ostrov rostlin, též: el-Huthera, zelený), ostrov u Zanzibaru, 980 km², 88.691 ob. Hl. m. Čaki-Čaki. Radiová stanice. Ostrov je velmi boh.; nyní tvoří britský mandát.

Pembaur, 1. Joseph (1848—1923), něm. hud. skladatel. Hl. dílo opera Ziegeunerliebe (1898). — 2. Joseph, syn předešlého (* 20. IV. 1875), něm. pianista. — 3. Karl Maria, bratr předešl. (* 24. VIII. 1876), německý varhaník a skladatel.

Pemberton Max (* 19. VI. 1863), angl. spisov. Hl. díla: The Garden of Swords (1899); Pro Patria (1901).

Pembrey, m. v Carmarthenshire (Wales), 5544 ob.

Pembroke, angl. hraběcí titul obdobný něm. falckrabímu. Byl propůjčován rozličným rodinám. Jindřich IV. dal tento titul svému ml. synu, Jindřich VIII. povýšil Annu Boleynovou na markýzu z P. Rod Earlů z P. zal. Sir William Herbert, choť Anny Parrové, sestry šesté manželky Jindřicha VIII., r. 1551. Robertem Henrym 1862 rod vymřel, ve druhé linii Sidney (1853—1913) zdědil všechny tituly, po něm je representantem Reginald P. (* 8. IX. 1880).

Pembroke, 1. m. v brit. Walesu, 15.472 ob. Normandské zříceniny z XI. stol., chrámy, přístav. — 2. již. předměstí Dublina, 33.395 ob. — 3. m. v kanad. prov. Ontario, 7875 ob.; sídlo biskupa.

Pembrokeshire, pobřež. hrabství v již. Walesu, 1590 km², 91.978 ob. Hl. m. Haverfordwest.

Pemmikan, indiánský pokrm ze sušeného buvolího masa a řepy. Vydrží leta a proto se ho užívá při polárních výpravách.

Pempfflinger Markus, sedmihradský hrabě († 1537), vůdce povstání proti králi Janu Zápolskému.

Pemphigus, puchýřina, závažná choroba kožní, při níž bez zevního podnětu

objeví se na kůži a sliznicích puchýře, doprovázené horečkou a skleslostí sil (p. vulgaris acutus). Tato forma je většinou smrtelná, forma více chronická mívá poněkud lepší předpověď. Přejdou-li puchýře v měkké a vlhké vyrůstky, mluví se o p. vegetans s velmi nepříznivou předpovědí. Podobně zhoubný je i p. foliaceus s odlučováním velkých ploch kožních.

Pemrlice (palička), dvojité kladivo hornické, podle velikosti buď ruční nebo hnací p. (pro dvě ruce). S důlním kladivem tvoří p. hornický odznak: palici a kladivo.

Pemza (pěnovec), pěnovitá odrůda sklovitých sopečných hornin, hlavně trachytů, liparitů a andesitů; plove na vodě, klesá však ke dnu, je-li rozmělněna, protože její sp. v. 2.3—2.5; bývá světlosedá, nažloutlá nebo nahnědlá, zřídka černá. Má totéž složení jako obsidian a perlovec (perlit) a jako tyto bývá někdy porfyrická (pemzové porfyry) P. nachází se v blízk. mnohých činných i vyhaslých sopek, na př. u jez. Laašského, na Slov., na ostrovech Liparských, Santorině, ostrovech Sundských a j. Pemzy se používá v kouscích k leštění a hlazení dřeva a jako pemzového mýdla k mytí rukou. Umělá p. je silně vyžíhanou směsí křemenného písku a hlíny.

Pemzové dlažky, připravují se stmelením pemzového štěrku, prostupují jimi někdy dutiny nebo obsahují výztužné vložky.

Pemzové plátno, pemzou a klihem potažené plátno nebo papír (pemzový papír); slouží k hlazení dřeva.

Pemzový štěrk, na zrna roztlučená pemza; hotoví se z něho lehké umělé kameny (pro stavby).

Peň, O_3 stonek.

Penál (lat.), pouzdro na šk. potřeby, hl. tužky a pera.

Pénal (franc.), trestný

Penale (lat.), pokuta.

Penalty (angl.,) trest, pokuta, v kopané trestný kop.

Pěna, nahromaděné bublinky plynů n. par, které jsou od sebe odděleny tenkou blankou kapaliny.

Pěna manganová, O_3 manganová pěna.

Peñacerrada, m. ve špan. prov. Alava, 315 ob.

Peñaranda de Bracamonte, m. ve špan. prov. Salamanka, 3947 ob. 903 m n. m.

Penang (Prince of Wales Island), hornatý ostrov u Malajské úžiny v Ind. oceánu s bujnou trop květenou; kaučuk, kopra, hřebíček atd. Hl. m. Georgetown. Patří k britským Straits Settlements, O_3.

Penarth, m. v Glamorganshire (Wales), 17.104 ob; doky, kamenouhelné doly.

Penátové, římská božstva, chránící dům, jejichž obrazy stály v atriu. Též stát měl své p. (dioskurové), jež přinesl Aeneas z Troje. Již dříve znamenalo slovo p., dům, otčina.

Penck Albrecht (* 1858), něm. zeměpisec, prof. v Berlíně, řed. Zem. ústavu a musea pro oceanografii. Studoval hl. ledovce.

Penck Walter, syn předešlého, (1888—1923), něm. mineralog a geolog, profesor v Cařihradě, od 1919 docent v Lipsku. Pořídil 1912—14 geolog. mapu Argentiny.

P. E. N. Club, mezinár. sdružení spisovatelů (P.=poets, E.=editors [essayists], N.=novelists), zal. 1922 Mrs. Dawsonem Scottem v Londýně za účelem osobního styku spisovatelů k mezinárodnímu dorozumění; 1928 existovaly PEN-kluby v 30 zemích. Orgán: Bulletin de la Fédération Internationale des Pen Clubs. Každoročně koná se mezinárodní sjezd členů. Čsl. PEN-Club založ r. 1925 a jeho předsedou jest dr. Karel Čapek.

Pencz Georg (1500—1550), něm. malíř a mědirytec (126 rytin), ovlivněný ital. renesancí.

Pěnčín, o. v Č., okr. Turnov, 963 čs. ob.

Penda, král v Mercii († 654), nastoupil trůn 626, ale pevně vládl až od 633 po smrti Edvina z Northumbrie. Za něho bylo šířeno křesťanství.

Pendant, v umění dílo, které druhému dílu odpovídá obsahem i formou; protějšek, závěs.

Pends (persky Penž-dah, 5 vsí), oasa v Turkmenistanu, osídlená Saryky, umělé zavodňovaná. Obyvatelstvo se živí zemědělstvím a chovem dobytka. Hl. m. Tachta-basar, 938 ob. R. 1885 porazil zde Komarov Afghánce.

Pendentif (pendantiv), vydutý roh v kopulovitém klenutí.

Pendleton, m. v sev.-am. státu Oregon, 7387 ob. na Umatilla Riveru.

Pendulační teorie, přijímá, že zemská osa kývá kolem pevné osy, spojující Ecuador a Sumatru, a vysvětluje tímto pravidelným kýváním kolísání podnebí zvláště v dobách ledových a tomu odpovídající rozdělení živočišstva a rostlinstva na zemi. Všechny body země sledují tento pohyb až na dva zvl. póly kývání. Těmito výkyvy a spojenými s nimi změnami podnebnými odvedou se druhy živočišstva a rostlin z poloh jim klimaticky vyhovujících, nenarazí-li ovšem na překážku. Pak nastávají nesouvislé oblasti rozšíření téhož druhu živočišstva

(jako na př. aligátor v Jangtsekiangu a jeho nejbližší příbuzný v Mississippi).

Pendžáb, ↗ Pandžáb.

Pendžikent, hl. m. vilajetu v Tadzikistanu, 3145 ob. 980 m n. m.

Penedo, m. v brasil. státu Alagoas, 17.238 ob. Obchod kožemi a cukrem.

Peneios (nyní Salamvrias), hl. řeka v Thessalii, 200 km dl.; vzniká na Pindu a teče údolím Tempe k Egejskému moři. — P., řeka v Elidě.

Pénelopé, v řec. mytu choť Odysseova, matka Télemachova. Za bloudění manželova, obtěžov. záletníky, zachovala mu věrnost.

Peneplain (angl., téměř rovina), slabě zvlněný kraj s plochými údolími (Bretagne, Kanada).

Penetrace, pronikání, značí v chemii totéž jako permeabilita. Dnes používá se tohoto označení při zkoušení vlastností asfaltů, neboť při jejich zkoušení nedostačuje jen určení bodu tání, ježto při tuhnutí zůstávají po dlouhou dobu měkké. Proto se určuje penetrace pomocí zvláštního přístroje, penetrometru, při čemž zatížíme jehlu určitým závažím a měříme, jak daleko vnikne za určitou dobu (5 vteřin) do asfaltu. Obyčejně se stanoví penetrace při 25° C, při tvrdých asfaltech při 50° C, při velmi měkkých při 0° C.

Penetralia (lat.), vnitřek chrámu, domu, místo těžko přístupné.

Penetrantní (z lat.), pronikavý, ostrý.

Penev Bojan (1882—1927), bulh. liter. historik, kritik a filolog, prof. sofijské univ. Nejlepší znalec soudobé bulh. literatury. Přednášel dějiny bulh. a slov. literatur. Vedle velkého počtu drobnějších studií vydal větší díla: G. S. Rakovski (1917), Načalo na bolgarskoto vozraždane (1919), P. R. Slavejkov (1920), Polsko-bolgarski snošenija (1923), Duch literatury bulgarkiej (Krakov 1924), Sobrani sočinenija na P. R. Slavejkov (1921—1926). Po smrti jeho vydána studie o Beethovenovi a právě vychází velké dílo Dějiny bulh. literatury.

Peněžní hospodářství, ↗ peníze.

Penfield Samuel Lewis (1856—1906), amer. mineralog, prof. v Newhaven.

Penfieldit, oxychlorid olova,

$$2\,PbCl_2 . PbO,$$

tvoří diamantově se lesknoucí, sloupovité, hexagonální krystaly; nalézá se spolu s fiedleritem a laurionitem v antických kyzech olovných u Laurionu.

Penge, londýnské předměstí s letištěm croydonským u Křišť. paláce 26.284 ob.

Pengő (mad. peníz), mad. peněžní jednotka od 1. I. 1926, mající 100 filérů = 5.90 Kč.

Pen-hsi-hu, m. v čínsko-mandžurské prov. Feng-tien, asi 12 000 ob., na trati Mukden—Antung; průmysl železářský, výroba porculánu. Poblíže ložiska antracitu.

Penibilní (lat.), obtížný, nesnadný.

Pénicand, rodina franc. malířů na emailu, v Limoges; hotovila oltáříky, medailony, poháry a j. Prosluli: Léonard (1470—1539), Jean starší v XVI. stol.; Jean ml. činný 1531—42.

Pěnice (Sylviinae), podčeleď skupiny vlastních pěvců, štíhlé stavby, zobák válcovitý, na špičce zahnutý; asi 30 druhů, v lesích listn. i jehličn., zahradách, živí se hmyzem, plody, hnízdí v křoví. P. vlašská (Sylvia misoria Bechst.), ze všech největší; p. mistrovská (S. hortensis), na jihu Evr., krásný zpěv její podobá se zpěvu kosa; p. černohlavá či černohlávek (S. atricapilla), nejroztomilejší pěvec našich lesů; p. slavíková (S. borin), ve stř. Evr., k nám přilétá v květnu, výborný zpěvák; p. popelavá (S. communis Lath.), dosahuje až sev. Skandinavie, v zimě stěhuje se do Afriky; četné jiné druhy.

Penicillinm Lk. (Eurotium), houba vřeckatá z řádu Perisporiaceae, s kulovitými plodnicemi a jednobuněčnými výtrusy. P. glaucum Lk. je velmi obecná, všude rozšířená plíseň, vyskytující se na chlebě, naloženém ovoci atd. jako modrozelené prášivé povlaky.

Peninsula (lat.), poloostrov.

Peninsular and Oriental Steam Navigation Company (zkr. P. O.), velká londýnská paroplavební společnost, zprostředkující styk s Evropou a vých. Asií šedesáti parníky.

Peninsulární válka (poloostrovní), název války španěl.-portugal.-franc., vedené 1807—14 za Napoléona, který se chtěl pro svého bratra Josefa zmocniti španěl. trůnu (↗ Napoléon a španěl. dějiny) a ztrestati Portug., ježto nepřistoupilo ke kontinentálnímu systému (↗). Napoléon dal Muratem obsadit 2. V. Madrid a donutil v Bayonne španěl. krále Karla i následníka Ferdinanda k abdikaci, ale španěl. lid, podporovaný peněžitě Anglií, se vzbouřil proti cizovládě a organisoval drobnou válku (guerillas). Ježto Napoléonovi generálové poráženi, vtrhl císař sám s pěti sbory do Španěl (pros. 1808) a po vítězství u Espinosy a Tudely obsadil 4. XII. Madrid, dobyl Saragozy 20. II. 1809 a vytlačil angl. pomocné voj. do Portugal. Zato po odchodu císařově 1809 se situace změnila, zvl. když Wellington

(O$_4$) porazil u Talavery (28. VII.) Jourdana a odolal Masséenovi v pevné posici u Torres Vedras. Po dalších bojích se střídavými úspěchy Wellington 1812 vítězstvími u Salamancy (22. VII.) nad Marmontem a 1813 u Vitorie (21. VI.) nad Josefem získal pevnou posici ve Špaň. a zatlačil Fr. do Francie. Poraziv pak znovu vniklé fr. vojsko (marš. Soult) 1814 u Orthezu (27. II.) a po druhé u Toulouse ve Fr. (10. IV.) zbavil definitivně Pyrenejský poloostrov fr. panství; Ferdinand VII. povolán znovu na trůn po abdikaci Napoléonově v květnu 1814. Neúspěch Fr. zavinilo hl. to, že Napoléon neměl kdy sám rozhodně zasáhnouti na tomto bojišti, kde mimo to řevnivost jeho generálů (Soult, Masséna) pokazila využití všech úspěchů; jeho ztráty ve Španěl. byly téměř tak veliké, jako 1812 v Rusku.

Pěniny, polsky Pieniny, údolí řeky Dunajce při východu z ČSR., hojně turisty vyhledávané.

Penis, samčí úd pohlavní.

Peñiscola, m. ve špaň. prov. Castellon, 3000 ob.; stará pevnost na skále, přístav. Založ. Hamilkarem, 1233 dobyta Jakubem proti Maurům.

Pěnišník, O$_3$ rhododendron.

Pěnitec, O$_4$ chalcedon.

Peníze, předměty, sloužící za prostředek směny statků a měřítko hodnoty, vydávané pro určité hospodářské území veřejnou korporací nebo cedulovou bankou. — I. Funkce: Všechny funkce p. lze shrnouti ve dvě základní: ve funkci všeobecného prostředku směny a všeobecného měřítka hodnoty. V první funkci jsou p. podkladem moderního hospodářství, které se vyvinulo z primitivního hospodářství naturální měny. Peníze soustřeďují v sobě funkci hledaného a nabízeného zboží. Možno i měnnou funkci p. zatlačiti používáním příslušných náhražek p.: směnek, šeků atd. Úplně ovšem nelze tuto funkci p. odstraniti, jelikož všechny náhražky mají určitý vztah na skutečné p. — II. Druhy peněz. Rozeznáváme p. naturální a p. kovové. K prvnímu druhu patřil kdysi dobytek, pak různé druhy kovů a drahých kamenů a j. předmětů, zvl. zlato a stříbro. V druhém případě rozeznáváme p. plnohodnotné a neplnohodnotné. P. s vlastní hodnotou mají přímo svoji hodnotu v materiálu. P. papírové jsou vlastně náhražkou p. kovových. — III. Vznik peněz byl vynucen přímo vývojem směnného obchodu. Byly to různé látky, kt. tuto funkci zastávaly, ale jejich nepraktičnost, těžká směnitelnost a j. technické závady způsobily, že konečně tuto f. převzaly drahé kovy. Původně měly povahu praktickou (šperky), která však stále ustupovala ryzímu poslání funkce peněžní. — IV. Hmota peněz a její nutné vlastnosti. Pro peněžní účely lze použíti pouze jediné hmoty, která musí býti uznávána pokud možno nejvíce osobami. To znamená, že dokud není státní správy a právní jistoty postavené na určitém základě, není možno vydávati p. Hmota p. nemá měniti svůj vzhled, musí býti trvanlivá, bez ztráty hodnoty dobře dělitelná a na první pohled znatelná. Všechny tyto vlastn. mají drahé kovy. Jelikož velikými obraty se používání kovových peněz stává lehce obtížným, používá se p. papírových, které umožňují placení libovolně vysokých hodnot. — V. Význam peněžního hospodářství. Naturální hospodářství, při kterém se výměna zboží děje bez prostřednictví p., je možné jen při celkem nízké kultuře. Poslední zbytky naturálního hospodářství ve střední Evropě mizí se zbytky feudalismu. Stejně tak zmizí jednou dnešní naturální hospodářství vých. Asie, Afriky a jiných území. — VI. Potřeba peněz a peněžní hodnota. Kromě hmoty peněz je důležitým činitelem též množství vydaných p. Množství p. musí vždy souhlasiti s okamžitou potřebou národního hospodářství. Tato úloha peněžní politiky je velmi obtížnou, neboť jen velmi těžko lze stanoviti tuto okamžitou potřebu. Záleží to na celé řadě úkazů veřejného hosp. života. Z poměru zaopatřování mas a potřeby platebního prostředku se usuzuje na hodnotu peněz, t. j. na schopnost peněžní jednotky zakoupiti určité množství zboží za vzatý obnos (kupní síla p.). Výkyvy tohoto poměru znamenají kolísání cen na trzích. — IV. Peněžní teorie. a) Podstata peněz. Peněžní teorii lze rozděliti do dvou skupin. Jedna vidí skutečnou podstatu p. v základním kovu a jeho hodnotě. (Zlato, stříbro.) Druhá spatřuje vlastní podstatu p. v abstraktní státem určené jednotce a v její schopnosti, aby určité množství zboží se za ni nakoupilo. Tento druh názorů vyrostl v extrémech v přímé nepřátelství proti zlatu. b) Hodnota p. (dynamický problém). Na hodnotu p. se hledí právě se stanoviska obou výše uvedených názorů. Všeobecně však převládá t. zv. kvantitativní teorie, podle které se hodnota p. určuje poměrem oběhu p. k množství zboží.

Peněžní hospodářství, v hospodářském vývoji lidstva takový stupeň, kdy se vyrobené n. z půdy získané statky vyměňují

ňují za peníze — nikoliv přímo za statky jiné, jak tomu bylo v předchozím stupni hospodář. vývoje, t. j. v hosp. naturálním — a teprve za tyto peníze si výrobce (zemědělec) kupuje své potřeby. Nejde tedy o směnu, nýbrž peníze jsou zde prostředkem oběžným a výdělkovým.

Peněžní ústavy, ú., jejichž téměř výhradní činností jest obstarávání záležitostí peněžních a hlavně úvěrových (obstarávání a poskytování úvěru jednotlivcům i veř korporacím). Patří sem: banky, záložny a spořitelny, pojišťovny a zastavárny a řada drobných podniků jako jsou úvěrní družstva, raiffeisenky a pod Význam a povahu jednotl. těchto podniků ⚲ pod příslušnými hesly.

Penížek Josef (* 1858), redaktor Nár. Listů, čes. žurnalista; vydával před lety ve Vídni Slawische Korrespondenz, byl spoluredaktorem Slovan. Almanachu, napsal mnoho polit. statí a uveřejňoval překlady i z jiných literatur v České revui, Květech, Lumíru a j. Vydal též polit. spisy Gustava Eima a v poslední době Z mých pamětí 1878—1918 (1922—1928).

Penížka Bohumil (* 1873), č. šachista, starosta Ústř. jednoty čs. šachistů a min. rada min. financí.

Pěnkava, pseud. Jos. D. Konráda.

Pěnkavy (Fringillidae L.), čeleď vlastních pěvců, s krátkým, kuželovitým zobákem. dl. křídly; živí se zrním, hmyzem, jsou rozšířeny po celém světě mimo Australii, Nový Zéland. P. zimní (Junco hiemalis L.) v USA.; p. bělokrká (Zonotrichta albicollis Gm.), s bílým hrdlem, v Sev. Am., strnad obecný (Emberiga citrinella L.), žlutě zbarvený, v sev. a střední Evropě, strnad rákosní, sibiřský, zahradní (horlotán), černohlavý; rod vrabců, v. domácí (Passer domesticus) a vrabec polní (P. montanus); vlastní pěnkavy: p. obecná (Fringilla coelebs L.), p. podhorní. Další rod: křivka obecná (Loxia curvirostra), krásně zbarvená, po celé Evropě; rod hýlů: hýl ořešník (Pinicola enucleator), hýl rudý, h. obecný Rod kanárů (Serinus): kanár divoký (S. canaria), domovem ve Špaň. a Portugalsku, žlutozelený, k. holandský, anglický; polní kanár (zvonohlík zahradní). Druh konopek: k. obecná nebo jiřice, k. horní. Druh čečetek: č. obecná, č. červenavá, čížek obecný (Carduelis spinus L.), stehlík obecný (C. carduelis), zvonek obecný. Rod dlasků, silně stavěných ptáků zpěvných. ⚲ Fringillidae.

Pěnkavy snovačovité (Spermestinae), podčeleď snovačů, 450 druhů v Africe, jižní Asii a Austr., žijí v lesích, rákosinách a vysoké trávě. Člení se: 1. Amandiny malé se siln. zobáky: Amandina fasciata a pásková v Africe; zebříček, Taeniopygia castanotis z Australie, krásně zbarvený rýžovník, Munia oryzivora L., na Javě a Sumatře; 2. Astrildy, malé, útlé: a. šedý, Estrilda cinerea Vicill ve střední Afr., a. vlnkovaný (bažantík) E. astrild L., v již. Afr., Madagaskaru, Sv. Heleně; amarant Lagonosticta senegala L., ve stř. Afr., motýlek, Uraeginthus bengalus L., krásně zbarvený, ve vnitřní Africe.

Penklub, ⚲ P. E. N. Club.

Penkov Ivan (* 1891), bulh. dekor. malíř. V plovdivském museu je jeho obraz Poutníci.

Penmarch, přístav ve franc. dep. Finistère, 7000 ob. Lov sardinek. V okolí četné megalitické památky.

Penn William (1621—1670), brit. admirál, tvůrce prvního díla o námořní taktice. Syn jeho William (1644—1718), angl. kvaker a lidumil, zakladatel Pennsylvanie, Filadelfie (1683) a j. měst. Kolonie, které založil v Americe, prodal angl. koruně r. 1712.

Penna Alfonso A. Moreira (1847—1919), brasilský státník, 1906—10 president republiky. Zlepšil finanční stav státu.

Pennabilli, m. v ital. prov. Pesaro, 4000 obyvatel.

Pennalismus, zvyk, mladé studenty svěřiti péči starších. Obvyklý ve středověku, zvrhl se ve vykořisťování, takže od 1600 byl zakazován, až byl úplně odstraněn.

Pennant Thomas (v zool. jmenech Penn), 1726—1798, angl. přírodovědec. Hl. dílo: British Zoology.

Pennatula (mořské pero), rod osmiparprskovitých polypů (⚲).

Penne (starověká Pinna), m. v ital. prov. Pescara, 11.000 ob., sídlo biskupa; kathedrála z XI. stol., prameny minerální, živé zemědělství.

Pennell Joseph (1858—1926), amer. kreslíř, autor slavných serií z městského života (Benátky, Pisa, Toledo, Londýn a j.).

Penni Gianfrancesco (1488—1528), ital. malíř, žák Raffaelův, provedl křest Konstantinův (Stance ve Vatikáně), Amor a Psyche (Farnese). Později přimkl se k Perimu del Vaga.

Penni, od r. 1860 finská mince, 1/100 finské marky.

Pennine Chain (Penninské pohoří) v sev. Anglii, mezi Cheviotem a Midlandsem s bohatými ložisky uhlí. Nejvyšší hora Cross Fell 893 m.

Penninské Alpy, ⚲ Walliské Alpy.

Pennisetum Pers. (kystnatka), rod trav o 40 druzích, většinou v tropické n. subtropické Africe. V západní Africe

pokrývá vel. plochy P. benthami Steud., několik m vys. P. americanum L. (Penicillaria spicata Willd., k. klasnatá; 1—2 m vys., jednoletá tráva, pěstuje se obecně ve střední Africe, Arabii a Východní Indii jako obilí a zelená píce, také k přípravě piva. P. latifolium Spr., z Agentiny, je okrasnou rostlinou.

Pennsylvanie, Pensylvanie.

Penny (plur. pence), zkrátka d (z lat. denarius), britská mince, $^1/_{12}$ šilinku = $^1/_{240}$ libry, asi 68 hal. Nyní je z bronzu; dále jsou raženy: halfpenny = ½ d a farthing = ¼ d, též i mince po 3 d a 6 d, ze stříbra.

Penny-a-liner (peny-e-lajner), novinář placený podle řádků, penny za řádek.

Pennyweight (zkr. dwt), angl. váha pro drahé kovy a kameny = $^1/_{20}$ troyské unce = 24 grains. Asi 1,5552 g.

Penobscot, řeka v severoam. státě Maine, dl. 480 km; pramení u kanadských hranic, tvoří četná jezera, má rychlý tok a značnou vodní sílu, ústí do zálivu P.

Penologie (lat.), nauka o trestu.

Pěnovec, pemza.

Penpits, ve V. Britanii předhistorická kruhová obydlí, kt. tvořila jáma s dřevěnou střechou.

Penrith, m. v angl. hrabství Cumberlandu, 8336 ob.; zříceniny hradu (1389), zemědělství, průmysl a vyšší školy.

Penryn, m. v angl. hr. Cornwall, 3149 ob.; granitové lomy, chemikalie, stroje a papír.

Pensacola, m. a přístav na Floridě, 25.305 ob., větš. barevných; železárny, chemikalie, tabák a fosfáty. P. založili Španělé r. 1696.

Pense, 1. výslužné, důchod, odpočivné, zaopatřovací požitky. V druhé polovině XVIII. stol. projevily se v Rak. snahy zajistiti stát. zaměstnancům, odcházejícím do výslužby n. jejich pozůstalým, trvalý a pravidelný příjem, z něhož by mohli žíti. První pensijní normál je z r. 1771, dvor. dekret z r. 1781, vydaný Josefem II., zaručuje již stát. zaměstnancům nárok na pensi. Podle vzoru státu platili ojediněle i soukr. zaměstnavatelé svým úředníkům dobrovolně určité částky jako výslužné. Pro soukromé zaměstnance bylo však u nás povinné zajištění pensijní uzákoněno teprve v r. 1906 (pensijní pojištění), pro dělnictvo v r. 1924 (sociální pojištění), takže dnes každý, kdo jest zaměstnán v trvalém služebním poměru, má za podmínek zákonem stanovených nárok na pensi. Pro stát. zaměstnance platí tato pravidla: Nárok na p. vzniká teprve po desetileté nepřetržité službě (předtím je nárok na odbytné,), při čemž nerozhoduje, byla-li p. přiznána na vlastní žádost zaměstnancovu nebo byl-li dán do p. z moci úřední. Po pěti letech zaměstnání vznikne nárok na důchod jen v případě nezaviněného úrazu n. trvalé nemoci. Výjimečně vzniká nárok na ¼ p. i při zaměstnání kratším než pět let, jestliže zaměstnanec zešílí n. oslepne. V platovém schematu služného stát. zaměstnanců jest určeno, které požitky se započítávají do pensijní základny, která jest pak východiskem pro výpočet důchodu. Po deseti letech činí p. 40% této základny a stoupá za každý další rok služby u úředníka o 2.4%, u zřízence o 2% pens. základny. Maximum jest 100% pens. základny, s nímž možno odejíti do p. po 35 letech (zřízenci po 40 letech). Výslužné u úředníka se služební dobou do 12 let činí nejméně 6600 Kč ročně, s delší služební dobou nejméně 8100 Kč ročně. Vdova má nárok na vdovský důchod ve výši 40% pens. základny, neměl-li zemřelý manžel ještě nároku na p., jinak obdrží $^2/_3$ toho, co její manžel jako státní pensista pobíral n. nač měl nárok. P. činí nejvýše 50% pens. základny. Vdova obdrží p. jen tehdy, bylo-li manželství uzavřeno před šedesátým rokem věku manželova, nebo sice až po tomto roce, ale trvalo alespoň čtyři leta, nebo bylo-li v takovém manželství počato nebo zplozeno dítě. Dalším předpokladem jest, že manželství nebylo rozvedeno ani rozloučeno z viny manželčiny. Manželské a legitimované děti, v druhé řadě děti nemanželské a adoptované mají nárok na vychovávací příspěvek (příspěvek na výchovu) ve výši $^1/_5$ vdovské p. pro každé z nich. Příspěvek se vyplácí u synů do 21 let věku, studují-li s dobrým prospěchem do 24 let, výjimečně i po této době, u dcer do 24 let. Ve všech těchto případech ovšem jen tehdy, nejsou-li děti již zaopatřeny. Za zaopatřeni se považuje u dcer provdání, u synů výdělečné zaměstnání. Úhrn vychovávacích příspěvků spolu s důchodem vdovským nesmí převýšiti to, co pobíral zemřelý n. nač měl nárok. Nezaopatřené děti oboustranně osiřelé mají nárok na sirotčí pensi ve výši ½ p. vdovské Stejnou částku obdrží děti i když matka žije, nemá však nárok na p. (sňatek byl uzavřen po šedesátém roce věku manželova n. nárok na p. ztratila znovuprovdáním). — 2. P., denní částka, kterou nutno zaplatiti za ubytování a celodenní stravování v hotelu neb v pensionátě.

Pensée (franc.), myšlenka, též hnědě fialová barva.

Pensijní pojištění. ⚭ Sociální péče v ČSR. a doplň.: Zákon č. 125/1931 ze dne 14. VII. 1931 přiznává soukr. zaměstnancům ve vyšších službách zvýšení dávek, odpovídající započtení poloviny nepojištěné doby služební. K vydání zákona nutila ta okolnost, že zde bylo velmi mnoho osob, které měly řadu let zaměstnání, kdy nebyli pojištěni, protože zákon neplatil (v hist. zemích před 1. I. 1909, na Slov. a P. Rusi před 1. I. 1922). Novela z r. 1931 započítává alespoň polovinu takové nepojištěné doby pro výpočet celkového důchodu. Musí však jíti o zaměstnání, které by podle dnes platného pensijního zákona zakládalo pojistnou povinnost. Zvýšení důchodů se vyplácí od 1. IV. 1931. Úhrada se získá přirážkou k dosavadnímu pojistnému v částce Kč 2.— až Kč 10.— měsíčně. Nesou ji na polovic zaměstnavatelé a zaměstnanci. Bude se vybírati po 40 let. O zvýšení musejí důchodci i aktivní pojištěnci písemně zažádati u svého nositele pojištění do 30. VI. 1932 a předložiti potřebné doklady (služební vysvědčení, úřední potvrzení o době zaměstnání a pod.) k žádosti.

Pensijní všeobecný ústav v Praze jest podobně jako jiné ústavy sociálně pojišťovací ústavem veřejnoprávním, zřízeným zvláštním zákonem (ze dne 20. prosince 1918, č. 92 Sb. z. a n.) k provádění pensijního pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách. Vedle Všeobecného pensijního ústavu provádějí pensijní pojištění v obmezeném měřítku ještě t. zv. náhradní ústavy, pokud byly ministerstvem sociální péče uznány. Působnost těchto ústavů, jichž je asi 40, vztahuje se hlavně na pojištění soukromých zaměstnanců určitých průmyslových podniků (Škodových závodů, Vítkovických železáren a pod.) neb odvětví povolání (zaměstnanců v průmyslu cukerním, založen, nemocenských pojišťoven atd.). Působnost jeho začala dnem 1. I. 1919, kdy převzal pojištěnce pěti zemských úřadoven (úřadovny I. a II. v Praze, I. a II. v Brně a úřadovny v Opavě) Všeobecného pensijního ústavu pro zřízence ve Vídni, a vztahovala se původně na Čechy, Moravu a Slezsko. Později byla působnost zákona o pensijním pojištění a tím také Všeobecného pensijního ústavu rozšířena na Hlučínsko, Slovensko a na Podkarpatskou Rus, kdež byla dnem 1. ledna 1922 zřízena zemská úřadovna (šestá) v Bratislavě. Zákonem ze dne 21. února 1929, č. 26 Sb. z. a n., byla zemská úřadovna v Opavě zrušena (v důsledcích spojení Slezska s Moravou), takže ústav má nyní opět pět úřadoven (úřadovny A a B v Praze, úřadovny A a B v Brně a úřadovnu v Bratislavě). Úřadovny provádějí pojištění, t. j. rozhodují o pojistné povinnosti, předpisují a vybírají pojistné, rozhodují o pojistných dávkách a vyplácejí je. Ústředna ústavu (Všeobecný pensijní ústav v užším slova smyslu) vede dozor nad prováděním pojištění úřadovnami, spravuje jmění ústavu a prozatím volné prostředky pak ukládá v zápůjčkách a cenných papírech požívajících sirotčí jistoty a vede agendu léčeb. péče. Koncem r. 1930 čítal ústav okrouhle 320.000 pojištěnců a 35.000 důchodců (invalidních, starobních, vdovských, sirotčích a rodičů). Jeho roční příjem na pojistném činí podle zákona č. 26/29 okrouhle Kč 480 mil., jmění k 30. červnu 1931 Kč 3.147,487.000. Na pojistných dávkách (důchodech a dávkách jednorázových) vyplatil Všeobecný pensijní ústav od r. 1919 do konce r. 1929 úhrnem Kč 564 mil. 720.309.47; r. 1930 dosáhly pak výplaty dávek téměř 200 mil. Kč. Na léčení pojištěnců a důchodců za účelem odvrácení předčasné invalidity nebo odstranění invalidity již nastalé bylo do konce r. 1929 vynaloženo Kč 22,711.192.31, r. 1930 pak více než 6½ mil. Kč a na dobrovolných podporách v nezaměstnanosti bývalým pojištěncům do konce r. 1929 Kč 6,158.031.25, r. 1930 okrouhle Kč 1,200.000.

Pensionár, v Holandské republice syndik města oprávněného k hlasování.

Pensionát, ústav pro výchovu mládeže, kdež i bydlí a se stravuje; v přeneseném slova smyslu každý podobný podnik pro dospělé.

Pensionovati, dáti do pense, na odpočinek.

Pensista, člověk požívající pense, buď vysloužené neb z milosti udělené.

Pensum (lat., odvážené), pův. vlna, kterou v Římě upředly otrokyně za jeden den; přiměřená práce, zvl. školní úloha.

Pensylvania (pensilvenia, zkratka Pa), jeden z 13 pův. států USA, 116.872 km², 9,854.000 ob. mezi jezerem Erie a Atlantickým oceánem. Střed tvoří úrodné plochy, východ pohoří s hlubokými údolími s pásy pralesů. Podnebí je měnivé. Náboženství ob. je katol., methodistické a luteránské. University jsou tři: ve Filadelfii (2) a Pittsburgu. Velmi vyvinuté jest nár. hospodářství. Mimo zemědělství kvete průmysl a obchod. P. je první stát těžařský v Unii, má bohatství železa, uhlí a nafty. Její ocelový průmysl je první na světě, železnic je 28.000 km. Stát má 67 krajů, do kongresu posílá

dva senátory a 36 poslanců. Hl. m. je Harrisburg. — Dějiny: Země byla prvně osídlena 1627 Holanďany a Švédy, 1681 patřilo území W. Pennovi, jehož moudré zákony způsobily rozkvět země. 1712 stala se angl. korunní kolonií. V revoluci hrála P. vynikající úlohu.

Pensylvánské válce (v hor.), ostnaté, krušicí válce, užívané na uhelných dolech k drcení kusového uhlí a zvláště koksu.

Pent-, penta-, ve slož. pěti...

Pentaclethra Benth., stromy z čel. citlivkovitých (Mimosaceae), několik málo druhů v Americe a Afr. P. macrophylla Benth., s velkými zpeřenými listy a velikými klasy květů, tvořících laty, má 20 cm dl. lusky. Silně olejnatá semena pekou černoši na sýrovit. hmotu; mimo to skýtají olej k výrobě mýdla.

Pentada (z řec. pentas), pětice; pětiletí, v novější době období pěti dnů. Při zkoumání chodu teploty atmosféry u jiných meteorologických elementů rozděluje se rok na 73 pentad.

Pentadekagon (řec.), patnáctiúhelník.

Pentadesma Sabine, rod rostlin z čel. Guttiferae s jediným druhem P. butyraceum Don., stromem ze záp. Afr. s kožovitými listy, velkými, červenými květy a dužnatou bobulí, jejíž 4 cm dl. semena skýtají domorodcům pokrmový tuk.

Pentaëdr (řecky pětistěn), nyní už neužívané označení pro trojboký hranol; pentaëdrický, pětistěnný.

Pentaetéris, u starých Řeků cyklus pěti let, v nichž se opakovaly Olympské hry a Pythie.

Pentagondodekaëdr (řecky), dvanácti shodnými pětiúhelníky omezený krystalový útvar, jehož jeden druh podle častého vyskytání se na pyritu (kyz železný) se nazývá též pyritoëdr. Lomený p., dyakisdodekaëdr, tolik jako diploëdr.

Pentagram, $\bigcirc_4$ muří noha.

Pentachlorethan, vzniká bezprostředně z acetylénu a chloru za působení katalysátorů (pentachlorid antimonový); užívá se jako nespalitelná, elektřinu nevodící náhražka za olej do transformátorů a vypinačů.

Pentachord (řec.), staroř. pětistrunový nástroj.

Pentalfa (řec.), $\bigcirc_4$ muří noha.

Pentametr, pětistopý (daktylský) verš formy:

$$-\cup\cup-\cup\cup-\,\|\,-\cup\cup-\cup\cup-.$$

$\bigcirc_4$ distichon.

Pentamethylendiamin (diaminopentan, kadaverin) $NH_2(CH_2)_5.NH_2$, vzniká z trimethylencyanidu a při tlení mrtvol; je bezbarvá, syrupovitá, silně po piperidinu a spermě páchnoucí tekutina.

Pentandrus (řec., pětimužný), květy s pěti tyčinkami; odtud Pentandria (pětimužstvo), 5. tř. Linnéovy soustavy.

Pentapolis (řec., Pětiměstí), od Ptolemaiovců jméno řecké severní části Kyrenaiky; též jméno pěti filištínských měst.

Pentarchie, vláda pěti; zvl. evropský velmocenský systém 1815—1860. (V. Británie, Francie, Rusko, Rak. a Prusko.)

Pentastemon Mitchell (Pentstemon L'Hérit., Pentastemum, jenotina), rod rostl. krtičníkovitých (Scrophulariaceae), keře n. polokeře s velkými, rourovitými a dvoupyskými květy živých barev, plo-

Pentastemon laevigatus.

dem je tobolka; 82 druhů, převážně v Sev. Am. a s.-vých. Asii. Četné druhy a odrůdy jsou částečně nádhernými zahradními rostlinami. P. cobaea Nutt., z Arkansasu, má bílé květy; P. menziesi Hook., malý alpský keř ze s.-záp. Am. s velkými modrými květy, P. laevigatus Sol., má květy bílé, nachově skvrnité, P. barbatus Nutt. (Chelone barbata Cav.) karmínově červené.

Pentastomida (Linguatulida, jazyčnatky), červovití cizopasníci v plicích teplokrevných živočichů a plazů, pavoukovití členovci nejistého zařazení. Na spodní str. předního oddílu těla mají otvor ústní a po stranách po dvou otvorech. Linguatula serrata Fröhlich (Pentastomum taenioides R.) sameček 2—3 cm, samička 7—13 cm dl., žije v dutinách nosních a čelních u psa, vlka, lišky, koně i u člověka. Larvy vyvinují se v žaludku králíků a zajíců, odtud dostanou se do jater a pak do svalstva; s tímto přijdou do žaludku psa, z něhož proniknou do dutiny nosní. Larvy mohou způsobiti smrt mezihostitelovu (králíka). Dospělí cizopasníci působí pouze obtíže: prudké kýchání, kašel až křeče.

Pentastylon, budova, mající v průčelí pět sloupů.

Pentateuch, pět prvních knih Starého Zákona, u Židů označ. Tóra. Obsahuje knihy: Genesis (Vznik), Exodus (Východ), Leviticus (Kniha Levitů), Numeri (Sčítání národa), Deuteronomium (Druhý zákon). Za spisovatele pokládá se Mojžíš, leč zdá se, že dílo vzniklo dlouholetým vývojem. Konečná redakce pochází z 400 př. Kr. Zakladatelem badání o P. byl Jean Astruc 1753.

Pentathlon, starořecký pětiboj, závod v běhu, skoku dalekém, hodu diskem, oštěpem a zápase řecko-římském.

Pentekontaetie, 50 let starořeckých dějin mezi válkami perskými a peloponéskou, 480—431 př. Kr., doba rozkvětu Athén.

Pentékontore (řec., padesátiveslice), starořecká válečná loď o 25 veslech na každé straně.

Pentékosté (ř.), padesátý den po velikonocích, letnice.

Pentékostys (ř.), ve st. Spartě čtvrtina lochos (praporu), tedy setnina, rota.

Pentelikon, pohoří v Attice, sev.-v. od Athén, 1110 m vys., s pramenem Kefisa; ve starověku slavné mramorové lomy.

Pentéra (pětiveslice), velká válečná loď pozdního starověku (300 př. Kr.) s 5 řadami vesel nad sebou, s 300 veslaři a tolikéž vojíny; výtlak asi 300 t.

Penthémimerés (řec.), každý veršový úsek, končící na páté polostopě verše, hl. daktylského neb iambického; později verš formy:

$$-\cup\cup\,|\,-\cup\cup\,|\,-\,\|\,\cup\cup\,|\,-\cup\cup\,|\,-\cup\cup\,|\,-\cup|$$

Penthesileia, v řec. bájesloví dcera Areova, královna Amazonek, zabita Achillem před Trójou. Podle jiné báje byl Achilles zabit P. (drama Kleistovo).

Pentheus, mythol. thébský král, pro odpor proti Dionysiím roztrhán matkou Aganiou a sestrami, zachvácenými bakchickým šílenstvím. Báji zpracoval dramaticky Euripides.

Penthievre, hrabství v Bretagni, ve středověku léno ml. synů vévodů z Bretagne, od 1336 patřilo hraběti z Blois, od 1569 vévodství, které Ludvík XIV. dal svému synu, hr. z Toulouse. Jeho syn Louis Jean de Bourbon, vévoda z P. (1725—1793), byl nejbohatší soukromník Francie.

Pentima, m. v ital. prov. Aquila, 2213 ob.; chrám, stř.-v. domy, vinařství. Před městem basilika Valvense (XI. stol.) a museum vykopávek z Corfinia.

Pentimenti (ital.), spodní malba, která proniká pozdějším obrazem.

Pentingerova deska (Tabula P.), kopie z XII. stol. jediné nám zachované mapy starov., obsahující Říši římskou, kreslenou Castoriem ve IV. stol.; nalezena byla Celtisem, který ji r. 1507 svěřil Konrádu Pentingerovi, aby ji uveřejnil. R. 1720 nabyl jí princ Eugen Savojský, od r. 1738 ve vídeňské dvorní bibliotéce. Po prvé vydaná tiskem r. 1598 Welserovci.

Pentland Firth, úžina mezi Orkneyemi a Skotskem, 23 km dlouhá, 13 km široká, s nebezpečnými víry a mělčinami.

Pentland Hills, pohoří v již. Skotsku, mezi hor. Clyde a Edinburgem, s pastvinami. Nejvyšší hora Scald Law 579 m.

Pentosany, uhlohydráty, které působením rozředěných kyselin dávají pentosy, na rozdíl od glykosanů, které dávají glykosy.

Pentosurie (řec.), celkem bezvýznamná porucha výměny látkové, kt. se zakládá na vylučování pentos v moči, jež sice jeví redukční zkoušky na cukr, ale neotáčí polarisační rovinu a nekvasí; přichází zvl. u morfinistů.

Pentosy jsou jednoduché cukry (glykosy, monosacharidy) obecného vzorce $C_5H_{10}O_5$. Podle svého složení chemického jsou to většinou aldopentosy. Známy jsou pravidelně ve třech formách, jako pravotočivé, levotočivé a inaktivní. Na rozdíl od hexos kvasinkami nezkvašují na líh. V přírodě vyskytují se následující pentosy: 1. arabinosa získávaná hydrolysou různých klovatin (gumy arabské a třešňové) nebo z vyloužených řízků řepných. Tyto suroviny obsahují t. zv. arabany, polysacharidy založené na arabinose. Arabinosa tvoří hranolkovité krystalky, tající při 160° C, a dává vodný roztok pravotočivý. Levotočivá d = arabinosa byla připravena syntheticky, racemická forma (d + l) vyskytuje se v moči při t. zv. pentosurii. d = xylosa, cukr dřevný, jest přítomna v rostlinách v podobě polyglykosidů a lze ji nejlépe připraviti ze surovin bohatých xylany (polysacharidy založené na xylose), jako na př. z t. zv. gumy dřevné, získané vyloužením drtin bukových louhem alkalickým (Koch 1886). Také lze ji připraviti přímou hydrolysou zředěnou kyselinou sírovou ze slámy obilné, stébel kukuřičných a pod. Z ostatních pentos teoretický význam mají ribosa, lyxosa a strukturně odlišná apiosa, získávaná hydrolysou heteroglykosidu apiinu z kořene petrželového.

Penuti, indiánský národ v Kalifornii, obsahuje Miwoky, Maidy, Wintuny a j. Jsou sběrači a lovci.

Penwithit, červenohnědý nerost, vodu obsahující silikát manganový

$MnSiO_3+2H_2O$,
matně lesklé, průsvitné, hrubé kusy, spolu s rhodonitem v Penwithu (Cornwall).

Penza, levý přítok ř. Sury.

Penza, gubernie v Rusku, 46.259 km², 2,207.668 ob. Podnebí je kontinentální, povrch pahorkovitý, jih tvoří step. Průmysl je slabě vyvinut, ob. se živí zemědělstvím a chovem dobytka. Hl. m. je P., 92.000 ob., má vyšší školy, museum, papírny, pily a obchod dřevem a obilím. Založena byla v XVII. stol. jako pohraniční pevnost. — P. je známa vzepřením se čs. vojsk na Rusi v květnu 1918 proti pokusu bolševiků o jejich odzbrojení. 27. dubna 1918 zahájeny zde předporady delegátů na voj. sjezd. Program porad byl: demokratisace armády, organisace voj., disciplin. řád a soudnictví. 2. května porady ukončeny a vynesena polit. resoluce, vyzývající Odbočku čs. Národ. Rady v R. k okamžitému svolání sjezdu, jenž by vyřešil důležitou otázku transportu čs. voj. do Francie; zároveň oznámen obsah smlouvy s Francií, kt. staví čs. vojáka na roveň s voj. franc. V P. byl poměr čs. voj. a bolševiků velmi napjatý, k čemuž značně přispěli čs. komunisté. 27. května uspořádali bolševici na nádraží v P. pro čs. voj. „meeting" (tábor lidu), na němž promluvili sovět. komisaři Kurajev a Minikin. Tábor vyvolal v čs. voj. pobouření a rozhodnuto dobýti města dříve, nežli bude napadeno. Čs. síly se početně vyrovnaly bolšev.; úhrnný počet čs. dobrovolníků na penz. nádražích a v okolí P. činil 3550 bodáků s 3 obrněn. automobily a 40 kulomety; děl vůbec nebylo. Naproti tomu výzbroj rudé armády byla asi desateronásobná. Čs. vojsko mělo překonati přírodní překážky — řeku Penzu a Suru, jejichž mosty byly bolševiky zničeny. Jedinou převahou čs. voj. bylo jejich přesvědčení, že bojují za ohroženou svobodu svého vojska. V noci na 29. květen začíná boj o P.; čs. voj. operace řídí poruč. J. Švec. 8 hodin trval boj a ukončen vítězstvím čs. vojsk, které mělo 30 mrtvých a sto raněných; bolševici měli ztráty více než desateronásobné: v ulicích P. zůstalo 200 mrtvých, kromě toho zajato bylo na 2000 bolševiků a řada čs. komunistů. Při tom ukořistěno bylo 5 děl, několik set kulometů, zásoby munice, automobily, koně, atd. Ihned po dobytí P. vydal poruč. Švec vyhlášku, že Čechoslováci nemíní dělati v R. politický převrat a neberou vládu v P. do svých rukou a opustí P., jakmile bude zabezpečen jejich odjezd k Volze. V noci na 31. V. odjely čs. pluky I. a IV., zúčastnivší se dobytí P., na východ. Po jejich odchodu vypuklo v P. povstání proti sovětské vládě.

Penzance, přístav a m. v angl. Cornwallu, 12.087 ob.; musea, hornická škola, meteorolog. stanice. Rybolov.

Penzig (luž. Pjensk), ves v H. Lužici, 7000 ob. Sklárny, mlýny a pily.

Penzig Rudolf, Ph. Dr., (* 1855), něm. filosof a pedagog, vůdce etického hnutí a vydavatel Ethische Kultur.

Penzoldt Franz (1849—1927), něm. lékař, prof. v Erlangen. Hl. díla.: Lehrbuch der klinischen Arzneibehandlung (1889). Handbuch der Therapie innerer Krankheiten (5. vyd. 1927).

People Act, (piplekt), angl. volební reforma z r. 1918, kterou bylo zavedeno všeobecné hlasovací právo.

Peoria, m. v sev.-amer. státu Illinois, 80.000 ob., technika, strojírny, výroba hospodářských strojů. Pšeničné a kukuřicové okolí, kamenouhelné doly.

Pepe Guglielmo (1783—1855), neapolský gen. a politik; jako republikán bojoval 1799 proti Bourbonům a vypověděn, pak ve fr. arm. a 1809 v arm. Muratově ve Španěl., jehož 1814 chtěl zachrániti ústavou; organisoval karbonáře (♌) zprvu jako nár. milici, 1820, když Ferdinand nechtěl poskytnout ústavu, zvedl voj. vzpouru, poražen však Rak. u Riety 7. III. 21, prchl do ciziny a vrátil se až 1848, kdy prohlášena ústava; přešel pak ke Karlu Albertovi a kapituloval jako guvernér v Benátkách; pak znovu ve vyhnanství v Paříži. Sp.: Memoire (1847), Narrative of the Events... at Naples in 1820—21 (London 1821).

Pepeljajev Viktor Nikolajevič (1884—1920), r. státník, člen IV. dumy, za Kolčaka min. předseda. Bolševiky surově zavražděn.

Peperomia Ruiz. et Pav. (pepřinec), rod rostlin z čel. pepřovitých (Piperaceae), byliny s dužnatými listy a velmi malými květy v konečných klasech; 400 většinou tropických druhů; někt. užívá se v Am. jako čaje, jiných jako aromatických léků žaludečních n. jako betelu. Četné druhy pěstují se v Evropě ve sklenících a světnicích.

Peperoni, it. nár. jídlo: nezralá paprika v octě.

Pepkin Dušan Sava, ♌ Melňanský.

Peplos, starořecký, dlouhý a široký ženský šat, nejčastěji z vlny; u vznešených nádherně zdobený.

Pepłowski Edward (* 1880), p. politik a báňský inženýr, ministr veřej. prací 1919—20 a 1920—1921.

Pepłowski-Schnür Stanisław (1859—1900), p. historik.

Peppler August (* 1882), prof. v Karlsruhe, něm. meteorolog.

Peprník, ♌ rdesno.

Peprný Bol., pseud. V. Petrů.

Peprómené (řec.), osud, sudba.

Pepř, řád rostlinný, ♌ Piper; Ethiopský pepř, ♌ Xylopia.

Pepřonosné pobřeží (Grain Coast), bažinaté a velmi nezdravé v Liberii.

Pepřovité ♌ Piperaceae.

Pepsin, bílkoviny stravující ferment v žaludeční šťávě. Usušený tvoří amorfní, skoro bílý, málo hygroskopický prášek. Při zažívacích poruchách předpisované p. preparáty: pepsinové víno, acidolpepsin, pepsinový prášek a pepsinové tablety.

Pepsinpeptony, pepsinovým trávením vzniklé peptony. Z fibrinu vznikají dva p., které štěpením trypsinem dávají tyrosin, arginin a dva trypsinpeptony.

Peptonisace, štěpení bílkovin v peptony.

Peptonát rtuťnatý, roztok sraženiny, vznikající vnášením chloridu rtuťnatého do peptonového roztoku, v slabém roztoku kychyňské soli, vstřikuje se při léčení příjice, ježto nemá dráždivého účinku.

Peptony, rozpustné produkty bílkovin, které vznikají vlivem pepsinů v žaludku a ve střevu působením fermentů z břišní slinné žlázy nebo se získají působením silně zředěných kyselin na bílkoviny. Ve svém fysickém a chemickém chování jsou velmi blízké syntheticky vyrobeným peptidům. Za sucha tvoří p. bezbarvý prášek, ve vodě snadno rozpustný a část. v absol. alkoholu. Rozeznáváme p. trávení pepsinového a p. trávení tripsinového. V žaludku a ve střevě vzniklé p. se dále štěpí na kyseliny aminové. Sloučeniny p. s kysličníky kovů dávají léky, jako peptonát železitý, rtuťový a j.

Pepys (pips) Samuel (1633—1703), angl. spisovat., autor cenného deníku (Diary), kdež jsou zprávy o V. Hollarovi.

Per (lat., ital.), přes, nad, pro, proti. V účetnictví úvod ke všem položkám kreditního konta.

Per... (lat.), v chemii k označování sloučenin, které nějaké látky obsahují více než normální množství.

Pera, cařihradská čtvrť mezi Zlatým Rohem a Bosporem, (s Galatou) 286.000 obyvatel.

Per acclamationem, volba zvoláním neb povstáním.

Perala, starořec. jm. pro zázemí moře neb řeky; jm. transjordánské Palestiny, sev. od země Moab; P. rhodská, jižní břeh Karie proti ostrovu Rhodu.

Perak (stříbro), jeden z (brit.) Federovaných Malajských Států na záp. pobřeží poloostr. Malakky, 20.395 km², 600.000 (mohamedán.) ob. Země je prostoupena třemi horskými řetězy. Hl. řeka je P. (110 km). Dovoz činil 1926: 60, vývoz (cín, kaučuk, kopra, rýže) 195 mil. dolarů. Hl. m. j. Taiping, residence sultána Kwala Kangsar. — Ve středověku byl vládce z P. vasalem Malakky. Od 1550 samostatný. 1641 zřídili zde Holanďané faktorii, kterou Angličané 1795 zničili. 1875 přejala Anglie správu ve jménu sultánově.

Perálec, o. v Č., okr. Vys. Mýto, 481 ob.

Peramás José Manuel (1732—93), misionář-jesuita v Paraguayi, autor četných zeměpisných děl.

Perambulátor (lat.), přístroj k počítání otáček kola pro zjištění dráhy, též k účelům továrním.

Peramelas, ♌ vakojezevci.

Peran, ♌ Pirano.

Peranema Dujardin, rod bičíkovců příbuzných s Euglenou.

Per aspera ad astra (lat.), drsnou cestou ku hvězdám, t. j. bojem k vítězství.

Perast, příst. m. v boce Kotorské se 400 ob.

Peraudi Raimund (1435—1505), kardinál, propagoval protiturecké války.

Perbeník, o. na Slov., okr. Král. Chlumec, 1343 ob. Tabák a réva.

Perbete, o. na Slov., okr. Stará Ďala, 3653 ob. Zemědělství.

Per cassa (it.), za hotové.

Perceval (persevel) Spencer (1762—1812), britský státník, 1809—11 ministr; zastřelen z osob. msty v dolní sněmovně.

Percier Charles (1764—1838), fr. stavit.; s Fontainem zakladatel slohu empirového. Vystavěl Triumfální oblouk v Paříži a Louvre.

Percin Alexandre (1846—1930), fr. gen., dělostřelec, bojoval 1870—71, 1906—11 inspektor arm., od 1908 člen Nejv. vál. rady, kde potíral potřebu strmonosného polního dělostřelectva, kterou Fr. pak za války trpce pociťovala, reformoval však dělostř. taktiku velmi účinně; 1911 do výslužby, reaktivován 1914 jako guvernér Lilleu, jejž na rozkaz vyklidil, ale pak obviněn z nedostatku činorodosti a sesazen; teprve 1917 rehabilitován; psal pak proti fr. vrchnímu velitelství a taktice. Sp.: La liaison d'armes (1909), L'artillerie au combat (1912), Le comblat (1914), Lille (1919), Les erreurs du Haut commandement (1920), Le massacre de notre infanterie (1921), Le désarmement moral (1925).

Percipovati (lat.), přijímati; pochopiti; právnicky: brát požitky nějaké věci, percipient: příjemce.

Per condolentiam, soustrastný projev, ○ p. c.

Per contante (it.), za hotové.

Per conto (it.), na účet.

Percussio clerici (udeření duchovního), urážka duchovního stavu trestaná exkomunikací, stala-li se ve zlém úmyslu bez viny duchovního.

Percy Thomas (1728—1811), anglický básník, biskup v Dromore, sběratel starých lidových písní (Reliques of Ancient English Poetry 1765).

Perczel Mór (1811—1899), maď. revolucionář; jako voj. inženýr vystoupil z armády a r. 1848 se připojil k revoluci; získal 6. X. úspěch u Ozony, začež gen. a zvítězil nad rak. brigádou 25. I. 1849 u Czeglédu; pak velit. jižní arm., v jarním a letním tažení dobyl Bačky a Banátu a zdržel operace Rusů proti Görgeyovi. Po kapitulaci tohoto u Világose internován v Tur., žil pak v Londýně a Paříži; 1867 zvolen za poslance a předsedu Deákovců.

Perdikkas, 1. jméno několika makedon. králů; — 2. vojevůdce Alexandra Macedonského, jeho dědic; dobyl 322 Kappadocie, při výpravě proti Egyptu 321 zavražděn vlastními důstojníky.

Perdit, třaskavina z 72% ledku amonného, 10% perchlorátu draselného, 15% tekutého dinitrotoluolu, 3% dřevěného prachu; k plnění vrhacích min a jako třaskavina ve velkém množství užívaná ve světové válce.

Perdix, 1. v řec. mythu synovec Daidalův, vynálezce pily, byl ze závisti svržen Daidalem z Akropole; — 2. ○ koroptev.

Perdrigon (fr., goň), plemenné formy švestky; zbarvení plodů srovnává se s barvou koroptvího krku.

Perdu (fr.), ztracený.

Pereat (frc.), hanba, ať zhyne.

Perec Volodymyr Petrovyč, ○ Peretz V. P.

Perečín, o. na P. R., na pr. břehu ř. Uhu, 2351 ob. Správní okres, velké Bantlinovy chem. továrny a továrny na železniční pražce.

Pered, zeměď. o. na Slov., okr. Šala, 3842 ob.

Pereda José Maria de (1833—1905), špaň. spisovatel. Psal romány z madridského života. Mistr moderní španělské literatury.

Peredvižniki (kočující vystavovatelé), skupina ruských malířů-realistů, odpůrců Akademie, kteří se spojili r. 1870 pod názvem Tovariščestvo a pořádali kočovné výstavy. Jejich vůdcem byl I. N. Kramskoj (○).

Peregil, špaň. ostrov v úžině Gibraltarské, 13 ha, neobydlený.

Peregrino, ital. mědirytec z Ceseby. Pracoval kol r. 1510. Podpis: O. P. D. C.

Peregrinus (lat.), cizinec, poutník; ○ Pelhřim.

Peregrinus Próteus, řec. filosof (cynik), zprvu křesťan, pak vášnivý jejich odpůrce, potulný filosof. R. 165 se dobrovolně upálil na Olympských hrách.

Pereira, 1. Beato Noño-Alvarez (1360—1431), portug. státník a vojevůdce; bojoval vítězně se Španěly až do míru r. 1410. R. 1918 prohlášen blahoslaveným. 2. Francisco Xavier da Silva (1793—1852), portug. generál; bojoval proti Francouzům a Karlistům, 1842 gen. guvernér portugalské Indie, 1846 president Oporto-Junty, vězněn do 1847.

Pereira da Silva, Joao Manuel (1819—1885), brasilský dějepisec. Hl. dílo: Historia da fundaçao do Imperio Brazileiro (1864—68).

Pereira de Mello, Antonio de Fontes (1819—1887), portugalský státník, byl několikrát ministrem vnitra a min. předsedou, posledně 1881—86. Propagoval stavbu železnic, organisaci vojska, opravil občanský i trestní zákoník zrušiv trest smrti.

Pereira Gómez Venceslao, Braz (1868—1917), brasil. státník, 1914—18 president republiky; upevnil úvěr a vnitřní mír. 26. X. 1917 vypověděl Něm. válku, jíž se však Brasilie nezúčastnila.

Perejaslav, m. v Ukrajině, 15.000 ob. Zal. r. 993, od r. 1054 hl. m. údělného knížetství. V lednu 1654 uzavřel zde car Alexej smlouvu s Chmielnickým, kterou byla Ukrajina připojena k moskevské říši.

Perejasslavl-Saljesskij, kraj. m. v Rusku, gub. Vladimir, 13.000 ob.; zal. r. 1152, má kreml a bavlnářský průmysl.

Perek Václav, JUDr. (* 1859), č. nár. a hosp. pracovník na Moravě, poslanec sněmu mor. a autor známého zákona lex Perek (1905), týkající se přijímání dětí, neznalých jazyka vyučov. do škol. Působil jako advokát v Mor. Krumlově, později v Prostějově a od převratu v Praze.

Perekop (rusky, příkop, tatarsky: Orkapu, ve starověku Tafros, ve středověku Tozla), m. na Krymu, 800 ob. — Mengli-Gerei vystavěl tam pevnost Ferch-Kermen, která měla hájiti Krym, avšak r. 1736, 1738, 1771 byla Rusy dobyta. 8. listopadu 1920 skončila zde občanská válka průlomem Rudé armády vojskem generála Wrangela.

Père Lachaise (pér lašéz), pařížské hřbitovy.

Perelman Osip Isidorovič, ↗ Dymov Osip.

Perels, 1. Ferdinand (1836—1903), něm. spisovatel. Psal díla z oboru námořního práva. — 2. Emil, jeho bratr (1837—1893), něm. inž. agronom, propagoval strojní zemědělství.

Perempce (lat.), zrušení; ve Francii civ. právo promlčené, nebylo-li po 3 leta ve sporu pokračováno.

Peremptorní (z lat.), neodvolatelný, rozhodný.

Perenny, trvalky, jsou mnohaleté byliny, u nichž nadzemní stonky po uzrání plodu sice zahynou, ale na jaře z podzemní přezimující části vyrůstá nová rostlina. Patří k nim většina našich rostlin a jsou oblíbeny v zahradnictví. Zahradní p. jsou domácího původu zušlechtěné a zavedené z jihu a zemí východních. V polovině XVII. století zavedeny byly do Evropy z Ameriky druhy: Phlox, Coryopsis, Monarda, Pentstemon, Rudbeckia, Solidago, Tradescantia, Zinnia, Salvia coccinea, Petunia, Mimulus, Portulaca a koncem XVIII. století z Číny a Japonska Aster, Anemone japonica, Primula chinensis, Saxifraga sarmentosa, Chrysanthemum indicum, Dianthus chinensis, Dicentra spectabilis a j druhy.

Perepelové (Turnicidae, Hemipodii), podřád ptáků kurovitých; křepelkám podobní ptáci s krátkými křídly, dlouhým běhy a krátkým ocasem. Jejich 27 druhů žije na vých. polokouli, převážně v Australii. V době páření bojují spolu i samičky, u jednotl. druhů jen tyto. V Indii chovají se k bojovným hrám. Nejznámější je perepel evr. (Turnix sylvatica Desf.); 15 cm dl. (samička 19), žije v j. Evr. a s Afr. až k Senegalu.

Perepletčikov Vasilij Vasilijevič (1863—1918), rus. malíř-krajinář.

Perepravnaja, kozácké m. v sev. Kavkazsku, 6000 ob.

Péret Raoul (* 1870), franc. politik, 1920—24 president národního bloku, odvrátil 1926 jako ministr financí katastrofu franku. R. 1930 donucen odstoupiti pro účast na podvodech spol. Oustric, 1931 ale senátem osvobozen. Sp.: La reforme du mariage (1901).

Peretiatkowicz Antoni (* 1884), p. právník, prof. univ. poznaňské a vyd. revue Ruch prawniczy. M. j. vydal: Wspólczesna encyklopedja polityczna (1926).

Peretjatkovič Georgij Ivanovič (* 1840), rus. historik. Hlav. díla: Povolží v XV. a XVI. stol., Povolží v XVII. a zač. XVIII. stol., Bojarské děti v moskev. knížetství a j.

Peretz Volodymyr (* 1870), člen Ukrajinské akad. věd a Všesvazové v Leningradě, býv. prof. Kyjevské univ. Hl. práce: Malorusskija virši i pěsni v zapisjach XVI.—XVIII. v. v. (1890), Očerki starinnoj malorusskoj poezii (1903), Slovo o polku Ihorevim (1926).

Perevlěsskij Petr Mironovič († 1866), rus. pedagog a spisovatel. Napsal několik větš. pedag. prací (Praktická ruská gramatika, Památníky staroslov. jazyka).

Perevoločna, ves v Ukrajině u Poltavy na Dněpru. 11. VII. 1709 porazili zde Rusové Švédy.

Perevoščikov, 1. Vasilij Matvějevič (1785—1851), rus spisov., člen Akademie. — 2. Dimitrij Matvějevič (1788—1880), r. astronom a prof. astronomie na moskev. univ. Napsal čet. vědec. díla (Teorie planet, O tvárnosti země, Příruč. matemat. encyklopedie).

Per exemplum (lat.), na příklad.

Per expressum (lat.), budiž spěšně doručeno.

Perey Lucien, vl. jm. Clara Aděle Herpin (1832—1914), fr. spisovatelka, autorka četných životopisů osob z franc. historie ze XVII. stol.

Pérez Antonio (1534—1611), špan. státník, státní sekretář Filipa II. Dal zavražditi Juana de Escobeda, svého odpůrce; musil prchnouti 1590 do Francie a Anglie, kde psal proti Filipovi.

Pérez Galdós Benito (1843—1920), špaň. spisovatel mnoha románů historických a mravoličných. Hl. díla: La fontana de oro (1868), Gloria (1877), Doña Perfuta (1876). Z dramat nejznám. Elektra, přel. do češtiny O. Kučerou.

Perez Jehuda Loeb (1852—1915), polsko-židovský básník. Líčil život židovského lidu v Polsku.

Pérez-Costales Ramón (1832—1911), špaň. státník, lékař v Oviedu. Zúčastnil se spiknutí, žil 1866—68 v Portugalsku jako apoštol federativní republiky, 1873 ministr vnitra.

Pérez de Hita Gines (* 1544, rok † neznám), špaň. spisovatel klasického období, slavný svým vylíčením maurských válek: Las guerras civiles de Granada (1610).

Pérez de Guzmán y Gallo Juan (* 1841), špaň. historik, od 1862 redaktor El Reina v Madridě.

Pérez das Mariñas Ribadeneira Gómez (1539—1593), špaň. vojevůdce, 1589 guvernér Filipin; dal vytisknouti bibli v čínštině a tagalštině. 1593 uspořádal vědeckou výpravu na Molukky, na které zahynul. Jeho syn a nástupce Luis Pérez das Mariñas y Sotamayor (1567—1603) doprovázel ho do Manily, od 1596 guver-

nér Filipin. Při povstání Sangleye byl zavražděn.

Pérez de Urdininea José Maria (1782—1865), bolivijský generál; vedl vzbouření proti Španělsku 1809, 1824 porazil Španěly u Tumusly, 1826 a 1843 ministr války, 1826 a 1843 president republiky.

Pérez Garcia José (1721—1814), špaň. historik. Napsal 1810 Historia General de Chile.

Pérez Najera Juan (* 1845), špaň. politik, vůdce Karlistů, 1869 zatčen, později vedl Karlisty u Peñacerrady, rozhodl vítězství u Evaulu a doprovázel Dona Carlose 1876 do Paříže.

Pérez Sarmiento José Manuel (* 1882), kolumbijský státník a historik.

Perfall, 1. Karl Theodor Emanuel (1824—1907), něm. skladatel. — 2. Karl (1851—1924), něm. spisovatel románů a novel. — 3. Anton (1853—1912), něm. spisovatel. Psal romány a výteč. lovecké obrázky.

Perfeckij Jevgenij Julianovič, PhDr. (* 1888 v Nosově, Cholmské gubernii), r. slavista. R. 1912 poslán petrohr. Akademií věd do Rakouska-Uherska za účelem studia dějin Podkarpatské Rusi, kde v tamních archivech studoval. R. 1913 po druhé poslán. R. 1919 se habilitoval z dějin ruského státu na universitě v Kijevě. R. 1921 pozván, aby přednášel dějiny Podk. Rusi na univ. Komenského v Bratislavě. R. 1922 jmenován docentem této university. Sp.: Dvě stati k dějinám Podkarpatské Rusi (1922); Sociálně hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII.—XV. (1924); Car Petr I. a Leibniz (r. 1925); Podkarpatské a haličskoruské tradice o králi Matyášovi Corvinovi (r. 1926).

Perfekce, dokončení, dokonání; v mensurální hudbě, trojnásob. platnost noty.

Perfekcionismus (nauka o dokonalosti), názor některých křesťanských teologů, podle kterých je možno, aby křesťan již na zemi došel mravní dokonalosti a bezhříšnosti.

Perfekcionisté, zastánci nauky o dokonalosti světa; též přívrženci společnosti Oveida Community, hovící této nauce, založené r. 1836 John Humphrey Noyesem (1811—1886).

Perfektivní, sloveso dokonavé, t. j. které vyjadřuje dokonalý děj, na př. nalézti. Opak: imperfektivní.

Perfektní (z lat.), dokonalý, hotový, ukončený.

Perfektum (lat.), minulý čas u sloves, vyjadřující ukončení jednání v přítomnosti.

Perfidie (lat.), zrada, faleš; perfidní, bídný, zákeřný, sprostý; perfidnost, hrubost, sprostota.

Perforace (lat., provrtání), otvor v některém ústrojí vyvolaný chorob. změnami n. poraněním. Také provrtání ústroje nástrojem v porodnictví dětské lebky (☌ kraniotomie), v gynaekologii dělohy. — Dále otvor v jamce kosti pažní, určené pro výčnělek kosti loketní, hojný u ssavců, u lidí jen u nízko stojících plemen.

Perforovací přístroj (dírkovač), přístroj k dírkování na př. tiskopisů, které se mají dát lehce od sebe oddělit, jako na př. poštovní známky, kolky, kalendářové listy, účetní doklady atd.

Pergamen, zvířecí nevydělaná kůže, upravená pro účely psací. Kůže (hlav. z ovce) se zbaví masa a chlupů, napne se a suší, pak se měkčí olejem. Ve starověku hotovily se nejlepší p. v Pergamu. Barvil se na bělo neb rudě pro účely luxusní a k hotovení svatých knih. (Codex argenteus v Upsale). Na barevný p. psalo se zlatem a stříbrem. P. vytlačil egyptský papyrus. Písmo dalo se vymazati a na p. bylo možno opět psáti. Ve XIV. stol. ustupuje p. papíru a pergamenovému papíru. Přesto však část prvotisků je tištěna na p. Dodnes se používá p. při luxusních knihách a k psaní důležitých listin.

Pergamenové plátno, pergamenovému papíru podobný výrobek, který vzniká působením kyseliny sírové na bavlněnou tkaninu. Podobný produkt dostaneme též nalepením tkaniva na čerstvě vyrobený pergamenový papír.

Pergamenový papír (pergamen), p., živočišné kůži v mnohém podobný, vzniklý působením kyseliny sírové na papír (pergamenování). P. p. je rohovitě průsvitný, tuhlý, propouští endosmoticky tekutiny, nehnije a užívá se jako náhražka živočišného měchýře, k balení, zavazování zavařenin, jako náhražka pergamenu na doklady a hlav. k dialytickým účelům v laboratořích cukrovarů.

Pergaminový papír (pergamin), velmi průhledný papír, který se vyrábí velmi intensivním mletím ze sulfitové celulosy. Je sklovitého vzhledu, odolává dobře pronikání mastnot; při opatrném zahřívání vznikají na povrchu bubliny, poněvadž vyvinuté páry nepronikají povrchem. P. p. se potiskuje někdy vzorky; slouží jako balicí papír pro potraviny a požívatiny.

Pergamoid, výrobek z papíru nebo lepenky, který nabude impregnováním acetylcelulosou, viskosou a j. nebo pergamentováním (☌ pergamentový papír) velké tuhosti, nepropustnosti vody, houževnatosti a nepropustnosti vůči mast-

notám. Namnoze se opatřuje lisováním vzorky.

Pergamon, ve starověku slavné město v Mysii, prvotně hrad Lysimachův a pokladnice. Po jeho smrti podržel správce Filetaeros hrad a poklad a založil jimi svou moc. Z hradu vyvinulo se hl. m. Pergamské říše, velmi bohaté, střed umění a věd. Od 129 př. Kr. hl. m. římské provincie, šířilo se daleko do roviny. Na jeho místě dnešní Bergama (Bakirčai). — Vykopávky konají se péčí pruské vlády od 1876. Byl odkryt hrad s terasami s nádhernou výzdobou, oltářem Dia, jedinečná památka antická (skulptura Boj Gigantů), královská residence, svatyně Athénina, na severu proslavená pergamská knihovna, Traianeum. Na úpatí hory byly vykopány: tržnice, divadlo, gymnasium, četné chrámy a soukromé budovy. Pro památky bylo v Berlíně zřízeno zvláštní Pergamské museum 1899. Lit.: Altertümer von P. (od 1885 dosud 8 sv.).

Pergamská říše, stát diadochů, založ. 283 př. Kr. Filetaerem za pomoci oloupeného pokladu pergamského. 263—241 vládl Eumenés, který zemi rozšířil. Král Attalos I. podrobil si západ Malé Asie, ozdobil Pergamon nádhernými stavbami a učinil z něho střed řemesel a vědy. Jeho syn Eumenés II. dobyl 189 Chersones a Taurus. Zal. pergam. knihovnu a vystavěl Diův oltář a nádher. chrám s vlysem: Boj Gigantů. Též jeho bratr Attalos II. (159—138) miloval vědy. Attalos III. († 135) odkázal říši Římanům, kteří z ní učinili r. 129 provincii Asia s hl. m. Pergamem.

Pergé, u Římanů metropole Pamfylie, s nádhernou akropolí a slavným chrámem Artemidy. Zříceniny u dnešní Murtany (Adalia).

Perger Richard von (1854—1911), něm. skladatel, 1899 řed. vídeňské konservatoře. Psal opery, díla orchestrální a komorní.

Pergine (něm. Persen), m. v Tyrolích, od 1920 ital., má biskupský zámek, 4535 ob. Poblíž hrad z XI. st.

Pergler Karel, Dr. (* 6. III. 1882), českoamer. právník a vynik. rev. pracovník, profesor polit. a obch. věd na National Univ. ve Washingtoně. Od r. 1890 meškal v Americe, vrátil se ale r. 1896 do Prahy, kdež působil jako organisátor obch. pomocnictva soc.-dem. Roku 1903 odejel znovu do Ameriky, byl red. Spravedlnosti v Chicagu a po ukončení právn. studií advokátem v Crescu (Iowa). Revol. činnost zahájil hned po vypovědění svět. války, jmenován členem výkon. výboru Národního sdružení a ředitelem Slov. tiskové kanceláře v New Yorku. Byl taj. presidenta Masaryka za jeho pobytu v Americe a zástupce Národní rady čs. v Americe. Po celou tu dobu propagoval slovem i písmem naše osvobození a jest spolupracovníkem manifestu nezávislosti čs. národa (15. XI. 1915). Po převratu prvním naším diplomat. zástupcem v Americe, pak vyslancem v Tokiu. Pro neshody s dr. Benešem vystoupil z diplomat. služby a věnoval se v Americe úplně vědecké činnosti. Roku 1927 promoval na doktora práv na universitě washingtonské, 1926—29 stal se děkanem polit. a nár. hosp. věd na National Univ. ve Washingtoně. V říjnu 1929 zvolen poslancem N. S. za Nár. ligu. Napsal četné práce politické i vědecké.

Pergola, loubí.

Pergola, m. v it. prov. Pesora-Urbino, 4108 ob.; dóm, chrámy, knihovna, sirná rafinerie.

Pergolesi Giovanni Battista (1710—1736), ital. skladatel, význ. mistr neapolské školy, tvůrce komické opery La serva padrona, která dala vznik kom. opeře francouzské, a slavného Stabat mater. Mimo to psal opery, verše, tria, komorní hudbu.

Perhoreskovati (lat.), zavrhovati, odmítati.

Perch, tyč prut; angl. délková míra: 5.5 yardů, 5.029 m; jako plošná míra: 25·293 m².

Perche (franc.), tyč, bidlo; býv. franc. míra délková: pařížský p., 5·847 m, švýcarský, 3 m.

Perche Col de la, průsmyk ve vých. Pyrenejích, 1577 m n. m.

Perch Le, severofranc. krajina v dep. Orne a Eure-et-Loire, křovinatá náhorní rovina s chovem koní. Hl. m. Nogent-le-Rotrou a Mortagne.

Perchlorátové trhaviny, v hor., obsahují jako hlavní součástku chloristan draselný.

Perchtoldsdorf, letovisko v Dol. Rakousích, 8000 ob.; má starobylé budovy.

Perí (řec.), okolo, kolem.

Peri Jacopo (1561—1633), it. hud. skladatel, tvůrce a první sklad. operní. První jeho pokus Dafne (1594) se nezachoval. Další dílo Euridice (1600) vyd. Guidi 1863.

Perí (persky), v perském mytu dobrá víla oslňující krásy.

Periam, o. v Banátě (Rumunsko), 6000 ob. Obchod obilím, mlynářství.

Periandros (627—585 př. Kr.), tyran korintský, vzor chytrého vládce; přivedl

Korint k vrcholu bohatství a moci. Jeden ze sedmi mudrců.

Perianthium (řec.), květní obal.

Periarteriitis nodosa (řec.-lat.), prudké onemocnění zevní blanky tepnové, způsobující uzlovitá ztluštění stěny malých větví tepenných, někdy i uzavření jejich průsvitu a trombosy. Vyvolává silné bolesti, horečku, obrny svalové a zánět ledvin; většinou usmrcuje.

Periastrum (lat.), u drah dvojhvězd bod největšího vzáj. přiblížení.

Peribolos (řec.), ohrazené místo kolem chrámu u staroř. staveb, též ohrada.

Perić Ninko, JUDr. (* 1886), srbský státník a politik, prof. univ. bělehradské, poslanec skupštiny; byl několikrát ministrem, v poslední době předsedou skupštiny.

Perić Živojin (* 1868), srbský politik, prof. obč. práva na univ. bělehradské; zasazoval se o smír s Rak.-Uh.; od 1919 vzdálen politického života.

Pericardium, srdečník, blanovitý vak, v němž se nalézá srdce.

Periculum (lat.), nebezpečí; p. in mora, nebezpečí v prodlení.

Periderm (řec.), pokožka.

Peridermis (řec.), pokožka zdřevnatělých orgánů rostlinných.

Peridinie, bičíkovci ze skup. Dinoflagellata, drobnohledně malé, jednobuněčné organismy, pohybující se ve vodě dvěma bičíky. Buňka, z níž se p. skládají, má jádro a žluté chromatofory; její stěna skládá se z destiček často ozdobné skladby. Výživa děje se asimilační činností chromatoforů, při čemž vzniká škrob n. mastný olej. Rozmnožují se dělením ve dví. Nejvíce rozšířené rody Peridinium a Ceratium žijí v sladkých vodách a v moři. Tělo jejich má křídlovité výběžky (Ceratium, Ceratocorys) n. jiná zařízení, jimiž se vznášení p. zvyšuje.

Peridotit (též dunit, podle svého výskytu na Dun Mountains v N. Zeelandě), krystalicko-zrnitá hornina, skládající se převážně z olivinu či peridotu, vedle magnetovce, titaničitanu a chromitanu železnatého, chromového spinelu atd. K p. v širším myslu počítají se též krystalicko-zrnité horniny, obsahující amfibol nebo pyroxen. Podle toho, je-li tímto augit, amfibol, diallag, bronzit nebo hypersthen, nazývá se příslušná hornina pikritem (paleopikrit), amfibolovým pikritem (cortlandit), wehrlitem (diallagový peridotit, eulysit), harzburgitem. Podle svého výskytu pikrity jsou blízké diabasům, ostatní peridotity gabbrům. Tvoří čočkovitá ložiska ve starších útvarech, nachází se v Tyrolsku, v Smrčinách, Schwarzwaldě, Odenwaldě, na Harcu, v Pyrenejích, v Norsku, S. Americe, na Novém Zélandě a j. Mnozí geologové jsou toho názoru, že v čediči se vyskytující olivinové hlízy a olivinové pumy ve vulkanických tufech byly utrženy od větších spoust peridotitu n. lherzolithu. Peridotit rozkladem mění se v hadec a magnesit.

Periégétos (řec.), průvodčí cizinců, autor Průvodce (Periegésé), jako byli: Pausanias, Polemon, Dionysius. Zlomky vyd. Müller.

Périer Casimir Pierre (1777—1832), fr. státník, 1828 ministr, 1831—32 upevnil monarchii.

Périer Jean Paul Pierre Casimir, ↗ Casimir-Périer J. P.

Periferie (řec.), obvod kruhu n. vůbec křivkou omezené plochy, zřídka i obvod přímočarého obrazce. P. v přeneseném smyslu, hranice, okraj, vnější strana: periferijní, na okraji se nacházející, jen málo se vztahující k něčemu. P., předměstí v okruhu velkých měst.

Perifráze (lat. circumlocutio), opis pojmu, v řečnictví figura, která místo jména předmětu neb osoby klade jeho přívlastek. Na př. Všemohoucí místo Bůh.

Perigenesis (řec.), teorie Haeckelova (1875), podle níž přenáší se při plození na nově vzniklý organismus kromě chem. skladby plasmy i vlastní pohyb molekul plasmu skládajících.

Perigeum, zemi nejbližší bod dráhy měsíční.

Périgueux, hl. m. franc. dep. Dordogne a kraje Périgord, 34.000 ob., na řece Isle.

Perigonium (řec.), okvětí.

Périgord, krajina (byv. hrabství) v dep. Dordogne a Lot-el-Garonne, velmi úrodná. Hl. m. Périgueux. — Hrabství dělilo se na Horní a Dolní P. Jméno vzniklo od keltského Petrocorii, 1589 připadlo fr. koruně.

Perigynický (řec.), obplodní.

Perihelium (řec.), přísluní, bod, ve kterém je planeta slunci nejblíže.

Perihepatitis (řec.), zánět jaterního obalu.

Perichondritis (řec.), zánět povlaku chrupavek.

Perichondrium (řec.), chrupavka.

Perikambium (řec.), pletivová vrstva mezi pochvou a elementy radiálního cevního svazku. Z ní pak vznikají postranní kořeny.

Perikarpium (řec.), oplodí.

Periklas, nerost, kysličník hořečnatý (MgO) se stopami železa; malé pravidelné krystaly, bezbarvé nebo tmavozelené, tvrdost 6.

Periklés (499—429 př. Kr.), největší státník athénský, syn Xantippa a Agaristy; svrhl 462 areopag, získal vliv na politiku a zavedl demokracii. Od 442 vedl Athény jako stratég. Opatrné hospodářství mu umožnilo ozdobení města nádhernými budovami (Parthenon, Propyleje), podporoval se svou přítelkyní Aspasií Feidia, Anaxagoru, Sofokla, Herodota a veškeré snažení umělecké a vědecké, takže Řecko dosáhlo za jeho doby nejvyššího rozkvětu svého ducha. Zemřel morem ve chvíli, kdy hrozila peloponéská válka. Jeho život popsal Plutarch.

Periklides B., pseud. Václava Beneše.

Periklin, ♀ živec.

Perikopy, výňatky z evangelií a epištol, předepsané katol. církví k bohoslužebným účelům. Též kniha, která tyto výňatky obsahuje.

Perilaos (Perillos), řecký kovolitec, který podle Ovida zhotovil pro tyrana Falarise Agrigentského kovového býka jako popravní nástroj.

Perilla L., rod rostlin z čel. pyskatých (Labiatae), tři druhy bylin; P. ocymoides L., ve vých. Indii, s bílými květy; skýtá olejnatá semena, z nichž se připravuje olej.

Perim, britský ostrov a kabelová stanice v Rudém moři, v úžině Bab-el-Mandeb, 13 km² s 1200 ob. a s dobrým přístavem. P. je starověký ostrov Diodórův, Majun Arabů a Meho portugalských mořeplavců, útulek mořských lupičů, 1799—1801 obsazen Angličany, 1857 opevněn. Brit. uhelná stanice.

Perimetr (řec.), přístroj k měření indirektního vidění, ve tvaru polokruhu, rozděleného na stupně, v jehož středu se nalézá oko. Po obvodu pohybují se barevné značky a konstatuje se na stupních, jak dlouho oko ještě barvu rozezná.

Perimetritis (řec.), zánět pobřišnicového povlaku (perimetrium) děložního, také dalšího okolí, ponejvíce z infekce (na př. při otravě krve, kapavce, tuberkulose), působí vznik výměšku n. zánětlivá slepení a srůsty s protějšími ústroji a tím i trvalou změnu polohy dotyčných ústrojů. P. je serosní, hnisavá a adhesivní.

Perimetrium (lat.), pobřišnice dělohy.

Perimorfosa (ř. jádrovitý krystal), krystal, mající jádro z cizího nerostu (granát, vesuvian).

Perín (Perény), o. na Slov., okr. Moldava nad Bodvou, 1119 ob.

Perinet Joachim (1765—1816), něm. herec a dramatik.

Per intervalla (lat.), občas, v přestávkách, přerušeně.

Perioda (řec., oběh), v astronomii doba oběhu i také časový úsek vůbec. — V matematice říká se o funkci, že je periodická, nechá-li se utvořit pro každé x rovnice $f(x+\omega)=f(x)$. Veličině ω říká se perioda nebo periodický modul funkce. Trigonometrické funkce sin x a cos x mají reálnou periodu 2π, tedy $\sin(x+2\pi)=\sin x$. — V chronologii se používá často výrazu perioda ve smyslu cyklu nebo období k účelu vzájemného vyrovnání různých způsobů počítání doby. Nejznámější jsou: Chaldejská perioda, Sarosova perioda nebo perioda temnot, skládající se z 233 synodických měsíců, po jejímž uplynutí tmy stejným způsobem se vrací. Perioda psího souhvězdí nebo Sothisova perioda Egyptu o 1460 rocích, které se kryjí se začátkem egyptského roku (1. Thoth) (tak se stalo 1322 př. Kr.). Viktorianská perioda o 532 rocích, nazývaná také velikonoční kruh, po jehož uplynutí velikonoce opět připadají na stejný den měsíce. Metonická perioda nebo metonický cyklus o 19 rocích nebo 6940 dnech pro vyrovnání měsíčných a slunečných roků. — Kalippická perioda o 79 rocích (rovna čtyřem metonickým cyklům méně jednoho dne), perioda egyptská o 25 rocích, Fénixová perioda, perioda slunečního kruhu o 28 rocích, po jejímž uplynutí dni, měsíce a týdny opět se shodují. Perioda indikcií (vyhlášek) (činžové číslo Římanů) o 15 rocích, perioda Hedžry o 30 rocích a Julianská perioda. — V meteorologii říká se perioda pravidelnému návratu zjevu, a to denní, roční a sekulární (století) perioda. Při tom rozumí se periodou střední hodnota delšího období. Periodické kolísání je rozdíl krajních hodinových průměrů (na př. mezi nejteplejší a nejchladnější hodinou za den). Aperiodické kolísání je střední rozdíl občasných hraničních hodnot. V počtu se perioda utvoří pomocí trigonometrických řad. — Perioda ve fysiologii, ♀ menstruace. — Perioda v hudbě je uzavřená věta článkovaná v předvětí a závětí. — V dějinách se říká periody úsekům vývoje, které se udály obvyklým způsobem, ačkoliv jsou libovolné. Obvykle se rozeznávají jako hlavní periody ve světových dějinách: starověk, středověk a no-

vověk. — V gramatice je p. spojení vět z více členů, které se utvoří, rozšíří-li se jednotlivé části hlavní věty ve vedlejší věty. Tím se stane hlavní věta středem celku. Složené periody vyskytnou se ze spojení více hlavních vět. — V metrice nastane perioda jako vyšší jednota ze spojení více veršů. — Periodický je postup vracející se v pravidelných periodách.

Periodická soustava prvků. První pokusil se řaditi prvky do skupin podle jejich vlastností Döbereiner (1829), jenž z prvků sobě podobných tvořil t. zv. triady. Zjistil, že atomová hmota (váha) prostředního člena je přibližně arithmetickým středem atomových hmot obou členů krajních. Takové triady jsou: chlor, brom, jod; síra, selen, telur; vápník, stroncium, baryum; fosfor, arsen, antimon atd. Srovnáním všech prvků podle stoupající atomové hmoty zjistil Newlands (1864), že vždy každý osmý člen řady podobá se členu prvnímu a nazval tuto pravidelnost zákonem oktáv. Teprve Mendělějev v r. 1869 vybudoval ze vztahů mezi atomovou hmotou (vahou) a vlastnostmi prvků zvláštní soustavu prvků, kterou nazval p. s. p. Z pravidelně se opakujících změn odvodil, že vlastnosti prvků a jich sloučenin jsou periodickou funkcí jejich atomové hmoty. Se stoupající atomovou hmotou stoupá i mocenství prvku a podobně mění se pravidelně i ostatní chemické a fysikální vlastnosti prvku, jako na př. slučování s jinými prvky, spec. hmota a j. Mendělějev upravil přirozenou řadu prvků podle stoupajících atom. hmot tak, že ji přerušil na místech, kde se opět vyskytl prvek podobný prvému a tím obdržel jednak vodorovné řady zv. periody, jejichž členové se postupně svými vlastnostmi lišily, jednak svislé řady prvků sobě chemicky příbuzných, zv. skupiny či grupy. Do prvé řady (rudimentární periody) náleží pouze vodík a helium, druhé dvě řady (prvá a druhá malá či jednoduchá perioda) počínají se vždy alkalickým kovem (lithium, sodík) a končí interním plynem (neon, argon). Pak následují první a druhá dvojnásobná (velká) perioda, tvořené vždy 18 prvky. Počínají opět alkalickým kovem (draslík, rubidium) a končí inertním plynem (krypton, xenon). Další čtyřnásobná perioda (též třetí velká perioda) o 32 prvcích počíná zase alkalickým kovem (cesium) a končí inertním plynem radonem (radiová emanace). K ní náleží také skupina t. zv. vzácných zemin, prvků, jež lze zařaditi do periodické skupiny dosti těžko, ježto se podobají všechny navzájem, ale nepodobají se ostatním prvkům příslušných grup. Poslední 12 řadou počíná se další neukončená perioda, končící prvkem uranem o atom. hmotě 238.14. Při tomto uspořádání jsou prvky sobě podobné pod sebou a skládá se tak celá soustava z osmi skupin či grup. V každé grupě vyskytují se ještě další podřadí, ježto počínaje draslíkem (K) členové řad sudých liší se od členů řad lichých. Tak na př. v I. skupině prvky Li, Na, K, Rb a Cs tvoří zásaditější podřadí, kdežto prvky Cu, Ag a Au méně zásadité podřadí. Podobně ve skupině II. zásaditější jsou prvky: Be, Mg, Ca, Sr, Ba a Ra, méně zásadité: Zn, Cd a Hg. Ve III. skupině jsou zásaditější: B, Al, Sc, Y, La a Ac, méně zásadité prvky: Ga, In, Tl. Do IV. skupiny řadíme čtyřmocné prvky: C, Si, Ti, Zr, Th a do druhého pořadí prvky Ge a Pb. Do V. skupiny náleží troj- až pětimocné prvky skupiny dusíkové: N, P, As, Sb, Bi a prvky skupiny vanadiové (V, Nb, Ta). Ve skupině VI. nacházejí se prvky skupiny kyslíkové (O, S, Se, Te) a prvky skupiny chromu (Cr, Mo, W a U), k nimž řadí se v poslední době i polonium (Po). Do VII. skupiny patří prvky halové (F, Cl, Br, J) a mangan. V VIII. skupině jsou tři triady: Fe, Ru Os; Co, Rh, Ir; Ni, Pd, Pt a klademe sem i triadu Cu, Ag, Au, jež je též ve skupině I. Do této skupiny řadíme dnes také t. zv. nulvalentní prvky skupiny argonové (He, Ne, A, Kr, Xe a Rn). Ze zákonitosti periodické soustavy podařilo se předpověděti vlastnosti prvků dosud neznámých jako na př.:

	Ekasilicium (předpověděno)	Germanium (nalezeno)
Hmota atomová	asi 72	72.60
Specifická hmota	5.5	5.469
Specifický objem	13	13.2
Kysličník	Es O_2	Ge O_2
Jeho specif. hmota	4.7	4.703
Chlorid	Es Cl_4 tekutý	Ge Cl_4 tekutý
Jeho bod varu	pod 100°	86° C
Ethylsloučenina	Es $(C_2H_5)_4$	Ge $(C_2H_5)_4$
Její bod varu	160°	160°

Mendělějevova periodická soustava prvků.

Mezinárodní atomové váhy pro rok 1931.

Skupina: I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII. (O)				
Řada	R_2O	RO_2	R_2O_3	RO_2	R_2O_5	RO_3	R_2O_7	RO_4	R_2O_3	RO_4	R_2O_3	Nejvyšší normální kysličníky
	RCl	RCl_2	RCl_3	RH_4	RH_3	RH_2	RH					Nejvyšší sloučeniny s vodíkem (chlorem)
1.	H 1·0078 1									4·002 He 2		Rudimentární perioda
2.	Li 6·940 3	Be 9·02 4	B 10·82 5	C 12·00 6	14·008 N 7	16·0000 O 8	19·00 F 9			20·183 Ne 10		První jednoduchá perioda
3.	Na 22·997 11	Mg 24·32 12	Al 26·97 13	Si 28·06 14	31·02 P 15	32·06 S 16	35·457 Cl 17			39·944 A 18		Druhá jednoduchá perioda
4.	K 39·10 19	Ca 40·80 20	Sc 45·10 21	Ti 47·90 22	V 50·95 23	Cr 52·01 24	Mn 54·93 25	Fe 55·84 26	Co 58·94 27	Ni 58·69 28	Cu 63·57 29	První dvojnásobná perioda
5.	63·57 Cu 29	65·38 Zn 30	69·72 Ga 31	72·60 Ge 32	74·93 As 33	79·2 Se 34	79·916 Br 35			82·9 Kr 36		
6.	Rb 85·44 37	Sr 87·63 38	Y 88·92 39	Zr 91·22 40	Nb 93·3 41	Mo 96·0 42	Ma 96 43	Ru 101·7 44	Rh 102·91 45	Pd 106·7 46	Ag 107·880 47	Druhá dvojnásobná perioda
7.	107·880 Ag 47	112·41 Cd 48	114·8 In 49	118·70 Sn 50	121·76 Sb 51	127·5 Te 52	126·932 I 53			130·2 Xe 54		
8.	Cs 132·81 55	Ba 137·36 56	La 138·90 57	Ce 140·13 58	Pr 140·92 59	Nd 144·27 60	61	*)				Čtyřnásobná perioda
9.	Sm 150·43 62	Eu 152·0 63	Gd 157·3 64	Tb 159·2 65	Dy 162·46 66	Ho 163·5 67	Er 167·64 68					
10.	Tu 169·4 69	Yb 173·5 70	Lu 175·0 71	Hf 178·6 72	Ta 181·4 73	W 184·00 74	Re 186·31 75	Os 190·8 76	Ir 193·1 77	Pt 195·23 78	Au 197·2 79	
11.	197·2 Au 79	200·61 Hg 80	204·39 Tl 81	207·22 Pb 82	209·00 Bi 83	210·00 Po 84	85			222 Rn 86		
12.	87	Ra 225·97 88	Ac 89	Th 232·12 90	Pa 234·2 91	U 238·14 92						Část periody

*) V silném ohraničení prvky vzácných zemin, nesnadno zařaditelné.

O umístění v periodické soustavě nerozhoduje vždy atomová hmota, nýbrž t. zv. atomové číslo (Moseleyovo, pořadové číslo), jež udává velikost elektropositivního náboje t. zv. jádra atomového. V tabulce na předch. str. uvedena jsou tato čísla vždy pod symbolem příslušného prvku.

Periodicita (periodičnost), pravidelné opakování určitých zjevů ve stejných obdobích.

Periodika (řec.), název tiskovin, vycházejících v určitých lhůtách.

Periodontitis (řec.), zánět ozubice.

Perioikové, ve Spartě a i v jiných starořeckých státech název achajského obyvatelstva. Neměli občanského práva, byli však svobodni a mohli nabývati majetku. Zabývali se obchodem a řemesly.

Periosteum (zánět okostice). Prudká forma vzniká následkem poranění (zlomenina kostí) n. infekcí hnisotvornými zárodky, a to i cestou krevní ze vzdáleného ložiska. Mezi okosticí a kostí vznikne hnisání, které působí prudké bolesti, horečku, místní zduření a zrudnutí; nezastaví-li se včasným otevřením a odvedením hnisu, může přejíti i na okolní kosti a měkké části a způsobiti celkovou otravu krve (☉ zánět kostní dřeně). Počasná (chronická) forma přichází jako zánět ossifikující (tvořící kost, hyperostosis) po zevních popudech (zranění, trvalý tlak) n. jako zánět hnisavý, vyvolaný turberkulosou, příjicí, leprou a aktinomykosou.

Peripatétikové, označení pro žáky Aristotelovy, ne snad proto, že se při výuce procházeli, nýbrž proto, že jejich škola byla na promenádě (peripatos) Lykeionu. Peripatická filosofie, název pro filosofii Aristotelovu.

Peripetie (řec.), dramat. obrat v tragedii, vedoucí ke konečné katastrofě.

Periplaneta, ☉ šváb.

Peripleuritis (řec.-lat.), zánět vaziva mezi pohrudnicí a stěnou hrudníku.

Periplus (řec.), titul starověkých zeměpisných děl, která popisovala plavbu podél břehů. (Zachováno od Skylaxa, Arriana, Avieny).

Periproktitis (řec.), zánět okolí řiti, způsobující hnisání a píštěle konečníkové (po nachlazení, zánět z hemoroidů atd.).

Peripyllaria, podřád mřížovců, mořských prvoků s jemně porovitou bání, bez pulsujících vakuol. Vyznačují se tím, že mívají kostru složenou z velmi krásných křemitých jehlic, kuliček a ostnitých sítí. U někt. druhů kostra schází.

Periskop, optický přístroj, umožňující vidění v úhlu. Skládá se v principu ze svislé trubice a dvou zrcadel umístěných v ní pod úhlem 45° a rovnoběžných navzájem, takže vodorovný paprsek, dopadající na horní, odráží se pod úhlem 45° na dolní zrcadlo, odkud novým odrazem 45° přichází do oka pozorovatelova. V moder. přístrojích toho druhu jsou zrcátka kombinována neb nahražena hranoly a čočkami, takže obrazy se zvětšují, zesilují a panoramaticky rozšiřují v zorné pole až 40°. Trubice bývají zasunovací (až 7 m dl.), aby bylo lze pozorovati z různých hloubek pod povrchem zemským (v zákopech, pevnostech), nebo vodním (u ponorek). Mimo to musí všecky dalekohledy, teodolity, dálkoměry a j. měřicí přístroje v zakrytých postaveních míti periskopové zařízení. P., jichž se používá v dělostřelectvu, se nazývají též vidlicové dalekohledy n. dalekohledy lomené.

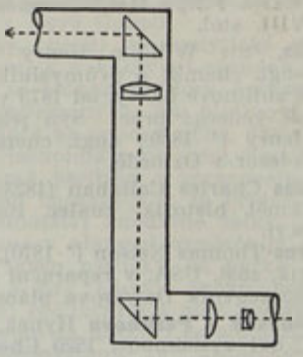

Princip malého periskopu.

Perisperm (řec.), bílek.

Perisplenitis (řec.), zánět slezin. obalu.

Perisprit (angl., lat. aura), v okultismu a u některých metafysiků a mystiků název pro emanace lidského těla, které mu tvoří jakýsi astrální obal.

Peristaltický pohyb (řec., stlačující, stibavý), označení pro takřka červovitě plazivý pohyb střevního svalstva, kt. obsah střevní ponenáhlu posunuje dále.

Peristerium, ve středověku zlatá nebo stříbrná nádobka v podobě holubice. Sloužila za schránku pro hostie.

Peristonium (řec.), obústí mechových tobolek.

Peristyl (řec.), místo obklopené sloupořadím, později část řeckého a římského domu. U Římanů leželo za tablinem a tvořilo zahradu

Peritoneum (řec., let.), pobřišnice.

Peritonitis, zánět pobřišnice.

Perityphlitis, zánět slepého střeva. Souvisí s appendicitis (☉).

Perk Jacques Fabrice Herman (1859—1881), holandský básník, předchůdce moderny. Psal skvělou lyriku (hl. sonety).

Perkál, hustá bavlněná tkanina, pův. z Indie, známá též pod jm. batist a mušelín.

Perkáta, o. v maď. komitátu Fejér, 5000 ob. Obchod obilím a vinopalny.

Perkeo Klemens, trpaslík, šašek kurfirsta Karla Filipa Heidelberského v 1. pol. XVIII. stol.

Perkin, Sir William Henry (1838—1907), angl. chemik a průmyslník, objevil 1856 anilinové barvy, od 1873 věnoval se pouze vědecké práci. Syn jeho William Henry (* 1860), angl. chemik, od 1912 profesor v Oxfordě.

Perkins Charles Callahan (1823—1886), amer. uměl. historik, znalec italského sochařství.

Perkins Thomas Nelson (* 1870), amer. finančník, zást. USA. v reparační komisi a spolupracovník Dawesova plánu.

Perknovský z Perknova Hynek, luter. kazatel, dal vytisknouti 1520 Chelčického Síť víry; odpůrce Českých bratří.

Perko Pavel (* 1877), slovinský spis., povídkář, líčící prostý život venkovského lidu slovinského.

Perkonig Josef Friedrich (* 1890), něm. spisovatel, přední rakouský autor vlastivědný.

Perkúnas, nejvyšší bůh starých Litevců, Lotyšů a Prusů, ctěný ve svatých hájích, bůh bouře. Byl mu zasvěcen dub.

Perkuse (lat., otřásání), všeobecně zapálení se třaskavého přípravku rychlým zhuštěním po úderu n. nárazu. — V lék. slouží p. (poklep), t. j. proklepání lidského těla, k fysikálnímu vyšetřování. Provádí se prsty tak, že se oba konečné články prostředního prstu levé ruky položí na místo, kt. se má proklepati a pak se klepe hrotem pravého prostředního prstu na prst přiložený k tělu n. pomocí deštičky (plessimetr) skleněné n. ze slonoviny a kladívkem. Jakost vzniklého zvuku poučí o stavu ústrojů uložených pod vyšetřovaným místem, z čehož lze souditi na chorobu. — P. vynašel 1761 Auenbrugger, po prvé použil jí o 50 let později ve Fr. Corvisart a Škoda ji teoreticky odůvodnil. V nejnovější době udali zvl. Goldscheider a Krönig jemné metody poklepové plicních hrotů ke včasnému poznání souchotin.

Perkusní zámek, zámek předovky, u něhož je komínek spojený s komorou hlavně; prach nasypaný do hlavně vnikne do komínku a tam se zapálí nárazem kohoutku na roznětku, nasazenou na komínku (odtud jméno). P. pušky vystřídaly pušky na křesací kámen asi ve 30 letech XIX. st.; zprvu v myslivosti, pak v armádách. Udržely se do let 60.—70., kdy nahrazeny zadovkami.

Perkutanní (lat.), v lék. zevní léčebné metody, mající působiti pokožkou, zvl. natírání mastmi a masáže.

Perkvisice (lat.), soudní vyšetřování.

Perl Feliks, PhDr. (1871—1927), pol. social. politik, předvál. spolupracovník Pilsudského, poslanec a red. Robotnika.

Perl Otto (* 1882), něm. spisovatel, pedagog a pedopatholog.

Perla, ♌ perly.

Perle Rudolfs (1875—1917), lot. malíř-krajinář.

Perleberg, krajské m. v Braniborsku, 10.233 ob.

Perlec, m. v jugoslávském Banátě, 4564 ob. Chov bource morušového.

Perler Domingo (1724—1800), špaň. mořeplavec; hájil Havanu 1762 proti Angličanům.

Perles Joseph (1835—1894), židovský teolog a orientalista, rabín v Mnichově.

Perleť (perlovina), vnitřní vrstvy skořápek perlorodek a krunýře některých mořských měkkýšů, vynikající hrou barev, vzniklou složením skořápek. Vrstva p. sestává z jemných lístků, tvořících menší, nepravidelně ohraničené ostrůvky, jejichž okraje všude na povrchu perleťové vrstvy vynikají, takže část světla odráží se od nejhořejších lístků, jiná část, vniklá hlouběji, odráží se teprve od vrstev hlubších. P. sestává z uhličitanu vápenatého asi s ½ ústrojné hmoty; získává se lovem perlorodek. Hlavní obchodní druhy jsou manzanilla, makassar (nejlepší) a p. jihomořská. P. užívá se zvl. k furnýrování, vložkám a pro malé předměty, jako nožní střenky, knoflíky a pod. Umělá p. vyrábí se z celuloidu, želatiny a pod.

Perleťovci (Argynnis), velicí motýlové nebo jen prostřední velikosti, z čeledi modráčků (Lycaenidae). Mají tykadla s kyjem silně odstávajícím, oči holé, makadla přilehavými chloupky porostlá. První pár noh zakrnělý. Křídla zaokrouhlená, málo rohovitá, barvy více méně rzivé s černou kresbou. Rub křídel předních je světlejší, na rubu zadních řady stříbrných nebo perleťových skvrn. Tlusté válcovité housenky mají chlupaté trny v šesti řadách, obyčejně přezimují a živí se hlavně různými druhy rodu Viola. Hranaté kukly jsou na hřbetě proláklé. P. dvanáctitečný (A. selene). P. nejmenší (A. Euphrosyne). P. fialko-

vý (A. Dia). P. kopřivový (A. Ino), žije na tavolníku. P. malý (A. latonia), na fialkách, jetelech a ligrusu. P. veliký (A. Aglaja), má housenku černou s oranžovými skvrnami, na maliníku a kopřivách. P. prostřední (A. Adippe). P. stříbročárný (A. paphia), na kopřivách, trnkách a maliníku.

Perličky (Numidae), souhrnné označení pro rozličné úzce příbuzné rody bažantů. Mají krátká, zaokrouhlená křídla, ocas o 16 perech, nohy střední výšky bez ostruh, silný zobák, hlavu více n. méně holou s pernatým věnečkem, chocholkou, rohovitým výrůstkem a kožním lalůčkem. Lysou hlavu a před. část krku,

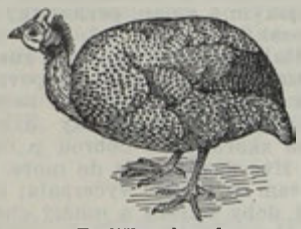

Perlička obecná.

kožní lalůčky pod tvářemi a výrůstek na temeni má druh Numida L. P. obecná (N. meleagris L.) je 50 cm dl., na opeřené části krku fialová, jinak tmavošedá s malými, bílými skvrnkami. Pochází z vých. Afr., žije v křovinatých krajinách v rodinách o 15—20 kusech n. ve skupinách ze 6—8 rodin, kt. vede starý kohout. Živí se hmyzem a rostlinnými látkami. Z ní vypěstovány různé barevné odrůdy. Pohlaví pozná se zevně téměř jen podle hlasu. Vejce a maso mají výbornou chuť. K druhu Acryllium Gr. náležející, skvostně zbarvené p. supí (A vulturinum Hard.) z vých. Afr. chybí výrůstek. P. chocholatou (Guttera cristata Pall.) vyznačuje chocholka na hlavě; žije v Nové Guinei.

Perličky, slouží v analytické chemii kvalitativní k dokazování různých kovů. Používá se jednak perliček boraxových, jednak fosforečných. Na platinový drátek, zahnutý na konci v očko, dáme něco boraxu, roztopíme v plameni, čímž utvoří se bezbarvá perlička z boraxového skla (bezvodého boraxu) a k té přidáme nepatrné množství zkoušené látky. Žíháme nejprve v plameni oxydačním, pozorujeme barvu perličky za horka a za studena a pak žíháme znovu perličku v plameni redukčním a opět pozorujeme její zbarvení za horka i za studena. Perličku fosforečnou (z fosforové soli $NH_4NaHPO_4+4H_2O$) používáme jen k dokazování kyseliny křemičité a titaničité a proto látky zbarvené zkoušíme pravidelně jen perličkou boraxovou, látky bílé perličkou fosforečnou. Charakteristické zbarvení dodávají perliče tyto kovy: železo, mangan, nikl, kobalt, chrom, uran, měď a některé vzácné kovy. V připojené tabulce udána jsou zbarvení perliček různými kovy:

Kov:	Boraxová perlička:		Fosforečná perlička:	
	Oxydační plamen	Redukční plamen	Oxydační plamen	Redukční plamen
Kobalt	modrá	modrá, po delším žíhání šedá	modrá	modrá
Nikl	fialová za horka, hnědá studená	šedá zakalená	červená horká, žlutá studená	šedá kalná
Železo	hnědočervená za horka, žlutá studená	zelená špinavě	červená	světle hnědá až bezbarvá
Chrom	Červená za horka, žlutozelená studená	trávově zelená	červená za horka, trávozelená za studena	jako v oxydačním plameni
Mangan	fialově červená	bezbarvá	fialová	bezbarvá
Uran	hnědočervená horká, žlutá studená	zelená	žlutá, za studena zelenavá	zelená
Měď	smaragd. horká, modrozelená studená	bezbarvá horká červená neprůhledná za studena	smaragd. horká, modrozelená za studena	bezbarvá horká, červená neprůhledná za studena

Kyselina křemičitá (křemičitany) a titaničitá dávají v perličce fosforečné t. zv. kostru křemičitou (titaničitou).

Perlík Romuald Rudolf, PhDr. (* 1882), č. hud. spisovatel, archivář strahovský a docent dějin církv. hudby na universitě Karlově.

Perlín, ♌ Scardinius erythrophthalmus.

Perlis, severní z Nefederovaných Malajských Států na záp. Malajského poloostrova, 818 km² s 40.087 ob. Vyváží se rýže, ryby, guano, cín. Residence radži je Kangar, přístav: Tebing Tinggi.

Perlit, hornina, sklovitá modifikace trachytů a liparitů, s lasturovitým lomem; podobá se obsidianu.

Perloočky (Daphnidae), drobní korýši, žabernatí vodní členovci; mají zadní tykadla proměněna ve veslovitá plovadla, pomocí kterých skočmo ve vodě se pohybují (vodní blechy). Rozšiřují se v létě úžasně i z neoplodněných vajíček a tvoří nejdůležitější součást letního planktonu. Jsou dobrou potravou pro rybky akvarijní. Nové pokolení líhne se z jara ze zúrodněných zimních vajíček, která jsou uložena v tuhém chitin. pouzdře a vydrží beze škody promrznutí, i delší vysušení.

Perlorodka, ♌ Meleagrina.

Perlová řeka (angl. Pearl River, čínsky Ču-kiang), ústí Pekiangu a Sikiangu před Kantonem.

Perlovec (astragal), architekton. ozdoba perlovité podoby.

Perlové ostrovy, 1. Islas de las Perlas, skupina 39 větších a 63 menších ostrovů panamských (600 km²) v zálivu Panamském. Ob. jsou rybáři a pěstují kukuřici, rýži a kokosové ořechy. Lov perel je bezvýznamný. — 2. Pearl Cays, malé souostroví v Laguně de las Perlas a na pobřeží Mosquitto v Karaibském moři.

Perlové vyšívání, našívání perel, drahokamů a zlatých destiček na látku. Objevuje se od IX. st. na sicilských kostelních oděvech. Benátský průmysl skleněných perel vedl v XVIII. st. k vyšívání obrazů pestrými perličkami.

Perlovina, ♌ perleť.

Perlsberg, o. v Č., okr. Mariánské Lázně, 868 ob.

Perlustrace (z lat.), za svět. války občasné třídění rakouských polit. provinilců podle jejich chování.

Perly, cizí tělíska v těle měkkýšů (♌ perlorodky), utvořená z uhličitanu vápenatého. U perlorodky říční jeví se vznik p. jako fysiol. pochod, který vychází od žlutých zrnéček v plášti rozdělených. Každá perla je soustředěně vrstevnatá kolem jednoho n. více zrnek. Soustředné vrstvy mohou vzniknouti ze všech možných kombinací čtyř vrstev skořápky. Největší cenu mají ony p., u nichž aspoň zevní slupiny tvoří čistá perleť (♌). Sp. váha 1·54—2·724, stupeň tvrdosti 3—4. Jádrem p. jsou u mořských měkkýšů cizí tělíska (larvy cizopasníků, zrnka písku, rybky), která se dostala do skořápky, podráždila plášť a byla tímto obložena perletí. Pouze ve vých. Asii dovedou uměle vkládati do skořápek cizí tělíska (umělý vznik p.), jako jsou perletí potažené kovové obrázky Budhovy v čínském sladkovodním mlži Dipsas plicatus Leach. Nejkrásnější p. skýtají, když nehledíme k sladkovodním mlžům evr., asijským a amer., perlorodky na pobřeží Perského zálivu, ind. a zvl. ceylonském, Malajského souostroví, austral. a střed. Am. Mlže přinášejí na povrch potápěči a otvírají je; nejnověji se prosvěcují Röntgenovými paprsky a otvírají se pouze skořápky s dobrou p., ostatní se zase živé dávají zpět do moře. Přílišným lovem se loviště vyčerpala; nyní se zavádějí doby šetření a umělý chov perlorodek, zvl. na ind., austral., amer. a japonském pobřeží a na oceán. ostrovech s úspěchem. Podle barvy mlže jsou p. modravé, žlutavé n. černavé; vyskytují se i p. červené, zvl. v Sev. Am. — Perly umělé, soustruhují se z alabastru (římské perly jsou voskem a perlovou esencí nasáklé alabastrové kuličky), korálů, jantaru a j. Kovové perly se hotoví z ocelového, stříbrného, zlatého a j. drátu n. plechu. Turecké růžové perly jsou z látek umělých, barvených a napájených růžovým olejem. Skleněné p. se vyrábějí v různých tvarech a barvách rozmanitým způsobem. Rozřezáváním skleněných trubiček vznikají obyčejné tavené perličky. Duté skleněné p. se vyrábějí vyfoukáváním a opatřují se uvnitř voskovou vrstvou (voskové p.) nebo se postříbřují (zrcadlové p.). — P. rostlinné, v dutinách kokos. ořechů se vyskytující perlovité útvary, sestávající snad z uhličitanu vápenatého s dusíkatou látkou.

Perm, ♌ geologické útvary.

Perm (Permj), kdysi ruská gubernie, 188 335 km², 1,967.000 ob., od 1923 patří k Uralské oblasti. — Území kdysi ob. Permjany, nazývali Skandinávci Bjarmaland, Byzantinci Perumija. Od XII. st. patřilo k území Novgorodu, bylo proslulé stříbrem, 1472 připadlo Moskvě. R. 1781 bylo zřízeno místodržitelství a roku 1796 gubernie.

Per malora (lat.), většinou hlasů.

Permaneder Franz Michael (1794—1862), něm. kat. církevní právník.

Permanence (lat.), stálost, trvání; připravenost.

Permanentní, stálý, ustavičný.

Permeabilita, 1. v chemii označení pro propustnost stěn pro určité látky. Tak na př. někt. kovy, jako platina, paladium a železo, za vyšší teploty propouštějí vodík, jiné plyny naproti tomu nepropouštějí. Takové látky, které propouštějí pouze některé látky, nazývají se polopropustné či semipermeabilní. Značný význam mají propustné blány živočišných i rostlinných bunic, které umožňují život těchto organismů. — 2. Ve fysice vyjadřuje magnetické chování látky v daném magnetickém poli. Jest to poměr magnetické indukce (B) k intensitě magnetického pole (H) nebo poměr intensity v solenoidu vyplněném látkou (B) k intensitě v solenoidu ve vzduchoprázdnotě (H), při stejném magnetisujícím proudu.

$$\mu = \frac{B}{H}$$

U švédského železa kujného ve slabých polích magnetických činí 3.700, v magnetickém poli o H=1 gauss dosahuje maxima 3.700, pak opět klesá a činí v poli 5, 10 a 50 gaussů 2.000, 1.300 a 320. Podobně chová se litá ocel žíhaná. Ocel nežíhaná má maximum posunuto do vyšších polí. T. zv. železo magneticky měkké (kujné železo) má velmi značnou permeabilitu již ve slabých polích, u železa magneticky tvrdého (litina, kalená ocel) dostupuje permeabilita maximálně hodnoty 200. Podle velikosti permeability dělíme látky na diamagnetické, kde permeabilita je menší než 1, látky paramagnetické, kde permeabilita je větší než 1 a látky ferromagnetické, kde permeabilita činí několik set. K látkám ferromagnetickým náleží železo, kobalt a nikl.

Permeabilní, prostupný.

Per mensem (lat.), měsíčně, zkrác. p. m.

Per mille (pro mille), zkrác. p. m., za tisíc.

Permisse (lat.), schválení, dovolení.

Permj, ⚲ Perm.

Permjakové, finský kmen v ruském Urálu na Kamě, ob. Bjarmaland Vikingů. Čítá 128.000 hlav. Mají samost. okres, 25.219 km², 152 468 ob., hl. m. Kudymkor. Živí se rolnictvím, lovem, dřevařstvím, silně se porušťují, jsou pohané. Již v XI. st. žili v poddanství.

Permoser Balthasar (1651—1732), něm. sochař, mistr něm. baroka; hlavní díla v Drážďanech.

Permský útvar, ⚲ geologické útvary.

Permutace (z lat.), přestava, vyměnění, záměna: v matematice výměna pořádku v dané řadě elementů (prvků).

Permutační reces, výměna práva nebo země.

Permutity (z lat. permutace, vyměňovati), umělé zeolity, tavením sodno-hlinitých křemičitanů a vypíráním vodou získané hlinitosodíkové silikáty o měnícím se složení. Zaměňují snadno svůj sodík za vápník, mangan, železo atd., přijdou-li v solném roztoku s nimi do styku, a slouží proto k změkčování a čištění vody

Perná (Bergen), o. na M., okr. Mikulov, 946 ob.

Pernambuco, pobřežní stát Brasilie, 99.254 km², 2,617.310 ob. Od pobřeží zdvíhá se půda ve vysočiny Serra do Piauhy a Serra dos dous Irmaos. Z řek je významná pouze São Francisci. Vysočina je horká a pustá, na vlhkých pobřežích daří se cukrové třtině, bavlně, kakaovníku, kávě, tabáku. Průmysl zpracovává bavlnu, tabák a třtinu. Hl. m je Recife. Břeh objevil 1484 Martin Behaim. Od r. 1889 samostatným státem Brasilie.

Pernarec (Pernharz), o. v Č., okr. Stříbro, 569 ob.

Pernatušky, společný název pro čeleď motýlů Pterophoridae (Macrolepidoptera) a Orneodidae (Microdepidoptera). Mají štíhlé tělo a dlouhé nohy se čtyřmi ostruhami. Orneodidae mají křídla složena se šesti peříčkovitých částí, Pterophoridae mají přední křídla ze dvou a zadní ze tří peříčkovitých částí. Ve stř. Evropě asi 50 druhů. Typickým zástupcem je pernatuška trnková (Aciptilia pentadactyla L.) s úzkými hluboce rozstříhanými v úzké peříčkovitě chloupkované laloky.

Pernek, o. v Č., okr. Český Krumlov, 1246 ob.

Pernek, o. na Slov., okr. Malacky, 1120 čs. obyvatel.

Perner Jan, inž. (1815—1845), č. železn. odborník, projektant a stavitel žel. tratí v Čechách a na Moravě. Č. vlastenec a mecenáš.

Perner Jaroslav, PhDr. (* 1869), č. paleontolog, od r. 1927 řád. prof. paleont. Karl. univ. Pokračovatel v díle Barrandově.

Pernerstorfer Engelbert (1850—1918), rak politik, profesor ve Vídni, soc. dem. poslanec od 1891, zaklad. Schulvereinu.

Pernica Martin (* 1880), č. spisovatel. Po absolv. filosof. fakulty stal se novinářem (Nár. Politika, Politik, Pražské Noviny); minist. rada, předn. zpravod. a

těsnop. odd. N. S. Lit. práce: Hrst beletrie (1907), Z dalmatských fjordů (1911), V zeleném soumraku (1919), Na prahu libycké pouště (1916) atd.

Pernica Vojtěch (* 1886), č. malíř-krajinář v Lipově na Mor. Slovácku. Slovácké typy a genry.

Perniciosní (lat.), škodlivý, zhoubný.

Pernicová-Stejskalová Marie (* 1884), č. spisovatelka (pseud. Augurus), správkyně městských jeslí v Praze.

Pernicová-Vejvarová Božena (1885—1928), česká novinářska.

Perník, pečivo z mouky a medu, cukru nebo syrupu, podle jemnosti smíšené s kořením, mandlemi atd. U nás proslulý pardubický perník.

Pernik, stát. bulh. doly na kamenné uhlí, nejbohatší na Balkáně. Vědecky prozkoumány Čechem inž. J. Proškem v r. 1879. Pánev obsahuje 1½ miliardy tun kamenného uhlí. V okolí zříceniny pevnosti, střežící ve středověku cestu z Makedonie k Dunaji. Vesnice P. čítá 12 173 ob.

Pernink (Bärringen), m. v Č., okr. Nejdek, 2506 ob.

Perniones (lat.), oznobeniny.

Pernis, ♌ včelojed.

Perno (Pirna), m. v Sasku, v kr. drážďanském, (1925) 30.460 ob., při ústí řeky Gottleuby do Labe; chrám (z XVI. st.), radnice (z XVI. st.); hl. celní úř., četné školy, tov. keramické, na uměl. hedvábí a j.; čilá paropl. na Labi. P. bylo původně m. slovanské, dostalo se biskupství míšeňskému a poté přecházelo střídavě z rukou čes. k markr. míšeň. a na konec k Sasku.

Pernštejn, Pernštýn, o. na Mor., okr. Bystřice n. P., 240 ob. čs. Starobylý hrad, dosud zachovaný, v krás. přírod. okolí. Hrad založen ve XIII. stol. a byl kolébkou rodu pánů z P.

z Pernštejna, panský rod moravský a český, připomínaný již koncem XII. stol. Vynikli z něho: Jan z P. († 1548), příjmím Bohatý; za něho dostalo se rodu z P. v zástavu též hrabství Kladské. — Vilém z P. (asi 1435—1522), bohatý velmož, výborný hospodář. Účastnil se života politického. Původně stál při králi Jiřím, přestoupil však ke straně Matiášově, po jehož smrti působil pro volbu krále Vladislava. Neschvaloval úsilí šlechty o zdolání měst a zničení práv královských. Smlouvou svatováclavskou (1517) podařilo se mu dosíci ústupu šlechty městům, jako účast na sněmování. Významné jsou jeho listy. — Vladislav z P. (1530—1582), nejvyšší kancléř král. Českého; proslul jako podporovatel věd a umění. Rod z P. vymřel po meči Vratislavem Eusebiem r. 1634.

Pernter Josef Maria (1848—1908), něm. meteorolog a fysik, prof. v Inšbruku, od 1897 ve Vídni. Hl. dílo: Meteorologische Optik (1906, 1922).

Perný Antonín (* 1873), volyňský Čech, č. spisovatel (pseud. Jar. Velenský) a učitel.

Perný Josef (1839—1888), vůdce Čechů na pol. Volyňsku, zakladatel č. osady Kvasilova a ob. vzáj. pojišťovny. Získal si velké zásluhy o č. živel na pol. Volyňsku.

Pero, v strojnictví, ocelová pružina ku přenášení tlaku a tahu; pás ve tvaru válce neb spirály. — P., psací nářadí, pův. z brku a rákosu, od 1830 z ocele, nejnověji u plnicích per ze zlata a platiny.

Péro František, inž. (1856—1918), prof. vyšší st. prům. školy v Praze a odb. lodního stavitelství.

Perohryz X. Y., pseud. E. Tinky.

Perojo y Figueras José del (1852—1908), špaň. státník a polit. spisovatel.

Peron (franc. perron), nastupiště na nádražích.

Péron François (1775—1810), franc. zoolog a cestovatel v australských mořích.

Péronne, m. ve franc. dep. Somme, 4000 ob Ve středověku hl. m. kraje Santerre, připadlo 1435 k Burgundsku. Ludvík XI. byl zde Karlem Smělým přinucen ke smlouvě P. Města se zmocnil 1477. — 1914 byl zde učiněn začátek k bitvě na Sommě, do 1916 hl. opěrný bod Němců, jejž definitivně ztratili 2. IX. 1918.

Peronospora Corda, rod hub z čel. Peronosporaceae, cizopasné houby, jejichž podhoubí roste mezi buňkami jejich ho-

Ruční přístroj k hubení Peronospory.

stitele (rostliny); z epidermis vyrůstají ojediněle stromovitě rozvětvené plodní

hyfy, odlučující četné konidie. Tito nosiči konidií tvoří na postižených zelených částech rostlin jemné, šedobílé, plísňovité povlaky. Všechny druhy P.

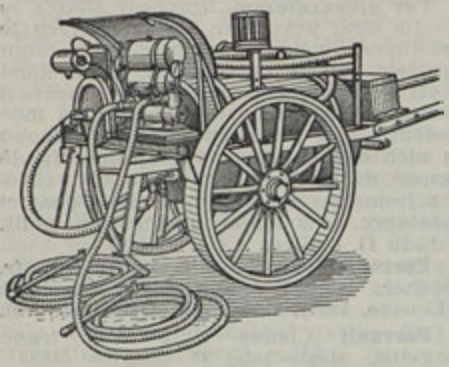

Pojízdný přístroj k hubení Peronospory.

působí předčasné zvadnutí, zhnědnutí n. hnilobou napadených částí rostlin; vyskytují se na čet. bylinách. — Přístroj k hubení peronospory, zařízení k rozprašování tekutin k hubení rostlinných chorob, zvl. peronospory, je buď ruční pro zahradnictví a vinařství, n. pojízdný pro polní hospodářství.

Perorace (lat.), resumé řeči, souhrn vývodů, závěr.

Perosi Lorenzo (* 20. XII. 1872), ital. skladatel duchovní hudby, 1898—1915 dirigent v Sixtinské kapli v Římě.

Peroutka Emanuel, PhDr. (1860—1912), č. klas. filolog, prof. starov. dějin na č. univ. v Praze. Sp.: Dějiny řecké (vyšel pouze I. díl, 1908), a četné jiné.

Peroutka Ferdinand (* 1895), č. novinář, zakladatel deníku Tribuna a revue Přítomnost, red. Lid. Novin. Sp.: Z deníku žurnalistova (1922). Jací jsme (1924), Boje o dnešek (1925), Kdo nás osvobodil? (1927).

Peroutka František, JUDr. (* 1879), č. právník, odb. přednosta min. obchodu, 1926—28 min. obchodu. Zajímá se hlavně o obchodně-politické otázky.

Perov Vasil Grigorjevič (1833—1882), rus. malíř, hlava realistické školy. Portretista a později i historický malíř.

Perová váha, obzvláště nízká váha v koňských dostizích, již musí nésti kůň. V rohování váha od 53,525 až do 57,152 kg.

Pérové hodiny, hodiny poháněné nataženým perem, nikoliv závažím.

Pérovník, rod kapradin, ♃ Struthiopteris.

Perovskaja Sofija (1854—1881), ruská revol. pracovnice, hl. mezi mužiky. Popravena pro účast na zavraždění cara Alexandra II.

Perovskij Alekšej Aleksějevič (pseud. Antonij Pogorělskij), ruský spisovatel Puškin. epochy, člen Akademie, představitel rus. romantismu. Do literatury vstoupil fantast. pověstí Lafertovskaja makovnica, dále napsal sbírku pověstí Dvojník, pro děti Černaja kurica a velký román Monastyrka.

Pérový klín (pero), kus kovu, zapuštěný do žlábku hřídele, namnoze s ním sešroubovaný; slouží k upevňování strojových částí na hřídelích (osách).

Peroxydy, název pro vyšší kysličníky kovů, dávajících zředěnými minerálními kyselinami roztok peroxydu vodíku. Někdy se nazývají podle Schönbeina antozonidy. Považujeme je za deriváty peroxydu vodíku a proto jejich strukturný vzorec píšeme obdobně, na př.:

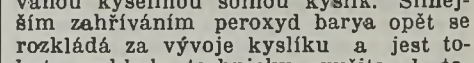

peroxyd vodíku, sodíku, barya atd. Peroxyd barya, BaO_2, vyrábí se vedením suchého a kysličníku uhličitého zbaveného vzduchu přes kysličník barnatý BaO, zahřátý na teplotu 600° C. Ve styku se zředěnými kyselinami uvolňuje peroxyd vodíku, ve styku s koncentrovanou kyselinou solnou kyslík. Silnějším zahříváním peroxyd barya opět se rozkládá za vývoje kyslíku a jest tohoto rozkladu technicky využito k tovární výrobě kyslíku podle způsobu bratří Brinů. Peroxyd sodíku, Na_2O_2, vyrábí se vedením vzduchu vysušeného a zbaveného kysličníku uhličitého přes kovový sodík, zahřátý v železné trubici na 300° C nebo žíháním směsi kysličníku hořečnatého s dusičnanem sodným. Tvoří nažloutlý, ve vodě snadno rozpustný prášek, reagující alkalicky. Snadno odštěpuje kyslík a proto působí oxydačně. Lisovaný do kostek s malým množstvím chlorového vápna přichází v obchodě pod názvem oxylith na výrobu kyslíku v laboratořích. Přidává se hlavně do pracích a bělících prášků a v analytické chemii. Peroxyd vodíku, H_2O_2, tvoří se v malém množství při různých oxydačních procesech. Vyrábí se z peroxydu barya, jež se rozmísí s vodou a rozkládá kyselinou sírovou do neutrální reakce. Roztok se sfiltruje od nerozpustného síranu barnatého a ve vakuu koncentruje. Do obchodu přichází buď zředěný, jako t. zv. kysličník vodičitý, asi 3%, nebo koncentrovaný, asi

30%, jako t. zv. perhydrol, jenž se dopravuje v lahvích uvnitř opatřených parafinem, neboť již stykem s alkaliemi skla se rozkládá. Čistý vodný roztok je poměrně dosti stálý, nepatrné množství různých nečistot působí katalyticky jeho rozklad. Peroxyd vodíku působí jako silné oxydační, po př. i redukční činidlo. Stálejší jeho formou je perhydrit a ortizon, sloučeniny s močovinou. Užívá se ho ve velmi zředěném roztoku k bílení kostí, rohu, slonoviny, hub, peří, tkanin, v lékařství jako desinfekčního prostředku do ústních vod a v kosmetice k odbarvování vlasů.

Per pedes (lat.), pěšky; p. p. apostolorum, pěšky jako chodili apoštolové.

Perpendikul (z lat.), také perpentykl, kyvadlo u hodin, také přímka kolmá, svislá; perpendikulární, svislý, kolmo dopadající.

Perpendikulární sloh, poslední období anglické gotiky.

Perpetuita (lat.), nepřetržitost, stálost.

Perpetuum mobile (z lat.), stroj, jenž by se bez dodávání energie v chodu stále udržoval čili bez spotřeby práce nám poskytoval energii (z ničeho). P. m. je nemožné; platí totiž obecný zákon o zachování energie. Žádným strojem nelze energii vytvořiti; lze pouze měniti formy energie (tepelnou v mechanickou, elektrickou a pod.). Poněvadž při každém pohybu nastává tření, ničí se tímto (resp. mění v tepelnou energii) mechanická energie jednou do stroje vložená a stroj se nutně po určité době zastaví. Přesto, že pařížská Akademie prohlásila, že p. m. je nemožné a usnesla se r. 1775 nepřijímati je k prozkoumání, byla p. m. sestrojována. P. m., které zůstávalo v chodu, bylo obyčejné zařízení s ukrytým dodáváním energie na překážky pohybu. — Není možné ani p. m. druhého druhu, které by, čerpajíc tepelnou energii obrazně řečeno z veliké nádrže, na př. moře, ji měnilo na mechanickou energii, neboť podle druhé hlavní věty thermodynamické je toto přeměňování za daných tepelných podmínek omezené (nemůže se konat nepřetržitě); tepelnou energii je třeba nutiti, aby se změnila v jinou formu.

Perpignan, opevněné hl. m. dep. Pyrénées-Orientales, 70.000 ob., 11 km od Středozemního moře; sídlo biskupa, má katedrálu, citadelu, zámek králů z Malorky, bursu, radnici ze středověku, četná učiliště, museum a knihovnu. Poblíž mořské lázně Canet. — Ve středověku hlavní m. hrabství Roussilonu. P. bylo sídlem university 1349—1793.

Perplex (lat.), popletený, zaražený, zmatený.

Per procura (it.), zkrác. p. p., neb ppa., v zastoupení, s plnou mocí, ↗ procura.

Per procuratorem, uzavřený sňatek je podle církv. práva ten, který uzavřen je zástupcem někt. ze snoubenců. K tomu potřebí zvláštní plné moci, která musí býti podepsána zmocnitelem a farářem nebo ordinářem místa, kde se plná moc uděluje, po příp. knězem od jednoho z nich delegovaným, v krajním případě aspoň dvěma svědky. I podle obč. zákona je možno uzavříti manželství pomocí zástupce. Je k tomu nutné svolení polit. úřadu II. stolice.

Perraud Jean Joseph (1819—1876), fr. sochař. Hlavní díla: Dětství Bacchovo (Louvre, 1897), Zoufalství (1869, Louvre).

Perrault Claude (1613—688), franc. stavitel. Bratr jeho P. Charles (1628—1703), franc. básník; kromě memoirů napsal sbírku pohádek Contes de ma mère l'Oya (1697).

Perréal Jean (1455—1528), franc. stavitel, malíř a ryjec, mistr franc. renesance.

Perrens François Tommy (1822—1901), franc. historik.

Perreux-sur-Marne, Le, m. ve franc. dep. Seine, 18.000 ob.; zahradnictví, kožešnictví a barvířství.

Perrier Léon Laurent (* 1873), franc. zoolog, od 1910 poslanec, 1920 senátor, 1925 ministr obchodu, 1926 kolonií.

Perrin Pierre (Abbé, ač nekněz), (1620—1675), franc. básník.

Perrine Charles Dillon (* 28. VII. 1867), amer. astronom na Lickově hvězdárně, kde objevil osm komet; od 1909 řed. hvězdárny v Córdobě (Argentina).

Perron (franc.), ↗ peron.

Perrone Giovanni (1794—1876), ital. teolog a dogmatik.

Perros-Guirec, lázně ve franc. dep. Côtes-du-Nord, 3633 ob.

Perrot George (1832—1914), franc. archeolog, prof. v Paříži. Hl. dílo: Histoire de l'art dans l'antiquité.

Perrotin Henri Joseph Anastase (1845—1904), franc. astronom, řed. hvězdárny v Nizze, pozoroval 1882 Venuši na Rio Grande, objevil pět asteroidů. Hl. dílo: Théorie de la planète Vesta (1879).

Perry Matthew Calbraith (1794—1858), sev.-amer. mořeplavec, 1837 velitel amer. loďstva v zál. Mexickém, vedl 1852 výpravu do Číny a Japonska.

Perry John (1850—1920), brit. inženýr, prof. v Tokiu, od 1896 na Royal Collège of Science v South Kensingtonu; vynalezl elektrotechnické stroje a přístroje a

napsal četná technická a matematická díla.

Per saldo (ital.), zůstatek, zbytek, přenos, $\frac{o}{o}$ saldo.

Persano Carlo (1806—1883), ital. admirál, poražen 1866 u Visu Rakušany.

Per se (lat.), sám o sobě, sám sebou.

Persea Gärtn. (čtveran), stromy z rodu vavřínovitých (Lauraceae), s kožovitými listy, latami kvítků a vejčitými bobulemi; deset druhů většinou v trop. Am. P. gratissima Gärtn. (č. nejlíbeznější), malý strom v tropické Am., pěstovaný ve všech tropech i v již. Evropě, se žlutými libovonnými květy a s jedlými plody velikosti hrušky.

Persefoné, v řec. mythu dcera Diova a Démétřina; byla unesena Hadem, který ji učinil královnou podsvětí. Poněvadž pojedla s Hadem granátové jablko (t. j. vstoupila v manželství), mohl jí Zeus na prosby matky dovoliti, aby na zemi dlela jen dvě třetiny roku. V Eleusinských mysteriích byla pojata P. jako alegorie nesmrtelné duše a byla ctěna jako Koré (panna) společně s matkou Démétrou (Matkou Zemí). U Římanů nazývala se Proserpina. Zpodobňována bývala jako královna s pochodní.

Persekuce (lat.), pronásledování, stíhání, hl. z politických důvodů.

Persenbeug, městys v Dol. Rakousích, 588 ob. s býv. císař. zámkem (rodiště cís. Karla II.).

Persepolis, pozdější hl. m. Persie, zal. Dareiem I., vypálené Alexandrem V. Zachovaly se (50 km vých. od Širázu) vysoké terasy se schodišti, branami, sloupy, skulpturami, kamenné okenní rámy s nápisy klínovými z doby Dareia, Xerxa a Artaxerxa II. a III., kteří zde měli svoje paláce.

Perseus a Andromeda (Řím, Kapitol).

Perseus, řecký héros, syn Diův a Danaé; byl králem Akrisiem, kterému bylo předpovědčno, že zahyne rukou vnukovou, hozen do moře i s matkou, dostihli však ostrova Serifu, jehož král Polydéktés mu nařídil, aby přinesl hlavu Medusinu. Poněvadž její pohled působil, že člověk zkameněl, zabil ji P. dívaje se do zrcadla. Osvobodil pak Andromedu a pojal ji za choť. Medusinou hlavou zabil Polydékta a odevzdal ji Athéně. Směnil Argos za Tiryntu a založil Mykény. Je zpodobňován s křídly na nohou, v plášti s brašnou a mečem. Též i moderní umění zmocnilo se jeho osoby a dobrodružství (Cellini, Puget, Canova).

Perseus, poslední král Makedonský (179—168 př. Kr.), nenáviděl Řím a bojoval proti němu. R. 171 vyhlásil mu Řím válku, ve které byl 168 u Pydny od L. Aemilia Paula poražen.

Perseus, souhvězdí severního nebe, obsahuje hvězdu druhé velikosti Algenib, měnlivou hvězdu Algol a mnoho

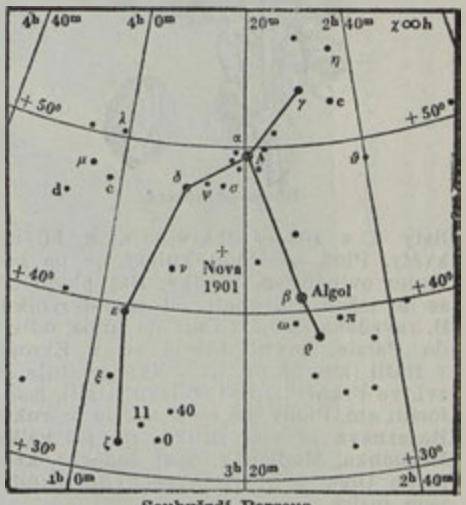

Souhvězdí Perseus.

hvězdokup, zjevných lidskému oku. V souhvězdí září od 22. února 1901 nová hvězda, nazvaná Nova Persei.

Perseverance (lat.), pevnost ve víře, stálost.

Pershing John Joseph, LLD (* 1860), gen. USA.; sloužil u jezdectva proti Indiánům, pak vojen. instruktor na univ. v Nebrasce, kde promoval jako doktor práv, 1897 učitel taktiky ve West-Point, 1898—1901 jako dobrovol. na Filipinách; od 1906 gen. a guvernér prov. Moro, kde porazil povstal. u Bagsagu (12. VI. 1913), pak 1915—17 vel. při okupaci Mexika.

Od 13. VI. vrch. vel. am. expediční arm. ve Fr., kterou zorganisoval; sám provedl v září 1918 úspěšný útok u St. Mihiel a účastnil se ofensivy Mósskoargonnské v říj. Arm. gen. od 1917, 1921—1924 náčelník arm. gen. štábu. Od 1928 bankovní ředitel.

Persián, velmi drahá kožišina z právě narozených jehňat tlustoocasých perských ovcí (karakul), na černo barvená; též tkaninová napodob. této kožišiny.

Persica Tourn. (broskvoň), podrod z rodu Prunus, stromy n. keře s podlouhlými listy, s květy, objevujícími se před listy a šťavnatou, ovlněnou peckovicí. B. obecná (P. vulgaris Mill., Prunus persica Stockes) je strom s pilovitými

Broskvoň obecná.

listy a s růžově zbarvenými n. bílými květy. Plod, většinou kulatý, je na povrchu ovlněný n. hladký. Bez plodů dá se b. těžko rozeznati od mandlovníku. B. zavedena časně z Číny do Indie, odtud do Persie; prvně sázela se v Evropě v Italii (kol. 50 př. Kr.). Nyní pěstuje se zvl. ve Francii, již. Tyrolsku, Italii, Kalifornii atd. Plody má od 3. asi do 25. roku. Rozeznává se více druhů, na př. velká Mignonka, Madlenky, opat Jodocus, královna Olga a j. Nebezpečnými škůdci jsou mšice.

Persiceto (starověké Forum Marcelli), m. v ital. prov. Bologna, 4787 ob.; divadlo, obchod obilím, železárny.

Persico, likér, připravovaný z hořkých mandlí a etérického oleje.

Persie (staropersky Pársá, řec. Persis, arab. Fárs), úředně Memâlik-i machrûseh-i Irân (Provincie Iránu [Bohem] chráněné), císařství, zaujímající většinu Iránu, 1,647.000 km², asi 10 mil. ob. — Povrch tvoří náhorní rovina (1000 m n. m.), prostoupená řetězy, v jejichž pánvích se rozkládají písečné pouště a solné bažiny. Tuto rovinu objímají hraniční pohoří, na sev. Elbur (5670 m), Džagatai, Mirabi, Parapamis, Kopet- a Ala-Dagh, na jihu Mekran, Zagros na záp., na vých. Afghánský pás Iránu. Geologicky je půda složena z granitu a krystal. břidlice, pokryté pískovcem, vápencem a křídou. Všechny vyšší hory povstaly vulkanicky. — Vodopis. Hojnost řek má jen sever (Aras, Kisil-Usen), ve vnitrozemí a na jihu brzy mizejí

Znak Persie.

prameny v poušti. Hl. řeky: Hindian, Maud, Nabeud, Karun. — Podnebí. Dni jsou horké, noci velmi chladné, stř. roč. teplota 16°. Prší málo. Větry jsou severní, trvají celé léto. — Nerostné bohatství je značné (železo, měď, olovo, cín, antimon, nikl, kobalt, mangan, sůl, nafta), ale málo využívané. — Rostlinstvo je na horách skromné, rázu subtropického. Daří se rýži, tabáku, zelenině. Na severu je prales, ve vnitrozemí step. Na jihu daří se ovoci, obilí, vínu, třtině. Pěstění růží u Širásu je v úpadku. V pouštích při horách jsou bohaté oasy. — Zvířectvo tvoří středomoř. skupinu palaearktické oblasti. Na jihu objevuje se lev. Dále žije v P. leopard, vlk, šakal, liška, hyena, dikobraz, divoká ovce, kanec, osel i tygr. Chovají se ovce, kozy, velbloudi, mezci, drůbež. Rybářství kvete u Kaspického moře, lov perel v Perském zálivu. Významný je chov včel a bourců. — Obyvatelstvo. P. má 8 mil. šiitů, 1 mil. sunnitů, 9000 Pársů, 50.000 židů, 25.000 Nestoriánů, 6000 Evropanů. Rozeznává se ob. usedlé a kočovné. Usedlé jest pův. arijského, kočovné tureckého, tatarského a arabského. Vlastní Peršané, nazývající sebe Irânci, mluví řečí již. provincie Farsu, která je úřední. Největším svátkem je úmrtní den Hassana a Husseina. Muži nosí černé, špičaté čepice, obě pohlaví milují pestré barvy. P. jsou z nejnadanějších národů Asie. Města se vyvinula při řekách a na oasách, mají nádherné mešity a soukr. paláce. Lid žije vegetariánsky. Hl. potravou je chléb, mléko, sýr, med, ovoce, rýže. — Vzdělanost. R. 1927 bylo 279 vládních, 272 zemských, 112 soukr. škol, 2257 náb. škol, 50 medres. Vyšší školy jsou jen v Teheranu. Hl.

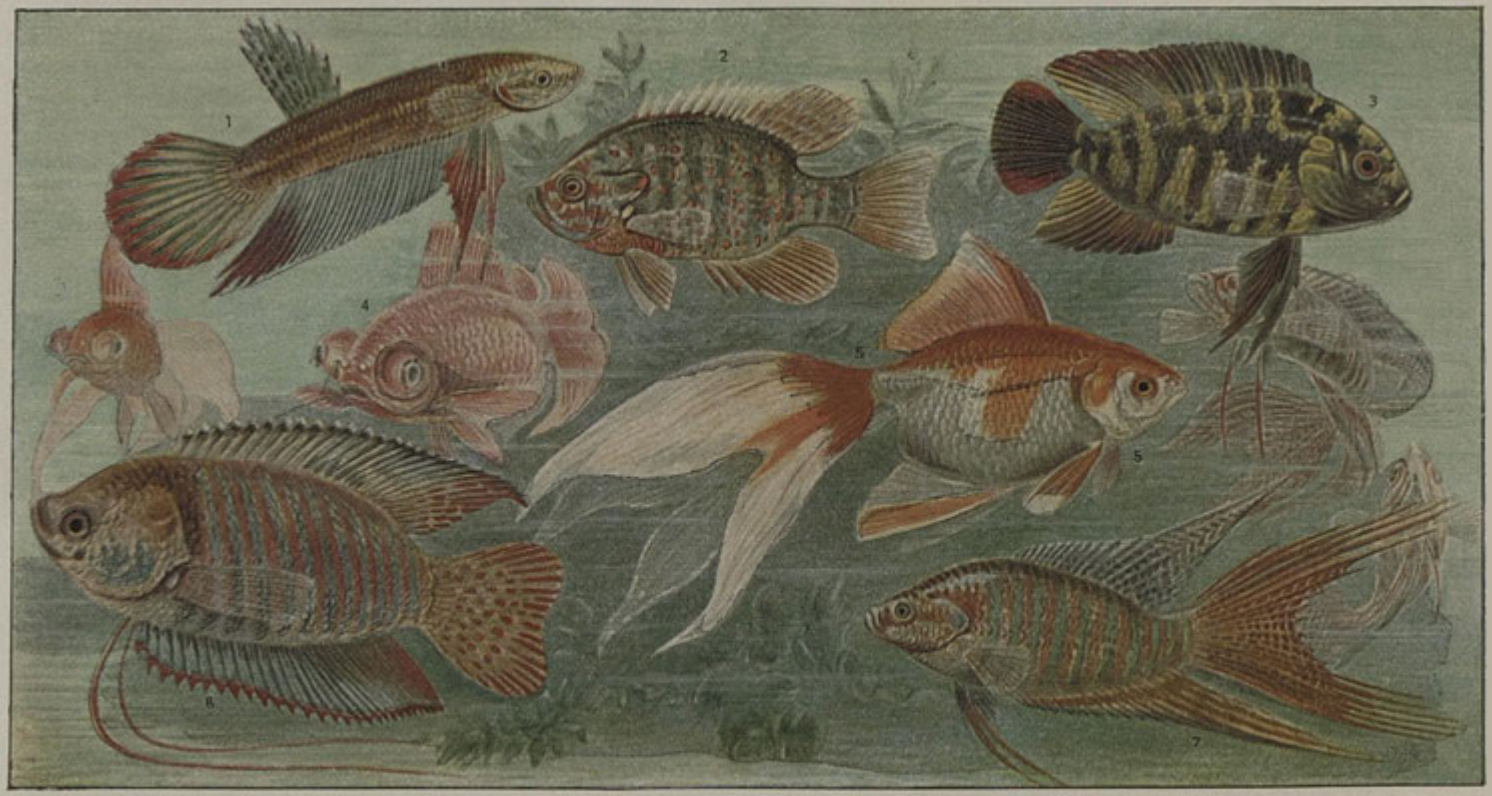

Ozdobné rybky.

1. Betta splendens. 2. Eupomotis gibbosus. 3. Cichlasoma facetum. 4. a 5. Carassius carassius auratus L. 6. Trichogaster lalius. 7. Macropodus viridi-auratus.

noviny jsou: Irân (úřední), Ittihad (Jednota), Setareh-Irân (Hvězda Iranu). — Hospodářství. Hl. výživu skýtá zemědělství, avšak jen 10% země je obděláno; 75% tvoří pouště, zbytek pak lesy. Průmysl je v začátcích, avšak význ. je výroba domácí (měděné předměty, zbraně, fajence, koberce). Obchod trpí nejistými poměry, nedostatkem kapitálu a dopravních spojů. Ovládá jej V. Britanie. Dovoz 1926 činil 881 mil. kránů (cukr, bavlna, pšenice, stroje, zvěř, vlna, ocel), vývoz 1059 mil. kránů (nafta, benzin, koberce, ovoce, opium, guma, rýže, tabák). Železnic je 275 km. Hl. přístavy: Enzeli, Mesediser, Machmudabad, pošt. úřadů 201, telegr. linií 12.000 km, 7 vysílacích stanic. — Jednotkou stř. měny je krán, mající 20 šáhi (asi 2.50 Kč). Zlaté mince nejsou v oběhu. Od 1928 je zavedena metrická soustava. — Ústava. P. je podle ústavy z 30. XII. 1906 konstituční monarchií. Panovník má titul Šáhin-Šáh (král králů). Hl. m. je Teherán. Správu země vede min. předseda s osmi ministry. Zákonodárnou moc má poslanecká sněmovna (Medžlis-i-Vuleka-i-Milli), volená na dva roky. P. má čtyři provincie 1. třídy (Azerbejdžan, Fars, Kirman, Chorasán) pod guvernéry a 13 provincií 2. třídy pod místodržiteli. Zákoník je utvořen podle francouzského. Ve vesnicích a m. městech funguje smírčí soudce, soudy I. instance jsou ve větších městech, II. instance v Teheráně, Tebrízu, Širásu, Hamadanu, Isfahánu a Mešhedu, nejv. soud je v Teheráně. Státní rozpočet 1926: příjmy 351, výdaje 255 mil. kránů. — Vojenství. Ač 1922 a 1925 byla uzákoněna všeob. voj. povinnost (12 let, 2 roky aktivní služby), panuje ještě systém, podle něhož musil každý usedlík podle svého majetku postaviti urč. počet vojínů. Mírový stav je 40.000 mužů; úhrnem 57 pluků pěchoty, 60 pl. jízdy, 21 pl. dělostřelectva, 6 pl. pionýrů, 1 letecký, 1 motorových vozů. K tomu přistupuje asi 20.000 neprav. jezdců. Důstojníci jsou školeni ve Francii a v Belgii. Uniforma podobá se býv. ruské. — Barvy: zelená-bílá-červená; znak: lev v přirozených barvách se stříbrnou šavlí v modrém poli, nad ním zlaté slunce s paprsky. — Dějiny. Staří Peršané byli arijským národem a spolu s Médy v VIII. st. př. Kr. podrobeni Assyrii. 606—559 patřila P. k medské říši. Kyros (559—529) učinil z Peršanů a Médů první národ Přední Asie a založil staroperskou říši. Jeho nástupce Kambyses dobyl Egypta (529—522). Po potlačení povstání Magů a Lži-Smerdise zmocnil se vlády Dareios I. Hystaspes (521—485), dobyl (515) Thrákie a Makedonie. Jeho nástupce Xerxes marně se snažil podmaniti Řeky (485—465). Za Artaxerxa I. (465—424) počíná rozvrat říše. Neustálá vzbouření satrapů bránila klidnému rozvoji. Za Dareia III. (336—330) dobyl říše Alexandr Veliký. Po rozpadnutí makedonské říše vládli Seleukovci (312—256), pak založili Arsakovci říši parthskou (256—226 po Kr.). Ardšir-Babekan zal. středoperskou říši pod vládou Sassanovců. Říše velmi kvetla, ač jí bylo válčiti s Turky, Tatary, Araby. Chosru I. (531—579) a Chosru II. (591—628) rozšířili perské panství od Středomoří k Indu a od Iaxartu k Libyi. 636 bylo rozhodnuto o osudu říše v bitvě u Kadesie a P. stala se složkou kalifátů; Peršané přijali islam. Panství kalifů (636—1258) bylo však jen nominelní, neboť v Persii se vytvořily téměř samostatné státy, které ovládaly dynastie Thahirovců, Soffarovců, Samanovců, Ghasnovců a Churovců. V XI. st. vyplenili zem Seledžukové, v XIII. st. dobyli ji Mongolové, kteří v P. vládli do XV. st. Ismael Safi spojil 1502 všechny provincie v jednu říši, dal si titul šah a zavedl učení šiitské. Jím počíná novoperská říše. Za jeho nástupců říše se rozpadávala v bojích s Turky, přece však se podařilo, aby šah Abbas (1587—1628) říši zreorganisoval. Po novém úpadku se totéž podařilo Šah Nadirovi (1735—47). Po jeho zavraždění nastaly nové zmatky, až si Aga Mohammed podmanil celý záp. Irán a zal. dynastii Kadžarů. Jeho nástupce Feth-Ali musil Rusku odstoupiti (1797—1828) Derbent, Kur, Gruzínsko, Kavkaz, Armenii. Po něm nastoupil Mehmed šah 1834—1848, který stále více se stával zásilým na Rusku. Jeho nástupce Nâssir ed-dîn (1848—96) provedl reformy, jeho výbojům (Herat, Chiwa) učinil konec zákrok Anglie, která upravila vých. hranici. Byl zaveden do země telegraf a paroplavba. Šáh byl zavražděn 1. V. 1896. Následoval Muzaffer ed-dîn (1896—1907), který nestačil zvládnout četné obtíže. Rusko a Anglie vměšovaly se do jeho vlády a rozdělily si P. na zájmová pásma. 1906 zavedl šah konstituci. Jeho syn Mohammed Ali (1872—1925) nastoupil vládu, leč neuspokojil. Stálé bouře vynutily si ruský zásah (1908). V červnu šah prchl a uvolnil trůn svému synu sultánu Ahmed Šáhovi (* 1898). Otřesy nepřestaly, neboť Rusko je živilo. Šáh byl internován v Oděse a zvl. komise rusko-anglická snažila se zavésti pořádek. Brzy však nastoupila správní komise Spoj. států, kterou vedl W. Morgan Shuster. R. 1912

propustilo Rusko Šáha, který se vrátil do země. Po dvou měsících byl znovu vyhnán. P. zůstala vydána libovůli Ruska a Anglie. Za světové války přes neutralitu země vnikalo vojsko Spojenců do Persie. V květnu 1920 dobyli severu bolševici. V zimě 1920—21 postavil se v čelo vojska Rizá Chán (* 16. III. 1878), dobyl Teheránu a vzal vládu do svých rukou. Stal se min. předsedou a zavedl pořádek. 1924 chtěl provolati republiku, ale duchovenstvo se tomu opřelo. 24. III. sesadil Šáha; regentem stal se jeho dvouletý syn; tím se stal Rizá Chán vládcem říše. 4. VI. 1925 přijal jméno Pehleví, 31. IX. sesadil regenta, jehož úřad převzal, 12. XII. učinil se šahem a 25. IV. 1926 byl korunován jako Rizá Šáh Pehleví. Šáh Ahmed marně snažil se uplatniti nároky své a svého syna; skončil 29. XII. v Marián. Lázních sebevraždou. Prvním činem nového panovníka bylo odstranění kapitulací a přátelská smlouva s Afghanistanem, vojenská a finanční reforma, emancipace žen. Pokroky, které zavádí podle evropského vzoru, následuje tu Kemala pašu, narážejí na značný odpor duchovenstva, jehož vliv je v Persii silnější než v Turecku.

Persiflage (franc., persifláž), posměch, výsměch.

Persigny Jean Gilbert Victor Fialin, vévoda (1808—1872), franc. státník, 1852—1855 a 1860—1863 min. vnitra, 1855—1860 vyslanec v Londýně.

Persis (řec., persky Pârsa, nyní Farsj, pův. země staré perské říše, kraj mezi Susianou a Karmanií, s hl. m. Persepoli v horách vnitrozemí, zal. Dareiem I. na místě starých, 35 km vzdálených Pasargad. P. obývali pův. arijští Iránci s nejvýzn. kmenem Pasargadů; odtud šířilo se od 559 př. Kr. perské panství.

Persistence (lat.), stálost, vytrvalost.

Persius Flaccus Aulus (34—62 po Kr.), řím. satyrik; zachovalo se šest satyr, kárajících přehmaty doby.

Persius Lothar (* 1864), něm. spisov., býv. námoř. důstojník (1883—1908). Byl voj. spolupracovníkem Berl. Tageblattu a kritisoval hl. Tirpitzovu lodní stavební politiku. Po svět. vál. vydal: Der Seekrieg, zur Kritik der deutschen Flottenführer (1919), kde kritisuje nepříznivě něm. admirály. Pacifista.

Persius Ludwig (1803—1845), něm. stavitel za Fridricha Viléma IV.

Perská fayence, poháry, talíře, mísy, hotovené v Persii v XIII.—XVIII. stol., ozdobené barevnými květy. Nejv. sbírka v Paříži (Musée Cluny).

Perská literatura. Když islam dobyl r. 644 Persie, byla řeč potlačena, neboť vzdělaní Peršané počali mluvit a psáti arabštinou. Počátek p. l. počíná tehdy, když upadal kalifát, a na vých. tvořily se samostatné říše. První velký básník je Rûdíg († 954); z jeho předchůdců zachovalo se velmi málo. Středem kultury stal se dvůr Mahmuda z Ghasny (998—1030), kde žili Unssurí (vzkřisitel eposu), Farruchí, Dahîki, Šejch Au Sa'îd-i-Abi-'l-Chair (998—1049) a Nâssir-i-Chosran (1004—88) a j. předchůdcové Firdûsiho. Ve XII. st. kvetla poesie dvorská (Enveri, † 1199. Châkâni Hakâliki, † 1199, Sanâ'i, † 1141), satyrik Omar Khajjâm; Watwât složil poetiku a překládal arabská přísloví. Největší básník doby je Nisâmi. Vpád Mongolů zničil sice poesii dvorskou, rozkvetla však zato mystika a didaktika. Ferîd-ud-Din Attâr (1119—1230) líčí ve svých Hovorech ptactva mystickou pouť duše. Velmi rozšířený je i jeho Pendnâmeh (Kniha dobré rady). Ovlivnil největšího básníka Persie Dželâl-ed-dîn Rûmiho. Hl. zástupcem didaktické poesie je Sa'adi, Ind Emir Chosran (1253—1325) napsal romantickou Povídku o čtyřech derviších nebo Jarní zahrada. Mystická jest Růže tajemství Mahmuda Šebisterisa († 1320). Chwâdžu Kirmâni (1281—1352) napsal dva milostné romány a dvě mysticko-didaktické básně. Ibn Jemîn († 1344) je znám svými Zlomky, Fettâhi klasickým románem Krása a srdce. Poslední veliký básník je Džâmi. Z pozdějších dlužno uvésti Hâtifiho, Selima (tur. sultán), Hilâliho, Ahliho ze Širázu († 1535), Faisiho, Tâliba z Amolu († 1626), Sâ'iba z Tebrísu († 1677), mogulského císaře Šaha Alama (1759—1806), který básnil pod jménem Aftâb (Slunce). Vrcholu lyriky dosáhl ve XIV. st. Hâfiz (Q.). Velmi boh. je p. l. na povídky, bajky, pohádky, novely spojené v cyklus. Nejznámější sbírky jsou: Enwâr-i-Suhailî (Světla Canopu), zpracování Huseina Wâ'is Kâšifiho († 1504), Tûtinâmeh (Kniha papoušků) od Nachšebiho, Behâr-i-dâmš (Jaro vědění) od Inajeta Ullaha Kaubu († 1671), Povídka o princi Barkhtijarovi a deseti vezírech od Hâtima Tâ'îho. Drama je nepatrné. Moderní veselohry píše Feth Ali Achundzade; jinak se objevují hry o utrpení Alího, jakési šiitské pašie. Perské básnictví je nevyčerpatelná studnice duchaplných a formálně dokonalých básní. Z vědecké literatury vyniká historie. 963 přel. Bal'ami arabskou kroniku Tabariho. Vezír Nisâm-el-mulk († 1092) napsal knihu o státu (Sijâsetuâmeh). Ve středov. objevuje se nesčetná řada dě-

jin světových, dynastií, zemí, měst, provincií, biografií, přes nedostatek pramenů. Do evropských jazyků jsou přel. díla Mirchondova a Chondemirova. Též astronomie perská stojí na neobyčejné výši; slavné jsou hvězdné tabulky knížete Ulugh Bega (vnuk Timurův, † 1449) podle pozorování, která činil na hvězdárně v Samarkandě.

Perská řeč, nejdůl. z žijících íránských jazyků. Známy jsou tři vývojové stupně: staroperština, středoperština (páhlavá) a od IX. st. novoperština (fársí), prostoupená arabskými vlivy a psaná arab. abecedou. Gramatika je velmi jednoduchá. Novoperština je spisovnou řečí nejen na Iráně, ale i v Turkestanu, Afghanistanu, Beludžistanu, ba i v Indii; ovlivnila velmi turečtinu. Mluvnice napsali: Vullers, Fleischer, Wahrmund, Salemann, Schulkowski, Horn, Beck, Rosen; slovník Vullers.

Perské koberce, ⚲ orientální koberce.

Perské války, války, vedené v l. 490—448 př. Kr. mezi Řeckem a Persií. Počaly za Dareia I. (522—486) po potlačení ionského vzbouření (494) trestnou výpravou Datise a Artaferna do Řecka, proti Athénám a Erythrei. Peršané přistáli u Marathónu v počtu 20.000 mužů, a tamtéž byli na hlavu poraženi Athéňany a Platajskými v počtu 10.000, vedených Miltiadem, a donuceni k útěku. Dareiův syn Xerxes (486—465) připravil r. 483 podrobení celého Řecka (postavil most v Helespontu, prokopal Athos, zřídil etapy). Na radu Themistoklovu postavily Athény loďstvo o 180 trierách, které se stalo základem athén. námořní moci (481), načež byl ustaven Hellenistický svaz, pod nadvládou Sparty. 480 vytrhl Xerxes se 100.000 muži, 207 loďmi námořními a 700 pobřežními proti Řecku. Přistál v Thesalii, která se mu podrobila, vynutil si po souši průchod Thermopylami, které Leonidas marně hrdinně hájil. Themistokles chtěl loďstvo blokovati, ale musil ustoupiti přesile u Artemisia. Tím bylo Řecko, až po Isthmus, ztraceno, Athény byly vyklizeny. Themistoklovi se podařilo přimětí Xerxa lstí k předčasné bitvě u Salaminy, ve které bylo perské loďstvo zničeno. Pozemní vojsko perské přezimovalo v Thesalii pod vedením Mardonia. V létě 479 byl od Řeků, kterým velel Pausanias, poražen u Plataj a současně bylo zničeno druhé perské loďstvo u Mykale, načež se vzbouřila řecká města maloasijská proti perskému panství. Řekové sáhli nyní k ofensivě, která měla účel osvoboditi Řeky maloasijské. Blíž. ⚲ Řecké dějiny.

Perský prášek, prostředek proti hmyzu, ze sušených květů Pyrethrum carneum a roseum.

Perský záliv (Sinus Persicus, záliv Bassorský), záliv Indického oceánu, 233.000 km², 25 m hluboký, spojený s oceánem průlivem Hormuským, a zálivem Omanským. Přítok: Šat-el-Arab. V létě vane žamal, písečný vítr. Hl. přístavy: Bender Abbas, Bušehr, Mohammera, Basra, Koveit. Břehy politicky ovládá V. Britanie.

Per-sloučeniny, ⚲ peroxydy.

Persona (lat.), ⚲ osoba, osobnost. P. grata, milá osoba, přízni se těšící osoba; p. gratisima, zvláště oblíbená osoba; p. ingrata, opak předešlého.

Personál (lat.), souhrn zaměstnanců.

Personálie (lat.), osobní poměry jednotlivých osob.

Personalismus, ve filosofii názor, že svět není souhrnem živlů a mechanismem sil, nýbrž vědomá, záměrná bytost, s hodnotami sobě nadřazenými. Zakladatelem kritického p. je W. Stern.

Personalita, souhrn vlastností, které tvoří podstatu osobnosti na rozdíl od věcí.

Personální, osobní, personálu se týkající.

Personální unie, spojení dvou samostatných států pod jedním monarchou. Příklady: Anglie-Hanoversko 1714—1837, Švédsko-Norsko do 1905, od 1918 Dánsko-Island. Ústavní spojení nazývá se reální unie (býv. Rakousko-Uhersko).

Personifikace, v poetice zosobnění neosobnostních jevů (Matka Země), nebo abstraktních pojmů slovem, obrazem neb bájí.

Persoon Christian Hendrik (1755—1837), holand. botanik; založil vědeckou nauku o houbách.

Perspektiv (z lat.), malý dalekohled, kukátko.

Perspektiva (z lat. perspicere, prohlédati), nauka o zhotovování obrazů tak, aby budily v našem oku týž dojem, jako

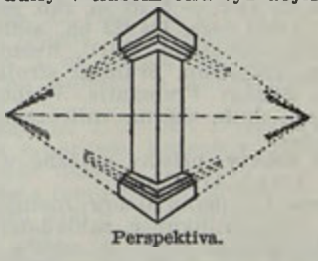

Perspektiva.

předměty samy. Perspektivní zobrazování má za podklad jednak matematickou

lineární perspektivu, jejímž úkolem jest sestrojiti obraz správně co do tvaru (je to odvětví deskriptivní geometrie) a pak perspektivu vzdušnou; jedná o provedení obrazu, přihlížejíc ke světlu a stínům a ke zbarvení předmětu, způsobenému vrstvami vzduchovými. Pěstitelé perspektivy byli: sochař Brunellesco, malíř Paolo Ucello (1397—1475), Dürer a matematik Lambert (napsal Freie Perspektive). Paralelní perspektiva ortogonální nebo klinogonální (paprsky z oka vycházejí rovnoběžně, jak by bylo v nekonečné dálce, a dopadají na zobrazovací rovinu [průmětna] kolmo, resp. šikmo), patří do axonometrie. P. je pomocná věda architektury a malířství.

Perspektivní mapy, zobrazení povrchu zemského, při němž promítací paprsky dopadají na průmětnu (plochu zobrazovací) pod úhlem 45° (vojenská perspektiva), nebo kolmo (ptačí perspektiva). Tvoří přechod mezi obrazem a mapou.

Perspirace (lat.), dýchání kožní; perspiratorický, podporující vypařování.

Per stirpes (podle rodů), název postupu při dělení dědictví podle rodů; na rozdíl: in capita, podle hlav.

Persuase (lat.), předmluvení. V lék. léčebná metoda švýc. lék. Duboise, používaná často s úspěchem u nervosních osob a lehce duševně chorých. Obrací se k rozumu nemocných, snaží se jim vštípiti náhled o bezdůvodnosti jejich chorobných představ, úzkostlivých pocitů atd., vzniklých autosugescí, a tak je z nich vyprostiti.

Peršané, ♌ Persie.

Perštejn (Pürstein), o. v Č., okr. Kadaň, 2206 ob. Klim. lázně. Zříceniny starého hradu P.

Perth, 1. hl. m. skotského hrabství Perthshire, 33.200 ob. na splavném Tay, má got. chrám, radnici, museum; Perth-Academy, Sharp Institut, dvě knihovny, živý průmysl a obchod. Nedaleko zámek Scone. — V římských dobách Victoria, jedno z nejstarších měst Skotska, v revolucích opěrný bod angl. králů, sídlo parlamentu do 1482. — 2. hl. m. záp. Austrálie na Labutí řece, 184.223 ob., sídlo biskupa, má universitu, (1911), hvězdárnu, museum, knihovnu, průmysl strojařský, textilní. Přístav Fremantle. Východisko záp. austr. drah, sběrna vnitrozemských zlatých polí.

Perth Amboy, přístav a lázně v New Yersey (USA.), 41.707 ob.

Perthes, 1. Johann Georg Justus (1749—1816), něm. knihkupec, zakladatel známé nakladatelské firmy a zeměp. ústavu v Gothě. — 2. Friedrich Christoph (1772—1843), něm. knihkupec a politik. — 3. Klemens Theodor, syn předch. (1809—1867), něm. historik. — 4. Georg Klemens, vnuk předch. (1869—1927), něm. lékař, prof. chirurgie v Tubinkách; studoval hl. choroby kostí.

Perthes-les-Hurlus, os. ve Fr., j.-v. od Remeše, v dép. Marne. Tam čtyři velké bitvy za svět. války: první 20.—30. XII. 1914; druhá 8.—13. I. 1915; třetí 1.—5. II. 1915; čtvrtá 16.—10. II. až 23. II. 1915; poslední zvána též Zimní bitvou v Champagni. Poslední něm. ofensiva 15. VII. 1918 zastavena na čáře Souain—P.-l.-H.

Perthit, ♌ živec.

Perthus, Col du, průsmyk ve vých. Pyrenejích (Albères), 290 m n. m.; stará cesta do Španěl.

Pertica Monte, hora v j. Tyrolsku, v. od Brenty (1552 m); patří k masivu Monte Grappa. 23. XI. 1917 byla dobyta rak.-voj. a udržena do konce války.

Pertinax, jako římský císař Imperator Caesar P. Helvius P. Augustus (126—193), byl synem bohatého propuštěnce; dosáhl po úspěších ve vojsku principátu, ale byl brzy zavražděn praetoriány.

Pertinence (lat.), příslušenství.

Pertold Otakar, PhDr. (* 1884), č. orientalista, 1920—23 čs. konsul v Bombayi, od 1927 prof. univ. Karlovy a suplent vys. šk. obch. v Praze, žák prof. Zubatého. Sp.: Ceylonská božstva Gará a Girí (1912), Úvod do studia nábož. (1918), Základy všeob. vědy nábož. (1920), Učebnice hindust. (1930); napsal také několik cestopisů a beletr. prací z ind. prostředí.

Pertoldová-Vlčková Anna (* 1884), čes. spis., choť předch. Sp.: S pokraje Indie (1926), Žena v souč. společnosti indické (1928) a jiné.

Pertoltice pod Ralskem, o. v Č., okr. Česká Lípa, 782 ob. Tov. kachl. kamen.

Pertuis (pertyi), město ve franc. dep. Vaucluse, (1921) 4.772 obyv.; zbytky starého opevnění, chrám (XIV.—XVII. stol.); potravinářský a fayencový průmysl.

Pertuis (Perthus [pertyi]), franc. označení průsmyku nebo mořské úžiny. P. Breton, úžina mezi ostrovem Ré a pobřežím franc. depart. Vendée a Charente-Inférieure. Jižně P. d'Antioche.

Perturbace (lat.), ♌ poruchy.

Pertusin (extractum Thymi saccharatum), směs cukr. syrupu s výtažkem tymiánu; prostředek proti kataru průdušek a černému kašli.

Pertz Georg Heinrich (1795—1876), něm. dějepisec: začal r. 1823 vydávati Monumenta Germaniae historica (♌), vydal Archiv společnosti pro starší něm. dějepisectví a j.

Perú (úředně Republica del Perú), stát v již. Americe, mezi 2°20′ a 17°55′ j. š.

a 68°50′ a 81°20′ záp. d., při Tichém oceáně, zaujímá s ostrovy 1,355.054 km² s (1921) 6,150.000 ob. Pobřeží 2150 km dlouhé, je chudé na přístavy a má silné příboje; z ostrovů vynikají: Chincha, Sankt-Lorenz a Lobos. Povrch je pokryt Andami, v nichž jsou průsmyky až 4800 m vysoké, a planiny, zvané paramos nebo punas, vysoké asi 4000 m, s vulkanickými vyvýšeninami. P. má časté zemětřesení. Pobřeží je značně suché, kdežto v Kordillerách je srážek hojně; tam začínají četné přítoky Amazonky a jsou tam četná jezera. Klima: pobřeží je téměř bezvodou, horkou pouští (roční prům. tepl. 20—26°), Kordillery jsou chladné (8—10° roční prům. tepl.). Rostlinstvo je při pobřeží zastoupeno kaktusy a mimosami, Kordillery mají až do 4000 m křovinatý porost; les chybí; nad 4000 m mají alpskou floru. Vých. část má floru tropickou. Fauna And v P. náleží k oblasti patagonské, fauna pralesů na východě k oblasti brasilské. Ve vysokých Andách žije lama, guanako, alpaka, andský medvěd, kondor, na záp. svazích puma, papoušci a j., ve vých. pralesích různé opice, jaguár, puma, tapír a j. Obyvatelstva je 50% Indiánů, bělochů je o něco víc než desetina ob., ostatní jsou mesticové, negři a Asiaté. Indiáni se dělí na dva národy: na sev. Kečua, na jihu Kolya. Běloši žijí na pobřeží ve městech, Číňané pracují v cukrovarech a guánových ložiskách. Státní řečí je španělština. Ústavou uznané náboženství je římsko-kat. Vzdělání není příliš obecné, ač jsou čtyři university (nejstarší v Limě). Pobřeží plodí: cukrovou třtinu, rýži, révu, tabák, kávu, kakao, bavlnu; ve vyšších polohách se pěstuje obilí, jetel, brambory. Z dobytka se chovají ovce a alpaky pro vlnu, lamy pro tah. Z lesů se těží vzácná dřeva, kůra z chinovníku, guma. Hornictví od začátku kolonisace tvoří hlavní zdroj příjmů: dříve se těžilo hlavně stříbro, nyní nafta, měď, vanadium, zlato, olovo, uhlí, rtuť, vizmut a guano. Průmysl není ještě plně rozvinut; je soustředěn v Limě. Indiáni produkují jemné tkaniny a ozdobné předměty. Obchod trpí nedostatkem železnic (r. 1926 3409 km), které z části nahrazeny vodní dopravou; vyváží se nafta, bavlna, měď, cukr, kovy, hl. do USA.; dovážejí se (hl. z USA.) potraviny, stroje, želez. a bavln. zboží. Ústava z 18. I. 1920: v čele president na pět let volený (přímo, jen muži od 21 let a ne analfabety), jenž jmenuje sedm ministrů. Zákonodárnou moc má senát (35 členů) a poslanecká sněmovna (110 členů na pět let volených). P. se dělí na 20 departamentos a tři zvláštní provincie. Rozpočet na rok 1928 činil 10.22 mil. liber. Branná povinnost je všeobecná. Vojsko je rozděleno v pět divisí. Loďstvo se skládá ze dvou malých pancéřových křižníků o 3200 t, z jedné válečné lodi, z jednoho torpedoborce a dvou podmořských člunů. Vlajka je červeno-bílo-červená se svislými pásy. Znak je rozdělen a nahoře rozštěpen: vpravo nahoře je v modrém poli lama; vlevo nahoře je ve stříbrném poli chinarindový strom; dole v červeném poli zlatý roh. Dějiny: R. 1532 se zmocnili Španělé pod vedením Pizarrovým P., obývaného Inky, kteří vynikli značně vyspělou kulturou, tehdy asi 300—400 let starou. Od r. 1542 tvořily Perú, Chile, Paraguay, Buenos Aires a Tierra Firme španělské místokrálovství s hl. m. Limou. Samostatným bylo prohlášeno 28. VII. 1821 generálem San Martinem; Španělsku zůstalo jen Callão. Sev. část se odtrhla 6. VIII. 1825 jako samostatná republika Bolivia. Roku 1862 za presidenta Pezeta došlo ke konfliktu se Španělskem; vznikla válka, jež však skončila mírem v Paříži (14. VIII. 1879). Válkou s Chile ztratilo P. provincii Tarapacá (1883). R. 1917 přerušilo styky s Německem. 18. I. 1920 byla vydána nová ústava. 1930 vypukla revoluce, která sesadila pres. Leguiu (od 1924).

Peru (piru), 1. m. v severoam. státě Illinois, (1920) 8869 ob., na řece Illinois; obchod obilím, uhel. doly. — 2. m. v severoam. státě Indiana, (1920) 12.410 ob., sev. od Indianapolis; má pily a továrnu na zpracování vlny.

Peruánský balsám (černý indický balsám, san-salvadorský balsám, Balsamum peruvianum nigrum), pryskyř. šťáva z Tolnifera pereirae, získává se jemným klepáním na jednotlivých místech stromové kůry, po několika dnech se kůra zahřeje a později odloupá a chytá se vytékající balsám. P. b. je syrupovitý, voní po pryskyřici benzoe a vanilce a chutná ostře, hořce. V lékařství je užíván proti prašivce, na rány, na pomády a k přípravě křižma pro katolické chrámy. Bílý p. b. se vyrábí lisováním plodů, voní po vanilce a chutná kořeněně hořce.

Peruc, ms. v Č., okr. Louny, 1330 ob. Zámek s parkem. Boženina studánka a Oldřichův dub.

Perugia (perudža), it. provincie v Umbrii, 6361 km² a (1926) 483.223 ob. Hl. m. je P., (1921) 37.710, nad Tiberou; sídlo arcibiskupa, má staré stavitelské památky z dob etruských a římských. Mě-

sto je rozděleno na pět oblastí; tepnou města je Corso Vanucci, doprava prochází Piazza del Municipio. Nejvýznačnější chrámy jsou: Sant' Angelo se šestnácti antickými sloupy, San Pietro, San Severino s Raffaelovými freskami a j., z paláců: zbytky Palazzo del Podesta, Palazzo del Capitano del Popolo (1472—1481). Universita z r. 1266, dvě divadla, etrusko-římské museum, obrazová galerie atd. P. je starověkou Perusií (Perusia). — Od května 1918 bylo v P. velitelství 1. čsl. brigády it. legií (později 11.); na památku toho město darovalo 39. čsl. pluku „výzvědnému", utvořenému tam v září 1918, čestný prapor.

Perugino (-džino), vlastně Pietro Vanucci (1446—1523), ital. malíř, žák Pierra della Francesca a Verrocchia, učitel Raffaelův. Z fresek je zachován Sv. Šebastián; 1482 namaloval v Sixtinské kapli nástěnný obraz Odevzdání klíčů Petrovi; z velkých obrazů vyniká: Vidění sv. Bernarda, Ukřižování, Santa Maria Maddalena de Pazzi.

Pérula José (1830—1880), generál Karlistů, 1855 se účastnil povstání v Burgosu, na deset let vypověděn na Kubu, později se účastnil bojů Karlistů a 1872 doprovázel Dona Carlose do Francie a vedl Karlisty do r. 1876.

Perun, praslov. bůh hromu.

Peruskabin, benzylester kyseliny benzoové, hustý olej: přichází jako peruol do obchodu; je bez barvy a zápachu, a s 3 díly ricinového oleje smíšen používá se proti prašivině.

Perušek Rajko (1854—1917), slovinský spis., gymn. prof. v Lublani. Povídky a črty z bosenského prostředí. Sestavil Bibliografii slovinskou 1893—98.

Perušić, o. v Chorv., okr. Primorska Krajna, (1921) 286 ob.; trosky hradu v tureckých válkách často jmenovaného. Poblíž krápníková jeskyně Samograd.

Peruštica, bulh. ves, která hrála významnou úlohu v povstání r. 1876. Ve středověku pevnost, o niž sváděli stálé boje Bulhaři s Řeky. Ob. 4534.

Peruť, ve voj. letectví administrativní jednotka (jako prapor u pěch.), sestávající z několika letek (○).

Perutz Leo (* 1886 v Praze), spisovatel; psal fantastické romány a novely; Die dritte Kugel, Der Marquis de Bolibar, Die Geburt des Antichrist a j. Některé přeložila do češtiny O. Laurinová.

Peruzzi Baldassare (1481—1537), ital. stavitel a malíř; maloval nejdříve fresky, snad vytvořil vilu Farnesinu v Římě, v níž provedl i dekorativní malby. Po smrti Raffaelově se stal stavitelem chrámu sv. Petra. Po zpustošení Říma (1527) odešel do Sieny, pak do Montepulciana a Bologny. Tvořil palác Massini, aniž jej dokončil.

Perversita (lat.), zvrat od normálního, na př. chuti (polykání ošklivících se věcí), pohlavního pudu (na př. homosexualita), označovaná nyní jako inverse (inversio sexualis) a j.

Perversní, zvrhlý, zkažený, úchylný.

Pervigilium (lat.), u Římanů noční slavnost ku poctě nějakého božstva. Na třínoční jarní slavnost Venuše se vztahuje P. Veneris, složené asi 200 let př. Kr.

Pervomajsk (ukraj.: Peršomajsk, až do 1922 Olviopol), město v Ukrajině, (1926) 30.242 ob. na Bugu; železářství, sladovnictví, koželužství. 1744 založeno jako pohraniční pevnost Orlik.

Perwolf Josef (1841—1892), český slavista, univ. prof. ve Varšavě. Sp.: Slovanská vzájemnost od nejstarších dob (1874), Germanisace pobaltských Slovanů (1876), Otázka slovansko-orientální (něm., 1878), a j. Hlavní dílo rusky: Slované. Jejich vzájemné vztahy a svazky (1886—93).

Perzyński Włodzimierz (* 1878), p. spisovatel, hl. humoresek a veseloher.

Peřeje, nakloněný a balvany rozdělený tok řeky. Je možno jich využíti jako hnací síly. Nejznámější p.: Svatojanské proudy na Vltavě, Železná Vrata na Dunaji. Švédské řeky a egyptský Nil (katarakty) mají neobyčej. hojnost peřejí.

Peří, hlavní pokrývka ptáků, odpovídající srsti u ssavců a šupinám u plazů. Vzniká ztučněním vrchní kůže. Rozeznáváme dva druhy p.: něžné p. prachové a větší, je pokrývající p. konturové. Toto p. je nositelem barevnosti, jež se zakládá buď na barvicích látkách nebo na stavbě p. (barvy strukturní). — P. se pravidelně obnovuje línáním, pelicháním, při čemž se namnoze mění zabarvení. — Použití: Podle způsobu použití líšíme p. do peřin, pera ozdobná a ku psaní (brka). P. do peřin skýtají hlavně ptáci vodní (husy, kachny, labutě, kajky). Co se týče per ozdobných, berou se tato hlavně z křídelních per (letky), jež se skládají z ostenky, v jejímž dutém konci je t. zv. duše, a z paprsků odtud vycházejících, spojených v prapor (pýří). Zdobná péra skýtají: kolibříci, papoušci, též krocani, africký pštros, jehož čistě bílá a sytě černá pera jsou nejcennější, pštros jihoamer. skýtá pera šedivá a hnědá. Velmi vzácná jsou pera marabu, tropického to druhu čápů. Červená jsou pera ploskozobých rajek. Pavími pery zdobí se zvl. obyv. Vých. Indie a Číny. — Pera

na psaní (brka), psací prostředek užívaný od XIII. až do XIX. stol., skýtají křídelní a ocasní pera hus. Máčením v horké vodě stávala se průhlednými.

Pešich Leopold, PhDr. (* 1901), č. spisovatel katolický, úředník zem. archivu v Opavě, redaktor Profilu.

Přímov, o. v Č., okr. Jilemnice, 656 ob.

Peřina Frant. Jaroslav (1844—1904), č. žurnalista a spisovatel, korektor Pokroku. Vydal Slavín (1872) a č. kalendáře, zpěvníky, divadelní hry atd.

Peřina Vilém, souč. č. dram. spisov., autor četných veseloher. (Jarní svátek, Pan min. předseda, Divná židle, Nahý život a j.).

Pes (Canis domesticus), šelma psovitá, od pravěku ve stavu ochočeném chovaná. Jediné zvíře, které následovalo člověka po celé zeměkouli a všude, kde jsou lidé i národové nejnekulturnější, mají psa jako přítele a ochránce podrobil se a přizpůsobil nejrůznějším klimatickým vlivům, tak jako člověk. Označení nejjasnější naší stálice (Sirius) na našem nebi psí hvězdou jest nesmírně starobylé a z oněch velmi vzdálených časů, kdy pes byl prvním a jistě jediným ochočeným zvířetem. Indiáni v Jižní Americe uctívali psa jako boha. Žádné jiné divoké zvíře nejeví tolik odchylek v lebce, v celé stavbě těla a v poměrech tělesných rozměrů. Původ psa není znám a podle různého tvaru lebky a různé velikosti těla soudíme, že zakladatelů bylo více a hledáme je mezi šakaly a jich blízkými příbuznými. Všichni psi shodují se způsobem života a svým chováním, pokud jim není stanoven jiný způsob života vlivem zvyků a obyčejů lidských. Žere maso, nejraději hodně odumřelé, zdechliny, moučné a rostlinné látky, zeleninou opovrhuje. Kosti stráví. Vodu chlemtá. Výborně větří, běhá napříč, chodí po prstech, málo se potí a v horku vyplazuje jazyk. Před spánkem obchází lože, tak jako jiné psovité šelmy v travnatém porostu činívají, slyší i ve spaní dobře a mívá sny. Často i štěká ze spaní. Vyje a štěká na měsíc a žene se za vším, co se pohybuje, ať již to je člověk, nebo mrtvá věc, a snaží se tuto uchopiti. Při hudbě vyje a radost projevuje vrtěním ocasu. Rozeznává předem změnu počasí, před bouřkou nepříjemně páchne. Vysoké duševní schopnosti odrážejí se zjevně v jeho obličeji. Každý pes má docela zvláštní, jedinečný výraz a dají se dva psí obličeje tak málo zaměniti, jako dva lidské obličeje. Nepřítel koček. Mezi sebou se psi nesnášejí, ale často uzavírají přátelství dva psi jednoho pohlaví. Je doma pánem mezi svými, na neznámé dorážíi bez podráždění. Při vědomí viny stahuje úzkostlivě ocas mezi nohy. Krvavé zranění psa se hojí rychle a dobře, vážnou nemoc však jen zřídka překonává. Známkou jeho zdraví je studený a vlhký čenich. Bývá trápen tasemnicemi a napadán hroznou nemocí: vzteklinou. Fena je ukrutná k žárlivým záletníkům, v době hárání běhá s mnoha psy, kouše je a při páření se samcem se pevně spojuje. Je březí 9 neděl a vrhá 4—8 štěňat. Samci bývají podobni otci, samičky matce. Dvanáctým rokem začíná stárnouti, vydrží však při dobré péči až 20 let. Staří spisovatelé, zvláště Plinius, přičítali téměř všem částem psího těla léčivý účinek. Na venkově se místy dosud věří v léčivou vlastnost psího sádla. Všestrannost jeho schopností povyšuje psa na nejvyšší stupeň a věrnost k člověku činí ho nejdůležitějším jeho společníkem. Jest nepochybno, že kmenům nevzdělaným prospívá více než národům civilisovaným. Přizpůsobuje se zvyklostem domu, v němž žije a za každé okolnosti vžije se do nejrůznějších poměrů. Hlídá majetek, zahání dobytek, ze sta ovcí vyhledá zbloudilé ovce svěřeného jemu stáda, dovede vyplašiti divokou zvěř a držeti ji v šachu, staví zvěř lovnou a skolenou přináší, aniž by ji roztrhal, vyhání jezevce z trouby a divoké kachny z rákosí, je nepostradatelným tažným zvířetem na severu, stopuje zločince, vyhledává raněné v poli i lanýže pod zemí ukryté. Donáší zprávy a různé potřeby ve válečné vřavě, vodí slepce, ochraňuje děti a prokazuje lidstvu na sta jiných nedocenitelných služeb. K nejstarším evropským druhům psa patří špiclík. Oblíben je pinč, dále jamník (terrier) a doberman, z ovčáckých německý, slovenský (komondor) a skotský ovčák (collie). Vlku se podobá p. eskymácký, do vody chodí rád novofundlandský i příbuzný leonbergský. Mohutný je řeznický vlkodav, tarač i bernardin. Ke štvanicím se používá štíhlonohý chrt, zvláště ruský barzoj, menšího druhu je chrt italský a nehezká odrůda chrta je nahý p. africký. Nebezpečná je doga, houževnatý v útoku i v obraně buldog, učenlivý je pudl i karikatura psa mopslík. Z loveckých psů jest nejznámější brakýř, barvář, liščí pes, stavěcí ohař a křivonohý jezevčík. K policejní hlídkové a stopovací službě nejlépe se hodí německý ovčák, doberman a válečný pes (airedale terrier). Z luxusních psů chovají se: trpasli-

čí buldog, německý pinč, skotský a irský terrier, maltézský hedvábný pinč, black and tan terrier, zakrslý opičí pinč, trpasličí ratlík, chin a pekinese.

Pes (lat.), chodidlo; P. calcaneus, P. equinus, P. varus (equinovarus), koňská noha; P. planus, ploská noha.

Pes, římská míra délkové, $^1/_4$ stopa.

Pésach (pascha), jarní židovské svátky, pův. pastýřské (obětování prvního jehněte), pak slavené na pamět odchodu z Egypta. Oslavují se: bohoslužbou, klidem, jí se beránek a nekvašený chléb. Ve starověku konala se pouť do jerusalémského chrámu.

Pesaro, hl. m. ital. provincie Pesaro-Urbino, (1928) 25.748 ob., při ústí Foglie do Adriatického moře.

Pesaro-Urbino (ital. Pesaro e Urbino), ital. provincie, 2895 km² s (1921) 280.718 ob. Hl. m. Pesaro.

Pescadores (portug., Rybářský ostrov, čínsky Pönghu, jap. Hokoto), nejsevernější jihozáp. skupina jap. ostrovů, šedesát ostrůvků, dohromady 127 km² a (1925) 60.600 ob. Jsou úzké, z čediče a korálového vápence; obyv. se živí rybářstvím a pěstěním dobytka. Vyváží ryby a oleje. Hl. m. Bakoko, asi 3000 ob.

Pescara (ve středověku Aternus), řeka ve střední Italii, 145 km dlouhá; vzniká u Montreale, protéká Abruzzami a ústí u P. do Adriatického moře.

Pescara, ital. provincie (od 1927) na záp. pobřeží stř. Italie, 1224 km² s (1921) 166.918 ob. — Hl. m. P., (1921) 6360 ob., při ústí řeky P. do Adriatického moře, má průmysl chemický, obchod, mořské lázně, letiště.

Pescara Fernando Francesco d'Avalos, markýz (1490—1525), vojevůdce Karla V., po vítězství u Pavie r. 1525 generální velitel císařské armády, manžel básnířky Vittorie Colonny.

Pescennius Niger Gaius, římský protičísař od V. 193 do XI. 194, zdatný vojevůdce, byl od svých legií jako místodržitel Syrie prohlášen císařem, ale od Severa u Antiochie poražen a zabit.

Pescia (peša), m. v ital. prov. Lucca, (1921) 8404 ob.; biskupské sídlo, má vyšší školy, hedvábnictví, koželužství, továrny: chemickou, papírnickou a na konservy, pěstování oliv.

Pesclna (pešina), město v ital. prov. Aquila degli Abruzzi, (1921) 8391 ob., bisk. sídlo, král. dóm (1596), obchod ovocem. P. je po zemětřesení z r. 1915 z větší části nově vystavěna.

Pesellino, vlastně Francesco di Stefano Ginochi (1422—1457), ital. malíř, napodobitel Filippa Lippiho. Díla jeho jsou chována ve Florencii, v Louvru, v Paříži, v Londýně a j.

Peseta (malý kus), zkr. pa. špaň. jednotka mincovní od 1868, obdobná franku, má 100 centimos = Kč 3.10.

Peschek Kristián Adolf (1787—1859), potomek čes. exulanta, autor knih Geschichte der Gegenreformation in Böhmen I., II. (Drážďany, 1844), a Die böhmischen Exulanten in Sachsen (Lipsko, 1857). Jeho matka byla Lužičanka, roz. Klinová, a proto P. věnoval pozornost také Lužici. Napsal stať Geschichte der Poesie in der Lausitz do N. Laus. Magazinu 1836 a usiloval o vydání podrobné histor. bibliografie h.-luž. již v r. 1827 v témže čas. Sestavil Literatur über die oberlausitzische Wenden tamže 1844 a 1846. — Lit.: Páta, Zawod, 1929.

Peschel Karl Gottlieb (1798—1879), něm. malíř; maloval fresky se zálibou v idylických látkách ze života svatých.

Peschel Oskar (1826—1875), něm. geograf; napsal Völkerkunde a mn. j.

Peschiera (peskiera) **sul Lago di Garda,** město a pevnost v ital. prov. Veroně, (1921) 1074 ob., jako obec 3121 ob., na j.-v. břehu jezera Gardského; přístav, vinice.

Peschka Franz (1856—1908), rolník v Opatově, č.-něm. politik a zakl. něm. str. agrární, říšský posl. a něm. ministr v Beckově kabinetě (1907).

Peschka Gustav Adolf (1830—1903), č.-něm. matematik, prof. techniky brněnské, pozd. vídeňské. Psal hl. o deskript. geometrii.

Peschkau Emil (* 1856), rak. spisov., feuilletonista a humorista; pokusil se i o vážný společenský román.

Peschke Josef (1790—1862), pražský stavitel.

Peschková Inge (* 1903), č.-n. malířka.

Pesimismus (pessi-, z lat. pessimum, nejhorší), opak optimismu ($^1/_4$), světový názor, tvrdící, že svět je zřízen tak špatně, nedokonale a nerozumně, jak jen možno. Vystupuje jako subjektivní nálada (světobol, u Byrona, Leopardiho a j.), jako součást náboženství (v buddhismu je svět místem utrpení, křesťanský svět je říší satanovou, z níž může vykoupiti člověka jen milost boží) a jako filosofický světový názor na př. u Schopenhauera a j., jenž nachází všude působení slepé, nerozumné vůle.

Pesne (pän) Antoine (1683—1757), fr. malíř, stal se pruským dvorním malířem a ředitelem akademie v Berlíně.

Peso (ital.), dřívější jednotky váhy v Italii, na př. v Bologni asi 25 libbre = 9,046 kg. Jako mince byla jednotkou v XIX. stol. v největších španělsko-ame-

rických státech a odpovídala asi 5 frankům, brzy 1 dolaru.

Pessarinm (z řec.), věneček z tvrdé gumy pro udržení správné polohy děložiny; též z porculánu. P. occlusivum zabraňuje oplození.

Pessimum (lat.), pojem ekologie: hraničný stav životních podmínek, kdy právě ještě je možný život. Opak: optimum.

Pessoa Epitacio (* 1864), brasil. státník, 1890 prof. práv v Pernambuku, 1898 ministr vnitra, 1904 senátor, 1912 předseda mezinár. kongresu právníků v Rio de Janeiro, 1919—23 presidentem rep.

Pest (päšt), č. Pešť, část hl. m. Budapešti. Na l. břehu Dunaje ležící IV.—X. okres tvořil do r. 1872 samostat. obec.

Pest (úředně Pest-Pilis-Solt-Kiskun, pešt-piliš-šolt-kiškun), největší maďar. komitát, 12.034 km² s (1921) 1,029.246 ob.

Pěst, staroč. míra pro výšku koně = 4 palcům = 10½ cm.

Pestalozza August, hrabě (* 1876 v Mnichově), něm. pedagog, vrchní ředitel v Berlíně.

Pestalozzi Johann Heinrich (* 1746 v Curychu, † 1827 v Bruggu), něm. pedagog; vlivem děda a Rousseauova Emila byl podnícen k reformě lidové výchovy. Nechav studia teologie a práv, věnoval se zemědělství. Jeho počáteční vychovatelské pokusy končily nezdarem, vystoupil proto jako spisovatel a Abendstunden eines Einsiedlers obsahují jeho pedagog. program. Byv jmenován Francouz. republikou čestným jejím občanem, vstoupil do služeb direktoria. R. 1798 byl postaven v čelo nově založeného sirotčince ve Stansu. Vyučování dětí spojoval s ručními pracemi, ale jeho počínání bylo přerušeno novou válkou, takže ve svých studiích musel pokračovati v Burgdorfu u Bernu. Tam otevřel 1800 vychovatelský ústav a psal o výchově dětí. Na vyzvání založil v Ywerdonu (Iferten) ústav pro dítky všech stavů a zároveň ústav pro vzdělání učitelů, který dosáhl evropské proslulosti. P. zřídil v Clindy chudobinec, 1825 jej zrušil a vrátil se do Neuhofu, kde napsal Labutí zpěv a autobiografii (1826). Pro školy, zvláště národní, nabyla velkého významu jeho základní myšlenka, vyjíti vstříc mechanickému vštěpování látky učebné a stavěti do popředí rozvinutí duševních mohutností a vloh. Nové souborné vydání vyšlo 1927 (Buchenau, Spranger a Stettbacher). Lit.: Sborník na paměť P. (1927); J. Wurmová: Ze života J. P. (1927).

Pestel Pavel Ivanovič (1793—1826), vůdce děkabristů, od 1821 plukovník, 1816 spoluzakladatel Tajného spolku pro záchranu Ruska. 25. XII. 1825 zatčen a 25. VII. 1826 popraven. Je znám jako spisovatel spisu Ruskaja pravda, v níž předvídá vytvoření ruské republiky.

Pěstění hub, umělé pěstování hub, zvl. jedlých, z nichž jen u některých dosahuje se hospodářského úspěchu, tak na př. u žampionu, k jehož pěstění užívá se hojně hnojených záhonů ve sklepních prostorách, dolech a pod. Jinak pěstí se k účelům vědeckým téměř všechny houby podle bakteriologických metod na příslušných živných půdách. — P. semene jest šlechtění rostlin, jejichž semeníky se požnou dříve než semeno uzraje a na suchém místě složí.

Pesterzsébet (pešteržébet), dříve Erzsébetfalva, město v maď. komitátu Pest, na lev. břehu Dunaje, (1921) 40.545 ob.; železářský a textilní průmysl.

Pester Lloyd, něm. psaný maď. deník, založ. r. 1854 v Budapešti.

Pesti Hirlap (pešti), maďar. nacion. deník, zal. 1841, 1841—44 vedený Košutem; r. 1849 zanikl. 1878 založil K. Légrády pod jménem P. H. nový politický liberální deník, dosud vycházející.

Pestík, ♀ semeník.

Pestilence, pestis (z lat.), ♀ mor.

Pesti Napló (pešti-napló), maď. polit. deník, zal. 1850.

Pestis (lat.), ♀ mor.

Pestkovskij Stanislav Stanislavovič (* 1882), r. revoluční pracovník, člen soc. dem. strany; vypověděn 1907 na Sibiř, ale uprchl. Po revoluci předs. revol. výboru Kirgizska, pak šéf polit. správy na záp. frontě. 1926 sov. vyslanec v Mexiku.

Pěstní právo, uplatnění svých domnělých nároků cestou násilnou, nikoliv soudní.

Pestrá knihovna zábavy a kultury, zal. r. 1910 Em. z Lešehradu, jenž 20 let je jejím redaktorem.

Pestrý J., pseud. Jos. Konêrzy. — P. Jan, pseud. J. Strakatého.

Pestřec, Scleroderma Pers., rod hub čeledi břichatek (Gastromyceteae), roste na i pod zemí; p. obecný (S. vulgare Fr.), uvnitř černý, jedovatý, rozezná se od pravého lanýže tlustou bílou slupkou, která se ostře odráží od nemramorovaného vnitřku.

Pestřenky, čel. hmyzu, ♀ Syrphidae.

Pestszentlörinc (peštsentlörinc), obec v maď. komitátu pešťském, j.-v. od Kispestu, (1921) 11.777 ob. Zemědělství a zelinářství.

Pestšanokop, ves v ruské župě Sev. Kavkaz, okres Sal, (1926) 12.095 ob., s obilními mlýny.

Pěšák, vojín pěchoty (♀).

Pešakov Georgi Tomič (žil v první pol. min. stol.), bulh. básník. Zanechal Odu na Jurija Iv. Venelina (1837).

Pešan Damian (* 1887), sochař. Vytvořil řadu portretů a pomníků.

Pešánek Zdeněk (* 1896), č. sochař, architekt, žák Štursův, vynálezce t. zv. barevného klavíru.

Pešávar (Peshawar [pišauer]), hl. m. brit. ind. sev.-záp. pohraniční provincie, (1921) 104.452 ob., nejdůležitější pohraniční město Indie, 16 km vých. od průsmyku Chaiberského. Je velikým tržištěm pro střední Asii a Afghanistan. Vyváží pšenici, sůl, rýži, cukr, čaj a olej. Má slavné bazary.

Pešechonov Alekšej Vasiljevič (* 1867), rus. spisovatel, zakladatel rus. nár. soc. strany, od 1922 v emigraci.

Pešek, plátěný uzel, pomůcka k tělocvičné hře.

Pešek (Peschek) Christian (1676—1742), č. ev. pedagog, gymn. prof. v Žitavě, dř. kazatel č. sboru v N. Sólci. Sp.: Dvoustoroční církve ev. památka (1730). Napsal též učebnice matematiky.

Pešek Josef (1872—1924), zem. škol. inspektor, organisátor školství na P. R., paedag. a osvětový pracovník, spisovatel, stoupenec pokusné paedagogiky. Sp.: Školství v P. R., Kulturní poměry a osvětová práce v P. R.

Pešek Josef (* 1840 v Písku, † 1906 na Kladně), čes. herec a spis. dram., od r. 1857 u div. spol. němec., od r. 1859 přes 30 let u čes. div. spol. Zöllnerovy. Překládal hojně div. hry z francouzštiny.

Pešek Josef, PhDr. (* 1878), č. historik, prof. akad. gymn. v Praze, badatel v době buditelské. Sp.: Má vlast (učebnice, 1921), Přehled dějin ČSR. (1926), Naše vzory a j.

Pešek-Káďa Karel, ↗ Káďa-Pešek K.

Pešev Petr (1861—1930), bulh. státník a public., mladší bratr revolucionáře Stefana P. Působil jako novinář v řadě listů liberální strany. V kabinetu V. Radoslavova (1913—18) byl min. nár. osvěty a představoval křídlo nepřející politice germanofilské. V r. 1915 na jeho rozkaz uspořádány ve všech školách bulh. oslavy 500. výročí smrti M. J. Husi. Vydal objemné Paměti (1928).

Pešev Stefan Ivan (1854—1876), bulh. revol. a novinář. Svým satirickým časopisem Gajda povzbuzoval k povstání, stejně jako články, psanými do čas. Den, Napred a Zname. Postavil se v čelo sevlievského revol. obvodu, byl však předčasně Turky zajat a před rodným domem v Sevlievu popraven. Na místě popravy postaven mu pomník.

Pěší boj jezdectva, vedený ve vhodných případech opěšalou jízdou, karabinami, jako u pěšího vojska. Eskadrona se rozvine jako rota v boj. Potíže působí ukrytí koní, aby byly rychle po ruce a aby nebyly vydány střelám nepřátelským.

Pěšín (Passinius neb Pessius) Cyprián, farář podobojí v Náměti od 1607 a č. spisovatel příležit. kázání. Po bitvě bělohorské odešel do slezského Hirschberku.

Pešina František Ondřej (1723—1790), malíř freseк.

Pešina Matěj Jan, MUDr. (* 21. XII. 1861), č. lékař, řád. prof. dětských nemocí Karlovy univ. Mimo odb. činnost vědeckou zúčastnil se ve spolkovém životě lék. a odb. písemnictví lékařském jako red. Čas. č. lékařů. Sp.: Příspěvek ku poznání adenie (1894), O léčení serem krevním (1895), O pathogenese meningismu a Měchořep ve IV. komoře mozkové (1909).

Pešina z Čechorodu Ignác (1766—1808), ředitel zvěrolékařského ústavu ve Vídni.

Pešina z Čechorodu Jan Ignác (* 1674), malíř v Praze r. 1700.

Pešina z Čechorodu Jan Tomáš (1629—1680 v Praze), č. vlasten. kněz a dějepisec, nejdříve v Litoměřicích, pak v Praze (od 1666 jako kapit. děkan, od 1675 biskup); věnoval se hlavně dějinám Moravy. Hl. dílo Mars Moravicus (1677), první díl obsahuje dějiny Moravy od r. 1526, druhý díl do 1632 není vytištěn. P. byl odpůrcem č. reformace a ač z jeho spisů zjevna upřímná láska k národu českému, přece jsou jeho práce stranicky zabarveny.

Pešina Václav Michal, rytíř z Čechorodu (1782—1859), kanovník a konsistorní rada v Praze, red. Časopisu pro katol. duchovenstvo a Dědictví svatojanského. Zakladatel Jednoty pro dostavění chrámu sv. Víta.

Pešić Petar (* 1871), jugosl. generál; zúčastnil se jako důstoj. gen. štábu vál. balkánské 1912—13; za svět. války byl zprvu náčelníkem hl. stanu černohor. armády, 1916 podnáčel. srbského hl. stanu, kde přidělen maršálu Mišićovi. V prosinci 1918 jmenován náčelníkem voj. mise srbské v Paříži, kde se účastnil mírových konferencí, 1922—1929 náčelník hl. štábu, mimo 1924—25, kdy byl min. vojenství a námořnictví. Od 1929 ve službě diplomatické, od 1930 vyslancem v ČSR. Sp.: Solunski front.

Pěší útvary voj. jednotky pěchotní neb i takové, které nejsou organisovány v pěchotě, nýbrž samostatně, pohybují se však pěšky jako myslivci, hraničáři

a p., též vyšší jednotky, kde pěchota je hl. zbraní (pěší divise a p.).

Peška (Peschka), 1. Antonín, sochař v Praze 1774; — 2. Karel (* 1837), kreslič a rytec v Praze; — 3. Kašpar (1806—1864), rytec a medailér v Praze 1852—1863; — 4. Václav, sochař v Praze 1771.

Peška Bedřich (1820—1904), č. spis. histor. povídek, elegický a satir. básník a autor četných epigramů. Překladatel operních libret. Pseud. B. P. Oustecký. Nejznám. jsou jeho Naše mohyly (1861, spol. s J. V. Jahnem).

Peška Josef, vl. jm. spis. K. Šípka (○).

Peška Zdeněk, JUDr. (* 1900 v Praze), č. právník, profesor ústav. práva na univ. v Bratislavě. Práce: O dvoukomorové soustavě, zároveň příspěvek ke studiu demokrat. moder. ústavy (Bratislava, 1926), Přímé zákonodárství, K novějšímu ústavnímu vývoji Spoj. států amer. (Bratislava, 1929), Československ. volební soud (Praha, 1927) atd.

Peške Frant. (* 1768), malíř a měšťan pražský.

Peške Jiří (* 1900), č. malíř, portretista a genrista.

Pěškov Alexej, ○ M. Gorký.

Pešková Eliška, ○ Švandová ze Semčic Eliška.

Pešková Marie (1846—1927), č. herečka a svého času populární subreta venkov. divadel. společností.

Pešl Antonín (* 1891), č. novinář, ital. legionář a spolupracovník Nár. rady v Římě; zahr. red. Nár. Osvobození.

Pešovský Matěj (* 1837) a Vavřinec (* 1843), malíři porculánu v Praze.

Peštera, buřh. obv. m., 7160 ob. Leží v údolí Staré Reky na úpatí Rodop. V okolí pěstují se růže na olej a víno.

Pešť, ○ Pest.

Pešva (Peischwa), brahmánští vládci, kteří se vyšinuli k vůdcovství konfederací ve státech Maratthů z původních ministrů. V prvé půli XVIII. stol. panovali ze svého hl. m. Poony (j. Bombaye). Nejmocnější z nich byl Bálahi Bahi Rao. Hodnost p. byla r. 1818 markýzem Hastingsem zrušena.

Pétain Henri Philippe Benoni Omer Joseph (* 1856), maršál fr.; sloužil u pěchoty, 1906 instruktorem na vál. škole, na poč. svět. vál. velit. pluku, ale již v říjnu 1914 vel. arm. sboru. Prolomil u Arrasu v kv. 1915 něm. posici, nebyl však dále podporován. Pak velit. 2. armády, s níž poslán 1916 k Verdunu zadržeti něm. postup. Od něho je klasický výrok: On les aura (však my je dostaneme) a jeho zásluhou byl také verdunský úsek udržen. Od kv. velit. skupiny armád středu; neúčastnil se ofensivy Nivelleovy v dub. 1917, s níž nesouhlasil zejm. jako nově jmen. náčel. gen. štábu (od 27. dubna). Stav se nástupcem Nivelleovým 15. V., vrátil vojsku kázeň i důvěru úspěšnými útoky s omezenými cíli, jež korunovány dobytím Douaumontu a Vaux v říj. Něm. útok v březnu 1918 ho zastihl nepřipravena a P. chtěl po katastrofě 4. angl. arm. ustoupit na Paříž; tomu zabránil nový generalismus Foch (od 26. III.). P. pak dále prováděl všecky operace fr. arm. obezřele a úspěšně. Po vál. maršálem a místopředsedou nejv. vál. rady, gen. insp. arm., 1925 vrch. vel. v Marokku. Sp.: La bataille de Verdun, 1929.

Peták Václav, JUDr. (1842—1917), advokát, čestný měšťan, dlouholetý starosta města Plzně a z. posl. Svými vědomostmi, rozhledem a neúnavnou prací získal si zásluhy o rozvoj m. Plzně.

Petalit (kastor), bezbarvý n. načerven. nerost, křemičitan složení $Li_2Al_2Si_8O_{20}$; krystaly často hrubé, tvrdosti 6.5; nalezen v žule na Elbě.

Petaloidie (novolat.), přeměna tyčinek a jiných součástí květů v korunní lístky, čímž na př. vznikají plné květy růží a j.; petaloidický, na způsob korunních lístků.

Petanjci (maď. Pétancz [pétánc]), jihoslov. místo v již. Štyrsku, okres Maribor, (1921) 557 ob. Kyselka.

Petanová-Setunská Božena (* 1888), dram. zpěvačka, 1919—30 primadona Nár. divadla v Praze (Libuše).

Petar, srbsky a chorvatsky Petr.

Petar Ranko, pseud. R. Pokorného.

Petarda (franc. pétard [petar]), střelným prachem naplněná kuželovitá nádoba kovová, zavěšená na brány, zdi atd., aby je zničila; nyní nahražená třaskavinami.

Petasites officinalis (Tussilago petasites), devětsil obecný, bylina vytrvalá, trubkokvětá, vyhánějící v březnu a v dubnu na vlhkých, stinných místech šupinaté, tlusté, duté stvoly, nesoucí hustý hrozen drobných kvítků růžově zbarvených. Po odkvetu vyhání okrouhlé nebo tříhranně srdčité listy až půl metru v průměru mající. Pro svůj aromatický zápach, hlavně odenku, byl pokládán ve středověku za čarodějný prostředek a lék v nemocech dobytka. Na jihu Evropy užívá se oddenku jako zeleniny. P. albus, devětsil bílý, na horských lukách, s úborem květním nažloutlým. Pouze v Krkonoších na břehu Labe P.

Petasites albus.

Kablikianus, devětsil Kablíkové, s bledými šupinami na stvolu. V sadech se s oblibou pěstuje obrovský P. japonicus giganteus.

Petasos, u starých Řeků plstěný klobouk se širokou střechou, jejž nosili mladíci. S okřídleným p. se představuje Hermes.

Petavius (Pétau) Dionysius († 1652 v Paříži), katol. teolog a chronolog; napsal: De doctrina temporum a četná díla teologická.

Petechie (n.-lat. petechiae), malé skvrny kožní i slizničné, na př. po bleším štípnutí, silněji se objevující při revmatických afekcích, skorbutu, sněti.

Petén, departemendo Quatemaly; měří 36.033 km², mělo r. 1921 7820 ob. Hl. m. Flares.

Petéň (Petian) Jan Šalamoun Dobromíř (1799—1855), slov. přírodovědec, ev. farář a pozd. kustod Nár. musea v Pešti. Četné spisy ornitologické.

Petent (z lat.), uchazeč o místo nebo podporu.

Peter Antonín (1827—1898), slezský historik, řed. uč. ústavu v Těšíně. Sp.: Herzogtum Schlesien (1882).

Peter Emanuel (1799—1873), malíř miniatur.

Peter (Petrus) Ondřej, malíř v Praze po r. 1656.

Peter Hermann (1837—1914), klasický filolog a něm. dějezpytec. Vyd.: Scriptores historiae Augusteae (1865), Historicorum romanorum reliquiae, a j.

Peter Sväty, o. na Slov., ○ Sv. Peter.

Petera Emanuel (* 1846), č. hosp. spisovatel, ředitel hosp. škol v Mor. Budějovicích. Sp.: Choroby rostlin (1882), Botanika pro hospodáře (1902), Rostlinopis (1908).

Petera Frant. X. (1798—1877), farář v Bělohradě, č. folklorista a archeolog, pseud. Rohoznický.

Petera František, č. malíř miniatur na počátku XIX. st.

Peterborough, m. v Northamptonshire (Anglie), (1921) 35.532 ob., s angloromanskou katedrálou sv. Petra. P. (Burgus sancti Petri) vzniklo vedle proslulého, 1539 zrušeného benediktin. opatství.

Peterborough, průmyslové m. ve v. kanadské prov. Ontario, (1921) 20.994 ob.; obchod dřevem.

Petěrburg, dř. úř. rus. jm. Petrohradu.

Petěrgof, m. v r. leningradské oblasti, okres Leningrad, (1926) 8925 ob. P., někdejší letní sídlo carské; z těch dob má též mnoho stavitelských památek.

Peterka Jan († 1793 v Ml. Boleslavi), pražský ranlékař; vydal v Schollově knihtiskárně r. 1828 německé dílko: Co je celkem a pozoruhodno na výpravě k severní točně. Doporučoval trhání ledu střelným prachem a udržování vody v nezamrznutém stavu ledoborci. Lit.: Dr. Ed. Šebesta, Právo Lidu 1925, č. 187—188.

Peterka Karel (* 1863), č. malíř dekor., učitel kreslení.

Peterka Otto, JUDr. (* 1876 v Praze), ř. univ. prof. pro právní dějiny v území ČSR. a dějin veřejného a soukromého práva v střední Evropě, na něm. univ. v Praze. Sp.: Rechtsgeschichte der böhm. Länder I. (1923), II. (1928). Das Burggrafentum in Böhmen (1910), Das Gewerberecht Böhmens im XIV. Jahrhundert (1911), Die bürgerlichen Braugerechtigkeiten in Böhmen (1916), Das Wasserrecht der Weistümer (1909), Das offene zum Scheine Handeln in d. Recht des Mittelalters (1912), Das Böhm. Kamnitzer Stadtbuch (1916), Die Germania d. Tacitus und die rechtsgeschichtl. Forschung (1929). Zur Rechtsgeschichte des Prager Buchdrucks (1931).

Petermann August († 1878), něm. kartografista. V Gotě vydal mnoho map.

Peters Carl Friedrich (1772—1827), hud. nakladatel lipský. Nakladatelství C. F. Peters přešlo do rukou H. Hinrichsena (od 1901) a vydalo přes 4000 čísel hudebnin klasických i moderních.

Peters Christian August Friedrich (1806—1880), něm. astronom; psal o nutaci a vlastním pohybu Siria atd.

Peters Christian Carl († 1899), dánský sochař.

Peters Josef, JUDr., Ing. mont. (* 1876 v Praze), odb. přednosta min. veř. prací v. v., řed. Svazu majitelů dolů v Praze, suplent horního práva na univ. Karlově, člen Zemského zastupitelstva českého a Ústř. zastup. hl. m. Prahy, odb. spisovatel, organisátor čs. hornictví a zakladatel dnešní hornické čes. literatury; rediguje čas. Hornický Věstník. Založil hor. nakladatelství Prometheus.

Peters Josef (1883—1916), žák uměl.-prům. školy v Praze, ilustrátor v Mnichově.

Peters Otto (* 1882), č. malíř, portretista.

Peters (Peter) Václav (1742—1829), č. malíř v Římě.

Petersburg, m. v sev.-amer. státě Virginii, 31.000 (1921) ob.; mlýny, tabákové továrny, bavlnářský průmysl.

Petersdorf, ves a lázně v D. Slezsku, (1925) 4572 ob., na úpatí Krkonoš; průmysl sklářský a papírnický.

Petersen (Možuchinová) Agnes (* 21. IV. 1907 v Kodani). film. herečka, choť populárního Ivana Možuchina; hrála též ve filmu Hřích s českými herci, který byl natáčen v Praze.

Petersen, 1. Nils Mathiass (1791—1862), dánský filolog a historik, profesor v Kodani; zpracoval dánské dějiny a dějiny d. literatury. — 2. Hans von (1850—1914), něm. malíř, president Umělec. spolku v Mnichově; maloval většinou studie mořské a námořní. — 3. Karl Wilhelm (* 1868), hamb. státník, vedoucí německo-demokratické strany v Německu.

Peter von Andlau (1425—1480), zakladatel německého vědeckého státního práva, kněz a profesor v Basileji; podal objektivní vypsání říšského práva.

Peteržilková Veronika (1794—1864), č. malířka.

Petev Stefan P., Dr. (* 1897), bulh. anatom a veterinář. Vydal knihu Bulgarisches Landpferd (1926).

Pětiboj, souhrn pěti sportovních závodů. U starých Řeků sestával pětiboj (pentathlon) z běhu (192 m), skoku dalekého, vrhu diskem, oštěpem a pěstního zápasu. Moderní olymp. p., zavedený 1912, sestává z běhu (na 100 nebo 400 m), ze skoku vysokého a dalekého, z vrhu koulí a diskem.

Petice (lat.), prosba, žádost, zvláště k úřadům nebo k zastupitelstvím lidovým. Petiční právo, dovolení obrátiti se se žádostmi na státní úřady. Petiční právo je zaručeno zákonem. Každý občan má právo obrátiti se s písemnou žádostí na kompetentní úřad nebo zastoupení lidu; toto právo může býti použito buď jednotlivě nebo více osobami společně.

Pětidenní týden o čtyřech pracovních dnech zaveden v SSSR. roku 1929.

Pětikostelí (mad. Pécs, něm. Fünfkirchen, chorv. Pečuh), jihomad. město se 47.192 ob., hl. m. barañského komitátu. Bisk. katedrála z XI. st., Alžbětina univ., zal. 1928. V okolí kamenouh. doly, vinice. Velmi výstavné město s bohatým průmyslem. Biskupství založeno r. 1009 sv. Štěpánem.

Pětiletka, pětiletý plán národohospodářské výstavby SSSR., usnesený sjezdy sovětů v únoru a v květnu 1929; měl býti pracovním plánem pro období 1929—1932. Celému světu měla býti pětiletkou dokumentována snaha sovět. vlády a prospěšnost bolšev. idejí při rekonstrukci veškerého hospodářství Sovdepie, při vybudování rozsáhlého průmyslu a při dokončení úplného zkomunisování Ruska. V prvních letech pětiletky zdál se zdar její býti zaručen a sov. politikové tvrdili, že ji dokončí již ve 4 letech. Všeob. krise světová však zhatila úmysly původců plánu.

Petiolus, ♌ řapík.

Pétion Alejandro Sabes (1770—1818), haitijský státník, porazil r. 1800 s Rigaudem Dessalinesa, 1805—6 v Paříži, bojoval pod Leclercem proti Santo Domingu, pak přešel k Dessalinesovi; 1807 stal se presidentem jihu, od 1816 až do své smrti president celého ostrova.

Pétion de Villeneuve (pétion de vilnév) Jérôme (1756—1794), franc. revolucionář, právník. Tvořil s Robespierrem a Buzotem stranu Girondistů v Národním shromáždění; president jakobínského klubu, žádal sesazení krále, spáchal sebevraždu.

Pětipsy (Fünfhunden), o. v Č., okr. Kadaň, 625 ob.

Petíra Stanislav (* 1872), č. fysik, inspektor živn. škol, autor několika učebnic fysiky. Sp.: Elektřina galvan. (1921), Průvodce po školství průmysl. (1924).

Petíra Stanislav (* 1900), č. slavista, asistent slov. semináře na universitě Karlově.

Petit (franc.), malý; druh knihtiskařského písma, velikosti osmi bodů.

Petit (pty): 1. Jean Louis (1674—1760), prosl. franc. lékař, profesor na chirurg. akademii, anatom a nejslav. chirurg XVIII. st. — 2. Alexis Thérèse (1791—1820), franc. fysik, profesor na École polytechnique; pracoval o měření teploty,

s Dulongem objevil po obou pojmenovaný zákon; ⚔ spec. teplo.

Petit de Julleville (p'ti-d-žülvil) Louis (1841—1900), franc. liter. historik, prof. na Sorbonně. Napsal: Histoire du théâtre en France a Le théâtre en France.

Petite-Rosselle, vesnice v Lotrinsku, dep. Moselle, asi 7000 ob., na ř. Rosselle; kamenouhelné doly.

Petitgrainový olej, éterický olej z mladých výhonků, listů a ml. plodů Citrus bigaradia, destilací s vodou vyrobený, nažloutlý, k parfumování mýdla a k výrobě kolínské vody.

Petition of Rights (petišn of raits), stížnost a žádost o zřízení práv a svobod, podaná dolní sněmovnou angl. 1628 Karlu I.; je základním zákonem anglickým. Její hlavní zásady: žádné daně nebo dávky bez souhlasu parlamentu, žádné libovolné odsouzení, zatýkání, ubytování a exekuce, zrušení stavovských práv.

Petit Journal, Le (pty-žurnál), v Paříži od r. 1863 vycházející deník, politicky napravo orientovaný.

Petit-Morin, levý řítok Marny, 90 km dlouhý; pramení u Fère-Champenoise a ústí u La Ferté-sous-Juarre. — Grand Morin, 112 km dlouhý, vzniká u Sézanne a vlévá se u Meaux do Marny. ⚔ bitva na Marně.

Petitor (lat.), žalobce, též žadatel.

Petitot Jean (1607—1691), švýc. malíř miniatur; maloval miniatury podle van Dycka, Houthorsta a j., z nichž má Louvre v Paříži velkou sbírku.

Petit Parisien, Le, nejrozšířenější deník francouzský (zal. 1876), pro své zpravodajství a články, přizpůsobené širokým vrstvám lidu, nejčtenější deník.

Petit-Quevilly, Le, m. ve franc. dep. Seine-Inférieure, (1921) 17.478 ob., na Seině; přádelnictví, chemický, kaučukový a strojový průmysl.

Petitum (lat.), žádost, požadavek.

Pětiúhelník (pentagon, pentangulum), geometrický útvar, ohraničený pěti úsečkami. U pravidelného pětiúhelníku jsou všechny strany a úhly stejné. Pět úhlopříček rozděluje úhly pětiúhelníku ve tři stejné díly a tvoří hvězdicovitý pětiúhelník, jehož strany se navzájem sečou v zlatém řezu. Dříve připisovala se tomuto obrazci, pentagramu, kouzelná moc.

Petkanov Konstantin N. (* 1891), bulh. spis. Po knize veršů Samodiva (1923) vydal knihu povídek Trakijski razkazi (1926) a realisticky psané romány: Bez deca (1927), Beglec (1929), Staroto vreme (1929).

Petko Voevoda (1844—1900), bulh. revolucionář. Stal se postrachem Turků, jimž se mstil za zavraždění bratra a druha. Organisoval povstání na Krétě a byl ve stycích s Garibaldim. Byl 33krát raněn. Před příchodem Rusů do Thrakie 1878 ovládal plně Dedeagačsko a Gjumjurdžinsko. Uhájil Rodopsko proti povstání mohamedánskému.

Petkov Dimitr (1858—1907), bulh. státník. Jako opolčenec ztratil v bojích na Šipce 1877 levou ruku. Redig. čas. Svirka, Narodno Sobranie, Nezavisima Bolgarija, Svoboda i Nov Vek. V r. 1893 byl po prvé ministrem. V r. 1887 zvolen starostou Sofie, kterou neobyčejně zvelebil a nově přestavěl. V l. 1906—7 byl min. předsedou. Zavražděn.

Petkov Luka (1828—1884), bulh. buditel a spis. Vydal řadu školních pomůcek a zasloužil se o rozkvět školství před osvobozením Bulharska.

Petkov Petr Laz (* 1890), bulh. fysiolog domácích zvířat. Napsal řadu vědeckých úvah do různých časopisů (Prinos za izučvane predistoričnoto iskrsko govedo, 1928, Ossa praefrontalia u Bos Taurus, 1929, v Trudove na Bolg. prirodoizpit. družestvo a j.).

Petkov Stefan, Dr. (* 1866 v Lovči), bulh. botanik a univ. prof. Zabývá se hlavně studiem vodních rostlin a biologií i fysiologií rostlinstva.

Petkova Nedelja (1826—1894), bulh. buditelka. Působila jako učitelka hlavně v Makedonii, kde její zásluhou byly zakládány nové školy. Zal. spol. Vozraždane, jehož úkolem bylo šířiti nár. uvědomění. Zanechala po sobě zajímavé Paměti.

Petković Vladimír, PhDr. (* 1873), srb. geolog, prof. bělehr. univ.

Petković Vladimír, PhDr. (* 1879), srb. kult. historik, prof. bělehr. univ.

Petkovšek Jožef (1861—1898), slovinský malíř.

Petleškov Vasil († 1876), bulh. revolucionář. Byl vůdcem bracigovského povstání 1876. Turci si ho vyžádali k potrestání s podmínkou, že ušetří města a obyvatele. P. se dobrovolně vzdal a byl Turky upálen.

Petljura Symon (1879—1926), ukrajin. nár. vůdce a hrdina. Studoval bohoslovecký seminář, odkud však záhy byl vyloučen pro činnost v ukrajinském soc. hnutí, proto uchýlil se do Lvova, kde studoval na univ. a působil žurnalisticky. Po revoluci 1905 vrátil se do Kyjeva, pracoval v ukr. soc. dem straně, které byl jedním ze zakladatelů, pak sekretářem redakce ukraj. denního listu Rada, prvního na Ukrajině, a

potom redaktorem ukraj. časop. Slovo. Za doby reakce (1907) byl uvězněn. Po osvobození odjel do Petrohradu a pak do Moskvy, kde redigoval rusky psanou revui Ukrajinska Žizň, a vůbec pracoval na prospěch Ukrajiny. Za světové války sloužil na frontě v Zem. svazu, který pečoval o armádu, a tam dostal se do bližšího styku s voj. věcí. Za revoluce 1917 P. věnoval velkou pozornost organisaci ukraj. pluků. V první vládě ukraj. lid. republiky byl ministrem vojenství. K té době spadá zakládání čsl. legií na Ukrajině. P. hojně podporoval tuto akci. Když bolševická arm. postupovala na Kyjev, P. v čele svého vojska vedl boj, projevil neobyčejnou odvahu a vyhnal bolševická vojska z Ukrajiny. Po obsazení Ukrajiny Němci a dosazení za hetmana Ukrajiny P. Skoropadského P. stal se předsedou Všeukraj. zem. svazu. V květnu 1918 P. veřejně vystoupil proti nerozumné politice Němců-okupantů na Ukrajině. Spatřujíce v něm nebezpečného odpůrce, Němci ho uvěznili, ale po třech měsících žaláře byl propuštěn. Když hetman prohlásil federaci Ukrajiny s Ruskem, vypuklo na Ukrajině povstání, v jehož čelo se postavil P. jako jeden z pěti členů direktoria a hlavní ataman vojsk Ukraj. lid. rep. Za měsíc Kyjeva bylo dobyto a vláda přešla do rukou direktoria. Od ledna 1919 P. musil čeliti nejenom Polákům, ale rus. bolševikům, kteří zatím obsadili Kyjev. V létě 1919 P. znova dobyl na bolševicích Kyjev, avšak v týž čas proti Ukrajincům vystoupila r. arm. gen. Děnikina. Obklíčen se všech stran nepřáteli, P. vedl ukrutný boj. Na podzim 1920 P. podlehl převaze nepřátel a byl nucen s vojskem a vládou opustiti hranice své vlasti. Poslední leta trávil v Paříži, kde v r. 1926 byl zavražděn bolševickým agentem.

Petőfi (vl. Petrovič) Sándor (* 1. I. 1823 v Kis-Körösi, † 31. VII. 1849 v bitvě u Šigišona), maďar. básník, jeden z největších lyriků XIX. st. Byl sice vychován svými rodiči, u básníka L. Žella a D. Licharda slovensky, záhy však se pomaďaroval. Pokoušel se marně o úspěch v herectví, až první jeho úspěchy básnické uvedly ho zcela na dráhu literární. Pomocí Vörösmartyho obdržel místo redaktora v časopise Pesti Divatlap a umožněno mu vydati první sbírku básní roku 1844. R. 1845 vydal hrdinské epos János vitéz. Velký vliv na jeho tvorbu měla šťastná láska a pozdější sňatek s Julií Szendreyovou. Revoluce r. 1848 zúčastnil se činně a hrál v ní dosti význačnou roli. Svou básní Talpra Magyar (Vzhůru, Maďaři) zahájil svoji revoluční poesii. Petőfi jest básník naprosto původní. Do češtiny překládal Petőfiho Brábek, K. Tůma. Několik básní přeložil též Neruda a Vrchlický.

Petr (lat. Petrus, z řec. petros, „skála", franc. Pierre, ital. Pietro, špaň. a portug. Pedro), mužské jméno. Knížata: I. v Aragonii. 1. P. I., 1094—1104, porazil Maury u Alcorazu. 2. P. II. 1196—1213, válečník a troubadour, 1204 se dal od papeže korunovati, 1212 porazil Almohady u Navas de Tolosa. 3. P. III. Veliký, 1276—1285, bojoval s úspěchem proti Francii a Neapoli. 4. P. IV., 1336—1387, zlomil moc stavů, 1342—44 získal Baleary, 1375 ztratil ve válce s Jindřichem z Trastamary, čeho dobyl na Kastilii. — II. v říši byzantské: P. II. z Courtenay, 1216 získal trůn jako manžel Jolanthy, vnučky císaře Jindřicha z Konstantinopole, 1217 zabit epirským knížetem Theodorem Angelem. — III. v Kastilii: P. Ukrutný, 1350—1369, zabit v boji se svým nevlastním bratrem Jindřichem z Trastamary, Francií podporovaným. — IV. v Chorvatsku: P., poslední národní král, 1093—97, padl v boji s Uhry. — V. v Černé Hoře: P. I. a P. II. — VI. v Oldenburku: P. Nikolaus Friedrich, 1853—1900, postoupil svůj dědický nárok na Šlesvik-Holštýn Prusku (1866) za 1 milion tolarů. — VII. v Rusku: 1. P. I. Alexejevič, Veliký, 1682—1725; za jeho nedospělosti vládla jeho sestra Žofie, zatím co P. žil ve vesnici Preobraženskoje u Moskvy a zajímal se o stavitelství lodí. R. 1689 se chopil vlády. Zreorganisoval vojsko za pomoci cizích důstojníků a rovněž námořnictvo. R. 1697 podnikl tajně s Lefortem, Golovinem a j. cestu do zahraničí. V Holandsku pracoval jako tesařský mistr v loděnicích. Ve studiu loďařství pokračoval v Anglii. 1698 se vrátil do Moskvy a započal reformovati stát i ruskou vyšší společnost. 1703 za války se Švédskem založil Petrohrad; r. 1711 za války s Karlem XII. musel Turkům opět postoupiti Azov. R. 1721 prohlášen v Petrohradě císařem. 1723 donutil válkou Persii, aby Rusku postoupila záp. pobřeží Kaspického moře. 1711 nahradil bojarskou radu senátem; zavedl nový systém daňový, podporoval obchod a průmysl; na místo patriarchátu zavedl Nejsvětější synod; založil Akademii věd v Petrohradě. Na podzim 1724 se nachladil při zachraňování člunu a 1725 zemřel. 2. P. II. Alexejevič, 1727—1730, za něhož vedl vládu Menšikov, pak Dolgorukij. 3. P. III. Feodorovič, slabý a duševně omezený, 1726—1762; po vládě, netrvající ani půl

roku, sesazen manželkou Kateřinou, deportován na statek Ropča, kde brzy nato byl zabit Alexejem Orlovem. — VIII. v Srbsku: P. I. Osvoboditel (1844—1921), z rodu Karađorđevičů; po smrti Alexandra Obrenoviće povolán na srb. trůn. Pečoval o hosp. a kult. povznesení Srbska. Zvítězil ve válce proti Turecku 1912—13, čímž Srbsko získalo rozšíření svého území. Na poč. svět. války pro churavost přenechal vládu svému synu Alexandrovi a postavil se v čele vojsk, se kterými prodělal i strastiplný pochod Albanií. Po osvobození Srbska od nepřátelské invase a po spojení jihoslov. zemí pod jeho žezlem, ustoupil ve prospěch svého syna Alexandra a žil až do své smrti (16. VIII. 1921) v ústraní. — IX. v Uhrách: P., 1038—1050, 1041 vypuzen od Uhrů, 1046 pomocí Jindřicha III. opět dosazen, 1046 sesazen a oslepen.

Petr, bulh. car (927—968), nejstarší syn cara Šimeona. Byl slabým vládcem a nedovedl pokračovati v díle svého otce, který usiloval o plné podrobení Řeků. Naopak řecký vliv na Balkáně znovu vzrostl. Bulh. říše se za vlády P. rozpadla ve dvě: Východní a Západní (makedonská)

Petr, bulh. car (1196—1197), bratr Asěna I. Po zavraždění svého bratra usurpátorem Ivankem ujal se vlády, zvítězil několikráte nad Řeky, byl však úkladně zavražděn stoupenci Ivankovými.

Petr (řec. skála) svatý, apoštol Ježíšův, pův. jm. Šimon, narodil se v Bethsaidě, oženiv se, odešel do Kafarnaum, kde byl rybářem. Po smrti Ježíšově byl

Sv. Petr (Řím, 1250).

hlavou první křesťanské obce. Misijní cesty vedly jej do Antiochie, Korinthu a Říma, kde za císaře Nerona (67) byl ukřižován hlavou dolů. Katol. církev vidí ve sv. Petru prvního biskupa římského. Památka 29. června, 18. ledna a 22. února. Atribut klíče.

Petr z Amiensu, poustevník (1050—1115); putoval 1093 do Palestiny, prošel střední a sev. Francií, vybízeje ke křižácké výpravě, s Walterem von Habenicht prošel podél Dunaje, po zničení jeho vojska se připojil k Bohumíru z Bouillonu.

Petr František (* 1884), č. malíř v Třešti na Mor., žák St. Wyšpiańskiego, Bukovce a Hynaise. Sp.: Malířské techniky I. (1926), přel. Vasariho.

Petr František (* 1863), č. zoolog, prof. gymn. a správce m. musea v Něm. Brodě. Zabývá se hl. studiem vodní fauny.

Petr Jaroslav (* 1881), inspektor obch. školství a odb. spis. Sp.: Kinematograf (1921), Nauka o zboží (1924), Obč. nauka (1927) a j.

Petr Josef (* 1872), č. malíř, prof. v Pardubicích.

Petr Karel (* 1881), sochař v Jindř. Hradci, učitel.

Petr Karel, PhDr. (* 14. VII. 1868 ve Zbyslavi u Čáslavě), č. matematik, prof. matematiky na čes. univ. v Praze. Díla: Počet diferenciální (1925), Počet integrální (1915) a četná pojednání z oboru algebry a analysy v odb. a vědec. listech.

Petr Lubomír, ThDr. (* 1867), č. církev. spisovatel, prof. nábož. v Praze.

Petr Václav (Vjačeslav Ivanovič) (1848—1926), doktor řecké filologie v Petrohradě a prof. univ. v Kamenci Pod. Od 1920 prof. klas. fil. v Brně. Četné spisy odborné.

Petr Václav (1835—1879), č. dělnický pracov., typograf, 1867—68 red. Dělníka.

Petr Václav P., klášt. jm. Klement (* 16. I. 1856 v Sušici, † 17. II. 1901 v Čes. Budějovicích), zakladatel a I. gener. superior Kongregace Bratří Nejsv. Svátosti. Učiniv zadost vojen. povinnosti jako jednoroční dobrovolník, studoval bohosloví a byl 18. VII. 1880 vysvěcen na kněze; stal se kaplanem v Blovicích, 1884 vicerektorem bohoslov. semináře v Čes. Budějovicích. R. 1888 založil zde jmenovanou Kongregaci za velmi nepříznivých okolností. Její účel je vychovávati opuštěnou mládež podle vzoru Boskova. R. 1900 dostavěn byl při ústavu Kongregace kostel P. Marie růžencové, jenž je nejkrásnějším kostelem v Čes. Budějovicích. P. Petr zemřel v pověsti svatosti, a Kongregace působí dále pode jménem Petrini ku blahu čes. mládeže. R. 1931 vydržuje Kongregace internát pro studující mládež chlapeckou a ve Volšově u Sušice sirotčinec pro opuštěnou mládež. — Příbuzná je Kongregace Sester Nejsv. Svátosti v Čes. Budějovicích.

Petr Žitavský (* kolem 1275 v Žitavě, † 1339), kronikář; napsal pokračování

Kroniky Zbraslavské až do r. 1338 (Chronicum Aulae Regiae). Stal se 1316 opatem v klášteře zbraslavském.

Petra I. ostrov, mezi 68° 57′ j. š., 90° 46′ z. d., objevený 1821 Bellingshausenem jakožto první pevnina v jihopólovém pásmu.

Petra Velikého záliv, záliv Japonského moře mezi ústím Tumynu na korejské hranici na z. a mysem Povorotnyj na s.-v., 180 km široký, proniká 80 km do pobřeží.

Petrák Alois (1811—1888), mědirytec, ryl podle Führicha.

Petralia Soprana, m. na Sicilii, v prov. Palermo, (1921) 2431 ob.; těží se sůl. Záp. odtud P. Sottana, (1921) 8678 ob.; vinařství, zemědělství, chov dobytka.

Petrarca Francesco (1304—1374), největší lyrik italský. Přijal nižší svěcení r. 1326 v Avignonu. Zde vstoupil do služeb kardinála Giovanniho a zde našel po prvé Lauru, kterou po celý život opěvoval (1327). R. 1336—37 navštívil Italii; vrátiv se do Francie, žil až do r. 1341 ve Vaucluse u Avignonu. Jeho básně získaly mu brzo takovou slávu, že r. 1341 byl vyznamenán v Římě na Kapitolu korunou básnickou. Nadšeně souhlasil s povstáním Cola di Rienzi v Římě. R. 1350 uzavřel ve Florencii přátelství s Boccacciem. Od r. 1353 žil v ústraní v Horní Italii. Císař Karel IV. přijal ho při své návštěvě v Italii r. 1354 nejvýše přátelsky. P. žádal na císaři, aby přeložil své sídlo do Italie a urovnal tamější rozhárané poměry. Nebylo mu však vyhověno a marná byla i cesta P. za tím účelem do Prahy r. 1356, kdež ho Karel IV. povýšil do stavu hraběcího. Od r. 1368 žil v Padui a ve vsi Arquà. Většina jeho spisů jest psána latinsky. Veršované jsou Africa a Epistolae metricae. Jeho moralistické traktáty nesou čistě středověkou pečeť. Hlavní význam P. tkví v jeho básních psaných italsky. Jeho sbírka lyrických skladeb (Il Canzoniere) je směrodatná pro velikou část budoucí italské poesie. Líčí zde nejvnitřnější duševní vjemy a dojmy; čistá, jasná řeč, bohatství a rozmanitost myšlenek, výrazů a obrazů charakterisují P. mezi italskými básníky. Nedokončeno zůstalo dílo Trionfi, líčící měnivost lidského osudu, psané zřejmě pod vlivem Danteho. Velké zásluhy si získal též studiem staré římské literatury. Právem může býti nazván předchůdcem humanistů. Do češtiny přeložil veškeré jeho sonety Frant. Lad. Čelakovský, Fr. Vacek-Kamenický a Jar. Vrchlický.

Petrasch Josef, svob. pán (1714—1772), mor. učenec a zakladatel (1746) první učené společnosti (Societas incognitorum eruditorum in terris Austriacis) v Olomouci, jež měla značný vliv na vědecké obrození, bohužel ale zanikla 1751.

Petraševskij, vl. jm. Butaševič-Petraševskij, Michail Vasiljevič (1819—1867), rus. revolucionář a spisovatel (pseud. Kirillov), zaklad. liter. kroužku zv. Petraševci (○ₐ).

Petraševci, liter. kroužek rus. spisov., založený v pol. XIX. stol. Petraševským, s tendencí propagace socialist. a radikálních názorů. Členy jeho byli i Dostojevský, Saltykov, Pleščejev a řada čelných ruských literátů.

Petravić Ante (* 1874), chorv. historik a lit. kritik, kat. kněz. Sp.: Pjesme (1902), Studije i portreti (1905), Iz primorske književnosti (1930).

Petražycka Jadwiga, ○ₐ Tomicka-Petražycka J.

Petražycki Leon (* 1867), p. právník a sociolog, prof. univ. petrohradské a později varšavské, poslanec I. Dumy.

Petrbok Jaroslav (* 1881 v Praze), č. geolog a učitel v Praze, spoluprac. geolog. odd. Nár. musea v Praze; věnuje se odb. studiu a cestování za účelem vědeckých výzkumů.

Petrefakty (lat.), zkameněliny (○ₐ).

Petreius Marcus, římský vojevůdce; porazil r. 62 př. Kr. u Pistorie Katilince, r. 49 jako pompejský legát Césarem poražen a usmrtil se po porážce u Thapsu r. 46.

Petri, 1. Olaus (1493—1552), švéd. ev. bohoslovec, kancléř Gustava Vasy. Sp.: Svenska, krönika. — 2. Laurentius (1499—1573), bratr předch., první evang. arcibiskup v Upsale, spolupřekladatel bible a autor prvního církevního řádu.

Petrič, bulh. okr. m. v bulh. Makedonii, na úpatí Belasice, 8357 ob. V okolí pěstuje se rýže, jedlé kaštany a tabák.

Petrie William Matthew Flinders, Sir (* 1853), angl. egyptolog, prof. na University college v Londýně; studoval egyptské pyramidy a řídil vykopávky v Egyptě.

Petrifikace (lat.), hromadění váp. solí v organismu, čímž povstává ztvrdnutí tělesných tkání.

Petrigalla Petr, MUDr. (* 1886), podkarp. ruský sociální a kult. pracovník, starosta m. Mukačeva a hl. župní lékař. Místopředseda republ. strany na P. R.

Petriho misky, ploché misky z tenkého skla, sloužící k pěstování bakterielních kultur a podobným pracím laboratorním; jméno podle bakteriologa Petriho (* 1853).

Petrikov, m. v sovět. státě běloruském, okr. Mosyr, (1926) 5819 ob., na Pri-

petu (stan. parníků). První zmínka o P. v XIII. st., od r. 1347 se zde konaly polské říšské sněmy. Od 1578—1792 byl P. sídlem korunního tribunálu pro Velkopolsko a Mazovsko.

Petrinal (z franc. poitrinal), ve XIV. st. jezdecká palná zbraň, opřená nožkou o sedlo a pažbou o prsa jezdcova; vypalovala se doutnákem.

Petrini, ○ P. Petr Václav.

Petrinja, m. v Chorvatsku, okr. Primorska Krajna, (1921) 5541 ob.; zámek, ovocná a vinařská školka, chov bource morušového, loďařství, čilý obchod.

Petrklíč, ○ prvosenka.

Petrle Michal (1527—1588), tiskař a dřevorytec v Praze, zprvu tiskl s Nigrinem (○), pak s J. Bognerem. Vydal řadu příležitostných rytin.

Petrlík Kristián, inž. (1842—1908), č. vynik. technik, profesor české techniky v Praze, odborník ve stavitelství vodním i tunelovém; projektoval a prováděl stavbu mnoha žel. tratí v býv. Rakousku. Napsal též spis o průplavu dunajsko-vltavsko-labském. Sp.: Tabulky vytyčovací na oblouky kruhové (1903), Železnice (1902).

Petrman Jiří (1710—1792), ev. kazatel v Drážďanech, v Berlíně a v Lužici, vydavatel čes. církv. skladeb a písní. Sp.: Čechořečnost (1783).

Petrobolos, válečný stroj st. Řeků na vrhání kamenů do pevnosti.

Petrobrusiáni, sekta, založ. Pierrem de Bruys (asi 1130 upálen) na poč. XII. st. v již. Francii; zamítali křest, uctívání kříže a moc kněží.

Petrof Antonín (1839—1915), č. průmyslník, majitel a zaklad. továrny pian v Hradci Králové (1864).

Petrogenese (řec.), útvar hornin; petrogenetická geologie, část geologie, která se obírá útvary hornin.

Petrograd (č. Petrohrad), ○ Leningrad.

Petrografie, obor vědní, zabývající se chem. a miner. složením horniny, jejím původem a vztahy k příbuzným horninám.

Petrohrad, dř. Petršpurk (Petersberg), o. v Č., okr. Podbořany, 831 ob.; černínský zámek ze XVII. st. se sbírkami starožitností a zbraní.

Petrohradská konvence, úmluva všech evropských států a Spojených států sev. amer. z 11. XII. 1868, podle níž se nesmí ve válce používati třaskavých nábojů pod 400 g váhy.

Petrohradská ulice, část hl. m. Brna, 729 ob. (569 čs.).

Petroklastit, třaskavina z dusičňanu sodného, síry a kamenouhelného dehtu.

Petrolej, ○ nafta.

Petrolejová daň, ○ daň z miner. olejů.

Petrolejová smůla, černá hmota ze zbytků destilace nafty; k výrobě černých laků, kabel. hmot, k těsnění a j.

Petrolejové lampy, ○ lampy.

Petroleur (franc., žen. petroleuse), petrolejník, označení pro pařížské komunardy, kteří 1871 zapálili Tuilerie a mnoho jiných budov.

Petromyzontidae (lat.), mihule, okatice, rod kruhoústých ryb; mihule mořská, úhořovitá ryba s chruplavk. kostrou, ssavými ústy, se sedmi otvory žaberními, bez břišních a řitních ploutví. U nás mihule malá (p. planeri Bl.), 10—40 cm

Ústa mihule říční.

dl., na hřbetě zelená, po stranách nažloutlá, vespod bílá, v řekách a potocích Evropy a Sev. Amer. P. fluviatilis, mihule říční, 50 cm dl., na hřbetě modrozelená, po stranách žlutavá, vespod stříbřitě bílá, žije na pobř. Evropy, Sev. Am. a Japanu, putuje na podzim do říčních vod a na jaře se tře v odlehlých řekách. P. marinus, mihule mořská (lampreta), 1 m dl. a až 3 kg těžká, zelenobílá, nahoře a po stranách černohnědá nebo olivově mramorová, vespod bílá, žije ve všech evrop. mořích kromě m. Černého, tře se na jaře v dolním toku řek a potom zachází.

Petronia petronia, skalní vrabec nebo žlutokrký, podobá se velmi samičce vrabce domácího a liší se od tohoto jen delšími křídly, štíhlejším zobákem a žlu-

Petronia petronia.

tou skvrnou na krku. Obývá horské krajiny jižní Evropy, hnízdí na skalách, poblíže polí se nacházejících, a lesům se vyhýbá. Velmi plachý. U nás byl pozo-

rován jen jednou u Brna a zastřelen u Kroměříže.

Petronijević Branislav, PhDr. (* 1875), srbský vynik. filosof, prof. univ. bělehradské.

Petronila, křesť. svatá, panna, příslušnice císařského domu Flaviovců, mučednice v I. stol.; svátek 31. V.

Petronius Gaius, zv. Arbiter elegantiae, římský spisovatel, vzor vkusu, žijící na dvoře Nerónově, skončil sebevraždou r. 66 po Kr. Zachovány jsou od něho román Satirae a zlomky knihy, zvané Cena Trimalchionis (Hostina Trimalchionova), duchaplné líčení současného římského života a mravů. (Přel. K. Hrdina, 1923.)

Petropavlovská pevnost, zal. 1703 Petrem Velikým, při ústí ř. Něvy na ostrově Sagačje; po převratu vězení polit. protivníků sovět. vlády; stará katedrála z XVIII. stol. a carský hřbitov. Nyní museum a mincovna.

Petropavlovsk (kirgizsky: Kysyl Džar), hlav. m. gubernie Akmolinsk v ruském sovět. státě kozáckém, (1926) 44.272 ob.; museum, továrny na stroje, kůži, konservy, velké mlýny, značný obchod dobytkem, kuřivem a pšenicí. — 31. V. 1918 po nočním útoku 2. a 3. roty 3. čs. pluku pod vedením štkpt. Žáka dobyt a od bolšev. vlády osvobozen.

Petropavlovsk-Kamčatskij (až do r. 1924 Petropavlovsk, též Petropavlovskij port), hlav. m. v okrese Kamčatka na Dálném východě, (1926) 1670 ob., na zálivu Avačském na Tichém oceáně; má devět měsíců nezamrzlý přístav.

Petropavlovskaja, sídlo kozáků v rus. kraji Severní Kavkazsko, (1926) 13.814 ob.; rolnictví, obchod obilím a dobytkem.

Petropavlovskij Nikolaj Elpidiforovič (1857—92), známý rus. beletrista. Psal pod pseud. Karonin do časopisů povídky z venkov. života mužíků. Vynikají: Borskaja kolonija, Moj mir, Učitěl žizni a j.

Petropolis, m. v brasil. státě Rio de Janeiro, asi 65.000 ob., 842 m n. m., v nádherné krajině se zdravým podnebím; zal. r. 1845 jako německá osada, rostlo jako císařské letní sídlo (paláce) a je dnes letním sídlem vlády, diplomacie a boháčů z Rio.

Petrosavodsk, hl. m. ruského autonomního státu Karelie, (1926) 26.344 ob., na Oněžském jezeře (přístav pro parníky), museum, oněžské kovo-závody, pily, pivovar, mlýny. P. byl založen 1703 Petrem Velikým pod jménem Petrovskaja Sloboda a dostal 1777 svoje nynější jméno.

Petroselinum sativum, petržel kuchyňská, okoličnatá dvouletá bylina s vřetenovitým dužnatým kořenem s oblou, jemně rýhovanou, až metr vysokou lodyhou a s jasně zelenými, dvaaž třikráte zpeřenými listy. Zelenavě žluté květy v okolících, plody vejčité,

Petroselinum sativum.

s boků mírně smáčknuté. Původem z již. Evropy; pěstuje se ve více odrůdách, jednak pro dlouhý masitý kořen, jednak pro listy s úkrojky plochými nebo u některých odrůd kadeřavými. Byla již ve starém Římě používána pro svoji aromatickou příchuť.

Petrošeň (Petrošul, Pietrosul), hor. m. v Sedmihradsku (od r. 1921 rumunské), (1921) 14.465 ob.; dřevoprůmysl a značné terciérní vrstvy hnědého uhlí. Blízko je jeskyně Cetateboli.

Petrosulfol (Ichthyolum austriacum), preparát, vyrobený ze sirnatého dehtu a podobný ichthyolu.

Petrov, o. na M., okr. Hodonín, 1200 čs. ob.

Petrov A., pseud. Ambro Pictora.

Petrov, 1. Alekšej Leonidovič (* 1859 v Petrohradě), rus. slavista, dř. profesor univ. leningrad. Od své první návštěvy na Slovensku r. 1885 věnoval se demografickému studiu Slovenska a později P. Rusi. Nyní žije v ČSR. Napsal četná věd. díla, pro nás důležitá: Ob etnografič. granice russkago naroda v Austro-Ugrii, Materialy dlja istorii Ug. Rusi, Příspěvky k historii demografie Slovenska XVIII. a XIX. stol. — 2. Aleksandr Dmitrijevič († 1867), sl. rus. šachista. — 3. Michail Nazarovič (1826—87), rus. historik. — 4. Pavel Jakovlevič (1814—75), znám. rus.

orientalista. — 5. Petr Nikolajevič (1827—91), rus. spisovatel, historik a archeolog.

Petrov Mykola (1840—1921), člen Ukraj. Akad. věd. Hl. práce: Akty i dokumenty otnosjaščijasja k istorii Kijevskej Duchovnoj Akaděmii o 5 dílech, Očerky istorii ukrainskoj literatury XIX. st. (Kyjev, 1884).

Petrov Nikola (1881—1916), bulh. malíř, žák Mrkvičkův a Věšínův, Vynikající krajinář. Ilustroval Ostrov blažených od Penča Slavejkova.

Petrov Račo (* 1861 v Šumenu,, † 1915 v Sofii), bulh. státník a generál. V r. 1887 byl min. vojen., v r. 1894 opětně v kab. St. Stambulova a Stoilova. V r. 1900 sestavil vlastní kabinet a vládl rok. V r. 1903 podruhé min. předsedou.

Petrov Stanko (* 1880, bulh. zootechník a univ. prof. Hl. díla: Equus Caballus minor (1924), Biologičnite osnovi na zootechnijata (1928) a j.

Petrov Toško, MUDr. (* 1872), bulh. hygienista a univ. prof. Rediguje Higieničesko spisanie. Hl. věd. díla: Praktičeska higiena (1926), Lekcii po higiena (1926) a j.

Petrovac, jugosl. obec v j. Báčce, 7460 ob. Kult. středisko jihosl. Slováků a slov. gymnasium.

Petrovaradín, opevněné m. v Jugoslavii, na pr. břehu Dunaje, proti N. Sadu. 5100 ob. V okolí četné vinice. Výroba octa. 1716 zde porazil Eugen Savojský Turky.

Petrova Ves, o. na Slov., okr. Skalica, 1058 čs. ob.

Petrovce (Péterfala), o. na Slov., okr. Feledince, 538 ob.

Petrovce, o. na Slov., okr. Sobrance, 542 ob.

Petroviany, o. na Slov., okr. Prešov, 683 čs. ob.

Petrovice (Peterswald), o. v Č., okr. Ústí n. L., 2757 ob. Tov. na kov. knoflíky a kov. zboží, tov. hedváb. látek.

Petrovice, o. v Č., okr. Rychnov n. Kn., 627 čs. ob.

Petrovice, o. v Č., okr. Hradec Král., 465 čs. ob. Továrna sýrů.

Petrovice (Petersdorf), o. v Č., okr. Něm. Jablonné, 654 ob.

Petrovice, o. v Č., okr. Přeštice, 598 čs. ob.

Petrovice, o. v Č., okr. Broumov, 563 čs. ob.

Petrovice, o. v Č., okr. Rakovník, 633 čs. ob. Zámek; uhelné doly; syenit.

Petrovice, o. v Č., okr. Říčany, 401 čs. ob.

Petrovice, ms. v Č., okr. Sedlčany, 854 čs. ob. Zámek, pivovar.

Petrovice, o. v Č., okr. Sušice, 762 ob. (678 čs.).

Petrovice, o. na Mor., okr. Boskovice, 615 čs. ob.

Petrovice, o. na M., okr. Mor. Krumlov, 435 čs. ob.

Petrovice, o. na M., okr. Třebíč, 509 čs. ob. Přádelna.

Petrovice (pol. Piotrowice), o. ve Slez., okr. Fryštát, 2522 ob. Továrna sody.

Petrovice (Petersdorf), o. ve Slez., okr. Krnov, 806 ob.

Petrovice (Petersdorf), o. ve Slez., okr. Frývaldov, 652 ob.

Petrovice, o. na Slov., okr. Veľ. Bytča, 982 ob.

Petrovice nad Desnou (Petersdorf an der Tess), o. na M., okr. Šumperk, 1594 ob. Elektrotechnická továrna.

Petrovice (pol. Piotrowice Śląskie), vesnice v horním Slezsku (od r. 1922 polská), asi 5000 ob.; pily, vápenky, cihelny.

Petrovický František (* 1874 v Lovčicích), č. nár.-dem. politik, poslanec N. S., taj. Ústřed. hostinské organisace v Praze, význačný pracovník živnostenský, zejm. v oboru hostinském.

Petrovics Peter, hrabě z Temesu (1480—1557), přívrženec Jana Zápolského, pak královny Isabelly; hleděl zjednati pomocí Turků svému synu vládu nad Sedmihradskem.

Petrović (Petrovich) Dimitrij (1799—1852), srbský sochař a medailér ve Vídni.

Petrović Dimitrij (1828—1856), srbský básník, překl. Královédvor. rukopisu. (Pseud. Slavko Zlatojević.) Zeť Jos. Jungmanna.

Petrović Ivan (* 6. VI. 1893 v Novém Sadu), populární herec filmový ateliérů berlínských.

Petrović Jovan (1843—1902), srbský vojevůdce, náč. gen. štábu ve válce r. 1885 a ministr vojenství.

Petrović Mihajlo (* 1868), srbský matematik, prof. univ. bělehradské. Pracuje hl. v analyt. geometrii.

Petrović Mirko (1820—1867), černohor. básník, vojvoda a hrdina bojů s Turky, o nichž zpíval při doprovodu guslí.

Petrović Nadežda (1874—1915), srbská malířka a kritička, propagátorka moderních směrů v srbském malířství.

Petrović Nastas (* 1867), srbský politik, poslanec skupštiny a 1924 min. vnitra, pozd. vůdce neodv. radikálů a přítel Chorvatů; gymn. profesor.

Petrović Neljko (* 1884 v Somboru), srbský básník nového, sociálního patriotismu. Hl. dílo: Písně domoviny.

Petrović Petar Decija (* 1877), moderní chorv. dramatik, ve svých hrách líčí

realisticky venkovskou smyslnost. U nás známé: Pljusak (Liják) a Čvor, jež přeložil J. Hudec. Povoláním lesník.

Petrović Rastko (* 1898), srbský romanopisec, úředník min. zahraničí.

Petrović Svetislav (* 1883), srbský spisovatel, gymn. prof., za svět. války činný ve Francii.

Petrovič Jan ml., slov. spisovatel; napsal: Všetko za národ (1919), Príjde doba (1921), Mackova mladosť (1924), Z baníckej viesky (1921).

Petrovič Jan (* 1893), předseda slov. Domoviny, poslanec Nár. shromáždění.

Petrovo (Péterfalva), o. na P. R., okr. Sevluš, 734 ob.

Petrovsk, 1. krajské město v rus. gub. Saratov, (1926), 19.208 obyv., továrna na stroje. — 2. P.-Port, hl. město Daghestanu, 1922 přejmenováno na Machač-Kala.

Petrovská Elena (1890—1927), slov. spisovatelka, vl. jm. Božena Okrucká, roz. Kompišová; napsala s bratrem P. Kompišem Slovenské rozprávky (1918) a samostatně Z cesty života (1926).

Petrovskaja, kozácká osada v ruském sev. Kavkaze, okres Kubáň, (1926) 10.889 obyv.; zemědělství.

Petrovskij Memnon Petrovič (1833—1912), r. slavista, prof. kazaňské univ. Přeložil do ruštiny Havlíčka (Křest sv. Vladimíra, Tyrolské elegie) a Raise (Zapadlé vlastence, Kalibův zločin).

Petrovskij Rudnik (do 1925 Vosnesenskij R.), hornické město v Ukrajině, okr. Stalin, (1926) 11.792 obyv.

Petrovskij Zavod, 1. tovární město v Ukrajině, okr. Artemovsk, (1926) 9.813 obyv. Železné hutě a válcovna. — 2. ⚲ Petrovsk-Zabajkalskij.

Petrovskoje, vesnice v rus. sev. Kavkazu, okr. Stavropol, (1926) 14.350 obyv.; zahradnictví, cihelny a koželužny.

Petrovsk-Zabajkalskij (až do r. 1926 Petrovskij Zavod), město na rus. dálném východu, okr. Čita, 7.300 obyv. (1926), na sibiřské dráze; slévárny, železné hutě; od r. 1830 osazováno vyhnanci, děkabristy.

Petrovský, jm. zn. loupežníka ze XVII. stol., podle něho všeob. název loupežníků, hl. v pohádkách.

Petrov-Vodkin Kozima Sergějevič (nar. 1878), rus. malíř-genrista.

Petrozelin, zv. Jakub Kunštátský (1571—1633), č. kazatel, s poč. podobojí, pozd. člen Jednoty bratrské, správce sboru v Třebíči a člen užší círk. rady. Po bitvě bělohorské emigroval do Vratislavě. Sp.: Postilla (1613).

Petrš Josef (* 1886 v Ml. Vožici u Tábora), čsl. gen. intendant., býv. náčelník zásob. odboru čsl. armády na Rusi; zúčastnil se slav. bitvy u Zborova a Bachmače. Je též literárně činným. Sp.: K historii intendantské služby čsl. armády v Rusku, Požitky voj. gážistů.

Petrtyl August (* 1867), č. malíř v Americe.

Petrů Karel (* 1891 v Břez. Horách), gen. sekr. Čs. footbal. associace a Čsl. svazu footbal., zn. pracovník ve sportov. organisacích a odb. spisovatel.

Petrů Václav (1841—1906), řed. gymn. v Pelhřimově a č. spisovatel. Sp.: Obrazy ze života starov. národů (1875), Ilustrov. dějiny liter. (1881), Čítanky a výbory básní pro stř. školy české. Překládal do němč. (Světlou, Heritesa).

Petrucci Ottaviano dei (1466—1539), vynálezce mensurálního tisku not s kovovými typy; žil v Benátkách. Jeho tisky vynikaly technickou dokonalostí (mše a p. nejlepších mistrů XV. a XVI. stol.).

Petruk Vasil (* 1886), ukraj. malíř v Hranicích, žák Nik. Iwašuka.

Petrunkěvič Ivan Iljič (1842—1928), r. politik, spoluzakl. strany kadětů, člen první dumy, spolupracovník Miljukův v Rěči. Emigroval do Prahy.

Petrus (lat.), ⚲ Petr.

Petrus Claver, křesť. svatý (1581—1654), jesuita a misionář španě. Pracoval pro zlepšení postavení afrických černochů.

Petrus Comestor († 1179 v Paříži), teol. spisovatel; napsal Historia scholastica.

Petrus González (Gundisalvus), křesť. světec, dominikán (1190—1246), patron plavců. Svátek 14. dubna.

Petrus de Vinea (1190—1249), ital. právník a státník, od r. 1232 vykonával velmi důležitá politická poslání pro císaře Fridricha II., který ho 1249 dal oslepiti, poněvadž prý ho tento chtěl otrávit. Jeho Epistolarum libri VI jsou důležitým pramenem dějin Fridricha II.

Petrus Chrysologus, křesť. svatý a církevní učitel (* asi 406 v Apulii, † asi 450), biskup v Ravenně, znamenitý kazatel.

Petrus Lombardus († 1160), scholastik italský, biskup pařížský; napsal komentáře k listům sv. Pavla a k žalmům. Hl. dílo: Libri quattuor sententiarum.

Petrus Martyr z Anglerie (Anglerius, 1457—1526), dějepisec, od r. 1487 na dvoře španělském, 1501 král. kaplanem, 1524 opatem v Jamaice.

Petrus Jan, PhDr. (* 18. XII. 1890), insp. menšinových škol na Teplicku a č. spisovatel. Píše pohádky, poučné články a divad. hry pro mládež, jakož i humor. a romány. Sp.: Přetrhaná vlákna (román, 1922), Odevzdaná (román, 1925), Životem

zrazení (1929), Jásavé barvy (1928), Barevné střepy (1930).

Petrus Jan (1863—1906), č. spisovatel a učitel měšť. škol na Val. Meziříčí. Topografie Val. Meziříčska a Mor. Ostravska.

Petruševič Antonij (1821—1913), halič.-rus. dějepisec a filolog. Sp.: Lvovskaja lětopis od 1498—1649, a j.

Petruševskij Aleksandr Tomič (* 1826), rus. historik, generál, jeden z hlavních organisátorů rus. Červeného kříže.

Petruševskij Dimitrij Mojsějevič (nar. 1863), rus. dějepisec, člen sovět. Akademie. Obírá se studiem středověk. feudalismu.

Petruška, komická figurka rus. divadel, nazv. podle stejnojmen. divadla. Je zosobněním drsného, sarkastického humoru; vznikla podle ciz. vzorů (clown).

Petrův Dvůr, o. v Č., okr. Prachatice, 610 čs. ob.

Petrycy z Pilzna Sebastian (1554—1626), p. lékař, filosof a pedagog, prof. krakovské Akademie a překlad. spisů Aristotelových.

Petržalka, o. na Slov., okr. Bratislava, 4282 ob. (1251 čs.). Strateg. důležité předmostí Bratislavy s voj. posádkou. Tov. laků a barev, tov. chem., tov. zb. gum., hadic a j. Sport. hřiště a zábavní park.

Petržel, ♌ Petroselinum sativum.

Petrželka Vilém (* 1889), č. hud. skladatel, prof. skladby na brněnské konservatoři, žák Janáčkův. Četné skladby hl. komorní a sborové.

Petříček Adolf (* 1883), malíř, grafik, žák prof. Ženíška, ilustrátor a redaktor Světozora (1911—13) a Ježe (1923—24).

Petřík Josef, Ing. (* 22. III. 1866 v Praze), č. geodet, řád. prof. na č. vys. škole technické. Práce vědecké: Užití metody nejmenších čtverců při výpočtu nivelací (1902), Základy geodesie nižší (1914), jakož i články a studie v odb. časopisech.

Petřík Josef, MUDr. (* 1894), č. lékař, prof. fysiologie na Masaryk. univ. v Brně.

Petřík Theodor, Ing. Dr., arch. (* 1882 v Táboře), prof. vys. učení techn. v Praze, znalec z oboru zeměděl. staveb. Sp.: Zemědělské stavby.

Petřík Václav (* 1885 v Nezdicích), č. generál, pův. hosp. úředník. Jako starodružiník získal si zásluhu v našem nár. odboji v Rusku, kde byl velitelem růz. útvarů našeho zahran. vojska v bojích s bolševiky.

Petříková-Brtníková Anna, ♌ Brtníková-Petříková Anna.

Petříková-Pavlíková Mil., Ing., arch., první čes. architektka, autorka projektů dívčí koleje Budeč, Měst. spořit. v Táboře a j.

Petřín, vrch s rozsáhlými sady nad Prahou s rozhlednou. ♌ Praha.

Petřina Frant. Adam (1799—1855), čes. fysik, prof. univ. pražské. Pracoval hl. v galvanismu; vynalezl po něm nazvanou spirálu, nejjednodušší přerušovač elektrického proudu.

Petřina Theodor, MUDr. (1842—1928), prof. vnitř. lékařství na něm. univ., předseda lékař. komory pro Čechy.

Petřivalský Julius, MUDr. (* 1873 ve Vinarech n. M.), č. chirurg, prof. chirurgie a předn. chirurg. kliniky na Masaryk. univ. v Brně, žák Maydlův. Publikoval četné vědecké práce o svých výzkumech v chirurgii a jako výtečný operatér jest znám i za hranicemi. V poslední době věnuje se hl. studiu rakoviny a jejímu léčení cestou chemickou. Sp.: Chirurgická propedeutika (1921), Speciální chirurgie hlavy (1923), Spec. chir. krku, hrudníku a míchy (1925), Chirurg. praktikum.

Petřkovice, o. ve Slez., okr. Hlučín, 2609 ob. (2249 čs.).

Petřvald, o. na Mor., okr. Nový Jičín, 1010 ob. (897 čs.). Pivovar.

Petřvald, o. ve Slez., okr. Fryštát, 9375 ob. (7827 čs.). Tov. zink. barev, kamenouhelné doly.

Petschek Ignaz (* 1857), č.-něm. průmyslník v Ústí n. L., majitel nejv. uhelného velkoobchodu v ČSR.

Petschek Julius, JUDr. (* 1856), č.-něm. finančník, zaklad. bank. domu Petschek a spol.

Pettenkofen August V. (1822—1889), n. malíř; maloval obrázky ze života prostého lidu a vojínů, byl též ilustrátorem vojenských děl.

Pettenkofer Max von (1818—1901), něm. hygienik, lékárník a lékař, později profesor chemie a 1890 president bavorské Akademie věd v Mnichově.

Petters Vilém Ignác, MUDr. (1829—1875), č. chirurg, univ. prof. v Praze. Zabýval se mimo lékařství přírodovědec. studiem a přednášel též přírodní vědy. Sp.: Neobyčejný případ přijice oční (1868), O nepravidelnostech barviva kůže a bělině zvlášť (1872), Poslední epidemie neštovic v Praze v l. 1872—73 (1875), atd.

Petunia, rod rostlin lilkovitých, s jednotlivými, silně vonícími květy a vstřícnými, široce vejčitými listy. 14 druhů v Jižní Americe. P. nyctaginiflora s bílými a P. violacea s rudými až fialovými květy. U nás oblíbená zahr. květina.

Petunia violacea.

Petzholdt Julius (1812—1891), německý bibliograf, knihovník saského korunního prince Alberta. Sp.: Anzeiger für Literatur und Bibliothekwissenschaft (1840—86).

Petzold Ant. (* 1857 v Praze, † 1931 v Olomouci), č. hud. skladatel, žák Foersterův, dlouholetý sbormistr a dirigent olomouckého Žerotína, od r. 1914 ředitel kůru olomouckého dómu. Napsal řadu skladeb církevních, operu Vršovci nedokončil. Vynikl i jako pedagog; z jeho žáků varh. virtuos B. Wiedermann a pěvkyně H. Žárská.

Petzold Josef (* 1862), něm. filosof, prof. v Berlíně. Zaklad. positivist. spol. a čas. Zeitschrift für posit. Philosophie.

Petzoldová-Sittová Marie (* 30. I. 1852, † 7. I. 1907), dcera praž. houslaře, vynik. zpěvačka kolorat. i dramat.; za doby působení na Nár. div. v Praze vytvořila řadu postav v čes. operách, zvláště Smetanových a byla nejlepší interpretkou zpěvoher. postav klasických. Po odchodu na odpočinek věnovala se s úspěchem vyučování zpěvu a vychovala řadu vynikajících pěvců a zpěvaček.

Peù à peù (franc.), znenáhla.

Peucedanum, ♌ smldník.

Peucker Eduard (1791—1876), pruský generál.

Peumus boldus.

Peucker Karl (* 1859), rak. kartograf.

Peuckert Will-Erich (* 1891), něm. spisovatel; vydal básně, romány a dramata.

Peukert Josef (1854—1910), č.-něm. anarchista, malíř a redaktor.

Peumus Pers., řád monimiaceí s jediným druhem P. boldus Mol., strom se stále zelenými, koženými, drsnými listy a bílými květy, roste v Chile a dává boldové listy, kterých se právě tak jako kůry používá jako léků proti nemocem jaterním.

Pěvci (Sylviidae), nejrozšířenější čeleď zpěv. ptactva, 2500 druhů, po celé zemi. Živí se hmyzem, časem též plodinami. Podčeledi: cistovníci (Cisticollinae), pěnice (Sylvia), střízlíci (Triglodytidae), drozdi (Mimidae), vlastní drozdi (Turdinae), bělořiti (Saxicola), červenky (Erithacinae) a j.

Pěvcov Michail Vasiljevič (1843—1902), ruský generál a badatel. Účastnil se výprav do Džungarska a severozápadního Mongolska.

Pěvecká obec československá, původně Ústředí pěveckých spolků od r. 1919. P. o. čs. organisuje zájezdy, finance spolků, vydává Věstník pěvecký a hudební.

Pěvecké sdružení moravských učitelů, zal. 1903, sbormistr Ferd. Vach.

Pěvecké sdružení pražských učitelek, zal. r. 1912. Sbormistr prof. stát. konservatoře Pavel Dědeček.

Pěvecké sdružení pražských učitelů, vzniklo r. 1908; prvním jeho uměl. vůdcem byl prof. Frant. Spilka až do r. 1922. Od té doby je dirigentem prof. Method Doležil.

Pěvecký sbor českých učitelů, založ. 1926 se sídlem v Praze, dir. A. Bednář.

Pevnina (kontinent), spolu související část země, z části nebo úplně oblévaná vodou, kterou nelze pro její velikost nazvat ostrovem. Mimo Australii a území kolem již. pólu (Antarktidy), rozeznáváme dvě pevniny: Starý svět (Eurasie s Afrikou) a Nový svět (obě Ameriky).

Pevnost, odpor pevných těles proti oddělování, nebo soudržnost jejich částí proti působení vnějších sil. Působením vnějších sil mění těleso svůj tvar. Pružností se těleso vždy vrací do původního tvaru. Překročí-li namáhání mez pružnosti, nastává trvalá deformace a dalším zvětšováním napětí se dosáhne meze pevnosti, při které se těleso porušuje. Pevnost je tedy vnitřní síla, kterou těleso odporuje síle vnější až po určitou mez. Rozeznáváme: 1. Pevnost v tahu, odpor proti přetržení (dráty, řetězy, lana atd.). 2. Pevnost v tlaku, odpor proti roztlačení, rozmačkání, na př.: podložky

sloupů, zdivo atd. 3. Pevnost v ohybu, odpor proti zlomení působením sil kolmých k podélné ose tělesa. Nastává u nosníků. 4. Pevnost ve smyku, střihu je odpor proti střihu tělesa v jedné rovině. Nýtování. 5. Pevnost vzpěrná, odpor proti postranním pohybům tělesa, které má vzhledem k průřezu velikou délku a je namáháno na tlak. U podpěr, sloupů, pístních tyčí a pod. 6. Pevnost v kroucení, odpor tělesa proti zkroucení. Hřídele, osy. 7. Složitá pevnost při několika současných namáháních: ohyb—tlak, ohyb—kroucení atd. Vnitřní odpor, připadající na plošnou jednotku, nazýváme napětím, nosnost je napětí odpovídající mezi pružnosti a pevnost je napětí, při kterém se materiál porušuje.

Pevnost, voj. větší pevné místo, s permanentním opevněním a stálou posádkou; jeho úkol jest, aby s živými silami co nejmenšími zadrželo v postupu nejsilnějšího protivníka; proto jeho materiální prostředky musí býti zvlášť silné. Zároveň má býti oporou neb i základnou operující branné moci (vál. přístav). Je tedy p. nejvyšší stupeň permanentního opevnění a musí býti založena podle určitého systému s použitím všech způsobů ochrany, jako je zdivo, kámen, hlína a písek, umělý kámen (beton) a kov; vedle toho překážky, jako zákopy, příkopy, vlčí jámy, podzemní miny atd. Podle toho lze sledovati vývoj p.: Zprvu jen čtyřhranná hradba s rovnými stěnami, později opatřená rovněž čtyřhrannými věžemi na úhlech hradby, aby bylo lze působiti s hradby nejen frontálně (kolmo na hradbu), nýbrž i bočně, podél ní. Čtyřhranné věže se později proměnily v kulaté, ježto lépe působily na všecky strany; půdorys se ze čtvercového změnil v lomenou čáru mnohoúhelnou, aby flankování (postřelování boků, zprvu ovšem jen metacími stroji a šípy) bylo účinnější. Nakonec se vyvinuly určité soustavy, systémy pevnostní, podle různých způsobů, kterak bylo lze obvod p. (trasu) účinně postřelovati. — I. Od vynálezu palných zbraní se datuje první rozmach pevnostního stavitelství. Děla umisťována na hradbách (valiště) a to nejen na delších stranách obvodu (t. zv. lících, face), nýbrž i na kratších stranách lomené trasy, zv. boky (flanc), aby se jejich palba křižovala. Vznikly tu hlavně tyto soustavy: 1. Zubovitá (en cremaillère) a 2. klešťovitá (tenaillée), v ní líce a boky tvořily zubatou, v této hvězdovitou trasu; při klešťovité soustavě boky splývaly s lícemi; 3. baštovaná: líce a boky tvoří obrazec pětiúhelníku, jehož zadní, otevřená strana (hrdlo, gorge) spolu se spojnicí (courtine) dvou bašt (pětiúhelníků) skládá mnohoúhelné trasy. Líce (delší strany pětiúhelníku) jsou v takovém úhlu skloněny k bokům (kratším stranám), aby mohly být z boku vedlejší bašty po celé délce postřelovány a tím co nejvíce omezen mrtvý prostor (Q_4). Zavedena jsouc ital. staviteli (Micheli, Tartaglia, Marchi v XVI. st.), byla nejvíce zdokonalena v XVII. st. Fr. Vaubanem a v XVIII. Cormontaignem a udržela se do nejnovější doby. Jednoduché schema, jak naznačeno, bylo těmito staviteli doplňováno přidáváním nových prvků obrany a to jednak na baštách samých (dvojitý val, kavalíry), jednak v příkopě (fosse) před baštami (contre-garde) a před kurtinou (tenaille, ravelin); ravelin (tvaru přibližně trojúhelníka) byl s tenaille spojen t. zv. caponniérou, která byla hlavním flankovacím prvkem příkopu, naplněného při obraně vodou. Před contregarde a ravelinem byla další hradba, tvořící vnější stěnu příkopu (contre-escarpe), na níž se nalézala t. zv. skrytá cesta (chemin couvert) jako chráněné stanoviště pěchoty, s příčnými přehradami, traversami, hradba spadající do terénu před pevností (t. zv. esplanade) svahem zv. glacis a tvořící souvislou opevněnou čáru hvězdovitou. Tyto prvky se vyskytují v podstatě dodnes u mnohých p. 4. Soustava polygonální (mnohoúhelníkovitá) je nejjednodušší a zejm. dá se nejlépe přizpůsobiti terénu, scházejí jí však flankovací zařízení, která musí nahrazovati zvláštními stavbami, zv. kavalíry a kaponiérami. Tato soustava, vyvinutá hl. Montalembertem (Q_4), používala pro mužstvo dutých staveb, zv. kasematy, a pro obranu hlavní trasy různých předsunutých opevnění v terénu (reduty, lunety, flèche); nedošla sice ve Fr. uznání, byla však přijata v Prus., kde tato myšlenka předsunutých opevnění hlavní hradby (enceinte) pevnostní byla dále propracována; z nich se vyvinuly t. zv. forty, tvrze, malé samostatné pevnůstky, které spolu s hlavním opevněným objektem (městem) skládaly opevněnou skupinu. Dosavadní útočné prostředky sestávaly z dělostřelectva s hladkou hlavní a tedy nepříliš účinného proti pevnému zdivu hradeb, musily být tedy doplňovány útoky podkopnickými (podminování hradeb, aby bylo lze se dostati na kontreskarpu a odtamtud přes příkop na baštu nebo ravelin). — II. Ale počátkem let 60. XIX.

st. vznikla ryhovaná děla s velkým dostřelem, která byla schopna vystříleti do hradeb průlom (bréche) i na vzdálenosti několika tisíc metrů. Bylo tedy nutno jádro pevnosti (opevněné město) vzdáliti co možná nejvíce od oněch prvků, na něž se dál první útok, aby co nejdéle zůstalo ušetřeno; k tomu konci se nejlépe hodila skupinová soustava: forty, jakožto malé pevnůstky, posunuty co nejdál, na několik km, od jádra, kol něhož utvořily řetěz opevnění, pás (odtud název pásová pevnost, Gürtelfestung); místa mezi nimi byla pak vyplněna drobnějšími polními opevněními. Při stavbě hleděno k tomu, aby nahé zdi (vyčnívající nad povrch země) byly co nejvíc omezeny a veškeré stavby zapuštěny do země; zdivo (kvádry) obkládáno hlinou a štěrkem a kryty zesilovány betonem a pancířem. Forty, zprvu kombinované pro pěchotu i dělostřelectvo, byly ponechány jen pěchotě s drobnými děly, aby terč nebyl příliš cenný, a hrubé dělostřelectvo umístěno ve zvláštních bateriích, dobře chráněných a opatřených nejlepšími pomůckami k řízení palby. I tyto byly skryty úplně v zemi (propadlové lafety) a betonovány nebo pancéřovány (věže, kupoly, kasematy). Systém tento přivedl k vrcholu Brialmont, belgický fortifikátor, který stavěl na př. Antverpy, Lutych, Namur, Bukurešť a jiné důležité pevnosti. — III. V letech osmdesátých XIX. stol. se však tyto principy staly pochybnými, ježto vynález střel s brisantní trhavinou způsobil hotovou revoluci; účinek jejich, zejména v dutých stavbách, kam střela pronikla, byl ohromný. A tak nastaly spory o cenu p. vůbec. Jedni (na př. Lord Sydenham) soudili, že p. je překonána, ježto neodolá útočným prostředkům, druzí (Rusové, Fr.) hleděli vybudovati p. v skupinu pevnůstek, z nichž každá byla samostatnou p. v malém, maje všecky elementy útočné i obranné, zejm. dalekonosné kanony. Tyto pevnůstky skládaly spolu s jinými opevněními v poli celý obranný systém, zv. opevněný rayon; tak vybudována obranná čára na hranici fr.-něm. a něm.-prus. (Mety — Diedenhofen, Verdun — Toul — Epinal—Belfort; Německá linie, Bug—Narew—Bobr a j.). V obraně Port Arthuru 1904 se pevnost osvědčila; Japonci nemohouce ji zdolati jen dělostřelectvem, byli nuceni se uchýlit k starému podkopovému boji a vyhazovat skalnaté pevnůstky dynamitem. To vedlo k přeceňování a zanedbávání pevnostních staveb; ježto dělostřelecký pokrok nelenil, přinesl počátek svět. války úplné zklamání stoupencům p.; něm. 42 cm a rak.-uher. 30.5 moždíře zdolaly zanedbané belg. i rus. pevnosti rychle a úplně. Zkouškou na oprávněnost p. byl však teprve Verdun, lépe vypravený a hájený; ač dvě jeho tvrze (Douaumont a Vaux) shodou nepříznivých okolností padly, vydržely ostatní všecky útoky a bombardování tisíci projektily i z nejtěžších kusů; ani jeden 2.5—3 m beton, dobře udusaný a armovaný, nebyl prostřelen! Tak p. prokázala své právo na existenci a zůstala až do konce války nezdolnou oporou vojska a celé fronty, tedy důležitým prvkem nejen taktickým, nýbrž i strategickým.

Pevnostní dělo, dělo, které jest hlavní obrannou zbraní pevnosti. Ráže jsou různé, podle účelu; od 30.5 cm do 3.7 cm; největší ráže mají strmonosná děla na potírání útočníkových děl, skrytě postavených; kanony s plochou dráhou střely mívají obyčejně střední ráže kolem 15 cm; slouží k boji proti živým cílům a k rušení přesunů atd. oblehacích vojsk; děla ráže asi 10 cm proti letadlům mají lafetování na středním obrtlíku a náměr do 90°; drobná děla jsou hl. ve flankovacích stavbách (kavalíry, kaponiéry, traditory). P. d. jsou většinou buď postavena v kasematách neb otáčivých věžích (kupolích), mají zvl. lafety a to t. zv. lafety nejmenších střílen, aby se dalo při malé střílně dosíci co největší elevace neb deprese; u horských tvrzí jsou zvl. depresní lafety, umožňující palbu do údolí. Kasematní lafety jsou v kasematách hl. pro flankování. U pobřežních baterií mají děla zvláštní lafetování, často s t. zv. lafetami propadlovými, takže hlaveň se objeví jen na okamžik při výstřelu. Děl na lafetě s vysokým krkem (labutí krk), pálících volně přes předprseň, se v nejnovější době již nepoužívá.

Pevnostní systém, rozložení pevností a pevných míst vůbec. Je různý podle zeměpisné polohy a terénu; pevnosti mohou být buď ojedinělé (v údolích, na tocích, na komunikacích), t. zv. zavírky, neb ve skupinách (skupinový s.), neb v celých liniích (opevněné čáry) neb v geometrických obrazcích (opevněné mnohoúhelníky). Viz též pevnost.

Pevnostní válka, souhrn operací, směřujících k dobytí pevnosti n. pevnostního systému. Jsou to tyto hl. formy: přepad pěchotou proti neotřesené ještě posádce, dá se provésti jen překvapujícím ztečením hradeb; zkrácený útok hl. dělostřelecký, možný jen tenkrát, je-li

dělostřelectvo útočníkovo mnohem účinnější obhájcova a jeho obranných prostředků; metodický neboli formální, který v dřívějších dobách záležel hlavně v přibližování se k pevnosti s podporou klikatých zákopů (approches), ve zřizování paralel (O_4) jako stanovišť zbraní a baterií, bombardujících hradby (průlom) a ve vedení podkopů pod kontreskarpu pevnosti; v moderní době se děje pravidelným obléháním (O_5).

Pevnostní velitel, velitel pevného místa, zejm. menšího; u velkých pevností sluje guvernér. Ježto za války je p. vždy ve stavu obležení, přísluší mu rozsáhlá pravomoc i nad civilním obyvatelstvem pevnosti; v moderní době, kdy úkol pevnosti jest podřízen celkovému úkolu fronty, na níž se nalézá, není jeho odpovědnost tak výlučná jako dříve, ježto podléhá veliteli celé fronty neb skupiny armád, v níž se pevnost nachází (tak velitel pevnostního rayonu verdunského Herr ustupuje v pozadí proti veliteli celého úseku Petainovi).

Pevnostní vězení, dřívější voj. věznice pro delší tresty (přes rok). P. vazba, trest za zločiny, jež nejsou nečestné, který si důstojníci (jednoroční dobrovolníci) odpykávali tím, že jim byla odňata svoboda a dáni pod dohled v pevnosti, majíce jinak volnost v zaměstnání. Odtud název custodia honesta (čestné věznění).

Pevnostní vojska, útvary dělostřelectva a technických vojsk, zvl. organisované, vycvičené a vyzbrojené pro boj pevnostní a to pro útok na pevná místa i jejich obranu. V době před svět. válkou zanedbávána i rozpouštěna; jejich nedostatek se objevil hl. v Rus. a Belgii.

Pevnůstka, samostatná část skupinového opevnění, na rozdíl od tvrze, která je zpravidla jen jednou z pevnostních staveb. Je buď částí velké pevnosti, obyčejně úhlovou, neb samostatná malá pevnost, hájící nějakou komunikační tepnu (pak sluje zavírka), nebo vodní dráhu (předmostí). Ježto prostor její je omezen, konstruuje se nejčastěji jako kombinovaná tvrz (pro dělostřelectvo i pěchotu).

Pevný metr (p m), míra prostorová, 1 m^3 dřeva, jako hmoty pevné; naopak prostorový metr = 1 m^3 naskládaného dřeva s mezerami; při polenovém dříví je 1 m^3 prost. = 0·7—0·8 m^3 p; při kmenovém dříví = 0·45 m^3 p.

Pexider Jan Vilém (1874—1914), docent matem. v Bernu a v Berlíně. Sp.: Studie o funkcionálních rovnicích (1900) a j.

Peyerovy žlázy, podle svého objevitele Švýcara Peyera (1653—1712) pojmenované žlázy ve stěně tenkého střeva vyšších obratlovců.

Peypus Friedrich (1485—ca 1535), něm. tiskař v Norimberce; tiskl též český překlad Nov. zákona (1534).

Peyote, v Mexiku rostoucí kaktus, který obsahuje účinný alkaloid mescalin, způsobující halucinace.

Peytral Victor (* 1874 v Marseilli), fr. politik, 1902—19 radik. poslanec, od 1920 senátor, 1917 stát. podsekretářem vnitra v kabinetu Painlevéově a 1924—25 ministr práce za Herriota.

Pezinok, m. na Slov., okr. Modra, 4917 ob. (3120 čs.). Vinice.

P. f., na navštívenkách značí pro blahopřání (pour feliciter).

Pfalz, O_3 Rýnská Falc.

Pfau Ludwig (1821—1894), něm. spisovatel; psal básně, vydával časopisy ve smýšlení protipruském.

Pfauer František (* v Praze), mistr tesařský, měšťan pražský r. 1770; stavitel a podnikatel letního divadla u dnešního Stavovského divadla na Ovocném trhu.

Pfaundler Leopold (1839—1920), rak. fysik. Sp.: Die Physik des täglichen Lebens.

Pfeffel Gottlieb Konrad (1736—1809), něm. básník; psal bajky podle vzoru Gellerovy školy.

Pfefferkorn Johann, r. 1506 pokřtěný žid z Kolína n. R.; navrhl císaři Maximiliánovi spáliti všechny židovské knihy, s čímž souhlasila universita, ne však Reuchlin; vzniklý boj dal podnět k Epistolae obscurorum virorum.

Pfeiffera (Salm-Dyck), rod kaktusů, s čtyřhrannými, úzkými větvičkami, jehož jediný druh P. cereiformis S.-D. (Ripsalis cereiformis Foerst) je zdomácnělý v severní Argentině.

Pfeiffer Benedikt Jan N. (1783—1834), opat na Strahově, univ. profesor.

Pfeifferův bakteriolog. pokus (Pfeifferova serová reakce), záleží v tom, že se původcové cholery resp. bacily tyfové přenesou s příslušným imunním serem do dutiny břišní normálního morčete a tam zaniknou a úplně se rozpustí. Jest nejjemnější pomůckou zjistiti na nějakém organismu, podezřelém z nákazy cholerové nebo tyfové, specifickou podstatu stavu nákazy.

Pfemfert Franz (* 1879), něm. spisov., propagátor extrémních směrů v literatuře a politice; napsal: Die deutsche Sozialdemokratie bis August 1914, Moskau und wir, a j.

Pfennig, drobná mince v Německu, setina marky.

Pfificus, lit. pseud., ↗ Kovač Ante.

Pfister Albrecht († 1466), knihtiskař v Bamberku; první zdobil své výtisky dřevoryty.

Pfitzner Hans (* 1869 v Moskvě), hudebník, 1908 řed. opery a konservatoře ve Štrassburku, od 1920 na berlínské vysoké škole, současný skladatel.

Pfitzner Josef (* 1901), prof. dějin na něm. univ. v Praze. Sp.: Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien mit besonderer Berücksichtigung der Stadt- und Bergrechtsgeschichte (1924), Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes I. (1926), Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis 1848 (1926), Kulturpolitische Reden u. Schriften August Sauers (1928), Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann (1930).

Pflanzer-Baltin Karl (1855—1925), rak. vojevůdce, ve svět. válce vrchní velitel v Sedmihradsku a Bukovině.

Pfleger(-Kopidlanský) Antonín (1812—1896), berní úředník a č. básník.

Pfleger Bedřich (* 1878), prof. gymn. v Brně, překl. z němčiny mod. lyriku.

Pfleger-Moravský Gustav (* 27. VII. 1833, † 20. IX. 1875), č. spisovatel. Byl úředníkem České spořitelny v Praze. Debutoval jako lyrický básník zádumčivými a náladovými básněmi Dumky

G. Pfleger-Moravský.

(1857) a Cypřiše (1869), vyznačující se pesimistickým světobolem, k němuž byl přiveden spíše svým chorobným stavem nežli literární módou. V oboru dramatickém, podléhaje vlivu Schillera a Shakespeara, napsal patetická historická dramata z českých dějin: Svatopluk (1861), Poslední Rožmberk (1861, obě nedochovaná), Della Rosa (přepracování Posledního Rožmberka), Boleslav Ryšavý (1861) a konversační veselohry Ona mne miluje (1859), Telegram (1865), Kapitola I., II., III. (1866), s nimiž měl více úspěchu. Psal též div. referáty, feuilletony a operní libreta. Po nezdařených románových pokusech Dvojí věno (1855) a Dva umělci (1858) napsal pod dojmem Puškina veršovaný román Pan Vyšinský (1858—59), jakousi zpověď dítěte své doby. Pod vlivem Spielhagenových Problematische Naturen napsal román Ztracený život (1863), v němž již usiloval o psychologické propracování, jež je kladem jeho nejlepších románů Z malého světa (1864, přeprac. 1872) a Paní fabrikantová (1867), kterými podal základ k románům sociálním a psychologickým. Starý dům, Švýcarský hotel a vlastenecká alegorická báseň Královna noci zůstaly nedokončeny.

Pfleiderer Otto (1839—1908), prof. něm. teolog, prof. v Jeně a Berlíně.

Pflüger Eduard Friedrich Wilhelm (1829—1910), něm. fysiolog; zabýval se sensorickými funkcemi míchy obratlovců.

Pflugk-Harttung Julius (1848—1919), něm. dějepisec, archivář v Berlíně.

Pflugmacher Karel (* 1824 v Magdeburku), sochař v Praze v letech 60.

Pfohl Ferdinand (* 1863), něm. hudebník, původem Čech.

Pforr Franz (1788—1812), něm. figurální malíř, ilustrátor.

Pforzheim, m. v Bádensku, (1925) 78.859 ob., na sev. okraji Schwarwaldu. Středisko něm. zlatnického průmyslu.

Pful Kristián Bohuvěr (1825—1889), h.-luž. filolog, prof. gymn. v Drážďanech. Zabýval se lit., jazykovědou i folklorem, ale všechno se stanoviska staré romant. školy. Vytiskl pro lid dvě povídky: Serbaj (1848) a Wuměnkař (1851), napsal monografii o h.-luž. hláskosloví (luž. 1861 a v lepším něm. zpracování 1867), sebral veliké množství příspěvků pro poznání luž. lid. lit., jež tiskl v Łužici. Hlav. jeho dílem je Łužiski serbski słownik (t. j. luž.-něm.), vyd. 1866, v němž shromáždil všechen jaz. poklad h.-luž. do své doby a obohatil jej četnými slovy novými, dnes běžnými. V lit. střetl se P. pro své konserv. názory se školou mladoluž., kterou vedl básník Čišinski.

Pfulová Emilie, ↗ Imišová M.

p. f. v., dříve na navštívenkách = pour faire visite (franc.), aby učinil návštěvu.

Pfyffer Ludwig, „švýcarský král" (1524—1594), plukovník švýc. pluku Karla IX., od 1571 starosta v Lucernu.

pH, zkratka pro koncentraci vodíkových iontů; označuje negativní exponent základu 10, na př. koncentrace vodíkových iontů 10^{-7} se vyjadřuje pH = 7. Tuto koncentraci mají neutrální roztoky, kyselé mají menší, alkalické větší než 7.

Phacelia tanacetifolia (svazenka vratičolistá) z řádu rostlin struškovcovitých (Hydrophylleae) se speřeně dělenými

Phacelia tanacetifolia.

listy, namodralými květy a plody v tobolce. Asi 100 druhů v Americe. U nás se pěstuje pro včely.

Phaedrus, římský básník bajek, z Macedonie, byl zproštěn otroctví od Augusta.

Phaeton, ♌ Karel Žalanský.

Phagellus, vl. jm. Vít Doubek (* 1566), superintendent utrakv. v Praze a nábož. spisovatel.

Phalacrocorax, ♌ kormoráni.

Phalangium, ♌ sekáč.

Phalaris canariensis.

Phalaris canariensis, lesknice kanárská, tráva jednoletá, vyhánějící z trsnatého kořene štíhlá hladká stébla s tmavozelenými drsnými listy, zakončená hustě směstnaným, vejčitým lichoklasem. Původu jihoevropského. Pěstuje se pořídku i u nás pro semeno, jež jest velmi vhodným krmivem ptactva chovaného v zajetí.

Phalaropus fulicarius, ♌ lyskonoh šedý.

Phallaceae, čeleď hub břichatkovitých (Gasteromycetes), o sedmi rodech, z nichž nejznámější je jelenka, hadovka (Ithyphallus impudicus), která vyznačuje se uzavřenou plodnicí v podobě bílého kulatého vajíčka. Později se rozvinuje ve válcovitou bělostnou nožku, zakončenou zvonovitým kloboukem, z jehož nepravidelných jamek skapává zelenohnědý sliz. Prozrazuje se pronikavým mršinným zápachem, který v daleném okolí se rozšiřuje a láká hmyz, hlavně mouchy. Tyto ssají sliz s výtrusy a je roznášejí.

Phalloideae (jelenkovité), čel. břichatek (Gasteromycetes), houby s nápadnými, živě zbarvenými a většinou po mršině páchnoucími plodnicemi. V Čechách přichází jen rod Phallus (Itythallus). U rodu Clathraceae je plodnice mřížovitá, laločnatá n. nepravidelně rozvětvená. Rod Anthurus, hl. v Am. a Australii, má výsoký třeň, který na horním okraji přechází v plátkovité pestré laloky. Jihoafrický Kalchbrennera má na rourovitém třeni mřížovou kouli, jejíž jednotlivé větve mají korálovité výběžky. Z jelenkovitých třeba uvésti tropický rod Dictyophora. Plodnice u D. phalloidea má na třeni voštinovitý, temně zelený klobouk, pod jehož okrajem sestupuje jemná, bílá síť, a konečně tvoří kolem stopky obroučkové sukni podobnou roušku.

Phallus (jelenka), ♌ Phalloideae.

Phallus, ♌ fallus.

Phanerogamae, ♌ jevnosnub. rostliny.

Phaneroglossa, ♌ obojživelníci.

Pharmacopoea, ♌ lékopis.

Pharynx (hltan), dutina v přední části hlavy, kterou dělíme na část ústní, nosní a hrtanovou. ♌ larynx, ♌ nos.

Phascolomys fossor, vombat tasmanský, vačnatý ssavec z Tasmanie, zavalitého křečkovitého těla, téměř metr dlouhého. Zvíře málo pohyblivé a tupé, váhavé ve dne i v noci. Žije v norách, které si samo předními hrabavými nohami vyhrabuje, a živí se rostlinami.

Phaseolus vulgaris, fazol obecný, bylina jednoletá, motýlokvětá, často ovíjivá, bez úponek, s listem trojčetným a luskem pukavým. V Jižní Americe velmi důležitá užitková rostlina, byla přenesena

Španěly v XVII. století do Evropy, kde se pěstuje v přečetných kulturních odrůdách, s lodyhou nízkou větvivou i opí-

Phaseolus vulgaris.

navou a plody různých barev od bílé až do pestře strakaté a žíhané. Fazole jsou cennou potravinou, u nás však nepříliš oblíbenou a mladé lusky výbornou zeleninou. Pro ozdobu pěstuje se šarlatově kvetoucí, ovíjivý f. mnohokvětý P. multiflorus.

Phasianinae, ↗ bažant.

Phasmodea, ↗ pakobylky.

Phellodendron amurense, korkovník východoasijský strom až 15 m vysoký s korkovitou korou z čeledě Rutaceae. Jednoleté větve žlutavě šedé. Listy lichozpeřené, kopinaté, na okraji tečkované, vonné, svrchu lesklé, vespod lysé, šedě-modré. Drobné žlutozelené květy v bohatých latách. Plody kulaté černé peckovice, zapáchající terpentýnem. V zahradách bývá pěstována var. albovariegatum.

Philadelphia (Filadelfie), m. v Pensylvanii (USA.), 160 km od moře, 1,900.000 obyv. Velmi průmyslové (stroje, textilie) a obchodní. Založeno r. 1631 (osada vystěhovalců), jako město r. 1681 vzniklo z osady kvakerů, vedených kapitánem Markhamem. R. 1774 konal se zde první kongres, 1776 prohlášena ústava.

Philadelphia, m. sev.-am. státu Pensylvania, (1927) 2,035.900 ob., třetí nejv. m. v Am. 164 km vzdál. od Oceánu na stoku ř. Delaware a Schnylkill. Prům. slévárny, strojovny, textilní, loděnice.

Philadelphus coronarius, pustoryl, čes. jasním, keř 1—3 m vysoký, z již. Evropy, z čeledě Saxifragaceae, velmi zhusta u nás sázený. Listy vstřícné, podlouze vejčité, na okraji pilovité. Vonné květy bílé v bohatých konečných hroznech. Kvete na konci května a počátkem června. Plod dřevnatá čtyřpouzdrá tobolka. Pěstuje se i v odrůdě plnokvěté. Z jihovýchodní části USA. pochází P. inodorus později kvetoucí s nevonnými květy, až 6 cm v průměru velikými, na krátkých větévkách. P. Delavayi, čínský druh s květem vonným. P. erectus s neobyčejným množstvím vonných bílých květů.

Philadelphus Zámrský Martin, ↗ Filadelfus.

Philbin Mary (* 16. VII. 1904 v Chicagu), filmová herečka, již objevil Erich v. Stroheim, upoután její krásnou podobiznou při soutěži krásy v Chicagu r. 1920. Pronikla ve filmu Kolotoč a získala na ráz popularity filmové hvězdy i v dalších filmech.

Philippe Armand Charles (* 1869), gen. fr., který 1918 utvořil v Cognacu čsl. 21. pluk, pak brigádu, jejímž velit. se stal. Bojoval s ní u Vouziers a v Alsasku v říjnu 1918, při okupaci Těšínska v lednu 1919, pak vel. 5. a od 1920 opavské (8.) pěší divise. Vrátil se 1921 do Francie.

Philippe Charles-Louis (1874—1909), fr. spis. natur. směru. Líčí chudobu a bídu velkoměsta. Sp.: Bubu de Montparnasse (1901, přel. Votrubová-Veselá 1919), Le Père Perdrix (1903, př. K. Toman 1918), Croquignole (1906, př. J. J. Paulík 1926), Charles Blanchart (1913, přel. O. Levý 1920) a j.

Philippine Islands, ↗ Filipiny.

Philippot Charles Louis, de Senanget (1801—1859), fr. malíř na dvoře Schwarzenberků v Krumlově.

Philippović Josef, ↗ Filipović Josip.

Phillips Oppenheim Edward (* 1866), angl. spisovatel, oblíb. autor dramat. vzrušujících povídek a románů, z nichž nejznám. jsou i do č. přelož.: Zrada nad zradu, Království slepých, ze svět. války s tendencí protiněmeckou.

Philomachus pugnax, ↗ jespák bojovný.

Philomates Václav (* as 1492), katol. kněz a č. spis. Sp.: Musicorum libri IV. (1512), Grammatika (vyd. Optát a Gzel 1533).

Philomates M. Dačický, ↗ Filomates.

Philomela, básnické označení slavíka v latinských starých spisech.

Philomusus Martin, ↗ Filomusus.

Philonomus Matouš (* ca 1550), vikář u sv. Víta, opat na Slovanech, č. spis. Sp.:

Grammatica bohemica (1577), Knížka slov českých vyložených (1587).

Phillpots Eden (* 1862), angl. spisov. detektivních románů.

Phlebitis, zánět žil (♋).

Phlegmone, ♋ flegmona.

Phleum, bojínek, tráva (Gramineae), s jednokvětými, se stran smáčknutými klásky, jež jsou směstnány do válcovitého lichoklasu. Plevy napříč i šikmo uťaté, šidlovitou osinou ukončené, dole spolu nesrostlé. B. luční (Ph. pratense), vytrvalý, vyhánějící z trsnatého oddenku vedle až metr vysokých klasnatých stébel i jalové svazečky listů. Častá a velmi dobrá pícnina a cenná součást našich luk. B. horský (Ph. alpinum) jen v horských polohách. B. Boehmerův (Ph. Boehmeri) na jižních svazích středohorských kup. B. tuhý (Ph. phleoides), v suchých lesích a na travnatých pasekách.

Phlomis tuberosa, sápa hliznatá, bylina vytrvalá, pyskatá (Labiatae) s přímou, až metr vysokou lodyhou, trojhranně srdčitými listy na rubu měkce chlupatými a květy nachovými, v hustých, skoro kulatých úžlabních lichopřeslenech. Rázovitá rostlina Pálavských kopců v jižní Moravě.

Phlox, plaménka, bylina z čeledě Polemoniaceae s korunou úzce trubkovitou a krajem široce do plochy rozestřeným. Pochází z Ameriky a jest velmi oblíbenou trvalkou, neboť tvoří husté trsy přímých lodyh s vrcholovou latou četných květů. P. paniculata, latnatá, má květy všech barev mimo žlutou. P. subulata, položená, tvoří nízké polštářky položených lodyh s růžovým květem. P. Drummondi pěstuje se v různých odrůdách s květy nápadně pestrými. P. amoena, nizoučký druh, P. atropurpurea lilacina, nivalis, rosea.

Phoca, ♋ Phocidae.

Phocaena communis, sviňucha, druh mořských plískavic, ssavců, kytovců. Má tupou tlamu, žije v severním Atlantickém moři, řídčeji ve Středozemním, a dosahuje délky 2—3 m. Živí se rybami.

Phocidae, tuleni, ssavci z podřádu ploutvonožců (Pinnipedia). Šelmy, přizpůsobené k vodnímu životu. Mláďata rodí na zemi, na níž se i často zdržují a vyhřívají, ale potravu svoji loví vždy jen ve vodě. Zadní jejich končetiny jsou přeměněny v ploutve, které se nedají pod tělo podložiti. Válcovité krátkosrsté tělo končí u nich zašpičatělou hlavou. Otvory uční jsou zaviratelné a pod kůží usazuje se vrstva tuku. Mají velmi bystrý zrak, méně jemný sluch a čich. Plovou a potápějí se výborně a živí se pouze stravou živočišnou, rybami a korýši. Tuleň obecný (Phoca vitulina) jest 1.6 m dlouhý, šedožlutavý, na hřbetě temně skvrnitý. Žije při všech březích chladnějšího Atlantického a Tichého oceánu. T. kroužkovaný (P. annullata) na hřbetu temně kroužkovaný, žije vysoko na severu. T. grónský (P. groenlandica) dosahuje déiky téměř 2 m. Má sedlovitou černou skvrnu na hřbetě, uprostřed bíle vyloženou a zatoulává se někdy z Grónska až do ústí velkých středoevropských řek. T. kaspický (P. sibirica) žije v moři Kaspickém a v jezeře Bajkalském. T. kuželozubý (Halichoerus gryphus) v Severním moři. Dosahuje váhy až 2½ q. T. středomořský (Monarchus albiventer) žije u dalmatského a řeckého pobřeží. T. levhartí (Stenorhynchus leptonyx) kropenatý, na ostrově Jižní Georgii.

Phocis, ♋ Fókis.

Phoenicopteridae, ♋ plameňáci.

Phoenix (spr. Foinix), mytolog. pták.

de **Phoinicio campo,** ♋ Ennius Šimon.

Pholas dactylus (skulař vrtavý), moř. mlž, má žebrovité lastury asi 10 cm dlouhé, noha mu ve vyspělém stavu zakrňuje. P. d. se zavrtává do dřeva, dna mořského i do kamene.

Pholas dactylus.

Phoridae, hrbilky, čeleď drobných černých much s nápadně velkou hrbatou hrudí. Dospělé mušky střelhbitě pobíhají po spadaném listí nebo tvoří tancující hejna ve vzduchu. Larvy živí se ústrojnými látkami živočišnými i rostlinnými. Phora incrassata vniká do úlů a snáší vajíčka do včelích larev. Ph. rufipes vyžírá ředkvičky, brambory, houby a může se potravinou dostati i do lidského žaludku. Ph. aptina žije v jeskyních. Aphiochaeta lutea i v larvách pilatek a slunéček, též v houbě pečárce, v bramborech a zahnívajících ředkvích.

Phormium tenax, lenovník obecný, liliokvětá bylina (Liliiflorae) se širokými mečovitými lesklými listy. Ve své domovině na Nov. Zeelandu dorůstá přes 2 m výšky a tvoří větvité laty. Listy neobyčejně tuhé a pevné dávají cenná vlákna

(len novozélandský) na lana a provazy. Pěstuje se též jako okrasná rostlina

Phormium tenax.

s listy žlutě nebo bělavě pruhovanými, zvláště na jihu Evropy, kde vydrží i přes zimu volně venku.

Phoronidea (věncovky), rod mořských červů; řadí se jako zvl. skupina k hvězdovcům (Gephyrea). Mají vak z kožních svalů, oddělené krevní cevy, prstenec jícnový s podélnými nervy jako nervovým ústředím, ústa obklopuje podkovovitý nosič s tykadly, řit je mimo něj. Žijí v chitinových rourkách, tvoříce kolonie; jsou obojího pohlaví.

Phoxinus Ag. (střevle), čel. ryb kaprovitých, rybky s malými šupinami a krátkou ploutví hřbetní a řitní. S. (P. phoxinus L.), 9—12 cm dl. rybka, svrchu zelenavá n. šedá, s temnými skvrnami a zlatově lesklými podélnými pruhy, vespod červená, je velmi rozšířena (střední Evr. až k Laponsku). Živí se částicemi rostlin a drobnými živočichy.

Phragmidium, rod cizopasných hub, rezů (Uredineae) význačný jarními výtrusy barvy oranžové a zimními 3—4buněčnými s neobyčejně tlustou blanou. 50 druhů (v Čechách 16), z nichž většina cizopasí na růžích. Phr. Sanguisorbae na totenu, Phr. Rubi Idraei na malinníku. Nejobávanější Phr. subcorticinum a Phr. tuberculatum dovedou zničiti v krátké době celý růžový sad.

Phragmites communis, rákos obecný, nejstatnější naše tráva s dvouřadými, převislými, tuhými listy, 2—3 m vysokým stéblem, zakončeným na vrcholku červenofialovou latou metlovitou, která se po uzrání obilek větrem rozletuje jako jemné chmýří. Plazivým oddenkem prostupuje vlhká bažinatá místa zvláště při okraji vod a tvoří rozsáhlé rákosové porosty.

Phragmites communis.

Phrat, ♌ Eufrat.

Phryganea grandis, chrostík velký, největší náš druh chrostíků, hmyzu šikmokřídlého (Trichoptera). Má makadla slabě chlupatá, u samečků čtyřčlenná a očka jednoduchá, vyvinutá. Křídla barvy nahnědlé. Dospělý hmyz zdržuje se s oblibou v rozsedlinách kůry stromů u vod a larvy ve vodě tvoří si válcovitě trubcovité pouzdro, zbudované z rostlinných částic. Hmyz i larva velmi důležitou potravou pstruhovitých ryb.

Phrynosoma, rod mexických ještěrek, zajímavý tím, že při podráždění vystřikují z víček očních krev na svého nepřítele.

Phthirius pubis, muňka, drobná veš, která žije na člověku a zavrtává se mu na stydkých částích těla do kůže. Získává se ponejvíce při souloži s jedincem, který jest jimi postižen. Hubí se rtuťovou mastí.

Phycomycetes, ♌ plísně.

Phylé (st.-řec.), kmen, část národa, společného původu; svaz fratrií s vlastní společnou kulturou. V čele ph. stáli phylarchové.

Phyllanthus, rod indočínských křovin z čeledě pryšcovitých (Euphorbiaceae), jehož plody poskytují třísloviny a offic. drogu, šedé myrobalany.

Phyllis, v řec. bájesloví thrácká dcera král., vzavši si život z touhy po milenci Demofénovi; oblíbené jméno v písních pastýřských.

Phyllit, hornina, spojená přechody se slídovcem, zelenavá, šedá, červenohnědá a černá; sestává ze slídy, křemene, k nimž se druží chlorit, granát, grafit.

Phyllocactus, ♌ kaktusovité.

Phyllopoda, listonožci, řád korýšů, malé až prostřední velikosti. Mají tělo protáhlé, zřetelně členité s mandibulou bez makadel a zakrnělými maxillami a

s listovitě rozšířenými nohami plovacími. Žijí v slaných i sladkých vodách po celém povrchu země. Fossilní již v kambriu, jako nejstarší korýši vůbec. Zabírají dva podřády: žábronožky (Branchiopoda) a perloočky (Cladocera) o mnoha čeledích a rodech.

Phyllopteryx Swains, řasovníci, ryby čeledi hranatek; mají po celém těle zvláštní výrůstky kůže jako rozvětvená řasa; ř. rozedraný (P. eques).

Phyloscopus trochillus.

Phylloscopus Boie (budníčkové), rod z čeledi lejskovitých, se slabým, šidlovitým zobákem. Budníček větší (P. trochilus L., ♀ obr.), 12 cm dl., 19 cm široký, svrchu olivově hnědozelený, vespod bledě žlutý, po straně olivově žlutohnědý, na břiše bílý. Sídlí téměř v celé Evropě a s. Asii na vých. až k Jeniseji, v zimě v j.-záp. Asii a skoro celé Africe, ve stř. Evr. od dubna do září. S oblibou zdržuje se ve smíšených lesích, staví si kuželovité, překlenuté hnízdo s postranním vchodem; hnízdí v květnu. Sýkavka (P. sibilatrix Bechst.), je lesní pták, zelenavě hnědý; vespod bílý b. menší (P. collybita Vieill.) je u nás nejhojnější.

Phyllostoma, ♀ upír.

Phylopertha horticola, listokaz zahradní, černě chlupatý brouček 9—13 mm dlouhý, z podčeledi Rutelinae, na hlavě štítu a štítku, modře nebo zeleně kovově lesklý. Krovky červenavě hnědé, na švu a okrajích tmavší. V zahradách a na stromech ovocných hojný, velmi škodný na růžích (v květu).

Phylloxera vastatrix, ♀ révokaz.

Phylobog, pseud. J. B. Dlabače.

Vysvětlení k příloze na str. 240.

1. Strojovny.
2. Místnost pro vrchního strojmistra a obsluhující strojníky.
3. Kotelny.
4. Topírny.
5. Sklady uhlí.
6. Šrouby.
7. Kormidlo.
8. Zařízení pro vyhaz. popele.
10. Plovárna.
11. Jídelna I. tř.
12. Taneční sál.
13. Zimní zahrada.
14. Restaurace.
15. Jídelna II. tř.
16. Kormidlové stroje.
17. Jídelna III. třídy.
18. Kuřácký salon II. třídy.
19. Společenský sál II. třídy.
20. Bar.
21. Salon t. zv. císařský.
22. Přepychové salony.
23. Pořadí přijímacích salonů.
24. Kajuty I. tř.
25. Kuřácký salon.
26. Zásobárny I. třídy.
27. Hygienické lázně.
28. Předlodí.
29. Kancelář vrch. stewarda.
30. Kajuty II. třídy.
31. Zásobárny II. třídy.
32. Toileta II. třídy.
33. Kajuty III. třídy.
34. Toilety a lázně III. třídy.
35. a 36. Místnosti pro zavazadla.
37. Zásobárny potravin.
38. Chladírny.
39. Pokoje stewardů.
40. Mezipalubní kajuty.
41. Pokoje v mezipalubí.
42. Jídelna v mezipalubí.
43. Obývací místnosti cestujících v mezipalubí.
44. Skladiště.
44a. Garáže automobilů.
45. Kuchyň pro mužstvo a mezipalubí.
46. Umývárny pro mezipalubí.
47. Místnosti obývací pro posádku.
48. Stroje hnací.
49. Řetězitě.
50. Truhlárna.
51. Řetězová lana.
52. Kotva.
53. Místnost lodivodova.
54. Otvor pro káble.
55. Signál.
56. Tunel pro par. roury a kabelové vedení.
57. Dvojitý kýl.
58. Vlnový tunel.
59. Hnací stroje.
60. Obývací pokoj kapitánův.
61. Přední velitelský můstek.
62. Druhý velitelský můstek.
63. Radiová antena.
64. Obydlí topičů.
65. Kajuty strojníků.
66. Umývárny strojníků.
67. Strojové skladiště.
68. Místnosti pro zavazadla I. tř.
69. Signálové lano.
70. Jeřáby.
71. Jeřáb kotevní.
72. Budka pro kormidelníka.
73. Reservní budka kormidelníkova.

VEŘEJNÁ A UNIVERSITNÍ KNIHOVNA V PRAZE

Konec svazku čtrnáctého.